

MELLÉKLET

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

1957

XII. új évfolyam

KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST

Tartalommutató

a Jogtudományi Közlöny XII. 1957. évfolyamához*

Állam- és jogelmélet

Tanulmányok

Szabó Imre : Nemzeti jog és szocialista jogfejlődés 16

Szemlelcikkek

Peschka Vilmos : Vita a jogfogalomról a szovjet jogelméletben..... 190

Sztodolnik László : Aristotelés : Az Athéni Állam. Pseudo—Xenophon : Az Athéni Állam. Bp. Akad. Kiadó, 1954. [Könyvism.]..... 92

Államjog. Alkotmányjog

Tanulmányok

Ádám Antal : Az országgyűlési képviselők mentelmi joga..... 57
Jampolszkaja, C. A. : A szovjet állampolgár alanyi jogáról s az alanyi jog biztosítékainak jellegéről 24
Schmidt Péter : Az Országgyűlés két ülészakának munkájához 111

Államigazgatási jog

Tanulmányok

Bak József : Az ügyészi óvás az államigazgatási eljárásban 238
Halász József : Törvény a Szovjetunió ipari és építőipari igazgatásának további tökéletesítéséről 248
Schmidt, Walter : Az ügyészi általános felügyeletről a Német Demokratikus Köztársaságban 118
Szamel Lajos : Megjegyzések az államigazgatási eljárási törvényhez 134

Szemlelcikkek

Némethy Arthur : A községek igazgatásának rendezése 320
Török Lajos : A városi tanácsok időszerű kérdései. Szerk. Toldi Ferenc. Debrecen, Városi ny. 1957. [Könyvism.] 325

Polgári jog

Tanulmányok

Asztalos László : Az általános kártérítés..... 274
Jampolszkaja, C. A. : A szovjet állampolgár alanyi jogáról s az alanyi jog biztosítékainak jellegéről 24

Kemenes Béla : Az uzorás szerződések szabályozásának vitás kérdései a polgári törvénykönyv tervezetében 141
Magyarosy Ferenc : Bányászati kisajátítás és bányászati szolgalmak..... 266
[Neszterov] Nyeszterov, A. M. : A gépállomások jogállásának egyes kérdései 268

Szemlelcikkek

Beck Salamon : Palágyi Róbert : A magyar szerzői jog zsebkönyve. Bp. Közgazd. Kiadó, 1957. [Könyvism.] 324
Kemenes Béla : Medve Zsigmond : A mezőgazdasági termelési szerződések a gyakorlatban. Bp. Közgazd. Kiadó, 1957. [Könyvism.]..... 328
Pap Tibor : Eörsi Gyula : „A tervszerződések” c. doktori disszertációjának akadémiai vitája... 212
Sárosi Dezső : A szabvány és a szállítási szerződés egymáshoz való viszonya 311
Szelényi Zoltán : Szabvány és szállítási szerződés 82
Vasúlev, Ljuben : A Bolgár Népköztársaság polgári törvénykönyvének tartalma és rendszere.... 206

Munkajog

Tanulmányok

Kertész István : A fegyelmi vétségek új szabályozása 284
Román László : Kísérlet a tanulói jogviszony és a munkajogviszony elhatárolására 154

Mezőgazdasági jog

Tanulmányok

Nagy László : A mezőgazdasági termelészövetkezetek alapszabályairól..... 32
[Neszterov] Nyeszterov, A. M. : A gépállomások jogállásának egyes kérdései 268
Seres Imre : A termelészövetkezeti földtulajdon 126

Szemlelcikkek

Kemenes Béla : Medve Zsigmond : A mezőgazdasági termelési szerződések a gyakorlatban. Bp. Közgazd. Kiadó, 1957. [Könyvism.]..... 328

Büntetőjog

Tanulmányok

Barna Péter : A BHÖ. 1. pontjában felvett bűntettek alanya — alanyi oldala a bírói gyakorlat tükrében..... 259

* Az évfolyam a 9. számmal (332. oldalszám) zárul.

<i>Gerats, Hans</i> : A részesség.....	38	<i>Herczegh Géza</i> : A Nemzetközi Atomerő Ügynökség szabályzata	197
<i>Horváth Tibor</i> : Az ellenforradalom bűnözése ellen folytatott harc néhány büntetőjogi vonatkozása	97		
<i>Piontkovszkij, A. A.—Cshikvadze, V. M.</i> : A szocialista törvényesség megszilárdítása és a szovjet büntetőjog és büntető eljárási jog néhány elméleti kérdése	229		
— — : Új jogintézmények, okaik és feladataik...	6		

Szemlecek

<i>T[imár] I[stván]</i> : A Szovjetunióban folyó büntetőjogi kodifikációs munkálatokról	201
---	-----

Büntető eljárás

Tanulmányok

<i>Habermann Gusztáv</i> : A büntetőbírói ítélet kötelező erejének kérdéséhez	66
<i>Móra Mihály</i> : A polgári jog és a büntetőjog találkozásának eljárásjogi következményei adhézió esetén	45

Szemlecek

<i>Móra Mihály</i> : Fayer László halálának 50. évfordulójára	304
---	-----

Polgári eljárás

Tanulmányok

<i>Beck Salamon</i> : Az ügynevezett szuperóvás....	152
<i>Farkas József</i> : A polgári perrendtartás reformjáról	165

Szemlecek

<i>Beck Salamon</i> : Az igény kettősfedelősége — perjogi visszaverődésében	90
---	----

Nemzetközi jog

Tanulmányok

<i>Herczegh Géza</i> : A nemzetközi jog elméleti alapkérdései Hans Kelsen megvilágításában.....	293
---	-----

Szemlecek

<i>Haraszi György</i> : A Szezi-csatorna és a nemzetközi jog	184
--	-----

Állam- és jogtörténet. Római jog

Tanulmányok

<i>Gergely Ernő</i> : A nemzetiségi politika Magyarországon a kiegyezéstől az osztrák—magyar monarchia felbomlásáig	74
---	----

Szemlecek

<i>Világhy Miklós</i> : Marton Géza : A római magánjog elemeinek tankönyve. Intitúciók. Bp. Tankönyvkiadó, 1957. [Könyvism.]	216
--	-----

Jogtudomány. Tudományos élet Jogi dokumentáció. Időszerű cikkek

Tanulmányok

<i>Hajdu Gyula</i> : A Nagy Októberi Szocialista Forradalom nemzetközi jelentősége	225
<i>Móra Mihály</i> : Egy tudósi életpálya ormán. Dr. h. c. Marton Géza — Kossuth-díjas.....	176
<i>Piontkovszkij, A.</i> : A szovjet jogtudomány egyes kérdéseiről.....	114
<i>Rákos Ferenc</i> : A szabadság és a köztársaság ünnepei; március 15. — március 21. — április 4. — — : Új jogintézmények, okaik és feladataik	1 6

Szemlecek

<i>E[örsi] Gy[ula]</i> : A DJNSZ berlini titkársági ülése. [1957. január 5—6.]	90
<i>Medve Zsigmond</i> : A jogi oktatás ügye a Szovjetunióban	194
<i>Móra Mihály</i> : Fayer László halálának 50. évfordulójára	304
<i>Takács József</i> : Nagy Lajos : Állam- és jogtudományi bibliográfia. Bp. Közgazd. Kiadó, 1956. [Könyvism.]	94
<i>W[eltner] A[ndor]</i> : Dr. Eckhart Ferenc. [Nekrológ]	223

Melléklet :

Dokumentációs Szemle. Összeáll. az Állam- és Jogtudományi Intézet dokumentációs osztálya. 1957. 1. szám. Bp. Ath. ny. [1957]. 63. p. [A 7—9. számhoz.]

Névmutató

a Jogtudományi Közlöny XII. 1957. évfolyamához

A számok az évfolyam ama lapját jelölik, amelyen az illető szerző cikke található

<i>Asztalos László</i> 274	<i>Nagy László</i> 32
<i>Ádám Antal</i> 57	<i>Némethy Arthur</i> 320
<i>Bak József</i> 238	[Neszterov] <i>Nyeszterov, A. M.</i> 268
<i>Barna Péter</i> 259	<i>Pap Tibor</i> 212
<i>Beck Salamon</i> 90, 152, 324	<i>Piontkovszkij, A.</i> 114, 229
<i>Cshikvadze, V. M.</i> 229	<i>Peschka Vilmos</i> 190
<i>Eörsi Gyula</i> 90	<i>Rákos Ferenc</i> 1
<i>Farkas József</i> 165	<i>Román László</i> 154
<i>Gerats, Hans</i> 38	<i>Sárosi Dezső</i> 311
<i>Gergely Ernő</i> 74	<i>Schmidt Péter</i> 111
<i>Habermann Gusztáv</i> 66	<i>Schmidt, Walter</i> 118
<i>Hajdu Gyula</i> 225	<i>Seres Imre</i> 126
<i>Halász József</i> 248	<i>Szabó Imre</i> 16
<i>Haraszi György</i> 184	<i>Szamel Lajos</i> 134
<i>Herczegh Géza</i> 197, 293	<i>Szelényi Zoltán</i> 314
<i>Horváth Tibor</i> 97	<i>Sztodolnik László</i> 92
<i>Jampolszkaja, C. A.</i> 24	<i>Takács József</i> 94
<i>Kemenes Béla</i> 141, 328	<i>Tímár István</i> 201
<i>Kertész István</i> 284	<i>Török Lajos</i> 325
<i>Magyarosy Ferenc</i> 266	<i>Vasilev, Ljuben</i> 206
<i>Medve Zsigmond</i> 194	<i>Világhy Miklós</i> 216
<i>Móra Mihály</i> 45, 176, 304	<i>Weltner Andor</i> 223

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI
INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

ВЕСТНИК ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК

ОРГАН ИНСТИТУТА ГОСУДАРСТВА И ПРАВА АКАДЕМИИ НАУК ВНР.

REVUE DES SCIENCES JURIDIQUES

REVUE DE L'INSTITUT DES SCIENCES JURIDIQUES ET POLITIQUES DE L'ACADEMIE
HONGROISE DES SCIENCES

RECHTSWISSENSCHAFTLICHE MITTEILUNGEN

ZEITSCHRIFT DES INSTITUTS FÜR STAATS- UND RECHTSWISSENSCHAFTEN DER UNGARISCHEN
AKADEMIE FÜR WISSENSCHAFTEN

Szerkeszti a szerkesztő bizottság

Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. Szerkesztőségi titkár: Dr. Pap Tibor

Szerkesztőség: Budapest V. Szemere utca 10. Telefon: 328—727

Felelős kiadó: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó igazgatója

Megjelenik havonta

Előfizetés: Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V. József nádor tér 1.) Távfeszélő: 180—850

Előfizetési díj: egy évre 72,— Ft, félévre 36,— Ft, negyedévre 18,— Ft. — Csekkszámlaszám: 61.292

Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest VI. Népköztár-
saság útja 21. Telefon: 429—760) vagy a KULTÚRA külföldi képviselői

Felelős kiadó: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó igazgatója

2-581081 Athenaeum (F. v. Soproni Béla)

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

T A R T A L O M:

RÁKOS FERENC:

A szabadság és köztársaság ünnepei: március 15.,
március 21., április 4.

Új jogintézmények, okaik és feladataik

SZABÓ IMRE:

Nemzeti jog és szocialista jogfejlődés

JAMPOLSZKAJA, C. A.:

A szovjet állampolgár alanyi jogáról és az alanyi
jog biztosítékainak jellegéről

NAGY LÁSZLÓ:

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek alapsza-
bályairól

GERATS HANS:

A részesség

MÓRA MIHÁLY:

A polgári jog és a büntetőjog találkozásának el-
járásjogi következményei adhézió esetén

ÁDÁM ANTAL:

Az országgyűlési képviselők mentelmi joga

HABERMANN GUSZTÁV:

A büntetőbírói ítélet kötelező erejének kérdéséhez

GERGELY ERNŐ:

A nemzetiségi politika Magyarországon a kiegyezés-
től az osztrák—magyar monarchia felbomlásáig

SZELÉNYI ZOLTÁN:

A szabvány jogrendünkben

*Szemle:***E. GY.:**

A DJNSZ berlini titkársági ülése

BECK SALAMON:

Az igény kettős-fedelősége — perjogi visszaverő-
désben

*Jogirodalom:***SZTODOLNIK LÁSZLÓ:**

Könyvismertetés Aristotelés „Az Athéni állam” c.
művéről

TAKÁCS JÓZSEF:

Az állam- és jogtudományi bibliográfiáról

Mellékelve: A Jogtudományi Közlöny 1956. évi tartalom mutatója.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A szabadság és a köztársaság ünnepei március 15. — március 21. — április 4.

Mintha eggyé akarnának válni, oly gyors egymásutánban követik egymást ezek az ünnepek: a magyar dolgozó nép felszabadulási harcának a köztársasági államért és a nemzeti függetlenségért vívott nagy történelmi évfordulói. Nem tévednénk akkor sem, ha egységes ünnepnek ünnepelnénk e nagy évfordulókat. Egységes jelleget ad nekik a közös cél: a népszabadság. De megvan mindegyik ünnepnek a maga sajátossága, amely élesen megkülönbözteti történelmi tavaszunk, nemzeti megújulásunk többi ünnepétől. Más-más történelmi korszak, más-más nemzetközi helyzet, más-más gazdasági és osztályerőviszonyok szülték az ünnepeket, amelyek évfordulóit ünnepeljük. Ennek megfelelően, természetesen, különbözők voltak a harcok eredményei is, különbözők azok az állami és társadalmi formák, jogi intézmények, amelyek létrejöttek ezeken az évfordulókon ünnepelt történelmi események következtében.

*

A magyar nép felszabadulási ünnepeinek sorában történelmileg is, de a naptár szerint is, első helyen áll március 15-e. Az 1848—1849-es forradalom és szabadságharc kiindulópontja. Az 1848—1849-es forradalom és szabadságharc a magyar nép polgári demokratikus forradalma volt, amely a nemzet felszabadulási harcává szélesedett és mélyült.

Az 1848. március 15-én elindult forradalomban a magyar nép dacos ládobbantással szétörte a feudalizmus bilincseit, felszabadította a jobbágyságot, törölte az úrbéri terheket, kikiáltotta a polgári szabadságjogokat: a sajtószabadságot, a törvény előtti egyenlőséget, a közteherviselést, a vallásszabadságot. A forradalom további fejlődésében mindinkább előtérbe kerültek a nemzeti elnyomásból fakadó követelmények: a felelős magyar kormány, a nemzeti bank,

a nemzeti hadsereg, az Erdéllyel való egyesülés stb. forradalmi megvalósítása. E nemzeti jogok realizálása során a forradalom már összefonódott a függetlenségért és nemzeti önállóságért folyó szabadságharccal, az idegen, a német—osztrák elnyomás, a Habsburg-ház összbirodalmat (Gesamtmönarchie) erőszakoló zsarnoksága ellen. A szabadságharc az országba tóduló császári seregek ellen logikusan továbbvitte a forradalom célkitűzéseit az 1849. április 14-i függetlenségi nyilatkozatig, a Habsburg-Monarchiától való elszakadásig, a Habsburg-Lotharingiai dinasztiának a magyar királyok trónjától való megfosztásáig a debreceni országgyűlésen. Köztársasági kormány alakult, amelynek feje Szemere, a kormányzóvá választott Kossuth Lajos nevében is kijelentette, hogy köztársasági, demokratikus függetlenségi politikát folytat.

Az 1848—49-es forradalom és szabadságharc folyamán állandó harcok közepette, harcban a császári ház nagyszámú és jól felszerelt, felfegyverzett seregei ellen, harcban a külső és belső ellenforradalom ellen, harcban a visszahúzó erők (a földjéhez és kiváltságaihoz görcsösen ragaszkodó nemesség) ellen, alakult ki Magyarország történelmében először, mint a polgári demokratikus forradalom eredménye, a független, polgári demokratikus magyar állam, amely — bár a köztársaság kikiáltására már nem volt ideje — köztársasági típusú államformát viselt.

A Kossuth Lajos, Petőfi Sándor, Táncsics Mihály vezette magyar forradalom és szabadságharc ezzel elérte csúcspontját és egyben a magyar államiság és a magyar társadalom fejlődésének történelmünkben eladdig legteljesebb szintjét, amikor a magyar nép egy időre a politikai haladás élére állt Európa népei sorában.

A forradalmi Magyarország győzelmet győzelemre aratott. Az osztrák császár az orosz cárizmus-

Mellékelve: A Jogtudományi Közlöny 1956. évi tartalom mutatója.

hoz, a Szent Szövetség csendőréhez fordult segítségért. A katonai túlerő végül is győzedelmeskedett és a magyar szabadságharc elbukott.

A bukást elősegítette az árulás, a belső ellenforradalom aknamunkája és főképpen a forradalmi kormány hibái.

Ha az események mélyére tekintünk és a marxizmus—leninizmus tanítása alapján vizsgáljuk az osztályerőviszonyokat, akkor megállapíthatjuk: az 1848—49-es magyar forradalom (és a többi európai forradalom) vereségének egyik legjelentősebb oka az volt, hogy nem volt olyan társadalmi osztály, amely ebben az időben a polgári demokratikus forradalmat végig tudta volna vinni a beteljesedésig. Az ipar gyarmati fejletlensége következtében a burzsoázia gyenge volt még Magyarországon. A kispolgárság — a burzsoáziával együtt — képtelen volt arra, hogy a polgári demokratikus forradalmat vezesse, a feudalizmus és abszolutizmus ellen. Hiányzott belőle a jakobinus-erő és elszántság, amely a nagy francia forradalomban teljesen szétzúzta a feudalizmust. Ugyancsak az ipar fejletlensége következtében nem alakult ki Magyarországon még az a munkásosztály sem, amely képes lett volna a mozgalom élére állni. Viszont a munkásosztály első jelentkezése a színen elég volt ahhoz, hogy a polgárság forradalmi lendülete megtorpanjon.

Az 1848—49-es forradalom és szabadságharc elbukott, de a változások egy részét, amelyeket hozott, mégsem lehetett többé teljesen meg nem történtté tenni. A közteherviselést, a parasztság szabadulását a jobbágyi függőség alól — megváltás ellenében, továbbá egyes földesúri kiváltságok megszüntetését nem lehetett többé visszacsinálni.

*

1919. Proletárdiktatúra. A dicsőséges Magyar Tanácsköztársaság.

A dolgozó magyar nép évezredes perében, a felkelések, szabadságharcok és forradalmak hosszú során, amelyek időnként hazánk történetében fellángoltak, a magyar szocialista forradalom, a proletariátus diktatúrájának négy és fél hónapja magasán kiemelkedő helyet foglal el.

A proletárdiktatúra 1919-ben a történelem új fejlődési fokán: a kapitalizmus imperialista szakában, vagy — Lenin szavai szerint — az imperialista háborúk és proletárforradalmak szakában, amikor a kapitalista nagyipar már létrehozta és nagyra növelte az új antagonista osztályokat; a burzsoáziát és a proletariátust, korszerű folytatása volt az 1848—1849-es polgári demokratikus forradalomnak és szabadságharcnak. A proletariátus diktatúrája szocialista forradalom volt. A kapitalizmus-szülte új társadalmi osztály, a proletariátus forradalma — a kizsákmányolás ellen, a felszabadulásért, a hatalom megragadásáért és az új, specifikusan munkás-államhatalom, a tanácsok államának keretében — a szocializmus megvalósításáért.

Egyben szabadságharc is volt, amelyet a magyar dolgozó nép, élén a munkásosztállyal, vívott a kor Szent Szövetsége, a nemzetközi reakció megtestesítője, az imperialista antant és csatlósai ellen.

Ex oriente lux. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom gyújtotta fel a proletárforradalom tüzeit, a világtörténelem új korszakát nyitva meg. A magyar proletariátus hervadhatatlan érdeme, hogy a világ népei közül elsőnek követte az oroszországi proletárok példáját.

„Minden hatalmat a munkások, katonák és szegényparasztnak tanácsainak!” ez a jelszó vitte harcba a magyar munkásosztályt 1918 forradalmi sztrájkjaiban. „Minden hatalmat a munkások, katonák és szegényparasztnak tanácsainak!” követelte a fiatal Kommunista Magyarországi Pártja, és ezzel a jelszóval, amely a dolgozók tanácsállamának megteremtését tűzte ki célul, mozgósította a magyar proletariátust az általános támadásra a polgári állam ellen, a hatalom meghódításáért.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom jelszavai és a szovjet szocialista állam alkotmányában lefektetett eszmék legyőzték a távolságot, a háborús frontok láncolatát, amely elválasztotta Magyarországot a Szovjetek országától.

A magyar polgári demokratikus forradalom, az ún. „őszirózsás forradalom” kormánya, a polgári és szociáldemokrata koalíciós kormány nem volt képes a forradalom korszerű, történelmileg soron levő, a dolgozó nép elodázhatatlan szükségleteiből és követeléseiből fakadó feladatokat megoldani, és így a burzsoázia és pártjai — tehetetlenségükben — lemondtak a hatalomról a szociáldemokrácia javára. A szociáldemokraták vezetői viszont, érezvén, hogy a kommunista párt propagandája, gyorsan növvé népszerűsége és a proletárforradalom eszméinek térhódítása következtében, a tömegek vezetése kicsúszik a kezükből, tárgyalásba léptek a Kommunista Párt bebörtönzött vezetőivel. A két párt vezetői megegyeztek.

Ez az egyezés volt a kiindulópontja a munkások és dolgozó parasztnak szocialista államának megszervezéséhez. Az új államhatalom első törvényhozási ténye a „Mindenkihez” című kiáltvány volt, amelyet már az egyesült párt: a Magyarországi Szocialista Párt és az új kormány: a Forradalmi Kormányzótanács irt alá. A kiáltvány alapokmánya volt az új államnak. A kormányhatalmat gyakorló legfőbb szervről a kiáltvány a következőképpen rendelkezett: „A kormányhatalmat e párt megbízásából Forradalmi Kormányzótanács veszi át.” Az államformáról és az államhatalom jellegéről a kiáltvány kimondta: „Magyarország proletársága mai nappal a maga kezébe vesz minden hatalmat.” Az új államiság kialakítására és megalapozására vonatkoznak a kiáltvány következő szavai: „A tanács kötelessége lesz a Munkás-Paraszt- és Katonatanácsok országos kiépítése. A törvényhozói, végrehajtói és bírósági hatalmat a Munkás-, Paraszt- és Katonatanácsok diktatúrája gyakorolja. Magyarország Tanácsköztársaságá alakul. A Forradalmi Kormányzótanács haladéktalanul megkezdi a nagy alkotások sorozatát, a szocializmus, a kommunizmus előkészítésére és megvalósítására. Kimondja a nagy birtokok, a bányák, a nagyüzemek, a bankok és a közlekedési vállalatok szocializálását. A földreformot nem törpebirtokok teremtő földosztással, hanem

szocialista termelőszövetkezettel hajlja végre.”

A kiáltvány végül harcra és áldozatvállalásra hívta fel a dolgozó magyar népet a proletár államért, a szocializmus győzelméért: „Minden munkást és földművest felszólítunk, hogy dolgozzon, termeljen vagy álljon be a proletárhadseregbe, verejtékével vagy vérével áldozzon az eszme diadaláért. Bármilyen árjón reánk, a szocializmus ügyének győznie kell. Éljen a proletárdiktatúra! Éljen a Magyar Tanácsköztársaság!”

A Magyar Tanácsköztársaság rendkívül súlyos bel- és külpolitikai viszonyok között alakult meg. A magyar proletárdiktátus — a szó legszorosabb értelmében egyik kezében fegyverrel, másikban az alkotó munka szerszámaival fogott a szocialista állam és társadalom kiépítéséhez. A régi, félféudális és polgári osztály-állam és vele együtt a burzsoázia, a polgári államrend, intézmények és szervek gyors egymásutánban omlottak össze és semmisültek meg. Romjaikon meglepő tudatossággal szervezte a munkásosztály a proletárdiktatúra államrendjét, a Tanácsköztársaság közigazgatását, bírósági, végrehajtó és közbiztonsági szerveit. Ezzel egyidejűleg alakult ki a szocialista állam szocialista joga, a szocialista törvényesség rendszere.

A legsürgősebb és mindenekelőtt fontos feladat volt a Tanácsköztársaság védelmének biztosítása az imperialista hatalmak és csatlósai minden oldalról várható támadása ellen. Ezért a proletáriátus osztályhadseregének a Vörös Hadsereg felállítása egyike volt a legelső feladatoknak. Hasonlóképpen sürgős szükség volt a szocialista államrend és közbiztonság megvédéséről való gondoskodás. Ezt a funkciót a Vörös Őrség, a munkászsízlóalj, a munkásság gyári őrségei, valamint a Forradalmi Törvényszék, a Rendkívüli Rögtönítélő Bíróság volt hivatva ellátni.

A szocialista társadalom felépítése csakis a szocialista gazdaság megszervezésének alapján válhatott lehetővé. A szocialista gazdaság a termelési eszközök, az ipari, bányai és közlekedési üzemek köztulajdonba vételén épül fel. Minden üzemben megalakult a munkásság ellenőrző munkástanácsa, amely a szocialista munkafegyelem megteremtéséről, a dolgozó nép tulajdonának védelméről és a termelőmunka ellenőrzéséről volt hivatva gondoskodni.

Minden közép- és nagybirtok állami tulajdonba ment át. E birtokokat nem volt szabad felosztani, hanem szövetkezeti kezelés céljából a földet művelő mezőgazdasági proletárságnak kellett átadni. A földosztás eltöltése — ellentétben Szovjet-Oroszországgal, ahol az államosított földet szétosztották a parasztek között — súlyos politikai és egyben gazdasági hiba volt.

További kormányrendeletek kimondták mindenféle tőkés vagyon, a pénzintézetek, a bérházak stb. államosítását és intézkedtek a szocialista kereskedelem megszervezéséről. A szocialista népgazdaság vezetéséről a Népgazdasági Tanácsot állították fel.

A népgazdaság szervezésének legbonyolultabb feladata volt a munkatermelékenység megszervezése. A munkához való jog biztosítása az, hogy a munkaképteleneket és munkanélkülieket az állam tartja el. A munkakötelezettséget viszont az általános munkakényszer biztosítja. A 8 órai munkaidőt először rögzítette Magyarországon tételes jogszabály.

A közművelődés, a tanulás megszűnt a vagyonos

osztályok kiváltsága lenni. A tudás kapui szélesre tárultak a munkások és parasztek gyermekei előtt. A Tanácsköztársaság az oktatás ügyét állami feladatnak tekintette és ezért általánossá és kötelezővé teszi az oktatást.

Ugyanígy a legszélesebb alapon szerveződött meg a dolgozók egészségügye. A munkások betegségi és balesetbiztosítását sokkal szélesebb alapokra helyezték és kiterjesztették a leginkább kiuzsorázott munkásrétegre — a földműves proletáriátusra is. A szanatóriumok, gyógyfürdők, üdülőhelyek és mindenféle egyéb gyógytényezők köztulajdonba kerültek.

A magyar tanácskormány törölte a régi magyar — féudális és burzsoa — államiség egyik legtorzabb, az emberi méltóságot mélyen sértő berendezését, az országban élő, nem magyar nemzetek jogfosztottságát. A Magyar Tanácsköztársaság rendeletei és alkotmánya töröl minden faji, nemzeti, nyelvi, vallási diszkriminációt és széleskörű autonómiát juttatott a nemzeti kisebbségeknek.

A történelmi analógia szempontjából is különösen nagy jelentőséggel bír az a hibás politika, amelyet a tanácskormány — főképpen a szociáldemokrata befolyás következtében — az államapparátus tekintetében folytatott. A marxizmus—leninizmus államelmélete arra tanít, hogy a burzsoáziától örökölt államgépezetet nem egyszerűen elfoglalni kell, hanem összetörni és szétzúzni. Ezt a gépezetet proletárállamgépezetté kell építeni, ki kell irtani belőle a burzsoa osztálybefolyásolás minden gyökérszállát. Sajnos ez nem így történt. Új államforma, új, a tanácsokon alapuló államszervezet jött létre, de ez az államszervezet a régi állami és önkormányzati közigazgatás személyi állományát nagyrészt érintetlenül magába fogadta. Ez a hiba egyik fontos oka volt annak, hogy a proletáriátus diktatúrája nem tudott teljes erővel érvényesülni az osztályellenséggel szemben. Ehhez járult még a szociáldemokraták agitációja és aknamunkája „a diktatúra enyhébb alkalmazásáért”. 1956-ban, bár más viszonyok között és más jellegzetességgel, kísértetiesen ismétlődött ez a jelenség. 1919 és 1956 e hibái is szolgáljanak tanulságul az ellenforradalom leverése folyamán megújuló szocialista államunk számára.

A Magyar Tanácsköztársaság jogszabályalkotó tevékenységét az Alkotmány koronázta, amelyet a proletárállam első parlamentje, a Szövetséges Tanácsok Országos Gyűlése 1919. július 23-án fogadott el. Ez az alkotmány mintegy összefoglalta a tanácskormány rendeleteiben kifejezett egész megelőző jogalkotást. Az opportunizmussal vívott elkeseredett harcban született ez az alkotmány, amely — hiányosságai ellenére — a szocialista állam méltó alkotmánya volt. A szovjet alkotmány után a második szocialista alkotmány a világon. A magyar proletáriátus nagyserű államjogi alkotása, kiemelkedő tény és dokumentum az ezeréves magyar államiség történetében. A magyar munkásosztály hatalomra törésének, győzni akarásának, szocializmust építő elszántságának fényes történelmi emléke.

A Magyar Tanácsköztársaság 133 napig állott fenn. A nemzetközi imperializmusnak túlnyomó ereje végül is legázolta az elszigetelt kis országot,

ameiynnek erejét a belső ellenforradalmi erők, a szociáldemokraták opportunizmusa és árulása is aláásta.

Nagymértékben elősegítették a bukást a párt és a Tanácsköztársaság által elkövetett súlyos hibák is. Talán a legsúlyosabb, eredendő hiba volt a fiatal, még meg nem szilárdult Kommunista Párt önfelosztatása a két párt megegyezése alapján. Ennek következtében a proletárdiktatúra élén nem harcokban megedzett, forradalmi tettekre és átalakulásokra kész Kommunista Párt állott. A forradalom és a proletárdiktatúra nyílt és leplezett ellenségei ott voltak, sőt többségben voltak: a párt vezetőségében, a kormányban és helyi szerveikben, a vezető és kulcsállásokban mindenütt. A másik sorsdöntő hibát a földkérdésben követte el a tanácskormány: nem osztották fel a nagybirtokosoktól elkobzott földet a földéhes szegény parasztok között, hanem inkább állami gazdaság jellegével bíró szövetkezeteket szerveztek belőle. E hiba következtében a munkás-paraszt szövetség, a szocialista állam és társadalom legfontosabb pillére és erőforrása csorbát szenvedett.

A Magyar Tanácsköztársaság nagy történelmi érdeme viszont — minden más jelentősége mellett —, hogy 1919-ben, amikor a szovjetek országa a minden oldalról támadó imperialisták gyűrűjében vívta élet-halál harcát, ebben a vészterhes időben magára vonta az ellenséges haderők jelentékeny részét.

A Magyar Tanácsköztársaság elbukott, de mint a magyar és a nemzetközi munkásosztály ragyogó fegyverténye, mint a szocialista államépítés és jogalkotás tanulságokban gazdag példája, tündököl a forradalmi osztályharcok, a szocialista államiség történetében és fejlődésében.

*

Huszonhat éven át senyedett Magyarország dolgozó népe a fasiszmus poklában. A teljes, a reménytelen tönkremenéstől és elpusztulástól, a német gyarmat elátkozott rabszolgasorsától a szovjet nép segítő keze mentette meg hazánkat.

1945. április 4-én fejeződött be Magyarország felszabadítása a fasiszta iga alól.

A szabadságot a szovjet nép hadserege hozta meg nekünk. Annak a népnek a fiai, amely megdöntötte a cári zsarnokságot és felnyitotta a népek börtönét. A szovjet nép, amely a Nagy Októberi Szocialista Forradalommal új korszakot nyitott az emberiség történetében, amelynek példáján és nyomán szerte a világon szabadságra és önálló állami létre keltek az elnyomott és gyarmati rabságban tartott népek.

1945. április 4-e szabadságunk nagy ünnepe, a harmadik népünk megújulásának tavaszi ünnepsorozatában.

1945. április 4-én a szabad és független magyar köztársaság megindult a szocialista fejlődés útján.

1945. április 4—1957. április 4. Tizenkét esztendő. Milyen eredményeket hozott a szabadság 12 esztendeje?

Lehetővé vált államunk és társadalmunk demokratikus átalakulása. A felszabadulás sajátos viszonyai között Magyarország népi demokratikus államává, népköztársasággá alakult, amelynek biztosítani kellett a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenetet, a polgári államból a szocialista ál-

lamba való átalakulást. Az új állam történelmi öröksége volt elvégezni, most már maradéktalanul, mindazt, amit sem az 1848—49-es polgári demokratikus forradalom, sem az 1919-es proletárdiktatúra megvalósítani nem tudott.

Elsősorban meg kellett valósítani a polgári demokratikus forradalom célkitűzéseit: gyökerestül kitépni, megsemmisíteni a középkori feudalizmus minden maradványát, felszámolni állami és jogi életünkben a feudális eredetű kiváltságok és kötöttségek mindennemű csökevényét, biztosítani az állampolgári szabadságjogokat. A népi demokratikus állam, amelynek vezérlő ereje a munkásosztály, legerősebb és legcéltudatosabb pártja a Kommunista Párt volt, ezt a feladatot maradék nélkül elvégezte. A legfontosabb, a mindenekelőtt sürgős tennivaló, egy évezred hagyatéka volt: végrehajtani a földosztást. Figyelmeztető örökség volt ez az előbbi forradalmakból. A népi demokrácia kormánya maradék nélkül teljesítette a századok parancsát. Elkobozta és felosztotta az egyházi birtokokat, a hitbizományokat és minden nagybirtokot, a földnélküli és törpebirtokos parasztok között. Befejeződött a földért folyó ezeréves per. A föld végre azé lett, aki megművelte.

Összefonódva a polgári demokratikus átalakulással, jelentkeztek és megoldásra vártak a szocialista forradalom követelményei, 1919 történelmi öröksége. A munkásosztály egységes pártja, a Magyar Dolgozók Pártja, amely a kommunista és a szociáldemokrata párt egyesüléséből, de — 1919 tanulságait megszívlelve —, a jobboldali megalkuvók kizárásával jött létre, döntő politikai erő lett az országban. A népi demokratikus fejlődés nem állhatott meg a polgári demokratikus államnál. A fejlődés logikája volt az, hogy az ország megindult a szocialista átalakulás útján.

A termelőeszközöket, a gépjárműket, a bányákat, a közlekedési eszközöket államosították. Hatalmas méretekben bontakozott ki a szocialista iparosítás. Ha sonlóképpen megkezdődött a mezőgazdaságban is a szocialista fejlődés. Az állami gazdaságok mellett mindinkább tért hódított a termelőszövetkezeti gondolat. A művelődés és tanulás joga elsősorban a dolgozók kiváltsága lett.

A felszabadulás előtt a népnymor és a különböző tömegbetegségek pusztították népünket. A csecsemő- és gyermekhalandóság terén Magyarország az első helyeket vitatta Európában. A szocialista államvezetés alatt ezen a téren is fordulat állt be. A gyermekhalandóság a minimumra csökkent. A kórházak, szanatóriumok, üdülők ismét, mint a Tanácsköztársaság idején, a dolgozók egészségének és munkaképességének a műhelyévé lettek. Egész sor pusztító népbetegséget sikerült csaknem teljesen felszámolni, vagy erősen visszaszorítani.

Népköztársaságunk és társadalmunk fejlődése szocialista jelleget öltött. A szocialista állam kialakulásának legfontosabb dokumentuma az új alkotmány, amely a munkásosztály államát a tanácsokra építi fel. A tanács-szervezeten nyugvó államhatalom és közigazgatás már a proletárdiktatúra klasszikusan jellegzetes államformája.

Szocialista államunk, gazdaságunk mérhetetlenül magasra fejlődött, messze előre haladt.

Ezt a fejlődést azonban számos hiba és hiányosság torzította és akadályozta. Az elért eredmények következtében bizonyos önteltség uralkodott el a párt és a kormány vezetőiben. Ennek következtében elszakadtak a párttagságtól, a munkásosztálytól, a dolgozók tömegeitől. Elhanyagolták, elfeledték a marxizmus és leninizmus egyik alapvető parancsolatát, azt, hogy a munkásosztállyal való élő és állandó közvetlen kapcsolat nélkül, a legszélesebb és legmélyebb proletárdemokrácia nélkül, nincs szilárd proletárdiktatúra. A dolgozók érdekeinek, véleményének és érzelmeinek meg nem szűnő figyelembevétel nélkül nem lehet a hibákat és botlásokat elkerülni. A párt- és belüli demokrácia, a munkásosztály széles demokratikus közreműködése az állam vezetésében — megfelelően alkotmányunk szavainak — felfokozza, napról napra új erővel gazdagítja a pártot, az országot, miként, ősi legenda szerint, Antheust a földanya.

Súlyos hibák zavarták meg és ferdítették el a szocializmus építésének nagy művét. A népgazdaság különböző ágainak aránytalan fejlesztése, a kis ország méreteinek és teherbíró képességének szem elől tévesztése, a dolgozók állandó életszínvonalfejlesztésének elhanyagolása, éppúgy, mint nemzeti sajátosságaink bizonyos mértékű alábecsülése némely, különösen, kulturális területen.

E hibák következtében meggyengült a párt és a kormány. Nem tudta következetesen és állandó nyomással alkalmazni a proletárdiktatúrát a kizsákmányoló osztályok maradványaival szemben, a káros polgári ideológiai befolyásolással szemben.

Ezeket a hibákat és mulasztásokat nagymértékben kihasználta a szocializmus ellenségei. Belföldön és külföldön egyaránt. A megdöntött birtokos osztályok mindenféle maradványai, kiszolgálói az állami apparátusba és vállalatokba beépült Horthy-tisztek és hivatalnokok, mindenféle nyilasok ártottak, ahol tudtak. A hibák és mulasztások mértéktelen eltűlésével, nyílt és burkolt propagandát folytattak a párt és a kormány vezető szerepe ellen, a proletárdiktatúra alapjait ellen a Nagy Imre körül csoportosult nacionalisták klikkje, az ellenség ideológiai szószólói: egyes írók, újságírók és más értelmiségiek. Általában

szocializmust és „általános” demokráciát követeltek a proletárdiktatúra és a proletárdemokrácia helyett, ami nélkül nincs szocializmus. Túlfűtött demagógiával és gyűlölettől feszülő fellépésükkel sikerült is az országban a belső fegyelmet megbontani. A kormány hibáinak és gyengeségének árnyékában és az így kifejlődött hangulatban könnyű dolga volt az imperialista felforgatásnak, könnyen küldhette a külső ellenség is ügynökeit az országba az ellenforradalom szervezésére. Az amerikai imperializmus Magyarországot tartotta a szocialista államok sorában a leggyengébb láncszemnek. Ezért itt akart csapatot mérni a szocialista világrendszer és annak fellegvárára, a Szovjetunió ellen.

Ilyen körülmények között készítették elő és robbant ki az 1956 október—novemberi ellenforradalom.

Az ellenség azonban elszámította magát. Az imperialisták szervezte és vezette ellenforradalom támadásával szemben, a szocialista országok önvédelmi varsói szerződése alapján a forradalmi munkás-paraszt kormány hívó szavára segítségünkre sietett a Szovjetunió. Kormányunk a szovjet csapatok támogatásával eltiporta az ellenforradalmi kigyófészeket. Tizenkét év leforgása alatt a szovjet nép önfeláldozó jai most már másodszor mentették meg hazánkat és dolgozó népünket a fasizmus, az ellenforradalom és a fehér terror poklától. Ugyancsak a testvéri szocialista népek áldozatkészsége és nagylelkű segítsége állította talpra hazánkat az ellenforradalom okozta gazdasági pusztulásból.

Dolgozó népünk megtanulta a történelmi leckét. A forradalmi munkás- és parasztkormány vezetése alatt az ellenforradalom elleni fegyveres és ideológiai harcban kijavítja a múlt hibáit és eredménnyel teszi le a vizsgát. Az 1945. április 4-én kapott szabadságot népünk megvédi minden támadással szemben. Népünk soha többé el nem hagyja a választott utat, a szocializmus útját, amelyen kar-karba halad, testvéreivel, a szocializmus országaival.

Április 4-e szabadságunk, köztársaságunk, szocialista állami létünk, a szocialista világtáborral kötött megbonthatatlan és harcokban kipróbált testvéri szövetségünk nagy ünnepe.

Rákos Ferenc

Új jogintézmények, okaik és feladataik

A Jogtudományi Közlöny, a szocializmust építő Magyar Népköztársaság joga és jogtudománya fejlesztésére és terjesztésére hivatott folyóirat, több hónapos, az ellenforradalom okozta kényszerű szünet után kötelezett azoknak a döbbenetes eseményeknek az értékelésére, amelyek kényszerű szünetelésére közrehatottak. A szocialista jogtudomány vallja és tanítja, hogy a nép érdekében fejlődő valamennyi tudományággal együtt nem öncélú, hanem — és csak ezért van létjoga — a nép számára és érdekében alakuló társadalom meghatározott igényeit szolgálja azokkal az általánosításokkal, amelyekre a gyakorlati megoldások épülnek.

Mindebből következik, hogy csak annyiban tudomány, amennyiben az őt saját céljára megteremtő alapnak az igényeit kielégíteni képes. Hivatása tehát olyan intézmények kialakításához elméleti alapvetéssel szolgálni, amelyek eszközei a nép állama céljának és funkciójának. A hivatkozott események megfelelő szemszögből és szinten történő elemzése e folyóirat feladatkörében tehát helyesen úgy történhetik, ha a jogi intézmények bemutatásán és taglalásán keresztül foglal állást, segít következtetéseket levonni.

Az elmúlt félvég jogalkotásaiban, mint valami jól csiszolt tükörben, élesen láthatók azok a súlyos feladatok, s gyakran óriási nehézségek, amelyekkel a Forradalmi Munkás-Paraszti Kormány az ország példátlanul nehéz helyzetében meg kellett küzdenie.

A rendkívüli viszonyok megkövetelte jogalkotás középpontjában a magyar társadalom szocialista vívmányai, ama kimagasló eredményeinek a megvédése állott, amelyeket az elmúlt 12 évben — minden hiba ellenére — elért, továbbá: az ellenforradalom elszigetelése, fegyveres és politikai erőinek a megsemmisítése volt a feladat. Meg kellett, s meg kell birkóznia a közel kéthónapos termelési kiesés felidézése inflációs veszéllyel, s a gazdasági és a politikai konszolidáció útjára kellett vezetni — a szocialista tábor országainak testvéri segítségével — súlyos megpróbáltatást kiállt hazánkat.

A megalkotott jogszabályok túlnyomórésze e legfontosabb feladatokon történt szüntelen munkálkodást igazolja.

A vizsgált időszakban — mindezek mellett — számos olyan jogalkotásra is sor került, (a helyzet-hez mért lehetőségeken belül), amelyek a dolgozó emberről való fokozott gondoskodást és a múltban elkövetett egynémely hiba kiküszöbölését célozzák.

Az ügy természetéből következik, hogy a *rendkívüli idők minden* jogalkotása nem lehetett *minden* részletében kidolgozott és megalapozott. Az ország súlyos helyzete azonnali, halasztást nem tűrő intézkedéseket kívánt. Ez okozta, hogy ugyanannak a célnak a szolgáltatában rövid időn belül több jogszabály is megjelent. Így például: a közrend és a közbiztonság helyreállítását célzó rögtönbíraskodást és gyorsított büntető eljárást külön-külön jogszabályokkal vezetnek be; az ország területe rendkívül nagy számban előfordult illegális

elhagyásának, s ezzel tárgyi, (de gyakran alanyi) összefüggésben is álló egyéb cselekményeknek a büntetőjogi következményeit három törvényerejű rendelet is szabályozza. Ez a magyarázata egyébként annak, hogy még egy-egy jogszabály is — rövid időn belül — kiegészítésre, illetőleg módosításra szorult (közbiztonsági őrizet alá helyezés, rögtönbíraskodás).

Ahhoz, hogy a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszti Kormány 1956. november 4-e utáni jogalkotásai és rajtuk keresztül az azok okaiul szolgáló történések — az imperialista rágalomhadjárat „érvei” ellenére, a fejekben keletkezett és hosszú időn át nem tisztázódó zűrzavar vagy káosz ellenére helyesen értékelhetők legyenek, — szükség van egynémely elméleti, elvi megállapítás előrebocsátására.

A magyarországi 1956. október 23-án kezdődött eseményeket nemzeti forradalomnak nevezték. Az események megindításában és alakításában kiemelkedő szerepe volt annak, hogy a nemzetet hogyan keverték össze vagy cserélték fel azzal, ami az irodalomban a nemzetivel homlokegyenest ellenkező tartalom megjelölésére szolgáló: „nacionalista”.

Nemzeti érzés felkeltésének az álruhájában nacionalista, gyűlölködéshez, majd pogromhoz vezető tévútra terelés, uszítás folyt. Közismert az az út, amely 1956. október 23-a előtt a szörnyűséges eseményekhez vezetett. Közismert mindaz, ami a jóhiszemű emberek megtévesztéséhez felhasználásra került. Ma már aligha kétséges, hogy Nagy Ferenc Münchenben „Látóhatár” címen 1956 szeptemberében megjelent újságja egyenesen biztatott arra, hogy Nagy Imréeket az ellenforradalom zászlójaként kell felhasználni: „... a szellemi szabadság mozgalmát *e pillanatban* még kommunista párttagok vezetik... sokan vannak... akik... azt hiszik, hogy... a Petőfi-Kör ifjúságának hatalmas megmozdulása nem egyéb, mint a kommunisták egymás közti belső harca... minket nem aggaszt az, hogy ezt a harcot *ma még* kommunisták vezetik”.

A megtévesztés, a félrevezetés nem utolsósorban azon is alapult, hogy amikor a burzsoázia még nem volt uralkodó, amikor feltörekvő társadalmi osztály volt, amely a hűbérurak helyét akarta elfoglalni, idegen elnyomás ellen harcolt politikailag, a feudális széttagoltság ellen igazgatásilag és nemzeti piacokért gazdaságilag. Mindmégannyi a haza iránt szívében szeretettel élő egész nemzet igényével egybeeső törekvés. A haladás irányában kitűzött célok a nép érdekeinek megfelelő célok. A nemzet érdekei a burzsoázia érdekeivel egybeesők akkor. A burzsoázia hatalomra jutása után törekvései semmiben sem különböznek az általa felváltott kizsákmányoló osztály népelnyomó törekvéseitől. A burzsoázia propagandája a kitűnően alkalmazható, nemzetinek feltüntetett „nacionalista” jelszavak használatával az elmaradott nép értelem nélküli érzelmeire sokáig hat.

Ez a propaganda sokaknál az idegen elnyomás jelszavával a Szovjetunió elleni gyűlölet magyarországi felszításához, a szocialista építés elért eredményei semmibe vételére hajlandóság kifejelesztéséhez, a proletariátus felszabadító harca eredményeinek a semmibe vételéhez vezetett. A nacionalista uszítással Magyarországon — többek között — azért is lehetett eredményt elérni, a gondolkodásban zavart, káoszt keletkeztetni, mert 1945 előtt csaknem három évtizeden át tartott a nacionalista-soviniszta tartalmú nevelés, amely mély gyökereket eresztett.

A felszabadítás után elkövetett jelentős hibák, a marxizmus—leninizmus alkotó alkalmazása helyett külföldi, elsősorban szovjetunióbeli egyes gyakorlat gépies átvétele, nemzeti sajátosságaink elégtelen mértékű szem előtt tartása tették még az említett uszítás számára a talajt termékennyé. Szerte az országban tapasztalni lehetett, hogy számosan a becsületes emberek közül a hazai sajátosságok nagyobb figyelemre méltatását igényelték. Az ő jóhiszemű, az alkotó marxizmus tanításán alapuló kívánságuk jelszavát a szocializmus ellenségei kapták fel. Ezen keresztül akarták Magyarországot a szocialista táborból kiszakítani, a harmadik világháború kitörésének színhelyévé tenni.

Nem lehet e helyütt alkalmat találni arra, hogy az ellenforradalomra fajult október 23-a bekövetkezése akárcsak legfontosabb okai mindegyikének a vázolója is megtörténhessék. Az előrebocsátottak után hivatkozni kell arra az 1957. március 28-i közös nyilatkozatra, amelyet ebben a vonatkozásban a Magyar Szocialista Munkás Párt és a Szovjetunió Kommunista Pártja tett és amely szerint: «az utóbbi időben egyes „teoretikusok” által terjesztett ún. „nemzeti kommunizmus” eszméi ártalmasak, semmi közük sincs a marxizmus—leninizmushoz és nagy kárt okoznak a szocialista tábornak. Ezek az eszmék lényegében arra irányulnak, hogy megingassák a proletár nemzetköziség sziklaszilárd alapjait, szétválasszák és egymással szembeállítsák a szocialista országok népeit, kettészakítsák a szocialista tábor . . . feltartóztatassák a népek előrehaladását a szocializmushoz vezető úton . . . Természetes, hogy minden egyes ország nemzeti hagyományainak és sajátosságainak a figyelembe vételével lehetséges és a gyakorlatban meg is vannak a szocializmus építésének különböző formái és módszerei, a szocialista építés feladatainak különféle megoldásai. Ennek azonban semmi köze sincs a nemzeti korlátoltságokhoz, egyik szocialista ország tapasztalatának a másikéval való szembeállításához, a proletár nemzetköziség elferdítéséhez, a nacionalizmus álláspontjára való süllyedéséhez.»¹

Az ellenforradalom demagógiája a saját érdekeik ellen is képes volt embereket mozgósítani, számos emberfőben nem tisztázódtak máig sem a fogalmak. Ellenük a színvonalas, tudományos felkészültségű érvelés a harc eszköze. A Népköztár-

ság állami, társadalmi és gazdasági rendje ellen támadottakkal szemben a felvilágosítás és a meggyőzés eszközei mellett a törvény, a büntető törvény létrehozta eszközökkel is — önvédelemből — szükség van a harcra.

I.

A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1956. november 4-én történt megalakulását követő időben az államigazgatásra mindenekelőtt az a feladat hárult, hogy biztosítsa az ország vékeringésének a megindulását, a megbénult termelőmunka folytatásának az előfeltételeit. Az ellenforradalmi támadás következtében az államigazgatás munkája az ország számos helyén megbénult, s nem egy helyen az ellenforradalom egyenesen megszüntette a törvényes államigazgatási szervek működését. Ezeken a helyeken a feladat a törvényes államigazgatási szervek jogkörének a visszaállítása volt. Ezt a célt szolgálta a kormány 1/1956. Korm. számú rendelete az államigazgatás központi és helyi szervei munkájának a megindításáról. A kormány ugyanakkor megosztotta tagjai között az államigazgatás egyes ágazatainak a vezetését, s 5/1956. számú *határozatával* lehetővé tette, hogy a helyi szervek támogatása és a kormányhatározatok végrehajtásának a biztosítása érdekében a megyei (a megyei jogú városi) tanácsok végrehajtó bizottságai mellé, ideiglenesen, a közállapotok konszolidálásáig, kormányösszekötőket lehessen kinevezni.

Az ország megbénult termelőapparátusának az újramegindítása számos helyen rendkívüli nehézségekkel járt. Az ellenforradalom által szított, igen sok helyen a dolgozók túlnyomó többségének a megfélemlítésével kikényszerített, sztrájkon kívül meg kellett birkóznia az anyagihiánnyal, de különösen a rendkívül súlyossá vált és a termelés alapjait fenyegető energiahiánnyal. Ez gyors központi segítséget és — átmenetileg — közvetlen kormányintézkedéseket is szükségessé tett. Ezért a 4/1956. Korm. sz. rendelet lehetővé tette a kétezernél több munkást foglalkoztató nagyüzemekhez, illetőleg az ötszáz munkásnál többet foglalkoztatató, népgazdaságilag döntő fontosságú, középüzemekhez kormány megbízott kinevezését. A kormány megbízott hatásköre az igazgatói jogkör tartalmánál jóval szélesebben nyert meghatározást: az üzemet irányító minisztérium számára biztosított, a miniszter személyes hatáskörébe fenn nem tartott jogokra terjedt.

Az iparügyi miniszter rendeletileg szabályozta a termelt villamosenergia-mennyiségnek az egyes ipari üzemek között történő elosztását, majd a kormány a rendelkezésre álló energia-mennyiség népgazdasági fontosság szerint történő elosztása érdekében 1957 januárjában az 1005/1957. Korm. számú *határozat* alapján energiakormánybizottságot hívott életre.

Megállapítható: a kormány intézkedései arra irányultak, hogy a lehető legkisebbre szorítsa le azokat a következményeket, amelyek az ellenforradalom, s az ellenforradalommal szemben foly-

¹ Népszabadság 1957. március 29.

tatott fegyveres harc okozta károk következtében a lakosság életszínvonalát fenyegetik. Az 5/1956. számú rendeletével megtiltotta a károk helyreállításához, s a lakosság ellátásához szükséges áruk exportját. A lakosság zavartalan ellátásának, és a harcok okozta károk helyreállításának a biztosítása érdekében átmenetileg — mindaddig, amíg a megfelelő igazgatási szervek szervezetszerű működésük során e feladatok ellátását átvenni nem tudták — helyreállítási, illetőleg közellátási kormánybizottság létesült.

A világ gazdaságtörténetében — úgyszólván — páratlanul álló sztrájkoknak az idején a munkabérek az állami vállalatok majdnem teljes egészében folyósították. A termelés és a fogyasztás közötti egyensúly ilyen mértékű felbomlása a közeli infláció veszélyével fenyegetett. A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány azonkívül, hogy eredményesen kérte az infláció elhárítása érdekében a velünk szolidáris, testvéri, szocialista országok segítségét, mindent megtett és megtesz annak az érdekében, hogy az inflációt az államháztartás, a pénzgazdálkodás egyensúlyának visszaállításával elhárítsa. Ebben a szellemben született meg a 14/1956. sz. rendelet, amely biztosította, hogy a költségvetési szervek ne léphessék túl azokat a kiadási kereteket, amelyeken belül az októberi eseményeket megelőzően gazdálkodtak, valamint a 15/1956. PM. sz. rendelet, amely az állami vállalatok között visszaállította a bankszerű pénzforgalom törvényes rendjét.

A termelési színvonal viszonylag gyorsan történő emelkedésével nem tartott lépést a termelés gazdaságossága és önköltsége terén a normális állapot helyreállítása. Az önköltség kedvező alakulása és a vállalatok működésének a gazdaságossága az alapja az inflációs veszély végleges elhárításának és egyben annak is, hogy a dolgozók a nyereségrészesedés alapján közvetlenül érdekeltté váljanak a vállalat eredményes működésében. Ezért a kormány határozatilag hívta fel az irányító és a vállalati szerveket arra, hogy mielőbb érvélik el az 1956. október előtti termelési költség-színvonalat. Tétélesen meghatározta azokat a költségtöbbleteket is, amelyek mértékéig a korábbi színvonaltól való eltérés még indokolt lehet.

A dolgozók érdekeinek a méltányos figyelembentartása és az inflációs veszély elhárítására való törekvés jellemzi azokat a rendelkezéseket is, amelyeket a kormány a bérek kifizetésének a szabályozása tekintetében hozott. E rendeletekben a kormány egyfelől kétszeres összegű bérfizetéssel jutalmazta azokat az élelmiszeripari, szolgáltató üzemekben, vagy egyéb közérdekű intézményekben dolgozók munkáját, akik a harcok idején is önfeláldozóan biztosították a lakosság ellátását, másfelől messzemenő méltányossággal bérkifizetést rendelt azoknak a dolgozóknak, akik rajtuk kívül álló okokból akadályozva voltak a munka felvételében, vagy a teljes munkaidőn át történő tevékenységben. Az 1957. január 1. utáni időben már az üzemekben és a hivatalokban egyaránt — a tényleg munkával eltöltött időre fizethető bér, a dolgozó hibáján kívül bekövetkező állásidőre

pedig legfeljebb a munkakörnek megfelelő alsó bérhatár 80%-a.

Immár évek óta súlyos probléma volt a gazdasági élet mechanizmusának túlcentralizált irányítása. A XX. kongresszus tanulságainak a hasznosítása kapcsán, 1956 közepén, szélső körű munka indult meg a gazdasági vezetés centralizált-ságának a megszüntetése érdekében. Szakértők — közöttük nagyszámban vállalati műszaki és közgazdasági szakemberek — dolgoztak olyan irányítási rendszer kialakításán, amely a tervgazdaság alapjainak a veszélyeztetése, a gazdasági élet anarchiájának a felidézése nélkül, a vállalatok széleskörű önállósága mellett, az adminisztratív módszerek helyett az értéktörvény szélesebb körű alkalmazásával képes irányítani gazdasági életünket. Az általuk kidolgozott javaslatokban egyre nagyobb teret kapott a vállalatok öngazgatáson alapuló önállósága. Mi sem jellemzőbb erre, mint az, hogy az 1956. év nyarának a folyamán számos minisztérium új, egyszerűsített, a vállalatok nagyobb önállóságán alapuló, kísérleti irányítási rendszert vezetett be néhány vállalatnál, s e vállalatokat felmentette az egyébként hatályos gazdálkodási előírások számos rendelkezése alól. E kísérleti irányítási rendszerek majd mindegyikében szerepelt „igazgatótanács” vagy „vállalati kollégium” elnevezéssel vállalati dolgozókból, élenjáró munkásokból alakított szerv — rendszerint — az igazgató mellett tanácsadóként. Ezt azért szükséges hangsúlyozni, mert az állami élet demokratizálása, a gazdasági mechanizmus megjavítása és egyszerűsítése során a tanácsadó testületek megalakítása folyt akkor, amikor az októberi ellenforradalmi események bekövetkeztek. Az októberi-novemberi események nem segítették elő a munkástanácsok megalakulását, sőt éppen azáltal, hogy a munkásigazgatás e szervei túlfűtött légkörben jöttek létre, azokba ellenforradalmi elemek is kerültek, jó ideig általánosan eltérítette a munkástanácsokat valódi hivatásuk gyakorlásától, s hírlik, hogy nem egy helyen még ma is akadályozza azt.

Az 1956. november 24-én megjelent 1956. évi 25. törvényerejű rendelet részletesen szabályozza a munkástanácsok megalakulásának a rendjét. A törvényerejű rendelet a legmesszebbmenő demokratizmust érvényesíti a munkástanácsok megalakítása terén. A választó gyűlésen valamennyi dolgozó szavazati joggal rendelkezik, a munkástanács tagjait közvetlenül és titkosan választják. A munkástanácsban az üzemi dolgozók minden rétegének képviselőket kell biztosítani; a munkástanács tagjainak kétharmadát a *termelésben közvetlenül* résztvevő *fizikai* vagy *szellemi* dolgozókból kell választani. A törvényerejű rendelet részletesen megszabja a munkástanács hatáskörét, az igazgató és a munkástanács kapcsolatát. A szabályozás vezető elve az, hogy a munkástanács nem napi, operatív ügyekkel hivatott foglalkozni, a vállalati igazgató viszont nem döntheti el egyedül és saját felelősségére az üzem életének elvi jelentőségű, az egésze, s az ott dolgozók összességére kiható legfontosabb, távlati kérdéseket. A munkástanács-

nak a tvr.-ben meghatározott jogköréből következik, hogy időről időre dönt a vállalat legfontosabb ügyekben; ugyanakkor a napi, az operatív kérdésekben nem a munkástanács, hanem az igazgató hivatott eljárni, ami — egyébként — a munkástanács *testületi* jellegéből is következik. Az elnök vagy a tanács egyes tagjai nincsenek a munkástanács nevében történő intézkedési joggal felruházva. A vállalati vezetés nap, mint nap sok, azonnali intézkedést igénylő kérdésében nem lehet a döntést úgy intézni, hogy minden alkalommal össze kelljen hívni akár az elnökség kisebb létszámú testületi szervét, akár a legközelebbi ülést bevárni.

A munkástanácsokról szóló tvr.-tel összhangban szabályozta a kormány — 7/1957. Korm. sz. rendeletével — a vállalatok vezető állású dolgozóinak a kinevezését és az elbocsátását is.

A kormány az államigazgatás korábbi, helytelen vezetési módszerek következtében felduzzadt apparátusának a közvélemény minden rétege által óhajtott egyszerűsítéséhez gyors, halogatást nem tűrő intézkedésekkel látott hozzá. Az 1957. évi 7. tvr.-tel módosított 1956. évi 33. tvr. megszüntette a Begyűjtési, a Város- és Községgazdálkodási, az Állami Ellenőrzési Minisztériumokat, továbbá: az Állami Gazdaságok minisztériumát, a Bányás- és Energiaügyi és a Vegyipari minisztériumokat — Nehézipari minisztérium elnevezéssel — egy minisztériumba vonta össze; Művelődésügyi minisztérium elnevezéssel pedig az Oktatásügyi és a Népművelési minisztériumokat, valamint az Állami Egyházügyi Hivatalt.

Az államigazgatás és a vállalati gazdálkodás egyszerűsítése számos olyan dolgozót érintett egzisztenciájában, akiknek a munkája, és illetőleg a személye ellen kifogás nem merült fel, de a munkakör az átszervezések és az egyszerűsítések következtében megszűnt. A *munkajogi* rendelkezések terén a legényegesebbek éppen azok a jogszabályok, amelyek e kihatásokat enyhíteni hivatottak. Ezeket — túlnyomórészt — a 15/1956. Korm. sz. rendelet tartalmazza, amely szerint ama dolgozókat, akiknek a munkaviszonya racionalizálás során 1956. évi október hó 23. napja és 1957. évi március hó 31. napja közötti időben szűnt meg, a munkaviszonyban töltött évek alapján arányosan emelkedő felmondási járandóság illeti meg. A jogszabály a munkaviszony folyamatosságát is fenntartja arra az esetre, ha a dolgozó a munkaviszony megszűnésétől számított egy éven belül újabb munkaviszonyba lép. Ez idő alatt (családtagjaival együtt) jogosult — a táppénz kivételével — a társadalombiztosítási szolgáltatásokra is. Az alacsonyabb munkakörbe helyezett dolgozóknak egy havi fizetékülönbözet jár, az elhelyezkedni nem tudó dolgozók pedig 6 hónapon keresztül munkanélküli segélyben részesülnek. A munka nélkül maradt dolgozók szervezett elhelyezésére 1957. évi január hó 1. napjától kezdődően (a vezető, valamint a választás útján betöltendő, úgyszintén a fegyveres testületeknél levő munkakörök kivételével) bevezették a kötelező munkaközvetítést. A gyorsan bekövetkező gazdasági konszolidáció

folytán azonban a munkanélküliség a vártnál jóval kisebb, úgyhogy az elbocsátott dolgozók elhelyezése — az adminisztratív munkakörök kivételével — különösebb nehézséget nem okoz. Az 1956. évi 34. tvr. az 1957. évi március hó 31. napjáig elbocsátott, nyugellátásra egyébként jogosult dolgozók tekintetében a nyugdíj korhatárt 58, nőknél 53 évre szállította le.

Az előző évek állami vezetése a munkaszüneti napok megállapításánál nem számolt eléggé a dolgozók tömegében meglevő vallásos érzülettel. Ezt a hibát tette jóvá a munkaszüneti napok megállapításáról szóló 12/1956. Korm. sz. rendelet, amely karácsony második napját, s húsvét hétfőjét ismét fizetett munkaszüneti nappá nyilvánította.

A kormány végrehajtott számos béremelést is. Mindenekelőtt az 1200 Ft-on aluli keresetű fizikai dolgozók bérét 12—15, az 1200—1500 Ft keresetű fizikai dolgozók bérét 8—10%-kal emelte. A 18/1956. sz. *kormányhatározat* kiemelt bérezést biztosít a szén, érc- és ásványbányászat dolgozóinak, a 11/1956. Korm. számú rendelet pedig az ediginél magasabb munkabért és kedvezőbb munkafeltételeket állapít meg a gépjárművezetőknek és a gépkocsi kísérőknek. Emelte a kormány a termelésben foglalkoztatott műszaki dolgozók bérét.

Több jogszabály született a nyugdíjasok helyzetének a megjavítása érdekében is.

A nyugdíjak megvonása terén a múltban elkövetett hibák kijavítását célozza a kormány 14/1956. sz. *határozata*, s ennek a végrehajtási rendelete a törvénytelenül megvont nyugdíjak átmeneti rendezéséről. A gazdasági helyzet ez idő szerint nem teszi lehetővé, hogy mindazok, akik a múltban ilyen vonatkozásban sérelmet szenvedtek, nyugdíjukat *visszamenőlegesen* megkapják, de 1957-től az öregségi korhatárt betöltött nyugdíjasok, továbbá a saját maguk ellátásáról gondoskodni nem tudó rokkantak — egyéni elbírálás alapján, saját jogon — 400 Ft-ig terjedő, özvegyi jogon 200 Ft-ig terjedő nyugdíjat kapnak. A nyugdíjkorhatárt be nem töltött és munkaképes személyeknél a megvont nyugdíj alapján képzett szolgálati időt a törvény szerinti szolgálati időbe be kell számítani. Ismeretes, hogy az 1954. évi 28. tvr., (az új nyugdíjtörvény) előtt hatályban volt jogszabályok lehetővé tették, hogy az igényjogosultságot szerzett dolgozók az őket megillető nyugdíjat, vagy öregségi járadékot felvegyék abban az esetben is, ha még munkaviszonyban vannak. E jogszabályok tehát nem zárták ki, hogy valaki egyidejűleg nyugdíjban is és munkabérben is részesüljön, viszont e dolgozók munkaviszonyuk megszűnése esetén nem kaphatták meg az új nyugdíjtörvény biztosította magasabb nyugellátási járandóságot, csak 25, illetőleg 30%-os pótlék járult a már munkaviszonyuk tartama alatt felvett nyugdíjukhoz. E *pénzügyi indítékokon* alapult rendelkezéseket számos, jogos negatív bírálat érte. Korábbi jogszabályaink szerint ugyanis a még munkaviszonyban álló de nyugellátásra már jogosultságot szerzett dolgozó minden későbbi hátrányos következmény nélkül kérhette a nyugellátás folyósítását. Nem választhatott az érdekelt a kisebb

összegű ellátásnak már a munkaviszony tartama alatt történő felvétele, illetőleg az ettől történt tartózkodásnál a munkaviszony megszűnése esetén járó magasabb összegű nyugdíj között. A későbbi jogszabály az új törvény szerint járó magasabb összegű nyugdíjtól mégis elütötte a dolgozókat anélkül, hogy legalább a törvény hatálybalépésekor adott volna választási lehetőséget a két alternatíva között. A kormány ezt a sérelmet — mint a jogtudattal szöges ellentétben álló intézkedésen alapulót — az ország pénzügyi teherbíróképessége korlátozott volta ellenére is — orvosolta. Előbb az ún. racionalizálás során elbocsátott nyugdíjas dolgozóknak biztosított választási lehetőséget a 6/1957. Korm. számú rendelet nyugellátásuk összegének a nyugdíjpótlékkal történő kiegészítése, illetőleg a felemelt összegű nyugellátás között, majd pedig a 20/1957. Korm. számú rendelet minden, az öregségi nyugdíjkorhatárt betöltött, még munkaviszonyban levő dolgozó számára lehetővé tette, hogy munkaviszonyának a megszűnése esetén az 1954. évi 28. tvr. alapján járó magasabb nyugellátásban részesüljön — feltéve, hogy a korábbi jogszabályok szerint járó ellátásnak a munkaviszony tartama alatt történő felvételéről 1957. évi április hó 30. napjáig lemond.

Az elemzett időszak és jogalkotásainak nyilvánvalóan legfontosabb feladata az ellenforradalmi erők elszigetelése és megsemmisítése volt.

E jogalkotások jelentős része szintén az államigazgatás ágazatába tartozik.

Az ellenforradalom idején „forradalmi bizottság”, „nemzeti bizottmány” és más elnevezéssel különféle szervek alakultak, amelyek számos törvényes intézmény vezetését kisajátították és — különösen vidéken — arra törekedtek, hogy megszüntessék az államigazgatás törvényes helyi szerveit és ők gyakorolják azok funkcióit. Ezekbe a szervekbe az ellenforradalom szította hangulatot felhasználva számos deklaszált és a népi demokratikus államrenddel szemben ellenséges egyéb személy is került, sőt hangadó szerepet töltött be.

A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány a 6/1956. *határozatával* szabályozta e szervek működését. Felhívta a bennük működő, a népi demokráciához hű dolgozókat, hogy távolítsák el soraikból az ellenforradalmárokat, a Népköztársaság állami és társadalmi rendjével szembenállókat. Megállapította, hogy e megtisztított szervek politikai tanácsadóként működhetnek és feladatuk elősegíteni az intézmény, az államigazgatási szerv munkáját. Nincs közvetlen intézkedési joguk, az állami szervek funkcióit nem gyakorolhatják, s nem jogosultak alkalmazottak felvételére vagy elbocsátására.

A rendelkezés ellenére több helyen továbbra is az ellenforradalmi elemek maradtak a hangadók és a határozat rendelkezéseinek a figyelmen kívül hagyásával gátolták az intézkedésre jogosult államigazgatási szervek munkáját; közérdekű tevékenységet nem fejtettek ki, sőt ténykedésük károsan befolyásolta és akadályozta a közérdekű feladatok megoldását, az ország helyzetének a konszolidálódását. Egyes — ez idő szerint még —

ismeretlen személyek a rendkívüli események lezajlása után még egy magát „Forradalmi Bizottságok Központi Intéző Bizottsága” elnevezésű szervezet hoztak létre. Ezért a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1956. december 8-án a 17/1956. sz. határozatával a „forradalmi bizottságokat” és azok „központi intéző bizottságát” feloszlatta, működésüket megszüntette és felhívta az e szervek által törvényellenesen eltávolított vezetőket, hogy térjenek vissza beosztási helyükre, ahol munkaviszonyuk megszüntetése tekintetében a kinevezésükre, illetőleg felmentésükre a törvényes rendelkezések szerint hivatott szervek döntenek.

A kormány 12/1956. sz. *határozatával* felhívta a kormányösszekötőket és az illetékes tanácsai végrehajtó bizottságokat, hogy vizsgálják felül azokat az ellenforradalmi események idején a különböző hatóságok és társadalmi szervek által hozott határozatokat, amelyek az alkotmánytörvénnyel, más törvénnyel vagy törvényerejű rendelettel ellentétesek és helyezték azokat hatályon kívül.

A feszült politikai légkörben rendezni kellett a gyűlések és a felvonulások megtartásának a rendjét. Meg kellett akadályozni azt, hogy a népi demokratikus renddel szemben állók az alkotmányban a *dolgozók részére* biztosított gyülekezési jogot, a népi demokratikus államrend *ellen* használhassák fel. A Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1956. december hó 12-én egy hónapra, majd az 1957 : 2. sz. tvr-tel 1957. évi március hó 31. napjáig, az 1957 : 23. sz. tvr-tel június 30. napjáig a gyűlések és felvonulások megtartását *előzetes engedélyhez* kötötte.

Az ellenforradalmi elemek, valamint a közbiztonság és a közrend helyreállítását, illetőleg megszüntetését gátló személyek káros tevékenységének a megakadályozása céljából (a büntetőjogi eszközökön kívül) — átmenetileg — különleges államigazgatási eszközök is szükségessé váltak. A Népköztársaság Elnöki Tanácsa — ideiglenesen — egy évi időtartamra bevezette a közbiztonsági őrizet intézményét. Közbiztonsági őrizet alá helyezhető az a személy, akinek a tevékenysége, illetőleg magatartása a közrendet, a közbiztonságot, különösen a termelőmunka és a közlekedés zavartalanágát veszélyezteti. A közbiztonsági őrizetet a rendőrhatalóság rendeli el az illetékes ügyész jóváhagyásával. A közbiztonsági őrizet elrendelése ellen a közbiztonsági őrizetbe helyezett személy panasszal élhet a legfőbb ügyészhez. Az őrizetbe helyezett személy ügyét a legfőbb ügyész az őrizetbe vételtől számított 30 napon belül *hivatalból is felülvizsgálja. A közbiztonsági őrizetet azonnal meg kell szüntetni, amint az elrendelés okát szolgáló körülmények megszűntek*, vagy a megszüntetést egyéb okból rendelik el. Az őrizet leg hosszabb időtartama a hat hónapot nem haladhatja meg. A közbiztonsági őrizetbe helyezett személy munkára alkalmazható, ebben az esetben részére megfelelő díjazás jár, amelyből a közbiztonsági őrizet költségeit le kell vonni. Ugyanezek az indokok tették szükségessé a kitiltás, illetőleg

a rendőrhatalósági felügyelet alá helyezés intézményének a bevezetését is.)

A jogszabály az elrendelés és a végrehajtás tekintetében egyaránt alkalmaz olyan megszorításokat, amelyek az állampolgárok törvényes jogainak a megóvását biztosítják. A kitiltás és a rendőrhatalósági felügyelet alá helyezés ellen, — kitiltás esetében halasztó hatályú —, egy fokú fellebbezésnek van helye. A kényszerintézkedések hat hónapra rendelkezhetők el és tartamuk a rendeletben megszabott meghosszabbítási lehetőség alkalmazása esetén sem haladhatja meg a két évet. Minden hat hónap elteltével az ügyet *hivatalból* is felül kell vizsgálni.

Az ellenforradalmi elemek tevékenysége elleni aktív védekezést szolgálja a munkásőrség intézményének az 1957. évi 13. sz. tvr.-tel történt létrehozása. A munkásőrség feladata a szocializmus vívmányainak a megvédése, a dolgozó nép nyugalmanak és a termelés zavartalanlásának a biztosítása, az ellenforradalmi elemek restaurációs kísérleteinek a megakadályozása, illetőleg ennek az érdekében a fegyveres erők támogatása. A munkásőrség tagjai feladatukat társadalmi munkaként, fegyveresen végzik.

Az Elnöki Tanács 1957. évi 1—2. sz. határozata világosan értékeli a karhatalmat, amelynek messzeható érdemeiről szólva emeli ki „az ellenforradalmi támadás leverésében, az ellenforradalmi bandák felszámolásában, a szocializmus vívmányainak védelmében tanúsított hősi és önfeláldozó” magatartását.

II.

A népi demokratikus állam intézményeinek az ellenforradalmi elemek elleni védelmét szolgálják azok a *büntetőjogi*, főleg azonban anyagi vonatkozásokat is tartalmazó *büntető eljárásjogi* rendelkezések, amelyek az ellenforradalom fegyveres leverése óta jelentek meg.

Nincs kétség afelől, hogy a büntetőjogi eszközök, amelyekhez a magyar állam a rendkívüli helyzetben, a rendkívüli események következtében nyúlt, különlegesen és kemények. Akik ellen ezek az eszközök felhasználásra kerülnek, továbbá azok cselekményei az emberi haladással szemben állóak, a néppel szembeni támadásoknak bizonyultak. A büntetőjognak e különlegesen kemény eszközét a Magyar Népköztársaság kizárólag ama cselekmények miatt és azokkal szemben rendelte alkalmazni, amelyeket az ellenforradalom erejének a megtörése után és mindenestre e büntető rendszabályok kihirdetése után — a bennük foglalt igen súlyos szankciók ellenére — közhírré tételük után követtek el.

A Népköztársaság Elnöki Tanácsa már 1956. november 12-én elrendelte a *büntetőeljárás egyszerűsítése* útján történő gyorsítását a gyilkosság, a szándékos emberölés, gyújtogatás, a rablás, illetőleg a fosztogatás, valamint lőfegyver jogtalan használatával elkövetett bűntett és ezek kísérletei tekintetében. Ennek az intézkedésnek anyagi jogi vonatkozásai nem voltak. Az

eljárás a büntetőperrendtartásról szóló törvényben (1951:III. tv.. Bp.) foglalt szabályozásához képest annyiban egyszerűsödött és ezáltal gyorsult, hogy az ügyészség az elkövetőt vádirat mellőzésével bíróság elé állíthatja — tettenérés esetén, úgyszintén akkor is, ha a szükséges bizonyítékok nyomban a bíróság elé tárhatók. A tárgyalás írásbeli idézés kibocsátása nélkül tartható meg, mert a tanúk és a szakértők előállításáról, valamint az egyéb bizonyítékoknak a bíróság elé tárásáról az ügyész köteles gondoskodni.

Az ellenforradalmárok elleni harc, különösen az a körülmény, hogy nagymennyiségű lőfegyver és lőszer került ellenforradalmárok, hivatásos bűnözők, felelőtlen, zavartkeltő és fegyvertartásra nem jogosult más személyek birtokába, szükségessé tette a rögtönbíráskodás bevezetését. A Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1956. évi december hó 11-én az 1956. évi 28. sz. tvr.-tel elrendelte a rögtönbíráskodást a gyilkosság, a szándékos emberölés, a gyújtogatás, a rablás, a közérdekű üzemek, vagy a közönség életszükségletének elátására szolgáló üzemek szándékos megrongálásával elkövetett bűntett (szabotázs), a lőfegyver, lőszer, robbanóanyag, illetőleg robbanószer engedély nélkül való tartása és az e bűntettek elkövetésére létesült szövetség, valamint az ezekre irányuló szervezkedés tekintetében.

A Népköztársaság Elnöki Tanácsa, a rögtönbíráskodás részletes szabályainak a megalkotására felhatalmazta a kormányt. A kormány a 6/1956. sz. rendeletével megállapította a rögtönbíráskodási eljárás szabályait és egyidejűleg hatályon kívül helyezte a 8020/1939. M. E. sz. rendeletet. A korábbi szabályozástól eltérően — *nem* a kormány, hanem az *Elnöki Tanács* állapítja meg a rögtönbíráskodás alá tartozó bűncselekményeket.

Statáriális eljárásnak csak az ú. n. liquid bűncselekmény esetén van helye; azaz a terheltet csak akkor lehet rögtönítélő bíróság elé állítani, ha tettenérték, vagy bűnössége nyomban bizonyítható. Nincsen helye a rögtönítélő eljárásnak az elmebetegségben szenvedő személyek, a teherben levő nők és — a korábbi szabályozással ellentétben — a súlyos betegségben szenvedő személyekkel szemben: felgyógyulásuk előtt.

Az ellenforradalmi események megdöbhentő tapasztalatai alapján helye van a rögtönítélő eljárásnak fiatalkorúakkal szemben is.

A törvényerejű rendelet és a kormányrendelet szövegének a csak grammatikai értelmezése szerint az ügyésznek nem lenne mérlegelési joga abban a tekintetben, hogy az egyébként rögtönbíráskodás hatálya alá tartozó bűncselekmények tekintetében indítványozza-e a rögtönítélő eljárást vagy sem. Ennek az értelmezésnek azonban ellentmond a gyorsított eljárásról szóló 1957. évi 4. sz. tvr. 8. §-ának az a rendelkezése, hogy ha a terhelt ellen a gyorsított eljárást már megindították, rögtönbíráskodásnak vele szemben többé nincsen helye. Ebből következik, hogy az ügyész jogosult az egyébként rögtönbíráskodás hatálya alá eső bűncselekmény tekintetében is a gyorsított büntetőeljárásra hivatott különutóút előtt vádat emelni.

Eltérés a rögtönbíráskodás korábbi szabályozásától az is, hogy a rögtönbíráskodásban közreműködő védő csak olyan személy lehet, aki a Bp. 48. §-a értelmében a védelem ellátására jogosult. A korábbi szabályozás szreint ugyanis a rögtönítelő bíróság előtt védő: ügyvédjelölt is lehetett.

A tárgyalást a Bp. rendes szabályai szerint kell lefolytatni azzal az eltéréssel, hogy a bíróság tárgyalási határnapot tűz ki, a vádlott, tanú, szakértő bíróság elé állításáról, illetőleg egyes bizonyítékoknak a bíróság elé tárásáról az ügyész gondoskodik, a vád előterjesztése szóban történik. A rögtönítelő bíróság a terhelt bűnösségét megállapító határozatot csak egyhangúlag hozhat. Ebben az esetben halálbüntetést kell kiszabni. (Egyhangúság hiánya esetében az ügyet a rendes bírósághoz kell áttenni.) Ha azonban a köznyugalom helyreállítása és a társadalom rendjének a védelme a halálbüntetés alkalmazását nem teszi szükségessé, a rögtönítelő bíróság halálbüntetés helyett 10 évtől 15 évig terjedő börtönbüntetést szabhat ki. Húsz éven aluli elkövetővel szemben egyébként is 10—15 évig terjedhető, 18 éven aluli elkövetővel szemben pedig 5-től 10 évig terjedhető börtönbüntetés szabható ki. Az ítélet azonnali végrehajtására csak akkor kerülhet sor, ha *egyhangúság* van ebben a vonatkozásban, egyébként *kegyelmi* elhatározás tárgyában az iratokat az Elnöki Tanáshoz *kell* terjeszteni.

A rögtönbíráskodási eljáráson kívül a közrend és a közbiztonság megszilárdítására hivatott a *gyorsított* büntetőeljárás bevezetéséről szóló 1957. évi 4. sz. tvr. is. A gyorsított eljárás lefolytatásának az előfeltétele, hogy 1. a terhelt előzetes letartóztatásban legyen, 2. a bűnösségének a bizonyításához szükséges bizonyítékok rendelkezésre álljanak és 3. hogy az ügyész a gyorsított eljárás lefolytatását indítványozza. A gyorsított eljárás köre személyi és tárgyi tekintetben egyaránt bővebb a rögtönbíráskodásénál. A gyorsított eljárás a rögtönbíráskodás alá is tartozó bűncselekményeken kívül a közlekedés szándékos veszélyeztetésével elkövetett büntetettre, a Népköztársaság, vagy a népi demokratikus államrend elleni szervezkedés és az erre irányuló szövetkezés, a lázadás és a hűtlenség büntetési is kiterjed, ezenkívül a közérdekű üzemek, vagy a közönség életszükségletének az ellátására szolgáló üzemek szándékos, megrongálásával vagy munkájának az akadályozásával kapcsolatban elkövethető büntettek szélesebb körére terjed ki. Nem esik korlátozás alá az elmebetegek, súlyos betegségben szenvedők és teherben levő nők gyorsított eljárás alá vonása. (Természetesen a beszámításra képtelenséget okozó elmebetegség fennforgása és megállapítása esetén csakis felfmentő ítélet hozható.)

A gyorsított eljárás lefolytatására a budapesti fővárosi, a megyei, a katonai bíróságoknak, valamint a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának van hatásköre az olyan bűncselekmények tekintetében is, amelyek egyébként járásbírói hatáskörbe tartoznának. Az eljárás egyszerűsítésére vonatkozó szabályok az ügyek le-

tárgyalásának a meggyorsítását célozzák. Így: többek között — vádirat benyújtására nincs szükség, az ügyész a vádat szóban is előterjesztheti, amennyiben vádiratot nyújt be, a Bp.-nek az előkészítő ülésre és a tárgyalás kitűzésére vonatkozó szabályai nem alkalmazhatók. A gyorsított eljárás alá vonható büntett büntetése: halál. A bíróság azonban az eset összes körülményei szerint halálbüntetés helyett: életfogytiglani, vagy 5 évtől 15 évig terjedhető börtönbüntetést is kiszabhat. Ha azonban a törvény az elbíralt büntetetre egyébként is halálbüntetést állapít meg, a kiszabott börtönbüntetés 10 évnél kevesebb nem lehet. Fiatalkorú terhelttel szemben a büntetést a fiatalkorúakra egyébként irányadó jogszabályok szerint kell kiszabni. (Általában nem lehet a fiatalkorút, sőt a 20 éven alulit halálra ítélni). A gyorsított eljárásban hozott ítélet ellen *fellebbezésnek* van helye. A fellebbezés elbírálására a Bp. *általános szabályait* kell alkalmazni azzal az eltéréssel, hogy a fellebbezési tárgyalást a legrövidebb időn belül meg kell tartani. Ha az ügyész olyan bűncselekmény tekintetében emel vádat a gyorsított eljárás lefolytatására hatáskörrel bíró külön tanácsnál, amely nem vonható a gyorsított eljárás körébe, a külön tanács az ügynek a rendes bírósághoz történő áttételén kívül arra is jogosult, hogy az eljárást a Bp. *rendes* szabályai szerint, a büntetési tételek tekintetében pedig a büntető törvények *általánosszabályainak* az alkalmazásával folytassa le.

A gyorsított eljárás és a rögtönbíráskodás egymással párhuzamosan vannak hatályban. Ebből következik az ügyészi szervek előbb már említett az az indítványozási joga, hogy a statárium és a gyorsított eljárás alá egyaránt tartozó bűncselekmények tekintetében a rögtönítelő bíróság előtt, vagy a gyorsított eljárás lefolytatására hatáskörrel rendelkező külön tanács előtt emel vádat. Itt is ki kell emelni, hogy ha a gyorsított eljárás megindult, rögtönbíráskodásnak ugyanazon bűncselekmény tekintetében többé nincsen helye, továbbá, hogy a taxative felsorolt bűncselekmények miatt is a rendes bíróság előtt emel az ügyész vádat, ha a statáriális, avagy a gyorsított eljárás lefolytatásának feltételeit nem tartja fennforgóknak.

Az ellenforradalmi büntettek, valamint az állam rendje és a közbiztonság ellen elkövetett büntettek miatt indított büntető ügyekben a dolgozó nép érdekeit szolgáló egységes ítélkezés biztosítása céljából a Legfelsőbb Bíróságnál külön bíróságként, népbírói tanácsot kell alakítani. A népbírói tanács a Legfelsőbb Bíróság elnöke által kijelölt tanácsvezető szakszabíróból és négy népbíróból alakul. A népbírói tanács elsőfokú bíróságként, vagy fellebbezési bíróságként egyaránt eljárhat, ha az ügyet a Legfelsőbb Bíróság elnöke a népbírói tanács hatáskörébe vonja, illetőleg a legfőbb ügyész a népbírói tanács előtt emel vádat, vagy az ügyet a fellebbezés elbírálása végett a népbírói tanács elé terjesztik. A népbírói tanács arra való tekintet nélkül eljárhat, hogy az ügy elbírálására melyik rendes, vagy külön bíróságnak (katonai bíróságnak, gyors-

sított eljárás lefolytatására hatáskörrel bíró külön tanácsnak) van hatásköre. Ha a népbíróági tanács olyan büntetett miatt jár el, amely egyébként gyorsított eljárás alá tartoznék, a gyorsított eljárás anyagi jogi rendelkezéseit (tehát a büntetés kiszabására vonatkozó kerettágitást tartalmazó rendelkezést) ebben az eljárásban is alkalmazni kell.

A kihirdetett törvényt alkalmazni kell, ennek az igazolására különleges érveket aligha lehet igényelni. A törvényes kihirdetés a törvény alkotmányos létrehozását tételezi fel, az ily módon létrejött törvény indokát éppen az erre hivatott szerv törvényben megnyilatkozó állásfoglalása adja meg. Vannak, akik úgy igyekeznek a rendkívüli körülmények szülte rendkívüli eszközöket feltüntetni, mintha azok a világon egyedül Magyarországon léteznének, illetve itt is először keletkeztek volna. Az Egyesült Államokban a Mac Carren-féle törvény lehetőséget ad arra, hogy amennyiben az állam „kritikus helyzetben” van (amit az elnök állapít meg) bizalmas információ alapján bárkit le lehet tartóztatni, gyűjtőtáborba lehet zárni. Angliában 1955-ben is alkalmazták azt a törvényt, amely ostromállapot elrendelését teszi lehetővé, továbbá alakszerűség nélküli bírói eljárást, amennyiben az ország közellátását vagy közbiztonságát avagy a közlekedését megbénító sztrájk tört ki, továbbá lázadás esetén.² Franciaországban az 1955. évi április 3-i törvény az emberi jogok 1789. évi deklarációjában foglalt szabadságjogi garanciák úgyszólván valamennyiének a félretételét teszi lehetővé. Kénysztartózkodási helyet lehet kijelölni azok számára, akik a közbiztonságot vagy a közrendet veszélyeztetik.³ Az esküdtszék elé tartozó bármely ügyet katonai bíróság hatáskörébe lehet utalni.⁴ A szükségállapot elrendelésének a feltételeiről az 5. cikkely rendelkezik.⁵

A magyar történelmi múlt azonos *formájú* intézményei nem indokai az elmúlt félszázad során keletkezetteknek, s ha a büntetőjog eszközeivel való fékentartás évszázadokon keresztül egymásutánját mutatjuk be, ezt annak az igazolására szánjuk, hogy a letűnt mindenkor uralkodó osztályok a legkeményebb büntető eszközöket azok ellen alkalmazták, akik az ún. bűnözés útjára a társadalmi viszonyok következtében léptek, illetőleg, akik a társadalmi együttélés fizikai feltételeit különösen durván támadták.

Magyarországon a XV. században a latrok, tolvajok, gyilkosok, gyűjtogatók, hamisítók elszaporodása esetén lényegileg rögtönbíráskodás

volt elrendelhető.⁶ A Dózsa-féle parasztfelkelés után statáriális eljárás alkalmazására ad lehetőséget a törvény.⁷ A XVII. század derekán a hűbérúr, vagy a helyi kapitány kérelmére... „minden hosszas halogatás nélkül teljes és foganatos végrehajtás mellett törvényt és igazságot” szolgáltatott a földesúr vagy a kapitány a főispán vagy az alispán... „a nyilvános gonosztevők, kóborlók, martaócok és bármely más szerte szét csavargók... felett.”⁸ Rögtönbíráskodási jogot kapott a haditörvényszék 1785-ben a jogszabályban felsorolt bűncselekmények tekintetében arra az esetre is, ha az elkövetők polgári személyek voltak. II. József e törvénye kifejezetten statáriális eljárásról szól.⁹

Az 1787. évben kibocsátott rendelet alapján statáriális eljárást a vármegye is folytathatott az alispán elnöklése alatt.¹⁰ 1793-ban, majd 1800-ban ismét rögtönbíráskodást rendelnek el Magyarországon.¹¹ A rögtönbíráskodási *eljárás* szabályzata József nádor aláírásával kerül kiadásra.¹² Nem sokkal ezután 35 pontból álló rögtönbíráskodó kódex születik.¹³ 1848-ig csaknem minden évben meghirdették a rögtönbíráskodást. A közrend és a közbiztonság megóvása végett a hűtlenségre, a lázadásra, a gyilkosságra, a szándékos emberölésre, a közegészség ellen halál okozásával elkövetett büntetettre, a rablásra, a gyűjtogatásra, a vaspályákon, táviridákon (távbeszélőn) vagy hajókon elkövetett közveszélyű cselekményeket illetően a második világháborút megelőzően lehetőség volt rögtönbíráskodás bármikori elrendelésére, noha erre „háború esetére alkotott kivételes intéz-

⁶ 1486. évi VI. dekrétum I. cikkely 1. §.

⁷ 1514. évi VIII. dekrétum XXXIII. cikkelye.

⁸ 1659: I. dekrétum XV. cikkelye.

⁹ 1785. február 28-án kelt 5342. számú, a Helytartótanács útján kiadott rendelet: „Quidnam Sua Majestas Sacratissima Circa Supplicia iure Statario irroganda in Caesaris Regio exercitu suo pro regula constituere & promulgare dignata sit, illud de Benigno Jussu Regie Inclitae huic Universitati in adnexa Instructionis Copia illo fine intimatur, ut in Casibus quo ejusmodi sub sensum praeviae regulativae Instructionis cadentes, seu desertores; seu Conjuratum peruculosarum Seminatore, seu claudantini intrancorum subditorum ad emigrandum Evocatores, Abductores & Negotiatores, seu denique falsi militum Conductores in Gremio deprehendi contingeret, eos absque omni mora proximae militari jurisdictioni, ad quam vi provocatae B. Instuctionis Delictum cognoscere, & plectere pertinebit, resignari faciat.”

¹⁰ 1787. október 23-án kelt 37.843. számú, a Helytartótanács útján kibocsátott rendelet: „Es muss allemal einverständlich mit dem Anbetrachte weil sich öfters Fälle ergeben können, welche die Vornehmung des Standrechtes auch von Seiten der Civil-Gerichtsbarkeiten ohne Mitwirkung des Militärs, besonders in solchen Oertern, wo gar kein Militate bequartiert ist, nothwendig machen dürften, allerhöchst zu begnähigen geruhet dasz den Civil Behörden auch in solchen Fällen die Ausübung des Standrechtes zustehen, und unbenommen belassen werden solle.” (A Standrecht II. József 1758-as kiadású büntetőtörvénykönyvének is kifejezése. A ius statarum német megfelelője.)

¹¹ 1793. július 10-i, Helytartótanács útján történt, királyi közlés; 1800. február 4-i, Helytartótanács útján kibocsátott, királyi rendelet.

¹² 1800. május 14.

¹³ 1808. augusztus 30.

² „Emergency Power Act”.

³ Az 1955. augusztus 7-én módosított 1955. évi április 3-i törvény 6. cikkelye.

⁴ U. a. törvény 12. cikkelye. (1955. április 23-án Algeria területére el is rendelték.)

⁵ „... soit en cas de péril imminent résultant d'atteintes graves à l'ordre public, soit en cas d'événements présentant, par leur nature et leur gravité, la caractéristique de calamité publique... Le préfet peut interdire le séjour dans tout ou partie du département à toute personne cherchant à entraver, de quelque manière que ce soit, l'action des pouvoirs publics.”

kedésekről” szóló törvény adott módot.¹⁴ A rögtönbíráskodás lehetőségét kiterjesztették a felség-sértésre, a király és a királyi ház tagjainak a bántalmazására, a király megsértésére, a hatóság vagy országgyűlési tagok elleni erőszakra, az alkotmány, a törvény vagy a hatóságok elleni izgatásra, a királyság intézményének a megtámadására, a fegyveres erő elleni bűntettek és *vétségekre*, a katonai behívási parancs elleni engedetlenségre való csábításra, a fegyveres erő tagjainak katonai bűntettre csábítását megvalósító bűncselekményekre, *arra az esetre is, ha valamely szövetséges állam haderejére vonatkozóan követték el: sajtótermék tiltott terjesztésére, hivatali bűntettek és vétségekre*. Egyes *kihágásokra is* vonatkozhatott a statárium, továbbá egyes bűncselekmények (felhívással megvalósítható) előkészületeire.¹⁵

„Az állam- és társadalmi rend hatályosabb védelmének” az érdekében „államfelforgató” bűncselekményekre is kiterjeszthetővé vált a statárium. Ennek alapján jártak el az ú. n. politikai bűncselekmények elkövetőivel, a kommunistákkal, haladó emberekkel szemben.¹⁶

„Az igazságügyminisztérium abban az esetben, ha az ország népességének vagy belső rendjének megóvása végett elrettentő példaadás szükséges, a rögtönítelő bíráskodást mind a katonai, mind a rendes bíráskodás körében elrendelheti. A rögtönbíráskodás elrendelése esetében az ez alá tartozó bűntetteket a rögtönbíráskodás körében *továbbra is* halállal lehet büntetni.”¹⁷

Az októberi eseményeket követően az ellenforradalom okozta zűrzavar, rémhírkeltés és a felelőtlen ígérgetések következtében magyar állampolgárok nagy számban hagyták el engedély nélkül, tiltott határátlépés büntetnének az elkövetésével az ország területét. A magyar állam lehetővé kívánta tenni, hogy mindazok, akik elhamarkodott lépésüket megbánták, s hazájukba meghatározott időn belül vissza kívánnak térni, ezt büntetőjogi következmények nélkül megtehessék. Ezért az 1956. évi 27. tvr. közkegyelemben részesítette az 1956. október hó 23. és december hó 1. napja között az ország területét tiltott határátlépéssel elhagyott személyeket, feltéve, hogy 1957. évi március hó 31. napjáig az országba visszatérnek.

Az 1957. évi tvr. a közkegyelem körét kiszélesítette. Amnesztiában részesülnek ugyanis a tiltott határátlépés tekintetében mindazok, akik 1956. október hó 23. és 1957. január hó 31. napja között hagyták el az ország területét, ha *hazatérési szándékukat* 1957. évi március hó 31. napjáig valamely magyar külképviseleti szervnél, vagy a hazatelepítéssel megbízott más hivatalos szervnél bejelentették. Erre az intézkedésre azért volt szükség,

mert a befogadó országok túlnyomó többsége minden eszközzel akadályozni törekszik külföldre távozott honfitársaink hazatérését.

Az 1956. október 23. és a tvr.-nek 1957. március hó 29-én történt hatálybalépése közötti időben külföldre távozott fiatalokúak jelentkezésük és hazatérésük időpontjára való tekintet nélkül mentesülnek a tiltott határátlépés büntetőjogi következményei alól. Más külföldre távozott személyek pedig egyéni elbírálás alapján részesülhetnek kegyelemben.

A tiltott határátlépés azért ölthetett rendkívül nagy méreteket, mert — főleg az ország határain kívülről, — felelőtlen hírverés folyt az ország elhagyása érdekében, egyesek pedig kihasználták az adódó lehetőséget, hogy busás anyagi ellenszolgáltatás ellenében, üzletszerűen foglalkozzanak a külföldre távozni kívánó személyeknek a határon való átvezetésével. Az Elnöki Tanács tehát az 1957. évi 12. tvr.-ben új büntetői tényállásokat állapított meg e társadalomra veszélyes tevékenységek üldözésére. A tiltott határátlépés elkövetésére irányuló *hírverés*, vagy az erre való *felhívás* — sui generis — hat hónaptól öt évig terjedhető börtönnel büntetendő bűntett. A tiltott határátlépéshez rendszeresen, vagy üzletszerűen nyújtott segítséget pedig a tvr. büntettként, egy évtől tíz évig terjedhető börtönnel rendeli büntetni. Ez utóbbi cselekmény tekintetében a törvény büntetői büntetéssel szankcionált feljelentési kötelezettséget is megállapít.

Büntetőjogalkotásunkat sem csupán az ellenforradalom elleni harc, illetőleg az ország rendkívüli állapota diktálta szükségrendszer szabályok jellemzik. A kormányzat tető alá hozta az októberi eseményeket megelőzően már kidolgozott törvényerejű rendeletet a büntető perrendtartásról szóló törvény módosításáról. A tvr. megszünteti büntetőbíráskodási szervezetünk túlzott, indokolatlan bonyolultságát, jelentősen szűkíti a katonai bíráskodás túl szélesre tágitott hatáskörét is.

A tvr. — talán — leglényegesebb rendelkezése a katonai bíróság hatáskörének új megállapítása. Mint ismeretes az 1954. évi V. törvénnyel módosított és egységes szerkezetbe foglalt 1951. évi III. tv. szerint a katonai bíróság hatásköre kiterjedt a fegyveres és rendészeti testületek (a néphadsereg, a belügyminisztérium államvédelmi szervei, a határőrség, a rendőrség, a büntetés-végrehajtási szervek, a hivatásos légoltalmi szervek, az állami tűzoltóság, a pénzügyőrség, a vámőrség) tagjai által szolgálati viszonyuk tartama alatt elkövetett bármely bűntettre és a polgári személyek által elkövetett, a honvédelem érdekeit közvetlenül sértő egyes Népköztársaság elleni bűntettek, valamint az ezzel *tárgyi* összefüggésben levő egyéb cselekményekre. A katonai bíróságok hatáskörének ez a túlzott kiterjesztése azzal a veszéllyel járt, hogy a különbíróságoknál erősebben érvényesülni tudó testületi érdekek veszélyeztetik az egységes állami büntetőpolitika megvalósulását, konkrétan: a testület keretén belül végzett kimagasló munka a kellenél nagyobb súlyal esik latba a bűncselekmények elbírálásánál, s

¹⁴ 1912. évi LXIII. tc. és a eljárási szabályok tekintetében: 1912: XXXII. tc.; a gyorsított bűnvádi eljárás módosított és kiegészített szabályairól és a statáriális eljárás egynemű újabb szabályairól az 5488/1914. M. E., illetőleg a 2060/1915. M. E. számú rendeletek szólnak.

¹⁵ 2060/1915. M. E. sz. rendelet; 1879: XL. tc. 33. §.

¹⁶ 1921: III. tc. 1—2. §, illetőleg 13. §.

¹⁷ 1939: II. tc. 221. §.

a büntetés kiszabásánál. A tvr. a katonai bíróság hatáskörét a honvédség, a határőrség, a rendőrség, és a légoltalmi szervek, valamint az egységes karhatalom keretében fegyveres szolgálatot teljesítő személyek által szolgálati viszonyuk tartama alatt elkövetett bűntettekre korlátozza. Megszűnik a katonai bíróságok hatásköre polgári személyek tekintetében, tehát ezeknek a honvédelem érdekeit közvetlenül sértő, Népköztársaság elleni bűntettei is a rendes büntetőbíróságok hatáskörébe tartoznak.

A bírósági szervezeti törvény különbíróságokként közlekedési bíróságok létesítését tette lehetővé, amelyeknek a vasúti, közúti, légi, vízi közlekedés és szállítás, valamint a távközlés rendes működése, vagy biztonsága sérelmére elkövetett bűntettek tekintetében volt hatáskörük. A közlekedési bíróság életrehívását főként azzal indokolták, hogy e bűncselekmények elbírálásához speciális szakismeretre van szükség. Az új megoldás e különbíróságokat és a Legfelsőbb Bíróság közlekedési kollégiumát megszüntette. Abból indult ki az új rendelkezés, hogy azoknál a bíróságoknál, amelyeknél ilyen jellegű ügyek nagyobb számban fordulnak elő, állandóan ugyanazt a — túlnyomóan ilyen ügyekkel foglalkozó — tanácsot lehet a tárgyalásokkal megbízni, ahol pedig ilyen ügyek nagyobb számban nem fordulnak elő, szakértők alkalmazásával lehet az ügyek kellő eldöntését biztosítani.

A katonai bíróságok hatáskörének a szűkítése folytán a kormány 14/1957. számú rendeletével egyszerűsítette a katonai bíróságok és ügyészségek szervezetét.

III.

A részletesen ismertetett — helyenként elemzett — rendelkezéseken felül, számos olyan jogszabály jelent meg a vizsgált időszakban, amelyek az elkövetett hibák kijavítását célozzák. Ismeretes, hogy e hibák főleg a munkásosztálynak a szövetségeseihez, az ország nem proletár dolgozó tömegeihez, elsősorban a parasztsághoz való helyes viszonyát veszélyeztették. Az 1956. évi 21. tvr. a mezőgazdasági termékek és termények kötelező beadásának (a begyűjtésnek) megszüntetéséről, az 1956. évi 36. tvr. a kötelező tűz- és jégbiztosítás megszüntetéséről igen nagy jelentőségű a dolgozó parasztság életszínvonalának és termelési kedvének az alakulása szempontjából. Nagy jelentőségűek ugyanebből a szempontból azok az államigazgatási jogszabályok is, amelyek a magánszemélyek által megszerezhető mező- és erdőgazdasági földterületek felső határának a megállapításáról, a mezőgazdasági ingatlanok tulajdoni és használati viszonyainak a rendezéséről, továbbá a földreformmal és a telepítésekkel kapcsolatos korlátozások megszüntetéséről, végül a megváltási ár megállapításáról szólnak.

A magánszemélyek tulajdonában levő mező- és erdőgazdasági földterület felső határát — beleértve a tulajdonossal közös háztartásban élő személyek tulajdonát is — a föld minőségétől függően

20—25 kat. holdban állapítja meg e jogszabály. (Egy hold erdő, természetű, vagy gyümölcsös 5 hold mezőgazdasági ingatlannak felel meg.)

Részletesen rendezi a törvényerőjű rendelet a tsz-ből történő kilépés folytán vagy egyébként keletkezett vitás földhasználati kérdéseket.

Kártalanítani kell azokat a dolgozó parasztokat és dolgozó kisembereket, akiknek a földjét 1949. szeptember 1. utáni tagosítás, földrendezés, közérdekű igénybevétel útján, vagy más módon, kártalanítás nélkül, igénybe vették.

Igen nagy jelentőségű a dolgozó parasztság termelési biztonsága szempontjából az a rendezés is, hogy a kisajátítás, a rendkívüli veszély (árvíz, földrengés, stb.) idejére való ideiglenes igénybevétel, valamint egyéb törvényben, vagy törvényerejű rendeletben tüzetesen meghatározott eseteket kivéve — csak bírósági határozat alapján lehet az ingatlan birtokából kimozdítani azt, aki valamely mezőgazdasági ingatlant tulajdon, haszonélvezet, haszonbérlet címén, vagy egyéb jogcímen használ.

A mezőgazdasági ingatlanok forgalmának a biztonságát szolgálja az a rendelkezés, amely meghatározza, hogy milyen esetekben kell kötelezően megadni a mező- és erdőgazdasági ingatlanok tulajdonjogának vétel, ajándékozás, vagy csere útján történő megszerzéséhez szükséges államigazgatási engedélyt.

Eltörölte a kormány az életszínvonal alakulásával számot nem vető, úgynevezett családvédelmi határozattal egyidejűleg a gyermektelenségi adót.

Megszüntette a fiatal orvos és jogász értelmiségieknek idősebb pályatársaikkal szemben abból eredően keletkezett hátrányos helyzetét, hogy 1951. óta a régi rendszerű doktori címet nem lehetett megszerezni.

Jelentős a magánosok kisipara fejlesztéséről szóló 1014/1957. sz. *kormányhatározat* is. A határozat a kisiparosok anyagellátásának a megjavításával, adójuknak a csökkentésével, a közületek részére történő munkavállalás és az exporttevékenység tekintetében fennálló korlátozások megszüntetésével törekszik a dolgozó kisiparosok nagyobb anyagi és társadalmi megbecsülésére.

*

Mindent összevetve: jogalkotásunk a páratlanul és példátlanul terhes viszonyok között képes volt sikerrel szolgálni a legfontosabb állami feladatokat, megszilárdítani országunkban a rendet, helyreállítani az ellenforradalom által szétzilált állami fegyelmet. Megvan valamennyi előfeltétele annak, hogy az elkövetkező időben a konszolidáció további, s minden bizonnyal már könnyebb útján, a szocialista építés elkövetkező — a múlt hibáinak kiküszöbölésével, de mindenekelőtt az ellenforradalom következményeinek a felszámolásával — még nagyobb távlatok felé vezető, mind több örömmel, s kevesebb ürességgel járó útján is betöltse jogalkotásunk alapvető szolgálati szerepét: a szocialista államrend, a szocialista termelési viszonyok zavartalan fejlődésének a védelmét.

Nemzeti jog és szocialista jogfejlődés

I.

A nemzeti jog és a szocialista jogfejlődés szembeállítását a felszabadulás után, kimondva vagy ki nem mondottan, akkor jelentkezett nálunk első ízben, amikor a dolgozó nép államhatalma megkezdte a régi magyar törvényeknek új, alapvető jelentőségű törvényekkel való felváltását — azaz 1948—1949-et követően. Ismételt s mind nyitabb szembeállításának jelei abban az eszmei zűrzavarban mutatkoztak meg egyre fokozódó hevesseggel, amely az 1956. évi októberi eseményeket megelőzte; bizonyos értelemben pedig a „nemzeti jog” egyenesen harci jelszavá vált 1956. október 23-a után, az ellenforradalom napjaiban, azoknak a törekvéseknek jelszavává, amelyek a szocialista jogfejlődés eredményeinek visszacsinálását, a régi, burzsoá jogrendszer újjáélesztését tűzték ki célul. Így a „nemzeti jog”, a „nemzeti” hagyományok megsértésének ürügyén támadták 1949. évi alkotmányunk számos alapvető intézményét, sőt egészét; e címen jelent meg igazságszolgáltatásunk teljes átalakításának, államhatalmi és államigazgatási szerveink újonnan kialakult, szocialista rendszere felszámolásának, — mindezekkel szemben pedig „nemzeti” jogként a múlt joga visszaállításának követelménye. Így került vissza a „nemzeti” igények kielégítéseként — hogy a közismert jelenségekből és törekvésekből csak a legjellemzőbbeket említsük — a Legfelső Bíróság hivatali táblája helyére a feudális Kúria táblája; e napokban feltámadni látszott az 1949-ben megszüntetett Közigazgatási Bíróság; a tanácsok elnökei helyett megjelentek a polgármesterek, a jegyzők; előkerült a párton kívül vagy felül álló, a néptől „független” bíró hamis burzsoá eszményképe; törekvések érvényesültek a jogi felsőoktatás régi rendszerének visszaállítására; törvényeinket illetően kibontakozóban volt egy egész program, amely minden területen restaurációt követelt, a régi, nemzetinek nevezett, feudális maradványokkal telített burzsoá jognak elvesztett pozícióiba való visszahelyezését.

Azt, hogy a régi társadalmi, állami és jogrendszer visszaállításának e követelményét az ellenforradalom nemzetinek kendőzhette, jelentős mértékben megkönnyítették, mint mondtuk, az 1956. októberét megelőző jelszavak, amelyek általánosságban hangoztatták nemzeti hagyományaink jelentőségét, de nem tettek éles különbséget a nemzeti múlt haladó, demokratikus, ma is élő és ható hagyományai és e múltnak történetiségében megkövült elemei és intézményei között. A „nemzeti” jog gondolata, mint mondtuk, már ekkor, ennek az általános hangulatnak részeként is kísértett, ha nem is a régi jog teljes visszaállításának programjaként, de mindenesetre olyan visszafelé mutató törekvésként, amely új intézmények bátor bevezetése helyett inkább egyes régi jogintézmények további fenntartásának megindokolásához gyűjtötte az érveket. A régi jog-

intézményeknek „nemzeti” intézményekként való további fenntartása mellett ilyen érvelést egyébként elvileg megkönnyítette és azt alátámasztani látszott a régi, burzsoá államnak az új, szocialista államba és a régi, burzsoá jognak az új, szocialista jogba való az a sajátos átmenete, amely a második világháború után létrejött népi demokráciák fejlődését jellemezte. E viszonylag békés átmenet némileg feledtette azt az alapvető változást, amely ezekben a népi demokráciákban az állam és a jog jellegében bekövetkezett, illetőleg ez az átmenet bizonyos fokig legalábbis csökkentette e változás jelentőségének felismerését; ennek alapján az egyes régi jogszabályoknak a szovjet fejlődéstől eltérően nagyobb mértékű átmeneti felhasználásából a jogászok egy része valamiféle „jogfolytonosságra” következtetett a burzsoá és a szocialista jog között. Más szóval, a népi demokratikus átmenet sajátosságaiból adódó tévedések lehetősége és továbbélése a hátrányos oldalát jelentette annak a jogfejlődésnek, amelynek előnyei egyebek között éppen abban álltak, hogy a régi jogot viszonylag hosszabb ideig lehetett és lehet — új tartalommal megtöltve és új célok érdekében — felhasználni.

A „nemzeti” jog hangoztatásához részben tápot adott az is, hogy a szovjet jog példájának és útmutatásának követésénél vétett hibáinkról csak általánosan beszéltünk; nem mondtuk meg, nem tártuk fel, hogy e hibák valójában milyen jogintézmény átvételében jelentkeztek s így, ez általánosság folytán, az az illúzió támadhatott, mintha a szovjet jog példájának felhasználása a maga egészében szemben állana a „nemzeti” joggal, a magyar jogfejlődés sajátosságaival. E téren állam- és jogtudományunk nem végezte el azt az elemző munkát, amely képes lett volna feltárni és meggyőzően bizonyítani, hogy a szovjet jog példájának követése alapján és lényegére nézve a szocialista jogban első ízben testet öltött szocialista jogelvek és jogintézmények meghonosítását jelenti, azaz elsősorban egy, a szocialista fejlődés élén járó országban már jogszabályi alakban is kifejeződő, szükségszerű és a mi rendszerünkben folyóan nálunk is érvényesítendő szocialista jogelvek megvalósítását.

Mindezek a problémák s a lezajlott ellenforradalmi események elengedhetlenné teszik, hogy a nemzeti jog és a szocialista jogfejlődés kérdését ismételten felvessük s néhány, ma időszerű vonatkozását igyekezzünk megvilágítani.

II.

Mindenekelőtt lehetetlen említés nélkül el-
menni a mellett a tény mellett, hogy a nemzeti jog követelménye a magyar jog történetében nem most játszott első ízben visszafogó, visszafelé húzó és mutató szerepet; más szóval érdemes felfigyelni arra, hogy nálunk, szinte „nemzeti

hagyományként”, a nemzeti jog megtagadását általában azoknak vetették szemére, akik valami újat, előrevivőt akartak megvalósítani a magyar jogéletben. Ennek bizonyítására elegendő néhány ismert példára utalni. Kezdjük azzal a küzdelemmel, amelyet a nemzet legjobbjai a reformkorban a feudális joggal szemben, egy új, polgári alkotmányért és jogrendszerért folytattak; a nemzetietlenség, a külföld utánzásának vádjá ekkor azokkal szemben hangzott el, akiknek az volt az álláspontja, hogy — mint Szalay László ki-fejezte — „nekünk nem feladásunk az alkotmányos státusélet dús vegetatíójának gúnyára mindinkább megkövülni.”¹ Vajon ki képviselte ebben a küzdelemben a nemzeti ügyet, a reformkor emberei-e vagy azok, akik Verbőczire hivatkoztak a nemesi előjogok védelmében? Amikor a tulajdonjognak a nem-nemesekre való kiterjesztését azon a címen kifogásolta a konzervatív-nemesi tábor, hogy a nem-nemesek nem is magyarok, Trefort Ágoston így érvelt: „...Jelenleg több milliónyi nem nemes népességünk vagyon, melynek ajkairól a magyar szó zeng, melynek keblében a magyar haza iránti szeretet él — ki fogja e népességtől a bírhatási jogot megtagadni merni, állítván, hogy e népesség nem magyar? Ez esetre Verbőczire hivatkozni, hazaárulás.”² Amikor a Budapesti Híradó konzervatív cikkírója „utánzási viszketeg”-gel vádolja a doktrínereket, a régi nemesi jog „nemzeti eredetisége” kerül szembe az akár idegen példákból okuló nemzeti haladás-sal. E kérdésben Szalay László ma is érvényes szavakkal fejtette ki annakidején álláspontját. „...Ha feladásunk — írta — az európai népcsaláddal közösen működni a közösen jóknak ismert célok létesítésére, működni mint élő tag, melynek ha más rokonai nincsenek, vannak szükségképp választott rokonai, mert hiszen vannak szimpátiái és antipátiái; akkor igen természetes, hogy egybenmásban éppen úgy utánozzuk e rokonokat, mint ahogy ismét egyébben, ha Magyarország felküzdheti magát oda, hová annyi szent óhajtás várja, annak idejében mi is fogjuk sajátságainkból gazdagítani az európai eszmét.”³ Hogy pedig Szalayéknak s a polgári fejlődés magyar híveinek választott rokonai az *akkori* európai fejlődés élén járó országok voltak, nem pedig az elmaradt, feudális országok — azt Szalay így fejezte ki: „Igen is, mi utánozzuk Angliát és Franciaországot; jele, hogy nem akarjuk utánozni Braunschweigot és Schwarzburg-Rudolstadtot.”³ Ez volt a helyzet a „nemzeti jog” és az „utánzás” kérdését illetően a reformkor idején, ez volt a helyzet 1848-ban.

Sok tekintetben más körülmények között, de jellegét illetően hasonló módon került fel ismét a „nemzeti”, azaz a régi jog védelmének jelszava

1849 után, az 1850-es években. A küzdelem akkor formájában mint az osztrák jog behatolása elleni védekezés, mint a nemzeti szuverenitásnak a jogélet területén való megvédésére irányuló törekvés jelentkezett, tartalmában azonban nem volt más, mint a feudális jogintézmények szembe-szegezése a polgári jogeszmékkel, így nemcsak az osztrák joggal, de 1848 eszméivel is. Ez adta meg egyébként a jellegét annak a vitának is, amely az 1861-es országbírói értekezleten s az értekezlet körül zajlott. Az a „közhangulat”, amelyre Deák Ferenc az országbírói értekezleten többször is panaszkodott s amely által, mint mondotta, nem hajlandó magát befolyásoltatni, a földesúri-nemesi közhangulat volt, amely az osztrák jog átvételével szembeni nekibuzdulásában 1848 vívmányait is el akarta feledni. Deák Ferenc, aki messzebbre látott e közhangulat képviselőinél és az értekezlet többi résztvevőinél, joggal törekedett arra, hogy az osztrák-ellenes magyar közjogi törekvések köpönyege alatt lehetőleg ne kerüljön vissza semmi olyan a magyar jogrendszerbe, ami „az 1848-ik évi törvények democraticus szellemét ismét felforgatná, a törvény előtti egyenlőséget megsemmisítené... egy-szóval, habár ideiglenesen is, menthetetlen vissza-lépést foglalna magában s megghiúsítaná a nemzetnek 1848-ban tettleg nyilvánított azon törek-vését, hogy a magyar nemzet a törvény előtti egyenlőség által is az európai művelt nemzetek színvonalára emelkednék.”⁴ Az állítólagos nemzeti, azaz a régi, feudális jog és jogfelfogás ismét szembekerült a haladóval, a demokratikussal; ismeretes, hogy ebből az ütközésből az országbírói értekezleten milyen felemás kompromisszum született.

Végül a példák között hadd utaljunk arra a vitára, amely a magyar polgári törvénykönyv kodifikációjának kérdése körül több mint fél évszázadon át, szinte egészen 1945-ig zajlott, s amelynek során a „nemzeti géniusz”-ra hivatkozók e jelszóval minduntalan a régi, feudális intézmények visszaállítása vagy fenntartása mellett érveltek. Minden bizonnyal nem Grosschmid Béni volt az egyetlen képviselője ennek az irány-nak, amely, mint az 1861-es jogrendezés, „vissza-vezetni akarta a jogfolyamot 1517-iki medrébe, mintha a nemzeti jogélet peneloepei szövet volna” (Dell’Adami Rezső); nem ő volt az egyetlen, aki azt hirdette, hogy csak az 1848 előtti magyar magánjognak volt „individualisztikus nemzeties jellemvonása” s a magánjog e nemzeties vonását 1848 után elvesztette. Az is nyilvánvaló, hogy Grosschmidet sem holmi esztétikai szempontok vezették a régi magánjog egyes intézményeinek nosztalgikus emlegetésénél, hanem nála jutott a legtömörebben kifejezésre (legalábbis a vagyón-jogot és a családjogot illetően) a magyar magán-jognak földesúri felfogása. A „nemzeti” jogintéz-mények pusztulásának felpanaszolója történelmi-leg itt is visszafelé mutat — vagy ha nem vissza-

¹ Szalay László: Eredetiség s utánzás a politika mezején. Publicistai dolgozatok. Pest, 1847., I. köt. 207. old.

² Trefort Ágoston: A bírhatási jogról Magyar-országban. Budapesti Szemle. 1840., II. köt. 243. old.

³ Szalay László: i. m. 207—208. old.

⁴ Az Országbírói értekezlet a törvénykezés tárgyá-ban. Közli Ráth György. Pest, 1861., II. köt. 291. old.

felé, akkor más nemzetek elnyomására és beolvastására irányuló törekvés felé. Amikor Grosschmid a sajátosan nemzeti jogintézmények szükségességét indokolja, azzal érvel, hogy csak az ilyen magyar nemzeti intézmények képesek biztosítani a magyar nemzet fölényét és uralmát az országban élő többi nemzetiségek felett. „...Egy országnak — írta —, amely sokféle nemzetiségből áll, összetartó kapcsul és tengelyül nem elég a pusztán csak nyelvi kultúra, hanem intézményi specifikumra s ezen a révén való áthasonításra van szükség, amit pedig csakis a történelmi alakulatok kincses házának határtalan tiszteletben tartása nyújthat...”⁵ Így vonul be újabb érvként a régi „nemzeti”, „történelmi alakulatok” fenntartására irányuló érvelésbe a magyar imperializmus gondolata.

Talán e példák elegendők annak kimutatására, hogyan került szembe történelmünk során a „nemzeti” jog gondolata a haladással és a demokratikus fejlődéssel s hogyan vált a „nemzeti jog” s a mögötte állítólag ott álló, sajátosan nemzeti jogintézményeket létrehozó „nemzeti géniuszt” a reakció jelszavává és ultima ratio-jává. Ennélfogva, ha nem is egészen pontosan, de mégis találóan jellemezte kesernyés gúnnyal a polgári radikális Szende Pál 1911-ben a következőképpen „a magyar nemzeti jogalkotó géniuszt”: „A magyar nemzeti jogalkotó géniuszt oly földöntúli és érzékfeletti lény, mely pártfogolja a nagybirtokosokat, gondoskodik az állami hivatalok szaporításáról, hideg lenézéssel kezeli az ipari és kereskedelmi polgárságot, félrevezeti a parasztságot és félve gyűlöli a munkásosztályt.”⁶

Van ezenfelül a „nemzeti jog” jelszavának egy másik visszassága is a magyar jogfejlődésben; ez pedig abban áll, hogy a magyar jogfejlődés mindig igen erős idegen befolyás alatt állott. Az, amit a „nemzeti jogalkotó géniuszt” termékeként, „nemzeti jogként” annyit dicsértek s a magyar történelmi múlt során nemzeti hagyományként tartottak számon (s ugyanígy az a jog is, amelyet 1956. októberének végén ugyanilyen jelszó alatt vissza akartak helyezni „jogaiba”) — telítve volt átvett intézményekkel s eredetében nem annyira magyar, mint inkább német—osztrák, vagy osztrák—német volt. A régi magyar magánjogot illetően az idegen eredetet a korábbi magyar jogtörténet már régebben kimutatta s elvégezte „az ősmagyar magánjog ősnémet eredetének bizonyítását”⁷ csakúgy, mint ahogyan napvilágra hozta egész, 1848 előtti jogunk számos alapvető intézményének átvett voltát. De vajon áll-e mindez jelentős részben az 1867 után keletkezett jogunkra? Itt talán hinni lehet Grosschmid meg-

jegyzésének, amely szerint 1867 utáni jogalkotásunk mintegy csak nyelvvel bevonta vagy befutatta az idegen mintákat. S ez nemcsak anyagi jogunkra volt jellemző (elég itt a kereskedelmi törvény ismert példáját, vagy a német irodalomnak, majd törvényhozásnak magánjogi kodifikációnkra gyakorolt hatását említeni), de eljárási jogunkra és egész igazságügyi szervezetünkre is, amely egészen a felszabadulásig magán viselte a jellegzetesen osztrák—német bürokratikus rendszer jeleit. Szász-Schwarz Gusztáv 1903-ban így írt 1867 utáni törvényhozásunk egészéről: „Ha végigtekintünk azon a könyvtáron, melyet 1867. óta kelt törvényeink immár kitesznek, az első érzés a meglepetés: mennyi munka, mennyi haladás! De rántsunk ki egy-egy ily törvényt a törvénytárból. Vizsgáljuk keletkezését: mi adott neki életet? hogy fogant a gondolat? mi volt a mintakép? kik voltak szerkesztői? és eredete, tartalma és formája szerint mennyi benne igazában a magunké? A kultúra, amiről ez a törvénytár tanúskodik, az, amit az angol Disraeli egyszer second hand civilisationnak nevezett: másodkézből való... A mi törvényhozásunk jóban-rosszban a németeket utánozza, mint a táncolni nem tudó, ki a négyesbe beáll és izeg-mozog, amint a szomszédjáról nézi: őneki nincs benne felelőssége és a párjának nincs benne öröme.”⁸ Ez a helyzet lényegében az idézett cikk kelte, azaz 1903 után sem sokat változott; nem változott az első világháborúig és azután, a Horthy-korszakban sem, amelynek — hogy csak ezt a példát említsük — „válságjogi” törvényhozása szorosan követte a megfelelő német jogalkotást. Mindezekből következik, hogy a felszabadulás lényegében olyan magyar jogrendszert talált, amelyet egyáltalán nem jellemzett a „sajátosan nemzeti” jogintézmények sokasága (ami természetesen még nem jelent értékítéletet az egyes jogintézményeket illetően); talán a felhozottak is elegendők annak nyilvánvalóvá tételére, hogy mind az 1848 előtti, mind pedig az 1848—1945 közötti magyar jog nemzeti jellegének hangoztatása, valamiféle „nemzeti géniuszt” különös termékeként való felfogása — egyszerűen misztifikáció. Ha volt a felszabadulás előtti magyar jognak valamilyen „nemzeti” sajátosága, az a legáltalánosabban véve az a vonása volt, hogy egyes más országoknál mélyebben maradtak meg benne a feudális gyökerek és intézmények, — hogy az anyagi jogban és az eljárási jogban csakúgy, mint igazságügyi szervezetünkben kevésbé törtek utat a burzsoá-demokratikus elemek, az állampolgári jogok és biztosítékok; egyszóval a maga egészében, sajnálatos módon, a hazai osztályviszonyoknál fogva, nem volt, nem lehetett még a polgári jogfejlődés mértékével mérve sem progresszív. A „nemzeti” jelleg unos-untalan való emlegetése a magyar jogtudományban általában éppen a magyar jog e konzervatív-reakciós jellegének leplezéséül vagy igazolásául szolgált.

⁵ Grosschmid Béni: A házassági jogi törvény. I. köt., Bp., 1909., 16. old.

⁶ Szende Pál: Nemzeti jog és demokratikus fejlődés. Huszadik Század, 1911. évf. 425. old.

⁷ Dell'Adami Rezső: Az anyagi magyar magánjog codificációjára. I. köt., Bp., 1877., 199. old.

⁸ Schwarz Gusztáv: Jogi napikérdések. Bp., 1910., 25. old.

III.

Ha egyrészt tényként állapítható meg, hogy a nemzeti jog jelszavának hangoztatása a magyar jogtörténet során a kibontakozó vagy fejlődő burzsoá jog fejlettebb intézményeivel szembeszegezve, a feudális jogintézmények fenntartására, a Verbőczin alapuló magyar jognak továbbéltesére való törekvésnek volt a leplezője, — ugyancsak történeti, bár a legközelebbi múlt, az elmúlt hónapok és napok történetének szomorú tapasztalataiból adódó tény, hogy a nemzeti jog követelménye népi demokratikus viszonyaink közepette a szocialista joggal szembeszegezett és a régi, feudális maradványokkal telített, nemzetinek kevésbé nevezhető, erősen német—osztrák befolyást mutató, burzsoá jogrendszer bürokratikus intézményei visszaállításának, azaz restaurálásának vált harci jelszavává. Mindebből általában levonható az a tanulság, hogy a „rég, jó jognak” egy magasabbrendű, a társadalmi fejlődés magasabb fokát képviselő új jogrendszerrel „nemzeti” jogként való szembeszegezése a történelmi fejlődés kerekének akarva-akaratlanul visszafelé forgatására irányul, más szóval: objektív reakciós törekvést takar. Ebben áll a kérdés *lényege* a maga *általánosságában*.

Az a történelmi jelentőségű változás, amely országunkban az elmúlt tizenkét év alatt lezajlott s amelynek eredményeit az ellenforradalmi kísérleteknek nem sikerült megsemmisíteniök, egész államrendszerünk s ezzel együtt egész jogrendszerünk jellegének alapvető átalakulását is magával hozta; jogrendszerünk lényegére, osztálytartalmára nézve szocialistává lett. A népi demokratikus jogfejlődés egyik említett sajátossága, hogy e változás nem nyilvánul meg a régi jog egészének egyszeriben való hatályon kívül helyezésében s egy, szabályaiban is új jog megalkotásában; a népi demokratikus rendszer, mint említettük, felhasználhatja és fel is használja a régi jogszabályokat az új feladatok ellátására. Ehhez a jogelméletünk által korábban is hangsúlyozott és a népi demokráciák jogfejlődése által igazolt tételhez azonban azt kell hozzátenni, hogy ez a felhasználás csak ideiglenes lehet; a régi eredetű és az új jogszabályok kettőssége olyan ellentmondást jelent a társadalmi viszonyok jogi szabályozása terén, amelyet a népi demokratikus államnak mielőbb fel kell számolnia még akkor is, ha a régi eredetű jogszabályokat gyakorlatilag amúgy is egyre inkább kiszorítják az új viszonyokon alapuló új jogszabályok. E felismerés alapján indult meg nálunk az erőteljesebb kodifikációs munka és láttak napvilágot egyes anyagi jogi és eljárásjogi kódexek, valamint különböző szervezeti törvények; e felismerés alapján lendült előre a polgári és büntetőtörvénykönyv kodifikációjának munkája is.

A szocialista jogra való minden átmenetnek, így a népi demokratikus átmenetnek is végeredményben elengedhetetlen törvényszerűsége, hogy előbb-utóbb létre kell hoznia a maga, tartalmában

és formájában is új jogrendszerét; a régi eredetű és új jogszabályok viszonyát illetően ez az alapvető, a kiindulási tétel. Az új, szocialista jognak végeredményben alapjaiban, de egész rendszerében is újnak, történetileg és rendszerileg is fejlettebbnek kell lennie, mint a régi jognak; tartalmában és formájában, anyagi jogi és eljárásjogi szabályaiban egyaránt ki kell fejeződnie az új, szocialista demokráciának, a dolgozók demokratikus jogai egész rendszerének. Ebből a szempontból nézve a régi, burzsoá jog és az új, szocialista jog rendszere között az átmenet viszonylag békés formája esetén is olyan ellentét van, amelyet nem lehet a jogfolytonosság vagy a nemzeti jog jelszavával úgy áthidalni, hogy ez az alapvető ellentét és különbözőség elmosódjék, észrevétlenné váljék. A kizsákmányoláson alapuló régi magyar jog és új, szocialista jogrendszerünk osztálylényegüket illetően élesen különböző jogrendszerek; a kettő viszonyában, az egyiknek a másikba való átmenetét illetően, de különösen az egyiknek a másikkal való szembeállításakor a múlt jogának nemzeti jogként való beállítása ennél fogva a régi jog, a régi jogrendszer lényege melletti állásfoglalásra utal; ez pedig szemben áll a történeti fejlődéssel, szemben áll a dolgozók érdekeivel. Annak a forradalmi jelentőségű átmenetnek szempontjából, amelyet a burzsoá jogtól a szocialista jog felé tettünk, nem a „nemzeti” jog megőrzése vagy folytonossága, hanem az attól való forradalmi elszakadás, egy lényegében új — s mint látni fogjuk, végre valójában nemzeti — jog létrehozása az alapvető, a fő tétel.

E fő tételhez képest *másodlagos, bár távolról sem lényegtelen* kérdés, hogy az alapjaiban új, szocialista jogrendszerünk egyes kérdéseinek megoldása során felhasználhat-e korábbi megoldási formákat és olyan jogintézményeket, amelyek a régi jogrendszerben alakultak ki s amelyek beépülhetnek új jogrendszerünkbe, annak elemeit képezhetik. Elvileg azonban itt is abból lehet és kell kiindulni, hogy az illető jogintézmény szervesen beilleszkedett a régi, burzsoá jogrendszerbe s ennél fogva gondos vizsgálatot igényel, vajon a régi jogrendszerből kiszakítva, új alapon, új, szocialista jogrendszer keretein belül használható intézménynek bizonyulhat-e. E régi jogintézmények fenntartását illetően a „nemzeti” jogra hivatkozás nem általános és átfogó formában jelentkezik, — nem mint az egész fennálló jogrendszernek egy régebbi jogrendszerrel való helyettesítésére irányuló törekvés, hanem mint egyes régi, „bevált” jogintézmények, egyes régi törvények felhasználásának (vagy visszaállításának) követelménye. Ez végeredményben lehet helyes kérdésfeltevés, amely annak eldöntésére irányul, szolgálhatja-e az egyes régi jogintézmény új feladatainak ellátását; de meghúzódnak mögötte az újtól, a változástól való konzervatív húzódozás, egyes, új törvényeinkkel szembeni érvelés, vagy végső fokon a részleteken keresztül új jogunk intézményeinek általános negatív értékelése a múlt intézmények „fejlettségével” szemben. Mindezeknél fogva az egyes jogintézmények

átvételének kérdését közelebből is meg kell vizsgálnunk.

Ami ezt a kérdést illeti, mindenekelőtt fel kell figyelünk arra, hogy jogéletünkben, de egész közéletünkben is, az elmúlt hónapokban és napokban egyes nemzeti hagyományaink megítélésénél egyre inkább olyan szemlélet vált általánossá, amely elfeledte annak vizsgálatát, hogy a múltban létezett egyik-másik intézményünk és jogintézményünk, értékét tekintve, valóban nemzeti hagyománynak tekinthető-e, vagyis haladó, bátor, előremutató, demokratikus intézményről és jogintézményről van-e szó, vagy pedig hagyománynak ugyan hagyományról, de esetleg éppen feudális ízű, vagy igenis bürokratikus „hagyományról”. Egyébként e téren is, az egyes intézmények sajátosan nemzeti jellegét illetően is, általában több az illúzió, mint a valóság s gyakran olyasmit védenek sajátosan hazai jogintézményként, aminek „sajátosan” magyar jellegét csak az adja meg, hogy érvényes magyar jog volt. Jogászaink érvelése e kérdésekben mindezeknél fogva nemegyszer téves. Így például öröklési jogunkban az öröklött és a szerzeményi vagyon közötti megkülönböztetés — s ez ma már többé-kevésbé általánosan elismert tény — nem haladó jellegű intézmény, de nem is sajátosan magyar, hanem a feudális jogban gyökerezik s más országokból ered. Hogy másik példát hozzunk fel: — az a kérdés, hogy vagyonjogunkban a tulajdonátszállás tradicionális vagy konvencionális rendszerét tartjuk-e fenn, elsősorban nem azon az alapon ítélendő meg, hogy mi volt a régi hatályos magyar jog, hanem azon az alapon, hogy új, szocialista jogunk elvi alapjai és hazai adottságaink milyen megoldást mutatnak célszerűnek. Amikor — s ismét csak például — arról vitázunk, hogy fenntartsuk-e polgári jogunkban az alapítvány intézményét, a kérdés eldöntésénél nem lehet irányadó, hogy elhagyásával „szegényítjük-e” polgári jogunkat a régi magánjoggal szemben, — mert különben a mérték itt is a régi magyar jog lesz, nem pedig az alakuló új, szocialista viszonyaink által meghatározott szükségletek és lehetőségek. Az eljárási jogok területén bárhogyan dőljön is majd el a bírósági fellebbviteli rendszerünk körüli vita, nem lehet elfeledni, hogy az a rendszer, amelyet gyakorlati szakembereink nagy része visszakíván, nem sajátosan hazai, hanem lényegében a német—osztrák bürokratikus bírósági rendszer átvétele, amellyel egyébként a burzsoá jogrendszerek jelentős (és éppen a demokratikusabb) része szembenáll s amely ellen itthon már ötven évvel ezelőtt is érveltek egyes jogtudósok, olyan fellebbviteli rendszert helyeselve, amely jobban emlékeztet mai törvényeinkre, mint az 1945. előtt hatályos jogra.⁹ Mai fellebbviteli rend-

szerünket el lehet vetni vagy meg lehet tartani; elvetése és a régi fellebbezési rendszernek visszaállítása mellett azonban nem a réginek valamiféle nemzeti jellege szólna, hanem pusztán az, hogy nálunk korábban érvényben volt. Az az érv azonban, hogy valamely intézmény nálunk korábban megvolt, önmagában feltétlenül elégtelen; a kérdés a régi intézmények fenntartását illetően is az, ami az új intézményeket illetően: hogy ugyanis előrevivőek-e vagy sem. Új, szocialista jogrendszerünk megalkotásánál, éppen e jogrendszer alapvetően új, nem-kizsákmányoló jellegénél fogva nyilván nem az az elsődleges kérdés, hogyan tartsuk meg a réginek akár csak elemeit is, hanem az, hogy hogyan tudunk forradalmian újat alkotni; e forradalmian új, előrevivő jelleg adja meg a valóban nemzeti, mert szocialista jogrendszerünk alapvető sajátosságát. Új, jellegében szocialista, népi demokratikus jogrendszerünk kiépítéséhez tehát elsősorban az előrehaladás bátorságára, nem pedig a múlt felé forduló megalkuvásra van szükség.

Azt, hogy *jogfejlődésünknek ma különösképpen ezt az oldalt kell hangsúlyoznunk*, érthetővé tesz nemcsak a közelmúlt eseményei, hanem az az egész, még el nem tűnt, sőt részben visszatérőben volt jogi ideológia, amely már 1956 októbere előtt egyre hevesebben érvelt új jogintézményeink jó néhányá ellen, kétkedést keltett körülöttük s amely ideológia végső soron a szocialista jog alapvető elveit is érintette, sőt egyben-másban olykor revideálta is. Mindezzel szemben a szocialista jog alapelveinek jelentőségét, ezzel összefüggésben a régi és az új jog rendszerének osztályszempontból való éles szembenállását kell *elsősorban* hangsúlyoznunk, aminthogy általában is az kell, hogy jogi gondolkodásunk alapjává váljék. Emellett azonban kodifikációnknak változatlanul egyik fontos feladata, hogy új jogintézményeink, új törvényeink kidolgozásánál vizsgálja: mi az, ami a régi jogból az új, a szocialista jog erősítése érdekében felhasználható.

A jogi múltnak természetesen nem akármilyen elemeit használhatjuk fel új jogunk építésénél. Lenin a nemzeti kultúráról azt mondta, hogy a nemzeti kultúra jelszava „általában” — burzsoá jelszó; a kommunisták a nemzetnek nem burzsoá kultúráját veszik át, hanem a nemzeti kultúrában meglevő demokratikus és szocialista elemeket.¹⁰ Vajon a hatalom szempontjából olyan jelentős társadalmi jelenségnél, mint a jognál, beszélhetünk-e „általában” nemzeti jogról, vajon a múlt jogának nem az-e a lényege, hogy a kizsákmányolást biztosította, — vajon nem volt-e ez a jog lényegileg nemzetietlen éppen azért, hogy a nemzet túlnyomó többségének, a dolgozóknak elnyomását szolgálta? Ha azok az elemek, amelyeket a múlt jogából átvehetünk, csakis a múlt jogának demokratikus elemei lehetnek, nyilvánvaló, hogy ilyen elemeket a burzsoá jogban, annak kizsákmányoló jellegéből folyóan,

⁹ Lásd például Finkey Ferenc elméleti érvelését a fellebbezési rendszerrel szemben a kizárólag szakbírákból álló bíróságokat illetően s feltétlenül elutasító álláspontját a népbíróságokra nézve; „a népbíróság felibe helyezhető más népbíróság el nem képzelhető” — írja. (Finkey Ferenc: A magyar büntető eljárás tankönyve. Bp., 1899., 393—394. old.)

¹⁰ L. V. I. Lenin: Művei, 20. köt., Bp. 1955., 8—9. old.

nem nagy számban találni s különösen nem a régi, felszabadulás előtti magyar jogban; ha azonban vannak ilyenek, ezek lehetnek éppen azok, amelyek új jogunkban felhasználhatók. Viszont ez sem a jog „nemzeti” jellegének kérdése; ilyen elemeket nemcsak itthon kereshetünk, hanem külföldön, más országok jogában is. Lenin a szovjet polgári törvénykönyv tervezetéről szólva, így írt Kurszkij-nak: „Mindent, ami a nyugat-európai országok irodalmában és gyakorlatában a dolgozók *védelmét* szolgálja, feltétlenül át kell venni.”¹ A szocialista állam ilyen módon jogalkotásánál a hazai tapasztalatoknál szélesebb körből meríthet tanulságokat.

Mindezeknél fogva a múlt hazai jogintézményei felhasználásának mennyisége semmiféleképpen sem lehet mértéke új, népi demokratikus jogunk nemzeti vagy nemzetietlen voltának. E jog alapvetően nemzeti jellegét az adja meg, hogy benne végre jogi kifejezést nyer a magyar dolgozó nép hatalma és biztosítékot nyernek jogai, — hogy végre olyan jog jött létre hazánkban, amely lényegében nemzeti lehet, mert a túlnyomó többség, a dolgozók joga, — mert e joggal adva vannak a szocialista fejlődés jogi feltételei, — mert benne végre megvalósulnak azok a demokratikus jogi eszmék, amelyekért a múlt legjobbjai küzdöttek, s mert végül ez a jog nem zárkózik magába és fordul szembe más nemzetekkel, hanem általában a népek közötti együttműködés s különösen a szocialista országok közötti szolidaritás alapelveit fejezi ki.

Azt is fel szokták hozni egyik-másik új törvényünkkel szemben, hogy nincs tekintettel hazai viszonyainkra, hogy elvileg helyes jogintézményt iktat ugyan be, de megfelelő hazai feltételek hiányában. Mindenesetre kétségtelenül elengedhetetlen feltétele népi demokratikus jogrendszerünknek, hogy a maga egészében és részeiben is megfelelően hazai körülményeinknek, kifejezze társadalmi-gazdasági viszonyainkat, tükrözze dolgozó népünk meggyőződését, erkölcsi felfogását. Ezt azonban minden esetben külön-külön kell vizsgálni, mert ez a feltétel sem probléma nélküli. Jogszabályaink némelyikével szemben felvetették, hogy dolgozó népünk jogi felfogása még nem érett meg e jogszabályok elfogadására, jogtudatuk részévé tételére. Így például a társadalmi tulajdon védelmével kapcsolatos jogszabályunk alkalmazásával összefüggésben jogalkalmazó szerveink nemegyszer hivatkoztak arra, hogy dolgozó népünk még nincsen kellően tisztában a társadalmi tulajdon jelentőségével s e jogszabály nem fejezi ki megfelelően dolgozó népünk akaratát. Ezzel az érveléssel ez esetben sem, de általában sem lehet egyetérteni; bizonyos fokig ez is egész jogunk visszafelé értelmezése. Tény, hogy a dolgozók nem jelentéktelen száma még nem fogja fel teljes mértékben a társadalmi tulajdon jelentőségét s csak hosszas nevelőmunkával érjük majd el a társadalmi tulajdon általános megbecsülését, sőt a védelmére vonatkozó

büntetőjogi rendelkezések szerepének csökkenését is. Szocialista jogunknak azonban nem az a feladata, hogy akkor szorítsa majd rá szigorúan a társadalmi tulajdon megbecsülésére a dolgozókat, amikor erre már egyáltalán nem, vagy csak kisebb mértékben lesz szükség, hanem éppen akkor kell fellépnie, amikor a jog kényszerítő eszköze igen fontos és hatékony fegyver annak megérttetésére, hogy a társadalmi tulajdon a dolgozók vagyona, jólétük alapja s arra már nem lehet úgy tekinteni, mint a burzsoá állam „köztulajdonára”. Elvileg ebből az a tanulság adódik, hogy jogunk nem azzal lesz a hazai viszonyaink kifejezőjévé, ha a régi, még megmaradt előítéletek szerint alakul, ha azokat fejezi ki, — hanem akkor, ha a társadalmi viszonyainkban már jelentkező újat iktatja törvénybe, a feltételeiben megérlelődött és továbbhaladásunk érdekében elengedhetetlen magatartásszabályt emeli törvénnyé.

IV.

A „nemzeti” jog követelménye végül abban az érvelésben jut nyíltan vagy rejtetten kifejezésre, amely a szovjet szocialista jog példamutató jellegét tagadja, s érveket keres e címen azzal szemben, hogy jogfejlődésünkben szovjet jogi intézményeket vegyünk figyelembe. A szovjet jog példájának felhasználásával szemben már 1956. októbere előtt kibontakozott bizonyos agitáció s ehhez, mint mondtuk, tápot adott az az általánosságban s nem csak jogi területen hangoztatott, egyébként nem alaptalan érvelés, hogy a szovjet példát sokszor mechanikusan vettük át, nem alkalmaztuk saját viszonyainkra. Ezt az általánosságban emlegetett tételt azonban fel kell bontanunk s konkrétizálnunk kell, mert különben a szovjet jog példamutató szerepének teljes tagadásához vezethet.

A Szovjetuniónak, a világ első szocialista államának jogfejlődése azért szolgál alapvető tanulsággal minden, szocializmust építő ország számára, mert ott hosszas elméleti munka, számos kísérletezés és széles gyakorlati tapasztalatok alapján első ízben alakultak ki a szocialista jognak bizonyos alapvető intézményei, amelyek kiállották az idő próbáját. Az *alapvető* jogintézmények továbbá, amelyek a szovjet jogban kialakultak, amint erre a bevezetőben utaltunk, nemcsak sajátosan szovjet jogintézmények, hanem *általában szocialista jogintézmények*, amelyeknek nehéz és hosszas kísérletezés után ki kellett volna, illetőleg ki kell szükségszerűen alakulniuk mindazokban az országokban, amelyek a szocializmus útjára léptek; e hosszas folyamatot kiiktatva, éppen a Szovjetunió tapasztalatai nyomán vált lehetővé, hogy a népi demokratikus országok e szocialista jogintézmények fejlett formáit vehették alapul s iktathatták jogrendszerükbe. Itt első sorban — s ez a lényeg — olyan intézményekről beszélünk, amelyek szükségszerűen folynak a szocialista államok lényegéből. Példaképpen hadd hivatkozzunk az alkotmányfejlődésre. A Szovjetunióban a szocializmus építésének nehéz küzdel-

¹ V. I. Lenin: Művei, 33. köt., 1953., 193. old.

mei során kialakultak és végül is, már a felépült szocializmus viszonyai közepette, az 1936. évi szovjet alkotmányban teljes szélességében kifejezésre jutottak a szocialista állam alapvető elvei és jogintézményei; természetes, hogy e fejlett szocialista alkotmányos jogintézmények szolgáltak példaképül a népi demokratikus országok számára is. Vajon az 1791. évi francia alkotmány, vagy az 1831. évi belga alkotmány nem vált-e mintájává a burzsoá államok alkotmányainak? Vajon az említett alkotmányokban kifejezett elveket és intézményeket nem vették-e át széles körben más burzsoá államok? Világos, hogy a mi alkotmányunknak is, mint minden szocialista alkotmánynak, feltétlenül ki kell fejeznie, hogy államunk a munkásosztály és a dolgozó parasztság állama, hogy egész államszervezetünk az országgyűlés szuverén hatalmán épül fel; államunk szocialista jellegéből folyóan nekünk is létre kellett hoznunk az államhatalom új típusú helyi szerveit, a tanácsokat; a mi népi demokráciánkban is felmerült a szocialista törvényesség egységes érvényesülését biztosító ügyészi szervezet létrehozásának szükségessége; a szocialista demokrácia követelményéből folyóan nálunk is széles körben bevezettük az állami szervek választásának és visszahívásának intézményét s végül, de nem utolsósorban: a mi államunknak is egyik alapvető célja, hogy az állampolgári jogokat minden szocialista államhoz hasonlóan széles körben biztosítsa. Ha e kérdések hazai szabályozásánál merítettünk a szovjet példából, a legfejlettebb szocialista jog példájából, nem vállalhatjuk-e nyugodtan mi is az „utánzásnak” azt a vádját, amely Szalay Lászlót elérte, amikor fejlettebb államok jogintézményeinek hazai meghonosításán munkálkodott?

Azt vethetik mindezzel szembe, hogy az elmondottak lényegileg igazak az *alapvető* intézményeket illetően, de nem igazak, nem szükségeszerűek az *alapvető* intézmények *formáját* s az *egyéb* jogintézményeket, így például a polgári jogi vagy büntetőjogi intézményeket illetően. Ezzel az ellenvetéssel kapcsolatban először is emlékeztetni kell arra, hogy az elmúlt események ideológiai érvelésének szinte törvényszerű, tudatosan választott vagy tudatlanságból adódó módszere az volt, hogy a lényeghez képest másodlagos kérdésekben emelt — sokszor megalapozott — kifogásokat; e másodlagos kifogások mögött azonban olykor a lényegre irányuló támadás húzódott meg, vagy pedig e másodlagos kifogások mennyisége végülis az elsődleges kérdésekre hatott ki s a lényegre is érintette. Így a szovjet példa átvétele során elkövetett egyes hibák hangoztatása végül is egyes körökben a szovjet példa teljes tagadásához vezetett, jogi téren is, más területeken is. Ezért a hibák kijavításának útján elengedhetetlen a lényeges körülményeknek, a jog területén a szovjet joggal közös alapintézményeinknek állandó hangsúlyozása s a további kérdéseknek ezen az alapon való vizsgálata. Az az érvelés egyébként, hogy a szovjet jog példájának követésénél a gyakran formailag is teljes követésben és az egyes, nem

alapvető intézmények átvétele területén mutatkoztak meg hibák, sok igazságot foglal magában. Ebből is kiindulva, a kérdést úgy foglalthatjuk össze, hogy jogunknak ugyanakkor, amikor fő tételként ki kell fejeznie mindazt, ami a szocialista államban közös, megingathatatlan alapelv, ami általános, egyben olyan intézmények rendszerét is létre kell hoznia, amely a népi demokratikus államok sajátosságait fejezi ki, ami tehát a szocialista jog általános elveihez képest *különös*; végül jogunknak azt is kifejezésre kell juttatnia, ami külön a mi országunk sajátosságait tükrözi, ami tehát ebben az összefüggésben *egyedi*. Mint mondtuk, jogi téren a népi demokratikus sajátosságok egyik — de csak egyik — oldala az, hogy a népi demokratikus országokban a régi jogszabályok viszonylag tovább használhatók és a régi intézmények ennél fogva viszonylag szélesebb körben kerülhetnek és kerülnek is átvételre, természetesen az új funkciók ellátására. A sajátosságok szempontjából lényegesebb oldal viszont az, hogy jogszabályaink azt az *újonnán sajátost* fejezzék ki, amit népi demokratikus fejlődésünk megérlelt, ami népi demokratikus fejlődésünk eredménye; a hangsúly tehát azon van, hogy bátran alkossunk új intézményeket, amelyek szocialista intézmények s megfelelnek hazai viszonyainknak. Az elmúlt időszakban a kérdésnek ez az oldala szorult éppen háttérbe s a régi intézmények megtartása került inkább előtérbe.

Ismert és gyakran hangoztatott tétel, hogy a jog, így a szovjet szocialista jog csakúgy, mint népi demokratikus jogunk, a jogszabályok *rendszere*, a gazdasági alapnak önmagában is összefüggő kifejezése, amely, mint a jog általában, Engels szavaival, nem csaphatja magát benső ellentmondásokkal arcul; ez pedig arra int, hogy a szovjet szocialista jog egyes intézményeinél vegyük figyelembe: az egyes szovjet jogintézmények és jogszabályok részei az egységes szovjet szocialista jogrendszernek, ennél fogva jelentőségük és szerepük csak ezen az egészen belül elfoglalt helyzetükben mutatkozik meg. Ez nyilván igaz s áll minden esetre, amikor új jogintézményeink megalkotásánál más országok megoldási formáit figyelembe vesszük. Másrésről viszont az is igaz, hogy új, népi demokratikus jogrendszerünk nem képzelhető el úgy, hogy annak rendszeri kereteit a régi jogrendszer elvei és a régi elképzelések adják meg; új jogunknál nemcsak arról van szó, hogy a kereteket új tartalommal töltjük meg; itt valójában *rendszerében is új jog* kialakításáról van szó s e téren is van tanulnivalónk a szocialista országok, elsősorban a Szovjetunió tapasztalataiból. Más értelemben használva a jogrendszer fogalmát, a szovjet szocialista jog példájával szemben gyakran felhózzák, hogy „előzménye”, a régi orosz jog, amely bizonyos mértékben állítólag éreztette hatását a szovjet jogon belül is, lényegében a francia burzsoá jogrendszeren alapult, szemben a mi régi jogunkkal, amely a németet vette alapul; azt vetik fel ezzel összefüggésben, hogy mi a szovjet jog példájából merítve, nem egyszer francia jog-

elveket vagy szervezési elveket honosítunk meg nálunk; ez volt az egyik érv például új ügyészi szervezetünkkel szemben is. Eltekintve most attól, hogy ez mennyiben igaz s mennyiben nem, mennyiben formai, mennyiben van itt szó esetleges megoldási módok felhasználásáról, — annyi mindenesetre kétségtelen, hogy a francia burzsoá jog hűségesebb kifejezője volt a polgári gondolatoknak, mint a feudális elemektől nem mentes német burzsoá jogrendszer s hogy jogfejlődésünkben egyebek között éppen a bürokratikus német jogi megoldási formáktól való elszakadásról is szó van.

Ha a szovjet jog tapasztalatainak hasznosításánál elengedhetetlen az esetleges mechanikus átvételek elkerülése végett a szovjet jog alapos ismerete s benne annak megkülönböztetése, ami általános, attól, amit a szovjet viszonyok sajátosságai indokoltak és indokolnak, — másrészt a tapasztalatok felhasználásának alapvető kiindulási pontja, hogy népi demokráciánk szocialista jogát a hazánkban kialakult viszonyoknak és megérlelődő feladatoknak megfelelően építsük s a szocialista jog általános elveit és tételeit e hazai sajátosságok alapján honosítsuk meg népi demokratikus jogunk rendszerének létrehozásánál. Ehhez viszont az kell, hogy kodifikációs munkánk hazai viszonyainkat illetően az általánosságok síkjáról leszálljon a valóságos adottságokhoz, — gazdasági rendünk, osztályviszonyaink alapos ismeretén, dolgozó népünk felfogásán alapuljon s ezekből kiindulva, társadalmi fejlődésünk előremutató elemei irányítsák kezünket új jogalkotásainknál. Ebben az esetben népi demokratikus jogunk magáévá teheti mindazt az újat, ami a szocialista

jogrendszerek sajátja, átveheti mindazt a szocialista jogintézményt, amely hazai viszonyaink alapján esedékes és indokolt s e hazai viszonyok alapján kifejezheti jogában mindazt a sajátosságot, amelyet körülményeink meghatároznak.

Fejtegetéseink végére érve, összefoglalhatjuk a választ a tanulmány címében jelzett problémára. A nemzeti jog és a szocialista jogfejlődés éppen nem ellentétes fogalmak, de élesen ellentétes szocialista jogfejlődésünkkel a múlt rendszer joga, amelyet nem lehet „nemzeti” jogként népi demokratikus jogunkkal szembeállítani. Népi demokratikus jogunk éppen az által vált és válik valóban nemzetivé, hogy végre s történelmünkben először, a magyar dolgozó nép akaratát fejezheti ki és érdekeit védi; jogunk abban az igazi értelemben válik nemzetivé, hogy nem a társadalom kisebbségének, hanem túlnyomó többségének joga, — hogy nem kizsákmányoló, hanem szocialista jog. Jogunknak továbbá előremutatóan kell nemzetinek lennie, a társadalmi együttélés szocialista alapelveit kell hazai viszonyainknak megfelelően mind teljesebben kifejeznie, a múltból csak azt véve ehhez hozzá, ami abban valóban demokratikus volt. Jogunk akkor válik igazán nemzetivé, ha nem szigeteli el magát a szocialista országok általános jogfejlődésétől, hanem ellenkezőleg: megfelelő módon merít azok tapasztalataiból, bátran követi „választott rokonainak”, a szocialista országoknak, a szovjet jogfejlődésnek példáját. Így lesz végül jogunk nemzetivé abban az értelemben, hogy maga is képes lesz tapasztalataival hozzájárulni a szocialista országok jogának fejlődéséhez, a demokratikus és szocialista jog „eszmétőkijének” gyarapításához.

Szabó Imre

Megjelent

a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadásában

A TANÁCSRENDELETEK MINTÁINAK GYŰJTEMÉNYE

A kötet a város- és községgazdálkodási, a mezőgazdasági, az egészségügyi, az állategészségügyi, a közlekedési, a kereskedelmi, a kulturális igazgatás területén a tanácsok által kiadandó rendeletek mintáit gyűjti egybe. Ezzel segíteni kívánja a tanácsok munkáját s egyúttal egy-egy szempontra érvényesülését teszi lehetővé az államigazgatás több területén.

252 oldal. Ára : 28,50 Ft

Megrendelhető : a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó könyvesboltjában,
Budapest V. Nádor u. 8. Telefon : 181—344

A szovjet állampolgár alanyi jogáról s az alanyi jog biztosítékainak jellegéről*

A szovjethatalom Oroszországban — mondta V. I. Lenin — valóra váltja „a dolgozó osztályok számára, vagyis a lakosság óriási többsége számára a demokratikus jogok és szabadságjogok gyakorlásának olyan tényleges lehetőségét... , amilyen soha még megközelítő mértékben sem állt fenn a legjobb és legdemokratikusabb polgári köztársaságokban sem”.¹

A demokratikus jogok és szabadságjogok gyakorlásának ezt az állampolgárok számára nyitva álló tényleges lehetőségét, amelyet a jogtudomány az állampolgárok jogképessége kifejezéssel jelöl meg, a szovjethatalom első napjaitól kezdve kibocsátott számos jogszabály határozza meg és rögzíti.²

A szovjet állampolgárok jogképességének fontos fejlődési szakasza a Szovjetunió 1936. évi Alkotmányával függ össze. Az a folyamat azonban, amely a szovjet állampolgár jogképességének kiterjesztésére irányul, szakadatlanul halad tovább. Amilyen mértékben halad a szovjet társadalom a kommunizmus felé, amilyen mértékben tapasztalható gazdasági és kulturális fejlődésünk, olyan mértékben bővül egyre inkább a szovjet állampolgár jogképessége.

Nem véletlenül beszélünk a jogképesség következetes kiterjesztéséről s nem egyszerűen arról a folyamatról, amely az állampolgári jogok anyagi és politikai biztosítékait kívánja fokozni. Ennek a megállapításnak megvan a maga értelme.

Minthogy jogképesség alatt a demokratikus jogok és szabadságjogok gyakorlásának nem egyszerűen a törvényben kimondott, hanem a tényleges lehetőségét értjük, a biztosítottságot felveszszük a jogképesség fogalmába s ezt olyan elemének tekintjük, amely a jogképesség belső velejárója, s nem olyan valami, amely a jogképesség viszonylatában kívül esik.

A szovjet törvényhozás nem határozza meg ugyan hivatalos formában az általános jogképesség fogalmát, megvan azonban a jogképesség meg-

határozása a polgári jog területén. A polgári jogi jogképesség, miként ez az OSZFSZK polgári törvénykönyvének 4. szakaszából következik — képesség, illetőleg lehetőség polgári jogok szerzésére és polgári köteleességek elvállalására.³ A törvénynek ez a meghatározása s azoknak az alapelveknek a jellege, amelyek a szovjet jogrendszer felépül, lehetővé teszi számunkra, hogy az anyagi és politikai biztosítottságot felvegyük magába a jogképesség fogalmába.

Az állampolgárok jogképességének következetes kiterjesztése a Szovjetunióban elszakíthatatlan kapcsolatban áll a személyiség fejlődési folyamatával a szocializmusban. Még Engels írta, hogy a társadalomnak akkor, amikor az összes termelési eszközök urává teszi magát, hogy társadalmilag tervszerűen használja fel azokat, meg kell semmisítenie az embereknek saját termelési eszközeik által való eddigi leigázottságát. „... A termelés olyan szervezetének kell helyébe lépnie, amelyben egyfelől senki sem háríthatja másra a termelőmunkában, az emberi lét e természetes feltételében való részét; amelyben másfelől a termelőmunka a leigázás eszközeiből az emberek felhasználásának eszközeivé válik, mert minden egyes embernek módot nyújt arra, hogy minden testi és szellemi képességét egyaránt minden irányban kifejlessze és gyakorolja...”⁴

A szocialista társadalom azért épült fel, hogy az ember valóban szabadnak érezze magát. A szocializmussal együtt jár az ember nemzeti és társadalmi szabadsága.

A Szovjetunióban a személyiség állandó testi és szellemi fejlődése észlelhető. Az ember anyagi és kulturális szükségleteinek kielégítésében rejlik a szocialista termelés célja. Ez, miként ismeretes, a szocializmus gazdasági alaptörvényéből folyik. A szocializmus e gazdasági törvényének hatása egyben anyagi biztosítéka a szovjet állampolgárok jogképességének, olyan biztosítéka, amely a gazdaság szocialista rendszere és a munka- és termelési eszközök szocialista tulajdona folytán áll fenn.

A gazdasági biztosítékok azonban nem választhatók el a politikai biztosítékoktól. A szovjet állampolgár jogképességének politikai biztosítéka az a körülmény, hogy a hatalom teljessége a város és a falu dolgozóinak kezében van.

Ezek az alapvető gazdasági és politikai biztosítékok azokban a konkrét biztosítékokban nyilvánulnak meg, amelyeket a Szovjetunió Alkotmánya az egyes jogok — a szovjet állampolgárok munkához, pihenéshez stb. való joga tekintetében fektet le. A Szovjetunió Alkotmánya szerint pl. a munkához való jogot a népgazdaság szocialista szervezete, a szovjet társadalom termelőerőinek szakadatlan növekedése, a gazdasági válságok ki-

* Fordította: dr. Révai Tibor.

¹ Lenin Művei, 28. kötet, Szikra, 1952. 489—490. old.

² „Az Oroszországban élő népek jogainak deklarációja” 1917 novemberében kihirdette a nemzetek egyenjogúságát, valamint minden nemzeti és vallási kiváltság és korlátozás megszüntetését s ezzel lefektette az egyik legfontosabb demokratikus jogot: az állampolgárok egyenjogúságát függetlenül nemzetiségüktől és vallásuktól. (Lásd az OSZFSZK Jogszabálygyűjteménye, 1917. évi 2. szám, 2. szakasz.) „A dolgozó és kizsákmányolt nép jogainak deklarációja” 1918 januárjában lefektette azt a tételt, hogy Oroszország a munkás-, katonai- és parasztküldöttek szovjetjeinek köztársasága és az egész központi és helyi hatalom a szovjetek kezében van. A deklaráció tehát kihirdette a dolgozók politikai jogainak teljességét, tevékeny és döntő jellegű részvételét az állam igazgatásában. A deklaráció ugyanakkor lefektette az állampolgárok olyan köteleességeit, mint aminő a munka és a szocialista állam védelme.

Más jogszabályok, így a sajtóról szóló dekrétum, az egyháznak az államtól való elválasztásáról szóló dekrétum stb. is lerögzítette a szovjet állampolgár alapjogait a szovjethatalom fennállásának első hónapjaiban.

³ Ugyanígy határozzák meg a jogképességet Sz. M. Bratusz és más szerzők.

⁴ Engels: Anti-Dühring, Szikra, 1950. 304. old.

küszöbölése és a munkanélküliség megszüntetése biztosítja. Az anyagi ellátáshoz való jogot öreg-ség, valamint betegség és a munkaképesség elvesz-tése esetén a munkások és alkalmazottak állam-költségen való társadalombiztosításának széles-körű kifejlesztése, a dolgozóknak nyújtott ingye-nes orvosi segély és gyógyfürdőhelyeknek a dolgo-zók rendelkezésére bocsátott kiterjedt hálózata biztosítja.

A szovjet állampolgár jogképességének fontos vonása tehát a jogképesség következetes kiterjesztése, továbbá anyagi és politikai biztosítottsága.

A szovjet állampolgár jogképességének jelleg-zetes vonásai közé tartozik a jelenlegi időszakban *a jogképesség egyenlősége* is, vagyis az a tény, hogy a Szovjetunióban minden állampolgár jogképes-sége egyenlő.

A Szovjetunió Alkotmánya egyenlő politikai és gazdasági jogokat fektet le minden állampolgár számára, a Szovjetunió polgárainak egyenjogúsá-gát rögzíti nemzetiségükre és fajukra való tekintet nélkül, a gazdasági, állami, kulturális, társadalmi és politikai élet minden terén, biztosítja a nők egyenjogúságát.

A jogképesség egyenlősége alatt azonban nem-csak minden polgár egyenjogúságát kell érteni, hanem kötelességeik egyenlőségét is. Engels 1891-ben a szociáldemokrata program tervezetéhez fű-zött kritikai megjegyzéseiben a következőket írta : „Mindenki egyenlő jogáért” helyett ezt javasolom : „mindenki egyenlő jogáért és *egyenlő köteles-ségéért* stb. *Az egyenlő kötelesség* számunkra külön-nösen fontos kiegészítése a burzsoá demokratikus *egyenlő jogoknak*, olyan kiegészítése, amely az utóbbiakat megfosztja sajátos burzsoá értelmük-től.”⁵

Az, hogy minden polgár egyenjogúságát kö-telességeik egyenlőségével kell kiegészíteni, azzal magyarázható, hogy a jogok és kötelességek el-szakíthatatlan kapcsolatban vannak egymással és csak egységükben véve alkotják a polgár jogi státusát. Egyforma jogokat nyújtani az állam-polgároknak, a kötelességek egész terhét azonban egyesekre hárítani és másokat a kötelességek tel-jesítése alól mentesíteni — azt jelentené, hogy semmivé sülyesztjük az egyenlő jogok egész jelen-tőségét és értelmét. A szocialista rendben ilyen helyzet nem lehetséges. A jogok és kötelességek egysége megteremti itt mindenki számára mind a jogok, mind a kötelességek egységét is.⁶ Ezt a tényt a Szovjetunió Alkotmánya rögzíti le.

Az Alkotmány mindenkire egyformán mondja ki azt, hogy köteles dolgozni, megtartani a Szovjet-unió Alkotmányát, teljesíteni a törvényeket, meg-őrizni a munkafegyelmet, becsületesen eleget

tenni társadalmi kötelezettségeinek, tiszteletben tartani a szocialista együttélés szabályait és védeni a szocialista hazát.

„A szocialista társadalom viszonyai között — M. P. Kareva helyes megjegyzése szerint — az Alkotmányban előírt állampolgári kötelességek teljesítése az állampolgári jogok biztosítása érde-kében szükséges, mivel e kötelességek teljesítése a Szovjetunió társadalmi rendjének s ennek követ-keztében az állampolgárok jogainak a fejlődését is jelenti. Az állampolgári kötelességek teljesítése folytán tovább szilárdul a szocialista állam, növekszik az egész nép jóléte, növekszik a szocialista bő-ség, ami lehetővé teszi a kommunizmus elveire való fokozatos áttérést. Ilyen viszonyok mellett nem lehet a kötelességeket az állampolgári jogok-kal szembeállítani. A jogok és kötelességek egy-aránt életbevágóan szükségesek az állampolgárok számára.”⁷ Ez a tétel szintén igen fontos annak a kérdésnek a megértéséhez, hogy mit jelent a jogok és kötelességek egysége, amely egyenlőséget te-remt minden állampolgár mind joga, mind köte-lessége tekintetében a szocializmus viszonyai között.

Ez az egyenlőség a szovjet állampolgár jog-képességének jellegzetes sajátossága.

A szovjet állampolgár jogképessége közvetlenül alanyi jogaiban és kötelességeiben nyilvánul meg.

Az alanyi jog az adott alany — állampolgár vagy jogi személy rendelkezésére álló, meglevő olyan joga, amelynek megvalósítása a jogszabály-ban megjelölt feltételeknek megfelelően nyomban megkezdhető vagy amely már a megvalósulás állapotában van.⁸

A jogképesség tehát alanyi jog potenciális állapotban.

Példaképpen említjük : minden szovjet állam-polgár, mint olyan jogképessége magában foglalja annak lehetőségét, hogy olyan alanyi joga legyen, mint aminő az öregségi nyugdíjhoz való jog. A nyugdíjhoz való alanyi jog azonban az állampolgár oldalán csak a megfelelő jogszabályban megjelölt feltételek mellett jön létre, vagyis akkor, ha elérte a meghatározott életkort és megvan az előírt vára-kozási ideje :

a) férfiak rendszerint 60. életévük elérésekor, ha *legalább 25 évet dolgoztak*;

b) nők rendszerint 55. életévük elérésekor, ha *legalább 20 évet dolgoztak*.

A Szovjetunió állampolgárainak az Alkot-mány 121. szakasza szerint joguk van művelődés-hez. Ezt a jogot biztosítja a Szovjetunió Alkot-mányában megjelölt egész sor rendszabály, ame-lyek közé tartozik az általános kötelező hétéves oktatás stb. De a művelődéshez való jog mint azonnal megvalósítható alanyi jog az állampolgár oldalán nem születésekor, hanem bizonyos élet-kora elérésekor jön létre.

⁵ Marx—Engels Művei, XVI. kötet, 2. rész, 107. old. (oroszul).

⁶ Amikor a szocializmus a Szovjetunióban még nem épült fel és az osztályharc viszonyai bizonyos korlátozást tettek szükségessé meghatározott kategóriájú állam-polgárok jogaiban, jogegyenlőtlenség állott fenn. Ez azonban ugyanakkor együtt járt a kötelességek egyen-lőtlenségével. Így a szocialista haza fegyverrel való védelmének becsületbeli kötelessége csak a dolgozókra hárult.

⁷ Szovjet államjog, 1948. A Szovjetunió Tudomá-nyos Akadémiájának Jogi Intézete, 142. old.

⁸ Az alanyi jog — írja Sz. M. Bratusz — az adott alany vagy jogi személy rendelkezésére álló, meglevő joga (lásd Bratusz : A polgári jog alanyai, Moszkva, 1950. 1. old.).

Az állampolgár alanyi jogát akaratahoz képest válthatja valóra, alanyi kötelességét azonban feltétlenül köteles valóra váltani. Az alanyi jogok és kötelességek a jogviszonyokon keresztül válnak valóra.

E jogviszonyok keletkezéséhez további jogi tények szükségesek. Ilyen jogi tények nélkül nem jogviszonnyal, hanem az ezt megelőző jogi helyzettel állunk szemben.⁹

A nyugdíjhoz való jog általunk felhozott példájában a kor és a várakozási idő viszonylatában ilyen további jogi tény pl. a kérelem és a megfelelő okiratok benyújtása a társadalombiztosítási szervekhez.

Az állampolgár jogviszonyban valóra vált alanyi joga jogosultság jellegét ölti magára. A jogosultság tehát az állampolgár jogviszonyban valóra vált alanyi joga. A jogviszonyban valóra vált kötelesség megjelölésére nincs külön kifejezésünk, jóllehet az állampolgár oldalán keletkező, általa azonban meg nem valósított kötelesség nem azonos azzal a kötelességgel, amely a megvalósulás állapotában van.

A szovjet állampolgár konkrét joga tehát fejlődésében három fontos szakaszon megy át:

I. A jogképesség szakasza — az alanyi jog potenciális állapota.

II. Az alanyi jog mint olyan keletkezése a jogszabályban előírt meghatározott jogi tények létezése, így magának az állampolgárnak az alany cselekvőképességéből folyó jogi cselekvése folytán. Itt az állampolgár jogi helyzetét, jogi státusát alkotó alanyi jogokról van szó.

III. Az alanyi jog valóra válása, vagyis a jogosultság szakasza a konkrét jogviszonyban, az igény szakasza.

E szakaszokra való felosztás bizonyos mértékig feltételes. Olykor ugyanis a második és harmadik szakaszt nehéz elhatárolni. Az államjog és államigazgatási jog területén azonban e szakaszok egymástól a legvilágosabban megkülönböztethetők: az állampolgár több konkrét körülmény folytán jogot nyerhet meghatározott társadalmi szervezetbe való belépésre, e jogát azonban nem gyakorolja, nem váltja valóra, vagyis nem viszi a logi-

kai betetkezés állapotába;¹⁰ az állampolgár jogot nyer a szovjet tömegszervezetekben (utcabizottságokban, együttműködési bizottságokban stb.) való részvételre, de nem mindig lép be e szervezetekbe; az állampolgárnak joga van a hivatalos személy szabálytalan ténykedését megtámadni, de valószínű okból nem támadja meg azt stb.

A jövő jogviszony e lehetősége (a társadalmi szervezetbe való belépés, az állami szolgálatba lépés, a hivatalos személy által végzett ténykedés megtámadásának lehetősége) önmagában véve jellemző a jogalany jogi helyzetére, jogi státusára.

A jogi státus az állampolgár alanyi jogainak második fejlődési szakasza; ez az alanyi jog tulajképpen, hagyományos értelmében.

A jogi státusra, jogi helyzetre a jogalanytól való *elidegeníthetlensége* jellemző. A jogalany az adott konkrét időpontban lemondhat az egyetemre való felvételtől, de nem mondhat le arról, hogy valamennyi jövőbeni egyetemi felvétel iránti kérelme a törvény szerint elbírálást nyerjen, vagyis nem mondhat le a felsőiskolai képzéshez való jogáról.

Az állampolgár lemondhat arról, hogy a hivatalos személy konkrét törvénytelen ténykedését megtámadja, de nem mondhat le általában megtámadási jogáról.

E tételnek nemcsak az államigazgatási jog szempontjából van gyakorlati jelentősége, hanem a polgári, családi és a többi jogág szempontjából is. Az állampolgár pl. lemondhat arról, hogy meghatározott személy ellen tartásdíj iránti keresettel lépjen fel, jóllehet a törvény szerint jogosult tartásdíjat követelni. De soha egyetlen szovjet bíróság sem ismerné el hatályosnak konkrét ügy tárgyalása során azt a nyilatkozatot, amelyben egy állampolgár olyan kötelezettséget vállalna, hogy soha a jövőben meghatározott személytől vagy egyáltalában soha senkitől sem követel tartásdíjat.

Le lehet tehát mondani arról, hogy valaki konkrét jogviszonyba lépjen, le lehet mondani az alanyi jog megvalósításáról, vagyis le lehet mondani az igényről, de nem lehet lemondani magáról az alanyi jogról.¹¹

⁹ Érdekes fejtegetést olvashatunk a jogalanyok jogi helyzetének kérdéséről Walter Jellinek német államigazgatási jogász könyvében. Lásd dr. Walter Jellinek: *Verwaltungsrecht*, Verlag von Julius Springer, Berlin, 1928. I. rész, 9. §., 181—183. old.

A jogi helyzet, vagy másképpen szólva a jogi státus ugyanezt a problémáját fejt ki az angol jogi irodalom is. Salmond és Williams a jogi státus fogalmát felhasználja a polgári jogban; a státus és a szerződés elhatárolása lehetővé teszi számukra, hogy elmélyültebben és pontosabban határozzák meg a szerződés sajátosságait. (Lásd Salmond és Williams: *A szerződési jog alapjai*. Külföldi Irodalmi Kiadó, Moszkva, 1955, 30. és a következő old.). A státus problémájának részletes kifejtését találjuk meg Allan és Dicey munkáiban (Allan: *Lecture on Status and Capacity* — Dicey: *Law and Public Opinion in England*). Az utóbbi szerzőkre hivatkozik Salmond és Williams. Dicey többek között arra használja fel a jogi státus fogalmát, hogy megindokolja a munkás jogát a baleseti kártérítés vonatkozásában. E problémának tehát nagy a gyakorlati jelentősége.

¹⁰ A politikai és tudományos ismereteket terjesztő társulat tagjai lehetnek pl. „a tudomány és a technika személyiségei, az irodalom és a művészet művelői, társadalmi és politikai téren működő személyek, katonai szakemberek, a tanintézetek előadói, tanítók, mérnökök és műszaki dolgozók, orvosok, agronómusok, mezőgazdasági szakemberek, valamint a szovjet értelmiség más képviselői, továbbá az ipar, a kereskedelem és a mezőgazdaság olyan élenjáró és újító dolgozói, akik személyesen tevékeny részt vesznek a politikai és tudományos ismeretek terjesztésében a Szovjetunió lakossága körében” (lásd a politikai és tudományos ismereteket terjesztő össz-szövetségi társaság alapszabályát, amelyet a Szovjetunió minisztertanácsa 1955. április 12-i 706. sz. határozatával hagyott jóvá). De nem minden állampolgár, aki e követelményeknek megfelel, tagja a társaságnak, jóllehet erre alanyi joga van. Ahhoz, hogy az említett csoportokhoz tartozó állampolgár a társaság tagjává váljék, szükséges, hogy belépési nyilatkozatot terjesszen elő és a társaság az alapszabályban megjelölt módon tagjai közé felvegye.

¹¹ Ez folyik az OSZFSZK Ptk. 6. szakaszának értelméből is.

Érdekes megjegyezni, hogy az elévülési határidő kérdését is másképpen kell eldönteni a jogviszony, mint a jogi helyzet szempontjából.

Példát találhatunk erre a gyakorlatban. Az állampolgár elvesztheti pl. vadászati jogát engedélyének lejártá folytán (mivel nem lajstromoztatta azt kellő időben, nem fizette meg az állami illetéket), de nem szűnhet meg számára az elévülési idő lejártá folytán annak a lehetősége, hogy vadászati engedélyt kapjon a jövőben, vagy hogy megújítsa vadászati engedélye hatályát.

Ez amellett szól, hogy a jogi státust alkotó alanyi jog a jogalanytól elidegeníthetetlen.

Ha az állami szervek elismernék az állampolgár bárminő lemondását a jogi státusát alkotó alanyi jogáról, ez mindig, minden esetben törvénytelen volna és az ilyen gyakorlatot határozott formában meg kellene szüntetni.

A jogi státus fogalmát és azt az elvet, hogy ez a jogalanytól el nem idegeníthető, a nemzetközi jog is elismeri és a szovjet diplomácia is alkalmazza, többek között a szovjet áttelepített állampolgárok repatriálására való jogának bizonyítására.¹²

Annak az elméleti megállapításnak tehát, amely megkülönbözteti az alanyi jog második és harmadik fejlődési szakaszát, meghatározott gyakorlati értelme van.

E szakaszok megkülönböztetése fontos abban a vonatkozásban is, hogy megértsük az alanyi jog megvalósításának folyamatát és e folyamatban az alanyi jog biztosítékainak szerepét.

Az alanyi jogot mindhárom szakaszon a szovjet állam biztosítja. E biztosítékok kérdése külön tárgyalást érdemel:

A *jogképeség szakasza* már feltételezi meghatározott biztosítékok meglétét; fentebb már megállapítottuk, hogy a jogképeség mint a jogok szerzésének lehetősége magában foglalja e lehetőség biztosítottságát az állam részéről. Ezek a biztosítékok, éspedig mind a politikai, mind az anyagi biztosítékok a szovjet szocialista rend sajátosságaiból folynak és az alanyi jogok viszonylatában *objektív* jellegűek. A biztosítékok azért vannak meg, mert megvan a szovjet társadalmi és politikai rend; a biztosítékoknak meg kell lenniük, mert a szovjet szocialista állam az emberért van, az ember érdekeinek nevében áll fenn. A társadalmi és politikai biztosítékok köre igen tág. Ide tartozik mindenekelőtt az a tény, hogy az államhatalom teljessége a város és a falu dolgozóinak kezében van. Ilyen biztosíték továbbá a gazdaság szocialista rendszere, valamint a munka- és termelési eszközök szocialista tulajdona a szocializmus e talajon ható gazdasági alaptörvényével és az állam vezetése a Kommunista Párt részéről. A személyiség jogainak társadalmi és politikai biztosítékai közé tartoznak azok az elvek is, amelyek rendünk alapjai, az olyan elvek, mint a tömegek részvétele az államigazgatásban, a nemzetiségek egyenjogúsága, a demokratikus centralizmus stb.

¹² Lásd a Szovjetunió külügyminisztériumának jegyzékét a szovjet áttelepített állampolgároknak a Német Szövetségi Köztársaságból való repatriálásáról (Izvesztija, 1956. augusztus 30-i szám).

Ezek az elvek nem sajátos módszerei ugyan a törvényesség biztosításának, de következetes megvalósításuk elszakíthatatlan kapcsolatban van a törvényesség megszilárdításával,¹³ következésképpen az állampolgári jogok biztosításával. Felvetődik a kérdés, milyen összefüggés van a demokratikus centralizmus és az állampolgári jogok biztosítékai között? Pedig ez az összefüggés igen szoros, mivel a demokratikus centralizmus elvének következetes valóra váltása megkönnyíti a harcot a bürokratizmus ellen, olyan előfeltétel, amely nélkülözhetetlen a panaszjog intézményének helyes megszervezése stb. szempontjából.

A *második szakasz* — az *alanyi jog megszerzése*, amely az állampolgár jogi helyzetét jellemzi, e biztosítékoknak már sokkal nagyobb mérvű konkretizálását igényli. A politikai és anyagi biztosítékoknak itt feltétlenül még *szervezeti és jogi biztosítékok* formáját kell magukra öltetniük. Ennek érdekében törvényeket, rendeleteket és más jogi aktusokat kell kibocsátani azoknak a *feltételeknek* a meghatározásával, amelyek mellett az állampolgár a konkrét alanyi jogot megszerezheti. Törvényben kell meghatározni azokat a tényleges feltételeket, amelyek mellett az állampolgár megszerzi a választójogot, a munkához való jogot a gazdaság, kultúra és tudomány különböző területein (ilyen feltételek az iskolai végzettség, minősítés, kor, egészségi állapot stb.). Törvényben kell meghatározni a pihenéshez való jog megszerzésének feltételeit (várakozási idő, munka jellege stb.), az öregségi anyagi ellátáshoz való jog és az alapjogokból származó egyéb jogok megszerzésének feltételeit. E feltételeknek a lehető legnagyobb mértékben demokratikusnak, a dolgozók széles tömegei számára elérhetőeknek kell lenniük. A törvényhozásnak ebben az értelemben nem szabad elmaradnia a társadalomban elért anyagi és kulturális sikerek mögött.

Következésképpen a fejlett és rendszerbe foglalt törvényhozás fontos és szükséges biztosítéka az alanyi jogok szerzésének és e jogok szilárdságának. Ilyen törvényhozás nélkül a társadalmi rend valamennyi szociális és politikai előnye, valamennyi legdemokratikusabb elve annak a veszélynek volna kitéve, hogy absztrakció, elvont jelszó marad.

Épp ezért folyik a Szovjetunióban oly tevékenyen az állampolgár jogi helyzetével összefüggő jogszabályok kibocsátása. Az utóbbi években kibocsátott ilyen jogszabályok közé tartozik az állami nyugdíjról szóló törvény, amelyet a Szovjetunió Legfelső Szovjetje 1956. július 14-én fogadott el, a Szovjetunió Legfelső Szovjetjének elnöksége által kibocsátott 1956. szeptember 8-i törvényerejű rendelet, amely felemelte a munkások és alkalmazottak részére folyósított munkabér adótól mentes legkisebb összegét, a Szovjetunió Minisz-

¹³ Ezt a kérdést viszonylag részletesen világítom meg Sz. Sz. Sztugenyikin, A. J. Lunjev és C. A. Jampolszkaja: A szocialista törvényesség a szovjet államigazgatásban c. munkájában, 1948. lásd a III. fejezet: A törvényesség megingathatatlanságának objektív feltételei c. 1. §-át.

tertanácsa, a Szovjetunió Kommunista Pártjának Központi Bizottsága és a Szakszervezetek Összszövetségi Központi Tanácsa által kibocsátott 1956. szeptember 8-i rendelet, amely felemelte az alacsony fizetésű munkások és alkalmazottak munkabérét stb. Ezekben a rendelkezésekben, valamint sok más jogszabályban kapnak anyagi tartalmat az állampolgároknak azok az alanyi jogai, amelyeket a Szovjetunió Alkotmánya hirdet meg. A szocialista tábor többi országában is gyorsan fejlődik az a törvényhozás, amely az állampolgárok jogait, e jogok biztosítását és támadásokkal szembeni védelmét érinti.

A törvényhozás javítása és fejlesztése közvetlen összefüggésben van az állampolgári jogok biztosításával. Igen időszerű tehát az a feladat, amely a törvények és a törvényen alapuló normatív aktusok további tökéletesítését tűzte ki célul.

Az alanyi jog megvalósításának szakaszát, azt a szakaszt, amelyen az alanyi jog az igény formáját ölti magára, a szervezeti és jogi biztosítékoknak még szélesebb körével kell megerősíteni. Ezen a szakaszon már nem elegendő, hogy jó, mind tartalmuknál, mind formájuknál fogva a legtökéletesebb törvényeink vannak. Itt kevés az állampolgári jogokat megállapító jó törvényekkel rendelkezni. Szükséges ezenkívül a törvények lehető legjobb végrehajtását biztosítani azoknak az állami szervezeteknek részéről, amelyekkel az állampolgár jogának megvalósítása céljából jogviszonyba lép (a művelődéshez való jog esetén a népművelési, a nyugdíjhoz való jog esetén a társadalombiztosítási stb. szervekről van szó).

Az állampolgár alanyi jogának konkrét megvalósítási feltételei (különösen az államjog és az államigazgatási jog területén) attól függenek, hogy mennyire pontos és szabályos a munka szervezete azoknál az állami szervezeteknél, amelyekhez az állampolgár fordul, ki van-e küszöbölve a bürokratizmus és az aktatologatás e szervek munkájában, figyelmet fordítanak-e az ember szükségleteire és igényeire.

A Kommunista Párt megjelöli azokat a módszereket, amelyek az államapparátus munkájának javítását szolgálják. Ide tartozik az állami szervek dolgozóinak kiválasztása és nevelése, széles politikai látókörrel és magasfokú képesítéssel rendelkező dolgozók, kezdeményező és elvű emberek nevelése. Nagy jelentősége van az egyes dolgozók által teljesített funkciók pontos meghatározásának és jogi szabályozásának is, hatáskörüik szabatos elhatárolásának, s ezzel kapcsolatban a rájuk bízott ügygel járó felelősség fokozásának. Az államapparátus működésének javítása érdekében fokozni kell minden eszközzel az ellenőrzést a közvélemény és a felesleges szervek részéről, s meg kell szervezni a végrehajtás állandó vizsgálatát. Az a munka, amely most széles körben kibontakozott az államapparátus egyszerűsítése terén, ugyanazt a célt szolgálja: fokozni kívánja az állami szervek tevékenységének hatóképességét, növelni kívánja gyümölcsöző hatásuk mértékét, fel kívánja számolni a bürokratikus ferdítéseket, fokozni kívánja

tehát az élő emberekre, az emberek követeléseire, igényeire fordított figyelmet.

Ezen a szakaszon: az alanyi jog megvalósításának szakaszán rendkívüli mértékben fontos az is, hogy kielégítő szervezettel működjenek azok a szervek, illetőleg az apparátusnak azok a részei, amelyeknek különleges hivatása az állampolgár alanyi jogának védelme a jogsértésekkel szemben, s azoknak az intézkedéseknek a megtétele, amelyek a megsértett jog helyreállítását szolgálják (ide tartozik a bíróság, az ügyészségi szervek stb.).

Az államapparátus tevékenységének további javítása igen fontos szervezeti és jogi biztosítéka az állampolgári jogok szabályszerű és kellő időben történő megvalósításának.

A szovjet törvényhozás szilárdan és következetesen juttatja érvényre a tömegek részvételének elvét az államigazgatásban; az államigazgatásban való részvétel az államigazgatási jog területén az állampolgár egyik legfontosabb alanyi joga. A törvény más normatív aktusokkal együtt e jog megvalósításának különböző formáit írja elő.

Az állampolgárok a hatályos jog szerint tevékeny részt vesznek a választott szovjet szervezeteknek, a szovjetek állandó bizottságainak munkájában, az utcabizottságok munkájában, az állampolgárok közreműködhetnek a tömegjellegű termelő öntevékenységekben (az újítási mozgalomban, a termelés ésszerűsítésében stb.), az államigazgatási szerveket támogató különböző együttműködési bizottságokban stb.

A szovjet állam nem nézheti közömbösen azt, hogy az állampolgár az államigazgatásban való részvételre való jogát megvalósítja-e vagy sem. Az állam létérdeke e jog megvalósítása, mivel ez elősegíti magának az államnak a megszilárdítását, valamint az államapparátus működésének javítását, hiszen az államapparátus ereje épp a tömegekkel való kapcsolatában rejlik. Az állami szervezeteknek ezért nemcsak az a kötelessége, hogy jogszabályalkotás útján biztosítsák az állampolgárok számára az államigazgatásban való részvétel jogának a különböző változatait, hanem szervezetiileg is gondoskodniuk kell e változatok megvalósításának lehetőségéről. Az állampolgár nem vehet részt az utcabizottság munkájában, ha ezt a bizottságot lakóhelyén nem hozták létre, nem vehet részt teljesen vállalat munkájának javításában, ha a vállalat vezetősége nem támogatja ésszerűsítési javaslatait, kezdeményezését stb.

Különösen fontos itt tehát a szervező munka, fontos a munka szervezetének minősége az állami szervezeteknél, vagyis fontos a szubjektív tényező szerepe.

A Szovjetunió rendkívül tág lehetőségeket nyújt a szubjektív tényező: az emberek tudata, kezdeményezése, szervező képessége és tehetsége számára. Ezért vált nálunk a szubjektív tényező a dolgok kimenetelét eldöntő oly hatalmas erővé. Ha már létrejöttek az állampolgári jogokat biztosító objektív politikai és anyagi feltételek, e jogok tényleges megvalósítása az intézményekben és szervezetekben dolgozó emberektől, munkájuk

minőségétől, munkájuk szervezethez fűződésétől függ.

Azok a fogyatékoságok, amelyek nálunk az állampolgári jogok megsértése, az állampolgárok igényeinek és szükségleteinek a mellőzése stb. terén még megvannak, nem objektív okokból, hanem a szervező munka fogyatékoságaiban gyökereznek. E fogyatékoságok felszámolása igen fontos feladat.

Az alanyi jog három fejlődési szakaszának egymástól való megkülönböztetése nemcsak a jogi biztosítékok jellegének megértése szempontjából jelentős.

E megkülönböztetés segítségével feltárhatjuk egyben azoknak a nézeteltéréseknek a gyökereit, amelyek irodalmunkban a jogképeség és az alanyi jog egymáshoz való viszonya tekintetében felmerültek. E nézeteltéréseket olyan jogtudósok munkáiban találjuk meg, mint M. M. Agarkov, Sz. N. Bratusz, A. V. Venediktov. Munkáik elemzése azonban azt mutatja, hogy a valóságban ugyanarról beszélnek, hogy ellentmondásaiknak tisztán külső, formális jellege van. Mind Sz. N. Bratusz, mind A. V. Venediktov s annak idején M. M. Agarkov egyaránt szükségét érezték annak, hogy a jogtudomány terén visszatükrözzék az alanyi jog fejlődésének a reális életben meglevő folyamatát, csupán különböző kifejezéseket javasoltak, különböző jogi konstrukciókat építettek, de az életnek ugyanazt az objektív tényét, az állampolgár alanyi jogának egyes fejlődési szakaszait tükrözték (a jogképeségtől a jog megvalósításáig).

Sz. N. Bratusz beszél a jogképeségről, vagyis az alanyi jog potenciális állapotáról (I. szakasz),¹⁴ az alanyi jogról mint olyanról (II. szakasz) és az alanyi jog megvalósításának szakaszáról, vagyis a III. szakaszról. Ezt a szakaszt azonban némileg sajátosan tárgyalja; önálló szakaszként különíti ezt el s ugyanakkor mintha nem tekintené ezt önálló szakasznak akkor, amikor olyan fogalom segítségével veszi igénybe, mint amilyen „az alanyi jog tartalma”. Sz. N. Bratusz úgy véli, hogy „a konkrét alanyi jog megnyilvánulása (pl. a tulajdonjog megnyilvánulása) az alanyi jog tartalmához tartozik, e megnyilvánulás megvalósítása pedig előfeltétele más alanyi jog keletkezésének. Ez a körülmény nem szolgálhat azonban alapul arra, hogy a konkrét alanyi jog fentebb jellemzett megnyilvánulásait (pl. a dolog feletti rendelkezés jogát mint a tulajdonjog megnyilvánulását) elkülönítsük magától az alanyi jogtól (vagyis a dolog feletti tulajdonjogtól)”¹⁵

Ezzel egyidejűleg Sz. N. Bratusz arról ír, hogy „az adott tulajdonosnak a dolog feletti rendelkezésre irányuló jogosultsága tulajdonjogának mint alanyi jogának tartalmához tartozik; e jogosultság megvalósítása (a dolog elidegenítése, bérbeadása, elzálogosítása, letétbe helyezése stb.) az

alanyi jog megvalósítását jelenti”¹⁶ Ebből látható, hogy bárhogyan is áll a dolog, Sz. N. Bratusz mégis megkülönbözteti az alanyi joggal (pl. a tulajdonjoggal) való rendelkezés állapotát az adott alanyi jog tartalmához tartozó jogosultság megvalósításának (a dolog elidegenítésének, bérbeadásának, elzálogosításának stb.) szakaszától. Egyelőre viszont ez mindaz, amit ki kellett mutatnunk.

M. M. Agarkov professzor lényegileg elismeri azokat a szakaszokat, amelyekről fentebb szoltunk, de ezt a „dinamikus jogképeség” bonyolult konstrukciójával fejezi ki, amiért Sz. N. Bratusz keményen megbírált.

„A jog szó külön magatartási szabály vagy a magatartási szabályok rendszere (tárgyi jog) jelentése mellett ezt a szót — írja M. M. Agarkov — még két lényegileg különböző fogalom megjelölésére is használjuk. Beszélünk egyfelől tulajdonjogról, szerzői jogról, a hitelező jogáról az adóssal szembeni követelésének teljesítésére...” „Másfelől beszélünk szerződéskötési jogról, a törvényben megengedett egyéb ügyletek megkötésére irányuló jogról, végrendekezési jogról, vagylagos kötelelem esetén választási jogról, szerződésfelbontási jogról stb.” „Az első esetben ún. alanyi értelemben vett joggal (tulajdonjoggal, a hitelező követelési jogával stb.), a második esetben a polgári jogok szerzésére irányuló képesség (a polgári jogi jogképeség) egyes megnyilvánulásaival állunk szemben. Az a jog, amely szerződés, végrendelet és minden másfajta ügylet személyesen, illetőleg képviselő útján való létesítésére irányul..., nem más, mint a polgári jogképeség megnyilvánulása. A polgári jogképeség ugyanis előfeltétele annak a polgári jogi viszonyoknak (alanyi jogoknak és az ennek megfelelő köteletségnek), amelynek alanya a jogképeséggel rendelkező személy.

Nem helyes a jogképeséget statikusan elképzelni s arra gondolni, hogy a személy bármikor bármely polgári jogi viszony alanya lehet”¹⁷ S a továbbiakban:

„A jogképeséget tehát dinamikusnak kell fel fogni. Minden adott személy polgári jogi jogképesége az adott meghatározott időpontban azt jelenti, hogy más személyekkel való viszonyától függően meghatározott konkrét jogai és kötelességei lehetnek”¹⁸

Miért volt szüksége M. M. Agarkovnak e bonyolult konstrukcióra, ha nem azért, hogy megkülönböztesse az alanyi jog egyik állapotát a másiktól. Magával a konstrukcióval esetleg nem értethünk egyet, de kétségtelenül van észszerű magva, s ez az észszerű mag az a kísérlet, amely meg kívánja keresni a különbséget az alanyi jog két fejlődési szakasza között és ki akarja mutatni, hogy a „jog” kifejezés még a jogalany tekintetében is nem egyetlen hagyományos értelemben, hanem két értelemben nyer alkalmazást.

M. M. Agarkov javaslata a „dinamikus jog-

¹⁴ „... a jogképeség csupán lehetősége annak, hogy valaki mindazoknak a jogoknak és kötelezéseknek alanya legyen, amelyeket a tárgyi jog elismer és megenged” (Sz. N. Bratusz professzor: A polgári jog alanyai, Moszkva, 1950. 5. old.).

¹⁵ Uo. 13. old.

¹⁶ Uo. 6. old.

¹⁷ M. M. Agarkov: A szovjet polgári jog szerinti kötelelem, Moszkva, 1940. 71. old.

¹⁸ Uo. 72. old.

képeség” konstrukcióját illetően már komoly bírálatban részesült.¹⁹

Számunkra nem marad sok hozzátenni való: a szerződéskötési, végrendelezési stb. jogot M. M. Agarkov azon az alapon nevezi polgári jogi (dinamikus) jogképeségnek, hogy ez „előfeltétele annak a polgári jogviszonynak (alanyi jognak és az ennek megfelelő köteleességnek), amelynek alanya a jogképeséggel rendelkező személy”.²⁰

A valóságban azonban az adás-vételi szerződés létesítésének joga a tulajdonnal kapcsolatos alanyi jogokhoz tartozik s az ilyen szerződés létesítése e jog megvalósításának formája, és ha „előfeltétel” (M. M. Agarkov szavai szerint), semmi esetre sem előfeltétele meglevő alanyi jogoknak, hanem az új jogviszony létrehozása folytán a jövőben szerzendő jogoknak. Ezt a következő példán világíthatjuk meg: A dolog tulajdonosa adás-vételi szerződést létesít, ezáltal valóra váltja szerződéskötési jogát, de ugyanakkor új jogviszonyt létesít s már e dolog eladójává válik.

A. V. Venediktov bírálja M. M. Agarkovot a „dinamikus jogképeség” miatt, bírálja V. A. Dozorcev²¹ azért, mert megkísérli az alanyi jog fejlődését folyamatként visszatükrözni, mert meg akarja találni e folyamat láncszemeit, szakaszait. De az élet által diktált az a szükségszerűség, amely az állampolgári alanyi jogának fejlődésében meghatározott szakaszok megkülönböztetését írja elő, magát A. V. Venediktovot is új konstrukciók keresésére készíti. Lényegileg ezt a célt szolgálja az a javaslata, amely *jogképeséget és jogalanyiságot* kíván megkülönböztetni.

A szovjet jogirodalomban a jogalanyiság és a jogképeség fogalmát — miként azt A. V. Venediktov helyesen megállapítja — általában azonos értelmű fogalomként taglalják és alkalmazzák.²² De ahogyan erről A. V. Venediktov a továbbiakban ír, ez nem terjed ki a valóságban minden jogágra. „A szovjet jog azon ágazatai vagy azon egyes in-

tézményei esetében, amelyeknél a törvény különböző módon állapítja meg a jogképeség és a cselekvőképesség előfeltételeit (feltételeit), a jogalanyiság fogalma valóban egybeesik a jogképeség fogalmával. Így pl. a polgári jogalanyiság és a polgári jogképeség fogalma egyenlő értelmű fogalmak. Azon ágazatok és intézmények vonatkozásában azonban, amelyek esetében a törvény azonos módon állapítja meg a jogképeség és a cselekvőképesség előfeltételeit (feltételeit), a jogképeség és a cselekvőképesség lényegében egységes intézményt alkotnak, amelyre alkalmazni lehet a »jogalanyiság« egységes kifejezést, amely a jog adott ágazataiban elszakíthatatlan egységben fogja át mindkét kategóriát. Így pl. helyesebb lenne a szovjet állampolgár »munkajogi jogképesége« kifejezés helyett a »munkajogi jogalanyiság« kifejezést használni.”²³

A. V. Venediktov sajnos nem hoz fel érveket e kérdésben kialakított álláspontja tekintetében, túl vázlatosan fejti ki ezt, nem világítja meg a szükséges példákkal. Ezért nehéz tudományos értékét felbecsülni. Világos azonban, hogy a jogképeség kifejezésnek már nem az alanyi jog kiinduló pontja, potenciális állapota felel meg, hanem további fejlődési szakasza (a cselekvőképességgel kiegészített jogképeség). Ehhez járul az, hogy egyes jogágak, a munkajog stb. tekintetében, ahogyan A. V. Venediktov állításából folyik, épp ez a szakasz és nem az előző, jelenti az elsőt.

Nem bocsátkozunk ennek a bizonyos mértékig bonyolult felépítésnek a részleteibe. Számunkra az a fontos, hogy megállapítsuk: A. V. Venediktov is kísérletet tesz arra, hogy meghatározott szakaszokat állapítson meg az alanyi jog fejlődésében, kísérletet tesz arra, hogy meghatározza e szakaszok sajátosságait az egyes jogágak vonatkozásában.

E szakaszok megkülönböztetése az alanyi jog fejlődése tekintetében fokozott jelentőségű a szovjet államigazgatási jog szempontjából. Nyilvánvaló, hogy több különböző szakasz különíthető el egymástól azon az úton, amelyen az alanyi jog a megvalósulása felé halad, mivel a különböző ismérvek kérdését megközelítve ennek az útnak csaknem valamennyi pontját, csaknem valamennyi időszakát külön szakaszként vizsgálhatjuk. Ezt figyelhetjük meg tulajdonképpen a különböző szerzőknél.

De az alanyi jog fentebb kifejtett koncepciói nem terelik a figyelmet az állampolgári jogok biztosítékaira olyan mértékben, ahogyan ezt megérdemlik. Sz. N. Bratusz felfogása, amely mellett az alanyi jog második és harmadik szakasza csaknem egybeolvad, nem teszi lehetővé, hogy figyelmünket az alanyi jog valóra váltásának szakasza szempontjából feltétlenül fontos szervezeti biztosítékokra összpontosítsuk. A polgári jog szempontjából ennek esetleg van értelme, mivel itt az állam szempontjából már nem olyan fontos,

¹⁹ Lásd az állam- és jogelméleti tankönyv kéziratának megvitatása tárgyában tartott össz-szövetségi értekezlet ismertetését, Szovjetszkoje goszdarsztvo i pravo, 1948. évi 9. szám, 76—77. old.

Sz. N. Bratusz: Id. mű, 7. és a következő old., A. V. Venediktov: A szocialista jogviszonyok alanyairól, Cikkgyűjtemény a külföldi jogi irodalom köréből, 1955. évi 12. szám.

²⁰ M. M. Agarkov: id. mű, 71. old.

²¹ V. A. Dozorcev kandidátusi disszertációjának vázlatában azt állítja, hogy a „konkrét” jogképeség „... fontos szakasz azon az úton, amelyen az absztrakt jogképeség alanyi joggá változik”.

(Lásd V. A. Dozorcev: Az állami ipari vállalat joga a részére biztosított vagyontárgyak tekintetében, Kandidátusi disszertáció vázlata, Moszkva, 1955. 16. old.).

²² A. V. Venediktov ezzel kapcsolatban a következő munkákra hivatkozik: Sz. N. Bratusz: A polgári jog alanyai, 6. old., A. V. Venediktov: Az állami szocialista tulajdon igazgatási szervei (Szovjetszkoje goszdarsztvo i pravo, 1940. évi 5—6. szám, 35. old.); A. V. Venediktov: Állami szocialista tulajdon, Moszkva—Leningrád, 1948. 615. old.; A. G. Potyukov: Az állampolgárok jogképesége és cselekvőképessége a szovjet polgári jogban. Kandidátusi disszertáció vázlata, Leningrád, 1954. 4—7. old.; N. Gy. Jurkevics: A Szovjetunió állampolgárainak jogképesége a szovjet polgári jogban. Kandidátusi disszertáció vázlata (Minszk, 1955. 3., 4., 9. old.).

²³ A. V. Venediktov: A szocialista jogviszonyok alanyairól. Cikkgyűjtemény a külföldi jogi irodalom köréből, 1955. évi 12. szám, 526. old.

hogy valóra váltja-e az állampolgár a részére biztosított jogokat vagy sem (hogyan végrendelkezik-e, vagy törvényes öröklés nyílik vagyona után, eladja-e vagy sem vagyontárgyait). De az államigazgatási jog számára ez elfogadhatatlan, mivel az államnak érdeke fűződik ahhoz, hogy az állampolgár valóra váltsa jogai zömét az államigazgatási jog terén. E kérdés másik oldala ugyanis az állampolgárok szükségleteinek kielégítésére hivatott államigazgatási szervek normális működése.

Nem alkalmas az államigazgatási jog számára M. M. Agarkov koncepciója sem.

M. M. Agarkov akkor, amikor „dinamikus jogképességet” javasol, lényegileg figyelmen kívül hagyja a jogképesség mint az alanyi jogok és köteleességek szerzésének általános, illetőleg absztrakt lehetőségének szakaszát, vagyis figyelmen kívül hagyja azt a szakaszt, amely mellett már azok a társadalmi és politikai biztosítékok lépnek előtérbe, amelyek rendünk lényegéből folynak és általános formában a Szovjetunió Alkotmányában vannak lefektetve.

A szakaszoknak csakis olyan rendszerezése indokolt, amely lehetővé teszi, hogy a lehető legelmélyültebben ismerjük meg az alanyi jog lényegét és segítsük a gyakorlatot. Annak a három szakasznak, három fokozatnak a megkülönböztetése, amelyet az államigazgatási jog szempontjából javasolunk, tudományos és gyakorlati jelentőségű, mivel elősegíti az alanyi jog tekintetében a biztosítékok kérdésének megértését az államigazgatási viszonyok területén és elmozdíthatja a biztosítéki rendszer tökéletesítését. Segít annak a megállapításában, hogy megtörtént-e a konkrét jogszabályalkotás területén minden annak érdekében, hogy a konkrét alanyi jogba tevődjék át az a jogképesség, amelyet társadalmi és állami rendünk biztosít és amelyet a Szovjetunió Alkotmánya lerögzít.

Segít megérteni azt, hogy az alanyi jog végső valóra váltása az államigazgatási jogviszonyból folyó jogosultságon keresztül a szervező munka minőségétől, helyzetétől függ, s a száz és száz jó törvény, ha csupán papíron létezik és a dolgok megszervezése nem támasztja alá, nem alkalmas az állampolgár törvényes jogainak és érdekeinek biztosítására.

Az alanyi jog három fejlődési szakaszának feltárása elősegíti még egy, az elmélet és a gyakorlat szempontjából fontos kérdés megoldását. Ez a kérdés azt vizsgálja, hogy egybeesik-e a jogalany és a jogviszony alanyának fogalma. Abból, amit fentebb mondtunk következik, hogy e két fogalom nem mindig esik egybe, hogy

e két fogalmat meg kell egymástól különböztetni (a jogalany a II. fejlődési szakaszban levő alanyi jog birtokosa, a jogviszony alanya a III. fejlődési szakaszban levő, a megvalósítás szakaszában levő jogok birtokosa vagy a jogviszonyban megvalósításra váró köteleesség hordozója). A jogalany nem mindig válik jogviszony alanyává és nem mindig jut ezáltal ahhoz a lehetőséghez, hogy jogát valóra váltsa. Ahhoz, hogy az állampolgár ezt a lehetőséget megkapja, az állami szervek szervező munkájára van szükség. Ha a jogalany fogalmát azonosítanánk a jogviszony alanyának fogalmával, ez azt eredményezné, hogy automatikusan ismernénk el az alanyi jog megvalósításának folyamatát. Ez viszont rendkívül káros volna és megsemmisítené a szubjektív tényező, a szervező munka szerepét a jog megvalósítása szempontjából.

Az állampolgári alanyi jogok kérdése nagy fontosságú politikai kérdés. A szovjet szocialista államban, ahol minden a személyiség szabad fejlődése érdekében, az egész nép és az egyes ember érdekei nevében történik, az alanyi jog problémáját tág körben kell feldolgozni a jogi irodalomban. De még távolról sem tettünk meg mindent ebben az irányban. Míg a szovjet civiliszták jelentős helyet szentelnek e problémának munkáikban, addig a szovjet államjog és államigazgatási jog tudománya túrheterogénül keveset foglalkozik vele. A jogtudomány ebben a vonatkozásban általában nem tett egyebet, mint ismételte és elég felületesen kommentálta a Szovjetunió Alkotmányának szakaszait. Pedig az alanyi jog problémájának feldolgozása épp e jogtudományi ágak szempontjából különösen fontos, mivel a szovjet állam demokratizmusának egyik fontos mutatója az a tény, hogy elismeri és ténylegesen biztosítja az állampolgári alanyi jogokat az államjog és az államigazgatási jog területén.

A szovjet szocialista társadalomban, ahol az állampolgár alanyi jogait nemcsak hirdetik, hanem biztosítják is, az alanyi joggal kapcsolatos kérdések feldolgozásának első helyre kell kerülnie a tudományos kutatómunkákban, s ennek a vonatkozó tankönyvekben, többek között az államjogi és államigazgatási jogi tankönyvekben is tükröződnie kell. E tantárgyak tankönyvei eddig sajnos nemcsak hogy nélkülözik az állampolgári alanyi jogokkal foglalkozó fejezetet, hanem erről egy szó említést sem tesznek. Ezt a hiányt pótolni kell. Nem szabad megfélekezni arról, hogy az alanyi jog és biztosítékainak kérdése egyik fontos szempontja a szocialista törvényesség biztosításának.

Jampolszkaja, C. A.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek alapszabályairól

Napjainkban sajátos mozgást tapasztalhatunk mezőgazdasági termelőszövetkezeteinkben. Sok olyan termelőszövetkezetben, ahol a tagság előbb a rossz szövetkezeti szervezési és irányítási módszerek, később pedig az október—novemberi erőszakos felosztási kísérletek ellenére is szilárdan kitartott a közös gazdálkodás útja mellett, az eddigi gyakorlattól eltérően a sajátmaga által kidolgozott alapszabály szerint szabja meg szövetkezete működését, gazdálkodása menetét. Nem véletlen, hogy ebben az egész országra kiterjedő nagyjelentőségű mozgolódásban Szolnok megye jár az élen, sőt e megyében a szövetkezetek már alapszabály koordináló tevékenységet is végeznek. Ez a megye 1951-ben is meglepetések elé állította az országot, hiszen alig néhány hét alatt tízezrek és tízezrek csatlakoztak a termelőszövetkezeti mozgalomhoz, községek váltak termelőszövetkezeti községekké és városok termelőszövetkezeti városokká. Ez a mostani mozgás annak bizonyítéka, hogy a szövetkezeti parasztság nagy többsége komolyan veszi a szövetkezés gondolatát; az utóbbi évek és hónapok buktatói nem tántorították el a kollektív gazdálkodástól, ellenkezőleg mély felelősségérzettel áthatva megkésztetett erővel formálja saját képére a közös gazdálkodás útját, a szocialista paraszti együttélést rendező alapszabályokat, hiszen a szövetkezeti életformát magáénak tekinti s azt olyanná alakítja, hogy saját viszonyainak a leginkább megfelelően.

A saját alapszabályok sok tekintetben a mezőgazdasági termelőszövetkezet mintaalapszabályára épülnek. Számos jól bevált intézményt (munkaegység, brigád, háztáji gazdaság stb.) átvesznek, helyenként saját viszonyaiknak megfelelően módosítják azokat, sok szövetkezet azonban egészen új formák között képzelel el jövőbeni tevékenységét.

Az alábbiakban néhány olyan problémával foglalkozunk, amelyek majd minden mezőgazdasági termelőszövetkezetben vita tárgyát képezik, mert az 1070/1953. (XI. 12.) sz. Mth.-val megerősített és az 1067/1955. (VII. 28.) sz. Mth.-val módosított mezőgazdasági termelőszövetkezeti mintaalapszabály (továbbiakban mintaalapszabály) idevágó rendelkezéseit vagy hiányosnak tartották, vagy nem értettek azzal egyet.

*

1. *Tagfelvételi korhatár.* Úgy látszik, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezet mintaalapszabálya által megállapított 16 éves korhatár a gyakorlatban nem mindenütt vált be, mert az alapszabályok egyrésze a 18 éves korhatár mellett foglalt állást. (Így pl. az *orosházi Petőfi*, a *szekszárdi Béke*, a *nagylétfai Kossuth*, a *túrkevei Búzakalász*, a *békéscsabai Kossuth* stb.) Az alapszabályok másrésze egyáltalán nem szabja meg a felvételi korhatárt (pl. *földesi Rákóczi*, *szolnoki Tisza Antal* stb.), egy harmadik csoportja a mintaalapszabály

által rögzített 16 éves korhatár mellett marad (pl. *beremendi Kossuth*, *dombovári Rákóczi* stb.).

A korhatár felemelése természetesen nem azt jelenti, hogy a 18 évet még be nem töltött fiatalok nem dolgozhatnak a szövetkezetben. Így pl. az orosházi Petőfi tsz alapszabálya szerint „Annak a szövetkezeti tagnak családja¹, aki még a 18. életévét nem töltötte be, dolgozhat a szövetkezet közös munkájában s az elvégzett munkája után az osztható jövedelemből ugyanúgy részesedik, mint a szövetkezet tagjai, csak szavazati joga nincs és a szövetkezet vezető szerveibe nem választható be.”

A magunk részéről helyesléssel fogadhatjuk a termelőszövetkezeti parasztnak a tagfelvételi korhatár felemelését célzó törekvéseit. Ugyanis a mintaalapszabálynak a 16 éves korhatárt megszabó rendelkezése akarva-akaratlanul teljes cselekvőképességgel ruházta fel a jogunk szerint korlátoltan cselekvőképes termelőszövetkezeti tagot, hiszen az az egyenlő tagsági jogokból következően elvileg és gyakorlatilag tehetett olyan jognyilatkozatot, amely az 1953. évi 23. tvr. 21. § (3) bekezdése által megszabott keretekbe sehogysem fért bele. Sőt esetleg vezetőségi tagként még a szövetkezet ügyeiben is eljárhatott, irányító tevékenységet végezhetett. Véleményünk szerint a szövetkezet ügyeiben való felelősségteljes részvétel megkívánja a nagykorúságot. Fokozottan áll ez napjainkra, amikor a szövetkezetek önállósága egyre inkább valósággá válik.

2. *Termelőszövetkezeti tag felelőssége.* A termelőszövetkezeti jog, illetve a kolhozjog tudományának régóta vajdú és megoldatlan problémája a termelőszövetkezeti tag által a szövetkezet közös vagyonában okozott károkért való felelősség rendezése. E problémával behatóbban Venediktov szovjet jogtudós „A szocialista tulajdon polgári jogi védelme a Szovjetunióban” c. munkájában foglalkozott és hangsúlyozta, hogy az általában szokásos 5 munkaegység levonás rendszere nem kielégítő s meg kell alkotni a termelőszövetkezeti tag felelősségét rendező jogszabályt, illetőleg ki kell dolgozni a felelősség sajátos módon termelőszövetkezeti alapelveit.² Magyar vonatkozásban sem jutottunk tovább annak a ténynek a megállapításánál, hogy az 5 munkaegység levonásának rendszere a problémát nem oldja meg. Úgy gondoljuk, hogy e területen sok segítséget kaphatunk az alapszabályoktól. Nem érdektelen tanulmányozni, hogyan vélekednek e kérdésről a termelőszövetkezeti parasztnak. Igen érdekes módon rendezzi a felelősség kérdését pl. az *orosházi Petőfi* tsz:

- a) azt a tagot, aki a kialakított munkarend ellen vét azáltal, hogy a munkában későn jelenik meg, szóbeli megrovásban kell részesíteni;
- b) azt a tagot, aki a reábizott munkát hanya-

¹ Az alföld egyes vidékein a családtag fogalmát a „család” szóval szokták jelölni. N. L.

² A. V. Venediktov: A szocialista tulajdon polgári jogi védelme a Szovjetunióban. Sz. 1955.

gul végzi el, vagy a reábízott vagyontárgyakat gondatlanul kezeli, s ebből a szövetkezetnek kára származik, első ízben szóbeli megrovásban és visszafelé számított 3 hónapi megszerzett munkaegységének 10%-os levonásában kell részesíteni, másodikban szóbeli megrovásban, egyben az elkövetett vétségtől visszafelé számított 3 hónapi megszerzett munkaegységének 20%-os levonásában kell részesíteni,

c) azzal a szövetkezeti vezetővel szemben, aki az ellenőrzés elmulasztása miatt a reábízott területen a szövetkezetnek kárt okoz, ugyanúgy kell eljárni, mint az előbbieknél, azzal a különbséggel, hogy 15—25%-os munkaegység levonásban kell részesíteni,

d) ha a szövetkezeti vagyonban szándékosan vagy gondatlanságból okozott kár az 500 forint értéket meghaladja, büntetendő s az ilyen tagot fel kell jelenteni a hatóságoknak.

S hogy a törvényességi kereteket a termelőszövetkezetben mindenki betartsa a fegyelmi rendszabályokat azzal egészíti ki, hogy a szövetkezet igazgatósága „fegyelmi rendszabályokat csak a szövetkezet alapszabályában lefektetett és a tagok közgyűlése által jóváhagyott mértékig alkalmazhat”.

Nem egy esetben találkozunk olyan jelenséggel is, hogy a hanyag munkát végző termelőszövetkezeti tagot a háztáji gazdasággal kapcsolatban élvezett jogaiban kurtítják meg. Ebből a szempontból igen érdekes a *bátaszéki Búzakalász* termelőszövetkezet alapszabályának rendelkezése. Eszerint a munkafegyelemben vétő tag számára a háztáji gazdaság földjén a közös gazdaság által — egyébként ingyenesen — végzett munka ellenértékét felszámolhatják.

Mindezek ellenére a termelőszövetkezeti tag felelősségének a saját alapszabályok által történő rendezése meglehetősen vegyes képet mutat, így különösen:

a) nem tesznek kellő mértékben különbséget a tag által elkövetett *büntető* és *fegyelmi vétség* között, illetőleg a *munkajogi*, a *polgári jogi* és a *büntetőjogi felelősség* között. Így pl. a hanyagul végzett, rossz minőségű munkát, vezetők utasításának nem teljesítését stb. „büntetnek” minősítik s ha az arról tudó termelőszövetkezeti tag azt a termelőszövetkezet vezetőségének nem jelenti „bűnpártolás” miatt kell eljárni ellene (turkevei Búzakalász), viszont ha a termelőszövetkezeti tag gondatlanságból, vagy szándékos magatartásával kárt okoz a termelőszövetkezet tulajdonában (társadalmi tulajdonban!) a felelősségrevonás kimerül abban, hogy az okozott kár értékének csak a közgyűlés által meghatározott százalékát kell megtérítenie (kiskunhalasi Vörös Október)

b) Az alapszabályok általában kihangsúlyozzák a vezetők fokozott felelősségét — azonban nem állapítják meg a fokozott felelősséget viselő vezetők körét.

c) Figyelemre méltó, hogy több termelőszövetkezet alapszabálya kizárással szankcionálja a szövetkezeti taghoz nem méltó immoralis magatartást, pl. a *nagylétei Kossuth* az ismétlődő ittas-

ságot, a *turkevei Búzakalász* az izgatáságot stb., stb.

3. *Kilépés*. Rendkívül feltűnő, hogy a termelőszövetkezetből év közben önkényesen kilépő tagokkal szemben a termelőszövetkezeti tagok drákói szigorral járnak el. Jellemző a *hajdúböszörményi Béke* tsz alapszabályának erre vonatkozó rendelkezése: „azon tag, aki év közben saját hibájából kilép, semmiféle osztalékban nem részesíthető, ugyanígy a kizárt tagot sem lehet osztalékban részesíteni, mivel a szövetkezeti gazdálkodást élethivatásunknak tekintjük”. Valószínűnek látszik, hogy e szigorú intézkedés mögött az októberi események előtti hibás termelőszövetkezeti politika, majd az október—novemberi — a termelőszövetkezetek felosztására irányuló ellenforradalmi — akciók ellenére a szövetkezeti gondolat mellett rendületlenül kitartó parasztok védekezése húzódik meg a termelőszövetkezetet átjáróháznak tekintő, illetőleg a kisebb-nagyobb nehézségek előtt meghátráló tagokkal szemben. Nem egyedül a *hajdúböszörményi Béke* tagsága helyezkedik erre az álláspontra, hanem az ország különböző területén működő termelőszövetkezeti tagok nézete ez. A *bátaszéki Búzakalász* alapszabálya szerint „aki a termelőszövetkezetből év közben önkéntesen kilép, azzal semmiféle elszámolást nem ejtenek, így tehát a tsz.-ből semmit sem kaphat az elvégzett munkaegységére sem.” A *nagylétei Kossuth* tsz. alapszabálya pedig taxative felsorolja az évközi kilépés indokolt eseteit s megállapítja, hogy ha az évközi kilépőnél egyik sem forog fenn, a kilépő semmiféle juttatásban nem részesülhet az általa elvégzett munkaegységek után. Ugyanezt a szankciót alkalmazzák a kizárt taggal szemben is.

4. *Részjegy*. Az eddigi gyakorlattól eltérően egyik-másik termelőszövetkezetben meghonosították a részjegy intézményét. Az *orosházi Petőfi* termelőszövetkezet alapszabálya szerint a közös vagyron gyarapítása céljából minden tag köteles részjegyet jegyezni. Egy részjegy értéke 100 búzakértékének felel meg, s azt a mindenkori forgalmi áron kell számolni. Ha a belépő tag azonnal nem tud jegyezni, akkor egy éven belül köteles legalább 5 részjegyet jegyezni. Sajátságos megoldás, hogy a részjegyekre esedékes 5—10%-os kamatot év végén a részjegytulajdonosnak nem fizetik ki, hanem azt a részjegy névértékéhez írják és azt az összeget is — mint a részjegy értékét — közös gazdasági célokra használják fel. A tag azonban a 10 részjegyen felüli értéket bármikor kiveheti. Ha a tag a termelőszövetkezetből kilép, vagy kizárják, a részjegy értékét, valamint a kamatot a termelőszövetkezet köteles a kilépő, illetve a kizárt tagnak kiadni. A részjegy értékét és annak kamatait — a tag elhalálozása esetén — a törvényes és végrendeleti örökös kapja meg.

A részjegy intézményét Szolnok és Békés megye egyik-másik termelőszövetkezete honosította meg sajátos formában. A *turkevei Búzakalász* és a *békéscsabai Kossuth* a közös vagyonhoz való hozzájárulás egyik eszközeként kezeli, sőt az utóbbi csak az új tagoktól kívánja meg, de seholsem alkalmazzák mint jövedelemelosztási kate-

góriát, s végül egyik alapszabályban sem található olyan rendelkezés, hogy a részjegyhez kössék a termelőszövetkezeti tagnak a közös gazdaság terheért viselendő felelősségének terjedelmét.

A részjegy országos elterjedéséről pontos adataink nincsenek, annyi azonban már tapasztalható, hogy *nem általános jelenség*. Éppen ezért alapos megfontolást érdemel annak vizsgálata, hogy célszerű-e akár a vagyoni hozzájárulás egy formájaként szélesebb körben meghonosítanunk. Kétségtelen, hogy a középparaszt számára egy szempontból vonzónak bizonyulna, hogy ti. kamatot élvezhet utána s többé-kevésbé választ nyújthat arra a kérdésre is, hogy a termelőszövetkezeti tag milyen mértékben lehet felelős a termelőszövetkezet kötelezettségeiért (ezt jogunk eddig egyáltalán nem szabályozta) de úgy hiszem, szegényparasztságunk részére nem lenne túl vonzó ez az intézmény, mert azon kívül, hogy vagyoni cenzushoz kötné a tagfelvételt, meghonosítaná termelőszövetkezeteinkben a vagyon szerinti részesedést. Egyetlen érv ami mellette szól, hogy lehetővé tenné a termelőszövetkezeti tag felelősségének bizonyos mértékű szabályozását. Azonban abban a pillanatban, amikor nyilvánvalóvá válna a részjegynek ez a szerepe, nehéz lenne olyan középparasztot találni, aki törekedne nagyösszegű részjegy jegyzésre. Ebből kifolyólag alkalmatlannak bizonyulna a felelősség terjedelmének szabályozására is. Nézetünk szerint tehát a részjegy nem az az intézmény, amely javára válna a termelőszövetkezeteknek.

5. *A közgyűlés*. E vonatkozásban kétirányú változás tapasztalható a mintaalapszabály eddigi rendelkezéseivel szemben. Az egyik a szövetkezeti demokrácia kiszélesítését, a másik a közgyűlés jelentőségének kihangsúlyozását célozza.

Alig lehet olyan alapszabállyal találkozni, amelyik határozottan ne mondaná ki, hogy a termelőszövetkezet tényleges gazdája a közgyűlés és a gazdálkodással kapcsolatos minden kérdés a közgyűlés elé tartozik. Az alapszabályok ilyen irányú állásfoglalása — nézetem szerint — ellensúlyozni kívánja a múltban eléggé meghonosodott és nem mindig szerencsésnek mondható azt a gyakorlatot, hogy a termelőszövetkezeti gazdálkodás menetét sokszor külső szervek (gépállomás, járási tanács) szabták meg — tegyük hozzá; nem mindig a legszerencsésebben — s a közgyűlés kénytelen-kelletlen — a mintaalapszabály rendelkezései ellenére — alkalmazkodni kényszerült a külső szervek rendelkezéseire. Ilyen körülmények között a közgyűlés nem lehetett a termelőszövetkezet legfőbb irányító szerve. Az *orosházi Petőfi* termelőszövetkezet alapszabályának bevezető rendelkezésében olvashatjuk az alábbi sorokat: „A nagybirtok felosztása, a gyárak, bankok államosítása, népi demokrácia államrendjének kialakulása és megszilárdítása lehetővé tette, hogy mi dolgozó parasztemberek és földmunkások elinduljunk a Magyar Népköztársaság alkotmánya által biztosított emberibb élet útján. Mi, szövetkezetben élő parasztek éreztük és láttuk azt, hogy a szövetkezeti élet területén hibák és bajok vannak. Láttuk azt, hogy úgy az önkéntes belépés, mint a belső

szövetkezeti gazdálkodás területén nem az történt, amit vártunk. A szövetkezet legtöbb esetben mindenkié volt, csak legkevesebb része, beleszólása a benn élő szövetkezeti parasztnak volt. Erre a jelenleg még érvényben levő „Mezőgazdasági termelőszövetkezet”-ekre kidolgozott alapszabály is sok lehetőséget biztosított, mert „felülről” írott, nem megfelelő törvény volt és a szövetkezetben élő parasztság a helyi adottságokhoz mértén nem módosíthatta azt.”

A közgyűlés jelentőségét célozza a *nagylétai Kossuth* alapszabálya is, amely kimondja „A tagnak joga van, de kötelessége is a közgyűlésen résztvenni és amennyiben elfogadható okokkal nem tudja alátámasztani elmaradását, akkor a közgyűlés által meghatározott módon büntetni kell. Azon tagot, aki a közgyűlésen vagy bármely rendezvényen emberhez nem méltó módon (ittas állapotban) jelenik meg, el kell távolítani, ha szükséges, karhatalommal és meg kell büntetni. Ha ez több esetben előfordul, a tsz.-ből ki kell zárni.” A vezetőség esetleges rossz munkájának ellensúlyozása érdekében több termelőszövetkezet alapszabálya úgy rendelkezik, hogy minimális létszámú tagnak is jogában áll a közgyűlést összehívni. Pl. a *nagyhegyesi Petőfi* alapszabálya szerint a közgyűlést össze kell hívni, ha legalább 5 tag kéri.

6. *Vezetőség*. E területen is több irányú változást tapasztalhatunk. Az egyik ilyen irányú változás, hogy több termelőszövetkezet alapszabálya a vezetőség létszámát a tagság létszámától teszi függővé. Így pl. a *nagyhegyesi Szabadság* tsz. alapszabálya szerint 10—15 tag után kell egy vezetői tagot választani. Az *orosházi Petőfi* tagsága úgy határozott, hogy 20 fő után 3, 50 fő után 5, 100 fő után 7, 200 fő után 11 vezetői tagot választ. Érdekes, hogy az új alapszabályok egyrésze kizárja a vezetők függetlenítését. A *tiszaroffi Kossuth*, a *hajdúnánási Bocskay* alapszabálya kerekén kimondja, hogy vezetői tagot nem függetlenítenek. A *nagyhegyesi Szabadság* a vezetői tag bérezését úgy oldja meg, hogy amennyiben a vezetői tag foglalkoztatva van, akkor őt a mindenkor napszámbér illeti meg. Különösen Szolnok megyében új színfolttal gazdagodott a termelőszövetkezet vezetősége, ui. eléggé elterjedt az ún. *gazdaságvezető* alkalmazása. A gazdaságvezető sajátos szintézise az elnöknek és az agrónusnak, hiszen gazdaságvezetőnek mezőgazdasági szakembert alkalmaznak. A *tiszaroffi Kossuth* tsz. alapszabálya pl. 8 pontban szabja meg a szakképzett gazdaságvezető feladatát. Így pl. a vezetőség támogatásával elkészíti a termelési tervet, kidolgozza az állattenyésztés munkarendjét, ellenőrzi a könyvelést, intézi az évesek és a részesek szerződését stb. stb. A gazdaságvezetőt általában alkalmazzák, más termelőszövetkezetben viszont a vezetőség tagjai közül választják, ennél fogva nem kizárt, hogy tagsági viszonyban álljon a termelőszövetkezettel.

7. *A termelőszervezők*.

a) Hazánkban ismeretlen a termelőszövetkezeti földtulajdon, jóllehet egyes népi demokráciákban (pl. Románia, Bulgária stb.) ez már régen meg-

valósult. Éppen ezért érdekes, hogy egyik-másik alapszabály a termelőszövetkezetet jelöli meg a föld tulajdonosául. Az októberi események hatására előbb feloszlott, majd újjáalakult *dombóvári Rákóczi* tagsága pl. kimondta: „Termelőszövetkezetünk a tagosított táblákat veszi tulajdonába, amiért senkinek semmi néven nevezendő címen földjáraadékat vagy haszonbérletet nem fizet.” A *hajdúnánási Bocskay* tsz. — jöllehet önmagát társulásnak hívja — alapszabálya a román kollektív gazdasághoz hasonlóan rendezi a földkérdést. „A társulás tagjai a saját, családtag vagy elartottjának földterületével vesz részt, amit a társulás közös tulajdonába ad át.” A *békéscsabai Kossuth* termelőszövetkezet alapszabálya a termelőszövetkezeti törvény elkészítésénél igen jól hasznosítható rendelkezést tartalmaz: „A termelőszövetkezetnek joga van a földvásárláshoz. A termelőszövetkezetbe bevitt föld örökölhethető, eladható, de az ilyen földre a termelőszövetkezetnek elővásárlási joga van. Az ilyen föld szét nem osztható és a szövetkezet közös vagyonához csatolandó.”

b) Úgy látszik, termelőszövetkezeteink élnek a Munkás-Paraszt Forradalmi Kormány programjában nyújtott lehetőségekkel, mert sorra lerögzítik, hogy gépesíteni kívánják közös gazdaságukat. Nagyon jellemző a *földesi Rákóczi* alapszabályának idevágó rendelkezése: „A termelőszövetkezet célul tűzi ki a tsz. teljes gépesítését saját gépparkból... A gépek kezelői is csak szövetkezeti tagok lehetnek, mert csak így látjuk biztosítottnak a gépek jó karbantartását és kihasználását.” A *balmazújvárosi Mátyus I.* alapszabálya szerint a tsz. „nagyobb gépeket, munkagépeket (univerzál-traktort stb.), valamint segédüzemek létesítéséhez szükséges gépeket, berendezéseket (villanymotor, daráló, fűrészgép stb.) közösen bérelhet vagy vásárolhat.” A *türkevei Búzakalász* alapszabályában olvashatjuk: „A tsz.-nek jogában van erő- és talajművelő gépek vásárlására vagy kölcsönzésére a gépállomástól. A saját és kölcsönvett gépeket a tsz. saját tagjaival üzemelteti” stb. stb.

8. *A munka értékelése és a jövedelem elosztása.* A termelőszövetkezetek nagy többsége a munkaegység-rendszert mint jól bevált munkamérő és értékelő rendszert tovább fenntartja, azonban azt a helyi szükségleteknek megfelelően itt-ott módosítja. (*Bátaszéki Búzakalász, orosházi Petőfi* stb.). Több helyen meghonosítják továbbá a *szövetkezeteken belüli részesművelés* intézményét s azt a maguk elképzelései szerint alakítják át. A szövetkezetek többségében a munkaegység-rendszert és a részesművelés intézményét egyidejűleg alkalmazzák. Így pl. a *nagylétei Kossuth* alapszabálya úgy rendelkezik, hogy „a munkának a zöme a munkaegység arányában legyen végezve, kivéve a szénaféleségek, a takarmányrépa és a burgonya, ezek részében való megmunkálását kell biztosítani a következőképpen: a szénaféleségeket harmadában, a takarmányrépa és a burgonya felében. Ezen részesedésért a tag köteles a növényféleségeket a tsz. területén időben, minőségben, szakszerűen tárolásban részesíteni. Amennyiben a készlet mennyi-

sége több lenne, mint amennyire a tagságnak szüksége van, úgy a felesleget az évi teljesített munkaegységre ki kell osztani.” A *hajdúdorogi Béke* a részesművelés intézményét úgy honosítja meg, hogy a búzatermés 50%-át esépléskor kiadja a tagok számára, 50%-át pedig bennhagyja a szövetkezetben.

Sajátságos módon rendezi a jövedelemelosztást a *szolnoki Tisza Antal* tsz. Ebben a szövetkezetben a tagság úgy határozott, hogy a jövedelemrészesedést kétfelé kell bontani; egyrészt a munkaegységre, másrészt az eredményességre. A kapásnövényeket egyénekre kell kiosztani, a kalászosokat és a száraz takarmányokat munkacsoportokra kell felbontani. A kapásnövényeknél a munkát a tag és családtagjai végzik és eredményességi juttatás címén a részükre kimért területen megtermelt növényféleségek egyharmadát kapják.

Általában az tapasztalható, hogy a jövedelemelosztás eddigi *sorrendjét* a tagok megfordították, s először a tagok részére mérik ki a termés-eredmény egy bizonyos százalékát, és az ezen felüli részből elégítik ki az állammal, állami vállalatokkal és a közös gazdasággal szemben fennálló kötelezettségeiket s a megmaradó részt munkaegységek szerint osztják ki. Így pl. a *kátolyi Új élet* tagsága úgy határozott, hogy „a zárszámadási közgyűlésen a tagság maga szabja meg, hogy a megtermelt gabonaféleségek hány százalékát osztják szét munkaegység után a tagoknak”. A tagság 1957-re a szétosztandó gabonaféleségek arányát 50%-ban jelölte meg, úgy határozott, hogy a többit az állami kötelezettségek kielégítésére, illetőleg a közös gazdaság fejlesztésére használja. A *szekszárdi Béke* termelőszövetkezetben először a tagoknak kiosztják a jövedelem 30%-át és a fennmaradó részből elégítik ki a közös kiadásait.

Az egyes szövetkezetek alapszabályaiból úgy tűnik ki, hogy az eddigi előlegjuttatási rendelkezések nem bizonyultak elégségesnek. Nyilván ebből indul ki a *bátaszéki Búzakalász* termelőszövetkezet alapszabálya is, amely szerint a munkaegység-rendszer fenntartása, illetőleg annak a munkanapokkal történő kiegészítésével munkanaponként és munkaegységekként havonta 10—10 forint előleget fizetnek.

A részesművelési forma belső alkalmazása, a jövedelemelosztás sorrendjének megfordítása (mindkettő országos jelenség) az előlegrendezés feletti töprengés — nézetem szerint — a termelőszövetkezeti parasztnak azt a törekvését tükrözi, hogy évközben is szeretnének — akár természetben, akár pénzben — rendszeres jövedelemhez jutni. A szövetkezeti törvény megalkotásánál e körülmény felett nem volna helyénvaló elsiklani. A törvényi rendelkezéseknek lehetőséget kell nyújtani arra, hogy a szövetkezetek tagjaik számára évközben rendszeresen biztosítsanak akkora értéket, amekkora az elhasznált munkaerő regenerálásához megközelítőleg szükséges. (Ennek hozzávetőleges kiszámításához és viszonyszámokban történő kifejezéséhez alapos közgazdasági előmunkák szükségesek.) A *kisbérbattyánpusztai Vitéz* tsz. egyébként ezt az értéket *biztosított minimumnak* nevezi s szándékában áll megvalósítani.

9. *Öregség, munkaképtelenség.* Alig találunk olyan alapszabályt, amelyik ne foglalkozna valamilyen formában az öregség és munkaképtelenség esetén járó juttatás rendezésével. Emögött azt az objektív tényt kell keresni, hogy a termelőszövetkezeteink tagságának átlagos életkora évről évre növekedik, miként erre a Magyar Tudományos Akadémia agrártudományi osztályának egyik ülésén Berendi József kandidátus rámutatott.³ Az öregség és a munkaképtelenség esetén járó juttatások rendezésére az alapszabályok különböző variációkat állítanak elénk, de különösen szembetűnő az a kívánság, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetek tagságát is az ipari munkásokhoz hasonlóan kellene biztosítani. „A tagot az OTI-nál biztosítani kell, a biztosítási összeget a tsz. kasszájába kell fizetni.” írja a *nagyhegyesi Petőfi* tsz. alapszabálya. A *szolnoki Tisza Antal* alapszabálya ekként rendelkezik: „Addig, míg a kormány által bevezetett intézményes nyugdíjrendezés életbe nem lép, annak a kiöregedett vagy munkaképtelen tagnak, aki 3 év óta tagja a szövetkezetnek, 800 négyszögöl háztáji földet, eltartottjai számától függően 220 kg kenyérgabonát és havonta 200 forint készpénzt kell folyósítani.” A juttatási rendszer keretén belül oldja meg az öregek és a munkaképtelenek ellátását a *nagylétei Kossuth* tsz.: „Kiöregedett, valamint özvegyen maradt tagokat és szerencsétlenség következtében munkaképtelenné vált tagokat a közepes munkaegység arányában kell részesíteni.” A *beremendi Kossuth* tsz. alapszabálya szerint „a munkaképtelenné vált öreg tagokat 5 évi tagság után termény- és pénzbeli juttatásban kell részesíteni.”

E néhány alapszabályi rendelkezés idézéséből is kiderül, hogy

a) a termelőszövetkezetek szükségesnek tartják az öreg és munkaképtelen tagok sorsának megnyugtató rendezését,

b) szívesen vennék és várják az állami társadalombiztosítást,

c) amíg ez meg nem valósul, önmaguk oldják meg a kérdést,

d) ebben az esetben viszont a kérdés rendezését bizonyos feltételekhez — pl. meghatározott évi tagsághoz — kötik.

10. *Háztáji gazdaság.* A háztáji gazdasággal kapcsolatban el lehet mondani, hogy „ahány ház, annyi szokás”, mert a legváltozatosabb megoldásokat tárják elénk az egyes termelőszövetkezetek alapszabályai. Az *orosházi Petőfi* nem szabályozza a területnagyságot, a *dombóvári Rákóczi* alapszabálya szerint minden tsz. tag, ha férfi, 1200, ha nő, 800 négyszögöl háztáji területre jogosult, a *szolnoki Tisza Antal* alapszabálya szerint a családfő 1600 négyszögöl, minden további családtag 800 négyszögöl háztáji földre jogosult, a *beremendi Kossuth* alapszabálya szerint „a termelőszövetkezetbe belépő minden család jogosult 1 kat. hold földet háztáji gazdaság céljára megtartani. Ha egy családból két személy dolgozik a közös gazdálkodásban,

akkor 1,5 kat. hold, ha 3 személy, akkor 2 kat. hold, tehát családtagonként 0,5 kat. holddal emelkedik a háztáji terület.” A *kiskunhalasi Vörös Október* termelőszövetkezet tagjai úgy határoztak, hogy a háztáji földre csak az a férfi jogosult, aki legalább 200 munkanapot, és az a nő, aki legalább 150 munkanapot teljesített. A *túrkevei Búzakalász* elkötelezése szerint minden termelőszövetkezetben dolgozó család 1600 négyszögöl, minden 18 éven aluli családtag 100 négyszögöl, a tsz.-ben rendszeresen dolgozó 18 éven aluli családtag 200 négyszögöl, minden a tsz.-ben rendszeresen dolgozó 18 éven felüli családtag 800 négyszögöl kap. Ha a családfő nem tagja a termelőszövetkezetnek, a háztáji területből le kell vonni 800 négyszögöl. Igen érdekes, hogy egyes alapszabályok, pl. a *kátolyi Új élet*, a *kiskunhalasi Vörös Október* stb. tagsága úgy határozott, hogy ló kivételével a háztáji gazdaság egyéb állatállományt korlátlan mértékben tarthat.

A látszólag sokrétű, nem minden vonatkozásban egészséges és néha homlokegyenest ellenkező rendelkezésekből azonban néhány olyan alapvető ismérvet hámozhatunk ki, amelynek segítségével könnyebbé tehetjük a háztáji gazdaság problémájának törvényi szabályozását. Ismeretes, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezet eddigi minta-alapszabálya úgy rendelkezett, hogy „A termelőszövetkezetbe lépő minden család, amelynek önálló háztartása van, jogosult háztáji gazdaság céljára $\frac{1}{2}$ —1 kat. hold földet megtartani” (II. rész 4. pont), de nem rendelkezett afelől, hogy a jogszabály adta lehetőség keretein belül milyen ismérvek szerint lehet és kell az egyes családok számára a háztáji föld nagyságát megszabni. Az általunk vizsgált alapszabályok zöméből viszont az derül ki, hogy a termelőszövetkezetek egyrészt a *családtagok számától*, másrészt az *elvégzett munkától* teszik függővé a maximális határon belül a háztáji föld területének kimerését.

A háztáji gazdaság intézményének sajátosságos új formáját alakítják ki egyik-másik helyen az alapszabályok. Az a tény, hogy több termelőszövetkezet alapszabálya megengedi a korlátlan állattartást, azt tükrözi, hogy az adott termelőszövetkezet nem kíván állattenyésztéssel foglalkozni, s ezáltal ezek a háztáji gazdaságok állattenyésztő háztáji gazdaságokká alakulnak át. Érdekes ugyanakkor, hogy ezek a termelőszövetkezetek a háztáji gazdaság alanyát rendszerint arra kötelezik, hogy a talajerő feljavítása érdekében a háztáji gazdaságban felgyűlt trágyát minden tag adja át a termelőszövetkezetnek. (Pl. *szolnoki Tisza Antal* stb.).

Azokban a termelőszövetkezetekben, amelyekben az állattenyésztés fejlesztése kizárólag a háztáji gazdaság feladata lenne; a termelőszövetkezeti csoport irányában való visszafejlődés tapasztalható, mert gazdálkodási tevékenységüknek csak egy részét kívánják közösen folytatni. Hozzá kell tennünk, hogy a termelőszövetkezeti csoportok 1068/1955 (VII. 28.) számú Mt. h.-val megerősített minta-alapszabálya nem enged 1 kat. holdnál nagyobb háztáji földhasználatot. Ezzel szemben a „növénytermelő szövetkezetek” saját alapszabá-

³ A MTA Agrártudományok Osztályának közleményei. 1955. VI. köt. 1—2. sz. 203. oldal.

lyai nem tartják be a mintaalapszabály által felállított korlátokat, mert (pl. éppen a *szolnoki Tisza Antal* termelészövetkezet alapszabályának rendelkezései) 2—3 kat. holdas háztáji földhasználatot is lehetővé tesznek. A két tényező — a háztáji állattenyésztés korlátlan volta és a növekedő háztáji föld — együtthatója nézetem szerint nem mondható túl szerencsésnek, mert a háztáji gazdaságot tulajdonképpen kisárutermelő magángazdasággá alakítja át s ilyen formán a termelészövetkezeti tag figyelme nem a közös gazdaság megerősítése, hanem a „háztáji állattenyésztés” felé fordul s a közös gazdaság legfeljebb mint takarmánybázis válik számára érdekessé.

*

Végezetül szabad legyen e rövid s távolról sem a teljesség igényével fellépő ismertetéshez néhány megjegyzést fűznöm.

a) Korántsem helyezkedhetünk arra az álláspontra, hogy az általunk ismertetett alapszabályok minden egyes pontja helyesen tükrözi a szocialista nagyüzemi mezőgazdaság, általában a szocializmus elvének követelményeit. Azonban a törekvések mögött meghúzódó alapvető gondolatokat nem szabad elvetnünk, nevezetesen azokat, hogy az alapszabálmódosító elgondolások a termelészövetkezeti parasztságnak azt az elképzelését juttatják kifejezésre, hogy

— a szövetkezeti életformát magukénak vallják

— és hogy az önállóság talajára helyezkedve közös gazdaságukat saját viszonyaiknak leginkább megfelelő módon alakítják ki.

b) A mezőgazdasági termelészövetkezet minta-alapszabályát bár nem helyezték hatályon kívül, ugyanakkor a termelészövetkezetek jelentős része a saját maga által készített — néhol homályos megfogalmazású — és nem egy esetben a minta-alapszabály rendelkezéseivel ellentétes alapszabály szerint gazdálkodik. A saját alapszabályokat a termelészövetkezetek közgyűlései fogadták el s egyik-másik helyen — a Termelészövetkezeti Tanács megyei megbízottjának segítségével — a tanácsok szakigazgatási szervei felülvizsgálták, illetőleg látamozták és ezzel mintegy jóváhagyták azokat. Pillanatnyilag tehát az a kettősség jellemző, hogy elvileg érvényes a mezőgazdasági termelészövetkezet mintaalapszabálya, gyakorlatilag azonban számos rendelkezése törvényrontó szokásjogi úton érvényét veszítette és pedig két vonatkozásban: vagy módosították a mintaalapszabály valamely rendelkezését, vagy pedig olyan szövetkezetté alakultak át, amelyek sem a mezőgazdasági termelészövetkezet, sem a termelészövetkezeti csoport mintaalapszabályának keretébe nem fér meg, ha-

nem valahol a kettő között foglal helyet. A szokásjogi út előtérbenyomulása mögött — nézetem szerint — az húzódik meg, hogy a mintaalapszabály rendelkezései nem minden tekintetben feleltek meg a szövetkezeti parasztság elképzelésének. A mintaalapszabály csak formáját tekintve volt mintaalapszabály, gyakorlatilag minden egyes termelészövetkezet egyedi alapszabálya volt, hiszen a helyi adottságok figyelembevételére nem sok lehetőséget nyújtott. E kettősségből viszont az következik, hogy a tényleges helyzet legalizálása, nemkülönben a jövő körvonalainak kialakítása végett az eddig kogens mintaalapszabályt diszpozitívra kell átalakítani, és ezzel egyidejűleg a sokrétű alapszabályok elkészülése során mutatkozó esetleges anarchia elkerülése végett sürgősen rendezni kell a saját alapszabályok jogi helyzetét. Nézetem szerint a rendezéssel nem várhatjuk meg azt az időt, amíg a szövetkezeti törvény elkészül, mert a jelenlegi alapszabályok által tartalmazott némely egészségtelen tendenciák megszilárdulása, az alapszabályok és a szövetkezeti törvény rendelkezései közötti összhang megteremtésénél fog majd nehézségeket okozni. A mintaalapszabály diszpozitívra történő átalakításával egyidejűleg olyan irányelveket kellene kibocsátani, amelyek *átalakítása minden szövetkezetre kötelező volna*. Így pl. már most gátat kellene vetni annak a tendenciának, ami a háztáji gazdaságok által használt földterületek egészségtelen felduzzasztása körül mutatkozik, hiszen a háztáji gazdaság földjének olyan mérvű kialakítása, mint ahogyan pl. az a túrkevei Búzakalász termelészövetkezetben történt, lényegében egy kisebb fajta egyéni gazdaság terjedelmének felel meg.¹

c) Befejezésül annyit, hogy jóllehet kis ország vagyunk, de a határainkon belül természeti, közgazdasági és történelmi okok következtében differenciált tájtermelés folyik. Ez a differenciáltság nyilván tükröződni fog az ország különböző részeiben készült alapszabályokban is. Szövetkezeti parasztságunk elképzeléseinek papírra vetése, ezek összegyűjtése és elemzése igen nagy segítséget nyújthat szövetkezeti mozgalmunk helyes, a hazai adottságoknak leginkább megfelelő továbbfejlesztéséhez s ennek kapcsán olyan szövetkezeti törvény elkészítéséhez, amelyet parasztságunk majd méltán vall magáénak és amely ezáltal is alkalmassá válik a mezőgazdaság szocialista át-szervezésének előmozdítására.

Nagy László

¹ E rövid ismertetés megírása óta a Földművelésügyi Minisztérium utasította a tanácsok szakigazgatási szerveit, hogy vizsgálják felül az egyes szövetkezetek által készített saját alapszabályokat, s szorítsák vissza az azokban fellelhető, s a nagyüzemi gazdaság kialakulását gátló esetleges törekvéseket.

A részesség*

I. Az általános részességi alakzatokról szóló jogszabályok alapvető jelentőségük a büntetőjogi felelősség megállapítása szempontjából. E jogszabályok jelölik ki a bűncselekményben való közreműködésért való büntetőjogi felelősség határait, terjedelmét és mértékét. Így az olasz jogászok részességi tanának az elvei szerint, amelyeket Németországban, mint általános jogi szabályokat szankcionáltak, a tettességen kívül a részességi formáknak mintegy hat csoportját üldözték. Az 1871. évi birodalmi büntetőtörvénykönyv ezzel szemben a társtettességre, a felbujtásra és a bűnsegélyre korlátozta a büntetőjogi felelősséget, majd később felvette az eredménytelen bűnsegély és az eredménytelen felbujtás intézményeit. A különféle szabályozások eredményeképpen a felelősség körét különbözőképpen határozták meg, vagy kiterjesztették vagy leszűkítették és a fenyegető büntetési tételeket különbözőképpen állapították meg.

II. A jog által megfogalmazott részességi alakzatok és a fenyegető büntetési tételek alaki kérdése a következő materiális irányú kérdésekhez vezet: Milyen osztályszempontokból eredő megfontolások vezetnek e jogi szabályozáshoz? Milyen természetűek a reális részességi formák, mint társadalmi jelenségek, amelyekre a normák irányulnak és hogyan tükröződnek vissza ezek sajátosságai a törvényi szabályozásban? Milyen következményeket váltanak ki a részességről szóló szabályok? Ha ily módon részletezve materiális szempontból vizsgálunk egy problémát, ennek eredményeképpen megismerjük az állam bűnüldöző tevékenységének feltételeit, módszereit és célkitűzéseit és betekintést nyerhetünk az illető büntetőjogi rendszer osztályjellegébe és jogi formájába.

Ha erre az útra lépünk, érdekes problémával találkozunk. A szocialista büntetőjogtudomány minden egyes tankönyve és minden egyes monográfiája tartalmaz tételeket a polgári és a szocialista büntetőjogi tanítások, a polgári és a szocialista büntetőjog között levő minőségi különbségről. Ha azonban a tettességről, a felbujtásról és a bűnsegélyről írunk, akkor a különös, például az állam elleni bűncselekménynél előforduló részességi alakzat jellemzésén, s a büntetéskiszabásról szóló tételeken kívül nem találunk az általános részességi alakzatokról szóló olyan tételeket, amelyek lényegesen különböznek az ún. objektív polgári részességi elmélet tételeitől. Ha végül összehasonlítjuk a polgári és a szocialista büntetőjog normáit, arra az eredményre kell jutnunk, hogy ezek szóhangzatuk szerint lényegesen nem különböznek egymástól, a felbujtásról, a bűnsegélyről és a tettességről rendelkeznek és lényegében egybehangzóan írják körül azokat. Minden előttem ismeretes

okfejtés szígyenlősen elhallgatja azonban ezt a külsőleges megegyezést és egyenesen megkerüli azt a kérdést, hogy a minőségi különbség ellenére miért vannak külsőleg ugyanolyan részességi alakzatok, értelmezési szabályok és tételek.

III. Az általános részességi alakzatok elméleti és gyakorlati problémáinak teljességéből csupán egy kérdést szeretnék kiragadni, amely — nézetem szerint — a központi problémát érinti: milyen kritériumok vezették a mindenkori uralkodó osztályt arra, hogy bizonyos magatartást bűnös közreműködésnek tekintsen? Képletesen szólva, fel kell kutatnunk azt a sugarat, amelyet a bűnös eredmény, mint középpont körül forgatva kijelölhetjük a részességet való büntetőjogi felelősség határait. Elvontan szólva azért tesszük ezt, hogy felfedjük a bűnös eredmény és a részes közötti kapcsolatnak azt a természetét, amelyet a mindenkori uralkodó osztályok a büntetést érdemlőség alapjának tekintettek.

A) Németországban a feudális-abszolút büntetőjogot az jellemezte, hogy nem volt olyan törvény, amely a részesség fogalmát pontosan megállapította volna. Az első össznémet büntetőtörvénykönyv, az 1532. évi Constitutio Criminalis Carolinae tartalmazott ugyan a részességről egy gyűjtőrendeletet. Ez azonban nem foglalta magában a részességi formáknak sem a teljes felsorolását, sem ezek definícióit. Ez a tény a rendkívüli bűncselekmény és a rendkívüli büntetés, a földesurak helybenhagyási, utasítási és kegyelmezési jogának ismert jogintézményei stb. folytán a büntetendőnek tekintett magatartások többé-kevésbé kiterjesztett megbüntetésére kellett hogy vezessen. E jogi hagyományok ennek ellenére alapot nyújtottak az igazságszolgáltatásnak arra, hogy bizonyos alapelveket ismerhessen meg. Röviden szeretném vázolni ezeket:

1. Megkülönböztettek *tettességet* és *részességet*.

2. A részesség alakjainak mindeneke előtt az olyan cselekményeket (tevéseket és mulasztásokat) tekintették, amelyek a bűncselekményt valamilyen módon előidézték vagy elősegítették, vagyis amelyek az elkövetett büntett vonatkozásában okozatosak voltak és amelyeket bűnösen követtek el. Különösen világosan beszél erről Perneder az 1563. évi Halsgerichtsordnung-jában: „És ide tartoznak mindazok, akik gonosz, veszélyes akarrattal és szándékkal bűnösök abban és okai annak, hogy valaki életét veszti”. A tett és az eredmény közötti okozati összefüggésre és a bűnösségre ugyanígy rámutatnak az olasz jogászok is. Említik az *auxilium*-ot, *quod causam dedit delicto*, azaz a segítséget, amely oka a bűncselekménynek és a *consilium causam dans*-ot, az okozatos tanácsot. Az okozati kapcsolatot a tett elkövetésének a lehetővé tételében, megkönnyítésében, illetőleg a tett elhatározására való rábírásban vagy az elhatározás helybenhagyásában látták. Ide tartozik a mandatum, a tettesre a reabíró érdekében foganatosított intellektuális ráhatás, amely bűncselekményhez

* Dr. Hans Gerats professzor, a Berliini Humboldt Egyetem Büntetőjogi Intézetének a vezetője által a MTA Állam- és Jogtudományi Bizottsága Kádár Miklós elnöklete alatt álló büntetőjogi szekciójára előt megartott előadás szövege. Fordította: Dr. Hámori Éva.

vezetett. Azt a nézetet képviselték, hogy amit valaki más révén tett, azt olyannak kell tekinteni, mintha maga tette volna.

3. Ezenkívül büntetendőnek tartották az olyan cselekményeket, amelyek bár nem voltak okozatosak a büntett szempontjából, de amelyeket azzal a szándékkal követtek el, hogy bűncselekményt okozzanak vagy segítsenek elő, ha ezek a bűncselekménnyel valamilyen összefüggésben álltak. Ide tartozott az *auxilium*, a *consilium* és a *mandatum causam non dans*, a nem okozatos segítség, az eredménytelen tanács és a megkísérelt *mandatum*, ezen belül a megkísérelt felbujtás és bűnsegély.

4. Részességnak tekintettek továbbá olyan tetteket is, amelyek a feudális állam bűnözés elleni harcát és a sértett jogállapot helyreállítását akadályozták vagy nehezítették, így a bűncselekménnyel való tudomást (*Mitwisserschaft*) a földi és az isteni felség elleni bűncselekmények és a nemi bűncselekmények esetén, a bűncselekmény utáni segítséget, amelyet *auxilium post delictum*-nak és *receptatio*-nak neveztek, értve ezen a modern értelemben vett bűnpártolást és orgazdaságot.

5. Büntetendőnek tekintették végül a büntett és az állam bűnüldöző tevékenysége iránti belső beállítottság olyan megnyilvánulásait is, amelyek semmi módon nem voltak és nem is lehettek okozatosak, pl. a tett utólagos helyeslését és feldicsérlését. A *Codex Iuris Bavaricus Criminalis*, az 1751. évi bajor btk. a bűncselekményben való közreműködésnek nyilvánította pl. a tett pusztá helyeslését és felmagasztalását, az 1768. évi *Theresiana* a feldicsérlést, a helyeslést, az egyetértést és a megengedést.

A részességről szóló normák és tanítások azt mutatják, hogy háromfajta kapcsolatot tekintettek részességnak: a *causae delictae*-t, azaz olyan tetteket, amelyek a *delictum* okozói, és amelyeket bűncselekmény okozására irányuló szándékkal követtek el; továbbá a bűnös és veszélyes ráhatást a bűnüldöző szerveik tevékenységére és olyan cselekményeket, amelyek valamilyen, ha távolabbi összefüggésben is álltak a bűncselekmény elkövetésével; végül a bűncselekményhez vagy az állam bűnüldöző tevékenységéhez való veszélyes pszichikai kapcsolatot.

Ezekben a büntetőjogi nézetekben a büntetőjog és a büntető igazságszolgáltatás szerepének meghatározott felfogása nyilvánul meg. Lehetőleg minden olyan cselekményt és beállítottságot, amely az uralkodó osztály szempontjából a feudális rendre nézve veszélyt jelentett, el kellett nyomni a büntetőjog révén. Ezért módszereket kellett előírni, le kellett mondani biztos jogi kritériumokról és az állami szerveknek lehetőleg átfogó teljhatalmat kellett adni a büntetés terén. A büntetőjog és a büntető igazságszolgáltatás ezáltal arra irányult, hogy a polgárt külsőleg és belsőleg engedelmes alattvalóvá nevelje és a szabályozó „gondoskodás” tárgyává degradálja. A részességi formák ezektől függő fogalmi tisztázatlansága és az egyes részességi formáknak egymástól és a nem büntetendő cselekményektől való elhatárolásának

határozatlansága ellenére a szabályok egészéből mégis kibontakozott a részességi formáknak egy olyan csoportja, amely bizonyos objektív kritériumokkal rendelkezik, nevezetesen a segély, a tanács és a *mandatum*, amelyek a bűncselekmény szempontjából okozatosak. Ezekből kiindulva támadta meg a polgári természetjogi tanítás a feudális részességi formák rendszerét.

B) Már az első jelentékeny német természetjogász, Pufendorf, aki a mechanikus materialista filozófus, Hobbes, nézeteinek befolyása alatt állt, lerakta a polgári természetjogi részességi tan alapkövét. A „*De jure naturae et gentium*” (A természetes és emberi jogokról) című, 1672-ben kiadott művében a következő elveket képviseli:

1. Bűncselekmény részese csak olyan személy lehet, akinek a cselekménye és akarata a bűnös eredmény oka, *causa delictae*. Ez a determinizmus győzelme a jogtudományban, annak a tételnek az elismerése, hogy az okozatosság a valóság uralkodója és az emberi cselekedetek alaptörvénye és hogy ezért az egyénnek csak azt lehet felróni, amit ő maga okozott.

2. Az okok vagy a bűnös eredmény előidézése szempontjából való különböző fontosságuk szerint, vagy egyformán ható okok, vagy nem egyformán ható okok. Az utóbbi esetben az egyik részes a *causa principalis*, a döntő vagy a főok, a másik a *causa minus principalis*, a kevésbé döntő vagy talán nevezhetjük így is, mellékok.

3. Az okozatosság különféleségéről szóló tetteit Pufendorf különböző példákkal világítja meg. E példák, nézetem szerint, azt mutatják, hogy Pufendorf a felbujtást és a tettességet elvileg egyformán ható okoknak tartja, mert a felbujtó, mint valami előjáró vagy tekintélyes személy, az alárendeltnek parancsot ad és ezáltal *causa principalis*-szá válik. Az elkövetés alatti fizikai bűnsegélyt (a segéd létrát tart és ezáltal a tolvaj be tud mászni) és tevékenységre kötelező hivatali kötelesség kapcsán a mulasztással elkövetett segélyt (az éjjeliőr elfojthatná a keletkezett tüzet, de nem teszi meg) a tettességgel egyformán ható okoknak tekinti. Ezzel szemben a bűnsegély más eseteit, mint kevésbé ható okokat ítéli meg.

4. A bűnpártolást és az orgazdaságot Pufendorf már nem tekinti részességnak.

A bűnös eredmény és a tett közötti csakúgy, mint a tett, és az elkövető pszichéje közötti okozati összefüggés, képletesen szólva, az a sugár, amely valamely bűnös eredményért a büntetőjogi felelősség határait és terjedelmét kijelöli. A bűnösséget, azaz a pszichikai okfolyamatot, valamint a cselekmény és a társadalomra veszélyes kár közötti okozatosságot döntő kritériumoknak tartja. A felelősség mértékét az okozatosság fokához, a *causa delictae*-nek az eredmény szempontjából való hatásossága vagy erőssége fokához kell mérni. (Az erők parallelogrammájának több részes együttműködésére való alkalmazása.) Végül ki kell emelni, hogy az okozatosság fokát Pufendorf nem tekinti a részességi formák megkülönböztetésére alkalmas kritériumnak, a tettes és a részes

inkább egyformán vagy különbözőképpen ható okok lehetnek.

C) Pufendorf és Feuerbach között a polgári jogtörténészek és büntetőjogászok művei szerint csak a rendőrállam természetjogi tanításának, pl. Wolf tanításának a hatása áll. Megvolt persze az okuk arra, hogy erről az időszakról hallgassanak, mert ebben az időszakban érte el a büntetőjogi felvilágosodás valódi csúcspontját, amelyet az idealista polgári jogtudomány szeretne letagadni, nevezetesen a mechanikus materialista büntetőjogi felvilágosodást, amelynek legjelentékenyebb német alakja Karl Ferdinándnak Bacon és Helvetius befolyása alatt álló theoretikusa Hommel (1723—1781) volt. A részesség tanát befolyásoló tanítása a következő tételekben foglalható össze:

1. Az okozatosság objektív kategória, azaz az ember pszichéjétől független törvényt tükröz vissza. Az Alexander von Joch álnév alatt „A jutalmazásról és büntetésről a török törvények szerint” című 1770-ben és második kiadásában 1772-ben megjelent könyvben az áll, »hogy az emberi akarat és az ember minden cselekedete okok és okozatok láncolatában fonódik össze«.

2. Elveti a hatóokokról (causae efficientes) és az alkalmat adó okokról (causae occasionales), vagyis a körülményekről szóló skolasztikus tételeket, amelyek szerint ezek nem valódi, nem elegendő okok. „De a tettben, vagyis a valóságban számomra minden alkalom egyúttal ható ok is, amely az általa keletkező dolgot létrehozza.” A szikra + a lőpor ereje levegőbe röpíti a tornyot. „Nincs okozat ok nélkül és ennek az oknak elegendőnek kell lennie, mert a nem döntő ok nem ok.”

3. Az ok erőssége és hatásossága, valamint az okozati láncban elfoglalt helyzete szerint különböző lehet. „Természetesen az egyik ok a legközelebbi, a másik pedig távolabbi, de: causa causae est etiam causa causati.” Az ok oka az okozatnak is oka.

A mechanikus materializmus befolyása következtében tehát a nem elegendő okokról szóló skolasztikus tanítást elvetették, és az okozatosság különféleségét az okozati láncban elfoglalt helyzet és fok szerint különböztették meg.

D) Feuerbach (a jogász) érdeme abban állott, hogy a részesség tanának szempontjából gyümölcsoztette az okozatosság különféleségéről szóló ezt a két szempontot. Tanításának hiányosságát abban kell látnunk, hogy Feuerbach, mint a kanti agnoszticizmus híve, az okozatosságot gondolkodási formának tekintette és átvette a nem elegendő és nem elegendő okokról szóló régi skolasztikus tételeket. Így eljutott egyfelől bizonyos felismerésekig a részesség okozati folyamatát illetően, másrészt mint idealista, összekuszálta a részességről szóló tanítást és ez máig is tovább hat.

Tételeit zárt formájukban a következő szavakkal foglaljuk össze:

1. A büntetőjognak csak egyetlen oka lehet a beavatkozásra. Ez az ok a bekövetkezett

társadalomveszélyes esemény, amely szubjektív jogok objektív megsértése.

2. Csak olyan személyeket lehet, mint bűnszerzőket (auctor delicti) felelősségre vonni, akinek az akarata és cselekménye elegendő, elégséges okokat tartalmaz, amelyek mint okozatot a bűncselekményt előidézték.

3. Különbséget kell tenni közvetlen és közvetett tettes között. a) Közvetlen bűnszerző az, akinek az akarata és cselekedete a tárgy megsértésének közvetlen oka. A közvetlen tettes olyan cselekményt követ el, amely a bűncselekmény fogalmát kimeríti, a mai terminológiával élve, tényállásszerű, ezt a személyt fizikai tettesnek (auctor physica) nevezi. b) Közvetett bűnszerző az, akinek a tevékenysége szándékos bűncselekmény okozására kell hogy irányuljon, oka egy más által elkövetett bűncselekménynek.

4. Közvetett bűnszerző azonban: a) mindezekelőtt a direkt közvetett bűnszerző, vagy értelmi szerző, vagyis az a személy, aki szándékosan vált ki másban bűncselekmény elkövetésére irányuló akaratot. Okozati lánc: szándék — reábíró tevékenység — más akaratának a meghatározása — a bűncselekmény elkövetése — a bűncselekmény eredménye. A mai terminológiában ezek a felbújtó és a közvetett tettes is; b) Továbbá az indirekt közvetett bűnszerző vagy fősegéd, socius principalis az, aki akadályok szándékos eltávolítása révén okozza a bűncselekményt, ami nélkül másnak a tette már elhatározott akarata külső hatást nem tudna kiváltani. Okozati lánc: szándék — bizonyos akadályok eltávolítása — az elkövetés lehetővé tétele — a bűncselekmény eredménye.

5. Az elegendő okot szolgáltató bűnszerzők mellett áll a melléktettes, a bűnsegéd (socius delicti), aki olyan cselekményeket követ el, amelyek önmagukban nem idézik elő a bűncselekményt, de mégis hozzájárulnak ennek létrejöttéhez, a főok hatásosságának megkönnyítése és segítése révén.

6. A büntetendőség fokát az okozatosság foka szerint kell megállapítani.

Hiba lenne, ha ezt a részességi tant objektív részességi tannak neveznénk, ahogyan ez má többnyire történik, és amit már Birkmayer bíralt. Az akarat okozza a tettet, a tett okozza a tárgy megsértését. A részességi formákat, mint Feuerbach mondta, a „cselekvő okozatosságának a jogellenes eredmény szempontjából való sokféleségük” különbözteti meg egymástól, mégpedig objektíve a tett és az eredmény között levő külső kapcsolatok sokfélesége révén és szubjektíve a külső tethez való pszichikai viszony, a bűnösség révén. Az a tétel, hogy a bűnsegéd önmagában nem elegendő ok, ugyanakkor a tettesek elegendő okok, eltorzítja a valóságot. Ha több cselekmény hozta létre a bűncselekményt, akkor egyik cselekmény sem önmagában idézte elő az okozatot: inkább összességükben alkotják a bűncselekmény eredményének okait. Kés átadása, ha pl. azt gyilkosságnál nem használták fel, nem okozatos. Ha valakit ezzel a késsel agyonszúrnak, akkor

a kés tulajdonsága és ezzel a segéd hozzájárulása belép az ölés okozati folyamatába. Igen, vethetné ellen a szükséges és nem szükséges okokról szóló elmélet képviselője, ha a tettes nem a kést használta volna fel, elkövethette volna más módon a gyilkosságot. „Minden gondolatban elképzelt lehetőség — válaszolná erre Hommel — amely nem válik valósággá chimaera és kísértet... a megtörtént nem válhat meg nem történtté.” Hogyan reagált a haladó burzsoázia a fő- és melléksegédek megkülönböztetésére? Az olyan jogalkotásnak és jogalkalmazásnak, amely a törvényességet akarta szolgálni, szüksége volt — véleményem szerint — objektív kritériumokra, és pedig olyan kritériumokra, amelyek leginkább visszatükrözik a történetes külsőleges lefolyását és éppen ezáltal határozottak és meghatározhatók. A törvényességet szolgáló polgári jogtudománynak ezért le kellett mondania a fő- és a melléksegéd közötti Feuerbach-i megkülönböztetésről. Már Mittermeyer rámutatott Feuerbach tankönyvéhez fűzött jegyzeteiben arra, hogy ez a megkülönböztetés nem megfelelő, mert „a megkívánt ismertetőjegy nagyon határozatlan”. A német büntető törvénykönyvben ezért a polgári tevékenység eredményeként kikristályosodott a társtetteség, a bűnsegély és a felbujtás közötti megkülönböztetés.

A klasszikus polgári részességi tan végérvényes alakzata az, ahogyan a törvényben kifejezést nyert, és amely az NDK-ban és a Német Szövetségi Köztársaságban ma is hatályban van. A részességről szóló polgári tanítás megfelel a büntetőjog szerepéről és a büntetőjogi követelményeknek a társadalomban való érvényre juttatásáról alkotott új felfogásnak.

A haladó burzsoázia büntetőjogi nézeteinek a pátozából fakadt felfogás ez, amely a „szabadság”, „egyenlőség”, „tulajdon” és „biztonság” jelszavaiban tükröződik és büntetőjogi szempontból különösen a szabadság és a nem tilos magatartások elveiben nyert kifejezést. A büntetőjogot ezután nem egyedül üdvöztető eszközként fogják fel, hanem a támadás leginkább igazságos eszközeként, amely materiálisan csak akkor igazolt, ha a cselekmény objektíve és közvetlenül sérti más polgárok jogait, mint magánbűncselekmény, vagy az állam jogait, azaz a polgári rendet és jogrendet, mint közbűncselekmény, a büntetőjognak kényszerítő erővel érvényre kell juttatnia az általános akaratot, a polgári osztály akaratát az egyéni akarat ellenében. Ezt szolgálja a törvényesség módszere. Csak a törvény jogosíthat fel az állami szerveket arra, hogy büntessenek, a jogosultság terjedelmét és határait pedig pontosan meg kell határozni. A három alapelv: nincs bűncselekmény törvény nélkül, nincs büntetés törvény nélkül, és egy harmadik a legtöbb tanulmányból kifejtett alapelv — nincs törvényes büntetés büntetendő cselekmény fennforgása nélkül. Ezt a módszert azonban nemcsak ez a három alapelv jellemzi, amelyek a bírónak a törvényhez kötöttsége elvéből érthetők meg, hanem egy másik, a törvényhozóval szemben

támasztott elv is, nevezetesen a büntető törvény határozottságának az elve, amelyből ismét újabb elvek következnek: nem nyilváníthat büntetendőnek a törvény csak olyan cselekményt, amely külsőleg felismerhető, amely objektíve és közvetlenül idéz elő jogsérelmet; nincs törvény a büntetendőség objektív alapja nélkül: nem nyilváníthat a törvény büntetendőnek a büntetendőség szubjektív alapja: bűnösség nélkül; nincs büntetés, amely a tett súlyával arányos, elkerülhetetlenül szükséges és ésszerű ne lenne; és végül: egyértelmű, félreérthetetlen az ország nyelvén írott törvényeket! A törvényesség módszeréhez — ez Feuerbach szilárd meggyőződése volt — nemcsak olyan bírónak van szükség, aki feltétel nélkül aláveti magát a törvénynek, hanem olyan törvényekre is, amelyek alkalmasak a törvényesség szolgálatára és annak a lehetőségnek a kizárására, hogy a bíró — mint ő írja — ezek alkalmazásának a látszatával vesse magát alá a törvénynek. Mindezt szolgálta ez a részességi elmélet. Egyértelmű, objektív és szubjektív kritériumokat adott, világos és félreérthetetlen törvényi tényállásokat és büntetési tételeket. Visszatükrözte a részesség objektíve létező megjelenési formáit. Ugyanakkor a jogsértés materiális színezetű szavai mögött elrejtette a részességi formák osztályjellegét és a büntetendő cselekmény formális kifejezésével elleplezte a bűncselekmény támadási irányának és a polgári törvényességnek az osztálykötöttségét.

E) Mielőtt rátérnék a tanítás további sorsára, nagy ugrást teszek, hogy felhívjam a figyelmet a részességről szóló szocialista jogra. A tanulmány eddigi módszereitől eltérően a bírói gyakorlatból vett példából szeretnék kiindulni: Müller nevű alkalmazott megtudta, hogy egy népi tulajdonban levő vállalat rosszul bezárt raktárhelyiségében gépkocsi-kerékbronsokat őriznek. Rábeszéli az ismerős Schulze-t, hogy használják ki a kedvező alkalmat és törjenek be éjjel a raktárba. Schulze a raktárban dolgozó Meyer nevű munkástól, akit szándékairól tájékoztat, közelebbi értesítéseket szerez be. A kapott információk alapján elhatározza, hogy Lehmann-t is bevonja a bűncselekmény elkövetésébe. Ketten együtt hajtják végre a cselekményt.

Mit nyújt a részesség e tipikus esetének az elemzése?

1. A bűnös tevékenység eredménye a társadalmi tulajdon megsértése; a szocialista rend társadalmi viszonyának a sérelme és egyúttal az azt védő jogviszony sérelme. Ezt a tárgysérelmet az egymással különböző kapcsolatban álló négy személy szándékosan végrehajtott tevékenysége idézte elő. Valamennyi cselekmény együttesen alkotja az egységes bűnös tevékenységet, valamennyi okozatos a bűnös eredmény szempontjából. Nem lehet tehát az okokat és a feltételeket elégséges és nem elégséges, szükséges és szükségtelen okokként megkülönböztetni. Csupán tárgyi megállapítás az, hogy minden cselekmény oka a bűncselekménynek.

2. Schulze és Lehmann közös szándékkal vettek el népi tulajdonban levő dolgokat. Ezáltal a népi tulajdon és a szocialista jogviszonyt meg-

sértették. Ebben a szubjektív és objektív támadási irányban áll a büntett osztálykötöttsége. A népi tulajdon és a szocialista jogviszony iránti társadalomveszélyes beállítottság szándék formájában okozza a külső tevékenységet, amely a tárgy sérelmének az oka. Ezeket a belső és külső magatartásokat írják le a népi tulajdonban kárt okozó lopásról szóló különös rendelkezések tényállási ismérvei és ezért nevezzük a tettességet a bűncselekmény végrehajtásának. Mindkét személy megvalósítja a lopás törvényi tényállását. Ez a részesség materiális és formális fogalmának az egysége.

3. Müller és Meyer ezzel szemben nem követek el lopást, egyikük tevékenysége sem valósítja meg a lopásról szóló norma egyetlen ismervét sem. Büntetlenek maradnának, ha a felbujtásról és a bűnségélyről szóló általános normákat nem alkalmaznánk. Ezeket kell alkalmaznunk, mert az ő tevékenységük nem közvetlenül idézte elő a tárgy sérelmét, hanem csak közvetetten a tettes cselekményén keresztül hatottak közre a bűnös eredmény létrejöttében. A részesek hozzájárulása a bűnös eredményhez csak azáltal történik meg, hogy a tettesek egyike vagy mindkét tettes felhasználja a segéd felvilágosításait a bűncselekmény elkövetéséhez, csak azáltal, hogy a tettes a belőle kiváltott elhatározást végrehajtja. Ők a bűnös eredmény közvetett okai. A tettességet és a részességet nem lehet egymástól a fő és mellékfeltételek kategóriáival sem elhatárolni. Adott esetben a felbujtó lehet a tényleges hajtóerő az ingadozó tettes tekintetében, Pufendorf causa principalisa, és a segéd hozzájárulhat az elkövetés eredményességéhez, ha például a segéd a már elhatározott, de ingadozó tettet elhatározásában megerősíti, s tevékenységét tanáccsal és rábeszéléssel lényegesen befolyásolja és az elkövetés alatt azt segítő módon fontos szolgálatokat tesz.

4. A részesség társadalomveszélyes jellege csak a tettes társadalomveszélyes cselekményéhez való szubjektív és objektív okozatos viszonyában áll. Ez a viszony veszélyes és büntetendő és arra készíti a törvényhozót, hogy a bűncselekmény végrehajtására irányuló szándékos reábiró tevékenységet, mint felbujtást a bűncselekmény elkövetéséhez szándékosan nyújtott segítséget, mint bűnségélyt helyezze büntetés alá.

Ismeretes, hogy Visinszkij a következőket állítja: a részesség fogalmához nincs szükség okozati összefüggésre, hanem csak általános összefüggésre az illető személy és az elkövetett bűncselekmény között. Az okozati összefüggésnek általános összefüggésben való feloldása különböző okokból nem felel meg a marxista—leninista filozófiának. A marxista—leninista filozófia egyebek között rámutat arra, hogy magasabb törvények, például az általános kölcsönhatás nem zárják ki a jelenségek közötti okozati összefüggést, hanem inkább feltételezik azt és hogy amikor két jelenség egymáshoz való viszonyát vizsgáljuk, vizsgálni kell az okozati összefüggést. Visinszkij tétele történeti szempontból visszatérés a részesség feudális-abszolutista tanához. Nem véletlen tehát, hogy Visinszkij az angol büntetőjog szabályaira hivatkozik.

Az angol büntetőjog ugyanis nem a törvényesség módszerét tételezi fel, mint uralkodó elvet, hanem inkább a Common Law révén szokásjogi büntetésekről rendelkezik és erős feudális maradványokat tartalmaz. Ez a tétel gyakorlatilag arra vezethet, hogy a részesség és a tettesség közötti okozati összefüggés bizonyításának helyére általános összefüggés feltételezése lép, amely természeténél fogva eljárásjogilag nem bizonyított.

5. Minden részességi alakzat abban különbözik egymástól és az egyedüli tettességtől, hogy a szándék és a külső magatartás sajátos természetű, ezért minden tényállásnak tartalmaznia kell a büntetendőség objektív és szubjektív alapjait és ezért a büntetés kiszabásánál objektív és szubjektív körülményeket figyelembe kell venni.

Így a társtetteség határozottan feltételezi azt, hogy minden elkövető együttesen kövesse el a bűncselekményt. Minden egyes tettestársnak saját cselekményével közvetlenül kell közreműködnie a bűncselekmény elkövetésében, és a különös normában foglalt ismertetőjegyek közül legalább egyet meg kell valósítani és az összes tettestársnak meg kell valósítaniuk a munkamegosztásban vállalt vagy egyforma magatartás tanúsításával a törvényi ismérvek összességét. Következésképpen kizárt a társtetteség, ha a cselekvő nem közvetlenül működik közre a véghezvitelben, pl. a véghezvitel alatt őrt áll. A bűnségélyért való büntetőjogi felelősség ezzel szemben negatíve azt feltételezi, hogy a cselekmény a különös norma semmilyen törvényi ismervét nem valósítja meg. Így például az erőszakos nemi közöszlés elbírálásánál hibás, ha egyedül a közöszlőt büntetik tettesként, és ezzel szemben az erőszakot alkalmazót csak mint bűnségédet, mert mindkét cselekmény együttesen meríti ki az erőszakos nemi közöszlés véghezvitelét. A bűnségély pozitíve feltételezi, hogy az elkövetett cselekmény segítségnyújtás bűncselekmény elkövetéséhez, amely megkönnyíti, segíti vagy lehetővé teszi a büntettet.

E két közreműködési forma szubjektíve a szándék sajátos természeténél fogva különbözik egymástól. A társtettes szándéka három körülményt fog át: a bűnös összeredmény előidézését, a tulajdonképpeni véghezviteli tevékenységet és a többi tettesekkel való együttműködést. Minden társtettesnek tudnia és akarnia kell azt, hogy saját cselekménye más tettesek cselekményeivel együtt bűncselekményt valósít meg. Ebben áll a társtettesek közötti szubjektív kapcsolat, amely az együttműködő tevékenységben csapódik le. A bűnségédnek ezzel szemben tudnia és akarnia kell azt, hogy cselekményével a tettesnek valamely lényeges vonásaiban ismert bűncselekmény elkövetéséhez nyújt segítséget.

Ezek a szabályok, amennyiben tételes jogi anyagok rendelkezésemre állnak, a szocialista büntetőjog közkinccsei, még akkor is, ha vannak különbségek az ábrázolás törvényhozói módszerei között, és abban a tudományban, hogy a lehető legtömörebben, legerősebben, a lehető leginformatívabban és egyértelműen rendelkezzenek.

A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíró-

sága egyik, fordításban rendelkezésemre álló ítélete említi a következő tényeket, amelyeket értékelnie kellett: 1. a gyilkosság tervére vonatkozó javaslatot, 2. a tettesnek a gyilkosságra való reábirását, 3. annak a kocsinak a feltartóztatását, amelyben az áldozat utazott, 4. az áldozat figyelmenek elterelését, 5. a tettesben a biztonság és bátorság érzetének a felkeltését, 6. a meggyilkolt elrejtését és a tett leplezését. A bíróság szerint ezek a cselekmények összességükben meghaladták a felbujtást és a bűnségélyt, tehát tettességet alkotnak.

Ami a jogi értékelést illeti, ez mindenekelőtt az állítás bizonyítására irányul, mert rá kellett volna mutatnia arra, hogy az említett cselekmények melyike a gyilkosság véghezvitele, a törvényi tényállás ismérveinek a megvalósítása. A határozat ezenkívül ellentmondásokat tartalmaz, mert a tényállás ábrázolása során kijelenti, hogy a közreműködő nem közvetlenül a tett elkövetésében vett részt, hanem inkább szándékosan reábirta és a tett véghezvitelének a feltételeit teremtette meg. Ha nem közvetlenül a cselekményben működik közre, nem követi el a gyilkosságot, nem tettes, hanem részes. Aki reábir, felbujtó. Aki a tett feltételeit megteremti, előkészítő cselekményt követ el, mert az előkészület lényege az, hogy elkövetője csak a bűncselekmény későbbi elkövetéséhez szükséges feltételeket teremti meg, a tettes pedig felhasználja ezeket a feltételeket a bűnös eredmény előidézéséhez. Másképpen a gyilkosság megkezdése lenne az, ha valaki levélbéllyegyet vásárol és ráragasztja azt a levélre, amellyel az áldozatot az elkövetés helyére csábítják.

A bíróság tehát adós marad annak a bizonyításával, hogy melyek azok a cselekmények, amelyek önmagukban bűnségélyt, felbujtást és előkészületi cselekményeket képeznek, összességükben pedig befejezett gyilkosság tettességét alkotják.

Ennek az állításnak nyilván olyan indítókoka van, amelyet materiális, objektív elméletnek szoktak jelölni.

Az, aki a döntő okot szolgáltatja tettes, és aki kevesebb okot szolgáltat, részes. Ezt a felfogást már Pufendorf és a haladó polgári büntetőjogászok megcáfolták, amennyiben e felfogás szerint a különböző elkövetői formákat nem hatásosságuk foka szerint kell megkülönböztetni. Ezért a törvény elvileg egyforma büntetéssel fenyegeti a részt és a tettet, és az egyes közreműködőkre hozzájárulásuk veszélyességi fokával arányos büntetés kiszabását teszi lehetővé.

A bíróság felfogása a törvénnyel is ellentétes, a törvény ugyanis a különös norma ismertetőjegyeit a tettesség kizárólagos kritériumainak tekinti. A tényállásszerűség egyértelmű ismérvei veszendőbe mennek, ha nem ragaszkodunk ahhoz, hogy a megállapított tettek a törvényben leírt magatartás ismérveit kell tartalmaznia és hogy az ítéletben le kell írni azokat a tényeket, amelyekben közvetlenül vagy közvetetten bennefoglaltak a büntetendő cselekmény ismertető jegyei.

Ha versenyre is kelünk a legpregnansabb,

legrövidebb és leginstruktívebb fogalmazásért és ha figyelembe is kell vennünk népeink nemzeti hagyományainak és szokásainak különböző sajátosságait, mégis a részességről szóló valamennyi szocialista normának és értelmezési szabálynak közös vonása a büntetőjog szerepéről és alkalmazásának módszereiről vallott új szocialista felfogás.

Az a felismerés, hogy a szocialista büntetőjog csak akkor jogosult és köteles beavatkozni, ha valamilyen társadalomveszélyes és jogellenes beállítottság külső cselekményt, tevékenységet vagy mulasztást hozott létre, amely oly veszélyes a szocialista rend egyik társadalmi viszonyára, hogy a szocialista társadalom érdekében feltétlenül meg kell akadályozni, szükség esetén pedig az állami büntetőhatalmával leküzdeni, feltéve, hogy más eszközökkel nem lehet megakadályozni.

A szocialista büntetőjog arra kötelezi az állampolgárokat, hogy tartózkodjanak az olyan cselekményektől, amelyek a szocialista fejlődés törvényszerű folyamatát támadják. A szocialista büntetőjognak az állampolgárok szocialista jogi felelősségtudatával szemben világosan körülhatárolt büntetőjogi követelményeket kell felállítania és élesen megvont jogosultsággal és kötelezettségekkel kell felruházni a büntetőszerveket, hogy a veszélyes tevékenység szerzőit, a tettet, a felbujtót és a bűnségélyt bűnösségük mértéke, saját cselekményük veszélyessége és az összeredmény mértéke szerint vonják büntetőjogi felelősségre. Ugyanakkor meg kell tiltani a büntetőszerveket, hogy más, a törvényben meg nem határozott esetekbe beavatkozzanak, hogy ezáltal büntetőjogi eszközökkel akarjanak hatni olyankor, amikor más jogágak rendszabályaival vagy ideológiai rendszabályokkal kellene fellépni, vagy hogy ezáltal állampolgárokat a társadalom érdekeivel ellentétben zaklassanak és szabad kezdeményezésüket zavarják. A nem tilos magatartás egyéni szabadsága, mint a nem társadalomveszélyes magatartás szabadsága, új értelmet nyer és egyúttal szükséges jogi biztosítóka a nép alkotó szocialista aktivitásának, amely csak az egyes egyének erőinek kibontakozása révén a szocializmus szolgálataiban válik lehetővé.

A büntetőjog e szerepének a felismerése és ennek hatása a részességre vonatkozó szabályokra, megoldja azt a problémát is, hogy miért vannak formai megegyezések a szocialista igazságosság új etikai felfogásából kiinduló büntetőjog és a polgári büntetőjog között, amely ugyanolyan általános részességi formákat, lényegileg azonos törvényi megfogalmazásokat, azonos értelmezési szabályokat és tételeket tartalmaz. Éppen azért, mert vannak bizonyos formák, amelyek a törvényesség módszerének immanens velejárói, bármelyik állam részéről és bármilyen osztálycélok érdekében kerülnek is alkalmazásra, az első olyan osztály haladó büntetőjogászai, akik a törvényesség módszerének győzelméért küzdöttek, elsősorban bizonyos őket szolgáló elveket kellett hogy felismerjenek és képviseljenek, mint a bírónak a törvényhez kötését és a büntetőtörvénykönyv szabatoságát. Ebből

ugyanolyan szükségszerűséggel adódott az a követelés, hogy a részesség egyértelmű kritériumait kutassák fel, amelyek csak akkor lehetnek meghatározhatók és egyértelműek, ha megegyeznek a valósággal. A burzsoá formalizmus következtében ez a megegyezés csak a külső megjelenési formákra vonatkozhatott. Ezek a pszichikai és fizikai okozatosság és ezek különféleségének az elvei, vagyis a felbujtás, a bűnségély és a tettesség elkövetési formáinak egyértelmű, pontos leírásai. Lényeges különbségek állnak fenn a részesség osztályjelleget a felfogásában, amely különösen a büntetés kiszabására hat ki. Szocialista körülmények között, amikor szocialista törvények léteznek, amikor a bűnözésnek nincsenek a rendszerben magában benne rejlő tényezői, nemcsak a tárgysérelem véghezvitele nyert új tartalmat, mint a szocialista társadalom ellen irányuló támadás, hanem az okozatos felrovás is először nyeri el valódi értelmét a bűnös cselekmény miatti büntetőjogi felelősségnek.

Ahelyett, hogy ezekről a külső megegyezésekről szégyenlősen hallgatni akarnánk, amint ez tankönyvekben és más munkákban történik, jobban tesszük, ha rámutatunk arra, hogy a szocialista büntetőjog az emberiségnek büntetőjogi téren meglevő legjobb hagyományait, a civilizáció és az igazságosság vívmányait értékesítette a maga számára, és hogy új formák kialakítása közben olyan büntetőjogot hoztunk létre, amely először szolgálja a nép és az egyes állampolgárok érdekeit.

Ez olyan egy időszakban történt, amelyben a burzsoá imperialista jogi tanítások és igazságszolgáltatás saját büntetőjogának relatív vívmányait a polgári törvényesség szétzúzásának az érdekében tagadja. Így Németországban az egykori Birodalmi Bíróság a szocialisták ellen hozott törvény éveiben, amelyben elismeréshez jutott az 1848 előtti időben keletkezett, ún. szubjektív részességi elmélet, az alsóbíróságok ellenállásával és a német polgári jogászok többségének többé-kevésbé erős tiltakozásával szemben. Ez az elmélet azt tanítja, hogy a részességi formákat ne objektív kritériumok alapján különböztessük meg. Minthogy a részességi formák mind okozatosak, a bűncselekmény eredményének a feltételei és hatásosságuk szempontjából lényegesen nem különböznek egymástól, tehát egyformán hatók, nincs objektív különbség közöttük. Ennek az állítólagos végkövetkeztetésnek a segítségével, amely a logika szabályainak a megcsúfolása, mert a premisszákból csak azt a tételt vezeti le, hogy nem lehet az okozatosság foka szerint különbséget tenni, így ahhoz a gondolatbeli műfogáshoz folyamodik, hogy a közös ismertetőjegyeket használja fel, hogy a differentia specifica-t tagadja. (Mintha azt mondaná: a nők és a férfiak emberek, tehát nincs különbség közöttük.) Inkább azt kellett volna bizonyítani, hogy a felbujtás nem egy bizonyos tevékenység, a bűnségély nem segítségnyújtás, és a tettesség nem véghezvitel. A történelmi tényekkel kellene vitába szállni, mert amióta büntetőjog létezik, a részességi formákat egymástól objektíve és szubjektíve elhatárolták és a szubjektív részességi elmélet

győzelméig a polgári gyakorlatban objektíve és szubjektíve elhatároltak voltak. Ezek a látszólag elméleti fejtegetések azt szolgálják, hogy az érület büntetőjog ezzel a tétellel meghirdesse, hogy csak az akarat iránya az animus auctoris és az animus soccii, a tettes és a segéd akaratának irányadó. A „nincs bűncselekmény törvény nélkül” elvét tagadja a következő tétel: nem szükséges, hogy a tettes vagy a részes megvalósítsa a törvényi tényállás valamely ismérvét, hanem elegendő, ha a tettes vagy a bűnségéd akaratának valamilyen módon, ha nem is tényállásszerűen, beigazolódott.

Olyan cselekményeket, amelyek mint előkészületi cselekmények, a német büntetőjog szerint, általában nem büntethetők, olyan cselekményeket, amelyek jogilag bűnségélyt képeznek és amelyek büntetése a hatályos jog szerint jelentékeny mértékben enyhíthető, tettességnek nyilvánítanak és mint ilyeneket büntetnek.

Az imperialista igazságszolgáltatás végül azt bizonyítja, hogy a szubjektív részességi elméletet nem egyszer arra használják fel, hogy önkényesen értelmezzék a tettes és a bűnségéd akaratának kifejezését. Nem is lehet ez másképp. Ha azt állítják, hogy a részességi formák objektíve nem különböztethetők meg, akkor a részesek szándéka sem különböztethető meg, akkor szilárd szubjektív kritériumoknak is hiányozniuk kell. Ellentétben a társtettes és a bűnségéd szándékának az előbbiekben leírt tartalmával, olyan jelszavakat hangoztatnak, hogy a tettes a tettet mint sajátját, a bűnségéd ezzel szemben, mint idegen akarja, más ítéletekben ezt azzal a felétellel egészítik ki, hogy a tettes saját, a bűnségéd idegen érdekből cselekszik, és végül azt állítják, hogy a tettes uralja a tettet és a bűnségéd aláveti magát a tettes akaratának. Ezeknek az önkényesen magyarázható jelszavaknak a segítségével hozta meg a Birodalmi Bíróság azt a groteszkül ható határozatát, amely szerint az idegen közösiséget lehet sajátként akarni, hogy az erőszakos nemi közösiség tanácsal szolgáló bűnségédjét tettesnek lehessen bélyegezni. Objektíve hasonló eseteket mindig szeszélyesen és önkényesen különbözőképpen döntenek el, és gyakorlatilag nem a hangoztatott tettesi vagy bűnségédi akaratot, hanem a büntetést érdemlőnek tűnő, nem kívánatos érzelmet üldözik, anélkül, hogy bizonyítanak valamilyen törvényellenes tett fennforgását, vagy akár csak a tettesi akarat fennforgását is. Ez a szubjektív részességi elmélet a hitleri diktatúra idején uralkodó tanítássá vált, és ebben az időben volt a legreakciósabb. A fasiszta ideológusok azt hangoztatták, hogy a bűncselekmény egyáltalán nem fogható fel okozatos folyamatnak, hanem egy az okozatosság feletti esemény, vagyis az okozatosságot alárendelték a bűncselekmény elkövetője célkitűzésének és intencióinak. A bűncselekmény egyáltalán nem tárgysérelem okozása, nem a tett külső veszélyessége, kizárólag az intenció, az elképzelés és ezek erkölcsi elvetendőse a döntő.

Ez a tanítás uralkodó napjainkban a nyugat-német egyetemeken, a publikációkban és a bírói gyakorlatban.

Nyugat-Németországban az uralkodó tendenciák arra irányulnak, hogy ne változtassák meg a törvény előírásait, hanem hogy azoknak értelmezés révén, pl. a finális értelemben vett korlátozott tettesfogalom révén más terjedelmet kölcsönözzenek.

A Birodalmi Bíróság szubjektív elméletét kifejezetten elvetik és az ún. tetteralmi tannal (Tatherrschaftslehre) helyettesítik. Egyértelműen azt tanítják pl. Welzel és Gallas, hogy a tényállást fel kell lazítani és tettesként nemcsak azt kell elítélni, aki közvetlenül részt vett az elkövetésben, hanem azokat is, akik a tett elkövetésénél objektíve hiányzó hozzájárulásukat segítséggel és fokozott „tettrekészséggel” és „tettenergiával” pótolják. Lényegében véve tehát szubjektív részességi tanról van szó, amely az érzület veszélyességét döntő kritériummá minősíti, ha ez különösen aktív segítő cselekményben vagy tettesi cselekményben nyilvánult meg. Az imperialista gyakorlat szempontjából azért különösen használható ez a tanítás, mert a nyilvánvalóan törvényellenes, szubjektív tanítást kevésbé szembeszökően szubjektív tanítással helyettesíti, amely ugyanakkor rugalmasabb és mind objektív, mind szubjektív értékelést lehetővé tesz. A jogközösség érzületi értékei-

nek csökkenése válik a büntetőjogi beavatkozás tulajdonképpen tárgyává és ezáltal kiküszöbölik a polgári jogállami gondolatok utolsó maradványát, a tett büntetőjogot, a részesi cselekmények okozatos viszonyát.

Mialatt Nyugat-Németországban a polgári részességi tanok relatív vívmányait és a részességről szóló normák törvényi ismertetőjegyeit a polgári törvényesség felszámolása érdekében kiküszöbölik, az NDK-ban a büntetőjogi tanítások és a tételes büntetőjog a részességről szóló törvények, értelmezési szabályok és tételek joggal tarthatnak igényt arra, hogy a német jogi tanítások legjobb hagyományait Pufendorf, Hommel, Feuerbach hagyományait megőrizték és a következetes demokratikus büntetőjogot ezekkel továbbfejlesztik. Olyan büntetőjog ez, amely ebben az intézményben, mint egyéb lényeges vonásaiban igazi mintaképe a dolgozókat, a haladást, a szabadságot és a békeszerető népek testvéri szolidaritását szolgáló eljövendő egységes német büntetőjognak.

E kérdés összénemet jelentőségét próbáltam röviden vázolni és ugyanakkor képet festeni az országunk kettéosztottságának körülményei között folytatott tevékenységünkről, ideológiai álláspontunkról és elméleti harcunkról.

Hans Gerats

A polgári jog és a büntetőjog találkozásának eljárásjogi következményei adhézió esetén¹

Adhéziós eljárás jogunkban az a büntető eljárás, amelyben polgári jogi igényt is érvényesítenek. A polgári jogi igény érvényesítésére általában a polgári eljárás szolgál. (Még nagyobb erősségű szabály, hogy a büntetőjogi felelősség kérdését a büntető eljárás során kell tisztázni.) Az adhéziós eljárás *kivételes* jelenség, mert a polgári jogi igény nem a tartalmának megfelelő forma keretén belül kerül elbírálásra. Az adhéziós eljárásban a bíróság nemcsak a büntetőjog, hanem a polgári jog szabályait is alkalmazza, *egy* eljárásban tehát *két* anyagi jog találkozódik.

A büntető és a polgári perrendtartás a büntető és a polgári jog² találkozásának más esetét is szabályozza.

Előfordulhat, hogy a büntető eljárás során a vád tárgyává tett cselekmény elbírálása a *folymatban levő* polgári eljárásban *még el nem döntött*

polgári jogi kérdéstől függ: ez a polgári jogi előzetes, prejudiciális kérdés esete. (Ennek megfordítottja a polgári perben a büntetőjogi előzetes, prejudiciális kérdés.) A megoldás az előbbi esetben szabályként a büntetőbíróság a) saját elbírálása, ami abban a tételben jut kifejezésre, hogy az előzetes kérdést a büntetőbíróság rendszerint belátása szerint maga bírálja el. Ha azonban célszerű vagy szükséges a polgári bíróság döntésének a bevárása, kivételként a büntető eljárásnak a büntető bíróság b) belátásától függő fakultatív vagy c) közelebről meghatározott esetekben kötelező felfüggesztése.

Előfordulhat, hogy a polgári bíróság — az itt csupán fakultatív felfüggesztés mellőzésével — *már jogerősen döntött* is olyan polgári ügyben, amellyel összefüggő bűncselekmény tárgyában a büntető bíróság még csak ezután fog határozni: ez a polgári perben a „bűncselekmény polgári jogi következményei felől” hozott jogerős polgári ítélet esete, amelyet *követ* a büntetőjogi felelősség kérdésében a büntető ítélet. Ennek megfordítottja a büntetőperben a büntetőjogi felelősség kérdésében hozott *jogerős* büntető ítélet esete, amelyet *követ* a bűncselekmény polgári jogi következményére vonatkozó polgári ítélet.³ A büntető perrendtartás megoldása az előbbi esetben lényegileg

¹ Az ELTE Beck Salamon elnöklete alatt álló Polgári Eljárásjogi Munkaközösségének 1956. május 22-i ülésén megtartott előadás rövidített szövege.

² A polgári jogot, ideértve a munkajogot és a családjogot is, az alábbiakban tágabb értelemben használom, szembeállításul a büntetőjoggal. Továbbá „büntetőbíróság”, „polgári bíróság” rövidebb kifejezéssel élek. Ez megfelel a perrendtartás szóhangzatának (pl. Bp. 9. §). A „büntető ügyekben eljáró bíróság”, a „polgári ügyekben eljáró bíróság” sem mond mást, csak a lényegét nem érintő, bővebb kifejezése ugyanannak a dolognak. A Legfelsőbb Bíróságnak is egyszerűen büntető és polgári kollégiumáról beszélünk.

³ L. erre Habermann Gusztáv: A büntetőbírósági ítélet kötelező erejének kérdéséhez, Jogtudományi Közlöny, 1957. 1—3 sz. 66. old.

azon alapul, hogy a jogerőhatásoknak ez a különleges szabályozása a később eljáró büntető bíróságnak a büntetőjogi felelősség kérdésében az önálló elbírálás szabadságát hangsúlyozza, mely alól logikus kivétel itt is — bár ezt a törvény nem említi, de rendezéséből is következik — a kötelező felfüggesztés okául szolgáló eset.

A polgári jogi igénynek a büntető eljárás során történő eldöntését lehetővé tevő adhéziós eljárás számos elméleti és gyakorlati kérdést vet fel. Ezek közül a folyóiratcikk megadott terjedelmének keretei között az alábbiakban csak a következőkkel foglalkozom:

I. A tőkés és a szocialista államok jogrendszerei megoldásainak rövidre fogott áttekintése.

II. Elvi szempontok a büntető és a polgári eljárás jog szabályainak az adhéziós eljárásban történő alkalmazására.

III. Összefoglaló következtetések arra nézve, hogy a polgári jogi igénynek a büntető eljárás során történő érvényesítése az anyagi jog és az eljárásjog kapcsolatára mit bizonyít.

Az anyagi és az eljárási jog szoros kapcsolatának kérdése az utóbbi időben az érdeklődés előterébe került. Az egyoldalúságtól nem mindenben mentes vita kézzelfoghatóbbá válik, ha a tételes jog részterületének vizsgálatából nyert érvekkel bővül. Az inkább általánosságok között mozgó vitába eddig nem vonták be ezt a konkrét, az első pillanatra az ún. „törvénykezési jog” mellett szóló jelentőséget. Az adhéziós eljárás ilyen szempontból történő, eddig megfelelően el nem végzett vizsgálata meggyőződésem szerint kiválóan alkalmas arra, hogy hozzájáruljon a felvetett kérdésben a helyes álláspont kialakításához.

Az ún. törvénykezési jognak a jogi berkeinkben annakidején sok port felvert kérdésére ezúttal részletesebben nem térhetek ki. A törvénykezési jog konstrukcióját hirdető előadást annak idején a Jogtudományi Közlöny közölte (1954. évf. 372—377. old.), míg e sorok írójának az 1954. május 22-i ankéton már *írásba foglalt* egy óra, ellentétes irányú előadásának szövegét nem. Anélkül, hogy az utóbbi akárcsak kivonatos ismertetésének itt helye lehetne, legyen szabad mégis egy-két lényeges elvi tételemet kiindulásként összefoglalni annak bizonyításául, hogy miért nem fogadhatom el az ún. törvénykezési jog koncepcióját.

a) A törvénykezési jog híveinek nem sikerült a törvénykezési jog tárgyát megtalálni. Ez nem csodálható, mert valójában ilyen nincs is. Az ún. „egységes törvénykezési jogviszonyok”-ról ui. csak egységes törvénykezési eljárás esetén lehetne szó. *Ámde a valóságban csak külön büntető eljárás és csak külön polgári eljárás van.* Következésként csak külön büntető eljárási jogviszonyok és csak külön polgári jogi eljárási jogviszonyok vannak. Az ún. „törvénykezési jogviszonyok” tehát — még ha lennének is — a mesterséges „keletkeztetésük” pillanatában nyomban szétesnének büntető és polgári eljárási jogviszonyokra. A *valóságban csak* a polgári eljárás és a büntető eljárás alapjául szolgáló *konkrét* társadalmi viszonyok léteznek. Ugyanez áll a jogviszony elemét kitevő

jogokra és kötelezettségekre is. A büntető és a polgári eljárásban résztvevőknek *nem elvont* „törvénykezési jogaik és köteleességeik”, hanem *konkrét büntető eljárási jogaik és köteleességeik vannak.* Ugyanez áll a polgári eljárásban résztvevők polgári eljárási jogaira és köteleességeire is.

b) Ezenfelül a *büntető* eljárás annyiban *tágabb* az igazságszolgáltatásnál, hogy magában foglalja a *nyomozást* és a *végrehajtást* is. Ezt azonban a törvénykezési jog hirdetői figyelmen kívül hagyják. Nem vitás, hogy a nyomozás során az állampolgári jogok szempontjából igen fontos büntető eljárási jogok és köteleességek keletkeznek. A nyomozást éppen az különbözteti meg legfőként az igazságszolgáltatástól, hogy az előzőben a bíróságnak nincs, utóbbiban pedig a nyomozószerveknek nincs a döntés során szerepük. E jogviszonyok már most a törvénykezési jog híveinek felfogása szerint sem „törvénykezési jogviszonyok”, mert *nem az* „igazságszolgáltatás gyakorlása *során*” keletkeztek. Ez azonban másfelől annyit is jelent, hogy még a törvénykezési jog híveinek felfogása értelmében is vannak a törvénykezési jogviszonyokon *kivülfekvő* büntető eljárási jogviszonyok. Ezek tehát szerintük *kívülesnének* a törvénykezési jogon. De akkor hova tartoznának? A büntető eljárási jog egy fontos részét melyik más jogágnak ajándékozzuk? Mindez azonban azt is mutatja, hogy a „törvénykezési jogviszonyok” mégsem tudtak minden büntető eljárási jogviszonyt elnyelni.

c) Nem megoldott a törvénykezési jogviszony akkor sem, ha ezen „a bíróság működésével *kapcsolatos* jogviszonyokat” értjük. Ezzel ugyanis mértéktelenül kiterjesztenénk a törvénykezési jogviszonyok körét, hiszen az *anyagi jogok* szabályai és az ezekkel szabályozott jogviszonyok is kétségtelenül *kapcsolatosak a bíróság működésével*: a bíróság az anyagi jog szerint dönti el az anyagi jogviszonyok kérdését. Ennek pedig az lenne a következménye, hogy a törvénykezési jog „hiperjogtudományi ág” lenne, valamiféle „csúcsjogtudományi ág”, amely magában foglalná a büntetőjogon kívül a polgári, család- és a munkajogot is.

d) Gyakorlatilag maga a büntető eljárás *megindítása is anyagi büntetőjogi feltételektől függ* és ezeknek a büntető eljárás *folytatására, megszüntetésére* is igen jelentős befolyásuk van. Hasonló a helyzet a polgári eljárás és a polgári jog viszonylatában is.

Amíg külön büntető és külön polgári eljárásjogi kódexek lesznek és lesz külön büntetőjog és külön polgári, családi, munkajog, addig hiábavaló megkísérelni a büntető eljárásjog és a polgári eljárásjog önálló jogági mivoltának felszámolását. A büntető eljárásjog és a polgári eljárásjog *önálló jogági mivolta biztosítja* nézetem szerint a *legjobban az egyensúlyi helyzetet egyfelől anyagi joguk, másfelől a rokon eljárási jog között.*

Más és az előzőektől különböző dolog a két eljárásjog *együttes tanulmányozásának* a kérdése. Ennek *jelentős elméleti és gyakorlati haszna van.* Kellő kritika, a két anyagi jog különbözőségén

nyugró elméleti alapok tiszteletben tartása mellett a polgári eljárásjogász haszonnal tanulmányozhatja a büntető eljárásjog és ugyanígy a büntető eljárásjogász figyelembe veheti a polgári eljárásjog eredményeit.

Ennyit a korábban kifejtett tétel nemelyikéről. Kiegészítésül megjegyezhető, hogy a népi demokratikus jogászok közül a csehszlovákok foglalkoztak nemrégén a törvénykezési jog kérdésével. Ján Bakica határozottan az ú. n. *törvénykezési jog ellen* foglalt állást. Élesen aláhúzta, hogy a büntető és a polgári eljárásjog egy jogágba egyesítése esetén ez a jogág nélkülözi azoknak a viszonylag önálló társadalmi viszonyoknak a magját, amelyek minden egyes jogág önállóságának az alapját alkotják. Nézete szerint a *bírószági szervezet* alapelveit megteremtő jogszabályok által rendezett viszonyok *egyszerűen államjogi viszonyok*, a rájuk vonatkozó szabályok *államjogi szabályok*. Amennyiben a jogszabályok olyan kérdéseket rendeznek, amelyek összefüggenek a bírósági igazgatással, ezek *államigazgatási szabályok*. Bakica fejtegetéseit ezzel zárja: „A jogtudomány semmit sem fog szenvedni azáltal, ha a két eljárás joghoz tartozó kérdéseket nem fogják egy önálló tudományágot alkotó közös tantárgy keretében oktatni és a két eljárás közös elveinek helyes tanulmányozása és e téren a tudományos együttműködés lehetséges, célszerű és kívánatos is, *anélkül, hogy különböző elemeket erőszakolt módon egyesítsenek.*”⁴ S bár Bakicával ellentétes nézet is akadt, Knapp akadémikus még tovább ment és az *anyag jogász szemszögéből didaktikai okokból* is ellenezte a törvénykezési jogot.

A „Szovjet Állam és Jog” c. folyóirat szerkesztőségi cikke nemrégiben a következőket írta: „Mindmáig vitás maradt a törvénykezési jognak, mint a szovjet jog külön ágazatának és mint tudományos tantárgynak a kérdése. A Szovjetunió Alkotmánya s a Szovjet Állam gyakorlati törvényhozó tevékenysége szerint *nincs* olyan külön jogágazat, amely a törvénykezés *egész tevékenységét szabályozná*... Külön eljárási törvénykönyvek vannak: polgári perrendtartás... és büntető perrendtartás. A jogi főiskolák tanterveiben „törvénykezési jog” c. *tantárgy nincs*. A törvénykezési jogra vonatkozó *tudományos munka* A. J. Visinszkij akadémikusnak a perbeli bizonyítékok elméletéről szóló, *jelentős* mértékben a büntető-eljárás anyagán alapuló ismert munkáján kívül mindmáig *nincs*.⁵

I.

1. Az a kérdés, hogy a bűncselekménnyel kapcsolatos polgári jogi igény *csak a polgári eljárás keretében* vagy a *büntető eljárásban is érvényesíthető-e*, azzal párhuzamosan vetődött fel

élesebben, ahogy a büntető eljárás a polgári eljárástól rendszerbelileg is határozottabban különböztet el. A kérdés megoldásának a *burzsoa* jogban történetileg több formája alakult ki.

a) Az egyik végletet a mexikói jog képviseli. Eszerint egyedül az *ügyész joga és kötelessége*, hogy hivatalból gondoskodik a sértett magánjogi igényének a büntető eljárásban történő megállapításáról. A magánjogi igényt hivatalból bírálják el a büntető perben.

A bűncselekmény magánjogi károsultja így jóformán alig rendelkezik eljárási jogokkal. Az eljárási megoldás abban a nézetben gyökerezik, hogy a kártérítés a *büntetés egy része*. Ez pedig lényegében visszatérést jelent a feudális jognak a büntetés és a kártérítés egységét valló álláspontjához. Az 1931. évi mexikói kódex erősen Ferri tanaira támaszkodott.⁶ Ezt a végletet csak mint érdekességet érdemes felemlíteni, mert az a polgári államok jogában nem terjedt el.

b) Az angolszász jogok képviselik a másik végletet: a *büntető bíróságnak elvileg csak a büntetőjogi kérdésben szabad döntenie*. Ez másként annyit jelent, hogy a sértett magánjogi igényét a büntető eljárásban nem érvényesítheti.

Indokolásul arra szoktak hivatkozni, hogy az angolszász vádperbe nem illeszthető bele a magánfél fellépése, mert ez a vádló mellett a terhelt hátrányára megbontja a felek erőegyensúlyát és visszaélésekre vezethet. Minthogy azonban ezek szerint a polgári jogi igény tárgyában külön polgári pert kell indítani, ez a nem vagyonos sértett számára megnehezíti kártérítési igényének érvényesítését, újabb áldozatokat követel. Az sem bizonyos, hogy őt pernyertessége esetén a károsító a vagyona elrejtésével nem tudja-e kijátszani. A polgári per alperese számára ez a külön polgári per idő- és anyagi veszteség növelésével jár, amelyet a vagyonosabb jobban tud elviselni.⁷

c) A két szélső felfogás között állnak azok a jogrendszerek, amelyek a *kártérítési igényt a büntető bíróság előtt megengedik és a sértettnek választási jogot biztosítanak* arra nézve, hogy igényt a büntető vagy a polgári perben akarja-e érvényesíteni. Ezt a latin országok hagyományos rendszerének szokták nevezni, mert a francia és az olasz jog foglalkozott vele részletesen. E rendszer jellemzője, hogy a sértettet magára hagyják: neki kell törődnie polgári jogi igényével. De más országokban, így Ausztriában, a cári Oroszországban is hagyományos volt ez a rendszer, mégis azzal a jellegzetes eltéréssel, hogy a sértett jogáról bizonyos mértékig hivatalból gondoskodtak és a két eljárás közötti választási jogát szélesebbre vonták.⁸ Minthogy a büntető eljáráshoz a magán-

⁶ Adolf Schönke: Beiträge zur Lehre vom Adhäsionsprozess, Abhandlungen des Kriminalistischen Instituts an der Universität Berlin, IV. Folge III. Bd. 3. Heft, Berlin und Leipzig 1935, 55., 144. s. köv. old.

⁷ Schönke: Beiträge, 58–59. old. M. A. Cselcov: A szovjet büntető eljárás, Budapest, 1954, 108. old.

⁸ Ernst Lohsing—Eugen Serini: Österreichisches Strafprozessrecht, 4. kiadás, Wien, 1952, 167. s. köv., 497. s. köv. old. Schnek: Der Adhäsionsprozess nach österreichischem Recht, 1928.

⁴ Ján Bakica: A csehszlovák népi demokratikus jog rendszeréhez, Právny Obzor, 1955. 210–215. old.

⁵ A jogtudomány szerepének fokozásáért a szovjet törvényhozás kodifikációjában, CGY. 1956. 4. sz. 154. old. (A szövegben a két lábjegyzethez tartozó kiemelések tőlem származnak. M. M.)

fél magánjogi igénye érvényesítése céljából *csallakozik*, ezt a büntető eljárást adhéziós eljárásnak nevezték.

A francia rendszert a következő vonások jellemzik. Így mindenekelőtt a büntető és a polgári ügy kölcsönös függése („système d'interdépendence”), amely a büntető javára mégis erősebb. A büntető eljárás elsőbbségére utal, hogy a büntetőper folyamata alatt a polgári jogi igényt nem lehet külön érvényesíteni. Ha ui. a büntető eljárás a polgári per előtt, vagy ez alatt kezdődik és a magánjogi igényt a polgári bíróság előtt külön érvényesítik, ez a polgári per mindaddig függőben marad, amíg a büntető bíróság a büntető ügyben jogerősen nem dönt. (A büntető eljárás feltartja a polgárit: „Le criminel tient le civil en état.”) A büntető ügy eldöntése tehát prejudiciális (előkérdés) jellegű a külön érvényesített magánjogi igényre. A magánfélnek választási joga van, hogy hol érvényesítse magánjogi igényét, de ha választott, nem térhet át a másik eljárásra. („Una via electa, non datur recursus ad alteram.”) Méltánytalan volna a terheltre, ha a számára kedvezőtlen helyzetben a magánfél más bíróság előtti eljárásra térhetne át. A gyakorlat mégis e szabály alól számos kivételt ismer, így kivételesen a magánfél átmehet a büntető eljárásról a polgári eljárásra. A büntető bíróság jogerős ítélete a polgári bíróságot köti. A polgári jogi igény nemcsak az elkövető, hanem a polgári jogilag felelős személy, valamint örökösei ellen is irányulhat. Az ügyész a polgári jogi igény tárgyában perorvoslással nem élhet.⁹ A magánfél az eljárási költségekben marasztalható, ami a vagyon-talanokra jelentős mértékben kedvezőtlen.¹⁰

2. A polgári jogi igény büntető eljárásbeli érvényesítésére a *szocialista* típusú jogrendszerekben a szovjet példa volt az útmutató. Az a forma, amely a polgári jogi igény tárgyalását és eldöntését a büntető eljárásból kirekesztette, nem volt alkalmas a szocialista és a szocializmust építő társadalom érdekeit szolgálni, mert a társadalmi tulajdon hatásosan nem tudta védelmezni és a kétszeres eljárás felesleges költségeket okozott. A szocialista jog nem térhetett vissza, mint régen túlhaladotthoz, a feudális jog álláspontjához sem, amely a kártérítés és a büntetés egységét vallja és amely a magánfél eljárási jogait nullifikálja. Olyan eljárási forma volt tehát megfelelő, amely egyrészt a társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett bűncselekmények esetén a *társadalmi tulajdon hatékonyan védi, másrészt az állampolgároknak is megkönnyíti* a bűncselekményből eredő polgári jogaik gyors érvényesítését. A szocialista jog

ezért kedvezményezi azt a megoldást, amely eljárási eszközökkel erőteljesen igyekszik *előmozdítani a polgári jogi igénynek a büntető eljárásban való érvényesítését*, de a magánfélnek meghagyja azt a választási jogát is, hogy a polgári jogi igényt a polgári perben érvényesítse. A polgári jogi igény érvényesítésének a módja nem mindenben egyezik a korábbi rendezéssel, sőt attól igen jelentős mértékben eltér. Az eljárás lényege, funkciója pedig alapvetően megváltozott, mert ez az adhéziós eljárás a szocialista társadalom érdekeit van hivatva szolgálni.

a) A *szovjet* jogban a polgári jogi igény érvényesülésének formája erőteljes fejlődését a szovjet állam fejlődésének második szakaszában érte el. Ekkor már a bűncselekmények sértettjei (vagyon elleni és hivatali bűncselekményeknél) igen gyakran állami vagy szövetkezeti vállalatok és társadalmi szervezetek voltak. Érthető, hogy a büntető eljárás figyelembe vette és a lehetőség szerint kielégítette azoknak az állami és társadalmi intézményeknek és vállalatoknak érdekeit, amelyek a bűncselekmények sértettjei voltak.¹¹ Ez adja meg elsősorban a szovjet jogban a polgári jogi igénynek közérdekű intézmény jellegét, jellemvonásának legfontosabbikát.

A polgári jogi igény adhéziós érvényesítése a szovjet jogban szabálynak tekinthető, de azért nincs kizárva a különálló perlése sem a polgári perben (OSZFSZK Bp. 15. §). A polgári jogi igénynek a büntető perben való érvényesítését mozdítja elő az a szabály, amely szerint a külön perlés esetén a polgári bíróság felfüggeszti az eljárást a büntető per eldöntéséig, továbbá az a szabály, amely a büntető eljárásban érvényesítés esetén *illetékmentességet* biztosít. A hatósági szervek *erőteljesen hivatalból* gondoskodni kötelesek a sértett polgári jogi érdekéről (pl. OSZFSZK Bp. 119., 121., 276. §). A polgári jogi igényt az ügyész is képviselheti. A büntető bíróság köteles a polgári jogi igényt megvizsgálni és eldönteni legalábbis a jogalapját, s ez esetben az összegszerűség kérdésében való döntést a polgári bírósághoz utasíthatja (OSZFSZK Bp. 329. §). A bíróság felmentő ítélet esetén nem adhat helyt a polgári jogi igénynek.¹²

A szovjet jog tovább fejleszti a polgári jogi igény büntető eljárásban való érvényesítésének intézményét. Az össz-szövetségi büntető eljárási törvény kodifikációs előmunkálatai során kifejezésre jutott pl. az a kívánság, hogy a Türkmen és az Üzbég SZSZK Bp. mintájára meg kell adni a jogot a bíróság számára az állami vállalatoknak vagy a szövetkezeteknek a bűncselekménnyel

⁹ R. Garraud : Traité théorique et pratique d'instruction criminelle et de procédure pénale, I. 1. Paris, 1907, XXXII. § 443. s köv. old. J. A. Roux : Cours de droit criminel français, II. k. Procédure pénale, 2. kiadás, Paris, 1927, 151. s köv. old. H. Donnedieu de Vabres : Précis de droit criminel, 3. kiadás, Paris, 1953, 319. s köv. old. A. Chavanne : Les effets du procès pénal sur le procès engagé devant le Tribunal Civil, Revue de science criminelle et de droit pénal comparé, 1954. 2. sz. 329. s köv. old.

¹⁰ Oselcov : Tankönyv, 108. old.

¹¹ Oselcov : Tankönyv, 99. old. V. ö. még uo. 100—107. és 108. old. is.

¹² D. Sz. Karev (szerk.) : Szovjet büntető eljárás (készítette a Moszkvai Jogi Főiskola Büntető Eljárásjogi Tanszékének Munkaközössége), Moszkva—Leningrád 1953, 163, 232. s köv. old., 300. s köv. old. Maurach : Der sowjet-russische Adhäsionsprozess, Zeitschrift f. Ostrecht, 1928, 1628. s köv. old. — A polgári jogi igénynek a polgári eljárásban történt elutasítása következtében a magánfél ugyanazt az igényt a büntető eljárásban nem érvényesítheti. (OSZFSZK Bp. 18. §.)

okozott anyagi károk megítélésére akkor is, ha azok az igényt a büntető eljárásban nem érvényesítették.¹³

b) A népi demokratikus államok számára a szovjet jog szolgált útmutatóul. A rendezés alapvető vonásaiban a szovjet megoldást követi, de korántsem mechanikusan. A részletekben több nem jelentéktelen eltérés mutatkozik.

A csehszlovák jog széles körben teszi lehetővé, hogy a bíróság a büntető eljárás során a polgári jogi igényekről is döntsön, de mindig csak a fél indítványára és sohasem hivatalból és csak akkor, ha a polgári perben még nem hoztak az igény tárgyában határozatot. A magánfél kérelmét addig terjesztheti elő, amíg a bíróság tanácskozássra vissza nem vonul. Felmentő ítélet esetén természetesen találják ott is, hogy a büntető bíróság a polgári jogi igény tárgyában nem határozhat. A magánfél nem fellebbezheti meg a felmentő ítéletet, sem azt a határozatot, amellyel őt polgári eljárásra utasították.¹⁴

A lengyel jog szerint a polgári jogi igényt a magánfél választása szerint lehet a büntető bíróság előtt is előterjeszteni, de csak a tárgyalás megkezdéséig. A magánfél már a nyomozás folyamán kérheti keresetének a polgári perrendtartási kódexben megállapított módokon történő biztosítását; e tárgyban a büntető bíróság dönt. A büntető bíróság akkor is mellőzheti a polgári jogi igény tárgyalását, ha az igény nincs közvetlen kapcsolatban a vád tárgyává tett cselekménnyel vagy felmentő ítélet esetén. Ha a bíróság a keresetnek helyt ad, nincs kötve a magánfél keresetéhez, azon túl is terjeszkedhet. (Ez összhangban áll a Pp. 329. art. 1—2. §-ban a „ne ultra petita” szabálya alóli kivételekkel.) A magánfél perorvoslati joga korlátozott, az 1. fokú ítélet ellen irányuló (felülvizsgálatnak nevezett) fellebbezése csak akkor áll meg, ha a vádlott vagy a vádló is fellebbezett (kivéve, ha a közbíró nem vett részt a tárgyaláson).¹⁵

A Német Demokratikus Köztársaság joga szerint csak a magánfél (az ügyész nem) és csak a főtárgyalás megnyitásáig terjesztheti elő keresetét a büntető eljárásban. Ha a büntető eljárásban célszerűtlen a polgári jogi igény összezszerűségét is eldönteni, a büntető bíróság csak a jogalapra nézve dönt, az előbbire a polgári bírósághoz utasítja az ügyet; a polgári bíróság a jogalapra

vonatkozó döntéshez kötve van. Felmentés esetén a polgári jogi igényt elutasítják. Ilyenkor a magánfél igényét a polgári bíróság előtt a kártérítésen kívül, csak más jogalapon perelheti. A bíróság a kereseten túl nem terjeszkedhet, az egyezség nem megengedett. Az ügyész nem fellebbezhet egyedül a polgári jogi igény tárgyában. Ha az ítélet ellen sem fellebbezést, sem óvást nem adtak be, a kártérítés összezszerűsége kérdésében a magánfél és a vádlott felfolyamodást nyújthat be, amelyet az a polgári bíróság bírál el, amely az igény elbírálására másodfokon illetékes. Ha azonban más adott be fellebbezést, a magánfél is résztvehet a II. fokú eljárásban.¹⁶

A bolgár jog szerint a magánfél a polgári jogi igényt az elsőfokú bírói eljárás megindításáig terjesztheti elő.¹⁷ Ugyanígy a román jog is; a román Bp. a legtovább ment abban a kérdésben, hogy ha állami szervezet, intézmény vagy vállalat, tömegszervezet, társadalmi vagy szakmai szervezet szenvedett kárt bűncselekmény folytán, a kár megfizetésére irányuló igényt az ügyész még abban az esetben is fenntartani és érvényesíteni köteles, ha azt az illető szervezetek nem érvényesítették, sőt a kárigényt a bíróság hivatalból is megítélheti.¹⁸

3. Ami a felszabadulás előtti és a felszabadulás utáni magyar jog megoldásának elvi alapjait illeti, ki kell emelni, hogy az 1896: XXXIII. tc. rendezése leginkább a francia és az osztrák megoldással mutatott rokonvonásokat.

Az 1896: XXXIII. tc. szerint a sértett vagy a jogutóda a büntető bíróságnál is érvényesíthette a tárgyalás befejezéséig a magánjogi igényét, kivéve, ha e tárgyban a polgári bíróság már ítélt, vagy előbb előtte per volt folyamatban. A magánjogi igény csak a polgári bíróság előtt volt perelhető abban az esetben, ha az igény alapjául szolgáló bűncselekmény a büntető törvények értelmében nem volt büntethető, illetőleg miatta büntető eljárás nem volt indítható, ha a büntető

¹³ I. D. Davidov: A szovjet büntető eljárás néhány kérdése a Szovjetunió büntető eljárási törvénykönyv-tervezetének kidolgozásával kapcsolatban, SzCGy. 1954. 7—8. sz. 382. s. köv. old.

¹⁴ Csehszlovák Bp. (1950. évi szöveg az 1952. évi módosítás után) 48. és 164. §. Ján Steiner: Polgári igények eldöntése a büntető eljárásban, Právny Obzor, 1951. 6. sz. 552. s. köv. old. Antonín Ruzek: Lehetséges-e perújítás az ún. adhéziós eljárással kapcsolatban, Sociálistická Zákonnost, 1955. 1. sz. 13. s. köv. old. — Kéziratom lezárása után bekövetkező változásokra vö. Jan Gemrich: Az új büntetőeljárás tervezetéről, Soude Z lidn, 1956. 9. sz. 134—135. old.

¹⁵ Lengyel Bp. (1950. évi egységes szöveg az 1952. évi módosítás után) 66—69., 331—343., 365. cikkely. Leon Schaff: A népi Lengyelország büntető eljárása, Varsó 1951, 324. s. köv. old.

¹⁶ Gesetz über das Verfahren in Strafsachen in der Deutschen Demokratischen Republik (Strafprozessordnung v. 1952.) (Drucksache Nr. 25.) 268—272. §. Wilhelm Heinrich: Schadenersatz im Strafprozess, N. J. 1953. 69. s. köv. old. Wilhelm Heinrich: Weitere Ergebnisse der Rechtsprechung zu §§ 268 ff. St. PO., N. J. 1953. 357. s. köv. old. Fritz Eitzold: Über die Anwendbarkeit zivilprozessualer Grundsätze auf das zivilrechtliche Anschlussverfahren, N. J. 1954. 16. s. köv. old. (mind a három cikk: Fragen des Strafprozessrechts der DDR., Deutsches Institut f. Rechtswissenschaft, Schriftenreihe Prozessrecht, 1. füzet, Berlin, 1954, 30. s. köv., 37. s. köv., 43. s. köv. old.). A polgári jogi igény részletkérdései a német jogirodalomban állandóan visszatérnek (pl. Georg Lischak: Zur Frage: Schadenersatz im Strafprozess, N. J. 1954. 16. sz. 476. old., Herbert Schmissrauther: Die Verweisung an das Zivilgericht gemäss § 270 St. PO., uo.; Wilhelm Heinrich: Nochmals: Die Kosten für das zivilrechtliche Anschlussverfahren, N. J. 1955. 7. sz. 205. s. köv. old.).

¹⁷ Bolgár Bp. (1952) 11. §.

¹⁸ Román Bp. (1948) 70., 7. §. A Román Népköztársaság bünvádi eljárásának törvénykönyve, hivatalos kiadás, ford. Kiss Géza stb. Bukarest 1948. Vö. Doru-GH(erson) Pavel: A Román Népköztársaság büntetőeljárási törvénykönyvének módosításai, Justitia Noua, 1953. 6. sz. 764. s. köv. old.

eljárás határozatlan időre fel volt függesztve, vagy ha a büntető ügyet a bíróság büntető parancssal fejezte be. A törvény nem nagyon törődött azzal, ha a magánjogi igényt nem a büntető bíróság előtt érvényesítették és a gyakorlat még ezen is túlment. Igen sokszor utalták a magánjogi igényt a polgári bíróság elé azzal az indokkal, hogy az igény tisztázása a büntető eljárás befejezését jelentékenyen késleltetné (és ez ellen perorvoslatnak akkor sem volt helye), olyankor is, amikor ezt inkább a bíróság kényelmi szempontja indokolta. Ha a bíróság az eljárást megszüntette, vagy a vádlottat felmentette, a magánfelet arról értesítette, hogy a magánjogi igény tárgyában ebből az okból nem határoz.

A büntető eljárásban érvényesített magánjogi igény az esetek nagy részében azért került utólag polgári útra, mert a bűnösség megállapítása esetén a büntető bíróság célszerűségi okból (azon a címen, hogy az igény tisztázása a bűnvádi eljárást jelentékenyen késleltetné) utasította a magánjogi igényt polgári perre, ha pedig megszüntető határozatot vagy felmentő ítéletet hozott, akkor e tárgyban ezért nem határozott még akkor sem, ha a tárgyalás során az igény fennállása és terjedelme tisztázást nyert. Azokban a szűkre szabott esetekben, amikor a büntető bíróság a magánjogi igény tárgyában határozatot hozott, ezt csak akkor lehetett végrehajtani, ha az ítélet az igénynek helyt adott. Ha azonban a büntető bíróság az igényt érdemben (egészen vagy részben) elutasította, ehhez nem fűződtek a jogerőhatások, a magánfél egészben vagy részben elutasított igényével a polgári bírósághoz fordulhatott, amely az igény felett *önállóan* döntött.¹⁹ Mindezek azt eredményezték, hogy a magánfél csak kivételesen érvényesítette igényét a büntető eljárás során, hiszen végleges döntést az esetek többségében úgyis csak a polgári bíróságnál érhetett el.

A *szocialista* büntető eljárásjogunk erőteljesen érvényesítette azt a pergazdaságossági szempontot, hogy a bűncselekményből származó polgári jogi igény minél nagyobb számban kerüljön a büntető eljárásban elbírálásra. A magánfél jogkörén ugyan lényegileg nem változtatott, nem is ott van rendezésének súlypontja, hanem azokon a szabályokon, amelyek a gyorsabb adhíziós eljárást kedvezményezik. A rendezés abból indult ki, hogy ez a hatóságok és az eljárás magán-személyeinek idejével és munkaerejével való takarékoság követelményeinek is jobban megfelel, mert a polgári bíróságot mentesíti az ügy újból való tárgyalásától és eldöntésétől; egyszersmind csökkenti az ellentétes bírói határozatok lehetőségét. A büntető bíróság amúgy is megállapítja a büntető ítélet alapjául szolgáló tényállást, rendszerint tehát nem sokkal több fáradságába kerül a polgári jogi igény egyidejű eldöntése. Ez a magánfél számára előnyös, de a terhelt számára sem

jelent hátrányt, sőt e révén a külön polgári per költségeitől mentesülhet.

A jelenlegi megoldásunk figyelembe vette a szovjet jog útmutatását, de fejlődésünknek megfelelően nem minden részletében követte. A Bp. megoldása, amint azt a felhozott példák mutatják, több népi demokratikus büntető eljárási jog rendezésétől is eltér. A lényeges vonások azonban közösek: *a hivatalból gondoskodás a sértett polgári jogi igényének védelméről* a büntető eljárásban, a polgári és a büntető út közötti választás jogának tiszteletben tartása, számos részletszabály révén minél több polgári jogi igénynek a büntető eljárásra terelése. A polgári jogi igénynek a büntető eljárásban való érvényesítését bizonyos esetekben az illetékkedvezmény is előmozdítja. A polgári jogi igény ma a Bpn. óta — lényegileg az 1896: XXXIII. tc. rendezésével összhangban — az elsőfokú bíróságnak az ítélethozatal céljából visszavonulásáig érvényesíthető. A polgári jogi igény büntető eljárásban való érvényesítésének — a korábbinál lényegesen eredményesebb — kedvezményezése összefügg azzal, hogy a Bp. megalkotása idején, s azóta még inkább, a bűncselekmények sértettjei között nálunk is mind nagyobb számban jelentkeztek az állami vállalatok, szövetkezetek, társadalmi szervezetek.²⁰

Ma is áll ugyan, hogy a büntető bíróság a polgári jogi igényt polgári perre, illetőleg egyéb törvényes útra utasíthatja, ha annak elbírálása a büntető eljárás befejezését jelentékenyen késleltetné (182. § (3) bek.), de ez nyilván sokkal ritkábban történik, mint korábban. Az eljáró hatóságok kitanítás, felvilágosítás, értesítés révén szorgalmazzák, hogy a sértett minél gyakrabban érvényesítse polgári jogi igényét a büntető eljárásban. Az ügyész jogosult arra, hogy a sértett polgári jogi igényét önállóan is érvényesítse (Bp. 44. § (5) bek.). A büntető bíróságnak a polgári jogi igény tárgyában *lehetőleg érdemi döntést kell hozni* és a polgári jogi igényt (akár elutasítással, akár helytadással) *a felmentő ítéletben is* el lehet dönteni. Ha viszont a büntető bíróság ítéletében a polgári jogi igényről érdemben határozott, ebben a tárgyban egyéb törvényes úton *további eljárásnak helye nincs*, ilyenkor tehát a polgári bíróság sem járhat el (Bp. 183. § (1), (2) bek.).

E rövid áttekintésből is kitűnik, hogy a szocialista büntető eljárásjogok az egységes elvi kiindulás, a lényeges vonások azonossága mellett nem mindenben egyező megoldást választottak (pl. az igény érvényesítésének az időpontja, a felmentő ítélet esete). Az alap szolgálata tehát e kérdésben *eltérő perjogi részletszabályok útján is történhet*. A jelenlegi magyar szabályozás minden

¹⁹ 1896: XXXIII. tc. 5—6. §, 486—487. §, 491—492. §; a lefoglalt dolog visszaadásáról a 488. § intézkedett.

²⁰ A Bp. előtt de lege ferenda szempontokat hoz fel Turi István: A büntetőper és a magánjogi igény, J. K. 1950. 3—4. sz. 84—87. old., a Bp. után rövid tételesjogi áttekintést nyújt Farkas József: Polgári jogi igény érvényesítése az új büntető perrendtartás szerint, J. K. 1951. 9. sz. 549—550. old., azt a kérdést, hogy vagyoni károkozások esetén büntető vagy polgári eljárásnak van-e helye, főleg a nyomozás szempontjából vizsgálja Szabó András: Polgári jogi kérdések a büntető eljárásban, Rendőrségi Szemle, 1954. 3. sz. 262—269. old.

részlete korántsem tekinthető a szocialista viszonyok között járható egyetlen megoldásnak, az tehát a szükséghez képest már ezért is módosítható.

II.

1. Ami az adhéziós eljárás *jellegét*, jogi természetét illeti, abból kell kiindulni, hogy a polgári jogi igénynek a büntető eljárásban érvényesítése jogunkban kedvezményezett, mégis kivételes jelenség. Kivételes annyiban, hogy a polgári jogi igény nem a tartalomnak megfelelő forma keretén belül, nem a polgári perben, hanem egy *olyan eljárásban kerül elbírálásra, amely egy másik anyagi jog, a büntetőjog testére van szabva*. A büntető perrendtartás elsősorban és túlnyomólag arra van figyelemmel, hogy a büntetőjogi kérdés hogyan vizsgál-tassék meg és döntessék el.

A büntető perrendtartás a polgári jogi igény érvényesítésének módjára részletesebb szabályozást nem tartalmaz. Nem követi azt a megoldást sem, hogy az adhéziós eljárást a különleges eljárások között, az eltérő részletszabályok összefoglalásával rendezze. Ennélfogva sok esetben felmerül a kérdés, hogy a polgári jogi igény elbírálása alkalmával melyik eljárásjogi szabályt kell a bíróságnak követnie: csak a büntető perrendtartás szabályaira támaszkodhat-e, vagy alkalmazhatja-e a polgári perrendtartás szabályait is, milyen esetben köteles az egyiket, milyen esetben a másikat követni és milyen mértékben, mi a teendő e szabályok ütközése esetén. Ennek az erősen gyakorlati jellegű kérdésnek elméleti megalapozásához szükség van az adhéziós eljárás *jogi természetének* megvilágítására. Attól függően, hogy milyen jellegűnek tartjuk, lesz helye a polgári eljárásjog és a büntető eljárásjog szabályai szélesebb vagy szűkebb körű, uralkodó vagy kiegészítő jellegű alkalmazásának.

a) Az adhéziós pert fel lehet fogni a büntető perbe burkolt polgári pernek, *rendhagyó polgári pernek*.

Voltak, akik az adhéziós pert, lényegét tekintve, polgári pernek minősítették. Ilyenforma meghatározás az, amely szerint az adhéziós per polgári per, bár *járvékos polgári per*, vagy amely szerint az a *polgári per egy külön faja*, amelyet csak a rövidség okából szoktak a büntető perrel összekötni.²¹ Mások a büntetőperhez *csatlakozó* polgári pernek tekintették. Vagy hangsúlyozták, hogy azt a kérdést, vajon az valóban polgári per-e, csak azok vitathatják, akik a polgári jogi oldalt alap nélkül a büntetőper szabályai szerint akarják megítélni.²² Mindezeknek a következ-

ménye az volna, hogy az ilyen eljárásra elsősorban és főleg a polgári perrendtartás szabályai az irányadók.

b) Az adhéziós pert az általános nézet *büntető* pernek minősíti. Ez volt az uralkodó a burzsoa irodalomban is. A különféle szerzők felfogása nem mindig volt egységes. Voltak, akik a büntetőper jellegét annyira kidomborították, hogy így a polgári eljárás szabályainak alkalmazása jóformán teljesen háttérbe szorult.²³ Ez a felfogás végső gyökerében arra a nézetre vezethető vissza, amely a kártérítést beleolvasztja a büntetésbe.

A szocialista irodalomban is feltűnik izoláltan olyan felfogás, hogy az adhézió a büntető eljárásban csak „megtört” valami.²⁴ Az ilyen nézet az egyoldalú büntetőjogi szemléletből táplálkozik és szélsőséges fogalmazásában logikusan arra vezet, hogy az adhéziós eljárásban csak a büntető perrendtartás szabályai alkalmazhatók. A szocialista viszonyok között ez az utóbbi felfogás semmiképpen nem követhető, mert sem az adhéziós eljárás favorizálásával nem fér össze, sem a tartalom és forma kapcsolatát kellőképpen nem tünteti fel. Az ilyen büntető eljárás tárgya ugyanis nem csupán a büntetőjogi felelősség kérdése. Az adhéziós eljárás kedvezményezése olyan szabályozással párhuzamos, amely a polgári jogi igény *sajátosságaira is* figyelemmel van s nem téveszti szem elől, hogy az külön polgári perben is érvényesíthető, s az ilyen *külön érvényesítés bizonyos elemei* az adhéziós eljárásban is alkalmazást kívánnak.

c) Az adhéziós eljárás *jogunkban rendszerint* a büntető eljáráshoz tartozik s ez nem véletlen.

A helyes felfogáshoz az érem mindkét oldalának megfelelő figyelembevételre vezet el. Bizonyos, hogy az adhéziós perben a polgári jogi igény érdeme nem a büntetőjog, hanem a *polgári jog* szabályai alapján döntendő el. De viszont annak, hogy a polgári jogi igényt a büntetőjogi felelősség kérdésével *együtt*, adhéziós perben döntsék el, éppen az a *feltétele*, hogy a polgári jogi igény *bűncselekmény folytán* keletkezett. Hogy mi a bűn-

schrift für Privat- und öffentliches Recht der Gegenwart, XX. 282. old.) — *Meili* szerint a büntetőbírói ítélet nem más „als ein Zivilurteil, soweit darin der Zivilanspruch beurteilt wird”. (Reflexionen über die Exekution auswärtiger Zivilurteile, 1902. 18. old. id. *Lohsing-Serini*: Strafprozessrecht (1952) 497. old.) — Újabban azonban a polgári eljárásjogászok is a büntető eljáráshoz sorozzák. Pl. *Rosenberg*: Lehrbuch des deutschen Zivilprozessrechts, 6. kiadás. München und Berlin 1954, 49. old. („Eine Überschneidung der beiden Prozesse”). (7. kiadás 1956)

²³ Pl. *Tittmann*: „Die gleichzeitige Verhandlung des Straf- und Zivilpunktes verändert die Form des Strafprozesses in keiner Hinsicht.” id. *Schönke*: Beiträge, 17—18. old.

²⁴ *Schaff*: Lengyel büntetőeljárás, 325. old. Másutt azt hangsúlyozza, hogy az adhéziós pernek nincsen polgári per jellege, az alapján véve büntetőper, uo. 324. old. *Cselcov* a helyes nézetét nem szabatosan fogalmazza: „A sértett polgári jogi igényének a büntető eljárásban több olyan jellegzetessége van, amely nem ismeretes a többi vagyoni jogi keresetnél”. (Tankönyv, 105. old.). Nem a polgári jogi igénynek van ilyen jellegzetessége, hanem annak a büntető eljárásnak, amelyben ezt érvényesítik.

²¹ Christian *Martin*: Lehrbuch des deutschen gemeinen bürgerlichen Prozesses, 13. kiadás. Leipzig und Heidelberg, 1862, 497, 527. old. German *Beer*: Das Anschlussverfahren im neuen Recht, Kallmünz 1933, 37. old. („ein Zivilprozess besonderer Art”).

²² Julius Wilhelm *Planck*: Die Mehrheit der Rechtsstreitigkeiten im Prozessrecht, Göttingen 1844, 384. old. — *Hoegel* szerint „Das Anschlussverfahren ist eben kein Strafverfahren, sondern ein sich im Rahmen des letztern abwickelnder Zivilstreit”. (Die Geltendmachung zivilrechtlicher Ansprüche aus strafbaren Handlungen, Zeit-

cselekmény, azt a *büntetőjog* határozza meg és a büntetőjog szabályai alapján döntendő el a büntetőjogi felelősség kérdése is.

Az adhézió említett feltétele magában rejt, hogy *ugyanazon perben* kell alkalmazni két külön jogághoz tartozó kérdésre a megfelelő *anyagi jog*, a *büntetőjog* és a *polgári jog* szabályait. A büntetőjogi és a polgári jogi kérdés *külön érvényesítése* viszont *két egymástól eltérő eljárási forma*, a büntető eljárás és a polgári eljárás útján történik.

A büntetőbíróság a büntetőjogi felelősség kérdését eldöntheti anélkül, hogy a polgári jogi igény érdemében ítéleznék. Ez az eset, pl. ha a polgári jogi igényt elő sem terjesztették, vagy bár előterjesztették, de annak eldöntése a büntetőjogi felelősség kérdésében való érdemi határozást jelentékenyen késleltetné. Olyan büntető per azonban nincs, amely *csupán* a polgári jogi igény eldöntése végett *indulna*: a büntető eljárás *sem kezdődhet* csak ezért, a büntető bíróság nem folytathat olyan pert elsőfokon, amelynek tárgya kizárólag a polgári jogi igény és ilyen ítéletet sem hozhat.²⁵ (A részleges jogerő kivételéről alább lesz szó.) Mindez abba az egyszerű szabályba foglalható, hogy a büntető eljárás *fő kérdése a büntetőjogi felelősség eldöntése, a polgári jogi igény eldöntése pedig itt csak járulékos*.

Az adhéziós eljáráson összekapcsolt eljárást értünk, amely se nem pusztán büntető eljárás, se nem pusztán polgári eljárás, hanem a kettő vegyítése. (Az adhéziós eljárás csak akkor volna polgári eljárás, ha a polgári jogi igényre volna szorítható, és csak akkor volna egyszerű büntető eljárás, ha a büntetőjogi felelősségre volna korlátozva.) Végeredményben a *két eljárás szabályai* az adhéziós eljárásban *azért vegyülnek*, mert itt a *döntés alapjául szolgáló anyagi jog is két különálló jogág területére esik*. Ez a forma és a tartalom egységének sajátos megnyilvánulása: ha ugyanazon eljárásban két anyagi jog szabályai kerülnek alkalmazásra, ez magával hozza, hogy *ott nem egy, hanem két eljárásjog szabályai érvényesülnek*. Ha csak az egyik eljárásjog szabályait kellene ilyenkor alkalmazni, az éppen a forma és a tartalom egységének a hiányát jelentené.

Az adhéziós eljárás jogi természete szerint két önálló és *különböző célra irányuló*, mégis összefüggő *eljárás* célszerűségi szempontból történő *egyesítése*, amelynek *alapvető jellegét* az egyesített eljárás *fő* kérdését tárgyzó *büntető* eljárás adja, és amelyhez a *polgári* eljárás csak *járulékos*, akcesszorius jelleggel csatlakozik. Ebből következik, hogy az *adhéziós eljárásra alapvető, elsődleges a büntető perrendtartás szabályozása és a polgári eljárásjog szabályozása csak kiegészítő*, szubsidiárius. Ha tehát a két perrendtartás szabályai *ütköznek*, általában a büntető perrendtartás szabályainak van elsőbbsége.

²⁵ Ha van már a büntetőjogi felelősség tárgyában is döntő elsőfokú ítélet, csak akkor van helye kivételesen annak, hogy az eljárás — amennyiben az ítéletet kizárólag a polgári jogi igény kérdésében támadták meg — *tovább* már csak a polgári jogi igényre nézve *folymik*. L. alább 40. lábjegyzetet.

Mindezeknél fogva az adhéziós eljárás a rendes büntető eljárástól eltérő jellegzetességeket mutat fel, amelynél fogva rendszerint különleges büntető eljárásnak tekinthető. Nem áll messze ettől az a nézet, amely az adhéziós eljárást a büntető és a polgári eljárás között középállást elfoglaló eljárásfajtának tartja.

2. Az előbb elmondottakból következik, hogy az adhéziós eljárásban a *büntető eljárásjog szabályainak van elsőbbsége*.

a) Kiindulásul hangsúlyozni kell, hogy az egyesített eljárásban a *büntető főkérdésre* vonatkozóan maradéktalanul érvényesülnek a büntető perrendtartás szabályai, kezdve a nyomozástól egészen a jogerős ítélet hozataláig. Másként fogalmazva: a büntető eljárásnak a büntetőjogi felelősség kiderítésére és eldöntésére vonatkozó szabályai nem gyengülnek meg azért, mert ugyanabban az eljárásban polgári jogi igényt is érvényesítenek. Más kérdés, hogy bizonyos büntető eljárási szabályok *éppen azért módosulnak*, mert ennek az eljárásnak a tárgya *nem csupán büntetőjogi*.

b) A büntetőeljárási szabályok ugyanis mindekenkelőtt *kiegészülnek* a büntető eljárásjog ama szabályaival, amelyek éppen és csak arra az esetre szólnak, ha a büntető eljárás során nem csupán a büntetőjogi felelősségről, hanem egyben a polgári jogi igényről is dönteni kell. Idetartoznak mindenekelőtt azok a szabályok, amelyek a büntetőjogi főkérdésben való döntés elsőbbségét húzzák alá (ha a polgári jogi igény érdemi elbírálása a büntető eljárás befejezését jelentékenyen késleltetné, a büntető bíróság az érdemi döntést ebben a tárgyban mellőzi és ítéletében a magánfelet egyéb törvényes útra utasítja. [182. § (3) bek., továbbá 205. § (4) bek. utolsó fordulata.]) Idetartoznak továbbá azok a szabályok, amelyek a polgári jogi igényét érvényesítő sértett fellépésére, a nyomozás és a bírósági szak során gyakorolható eljárási jogaira vonatkoznak. [Pl. a bíróságnál az ügy iratait megtekintheti, a tárgyaláson felszólalhat és indítványokat tehet, az ítélet ellen fellebbezhet, de csak a polgári jogi igényét érdemben elbíráló rendelkezés ellen, 44. § (3) bek., 188. § (1) bek. IV. b.]. De idetartoznak azok a szabályok is, amelyek bizonyos büntetőügyekben a polgári jogi igény érvényesítését korlátozzák [katonai büntető eljárásban a polgári jogi igény érvényesítésének csak a honvédséget ért kár esetében és csakis az illetékes katonai szerv vagy a katonai ügyész előterjesztésére van helye, Bpé. 24. § (2) bek. B. H. 1955. 5. sz. 368—369. old.]. De ugyanide sorolhatók a büntető eljárásjognak a lefoglalt dolog visszaadására vonatkozó különleges szabályai is. Az erre irányuló (tágabb értelemben vett) polgári jogi igény tárgya a büntető eljárás során lefoglalt, bizonyítékuul szolgáló ingó (bűnjel). Az ún. restitúciós igény érvényesítése során nem beszélhetünk magánfélről, az ilyen eljárás a polgári jogi igény érvényesítésére vonatkozó általános szabályoktól is sokban eltér (pl. a bíróság kérelem nélkül is határozhat; amikor harmadik jóhiszemű személy a lefoglalt ingó visszaadását kéri a büntető eljárásban, igé-

nyét az a személy érvényesíti, akinek kára nem közvetlenül a bűncselekményből származott). A tágabb értelemben vett ilyen polgári jogi igény érvényesítése esetén a polgári eljárásjog szabályai még inkább hátrább lépnek, viszont a *büntető* eljárási jog különleges szabályai *jobban* nyomulnak előtérbe. Ennek oka az, hogy a restitució igény előfeltételei, előzményei között olyan speciális büntető eljárási kényszerselekmény (a bűnjelölő szolgáló, vagy elkobzás alá eső dolgok lefoglalása) is található, amelyre a büntető eljárásban a *büntető anyagi jog* érvényesülése érdekében van szükség és amely egyéb polgári jogi igénynek nem előfeltétele.

c) A két eljárásjog szabályainak *ütközésénél* is a büntető eljárásjog szabályainak van *elsőbbsége*. Kitűnik ez pl. abból, hogy bár a polgári eljárásjog nem ismer *nyomozást*, az adhéziós eljárásban ennek éppen úgy helye van, mint más olyan büntető eljárásban, amelyben a polgári jogi igényt nem érvényesítik. A nyomozásnak a jelentősége különösen akkor nagy, amikor a büntető üldözés hiányában nincs lehetőség arra, hogy a magánfél kártérítési igényt érvényesítsen.²⁶ Ha pl. a cselekmény elkövetője *ismeretlen*, a sértett aligha lesz képes arra, hogy kilétét megállapítsa s az ehhez szükséges segítséget éppen a nyomozás biztosítja számára. A nyomozás az adhéziós eljárás keretében a polgári jogi igény kérdésére is kiterjed, nemcsak akkor, ha azt az ügyész, hanem akkor is, ha a magánfél érvényesítette. A magánfél jogos érdekei a nyomozás során is védelemben részesülnek [pl. 90. § (4), (5) bek., 128. §, 132. § (1) (2) bek., 136. §], persze csak a polgári jogi igényére korlátozottan. Ha a polgári jogi igényt a büntető eljárásban érvényesítik, az olyan eljárási szakaszon is átmegy, amely a polgári eljárásból teljesen hiányzik. A polgári jogi igény érvényesítésének van tehát jogunkban olyan esete, amelyben — eltérően a külön polgári eljárás esetétől — a bírósági szakaszt nyomozás előzi meg.

A büntető perrendtartás szabályainak van elsőbbsége a *hatáskör és az illetékesség* kérdéseiben is. A büntető eljárásban tehát olyan polgári jogi igény is járásbírósnál érvényesíthető, amely a polgári eljárás szerint a megyei bíróság hatáskörébe tartozik.²⁷

A tárgyalás *elmulasztásának* eltérő szabályozása során elsősorban a büntető eljárás szabályai jönnek figyelembe. A polgári eljárásban pl. bizonyos feltételek mellett a bíróság a tárgyalást az alperes távollétében is megtarthatja. Ezzel szemben a büntető eljárásban szorosan értelmezendő ritka kivételtől eltekintve (154. § (3), (4) bek.) a terhelt jelenléte a tárgyaláson elengedhetetlen követelmény. Ez azzal függ össze, hogy ezekben az esetekben a vádlott a védelem jogáról nem mondhat le úgy sem, hogy távol marad a

tárgyalásról, továbbá azzal is, hogy a vádlott egyéniségének megismerése nélkül a bűnösség kérdésében a megnyugtató döntés, távollétében a nevelő ráhatás nem lehetséges. Az adhéziós perben a terhelt és az alperes jogállása a terhelt személyében egyesül ugyan, de elsőbbsége a terhelt mulasztását rendező büntető eljárásbeli szabályoknak van. Ennélfogva a 154. § (3), (4) bek. eseteiről eltekintve, a tárgyalás a terhelt-alperes távollétében a magánfél kérelmére sem tagadható meg, a mulasztó terhelt-alperes elővezetése is elrendelhető.

További — korántsem kimerítő — példa a büntető eljárás szabályainak elsőbbségére az eltérő szabályozás esetén: 68. § (2) bek., 189. §, 214. § (3) bek., 224. § (igazolási kérelem, fellebbezés, perújítás határidejére), 172. § (az ítélet közlésére), 189. § (a fellebbezés bejelentésére).

3. A *polgári eljárásjog szabályait kiegészítőleg elég széles körben kell alkalmazni* az adhéziós eljárásban, feltéve, hogy azok a büntető eljárásjog szabályaival nem ellentétesek.

a) Ez már abból is következik, hogy a büntető perrendtartás a polgári jogi igény érvényesítésének módjára és elbírálására egyes részletkérdésektől (mint pl. a 44. § és a 182. §-ban foglaltaktól) eltekintve közelebbi rendelkezést nem tartalmaz. Így tehát ilyenkor kiegészítőleg, a büntető perrendtartásban foglalt eltérésekkel a polgári eljárási jog *alapvető rendelkezéseit*, amelyek az igazságos döntés meghozatalának nélkülözhetetlen előfeltételei, alkalmazni kell.²⁸

Újabb bírói gyakorlatunk — helyesen — tág körben vonta meg ennek az általános elvnek a határait. A polgári eljárásjog rendelkezési és tárgyalási alapelve az adhéziós eljárásban is érvényesül a polgári jogi igényre nézve.

A bírói gyakorlat alkalmazandónak mondta ki pl. azt a polgári eljárásjogi alapvető szabályt, hogy a polgári jogi igény tárgyában döntésnek *csak az erre irányuló kérelem* (Pp. 2. § (1) bek.) — beleértve az ügyész ilyen kérelmét is — esetén van helye, ennélfogva büntető ügyben sem ítéltető meg hivatalból polgári jogi igény s a kérelem hiányát még a terhelt elismerő nyilatkozata sem pótolja.²⁹ Viszontkereset, beszámítási kifogás azonban nem érvényesíthető. Az adhéziós perben csak a bűncselekménnyel kapcsolatos polgári jogi kérdés vizsgálható, a terhelt más jogalaphoz származó ellenkövetelésének tárgyalása és eldöntése a büntető per olyan kitágítását jelentené, amely a büntetőjogi főkérdés eldöntését nehezítené vagy késleltetné.

A büntető ügyben eljáró bíróság a polgári jogi igényre nézve a felek által előterjesztett kérelmekhez és jognyilatkozatokhoz általában kötve van. A jogról való olyan *lemondást* és a jog olyan *elismerését*, amely a fél méltányos érdekeivel nyilvánvalóan ellentétben áll, a bíróság az adhéziós perben akkor sem köteles figyelembe

²⁶ Fernand Derrida: Des voies recours ouvertes à la partie civile contre les décisions des juridictions d'instruction, Revue internationale de droit pénal et de droit comparé, 1949. 2. sz. 311. old.

²⁷ 9913/3/5/1952. I. M. sz. tájékoztató (I. K. 1952. 1. sz. 321—322. old.).

²⁸ B. H. 1953. 3. sz. 77—78. old. B. H. 1956. 4. sz. 107—108. old. B. H. 1956. 7. sz. 208. old.

²⁹ B. H. 1955. 4. sz. 110. old. LFB büntető kollégiumának 25. sz. állásfoglalása, B. H. 1955. 2. sz. 61. old.

venni, ha a fél azt a bíróság tájékoztatása és figyelmeztetése ellenére is fenntartja (Pp. 4. §). A polgári jogi igény egészére vagy egy részére nézve az adhéziós eljárásban is köthető *egység* és helye van ez egység bírói jóváhagyása folytán a bírói ítélettel azonos jogerőhatásnak (Pp. 4., 148 §).

A bizonyítási eljárást az adhéziós perben a polgári jogi igényre nézve is le kell folytatni.³⁰ A polgári perrendtartásnak a bizonyítási teherre, az okirati bizonyításra vonatkozó szabályai az adhéziós eljárásban is alkalmazandók (Pp. 164. §, 190—199. §). Minthogy a büntető eljárásban tárgyi bizonyítékok megszerzése céljából olyan kényszereszközök is alkalmazhatók (pl. személymotoszás, házkutatás), amelyeket a polgári eljárási jog nem ismer, a bűncselekmény bizonyítékainak felkutatása érdekében elrendelt sajátosan büntető-eljárásjogi kényszerintézkedések egyidejűleg a polgári igény tisztázását is szolgálják.³¹ S ha a nyomozás elő is segíti a polgári jogi igényre vonatkozó tényállás tisztázását, a bírói gyakorlat helyesen óv attól is, hogy a nyomozás adatait a bíróság — különösen a terhelt hátrányára — túlértékelje. Az adhéziós perben a polgári jogi igény jogalapjának és mértékének a megállapítása csak a tárgyalás adatai alapján történhet.³² S ha a bíróság a büntető eljárást az előkészítő ülésben megszünteti, ahol a terhelt elvileg jelen nem lehet, a Bp. 145. § (3) bekezdésének az a szabálya, hogy ilyenkor a magánfelet polgári jogi igényével egyéb törvényes útra kell utasítani, feltétlenül áll: a bíróság a polgári jogi igényről akkor sem határozhat érdemlegesen, ha a terhelt a kötelezettségét a nyomozati adatok szerint elismerte, vagy azt közokirat bizonyítja.³³ A polgári jogi igényt elismerő nyilatkozat értékelése terén különben is helyénvaló az alapos elemzés, a fokozott gondosság. Gyakorlati tapasztalatok figyelmeztetnek arra, hogy a vádlottak az adhéziós perben első sorban a bűncselekmény vádjával szemben védekeznek. „A kár jóvátételének a vállalásával az egyéni bűnösségük mérvét is csökkenteni akarják, ezért hajlamosak arra, hogy a kár összegének hitelt érdemlő igazolása nélkül, sőt a kárösszeszerősége helyességéről való meggyőződés nélkül elismerő nyilatkozatot tegyenek.”³⁴

Az adhéziós eljárásban is alkalmazandó az a már említett alapvető szabály, hogy a terheltnek módot kell adni az ellene támasztott igénnyel szemben az érdemi *meghallgatásra*, az *ellenkérelem* előterjesztésére (Pp. 139. §). A bírói gyakorlat abból a már említett tapasztalathból indul ki, hogy a vádlott „természetszerűleg első sorban az ügy büntetőjogi részére összpontosítja figyelmét” és

ennek folytán sokszor háttérbe szorul a polgári jogi igénnyel szembeni védekezése. A terhelt a magánfélnek az ellenfele; személyében a terhelt és az alperes jogállása egyesül. A tárgyalás elején a polgári jogi igényt tartalmazó kereset felolvasása vagy ismertetése után előterjeszti ellenkérelmét, amely vagy a per megszüntetésére irányul, vagy érdemi védekezést tartalmaz a magánfél kereseti kérelmével szemben. Az ellenkérelemben elő kell adnia az ennek alapjául szolgáló tényeket és ezek bizonyítékait (Pp. 138—139., 157. §). Mindazonáltal a terhelt jogállása a polgári jogi igényre nézve nem teljesen azonos a polgári per alperesével és az adhéziós eljárás részben ennek következtében a polgári pertől eltéréseket mutat fel. Ha pl. a terhelt a per megszüntetését kéri, a Pp. ama szabálya nem áll, hogy a bíróság mindenekelőtt ebben a kérdésben tárgyal és határoz. A büntetőbíróság elsősorban a főkérdés, a büntetőjogi felelősség kérdésében tárgyal és a tárgyalás alapján keletkezett határozatában foglalkozik csak a polgári eljárásjogból ismert permegszüntetési ok kérdésével. A polgári jogi igény a büntető eljárás befejezését ilyen okból sem késleltetheti. A polgári jogi igény büntető eljárásban tárgyalásának megengedése, sőt kedvezményezése sem eredményezheti, hogy a büntető eljárás tárgyalása túlnyomó részében polgári jogi kérdések tárgyalásává változzék, ahol a büntetőjogi főkérdés mellékkérdéssé zsugorodik.

Az adhéziós perben is alkalmazandó az ítéletannak az az alapvető szabálya, hogy a *marasztalás a kereseti kérelemhez igazodik*, s így az adhéziós eljárásban nincs helye a polgári jogi igény tekintetében a kérelmen túl terjeszkedő marasztalásnak (ultra petita tilalom). Ha viszont a bíróság megítélése szerint az előterjesztett polgári jogi igénynél több illeti meg a magánfelet, erre őt figyelmeztetni kell (Pp. 3. § (1) bek., 146. § (3) bek.).³⁵ A büntetőbíróság a magánfél polgári jogi igényének tisztázott részét a büntető eljárásban nemcsak megítélheti, hanem *köteles megítélni*. Ehhez a büntetőbírósági ítélethez a megítélt polgári jogi igényre nézve is a többszöri eljárást tiltó jogerőhatás járul, ez a később eljáró polgári bíróságra is irányadó és csak rendkívüli perorvoslattal támadható meg.³⁶

b) A gyakorlat általánosításából leszűrt elvi megoldás alkalmas eligazítani, hogy adott konkrét esetben van-e helye a polgári eljárásjog valamely részletszabálya alkalmazásának az adhéziós perben, de persze nem zárhatja ki teljesen a vitás kérdéseket, nem teszi feleslegessé a további elemzést. A Legfelsőbb Bíróság eddig is megnyugtatóan osztotta el a felmerült kétségeket és irányította a bírói gyakorlatot. Ilyen vitás — a gyakorlatban tudtommal fel nem merült — kérdés, hogy a büntető eljárásban részítéletnek van-e helye (Pp. 213. § (2) bek.). Kétségtelen, hogy a büntetőjogi főkérdés szabályként egységes elbírálást igényel, ezért nincs e kérdésekben rész- vagy közbenső ítéletnek helye és a részleges jogerő is kivételes. De a polgári

³⁰ B. H. 1955. 12. sz. 366. old.

³¹ E kényszerintézkedéseknek azonban egyedül a polgári jogi igény felderítése érdekében már nincsen helye. Vö.: Siklósi Gyula—Bernáth Zoltán: A büntető eljárásban érvényesített polgári jogi igény, Igazságügyi Szakoktatás, 2. sz. Budapest, 1955. 22. old.

³² B. H. 1955. 12. sz. 366. old.

³³ LFB büntető kollégiumának 134. sz. állásfoglalása, B. H. 1956. 4. sz. 116. old.

³⁴ B. H. 1956. 4. sz. 108. old.

³⁵ B. H. 1953. 3. sz. 77—78. old.

³⁶ Vö. B. H. 1954. 12. sz. 366. old.

eljárási jognak az a szabálya, hogy a bíróság egyes kereseti kérelmek felől, vagy a kereseti kérelmek önállóan elbírálható egyes részei felől részítéssel is határozhat, ha ebben a vonatkozásban további tárgyalásra nincs szükség és ha a többi kereseti kérelem eldöntése végett a tárgyalást el kell halasztani, az adhéziós eljárásban a polgári jogi igényre is áll. Ezt a büntető perrendtartás ama szabálya is megerősíti, amely a polgári jogi igény érdemi elbírálása okából a büntető eljárás jelentékeny késleltetését tiltja (Bp. 182. § (3) bek.). Ilyenkor azonban a részítéletet az adhéziós pert esetleg követő későbbi polgári eljárásban a tárgyalás eredményéhez képest sem hatályon kívül helyezni, sem módosítani nem lehet, ez csak a folyamatban levő büntető eljárásban lehetséges.

Előfordul olyan eset is, amelyre nézve kifejezetten sem a büntető, sem a polgári perrendtartás nem szól. Így pl. egyik sem tartalmaz kifejezett rendelkezést arra nézve, hogy a magánfél érvényesítheti-e igényét a később megindult büntető eljárásban, ha ezt a vádlottal szemben korábban polgári perben már érvényesítette s ez a polgári per még *folyamatban van* (pl. szünetel). Ennek megfordítottja: a magánfél érvényesítheti-e igényét a később megindult polgári perben, ha a vádlottal szemben korábban a büntető eljárásban már érvényesítette igényét s ez a büntető eljárás még folyamatban van. Mindkét kérdést a gyakorlat szerint azon az alapon kell eldönteni, hogy mindegyikben a *perfüggőség* (Pp. 128. §) mint az igény újból való érvényesítését kizáró és a másik perre is kiható perakadály meggátolja a polgári jogi igénynek a korábbi eljárás folyamatban léte alatt az újabb eljárásban érvényesítését.³⁷

Nálunk tehát nem áll egyoldalúan a „le criminel tient le civil en état” elve, amely büntető ügy megindítása következtében a polgári út igénybevételét korlátozza, illetőleg függőben tartja. A francia jogászok ezt az elvet az ellentétes ítéletek keletkezése megakadályozásának érdekében, de még inkább azért tartják indokoltnak, mert a büntetőbíróság alkalmasabb az ilyen ügyek értékelésére.³⁸ Jogunk szerint a perfüggőség általános szabályánál fogva *mindegyik* eljárás folyamatban léte *függőben tartja* a polgári jogi igénynek a *másik* során történő érvényesítését. Ezzel ma már a Pp. 9. § (1) bek. és a Bp. 9. § (1) bek. szabálya a Ppn. 4. § és a Bpn. 2. § módosítása folytán inkább összhangban áll, mint az eredeti szövegezésben, amely a polgári bíróságnak a büntető bírósághoz való kötöttségét erősebben hangsúlyozta.

De nem érvényesül mereven jogunkban az „electa una via, non datur recursus ad alteram” (a magánfél átváltása tilalmának — egyébként a francia jogban is kivételekkel áttört —) tétele sem.

Jogunkban a magánfelet és örökösét választási jog illeti: választhatja a büntető és a polgári utat egyaránt. Ez a *választási jog igen jelentős* az érvényesülő eljárási jog szempontjából. A *választó dönti* el elsődlegesen, hogy *melyik* eljárási jog szabályainak kíván *elsőbbiséget* adni. Ha a polgári út mellett dönt, ezzel kizárja a büntető eljárásjog szabályainak alkalmazhatását. Ha a büntető út mellett dönt, az adhéziós eljárás szabályainak érvényesülését indította el. A már választott perút azonban a perfüggőség akadályáa folytán gátolja, hogy a *per folyamatban léte alatt* a másik útra lehessen áttérni. Az „una via electa” szabálya tehát legfeljebb ilyenformán áll csak. A francia jogászok az „una via electa” elvét a terhelt érdekében állónak tartják.³⁹ Viszonyaink között a mindkét perre kölcsönösen átható perfüggőség ezt a védelmet megfelelően nyújtani képes.

Az előbb elmondottakat mégis ki kell egészíteni. Kérdés, hogy a magánfél visszavonhatja-e választását. Kifejezetten tiltó szabály hiányában azt kell mondanom, hogy ha a magánfél a polgári és a büntető út között választott, választása nem visszavonhatatlan. Ha igényét a polgári bíróság előtt érvényesítette és utóbb elhatározását megmásította, keresetétől elállhat és igényét a büntető úton érvényesítheti. Minthogy a keresettől elállás szabálya a büntetőperben is alkalmazható, az eset fordítottja is lehetséges.

c) Előfordulhat, hogy a polgári jogi igény a *büntető ügy befejezését túléli*. Erre az egyéb törvényes útra utasítás és a büntető ügyet követően a polgári perben érvényesítés esetén kívül bizonyos perorvoslatok folytán is sor kerülhet.

Ha az elsőfokú bíróság ítéletét kizárólag a polgári jogi igény kérdésében fellebbezték meg, ebben a kivételes esetben a polgári jogi igény eljárásjogilag *önállósul*, járulékosága megszűnik: a másodfokú eljárásnak csupán ez lesz a tárgya.⁴⁰ Ugyanígy, ha egyedül a polgári jogi igény kérdésében indul perújítás, ennek az eljárásnak csupán ez lesz a tárgya. Amíg azonban a törvény kifejezetten megmondja, hogy egyedül a polgári jogi igény kérdésében perújításnak csak a polgári bíróság (vagy az igény eldöntésére egyébként hatáskörrel bíró hatóság) előtt lehet helye, az egyedül a polgári jogi igény kérdésében beadott fellebbezésre nézve

³⁹ J. Léauté: Les principes généraux relatifs aux droits de la défense, Revue de science criminelle et de droit pénal comparé, 1953. 1. sz. 47—48. old. M. Riou: De l'action civile fondée sur l'article 1384, al 1. er du code civil, uo. 1955. 2. sz. 229. s. köv. old., I. B. 10. p.

⁴⁰ Ezt a nézetet vallottam *korábban is* a „Büntető eljárási jog” c. egységes egyetemi jegyzetben, II. félév 2. füzet, Budapest, 1955, 409. s. köv. old. (1956. II. f. é. 2. rész, 415. s. köv. old.) a kérdést a részleges jogerő egyik eseteként tárgyalván. — Ez akkor bizonyos szokatlan adminisztratív beavatkozás részalkalmául szolgált. Nem lényeges ugyan, de megemlíthető, hogy a Legfelsőbb Bíróság érvelésemet és álláspontomat elfogadva hozta meg a köv. lábjegyzetben idézett XIV. sz. büntető elvi döntést.

³⁷ 9912/3/5/1952. I. M. sz. tájékoztató, I. K. 1952. 21. sz. 321. old. Ugyanígy Karl August Bettermann: Rechtshängigkeit und Rechtsschutzform, Detmold — Frankfurt am Main — Berlin 1949 (Prozessrechtliche Abhandlungen, 16. füzet) 108. old.

³⁸ J. A. Roux: Cours, II. k. Procédure pénale, 529. s. köv. old. H. Donnedieu de Vabres: Précis, 330. s. köv. old.

ilyen kifejezett rendelkezés hiányzik, ezt csak a gyakorlat pótolta.⁴¹

Ha a büntető bíróságnak a polgári jogi igényt egészében érdemben eldöntő ítélete jogerőssé válik, az ilyen ítélet kilép az adhéziós eljárás szférájából⁴² és ettől kezdve a polgári jogi igényre nézve úgy kell kezelni, mintha a polgári bíróság ítélete volna. Ha marasztalást mond ki, végrehajtható, de nem a büntető perrendtartásnak a büntető határozatok végrehajtásáról szóló szabályai (Bp. XIII. fejezet, 239. s. köv. §), hanem a *polgári eljárás jog végrehajtás jogi szabályai* szerint. (1955. évi 21. tvr. a bírósági végrehajtásról; 2. § b) és c) pontja szerint az első fokon eljáró bíróság, adott esetben nyilván a büntetőbíróság végrehajtási lapot állít ki a bíróság büntető ügyben hozott ítéletének... polgári jogi igényvel kapcsolatos marasztalást tartalmazó része alapján, továbbá a bíróság által jóváhagyott egység alapján.) Az előzetes végrehajtásra is van lehetőség,⁴³ de ennek a jelentősége az adhéziós eljárásban azért csekélyebb, mert itt — eltérően a polgári eljárástól — zár alá vételnek van helye.⁴⁴

III.

1. Az adhéziós eljárás *kivételes* jelenség, mert a polgári jogi igény nem a tartalomnak megfelelő forma keretén belül, *nem a polgári perben, hanem* egy olyan eljárásban kerül elbírálásra, amely egy

⁴¹ LFB. XIV. sz. büntető elvi döntése (B. H. 1956. 1. sz. 1. s. köv. old.) — A fordított esetről, vagyis a fellebbezéssel meg nem támadott polgári jogi igényre vonatkozó ítéleti döntés felülbírlásának lehetőségéről lásd B. H. 1953. 2. sz. 49–50. old. — A NDK Bp. 272. §-a szerint, ha a büntetőjogi kérdésben fellebbezést nem adtak be, a magánfél és a terhelt *egyedül* a polgári jogi igény kérdésében marasztaló ítélet *összegszerűségét* támadhatja meg felfolyamodással (Beschwerde). Ezt már nem a büntetőbíróság bírálja el, hanem a polgári bíróság, amely az igény tárgyában való döntésre másodfokon illetékes és kizárólag a polgári eljárás jog szabályai szerint. *Etzold*: Fragen des Strafprozessrechts der DDR. id. m. 49. old. *Heinrich*, uo. 33. old.

⁴² *Etzold*, Fragen des Strafprozessrechts der DDR., id. m. 48. old.

⁴³ *Siklósi—Bernáth*, id. m. 31. old., *Etzold*: Fragen des Strafprozessrechts der DDR., id. m. 48. old., *Heinrich*: uo. 33. és 42. old.

⁴⁴ A bűnügyi zárlat fogatosítása a végrehajtó hatáskörébe tartozik. (54/1955. (VIII. 27.) M. T. sz. r. (= Vht) a bírósági végrehajtásról szóló 1955. évi 21. tvr. (= Vht) hatálybalépítéséről és végrehajtásáról, 12. §; a bűnügyi zárlatra csekély kivétellel a Vht. 204–208. §-ának rendelkezései az irányadók, Vht. 13. §).

másik anyagi jog, a büntetőjog testére van szabva. Ez a kivétel azonban csak erősíti azt a szabályt, amely szerint az *eljárás jog az alapjául szolgáló anyagi joghoz igazodik*, azzal szoros kapcsolatban áll.

2. Az adhéziós eljárás bizonyítja, hogy az *anyagi jog különbözősége szükségképpen eltéréseket okoz az eljárásban.* Az adhézió esetén ugyanazon eljárásban kell alkalmazni két külön jogághoz tartozó kérdésre a megfelelő *anyagi jog, a büntető jog és a polgári jog* szabályait, amely kérdések *külön érvényesítése esetére egymástól eltérő két eljárási forma, a büntető és a polgári eljárás* szolgál.

3. Az adhéziós eljárás *olyan elemeket vesz fel a polgári perrendtartásból*, amelyeket a büntető eljárás *nélkülözne*, ha nem kellene a keretében a polgári jogi igényt is elbírálni. Adott esetben a polgári eljárás jog szabályai *éppen ezért* kerülnek alkalmazásra a büntető eljárásban, mert itt nemcsak büntető, hanem *polgári jogi* kérdésről is kell dönten.

4. A polgári jogi igénynek *külön* érvényesítése esetén a *polgári perből hiányoznak* azok az elemek, amelyek az adhéziós eljárásban a *büntetőjogi főkérdés* folytán megvannak.

A büntető eljárásban, ha ott polgári jogi igényt *nem* érvényesítenek, *hiányoznak* a polgári eljárás jogi elemek.

5. Az adhéziós eljárásban a büntető eljárás jogi szabályoknak *azért* van elsőbbsége, mert itt a *főkérdés*: a *büntetőjogi* felelősség és következményeinek kérdése, a polgári eljárás jogi szabályok viszont *azért* kerülnek csak *kisegítően* alkalmazásra, mert itt a polgári jogi kérdés csak *járuékos*.

6. Mindezeknek a jelenségeknek *végző gyökere*: az *adhéziós eljárásban eldöntendő anyagi jog különbözősége*.

A büntető és a polgári *eljárás jog szabályai* az adhéziós eljárásban *azért vegyülnek*, mert itt a döntés alapjául szolgáló *anyagi jog is két különálló jogág területére esik.* Ez a forma és a tartalom egységének sajátos megnyilvánulása: ha ugyanazon eljárásban két anyagi jog szabályai kerülnek alkalmazásra, ez magával hozza, hogy ott nem egy, hanem két eljárás jog szabályai érvényesülnek.

Ha csak az egyik eljárás jog szabályait kellene ilyenkor alkalmazni, az éppen a forma meg a tartalom egységének a hiányát jelentené.

Az eljárásban eldöntendő *anyagi jog különbözősége elhatározó jellegű nemcsak* a két különböző eljárásra, a büntető és a polgári eljárásra, hanem *még a kivételes, vegyes eljárásfajtára is*, amelynek felépítése ahhoz igazodik, hogy melyik anyagi jog a döntő az adhéziós eljárásban.

Móra Mihály

Az országgyűlési képviselők mentelmi joga

I.

A mentelmi jog sajátos helyet foglal el az országgyűlési képviselők jogai körében. Nem valamely tevékenység gyakorlására jogosítja a képviselőt, mint például a törvénykezdeményezési, az interpellációs, a szavazati jog stb., hanem bizonyos mentességben realizálódik. Negatív jogosultság, melynek kizárólagos alanya országgyűlési képviselő: A Szovjetunió és a népi demokratikus államok alkotmányaihoz hasonlóan a Magyar Népköztársaság alaptörvénye is megállapítja, hogy „országgyűlési képviselőt az országgyűlés hozzájárulása nélkül letartóztatni vagy ellené bünvádi eljárást indítani — tettenérés esetét kivéve — nem lehet.” (Alk. 11. § (2) bek.) Alkotmányunk e szakaszán kívül további rendelkezést nem találunk. A mentelmi jog részletes szabályozását jogrendszerünk nem tartalmazza. A Bp. is csupán annyit állapít meg, hogy „nem érinti a törvény az országgyűlési képviselők mentelmi jogát sem.” (Bp. 249. § (2) bek.) Hasonló utalásszerű rendelkezést tartalmaz a szabálysértési ügyek intézéséről szóló 32/1955. (VI. 8.) M. T. számú rendelet 21. §-a, amely kimondja, hogy „a bírságoló szerv az ügyet köteles haladéktalanul felterjeszteni a legfelső felügyeleti szervéhez, ha bármilyen adat merül fel arra vonatkozóan, hogy a szabálysértést mentelmi jogot élvező személy (országgyűlési képviselő) követte el.” Hogy a „legfelső” felügyeleti szervnek ezután mi a feladata, nem határozza meg semmilyen jogszabály. Nem tágitotta a hatályos rendezés szűk kereteit a gyakorlat sem. Az országgyűlés érdemi működésének az utóbbi években történt háttérbe szorulása a képviselői tekintély csökkenésével, egyes küldötti jogok, köztük a mentelmi jog súlytalanná válásával, többször megsértésével járt együtt. A szocialista jogirodalomban sem találkozunk a mentelmi jog tartalmának, szerepének kimerítő tárgyalásával, elemzésével. Az államjogi tankönyvek, jegyzetek vagy összefoglaló munkák nem haladják túl az illető alkotmányok idevágó rendelkezéseinek ismertetését.¹

Az országgyűlés 1956. évi 1. számú határozata „Az országgyűlés és az országgyűlési képviselők munkájáról” célul tűzi ki a képviselők jogaira és kötelességeire vonatkozó részletes szabályok megalkotását. (Hat. V. 3.) Megállapítja a határozat, hogy „az országgyűlés munkájának megjavításához elválaszthatatlanul hozzátartozik a képviselők eddigi munkájának alapvető megváltoztatása és azoknak a jogi biztosítékoknak tényleges alkalmazása is, amelyek lehetővé teszik a képviselő érdemleges munkájának kibontakozását, a képviselők jogai-

nak érvényesülését.” (Hat. IV.) A szocialista képviseleti demokrácia szabad, termékeny alkotó erejének növelése érdekében e célkitűzéseket követve törvénybe kell foglalni az országgyűlési képviselőket megillető mentelmi jog kiterjesztett értelmezű, részletes megfogalmazását és a mentelmi jog érvényesülését biztosító fontosabb rendelkezéseket. E tanulmány a jogi szabályozás során felmerülő néhány elvi és gyakorlati problémára igyekszik ráirányítani a figyelmet.

II.

1. A mentelmi jog intézménye lényegében a polgári átalakulás vívmánya. Létrehozása akkor vált szükségessé, amikor a feudalizmus megszűnése után az országgyűlés tagjait nem illették meg többé a nemesi előjogok, nem védte a *salvus conductus*. Mégsem mondhatjuk, hogy a polgári állam mentelmi joga egyszerűen „vérszerinti leszármazottja” a feudális állam országgyűlési szólásjogának és a követeket, a követek családját, személyzetét, vagyonát megillető *salvus conductus*nak. A mentelmi jog a parlamentarizmus tartozéka. Történelmi szerepe volt a burzsoá alkotmányosság kezdeti szakaszában és ma is nagy jelentősége van mind a polgári demokratikus átalakulásért küzdő gyarmati népek fejlődő parlamenti életében, mind pedig az imperialista államokban, ahol a haladásért, demokráciáért és a békéért küzdő pártok parlamenti képviselői számára nyújthat védelmet az állami szervek jogtalan beavatkozásaival szemben.

A haladás ellenségei nem nézik jó szemmel a fejlődésért küzdő erők képviselőit védő mentelmi jogot. Gyakran hangoztatják, hogy „meg kell reformálni a mentelmi jogot”, nehogy visszaélés történjék vele.² Palmiro Togliatti írja: „A burzsoázia addig dicsőíti a parlamentarizmust, amíg sikerül megőriznie a parlamentet mint az oligarchia képviselőjét. De bizalmatlan és gyanakvó a parlamenttel szemben, ha az általános választójog és az arányosság elve alapján a parlamenti küzdőtérre számottevő ellenzéki erők kerülnek, amelyek a gazdasági és a társadalmi rendszer mélyreható változását tűzik ki célul.”³

2. A felszabadulás előtti Magyarországon — mint a legtöbb burzsoá államban — két irányban biztosított a mentelmi jog az országgyűlés tagjai számára megkülönböztetett elbánást. Magában foglalta a képviselői felelőtlenséget (immunitás) és sérthetetlenséget (inviolabilitás). Jogi tételeit nem foglalták törvénybe. Bár a magyar parlamenti élet nagy részét foglalták le a különböző szövevé-

¹ Lásd Osznovi szovjetszkovo goszudarsztva i prava, Moszkva 1953. 223. 1. B. F. Kotok i A. G. Mozohina: Razvityije osznovnich insztitutov goszudarsztvennogo prava Polszkoj Narodnoj Reszpubliki, Moszkva 1955. 118. 1. Tudor Drágán: Curs de drept de stat al Republicii Populare Romine, Jasi 1955—1956. 410—411. 1. Cseszkoszlovenszko státni pravo Dil II, 84—85, 1. Praha 1956.

² „Az egyes képviselő védelmére irányuló gondolatnak háttérbe kell kerülni” írja Heinrich Meyer Bundestag und Immunität c. 1953-ban Bonnban megjelent munkájának 27. lapján.

³ L. Palmiro Togliatti: A parlamenti út felhasználásának lehetőségeiről a szocializmusba való átmenet-
hez, Szabad Nép 1956. márc. 8.

nyes mentelmi és összeférhetetlenségi ügyek feletti viták, a mentelmi jog kérdéseit több mint nyolc évtizeden keresztül (egészen alkotmányunk elfogadásáig) egy konkrét ügyben hozott házhatározat alapján bírálták el.⁴ Böszörményi László ügyében 1867. november 18-án kelt házhatározat értelmében az országgyűlési tag felelőtlensége azt jelentette, hogy „amit az országgyűlési tag mint olyan a házban vagy a házon kívül mond vagy tesz, azért csak az országgyűlés, és pedig annak azon háza által vonathatik feleletre, amelyhez tartozik.” A sérthetetlenség fogalmát pedig a következőképpen szabta meg e határozat: „amit az országgyűlési tag nem mint olyan, és nem törvényhozói hivatásának gyakorlása közben mond vagy tesz, azért csak a ház engedelmeivel állíttathatik bíró elé; csak a ház engedelmeivel vonathatik közkereset alá, s a tettenérés, esetét kivéve, csak a ház előzetes engedelmeivel zárathatik el.”⁵ Valamivel korábban állapította meg az 1867. évi XII. törvény 47. §-a a közös ügyek tárgyalására az országgyűlés által kiküldött bizottság („delegáció”) tagjainak felelőtlenségét és sérthetetlenségét.

3. A burzsoá közjogi írók kétségtelenül törekedtek arra, hogy a mentelmi jog intézményét szilárd elméleti alapra helyezték. Igyekeztek mégsem vezetett egységes eredményre. A legelterjedtebb felfogás, melyet nálunk ilyen tárgyú munkáikban különösen Nagy Ernő, Jellinek Artúr és Bölöny József képviselt az országgyűlés szuverén voltából vezette le az országgyűlési tagok megkülönböztetett jogi helyzetét.⁶ A szuverenitási elmélet hívei azt akarták bebizonyítani, hogy a mentelmi jog nem személyes privilégium. A felelőtlenség és függetlenség a törvényhozó szervet illeti meg. A parlament tagjai, mint a törvényhozó szerv alkotó elemei a parlament jogán élvezik mentességüket. Annak érdekében, hogy a parlament függetlenül végezhesse munkáját, függetlenséget kell élvezniök a parlament tagjainak is.” Az országgyűlés mint személyi összesség tehát csak addig független, míg egyes tagjai azon függetlenséget élvezik, amely az egészet megilleti.” Mivel

„a sérthetetlenség az egészet megillető függetlenség folyománya lévén, csak maga az országgyűlés határozhatja meg, hogy a tag ellen folyamatba tenni kívánt büntető eljárás a tagnak oly ténykedéseire vonatkozik-e, melyet e minőségben, vagy pedig mint magánszemély vitt véghez” írja Jellinek Artúr „A mentelmi jog” című munkájában.⁷

Nem kétséges az elvi összefüggés a mentelmi jog kialakulása és az államhatalmi ágak szétválasztási elméletének megvalósítására irányuló törekvés között. Elősegítette e jog létrejöttét az a tendencia, amely a rendi képviselőnek népképviselővé változása idején nemcsak a törvényhozó szerv függetlenségét, hanem — az államhatalom egységét akaratlanul is kifejezve — elsődlegességét is biztosítani kívánta a végrehajtó hatalommal szemben. Deák Ferenc már az országgyűlés 1834. január 14-i ülésén megállapította: „Minden szabad országban minden szabad polgári alkotmánynál elkerülhetetlenül szükséges, hogy a törvényhozó szerv a végrehajtó hatalomtól teljesen független legyen... A törvényhozás tehát a kormány rendeletei felett is bíraskodhatik s így a végrehajtó hatalom vagy on inkább az egész törvényhozásnak, melyet a fejedelmekkel együtt a nemzet gyakorol alája vetve.”⁸

Közvetlen érdek fűzte a parlamentet ahhoz is, hogy a bíróságokkal szemben is hangsúlyozzák ezt az elsődlegességet és függetlenséget. Franciaországban — ahol az elfogatási parancsra (lettres de cachet) induló büntető eljárási rendszer a legelterjedtebb példát szülte az igazságtalan igazságszolgáltatásnak — a Nemzetgyűlés első teendői között hozta meg 1789. június 23-án tagjai felelőtlenségéről, majd 1790. június 26-án a képviselők sérthetetlenségéről szóló határozatát. A szétválasztási elmélet hívei a bírói hatalmat olyannak tekintették, amelynek hatásköre általában nem terjed ki a törvényhozó szerv tagjaira. Ez tűnik ki Deák Ferenc 1835. augusztus 5-i országgyűlési beszédéből. „Azt csakugyan senki sem tagadhatja, hogy a szólásszabadság korlátait, melyeket csak a törvényhozás határozhatja meg, kiszabni, vagy bármely nemzeti juss felett bíraskodni az ítélőszékeknek hatalmába nem tartozik.”⁹

4. A polgári alkotmányosság számos haladó tételének maradéktalan megvalósulása csakis a szocialista társadalmi, állami berendezkedés teljes kialakulásával következhet be. A szocialista államban igen sok gyökeresen új politikai, jogi intézmény születik. Az új intézmények mellett az egyes országok sajátos történelmi és egyéb körülményeitől függően a felépítmény politikai és jogi elemei körében több olyan régi formát is találunk, amelyek más társadalmi rendben keletkeztek, de új tartalommal megtöltve alkalmasak arra, hogy az átmeneti korszak sokszínűségét gazdagítva a szocializmus építésének ügyét szolgálják.

Most, amikor a múlt hibáin okulva az elméleti és a gyakorlati munkában felszámoljuk a dogma-

⁴ Nem tekintették a burzsoá parlamenti életben a mentelmi jog törvényi megfogalmazásának a képviselőház által „a rögtönítélő hadi s polgári vegyes bíróságok felállítására, szerkezetére, eljárására, s ítéletek alá tartozó esetek meghatározására tárgyában” 1849. február 13-án Debrecenben elfogadott törvény 6. §-át, mely kimondta: „Önként értetik, hogy a törvényhozó test tagjai sem vizsgálat alá, sem pörbe nem fogadhatnak, ha csak a ház minden előforduló esetre különös felhatalmazást nem ad...” L. Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés Bp. Akadémiai Kiadó, 1954. 718. l.

Az első világháború után az 1920. I. tv. 3. §-a a mentelmi jog szokásjogi szabályait kiterjesztette a nemzetgyűlés tagjaira. A felszabadulás után az államhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről szóló 1945. évi XI. tv. 2. § (1) megállapította, hogy „a nemzetgyűlés tagjai részére ugyanazt a mentelmi jogot biztosítja, mint aminőben az országgyűlés tagjai részesülnek.”

⁵ L. Országgyűlési Irományok 1865. 3. kötet 150. sz.

⁶ L. Jellinek Artúr: A mentelmi jog. Budapest 1890. 198—207. l. Nagy Ernő: Meddig terjed az országgyűlési tag mentelmi joga. Budapesti Szemle 1889. 59. kötet 234—235. l. Bölöny József: Mentelmi jog I. Budapest 1937. 98—99. l.

⁷ L. Jellinek: i. m. 206—207. l.

⁸ Kónyi Manó: Deák Ferenc beszédei I. kötet, Budapest 1903. 47. l.

⁹ Kónyi: i. m. 190. l. — L. még: Concha: Alkotmánytan Bp. 1895. 292. l.

tikus szemléletet és annak káros következményeit és a szocialista alkotmányosság valóban demokratikus légkörének megteremtésén fáradozunk, a politikai és jogi garanciák széles hálózatát kell kiépítenünk és élővé tennünk. Ezek között bátran használhatunk fel olyan eszközöket is, amelyek a társadalmi fejlődés korábbi termékei. A mentelmi jog, azon belül az immunitás garanciális hatását például még hosszú ideig fel kell használnunk, mert az a demokratizmus, a törvényesség érvényesülését, a szocialista népképviselői alkotó készségét segíti elő.

III.

1. Az elmúlt években rendíthetetlenül állítotuk, hogy népi demokratikus államrendünkben a felelőtlenség, mint büntethetőséget kizáró alanyi jog nem tartozhat a képviselői jogosultságok közé, mert ez a képviselők részére kiváltságos helyzetet eredményezne, őket az állampolgárok fölé emelné. Szocialista viszonyok között pedig nem képzelhető el semmiféle kiváltság, semmiféle felelőtlenség. Ezt az álláspontot vallotta a törvényhozó a Btá. megalkotásakor is, amikor nem emelte ki a képviselőket a büntető jogszabályok hatálya alól törvényhozói munkájuk gyakorlása közben sem.

A szocialista törvényesség, a törvény előtti egyenlőség, az egységes igazságszolgáltatás elve — hangsúlyoztuk — megköveteli, hogy bármilyen funkciót, tisztséget betöltő állampolgárral szemben (legyen az országgyűlési képviselő, miniszter, bíró vagy ügyész), ha bűncselekményt követ el, a törvény előírása szerint illetékes és hatáskörrel bíró bíróság járjon el. Alkotmányunk is hasonló szemléletet tükröz. Idézett szakasza nem tartalmazza az immunitás intézményét, hanem csak a „sértethetlenség”-re korlátozza a mentelmi jogot.¹⁰ A probléma ilyen felfogását és megoldását az elmúlt évek tapasztalatait és az előttünk álló célkitűzéseket szem előtt tartva nem tekinthetjük előrevivőnek. Alkotmányunk szellemében bővíteni kell a népszuverénitásból folyó összes jogokat gyakorló legfelsőbb államhatalmi szerv tagjainak jogosultsági körét abban az irányban, hogy képességüket, tudásukat minél szabadabban, gyümölcsözőbben tudják hasznosítani.

Országgyűlési képviselőink valóban nem felelőtlenek, sőt több vonatkozásban fokozott felelősség terheli őket. Felelősek mindenekelőtt választóiknak azért, hogy hogyan élnek képviselői jogaikkal, hogyan teljesítik küldötti kötelezettségeiket, mennyiben hajtják végre választóik közérdekű megbízatásait. A képviselői függetlenségről általánosan vallott burzsoá felfogás szerint a képviselői független választóitól, nem tartozik nekik felelősséggel. Választók és választott között nem

áll fenn jogokat és kötelezettségeket fakasztó, illetőleg tartalmazó jogviszony.¹¹ A szocialista népképviselői rendszerben a képviselői jogok és kötelezettségek, valamint a kötelezettségek teljesítéséért való felelősség elsősorban a választók és küldött közötti jogviszony tartalmi elemei. A képviselő és az országgyűlés, továbbá a képviselő és az egyéb állami szervek közötti jogviszonyban rejlő jogosultságok és kötelezettségek is lényegében a küldött és a választók közötti alapjogviszonyra vezethetők vissza.

Felelősség terheli a képviselőt az országgyűlés előtt is. Igaz, hogy az országgyűlés ügyrendje nem szabályozza részletesen az országgyűlés felelősségrevonási jogát, csupán a tárgyalási rend fenntartása érdekében állapít meg az elnök és az országgyűlés számára a tagokkal szemben bizonyos intézkedési jogot. Mégis az országgyűlésnek az a joga, hogy összeférhetetlenség címén megszüntetheti a képviselő megbízatását, magába foglalja a képviselőknél az országgyűlés irányában fennálló felelősségét.

A képviselők az általuk elkövetett bűncselekményekért általában büntetőjogilag is felelősek. Sőt bizonyos bűncselekmények tekintetében *jelenleg* fokozott büntetőjogi felelősség alá esnek, mivel az államhatalmi szervek tagjai a Legfelsőbb Bíróság 1952. szeptember 13-án kelt 1. számú irányelve értelmében hivatalos személyeknek tekintendők.¹²

2. Az országgyűlésnek az államszervezetben elfoglalt helye, az állami életben betöltött szerepe, hatalmának korlátlanúsága megköveteli, hogy tagjai némely vonatkozásban bizonyos megnyilvánulásukért ki legyenek véve a büntetőjogi szabályok hatálya alól. Ahhoz, hogy az országgyűlés eredményesen tudja legfelsőbb jogszabályalkotó és irányító munkáját végezni, szükség van arra, hogy tagjai véleményüket az országgyűlésen szabadon, a büntetőjogi felelősségrevonástól való félelem korlátozó hatása nélkül formálják meg és nyilvánítsák ki. Csak akkor tud az országgyűlés sokoldalúan megalapozott, minden lényeges körülményt figyelembevevő törvényeket és határozatokat alkotni, ha a képviselők mindennapi munkájuk közben élesen figyelik és gyűjtik fejlődő társadalmi, gazdasági és állami életünk megvalósítandó feladatait, megszüntetendő fogyatékoságait, meg-

¹¹ „A képviselő ma nem képviseli a kerületet, a választóknak nem megbízottja. A képviselők és a választók között jogi természetű viszony a választás pillanatában megszűnik, vagyis csak abban áll, hogy a választóközség a jelöltet megválasztja, az meg a választást elfogadja.” L. Nagy Ernő: i. m. 225—226. l.

¹² A hivatalos személy fogalmát illetően: nyilvánvaló a hivatalos személy fogalmának szűkítésére irányuló felfogás helyessége, van olyan nézet, mely szerint hivatalos személynek csak az lenne tekintendő, aki törvény (jogszabály) alapján intézkedési vagy rendelkezési joggal állami feladat ellátására jogosult vagy kötelezett. Ezen ismérvek együttvéve általában nem fedik a képviselői megbízatást. Előfordulhat azonban, hogy a képviselőt valamely feladatra létrehozott bizottság tagjaként megilleti az intézkedési vagy rendelkezési jog.

¹⁰ A népi demokratikus államok alkotmányai közül csak az 1947-ben elfogadott bolgár, az 1948-ban megalkotott csehszlovák és az 1949-ben létrehozott német demokratikus köztársasági alkotmány tartalmaz a „sértethetlenség” megfogalmazása mellett a felelőtlenségre emlékeztető rendelkezéseket. L. Bolgár Népköztársaság alkotmánya 29. §-át, Csehszlovák Köztársaság alkotmánya 44. §-át, Német Demokratikus Köztársaság alkotmánya 67. §-át.

oldandó problémáit. Véleményt alkotnak az észlelt jelenségekről. Véleményüket kinyilvánítják és ellenkező nézet esetén termékeny vitában, fel fogásukhoz híven, őszintén és tárgyilagosan érvelnek véleményük mellett, védik álláspontjukat. Az építő kritika valódi szabadsága, a bátor bírálat érvényesítése a legmagasabb állami fórum működésében az egész állami életre kiterjedő hatósugárral bír. Rendkívül fontos tehát olyan szabad kritikai légkör kialakítása, amelyben elképzelhetetlen és lehetetlen bármilyen hátrány vagy megtorlás alkalmazása a bírálóval szemben. Ez olyan követelmény, melynek megteremtését az immunitásnak az alábbiakban körvonalazott alkotmányos garanciájával is biztosítanunk kell.

Az országgyűlés által alkotott törvények az országgyűlés tagjaira is kötelezőek. Ez alól az általános tétel alól az országgyűlés csak törvény formájában tehet kivételt. A képviselőre nem vonatkozó, kivételszámba menő jogszabályok közé olyan rendelkezéseknek kell tartozniuk, amelyek bizonyos szóban, véleménynyilvánításban elkövethető bűncselekményeket fogalmaznak meg. A képviselőnek természetesen, mint minden állampolgárnak, kötelessége, hogy bármilyen körülmények között kerülje a véleménynyilvánítással elkövethető bűncselekményeket.

A képviselői munka sajátosságából folyóan azonban előfordulhat, hogy a képviselő az országgyűlés ülésén vagy valamely országgyűlési bizottságban végzett munkája közben állást foglal egyes jogszabályok vagy intézmények megszüntetése mellett. Megítélése szerint helytelen politikai törekvés, állami intézkedés módosítása vagy eltörlése érdekében szólal fel. Ezek során előterjesztésben, véleménynyilvánításban olyan alátámasztást, érvelést, kifejezést alkalmaz, amely valamelyik közlés útján megvalósítható bűncselekmény — izgatás, államtitok, hivatali titok megsértése, rágalmozás, becsületsértés stb. — elkövetését jelenti. Az ilyen érvelés kifogásolható formája, egyes vonatkozásokban nem helytálló tartalma ellenére sok valóságos, igaz elemet foglalhat magában. Különösen pozitív, értékes lehet az a cél, amelynek elérése érdekében a képviselő az ügyért aggódva, az észlelt jelenségeken megbotránkozva, nemes törekvésektől áthatva beszédében, nyilatkozatában, indítványában büntetőjogilag pönalizált kifejezésekkel, érvekkel él. Az országgyűlés az állami érdekek egészének legfőbb képviselője, védelmezője. Az állami összérdek maradéktalan szolgálatát segíti elő, teszi feszélyezetlenné az, ha a törvény a képviselőket felmenti az országgyűlésen belül véleménynyilvánítással elkövetett bűncselekményekre vonatkozó büntetőjogi felelősség alól. Az immunitás anyagi jogi mivoltából adódik, hogy az alája tartozó megnyilvánulások nem tekintendők bűncselekményeknek. Ebből pedig önként következik, hogy a képviselőt megbízatásának lejárta után sem lehet felelősségre vonni képviselői megbízatásának idején tanúsított, az immunitás mentelme alá tartozó magatartása miatt.

Más megítélés alá eshet az a képviselő, aki az országgyűlés ülésén, országgyűlési bizottsági ülésen

a képviselői megbízatással összeférhetetlen működést fejt ki s emiatt méltatlanná válik a képviselői tisztségre. A nép választott küldöttje a dolgozó nép érdekében köteles tevékenykedni. Elképzelhető ezért olyan szabályozás, amely megengedi a képviselő büntetőjogi felelősségrevonását, ha az országgyűlés a képviselő mandátumát, bár immunitás alá eső, de a dolgozó nép érdekével élesen szembenálló magatartása miatt összeférhetetlenség címén megszünteti és egyidejűleg kimondja a büntetőjogi felelősségrevonás lehetőségét is.

3. Az immunitásban rejlő mentesség nem jelenti a képviselő kifogásolható megnyilvánulásainak erkölcsi és politikai legalizálását. Képviselői működése felett választóinak és az országgyűlésnek kell megalkotniuk az értékítéletet és levonniuk a következtetéseket. Az immunitás vázolt módon való bevezetésének ezért maga után kell vonnia az országgyűlés felelősségrevonási jogának részletes szabályozását.¹³ Képviselőink bevezetendő immunitását a fentiek alapján semmiképpen sem tekinthetjük általában felelősségmentességnek, hanem csakis az országgyűlés vagy valamely országgyűlési bizottság ülésén tett véleménynyilvánítás, nyilatkozat tekintetében meglevő büntetőjogi felelősségmentességnek. Természetesen az ilyen nyilatkozatokért a képviselőt az országgyűlésen kívül nemcsak a büntető, hanem egyéb hatósági eljárásra jogosult állami szervek sem vonhatják felelősségre. Nem terjedhet ki a képviselők büntetőjogi feleletmentessége nem az országgyűlés ülésén vagy annak valamelyik bizottságában tanúsított magatartására, továbbá, bár a fenti helyen elkövetett, de nem a véleménynyilvánítással elkövethető különböző bűncselekményekre (pl. lopás, testi sértés, emberölés stb.). A „sérthetetlenség” intézményéhez vezet el már bennünket annak vizsgálata, hogy az immunitás alá nem tartozó bűncselekmények elkövetése esetén milyen feltételek és milyen eljárás mellett vonható felelősségre az országgyűlési képviselő.¹⁴

¹³ Felszabadulásunk után a nemzetgyűlés 1946. évi házszabálya a ház elnökének rendreutastási, szövegrevonási és kivezetetési jogot biztosított azzal a képviselővel szemben, aki felszólalása során a demokratikus államrendet, a Nemzetgyűlés tekintélyét, a közérkölséget, a parlamenti, a nemzetközi illemt vagy szokásokat, a nemzeti vagy vallási érzést sértő kifejezést használt, a nemzetgyűlés tagja, vagy a nemzetgyűlésen kívülről személy, vagy valamely nemzetiség, osztály, vagy hitfelekezet ellen sértést tartalmazó, vagy ezek ellen gyűlöletre izgató nyilatkozatot tett. A Nemzetgyűlés pedig a mentelmi bizottság javaslata alapján durva sértés esetén a képviselőt a Ház megkövetésére ítéltette, jegyzőkönyvi megrovásban részesíthette, vagy a Nemzetgyűlésből határozott időre ideiglenesen kizárhatta. L. Nemzetgyűlés házszabálya 1946. 11. és 13. §§.

¹⁴ Több alkotmány az immunitás terjedelmének megfogalmazásánál a törvényhozó szerv tagjainak szavazását is a feleletmentesség alá sorolja. (L. Francia Köztársaság alkotmánya 21. §-át, Olasz Köztársaság alkotmánya 68. §-át, belga alkotmány 44. §-át, Német Demokratikus Köztársaság alkotmánya 67. §-át.) A szavazati jog fogalmából következik, hogy az a negatív és pozitív szavazás, valamint a szavazástól való tartózkodás lehetőségét jelenti, ezért a törvényi szabályozásban a szavazásért való feleletmentességet nem indokolt felvenni.

Jóllehet a fentebb körülírt immunitás első sorban a szóban elkövethető bűncselekmények tekintetében nyújt mentességet, azt mégsem lenne helyes azonosítani — mint egyes polgári szerzők tették — a parlamenti szólásszabadsággal.¹⁵ Nem lenne helyes, mert a szólásszabadság olyan alapjog, melyet alkotmányunk „a dolgozók érdekeinek megfelelően” minden dolgozó számára biztosít. (Alk. 55., 58. §§.) Az immunitás és a parlamenti szólásszabadság azonosítása alkotmányunk létrejötte előtt sem volt helytálló, mert a feleletmentességnek a Bösörmányi ügyben meghatározott fogalma a képviselőnek nem csupán szóbeli és nemcsak a parlamentben, hanem a házonkívüli és tevésben megjelenő ténykedéseire is kiterjedt, természetesen, ha azt képviselői minőségben követte el. Ha az országgyűlési képviselők immunitása a javasolt terjedelemben törvényerőre emelkedne, akkor sem lenne találó azt parlamenti vagy országgyűlési szólásszabadságnak nevezni, mert egyrészt véleménynyilvánítás nemcsak szóban fejezhető ki, másrészt pedig képviselőink országgyűlési szólásszabadsága, szólásjoga alatt a képviselőknek az alkotmányban és az ügyrendben biztosított, de egyben a szólásjog határait, formáját, rendjét, megszabott felszólalási, tanácskozási jogát kell értenünk.

4. Jogi természetét tekintve az immunitás a mentelmi jog egyik összetevője. Olyan *alanyi jogosultság*, amely az országgyűlés tagjává megválasztott képviselőt az államjogi normák és az azokon alapuló anyagi büntetőjogi szabályok rendelkezései alapján illeti meg. Az immunitás annak az államjogi jogviszonynak egyik jogosultsági eleme, amely a szabályszerű megválasztás pillanatában a képviselők és a választók, valamint a képviselő és az állami szervek között létrejön. E jogosultságkötelezettjei a hatósági felelősségrevonásra hivatott állami szervek. Kötelezettségük abban testesül meg, hogy nem vonhatják felelősségre a képviselőt a törvény értelmében immunitás alá eső magatartásáért. Sajátos vonása az immunitásnak, mint minden képviselői alanyi jognak az, hogy a képviselő nem mondhat le róla. Egyéni elhatározásával legfeljebb csak úgy válhat meg attól, ha lemond képviselői megbízatásáról. A képviselői jogok ugyanis nem a képviselő egyéni, hanem a közösség érdekeinek minél tökéletesebb szolgálatát célozzák. A pozitív képviselői jogok gyakorlása, a negatív képviselői jogokkal való élés az országgyűlés tagjainak egyben kötelessége is.

IV.

1. A mentelmi jog másik elemének vizsgálatánál első kérdésként az merül fel, hogy szükség van-e egyáltalán szocialista viszonyok között az

¹⁵ „A mentelmi jog ezen részét szoros értelemben vett immunitásnak, feleletmentességnek, *parlamenti szólásszabadságnak* is nevezzük”. L. Kemty Károly: Magyar közjog. Budapest 1926. 345. l.

Egybeesik a mentelmi jog a parlamenti szólásszabadsággal az angol és amerikai jogrendszerben. L. Bill of Rights 9. pontját, az Egyesült Államok alkotmánya 1. cikkely 6. §-át.

ún. „sérthetetlenségre”. Megmaradjon-e ez az intézmény — amelynek célja a képviselők személyének és ezen keresztül a képviselői munkának megóvása minden felesleges zaklatástól, befolyásolástól, alaptalan, szabálytalan megtorlástól — ott, ahol az állami szervek működését a szocialista törvényességnek kell áthatnia.

A szocialista törvényesség olyan alapelv és követelmény, amelynek megvalósulási feltételei hazánkban fennállanak, de a feltételek felhasználása az állami szervekben dolgozó emberektől függ, akik munkájukban felelősségből, gondatlanságból, személyes ellentétből, elfogult érzésből és még sok más okból fejthetnek ki törvénytörő tevékenységet. Megsérthetik a jogszabályokat oly módon, hogy ezáltal a képviselőket alaptalanul zaklatják, lejáratják tekintélyüket, elvonják a munkájuktól, megfélemlítik őket. Megtorolják olyan bíráló, javasoló vagy más ténykedéseiket, amelyek kedvezőtlenek voltak vagy lehetnek az illető hivatalos személyekre nézve. Igaz, hogy ez a lehetőség és veszély más állampolgár tekintetében is fennáll. Az érdek- és jogsérelem kiküszöbölésére jogrendszerünk a panaszjogtól a fellebbezési és perújítási lehetőségeken keresztül a jogerős vagy másodfokú ítélet ellen is alkalmazható törvényességi óvásig a sérelem megelőzésének vagy orvoslásának számos eszközét biztosítja. Miért szükséges a képviselők személyét és munkáját ilyen előzetes garanciával védeni, mint a mentelmi jog második összetevője? A képviselői megbízatás, a képviselői munka sajátos volta teszi ezt szükségessé. Az országgyűlési képviselők a népszuverénitás alanyától, közvetlenül a választóktól nyerik megbízatásukat. Feltöltött akkumulátorként kell hordaniok és továbbítaniok választóik óhaját. Kifejezésre kell juttatniok a nép akaratát, védeniök kell a dolgozók érdekét. Hivatásuk, hogy létrehozzák az egész állami életet irányító legfelsőbb elhatározásokat és ellenőrizzék azok végrehajtását. Nagyon fontos érdek fűződik ahhoz, hogy képviselői megbízatásukat teljes biztonságban, választóik és az egész dolgozó nép érdekeit követve, szocialista meggyőződésükhöz híven, mindenféle erőszakos ráhatástól, korlátozástól, zavarástól mentesen gyakorolják. Indokolt, hogy személyüket a különös büntetőjogi védelmen túl — amely védelem elsősorban a magánosokkal szemben nyújt fokozott oltalmat azzal, hogy a törvény büntetni rendeli azt, aki az országgyűlésnek vagy bizottságának tagja, kiküldöttje vagy választott tisztviselője ellen, vagy a NET tagja ellen követ el a BHÖ egyes pontjaiban meghatározott bűncselekményeket — az állami szervek túlkapásaival szemben is védjük azáltal, hogy az országgyűlés erre hivatott bizottságának vizsgálata és javaslata alapján maga határoz abban a kérdésben, hogy az adott esetben megindítható-e a képviselő ellen a büntető vagy egyéb, az alábbiakban megjelölt eljárás.

Képviselőink e jogosultsága nem jelent sérthetetlenséget. Személyük általában bűncselekmény vagy egyéb szankcionált magatartás elkövetése esetén nem mentes a büntetés alól. Csupán az

eljárás megindításához követel meg a jogszabályokban meghatározott feltételek mellett egy többletfeltételt, mégpedig az országgyűlésnek a képviselő mentelmi jogát felfüggesztő határozatát.

A szocialista intézmények elnevezésénél nem elengedhetetlen követelmény az, hogy ne alkalmazzuk a polgári életben is használt terminológiát, mert nem az elnevezés, hanem az intézmény lényege, tartalma a döntő. Mégis úgy véljük, hogy a szocialista mentelmi jog második alkatelemének mineműségét a „sérthetetlenség” kifejezés nem tükrözi hűen, sőt helytelen értelmezésre ad alapot. Sokkal kifejezőbb elnevezés a feltételes eljárási mentesség. A „sérthetetlenség” ugyanis nem büntethetőséget kizáró körülmény, hanem az országgyűlés határozatától függő feltételes eljárási mentesség.¹⁶

2. A mentelmi jog és a mentelmi eljárás részletes szabályozása előtt sokoldalú elemzés révén meg kell állapítani azt, hogy mire terjedjen ki a feltételes eljárási mentesség és hogyan folyjon le a mentesség felfüggesztését célzó eljárás. Tisztázni kell, mi történjék akkor, ha a képviselő mentelmi jogát valamelyik állami szerv megsérti.

Alkotmányunknak a mentelmi jogra vonatkozó rendelkezése csak a letartóztatáshoz és a büntető eljárás indításához követeli meg a mentelmi jog felfüggesztését. A büntető eljáráson kívül is indítható a képviselő ellen olyan eljárás, amelynek alaptalan lefolytatása éppen a mentelmi jog által elkerülni kívánt káros következménnyel jár. Noha ezek az eljárások és az eljárások során hozott marasztaló határozatok általában nem eredményezik a képviselő huzamosabb elvonását a képviselői hivatástól, hiszen például a szabálysértési vagy fegyelmi büntetések között nem szerepel a szabadságvesztés, mégis komolyan megfontolandó a mentelmi jognak ezekre is kiterjedő értelmezése. A tág értelmezés ellen szól az az elgondolás, hogy a képviselőnek példamutatóan kell betartania minden normát. Élen kell járnia lakóhelyén és munkahelyén az állampolgári fegyelem, a munkarend, a munkafegyelem megvalósításában. Ha pedig a helyi rendeleteket megsérti, vagy egyéb szabálysértést követ el, hivatali feladatait lelkiismeretlenül végzi, magatartásában erkölcsi fogyatékoságok tapasztalhatók, a képviselő a személyébe vetett bizalomnál fogva fokozottan felelős. Ez az érvelés megállja a helyét. De azt is figyelembe kell vennünk, hogy ezek a kiszabható büntetés mértékét tekintve nem túl-

zottan súlyos következményekkel járó eljárások a legalkalmasabbak arra, hogy a képviselőt munkahelyén, illetőleg lakóhelyén felettese, vagy a helyi állami szervek indokolatlanul, minden apró szabálytalanságba belekötve, magatartásába ilyen szabálysértéseket belemagyarázva zaklassák, lejárassák. Megtorolják a képviselő következetes kiállását, bírálatát. Ezért úgy gondoljuk, hogy a mentelmi jognak a szabálysértési és a munkaviszonyból folyó fegyelmi eljárás alól is feltételes mentességet kell nyújtania.

Nehéz megtalálni azt az ismérvet, amely megjelöli, meddig terjedjen a mentelmi jog. Egyes polgári felfogás a képviselői munkától való elvonás lehetőségét, más nézet az erőszak alkalmazását jelöli meg határu. A legtágabb értelmezés a mentelmi jog célját abban látja, hogy bármilyen zaklatástól óvjon. Egyik felfogás merev elfogadása sem vezethet a szocialista mentelmi jog rendeltetését szolgáló eredményhez. A tényleges elvonás nem lehet következménye a szabálysértési és fegyelmi eljárásnak. A mentelmi jog oltalmára mégis szükség van e területen. Erőszak eszközésének lehet tekinteni a polgári ítélet végrehajtását. Zaklatásnak is fel lehet fogni az idegen ügyben szabályszerűen lefolytatott házkutatást, a képviselőre vonatkozó általa méltánytalanul tartott államigazgatási intézkedéseket. Ezek az eljárások — véleményünk szerint — a mentelmi jog hatókörén mégis kívülesnek, mert alig alkalmasak arra, hogy az állami szervek rajtuk keresztül a képviselő személyét és munkáját károsan befolyásolják. Nem lehet ugyanezt állítani az ún. *államigazgatási kényszerintézkedésekre*, melyeknek jogtalan eszközése, szabálytalan lefolytatása igen alkalmas a zaklatásra, a képviselővel szembeni önkényeskedésre. A feltételes eljárási mentesség kiterjesztésével e területeken is meg kell akadályozni, hogy személyes szembenállásból, rosszindulatból származó hátrányos eljárásnak, állami kényszerintézkedéseknek legyen kitéve az országgyűlési képviselő.

Ha a képviselő a mentelmi jog védelmi körén kívül tapasztal felettese, vagy az állami szervek részéről rosszindulatú, alaptalan hátrányokozást, a rendes jogvédelmi eszközök igénybevételén túl felhívhatja erre az országgyűlésnek is a figyelmét, amely indokolt esetben megteheti a szükséges intézkedést a hátrány, érdeksérelem kiküszöbölésére.

3. Külön problémaként vetődik fel a képviselő tanúzási kötelessége. Tanúkénti megjelenés idézés esetén általános állampolgári kötelesség. Tanúvallomás tételét csak a jogszabályokban meghatározott személyek tagadhatják meg. A büntető ügyben eljáró hatóság azt a tanút, aki szabályszerű idézés ellenére nem jelenik meg és elmaradását alapos okkal előzetesen nem menti ki, vagy engedély nélkül eltávozik, elővezetetheti és ezer forintig terjedhető pénzbírsággal sújthatja. (Bp. 62. §.)

A képviselőnek nemcsak jogi, hanem fokozott politikai és erkölcsi kötelessége, hogy tőle telhetőleg hozzájáruljon a szocialista igazságszolgáltatás

¹⁶ A burzsoá jogtudományban sem kizárólagosan használt kifejezés a „sérthetetlenség”.

Z. Giacometti: *Schweizerisches Bundesstaatsrecht* c. Zürichben 1949-ben megjelent könyvében büntető-eljárásjogi sérthetetlenségnek, vagy üldözésmenetségnek („die Strafprozessuale Unverletzlichkeit, das Verfolgungsprivileg”) nevezi a mentelmi jog második elemét. I. m. 512—513. l.

Pierre Wigny: *Droit Constitutionnel* c. 1952-ben Brüsszelben kiadott munkájában ugyancsak megállapítja, hogy az inviolabilitás pontatlan kifejezés, mert „a képviselőt nem vonja ki végérvényesen a büntető eljárás alól, hanem azt egyszerűen késlelteti”. A kifogásolt kifejezés helyett jobbat azonban nem javasol. I. m. 2. kötet 486. l.

céljainak eléréséhez. Elsődleges kötelessége, hogy odaadón teljesítse képviselői feladatait. Mi történjék akkor, ha a képviselői munka pl. az országgyűlés ülésén, bizottsági ülésén, vagy egyéb képviselői feladatok ellátásában való részvétel akadályozza a képviselőt tanúzási kötelezettségének teljesítésében? Helyénvaló ilyenkor a képviselőre bízni kötelezettségei fontosságának mérlegelését és megadni neki a jogot, hogy egyszerű előzetes bejelentéssel mentesíthesse magát a megjelenési kötelezettség alól. Még így is nyitva marad az a kérdés, hogy előzetes bejelentés hiányában elővezetethető-e a képviselő tanúkihallgatás végett. Ebben az esetben már nyilván erőszak alkalmazása következne be. Az idéző hatóságnak ilyenkor sem szabad szerintünk az elővezetést elrendelni, hanem legfeljebb a másik szankciót, a pénzbírságot veheti ki.

A képviselő közéleti tevékenységének megítélése szempontjából persze nem közömbös, hogy hogyan teljesíti különböző állampolgári kötelezettségét. Igazolatlan távolmaradás esetén ezért az idéző hatóságnak az országgyűlést és a Hazafias Népfront illetékes szervét erről értesítenie kellene. Indokolt lenne azt is kimondani, hogy a képviselő megtagadhatja a tanúskodást arról, amit az állampolgárok vele mint képviselővel közöltek.

4. A mentelmi jog felfüggesztésével összefüggő kérdések körében eldöntendő, hogy büntető, szabálysértési, fegyelmi stb. eljárásnál melyik szerv és az eljárás melyik stádiumában kérje a mentelmi jog felfüggesztését. E probléma megoldása összefüggésben áll annak tisztázásával, hogy a mentelmi ügyet döntésre előkészítő mentelmi és összeférhetetlenségi bizottság vizsgálata a hozzáérkezett felfüggesztési kérelem vonatkozásában mire terjedjen ki. A bizottságnak és az országgyűlésnek büntető ügyben például nyilvánvalóan világosan kell látnia azt, hogy a kifogásolt magatartás bűncselekmény-e és ha igen, milyen jellegű, továbbá, hogy fennáll-e az összefüggés a megjelölt bűncselekmény és a képviselő személye között. Figyelemmel van ezenkívül a bizottság bizonyos alaki kellékekre. Ellenőrzi, hogy az arra illetékes szervtől jött-e a megkeresés stb. E kérdésekre a bizottság az iratok és az érintett képviselő meghallgatása alapján ad választ. (Ür. 51. § [2].) Látjuk tehát, hogy a mentelmi és összeférhetetlenségi bizottságnak javaslata elkészítéséhez az elkövetett bűncselekmény átfogóan felderített és bizonyított tényállásának leírására van szüksége. A felfüggesztést kérő hatóságnak ezért a mentelmi jog felfüggesztése előtt bizonyos nyomozati tevékenységet kell folytatnia. De vajon meddig terjedhet ez a nyomozati tevékenység? És ennek során milyen hatósági intézkedéseknek lehet kitéve a képviselő? Két megoldás látszik lehetségesnek.

Az egyik elképzelhető megoldás esetén a nyomozószervek megfelelő gyanúok felmerülésekor elvégzik e nyomozást. Az ügyész a nyomozás befejezése után a vádirat benyújtása előtt fordulna legfelsőbb felügyeleti szervén keresztül az országgyűlés elnökéhez a mentelmi jog felfüggesztése végett. A nyomozati szakban minden odatartozó

cselekmény elvégezhető lenne, kivéve a letartóztatás. Ez az alkotmány értelmében csak a mentelmi jog felfüggesztése után következhet be. Képviselő elleni vádiratot ezek szerint az ügyész akkor terjeszthetne elő, ha mellékelné az országgyűlés felfüggesztő határozatát.

Jobban be tudja tölteni célját a mentelmi jog, ha hatályát kiterjesztjük a nyomozati szakaszban eszközölhető személyi szabadság korlátozásával járó kényszerintézkedésekre. Ilyen értelmű rendelkezés következtében mentelmi jogának felfüggesztése nélkül nem lehetne a képviselőt pl. őrizetbe venni, letartóztatni, terheltként kihallgatni, vele szemben személymotozást, házkutatást végrehajtani. De az ügy átfogó felderítése, az eljárás további eredményes folytatásának biztosítása érdekében meg kellene engedni a tanúk, szakértők kihallgatását, szemle tartását, a helyszín- és bűnjelek biztosítását, lefoglalást akkor is, ha az a személy, akire valamely büntetendő magatartás elkövetésének gyanúja előzetes ellenőrzés, feljelentés, az adott ügyben vagy más ügyben folytatott nyomozás vagy egyéb körülmény folytán irányul, országgyűlési képviselő. A mentelmi jog felfüggesztéséért azonnal kellene folyamodni, ha a pönalizált magatartás elkövetésének alapos gyanúja a megengedett eljárási cselekmények által is igazoltan országgyűlési képviselőre terelődik. Az egyéb feltételes eljárási mentesség alá eső hatósági eljárás megindításához mindjárt ki kell kérni a mentelmi jog felfüggesztését, ha az eljárás lefolytatását indokoltá tevő tények, adatok jutnak az illetékes szerv tudomására. A képviselő zaklatásával nem járó adatszerezés, tájékozódás természetesen e körben is elvégezhető a mentelmi jog felfüggesztése előtt.

A részletes szabályozásnál a tettenérést követő eljárást is rendezni kell. Az alkotmány értelmében tettenérés esetén azonnal meg lehet indítani a büntetőeljárást, illetőleg le lehet tartóztatni a tettenért képviselőt. A mentelmi jog által védett érdek megkövetelné, hogy az eljárás folytatásához, illetőleg a letartóztatás fenntartásához az eljáró szerv megszabott időn (pl. 24 órán) belül el kell legyen a mentelmi jog felfüggesztését kérni.

A kérelmet mindig az illető szerv legfelsőbb felügyeleti hatóságának kell közvetítenie az országgyűlés elnökéhez, aki megvizsgálás és javaslattétel végett a mentelmi és összeférhetetlenségi bizottsághoz teszi át az ügyet. (Ür. 51. §. [1]). A mentelmi és összeférhetetlenségi bizottságnak ügyrendjében meghatározandó időn belül el kell végeznie feladatát. Meg kell adni a bizottságnak azt a jogot, hogy újabb adatokat, az ügy részletesebb feltárását kérhesse az eljáró szervtől, ha a hozzáérkezett kérelem érvei alapján nem tudja javaslatát egyértelműen kialakítani. A mentelmi jog felfüggesztése mindig csak egy adott ügyben teszi lehetővé az eljárás lefolytatását. Minden egyéb vonatkozásban a mentelmi jog fennáll.

Rendezésre szorul a felfüggesztési kérelem felterjesztésének módja magánvádas bűncselekmény esetén. Célszerű volna olyan szabályozás,

amely az illetékes ügyésznek adná meg ilyenkor a kérelem továbbításának jogát. Ez az eljárási rendelkezés annál is inkább hasznos lenne, mert ha a közvetlen kérelmezési jogot a magánosoknak megadnánk, illetőleg ha a közvetlenül benyújtott kérelmet a mentelmi és összeférhetetlenségi bizottság köteles lenne vizsgálni, teret engednénk az állampolgárok számára, hogy az országgyűlési képviselők ellen irányuló zaklató törekvésüket ezáltal is érvényesíthessék. Az ügyészi közvetítésnek ezért bizonyos szűrő szerepet is be kell töltenie.

5. A feltételes eljárási mentesség tartalmának megítélése szempontjából jelentős annak a kérdésnek vizsgálata, hogy az országgyűlés milyen címen utasíthatja el a felfüggesztési kérelmet. A mentelmi jog helyes elvi szemlélete úgy gondoljuk csakis olyan szabályozást engedhet meg, amely az országgyűlésnek nem teszi lehetővé a felfüggesztés megtagadását akkor, ha az országgyűlési képviselő kétségkívül bűncselekményt követett el. A felfüggesztési kérelem elutasítása ennek következtében csak akkor lenne jogos, ha pl. 1. a vélelmezett magatartás tanúsítása nem nyer kellő bizonyítást, 2. ha vitathatatlanul megállapítható, hogy a megjelölt magatartás nem szolgálhat alapjául a kilátásbাহelyezett eljárásnak, vagy 3. ha a képviselő által tanúsított pönalizált magatartás olyan jelentéktelen súlyú, hogy az országgyűlés megítélése szerint az eljárás lefolytatása az adott eset körülményeit figyelembevéve a törvény céljával vagy az országgyűlés érdekével ellentétben áll. Azokban az ügyekben, amelyekben az országgyűlés nem adta meg a mentelmi jog felfüggesztését az egyéb jogi feltételek megléte esetén nem lehet akadály a eljárás megindításának a képviselői mandátum megszűnése után.

A polgári irodalomban sokat vitatkoztak afelett, hogy a felfüggesztő határozat az egész eljárásra kiterjed-e, vagy pedig a jogerős bírói ítélet végrehajtásához a ház újabb engedélyére van szükség. Többen amellet foglaltak állást — és lényegében a gyakorlat is ezt követte —,¹⁷ hogy erre szükség van, mert „illuzórius volna az egész kiváltság, ha a parlament nem ellenőrizhetné a végrehajtást is”.¹⁸ Ez egyébként nem sérti a jogerős bírói ítéletet — mondták —, mert a végrehajtás nem bírói, hanem közigazgatási teendő. E felfogást nem tehetjük magunkévá. A mentelmi jog felfüggesztésével az országgyűlés a képviselőt az igazságszolgáltatás elé bocsátja annak minden következményével. Az országgyűlésnek természetesen tudnia kell, mi történik tagjaival. A meghozott jogerős ítéletről a bíróságnak ezért értesítenie kell az országgyűlés elnökét, aki megvizsgálja, hogy az ítélet azon bűncselekményen alapul-e, amely miatt a képviselő mentelmi jogát felfüggesztették. Hasonló rendelkezés

vonatkozhatna a feltételes eljárási mentesség hatókörébe sorolt többi eljárás során határozatot hozó hatóságokra.

6. Minden legiszlátív munkánál a jogalkotónak számítania kell arra, hogy a címzettek a jogi normákat esetleg nem követik, megsértik. A diszpozitív előírások megfogalmazásán túl szükséges azok végrehajtásának garanciáiról is gondoskodni. A garanciák lehetnek bizonyos megelőzést szolgáló eljárási és szervezeti biztosítékok és jelentkezhettek a jogsértéstől visszatartó tendenciájú hátrányok, szankciók kilátásba helyezésében. A jogsérelem és a jog által védett érdeksérelem a szankció alkalmazásával általában nem orvosolható. A szankciók alkalmazása általános társadalmi érdekből magának a jogsértőnek és a társadalom többi tagjainak nevelését, további jogsértések prevencióját, esetleg a jogsértés megtorlását szolgálja. Bizonyos esetekben a jog és érdeksérelem a büntető szankciók alkalmazásán túl vagy anélkül ténylegesen is orvosolható a hátrányos tevékenység megszüntetése, kártérítés, elégtétel fizetés stb. révén.

A mentelmi jog védelme érdekében mindhárom eszközt igénybe kell vennünk. Az eljárási és szervezeti biztosítékokról ehelyütt nem szólunk. Milyen szankció védje a mentelmi jogot és milyen orvoslási eszköz szolgáljon a mentelmi jogában sérelmet szenvedő képviselő jogának helyreállítására. Ha hivatalos személy országgyűlési képviselővel szemben, annak képviselői mivoltáról tudva a mentelmi jog felfüggesztése nélkül végez olyan eljárási cselekményt, amely alól a mentelmi jog felmentést nyújt, törvénysértést követ el. Tudjuk azonban, hogy nem minden eljárási rendelkezés képez szankcióval ellátott normát. A büntetőjogszabályok csak néhány eljárási jogsértést rendelnek büntetni.

A mentelmi jog olyan megsértéséért, amelyet hatályos jogszabályaink nem rendelnek büntetni, a megsértő személy fegyelmi felelősséggel tartozik. Az országgyűlés utasíthatja a legfőbb ügyészt, vagy általában a megsértő személy felügyeleti szervét, hogy gondoskodjék a fegyelmi eljárás lefolytatásáról. A sérelmet okozó intézmény kebelében lefolytatandó fegyelmi eljárás azonban nem látszik elég garanciálisnak. A megalkotandó mentelmi jogi törvényben ezért külön rendelkezésben kellene szankcionálni a mentelmi jog megsértését.

A sérelem orvoslása elsősorban a sérelem megszüntetésében jelentkezhet. A polgári jogi értelemben vett rekompenzálás ritkán lehet a mentelmi jog megsértésének a következménye.¹⁹ A mentelmi jog felfüggesztése nélkül megindított eljárást a legfőbb ügyész, vagy a legfőbb felügyeleti szerv révén az országgyűlés felfüggesztheti. Ha az ügy megvizsgálása után az országgyűlés a képviselő mentelmi jogát nem függesztené fel, az eljárást meg kell szüntetni. A Bp. és az egyéb eljárási szabályok módosításával, illetőleg kiegészítésével gondoskodni kellene olyan kötelező felfüggesztő, illetőleg megszüntető okok megfogalmazásáról.

¹⁷ A 73.622/1929. I. M. sz. rendelet kötelezővé tette az országgyűlés újabb engedélyének kérését a jogerősen kiszabott szabadságvesztés vagy pénzbüntetés helyébe lépő szabadságvesztés büntetés végrehajtása előtt.

¹⁸ L. Tomcsányi Vilmos Pál: A mentelmi jogról, Budapest 1903. 72. l.

¹⁹ L. BHÖ. 137. pont.

melyek a mentelmi jog megsértésével folyó eljárás felfüggesztését, illetőleg megszüntetését eredményeznék. Az ítélet, határozat hatályon kívül helyezését kötelezővé tevő okok között pedig a mentelmi jog megsértésével lefolytatott eljárásnak is helyet kellene kapni.

A mentelmi jog sérelmét bármely képviselő közölhetné az országgyűlés elnökével. Az országgyűlés azután a mentelmi és összeférhetetlenségi bizottság javaslata alapján határoz az eljárás felfüggesztésére, megszüntetésére, az ítélet, határozat hatályon kívül helyezésére és a felelősségrevonásra irányuló felhívásról.

A mentelmi jog védelme, a mentelmi jog megsértése után pedig a sérelmet okozó személy felelősségrevonása idején a viták elkerülése végett szükséges lenne a törvényben azt is kimondani, hogy az országgyűlési képviselő az eljárás megindításakor köteles mentelmi jogára hivatkozni, amelyet az eljáró szervnek figyelembe kell vennie. Nem szabad az eljárást megindítani természetesen akkor sem, ha a képviselő nem hivatkozik mentelmi jogára, de arról az eljáró szerv egyéb forrásból tudomást szerez. Elképzelhető olyan jogszabályi rendezés is, amely csak büntető eljárással szemben írná elő a képviselő számára, hogy köteles mentelmi jogára hivatkozni. Ebben az esetben, ha maga a képviselő is úgy látná, hogy az ellene irányuló szabálysértési, fegyelmi stb. eljárás nem zaklató tendenciájú, hanem azt pusztán az ő szabálytalan magatartása idézte elő, alávetné magát az eljárásnak, anélkül, hogy mentelmi jogára hivatkozna.

A képviselők mentelmi ügyeit illető döntés az országgyűlés joga. (Ür. 51. f. [3].) Fontos jogi jelentősége van annak, hogy a képviselők mentelmi ügyeiben elsősorban maga az országgyűlés döntsön. Az országgyűlés legfelsőbb irányító szerepének növekedésével, ülésszakainak huzamosabb és gyakoribb tartásával, feladatainak rendszeres, tartalmas, alapos ellátásával a NET helyettesítő szerepe csökken. A mentelmi jog rendeltetésének elősegítése (pl. előzetes letartóztatás) vagy a mentelmi jog sérelmének megszüntetése érdekében azonban különösen sürgős esetekben továbbra is alkotmányos jogot kell adni a NET-nek ahhoz, hogy az országgyűlés együtt nemlétekor, az országgyűlés helyettesítéseként a mentelmi és összeférhetetlenségi bizottság javaslatára határozzon a képviselők mentelmi ügyeiben. A mentelmi ügyek speciális jellege e megkötésekén túlmenően megkívánja, hogy az azokban két ülésszak között született határozatokat a NET az országgyűlés legközelebbi ülésén általános beszámolóján kívül külön-külön terjessze az országgyűlés elé.

7. Mivel a mentelmi jog a képviselői megbízatással járó jogosultság, ennek keletkezési és megszűnési időpontja egybeesik a képviselői megbízatás kezdő és végpontjával. Az időpontokat illetően több probléma merül fel. Államjogtudományunkban elfogadott tétel az, hogy a mandátum keletkezésének időpontja a megválasztás napja. Mind a megbízólevél kiállítása, mind pedig az országgyűlés alakuló ülésén a mandátum-

vizsgáló bizottság jelentése alapján a megbízás verifikálása csupán deklaratív jellegű. A képviselői megbízatást eredményező konstitutív aktus maga a választás. Ha a választás szabálytalanul folyt le, az országgyűlés regisztrálja a megbízás ex tunc érvénytelenségét. A mandátum lejártának időpontja sem kétes. Az országgyűlést négy évi időtartamra választják. A négy év lejártával megszűnik a mandátum és az azzal járó mentelmi jog. A képviselői megbízatás egyéb megszűnési formáinak — a képviselő halála, az országgyűlés feloszlata, összeférhetetlenségi határozat, egyes jogoktól eltiltás, vagy választójogtól való bírói megfosztás, lemondás — bekövetkezése ugyancsak a mentelmi jog megszűnését eredményezi.

Ha „háború vagy egyéb rendkívüli körülmények esetén az országgyűlés megbízatásának meghatározott időre való meghosszabbítását mondja ki”, (Alk. 18. § (2) bek.) az országgyűlés tagjainak jogai és kötelességei a rendkívüli körülmények következtében választás, illetőleg újraválasztás nélkül az államhatalom legfelsőbb szervének elhatározásából felelednek.

Az időbeli hatály vonatkozásában ismeretes, hogy a NET megbízatása csak akkor szűnik meg, amikor az újonnan megválasztott országgyűlés az új Elnöki Tanácsot első ülésén saját tagjai sorából megválasztja. A közben eső időben mint általában mindig, amikor „az országgyűlés nem ülésezik, az országgyűlés jogkörét a NET gyakorolja”. (Alk. 19. § (4) bek.) Sajátos helyzet áll ilyenkor elő. A NET tagjainak országgyűlési képviselői mandátuma a négy év elmúltával vagy az országgyűlés feloszlataival megszűnik, de ők az alkotmány rendelkezése folytán tovább funkcionálnak, mint az országgyűlést helyettesítő legfelsőbb államhatalmi szerv tagjai. Ebben a kiemelkedő pozícióban feltétlen szükség van arra, hogy védje őket a mentelmi jog ebben az időszakban is. Minthogy e jog a képviselői viszonyból fakadó alanyi jogosultság, mely a mandátum megszűnésével automatikusan elhal, *törvénynek kell kimondania*, hogy a NET tagjait az országgyűlés megbízatásának lejártá, illetőleg az országgyűlés feloszlata után is megilleti a mentelmi jog. Ebben az esetben a NET tagságnak a megjelölt időszakban fennálló ténye és a törvény ereje lesz a forrása a NET tagok mentelmi jogának.

*

A mentelmi jog tartalmát és terjedelmét a közeljövőben megalkotandó törvény foglalja majd magában. Az anyagi jogi rendelkezéseket követniök kell azoknak az eljárási normáknak, melyek az előbbiek érvényesülését hivatottak biztosítani. A nyomozószervek, az ügyészség, a bíróság és egyéb állami szervek eljárását szabályozó rendelkezéseket ennek megfelelően ki kell egészíteni. Az országgyűlés, a NET, a mentelmi és összeférhetetlenségi bizottság ügyrendjében kell helyet adni azoknak a rendelkezéseknek, melyek megszabják e szervek feladatait és a feladatok megoldásának módját a mentelmi ügyek intézésében, a mentelmi jog védelmében.

Ádám Antal

A büntetőbíróági ítélet kötelező erejének kérdéséhez

I.

A kérdés lényegében abban foglalható össze, hogy vajon milyen hatást gyakorol a büntető eljárásban keletkezett jogerős ítélet a bűncselekményből eredő kártérítést tárgyzó polgári perben keletkezett ítéletre és fordítva. Mindjárt itt előjáróban hangsúlyoznunk kell, hogy a tárgyalat kérdés egy magasabb kategóriának csak részkérdése. Az alapkérdés ugyanis az lenne, hogy milyen hatást gyakorol egy jogerős hatósági döntés egy olyan későbbi eljárásra, illetve határozatra, amelynek tárgya ugyanaz.

Ebből a tágabb körből emeljük ki ez alkalommal a jogerős bíróági ítéletet és e keretben is csak azt vizsgálva, hogy ez a bíróági ítélet mennyiben gyakorol hatást egy későbbi bíróági eljárásra, illetve abban születendő döntésre.

Már ebből az előrebocsátásból látható, hogy itt a bíróági határozatok úgynevezett „kötelező erejéről” van szó. Természetesen ez is magasabb kategória, amennyiben a kötelező erő kérdése vizsgálható egészen általánosan, tehát úgy hatósági, mint személyi vonatkozásban általában, vizsgálható a bírói társhatóságok vonatkozásában és végül vizsgálható — és ez lenne tanulmányunk tárgya — az egy és ugyanazon tényállásból fakadó újabb eljárásra gyakorolt hatásában.

Ez a kérdés tulajdonképpen tartalmi és formai elemekre bontható, mert aligha kétséges, hogy a büntető és polgári eljárás párhuzamában a kérdésnek mind anyagi büntető- és polgári jogi, mind pedig büntető és polgári eljárásjogi vonatkozásai vannak és ezek a vonatkozások egymástól élesen alig különíthetők el.

Itt azonban csak az obligatio ex delicto kérdéskomplexumáról lesz szó, még pedig annak abban a tágabb értelmében egyrészt, amelyben a bűncselekményből fakadó kártérítési igény polgári perben kerül érvényesítésre és abban a szűkebb keretben másrészt, amikor a bűncselekményből fakadó kártérítési igényeknek — az igény természetétől függő — korlátozott része magában a büntető eljárásban polgári jogi igényként érvényesíthető.

Az igény tartalma az, amelyet anyagi büntető- és polgári jogi rendelkezések determinálnak. Míg az igény polgári jogi determináltságának kérdése magyarázatra nem szorul, addig vannak olyan kártérítési igények, amelyeknek jogalapját kizárólag a büntető törvény határozta meg. Ilyen igény fakad például a testi sértésen alapuló bűncselekményekből, valamint a hivatalos hatalommal való visszaélés bűncselekményéből, és ilyen másrészt pl. az úgynevezett kártalanítás is.

Míg azonban a bűncselekményből fakadó kártérítési igény — nagy általánosságban — a sértett választása szerint vagy magában a büntető eljárásban, vagy pedig — mint a Bp. magát kifejezi — egyéb törvényes úton, tehát rendszerint polgári perben érvényesíthető, addig a testi sértéses és hivatalos hatalommal való visszaélés bűncselekmé-

nyeknél függetlenül a sértett egyéb fellépésétől a büntető bíróság volt köteles a kártérítés kérdésében rendelkezni, a kártalanítás tekintetében pedig nincs is bíróági, különösen polgári bíróági hatáskör.¹

A kérdés ilyen exponálása után röviden azt is szeretném vizsgálat tárgyává tenni, hogy vajon van-e a témának időszerűsége és ha igen, miben jelentkezik az.

Ismeretes, hogy a burzsoá magyar büntető és polgári tételes eljárási jog nem foglalkozott az ezen eljárásokban keletkező ítéleteknek a másik eljárásra gyakorolt hatása kérdésével. Ennek folytán a bírói gyakorlatra várt az a feladat, hogy ezt a könnyűnek egyáltalán nem mondható kérdést megnyugtató módon szabályozza. A kérdésnek burzsoá magyar jogi rendezése tehát szokásjogi úton ment végbe. Ez az út az egyszerű bírói döntésektől a jogegységi döntvényig, majd az ennek alapján meginduló újabb bírói gyakorlaton keresztül újabb jogegységi döntvényekig vezetett és ha ezeknek az állásfoglalásoknak belső tartalmát vizsgáljuk, azt állapíthatjuk meg, hogy lényegében a bírói gyakorlat először a büntető ítéletnek a későbbi polgári perre való kötelező jellegéből indult ki és végül is — teljes fordulattal — eljutott odáig, hogy a polgári bírónak teljes szabadságát nyilvánította ki későbbi döntésénél a kártérítés kérdésében.²

Téves volna azonban azt hinni, hogy ezzel egy hosszú fejlődési folyamat teljesen lezárult, mert a bírói gyakorlatnak ezt az évtizedeken át tartó ingadozását eléggé széleskörű elméleti és gyakorlati szakírói vita kísérte,³ és ebben a vitában szó-

¹ Vö. B. H. Ö. 137, 357 és 370. pont és Bp. 232. §-ával.

² 198. sz. E. H. és 49, valamint 72. sz. J. D., Polgári jogi Határozatok Tára I. k. 370. és VII. k. 288, 298. lap.

³ Vö. Liszkay A.: A polgári és bűnügyi közti viszonyról, Jtk. 1873, 53, 76, 83, 89 és 100. lap; Zlinszky I.: A bizonyítás elmélete, Bpt. 1875, 159—177; Ökrös B.: A törvénykezés reformja, 1880, 146—150; Blau Gy.: Büntető ítélet jogereje a polgári perben, I. A. 1921, 324—8; B(lau) Gy.: Büntető ítélet kihatása a polgári perre, Polg. Jog 1927, 242; Schuster R.: A büntető bíróság ítéletének kihatása a polgári perre, J. A. 1931, 33—9; Schuster R.: A büntető bíróság ítéletének kihatása a polgári bíróságra, M. J. Sz. 1932, 36—9; Szolnok J.: Megjegyzések a m. kir. Kúria polgári jogegységi tanácsának 49. számú döntvényére, M. J. Sz. 1932, 188; Schuster R.: Válasz Szolnok Jenőnek a 49. J. D.-el kapcsolatban írt cikkére, M. J. Sz. 1932, 224; Szigeti L.: 49. sz. J. D., Polg. Jog 1932, 214; Szigeti L.: A büntető bírósági ítélet hatálya a polgári perben, Polg. Jog 1932, 28; Mahrer L.: Mennyiben legyen kötelező a büntető bíróság ítélete a polgári perben, Jtk. 1932, 44—6; B(eck) S.: Fegyelmi bíráskodás magánjogi szolgálati viszonyban, Polg. Jog 1932, 366; Szigeti L.: Fegyverhasználat jogossága kérdése a polgári perben, Polg. Jog 1933, 126; Balás P. E.: A büntető és polgári ítélet viszonya, J. A. 1933, 331—9; Vági J.: A fegyelmi bírósági ítéletek kötelező ereje a munkaügyi perben, J. A. 1933, 160—3; Balla I.: Kötelező bosszúállás, Polg. Jog 1933, 39; Szigeti L.: Két perjogi kérdés, Polg. Jog 1935, 175; Vinczenti G.: A büntető bíróság határozatának hatálya a polgári perben, Jogi Értekezések Degré Miklós 70. életéve betöltésének megünneplése alkal-

hoz jutott az a két élesen ellentétes felfogás, amely ennek a kérdésnek világirodalmát jellemzi.⁴

Az új szocialista magyar büntető és polgári eljárási tételes jog szakított ezzel az állásponttal és szakított a módszerrel is. A szocialista jog elvi álláspontja szerint a bíróság nem jogalkotó tényező⁵ és ennek folytán a bírói ítéletek — és újabban a Legfelsőbb Bíróság kollégiumi állásfoglalásai is csak a tételes jog helyes magyarázatára hivatottak.⁶ Ilyen álláspont mellett egy ilyen mélyreható kérdést nem lehetett tételesjogilag szabályozatlanul hagyni. Ezért a törvényhozó úgy az új büntető, mint pedig az új polgári perrendtartásba lényegében azonos szövegű rendelkezést vett fel, amellyel a szóban forgó kérdést tételesjogilag fixálta.

Mindössze egy törvényi bekezdésről van szó, de hogy ennek a szövegnek — helyesebben annak minden egyes szavának — és a szavak sorrendjének milyen a döntő jelentősége, arra rámutat az, hogy — az egyébként más okokból megalkotni szükségessé vált — büntető perrendtartási novella jó alkalom volt arra is, hogy a perrendtartás életbelépése óta már megnyilvánult nehézségeket megkísérelje törvényhozásilag kiküszöbölni. A kérdés immár az, megnyugtatóan rendezi-e a módosított perrendtartás a két eljárás ítéletének kötelező hatályát.

A kérdés már egymagában is időszerű annak folytán, hogy egy eddig csak a joggyakorlatban kifejeződött jogszabály helyét kötött formában fogalmazott, tételes szabály foglalta el és hogy ezt a szabályt rövid három év leforgása alatt módosítani kellett.

mából, Szeged 1937, 379—96; Vinczenti G.: A büntetőbíróság jogerős felmentő ítéletének hatálya a polgári perben, Polg. Törv. Jog Tára (a M. J. Sz. melléklapja) 1921, 129.

⁴ E dolgozat történeti része helyszűke miatt ez alkalommal nem volt közölhető. Az irodalomból vö. különösen Kuttner: Urtheilswirkungen ausserhalb d. Zivilprozesses 1914; Schäffer M.: Über d. Einfluss d. Criminalurtheiles a. d. Civilpunkt, Archiv f. d. civ. Praxis 1854, 1—34; Zimmermann Fr.: Ist d. Civilrichter a. d. Auspruch d. Criminalrichters gebunden u. umgekehrt? Zeitschr. f. Civilrecht u. Prozess Neue F. 1854—55, XI. k. 55—83, XII. k. 217—46; Verhandlungen d. 7. deutschen Juristentages; Wurzer, D.: Einfluss d. rechtskräftigen Zivilurtheils a. d. Strafurtheil, Gerichtssal 89. k. 106; Stein: D. bindende Kraft d. richterlichen Entscheidungen; Binding: D. rechtskräftige Strafurtheil in seinen strafprozessualen, strafrechtlichen u. staatsrechtlichen Wirkungen, Rechtsgang II. k. 1. sz.; Merkl: Welche Wirkung haben d. rechtskräftigen Urtheile in Strafsachen a. d. Entscheidungen in Civilsachen u. umgekehrt? Jagemann's Gerichtssal 1852, 429, 500; 1853, 135; Orloff: Adhaesionsprozess 1854; Simon G.: Von d. Wirkung d. Criminalurtheils auf. d. Entscheidung d. Civilpunktes, Archiv f. d. civ. Praxis 39. k. 247.

⁵ Arzsanov—Kecsekjén—Manykovszkij—Sztrogovics, Állam és jogelmélet, Bpt. 1951, 309.

⁶ Vö. Tyiskevics J. S.: Jogforrások e a Szovjetunió Legfelső Bíróságának teljes ülése által kibocsátott irányelvek, Cikkgyűjt. 1955, 536—43; Benkő Gy.: A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának irányító szerepe, Jtk. 1956, 65—75; V. össze még: Vita a törvénykezési szervezeti munkaközösségben a Legfelsőbb Bíróság irányító szerepéről, Jtk. 1956, 174—78, lásd itt különösen Névai L. zárószavát; Névai L.: Bírósági szervezet és bíraskodás a Szovjetunióban, Bpt. 1949, lásd itt különösen a Szovjet bírósági szervezeti törvény szövegét.

De nemcsak ez a tételesjogi helyzet és a bírósági gyakorlat ingadozása ad időszerűséget, hanem az is, hogy részben ennek következményeként az elmélet is szükségesnek látta, hogy ezzel a kérdéssel behatóan foglalkozzék. A Magyar Tudományos Akadémia jogi bizottságának törvénykezési jogi szekciója a kérdést napirendre tűzte és annak megvitatásával — ankét keretében — a Szegedi Tudományegyetem állam- és jogtudományi karának polgári eljárási jogi tanszéke munkaközösségét bízta meg. Ennek az ankétnek az előkészítése és összehívása azonban késik.

Végül időszerűséget ad a kérdésnek az is, hogy a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága a kérdésben elfoglalt eltérő elvi álláspontokkal nemrégén újból foglalkozott.

Mindehhez még azt tesszük hozzá, hogy a probléma helyes eldöntése nagyban járulhat hozzá bíróságainknak a kettős eljárások alóli tehermentesítéséhez, ennek folytán nemcsak a polgári — hanem főleg a társadalmi tulajdonban bekövetkezett károk gyors tisztázásához és megítéléséhez, eredményesebb behajtásához. Végül a bírósági eljárással kapcsolatban felmerülő önköltségek és a felek jogérvényesítésével kapcsolatos költségek lényeges csökkentése is sürgeti.

II.

A Bp.-nek a Bpn. által módosított szövege szerint a büntető bíróság jogerős ítélete a polgári bíróságra is irányadó abban a kérdésben, hogy követtek-e el bűncselekményt és hogy annak elkövetője a terhelt volt-e; a kártérítési kötelezettség megállapításában azonban a büntető bírói ítélet a polgári perben eljáró bíróságot nem köti.⁷

A Pp.-nek a Ppn. által módosított 9. § (1) bekezdése lényegében ugyanezt a szöveget tartalmazza az egyik mondat sorrendjének felcserélésével és az „is” szócska elhagyásával.⁸

Ha e két törvényhelyben csak az a félmondat foglaltatnék, hogy a büntető ítélet „a polgári perben eljáró bíróságra is irányadó” — vitássá lenne tehető, hogy az „irányadó” megjelölés alatt a törvényhozó tulajdonképpen mit értett. Miután azonban a törvényhely a polgári bíró hatáskörét illetően kifejezetten kimondja, hogy a büntető ítélet a polgári perben eljáró bíróságot más vonatkozásban „nem köti”, ebből a contrario következik, hogy az „irányadó” szó az előző mondatban azt jelenti, hogy a bűnösség kérdésében a büntető ítélet tartalma az utóbb eljáró polgári bíróra kötelező.

A Bp. 9. §-ának (2) bekezdése teljesen elütő szövegű a Pp. 9. §-ának (2) bekezdésétől. Míg ugyanis ezen utóbbi törvényhely más hatóságok — tehát nem a büntetőbíróság — határozatának hatályáról rendelkezik, addig a Bp. 9. § (2) bekezdése arról rendelkezik, hogy „azt, hogy a terheltet bűnösnek kell-e kimondani és milyen bűncselekményben, a büntetőbíróság önállóan

⁷ Vö. 1951. évi III. tv.-nek az 1954. évi V. tv.-nyel módosított szövegének 9. §-át (továbbiakban Bp.).

⁸ Vö. 1952. évi III. tv.-nek az 1954. évi VI. tv.-nyel módosított 9. §-át (továbbiakban Pp.).

bírálja el akkor is, ha a polgári perben a bíróság már jogerős határozatot hozott". A két perrendtartás nem tulajdonít azonos hatályt a két eljárásban keletkezett jogerős ítéletnek, hanem a büntető eljárásban keletkezett ítéletet a polgári bíróra a bűncselekmény, annak elkövetője tekintetében kötelező hatályúnak nyilvánítja, viszont a polgári bírónak a kártérítés kérdésében keletkezett jogerős ítéletének a bűnösség kérdésére nem tulajdonít jelentőséget. A két törvényhely egybevetése első pillanatra logikusnak látszik, mert hiszen ebből az lenne kiolvasható, hogy a büntetőbíró csak azt vizsgálja, hogy következ-e el bűncselekményt és hogy azt a terhelt követte-e el s ha ezt megállapítja, döntése a polgári perben is irányadó. De a kártérítés kérdésében a polgári bíró szabadon dönt. Ezzel szemben a polgári perben keletkezett ítélet azt állapítja meg, hogy keletkezett-e kár valamely bűncselekmény következtében és hogy ezt a kárt ki köteles megtéríteni, mely ítélet nyilván a büntető bíróra is irányadó a kártérítés kérdésében. Ez világosan kitűnik abból, hogy ha a sértett ugyanezt a kárkövetelését a büntető perben érvényesítené, polgári jogi igényével el kellene utasítani.⁹ Ellenben nem köti a büntetőbíró a polgári pernek olyan irányú ténymegállapítása, mely szerint bűncselekményt nem követtek el, illetve annak elkövetője nem a terhelt volt. Első pillanatra tehát a két törvényhely a kölcsönhatás tekintetében a legnagyobb harmóniát mutatja. Ha azonban a kérdést gyakorlati példán vizsgáljuk meg, az eredmény másként alakul.

Vegyünk egy társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett sikkasztási esetet. Ha először a büntető eljárás indul meg s a büntetőbíró megállapítja, a sikkasztás tényét és elítéli jogerősen a terheltet, a polgári bíró többé nem állapíthatja meg azt, hogy nem történt sikkasztás, illetve, hogy azt nem a terhelt követte el és mindössze annak vizsgálatára szorítkozhatik, hogy a kártérítési kötelezettséggel szemben — e kereten kívül — előterjesztett kifogások mennyire helytállóak. Már az is vitás — vagy talán nem is vitás —, hogy a polgári bíró még azt sem vizsgálhatja, hogy nem követte-e el a sikkasztást más is, aki ekként a kárért szintén felel.

Ellenben hogyha először a polgári per indul meg — (most ne gondoljunk arra az esetre, amikor már tételes jogszabály értelmében ilyen esetben a kártérítési kötelezettség megállapításának büntetőbírói jogerős ítélet az előfeltétele) — és ebben a polgári bíró megállapítja, hogy sikkasztás nem történt, tehát csak leltárihiányról van szó, amelyért az alperes — az idevonatkozó tételes jogszabályok értelmében — csak polgári jogilag és korlátozott mértékben felelős, a büntetőbíró ennek ellenére jogosult lesz megállapítani azt, hogy elkövettek a bűncselekményt és hogy ennek elkövetője a terhelt volt.

Kétségtelen, hogy itt két hatáskör gyakorlása között lényeges különbség mutatkozik. Ennek a különbségnek van még egy érdekes következménye. Ha ugyanis a büntetőper folyt le előbb, a polgári perben keletkező ítéletnek nem lesz visszahatása a büntető perre, viszont hogyha a a polgári per folyt le előbb, ezen eltérő ítélet alapján érvényesítésre kerülő kárköveteléssel szemben aligha lehet felhozni a res judicata kifogását, mert hiszen végeredményben az előző perben kelt marasztalás leltárihiány jogszabályain alapult, míg utóbbi esetben a kárigény bűncselekményből fakad. Tehát a két követelésnek más a jogcíme.¹⁰

A Bp. 9. §-ához fűzött Mi. szerint „a javaslat a polgári és büntető perben hozott ítéletek viszonyának kérdését kifejezett rendelkezéssel szabályozza (9. §), s ebben eltér az eddigi Bp.-től, amely a kérdés megoldását hallgatással mellőzte és ezáltal szélsőségesen eltérő nézeteknek, egymással ellentétes bírói határozatoknak és máig sem megoldott elméleti vitáknak vált kútforrásává. Említést érdemel ebben a vonatkozásban az, hogy a javaslat szerint a polgári perben hozott jogerős bírói ítélet — az érdemi döntés, tehát a bűnösség megállapítása és a cselekmény minősítése szempontjából — nem irányadó a büntetőbíró-ságra, még ha a terheltet a polgári jogi szabályok alapján marasztalná is.”¹¹

A Pp. Mi.-a a 9. §-al kapcsolatban nem tartalmaz észrevételt.¹²

Ugyancsak a tételes jognak e kérdéssel kapcsolatos rendelkezései között kell felemlíteni az 1949: XX. tv.-be foglalt Alkotmánytörvény 41. § (2) bekezdése rendelkezését, mely szerint a bírák függetlenek és csak a törvénynek vannak alávetve. Ezt a rendelkezést szösz szerint ismétli meg a bírósági szervezeti törvény.¹³

Miután az ítéletek kötelező erejének kérdésével szervesen összefügg az, hogy a tételes jog miként rendezi a bizonyítás kérdését,¹⁴ ismertetnem kell a két perrendtartásnak idevonatkozó rendelkezéseit is.

A Bp. mindjárt 4. §-ában deklarálja azt, hogy „a büntető eljárás során eljáró hatóság alakszerű bizonyítási szabályokhoz, a bizonyítás meghatározott módjához vagy meghatározott bizonyítási eszközök alkalmazásához nincs kötve, és szabadon felhasználhat minden bizonyítékot,

¹⁰ Korda L. és Bánsági M.: A leltárihiány, Bpt. 1954, továbbá 15/1936. (V. 30.) M. T. sz. r.

¹¹ Bp. Mi. II. Részletes indokolás 1. fejezet utolsó két bekezdése, A büntető perrendtartásról szóló 1951. évi III. törvény, Igazságü. Közl. 1951. évi 4. sz. melléklete, 56. lap.

¹² 1952. évi III. törvény a polgári perrendtartásról, Igazságü. Közl. 1952. 11. sz. melléklete, 43. lap.

¹³ 1954. évi II. tv. 5. §.

¹⁴ Kräwel V.: Über d. Übelstände, welche aus d. verschiedenen Beweislehre f. Civil- u. Strafsachen entstehen, Archiv f. d. civil. Praxis 1855, 1—13; Busch F. B.: Wie lassen sich d. Übelstände beseitigen d. aus d. Verschiedenheit d. Verfahrens in Civil- und Strafsachen entspringen? Archiv f. d. civil. Praxis 1856, 86—112; Farkas J., Bizonyítás a polgári perben, Bpt. 1956, 88—102; Piekarszky M.: Az ítélet indokolásában foglalt ténymegállapítások bizonyító ereje, Nowe Prawo 1954, 53—57;

⁹ Vö. Pp. 130. § (1) bek. d) pontját és 157. § a) bek. második tételét, figyelemmel a Legf. Bír. idevágó határozatára, Bír. Hat. I. k. 115 tétel, továbbá a Pp. 9. § (2) bek.

amely a tényállás kiderítéséhez alkalmas lehet.” A Pp.-vel való szembeállítás okából kívánatos itt idézni e § (2) bekezdését is, mely szerint „a terhelt beismerése egymagában egyéb bizonyítási eszközök alkalmazását feleslegessé nem teszi”.

Ezzel szemben a polgári perrendtartás 6. §-a akként rendelkezik, hogy „amennyiben a törvény másként nem rendelkezik, a bíróság a polgári perben alakoszerű bizonyítási szabályokhoz, a bizonyítás meghatározott módjához, vagy meghatározott bizonyító eszközök alkalmazásához nincs kötve és szabadon felhasználhatja a felek előadásait, valamint felhasználhat minden egyéb bizonyítékot, amely a tényállás kiderítésére alkalmas”. A Pp. indokolásának általános része külön kiemeli, hogy „a javaslat azt az elvi álláspontot foglalja el, hogy a polgári peres eljárásban a jogvitát feltétlenül az anyagi igazság kiderítésével kell eldönteni és így megengedhetetlen, hogy ez — akár megfelelő indítványok hiánya miatt, akár más okból — ne érvényesülhessen. Éppen ezért a javaslat szerint a bíróságnak gondoskodnia kell arról, hogy az elébe vitt jogvitát az anyagi igazságnak megfelelően döntse el és evégből a bíróságnak nemcsak joga, hanem kötelessége is, hogy a feleket a megfelelő tájékoztatással ellássa és mind a pervezetés, mind pedig a bizonyítás körében megtegye mindazokat a rendelkezéseket, amelyek az anyagi igazság kiderítéséhez szükségesek”.

Bármennyire is törekszik azonban a törvényhozó az objektív igazságnak az objektív valóság felderítésén keresztül való megállapítására, nem kerülheti el figyelmünket az, hogy a 6. § első félmondata ennek bizonyos esetekben útját fogja állni. A Pp. szerinti eljárásban ugyanis a szabad bizonyítás csak annyiban érvényesül, „amennyiben a törvény másként nem rendelkezik”. Móra nyilván e korlátozásra tekintettel határozza meg akként a Pp. bizonyítási rendszerét, hogy az „a szabad bizonyítási rendszer szocialista felfogásának alapján áll”.¹⁵ Felsorolja itt a korlátokat, amelyek között ugyan a Pp. 9. §-ában foglalt korlátozást nem említi, de az egyéb kivételek felsorolásában is kétségtelenül rámutat arra, hogy a Pp.-ben körülírt szabad bizonyítási rendszernek — szemben a Bp. szabályaival — korlátai vannak. Ezeknek a korlátoknak egyik legfontosabbika éppen a Pp. 9. §-ában foglalt szabály, amely a bűncselekményekkel kapcsolatos kártérítési perekben — a törvényben körülhatárolt keretben — a kötött bizonyítás maradványát tartalmazza.

A két eljárás közötti lényeges különbségre mutat továbbá, hogy míg a Bp. már idézett rendelkezése értelmében a terhelt beismerése egymagában még nem elegendő bizonyíték marasztaló ítélet hozatalára, addig a Pp. 163. § (2) bekezdése értelmében „nincs szükség olyan tények bizonyítására, amelyeket az ellenfél beismer, továbbá amelyek mindkét félnek egyező, vagy az egyik félnek az ellenfél által kétségbe nem vont elő-

adása folytán... bizonyítás nélkül is kétségtelenül megállapíthatók.”¹⁶

Bármennyire is láttuk azt a Pp. indokolásából, hogy a törvényhozó az objektív valóság kiderítése érdekében módosítani kívánta a rendelkezési és tárgyalási elvet,¹⁷ a most idézett törvényhely mégis azt a helyzetet eredményezte, hogy — miután a bírónak nyomozati eljárási adatok nem állnak rendelkezésére — a felek egyező előadása esetén —, ha csak a perből egyéb adatok nem derülnek ki — ítéletét ezekre az előadásokra kell alapítania.

Ugyanakkor, amikor a Bp. 9. §-ában ki mondja, hogy a büntetőbíróság ítéletének mennyiben van kötelező ereje a polgári perben, a 195. § (1) és (2) bekezdése akként rendelkezik, hogy az olyan okirat, amelyet a bíróság ügykörén belül a megszabott alakban állított ki, mint közokirat teljesen bizonyítja a benne foglalt intézkedést, vagy határozatot, továbbá az okirattal tanúsított adatok és tények valóságát stb. azzal azonban, hogy ellenbizonyításnak az ilyen közokirattal szemben is helye van, amennyiben azt a törvény ki nem zárja, vagy nem korlátozza. Mindebből az következik, hogy abban az esetben, ha nem büntetőbírói ítéletről van szó, hanem pl. előző polgári perről, akkor e polgári perben kelt ítélet, mint okirat, kétségtelenül bizonyító erővel bír a későbbi perben, de ezzel az okirattal szemben ellenbizonyításnak is van helye.

Érdekes még megjegyezni, hogy a Polgári Perrendtartás kézikönyvének betűsoros tárgymutatója a bizonyítás „szabadságáról”, a Büntető perrendtartásról kiadott ugyanezen kézikönyv pedig a bizonyítékok „szabad mérlegeléséről” emlékezik meg.¹⁸ Bármennyire lényegtelennek látszó ez a különbségtétel, mégis mutatja, hogy a szabad bizonyítás és mérlegelés nem alakul egyformán a két perrendtartás rendelkezései értelmében.

Ezeknek a tételesjogi szabályoknak és az azokhoz fűzött hivatalos és tudományos magyarázat adatainak egybevetésével meg kell állapítanunk azt, hogy a tételesjogi rendelkezések egymással bizonyos ellentétben állanak.

Amikor az Alkotmánytörvény és annak nyomán a Bírósági szervezeti törvény azt mondja ki, hogy a bírák ítélkezésük keretében függetlenek és csak a törvénynek vannak alávetve, akkor formailag nincs különbség abban, hogy a két perrendtartás a szabad mérlegelést bizonyos kor-

¹⁵ Móra M.: A bizonyítás, A magyar polgári perjog főbb kérdései, Bpt. 1953, 148. lap.

¹⁶ Móra M.: Beismert tények bírói ellenőrzése, Jtk. VIII. új. évf. 4. sz. 169—72, ezen 1953 év április hónapjában megjelent tanulmánya után a Ppn., illetve Bpn. az idevonatkozó eredeti törvényszövegen nem változtatott. Farkas J., Nem vitás tények a polgári perben, Jtk. 1955. évf. 11. sz. 668—80, dolgozatának végkövetkeztetésével egyetértünk.

¹⁷ Névai L.: A magyar polgári eljárás alapelvei, Névai L. szerk., Magyar polgári eljárásjog, egyetemi jegyzet, Bpt. 1955, I. füz. 104—111. lap.

¹⁸ A polgári perrendtartás, közlése az Igazságügy-minisztérium, Bpt. 1954, 223. és A büntető perrendtartás, közlése az Igazságügyminisztérium, Bpt. 1954, 147. lap.

látok közé szorítja, mert hiszen ezek törvényi korlátok, amelyeknek a bíró alá van vetve. A két perrendtartás szóhangzatának eltérése pedig az egymástól eltérő rendelkezéseket igyekszik egységes rendszerbe foglalni. Ha azonban abból indulunk ki, hogy az Alkotmánytörvény biztosítani kívánta a bíró szabad mérlegelését az ítékezésben és hogy a perrendtartási törvények döntően fontos alapelve az objektív igazságra való törekvés, akkor mégis csak azt kell megállapítani, hogy míg ennek az elvnek érvényrejuttatását a bünvádi perrendtartás biztosítja, addig ugyanez — a tárgyalat kérdés szempontjából — a polgári perrendtartás rendelkezéseiről csak fenntartással mondható el.

Annak ellenére tehát, hogy az új polgári perrendtartás a bírónak a bizonyítékok beszerzése és mérlegelése tekintetében messzemenő jogokat biztosít, a bűncselekményből eredő kártérítési perekben a bíró kezét megköti és éppen a per legdöntőbb kérdésében, sem a bizonyítékok szabad beszerzésének, sem azok szabad mérlegelésének jogát részére nem biztosítja teljesen.

A másik kérdés, amit a tételes jog szabályai keretében vizsgálnunk kell az, miként szabályozza a két perrendtartás a prejudicium kérdését.¹⁹ Ez a kérdés lényegében azokban a szabályokban nyilvánul meg, amelyek az egyik eljárásnak felfüggesztését írják elő a másik eljárás jogerős befejeztéig. E tekintetben a Bp. 144. §-a akként rendelkezik, hogy az előzetes kérdést a büntetőbíróóság rendszerint maga bírálja el. Ez alól kivétel csak a személyi állapotra vonatkozó ama ítéletek tekintetében áll fenn, amelyek mindenki szemben hatályosak. Egyébként a bíróság az eljárást felfüggeszteni nem köteles, de felfüggesztheti.

A büntető eljárásban tehát az alapelv az, hogy a perbeli előkérdéseket is a büntetőbíróóság dönti el. A Pp. lényegében ugyanilyen módon szabályozza a felfüggesztés kérdését, annak ellenére, hogy a 9. §. a büntetőbírói ítéletet, mint láttuk, bizonyos vonatkozásokban a polgári bíróra nézve kötelezően alkalmazandónak írja elő. E vonatkozásban is fellelhető tehát a Pp. 9. és 152. §-a között bizonyos kettősség.

Abban a vonatkozásban, hogy a büntetőbírói ítélet mennyiben kötelező a polgári bíróra, a törvény az ítéletek fajai között nem tesz különbséget. Figyelemmel azonban arra, hogy az egyes törvényhozások e tekintetben más-más gyakorlatot követnek, e kérdéssel kapcsolatban is rá kell mutatni néhány tételesjogi rendelkezésre. A nyugati törvényhozásokban általában azt az elvet követik, hogy amennyiben a büntetőbírói

ítéletnek tulajdonítanak is kötelező erőt a polgári perben, ilyen kötelező erőt csak a kondemnáló ítéletnek tulajdonítanak. Ebből tehát következik, hogy az ítéletnek elítélőnek kell lennie és az elítélő rendelkezés keretében kell megállapítania a bűncselekményt és annak tettesét.

A szocialista jog a büntető ítéletek kötelező erejét más elvekre építi fel, még pedig azért, mert ismeri a büntető ítéleteknek oly fajtát, amely annak ellenére, hogy nem elítélő, a bűncselekményt és tettesét mégis megállapítja. Anélkül, hogy ezeket az ítéleteket részletesen felsorolni szándékom lenne, csak kiemelem pl. a Bt. 56. §-ára alapított felmentő ítéleteket, amelyek megállapítják a bűncselekmény elkövetését és annak tettesét, rendelkező részükben azonban felmentőek, vagy azért, mert a cselekmény társadalmi veszélyessége elenyésző, vagy azért, mert társadalmi veszélyesség az ítélezkéskor már megszűnt. Nyilvánvalóan ez az oka annak, hogy a Bp. a polgári jogi igény feletti határozás tekintetében sem korlátozza a büntetőbíró a marasztaló ítéletre, hanem lehetőséget ad a polgári jogi igény megítélésére akkor is, ha a főkérdésben az ítélet felmentő. Ettől eltekintve természetesen a burzsoá jogok is ismernek hasonló eseteket, mint pl. nálunk a régi burzsoá jogban a nyomban vizszonezt kölcsönös becsületsértés esetén felmentés, azonban ilyen esetben a büntető perrendtartás a polgári jogi igény felől való határozás jogát a büntetőbíró kezéből kivette.

Az új törvényhozás tehát akkor, amikor a büntető ítélet kötelező jellegét állapítja meg a később határozó polgári bíró tekintetében, nemcsak ebben a vonatkozásban mutat gyökeres változást a burzsoá joggal szemben, hanem abban is, hogy az alkalmazandó ítéletek skáláját kiszélesíti. Ezt a jelenséget azért kell vizsgálatainknál figyelembe részesíteni, mert ez a 9. § jelentőségét döntően megnöveli.

Miután a kérdésben való helyes állásfoglaláshoz szükséges annak ismerete is, hogy a feleket a nem jogerős és jogerős ítéletek tekintetében milyen jogorvoslati jogok illetik, meg kell vizsgálnunk az eljárásnak idevonatkozó rendelkezéseit is. Bár a Bp. 37. §-ában kifejezetten kimondja, hogy polgári jogi igénye keretében a sértett félként szerepel az eljárásban és bár ez döntő újítás a burzsoa jogokkal szemben, már a büntető eljárás fellebbezési szakaszában is korlátozódik a fél joga azáltal, hogy a magánfél csak a polgári jogi igényét érdemben eldöntő ítéleti rész ellen élhet fellebbezéssel. Nem élhet tehát fellebbezéssel a bűnösség kérdésében hozott felmentő ítélet ellen, amely kártérítési igénye szempontjából előkérdés jellegű.

De ha a régi magyar burzsoa joggal szemben vívmánynak is tekintjük a büntető eljárásban a magánfél félkénti elismerését, a helyzet gyökeresen megfordul, ha a sértett polgári jogi igényének érvényesítését egyéb törvényes útra tartja fenn. Ebben az esetben ugyanis a sértettre már nem mondja ki a törvény azt, hogy a fél jogai illetik. Ebből következik, hogy miután a sértett

¹⁹ Busch F. B.: Über d. präjudicielle Wirkung d. rechtskräftigen Criminalurtheils auf d. connexe Civilsache, 1875; Meier: Über d. Präjudicium zwischen einer Civil- u. Criminalsache, Archiv d. Criminalrechts 1844, 321; Schwarze, Über d. Präjudiz d. Civil- u. Criminalsache, Archiv d. Criminalrechts 1852, 16. sz.; Zacharia, Über d. Verhältnis präjudicieller Civil- u. Criminalsachen, Archiv d. Criminalrechts 1840, XV. sz.; Leist: De praejudiciis in concursu causarum criminalis et civilis eveniendibus.

abban a vonatkozásban, hogy kártérítési igényének jogalapját büntetőbírói úton megállapíthassa, megfelelő ügyféljogokkal nem rendelkezik, a jogalap kérdésében a bíróság az eljárásban — esetleg csak elsőfokon és jogerősen — anélkül dönt, hogy a sértett ebben az eljárásban félként szerepelne és a fél jogait gyakorolhatná.

A magyar tételes jog a büntetőbírói ítéletet a polgári perben irányadónak jelzi. Közelebbről azonban nem határozza meg azt, hogy eljárás-jogilag mennyiben köti. Ezért elvben — és gondolom a gyakorlatban is — elfogadhatónak látszik olyan álláspont, hogy a polgári bíró az elébe vitt kárigény iránti perben a bizonyítást a polgári per szabályai szerint folytassa le és amennyiben ebben az eljárásban olyan bizonyítékok merülnek fel, amelyek alkalmasak arra, hogy a büntető perben megállapított tényállást megdöntsék, ezt az ítéleti tényállásban megállapítsa és elutasító ítéletét nem e tényállásra, hanem a Pp. 9. §-ára alapítva hozza meg. Ezzel előáll az a helyzet, hogy a felperesnek módja lenne a büntető perben perújítást kezdeményezni avégből, hogy a büntető perben kieszközölt, ránézve kedvezőbb ítélet alapján később a polgári jogi igénye tekintetében is új határozatot provokálhasson. Amint azonban a sértett részére a törvény a bűnösség kérdésében fellebbezési jogot nem biztosít, ugyanúgy nem biztosítja részére a perújítás jogát sem.

A perújítás joga csak az ügyészt illeti meg. És az ügyész joga annak elbírálása, hogy a perújítás benyújtása iránt előterjesztett kérelem adatait egyáltalán alkalmasnak találja-e arra, hogy azok alapján nyomozást rendeljen el, vagy pedig a kérelem, illetve a foganatosított nyomozás adatai alapján tagadja-e meg a perújítás benyújtását.

De tegyük fel, hogy az ügyész benyújtja a perújítást és az eredményre vezet. Az ennek alapján megindítandó polgári perbeni perújítás a féltől függ ugyan, de végeredményben az, hogy a perújításnak helyt adnak-e, a Legfelsőbb Bíróság tárgyaláson kívül elfoglalt álláspontjától függ. Mindkét perújítási eljárás tekintetében tehát a felek nem rendelkeznek azokkal a jogokkal, amelyek a polgári jogérvényesítés egyéb eseteiben a polgári perben a feleket megilletik.

Ezzel szemben természetesen mérlegelnünk kell a szocialista jognak azt az új tételesjogi intézményét, amely a törvényességi óvás keretében jelentkezik. Joggal feltehető, hogy ez a burzsoá jogokban ismeretlen intézmény korrigálni fogja az esetek nagy részében azokat a tévedéseket, amelyek úgy a büntető, mint a polgári ítélezés keretében éppen a tárgyalás kérdés keretében felmerülnek. De bármennyire üdvös újítás a törvényességi óvás, ezzel kapcsolatban is meg kell állapítanunk, hogy annak benyújtását a felek csak kérelmezhetik, de a benyújtás joga nem a felektől, hanem az ügyésztől, illetve a Legfelsőbb Bíróság elnökétől függ.

Amit addig a sértett, illetve a felperes jogaira vonatkozólag mondtunk, értelemszerűleg áll a terhelt, illetve az alperes jogaira is.

Rá kell mutatnunk még egy elvi különbségre

is, amely a két perrendtartás 9. §-ainak helyessége mellett szavaz.

Már tanulmányunk kezdetén rámutattunk arra, hogy az ítélet kötelező erejének kérdése tulajdonképpen részkérdése annak a kérdéskomplexumnak, hogy egy adott állam hatóságának határozata mennyiben kötelező más hatóságra. A kérdésnek más színezete van a burzsoá és más a szocialista jogban. A burzsoá jogok általában Montesquieu-nek az államhatalom megoszlásáról vallott elméletének alapján állanak. Ezzel szemben erről az elméletről már Marx megállapította, hogy itt tulajdonképpen nem az államhatalom megoszlásáról, hanem egyszerű munkamegosztásról van szó.²⁰ A marxi tanításból kiindulva a szocialista jog az államhatalom egységének elvét vallja. Bár e kérdésnek különösebb súlya csak a bíróságok és más hatóságok viszonylatában van, az elv mégis fontos, mert ebből az következik, hogy mindkét bírói hatóság az egységes államhatalom akaratát fejezi ki, miből szükségképpen következik, hogy egy és ugyanazon kérdésben nem képzelhető el két akarat.

E kérdéssel kapcsolatos az az eset, amikor a büntetőbírósnak elsőfokon hozott ítéletét valamelyik érdekelt kizárólag a polgári jogi igény tekintetében támadja meg fellebbezéssel. Ilyenkor ugyanis a fellebbezési bíróság már csak a kártérítés kérdésében hivatott határozni és a Legfelsőbb Bíróság XIV. számú elvi határozata értelmében a bűnösség és a büntetés kérdésében határozó elsőfokú ítélet többé hivatalból sem bírálható felül, mert a polgári jogi igény természeténél fogva a bűnügyi költségekre vonatkozó kivételes törvényi rendelkezés hatálya alá esik. Itt is felvetjük tehát a kérdést, hogy miután a bűnösség és a bűncselekmény elkövetése tárgyában határozó elsőfokú ítélet jogerőre emelkedett, köti-e ez az ítéleti rendelkezés a most már csak a kártérítés kérdésében határozni hivatott másodfokú, fellebbezési, de büntetőbírósnak. Első látszatra ez magától értetődik. Ám a Bp. 9. §-a csak polgári bíróságra vonatkozik, itt tehát a büntető ítélet kötelező erejének törvényi kimondása hiányzik, azonkívül a Bp. 190. §-a értelmében a félnek jogában áll a fellebbezési eljárásban is olyan új bizonyítékokat megjelölni, amelyeket az elsőbírói eljárásban hibáján kívül nem érvényesíthetett és a Legfelsőbb Bíróságnak ama elvi megállapítása, hogy a kizárólag a polgári jogi igény tekintetében fellebbezéssel megtámadott elsőfokú ítélet egyéb vonatkozásokban jogerőre emelkedik, egyben azt is jelenti — amint ezt kimondja az elvi határozat — hogy amennyiben a fellebbezési bíróság a polgári jogi igény tekintetében bejelentett fellebbezés elbírálása során azt állapítaná meg, hogy a jogerőre emelkedett ítéleti rész törvénysértéssel keletkezett, e törvénysértés kiküszöbölésére már csak a törvényességi óvás áll rendelkezésre. Nem kerülheti el viszont figyelmünket, hogy a törvényességi óvás csak törvénysértés és megalapozatlanulság esetére érvényesíthető, márpedig amennyiben

²⁰ Arszanov és társai, id. m. 87. lap.

a fél új bizonyítékokat terjeszt elő a fellebbezési eljárásban, ezeket az elsőbíróság nem bírálhatta el és e vonatkozásban határozata nem lehet törvénytörő vagy megalapozatlan.

A fellebbezési bíróság helyzete most igen érdekesen alakul. A Bp. 205. § (4) bekezdése szerint ugyanis, ha a bíróság „az iratok” alapján úgy látja, hogy más ítéletet kell hoznia, akkor az elsőbírói ítéletet megváltoztatja. A törvény nem az elsőbírói eljárás iratairól, hanem az egész eljárás iratairól beszél és ennek folytán a fellebbezési bíróság esetleg a fellebbezésben nem csak hivatkozott, hanem már csatolt hitelt érdemlő bizonyítékok alapján — a bizonyítékok hitelt érdemlősége pedig szabad mérlegelés tárgya — hozhat olyan új ítéletet, amely tényállásbelileg szöges ellentétben állhat az elsőbírói ítélet jogerőre emelkedett részével.²¹

Ha azonban a fellebbező fél nem csatolt új bizonyítékokat, hanem azokra csak hivatkozott és a fellebbezési bíróság ennek alapján nincs abban a helyzetben, hogy e bizonyítékok kivétele nélkül más érdemi döntést hozzon, akkor a törvény szerint az elsőbírói ítélet megváltoztatása mellett a polgári jogi igény érvényesítését egyéb törvényes útra kell utasítania. Ebben az esetben az egyéb törvényes útra utasításnak kizárólagos indoka az, hogy olyan bizonyítást kell lefolytatni, amelyet a büntetőbíróság még nem folytatott le. A polgári bíróság előtt megindítandó perben azonban ennek a bizonyításnak esetleg útját állja a Bp. 9. §-a.

III.

Ezek után most rátérhetünk annak vizsgálatára, hogy a kérdésnek új magyar szocialista tételesjogi szabályozása mellett, milyen megvilágításba kerülnek egyrészt az elmélet által kidolgozott és már ismertetett eljárásjogi kérdések, másrészt az érvényes tételesjogi rendelkezések.

Döntően befolyásolhatja állásfoglalásunkat az, hogy az új magyar bírósági szervezet értelmében — különös tekintettel a területi bíráskodásra — úgy a bűnösség, mint a kár tekintetében azonos összetételű bíróság lesz — általában — hivatva döntésre és ennek keretében rendszerint egy és ugyanaz a tanács is, amelynek esetleg csak ülnökbírái cserélődnek. Ezen utóbbi körülménynek azonban nem nagy a jelentősége, mert eljárásjogi szabályaink lehetőséget adnak az iratanyag ismertetésére és így egy és ugyanazon ügyben olyan ülnökbírák dönthetnek, akik az anyagot egészben vagy részben csak ismertetés útján szemlélhetik.²²

Mindkét eljárásnak alapelve az objektív igazságra való törekvés, ha mindjárt a büntető eljárás nyomozati eljárása, a polgári per új elvével szem-

ben végeredményben a két eljárás között — éppen az objektív igazságra való törekvés szempontjából — jelentős különbségekre vezet.

Az, hogy pl. a sértett és a felperes, illetve terhelt és az alperes ügyféljogai a két eljárásban nem azonosak, hogy ennek folytán nemcsak a büntető eljárás, hanem a polgári jogi igény érvényesítése iránti eljárás is gyökeresen eltér a polgári pertől — éppen az adhezionális és peres eljárás ellentéte folytán — a kérdés helyes elbírálásánál szintén döntő körülmény.

Viszont gondolnunk kell arra, hogy a két eljárásnak egyébként számos közös alapelve van, ami kell, hogy kihasson a kérdés mérlegelésére.

A helyes elbírálásnál mellőzhetetlen annak meglátása, hogy az új gazdasági alapon felépülő jogi felépítményben egyre szűkebb térre szorulnak az egyes polgárok kártérítési igényei a társadalmi tulajdonban bekövetkezett kár igényeivel szemben, ahol újabban egyre inkább előtérbe lép az ügyész szerepe a két eljárásban. Különösen áll ez pl. a termelészövetkezeteket ért károk tekintetében.

Jelentős tényező, hogy míg a büntető perben a magánféli — nem sértetti, mert őt tanúként hallgatják ki és nem ügyfél az eljárásban — vallomás, valótlanúsága esetén, büntetőjogi megtorlás alatt áll, addig a Legfelsőbb Bíróság elvi határozata értelmében a polgári perbeni felek hamis előadása csak a rosszhiszemű perlekedés bírságolási következményeit vonja maga után.²³

És végül, de nem utoljára, döntő tényező az Alkotmánytörvény és az ennek alapján a bírósági szervezeti törvény rendelkezése alapján az, hogy a bírói ítéletnek speciális és generális prevenciót kell gyakorolnia a nevelő funkción keresztül.²⁴ Szorgosan mérlegelendő az, hogy miként befolyásolja a nevelő funkció hatását az állásfoglalás a kérdésben elfoglalandó álláspont.

*

Mielőtt a tanulmány befejező megjegyzéseire áttérnék, szeretnék még röviden foglalkozni a szovjet jog anyagával.

Cselcov a szovjet Bp. 13. és 15. §-aira hivatkozással arra az álláspontra helyezkedik, hogy a büntető ítélet a kártérítési perre prejudiciális jellegű. Ennek folytán a polgári pert fel kell függeszteni a büntető eljárás jogerős befejeztéig és a büntető perben keletkezett jogerős ítélet a büncselekmény tényének és a vádlott bűnösségének kérdésében köti a polgári bíróságot. Jegyzetben külön felhívja a szovjet polgári eljárási törvénykönyv 113. §-át, amely szintén kötelezően írja elő a polgári per felfüggesztését. A Bp. 13. §-ával kapcsolatban kiemeli, hogy a polgári bíróságot a tényállás köti nemcsak az ítélet rendelkező, hanem annak leíró jellegű részében is, amely ezek szerint szintén jogerőre emelkedik a szovjet jog

²¹ Legf. Bír. határozata, Bír. Hat. I. k. 115. tétel és IV. k. 126. tétel, valamint Pp. 249. § (2) bek.

²² Bp. 165. § (2) és különösen (3), 175. § (2) és 206. § (1) bekezdése, továbbá Pp. 144, 201—5, 280. §-ok és 285. § (4) bek. stb.

²³ Legf. Bír. törvényesség érd. hozott B. I. 1491/1954. sz. hat., Bír. Hat. III. évf. 3. sz. 739. tétel.

²⁴ 1949. évi XX. tv. 41. § (1) bek. és 1954. évi II. tv. 2. § d) pont.

szerint is.²⁵ Ha nincs is itt kifejezett ellentét, mindenesetre kiterjesztő magyarázatról van szó, amely útmutatásul szolgál.

Polgári eljárásjogi vonalon e kérdéssel foglalkozik többek között Abramov, aki lényegében ugyanezen álláspontra helyezkedik. Könyvének 18. fejezetében a 2. §-ban érdekes felfigyelnit azonban arra, hogy szerinte a prejudicium csak akkor áll fenn, ha az ítéletben megállapított tények ugyanazokra az alanyokra vonatkoznak, tehát ha a büntető eljárásban szerepelt magánfélről, vagy kötelezettéről van szó. Könyvének 15. fejezetében a bírói ítélet jogerejével kapcsolatban pedig különbséget tesz a deklaratív és a konstitutív ítélet, másrészt az ítéletnek általánosan kötelező ereje között és itt kiemeli a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának határozatát, mely szerint a büntetőbírói határozatnak — érdekes, hogy a polgári eljárás keretében keletkezett ítéletre ezt nem mondja ki —, ha törvényes eljárás keretében nem helyezték hatályon kívül, törvényereje van, amelyet más hatóság meg nem változtathat.²⁶

E két állásfoglalásból az látható, hogy a kérdés szovjetjogi vonatkozásban sem tekinthető minden részletére kiterjedően kivizsgáltnak és megnyugtatóan eldöntöttnek.

Hátramaradna még a mai magyar tételesjogi szabályozás méltatása. Ebben a vonatkozásban két kérdés érdemel vizsgálatot. Az egyik a törvény értelmezésének a másik a jövőbeni esetleges változtatásnak kérdése.

Az értelmezés vonalán ellentétes nézetek alakultak ki. Az egyik álláspont szerint a 9. § első bekezdése két egymástól teljesen különálló tényállást szabályoz. Az első mondat arra az esetre tartalmaz rendelkezést, ha a polgári bíróságnak az elbírált bűncselekmény — nem kártérítési jellegű — polgári jogi következményei felől kell határoznia. Pl. valaki állami állásba kéri felvételét, iparengedélyért folyamodik, lakás-kiutalási határozatot fellebbez meg, amely a lakás rendeletben írt büntetésen alapul stb. Ebben a keretben a polgári bíróság kötve van a büntetőbírói ítéletéhez, amely megállapítja, hogy bűncselekményt követtek el és hogy annak tettese a terhelt volt. Ha azonban obligatio ex delicto folyó kárkövetelés felett kell ítélnie a polgári bírónak, akkor a 9. § (1) bekezdésének második félmondata szerint — amely mondatrész az előzőtől teljesen különállóan értelmezendő — abban a kérdésben is belátása szerint és szabadon dönt, hogy követtek-e el bűncselekményt és hogy annak ki a tettese.

A másik álláspont szerint a vitatott szakasz első bekezdése nem ilyen vonatkozásban tartal-

maz a két félmondatban eltérést, hanem abban, hogy míg a kárköveteléstől eltérő polgári jogi következmények tekintetében a polgári bíró teljesen kötve van a büntető ítéletéhez, addig a kárkereset elbírálásánál csak a jogalap tekintetében kötött, de abban a kérdésben, hogy van-e kár és hogy annak milyen az összecszerűsége, hogy azért csak a terhelt, vagy más személy is felel-e, hogy a kár megosztandó-e és milyen arányban stb. határoz szabadon.

Az első álláspont lényegében a 49. sz. J. D. szabályozását állítaná vissza, míg a másik álláspont felveti mindama problémákat, amelyeket az előzőekben megvizsgáltunk.

A bírói gyakorlat — amennyire az megfelelő közlések hiányában áttekinthető — az első álláspontot követi és a másik álláspont melletti érvelés eddig tudomásom szerint nem vezetett el a büntető perben megállapított tényállások felülbírlásához, vagy félretételéhez.²⁷ Igaz ugyan, hogy a második félmondat kifejezetten a kártérítési kötelezettség megállapításáról szól, ebből azonban nem következik az, hogy a polgári bíró megállapíthatná — szemben a büntető ítélettel —, hogy a terhelt nem bűnös, illetve, hogy bűncselekményt nem követtek el, hanem csak annyi, hogy az ítélet megállapítása ellenére is foroghatnak fenn olyan tények, amelyek a kártérítési kötelezettséget kizárják, vagy megszüntetik, illetve más személyekkel szemben is kárkötelezettség megállapítására vezethetnek, olyanokkal szemben, akik a büntető eljárásban nem szerepeltek.

Persze a törvény — annak közhírré tételével — különválik a törvényhozó akaratától és ha a törvény mást mond, mint amit a mögötte — helyesen a javaslat mögött — meghúzó szándék célzott, nyilvánvalóan a törvényt kell alkalmazni. Azt hiszem azonban, hogy a törvény mai szóhangzata az első álláspontot rögzíti. Más kérdés az, hogy a jövőre vonatkozólag mi volna a kívánatos. Ez a kérdés már átvezet az esetleges változtatásokhoz.

Ebben a vonatkozásban elsősorban abban kell állást foglalnunk, hogy a két elvi tétel közül melyikhez csatlakozzunk.

Annak hangsúlyozása mellett, hogy fejlődésünk jelenlegi szakaszában, figyelemmel arra is, hogy a polgári és büntető perbeli tényállás között csak ritka esetben jelentkezik mélyreható ellentét, mai tételesjogi szabályozásunk abban az értelmezésben is helyesnek mondható, amely értelmezés szerint a polgári bírót a kártérítési perben a büntető ítélet egyáltalán nem köti, mégis kívánatos lenne a polgári bíró teljes ítélezési és mérlegelési szabadságát elismerni. Ez folyik abból is, hogy a két perrendtartás alapvető elvei nagyjából azonosak, azonosak az ítélező bíróságok, és főleg

²⁵ Cselcov M. A.: A szovjet büntető eljárás, Bpt. 1954, 103. és 307. lap, és lásd még Dorohov: A büntető ítélet jogereje a szovjet büntető eljárásban, magyar fordítás Sz/825 sz. a. az Állam és Jogtudományi Intézetben.

²⁶ Abramov Sz. A.: Szovjet polgári eljárás, Moszkva 1952, magyar fordítás; Farkas J.: Bizonyítás a polgári perben, Bpt. 1956, 88–102. lap, valamint Móra M. állásfoglalását, Névai L. szerk., Magyar polgári eljárásjog, egyetemi jegyzet, Bpt. 1955, 320–1, 372–3. lap.

²⁷ Legf. Bír. Polgári kollégiumának 52. sz. állásfoglalása, Bír. Hat. III. évf. 5. sz. 159. lap; Legf. Bír. Áf. VI. 21. 480/1953. sz., Bír. Hat. I. k. 140. tétel; továbbá Bír. Hat. III. k. 11. sz. 1082. tétel. Vö. még Balogh I., A módosított polgári perrendtartás alkalmazásának néhány kérdése, Magyar Jog II. évf. 1. sz. 23–4. lap.

azonos mindkét eljárásban az objektív igazságra való törekvés.

Ilyen álláspont elfoglalása lényegében nem lenne szükségessé jogszabálymódosítást, mert hiszen az előbb ismertetett másik értelmezési mód mellett e szabadsága a polgári bírónak a törvény-szövegből kiolvasható.

Mégis kívánatos lenne ebben az esetben a két perrendtartásnak a bizonyítási eljárás elvére vonatkozó rendelkezésének — Bp. 4. § és Pp. 6. § — összehangolása oly módon, hogy a Pp. rendelkezéséből elhagynánk az első félmondatot. Ezen túlmenően meggondolandó lenne, hogy a Pp. 163. § (2) bekezdését mai szóhangzatában fenn-tartsuk-e. Ezt annál is inkább meg kellene vizsgálni, mert éppen a bizonyítás eme kérdésében — bizonyíték a fél előadása stb. — eléggé széles elméleti vita is alakult ki.²⁸

Bár perrendtartásaink nem tartalmazzak ilyen rendelkezést, mégis azt hiszem, hogy a perfelfüggesztésnek a Pp. 152. §-ában írt módjának felhasználása mellett alkalom nyílik arra, hogy a polgári bíró, ha olyan tényállás birtokába jut, amely a büntető ítéletnek döntően ellentmond és egyben a káralap kérdésében is perdöntő jelentőségű, felterjesztést tehet a Legfelsőbb Bíróság elnökéhez avégből, hogy a büntető ítéletet a Pp. 270. § (1) bekezdése alapján törvényességi óvással megtámadja.

A kérdés esetleg olyan módon is szabályozható lenne, hogy amennyiben a polgári perben a

²⁸ Vö. 16. jegyzet alattiakkal.

büntető ítéleti ténymegállapításoktól eltérő tényállás nyerne megállapítást — ami természetesen feltételezi a polgári bíró ama jogát, hogy a tényállást belátása szerint vizsgálja és a bizonyítási eljárást belátása szerint folytassa le, mely tekintetben talán nem korlátozza a Bp. 9. §-a — a Pp. 266. § analógiája útján és a Bp. 216. § (4) bekezdésének alkalmazása mellett az iratokat a Legfelsőbb Bírósághoz terjeszthesse fel a büntető ítéletnek hivatalból való hatályon kívül helyezése érdekében.

Teljes bizonyosságot persze csak az adna, ha a perújítás kezdeményezésének jogát — legalább ilyen esetben — a büntető perben is a fél kezébe tennénk le. Ebből a célból tehát a Pp. 270. §-ának és a Bp. 216. §-ának összehangolása is kívánatos lenne. Egyébként a két különböző ténymegállapítás kívánatossá tenné ilyen esetben a kötelező perfelfüggesztést, egyben az érdekelt fél a perújítás megindítására záros határidővel — a Pp. 152. § (1) bek. alapján — felhívandó lenne.

Ez a megoldás egyébként oly változattal is célravezetne, ha a polgári bírónak jogot biztosítanánk arra, hogy a perújítás benyújtására az illetékes ügyészt kötelezhessen. Az egyszerű felhívás nem látszik kielégítőnek, mert két eltérő tényállás mérlegelést és döntést igényel, ez pedig kifejezetten bírói munka és hatáskör kérdése.²⁹

²⁹ A feldolgozott kérdésre vonatkozik még Valtices N.: L'autorité de la chose jugée au criminel sur le civil, Paris 1953; továbbá a polgári jogi igény érvényesítésével kapcsolatos régebbi és újabb magyar irodalom.

Habermann Gusztáv

A nemzetiségi politika Magyarországon a kiegyezéstől az osztrák—magyar monarchia felbomlásáig

A szabadságharc leverése után Magyarországon az osztrák abszolutizmus önkényuralmának évei következtek: 1849. október 6-án, a bécsi forradalom évfordulóján, Aradon tizenhárom forradalmi vezetőt végeztek ki, Pesten főbelőtték Batthyány Lajost; az osztrák haditörvényszék csaknem kétezer embert ítelt halálra vagy súlyos börtönbüntetésre. Haynau ontotta a vért, Bach rendőrállama elnyomta az egyesületi és sajtószabadságot, az iskolákat pedig teljesen a papság kezébe adta. A németet tették egyedül a hivatalos nyelvvé a hadseregben, az igazságszolgáltatásban és a közigazgatásban.

Az osztrákok azonban háborúskodásaik során komoly vereségeket szenvedtek, katonailag és politikailag meggyengültek. Ez kényszerítette őket arra, hogy a magyar uralkodó osztály irányában engedményeket tegyenek.

Az 1867-es kiegyezéssel a magyar uralkodó osztályok szabad kezet kaptak a munkásosztály és a parasztság kizsákmányolására, cserébe viszont lemondtak az ország függetlenségéről. Különösen a nemzetiségi munkások és parasztok kizsákmányolása és elnyomása öltött nagy méretet. Pedig az

abszolutizmus nehéz évei alatt a nemzetiségek helyeselték és együttérzésükkel kísérték a magyarság ellenállását az osztrák önkényuralom ellen. Ezekben az időkben tehát meg lett volna a reális lehetőség az együttműködésre a magyarság és a nemzetségek között.

A magyar uralkodó osztályok a nemzetiségi problémák „megoldása” érdekében a magyarországi legnagyobb nemzetiséggel, a horvátokkal keresték a kiegyezést. Az 1868. évi XXX. törvény ezt a célt szolgálta. Az elképzelés az volt, hogy megakadályozzák a nemzetiségek egységes fellépését, miután a legerősebb nemzetiséggel megbékéltek. E megegyezést viszont csak a horvát reakcióra támaszkodva sikerült létrehozni és az a horvát közvélemény szemében sohasem volt népszerű. A látszólagos béke még a horvát kérdésben sem jelentett végleges megoldást.

*

I. Az osztrák kormány — amely a magyar szabadságharc alatt a nemzetiségeket a magyarság ellen izgatva s mindent ígért részükre — az abszolutizmus alatt semmit sem tett érdekükben. Sőt

ebben az időszakban még nagyobb elnyomásban volt részük. Bécsben egy teljes évtizedig nem törtődtek a nemzetiségi kérdés megoldásával. Az 1860. évi „Októberi Diploma” sem tartalmazott rájuk nézve különösebb intézkedést, inkább megint csak ígéreteket. Ugyanígy az 1861. február 26-án közzétett pátenz sem.

Ilyen előzmények után a nemzetiségek megoldatlan problémái ebben az időszakban is a politikai élet homlokterében állottak és a kiegyezést követően rövid idővel napirendre került a nemzeti-ségi kérdés törvényi rendezése.

Az országgyűlés 1868. november 24-én kezdte meg a nemzetiségi törvényjavaslat általános vitáját. A javaslatához elsőnek Deák Ferenc szólt hozzá és egyben külön törvényjavaslatot terjesztett elő „A nemzetiségi egyenjogúság tárgyában” címmel. Deák javaslata és a központi előkészítő bizottság javaslata között nem volt elvi különbség. Deák beszédében hangsúlyozta: „az én meggyőződésem, ... hogy Magyarországon egy politikai nemzet létezik; az egységes, oszthatatlan magyar nemzet, melynek a hon minden polgára, bármi nemzetiséghez tartozzék, egyenjogú tagja ... Kimondom továbbá, hogy a nemzet említett politikai egységénél fogva az, ami az állam összes nevében történik, nem történhetik többféle nyelven: annak az államnak a nyelvén, magyar nyelven kell történnie”.¹

A magyar felszólalók egy része a Deák, más része a bizottsági javaslatot fogadta el. A nemzetiségi képviselők ugyanekkor egyöntetűen a javaslatok ellen szóltak fel.

Deák után Mosonyi Sándor² azt fejtegette, hogy a nemzetiségek a fejlettségnek azon a fokán állanak, amelyen már nem lehet elvitatni tőlük az őket, mint nemzetiségi jogalanyokat megillető jogokat. Összefoglalásképpen megállapítja: „az ellenindítványt³ jellemzik a nemzeti egyéniségek elismerése, az egyén nemzetiségi jogainak feltétlensége, az egyenjogúság elve, s lehető legnagyobb célszerűség; ellenben a központi szerkezetét jellemzik először az országban létező nemzetek ignorálása, másodszor az egyén nemzetiségi jogainak csak félben megóvása vagy ótalmazása, harmadszor az egyenjogúság megsemmisítése s negyedszer a célszerűtlenség.”⁴ Dimitrievics Miklós⁵ a központi bizottság javaslatának címét is kifogásolta, mert a cím a nemzetiségi egyenjogúságról ellentmond annak tartalmával, amely a nemzetiségi kérdést egyszerű nyelvi kérdéssé fokozta le. Br. Simonyi Lajos a Mocsonyi-féle javaslattal

szembeni ellenérvként azt veti fel, hogy annak elfogadása megváltoztatná Magyarország közjogi alapját és föderációvá alakítaná át.

Eötvös József a javaslatok vitája során a többek között azt mondta: „úgy vagyok meggyőződve, hogy nincs oly tudós a világon, aki Magyarország megyéit úgy tudná kikerekíteni, hogy ezen megyékben, azaz többekben a megyék közül, több nemzetiség ne lenne együtt. Hiszen magok az igen t. indítványozók is annyira átlátják ezt, hogy javaslatukban felteszik nemcsak azt, hogy nemcsak abszolút többségben lesz bizonyos nemzetiség, hanem felteszik még azt is, hogy a kikerekítés mellett még több megyében abszolút többséget nem fognak találhatni, hanem csak relatív többséget. Bizonyos ennek következtében, hogy azon pillanatban, midőn az egyes megyékben bizonyos nemzetiség uralmát, a többség uralmát kimondjuk: azon nemzetiségek, melyek nem tartoznak a többséghez, magokat ezáltal megnyugtattva nem érezhetik, hogy e szerint, midőn egy nemzetiségnek minden kívánalmait teljesítjük, egyszersmind azok, melyek a többségben nincsenek, legszentebb jogaikban sértve érzendik magukat. Minthogy pedig minden egyes nemzetiség hasonló helyzetben van az országnak több megyéjében, s míg egyik megyében a többséget képezi, a másokban a kisebbséghez tartozik; ezen rendszabálynak következése az, hogy míg bizonyos nemzetiségeket egyes megyékben kielégítünk (és pedig némelyeket, mint p. o. az igen t. szerb nemzetiségeket, igen szűk területen), ugyancsak őket minden más területen a legnagyobb elnyomásnak vetjük alá.”⁶

Eötvösnek kétségtelenül igaza volt annyiban, hogy a megyék kikerekítésével sem lehetett volna azokat egységes nemzetiségűekké tenni. A kikerekítés után is maradtak volna egy megyén belül többségi nemzetiségek és kisebbségek. Azonban Eötvös további fejtegetése elesne, ha a nemzetiségek tényleges egyenjogúságát valószínűsítették volna meg. Erre egyébként a nemzetiségi javaslat is utalt, amikor ezt a kérdést úgy akarta megoldani, hogy a egyes nemzetiségű területeken a nagyobb számú nemzetiség is használhassa anyanyelvét második hivatalos nyelvként.

Borlea Zsigmond⁷ szintén a javaslat ellen szólt. Mint mondotta: a „t. Házban is folytonosan hangoztatott szabadság s testvériség magasztos eszméi a nemzetiségi kérdés megoldásánál, mireánk nézve most is csak tengeri kígyóról szóló mese maradtak, melyről sokat és mindig szeretnek beszélni, de valóságban látni nem lehet.”⁸ Miletics Szvetozár⁹ a megyék kikerekítésével kapcsolatban szinte

¹ 1865—68. évi Országgyűlési Napló XI. köt. 6. old.

² Mocsonyi Sándor Temes megyei földbirtokos (1842—1901) román nemzetiségi politikus a Temes megyei végvári kerület képviselője 1865—74 között.

³ Mocsonyi a központi javaslattal szemben ellenindítványt nyújtott be, mely azonos volt a nemzetiségi képviselők törvényjavaslatával. 1868. október 28-án ugyanis Medán Endre román nemzetiségi képviselő betérjesztette a román és szerb képviselők törvényjavaslatát és kérte, hogy azt tárgyalási alapul a Ház fogadja el.

⁴ Uo. 15. old.

⁵ Dimitrievics Miklós (1824—1896) ügyvéd, szerb nemzetiségi politikus,

⁶ Uo. 32. old.

⁷ Borlea Zsigmond (1823—1883), a nagyhalmágyi kerület román nemzetiségű képviselője.

⁸ Uo. 54. old.

⁹ Miletics Szvetozár (1826—1901) szerb nemzetiségi politikus, hétgyermekes csizmadiamester fia. Ő alapította meg a Zasztavát (Zászló), a szerb nemzeti szabadelvű párt politikai hírlapját. 1865-ben, mint Ó-Becse képviselője kerül az országgyűlésbe. 1870-ben egyévi, majd 1876-ban hazaárulás címen mentelmi jogának megsértésével ötévi fogházra ítélik el. A fogházból kikerülve teljesen megtörtén visszavonult a politikától.

a jövőbe látva szolt: „Én ellenkezőleg azt hiszem, hogy a megyék kikerekítése éppen ellenszer az ellen, hogy az egész vidéken ne támadjon azon törekvés, hogy a nemzetiségök megmentése végett a határokon kívül, rokon nemzetekkel egyesüljenek és hogy ezáltal az államot feldarabolják.”¹⁰ A helyes nemzetiségi politika az, mely elszakíthatatlan kapcsolatot jelent az államot alkotó nemzet és a nemzetiségek között, „hisz éppen akkor, midőn minden nemzetiség Magyarországon a municipiumokban megtalálja házikóját és erdejét, melyből nemzetiségét és az alkotmányos szabadságát védheti, éppen akkor fog szilárdulni a kötelék, mely őket a közös hazához köti.”¹¹

A közhangulatra jellemző Justh József állásfoglalása, aki arra válaszolva, hogy a magyarság nem lesz képes megakadályozni a románok nemzetiségének emelkedését, kijelentette: a románok nemzetiségének alakulását, „amíg mi élünk, addig mi ezt igenis meg fogjuk akadályozni.”¹²

Tisza Kálmán fenyegetésként felszólította a képviselőket, hogy azok is, akik nem helyeslik a többségi javaslatot, ne gátolják a törvény meghozatalát, mert különben a kormány kénytelen lenne a jelenleg érvényben levő törvényeket végrehajtani. Popovics-Desseanu János¹³ válaszolva Tiszának, kijelenti, hogy nem ijed meg a magyar törvények végrehajtásától. Román Sándor¹⁴ szerint a javaslat a magyar nyelv korlátlan uralmát állapítja meg és eltünteti a nemzetiségeket. Medán Endre román nemzetiségű képviselő a központi javaslatot a nem magyar nemzetiségek ellen irányított elnemzetietlenítési akcióként értékeli. „Én nem látom — emeli ki — a magyar nemzetnél szükségét annak, hogy a nemzetiségi politika által igyekezzék önmagát szaporítani, mert vannak ennek más módjai...”¹⁵

A törvényjavaslat általános vitája után szavazásra tették fel a nemzetiségi és Deák indítványát; a központi bizottság javaslata nem is került szavazásra, miután Eötvös is Deák javaslatához csatlakozott. A szavazás eredményeként az egybegyűlt 291 képviselő közül 24 képviselő igennel, 267 képviselő nemmel foglalt állást a nemzetiségi javaslat ügyében. Így a Ház a részletes vita tárgyául a Deák-féle javaslatot tette magáévá.

A törvényjavaslat részletes vitájára november 29-én került sor. A román és szerb képviselők kijelentették, hogy nem kívánnak a részletes vitában részt venni. „Én és elvtársaim — mondotta Mocsonyi Sándor — nem tudjuk lelkiismeretünkkel összeegyeztetni, hogy az e kérdés tárgyalásával járó nagy felelősséget magunkra vállaljuk...”¹⁶ Miletics Szvetozár annak a meggyőződésének adott

kifejezést, hogy a nemzetiségi javaslat „az egész román és szerb nép programja volt és lesz.” Utána az Országgyűlési Napló tanúsága szerint —: „Nagy zaj között elvtársaival együtt távozik.”¹⁷

Ilyen előzmények és körülmények között szavazta meg a képviselőház a nemzetiségi törvényjavaslatot, amelyet 1868. december 5-én a főrendiház is elfogadott, s amelyet december 7-én hirdettek ki, mint az 1868. évi XLIV. törvényt.

II. Az 1868. évi XLIV. tv. címében a nemzetiségi egyenjogúságról szól. Ez a hangzatos cím azonban megtévesztő, mert az lényegében inkább a „nemzetiségi elnyomás” törvénye. A törvény megalkotása nem a nemzetiségekkel való örök megbékélés kezdetét jelentette, hanem az erőszakos magyarosító törekvések új szakaszát.

A törvény bevezetése szerint „Magyarország összes honpolgárai az alkotmány alapelvei szerinti politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet...” A törvény tehát „politikailag” csak egy nemzetet ismer el: a magyar nemzetet és nem is említ más nemzetet. Az egységes politikai nemzet fogalma azt jelentette: hogy *politikai szempontból valamennyi nemzetiség beleolvadt a magyar nemzetbe.*

A Deák-féle fogalmazás szerint Magyarország *egységes és oszthatatlan.* Pedig az ország *nem volt egységes, mert kizsákmányolók és kizsákmányoltak álltak szemben egymással.* Nem volt oszthatatlan, mert a nemzetek szemben álltak egymással, mert a nemzeteket csak a kényszer tartotta össze, amint azt az első világháború eredményei is bebizonyították.

A magyar vezető körök a magyar állam jellegének csorbulását féltették és ezért a nemzetiségi képviselők minden igyekezete ellenére sem vették fel a törvénybe azt a hat országos nemzetet, amelyeknek állítólagos egyenjogúsítását tűzték ki célul. A nemzetiségi képviselők javaslata szerint az „egységes és oszthatatlan Magyarország” helyett az ország területén a nemzetiségi eloszlásnak megfelelő hat (magyar, román, rutén, szerb, szlovák és német) egyenjogú politikai nemzetre építette volna fel az államrendszert. Javaslatauk szerint: Magyarországon ennek a hat országos nemzetnek teljes egyenjogúságot kell élveznie. Az állam egysége nem zárja ki azt, hogy az országban több egyenjogú nemzet legyen. A nemzetiségek nyelvhasználatának jogát a törvénykezésben, a törvényhozásban, a felsőoktatásban is biztosítani kell; a kisebbségben levő nemzeteket is ismerjék el jogalanyoknak.

A törvény bevezetése azt hangoztatta, hogy „a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja”; a törvény azonban még arra sem törekszik, hogy legalább formális egyenlőséget biztosítson a nemzetiségeknek. A törvény többi szakasza ugyanis, de különösen a valóság — meghazudtolta ezt a szép kinyilatkoztatást. A törvény a magyar nyelv felsőbbrendűségét védelmezte, amikor mindjárt első szakaszban

¹⁰ Uo. 81. old.

¹¹ Uo.

¹² Uo. 100. old.

¹³ Popovics-Desseanu János román nemzetiségi politikus, az Arad megyei radnai kerület képviselője.

¹⁴ Román Sándor (1826—1897) román nemzetiségű politikus. A budapesti egyetem román nyelvi és irodalmi tanszékének tanára.

¹⁵ Uo. 151. old.

¹⁶ Uo. 175. old.

¹⁷ Uo.

kimondja, hogy „Magyarország államnyelve a magyar lévén, a magyar országgyűlés tanácskozási és ügykezelési nyelve ezentúl is egyedül a magyar”. Igaz, hogy a második szakasz lehetővé teszi a törvényhatóságok jegyzőkönyveinek más nyelven való vitelét, ha a törvényhatósági képviselők egyötöd része kívánja. E szakasz második bekezdése viszont ugyancsak kétségesse teszi ezt a kedvezményt azzal, hogy a különböző szövegekben mutatókozó eltérések eseteiben a magyar szöveget fogadják el hitelesnek. A törvény sorai szerint: „A törvényhatóságok jegyzőkönyvei az állam hivatalos nyelvén vitetnek; de vitetnek e mellett mindazon nyelven is, amelyet a törvényhatóságot képviselő testület vagy bizottság tagjainak legalább egyötöd része jegyzőkönyvi nyelvről óhajtott. *A különböző szövegekben mutatókozó eltérések esetében a magyar szöveg a szabályozó.*” (Kemelés tölem. G. E.)

A törvény más téren sem biztosította a nyelvek egyenjogúságát. Már a javaslatok vitájánál élesen felvetette a nyelvek érvényesülése közötti különbséget Popovics-Desseanu János: „... a magyar nemzetiségű polgárnak bárhol a hazában, úgy a kormányhivatalok, valamint bármely törvényhatóságok, bármely törvényszékek, bíróságok vagy egyéb hivatalos hatóságok előtt meg van engedve, hogy saját nyelvén terjeszthesse elő ügyeit és folyamodásait, saját nyelvén perlekedhessenek és saját nyelvén nyerjen határozatot; holott ez a többi nemzetiségi honpolgároknak megengedve nincs, s ezeknek a legfőbb politikai jogok élvezetében is úgyszólván mindenütt a magyar nyelv grammatikája áll útjukban, melytől függ a nem magyar nemzetiségű polgár politikai jogainak gyakorlása.” A javaslat kimondja — fejt ki továbbiakban —, hogy a törvényhatóságokban, ha a jegyzőkönyvet több nyelven is vezetik, a magyar szöveg a hiteles, márpedig a jegyzőkönyv magyar nyelven való hitelesítése nehézségbe ütközik ott, ahol az ülés résztvevői közül alig tud valaki magyarul. Ez uraim nem egyenjogúság!¹⁸ Ezt a tényt egyébként Deák sem tagadta. Kereken kijelentette, hogy a nyelvek egyenjogúságát „az országban használatos többi nyelvnek hivatalos használatra nézve csak annyiban lehet figyelembe venni, amennyiben ezt az ország egysége, a kormányzat lehetősége és célszerűsége szükségessé teszi”.

A nemzetiségi törvény megalkotása után a nemzetiségi képviselők nagy része végleges passzivitásba vonult. A román képviselők 1869-ben Szerdahelyen megtartott értekezlete majdnem egyhangúan a politikai passzivitás mellett foglalt állást. Közülük csak egy igen kis csoport vett részt a képviselőház további ülésein, mégpedig a reakciós Saguna püspök vezetésével. Ezeknek a szerepe is fokozatosan csökkent és Saguna halála után egészen jelentéktelenné vált.

III. A kiegyezést követő egész korszakban a magyar uralkodó osztályok sokoldalúan éltek a kapott hatalommal és erőszakosan elnyomták minden nemzetiségi megmozdulást. Még a nemzetiségi

törvény szűk rendelkezései sem kerültek megvalósításra: a gyakorlatban ténylegesen a teljes beolvastási politika érvényesült. Sőt később ezt a gyakorlatot a törvényhozás is átvette, folytatta. Ottlik László így jellemzi a helyzetet: „Felesleges volna tagadni, hogy a kiegyezést követő korszakban a magyar nemzetiségi politikának a főtörvénye az volt, hogy minden rendelkezésre álló jogos eszközzel elősegítse a nyelvi kisebbségek beolvadását és a magyar nyelvnek minél tökéletesebb érvényesülését a közélet, az államigazgatás és a közoktatás terén.”¹⁹

A nemzetiségek elnyomása gazdasági, politikai és kulturális téren egyaránt érvényesült.

A magyar parlamentben a XIX. század végén az 52%-os nemzetiségeket a képviselők 12—14%-a képviselte. Az állami hivatalokban a nemzetiségi tisztviselők száma ugyanebben az időben 6—12%. A bírónak és ügyészeknek csak 5%-a volt nemzetiségi, a középiskolai tanárok közül 12—16%, orvosok közül 12—14% a nemzetiségi; a felsőbb tanintézetekben pedig a nemzetiségi hallgatók száma 14%.

1900-ban az erdélyi románság 79,2%-a analfabéta, az ukránok 85,5%-a, a szerbek 58,5%-a, a szlovákok 49,9%-a. A magyarok között ugyanezen időben aránylag kedvezőbb az arány: 39% az analfabéta.

A tízezer kötetnél többet számláló könyvtárak száma a XIX. század végén 94. Ebből magyar 85. A hírlapok közül a nemzetiségek kezén 20% volt, ennek nagy része is a klerikális reakció szolgálatában állott.

A nemzetiségi parasztság gazdasági viszonyai és gazdasági helyzete rosszabb volt, mint a magyar parasztságé. A szántóföld aránya az összterületekhez viszonyítva az Alföldön 65%, a Dunántúlon 51,5% a Felvidéken 34%, Erdélyben 28% és a Ruténföldön már csak 26%. Ennek eredménye volt, hogy míg az Alföldön 100 hektár mezőgazdaságilag művelt területre 27,4 földművelő jutott, addig a Felvidéken 38,4 és Erdélyben 49,9. A nemzetiségi parasztság életszínvonala általában alacsonyabb volt, mint a magyar parasztságé. Magyarlaktá területen 3,7 q búza és rozs, 2,8 q kukorica, összesen 6,5 q jutott minden főre. A nemzetiségi területen ezzel szemben 1,6 q búza és rozs, 1,9 q kukorica, összesen 3,5 q esett egy lélekre. A nemzetiségi parasztokat kizsákmányoló földesurak többsége magyar volt, amit a következő számok mutatnak: az 1000 kat. holdon felüli birtokosok közül 91,8%, a 100 kat. holdon felüli bérlők közül pedig 82,4% volt magyar.

A magyar kormányok nemcsak könnyen néztek, de egyenesen előmozdították a nemzetiségek teljes gazdasági és kulturális lezüllesztését. A nemzetiségi kérdést a magyar jogszolgáltatás és közigazgatás is úgy kezelte, mintha a jogrend érvényesítése a nemzetiségekre nem vonatkoznék. A nemze-

¹⁸ Uo. 145—148. old.

¹⁹ Ottlik László: A magyar nemzetiségi politika feladatai. Közigazgatásunk nemzetközi kapcsolatai. Budapest, 1941. 593. old.

tiségek részére egész külön joggyakorlatot alkalmaztak, amelyet a törvénytelenység, az igazságtalanság és méltánytalanság jellemezett. Erdélyben, ha valakire rásütöttek, hogy „dákóromán”, ki volt szolgáltatva mindenkinek — kifoszthatta azt bárki kénye-kedve szerint, segélykiáltásaira nem reagált senki. A nemzetiségi területen levő természeti kincseket a koldus nemzetiségi nép nem élvezhette. Erre az állapotra utal a mócok egyik népdala: „Hegyeinkben arany terem, mi pedig koldulva járunk kapuról-kapura.” A nép csak onnan tudta, hogy „jogállamban” él, mert fizette a magas adókat és elszenvet a büntetéseket. A magyar uralkodó körök akkor sem látták meg a helyzet tarthatatlanságát, amikor sok tízezer magyar állampolgár — főleg mezőgazdasági napszámosok és különösen a nemzetiségiak közül — reménytelennek látta az életet saját országában, elhagyta azt, a visszatérés minden perspektívája nélkül. 1901–1910 között — tehát kilenc év alatt — 1 049 003 lakos vándorolt ki. Ezek között magyar 301 996 (28,8%), német 179 982 (17,2%), szlovák 228 560 (21,8%), román 129 445 (12,3%), rutén 41 156 (3,9%), szerb, horvát 156 103 (14,9%), egyéb: 11 761 (1,1%).²⁰

A gazdasági elnyomás és az amúgy is gyér szabadságjogok megsemmisítése különösen az 1914-es világháború folyamata alatt fokozódott tovább. A nemzetiségi állampolgárok „politikai megbízhatatlanság” címén tömegesen lettek áldozataivá — különösen a hadszíntér közelébe eső vidéken — a legvadabb katonai önkénynek. Őket sújtották legkeményebben a közigazgatási rendszabályok, velük bánt legmostohábban a nehéz háborús viszonyok között a sovén magyar államhatalom. E kor megrázó dokumentuma az egyébként sovén és reakciós Papp Antal munkácsi görögkatolikus püspök 1918 januárjában kelt levele, melyet Wekerle Sándor miniszterelnökhöz írt a „beregfelvidéki nép körében uralkodó éhínség és egyes helyeken a tömeges éhínség esetek” tárgyában. A természetesen nem nyilvánosságra készült levélben felhívja a miniszterelnök figyelmét, hogy e vidék amúgy is szegény népével, amelyet a „kenyerhiány éhenpusztulással fenyeget”, a hadisegély-kiosztásnál és a hadimunkára való beosztásnál is felháborító igazságtalanságok történtek. „Szajkófalva községben máris 36 személy fekszik éhínségben... hátmegi lelkészem azt jelenti: ... már két gyermek éhen is halt... a kisannai lelkész jelentése szerint: az éhségtől elgyötört gyermekek sírásától hangos a falu. Másutt pedig a gyermekek az éhségtől összedagadtak... Több oláhcsertészi hívem azt a határozott vádat emeli az ispán úr ellen, hogy amikor éhségükre való hivatkozással élelmet kértek, azt válaszolta: „Majd ha egyharmad része elpusztul ennek a népnek, a többi kétharmadának több jut.”²¹

²⁰ Adatok: *Radisics Elemér*: Dunatáj. Budapest, 1946. II. köt.

²¹ O. L. M. E. 1918. 1003 (res. Ered. okm.). Közli: *Andics*: A magyar munkásmozgalom az 1914–1918-as világháborúban. Történettudomány kérdései, 2. sz. 16–17. old.

IV. A nemzetiségi elnyomást szembevetően mutatja az 1874. évi XXXIII. évi választójogi törvény is, mely szigorú censzusok felállításával a szegényebb néposztályokat — különösen a nemzetiségiakat — rekesztette ki a választók közül. A törvény az 1848-ban hozott választójogot erősen leszűkítette, a lakosság kb. hat százalékának adta meg a választójogot. Egész Európában nem volt akkor ehhez hasonló megoldás.

A nemzetiségek egyebekben állandóan hangoztatták ezt a sérelmüket és harcoltak az általános és titkos szavazati jog bevezetéséért. Az uralkodó körök a választójog ilyen reformjáról hallani sem akartak. Ebben megegyezett a hivatalos politikai vezetők és a tudomány hivatalos képviselőinek véleménye. Tisza Kálmán és Tisza István egy véleményen voltak Réz Mihállyal és Concha Győzővel, aki azt hangoztatta a jogászegylet e tárgyú vitaülésén, hogy „... a választójog kiterjesztésének határát ott kell megvonni, ahol a magyar nemzetiségű választók többsége kérdésessé válik”. (Kiemelés tölem G. E.) Egyébként, nehogy kétsége legyen valakinek is, mit értett ezalatt, részleteiben is megmagyarázza. „A magyar választóknak — fejtí ki a továbbiakban Concha — többségben kell lenniük, és pedig a magyarságnak számszerű többségénél, vagyis az anyaországbeli 52%-ánál nagyobbban. Mert feledni nem szabad, hogy a magyar országgyűlésnek 40 tagját, vagyis 10%-át már nem az 52%-ot tevő magyar nemzetiségű választók, hanem gyakorlatilag beszélve s a Horvátországban élő magyar nemzetiségűeket nem számítva, tisztán horvát nemzetiségűeket választják. Úgyhogy az egész magyar állam polgáraiból csak 45% a magyar nemzetiségű, ennél fogva kell oly választótöbbséget a választójog megadása által az anyaországban már felállítani, melyben a magyar választók száma a magyarság 52%-ánál magasabb legyen s a 40 horvát képviselő által a magyarság rovására megváltoztatott arányt helyreállítsa.”²²

Még hozzáteszi Concha Győző azt is, hogy a „magyarságnak lelki fölénye a Kárpátok között tény...” „Azonban a „Politika” e nagynevű tanára azt is tudja, hogy csak a „lelki fölény” nagyon kevés lenne, ha ehhez a „tényhez” nem járulnának hozzá a kényszerszabályok. Ezért a továbbiakban kijelenti „... de egy nemzet léte nem nyugodhatik merőben lelki tényeken, melyek erős ingadozásnak vannak kitéve, hanem jogi és tényleges berendezéseken is”. Réz Mihály pedig az említett vitaülésen kijelenti, hogy: „... teljes mértékben osztozom Concha óméltósága nézetében s az általános, egyenlő és titkos választói jogot károsnak és veszedelmesnek ítélem.”²³

V. A nemzetiségek ellen folytatott üldözések során kíméletlen hajsza folyt a nemzetiségi kulturális egyesületek ellen is.

1874-ben Tisza Kálmán feloszlatta a „Matica Slovenska” nevű irodalmi társaságot „irredenta”

²² A választói jog reformja. Magyar jogászegyleti értekezések, Budapest, 1912. 9. old.

²³ Uo. 46. old.

magatartása miatt. 1884-ben feloszlatták a román nemzeti pártot és betiltják a Komitét.

Az egész világ felfigyelt az 1894 májusában lezajlott hírhedt „Memorandum”-perre, melyről ezért bővebben kell szólni.

Az erdélyi románok 1892 márciusában Szebenben tartott értekezletükön állapították meg az uralkodónak átnyújtandó memorandumuk végleges szövegét. Ebben sérelmeik orvoslását kérték és az erdélyi románság politikai és kulturális sérelmeit foglalták össze. „Ebben az emlékiratunkban — hangsúlyozza a memorandum — bebizonyítottuk, hogy az unió és az 1868-as XLIII. t. c. által történt bevezetés nem egyéb, mint semmibevétele valamennyi nemzeti jognak, melyet a románok, mint az egykori Erdély túlnyomó többségét alkotó elem, elnyertek, semmibevétele minden alaptörvénynek ... a román elem teljes semmibevevése — igazságtalanság mind törvényhozási és igazságügyi, mind politikai szempontból.”

A memorandum foglalkozva a választójogi törvénnyel, kimutatja : „... hogy a feudális alapon nyugvó választótörvény, a szabadság és az igazi szabadelvűség szelleméből fakadó jogok legfontosabbikának gyakorlását illetően nem egyéb, mint nyílt misztifikáció, a népakarat kifejezésének törvényes formában való elnyomása ; az állampolgárok legnagyobb részét, elsősorban a románokat, megfosztja képviselői joguktól és mind a választókerületek mesterséges kikerekítése, mind az államhatalom önkénye által, a faji uralom érdekében a kisebbség túlsúlyát biztosítja, amiből következik, hogy az országot nem népeinek igazi tényezői képviselik, s hogy törvényhozó testülete, az országgyűlés nem egyéb, mint hamisítás”.

A nemzetiségi kérdéssel kapcsolatban általánosan szögezi le a memorandum, hogy azt „... igazságtalan módon, államjogunk fejlődésének követelményeivel és az állam konszolidációjának érdekeivel ellentétesen oldották meg. A törvénynek, mellyel megkísérelték e kérdés megoldását, nincs meg az elvi biztosítéka. Az államot alkotó néprajzi egységek teljes semmibevevével, a törvény csak a különböző nemzetiségű egyéneket ismeri el, akiket egyetlen magyar nemzetté nyilvánít, hogy így alapot teremtsen asszimilációs törekvései számára.

Bebizonyítottuk, hogy ez a törvény, amennyiben a nemzetiségekre nézve kedvező intézkedéseket tartalmaz, holt betű maradt, s hogy a polgárok többségét alkotó elem szabad nemzeti fejlődésének a legmagasabb helyről eredő biztosítékait a legkevésbé sem veszik tekintetbe.

Kimutattuk, hogy mind az 1868 : XLIII. t. c. végrehajtása, mind a nemzetiségek egyenjogúságáról szóló törvény nyílt tagadása a nemzeti egyenlőségnek s mind tartalmát, mind végrehajtását tekintve, törvényes eszközül szolgál a magyar nemzet állameszméjének a törvényhatóságokban való ápolásához, midőn, amennyire csak lehet, a többi népeket a törvényhatóságokban is megfosztja polgárjogaiktól”.

A továbbiakban a memorandum kimutatja, hogy a szólásszabadság, s főleg a sajtószabadság a románok számára nem létezik és hogy a sajtó-

törvény eszköz a meggyőződés kifejezésének az elnyomására.

A memorandum rávilágít arra is, „... hogy a román népet kiszorították a törvényhozó testületből, a törvényhatósági képviselőből, a közhatalokból, nyelvét pedig a politikai élet minden területéről és a bíróságokról kirekesztették”.

Végül a memorandum megállapítja, „... hogy bár a román nép vagyonával és vérével hozzájárul az állam fenntartásához, az állam mégsem ad ezért semmi ellenszolgáltatást gazdasági és kulturális fejlődésének támogatása vonalán, sőt ellenkezőleg, az állami közhatalom gátolja gazdasági és kulturális fejlődését”.

Az emlékiratot háromszáz tagú küldöttség személyesen vitte el a császárhoz, a kabinetiroda azonban azt felbontatlanul a magyar kormánynak küldte meg. A magyar egyetemi ifjúság a „Válasz”-ban reagált a memorandumra, mely azonban ferdítésekkel és tudománytalan megállapításokkal volt tele. A magyarországi román ifjúság a „Replica”-ban adott feleletet a „Válasz”-ra, mely több nyugati nyelven is megjelent. A kolozsvári esküdtszék 1894. május 25-én a memorandum szerkesztői és terjesztői felett ítélezik. A bíróság Jon Ratiut két évi, Popp Györgyöt egy évi, Nicolai Cristeát nyolc havi, Mihali Tivadart két és fél évi államfogházaló sújtja.

A memorandumban és a Replicában feltártak eredményeként, valamint az erőszakolt bírói eljárás és az ennek során hozott ítéletek következményeként Magyarország egész Európa előtt mint a nemzetiségek legkíméletlenebb elnyomója vált ismertté.

VI. A magyar uralkodó osztályok az 1868. évi nemzetiségi törvény rendelkezéseit az oktatás szempontjából is túl méltányosnak találták és a törvényben a nemzetiségek számára biztosított jogokból időnként — nem is keveset — „lefara-gott”. Egyre keményebben érvényesítette a kényszerítő magyarosítás politikáját, mely főleg a magyar nyelvű közigazgatásban és a magyar nyelv erőszakos terjesztésében nyilvánult meg. Az erőszakos asszimilációs törekvések szolgálatába állították az iskolákat is ; egymásután láttak napvilágot az ezt a célt szolgáló törvények.

Tizenegy évre az 1868. évi XLIV. tv. meghozatala után megalkották az 1879. évi XVIII. tv.-t „a magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben”. E törvény 1. §-a kimondja, hogy „minden, akár felekezeti, akár másnyelvű oly tanítóképző intézetben, melyben a tanítás nyelve nem a magyar nyelv, mint már az 1868. évi XXXVIII. tv. rendelkezése szerint is az intézetekben köteles tantárgy, oly óraszámmal tanítandó, hogy azt az egész tanfolyam alatt minden tanítójelölt beszédében és írásban elsajátíthassa”. A 4. § szerint pedig : „a magyar nyelv az összes, bármilyen nyilvános népiskolákban köteles tantárgyak közé ezennel felvétetik.” A törvény 5. §-a ezeket az intézkedéseket kiterjeszti a magánegyetem és társulatok által felállított és azután felállítandó nem magyar tanintézetekre is. A törvény értelmé-

ben 1882. évi június 30-tól nem nyerhet oklevelet és nem is alkalmazható az a tanító, aki a magyar nyelvet kellően nem bírja.

Baross Gábor, e törvény előadója, a javaslatot úgy jellemezte, mintha annak elfogadása a nemzetiségek érdekeit szolgálná.

A nemzetiségi képviselők tiltakoztak a törvényjavaslat megszavazása ellen. Polit Mihály szerb nemzetiségi képviselő rámutatott a törvény igazi céljára; arra, hogy a nemzetiségek erőszakos beolvasztását akarja elérni. Kiemelte, hogy ez viszont éppen ellenkező hatást fog kiváltani. Mocsáry Lajos is leleplezte a javaslat hazug beállítását. „Hogy mit értünk ezen cél alatt a nyelvterjesztése — mondotta —, erre nézve a törvényjavaslat indokolása szerint nem érhetnénk egyebet, minthogy az ország nem magyarjku polgárainak alkalom adódnék arra, hogy a magyar nyelvet, mint az állam nyelvét elsajátíthassák és hogy ezért az állam nem magyarjku polgárai az állam iránt csakis hálával tartozhatnak. Én ezen állításban, megvallom, olyan naivitást látok, mely senkit sem fog félrevezetni, sőt ki kell mondanom, hogy az őszinteségnek ilyen hiányát sem a magyar fajhoz, sem az államhoz méltónak nem tartom. Mert köztudomású mindnyájunk előtt, hogy mi a magyar nyelv terjesztése alatt nem értünk egyebet, mint azt, hogy lehetőleg segítsünk azon a bajon, hogy ez a 15 millió ember, aki ezt a hazát lakja, nem mind tősgyökeres magyar.”²⁴

Ugyanebbe a rovatba esik az 1893. évi XXVI. tv., amely címe szerint a községi és felekezeti népiskolai tanerők fizetéséről szól, azonban igazi célja, hogy „államellenes” tevékenység címén a nemzetiségi iskolákat be lehessen zárni. E célját a törvény nem is nagyon titkolja és 13. §-ának utolsó bekezdésében meg is határozza, hogy mi tekintendő államellenes cselekménynek. E bekezdés szerint: „államellenes iránynak tekintendő különösen minden cselekmény, mely az alkotmány, nemzeti jellege, egysége, különállása vagy területi épsége, továbbá az állam nyelvének törvényben meghatározott alkalmazása ellen irányul — történet legyen az akár tanhelyiségben, akár azon kívül, vagy más állam területén, élőszóval, írásban vagy nyomtatvány, képes ábrázolat, tankönyvek vagy egyéb taneszközök által.” A törvény 15. §-a élesen utal az általa elérni kívánt célra. „Ha valamely községi vagy felekezeti iskolának egymásután két tanítója mozdítottatott el állásából, a 13. §. 4. bekezdése alapján hozott fegyelmi ítélettel a válás- és közoktatásügyi miniszternek jogában áll a községi vagy felekezeti iskolát megszüntetni és helyébe állami iskolát állítani.”

Ezeknek a törvényeknek a szellemében tanítja az egyetemen Molnár Kálmán: „A nemzetállam nyilvános iskoláinak oktatási nyelve csak az államnyelv lehet. Csak ez alapon alakulhat ki az egységes gondolkodás, az egységes kultúra, az egységes állampolgári öntudat. Ezt a célt kell szolgálni minden iskolának, akár az állam, akár a köz-

ség, akár a hitfelekezet, akár magánosok vagy testületek tartják azt fenn.”²⁵

Bánffy Dezső miniszterelnöksége alatt jött létre az 1898. évi IV. tv., mely a községneveket megmagyarosította. Bánffy több más követelést is felállított: meg kell magyarosítani az idegen hangzású neveket, nem magyar kofánál ne vásároljanak stb. Felvetette a telepítések kérdését és még sok mást, amellyel mind a nemzetiségek lehetetlenülését, tönkretételét és erőszakos magyarosítását célozta. Bánffy a legsovinisztább és a legelnyomóbb nemzetiségi politikát érvényesítette. Szerinte „a magyar politikának a nemzetiségekkel szemben legerélyesebbnek kell lennie.”²⁶ Nem volt meglepődve az 1868. évi nemzetiségi törvénnyel. Túliberálisnak találta és ezért az szerint nem is volt végrehajtható. Megnyilvánulásai telve vannak uszítással, a nemzetiségek elleni barbár sovíniszta támadással. „Fél- vagy középputoni megoldás szerintünk nem képzelhető — írja egy helyütt — és ha újabban halljuk is, hogy a nemzetiségek nem követelnek többet, mint a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában alkotott törvény betűszerinti végrehajtását —, tisztában kell lennünk avval, hogy nekik csak első lépcsőfok, míg viszont az egységes magyar nemzeti állam jövőjének, megalkotásának és biztosításának kétségtelen feladása. De nemcsak a nemzeti állam érdekeire tekintettel nem hajtandó, vagy jobban mondva: nem hajtható végre az a törvény, de azért sem, mert azon 36 esztendő eltelté óta, midőn a törvény megalkotottatott, közéletünk olyan változásokon ment keresztül, mely a törvénynek betűszerinti végrehajtását lehetlenné is tették.”²⁷

Az előbb említett törvények méltó folytatásai az 1907. évi XVII. és az 1908. évi XLVI. törvények a nem állami elemi iskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságairól. Ezek gr. Apponyi Albert nevéhez fűződnek. A magyar nyelvet „nem megfelelően” tanító iskolákat az államsegélyből kizárták, jövedelmeik csökkentésével akarták ugyanis lehetlenné tenni a nemzetiségi iskolák fennmaradását. Az 1908. évi XLVI. törvénnyel az elemi és népiskolai oktatást ingyenessé tették, ugyanakkor állami segílyt csak azoknak az iskoláknak adtak, melyeknek „hazafias” neveléséről meg voltak győződve.

Az Apponyi-féle törvényalkotások nyilvánvaló célja: folytatni az erőszakos magyarosító politikát és az államsegély megtagadásával megakadályozni a nemzetiségi iskolák működését.

VII. Néhány szóval foglalkoznunk kell a Magyarországi Szociáldemokrata Párt szerepével a nemzetiségi kérdés megoldásában.

A szociáldemokrata párt Magyarországon nem sokat foglalkozott a nemzetiségi kérdéssel, a nemzetiségi mozgalmak demokratikus jellegét nem akarta felismerni. Felfogásukra jellemző Kunfi

²⁵ Molnár Kálmán: Nemzetiségi kérdés. Eger, 1914. 33. old.

²⁶ Br. Bánffy Dezső: Magyar nemzetiségi politika. 1903. 10. old.

²⁷ Uo. 30. old.

²⁴ Országgyűlési Napló 1879. 259. old.

Zsigmondnak a „Fajok és osztályok Magyarországon” c. cikke, amelyben kifejtette, hogy a nemzetiségek nem szövetségei a demokráciáért és a szocializmusért harcoló magyar munkásosztálynak, hanem ellenkezőleg „a nem magyar népfajok alkotják bizonyos tekintetben azt a gazdasági tartalécsapatot, amelynek segítségével a magyar munkásosztály bérharcait letörlik”. Az osztrák elnyomó rendszer elleni harc nem tartozott a magyar szociáldemokraták célkitűzéseikhez, figyelmüket ez a kérdés nem kötötte le; megnyilatkozásaikban egyáltalában tagadták, hogy Magyarországon nemzetiségi elnyomás lenne. Nem felel meg a valóságnak — olvassuk a Szocializmus 1913—1914. évi 3. számában —, hogy a nemzetiségeknek a magyarsággal szemben sérelemtöbbletük van. A szociáldemokrata párt nem akarta felismerni a nemzetiségi mozgalmak forradalmi jellegét.

Ugyanakkor a nem magyar nemzetiségű parasztság tízezrei vettek részt a magyar „agrárszocialista” mozgalmakban, a feudalizmus elleni harcban. Achim András fellépése hatalmas hatással volt a nemzetiségi paraszttömegekre. Mezőfi Vilmos mozgalma is nagy nemzetiségi földmunkás és paraszttömegeket fogott át, akiket a földért való harcra mozgósított. Az 1900-ban lefolyt brassói agrárszocialista kongresszus a nacionalista-sovinisza politika jegyében zajlott le. Mezőfi is később nyílt nacionalista-sovinisza utakra lépett, a kormány támogatójává vált és a mozgalom széjjel esett.

Magyarország proletariátusa viszont — mely erősen nemzetiségi összetételű volt — állandóan harcolt a nyomor és az osztrák imperializmust hűségesen kiszolgáló kormányok ellen az emberibb jogokért. 1912. május 23-án a budapesti munkástömegek egyik legnagyobb megmozdulására a szomszéd népek is felfigyeltek és a bécsi parlamentben a pesti események hírére javaslatot tettek a vérengzések elleni tiltakozásra. A javaslat mellett szavaztak — a legélesebb nemzeti válság idején — a rutének, a cseh radikálisok és a délszlávok is. A magyar opportunist szociáldemokrácia azonban ezeket a harcokat elárulta és leszerelte.

Az első világháború és különösen a háború vége felé, mikor már nyilvánvaló volt a központi hatalmak veresége, újból lelepleződött a szociáldemokrata vezetők tevékenysége; a magyar szociáldemokrata vezeték külföldi utazásokat tettek, mint a monarchia szószólói. E célból vettek részt a stockholmi „szocialista” konferencián 1917 áprilisában, ahol kifejtették, hogy a békeszerződésnek épségben kell hagynia az Osztrák-Magyar Monar-

chiát, azt hangoztatták, hogy a béketárgyalásokon a nemzeti és területi kérdések ne játsszanak döntő szerepet. Élesen tiltakoztak a délszláv törekvések ellen, hogy Horvátországot leválasszák az ország testéről, mert ezzel Magyarország el lenne vágva a tengertől. A magyar szociáldemokrata vezeték — az osztrák opportunist szocialisták felfogásának megfelelően — a kultúrautonómiát ajánlották a nemzetiségi kérdés megoldásának; hivatásuknak tekintették, hogy a párt harcoljon Magyarország politikai szétdarabolása ellen.

*

Az Osztrák-Magyar Monarchia katasztrofális nemzetiségi politikájának meg is lett az eredménye. A Monarchia az osztály- és a nemzeti ellentétek súlya alatt összeomlott, mint a kártyavár. Elsősorban a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme volt hatalmas hatással a nemzetiségek felszabadulására irányuló mozgalmaira.

Ausztria-Magyarország példája bizonyítja, mennyire nem szilárdak a kapitalista soknemzetiségű államok. Ez különösen olyan nagy megpróbáltatás idején mutatkozik meg, mint a háború. Kisebbségi engedmények és valamelyes jogok megadása a nemzetiségek részére, lehet, hogy ideig-óráig a békés együttműködés látszatát kelthetik, azonban az ország kritikus nehéz perceiben az ellentétek szükségszerűen kiobbannak és a nemzet szemben találja magát az elnyomott népekkel.

A kép, melyet a kiegyezéskori Magyarország nemzetiségi helyzetéről felvettem — kietlen és szomorú. Voltak persze olyanok is, akik felemelték szavukat a sovinisza nemzetiségi politika ellen. Ezek közül hadd említsem meg Mocsáry Lajos és később a „Huszadik Század” írói körét. Mocsáry a hivatalos állásponttal élesen szembehelyezkedve szállt síkra a nemzetiségek jogaiért. Emberiséges felfogásával, haladó gondolkodásával a kiegyezési korszak legkiválóbbjai közé emelkedett. Az út, melyet Mocsáry járt, bátor, de idealista út volt. A „Huszadik Század” köre már más módon kereste a nemzetiségi kérdés megoldásának az útját. De ők sem tették magukévá a marxizmus tanításait s így a nemzetiségi kérdés megoldására vonatkozóan ugyancsak törvényszerűen zsákutcába kerültek. Az ő példáik is bizonyítják, hogy a nemzetiségi kérdést eredményesen csak a szocialista társadalom feltételei között, a kizsákmányolás felszámolásának útján, a marxi—lenini tanításokon alapuló nemzetiségi politika értelmében lehet megoldani.

Gergely Ernő

A szabvány jogrendünkben

Bevezetés. A szabványosítás korunkban a gazdasági élet irányításának és vezetésének fontos eszközévé vált. A gazdasági életben felmerülő számtalan ismétlődő műszaki feladat nélkülözhetlenné teszi az ember rendező tevékenységét a műszaki élet területén. Ennek a rendezésnek jelentős része szabványosítás segítségével megy végbe. Számos műszaki vonatkozású és ezzel összefüggő kérdésben szabványok határozzák meg azt a gazdasági és műszaki szempontból legkedvezőbbnek ítélt megoldási módot, amit az ismétlődő feladatok megoldásánál általánosan, tágabb vagy szűkebb alkalmazási területen rendszeresen alapul vesznek.

A szabványosítás mai formáit a kapitalista társadalom teremtetette meg. A modern gyárilap kifejlődése szükségszerűvé tette a termékeknek méretek, különösen csatlakozó méretek és más jellemzők szerinti egységesítését. A szabványosítás, aminek indítókai különösen a termelés racionalizálása és a piacok biztosítása volt, szervezetté vált. A szabványokat erre a célra alakított intézmény az érdekeltek bevonásával alapos műszaki előkészítés alapján dolgozza ki, a szabványok szerszerűen kidolgozott szabatos műszaki dokumentumokká váltak. A XX. század elejétől kezdve egymás után alakultak meg a kapitalista államokban a szabványosító intézmények és 1926-ban létrejött a szabványosítás nemzetközi szerve is (jelenlegi neve: International Organization for Standardisation, ISO, székhelye Genf), amelynek tagja a Magyar Népköztársaság is. Ennek a nemzetközi szervnek legfontosabb feladata az áruk nemzetközi forgalmát előmozdító nemzetközi szabványok, illetőleg ezekre vonatkozó ajánlások kidolgozása.

A szabványosítás szervezett formáinak megteremtésével a szabvány jogintézménnyé vált. Kapitalista államban a szabványosításra vonatkozó jogszabályok és a szabvány maga is mint jogi instrumentum általában véve nem kényszerítő jellegűek. A szabványok az érdekeltek megállapodása alapján jönnek létre és a szabványok gyakorlati alkalmazása is a szerződő felek megállapodásától függ. Az állam legfeljebb felügyeletet gyakorol a szabványosító intézmény és ennek tevékenysége felett, kivétel, ha az állam valamilyen okból (pl. életvédelem, egészségügyi szempont) szabvány alkalmazását kötelezővé teszi. Hazánkban a felszabadulás előtt az akkor csekélyszámú országos szabvány (MOSZ) alkalmazása közzállításoknál volt kötelező. Kapitalista termelési viszonyok között kényszerítő jellegű szabály a szabványosítás területén rendszerint csak az ún. „szabványjel” és ennek használata tekintetében van. Ennélfogva tőkés társadalmi rendben a szabványosításra vonatkozó különleges jogi kérdés alig van, a felmerülő kérdések általában a kereskedelmi jog szabályai alá esnek és ezek alapján nyernek megoldást.

Szocialista termelési viszonyok között a szabványosításban alapvetően más szemlélet uralko-

dik, mint tőkés viszonyok között. A szabványosítás a népgazdaság fejlesztésének eszközévé válik, aminek segítségével tervszerűen, szervezeten, a társadalom egyetemes érdekeinek megfelelően oldjuk meg a gazdasági életben felmerülő *feladatokat*. A termékek minősége szocialista gazdasági rendben tervszerűvé és irányítottá válik, éppen úgy tárgya a népgazdasági tervezésnek, mint az, hogy milyen termékeket és ezeket milyen mennyiségben kell előállítani. A *minőség kialakítása* nem bízható egyedül a termelő vállalatra, sem az ügyletkötő felek eseti megállapodására. A minőséget a felhasználók, fogyasztók igényeinek társadalmi összehangolása, valamint a termelés műszaki és gazdasági feltételeivel való egyeztetés útján a népgazdaság számára legelőnyösebb szinten kell kialakítani. A minőségnek a különböző népgazdasági ágazatok szempontjainak egyeztetésével való meghatározása a szocialista szabványosítás egyik legfontosabb feladata. A minőség rendezésével kapcsolatos szabványosítási feladat annak meghatározása is, hogy a termékek és egész árutételek minőségi ellenőrzését milyen vizsgálati módszerekkel kell végezni, milyen minősítési feltételek szerint kell a termékeket minőségi osztályokba sorolni, a terméket megóvása érdekében miképpen kell csomagolni, tárolni stb. Egy másik alapvető feladata a szocialista szabványosításnak a *termékek változatainak rendezése*, ennek keretében a népgazdaság számára legelőnyösebb típus- és nagyságféleségek, a legkedvezőbb választék meghatározása. Rendező tevékenység nélkül a termékek fölösleges változatai jönnek létre. A szabványosítás feladata, hogy megállapítsa a népgazdaság számára szükséges változatokat és kiküszöbölje a fölöslegeseket. A korszerű technika megköveteli, hogy az egymással kapcsolódó, egymást működtető, egymást helyettesítő gépek, szerszámok, készülékek méreteikben, teljesítményükben, élettartamukban és sok más vonatkozásban összhangban legyenek. A folyamatos termelés biztosítása érdekében szükséges, hogy az elhasználadott alkatrész minél rövidebb idő alatt pótolható legyen. A szabványosítás feladata, hogy a gépeket, szerszámokat, készülékeket és ezek alkatrészeit az említett célok szem előtt tartásával egységesítse, a *csatlakozást, cserélhetőséget biztosítsa*. Fontos feladata továbbá az is, hogy célszerű *egységesítések és egyszerűsítések* segítségével javítsa a termelőmunka és a műszaki előkészítő-, valamint adminisztratív munka egymáshoz való arányát. A nem közvetlenül termelőmunka csökkentésének egyik lehetősége az ismétlődő és különböző helyeken egy időben végzendő munkák egységesítése. Ebbe a feladatkörbe tartozik különösen a műszaki rajzok, egyéb gyártási dokumentumok, könyvtári dokumentáció, adminisztrációs eszközök egységesítése és egyszerűsítése.

A szocialista szabványosítás mindezeket a feladatokat meghatározott gazdasági célok, a termelés állandó növelése és tökéletesítése, gazdaságossá tétele, a termék- és áruforgalom biztos alapokra helyezése, végső sorban a társadalom anyagi

és kulturális szükségleteinek minél tökéletesebb kielégítése érdekében végzi.

Az a minőségi változás, amely a szabványosítás területén végbemegy, alapvető változást hoz létre a szabványnak, mint jogintézménynek a természetében is. A szabványok létesítése és gyakorlati alkalmazása nem tehető most már a szerződő felek tetszésétől függővé. A szabványokat az erre hivatott állami szerv tervszerűen létesíti és kötelező érvénnyel lépteti hatályba. A szabvány kötelező erejével kapcsolatban olyan *jogi kérdések* keletkeznek, amelyek tőkés társadalmi rendben nem merülnek fel. Ilyen kérdés a szabvány hatályának kérdése, tehát az, hogy milyen hatóság, milyen tárgykörökre nézve, milyen hatállyal jogosult szabványt kibocsátani, milyen szabályozó ereje van a szabványnak és ez a szabályozó erő hogyan viszonylik a jogszabályok jogforrási erejéhez? További kérdés a szabványokkal létesített kötelezettségek és jogok tartalma, vagyis az, mire milyen kötelezettségek hárulnak, a szemben álló oldalon pedig kinek milyen jogai keletkeznek a szabványok alapján? Szoros összefüggésben van a szabványosítás a szállítási szerződések rendszerével. A szállítási szerződések megkötésénél és teljesítésénél számos vonatkozásban alapul szolgálnak a szabványok, amelyekről a felek kölcsönös megállapodással sem térhetnek el. A szállítási szerződésekkel kapcsolatban felmerülő jogvitákat tehát sok esetben a szabványok figyelembevételével kell eldönteni. Összefügg a szabványosítás más jogterületekkel is, például a találmányi, a szabadalmi, az újítási joggal,¹ az árszabályozással. Összefüggése van a szabványosításnak a büntetőjog területével is, nemcsak olyan módon, hogy a szabvány megsértése maga is bűncselekmény, hanem olyan módon is, hogy sok esetben az a kérdés, forog-e fenn valamilyen súlyosabb büntett, például az ipari termékek minőségének védelméről szóló törvényerejű rendeletbe vagy a tervgazdálkodás büntetőjogi védelméről szóló törvényerejű rendeletbe ütköző büntett, a szabványok alapján bírálható el.

Ez a tanulmány a szabványra, *mint jogintézményre* vonatkozó alapvető kérdések kifejtésére irányul.

A szabvány mint jogintézmény. A szabvány fogalmának szabatos meghatározását nehezzé teszi a szabványok sokfélesége és az, hogy tartalmi meghatározást csak meghatározott társadalmi rend vonatkozásában lehet adni. Legáltalánosabban azt mondhatjuk a szabványról, hogy valamilyen ismétlődő feladat olyan megoldási módja, amit szokás, megállapodás alapján vagy a jog kényszerítő erejénél fogva a feladat megoldásánál rendszeresen alapul vesznek. Ezzel az általános megállapítással azonban fogalommeghatározást még nem adtunk, mert ismétlődő feladat rendszeresen alkalmazott megoldási módja nem mindig szabvány. Jogszabályokban is ismétlődő feladatok azonos megoldását rendezzük és ezek a megoldások általában mégsem szabványok. A szabvány fogal-

mának meghatározásához tehát hozzátartozik azoknak a *feladatoknak* a felsorolása, amelyek megoldására nézve szabvány létesíthető.

A szabványok legnagyobb része *műszaki feladat* megoldására vonatkozik, ilyenek például a termékek minőségét, választékát, a vizsgálati módszereket, a mintavétel módját, a csomagolás, tárolás módját, műszaki ábrázolásmódokat meghatározó szabványok. Téves volna azonban a szabványt mint műszaki feladatok megoldásának módját meghatározni. Van számos olyan műszaki feladat, amelynek megoldása nem tárgya a szabványosításnak, a nálunk érvényesülő felfogás szerint például nem tárgya a szabványosításnak a gyártás módja (technológia) amely pedig tisztán műszaki feladat. Van viszont számos nem műszaki feladat megoldására vonatkozó szabvány, például a gazdasági életben alkalmazott megjelölésekre, megnevezésekre, továbbá a nyomtatványokra, dokumentációs rendszerekre vonatkozó szabványok. Nem lehet a szabványt műszaki feladat megoldási módjaként azért sem meghatározni, mert a megoldási mód meghatározásánál gazdasági szempontokra is tekintettel kell lenni, ami világossá teszi, hogy a szabvány sohasem tisztán műszaki, hanem egyben gazdasági feladatot is old meg.

A szabványosítás *tárgykörét*, ezek sokféleségénél és különböző jellegénél fogva nem lehet egy vagy néhány általános fogalommal meghatározni, hanem a tárgykörök részletes felsorolására van szükség. A szabványosítás tárgyköréi nem általános érvényűek, hanem függenek a társadalmi rendtől, a történelmi korszaktól, sőt azonos társadalmi rendhez tartozó államokban egy időben is különbözők lehetnek. Mások lehetnek továbbá a tárgykörök a szabvány közgazdaságtudományi és mások a tételes jogi fogalommeghatározásban. Tudományos szempontból a szabvány fogalmkörébe tartozónak tekintjük a mértékegységeket és a pénzegységeket, holott a mi jogunk szerint ezek nem szabványosítás tárgyai. A mértékegységeket és pénzegységeket jogszabály határozza meg. A fogalommeghatározás tekintetében biztosabb alapon áll a jog, mert jogszabályban a szabványosítás tárgyköréi és a szabvány egyéb kellékei szabatosan meghatározhatók.

A szabványt azzal, hogy meghatározott tárgykörökbe tartozó, ismétlődő feladat olyan megoldási módja, amit szokás, megállapodás alapján vagy a jog kényszerítő erejénél fogva a feladat megoldásánál rendszeresen alapul vesznek, csak alaki elemek szerint határoztuk meg, de nem lényege szerint. Ahhoz, hogy a szabványt tartalmi elemei szerint is meghatározzuk, figyelemmel kell lenni a szabványnak meghatározott társadalmi rendben betöltött szerepére is. Szocialista társadalmi rendben a szabvány lényegéhez tartozik, hogy a gazdasági életben ismétlődő, meghatározott tárgykörökbe tartozó feladatok megoldásának tervszerű eszköze és hogy ennél a jellegénél fogva a gazdasági és műszaki szempontok helyes összeegyeztetésével a társadalom igényeinek optimális kielégítését kell szolgálnia. Ezekkel a jellegzetességekkel függ össze szocialista társadalmi rendben a szabvány kötelező ereje.

¹ Vö.: szerző cikkét, Szabványosítás, 1953. 6. sz.

A szabványt — jogi természetének megvilágítása végett — *el kell határolnunk* a jogszabálytól. A közfelfogásban nem áll tisztán ennek a két kategóriának egymáshoz való viszonya. A szabványt általában műszaki törvénynek szokták nevezni, mint ilyent azonosítják a jogszabállyal, a szabvány tartalmát jogi rendelkezéseknek tekintik. Ez a felfogás abban közelíti meg az igazságot, hogy helyesen jut benne kifejezésre a szabvány kötelező jellege, de téves azért, mert a szabvány és a jogszabály nem azonos kategóriák. A szabvány nem tartalmaz jogi rendelkezéseket, cselekvési szabályokat, mint a jogszabály. A szabvány magában véve csak *leírás*, leírása valamely termék megkövetelt tulajdonságainak, minősítési feltételeknek, választéknak, vizsgálati módszernek, általában valamely feladat technikai megoldási módjának. A szabvány azt határozza meg, milyen tulajdonságok megléte esetében szabványos a termék, milyen a szabványos vizsgálati módszer, csomagolás stb. A szabvány tehát *megmintáz* valamit. A cselekvési szabály kívülről járul a szabványhoz olyan jogszabály alakjában, amely meghatározza, hogy a megmintázott megoldási módot ki, mikor, milyen körben köteles alkalmazni. Ezt a szabványhoz kívülről járuló cselekvési szabályt a mi jogrendünkben minisztertanácsi rendelet [4337/1949. (XII. 2.) M. T.] és az erre feljogosított hatóságnak az egyes szabványok hatályát meghatározó utasítása tartalmazza. Az állami parancsot tehát a szabvány és a hozzátartozó jogszabály együttesen tartalmazzák. A szabvány jogforrasi erejét az a jogszabály határozza meg, amely a szabvány alkalmazását kötelezővé teszi. Nem változtat ezen a tényen az, hogy magát a szabványt, tehát a feladat megmintázott technikai megoldási módját és a szabvány hatályára vonatkozó rendelkezéseket egy és ugyanaz az okmány tartalmazza. A szabványügy egységes rendezéséről szóló említett rendelet 1. §-ának (3) bekezdése szerint „a szabványban meg kell határozni, hogy milyen körben kötelező, mely időponttól kezdve alkalmazandó”. A szabvány hatályára vonatkozó rendelkezések — ha a szabványban foglalnak is helyet — nem a szabványhoz, hanem a szabványt hatályba léptető utasításhoz tartoznak, természetesen magába az utasításba is foglalhatók és csak célszerűségi szempont az, hogy rendszerint a szabvány bevezető részében foglalnak helyet.

A szabványalkotásnál eszerint mindig *kétféle* rendezőtevékenység megy végbe; az egyik magának a szabványnak a megalkotása, tehát az ismétlődő feladat technikai megoldási módjának a megmintázása, a másik a szabvány alkalmazását elrendelő jogi rendelkezések létrehozása. A jogi szabályozásnak ez a módja nem egydülálló, vannak rá példák más területeken is. A népgazdasági terv tervszámok felsorolásából áll, tehát magában véve szintén csak leírás, a terv kötelező teljesítésére vonatkozó cselekvési szabályt törvény tartalmazza. A szabvánnyal rokon természetű a típus-terv, amely létesítményekre vonatkozó műszaki rajzokból és leírásokból áll, tehát önmagában szintén nem cselekvési szabály, hanem műszaki fel-

adat megmintázott megoldási módja. A típus-terv alkalmazására vonatkozó jogi rendelkezéseket ugyancsak jogszabály (építmények tekintetében a Minisztertanács felhatalmazása alapján kiadott 13/1956. (Tg. É. 24.) O. É. H. számú utasítás), valamint az egyes típus-terveket hatályba léptető utasítás tartalmazza. A rendezésnek ugyanez az elve érvényesül akkor, amikor a jogszabály a mellékletben vagy akár magában a jogszabályban ábrát, mintát, nyomtatványt vagy más leíró részt tartalmaz és meghatározza az ennek alkalmazására vonatkozó cselekvési szabályt. Tisztán a forma kérdése, hogy az emberi magatartásra vonatkozó cselekvési szabályt kizárólag jogszabály vagy szabvány és jogszabály együttesen tartalmazzák-e. A szabályozandó kérdések jellege határozza meg, hogy a szabályozás melyik formája megfelelő. A műszaki kérdések általában nem alkalmasak a jogszabályban való közvetlen rendezésre. Ezért van szükségünk a szabványra, mint a jogi rendezés egy különleges formájára. Szükség van erre a különleges formára azért is, mert csak különleges eljárás szabályok biztosíthatják a szabványok műszaki szempontból szakszerű kidolgozását, a különböző népgazdasági ágazatok szempontjainak gondos mérlegelését és egyeztetését.

A szabványnak előbb kifejtett alakja és tartalmi elemei megfelelnek tételes jogunk rendelkezéseinek. A szabványügy egységes rendezéséről szóló rendelet a szabvány fogalmát következőképpen határozza meg: „A szabvány a jelen rendeletben meghatározott módon létesített, írásba foglalt és közzétett olyan megállapodás, amely a (2) bekezdésben meghatározott tárgykörben rendszeresen ismétlődő feladatoknak következetesen alkalmazandó, azonos, gazdasági és műszaki szempontból legkedvezőbb megoldására irányul.” Ebbe a fogalommeghatározásba helytelenül került a *megállapodás* szó. Az a megállapítás, hogy a szabvány megállapodás, ellentétben van a jogszabály többi rendelkezéseivel, amelyek szerint az országos szabványokat (MNOSZ) a Magyar Szabványügyi Hivatal elnöke általános érvénnyel, a szakmai szabványokat a miniszter a felügyelete alá tartozó területre kiterjedő érvénnyel bocsátja ki. A szabvány alkalmazása tehát nem megállapodás alapján, hanem állami parancs kötelező erejénél fogva kötelező. A „megállapodás” szó nyilván a korábbi társadalmi rendszer örökségeként, tévesen került a fogalommeghatározásba.

A tartalmi elemek közül magában foglalja a fogalommeghatározás a szocialista szabványnak azt a lényeges jellemzőjét, hogy a szabványnak a feladat műszaki és gazdasági szempontból legelőnyösebb megoldását kell tartalmaznia. Tartalmi elemre utal a fogalommeghatározás tárgykörökre vonatkozó része is, mert a tárgykörök összefüggésben vannak a szabványosítás szocialista célkitűzéseivel. Más tartalmi elemek a jogszabály egyéb rendelkezéseiből állapíthatók meg. Az a tartalmi elem, hogy a szabvány tervfeladatok megvalósításának eszköze, kiténik a rendelet 13. §-ából, amely szerint az országos szabványosítást a Minisztertanács által jóváhagyott éves terv alapján kell

folytatni. A fennálló jogszabályok szerint éves tervek határozzák meg a szakmai és házi (üzemi) szabványosítási tevékenységet is. A szabvány tartalmi elemeivel vannak összefüggésben a minisztertanácsi rendeletnek a szabványok létesítésére vonatkozó eljárási rendelkezései is, amelyek biztosítják az összes érdekelt népgazdasági szervezetnek és szakértő intézményeknek az országos szabványok megalkotásában való részvételét és ezzel az összes érdekelt népgazdasági ágazatok szempontjainak a szabványalkotásnál való figyelembevételét.

A szabványosítás tárgykörei. A szabványosító hatóságok hatásköre elsősorban attól függ, milyen tárgykörben jogosultak szabványt kibocsátani. Ezért a szabványosítás tárgyköreit szabatosan meg kell határozni. Nem elegendő a szabvány fogalmának meghatározása mellett exemplifikatív felsorolást adni, mert ez határozatlanságánál fogva bizonytalanságot teremtene a hatáskörök elhatárolásában és azt eredményezheti, hogy a szabványosítás átmegy olyan területekre, ami más hatóságok hatáskörébe és a jogi rendezés útjára tartozik. A tárgyköröket tehát szabatosan taxatív felsorolással kell meghatározni.

A szabványosítás jogszabályban meghatározott tárgykörei egyaránt vonatkoznak az országos, a szakmai és a házi (üzemi) szabványosításra. Mégis a tárgykörök meghatározásának a hatáskörök elhatárolása szempontjából elsősorban az országos szabványosítás területén van jelentősége. Az országos szabványok általános érvényűek, nem engedhető meg tehát, hogy országos szabványok olyan témakörökre terjedjenek ki, amelyek rendezésére más főhatóságok illetékesek. Kisebbségi a tárgykörök meghatározásának a hatáskör elhatárolása szempontjából a szakmai és a házi (üzemi) szabványosítás területén. A szakmai szabványokat a miniszter felügyelete alá tartozó területre kiterjedő érvénnyel bocsátja ki és nem lépi túl hatáskörét azzal, ha szakmai szabványt bocsát ki a hatáskörébe tartozó olyan kérdésben, ami kívül esik a szabványosítás tárgykörein, tehát utasításban kellene szabályoznia. Ugyanez a helyzet a házi szabványosítás területén. A házi szabványosítás a vállalatvezetés körébe tartozó tevékenység, a házi szabványokat a vállalat igazgatója vagy főmérnöke pusztán a vállalatra kiterjedő érvénnyel bocsátja ki, nem lépi túl hatáskörét, ha olyan témakörben bocsát ki házi szabványt, amire — bár nem szabványosítási feladat — vállalatvezetői jogköre egyébként is kiterjed. Míg tehát a szakmai és a házi szabványosítás területén hatásköri túllépés csak akkor van, ha a szabvány kibocsátója miniszteri, illetőleg vállalatvezetői (főmérnöki) hatáskörét lépte túl, addig az országos szabványosítás területén, ha a szabvány nem a szabványosítás törvényes tárgykörére vonatkozik, hatásköri túllépés mindig van, mert a Magyar Szabványügyi Hivatal törvényes feladatköre csak országos szabványok alkotására és kibocsátására terjed ki. Ezért a szabványosítás tárgykörei és az ebből eredő hatásköri kérdéseket elsősorban az országos szabványosítás területén vizsgáljuk.

A szabványügy egységes rendezéséről szóló 4337/1949. (XII. 2.) M. T. számú rendelet 1. §-ának (2) bekezdése határozza meg a szabványosítás tárgyköreit. A rendeletben foglalt felsorolásnak sok *hibája* van. A rendelet alkotásakor a szabványosítás tárgyköreit illetően a helyes elvi felfogás még nem alakult ki, ennek következtében olyan tárgykörök kerültek a felsorolásba, amelyek nem szabványosítási feladatok. Ilyenek különösen termékek szállítási és átvételi feltételei, kereskedelmi előírásai, gazdasági szolgáltatások és munkálatok vállalati feltételei, amelyek — kivéve ezek közül a műszaki vonatkozásúakat — szállítási alapfeltételekbe, illetőleg szállítási szerződésbe tartoznak, ilyenek továbbá a mértékegységek, amelyeket jogszabály határoz meg, az egészségügyi és biztonsági előírások közül csak a műszaki vonatkozásúak kerülhetnek szabványba, ügyviteli (adminisztratív) eljárások szabályozása általában ugyancsak nem szabványosítási feladat.

Ahhoz, hogy a szabványosítás tárgyköreit szabatosan megállapítsuk és ezen a téren a törvényességet biztosítsuk, a minisztertanácsi rendeletnek ma már elavult rendelkezésén felül figyelembe kell venni a népgazdasági szervek hatáskörét meghatározó más jogszabályokat is. A rendeletben foglalt felsorolás egyébként sem szabatos, ami szükségessé teszi a szabványosítás tárgykörei-
nek a fennálló jogrenddel egyező új szabatos meghatározását.

A Magyar Szabványügyi Hivatalnak a fennálló jogrenddel és a szabványosítás feladataival egyező gyakorlata szerint szabványosítás tárgyai: *a)* termékek, termények, létesítmények minőségi jellemzői — ideértve mindazokat a jellemzőket, amelyek a termék, termény, létesítmény rendeltetésszerű alkalmasságát meghatározzák (pl. anyag, összetétel, szerkezet, alak, méretek stb.) —, továbbá választéka, vizsgálatának módszere, minősítésének feltételei, megnevezése, megjelölése, műszaki adatainak megadásmódja, megővésének módja (csomagolás, szállítás, tárolás); *b)* termékek, termények, létesítmények, munkálatok szemlélyi és anyagi környezetének megővése, illetőleg biztonsága érdekében szükséges műszaki követelmények; *c)* műszaki tevékenység körében használt szakkifejezések jelentése, ilyen fogalmak jelölése, jelképe, ábrázolásmódok; *d)* dokumentációs rendszerek, továbbá ügyviteli nyomtatványok alakja, tartalma és elrendezése.

A tárgykörök meghatározása *hatáskört határol* el pozitív és negatív irányban.

A tárgykörök meghatározott volta *pozitív irányban* világosan azt jelenti, hogy a Magyar Szabványügyi Hivatal csak törvényesen meghatározott tárgykörben alkothat szabványt és túllépi törvényes hatáskörét a szabvány olyan előírásaival, amely kívül esik a szabványosítás megállapított tárgykörein. A szabvány meghatározhatja például a termékre vonatkozó minőségi követelményeket, de nem határozhatja meg, hogy a szabványnak meg nem felelő termék szállításának mik a jogkövetkezményei. Szabályozhatja a szabvány a minőségi vizsgálat módját, de nem szabályoz-

hatja, hogy joga van-e a megrendelőnek ellenőrizni a gyártást és a gyártás során végzett vizsgálatokat. Szabályozhatja a szabvány, hogy milyen módon kell az áru megóvásáról fuvarozás közben gondoskodni, de nem szabályozhatja, hogy melyik felet terhelik a fuvarozás költségei. Meghatározhat a szabvány termékekre, létesítményekre vonatkozóan a munkavédelem, az élet- és vagyonbiztonság érdekében szükséges műszaki követelményeket, de nem állapíthat meg rendszeti szabályokat, nem oszthat ki munkaköröket, mert ezek megállapítása más hatóságok hatáskörébe tartozik.

A szabvány természetéből, tehát abból, hogy a szabvány valamilyen ismétlődő feladat megmintazott technikai megoldási módja, nyilvánvaló, hogy a szabvány jogi rendelkezéseket általában nem tartalmazhat. A szabványba — mint erre már rámutattunk — csak olyan jogi rendelkezés kerülhet, amely a szabvány hatályát határozza meg. Kivételt képez a jótállási kötelezettség, amely a fennálló gyakorlat szerint szabványban meghatározható. Ebben az esetben azonban csak arról van szó, hogy jogi rendelkezéssel fejezzük ki a termékre vonatkozó minőségi (tartóssági) követelményt olyan esetben, amikor ezt tisztán műszaki előírással szabatosan meghatározni nem lehet. A jótállás ilyen esetben műszaki szempontból meghatározott minimum, amelynél hosszabb szerződésben vagy szállítási alapfeltételekben meghatározható. A jótállást a szovjet szabványosítási gyakorlat is szabványban megállapíthatónak tekinti.²

A jogalkalmazás során, konkrét jogvitában a szabvány olyan előírását, amely nem a szabványosítás törvényesen meghatározott tárgykörében jött létre, az illetékes hatóság által kiadott ellentétes tartalmú jogszabállyal vagy szerződési kikötéssel szemben nem lehet érvényesnek tekinteni. Ha viszont országos szabványnál nem magasabb jogforrás (pl. miniszteri utasítás) vagy szállítási alapfeltételek, illetőleg szállítási szerződés a termék minősége, az alkalmazandó vizsgálati módszer vagy más a szabványosítás tárgykörébe tartozó kérdés tekintetében az országos szabvánnyal ellenkező rendelkezést, illetőleg kikötést tartalmaz, a jogalkalmazás területén a szabványt kell érvényesnek tekinteni.

Bonyolultabb a hatásköri kérdés *negatív* oldala. Negatív irányban a szabványosító szervek hatásköre nem kizárólagos a szabványosítás tárgykörébe tartozó kérdések rendezésére. A jogszabály nem azt állapítja meg, hogy mit *kell*, hanem azt, hogy mit *lehet* szabványban meghatározni. Kizárólagosság létesítése nem volna helyénvaló, mert az országos szabványok előre meghatározott terv szerint létesülnek, a szabványosítás tárgykörébe tartozó kérdéseket pedig addig is rendezni kell, amíg valamennyi érdekelt népgazdasági ágazat szempontjainak egyeztetésével a megoldás orszá-

gos szabványban létrejön. Az országos szabvány megalkotásáig tehát a szabványosítás tárgykörébe tartozó kérdések más jogforrásokban (pl. miniszteri utasítás, szállítási alapfeltételek) is rendezhetők. Ezenfelül egyes országos főhatóságok saját feladatkörük szempontjából országos érvénnyel is támaszthatnak a szabványosítás tárgykörébe tartozó feladatok megoldására nézve követelményeket. Annak meghatározása, hogy gépkocsikat a forgalom biztonsága érdekében milyen berendezésekkel (fék, világítóberendezés stb.) kell ellátni és hogy ezeknek a berendezéseknek milyen követelményeket kell kielégíteniük, nemcsak szabványosítási, hanem közlekedésrendszeti feladat is, ilyen rendelkezések kiadására tehát a közlekedésrendszeti főhatóság is illetékes, holott a gépkocsi, illetőleg alkatrészei szabványosítására nem a közlekedésrendszeti főhatóság, hanem a Magyar Szabványügyi Hivatal, illetőleg a termelés szerint illetékes miniszter hivatott. Egyes követelmények tekintetében tehát összefonódik több országos főhatóság feladatköre. Speciális feladatkörök szempontjából támasztott ilyen követelmények nem sértik a Magyar Szabványügyi Hivatal szabványalkotási jogát. Egyes speciális követelmények támasztása nem egyértelmű a szabványalkotással, a szabvány nem egyes vonatkozásokban, hanem minden lényeges jellemző tekintetében szabatos műszaki adatokkal határozza meg a terméket. Ilyen speciális követelmények éppen a szabvány útján nyernek biztosítást olyan módon, hogy a szabvány a termék műszaki adatait ezekkel a követelményekkel összhangban határozza meg.

A Magyar Szabványügyi Hivatalnak azonban nemcsak joga, hanem kötelessége is az országos szabványosítási tervnek megfelelően *országos szabványokat* létesíteni. Az országos szabványok általános (országos) érvényűek, amiből következik, hogy ha valamilyen feladat megoldására nézve országos szabvány lépett hatályba, ezzel ellenkező jogszabály — kivéve persze magasabb jogforrást — nem bocsátható ki. Ha tehát valamely hatóság saját feladatkörét illetően az országos szabvánnyal nem egyező rendelkezést tart szükségesnek, nem adhat ki az országos szabvánnyal ellenkező jogszabályt, illetőleg nem tehet országos szabvánnyal ellenkező intézkedést, hanem a szabvány módosítását kell indítványoznia vagy átmeneti jellegű intézkedéshez az országos szabványtól való eltérésre a Magyar Szabványügyi Hivatal elnökének engedélyét kell kérnie. A szabványok létesítésénél természetesen figyelemmel kell lenni a szóban forgó tárgykörben esetleg fennálló jogszabályokra és biztosítani kell a szabványnak a jogrenddel való összhangját.

A szabványok hatályával kapcsolatos kérdések. Már rámutattunk arra, hogy szocialista társadalmi rendben a szabvány alkalmazása közjogi parancs értelmében kötelező. A szabvány kibocsátójának hatáskörétől függ, milyen körben teheti szabvány alkalmazását kötelezővé. Hazánkban a Magyar Szabványügyi Hivatal elnökének van törvényes felhatalmazása arra, hogy általános érvénnyel bocsásson ki szabványt. Az általa kibocsátott Ma-

² Ennek a kérdésnek részletes kifejtését tartalmazza: „A szavatosságnak és a jótállásnak a szabványosítással összefüggő kérdéseiről” szöveg közlemény, „Szabványosítás”, 1955. évf. 9—10. sz.

gyar Népköztársasági Országos Szabványokat (MNOSZ) mindenki alkalmazni köteles, aki munkakörénél fogva olyan feladatokat hajt végre, aminek megoldási módjára a szabvány vonatkozik. Miniszter és Minisztertanácsnak közvetlenül alárendelt országos hatáskörű szerv vezetője a felügyelete alá rendelt vállalatokat (intézményeket) kötelező hatállyal, a vállalat (intézmény) vezetője (főmérnöke) a minisztertől kapott felhatalmazás alapján a vállalatra (intézményre) kiterjedő hatállyal bocsáthat ki szabványt. Az előbbiek a szakmai, az utóbbiak a házi (üzemi) szabványok.

Különleges fajtája a szabványnak az „ajánlott” szabvány, amelyet a szabványalkotó nem kötelező hatállyal, csak ajánlásként bocsát ki. A szabványnak ajánlott jelleggel való kibocsátását indokoltta teheti az, hogy a szabványban foglalt megoldási móddal kapcsolatban tapasztalatgyűjtésre van szükség. Ajánlott szabványt bocsát ki a szabványosító hatóság abban az esetben is, ha megengedhetőnek tartja más megoldási módok alkalmazását is, de mint megfelelőt, a szabványban foglalt megoldási módot ajánlja. Ajánlott szabvány kibocsátásának indoka lehet az is, hogy az egész népgazdaság területén még nincsenek meg a műszaki feltételek a szabványban meghatározott megoldási mód alkalmazására.

Az ajánlott szabvány alkalmazását a kibocsátó nem követeli meg, ennél fogva az ilyen szabványtól — a kibocsátó külön engedélye nélkül — megengedett az eltérés. Az ajánlott szabványtól való eltéréshez azonban fűződhetnek jogkövetkezmények, ilyen szabvány tartalma figyelembe jöhet például a kötelező gondosság mértékének megállapításánál.

Ajánlott országos szabvány alkalmazását miniszter a saját felügyelete alá tartozó területre kötelezővé teheti, úgyszintén kötelezővé válhat ilyen szabvány alkalmazása szerződési kikötés alapján. Ilyen esetben a szabványtól való eltérés nem az országos szabvány megszegéséhez fűződő jogkövetkezményeket vonja maga után, hanem azokat, amelyek a miniszteri utasítás, illetőleg a szerződés megszegéséhez fűződnek.

A szabvány hatályával kapcsolatban kifejtést igényel: 1. a szabványosítás belső összhangja, 2. a szabványosításnak a jogrenddel való összhangja és 3. a szabványok bevezetésének rendje.

1. A szabványok a műszaki és gazdasági kérdések hatalmas területét fogják át, ezeket a kérdéseket egymással összhangban, az összefüggések figyelembevételével kell megoldani. A szabványosítás belső világában nem szabad ellentmondásnak lennie. Az országos szabvány — általános érvényénél fogva — magasabbrendű, mint a szakmai és a házi (üzemi) szabvány, ennél fogva az utóbbiak — mint ezt tételes jogi rendelkezés is megállapítja — nem tartalmazhatnak országos szabvánnyal ellentétes előírást. Nem lehet ellentétben házi (üzemi) szabvány sem a felügyeletet gyakorló miniszter által kibocsátott szakmai szabvánnyal. Egy szinten is biztosítani kell az összhangot, tehát országos szabványok egymás között és szakmai szabványok egymás között sem tartalmazhatnak belső ellent-

mondást. Ez a követelmény a szabványalkotásnál az összefüggő kérdések gondos egyeztetését, a már hatályban levő szabványok tartalmának gondos figyelembevételét teszi szükségessé.

A szabványok különböző hatóterülete és a megoldandó kérdések jellege dönti el, milyen fajta szabványban kell valamilyen feladat megoldási módját meghatározni. Olyan feladatokra nézve, amelyek tekintetében több népgazdasági ág szempontjait kell egyeztetni, a megoldási módot általában országos szabványban kell meghatározni. Ha a feladat csak egy népgazdasági ágat érint, a szakmai szabványosítás, ha pedig a feladat csak egy vállalat belső ügye, a házi (üzemi) szabványosítás a rendezés megfelelő útja. A feladat népgazdasági jelentősége azonban indokoltta teheti országos szabvány alkotását olyan esetben is, amikor a feladat megoldásában csak egy népgazdasági ág van érintve. Szakmai és házi szabványokban kell rendezni az országos szabványokban nyitva maradó részletkérdéseket, például közbelső termékekre vonatkozó műszaki követelményeket, a termelés közbelső fázisainál alkalmazandó vizsgálati módszereket stb. A szabványosító szervek belső hatásköri megoszlására, tehát arra nézve, hogy mit, milyen fajta szabvánnyal kell rendezni, szigorú jogi szabályokra nincs szükség, ezek a kérdések a szabványosítás tervezésénél nyerne megoldást.

A termékek nagy számánál fogva nincs meg a gyakorlati lehetősége annak, hogy országos szabványt létesítsünk minden olyan termékről, amelynek minőségére nézve több népgazdasági ág szempontjait kell összeegyeztetni. Nem helyes viszont a minőség kialakítását eseti megállapodásoktól függővé tenni. Ezért szükség van az országos szabványok mellett a minőségi előírások olyan formájára, amelynél biztosítva van a népgazdaság egyetemes érdekeinek figyelembevételére és amely a különböző miniszterek felügyelete alá tartozó szervek között a minőséget megfelelő jogi hatállyal rendezi. Hiányossága jogrendünknek, hogy ilyen jogi formát eddig nem teremtett. A Szovjetunióban és több népi demokratikus államban (Lengyelország, Csehszlovákia) a minőség rendezésére ilyen esetben az ún. „Műszaki Feltételek” szolgálnak, amelyeket az érdekelt minisztériumok közös egyetértéssel létesítenek és léptetnek hatályba.

2. Az országos szabványok és a jogszabályok egymáshoz való viszonyával a tárgykörök vonatkozásában már foglalkoztunk. Ehelyütt az országos szabványok jogforrási erejét általánosságban világítjuk meg. Az országos szabvány kötelező ereje minisztertanácsi rendeleten alapul, az országos szabványokat a Minisztertanácsnak közvetlenül alárendelt országos hatáskörű főhatóság minisztertanácsi felhatalmazás alapján bocsátja ki és lépteti hatályba, ennél fogva hatályát csak törvény, törvényerejű rendelet, minisztertanácsi rendelet, Elnöki Tanácsi, illetőleg minisztertanácsi határozat ronthatja le. Magasabb jogforrással ellenkező országos szabvány természetesen nem bocsátható ki.

A jogrenddel való tartalmi összhang alapvető

követelménye az, hogy az egyes szabványok és a szabványosítás a maga egészében megfeleljen a magasabb jogforrásoknak és ezekben a jogforrásokban meghatározott gazdasági célkitűzéseknek. Helytelen és törvénytelen vágányra siklana a szabványosítás, ha eltérne a kormányzat gazdasági célkitűzéseitől. Más jogforrásokkal való tartalmi egyezést — mint erre már rámutattunk — szintén meg kell teremteni, akként, hogy országos szabvány és jogszabály, illetőleg hatósági intézkedés között ellentét ne állhasson fenn. Esetleges ellentétet szabvány és jogszabály között a jogalkalmazás során az általános szabályok szerint kell elbírálni.

3. A szabványok hatálybaléptetésével és gyakorlatba való bevezetésével kapcsolatban általában bonyolultabb kérdések merülnek fel, mint a jogszabályoknál. A szabványok jelentős része csak megfelelő előkészítés után vezethető be. Sok szabvány bevezetéséhez előzetes gazdasági és műszaki tervezés, beruházás, új technológia kidolgozása, szervezeti intézkedés, árszabályozás stb. szükséges. A szabvány bevezetése tehát számos összefüggő intézkedést tesz szükségessé. Ezeket az összefüggő intézkedéseket már a szabvány alkotása során tisztázni kell és összhangba kell hozni a szabvány hatálybaléptetésének időpontjával. A szabvány bevezetéséhez szükséges valamilyen intézkedés elmaradása azt eredményezi, hogy a szabvány nem vezethető be a gyakorlatba, tehát csak formálisan él, ami ellenkezik a törvényesség követelményeivel. Jogrendünk a szabványok bevezetésének rendjére nézve nem állapít meg szabályokat. A Szovjetunióban és több népi demokratikus államban a jogrend akként biztosítja a szabványok bevezetését, hogy az illetékes minisztériumot bevezetési terv készítésére kötelezi és felelőssé teszi ennek végrehajtásáért. Ez az egyetlen megfelelő módja annak, hogy a törvényesség a szabványok bevezetésénél biztosítva legyen. Kíváncsú volna a szabványok bevezetésének rendjét hazánkban ugyanilyen módon szabályozni.

A szabvány hatályának kezdő időpontjával kapcsolatban más természetű kérdések is felmerülnek. A legtöbb szabvány termékre vonatkozó követelményeket határoz meg és lehetetlen, hogy ezek a követelmények a gazdasági élet minden területén ugyanattól az időponttól kezdve érvényesüljenek. Az ipari termék hosszú utat tesz meg a gazdasági és műszaki tervezéstől a gyártáson, készletezésen, forgalombahozatalon át addig, amíg a felhasználóhoz kerül. Kérdés, hogy a szabvány hatálybaléptetésének időpontja ennek a folyamatnak melyik fázisával esik össze? Konkrétebb alakban feltéve a kérdést, vajon az ipari vállalatnak az-e a kötelessége, hogy a szabvány hatálybalépésének időpontjában térjen át a szabványnak megfelelő termék gyártására vagy ettől az időponttól kezdve már a szabványnak megfelelő terméket tartozik-e forgalomba hozni? Az utóbbi esetben mi a jogi sorsa a már készletben levő és a szabványnak meg nem felelő ipari termékeknek? Az általános szabály ma az, hogy a szabvány hatálybalépésének időpontjától kezdve a szabvány-

nak megfelelő ipari terméket kell forgalomba hozni, a szabványnak nem megfelelő termékkészletek azonban — feltéve, hogy a szabványt hatálybaléptető utasítás kizáró rendelkezést nem tartalmaz — forgalomba hozhatók. A gyártó vállalat tehát olyan időpontban köteles a szabványt bevezetni, hogy hatálybalépésének időpontjától kezdve a szabványnak megfelelő terméket hozhasson forgalomba.

Mezőgazdasági termények és termékek szabványai tekintetében egyszerűbb a helyzet, mert ezek általában minősítő (a termékek és termények minőségi osztályozását meghatározó) szabványok. A minősítésnek a mezőgazdasági termények és termékek forgalmában a szabványok hatálybalépésének időpontjától kezdve általánosan érvényesülniük kell.

A szabványok alkalmazására vonatkozó kötelesség. A szabványok arra az időre, amíg hatályban vannak, megkötik a feladat megoldásának módját. A népgazdasági szervek azokat a műszaki és gazdasági feladatokat, amelyekre a kötelező hatályú szabványok vonatkoznak, a szabványokban meghatározott módon kötelesek megoldani. Szállítási szerződés teljesítésekor a szabványnak megfelelő terméket kötelesek szállítani, a termékek és árutételek minőségét a szabványban meghatározott módon kötelesek vizsgálni, a szabvány szerint kötelesek a termékeket minősíteni, megnevezni, megjelölni, tárolni, fuvarozni stb. A szabványok megtartásáról a konkrét népgazdasági feladatokat megvalósító szervek felett felügyeletet gyakorló szervek (minisztériumok, igazgatóságok) is kötelesek gondoskodni, illetőleg a szabványok alkalmazása érdekében részükről szükséges intézkedéseket megtenni. Minden önkényes eltérés a szabványoktól, erre vonatkozó esetleges utasítás, intézkedés a törvényességet sérti.

Az eltérés a kötelező hatályú szabványban meghatározott megoldási módtól csak törvényes formák között az illetékes szervek engedélye esetében megengedett.

A jogalkalmazás során a szabványok gyakorlati alkalmazását különösen a szállítási szerződések megkötésével és teljesítésével kapcsolatban kell biztosítani. Ezért megvilágítást igényel a szabványok és a szállítási szerződések egymáshoz való viszonya.

Az országos szabványok kötelező hatályából és általános érvényéből következik, hogy szerződési kikötés nem lehet ellentétben országos szabvánnyal és a szállítási szerződéseket a kötelező hatályú országos szabványoknak megfelelően kell teljesíteni. Ha a felek országos szabvány tárgyát képező termék szállítására kötnek szerződést, a szállító fél — akár kikötötte a megrendelő a szabványnak megfelelő minőséget, akár nem — a szabványnak megfelelő termék átadásával köteles teljesíteni. Az átadott termék tehát meg kell feleljen a szabványban meghatározott legalacsonyabb minőségi követelményeknek és a szabványban meghatározott választéknak. A szabványban meghatározott legalacsonyabb minőségi követelmények a

termék törvényes kellékei. A törvényes kellék hagyományos meghatározása az, hogy a termék ennek megfelel, ha nincs olyan hibája, amely rendeltetésszerű használhatóságát csökkenti vagy megszünteti. Ez a meghatározás nyilvánvalóan kiegészítésre szorul azzal, hogy törvényes kellék az is, amit a termékre nézve jogszabály vagy országos szabvány kötelező hatállyal megállapít. A szállító az országos szabványban meghatározott követelményeken felül természetesen teljesíteni tartozik a szerződésben ezenfelül kikötött kellékeket is.

Az országos szabvány vagy egyetlen minőséget határoz meg, vagy minőségi osztályozást tartalmaz, az utóbbi esetben minden egyes minőségi osztályra megállapítja a minőségi követelményeket. A szabványban meghatározott egyetlen minőség a népgazdaságban általában megkövetelt legalacsonyabb minőség, nincs azonban rendszerint akadály annak, hogy a szerződő felek ennél jobb minőségű termék szállítására kössenek szerződést. Ha a szabvány minőségi osztályozást tartalmaz, nem sérti a szabványt a szállító, ha a legalacsonyabb minőségi osztálynak megfelelő terméket szállít, nem felel meg azonban a kikötött kelléknek, ha a megrendelő magasabb minőségi osztálynak megfelelő termék szállítását kötötte ki.

Akár egyetlen minőség szabványosítása, akár minőségi osztályozás esetében előfordulhat, hogy az országos szabvány a minőség felső határát is megszabja vagy valamilyen követelményre nézve felső határt szab. Ez különösen olyan esetben fordul elő, ha magasabb minőség előállítása nem gazdaságos vagy más okból ellenkezik a népgazdaság érdekeivel. A szabvány előírhatja például a termék előállítására felhasználható anyagot, amelynél jobb anyag felhasználása esetében jobb minőségű termék volna előállítható. Ilyen esetben más, mint a szabványban előírt anyag nem használható fel, mert ennek felhasználása a szabvány kötelező erejét sérti.

Az országos szabvány kötelező hatályánál fogva a megrendelő nem mentesítheti a szállítót a szabványban meghatározott követelmények teljesítése alól. A szállítási szerződések megkötésénél és teljesítésénél a kötelező hatályú országos szabványoknak nemcsak a minőségi követelményekre és a választékra vonatkozó előírásai, hanem más természetű (pl. vizsgálati módszerre, mintavételre, csomagolásra, tárolásra, fuvarozás módjára, megnevezésre, megjelölésre stb. vonatkozó) előírásai is alapul szolgálnak. A szabványban kötelező jelleggel megállapított előírásokat a szállítási szerződés teljesítésénél — külön kikötés nélkül is — alkalmazni kell. A teljesítés törvényszerűségének elbírálásánál tehát a szerződési kikötéseken felül és ezekkel szemben is irányadók az országos szabványok. Mindig minőségi kifogás alapja az, ha a szállító fél — akár kikötötték a termékre nézve a szabványos minőséget, akár nem — országos szab-

ványnak meg nem felelő termék átadásával teljesít.

Az országos szabványok alkalmazása külön szabályozást igényel export- és importáruk tekintetében. Exportárúnál a külföldi megrendelőnek az országos szabványtól esetleg eltérő igényei, importárúnál a külföldi beszerzési lehetőségek korlátozzák az országos szabványok hatályosulást. Ez idő szerint jogszabály ebben a vonatkozásban különleges szabályokat nem állapít meg. A fennálló gyakorlat szerint exportnál és importnál megengedett az országos szabványtól eltérő szerződési kikötés, feltéve, hogy a szabvány, illetőleg a hatályba léptető utasítás ezt ki nem zárja. Általában ragaszkodni kell export- és importtermékek tekintetében is az országos szabványok egészségügyi és biztonsági előírásainak megtartásához és a továbbfel dolgozásra behozott importanyag meg kell feleljen azoknak a követelményeknek, amelyek lehetővé teszik az országos szabványnak megfelelő termék előállítását.

Szakmai szabvány a kibocsátó miniszter felügyelete alá tartozó üzleti felek egymás közötti viszonyában ugyancsak kötelező a szerződésben foglalt kikötés nélkül is, a kibocsátó miniszter felügyelete alá nem tartozó üzleti félre azonban csak akkor válik kötelezővé, ha üzleti feltételként elfogadja. Házi (üzemi) szabvány csak megállapodás alapján válik üzleti felek egymás közötti viszonyában kötelezővé. Ajánlott szabvány alkalmazását a megrendelő természetesen szintén csak akkor követelheti meg, ha szerződésben kikötötte.

A szabványok, illetőleg az ezek kötelező hatályát meghatározó jogszabályok polgári jogi és államjogi viszonyokat hoznak létre. Az üzleti felek egymás közötti viszonyában a szállító, illetőleg vállalkozó fél a szerződést a szabványoknak megfelelően köteles teljesíteni, a megrendelő (vevő) pedig a szabványoknak megfelelő szolgáltatást követelhet. A szabványok megsértésének az üzleti felek egymás közötti viszonyában polgári jogi következményei (kötér, kártérítés, szerződéstől elállás stb.) vannak. Az állam a népgazdasági szervektől, illetőleg ezek dolgozóitól államjogi hatállyal követeli meg, hogy az őket terhelő népgazdasági feladatokat a kötelező hatályú szabványoknak megfelelően teljesítsék. A szabványok megsértése a dolgozóknak az állammal szembeni viszonyában vagyoni, fegyelmi és büntetőjogi következményeket von maga után. A vagyoni és fegyelmi felelősségre a Munkatörvény idevonatkozó rendelkezései, a büntetőjogi felelősségre pedig a 4337/1949. (XII. 2.) M. T. számú rendelet 24. §-ában foglalt rendelkezések, abban az esetben pedig, ha a szabvány megsértése súlyosabb bűncselekményt (minőségromlás, tervbűncselekmény) is megvalósít, az erre vonatkozó súlyosabb büntető rendelkezések irányadók.

Szelényi Zoltán

SZEMLE

A DJNSz berlini titkársági ülése

A Demokratikus Jogászok Nemzetközi Szövetségének 1957. január 5—6. napján tartott titkársági ülése több tagegyesületnek és a nemzetközi szövetség több vezető személyiségének javaslatára megvitatta az 1956. október 23-át követő magyarországi eseményeket.

A titkársági ülésen az angol D. N. Pritt, a DJNSZ elnöke elnököl, résztvett Joe Nordmann főtitkár, a lengyel alelnök, valamint a titkárság angol, belga és német tagja, továbbá a csehszlovák titkársági tag megbízottja. A résztvevőket áthatotta a rokonszenv a magyar nép iránt, és az a törekvés, hogy a rendelkezésre álló eszközökkel segítséget nyújtsanak a mielőbbi teljes kibontakozáshoz. Ugyanakkor azonban a szövetség egyes tagegyesületei — a hazug nyugati propaganda hatása alatt — november és december folyamán olyan határozatokat is elfogadtak, amelyek a történelem helytelen megítélésén alapultak és a DJNSZ egyes vezető személyiségei is foglaltak el hasonlóan téves álláspontokat. Ezzel a körülménnyel a titkársági ülésnek számolnia kellett avégből, hogy az akkori különösen kiélezett helyzetben, amikor még nem csillapodtak az imperialisták által szított hisztéria hullámai, elvi engedmények nélkül fenntartsa a szövetség egységét, ne engedjen utat a szövetségben belül netáni provokatív javaslatoknak, vagy a szövetség felbomlasztására irányuló esetleges törekvéseknek, és hozzájáruljon a tagegyesületek megfelelő tájékoztatásához. Ez a körülmény nyomta rá bélyegét a kétnapos megbeszélésre és a hosszas vita után elfogadott titkársági közlemény is tükrözi ezt a helyzetet.

Ez a közlemény, amely a DJNSZ 29. sz. bulletinjében is megjelent, a következőképpen hangzik:

„A magyarországi fájdalmas eseményeket követően a DJNSZ titkársága erőfeszítéseket tett, hogy tájékoztatást szerezzen a MJSZ-től.

Mihelyt helyre lehetett állítani a kapcsolatokat magyar kollégáinkkal, összehívtuk a titkárság kibővített ülését.

Az eredetileg 1956. decemberére Brüsszelbe összehívott ülés megtar-

tására végül is 1957. január 5—6-án került sor Berlinben, minthogy a belga hatóságok megtagadták bizonyos vízumok kiadását, így különösen a meghívott magyar jogászokét is.

Ezek — Réczei és Eörsi budapesti egyetemi tanár urak — miután bemutatták a MJSZ elnöke, Molnár Erik úr által aláírt megbízólevelüket, nyilatkozatot nyújtottak át, amelynek szövegét a szövetség tagjainak rendelkezésére bocsátjuk. Tényeket világítottak meg számunkra, amelyek szerintük vitathatatlanok és a helyzet személyes értékelését adták, nyíltan kijelentvén, hogy ezt az értékelést nem minden kollégájuk osztja. Mi, akiknek lehetőségünk volt meghallgatni magyar kollégáinkat, úgy véljük, hogy az ilyen érintkezések a legértékesebbek szövetségünk ama csoportjai számára, amelyek közvetlen tájékoztatást óhajtanak szerezni a magyarországi eseményekről. Ez összhangban van szövetségünk egyik legfontosabb céljával, amely a különböző országok jogászhai közötti véleménycsere előmozdítására irányul.

Miután órákon át kérdéseket tettünk fel Réczei és Eörsi uraknak, különösen a magyar jogászok helyzetéről és a jogászkörökben lejátszódott események menetéről, lefolytattuk a vitát. E vita során kitűnt, hogy nem volt lehetséges megegyezésre jutni a tudomásunkra hozott tények értékelése kérdésében. Különböző véleményeket fejtettek ki abban a kérdésben, hogy tekintettel a nemzetközi jog elveire és az idevágó szerződések rendelkezéseire, a Szovjetunió magyarországi akciója jogilag mennyiben megalapozott.

Mindenesetre, az ilyen nézeteltérések ellenére, amelyek nagyonis természetesek az olyan szövetségben, mint a DJNSZ, és amelyek máris megnyilvánultak némely csoportunknál, teljes egyetértésre jutottunk abban, hogy

1. mélységes együttérzésünk kifejezését küldjük a magyar jogászoknak és velük együtt a magyar nép egészének azokban a megpróbáltatásokban, amely országukat sújtja;

2. kifejezzük azt a véleményünket, hogy a Magyarországon felmerült problémákat csak a szövetségünk által állandóan hangoztatott elvek alapján lehet megoldani, nevezetesen a törvényesség és a demokratikus szabadságjogok tisztelete, a

nemzeti szuverenitás teljes gyakorlása és a belügyekbe be nem avatkozás alapján;

3. úgy vélekedünk, hogy a szovjet—magyar kapcsolatoknak a jog-egyenlőség alapján kell nyugodniuk;

4. kifejezzük azt az őszinte reményünket, hogy a magyar nemzet újabb erőszakos cselekmények és vérontás nélkül megtalálja útját a biztonság, béke és demokrácia jövője felé.”

A titkársági ülés alkalmával a Német Demokratikus Köztársaság igazságügyminisztere, Hilde Benjamin asszony fogadást adott az ülés résztvevői számára. Az ez alkalommal elmondott pohárköszöntőjében különös melegséggel emlékezett meg a magyar jogászokról és az egész magyar dolgozó népről, a német nép további baráti segítségét helyezte kilátásba és kifejezte azt a reményét, hogy a Magyar Népköztársaság mielőbb úrrá lesz minden nehézségén.

A DJNSZ berlini tanácsulése alkalmával a magyar küldöttek lépten-nyomon tapasztalták a vendéglátók, valamint a más keleti és nyugati országok küldöttei részéről a rokonszenvet a magyar nép és különösen annak leghaladóbb erői iránt, a lelkes örömet az ellenforradalmi erők leverése miatt és azt a féltő gondoskodást, amely többször is abban a jókívánságban nyilvánult meg, hogy nehéz és sok vonatkozásban újszerű helyzetünkben, problémáink megoldása során mindig találjuk meg a leggyorsabb, legtekélyesebben célravezető módszereket és eszközöket.

E. Gy.

Az igény kettős fedelősége — perjogi visszaverődésben

A Jogtudományi Közlöny 1953. évi 12. számában írott kis cikkben történt utalás egynémely igény kettős fedelőségére, ami rendszerint abban a környezetben jelentkezik, hogy más alapon áll fenn a követelés és más alapon az adós kötelezettsége. Most egy újabb adalék igazolja az igény kettős fedelőségéről vallott elméleti felfogás életbeli hasznosságát, hasznosíthatóságát.

A szolnoki megyei bíróságnak fellebbezési fokon hozott határozata (Pf. 21490/1953. Közl. a Bírósági Határozatok 1954. áprilisi száma, 301. sz. eset) azzal a kérdéssel

foglalkozott, hogy a megítélt gyermektartási díjnak a megfizetését a munkáltató vállalat a hozzá intézett letiltás ellenére nem teljesítette, illetve, hogy a vállalat elleni perre mely bíróság illetékes. A járásbíróság a Pp. 34. §-a szerinti illetékességet megtagadta.

A szolnoki megyei bíróság idézett számú határozatával a járásbíróság végzését megváltoztatta és a járásbíróságot az ügy érdemi tárgyalására utasította. A döntésnek a „Bíróági Határozatok”-ban történt közlése nyilván a Legfelsőbb Bíróság helyeslő álláspontját jelzi és ez külön ok arra, hogy az állásponttal, amelyet helyesnek tartunk, akárcsak az álláspont ismertté tétele érdekében foglalkozunk.

A határozat a tételes megalapozás vonalán a Pp. 34. § értelmezésénél segítségül hívja a 7/1953. sz. rendelet 7. §-át és kiemeli, hogy ez a rendezés a Pp. 34. §-ában rendelt különös illetékességi okot „a célnak megfelelően tovább bővítve megengedi a gyermektartásdíjnak és a szüléssel kapcsolatos követeléseknek a gyermek, illetve a követelést érvényesítő anya lakhelye szerinti bíróság előtt való érvényesítését”. Szabatosabban a bővítés csak az illetékességi oknak a szüléssel kapcsolatos követeléseknek a kiterjesztésében jelentkezik; a rendeletnek a gyermektartásdíj iránti per illetékességére vonatkozó intézkedése a Pp. 34. §-ához viszonyítva nem újítás, hanem csak a szabálynak megismétlése, minthogy a Pp. 34. §-a tartásdíj iránti perre általában — tehát a gyermektartásdíj iránti pert maga foglalóan — adja meg a különös illetékességet. Ugyancsak hivatkozik a határozat a rendelet 9. § (3) bekezdésére, amely a kötelezettet alkalmazó vál-

latot a letiltó határozat megszegése esetére készfizető kezesként felelteti. A rendelet 9. §-át a végrehajtási tvr. 214. §-a hatályon kívül helyezte ugyan, de a határozat, amely a tvr. megjelenése előtt kelt, még élő jogként hivatkozhatott a későbbben hatályon kívül helyezett rendelkezésre. A rendelkezés hatályon kívül helyezése azonban nem szüntette meg a mi témánk körében az érvül való használhatóság erejét. A határozat ugyanis nem a rendelkezés tartalmát, hanem annak szociális intencióját használja fel érvül, amely intenció nem ejtődött el azzal, hogy a rendelkezés tartalma hatályon kívül került. De még ez a hatályvesztettség is problematikus. A 314/1956. sz. miniszteri utasítás ugyanis a tartásdíj tekintetében visszaállította a közvetlen bírói letiltást az alkalmazotti járandóságra, ami nyilván a tartásdíj favorizálása iránti intenciónak nemcsak a felélesztését, hanem a folytatólagos megszakítás nélküli továbbélését tanúsítja. A megyei bírósági határozat indokolásának a lényege és a tartásdíj érvényesítés megkönnyítésének, a tartásdíj eljárásjogi favorizálásának gondolat körében mozog.

A kettős fedelőségre azért kívánunk utalni, hogy ezzel az utalással erősítsük meg a bírósági határozatnak a szociális elvekre való alapítotttságát. Igaz, nagy számban adódnak esetek, amikor a szociális gondoskodás célzata megmutatná valamely problémánál a megoldás útját, de erre nincs tételes jogi alap, amely a kívánatosnak mutató megoldást egyúttal törvényszerűvé is tenné. A törvényesség betartásának a síkjára tereli a kérdést, ha a szociálisan helyes elgondolás megvalósításának a törvényességi bázisát megadjuk.

Az igény kettős fedelőségére, illetve annak egyik oldalára, hogy a felperesi igény alapja a tartás, azért hivatkoztunk, mert ezzel — a tartási jellegre való utalással — tételes alapot nyerünk a Pp. 34. §-ának az adott tényállás esetében való alkalmazására.

Az igény kettős fedelősége szükségszerűen veti fel a problémát, hogy ha a két „fedél” más-más jogi elbírálást involvál, hogyan álljon a bíróság — bocsánat a vulgáris szöfűzésért — a széna-szalma közötti választás jogával? Elméletileg a törvények egyenlő rangúak — csak azokban az országokban, ahol alaptörvény van, van a törvények között valamely különbség. A mi esetünkben jogszabályok rangjáról van szó; elméletünk kénytelen elismerni jogszabályok összeütközése esetén (itt természetesen az ún. „belső” jogszabályokra, nem a nemzetközi magánjog szabályaira gondolunk) a jogszabályok különböző rangját. Bírói ítéletekben pl. többször olvasható olyan kijelentés, hogy az anyagi jogi jogszabály ereje nagyobb, mint az eljárásjogi szabályé. A kifejezések esetileg változnak és bizonyára soha nem gondolunk arra, hogy az eljárási jog elvileg csak olyan másodrangú volna az anyagi jog mögött. Más esetekben a lényegi és technikai jogszabály különbözőségére utalunk a lényegi jogszabály javára.

A jogszabály eseti súlya lesz irányadó, hogy a két „fedél” közül melyik fedélhez csatlakozó jogszabály kerüljön alkalmazásra, melyiknek az útmutatását kövessük. Úgy véljük, hogy a megbeszélte esetben a fellebbezési bíróság füle hallotta meg — Grosschmid kitűnő kifejezése szerint — „a törvény halkabb szavát”.

Beck Salamon

JOGIRODALOM

Könyvismertetés Aristotelés „Az Athéni Állam” című művéről*

A chaironeai csata — a független görög városállamok sorsának megpecsételődése — után az éppen kialakuló hellenisztikus világban, annak létrejöttét észre sem véve, Nagy Sándor nevelője, Aristotelés volt azon politikai tanok végső összefoglalója és betetőzője, amelyek a görög polist tették a politikai elméletek egyetlen lehetséges kiindulópontjává, s amelyeknek gondolatvilága nem kívánta túllépni a polis határait. Az aristotelési mű Európa egész fejlődése folyamán mindig rendkívüli erővel hatott a politikai gondolkodás menetére.

Aristotelés politikai tanait elsősorban „Politika” című művében foglalja össze. Igen jelentős nem csupán történeti, de elméleti szempontból is „Az Athéni Állam” című munkája, melyet a Magyar Tudományos Akadémia „görög és latin írók” sorozatában adott ki. A régi szerzők műveinek kiadása éppen az e kiadásnál is alkalmazott kétnyelvű formában azért is különös jelentőséggel bír, mert megkönnyíti a történelem és a filozófiatörténet számára a marxista átértékelés munkáját.

A mű „Az Athéni Állam”¹ címet viseli. Aristotelés e címszó alatt a jogilag szabályozott legfontosabb társadalmi viszonyok leírását adja. Ez a leírás elméletileg beilleszkedik Aristotelés politikai tanításába, amely nem ismeri az állam és társadalom elválasztását, az államot mindent átfogó szervezeti egységnek, a család és falu fölött a legmagasabbrendű emberi közösségnek tekinti. (1252a, 1252b, 1282b)². Ez az eszmei állásfoglalás megfelel a görög társadalom helyzetének, melyben az egyes polisok teljes egységet képeztek politikai, gazdasági és vallási értelemben egyaránt.

A mű az athéni történelemnek azt a korát tárgyalja, amelyekre azt mondhatjuk, hogy — elméleti álta-

lánosítás szempontjából mellőzhető intervallumoktól eltekintve — a demokráciának fokozatos kiteljesedését tartalmazza.

Ebben a korban a politikai tanítások terén — nagy vonalakban — a következő irányzatokról beszélhetünk: 1. a népuralom elvét vallja Perikles, Demosthenés; 2. a történelemben az erőszak a döntő tényező, hirdeti Thukidides, a történetíró; 3. a szofisták több irányzatot alkotva, főleg természetjogi elveket hirdetve, részint a konzervatív társadalmi erőket támogatják, részint forradalmi tanokat vallanak egészen a rabszolgaság természetellenesnek bélyegzéséig (Alkidamas); 4. a Sokrates—Platon-féle politikai teória.

Aristotelés mesterét, Platont állandóan élesen bírálja, politikai tanai a fenti irányok közül mégis leginkább az ő elméletével vannak rokonságban.

Államformákról szóló tanát „etikai” alapon építi fel. Szerinte az állam

1. az egész közösség érdekét,
2. csak a közösség egy részének az érdekét képviseli,
  - a) egy személy,
  - b) kevesen, vagy
  - c) a nép többsége gyakorolja a hatalmat.

Ilymódon az első csoportba tartozó államformák

1. a) királyság, b) arisztokrácia, c) politeia;
- a második csoportba tartozók
2. a) tyrannis, b) oligarchia, c) demokrácia.

Az első csoport a helyes államformák, az utóbbi a helytelenek csoportja. (1279a, 1279b, 1281a)

Aristotelés tana a rabszolgatartó társadalmi rend helyeslésének elvén épül. Etikai osztályozásainak alapját az képezi, hogy az athéni rabszolgatartó demokrácia középosztályának a tagja, szemben mesterével, aki az arisztokráciához tartozott. Ő maga idegen lévén, sohasem bírt polgárjoggal, és mesterével ellentétben — aki többízben kísérelte meg politikai elveinek gyakorlatba való átültetését — a közéleti harcokban nem vesz részt. Tanai az athéni középrétegek álláspontjával tartanak legszorosabb kapcsolatot. Politikai szempontból szembenáll kora athéni demokráciájával, viszont a

soloni demokráciával egyetért. (XI.) Ugyanakkor az athéni tyrannist is elítéli, de korának arisztokratikus államai még élesebb bírálatot válnak ki belőle (1269a—1273a; Spárta, Kréta, Karthago). Ez azon tételével áll összefüggésben, hogy az államban a gazdagok uralmát oligarchiának tekinti és az erkölcsi szempontból helytelen államformák közé sorolja (1273a, 1279a, 1279b), míg a demokráciát az oligarchiával szemben előnyben részesíti és az általa eszményi államformának vallott „politeia”-hoz közelebbállónak tekinti (1302a, 1303a).

„Az Athéni Állam” című mű így határozottan bíráló szemszögből nézi a demokráciát, de nem csatlakozik állásfoglalásaiban annak külső, vagy belső ellenségeihez, inkább megváltoztatni, mint lerombolni szeretné azt. Elméleti szempontból nézve művét, ez a jellemző vonások leírását helyesen adja, mert e jellegzeteségeknél Aristotelés saját álláspontja a legkevesebb torzítást végezte a valóságos helyzeten.

Az athéni demokrácia ugyan nem az egyetlen ókori rabszolgatartó demokrácia, de mivel igen sok állam fejlődésére volt nagy hatása és a legtipikusabbnak tekinthető, sajátosságai elméleti általánosítás alapját képezhetik a rabszolgatartó állam-típus egyik államformájára, a demokráciára nézve.

Az athéni állam rabszolgatartó demokrácia. E korban Athénben még nem játszódnak le nagy rabszolgamozgalmak, az állam politikai életét az uralkodóosztályon belüli küzdelmek uralják. Eleinte három földművelő réteg; a hegyvidéki szegények, a tengerparti középrétegek és a termékeny síkvidéki arisztokraták között folyik az osztályharc (XIII), amelynek eredménye a demokrácia megszületése. Később Athén tengeri hatalommá válván, egyfelől a hajózásban, kereskedelemben és iparban érdekelt széles néprétegek a demokráciáért, másfelől az arisztokrácia a saját uralmáért vívja a harcot.

„Az Athéni Állam”-ot elemezve az állam- és jogelmélet szempontjából a rabszolgatartó demokrácia állami életének két fontos tényezőjére, az állami mechanizmusra és az állam funkcióira vonatkozólag vonhatunk le következtetéseket.

„Az Athéni Állam” Athén történetéről, elsősorban annak alkot-

* Aristotelés: Az Athéni Állam: Pseudo-Xenophon: Az Athéni Állam. Fordította Ritoók Zsigmond. A bevezetést és a magyarázatokat írta Sarkady János. Akadémiai Kiadó, Budapest 1954. Görög és latin írók 2. sz. (281 oldal.)

¹ Más fordításban „Az Athéni Alkotmány”.
² Az arab számjegyek „Az Athéni Állam” megfelelő helyeire utalnak.

mánytörténetéről szóló mű. Az állami intézmények történetét részletesen ismerteti. Ezekből az intézményekből visszakövetkeztethetünk azokra az alapelvekre, amelyek az athéni törvényhozást meghatározták. Ily módon az állami mechanizmus működésének következő alapelveit állapíthatjuk meg:

Az államban a legfőbb hatalom az állampolgárok összességének kezében van azáltal, hogy a népgyűlésben valamennyien résztvesznek és a bíróságnak valamennyi polgár tagja. A népgyűlés feladata törvények hozatala, egyes fontos ügyekben való döntés, bizonyos hivatalnokok megválasztása; a bíróságok ítélkeznek magán- és közügyekben, továbbá több hivatal döntése felett fellebbezési jogkörrel bírnak. A képviseleti elv ismeretlen. A vidéken lakó, vagy a gyűlésen meg nem jelenő állampolgárok álláspontjának érvényt szerezni nem lehet. Tehát az állampolgári jogok gyakorlása közvetlen (1274a, 1281b, IX, XLII–LV).

A népgyűlés jogkörébe tartozik, de ki kell emelni az ostrakizmos intézményét, melynek segítségével az egyeduralomra törekvőt száműzték (XII). További — a tisztségviselők ellenőrzését célzó — intézmény a tisztségekre jelöltek igazolása (1281b, XLV).

A hivatalok betöltése választás vagy sorsolás, illetve e két elv kombinációja révén történik. Alapelve, hogy bárki el tudja látni a hivatalokat, tehát szakképzettségről még nincs szó, az állam ügyei még nem komplikáltak, az ügyintézés egyszerű. A tisztségeket fizetik — még a népgyűlésen való résztvételt is —, hogy azok a szegényebb néposztályok tagjai által is betölthetők legyenek. A hivatalok rövid időre szólnak — nehogy valaki valamely tisztség birtokában egyeduralomra törhessen — és egyesekben közülük az ismételt hivatalviselés kizárt (VII–IX, XXI–XXIV, XLI–LXIX).

Aristotelés az állami mechanizmus leírása mellett ismerteti annak tevékenységét is, amely leírásból következtetéseket vonhatunk le arra vonatkozólag, hogy mit tekintenek az állam feladatainak az ókori Athénben és ezek a feladatok milyen mértékben befolyásolják az egész társadalmi életet és milyen hatással vannak az egyes állampolgárok életére.

A közügyekben csak az vehet

részt, aki állampolgár (XLI). A városban megtelepedett idegenek — bár jelentős részét teszik a lakosságnak — a nők és a rabszolgák az állampolgári jogokból ki vannak zárva, de az állam jurisdictiója érvényes rájuk.

Az állampolgári jogok gyakorlása részben nemcsak jog, de kötelesség is, amelyet az állam szankcionál (IV, VIII, XXX). Más esetekben e jogok gyakorlásáért fizetség jár (XXIV, XXVII, XLI, LXII). A fizetett állami apparátus rendkívül nagy — Aristotelés húszezerre teszi a létszámát (XXIV). Ez az állami mechanizmus azonban, bármilyen nagy, felépítése és működése nem bürokratikus.³ A népgyűlések, a legkülönbébb állami hivatalok — melyeket sorsolással vagy választással töltenek be — a hivatali megbízatás rövid ideje, az állandó tisztségek hiánya az állami mechanizmus olyan folyamatos változását idézi elő, hogy az állampolgároknak az állami életben való állandó részvétele ehhez nélkülözhetetlen.

Az egyház az állami mechanizmus integráns része. A papság egyrészét választják vagy sorsolják. A vallási ügyek intézését az egységes állami szervezet végzi, fel sem merül annak a gondolata, hogy állami és vallási ügyek szétjelválaszthatók (XXX, XLIII, XLIV, LIV, LVIII, LX).

Gazdasági ügyekben is igen széles jogköre van az államnak. Állami tulajdonban vannak bizonyos gazdasági objektumok, mint pl. a maroneiai ezüstbányák;⁴ valamint jelentős tengerészeti egységek (XLVI). Ezen kívül Athén rendelkezik a delosi szövetség vagyona fölött. Óriási állami építkezések történnek a befolyt összegekből.⁵ De egyes nagyfontosságú gazdasági ténykedéseken kívül az állam sok kisebb jelentőségű gazdasági kérdésbe is beleszól, pl. a piacfelügyelők révén árszabályozást végez, a kikötőfelügyelők révén pedig kényszeríti a kereskedőket, hogy gabonájuk kétharmad részét a városba szállítsák (LI). Ezt a gazdasági ügyintézését nem tekinthetjük gazdasági szervező

funkciónak, bármily kiterjedt körben is alkalmazzzák, mert a termelés folyamatát nem fogja át, az az egyesek kezében van.

A felsoroltakon kívül az állam még számos más alkalommal beleszól az egyének, vagy az egész társadalom életébe. (XLI–LXIX). Itt kiemelhetjük az ünnepeket (LVII) és versenyeket (LX), amikor széles néprétegeket tartanak el állami költségén.

Az Aristotelés által írottak alapján megállapíthatjuk, hogy az állam nemcsak a legfőbb, de az egyetlen társadalmi szervezet, mely a társadalmi ügyek intézését magának igényli. Nem is született meg az a gondolat, hogy valamilyen szerv a társadalmi életnek valamely megnyilvánulását az állami mechanizmus keretén kívül is intézheti. Az állam szervezete egységes — nem ismeri a hatalomnak valamiféle megosztását — és mint legfelsőbb társadalmi szerv minden kérdésbe beleszólhat, az egyén életébe éppúgy, mint társadalmi kérdésekbe. Ennek a beavatkozásnak nincsenek sem elvi akadályai az államelméletben, sem gyakorlati akadályai valamely — a hatalmát korlátozó — társadalmi erőben. Az athéni állam mechanizmusának a hatáskörét tehát csupán a társadalmi, termelési viszonyoknak az adott történeti időszakban fennálló állapota korlátozza.

Az államapparátusra és annak belső feladataira nézve megállapíthatjuk, hogy az állami mechanizmus felöleli a társadalom minden szervezett megnyilvánulási formáját. A belső funkciót olyan tágan kell értelmeznünk, hogy az magábfoglal bizonyos gazdasági feladatokat is és az állampolgárok életére rendkívül jelentős közvetlen hatással bír. Az egyének a társadalomban függetlenül helyzete pedig még nincs kialakulva.

Aristotelés munkássága az állam- és jogelmélet terén éppúgy, mint általában a filozófia terén a klasszikus görögség bölcséletének szintetizálása. E filozófiának közvetlen hatása, vagy nagyrabecsülése⁶ az európai gondolkodás fejlődésének minden pontján kimutatható. Aristotelés művei pedig a klasszikus görögség megismerésének állandó forrását képezik.

Sztodolnik László

³ A bürokratikus felépítésű állami mechanizmus az abszolút monarchiával együtt születik meg.

⁴ Amelyek jövedelméből építi fel Athén azt a hajóhadat, mellyel a perzsa flottát Salamisnál tönkrevéri (XXII).

⁵ K. Julius Beloch a Propiläen Weltgeschichte II. kötetében a 437–432 közötti építkezések összegét 2200 talentumra teszi (96. old.). A 377-ben történt becslés szerint, mely a későbbiekben az adófizetés alapjául szolgált Attika ingó és ingatlan vagyona 5750 talentum volt. (Uo. 192. old.)

⁶ Engels „a régi görög filozófusok közül a leguniverzálisabb”-nak tekinti Aristotelést.

Az állam- és jogtudományi bibliográfiáról*

Címében némi módosulással, tartalmában és formájában előzményeihez lényegében való ragaszkodással jelent meg az 1954—1955. évek vonatkozó Állam- és Jogtudományi bibliográfia (azelőtt Jogi és államigazgatási bibliográfia néven).

Az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos könyvtárának sorozatában most már négy esztendő jogi irodalmának termékeit láthatjuk összefoglalva. Ezért nincs szükség tulajdonképpen bemutatására és azt sem kell megindokolni, hogy a Magyar Nemzeti Bibliográfia és a Magyar Folyóiratok Repertórium mellett miért van szükség erre a szakbibliográfiára. Gyűjtési köre, periodicitása, szakmai csoportosítása és anyagának felbontása egyaránt kiadásának szükségessége mellett szólnak. Az Állam- és Jogtudományi bibliográfia a jogtudomány elméleti művelői, a gyakorló jogászság, az államigazgatás dolgozói és a tudományos referenc szolgálat számára készült és célkitűzéseinek megfelelően igen jól használható is.

A bibliográfia új kötetének megjelenése alkalmat ad arra, hogy az előző két kötettel összevetve *fejlődésében nézzük és bíráljuk* a jogi anyag összeállításait.

Az 1952. évre vonatkozó anyaggyűjtést tartalmazó első kötet is nemcsak hangsúlyozta, hanem igen jól szolgálta azt a célt, hogy a terjedelmes anyagban való eligazodást megkönnyítse. A rugalmasan alkalmazott lapalji magyarázatok további hasznos útmutatásokat nyújtottak. Gyűjtési körében, ágazati szétbontásban, formai és technikai tagolásában már az első kezdeményezés is igen jónak bizonyult és ennek tulajdonítható, hogy jelentősebb változtatásokra a további két kötetnél sem volt szükség. A bibliográfia összeállítója azonban jól hasznosította az elhangzott kritikákat s a hiányosságokat a további kiadások során fokozatosan kiküszöbölte. Ez az oka annak, hogy az 1953. év anyaggyűjtésénél és kiadásánál már kevésbé jelentkeztek szerkezeti hibák és átfedések. A munka gyakorlati használhatóságát jelentősen növelte

a magyar—oros—francia szövegű tájékoztató — bevezető és a tartalomjegyzék. Ugyancsak élesebb jogi profilú is volt már ez a kötet. A napilapok dokumentum anyaga és a fokozott utaló jegyzetanyag szintén a használhatóságot mozdították elő. A legújabb: 1954—55. évi anyaggyűjtést tartalmazó harmadik kötet különösen a logikus és egyszerűsítéseket célzó csoportosításmódosítás tekintetében jelent fejlődést.

A bibliográfia gyűjtésének *tárgya* a jogi hungarika: az ország területén kiadott bármilyen nyelvű és az országon kívül kiadott magyar vonatkozású jogi anyag. A határterületek (filozófia, történelem, közgazdaságtudomány) állam- és jogtudományt érintő anyagára utalásokkal hívja fel a figyelmet. A gyűjtés *alaki forrásai*: a jogi tárgyú nyomtatott könyvek és folyóiratok, a sokszorosított anyagból csupán az egyetemi jegyzetek, a fontosabb jogszabály-gyűjtemények, a kandidátusi értekezések tézisei és a bibliográfiai összeállítások. A határterületek szűkítése és a dokumentációs hírlapanyag mellőzése a munka túlméretezését teszi kikerülhetővé és részben emeli is annak szakmai színvonalát. Ilyen szűkítést az egyébként örvedetesen gyarapodó jogi szakirodalom bibliográfiai összeállítása szükség-szerűen igényel is, ha a bibliográfia terjedelme nem bővíthető.

A bibliográfiában való tájékozódást, annak gyakorlati használhatóságát bőséges jegyzet- és utaló anyaga, a magyar—oros—francia nyelvű tájékoztató, a rövidítések jegyzéke, a szakágazatokat tárgyi vonatkozásban, nemzetközi viszonylatban precízen megjelölő Egyetemes Tizedes Osztályozás számai, a névmutató és a szintén háromnyelvű tartalomjegyzék mozdítják elő. Az áttekintő tájékozódást segíti az is, hogy az egyes tételek számozásában az előbbi füzetek számozását folytatják, ennek azonban a későbbiekben jelzett hátrányai is vannak. Az anyag rendezésénél általában az előző gyakorlatot követik, csekély és igen indokolt módosítással. A bibliográfia új kiadásában a szakági felosztás formális szempontok helyett gyakorlati célokat szolgál. A címek tömörebbek, az elhatárolások precízebbek s ennek következtében az átfedések sokkal kevésbé jelentkeznek. Ennek előnyei a bibliográfia

második részében, a szakbibliográfiánál mutatkoznak meg.

Az Állam- és jogtudományi bibliográfia összeállításával kapcsolatban néhány észrevételt tehetünk:

Vitatható, hogy *milyen széles körűnek* kell lennie a gyűjtés tárgyának. Etekintetben az elmúlt négy esztendőre vonatkozó összeállítások bizonyos ingadozást mutatnak is. Így a gyűjteményes munkák részletezésénél, a sokszorosított anyag közlésénél, illetőleg az arra való utalásnál, az aprónyomatványokat illetően, a napilapok, hírlapok anyagának közlésében, a jegyzetanyagban és a határterületek anyagában. A döntő etekintetben a tapasztalat, a gyakorlati igények. Kétségtelen azonban, hogy egészséges határvonalat kell vonni, mert különben terjedgőssé és ezért csoportosításában, rendszerezésében is kevésbé használhatóvá válnának a következő kiadványok. A határterületek szűkebb értelmezésének helyességét elismerve azonban vitatható az az egyébként következetesen keresztülvitt cél, hogy nem veszik fel a gyűjtésbe a marxizmus—leninizmus klasszikusainak jogi vonatkozású anyagát, valamint, hogy lemondanak a nem jogi jellegű folyóiratok anyagának feldolgozásáról. Ez a szempont a szerkesztésben is tapasztalható, mert találunk hivatkozásokat kifejezetten nem jogi tárgyú periodikákra is. A célnak mindenesetre teljességtörőnek kell lennie és az ilyen kiterjesztéseket csak helyeseltethetjük. Viszont nem is vitatható, hogy helyet kellene biztosítani a bibliográfiában a tárcák hivatalos és félhivatalos lapjai számára, amelyek részben jogi vonatkozású cikkeket, részben olyan dokumentum-anyagot közölnek, amely máshol nem található meg (tárcaközönyvek).

Már említettük, hogy általános-ságban helyes a *folyamatos számozás* s a tájékozódás megkönnyítésére szolgál. Kérdéses azonban, hogy nem lenne-e helyes, különösen az általános részben közölt törvénytárak, jogszabály-gyűjtemények, bírósági határozatgyűjtemények jogi és egyéb rendszeresen feldolgozott szakfolyóiratok számozását megtartani s esetleg csak a szerkesztésben, kiadásban stb. beállott változás esetén közölni újabb tételszám alatt. Ugyancsak a folyamatos számozás okozhat nehézséget az egyébként kívánatos retrospektív bibliográfiák kiadásá-

* Nagy Lajos: Állam- és jogtudományi bibliográfia. 1956. Bp., Közgazdasági és Jogi könyvkiadó. Athenaeum ny. 161. o., 19 cm. (Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos könyvtára 10.)

nál, annál is inkább, mert az első, 1952. évi anyag nem jelent a jogtudomány művelésében olyan határvonalat, amely indokoltá tenné az „időszámítás előtt” és „után” alapon való új számozást. Kíváncsok lennének különösen a jogszabály-gyűjtemények fokozottabb figyelembevétele a sokszorosított anyagnál is.

Az új bibliográfia javára kell élni, hogy az első kötet ellentétben a naptári évvel zárul és nincsenek benne a későbbi időre vonatkozó átnyúlások, amely az eligazodást és

a keresést megnehezítette, vagy óhatatlan átfedésekhez vezetett.

A bibliográfia szerkesztésénél figyelembe vették a vonatkozó szabványok rendelkezéseit (Cirillbetűs címek átírása, Címleírási szabvány, Bibliográfiai hivatkozások és folyóiratcím-rövidítések szabványai). A testületi szerzős művek bibliográfiai megjelölésénél azonban nem következtetés annak a rendelkezésnek betartása, hogyha valamely mű tudományos testület, állami vagy nemzetközi szerv, egyesület stb. működé-

sére vonatkozó kiadvány, akkor a testületet, szervet, egyesületet kell szerzőnek tekinteni és ennek nevét szerzőként feltüntetni.

Az említett hiányosságok elenyészőek a bibliográfia pozitívumai mellett s a Tájékoztatóban foglalt az a felhívás, amely számos hibára utalva kritikát kér, csak azt mutatja, hogy az összeállító Nagy Lajos hasznos, ügyes, lelkiismeretes és pontos munkáját még tökéletesebbé kívánja tenni.

Takács József

É R T E S Í T É S

Értesítjük előfizetőinket, hogy 1957. évben a Jogtudományi Közlönyből 12 szám jelenik meg.

Az I. negyedévben megjelenő 1—3. számot az 1956. október, november és december havi előfizetési díjak terhére a Posta Központi Hírlap Iroda minden előfizetőnek megküldi. A II. negyedévre szóló előfizetési díjakról díjnyugtát küld ki.

Kérjük előfizetőinket, hogy a lap kiküldésének zavartalansága és a lappal való ellátottságuk biztosítása érdekében a kiküldött díjnyugtákat váltsák be.

KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI KÖNYVKIADÓ

E lapszámok (XII. új évfolyam 1—3.) szerzői: Dr. Rákos Ferenc, a Legfőbb Ügyészség főosztályvezető ügyésze. — Dr. Szabó Imre, akadémikus, egyetemi tanár, az Állam- és Jogtudományi Intézet igazgatója. — C. A. Jampolszkaja, a jogi tudományok kandidátusa, Moszkva. — Dr. Nagy László, az Igazságügyminisztérium főelőadója. — Dr. Hans Gerats egyetemi tanár, a berlini Humboldt Egyetem büntetőjogi intézetének a vezetője. — Dr. Móra Mihály egyetemi tanár. — Dr. Ádám Antal aspiráns. — Dr. Habermann Gusztáv ügyvéd, Szeged. — Dr. Gergely Ernő, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának a titkára. — Dr. Szelényi Zoltán, a Szabványügyi Hivatal főelőadója. — Dr. Eörsi Gyula egyetemi tanár. — Dr. Beck Salamon egyetemi tanár. — Dr. Sztodolnik László egyetemi tanársegéd. — Dr. Takács József aspiráns.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata

Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós

Szerkesztőszéki titkár: Dr. Pap Tibor

Szerkesztőség: Budapest V. Szemere u. 10. Telefon: 328-727.

Felelős kiadó: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó igazgatója

Megjelenik havonta

Előfizetés: Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V. József nádor tér 1). Távfeszélő: 180—850

Előfizetési díj: egy évre 72 Ft, félévre 36 Ft, negyedévre 18 Ft. — Csekkszám: 61 292

Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest VI. Magyar Ifjúság útja 21. Telefon: 429—760), vagy a KULTÚRA külföldi képviselői

2-570990 Athenaeum (F. v. Soproni Béla)

TARTALOM: *Rákoss Ferenc*: A szabadság és köztársaság ünnepei: március 15., március 21., április 4. — Új jogintézmények, okaik és feladataik. — *Szabó Imre*: Nemzeti jog és szocialista jogfejlődés. — *Jampolszkaja, C. A.*: A szovjet állampolgár alanyi jogáról és az alanyi jog biztosítékainak jellegéről. — *Nagy László*: A mezőgazdasági termelőszövetkezetek alapszabályairól. — *Gerats, Hans*: A részesség. — *Móra Mihály*: A polgári jog és a büntetőjog találkozásának eljárásjogi következményei adhézió esetén. — *Ádám Antal*: Az országgyűlési képviselők mentelmi joga. — *Habermann Gusztáv*: A büntetőbírói ítélet kötelező erejének kérdéséhez. — *Gergely Ernő*: A nemzetiségi politika Magyarországon a kiegyezéstől az osztrák-magyar monarchia felbomlásáig. — *Szelényi Zoltán*: A szabvány jogrendünkben. — *Szemle: E. Gy.*: A DJNSZ berlini titkársági ülése. — *Beck Salamon*: Az igény kettős-fedelősége — perjogi visszaverődésben. — *Jogirodalom: Sztodolnik László*: Könyvismertetés Arisztotelész „Az Athéni állam” c. művéről. — *Takács József*: Az állam- és jogtudományi bibliográfiáról. — *Mellékelve*: A Jogtudományi Közlöny 1956. évi tartalom mutatója.

СОДЕРЖАНИЕ: *Ференц Ракош*: Праздники свободы и республики: 15. марта, 21. марта, 4. апреля. — —: Новые правовые институты, их причины и задачи. — *Имре Сабо*: Национальное право и социалистическое праворазвитие. — *Ц. А. Ямпольская*: О субъективных правах советских граждан и о характере их гарантии. — *Ласло Надь*: Об уставах сельскохозяйственных артелей. — *Ганс Гератс*: Соучастие. — *Михаль Мора*: Процессуальные последствия схождения гражданского и уголовного права в случае адхезии. — *Антал Адам*: Иммунитет депутатов Государственного Собрания Венгерской Народной Республики. — *Густав Хаберман*: К вопросу о правовой мощи приговора. — *Эрне Гергель*: Национальная политика в Венгрии от компромиссного соглашения 1867 г. до распада Австро-Венгерской Монархии. — *Золтан Селени*: Стандарт в нашем правовом порядке. — *Обзор: Дь. Э.*: Берлинское заседание секретариата МАЮД. — *Шаламон Бек*: Двойнообоснованные претензии в процессуальном отражении. — *Юридическая литература: Ласло Стодолник*: Труд Аристотеля «Об Афинском государстве». — *Йозеф Такач*: О библиографии по вопросам государства и права. — *Приложение*: Указатель статей, помещенных в журнале „Вестник юридических наук“ за 1956, г.

SOMMAIRE: *Ferenc Rákoss*: Les fêtes de la liberté et de la république: le 15. mars, le 21. mars et le 4 avril. — —: Des nouvelles institutions de droit, leurs causes et leurs devoirs. — *Imre Szabó*: Droit national et évolution juridique socialiste. — *C. A. Jampolszkaja*: Sur les droits subjectifs du citoyen soviétique et sur la nature des garanties du droit subjectif. — *László Nagy*: Sur les statuts des copérations agricoles. — *Hans Gerats*: La complicité. — *Mihály Móra*: Les conséquences procédurales du contact entre le droit civil et le droit pénal dans le cas d'une action civile. — *Antal Ádám*: L'immunité parlementaire en Hongrie. — *Gusztáv Habermann*: Le sujet de la force obligatoire du jugement pénal. — *Ernő Gergely*: La politique gouvernementale en Hongrie envers les nationalités depuis le compromis austro-hongrois jusqu'à la dissolution de la monarchie. — *Zoltán Szelényi*: La standardisation dans le droit hongrois. — *Revue: E. Gy.*: La session du secrétariat de l'Association Internationale des Juristes Démocrates à Berlin. — *Salamon Beck*: La dualité des prétentions du point de vue de la procédure. — *Littérature juridique: László Sztodolnik*: Sur le livre d'Aristote „L'Etat athénien”. — *József Takács*: Sur la Bibliographie des Sciences juridiques et politiques. — *Annexe*: Index alphabétique et analytique du volume 1956.

INHALT: *Ferenc Rákoss*: Die Feiertage der Freiheit und der Republik: 15. März, 21. März, 4. April. — —: Neue Rechtsinstitute, ihre Gründe und Aufgaben. — *Imre Szabó*: Nationales Recht und sozialistische Rechtsentwicklung. — *C. A. Jampolszkaja*: Die subjektiven Rechte der Sowjetstaatsbürger und der Charakter der Garantie dieser Rechte. — *László Nagy*: Über die Statuten der landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaften. — *Hans Grats*: Die Beteiligung. — *Mihály Móra*: Verfahrensrechtliche Konsequenzen der Begegnung von Zivilrecht und Strafrecht im Falle von Adhesion. — *Antal Ádám*: Die Immunität der Abgeordneten der Staatsversammlung in Ungarn. — *Gusztáv Habermann*: Zur Frage der obligatorischen Kraft des im Strafprozess gebrachten Urteiles. — *Ernő Gergely*: Nationalitätenpolitik in Ungarn vom Ausgleich bis zum Zerfall der Österreich-Ungarischen Monarchie. — *Zoltán Szelényi*: Standarde in unserer Rechtsordnung. — *Rundschau: Gy. E.*: Berliner Tagung des Sekretariats der IVDJ. — *Salamon Beck*: Doppelt gedeckter Anspruch — in verfahrensrechtlicher Rückspiegelung. — *Rechtswissenschaften: László Sztodolnik*: Recension des Werkes von Aristotel: „Der Athener Staat”. — *József Takács*: Über die Staats- und Rechtswissenschaftliche Bibliographie. — *Beilage*: Sachregister und Autorenregister für das Jahr 1956.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

HORVÁTH TIBOR:

Az ellenforradalom bűnözése ellen folytatott harc néhány büntetőjogi vonatkozása 97

SCHMIDT PÉTER:

Az Országgyűlés két ülészakának munkájához 111

PIONTKOVSKIJ, A.:

A szovjet jogtudomány egyes kérdéseiről..... 114

SCHMIDT, WALTER:

Az ügyészi általános felügyeletről a Német Demokratikus Köztársaságban 118

✓ SERES IMRE:

A termelőszövetkezeti földtulajdon 126

SZAMEL LAJOS:

Megjegyzések az államigazgatási eljárási törvényhez 134

KEMENES BÉLA:

Az uzorás szerződések szabályozásának vitás kérdései a Polgári Törvénykönyv Tervezetében 141

BECK SALAMON:

Az úgynevezett szuper-óvás 152

✓ ROMÁN LÁSZLÓ:

Kísérlet a tanulói jogviszony és a munkajogviszony elhatárolására..... 154

FARKAS JÓZSEF:

A polgári perrendtartás reformjáról 165

MÓRA MIHÁLY:

Egy tudósi életpálya ormán. Dr. h.-c. Marton Géza Kossuth-díjas 176

Szemle:

HARASZTI GYÖRGY:

A Szezei-csatorna és a nemzetközi jog 184

PESCHKA VILMOS:

Vita a jogfogalomról a szovjet jogelméletben 190

MEDVE ZSIGMOND:

A jogi oktatás ügye a Szovjetunióban 194

✓ HERCZEGH GÉZA:

A Nemzetközi Atomerő Ügynökség szabályzata 197

T. I.:

A Szovjetunióban folyó büntetőjogi kodifikációs munkálatokról 201

M. F.:

Vasiljev, Ljuben: „A Bolgár Népköztársaság polgári törvénykönyvének tartalma és rendszere” 206

PAP TIBOR:

✓ Börsi Gyula: „A tervszerződések” c. doktori disszertációjának akadémiai vitája 212

Jogirodalom:

VILÁGHY MIKLÓS:

Marton Géza: A római magánjog elemeinek tan- könyve. Instituciók. Bp. 1957. 216

W. A.:

Dr. Eckhart Ferenc (Nekrológ) 223

— — Felhívás az olvasóhoz a Polgári Törvény- könyv Tervezetének vitájában való részvételre 224

— — Tájékoztató a Jogtudományi Közlöny mellék- letként megjelenő Dokumentációs Szemlééről

СОДЕРЖАНИЕ: *Тибор Хорват*: Некоторые уголовно-правовые стороны борьбы против преступлений контрреволюции. — *Петер Шмидт*: О работе двух сессий Государственного Собрания. — *А. Пионтковский*: О некоторых вопросах советской правовой науки. — *Имре Шереш*: Земельная собственность производственной кооперации. — *Валтер Шмидт*: Общий прокурорский надзор в Германской Демократической Республике. — *Лайош Самел*: Примечания к закону об административном производстве. — *Бела Кемениш*: Спорные вопросы регулирования ростовщических договоров в проекте гражданского кодекса. — *Шаламон Бек*: Так называемый супер-протест. — *Ласло Роман*: Попытка к разграничению ученического и трудового правоотношения. — *Йозеф Фаркаш*: О реформе гражданского процесса. — *Михай Мора*: На вершине жизненного пути одного ученого. Лауреат премии имени Кошшута Др. h. c. Мартон Геца. — *Обзор*: *Дьердь Харасты*: Суэзский канал и международное право. — *Вилмош Пешка*: Дискуссия о понятии права в советской теории права. — *Жигмонд Медве*: Правовое обучение в СССР. — *Геца Херцег*: Устав Международного Атомного Агентства. — *Т. И.*: О кодификации уголовного права в СССР. — *Ф. М.*: Василий Любен: „Содержание и система гражданского кодекса Болгарской Народной Республики“. — *Тибор Пап*: Дюла Эрши: „Плановые договоры“ — защита докторской диссертации. — *Юридическая литература*: *Миклош Вилаги*: Геца Мартон: „Учебник римского частного права. Институции“. Будапешт, 1957. — *А. В.*: Др. Ференц Экхарт (некролог). — Приглашение читателей к участию в дискуссии о проекте ГК. — Информационное сообщение о приложении Вестника Юридических Наук: „Документационный Обзор“.

5

SOMMAIRE: *Tibor Horváth*: Quelques aspects de droit pénal de la lutte contre les crimes contre-révolutionnaires. — *Péter Schmidt*: A propos des travaux des deux dernières sessions de l'Assemblée Nationale. — *A. Piontkovszkij*: Certains problèmes de la science juridique soviétique. — *Walter Schmidt*: Au sujet de la surveillance générale du Parquet dans la République Démocratique Allemande. — *Imre Seres*: La propriété foncière des coopératives de production agricoles. — *Lajos Szamel*: Remarques au sujet de la loi sur la procédure administrative. — *Béla Kemenes*: Les questions controversées des contrats usuriers dans le projet du code civil hongrois. — *Salamon Beck*: Le soi-disant Super-protêt. — *László Román*: Un essai de la délimitation des relations d'apprentissage et des relations de travail. — *József Farkas*: Sur la réforme du code de procédure civile. *Mihály Móra*: Au sommet d'une carrière scientifique. Le docteur honoris causa Géza Marton, lauréat du prix Kossuth. — *Revue*: *György Haraszi*: Le canal de Suez et le droit international public. — *Vilmos Peschka*: Discussion sur la notion du droit dans la littérature soviétique. — *Zsigmond Medve*: La cause de l'enseignement juridique en l'Union Soviétique. — *Géza Herczegh*: Statut de l'Agence Internationale de l'Energie Atomique. — *J. T.*: Sur les travaux de codification du droit pénal en l'Union Soviétique. — *F. M.*: Ljuben Vasziljev: «Le contenu et le système du code civil de la République Populaire Bulgare». — *Tibor Pap*: La discussion des thèses de doctorat de Gyula Eörsi sur «Les contrats de plan». — *Littérature juridique*: *Miklós Világgy*: Géza Marton: Manuel du droit romain: Institutiones. Budapest, 1957. — *A. W.*: Dr. Ferenc Eckhart. (Nécrologue). — Invitation à nos lecteurs à prendre part à la discussion de l'avant-projet du Code civil. — Notice: La revue de documentation publiée en supplément du Jogtudományi Közlöny.

INHALT: *Tibor Horváth*: Einige strafrechtliche Beziehungen des gegen die Verbrechensbegehung der Gegenrevolution geführten Kampfes. — *Péter Schmidt*: Zur Arbeit der zwei Tagungen der Staatsversammlung. — *A. Piontkovszkij*: Über einige Fragen der sowjetischen Rechtswissenschaft. — *Walter Schmidt*: Über einige Erfahrungen bei der Allgemeinen Aufsicht der Staatsanwaltschaft in der Deutschen Demokratischen Republik. — *Imre Seres*: Bodeneigentum der Landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaften. — *Lajos Szamel*: Bemerkungen zum Gesetz über das Verwaltungsverfahren. — *Béla Kemenes*: Die streitigen Fragen der Regelung der Wucherverträge im Entwurf des Bürgerlichen Gesetzbuches. — *Salamon Beck*: Der sogenannte Super-Einspruch. — *László Román*: Ein Versuch zur Abgrenzung des Lehrlingsverhältnisses vom Arbeitsrechtsverhältnis. — *József Farkas*: Über die Reform der Zivilprozessordnung. — *Mihály Móra*: Am Höhepunkte einer wissenschaftlichen Laufbahn. Kossuth-Preisträger Dr. h. c. Géza Marton. — *Rundschau*: *György Haraszi*: Der Suezkanal und das Völkerrecht. — *Vilmos Peschka*: Diskussion über den Rechtsbegriff in der sowjetischen Rechtslehre. — *Zsigmond Medve*: Das juristische Lehrwesen in der Sowjetunion. — *Géza Herczegh*: Das Statut der Internationalen Agentur für Atomenergie. — *J. T.*: Über die laufenden Kodifikationsarbeiten des Strafrechts in der Sowjetunion. — *F. M.*: Ljuben Wasiljew: „Der Inhalt und die Struktur des Bürgerlichen Gesetzbuches der Bulgarischen Volksrepublik.“ — *Tibor Pap*: Akademische Diskussion über „Die Planverträge“, eine Arbeit von Gyula Eörsi zur Erlangung des Doktorgrades. — *Rechtswissenschaft*: *Miklós Világgy*: Géza Marton: Lehrbuch der Institutionen des Römischen Rechts. Bp. 1957. — *A. W.*: Dr. Ferenc Eckhart. (Nekrolog). — Aufforderung an die Leser zur Teilnahme in der Diskussion über den Entwurf des Zivilgesetzbuches. — Information über die als Beilage der Mitteilungen für Rechtswissenschaft erscheinende Rundschau für Dokumentation.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Az ellenforradalom bűnözése ellen folytatott harc néhány büntetőjogi vonatkozása

1956. október 23-án az imperialista társadalmi erők és hazai ügynökeik által szervezett és irányított ellenforradalom kezdődött hazánkban. Az októberi események első szakaszában az ellenforradalom erői még álcázták magukat és nem állottak szocialista jelszavakat és követeléseket hangoztatni, de az események sodrában rövidesen megmutatták igazi arcukat. Október utolsó napjaiban és különösen az egyoldali tűzszüneti egyezmény után, az ellenforradalom megkezdte véres tobzódását a fővárosban és vidéken egyaránt. A „forradalom” „tisztaságát” — amit olyan nagy hangon hirdetett a Szabad Európa és magyar ügynöksége — ezekben a napokban villámgyorsan váltotta fel a fehér terror szennyes áradata. Megkezdődött az általános támadás a népi demokratikus hatalom vezető ereje, a Párt ellen, a népi demokráciához hű belügyi és honvédelmi egységek ellen, a tanácsi apparátus ellen, a proletárdiktatúra egész társadalmi és állami mechanizmusa ellen. Az ellenforradalmárok a börtönöket kiürítették és több ezer felfegyverzett bűnöző veszélyeztette az állampolgárok élet- és vagyonbiztonságát. Az elszabadult alvilág gyilkolt, rabolt, gyújtogatott — a köztörvényi bűncselekmények ezreit követte el.

1956. október végén, november elején, a belső és külső ellenforradalmi erők, a pártonbelüli árulás bonyolult összhatásaként olyan helyzet alakult ki, hogy a magyar nép függetlenségét, szocialista vívmányait, és szocialista fejlődésének lehetőségét csak a Szovjetunió közvetlen katonai beavatkozása menthette meg. A magyar forradalmi erők kérésére a Szovjetunió eleget tett internacionalista kötelezettségeinek és november 4-ét követően katonailag leverte a magyar ellenforradalom fegyveres erőit. Az ellenforradalom fő katonai erejének szétzúzása után a szovjet fegyveres erőkkel vállvetve küzdő, magyar forradalmi karhatalmi erők vették át a belső rend biztosításának, az ellenforradalom maradványai teljes felszámolásának feladatát.

1956. november 4-e után a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány vezetésével megindult az általános támadás az ellenforradalmi erők teljes megsemmisítésére. Az ellenforradalom katonai főerejének szétzúzása után rövidesen az ellenforradalom bűncselekményeinek felszámolásában a közvetlen katonai, karhatalmi intézkedéseket váltotta a bíróság előtti felelősségrevonás. Ügyészi és bírói szervezetünk — mihamarabb újjászervezte sorait — azonnal a fő figyelmet az ellenforradalom bűnözése elleni harcra szentelte. Ma igazságszolgáltatásunk fő feladata: az ellenforradalom bűncselekményeinek felszámolása, a népi demokratikus hatalom megdöntésére szövetkezett erők ártalmatlanná tétele, az ellenforradalmi bűncselekmények elkövetőinek felelősségrevonása, szigorú megbüntetése.

Büntető jogtudományunk kötelessége, hogy az ellenforradalom bűncselekményei felszámolására irányuló büntetőjogi harc tapasztalatait tanulmányozza, abból az általános érvényűeket elvi síkon kiemelje, s így nyújtson elvi támogatást a gyakorlatnak a legnehezebb elvi és gyakorlati kérdések megoldásában és az egységes bírói gyakorlat kialakításában. Meggyőződésem, hogy az ellenforradalom bűncselekményeinek felszámolására irányuló harc tapasztalatainak elméleti feldolgozásával a büntető jogtudomány régi adósságát rója le. Különbő objektív és szubjektív okok következtében a magyar büntetőjogászok nem tették idáig tudományos és nyílt vizsgálat tárgyává a tételes jog büntetőjogszabályait az ellenforradalmi bűncselekmények tekintetében. Részben ebből, részben pedig az igen hasonló módon folyó bírói gyakorlat helyzetéből adódott elő az, hogy bíróságaink az év kezdetén, szinte teljesen tájékozatlanul fogtak hozzá az ellenforradalom bűnözésének felszámolása feladatához, s a büntetőjog anyagi szabályait mintegy teljesen új, és ismeretlen területként kezelték, így a jogalkalmazásban alapvető kérdésekben is rendkívül nagy problémák

vetődtek fel. Ezen a helyzeten gyökeresen változtatni kell mind az elmélet, mind a gyakorlat területén. Nem árt arra emlékezni, hogy a horthy-korszak elméleti és gyakorlati jogászai figyelmének állandóan előterében állott az úgynevezett politikai bűncselekmények gyakorlati és elvi kérdéseinek vizsgálata, erről tanúskodnak a kor vezető elméleti jogászaiknak — Angyalnak, Finkeynek, Hellernek, stb. — és az igazságszolgáltatás vezető gyakorlati szakembereinek cikkei, monográfiái.

Az ellenforradalom bűnözése elleni harc tapasztalatai vizsgálata szükségességének felismerése után azonban felvetődik a kérdés: vajon van-e mód és lehetőség, van-e megfelelő történelmi áttekintés e harc tapasztalatainak általánosításához. Véleményem szerint a válasz csak igenlő lehet. A bírósági gyakorlat kellőképpen publikálva van, hozzáférhető s ezekről az ügyekről és a gyakorlatról lehullt a titokzatosságnak az a leple, amelyet az utóbbi években ráaggattak, s amely annyi kárt okozott éppen azért, hogy meggátolta a helyes tapasztalatok elméleti és gyakorlati értékesítését. Ezenfelül, habár rövid idő választ el bennünket az ellenforradalomtól, de a tudományos vizsgálódásnak az adja meg mégis az alapját és perspektíváját, hogy egy egész történelmi szakasz — az ellenforradalom leverése és a proletárdiktatúra konszolidálódása — áll a hátunk mögött. Ez pedig a marxizmus és leninizmus talaján állva olyan iránytűt jelent, amelynek segítségével már fel lehet ismerni az ellenforradalom bűnözése elleni harc tendenciáit, a tapasztalat általános értékű részeit el lehet választani az időlegetől, a rész-kérdésektől.

Nem kétséges, hogy az ellenforradalom elleni harc során hazánkban, a proletárdiktatúra elnyomó funkciója került előtérbe. Ez az oldal a jelenlegi körülmények között, mint a természetes önvédelem eszköze vetődött fel. Az ellenforradalom alapjaiban támadta meg hazánk függetlenségét, a szocialista építés 12 éves vívmányait. Erre a támadásra államunk részéről a válasz csak egy lehetett — a forradalom vívmányainak védelme a diktatórikus oldal hatékonyságának fokozásával. Ezt követelte nemcsak nemzeti önvédelmünk, hanem a szocialista és békétábor iránti hűségünk és proletár internacionális kötelezettségeink is, mert a magyar ellenforradalom célul tűzte ki hazánk szembeállítását a szocialista világtáborral és hazánk területén és határai körül egy európai háborús tűzfészkek kialakítását. E helyzet szülte diktatórikus vonások erősítése tehát a proletárdiktatúra léte szempontjából szükségszerű önvédelem jellegével bír elsősorban. Meg kell azonban jegyezni, éppen az októberi események és az ezt kiváltó okok azt bizonyítják, hogy hazánkban a proletárdiktatúra eltorzult úgy is, hogy a népi demokratikus hatalom nem volt eléggé diktatórikus az új társadalmi rend építésének minden rendű és rangú ellenségével szemben. E diktatórikus oldal kiinduló pontként való figyelembe vételével azonban látnunk kell azt, hogy a proletárdiktatúra önvédelmi harca az ellenforradalmi erők ellen, nem az uralkodó osztály — azaz

a munkásosztály — által közvetlenül gyakorolt forradalmi terroron keresztül valósul meg, hanem a proletárdiktatúra államgépezetének törvényes működésén, a jogszabályok következetes alkalmazásán, a szocialista törvényességen keresztül. A forradalmi törvényesség jelszava nem lehet ellentétes a szocialista törvényesség jelszavával és a szocialista törvényesség ma nem kíván sem többet, sem kevesebbet, mint az ellenforradalom bűncselekményeinek teljes, gyors és hatékony felszámolását a proletárdiktatúra bírósága által az egyéni felelősség alapján.

Az ellenforradalom bűnözésének felszámolására irányuló harc gyors és hatékony eredményének feltételei az anyagi és alaki büntetőjogszabályainknak erre a feladatra való alkalmassága. Ma már megállapítható, hogy az anyagi büntetőjog szabályai lényegében megfelelnek ennek a követelménynek. Itt kivételt csupán esetenként az egyes büntetőjogszabályok szankciói képeznek. Más azonban a helyzet az eljárási és bírósági szervezeti jogszabályainknál. E jogszabályok a társadalmi életviszonyok normális menetét alapul véve rendezik az eljárásjog és a bírósági szervezet kérdéseit. Bár az igazságszolgáltatás normális rendje is megköveteli a gyorsaságot és a hatékonyságot, mégis ezek a szempontok egy alig levert ellenforradalom után az ellenforradalom bűnözésének üldözése során olyan követelmények, amelyek szükségszerűen maguk után vonják az eljárási és bírósági-szervezeti jogszabályaink gyors és esetleg többszöri megváltoztatását. Az ellenforradalom leverése, a proletárdiktatúra konszolidációja és e fejlődés szakaszai állandóan új szükségleteket vetnek fel. Ezért az ilyen gyors és sokszor egymásnak ellentmondó társadalmi mozgás korszakában — mint amilyen fejlődési szakasz volt a népi demokrácia történetében 1956. október—novembertől eltelt időszak —, az eljárási és bírósági-szervezeti jog szabályainak változásai szükségszerűek.

I.

Az ellenforradalom bűnözése elleni harc hatékonysága és gyorsaságának követelményeiből kiindulva jöttek létre az olyan rendkívüli eljárásjogi és bírósági-szervezési jogszabályok, mint a rögtönbíráskodási eljárás, gyorsított büntető eljárás, a Legfelsőbb Bíróságon, majd a megyei bíróságokon népbírói tanácsok felállítását elrendelő jogszabályok.

Büntető jogtörténetünkben ezek a jogintézmények méltó helyet foglalnak el a magyar nép forradalmi harca során alkotott forradalmi jogintézmények között; forradalmi örökösei az 1848—49-es polgári forradalom vésztörvényeinek, az 1919-es proletárforradalom forradalmi törvényeinek és az 1945-ös népi demokratikus forradalom népbírói tanácsainak és azok eljárásjogi rendelkezéseinek. E rendkívüli büntetőjogi eszközök alkalmazását az ellenforradalmi támadás tette szükségessé és formáinak változását az ellenforradalom leverésének, felszámolásának egyes szakaszai, illetve e harc tapasztalatai indokolják.

Tanulmányom első részében foglalkozni kívánok *e jogszabályok létrejöttének körülményeivel, e jogszabályok jogpolitikai feladataival, e jogszabályi rendelkezéseknek leglényegesebb vonásaival, illetve e jogszabályokban szabályozott jogintézmények fejlődésével és kölcsönös kapcsolataival.*

1. 1956. november 12-én lett kihirdetve az 1956. évi 22. sz. tvr., az egyes bűncselekmények tekintetében a büntető eljárás egyszerűsítéséről.

Az 1956. november 4-ét követő napokban a szovjet fegyveres erők már szétzúzták az ellenforradalom fegyveres csapatait, de az ellenforradalmi fegyveres erők maradványai még reális veszélyt jelentettek az államrendre, a közbiztonságra; az élet normális rendje éppen csak lehetővé vált. Ilyen társadalmi helyzetben e jogszabály feladata a normális társadalmi, gazdasági élet megindításának a biztosítása, a közrend, élet és vagyonbiztonság helyreállítása volt. E célból a jogszabály egyszerűsítette a büntető eljárást, hogy a bíróságok a közbiztonság veszélyeztetőivel szemben gyorsabban és hatékonyabban tudjanak harcolni. A tvr. 1. § (1) bekezdése az egyszerűsített eljárás keretébe a tipikusan a közrendet, élet és vagyonbiztonságot veszélyeztető bűncselekményeket utalta: a gyilkosság, szándékos emberölés, gyújtogatás, rablás, fosztogatás büntetett, a lőfegyver jogtalan használatával elkövetett bűntettet, illetve e bűntettek kísérleteit. E tvr. veti fel először — s ebben van az elvi jelentősége — a gyorsított eljárás lényeges vonásait. Az egyszerűsített — valójában gyorsított — eljárás lényege a tvr. 1. § (1) és (2) bekezdése szerint abban van, hogy: a) az ügyész a fent felsorolt bűntettek miatt a vádlottat a vádirat mellőzésével bíróság elé állíthatja, ha az elkövetőt tetten érték, vagy ha a szükséges bizonyítékok nyomban a bíróság elé tárhatók; b) a tanúk, szakértők előállításáról és az egyéb bizonyítékoknak a bíróság elé tárásáról az ügyész gondoskodik; c) a bíróság az ügy tárgyalására nem tűz ki határnapot és idézéseket sem hocsájt ki; d) a vádat az ügyész a tárgyaláson szóban terjeszti elő.

Az egyes bűncselekmények tekintetében a büntető eljárás egyszerűsítéséről szóló jogszabály főfogatékossága a nagyon vázlatos és a Bp. csak egy-két szabályát érintő rendelkezései mellett az volt, hogy teljesen nélkülözte azokat az anyagi jogi szabályokat a büntetésekről és a büntetés kiszabásáról, amelyek az ellenforradalom bűncselekményei ellen irányuló harc hatékonyságához feltétlenül szükségesek. Meg kell jegyezni azonban, hogy e jogszabály pozitív és előremutató rendelkezései, valamint hiányosságai csupán elvi jelentőséggel bírnak, mert a gyakorlatban alkalmazásra a tvr. rendelkezései különféle okok következtében csaknem egyáltalán nem kerültek.

2. 1956. december 11-én nyert kihirdetést az 1956. évi 28. sz. tvr. és december 13-án az ezt módosító 1956. évi 32. sz. tvr. a rögtönbíráskodásról.

A jogszabály megalkotásának idején már erőteljesen folyt a megvert ellenforradalmárok fegyveres maradványainak felszámolása és ártal-

matlanná tétele. A Forradalmi Munkás-Paraszti Kormány erőteljesen szervezte a szétzilált gazdasági élet helyreállításának alapfeltételeit, azonban a hivatásos bűnözők és ellenforradalmárok kezében még jelentős számú fegyver volt, az ellenforradalmároknak még erős hadállásaik voltak a különféle munkástanácsokban és uszítással, demagógiával s nem utolsósorban fegyveres terrorakcióikkal a dolgozók jelentős részét tudták sztrájk megmozdulásokra bírni, a proletárhatalom és egyben saját érdekeik ellen. A főváros és a vidék lakosságát még mindig terrorizálták a fegyveres ellenforradalmárok és a közönséges bűnözők; élet és vagyonbiztonság ellen irányuló bűncselekményeik még jelentősen veszélyeztették a közbiztonságot, a normális társadalmi élet előfeltételeinek megteremtését. Ilyen körülmények között hozták létre a rögtönbíráskodást, amely a maga rendkívül szigorával alkalmas volt e túrhetetlen állapotok megszüntetésére.

Eljárásjogi szempontból ki kell hangsúlyozni, hogy a törvényalkotó e tvr.-ben a rögtönbíráskodás kérdéseit új elvi alapon rendezte és a kormány új törvényerejű jogszabály alapján kapott felhatalmazást a rögtönbíráskodási szabályok részleteinek kidolgozására. A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszti Kormány 6/1956. (XII. 11.) sz. rendelete a rögtönbíráskodás részleteinek megállapításáról a részkérdéseket több vonatkozásban a régi szabályozástól eltérően rendezte.

A jogszabály megalkotásának idején lévő helyzetből önként következik, hogy a rögtönbíráskodás éle az erőszakos, személy- és vagyonbiztonságot, a közérdekű és a közönség életszükségeit ellátását biztosító üzemek zavartalan menetét sértő bűncselekmények ellen irányult. Így a tvr. 1. §-a szerint rögtönítelő bíróság hatáskörében nyerne elbírálást a gyilkosság, szándékos emberölés, gyújtogatás, rablás (fosztogatás) büntette, a közérdekű vagy a közönség életszükségeit ellátására szolgáló üzemek szándékos megrongálásával elkövetett bűntett, a lőfegyver, lőszer, robbanóanyag engedély nélküli tartásával elkövetett bűntett. Tekintettel e bűntettek nagyfokú társadalomra veszélyességére és a fegyverek beszolgáltatásához fűződő érdekre a tvr. 3. §-a új bűntetteket is konstruál: a) az 1. §-ban meghatározott bűntettek elkövetésére létesült szövetség és az ezekre irányuló szervezkedés; b) a fegyver (lőszer stb.) rejtegetés feljelentésének elmulasztása által elkövetett bűntetteket.

Ez utóbbi rendkívüli anyagi büntető jogszabályok azzal a jelleggel bírnak, hogy amennyiben e bűncselekményeket eddigi jogszabályaink nem tartalmazzák — mint pl. a fegyverrejtegetés feljelentésének kötelezettségét, a szándékos emberölés bűntettének elkövetésére létesült szövetséget —, úgy e bűncselekmények miatt az elkövetőt csak a rögtönbíráskodási eljárás keretében lehet felelősségre vonni.

A rögtönbíráskodási eljárás lényegében a régi hasonló tárgyú jogszabályokkal egyezően rendezi az eljárás gyorsaságát és egyszerűségét szolgáló szabályokat.

Az ellenforradalom bűnözésének hatékony és gyors felszámolása és a közbiztonság megszilárdítása követelménye valósul meg a rögtönbíráskodás anyagi jogszabályaiban, azáltal, hogy az összes rögtönbíráskodás hatálya alá tartozó büntettek büntetését halálbüntetésben határozza meg és az enyhítési jogkör tekintetében az általános szabályokat korlátozó rendelkezést tartalmaz.

Az ország közbiztonsági helyzete és a polgári igazságszolgáltatás szétiláltsága magyarázza azt, hogy a tvr. a rögtönbíráskodás lefolytatására a nagyobb karhatalmi erővel és a mozgékonyabb jobb anyagi feltételeivel biztosított katonai bíróságokat hatalmazza fel. Ez utóbbi rendelkezés a rendkívüli helyzet okozta időleges jelleggel bír, amit mutat az, hogy a tvr. 4. § (2) bekezdése szerint a Népköztársaság Elnöki Tanácsa más — azaz nem katonai — rögtönítélő tanácsok kijelölése iránt is tehet intézkedést.

A katonai bíróságok mint rögtönítélő bíróságoknak a rögtönbíráskodás szelleméből folyó szigorú és gyors ítélkezése jelentős mértékben hozzájárult a közbiztonság megszilárdításához, az illetéktelen kezekben levő fegyverek és lőszer beszügyaltatásához, az ellenforradalmi bandák maradványainak felszámolásához.

3. 1957. január 15-én lépett hatályba az 1957. évi 4. sz. tvr. a gyorsított büntető eljárás szabályozásáról.

1957. januárjában már a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány nagy eredményeket ért el az ellenforradalom felszámolásában, a gazdasági és társadalmi élet normalizálásában, a proletárdiktatúra konszolidálásában, a közbiztonság helyreállításában. A Magyar Szocialista Munkás Párt szervező és felvilágosító munkája nyomán a revizionisták és ellenforradalmárok által megzavart tömegek gondolkodásában is fordulat jelei mutatkoztak, és mind szélesebb dolgozó rétegek ismerték fel az ellenforradalom igazi arcát és fordultak el megvetéssel a sztrájkra uszítóktól, a munkástanácsokba befurakodott ellenforradalmi elemektől. A dolgozó nép leghaladóbb elemei egyre erősödő hangon követelték az ellenforradalmárok szigorú megbüntetését, az ellenforradalom bűncselekményeinek felszámolására irányuló következetes harcot. Ennek a követelésnek és egyben a proletárdiktatúra megszilárdítása szempontjából szükségszerű követelménynek tett eleget a törvényhozó, az 1957. évi 4-es számú tvr. megalkotásával.

E körülményeknek figyelembevételével érthető, hogy a jogszabály éle már nemcsak a közbiztonságot veszélyeztető élet és vagyon elleni erőszakos köztörvényi bűncselekmények ellen, hanem elsősorban a legsúlyosabb ellenforradalmi bűncselekmények, az ellenforradalmárok üzemi hadállásai és az abban a helyzetben elkövetett bűncselekményeik (közérdekű üzemek megrongálása, működésének megzavarása, az erre irányuló izgatás), valamint a fegyverrejtegetők ellen irányul. A tvr. 1 § (1) bekezdése szerint gyorsított eljárás keretében nyernek elbírálást: 1. a népköztársaság vagy a népi demokratikus államrend

elleni szervezkedés és az erre irányuló szövetkezés (BHÖ. 1. és 8. pont); 2. a lázadás büntette (BHÖ. 17—24. pont); 3. a hűtlenség büntette (BHÖ. 35, 37—40 pont); 4. a közérdekű üzemek működése elleni büntettek (a BHÖ. 73. pont (1) bekezdésének a tvr. által kiemelt tényállása, és a 73. pont (2) bekezdésben foglalt büntett); 5. a lőfegyver és robbanóanyag rejtegetése (BHÖ. 33. pont (1) bekezdés és 34. pont (1) bek.), illetve azok jogtalan használatával elkövetett büntett (BHÖ. 33. pont (3) bek. és 34. pont (3) bek.); 6. a közlekedés szándékos veszélyeztetésével elkövetett büntett (BHÖ. 172. pont); 7. a gyilkosság és szándékos emberölés büntette (BHÖ. 349., 351., 352. pont); 8. a gyújtogatás büntette (BHÖ. 162—164. pontok); 9. a rablás büntette (BHÖ. 433—437 pont); 10. a fosztogatás büntette (BHÖ. 427. pont c) alpontja).

A gyorsított büntető eljárás bevezetésével a rögtönbíráskodás elvi és gyakorlati jelentősége csökkent, az ellenforradalom bűnözésének felszámolására irányuló feladat áttolódott a polgári igazságszolgáltatásra. Ezért — habár a rögtönbíráskodási eljárás nincs hatályon kívül helyezve és ma is élő jogintézmény — a továbbiakban a rögtönbíráskodási eljárással kapcsolatos kérdések vizsgálatát mellőzöm.

E tvr.-ben a gyorsított eljárási szabályok továbbfejlődése figyelhető meg. Az 1956. évi 22. sz. tvr. rendelkezéseivel szemben a gyorsított eljárás szabályai már nemcsak az előállítási, hanem a vádiratos eljárásra is kiterjednek és ezzel az elsőfokú bíróság gyorsított eljárásának lényeges vonásai jogszabályi rendezést és kifejtést nyertek. A fellebbezési eljárásban azonban a tvr. lényeges változtatásokat — kivéve a határidőkre vonatkozókat — nem hajtott végre.

A jogszabály külön tanácsenként rendeli felállítani a gyorsított eljárási tanácsokat. Ez elsőfokon nem jelent lényeges szervezeti változtatást, azonban másodfokon igen, mert a 6. § (1) bekezdése szerint a Legfelsőbb Bíróságon a külön tanács két hivatásos bíróból és három népi ülnökből áll. Ezzel együtt azonban a gyorsított eljárás nem töri át a bírósági szervezeti törvény lényeges rendelkezéseit, mert a külön tanácsok az általános polgári bíráskodás szervezetén belül állnak, a tanácsok összetétele elsőfokon teljesen azonos a rendes eljárású tanácséval s a külön tanácsban a hivatásos bírák mellett népi ülnökök vannak, mint a rendes eljárás keretében.

A jogszabály jelentős anyagi joghatályú rendelkezése a büntetésre (halálbüntetés, és a büntetés kiszabása), az enyhítés korlátozására vonatkozó rendelkezések, amelyeket a fent felsorolt bűncselekményeknek az ellenforradalom alatt és leverése után megmutatkozó nagyfokú társadalomra veszélyessége indokolt. Meg kell azonban jegyezni, hogy a rendkívüli szigor mellett sem teszi félre a törvényalkotó a fiatalokkal kapcsolatos bünteteskiszabás humánus rendelkezéseit (tvr. 5. § (3) bek.), s e tekintetben a bünteteskiszabás az általános szabályokon alapszik. Ugyancsak humánus szempontok nyilvánulnak meg

abban is, hogy a büntetésre és a büntetékiszabásra vonatkozó szabályoknak nincs visszamenőleges hatálya (tvr. 7. § (1) bek.).

4. 1957. április 6-án nyert kihirdetést az 1957. évi 25-ös számú tvr. a Legfelsőbb Bíróság népbíróági tanácsának felállításáról és eljárásának szabályozásáról.

A jogszabály kifejezett célja az ellenforradalmi bűncselekmények és a közbiztonságot sértő büntettek miatt indított bűnügyekben az egységes bírói gyakorlat biztosítása. Különösen vidéki bíróságaink gyakorlata volt ingadozó a politikai jellegű bűncselekmények vonatkozásában. Viszonylag nem kis számban jöttek létre olyan ítéletek, amelyek ellenforradalmárok bűncselekményeit garázdaság, hivatalos hatalommal való visszaélés, magánlaksértés, személyes szabadság megsértése stb. büntették minősítette, mikor a törvényszerű minősítés a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés büntette, vagy izgatás büntette lett volna. Habár ez az ingadozás még nem szilárdult tendenciává, mégis szükséges volt egy olyan jogszabályi lépés megtétele, amely a bírói gyakorlat egységét biztosítani tudja.

Az egységes gyakorlat kialakítása céljából a jogszabály a Legfelsőbb Bíróságon — különbíró-ságként — népbíróági tanácsot állít fel, amely egy hivatásos bíróból — tanácsvezetőből — és négy népbíróból áll. A bírósági tanács ilyen szervezete már — a jogszabály kifejezett rendelkezése szerint is — kívül áll az általános bírósági szervezeten és összetételét tekintve is eltérést jelent az általános szabályoktól. A tanácsnak népbíróági tanács elnevezése mutatja azt, hogy törvényalkotásunkban és a köztudatban a népi demokratikus forradalmi átalakulás idején, 1945-ben felállított népbíróságoknak erős tradíciói vannak. E bírósági szervezeti változtatáshoz azt a véleményemet fűzöm hozzá, hogy ez semmiképpen sem jelenthet szakítást az ülnökbíráskodás elvével, annál inkább nem, hiszen a népbíróági tanácsban a dolgozó nép részvétele az igazságszolgáltatásban még erősebben — de más formában — van biztosítva, mint a rendes eljárás keretében.

A Legfelsőbb Bíróság irányító szerepének fokozása, az egységes joggyakorlat kialakítása céljából a tvr. rendkívül rugalmas hatásköri rendelkezései (5. §, 6. §, 9. §) folytán a népbíróági tanács elsőfokon bármely büntetőügyet elbírálhat és másodfokon e rendelkezések szerint egyaránt eljárhat rendes és gyorsított eljárásban tárgyalt bűnügyekben is.

E jogszabálynak eljárási szempontból az az egyik legérdekesebb vonása, hogy áttörte a kasszáció-revizíó elvi alapjain álló fellebbezési eljárási rendszert. Így a népbíróági tanács fellebbezési eljárásában nincs kötve az elsőfokú bíróság által megállapított tényálláshoz, hanem azt meg is változtathatja és ebből a célból bizonyítást rendelhet el és vehet fel. Véleményem szerint azonban ezzel nem dőlt el a vita a kasszáció-revizíós fellebbezési rendszer hívei és ellenzői között, illetve ebből a jogszabályi rendezésből nem lehet arra követke-

zetni, hogy a törvényalkotó végleg szakítani kíván a kasszáció-revizíós fellebbezési eljárás elvével. Kétségtelen, hogy a gyorsaság az igazságszolgáltatás általános követelménye normális társadalmi viszonyok között is, azonban százszorosán az az ellenforradalom bűnözésének felszámolása tekintetében. Ezért véleményem szerint kizárólag e célszerűségi szempontok vitték a törvényalkotót arra, hogy a különleges eljárás keretében a másodfokú bíróság tényálláshoz kötöttségének elvét feladja. Megemlítendő, a törvényalkotó levonta ennek a konzekvenciáit a közvetlenség elve tekintetében is, és részben ez indokolja a népbíróági tanács összetételét, a népbírák bevonását a másodfokú ügyekben eljáró népbíróági tanácsba. Hogy a fellebbezési rendszer vitája még nem dőlt el, mutatja az is, hogy a népbíróági tanács előtt folyó másodfokú eljárás szabályaiban egyesítve vannak a kasszáció-revizíós és az apellációs fellebbezési rendszer szabályai. Így pl. a tvr. 10. § és 11. § b) pontjának rendelkezéseiben — az elsőfokú bíróság tényállásának alapulvétele, hiányos tényállás esetén az ítélet hatályon kívül helyezése és az ügy új eljárásra való utasítása — a kasszáció-revizíós rendszer tipikus vonásai nyilvánulnak meg.

Ugyancsak fellebbezési rendszerünk elveinek áttörését jelenti a tvr. 12. §-ának 2. bekezdése is, amely szerint a népbíróági tanács a fellebbezés elbírálása folytán a vádlottat akkor is elítélheti, illetve büntetését akkor is súlyosbíthatja, ha terhére az ügyész fellebbezést nem jelentett be. E szabály az ellenforradalom bűnözése elleni harc hatékonyságát rendkívül nagymértékben fokozza, de a Bp. újrakodifikálása szempontjából a kérdésnek ilyen eldöntése erősen vitatható.

Anyagi jogi vonatkozásban megemlítendő az, hogy a népbíróági tanács a büntetést csak akkor szabhatja ki az 1957. évi 4-es tvr. 5. §-ának alkalmazásával — halálbüntetés és az enyhítési jog korlátozása —, ha mint elsőfokú bíróság a gyorsított büntető eljárás hatálya alá tartozó büntett tekintetében járt el, illetve mint másodfokú bíróság olyan ügyben ítélkezett, amely elsőfokon a gyorsított eljárás szabályai szerint lett lefolytatva.

A kifejtetteket összefoglalva: e jogszabály elvi jelentősége abban van, hogy biztosítja az egységes jogalkalmazást az ellenforradalom által elkövetett bűncselekmények vonatkozásában, kiépíti a gyorsított eljárás szabályait a fellebbezési eljárás tekintetében is, utat mutat az ellenforradalom bűnözése elleni harc legcélszerűbb bírósági-szervezeti formája felé.

5. 1957. június 15-én jelent meg az 1957. évi 30. sz. tvr. a népbíróági tanácsokról és a bírósági szervezet, valamint a büntető eljárás egyes kérdéseinek szabályozásáról. E jogszabály első fejezete foglalja magába a népbíróági tanácsokra vonatkozó rendelkezéseket.

A tvr. megalkotásának körülményeinél a népbíróági tanácsokról és azok eljárásáról szóló rendelkezések vonatkozásában a következőket kell figyelembe venni. Bíróságaink tevékenysége az ellenforradalom bűncselekményei ellen folytatott harcban értékes tapasztalatokat vetett fel. A

gyorsított eljárás és a Legfelsőbb Bíróság népbíró-sági tanácsának ítélkezése hatékonynak bizonyult az ellenforradalom politikai, köztörvényi bűncselekményeinek tekintetében. Ezért e bűncselekmények elleni további harc eredményessége végett a bírói gyakorlat egységességének célkitűzéséből kiindulva, a jogalkotó az 1957. évi 34. tvr. rendelkezésével a megyei bíróságokon is felállítani rendelte a népbíró-sági tanácsokat, és eljárásuk alapjává a már jól bevált gyorsított és egyszerűsített büntető eljárási szabályokat tette. Ezzel nem egészen háromnegyedév alatt kialakult az ellenforradalom bűnözése elleni harc legcélszerűbb szervezeti és eljárási formája.

A jogszabálynak hatásköri rendelkezései azonosak és hasonló alapelveken nyugszanak — a rugalmasság és célszerűség követelményei — az 1957. évi 4. tvr. és az 1957. évi 25. tvr. rendelkezéseivel. Az eljárás egyszerűsítésére és gyorsítására vonatkozó rendelkezések — amelyek az 1956. évi 22. tvr.-ben nyertek első megfogalmazást — kiforrott és részletes szabályozást nyertek. Az 1957. évi 25. tvr.-rel bevezetett fellebbezési eljárási szabályok helyességét a tapasztalat beigazolta és ezek a kérdések az 1957. évi 34. tvr.-ben is hasonlóan lettek rendezve. Az ellenforradalom bűnözése elleni harc hatékonyságát, a büntetés céljait általában — és különösen a büntetés általános megelőzési célját — jól szolgálták az 1957. évi 4. tvr. anyagi jogi hatályú rendelkezései a büntetésről és a büntetés kiszabásáról, ezért az új jogszabály mindezeket a rendelkezéseket átvette e rendelkezések humánus tételeivel együtt. Így viszonylag rövid idő alatt fokozatosan kiépült eljárási és bírósági szervezési jogunk új ágazata, amely — a tapasztalatok alapján — alkalmasnak mutatkozik arra, hogy az ellenforradalmi, a közbiztonságot sértő, az élet- és vagyonbiztonságot veszélyeztető legsúlyosabb bűncselekményekkel szemben maximális gyorsasággal és szükséges eréllyel felvegye a harcot.

Eljárásjogi szempontból ez új jogintézmények kialakulásával elkerülhetetlenül felvetődik a kérdés: hogyan illeszthetők be ezek az új jogintézmények eljárási jogunk rendszerébe, milyen jelleggel rendelkeznek, s nem jelentenek-e törést a szocialista büntető eljárási és bírósági szervezeti jogunkba.

E kérdésekre a választ megadni nem egyszerű, mindenesetre a válasznak többször kell lenni. Figyelembe kell venni, hogy e jogszabályok a népi demokratikus hatalom diktatórikus oldalának kiélézése jegyében rendkívüli időkben jöttek létre, feladatuk meghatározott és időben is korlátozott — az ellenforradalom bűnözésének felszámolása, a közbiztonság megszilárdítása. E feladatokból következik e jogszabályok átmeneti, időleges jellege, habár lehetségesnek tartom, hogy e jogintézmények egyes vonatkozásai a gyakorlati alkalmazásban olyan kedvező tapasztalatokat vetnek fel, amelyek folytán a törvényalkotó állandó jelleggel beépíti azokat az eljárási jog területére. Nem kétséges, hogy az ellenforradalom maradványainak gyökeres felszámolásával, a

proletárdiktatúra megszilárdításával e jogszabályok bizonyos idő múlva — amely nagymértékben függ a belső osztályharc dinamikájától, és a nemzetközi helyzettől — feladatukat veszítik, így őket jogrendszerünkben ideiglenes szabályoknak kell tartanunk. Ennek ellenére e jogalkotások véleményem szerint a magyar szocialista jogrendszer szerves részét képezik, mint a proletárdiktatúrának forradalmi önvédelmi eszközei. Jogrendszerünk részének kell ezeket felfogni azért is, mert nézetem szerint e jogszabályok a szocialista büntető eljárási jog alapelveit — a védelem szabadsága elvének kivételével — nem törték át, hanem változatlanul azokon nyugszanak.

Mind az 1957. évi 34. tvr. 7. §-ából, mind a tvr. részletes szabályaiból következik, hogy a szocialista büntető eljárásjog alapelvei — a fenti kivétellel — változatlanul hatnak a népbíró-sági tanácsok előtt folyó gyorsított eljárásban is. Az egész bűnüldöző, nyomozó munkának és büntető-eljárásnak változatlan alapelve az ártatlanság vétele. Nyomozó szerveinket változatlanul köti a Bp. 3. §-ának rendelkezése, amely szerint kötelesek az eljárás minden szakában mind a terhelő, súlyosító, mind a mentő, enyhítő körülményeket és bizonyítékokat felderíteni és figyelembe venni. Változatlan alapelv a Bp. 4. §-ában megfogalmazott szabad bizonyítási rendszer azzal a követelménnyel együtt, hogy a terhelt beismerése egymagában egyéb bizonyítási eszközök alkalmazását fölöslegessé nem teszi. Változatlanul érvényesül a népbíró-sági tanács előtti gyorsított eljárásban a közvetlenség, a szóbeliség, a nyilvánosság, a kontradiktórius eljárás alapelvei. Bírósági szervezeti jogunk olyan alapelve, mint a kollégiális bíráskodás, a nép részvétele az igazságszolgáltatásban, az egyfokú fellebbezési rendszer lényegében változtatást nem szenvedtek.

Kétségtelen azonban, hogy az 1957. évi 34. sz. tvr. 31. §-a — s ennek végrehajtási utasítása az 5/1957. (VI. 29.) I. M. sz. rendelet — a védelem szabadságának elvét bizonyos vonatkozásban korlátozza. E jogszabályi rendelkezés, — annak az elvnek érintetlenül hagyásával, hogy a vádlott minden bűnyűben igénybe vehet védőt s a védő jogait a Bp. által megadott kereteken belül gyakorolhatja — a vádlott által kiválasztható, illetve hivatalból kirendelhető védők személyi körét szűkíti meg. E korlátozásnak — elvi szempontból bármennyire is fájlaható — megvannak a természetes okai és elég egy pillantást vetni a magyar ügyvédség személyi összetételére, hogy ezt az intézkedést a jelen körülmények között indokoltan tartsuk. Bár a magyar ügyvédség az elmúlt évek során jelentős változáson, fejlődésen ment keresztül — egészében előregedett szervezet. A népi demokrácia iránt hű, és egyéb becsületes-ügyvédekön kívül jelentős azoknak a száma, akiknek fasiszta elemekkel kevert kapitalista élet- és jogszemlélete képtelenné teszi őket, hogy a szocialista védő erkölcsi követelményeinek megfeleljenek. Ez és egyéb okok vitték rá a jogalkotót arra, hogy ezt az évek óta húzóódó, súlyos és az igazságszolgáltatás szempontjából fájó és kényes

problémát a jelen viszonyok között így oldja meg. Annak elismerése mellett, hogy az idézett rendelkezés sérti a védelem szabadságának elvét, az a véleményem, hogy ennek gyakorlati megvalósulása, bírói és ügyészi szervezetünk objektivitásánál fogva, nem fogja sérteni az állampolgári szabadságjogok megvalósulását.

Az előbb felvetett kérdésre felmerülhet az a válasz is, hogy e jogszabályok igenis elvi törést jelentenek büntető eljárási jogunkban, mert áttörték a kasszációs-revizíós fellebbezési eljárás elveit. A magam részéről ezzel nem érthetek egyet, mert nem tudom a fellebbezési eljárás ilyen vagy olyan megoldási formáját a szocialista büntető eljárási jog alapelvei közé sorolni. Nézetem szerint a fellebbezési eljárási jog a büntető eljárási jogon belül rendkívül fontos helyet foglal el, azonban szabályozásának mikéntjéért olyan célszerűségi szempontok határozzák meg, amelyek egyaránt alá vannak vetve az igazságszolgáltatás általános feladatainak és az eljárási jog szocialista alapelveinek.

A fent vázolt jogszabályok valóban egyes eljárásjogi jogintézmény tekintetében lényeges változtatásokat eszközöltek. E változtatások arra irányulnak, hogy a büntető eljárás a maga hajlékonyságával, rugalmasságával, gyorsaságával és az egységes ítélkezést szolgáló szabályaival alkalmassá váljék az ellenforradalom által elkövetett bűncselekmények hatékony felszámolására. Ilyen lényeges változások: a megyei bírósági népbírói tanács hatásköri szabályozása mellett a Legfelsőbb Bíróság népbírói tanácsának rendkívül rugalmas és hajlékony hatásköri szabályozása; a kasszációs-revizíós fellebbezési rendszer áttörése mellett az ügyészi súlyosításra irányuló fellebbezési óvás hiányában a súlyosítás tilalmának áttörése; az eljárási cselekmények egyszerűsítése, az eljárási határidők mellőzése. Mind e jogszabályváltoztatások arra utalnak, hogy a jogalkotó a rendkívüli helyzetben, rendkívüli intézkedésekkel kívánja biztosítani az államrendszer védelmét, az állampolgárok személyi- és vagyonbiztonságát.

Véleményem szerint az ellenforradalom után kiadott, fent tárgyalt jogszabályok áttekintése után nem lehet nem észrevenni, hogy e jogszabályok minden pozitív oldaluk mellett is rendelkeznek negatív vonásokkal. E jogszabályokban megnyilvánul az is, hogy — különösen az első időszakban — a jogszabályalkotó munkát bizonyos elnagyoltság, a részletek kellő át nem gondolása is jellemezte. Nem lehet nem hibaként értékelni azt, hogy — a gyors változástól és fejlődéstől függetlenül — egyik-másik jogszabály (pl. az 1956. sz. tv. a rögtönbíráskodásról, az 1957. évi 4. sz. tv. a gyorsított eljárásról) szinte a hatályba lépése után azonnal módosításra szorult; hogy egyes jogszabályi fogalmak pontos meghatározása hiányzott (pl. az 1956. évi 28. sz. tv. hatáskörébe vonta a rablás büntetést ezután zárójelben a csak egy későbbi jogszabály által meghatározott fosztogatás fogalmát is feltüntette); hogy egyes jogszabályokban joghézagok mutatkoztak. Véleményem szerint mind ezeknek a hiányosságoknak a

magyarázatát részben a rendkívüli helyzet követelte sietségben, részben bizonyos kodifikációs tapasztalatlanságban lehet megtalálni. Ezért e jogszabályoknak és a nyomukban kifejlődő bírói gyakorlatnak elvi, tudományos elemzése azzal a jelentőséggel is bír, hogy a törvényhozó számára — számolva hasonló rendkívüli körülményeknek esetleg a jövőbeli beállításával, de a normális jogfejlődés követelményeivel is — általánosítja e rendkívüli jogszabályok tapasztalatait kodifikációs szempontokból is.

II.

Tanulmányom második részében *egyes ellenforradalmi bűncselekmények kérdéseivel* kívánok foglalkozni, a *Legfelsőbb Bíróság gyakorlatában*.

Itt kívánom megemlíteni, hogy tanulmányomban tudatosan ellenforradalmi bűncselekmények gyűjtő néven nevezem a BHÖ. I. és részben a II. fejezetében felvett bűncselekményeket is. Véleményem szerint e bűncselekmények jellegét — figyelembe véve a védett jogtárgyat s az elkövetés motívumát és célját —, ez az elnevezés tükrözi a legpontosabban. Nyilván ez a felismerés vezette a törvényalkotót is akkor, mikor a fent tárgyalt eljárásjogi szabályok praeambulumaiiban nemegyszer használta ezt a kifejezést. De ennek a kérdésnek a terminológián kívül elvi, kodifikációs jelentősége is van. Hatályos büntető jogszabályaink, amelyek a BHÖ. I. részében nyertek felvételt — nem egységesek jellegüket tekintve. Véleményem szerint a büntetőjog kodifikálása során helyes lenne kialakítani a Btk-ban az ellenforradalmi bűncselekmények fejezetét és abban meghatározni az ellenforradalmi büntett általános vonásait. E kérdés eldöntéséhez szükséges figyelembe venni a szovjet büntető kódexek és a népi demokratikus országok büntetőtörvénykönyveinek idevágó fejezeteit és bírói gyakorlatát. E kodifikációs tapasztalatok és bírói gyakorlat azt bizonyítják, hogy az ellenforradalmi büntettek elhatárolásának szubjektív alapja az egyéb államellenes bűncselekményektől: az ellenforradalmi célzat. Bírói gyakorlatunk tapasztalatai pedig azt mutatják, hogy ilyen alapon ellenforradalmi büntettként kell kodifikálni a ma a BHÖ. II. fejezetében felvett egyes tényállásokat is. Ezért egyetértek Marosné dr. Safrankó Margittal,¹ hogy az OSZFSZK büntetőkódexe az 58¹ p. elvileg helyesen oldja meg a kérdést és határozza meg ellenforradalmi büntettként mind a proletárdiktatúra belső, mind külső biztonsága elleni bűncselekményeket.

A BHÖ. első pontjába felvett büntett tárgya, az 1949. évi XX. törvény — az Alkotmány — által meghatározott népi demokratikus államrend és a népköztársasági államforma, azaz a szocializmust építő proletárdiktatúra. Ehhez a következőket szeretném hozzáfűzni. A jogszabály csak a magyar népi demokratikus államrendet és államformát

¹ Marosné, dr. Safrankó Margit: Az ellenforradalmi bűncselekmények törvényi tényállása egyes elveinek értelmezése. Magyar Jog. 1957. 5. sz. 115. old.

védi. Ugyanakkor a szocialista államok törvényhozási tapasztalatai azt mutatják, hogy a proletár internacionalizmus alapján védeni kell a szocialista világtábor egységét, más népi demokráciák államrendjét is a bűnös támadásoktól. Ez az elv fejeződik ki az OSZFSZK büntető kódexében és a bolgár Btk. egyes rendelkezéseiben. Figyelemre méltó, hogy a politikai bűncselekmények területén a burzsoá jogászok és a törvényalkotás is felvett ilyen általános védelmi és szolidaritási szempontokat a burzsoá állami és társadalmi rend és egyes általános jogintézményei vonatkozásában. Így pl. Angyalnak az volt a határozott véleménye, hogy az 1921. III. tv. nemcsak a magyar, hanem más — tegyük hozzá — burzsoá államrendet is véd a felforgató tevékenységgel szemben. Ugyanezt hangoztatja a katonaság intézményének védelmével kapcsolatban is és az 1921. III. törvényjavaslatot tárgyaló nemzetgyűlés is e jogszabállyal nemcsak a magyar katonaságot, hanem általában a katonaság intézményét kívánta védelemben részesíteni. Nézetem szerint a szocialista világtábor védelmében a proletár internacionalizmus eszméjéből kiindulva az új Btk. megalkotása során, az ellenforradalmi bűncselekmények általános tárgyát úgy kell meghatározni, hogy azzal védelmet kapjon ne csak a magyar, de más szocialista ország államrendje is.

A BHÖ. 1. pontban foglalt bűncselekmény elkövetési magatartásainak közös jellemzőjük, hogy a népi demokratikus államrend vagy népköztársaság megdöntésére irányulnak. A megdöntés értelmezésében mind az 1921. évi III. tv.-én alapuló régi, mind az 1946. évi VII. tv. 1. §-án alapuló új bírói gyakorlat azonos abban a vonatkozásban, hogy az elkövetési magatartás szerinti cselekvésnek mindig az államrend egészének megdöntésére kell irányulnia, de ez nem zárja ki azt, hogy az államrend egészének megdöntésére alkalmas az a cselekmény is, amely közvetlenül, csupán az államrend egyes alappillérei ellen támad. Ez utóbbi esetben vizsgálni kell, hogy a támadásnak kitett alapintézmény nélkülözhetetlen eleme-e a népi demokratikus államrendnek. Ilyen nélkülözhetetlen alappillére a népi demokratikus rendszerünknek a bírói gyakorlat szerint a proletárdiktatúra vezető ereje, a kommunista pártja, és általában a proletárdiktatúra mechanizmusának állami és társadalmi intézményei. Megdöntésre irányuló mind a régi, mind az új gyakorlat szerint az elkövetési magatartás, ha az reálpolitikai okokból vagy egyéb megfontolásból csak előkészítést nyert és az államrend megdöntésének időpontját az elkövető valamely nemzetközi eseményhez, politikai fordulat beálltához köti. Az új bírói gyakorlat az 1946. évi VII. tv. miniszteri indokolása nyomán az államrend megbontását, gyengítését, az alappillérek lazítását, az államrend szerit alászását is a megdöntésre irányuló cselekményként értelmezi. Figyelemre méltó, hogy az ellenforradalmi bűncselekmények elleni harc a Szovjetunióban is ezt a tapasztalatot adta, amelynek jogszabályi kifejezője az, hogy az OSZFSZK büntetőkódexének 1922-es kiadása ellenforradalminak minősítette a

cselekményt, ha az a proletárdiktatúra megdöntésére irányul, de a megdöntés fogalma már 1923-ban kiegészült a gyengítés, aláásás kritériumokkal is, s így került át az 1926-os kódexbe. (OSZFSZK. Btk. 58¹ p.) Nézetem szerint a Különös rész kodifikációja során feltétlenül figyelembe veendő ezek a magyar jogalkalmazási és nemzetközi kodifikációs tapasztalatok.

A megdöntésre irányuló elkövetési magatartás fogalmához még csak annyit kell hozzátenni — amely követelmény a bírói gyakorlatban állandóan megnyilvánul —, hogy az elkövetési magatartást minden esetben konkrétan vizsgálni kell abból a szempontból, hogy az alkalmas volt-e a magyar népi demokratikus államrend vagy népköztársaság megdöntésére vagy sem.

A megdöntésre irányuló önálló cselekmény, mint elkövetési magatartás még nem nyert megfelelő gyakorlati kidolgozást a Legfelsőbb Bíróság ítélezésében és ebben a kérdésben csupán egyéni vélemények vannak. Én azzal az állásponttal értek egyet, amely szerint önálló cselekmény elkövetéséről akkor beszélünk, ha az elkövető szervezkedésen és mozgalmon kívül állva tevékenykedik és cselekménye vagy mulasztása alkalmas a fent kifejtett értelemben a népi demokratikus államrend megdöntésére. A tapasztalatok azt mutatják, hogy az 1956. évi ellenforradalom során az önálló cselekmény általában tevékenységben, aktív magatartásban valósult meg, de a jövőre nézve figyelembe kell venni, hogy az osztályharc más körülményei között — amikor az osztályellenség főterülete a csendes aknamunka — ez megvalósulhat mulasztásban, kártevő, bomlasztó magatartásban is. A dr. Vida Ferenc által említett² „puceskísérlet” véleményem szerint az esetek többségében gyakorlatilag nem minősíthető önálló cselekményként, mert az osztályharc logikája folytán az a személy, aki az államrendet elárulva és hatalmával visszaélve átáll az ellenséghez s ezzel a magatartásával járul hozzá az államrend megdöntéséhez, az ellenség oldalán feltétlenül aktivizálódik és ezzel azonnal a szervezkedés vagy mozgalom részesévé válik. Véleményem szerint az önálló cselekmény fogalmának gyakorlati kidolgozatlansága nem véletlen. E kitétel a jogszabályba csak fölös óvatosságból kerülhetett, mert a politikai bűnözés több évtizedes nemzetközi tapasztalata azt mutatja, hogy számottevő eredménnyel kecsegtető politikai bűncselekményt szervezett csoport támogatása nélkül nem lehet elérni.

Az önálló cselekmény megvalósulhat egyéb bűncselekmény elkövetése útján is, ez esetben természetesen a halmazati szabályok kerülnek alkalmazásra. Az ellenforradalmi bűnözés során a halmazat leggyakrabban az élet elleni bűncselekményekkel kapcsolatban merül fel.

Az önálló cselekvés mint elkövetési magatartás büntetőjogi értékelése véleményem szerint a kodi-

² Dr. Vida Ferenc: Szempontok az anyagi büntető jogszabályoknak ellenforradalmi cselekményekre alkalmazásához. Magyar Jog 1957. 1—2. szám 13. old.

fikáció során módosításra szorul éppen meghatározatlansága, gyakorlatiatlansága miatt és bírói gyakorlatunk, illetve a szocialista államok törvényalkotási tapasztalatai egy más ellenforradalmi bűncselekmény, a terrorcselekmény büntettként való felvételét indokolják. A terrorcselekmény lényegében a proletárdiktatúra képviselőjének élete vagy testi épsége ellen ellenforradalmi célzattal elkövetett támadás. A kettős jogtárgy alapján megfogalmazandó tényállás jobban tükrözné a mai önálló cselekménnyel elkövetett államrend elleni támadás sajátosságát és a gyakorlat követelményeinek is jobban megfelelné.

A BHÖ. 1. pontjában felvett büntett egyéb elkövetési magatartásai mind a mozgalom vagy a szervezkedés fogalmával kapcsolatosak, e bűncselekmények központi problémája elméletileg és gyakorlatilag a mozgalommal, szervezkedéssel kapcsolatos kérdések, mert e jogszabály éle a bomlasztó tömegmozgalmakra irányul, tekintettel arra, hogy az ellenforradalmi cselekményeknek ez a tipikus és legveszélyesebb formája. Ezért előbb e fogalmak kérdéseit kell érinteni.

A szervezkedés és a mozgalom fogalmával kapcsolatban is az új bírói gyakorlat az 1921. évi III. tv. alapján kialakult régi bírói gyakorlat nyomdokain halad. A Legfelsőbb Bíróság egy konkrét ügy kapcsán a következőkben foglalta össze álláspontját: „A szervezkedés és mozgalom között a bírói gyakorlat ott vonta meg a határvonalat, hogy míg a szervezkedésnél a céltudatos kollektív tevékenységben résztvevők szerepe a résztvevők számára tudatosan tervszerű, addig a mozgalom lazább, szervezetlenebb, esetleg szélesebb kiterjedésű, a résztvevők kapcsolódása spontán jellegű is lehet.” (B. H. 1541. sz.).

Egyetérték Marosné dr. Safrankó Margittal³ — hogy itt a főkérdés nem a szervezkedés és a mozgalom fogalmainak elhatárolása — ez önmagában gyakorlatiatlan problémázgatás lenne —, hanem a fogalmak meghatározása, alsó és felső határuk megvonása.

Mind a burzsoá szerzők (Angyal, Finkey, Heller), mind a szocialista büntetőjogtudomány elméleti és gyakorlati művelői (Kádár Miklós professzor, Vida Ferenc és mások) megegyeznek abban, hogy a mozgalom és a szervezkedés olyan tömegjelenség, amelynek keretében bizonyos célok, eszmék tudatosodása folytán erők egyesülnek és tevékenykednek az államrend megdöntésére. Tegyük még hozzá: a társadalom visszahúzó erőiről van szó, amelyek a proletárdiktatúra megdöntésére egyesülnek. Tehát mind a mozgalomnak, mind a szervezkedésnek közös kritériuma: a) negatív társadalmi erők egyesülése, b) a proletárdiktatúra ellen irányuló célkitűzések tudatosodása, c) a proletárdiktatúra elleni meghatározott cselekvés. Határvonalat a mozgalom és a szervezkedés között — figyelemmel a bírói gyakorlatra — a reakciós tömegerő szerveztségéből és cselekményei tervszerűségéből kiindulva lehet vonni. Az elhatározás megtételénél azonban

nem lehet szem elől téveszteni e tömegjelenség két formájának kölcsönös összefüggését, belső fejlődését, egymásba átcsapását. Egyes esetekben e tömegjelenség spontán áll elő — létrejön a mozgalom —, kitermeli a maga vezető irányító magvát és a szerepek megosztása útján valamiféle organizáció kialakításával és e szervezet tervszerű működésével szervezkedéssé alakul át. Ebben az esetben tehát valóban a szervezkedés a mozgalomnak előrehaladottabb, magasabb minőségi foka. Más esetekben a tömegjelenség az ellenkező pólusról indul ki, előbb létrejön egy tervszerűen működő szervezet és az teremti maga köré hatékonyságának fokozása végett egy további, esetleg nagyobb kiterjedésű mozgalmat. Végül különféle körülmények behatására létrejöhet a mozgalom ad hoc is, fennállhat minden tervszerű irányítás és a célok tervszerű tudatosodása nélkül is. A bírói gyakorlat azonban azt mutatja, hogy minimális szervezés nélkül mozgalom nem igen jön létre, hogy a mozgalom mögött rendszerint meg lehet találni a mozgalom irányítását végző szervezkedést is. Meg kell azonban jegyezni, hogy a mozgalom tényleges kezdeményezője, vezetője a maga tevékenységének céltudatosságával és tervszerűségével önmagában a mozgalmat még nem változtatja át szervezkedéssé. Összefoglalva: a szervezkedés és a mozgalom keresztezhetik egymást, egybe is olvadhatnak; létrejöhet — egyszerű szervezkedés, egyszerű mozgalom és a mozgalom és szervezkedés összefonódása is.

Gyakorlati kérdés a mozgalommal és a szervezkedéssel kapcsolatban az ellenforradalom idején létrejött „nemzetőrség”, „forradalmi bizottság” és más hasonló testületek jellegének megítélése. A Legfelsőbb Bíróság népbírói tanácsa elvi értelelmondotta ki, hogy: „... az 1956. október 23-a és november 4-e között létrejött ilyen szervezeteket tevékenységük tükrében kell megvizsgálni és jellegüket a bennük résztvevő tagok tevékenysége és az abban kifejezésre jutó cél határozza meg.” (B. H. 1570. sz.).

A nemzetőrség és a hasonló szervezetek nem lettek a törvényhozó által bűnös szervezeteknek nyilvánítva, tehát e szervezetekben való részvételt önmagában nem lehet bűncselekményként felfogni és e szervezeteket nem lehet minden egyéb vizsgálódás nélkül a BHÖ. 1. pontjában írt szervezkedésnek vagy mozgalomnak minősíteni. Ebben az esetben is az általános szabályok az irányadók, vizsgálni kell a szervezet tevékenységében megnyilvánuló közös célt, cselekményeiknek általános tendenciáját a jogtárgy szempontjából és a szervezet tagjainak tudatosságát a szervezet cselekvőségének vonatkozásában. Csak az adott szervezet keletkezése, működési körülményeinek, valamint résztvevői szándékainak ismeretében lehet a kérdést helyesen eldönteni.

A mozgalom vagy szervezkedés kezdeményezője a több éves bírói gyakorlat szerint az, aki a mozgalom vagy szervezkedés céljából másnak indítványt tesz, mást megnyerni törekszik a cél érdekében valamely meghatározott cselekvésre. Nem szükséges, hogy a kezdeményező indítványát személyesen tegye meg, az adott esetben a röpiratban

³ Idézett cikk 113. old.

kifejtett cél és az annak megvalósítására irányuló felhívás is elegendő lehet a kezdeményezés megállapításához, mert ez a mód is alkalmas arra, hogy az azonos gondolkodású embereket aktivizálja, egy táborba tömörítse. Miután a kezdeményezés lényegében előkészületi cselekmény, így a minősítés szempontjából közömbös, hogy a kezdeményezés sikerrel járt-e vagy sem. A kezdeményezés folytán létrejött mozgalom vagy szervezkedés ténye azonban a büntetés kiszabása során súlyosbító körülményként jöhet figyelembe.

Ellentétben a kezdeményezéssel a vezetői tevékenység csak meglevő szervezkedés vagy mozgalom esetén jöhet szóba. A Legfelsőbb Bíróság büntető kollégiuma a következő határozatban szögezte le álláspontját a vezetői tevékenység fogalma tekintetében: „A BHÖ. 1. pont (1) bekezdésében felvett vezetői tevékenységnek kell tekinteni a szervezkedés egészének elvi vagy gyakorlati irányítását, ideértve olyan program kidolgozását is, amely a szervezkedési tevékenység további irányvonalát meghatározza. Ugyancsak vezetői tevékenységnek tekintendő a szervezkedés kiterjesztése új területekre, illetve a szervezkedés új ágazatának létrehozása és az ilyen területi csoportok, illetve ágazatok irányítása.” (B. K. 205. sz.). Ezt kiegészíti a Legfelsőbb Bíróság egy eseti döntése a következőkkel: „A bírói gyakorlat szerint a BHÖ. 1. pont (1) bekezdésében említett kezdeményezésnek, illetve vezetésnek kell tekinteni annak a cselekményét is, aki egyébként meglevő szervezkedést, mozgalmat új területre visz, vagy a már széthullott szervezetet új időben újból feléleszti, illetve a már elcsendesedett mozgalmat új időben újból lángra lobbantja.” (B. H. 1540. sz.)

Mindezek alapján az alábbi következtetéseket lehet levonni. A vezetői tevékenység önálló szellemi irányító tevékenység; a szervezkedés vagy mozgalom vezetője a mozgalomnak irányt mutat elvileg vagy gyakorlatilag akként, hogy kijelöli a cselekvés célját és módját, hatékonyan közreműködik a szervezet vagy mozgalom személyi és tárgyi előfeltételeinek megteremtésében. A kezdeményező is lehet vezető, ha a szervezetet létrehozta már, de cselekménye — mivel folyamatos s mert a kezdeményezés ebben az esetben a vezetői tevékenységnek első mozzanata, eszköze volt — csak az utóbbi szerint minősül, a vezetőnél azonban nem feltétel, hogy a szervezetet ő hozza létre. Egy szervezetben több vezető is lehet egymás mellett, de állhatnak egymással alá és fölé rendeltségi viszonyban is. Az egyes részszervezetek vezetői is vezetőknek minősülnek, továbbá az, aki a már meglevő, de passzív és dezorganizált szervezetet átszervezi, aktivizálja. A vezetői és kezdeményezői tevékenység rendkívül nagy társadalomra veszélyességet rejt magában, ezért e cselekmények helyes minősítése és elválasztása a tevékeny részvételtől egyrészt elvi jelentőségű — mert a minősítésnek mindig tükrözni kell az anyagi igazságot, — másrészt a büntetés kiszabásánál gyakorlati probléma.

A tevékeny részvétel, a lényeges anyagi támogatás, az előmozdítás fogalmait még az 1921. évi

III. tv. alapján a régi bírói gyakorlat dolgozta ki és ehhez az új gyakorlat sem tett hozzá lényegeset.

A tevékeny részvétel alatt a szervezkedésen vagy mozgalmon belül olyan szerepet kell érteni, amely meghaladja az egyszerű tagságot, részvételt, de nem éri el a vezetői, irányítói szerepet. Tehát minden nem vezető jellegű funkció viselése (összekötő, lapterjesztő, tagdíjbeszedő stb.) vagy a szervezeten belüli aktív magatartás — pl. vitákban való felszólalás stb. — megvalósítja a tevékeny részvétel fogalmát. Az ellenforradalmi eseményekkel kapcsolatban elkövetett bűncselekmények jó részénél a tevékeny részvétel a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés harci cselekményeiben való aktív közreműködést, az akkor kialakult ellenforradalmi fegyveres csoportokban való nem vezetői, de a katonai szervezetben szokásos középírányító szerepeket jelentette (szakaszparancsnok, szárnysegéd stb.). A tevékeny részvétel fogalmi köréből két elkövetési magatartásra kívánok külön rámutatni, mint olyanokra, amelyeknek a társadalomra veszélyessége különösen nagyfokú. Az egyik — az agitációs, propagandista tevékenység, amely minden tömegmozdulás lelke, a bomlasztó gondolatok terjesztője. A másik — annak a személynek a magatartása, aki tevékenyen akként vesz részt a szervezetben, hogy annak céljai eléréséhez bűncselekményt követ el (pl. katonai raktárba betör és fegyvert lop stb.).

Az ellenforradalmi szervezetek és mozgalmak sok esetben jelentős technikai apparátussal (nyomda, gépkocsi, rádió stb.) rendelkeznek. Ezért annak a tevékenysége is nagyfokú társadalomra veszélyességet mutat fel, aki ugyan a szervezkedésben vagy mozgalomban közvetlenül nem vesz részt, de annak céljaival egyetért és azt lényeges anyagi támogatásban részesíti. Az ellenforradalmi bűnözés tapasztalatai azt mutatják, hogy majdnem minden szervezkedés mögött ott áll a volt tőkés, földbirtokos vagy valamely imperialista monopóliuszervezet ügynöke, akiknek létérdeke a szocializmust építő társadalmi rendszer megsemmisítése és ezért tőkéjükkel támogatnak minden olyan mozgulást, amely annak megdöntését célozza. A lényeges anyagi támogatás meghatározásához emlékezni kell az 1946. évi VII. tv. miniszteri indoklásának véleményem szerint időtálló és tömör meghatározására, amely szerint a lényeges anyagi támogatás: „... a szervezkedés vagy mozgalom tárgyi előfeltételeinek lehetővé tétele oly mérvű anyagi, vagyoni támogatással, amely nélkül az esetleg létre sem jött volna, vagy céljának elérésére legalább is jóval kevésbé volna alkalmas.” A lényeges anyagi támogatás nemcsak pénz juttatását, hanem a szükséges anyagok, gépek, harci eszközök stb. rendelkezésre bocsátását is jelenti. Meg kell jegyezni, hogy a tagdíjfizetés vagy kisebb alkalmi pénzbeli hozzájárulás a szervezet vagy mozgalom tagjai részéről nem vonható a lényeges anyagi támogatás fogalma alá, hanem az előmozdításként minősülhet.

Az előmozdító tevékenység lehet egyszerű tagság s annak megnyilvánulásai (tagdíjfizetés,

részvétel összejöveteleken stb.). A mozgalmat vagy szervezkedést az is előmozdíthatja, aki a szervezetnek nem tagja. Az előmozdítás lényegében a szervezkedés vagy mozgalom bűnsegélyének sui generis pönalizált formája s az előmozdítói tevékenység is főleg ilyen segélynyújtási cselekményekből áll.

A BHÖ. 1. pontjába felvett bűncselekmény alanya bárki — tehát nem magyar állampolgár is — lehet. Habár ennek a bűncselekménynek a tipikus elkövetője az osztályellenség, nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a tényt sem, hogy az elkövetők egy része a dolgozó osztályok tagjaiból kerül ki, akik osztályuk érdekeit elárulták, vagy uszítók által megtévesztve saját osztályuk ellen követtek el bűncselekményt. Ez utóbbiak tekintetében szögezte le a Legfelsőbb Bíróság, hogy: „Olyan személy, aki a munkásosztály hatalma, a népi demokratikus államrend biztonsága ellen irányuló cselekményt követ el, nem hivatkozhatik sikerrel enyhítő körülményként arra, hogy ő is a munkásosztályhoz tartozik. Ilyen esetben ugyanis az elkövető saját osztályának alapvető érdekei ellen lép fel. Erre figyelemmel a vádlottak osztályhelyzetére — az enyhítés érdekében sikerrel hivatkozni nem lehet.” (B.H. 1537. sz.).

A BHÖ. 1. pontjában felvett bűncselekmény alanyi oldala tekintetében különféle nézetek vannak a jogirodalomban és a bírói gyakorlatban. A vita lényege az, hogy egyesek a tényállásban — legalábbis egyes elkövetési alakzatok vonatkozásában — a célzatot is felfedezni vélik. Véleményem szerint ez a nézet megalapozatlan.

E bűncselekmény fogalmilag a szándékot kívánja meg bűnösségi alakzatként, a gondatlan elkövetés kizárt. Az, hogy a Btá. életbeléptetése folytán a jogalkotó a különféle időben keletkezett jogszabályok tekintetében kimondta, hogy az olyan cselekményt, amelyet a Btá.-nál korábbi jogszabály szerint csak szándékosság esetén lehetett büntetni, gondatlan elkövetéskor is — habár enyhébben — büntetni kell (Btáé. 4. § (4) bek.), nem változtat azon, hogy a BHÖ. 1. pontba felvett büntettet a cselekmény jellegéből kifolyóan gondatlanul elkövetni nem lehet. A Btáé. 4. § (3) bekezdésében foglalt kiegészítő és átmeneti jellegű jogszabály alkalmazása a BHÖ. 1. pont esetére rendkívüli veszélyt jelentene mind a szocialista törvényességre, mind az állampolgárok személyes szabadságának törvényes garanciáira.

Az, hogy e büntett szándékos elkövetést kíván meg, abban a nézetek megegyeznek. Egyesek azonban még az ellenforradalmi célzatot is tényállási elemként fogják fel és követelik meg. Kádár Miklós professzor azt írja,⁴ hogy „... a törvényi tényállás megvalósulásához — fogalmilag — csak önálló cselekvést elkövető részéről szükséges a megdöntésre irányuló célzat.” Ezt az álláspontot lényegében bizonyos korrekcióval Marosné dr. Safrankó Margit is magáévá teszi.⁵ E nézet alapja az, hogy a törvény a népi demokratikus állam-

rendszer megdöntésére *irányuló* elkövetési magatartásokról beszél és a szerzők véleménye szerint az irányuló szó az akarat irányát, tehát a célzatot jelöli.

Véleményem szerint ez a következtetés helytelen, az irodalomban is egyedülálló; így pl. a felszabadulás előtti jogirodalomban is csupán Angyal volt ezen a véleményen, az 1921. évi III. tv. hasonló megfogalmazású tényállása tekintetében. A jogszabály az elkövetési magatartások kritériumaként azt szabja meg, hogy azok a népi demokratikus államrendszer megdöntésére irányuljanak. Tehát az irányuló szó, az elkövetési magatartások objektív tartalmára, a cselekmények alkalmaságára utal, de egyáltalán nem az elkövető akaratának irányára. Figyelembe kell venni azt is, hogy a jogszabály megalkotása idején a Btk. 75. § (1) bekezdése szerint büntettet csak szándékos cselekmény képezett, s ezért amikor a törvényalkotó büntettet állapított meg, a szándékosságot a tényállásba nem is vette fel, mert az az említett szabály szerint beleértendő volt. A törvényalkotó a tényállásba csak a kifejezetten általa kiemelt bűnösségi alakzatokat vette fel, így a célzatot és a gondatlanságot. Ha tehát a törvényalkotó a jelen esetben nem emelte ki a tényállásban a célzatot, úgy az nem is állt szándékába, annak nem tulajdonított büntetőjogi jelentőséget. A jelen esetben a célzat olyan a szándékon túl menő többlet, amely azt mutatja, hogy az elkövető mit akart elérni az általa véghez vitt bűncselekmény segítségével. Nem kétséges, hogy az esetek nagy részében az osztályellenség célzata megállapítható, de megnehezítené oktalanul a bűnüldöző szervek és a bíróság munkáját, ha megkövetelnénk minden esetben az ellenforradalmi célzat bizonyítását.

E kérdés körül a bírói gyakorlatban kialakult vita után a Legfelsőbb Bíróság elvileg helyesen foglalt állást, amikor kimondta, hogy: „... a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló büntettek törvényi fogalmában a célzat nem szerepel. A BHÖ. 1. pontjában meghatározott cselekmények tehát szándékos, de nem célzatos büntettek. A törvényi meghatározásban szereplő „irányuló” kifejezés semmiképpen nem egyjelentőségű a célzattal. Az, hogy mire kell a cselekménynek, a mozgalomnak, a szervezkedésnek „irányulnia”, hogy büntetendő cselekmény legyen: magának az államrend elleni bűncselekménynek tartalmi alapeleme, nem pedig utalás annak „célzatára.” Meghatározza e büntettek tárgyi elemét: az államrend megdöntését. Fogalmi hiba a mozgalom vagy szervezkedés „célzatosságáról” beszélni; ... a mozgalomnak, a szervezkedésnek objektíve kell a népi demokratikus államrend megdöntésére irányulnia ... Ehhez képest e büntett elkövethető különleges politikai célzat nélkül is... Az a körülmény, hogy alanyilag az elkövetőt az államrend megdöntésére irányuló célzat vezette-e vagy sem, legfeljebb a büntetés kiszabásánál értékelhető.” (B. K. 216. sz.)

Véleményem szerint az önálló cselekmény elkövetője, a kezdeményező, a vezető és a lényeges anyagi támogatást nyújtó tekintetében a szükséges bűnösségi forma az egyenes szándék, mert az

⁴ Büntetőjog. (Különös Rész) Egyetemi jegyzet. Kézirat. 47. old.

⁵ Idézett cikk, 114. old.

elkövetési magatartások ezekben az esetekben mindig a szervezkedés egészére irányulnak, tehát az ilyen elkövető tudata átfogja a saját magatartásának következményeit az egész szervezkedés vonatkozásában, és cselekményének jellegéből folyik, hogy magatartásának következményeit az egész szervezet vonatkozásában kívánja is. Ezzel szemben a résztvevők tekintetében elégséges az eshetőleges szándék a szervezet és a mozgalom cselekményeinek általános irányvonala vonatkozásában és egyenes szándék a saját részecselekménye tekintetében.

Egyébként az első kategória tekintetében helyénvalónak tartom, az egyenes szándék esetében ellenforradalmi szándékról beszélni. A szándékot ma már — ellentétben a klasszikus iskola tanításával — nem lehet szintelen pszichológiai kategóriának felfogni. Szándékos az elkövetőnek a cselekménye, ha magatartásának következményeit látva, annak bekövetkezését kívánja vagy legalábbis abba belenyugszik. Véleményem szerint az elkövető tudatának nemcsak magatartásának objektív következményeit, hanem annak társadalomra veszélyességét is át kell fognia. Ez viszont azt jelenti, hogy az elkövető szándékát erkölcsi tényezők is áthatják, tehát a szándék erkölcsileg színezett kategória. Ezért helyes véleményem szerint a fent említett esetekben a szándékot ellenforradalmiként jellemezni. Ugyanakkor a célzat és a motívum értékelésének a büntetés kiszabásánál van jelentősége, mert mind a két kategória erős kontrasztot ad az elkövető személyének társadalomra veszélyességéről.

A BHÖ. 1. pontban felvett bűncselekmény kifejlődése szakaszainak vizsgálatánál sajátos helyzettel állunk szemben. A védett jogtárgy jelentősége érdekében, a védelem hatékonysága céljából a törvényalkotó úgy konstruálta meg a tényállást, hogy — az általánostól eltérően — a büntetőjogi felelősség már korábbi stádiumokban beáll, még hozzá a tényállás konstrukciója folytán befejezett büntett miatt. E tényállásban felvett büntett elkövetési magatartásai közül a bűncselekmény kifejlődésének természetes fokozatosságát figyelembe véve egyesek előkészületi cselekmény, mások befejezett cselekmény jellegével bírnak, mégis bármelyik elkövetése esetén a büntetőjogi felelősség befejezett büntett miatt áll be. E kérdés gyakorlati jelentősége abban áll, hogy a tényállás konstrukciója szerint mely elkövetési magatartásoknak lehet kísérlete vagy előkészülete. A kezdeményezés tipikusan előkészületi cselekmény, tehát a magatartásnak elképzelhetetlen mind a kísérlete, mind az előkészülete. A vezetés, a tevékeny részvétel, az előmozdítás jellegüket tekintve egy mozzanatú cselekmények, amelyek ha megkezdődnek, rögtön befejezetté is válnak, tehát kísérletük fogalmilag kizárt. Az önálló cselekmény és a lényeges anyagi támogatás viszont véleményem szerint olyan több mozzanatú magatartás, amely klasszikus értelemben befejezett cselekmény s így kísérletük is megvalósulhat.

A BHÖ. 1. pontjában felvett bűncselekmény előkészületi cselekményeit viszont a BHÖ. 8. pont-

jában foglalt jogszabály sui generis delictumként bünteti, így a BHÖ. 1. pontjába foglalt bűncselekmény előkészületi cselekményeinek vizsgálata gyakorlatilag a BHÖ. 8. pont vizsgálatát jelenti. Eppen ezért, mert a BHÖ. 1. pontban felvett bűncselekmény egyes elkövetési magatartásai tulajdonképpen nem befejezett büntettek, ezért azok elválasztása a gyakorlatban a BHÖ. 8. pontba felvett büntettől sokszor nehézséget jelent. Annak ellenére, hogy a BHÖ. 8. pontban felvett bűncselekmény büntetési tétele azonos a BHÖ. 1. pont (2) bekezdésében foglalt bűncselekmény büntetési tételével, az elhatárolásnak elvi jelentősége van az ítélkezéshen az anyagi igazság érvényre jutása szempontjából.

A BHÖ. 8. pontban felvett szövetkezés megvalósul, ha két vagy több személy egységes akarat-elhatározást alakít ki a BHÖ. 1. pontba felvett bűncselekmény elkövetésére. A szövetkezés a szervezkedésnek az első mozzanata, amely szervezkedéssé válik, ha a funkciók elkülönítése megkezdődik. (Pl. a vezető megválasztása, szervezeti szabályok elfogadása és az ennek megfelelő organizáció kialakítása.)

Ajánlközás alatt azt értjük, ha a személy önként kínálja fel szolgálatait a BHÖ. 1. pontjában felvett bűncselekmény elkövetésére, míg vállalkozás esetén ez más személy felhívása következtében történik.

Izgatásra felhívás az előkészületi cselekmények körében olyan más személyre irányuló ráhatás, amelynek célja annak bűncselekmény elkövetésére készítése s amelynél a rábírás sikere közömbös. Így izgatást vagy felhívást az követ el, aki más személyt a BHÖ. 1. pontba felvett bűncselekmény elkövetésére eredménytelenül felbújt. Az izgatás és felhívás között a határt a magam részéről az elkövetés módjában látom: ha az elkövetés módja inkább az érzelemre hat — izgatás, ha az értelemre — felhívás valósul meg. Meg kell jegyezni még, ha a felbujtás eredményes volt s az elkövető a szervezkedés vagy mozgalom tagja, akkor ez a cselekmény tevékeny részvételként minősül.

A fenti magatartásokon kívüli egyéb magatartások (pl. fegyverek, nyomda, gép, papír, stb. beszerzése) az 1. pontos bűncselekmény elkövetésének szándékával — a más előkészületi cselekmény fogalma alá esik.

A gyakorlatban sokszor jelent problémát a BHÖ. 1. pont (2) bekezdésében felvett előmozdítás elhatárolása a 8. pontba felvett bűncselekménytől, különös tekintettel arra, hogy a szervezkedésen vagy mozgalmon kívüli álló is lehet annak előmozdítója. Véleményem szerint a határt ott lehet megvonni, hogy az előmozdító cselekménye mindig valamilyen — a legtöbbször bűnsegélyben megnyilvánuló — cselekvésben nyilvánul meg, amely a szervezkedés vagy mozgalom célkitűzéseit előmozdítja, míg ilyen többletmagatartás a 8. pontos bűncselekményben nincs meg, vagy legalábbis nem kapcsolódik egy meglevő mozgalomhoz vagy szervezkedéshez.

A BHÖ. 1. pontban felvett bűncselekmény részességi kérdéseinek vizsgálatánál újra hasonló

jelenséggel állunk szemben, mint az előbb vizsgált bűncselekményi stádiumok kérdésénél. A részesség alakulása is a BHÖ. 1. pontban felvett bűncselekménynél módosuláson megy át annak következtében, hogy itt a részesség különleges alakzata — a bűnös szervezet — a tényálláson belül van pönalizálva, és csak az ettől eltérő magatartások vonatkozásában állnak fenn a részesség általános szabályai. Ugyanis a szervezkedés, illetve a mozgalom keretében a részesség néhány alakzata önálló bűncselekményként tettesi fokon van pönalizálva, az önálló cselekmény a kezdeményezés, a vezetés részeseinek a helyzete viszont az általános szabályok szerint alakul.

Az önálló cselekményre vonatkozó eredményes felbujtás az általános szabályok szerint minősül. Az eredményes felbujtás a kezdeményezésre — önmagában is kezdeményezés, ezért befejezett önálló büntettként kerül elbírálásra. A vezetésre való felbujtás, ha a szervezeten kívül álló követi el — az általános szabályok szerint minősül, ha a szervezeten belül álló, akkor a vezetésre való felbujtás találkozik a tevékeny részvétellel, de az előbbi magába foglalja az utóbbit. Amennyiben a felbujtás a szervezet tagja részéről előmozdításra történt (pl. új tag beszervezése), úgy az tevékeny részvételnek minősül. A bűnsegédi magatartás általában az előmozdítás elkövetési magatartását valósítja meg, de bűnsegéde lehet természetesen is az önálló cselekmény elkövetőjének, a kezdeményezőnek, vezetőnek, a lényeges anyagi támogatást nyújtónak is, ha a bűnsegély az ő egyéni cselekményei — s nem a szervezet tevékenységének általában — előmozdítására irányult.

A BHÖ. 1. és 8. pontban foglalt bűncselekményekkel kapcsolatban a gyakorlat halmazati problémákat is felvetett, amelyek bizonyos eseti állásfoglalások és ingadozások után nyertek csak egyetemes megoldást. A gyakorlatban az önálló cselekménnyel és a szervezkedéssel, illetve mozgalommal kapcsolatban leginkább az élet elleni bűncselekmények, az erőszakos vagyoni elleni bűncselekmények, fegyver és robbanóanyag rejtegetésének büntette, a hűtlenség esetei, a magánlaksértés és a személyes szabadság megsértésének büntette merült fel. A Legfelsőbb Bíróság rövidebb-hosszabb ingadozás után a következő elvi álláspontot foglalta el a halmazat kérdésében: „A BHÖ. 1. pontjában felvett büntettekbe beolvas minden egyéb, az állam belső biztonsága elleni bűncselekmény (BHÖ. 2—34. pontjában felvett büntettek), feltéve, hogy azt szervezkedés keretében követték el. Más büntettek, illetve a szervezkedés keretén kívül elkövetett egyéb — az állam belső biztonsága elleni — büntettek (a BHÖ. 1. pontjával) bűnhalmazatot képeznek. A BHÖ. 8. pontjában meghatározott büntettekben egyéb bűncselekmény csak akkor olvad be, ha e bűncselekmény a BHÖ. 8. pontjában felvett valamely büntett elkövetési módjaként valósult meg.” (B. K. 205. b) sz.) E megoldásnak elvi alapja, hogy a védett jogtárgy — a népi demokratikus államrend, annak belső biztonsága — elleni különböző támadásokat, ha ez a szervezet keretei között, annak részeselekményeként

követték el, a jogtárgy azonossága egybeolvasztja (pl. a szervezkedés keretében elkövetett fegyverrejtegetés, izgatás stb.). Az egységet így tehát a védett jogtárgy alapján a szervezkedés idő és cselekvési határai szabják meg. Nincs egység, ha az azonos jogtárgy elleni támadás e határokon kívül történt (pl. a szervezkedés résztvevője a szervezkedésbe való belépése előtt már engedély nélkül tartott birtokába lőfegyvert stb.). Ebben az esetben a halmazat szabályai kerülnek alkalmazásra. Ugyancsak halmazati szabályok érvényesülnek, ha a szervezkedés tagjai még más jogtárgy ellen irányuló bűncselekményt is elkövetnek (pl. rablás, élet elleni bűncselekmények stb.). A BHÖ. 8. pontjában felvett bűncselekménnyel más cselekmény akkor képez halmazatot, ha az nem a 8. pontban foglalt magatartások elkövetési módjaként valósult meg.

A gyakorlatban nem ritkán fordul elő, hogy a BHÖ. 1. pontos bűncselekmény halmazatban áll gyilkossággal. Ezzel kapcsolatban problémát képezett, hogy az ellenforradalmi eseményekkel kapcsolatban hogyan kell értékelni a premeditációt és a szándék határozatlan, illetve eshetőleges jellegét. A kérdésben a Legfelsőbb Bíróság egy eseti döntés kapcsán elvi álláspontot foglalt el. (B. H. 1541. sz.). A döntés véleményem szerint helyesen arra az álláspontra helyezkedett, hogy egyrészt a gyilkosság eshetőleges szándékkal előre meg nem határozott, előre nem ismert személy ellen is elkövethető, másrészt a premeditációt az általános szabályok szerint kell megállapítani. Tehát az ellenforradalmi eseményekben való részvétel önmagában nem bizonyítja az ölésre irányuló, előre megfontolt szándék kialakulását, de az ellenforradalmi események nem zárják ki a megfontoláshoz szükséges, viszonylag nyugodt lelki állapot meglétét. A premeditáció másik tényezőjét — a megfontoláshoz szükséges kellő időt — természetesen mindig az adott eset körülményei szerint kell vizsgálni.

E halmazati kérdések kapcsán jegyzem meg, hogy véleményem szerint e gyakorlati tapasztalatok amellett szólnak, hogy a kodifikáció során az ellenforradalmi bűncselekményeknek egy olyan minősített esetét lenne célszerű létrehozni, amely egybefoglalná a népi demokratikus államrend elleni szervezkedés büntettségével bizonyos egyéb erőszakos eszközökkel végzett bűncselekmény jellegű magatartásokat (pl. fegyver, robbanóanyag rejtegetés, élet elleni cselekmények stb.).

A bírói gyakorlatban a jogszabály hatályba lépése óta eltelt évtized során részletes kidolgozást nyertek a BHÖ. 2. pontjában felvett izgatás büntettségének elvi és gyakorlati kérdései. Itt csupán az ellenforradalmi időszak alatt felmerült különleges elkövetési magatartásokat emelem ki.

A társadalom forradalmi vagy ellenforradalmi jellegű tömegmozgásai idején különleges jelentőséggel bír a hatalom vagy az uralkodó eszme szimbólumaival, a hatalom képviselőivel, illetve személyi hordozóival szemben tanúsított magatartás. Ilyen időszakban a hatalom vagy az uralkodó eszme elleni támadás e szimbólum, személyek elleni magatartásban jut kifejezésre s

azok pozitív vagy negatív jellegükre tekintettel alkalmasak a tömegek bizalmának, hitének megszilárdítására az államrendszer iránt vagy a gyűlölet, tömeghisztéria, pánikhangulat felkeltésére az államrenddel szemben. Így az 1956-os ellenforradalom fellépésének már első szakaszában — amikor még céljait álcázta — a népi demokratikus államrend és a szocializmus jelképei (vörös csillag, vörös zászló stb.), illetve a népi demokratikus hatalmat helyileg megtestesítő személyek (pártfunkcionárius, tanácstitkár, honvédtiszt, államvédelmi katonák stb.) elleni magatartásokban, az ellenforradalmi erők akaratlanul is leleplezték saját, a népi demokratikus államrend célkitűzéseivel ellentétes törekvéseit. E dolgok, illetve személyek elleni magatartások a népi demokratikus rend idején általában, de különösen az ellenforradalmi jellegű megmozdulások idején alkalmasak az államrendszer elleni gyűlölet felkeltésére és ilyen jellegű cselekményeknek ellenforradalom idején való elkövetése fokozott társadalomra veszélyességgel bír.

A bírói gyakorlat rövid ingadozás után felismerte ezeket a körülményeket. Így a Legfelsőbb Bíróság a nyilvános újságégetésben megnyilvánuló izgatás büntettségével kapcsolatban a következőt állapította meg: „Több évszázados történelmi tapasztalat, hogy a könyvégetés és általában a nyomtatott szó nyilvános elégetése, a reakciós politikai nézetek kifejezésének ismert módszere... a reakció a könyvégetést eszközként használja a politikai szenvedélyek szítására, a politikai gyűlölet felkeltésére. Olyan időpontban, amikor a Magyar Szocialista Munkás Párt és az általa vezetett haladó erők az ellenforradalmi erők ellen, a népi demokratikus államrend létreért folytatnak harcot, az MSzMP lapjának nyilvános elégetése az államrend elleni gyűlöletet fejezi ki, és ez ellen a népi demokratikus államrend ellen szít gyűlöletet.” (B. H. 1476. sz.). Egy másik határozatában a Legfelsőbb Bíróság kimondta, hogy „MDP funkcionáriusoknak ilyen minőségükben való elhurcolása nem szűkíthető le a személyes szabadság megsértésének a büntettségére, hanem az állampolgári szabadság és jogegyenlőség érvényesülése ellen elkövetett izgatás büntettségét valósítja meg”, mert „... az Alkotmány 57. §-ában foglalt alapvető állampolgári jogoknak nyilvános lábbal tiprásával, illetve ilyen cselekményekre uszítással, a tömegszendvedélynek ilyen módon és irányban való felkorbácsolásával az állampolgárok szabadságának és jogegyenlőségének érvényesülése elleni, a BHÖ. 2/d. pontjában felvett izgatás büntettségét” valósítja meg (B. H. 1475. sz.).

Az ellenforradalmi erőknek a népi demokratikus államrend elleni gyűlölet felkeltésére irányuló izgatása másik tipikus elkövetési magatartása a Szovjetunió ellen, a szovjet katonaság ellen, a Szovjetunió szimbólumai, a szovjet emlékművek, katonai sírok stb. ellen elkövetett romboló magatartásban, gyűlöletre felkeltésben nyilvánult meg. Bírói gyakorlatunk ebben a kérdésben évek óta következetes elvi álláspontot foglalt el, amely

szerint aki a Szovjetunió ellen izgat, az a magyar népi demokratikus államrend ellen kelt gyűlöletet, mert a Szovjetunióban a történelem folyamán először kialakult szocializmus általános jelentőségű tapasztalatai képezik a magyar szocialista társadalom felépítésének alapját is. Az ellenforradalom időszakában, mikor az ellenforradalmi erők és szövetségesei, a nemzeti kommunizmus jelszavaival kívánták a magyar népet szembeállítani a szocialista világtáborral és annak vezető erejével a Szovjetunióval, az ilyen magatartás különösen alkalmas volt a magyar népi demokratikus államrend iránti gyűlölet felkeltésére. A Legfelsőbb Bíróság egy konkrét eset kapcsán az alábbiakra mutatott rá: „Az olyan megnyilvánulás, amely a baráti Szovjetunió elleni gyűlölet felkeltésére alkalmas, a szocializmus építésének hasonló útjánál fogva alkalmas a magyar népi demokratikus államrend elleni gyűlölet keltésére is... olyan időben, amikor éppen a Szovjetunió fegyveres erőinek segítségével sikerült az ellenforradalmat leverni... az izgató tartalmú röpcédula, az abban kifejezésre jutó ellenséges érzület folytán, különösképpen alkalmas volt a magyar népi demokratikus államrend elleni gyűlölet keltésére...” (B. H. 1573.) A Legfelsőbb Bíróság büntető kollégiuma pedig elvi értelemben mutatott rá, hogy a szovjet katonai emlékmű megrongálása általában a BHÖ. 2. pontjának b) alpontjában felvett büntetést valósítja meg, míg az 1947. évi XIX. tv. 3. §-ában foglalt büntett megállapítására csak abban az esetben kerülhet sor, ha a cselekmény a gyűlölet felkeltésére nem alkalmas. (B. K. 218. sz.)

Alsó bíróságaink az ellenforradalom leverése után ezeket a szempontokat nem látták tisztán, a Legfelsőbb Bíróság azonban következetesen érvényesíti gyakorlatában — s ilyen értelemben szab irányt az alsó bíróságok működésének is — az izgatással kapcsolatosan az elmúlt években kialakult álláspontját, és az izgatás büntettségének az ellenforradalmi eseményekkel kapcsolatos elkövetési magatartások értékelésében kialakított fenti szempontjait.

*

Az ellenforradalom által elkövetett köztörvényi és államellenes bűncselekmények felszámolása, e harc eljárási és anyagi jogszabályainak, bírói gyakorlatának egyes elvi és gyakorlati kérdései ma a gyakorlati jogászok figyelmének előterében állnak. Mind az elméleti, mind a gyakorlati jogászok feladata e problémák tisztázása útján az egységes jogalkalmazás biztosítása. Ennek érdekében az ellenforradalom bűnözésének felszámolására irányuló büntetőjogi harc kérdései beható elemzést igényelnek, amelyet sikeresen csak az elméleti és gyakorlati jogászok kollektív munkája tud elvégezni. E kérdésekben felmerült tapasztalatok általánosítása nem kis jelentőségű az új büntető törvénykönyv kodifikálásának szempontjából sem. Ezért remélhető, hogy e kérdések széleskörű megvitatása és beható vizsgálata jogi folyóiratainkban és tudományos életünkben folytatódni és erősödni fog.

Horváth Tibor

Az Országgyűlés két ülészakának munkájához

Az ellenforradalom fegyveres leverése óta Országgyűlésünk már két ülészakot tartott. Ez a tény is bizonyítja az országban bekövetkezett gyors konszolidációt. A két ülészak eredményei egyben híven tükrözik az alkotmányos rendünk helyreállítására irányuló törekvés sikereit is. Az Országgyűlés a néphatalom egyedüli letéteményese. Nem véletlen az, hogy az ellenforradalom egyik központi feladatának tartotta az Országgyűlés megsemmisítését. Ezzel szemben ugyancsak törvényszerű, hogy az ellenforradalom fegyveres leverése után államvezetésünk legfontosabb feladatának tekintette nemcsak az Országgyűlés összehívását, de az alkotmányban lefektetett vezető helyének megerősítését is.

Ugyancsak az alkotmányos rend biztosítására irányuló törekvés mutatkozik meg abban, hogy az Országgyűlés általános helyettesítő szerve, a Népköztársaság Elnöki Tanácsa, az állami élet vezetésében — az alkotmánynak megfelelően — kezdetől kivette a részét. Így 1956. november 4-én — az alkotmány által biztosított jogkörében — létrehívta a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányt.

Az Országgyűlés munkája különben már jóval az első ülészak megkezdése előtt megindult, mégpedig azokban a keretekben, amelyeket az 1956. augusztusi országgyűlési határozat lefektetett. Így az Országgyűlés állandó bizottságai már 1956. decemberében megkezdtek munkájukat és egy sor feladatkörükbe tartozó kérdésben nyilvánították véleményüket, segítették a Minisztertanács munkáját. Március elején az Országgyűlés mezőgazdasági állandó bizottsága a földművelésügyi miniszter beszámolója alapján megvitatta a magyar mezőgazdaság helyzetét és javaslatokkal fordult a kormányhoz. Ugyanebben az időben az Országgyűlés jogi bizottsága meghallgatta az igazságügyminiszter beszámolóját, és már akkor megvitatta az államigazgatási eljárásról készült törvényjavaslatot, amelyet az Országgyűlés ez évi második ülészakán fogadott el. A jogi állandó bizottság ezt követő ülésén albizottságot küldött ki, amely felülvizsgálta a tanácsapparáusra vonatkozó racionalizálási rendelkezések mikénti végrehajtását. Jellemző, hogy 1957. március végén a megyei képviselői csoportok elnökei már összeültek, a megyei képviselői csoportok munkatiltásának és munkamódszerének megbeszélése végett. Ugyanettől az időponttól kezdve a képviselők a választóknak rendszeresen tartanak beszámolókat, általában az Országgyűlés egész munkájában egyre jobban előtérbe került a választók és a képviselők kapcsolatának megjavítására irányuló — az 1956. 1. sz. országgyűlési határozatban lefektetett — feladatok megoldása is.

Mindezek a tények azt is tanúsítják, hogy az Országgyűlés munkája úgyszólván alig szünetelt. Sőt, az Országgyűlésnek az ülésszakokon kívüli és a két ülészakon végzett munkáját figyelembe véve azt is meg kell állapítani, hogy az elmúlt nehéz hónapok ellenére az Országgyűlés munká-

jában bizonyos mértékű fellendülés, fokozottabb aktivitás tapasztalható. A fejlődés kétségtelen tendenciája az Országgyűlés vezető helyének megszilárdítása, az alkotmányban lefektetett tényleges helyének megerősítése felé mutat.

*

Országgyűlésünk fejlődése szempontjából a két utóbbi (a májusi és a júniusi) ülészak csak egy-egy lépést jelentett, mert nem vetette fel — és természetesen nem is vethette fel egy ülésen — Országgyűlésünk összes szervezeti és hatásköri problémáit. Ennek ellenére államjog-tudományunknak egyik fontos feladata, hogy ezeket a lépéseket is értékelje és általánosítsa a leszűrhető tapasztalatokat. Ebből a gondolatból kiindulva szeretnénk néhány megjegyzést tenni az Országgyűlés két ülészakának munkájához.

1. Az első új és szembeötlő jelenség: *a két ülészak őszinte, nyílt hangja.*

Kétségtelen, hogy már az 1956. júliusi-augusztusi ülésszakon is jelentkeztek a nyílt eszmecsere jelei, mégis a legutóbbi ülésszakok azok, amelyek — nem utolsósorban a kormány őszinte hangja és nyíltsága nyomán — ez messzemenően kibontakozott. Hozzájárult ehhez az is, hogy az Országgyűlés elé kerülő ügyeket a képviselők jóval előbb ismerték meg. A legtöbb hozzászólás pl. éppen a terv- és költségvetési javaslatok tárgyalásánál hangzott el, tükrözve azt, hogy ezeket a javaslatokat részleteiben először az egyes állandó bizottságok tárgyalták meg, és több esetben módosító indítványokat is terjesztettek az Országgyűlés elé. Az ülészak jó előkészítéséhez feltétlenül hozzájárult a megyei képviselői csoportok működésének megkezdése is, hiszen ezek segítségével a képviselők előzetesen saját választói kerületük szempontjából is megvitatták az Országgyűlés elé kerülő javaslatokat.

Az Országgyűlés nyílt és őszinte hangja, az országgyűlési képviselőknek a választókerület problémáival való megismerkedése hozzá fog járulni a képviselők felelősségérzetének fokozódásához és ezen keresztül a képviselők munkájának megjavulásához is.

2. Az Országgyűlés ülésszakainak jelentőségét az is kiemeli, hogy *napi rendjükön jelentős, az ország élete szempontjából igen fontos javaslatok szerepeltek.* Így jelentős helyet kapott az Országgyűlés munkájában a közvetlenül alárendelt szervek ellenőrzése és kiegészítése is. Ebben a körben az Országgyűlés meghallgatta a Minisztertanács és az Elnöki Tanács beszámolóját, megvitatta és jóváhagyta a Minisztertanács programját, megválasztotta a Minisztertanácsot és kiegészítette az Elnöki Tanácsot. Komoly interpellációkra is sor került. Hasonlóan jelentősek az Országgyűlés saját szervezetével és működésével kapcsolatos határozatok: az Országgyűlés módosította ügyrendjét, új állandó bizottságokat hozott létre és két évvel meghosszabbította megbízatásának idejét.

Végül külön ki kell emelnünk az Országgyűlés által elfogadott új törvényeket: az Országgyűlés meghatározta az ország ez évi népgazdasági tervét és költségvetését, módosította az alkotmányt, újból szabályozta az állampolgárságra vonatkozó rendelkezéseket és megalkotta az államigazgatási eljárásra vonatkozó kódexet.

a) Mind a Minisztertanács, mind az Elnöki Tanács beszámolóját áthatotta az a tudat, hogy *e két szerv egész tevékenységéért az Országgyűlésnek felelős*. Kádár János a minisztertanács beszámolójában külön is hangsúlyozta: „... a kormány számot kíván adni az Országgyűlésnek tevékenységéről és azokról a körülményekről, amelyek között munkáját megkezdte és végezte...” Ugyanígy Dobi István, az Elnöki Tanács beszámolójában: „A Népköztársaság Alkotmányának rendelkezései értelmében jelentést kell tennem az Elnöki Tanácsnak az Országgyűlés 1956. augusztus 3-án berekesztett ülészsaka óta kifejtett működéséről.”

Az Elnöki Tanács beszámolójának jóváhagyásánál az eddigiekhez viszonyítva új típusú, alkotmányos jelentőségű aktussal is találkozunk. Alkotmányunk ugyanis az Elnöki Tanács beszámolási kötelezettségét szabályozva, nem tesz különbséget az *Elnöki Tanács saját hatáskörű feladatai* és az *Országgyűlés helyett ellátott feladatok* között. Ezért az eddigi országgyűlési gyakorlat szerint az Elnöki Tanács csak általános beszámolót adott, amelyet az Országgyűlés globálisan fogadott el, és a beszámoló elfogadásánál nem tett különbséget a helyettesítés vagy a saját hatáskörben elvégzett feladatok között. Ezzel a gyakorlattal ellentétben, az Országgyűlés ez évi első ülészsakán amellett, hogy meghallgatta és elfogadta az Elnöki Tanács beszámolóját, kifejezetten jóváhagyta a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány megalakítására és kinevezésére vonatkozó elnöki tanácsi aktusokat is. A kérdés újszerűségét az is kiemeli, hogy a kinevezési aktus jóváhagyása nem jelentette a Minisztertanács megerősítését, hiszen az Országgyűlés ezután választotta meg a Minisztertanácsot.

A gyakorlat által felvetett e példa is bizonyítja, hogy az Elnöki Tanács és az Országgyűlés hatáskörét a lehetőséghez képest pontosabban kell *körülhatárolni* és *elválasztani*. A fejlődés irányát feltétlenül abban kell látnunk, hogy az Elnöki Tanács mint az Országgyűlés által választott államhatalmi szerv, helyettesíthesse ugyan az Országgyűlést — ez gyakorlatilag is szükséges és alig elkerülhető —, de e helyettesítés eseteiben is fokozni kell az Elnöki Tanács felelősségét az Országgyűlés plénuma irányában. Az Elnöki Tanács felelőssége további fokozásának egyik módja éppen az lehetne, hogy az Országgyűlés helyettesítése folytán tett intézkedéseiről külön is beszámoljon és ezeket az intézkedéseket az Országgyűlés egyenként és kifejezetten hagyja jóvá. A kérdés ilyen irányú megoldása nem kíván alkotmánymódosítást — hiszen az alkotmány a beszámolás módjára nem tér ki, ugyanakkor az Elnöki Tanács fokozott felelősségének hangsúlyozása az Országgyűlés súlyának növelése által még jobban

kiemelné államszervezetünk szocialista demokratizmusát. A fenti kérdés természetesen csak kis részét képezi annak a tudomány és a gyakorlat előtt is álló feladatnak, hogy az Országgyűlés súlyának emelése érdekében rendezni kell az Elnöki Tanács és az Országgyűlés külön-külön hatáskörét.

b) Az Országgyűlés vezetőszeropét emeli ki és a Minisztertanács ellenőrzésének egyik jelentős formáját jelenti az országgyűlési képviselőket megillető *interpellációs jog*. Az Országgyűlés legutóbbi ülészsakán elhangzott hat interpelláció mutatja az Országgyűlés vezető szerepének növekedését, az Országgyűlés ellenőrző munkájának erősödését. Ebben is az 1956-ban már elindult fejlődés további kibontakozását kell látnunk.

Feltétlenül hangsúlyozni kívánjuk az interpelláció gyakorlati megvalósulásának óriási jelentőségét és ezért fel kell vetnünk interpellációs gyakorlatunk egyes problémáit.

Az interpellálók között szerepelt Mónus István képviselő, aki egyes állami tulajdonban levő házigatlanok sorsát vetette fel. Az interpelláció elhangzása után az elnök bejelentette, hogy mivel a földművelésügyi miniszter az Országgyűlés üléséről igazoltan távol van, a képviselő a választ 30 napon belül írásban fogja megkapni. Ez kétségtelenül megfelel az új ügyrendnek, amely lehetőséget ad az interpellációk írásbeli megválaszolására is. Alkotmányunk 27. § (3) bekezdése szerint viszont az interpellált miniszter, illetve minisztertanácsi tag a választ az Országgyűlés ülésén köteles megadni. Az Országgyűlés plénuma előtti válaszadásnak alkotmányos jelentősége van. Az Országgyűlés 1956-ban elfogadott ügyrendjének 48. § (4) bekezdése is kimondja, hogy az interpellációra adott válasz felett végső soron az Országgyűlés dönt. Az interpelláció intézménye éppen azzal válik az országgyűlés ellenőrző munkájának egyik fontos részévé, hogy az interpellált választ az Országgyűlés ülésén köteles megadni és a válasz felett maga az Országgyűlés plénuma dönt. A képviselő ugyanis a felmerült kérdéseket külön is megbeszélheti a miniszterrel — ennek a kérdésfeltevésnek nem kell okvetlenül interpellációs formát ölteni. Ha viszont az interpellációt csak a képviselőknek adandó kötelező válaszadásra szorítjuk, akkor az interpelláció intézménye elveszti eredeti célját: nagymértékben kiesik az Országgyűlés ellenőrző munkájának formái közül. Igaz, hogy — mint ezt a fenti példa is bizonyítja — előadódhatnak olyan okok (pl. a kérdés megválaszolása hosszabb vizsgálatot igényel), amelyek lehetetlenné teszik a miniszter azonnali válaszadását. Ezt a gyakorlati problémát azonban úgy kell megoldani, hogy az interpelláció eredeti célját és hivatását ne veszítse el. Vagyis: a konkrét esetben a megoldás csak az lehet, hogy a miniszter ugyan kötelezhető arra, hogy a képviselőnek az interpellációra 30 napon belül írásban választ adjon — ha az Országgyűléstől engedélyt kapott a válaszadás meghosszabbítására —, de ez a minisztert nem mentheti fel az alól, hogy választ az Országgyűlés ülésén is előadja. Így csorbitat-

lanul érvényesülhet az az elv, hogy az interpelláció elfogadása felett végső fokon az Országgyűlés határoz.

c) Az Országgyűlés *belső szervezetével és működésével* kapcsolatos határozatok közül az országgyűlési ügyrend 15. §-ának kiegészítésével kapcsolatban kell megjegyzéseket tenni.

A határozat *újabb három országgyűlési állandó bizottságot* hozott létre (államigazgatási, munkaügyi és építésügyi állandó bizottság); ezzel az országgyűlési állandó bizottságok száma 13-ra emelkedett. Ha csak önmagában az állandó bizottságok számában bekövetkezett változásokat nézzük — 1949-ben még csak 4, ma pedig 13 állandó bizottság van —, akkor is le kell vonni azt a következtetést, hogy az Országgyűlés ülésen kívüli munkája szintén nagymértékben kiterjedélyesedett, sokoldalúvá vált. Erre jellemzőek azok az adatok is, amelyeket a tanulmány elején közöltünk az országgyűlési állandó bizottságok munkájáról. Ma már alig múlik el hét, hogy ne értesülne az ország lakossága az Országgyűlés egy-egy állandó bizottságának üléséről, vitájáról, kezdeményezéseiről. Az Országgyűlés munkájának ilyen irányú fejlődése feltétlenül megnyugtató és arra mutat, hogy Országgyűlésünk egyre inkább képessé válik tényleges feladatának betöltésére. Az állandó bizottságok munkáján keresztül a képviselők maguk is közvetlenül belelátnak az államvezetés problémáiba és ez feltétlenül ki fog hatni az országgyűlési plénum munkájának színvonalára is.

Amellett, hogy hangsúlyozzuk az állandó bizottságok munkájának fontosságát és rámutatunk az e téren elért komoly haladásra, feladatunknak tartjuk, hogy felhívjuk a figyelmet olyan jelenségekre, amelyek az állandó bizottsági munka nagy pozitívumai mellett ma ugyan jelentékteleneknek tűnhetnek, de állandósulásuk esetén hátráltatják az Országgyűlés egészének eredményes munkáját.

Az állandó bizottsági ülések napirendjén egyre sűrűbben szerepelnek az egyes miniszterek beszámolói. Az állandó bizottságok egyre többet foglalkoznak más állami szervek konkrét munkájával, ellenőrzik és javaslatokkal segítik ezek munkáját. Önmagában mindez feltétlenül helyes és eredményes munkát takar. Az állandó bizottságoknak éppen az a feladata, hogy meghatározott szakterületeken az Országgyűlés előkészítő, véleményező szervei legyenek és az Országgyűlés két ülésszaka között ennek érdekében foglalkozzanak szakterületük adott legfontosabb problémáival. Ha az állandó bizottságok ilyen kérdésekkel foglalkoznak, akkor az élet által felvetett problémákkal ismerkednek meg, megismerik a kormányzás problémáit és feladatait. Az állandó bizottság tevékenysége viszont el fog térni igazi feladatától és jellegétől, ha ez a munka, hogy úgy mondjuk „önállósodik”, elszakad az Országgyűlés egész munkájától. Az állandó bizottságoknak ugyanis alapvetően mégis az a feladata, hogy kiegészítsék, segítsék az Országgyűlés plénumának munkáját. Egész tevékenységüket ebben az irányban kell fejleszteni, egész munkájukat ennek kell alárendelni. Helytelen irányba tolódna el tehát az

állandó bizottságok munkája, ha működésük csak az államigazgatási szervek és azok vezetőinek ellenőrzésére és beszámoltatására korlátozódnék. Abban az esetben, ha az Országgyűlés olyan feladatot akar megoldani, amelyet az Országgyűlés egész plénuma nem tudhat elvégezni (pl. egy-egy aktusa végrehajtásának konkrét ellenőrzése), helyesebb, ha nem az állandó bizottságok egyikét bízta meg a feladat megoldásával — ezzel esetleg eltorzítaná az állandó bizottságok fent meghatározott jellegét — hanem külön e célra *ideiglenes bizottságot* hoz létre. Itt van és ezért van jelentősége annak, hogy Országgyűlésünk ideiglenes bizottságokat is alakíthat.

Amennyiben az állandó bizottságok feladata és ezzel jellege eltér az Országgyűlés közvetlen aktív segítésétől és függetlenedik az Országgyűlés plénumának előkészítésétől, ez különböző nehézségeket teremthet és esetleg elvezethet az Országgyűlés ülése jelentőségének és vezetőszerének csökkenéséhez is. Így pl. ha az egyes szakminiszterek állandó és szoros kapcsolatban állnak az országgyűlési állandó bizottságokkal és az állandó bizottság mintegy a minisztérium véleményező szervévé nőné ki magát, akkor ez esetenként sértetheti, vagy legalábbis háttérbe szoríthatja az Országgyűlés irányító munkáját. Más oldalról problémákat vethet fel a miniszter és a Minisztertanács egymáshoz való viszonyában is.

Az Országgyűlés és az állandó bizottságok munkájában ezek a problémák eddig még nem merültek fel, de vannak olyan jelek, amelyek az állandó bizottságok munkájában az ilyen irányú működés kiszélesedése felé mutatnak. Ezért véleményünk szerint már most helyes ezekre a veszélyekre felhívni a figyelmet. Helyesnek tartanánk azt is, ha az Országgyűlés maga is megvizsgálná állandó bizottságainak munkamódszerét, a gyakorlatban kialakult munkaterületeiket és ezzel is segítséget nyújtana az állandó bizottságok helyének kialakításában.

d) Az Országgyűlés által alkotott törvények közül jelentőségükben is kiemelkednek az ez évi *terv- és költségvetési törvények* és az *alkotmányt módosító törvény*.

Az Országgyűlés ez évi első ülésszakán három irányban módosította az alkotmányt: 1. meghatározta a Magyar Népköztársaság új címerét és zászlaját, 2. módosította az alkotmány 22. §-át és a Minisztertanács megnevezése mellé zárójelbe tette „a magyar forradalmi munkás-paraszt kormány” elnevezést, és végül 3. az alkotmány szövegéből kihagyták a minisztériumok felsorolását és a 24. § helyébe a következő szöveg került: „A Magyar Népköztársaság minisztériumainak felsorolását külön törvény tartalmazza.”

Az Országgyűlés törvényalkotó munkájánál nem mutatkoztak meg kellő mértékben azok a pozitív előremutató jelek, mint az eddig tárgyalt kérdéseknél. Ennek egyik oka kétségtelenül az, hogy mindkét ülésszakon az általános törvényalkotásnál jelentősebb kérdések — a kormány beszámolója és programja, másrészt a terv és költségvetés — is szerepeltek az Országgyűlés

napirendjén. Az aktivitás gyengüléséhez az is hozzájárult, hogy olyan szakkérdésekről volt szó, amelyekre a képviselők nem voltak eléggé felkészülve. Ez azonban arra is figyelmeztet bennünket, hogy az Országgyűlés munkájának megjavítása érdekében *sokkal nagyobb gondot kell fordítani a törvényalkotás munkájára*. Ennek érdekében lehetőséget kell teremteni arra, hogy a képviselők a javaslatban szereplő szakkérdésekben a gyakorlati problémákat is megismerhessék és választókerületükben megtalálják a kapcsolatot az érintett szakigazgatási szervekhez is.

e) Az előzőekben elmondottakból is kitűnően a *Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány jogi helyzete* lényegében eddig is az alkotmányban szabályozott Minisztertanács jogi helyzetének felelt meg. A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormánynak az Elnöki Tanácshoz, az Országgyűléshez, illetve az Országgyűlés szerveihez való viszonya, a kormány ténylegesen gyakorolt hatásköre mind azt tükrözi vissza, hogy a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány jogilag, a Minisztertanács helyének megfelelő jogi helyzetet tekintette maga számára is irányadónak. Mindez egyben azt is jelenti, hogy az ellenforradalom leverése óta államszervezetünk ilyen vonatkozásban is alkotmányos rendünket szilárdította meg és a „kormány” elnevezés semmilyen vonatkozásban nem akart visszatérést jelenteni a burzscá parlamentáris kormányzati formákhoz. Ebből azt a határozott következtetést is le kell vonni, hogy a forradalmi munkás-paraszt kormány elnevezésnek az alkotmányba való bevétele egyedül történeti nézőpontból jelentős.

f) A minisztériumok felsorolásának az alkotmányból való kihagyása eddig többször felmerült alkotmányos jelentőségű problémát oldott meg. Felszámolta azt a formailag az alkotmányba ütköző gyakorlatot, hogy minisztériumokat ugyan az Elnöki Tanács is felállított, illetve megszüntetett, de azt az Országgyűlés legközelebbi ülésén az alkotmányban is „átvezette”.

A minisztériumok felsorolásának az alkotmányból való kihagyását helyeselnünk kell azért

is, mert ezzel olyan rész maradt ki az alkotmány szövegéből, amely természeténél fogva a legtöbb változásnak volt kitéve. Ez azután azt eredményezte, hogy alkotmányunkat sokszor évente többször is változtatni kellett, anélkül, hogy ez az alkotmány tartalmi változását eredményezte volna.

A minisztériumok felállításának és megszüntetésének ez az új módja azonban nem szüntette meg az évek óta fennálló probléma teljességét. A mai konstrukció ugyanis most már jogilag is lehetővé teszi, hogy az Elnöki Tanács általános helyettesítő hatáskörénél fogva minisztériumokat hozzon létre, illetve szüntessen meg. Az alkotmánymódosítás azzal, hogy a minisztériumok felsorolását külön törvényre bízta, maga is abból indult ki, hogy a *minisztériumok szervezete olyan nagy horderejű kérdés, amelyet csak az Országgyűlés dönthet el*. Az Elnöki Tanács széleskörű helyettesítő hatáskörénél fogva azonban e területen is helyettesítheti az Országgyűlést, törvényerejű rendelettel minisztériumokat hozhat létre, vonhat össze vagy szüntethet meg. A kérdést véglegesen csak az Országgyűlés és az Elnöki Tanács hatáskörének elhatárolása oldhatja meg; mégpedig úgy, hogy az Elnöki Tanács általános hatáskörét megszüntetjük és meghatározott, az alkotmányban is körülírt esetekben adjuk meg részére az Országgyűlés helyettesítő hatáskörét.

*

Az Országgyűlés plenumának munkáján és az ülés előkészítésén végigtekintve — mint láttuk — igen sok pozitív, előremutató jelenséget találunk. Ezek sok esetben határozott előrelépést jelentenek, több esetben csak felvillantják azokat az új vonásokat, amelyek feljogosítanak bennünket arra, hogy az Országgyűlés munkájának komoly fejlődésére következtethessünk. Fejlődésének eddigi útja biztosítékot jelent arra, hogy Országgyűlésünk egyre inkább elfoglalja azt a szerepet az állami szervek rendszerében, amelyre alkotmányunk feljogosítja és kötelezi államunk demokratizmusának kibontakozása érdekében.

Schmidt Péter

A szovjet jogtudomány egyes kérdéseiről*

1.

A kommunista párt és a szovjet kormány állhatatos harcot folytat a szocialista demokrácia további kifejtéséért és a szocialista törvényességnek minden eszközzel történő megszilárdításáért. A párt és a kormány az utóbbi években egész sor fontos rendszabályt fogadott el, amelyek a szovjet állampolgárok jogvédelmének és az egész szocialista jogrendnek a megerősítésére irányulnak. A párt és a kormány a demokratikus centralizmus lenini elveire támaszkodva következetesen

tovább erősíti a szövetséges köztársaságok szuverenitását. Kiszélesedtek a szövetséges köztársaságok jogai a gazdasági és kulturális építés terén. A Szovjetunió kommunista pártja központi bizottságának februári teljes ülésén hozott határozatnak megfelelően a közeljövőben gyökeresen átszervezik az ipar és az építőipar irányításának szerkezetét, a gazdasági élet irányítása terén a központosított állami vezetésnek a helyi gazdasági, párt- és szakszervezeti szervek szerepe fokozásával való összhangba hozatala alapján.

A Szovjetunió Legfelső Tanácsának hatodik ülésszaka a szövetséges köztársaságok hatáskörébe utalta a bírósági szervezetre és a bírósági eljárásra

* Az Izvesztija 1957. március 1-i számából. Fordította: Dr. Timár István

vonatkozó törvények meghozatalát, valamint a polgári és büntető törvénykönyvek elfogadását is. A Szovjetunió hatáskörében csak a bírósági szervezetre és a bírósági eljárásra vonatkozó törvények, valamint a polgári és büntető törvényhozás alapelveinek megállapítása maradt. Ezzel kapcsolatban az a feladat áll előttünk, hogy nagy munkát végezzünk mind a Szovjetunió, mint a szövetséges köztársaságok törvényeinek átvizsgálása és tökéletesítése terén.

A szovjet jogászok kötelessége, hogy a legaktívabban részt vegyenek a párt és a kormány által hozott mindazoknak a rendszabályoknak a végrehajtásában, amelyek a szövetséges köztársaságok jogainak kiszélesítésére és a népgazdaság vezetése új formáinak megteremtésére, a szovjet törvényhozás tökéletesítésére és a szocialista törvényesség megszilárdítására vonatkoznak.

A párt XX. kongresszusa joggal hívta fel a figyelmet a szovjet jogtudományra az élet követelményeitől való elmaradására. Ezt az elmaradást mindenekelőtt azok a körülmények magyarázzák, amelyek között hosszú éveken keresztül folyt a tudományos munka a jog terén, továbbá az a káros befolyás, amelyet a személyi kultusz erre a munkára gyakorolt és mindaz, ami ezzel összefüggött. Ezért az elmaradásért a hiba jelentős részben magukat a jogtudósokat terheli.

Sok éven át a szovjet jogtudományban vezető szerepet játszottak A. J. Visinszkij akadémikus munkái. A kialakult körülmények folytán ezek nemcsak hogy nem részesültek bírálatban, hanem Visinszkij munkáit mértéktelenül dicsőítették, jóllehet ezek helyes tételek mellett egész sor komoly tévedést is tartalmaztak. Ez az állapot nagy kárt okozott a szovjet jogtudomány fejlődésében.

A szovjet jogtudósok halaszthatatlan feladata, hogy átvizsgálják A. J. Visinszkij elméleti hagyatékát és sokoldalú bírálatban részesítsék a munkáiban foglalt téves megállapításokat.

2.

A jog területén működő tudományos dolgozók hosszú ideig irányító jellegűnek fogadták el A. J. Visinszkij-nek „A szovjet szocialista jogtudomány alapvető feladatai” címmel 1938. július 16-án a szovjet jog- és államtudomány kérdéseivel foglalkozó első össz-szövetségi összejövetelen tartott előadását.¹ Ez az előadás a szovjet jogtudomány helyzetének helytelen, a tényeknek meg nem felelő jellemzését adta. Visinszkij megállapítása szerint abban az időszakban a jogélet frontján állítólag provokátorok és árulók működtek, akik elszabották a tudományos munkát és tudatosan ártalmas nézeteket hirdettek a jog- és államelméletben. A szovjet jogászoknak annál inkább el kellett hinniük ezeket a vádakokat, mivel ezek attól a személytől eredtek, aki akkor a Szovjetunió ügyészének tisztét töltötte be.

A Visinszkij által rajzolt kép azonban — mint ez most ismeretessé vált — nyilvánvalóan eltorzít-

totta a valóságot. A Beria bandájának leleplezésével kapcsolatban az utolsó években végrehajtott felülvizsgálat megmutatta, hogy azokat a jogi tudományos dolgozókat (Kriienko, Pasukanisz, Cseljapov és mások), akiket Visinszkij árulónak és kártevőnek minősített, az 1936. és 1938. közötti években törvénytelenül ítélték el és most teljes egészében rehabilitáltak.

Az említett személyek tudományos műveiben pozitív eredmények mellett természetesen sok hibás nézet is található, amelyeket a szovjet jogtudomány nem fogadhat el. Ez azonban semmiféleképpen sem szolgálhatott indokul a szovjet jogtudomány olyan formában történő jellemzésére, ahogyan ezt Visinszkij előadásában tette.

Ez az előadás a helytelen elméleti tételek egész sorát is tartalmazta, amelyek csak megzavarták a kommunista párt által a szocialista törvényesség megszilárdítása érdekében folytatott harcot.

Habár előadásában A. J. Visinszkij helyesen hívta fel a szovjet jogászok figyelmét annak szükségességére, hogy rendszeresen tanulmányozzák a jogszabályokat és a hatályban lévő szovjet törvényeket, ami pozitív szerepet játszott a jogi nihilizmus ellen folytatott harcban, mégis ártalmas álláspontja a szocialista jog fogalma terén egyoldalú és ezért téves volt. A szocialista jog lényegének meghatározásánál kizárólag „az uraknak és az alávetettségnek a jogban kifejezésre jutó kapcsolataiból” indult ki (84. oldal). Az ilyen egyoldalú álláspont mellett nem véletlenül került el a szovjet jogászok figyelmét az állampolgárok alanyi jogainak egész problémaköre.

A kommunista párt arra tanít bennünket, hogy a szocialista társadalom polgárait megillető szent és sérthetetlen jogok védelmét a szocialista törvényesség egyik alapvető feladatának tekintsük. A polgárok jogai csak a szocialista társadalomban fejlődhetnek ki sokoldalúan és nyerhetnek teljes kielégítést, mert a szocialista állam nemcsak a törvényben nyilvánítja ki ezeket, hanem megvalósításukat is biztosítja mind jogi, mind pedig meghatározott anyagi eszközökkel. A szocialista emberek meg lehetnek győződve arról, hogy bárki merésznél is megsérteni ezeket a jogokat, az illetőt elkerülhetetlenül eléri a szovjet törvény szigorú büntetése.

A szocialista társadalom polgárait megillető alanyi jogok egész problémakörének tudományos kidolgozása nagy politikai jelentőséggel bír. Ezért eléggé sajnálatos, hogy az „Állam- és jogelmélet” címmel már 1956-ban kiadott új tankönyvben ez a kérdés nem foglal el megfelelő helyet. Sőt ezen túlmenően a tankönyv szerzői igyekeztek még az alanyi jog szakkifejezést is felszámolni. És ez nem véletlen. A polgárokat megillető alanyi jogok problémaköre jelentőségének a szovjet jogi irodalomban tapasztalható lebecsülése Visinszkij „irányító jellegű” előadásában gyökerezik.

Helytelen volt Visinszkij irányelve az úgynevezett „gazdasági jog” felszámolására is. Ennek a jogágazatnak a felszámolására az szolgált ürü-

¹ A. J. Visinszkij: A szovjet állam- és jogtudomány kérdései. Két tanulmány. Bp. 1950. 83–87. old.

gyül, hogy a kidolgozásában részt vett tudósok a vélt „kártévk” sorába tartoztak. Az ezen a területen elkövetett tévedések kiigazítása helyett „egyszerűbb” megoldást találtak: a szovjet jogtudománynak ezt a fontos ágát „nemlétezőnek” nyilvánították. A gazdasági jognak, mint a szovjet jogtudomány külön ágának felszámolása arra vezetett, hogy a gazdasági élet jogi szabályozásának egész sor területe a szovjet jogászok látóhatárán kívül maradt. A szovjet jogtudomány sok éven keresztül nyilvánvalóan nem kielégítő mértékben tanulmányozta a jogi szabályozás kérdéseit az ipar, a kereskedelem, a szállítóipar területén, valamint a feltalálói tevékenység terén.

A népgazdaság érdekei feltétlenül megkövetelik, hogy a szovjet jogászok mielőbb betöltsék ezt a rést tudományos munkájukban és kellő figyelmet szenteljenek az iparjog, a kereskedelmi jog és a szállítási jog legfontosabb kérdései kidolgozásának. Ez a feladat különösen aktuálissá vált a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottsága februári teljes ülésén hozott határozatok folytán.

A szovjet jogászok előtt egy általánosabb kérdés is felmerül, nevezetesen annak a szükségessége, hogy megvizsgálják a szocialista jog ágazatainak azon elavult rendszerezését, amelyet Visinszkij adott meg említett előadásában. Ennek a kérdésnek alkotó módon való megvizsgálása és eldöntése jelentős segítséget nyújthat a szovjet törvények kodifikálására és tökéletesítésére ez idő szerint folyamatban levő munkához.

3.

A szocialista törvényesség megszilárdítása és a polgári jogok védelmének fokozása szempontjából különleges jelentőséggel bír a törvényesség betartása az ügyészi és bírósági szervek munkájában. A szocialista eljárási törvények a bírósági és ügyéségi dolgozóktól minden egyes bírósági ítélet szigorú megalapozottságát és törvényességét követelik meg. A vizsgálati szervek és a bíróság helyes működéséhez a szovjet bizonyítási elmélet hivatott segítséget nyújtani. A perbeli bizonyítékok elméletének szentelte Visinszkij is egyik alapvető művét, ami több ízben került kiadásra.²

A perbeli bizonyítékok elméletének legfontosabb kérdése az igazság fogalmának értelmezése a büntető eljárásban. A szovjet bíróságnak bűnösséget megállapító ítélete nem alapulhat csupán a bíróságnak a vádlott bűnösségére vonatkozó feltevéseiben. Az ítéletnek az ügyre vonatkozó objektív igazság megállapításán kell alapulnia. Más szavakkal a bíróságnak az a feladata, hogy teljes hitelességgel állapítsa meg, miszerint a szóban forgó személy valóban bűnös a terhére rótt bűncselekmény elkövetésében.

A. J. Visinszkij az abszolút és relatív igazságra vonatkozó marxi—lenini tanítás helytelen értelmezésével „A bizonyítékok értékelésének kérdése a szovjet büntető eljárásban” címmel még 1937-ben

megjelent cikkében azt hangoztatta, hogy a bíróság csak a viszonylagos igazság megállapítására képes, ezt pedig úgy fogta fel, mint annak megállapítását, hogy a vádlott a legnagyobbfokú valószínűséggel elkövette a cselekményt.³ Annak a megállapítása azonban, hogy a szóban forgó személy a bűncselekményt csak valószínűleg követte el, a valóságban azt jelenti, hogy az ügyben még nem derítették fel az objektív igazságot. A viszonylagos igazság a marxista számára jól lehet nem teljes, nem abszolút, de mégis objektív igazság.

Figyelembe kell venni, hogy a burzsoá eljárási jogászok az idealista filozófiára támaszkodva már régen annak bizonyítására törekedtek, hogy amennyiben a bíróság a legnagyobbfokú valószínűséggel azt állapítja meg, hogy a vádlott követte el a bűncselekményt, ez elegendő bűnösséget megállapító ítélet hozatalához. Az igazságnak ilyen felfogása a büntető eljárásban a burzsoá bíróság számára az önkényeskedés filozófiai igazolására szolgál.

Visinszkij nézete lényegileg a burzsoá jogászoknak ezt a gondolatát vitte át a büntető eljárás szovjet elméletébe.

Az igazság kedvéért meg kell említeni, hogy 1950-ben Visinszkij fellépett azok ellen, akik továbbra is ilyen nézeteket hirdettek. Ennek során azonban nem tartotta szükségesnek megmondani azt is, hogy az általa bírált eljárási jogászok, akik az ő tekintélyével fedezték magukat, csupán azokat a nézeteket frissítették fel, amelyeket ő maga hozott forgalomba. Ezen túlmenően „A perbeli bizonyítás elmélete” című könyvében az 1937-ben megjelent cikkével kapcsolatban a következőket írta: „Ma is vallom azt az álláspontot. Az a követelmény hogy a bíróság ítélete abszolút igazság megtestesítője legyen, a bírói tevékenység feltételei között teljesíthetetlen” (226. oldal). Ennek eredményeként a bizonyítékok elméletének alapvető kérdését — az igazság helyes, materialista értelmezését a büntető eljárásban — Visinszkij munkáiban nyilvánvalóan összekuszálta.

Téves volt Visinszkij elképzelése az igazság megismerésének folyamatáról is a bűncselekmények vizsgálatánál. Visinszkij véleménye szerint az emberi értelem erőfeszítésein alapuló tudományos tevékenységtől eltérőleg, az igazságnak a bírák részéről történő megállapítása állítólag „minden értelmi és erkölcsi erejük, egész jellemük” tevékenységének eredménye (204. oldal).

Az ilyen nézet ellentétben áll a megismerés materialista elméletével. Ezen felül távolról sem új nézet. A burzsoá eljárás elméletben szintén találkozunk olyan nézettel, hogy a büntető ügyek vizsgálatának folyamatában az igazság megismerése nem annyira az értelem, mint inkább az „erkölcsi erők”, a szív és az akarat segítségével történik, amelyek az értelemnek bizonyos döntéseket diktálnak. Visinszkij nézete lényegileg ezeket a tételeket viszi át a szovjet jogelméletbe.

² A. J. Visinszkij: A perbeli bizonyítás elmélete a szovjet jogban. Akadémiai Kiadó Bp. 1952.

³ „A büntetőpolitika kérdései” IV. könyv, 19. oldal, 1937.

Ez gyakorlatilag csak indokolatlan és alaptalan tételek igazolására szolgálhat, mert még soha és senkinek sem sikerült megismerni valamit „jellemének” vagy „erkölcsi erőinek” segítségével.

Helytelen volna, ha úgy vélnénk, hogy Visinszkijnek „A perbeli bizonyítás elmélete a szovjet jogban” című munkájában minden tévedés; ebben a műben sok helyes tétel és a szovjet eljárásjogi tudomány szempontjából érrekes gondolat található (például a közvetett bizonyítékok bizonyító erejének értékelésére vonatkozólag). Ennek ellenére meg kell állapítani, hogy amennyiben továbbra is minden bírálat nélkül fogadnánk el Visinszkijnek ezt a művét, ez akadályozná a szovjet eljárásjogi tudomány fejlődését.

4.

A szocialista törvényességnek az ügyészségi és bírósági szervek munkájában való további megszilárdítása szempontjából nagy jelentőséggel bír a vádlottat a büntető eljárásban megillető jogok kérdésének helyes eldöntése. Visinszkij munkái ezzel a kérdéssel kapcsolatban is egész sor téves megállapítást tartalmaznak, amelyeket mellőznünk kell.

A szovjet büntető eljárási jog egyik fő tétele abban áll, hogy a vád köteles összegyűjteni a szóban forgó személynek a bűncselekmény elkövetésében való bűnösségére vonatkozó bizonyítékokat. A bizonyítás terhe mindig a vádhatóságra hárul. Ez alól a szabály alól nem szabad semmiféle kivételt tenni. Ezért feltétlenül tévesnek kell minősíteni Visinszkijnek azt a megállapítását, hogy „míg az előterjesztett vád bizonyításának kötelezettsége a vádlót terheli, a terhelt, illetőleg a vádlott sem ment a bizonyítás kötelezettségétől, az általa védelmére felhozott állítások tekintetében” (278. oldal). Nyilvánvaló, hogy ez a gyakorlatban a vádlottat rendkívül kedvezőtlen eljárásjogi helyzetbe hozná, minthogy az esetek egész sorában a vádlott nem képes a rendelkezésére álló eszközökkel bizonyítani állításainak helyességét, még akkor is, ha ezek önmagukban véve helyesek. Visinszkij nézete ellentétben áll a szovjet törvény egyes követelményeivel is, mivel az OSZFSZK büntető eljárási törvénykönyvének 111. cikke arra kötelezi a vizsgálati szerveket, hogy az összes körülményeket, tehát úgy a vádlottat terhelő, mint őt mentő, mind a vádlott felelősségét súlyosbító, mind az enyhítő körülményeket tisztázzák.

A vizsgálati és a bírósági szervek munkájában megengedhetetlen a vádlott által bűnösségére vonatkozólag tett beismerés túlértékelése. A szovjet büntetőper számára a beismerés nem „a bizonyítékok királynője”, sőt ezen túlmenően a beismerés az ügyben rendelkezésre álló más bizonyítékok által történő alátámasztása nélkül önmagában véve semmiféle bizonyító erővel nem bírhat. Ez alól a szabály alól Visinszkij alap nélkül lényeges kivételt állított fel; önálló bizonyító erőt tulajdonított a vádlott beismerésének a szovjetellenes bűncselekményekkel kapcsolatos ügyekben. Ez nyilvánvalóan helytelen irányban befolyásolta a

vizsgálati és bírósági szerveket, alkalmas volt arra, hogy a vizsgálatot helytelen útra terelje és lehetőséget nyújtott megalapozatlan ítéletek hozatalára.

Visinszkij sok megállapítása a büntetőjog terén is ellentétben áll a szocialista törvényesség megszilárdítására irányuló feladattal. Többek között helytelen az a nézete, hogy a bűnrészességért való büntetőjogi felelősségre vonás szempontjából nem szükséges megállapítani az okozati összefüggést a bűnrészes cselekménye és a bűncselekmény tettesének elkövetési tevékenysége között. „A szovjet szocialista jogtudomány alapvető feladata” című, már említett előadásában rámutatott a következőkre: „Kétséget ébreszt helyessége tekintetében a részesség fogalmának olyan kezelése, amely szerint a részesség olyan tevékenység, amely okozati kapcsolatban van a tettes által előidézett bűnös eredménnyel... A részesség fogalmához nem az okozati kapcsolat meglétére, hanem általában a kérdéses személy és a végrehajtott bűncselekmény közötti kapcsolat meglétére van szükség” (81. oldal). Nem nehéz megérteni, hogy az ilyen irányelv a gyakorlat számára csak a leggyászosabb következményekkel járhatott: ez a nézet elméletileg igazolta sokaknak megalapozatlan büntetőjogi felelősségre vonását.

Nem mozdította elő a törvényesség megszilárdítását az sem, ahogyan Visinszkij a jog olyan fontos kategóriáját, mint a bűnösség kategóriáját értelmezte.

A néhány évvel ezelőtt lefolyt vita során a szovjet jogászok megvédték a bűnösség helyes materialista felfogását azokkal a kísérletekkel szemben, amelyek arra törekedtek, hogy gyakorlatunkra ráerőszakolják a bűnösség úgynevezett „értékelési” fogalmát. Ezen alapjában véve idealista elmélet szerint a vádlott elítélése vagy felmentése nem annak az objektív ténynek a megállapításától függ, hogy elkövette-e szándékosan vagy gondatlanul ezt vagy azt a társadalomra veszélyes cselekményt, hanem attól, hogy miképpen értékeli a bíróság a vádlott magatartását és személyiségét. Elméletileg a bűnösség értékelési elméletén alapszik a bírósági önkény és a szocialista törvényesség megsértésének igazolása.

A szovjet büntetőjog szerint a szóban forgó személyt csak abban az esetben lehet bűnösnek minősíteni, ha szándékosan vagy gondatlanságból követte el a társadalomra veszélyes cselekményt. Visinszkij pedig igyekezett a szándékot és gondatlanságot a bűnösség fogalmának határain túl kiterjeszteni és ilyen módon ténylegesen az „értékelési” elmélet híveihez csatlakozott.⁴

*

A Kommunista Párt a szovjet jogtudósoktól azt követeli, hogy mélyrehatóan tanulmányozzák és alkotó módon dolgozzák fel a szovjet jogtudomány aktuális kérdéseit.

⁴ Lásd a „Szovjet állam és jog” című folyóirat 1953. évi 4. számának 23. oldalát.

A szovjet jogtudósoknak nem szabad elfeledkezniük arról a kötelességükről, hogy kérelmelte-
len harcot kell folytatniuk az imperialista ideológusok jogi elméletei ellen, azok ellen az elméletek ellen, amelyek igazolják a kapitalista kizsákmányolást, a dolgozók jogfosztottságát, az agresszív háborúkat és a gyarmatok kirablását.

A szovjet jogászok előtt álló felelősségteljes feladatok megkívánják egész munkájuk eszközei és elméleti színvonalának emelését, a téves tételekkel való határozott szakítást, mert ezek akadályozzák a jogtudomány fejlődését és zavarják a szocialista törvényesség további megszilárdítása érdekében folytatott harcot.

A. Piontkovszkij

Az ügyészi általános felügyeletről a Német Demokratikus Köztársaságban*

Az 1952. esztendő döntő év a Német Demokratikus Köztársaságban. Ez az első öt éves terv éve volt, amelyben Németország Szocialista Egységpártjának II. Pártkongresszusa azt a történelmi jelentőségű határozatot hozta, hogy meg kell kezdeni a szocializmus alapjainak tervszerű lerakását a Német Demokratikus Köztársaságban. Ebből a munkások és parasztok államára a többiek között az a feladat hárult, hogy olyan törvényeket alkossanak, amelyek biztosítják a szocializmus győzelméhez a termelőerők szükséges fejlődését, az államhatalom megszilárdítását és a tömegek öntudatának fejlődését. E célból 1952-ben a Német Demokratikus Köztársaság legfelsőbb népképviselői szerve, a Népi Kamara, fontos új igazságügyi törvényeket hozott, így a bírósági szervezeti törvényt, a büntető eljárási törvényt, a fiatalok bíróságáról szóló törvényt, az ügyészségről szóló törvényt. Az ügyészségi törvény nem lépett régi törvény helyébe, mint a többi felsorolt törvény. Németországban ugyanis először szabályozták külön törvénnyel az ügyészség feladatát, szervezetét és szerkezetét. E törvénnyel ruházták rá az ügyészségre azt a funkciót, hogy biztosítsa a törvények megtartását. A Legfőbb Ügyész — és megbízásából a köztársaság valamennyi ügyésze — gyakorolja a legfelsőbb felügyeletet a Német Demokratikus Köztársaság törvényeinek és rendeleteinek szigorú megtartása felett.

Németország Szocialista Egységpártjának 1956. áprilisában tartott III. Pártkongresszusa behatóan foglalkozott a demokratikus törvényesség és az ügyészség, valamint az igazságügyi szervek munkájának kérdéseivel. A III. Pártkongresszusnak a Német Demokratikus Köztársaságban a demokrácia további kiszélesítésére vonatkozó intézkedéseiről szóló javaslatából adódik többek közt annak a szükségszerűsége, hogy ki kell építeni az ügyészségnek a törvények pontos megtartására, különösen pedig a polgárok jogai korlátozásának megakadályozására vonatkozó felelősségét. Ez nemcsak a polgároknak a büntető-eljárásban való jogaira vonatkozik, hanem a törvényesség biztosítására is az általános felügyelet megjavítása által. A Legfőbb Ügyész azt a feladatot kapta, készítse el az ügyészi felügyeletről szóló szabályzatot. Ez a szabályzat nem

lép majd az ügyészségről szóló törvény helyébe, hanem az eddigi tapasztalatok alapján részletesebben, mint ahogy azt a törvény teszi, meg fogja állapítani az ügyészség jogait és kötelességeit.

A törvényességnek az általános felügyelet keretében történő ellenőrzése alá esik minden minisztérium, hivatal és az alájuk rendelt szervek és intézmények, valamint a kerületi, járási és községi tanácsok.¹ Ez alá esnek a vállalatok és szövetkezetek is. Végül kiterjed az általános felügyelet a társadalmi szervezetekre is, amennyiben ezek állami vagy gazdasági tevékenységet folytatnak. A munkatársak viszonya a mindenkori társadalmi szervezethez az alapszabályban vagy a működési szabályzatban van szabályozva, amelyek megtartását nem az általános felügyelet, hanem a szervezetek tagjai és szervei kell biztosítsák. A Német Demokratikus Köztársaság minisztertanácsa nem tartozik a Legfőbb Ügyész felügyelete alá, mert az ügyészség alá van rendelve a minisztertanácsnak. A népképviselőket szintén nem tartoznak az ügyészség felügyelete alá. Ha valamely népképviselő olyan határozatot hoz, amely nem felel meg a demokratikus törvényességnek, akkor az ügyész erre figyelmezteti a közvetlen felettes végrehajtó szervet. A végrehajtó szervnek joga van egyelőre függőben tartani a törvényellenes határozat végrehajtását. A törvénytelen határozat hatályon kívül helyezése azonban csak a közvetlen felettes népképviselő által történhetik. Megfelelő kezdeményezést ehhez az a végrehajtó szerv végez, amely az ügyésztől értesítést kapott a népképviselő törvénytelen határozatáról.

E cikk keretében lehetetlen megtárgyalni mindazt a tapasztalatot amelyet az általános felügyelet gyakorlása során szereztünk. A cikk ezért csak olyan kérdésekre korlátozódik, amelyek a Német Demokratikus Köztársaságban az általános felügyelet szempontjából jelenleg különös jelentőséggel bírnak.

1. Az általános felügyelet keretében történő ellenőrzés megkülönböztetése más állami szervek által gyakorolt ellenőrzéstől.

¹ A Német Demokratikus Köztársaságban a tanács kifejezés a végrehajtó bizottságot is jelenti. — (Fordító megjegyzése.)

* Fordította: Dr. Alth Guidó.

2. Az általános felügyelet elhatárolása az ügyészi felügyelet más fajtáitól.

3. Módszerek az utasítások és határozatok felülvizsgálatánál.

4. A panaszfeldolgozás módszerei.

5. Az óvás formája.

1.

Fontos dolog az általános felügyelet keretében történő ellenőrzés megkülönböztetése más állami szervek által gyakorolt ellenőrzéstől. Ennek a helyes megválaszolásától függ, hogy az ügyész milyen módon szerez tudomást törvénysértésekről és milyen feladatokat tűzhet maga elé. E kérdés megválaszolásának fontossága van továbbá az általános felügyelet tárgyi szempontból való elhatárolása, a törvényességi ellenőrzés, és ama jogi formák szempontjából, amelyekben ez megvalósul. Az ügyészségről szóló törvény felsorolja azokat a lehetőségeket, amelyekkel az ügyész rendelkezik, hogy törvénysértésekről tudomást szerezzen. Kívánságára megkapja a minisztériumoktól és hivataloktól, valamint az egyéb igazgatási és gazdasági szervektől az összes utasításokat, határozatokat és egyéb rendelkezéseket, amelyeket ezek a Német Demokratikus Köztársaság törvényeinek és rendeleteinek végrehajtására kibocsátottak. Hatóságoktól, szervezetektől, üzemektől és az államigazgatási apparátus funkcionáriusaitól az ügyész írásbeli és szóbeli jelentéseket kap olyan tényekről, amelyekből valamely törvény vagy rendelet megsértésére lehet következtetnie. Ilyen tényekről a sajtóból is értesülhet. A törvényességi felügyeletet az ügyész azáltal is gyakorolja, hogy átveszi a polgároknak törvényes jogaik és érdekeik megsértésére vonatkozó panaszait és ezeknek utána jár. Végül az ügyész bírósági tárgyalások anyagából is értesül olyan tényekről, amelyek államapparátusi szervek vagy funkcionáriusok által elkövetett törvénysértésre engednek következtetni.

Ezt az ügyészségről szóló törvényben foglalt szabályozást eleinte az ügyészek nem mindig vették figyelembe. Az ügyészség új feladatait a lakosság még nem ismerte és nem is népszerűsítették kellően azokat. Az ügyész tehát ritkán szerzett tudomást törvénysértésekről. Ahelyett, hogy a törvényadta lehetőségekkel éltek és azt továbbfejlesztették volna, sok ügyész az ötletszerű ellenőrzés módszeréhez folyamodott, hogy lássa, vajon nincs-e valahol valami rendellenesség. Így pl. az egyik kerületi ügyészség általános felügyeleti osztálya egész sor üzletben azt ellenőrizte, hogy betartják-e a megállapított zöldségárakat, holott ez azoknak a közigazgatási szerveknek feladata, amelyeknek hatáskörébe az áellenőrzés tartozik. Vagy pl. az ügyészek azt a feladatot tűzték maguk elé, hogy felülvizsgálják, vajon a burgonyabogár-irtási akció során a földek tulajdonosai kitették-e a megfelelő jelzéseket? Az ilyen ellenőrzéseket a községi tanácsok kötelesek végrehajtani. Lényeges segítséget nyújtott e kérdések tisztázásához a Szovjetunió és a népi demokráciák

irodalma. Ma már az ilyen ellenőrzések, amelyeket az a félelem sugallt, hogy valamiféle törvényellenesség történhetett, amiről az ügyész nem szerzett tudomást, lényegében a múlté. Most már elhatárolják a törvények, határozatok és rendeletek végrehajtásának az államigazgatási szervek vagy az e célból létesített ellenőrző szervek (Állami Ellenőrzés Központi Bizottsága, Állami Kereskedelmi Felügyelet, Munkavédelmi Felügyelőség) által végzett belső ellenőrzést, a törvények megtartásának az ügyészség által az általános felügyelet keretében gyakorolt ellenőrzésétől. A végrehajtás belső ellenőrzése kiterjed az igazgatás egész feladatkörére, a helyes végrehajtásra, a végrehajtás eredményeire. A törvény szerint lehetséges és megengedett cselekmény célszerűségének kérdése is felülvizsgálat alá esik. A végrehajtás ellenőrzésének keretében a helyszínen adminisztratív utasításokat is lehet adni. Ezzel szemben az ügyész feladata az, hogy az általános felügyelet gyakorlása során az igazgatási és gazdasági szervek tevékenységét egyedül a törvényekkel való összhang oldaláról vizsgálja. Az általános felügyelet akkor kezdődik, amikor törvénysértésre utaló támpont merül fel. Az ügyészség, mint minden, más állami szervtől független államhatalmi szerv, az egyetlen olyan szerv, amely törvényellenes határozatokkal szemben általános óvási joggal van felruházva. Nem jogosult azonban más állami szervek rendelkezéseit hatálytalanítani, módosítani vagy végrehajtásukat félbeszakítani.

Amennyiben a törvény megtartásának ellenőrzését csak akkor lehet fogatosítani, ha törvénysértésekre utaló támpontok forognak fenn, akkor felelni kell arra a kérdésre, honnan szerzi az ügyész az ilyen támpontokat. Ezek panaszokból, a dolgozókkal törvényekről és rendeletekről folytatott beszélgetésekből adódnak, főleg azokból, amelyek élet- és munkaviszonyaikat közvetlenül érintik. Az ügyész a vállalatok termelési értékeztein és alkalmazottaik egyéb gyűlésein való részvétele alkalmával is figyelmes lesz törvényteleniségekre. Nem utolsó sorban az ügyésznek jó kapcsolattal kell rendelkeznie a párt- és szakszervezeti szervek felé. Ez hatékonyan segíti őt abban, hogy megállapíthassa a törvények megtartását az igazgatási szerveknél, a vállalatoknál, mezőgazdasági termelőszövetkezeteknél, a gép- és traktorállomásoknál. Az államigazgatási szervek, különösen az állami kereskedelem szervei szintén közölhetnek vele törvénysértési eseteket. A törvénysértésekről a legtöbb tudomást, közömbös, hogy az említett források közül honnan, az az ügyész szerzi, aki bizalmat élvez. De a polgárok, a társadalmi szervezetek, az igazgatási és gazdasági szervek bizalmát csak az az ügyész élvezi, akinek szilárd kapcsolata van a dolgozókkal és aki, hála a magas politikai és szakmai tudásnak, eredményesen elhárít bármilyen törvényteleniséget.

Állami szervek, vállalatok, fogyasztási szövetkezetek stb. beadványainál azonban az ügyésznek ügyelnie kell arra, hogy az illető szerv ne olyan hiányosságokat és nehézségeket adjon elő törvény-

sértésként, amelynek kiküszöbölésére az alulról jövő bírálat segítségével saját maga köteles. Így pl. a fogyasztási szövetkezetek egyik kerületi szerve az ügyésznel panaszt tett arról, hogy a kereskedelmi és ellátási minisztérium rendelkezése következtében nehezen értékesíthető árukat kapott. Nem az ügyész feladata, hogy az általános felügyelet útján e téren változást idézzon elő, sokkal inkább a kerületi szervnek magának kell bírálatot gyakorolnia az illető minisztériummal szemben és esetleg a felérendelt szervet támogatás végett segítségül hívnia. Ha ilyen jelenségekre nem vigyáznak eléggé, úgy az ügyész más állami szervek, valamint a szövetkezeti szervezetek segédszervének vagy „levélhordójának” szerepébe kerül.

Hogyan jár el az ügyész, ha törvénysértésre utaló támpontokat kap és ha már bizonyóságot kell szereznie, vajon tényleg fennforognak-e ilyenek? Lehetősége van arra, hogy a helyszínen a vállalatoknál, az államigazgatás hivatalaiban vizsgálatokat tartson, amelyek során az aktákba és iratokba való betekintéssel megvizsgálja a tényállást. Erdemi felvilágosításokat kérhet a vezetők-től vagy más munkatársaktól. Fennáll továbbá annak a lehetősége, hogy az illető szerv vagy vállalat vezetőjétől az ügyészszégi törvény alapján kérhesse, hogy az revíziót vagy vizsgálatot hajtsa végre és ennek eredményességét írásbeli jelentés formájában előre meghatározott idő alatt közölje az ügyésszel. Tapasztalat szerint az illető szervek vezetői kiküszöbölik a vizsgálatnál napfényre kerülő törvénytelenéseket, úgy, hogy azután további ügyészi tevékenykedés felesleges. Ha azonban ez nem történik meg és megkísérlik a törvényteleniséget igazolni, vagy azt ilyenek nem ismerik el, az ügyész óvást emel. Vannak olyan esetek is, amelyekben az ügyész más szerveket, pl. a Munkavédelmi Felügyelőséget, olyan hibákra figyelmezteti, amelyek az általa kívánt vizsgálat alapján váltak ismeretessé. A vezetők-től vizsgálatok tartásának megkívánása mint módszer, akkor bizonyult célra vezetőnek, ha támpontok merültek fel arra nézve, hogy egy egész törvénykomplexumot nem tartottak be. Lássunk erre egy példát. Németország Szocialista Egységpártjának egy a városi küldöttek részére tartott konferenciája az egyik városban, amelyben a textilipar van túlsúlyban, egyes textilüzemekről a minőség megjavítását követelte, amit jobb munkafegyelemmel kellene elérni. A járási ügyész a Németország Szocialista Egységpártja járási vezetőségének az ügyben jártas elvtársaival folytatott megbeszélésen áttekintést szerzett a vállalatoknál levő helyzetről. Ennek kapcsán értesült többek közt arról, hogy a javaslatokról és találmányokról szóló törvényi rendelkezéseket nem tartják meg. Erre meglátogatta az egyik vállalatot és e területen valóban számos törvényteleniséget állapított meg. A vállalatvezetőtől most már vizsgálat megtartását kérte, amelynek folyamán a törvénytelenéseket kiküszöbölték. Megállapította továbbá az ügyész e vállalat egyik osztályán, hogy rossz minőség gyártása esetén a munkások

figyelmeztetése a munkarenddel ellentmondó módon történt. Az erre való tekintettel más osztályokon végrehajtott vizsgálatok, amelyek a munkásokkal és mesterekkel folytatott megbeszélések útján történtek, ugyanerre az eredményre vezettek. A vállalat vezető kollektívájával, beleértve a párttitkárt és az üzemi szakszervezeti bizottság elnökét, tartott megbeszélésen aztán a vállalatvezető kötelezte magát e törvénytelenések megszüntetésére.

Támpontok az ilyen vizsgálatokhoz akkor is adva vannak, ha egyes járási ügyészek óvásai következtében kitűnik, hogy egy bizonyos törvénysértés általános jelenség. Ilyen esetekben a törvénysértések elleni harc a Legfőbb Ügyész, ha az ilyen támpont csak egy kerületben adódik, akkor a kerületi ügyész keret-munkatervének súlypontja lesz. Helytelen ilyen esetben válogatás nélkül egy vagy több vállalatot, mezőgazdasági termelőszövetkezetet vagy gép- és traktorállomást kiemelni. Az ügyésznek inkább tájékozódnia kell arról, hogy járásában melyek azok a vállalatok, amelyekben ezek a törvénysértések elsősorban felmerülnek. Ez a tanácsülési anyagok értékelése, más ellenőrző szervek jelentéseinek átnézése útján történik.

Törvénysértések kiküszöbölésének gyakran nemcsak az a lényege, hogy elérje a konkrét esetben a törvényesség helyreállítását. Törvénysértések pregnáns esetei, valamint olyanok, amelyekről ismeretes, hogy gyakran ismétlődnek, más módszerekkel is elháríthatók, mint azokkal, amelyeket az ügyészszegről szóló törvény meghatároz. Pl. ha az igazgatási funkcionáriusok szakfolyóiratában cikk jelenik meg a rendbírságok kiszabásánál mindig visszatérően elkövetett törvénytelenésekről, akkor arra is rá kell térnünk tehát, hogy a törvénytelen igazgatási döntések ellen emelt óvásokat is leköszölje e folyóirat.

2.

Az ügyész által feldolgozott anyag gyakran tartalmaz törvényteleniségre utaló támpontokat különböző ügyészi munkaterületekről. Ezért tisztázni kell az általános felügyelet elhatárolását az ügyészszég egyéb felügyeleti tevékenységétől. A felügyeleti tevékenység különféle fajtáinak egymástól való elhatárolása ellenére az ügyészi felügyeletnek egységet kell alkotnia. Az ügyészszég különféle munkaterületeinek kölcsönösen ki kell egymást egészíteniök. Az ügyészszegről szóló törvény külön fejezetekben szabályozza a felügyeletet a nyomozati eljárásban és a vizsgálati szakaszban, az általános felügyeletet és a büntetés végrehajtása, valamint az annak foganatosítása feletti felügyeletet.

A hatásköri döntésnek nemcsak formális jelentősége van. A hatáskör felelősséget jelent valamely kérdés megoldásáért. Kétségtelen, hogy mindenekelőtt tisztázni kell, hogy tulajdonképpen milyen jogterülethez tartozik a szóbanforgó ügy. Ez az ügyésztől az egyes jogterületek tárgyának alapos ismeretét kívánja meg. Egyidejűleg tekin-

tetbe kell venni, milyen ügyészi eszközök állnak rendelkezésre a törvényteleniségek megszüntetésére. Így pl. egy polgár panaszt emelt az ügyész-nél azért, hogy a községi tanács a tőle bérelt földterületért nem fizeti neki a bért olyan összegben, mint amiben megegyeztek. A vizsgálat kiderítette, hogy ebben az esetben polgári jogi jogviszonyról van szó és hogy az ügyész az általános felügyelet révén nem rendelkezik olyan eszközzel, hogy az illető polgárt jogához hozzásegítse; szükséges volt tehát, hogy őt a rendes bírósághoz utasítsa. Ha azonban ez az ügy bíróság elé került, az ügyésznek az ily eljárásban írásban, vagy a tárgyaláson való részvétel formájában közre kell működnie. (A Legfőbb Ügyész utasítása szerint az ügyész közreműködése minden olyan polgári ügyben kötelező, amelyben legalább a felek egyike népi tulajdont képvisel.)

Ebből az eljárásból tudomást szerez az ügyész arról, hogy a községi tanács elnöke azért nem teljesíti már rendszeresen a bérfizetést, mert a járási tanács pénzügyi osztályának vezetője neki ilyen utasítást adott. Ezen utasítás ellen az ügyész az általános felügyelet keretén belül óvást emel, mivel az osztályvezető nem jogosult a polgármesternek mint a községitanácselnökének utasítást adni és ez az utasítás szabályszerű szerződést sért. Az ilyen munkamódszer felel meg az ügyészségi törvénynek; az ügyész bírósági tárgyaláson figyelt fel erre a törvénytelen igazgatási aktusra. Büntetőügyekből is gyakran adódnak támpontok az igazgatási hatóságok által elkövetett törvénysértésekre. Így a vádlottnak a főtárgyaláson való kihallgatásából kiderült, hogy a szakszervezeti pénzek elsikkasztásának motívuma a súlyos testi fogyatékosok járadékának törvénytelen csökkentése volt. A szociális juttatásokra vonatkozó akták felülvizsgálata kiderítette, hogy a csökkentés valóban törvénytelen volt. Ezt tehát hatálytalanították.

A hatáskörök elhatárolása és az ügyészi tevékenység egységének megteremtése különösen a kerületi ügyészségeknél fontos, mert ezeken külön osztályok működnek az állam elleni bűncselekmények, egyéb bűnözések, polgári ügyek és az általános felügyelet részére. Egyszerűbb a helyzet a járási ügyészségeknél, amelyek rendszerint két-három ügyészből állnak.

Az a gondolat, hogy az ügyészi tevékenység az egyes jogterületek funkcionális elhatárolása ellenére egységet képez, vezetett oda, hogy valamely területen észlelt törvénysértési támpont esetén más területeken is vizsgálatokat végezzenek és komplex feladatokat tűzzenek ki. Így pl. az egyik nagyüzem munkásával folytatott beszélgetésen megállapítást nyert, hogy ott törvénytelen túlóráztatás folyik. Minthogy továbbá szakszervezeti funkcionáriusokkal folytatott megbeszélésekből kiderült, hogy az üzemben igen erős a munkásfluktuáció, a törvénysértésre utaló egyik támpont, nevezetesen a törvénytelen túlórák, valamint az erős fluktuáció alapján komplex vizsgálatot hajtottak végre a munkajogi rendelkezések megtartására vonatkozóan. Ebben részt-

vett a kerületi ügyészség minden osztálya, valamint az illetékes járási ügyész. A vizsgálat megkezdése előtt megállapították, hogy milyen súlypontok szerint kell dolgozni. A vonatkozó törvényeket a vizsgálatot tartó ügyészek kollektívája még egyszer átbeszélte. A vizsgálat eredményeként azonban nemcsak azt állapították meg, hogy törvénytelen túlórázás folyt. Kiderült, hogy egyeztetőbizottságok munkaiügyi viták eldöntésére, amelyeknek minden osztályon lenni kellene, nem léteztek. Az üzemi szakszervezeti vezetőség a munkásokat panaszaikkal a vállalat jogtanácsához utasította. A jogtanácsos a munkásokat „jogi érvekkel felvilágosította”, úgyannyira, hogy a munkások céltalannak látták azt, hogy az egyeztetőbizottsághoz forduljanak. Ez az egyik formája volt a bírálat elnyomásának, egyik oka a fluktuációnak. Hibák voltak a munkavédelem terén is, megsértették mindenekelőtt a munkásoknak a munkavédelmi előírások kioktatásáról szóló rendelkezéseket. A népi tulajdon olyan fosztogatásait, amelyeket közölni kellett volna az ügyésszel, vagy a vizsgáló szervvel, a vállalat-vezetőség egyszerűen feddével büntette. Ezeket és más törvényteleniségeket a dolgozókkal több osztályösszejezővel megvitatták azzal a céllal, hogy az egész személyzetet éberségre és a törvénytisésekkel szembeni türelmetlenségre neveljék. A törvényteleniségeket a vállalat vezetősége megszüntette, illetve a megfelelő eljárásokat vezette be. A komplex vizsgálatoknak ezek a módszerei még a kezdet kezdetén vannak. A tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy a reszortszellem leküzdése az az eszköz, amellyel növelni lehet a törvényességi ellenőrzés hatásságát.

3.

A törvényességi felügyeletet az ügyész azáltal is gyakorolja, hogy kívánságára megkapja a minisztériumoktól és hivataloktól, valamint az összes egyéb igazgatási és gazdasági szervektől az összes utasításokat, határozatokat és egyéb rendelkezéseket, amelyeket a Német Demokratikus Köztársaság törvényeinek és rendeleteinek végrehajtására bocsátottak ki. Ezeknek az utasításoknak, határozatoknak stb.-nek felülvizsgálata eleinte elmaradt a panaszok feldolgozása mögött, és pedig mind számszerű terjedelmében, mind pedig az általános felügyelet eredményei tekintetében, ami többek között a törvénysértések kiküszöbölésében kell hogy megmutatkozzék. Ennek oka az volt, hogy az ügyészeknél hiányzott a gyakorlat az ilyen jellegű törvényességné az igazgatás általi megtartására vonatkozó ellenőrzésekben.

Először is abból indultak ki, hogy valamennyi utasítást és körrendeletet stb., amelyet pl. a kerületi tanács a járási tanácsnak adott, felül kell vizsgálni. De kiderült, hogy ez a módszer csak minden eredmény nélküli, formális átnézéshez vezetett.

Azért, hogy az ügyészi munka ne aprózódjék és forgácsolódjék szét, szükségesnek bizonyult a gondos válogatás. Ez mindenekelőtt

aszerint történik, vajon a rendelkezés vagy utasítás egyáltalán felülvizsgálható-e. A kerületi és járási tanácsok, valamint ezek osztályai nemcsak a törvények végrehajtására adnak ki közvetlenül rendelkezéseket és utasításokat, hanem kiadnak olyanokat is, amelyek kizárólag az igazgatási munka belső szolgálati folyamatát vagy szervezeti kérdéseket szabályoznak. A rendelkezéseknek és utasításoknak ezeket a fajtáit rendszerint figyelmen kívül lehet hagyni. Nincs bennük semmi olyan, amit a törvényesség szempontjából felül kellene vizsgálni. A kiválasztás továbbá azoknak a súlypontoknak figyelembevételével történik, amelyek a törvényesség megtartása területén mindenkor megvannak. Az ügyész feladatait egy meghatározott időszakban általában, és az általános felügyelet feladatait különösen a párt, a Népi Kamara és a kormány határozatai adják meg. Ennek megfelelően állítják fel mindig egy negyed évre a Legfőbb Ügyész keret-munkaterveit. Ezeket a keret-munkaterveket a kerületi ügyészek és a járási ügyészek konkretizálják. Ez azt jelenti, hogy az egyes feladatokat, amelyeket a kerületben vagy a járásban meg kell oldani, a kerületek és járások helyi sajátosságainak figyelembevételével a kerületi ügyészek és a járási ügyészek állapítják meg és tűzik ki az egyes feladatok megvalósítására szolgáló határidőket. Németország Szocialista Egységpártja III. Pártkongresszusának ez év áprilisában tartott tanácskozásaiából és határozataiból az egész állami tevékenységre három fő feladat adódik: a demokrácia széleskörű kiterjesztése, a demokratikus törvényesség megszilárdítása és a Német Demokratikus Köztársaság közgazdaságának további fejlesztése. Arról van tehát szó, hogy a törvényességi ellenőrzés szempontja szerint felismerjük az általános felügyelet számára a megfelelő feladatokat. A törvényességi felügyeletnek akkor kell érvényesülnie, ha törvényeket sértettek meg, mindenekelőtt azt kellett megvizsgálni, hogy a törvényi rendelkezések meg nem tartása folytán milyen akadályok állnak szemben a demokrácia széleskörű kiterjesztésével. E kérdéssel való foglalkozás ismételtén megerősítette, hogy a demokratikus törvényesség szigorú megtartása mindenekelőtt olyan területeken, mint pl. a dolgozók jogainak biztosítása, előmozdítja a demokrácia széleskörű kiterjesztését. Fordítva azonban a dolgozók jogainak bármilyen megsértése aláaknázza ezeknek a munkás- és paraszthatalommal szembeni bizalmát, elkeseríti őket, gátolja a nagy teljesítményekre vonatkozó kezdeményezésüket és megbénítja a társadalmi munka iránti hajlandóságukat. A tapasztalatok alapján tehát megvizsgálták, milyen törvényi rendelkezések vannak már, amelyek a demokrácia széleskörű kiterjesztését szolgálják, amelyeknek különlegesen tárgya a dolgozók jogainak biztosítása és hogy ezeket a törvényeket milyen módon sértik meg. Eszerint a keret-munkatervek súlyponti feladatait az alábbiak alkotják: az újítási és találmányi ügy területén a törvényi rendelkezések megtartásának ellenőrzése (az újítási javaslatok határidő szerinti

feldolgozása, a törvényeknek megfelelő díjazás), — az államigazgatási szervek által kiszabott törvénytelen rendbírságok és fegyelmi büntetések kiküszöbölése, gondoskodás a bér törvényes kiszámításáról mindenekelőtt olyan dolgozóknál, akik mint képviselők vagy népi ülnökök működnek, és akikre e tevékenységükből nem származhat anyagi hátrány, azoknak az előírásoknak szigorú megtartása, amelyek szerint a dolgozók beadványait és javaslatait fel kell dolgozni.

A párt által kitűzött feladatok teljesítése megköveteli azonban nemcsak a szigorú törvényességi ellenőrzést, hanem az ügyész jobb kapcsolatát a helyi népképviselőkkel és általában a dolgozó tömegekkel. A népképviselők állandó bizottságai utasítást kapnak, hogy módszereikkel olyan feladatokat oldjanak meg, amelyeken az ügyészség is dolgozik. Ennél az ügyészségeknek támogatni kell az állandó bizottságokat. Így pl. a néprendőrségi és igazságügyi állandó bizottság foglalkozhat azzal, hogy hogyan hajtják végre az elbocsátott foglyoknak a termelés folyamatába történő beállításáról szóló utasítást. Ehhez szükség van a néprendőrségi és igazságügyi állandó bizottságnak a járási tanács belügyi osztályán végrehajtott ellenőrzésére, amely ezért a feladatért felelős. A megfelelő támogatást az ügyész nyújtja, aki tapasztalataiból rá tud mutatni ez utasítás végrehajtásánál mutatkozó hibákra. Avagy arra buzdítják a helyi ipari állandó bizottságot, hogy foglalkozzék azzal, vajon a helyi ipari vállalatoknál megalakultak-e az egyeztető bizottságok a munkaügyi viták elintézésére és összetételük helyese-e? Az ügyész a jövőben beszéljen a népképviselők előtt is a népi tulajdon védelméről, a hozzá befutó panaszok elemzéséről, a kriminalitás alakulásáról a járásban. Vegyen részt a képviselői kabinetek ama rendezvényein, amelyeken a küldöttekkel (képviselőkkel) ismertetik a legfontosabb törvényeket. Az összes rendezvényeken az ügyész rendszeres jogi propagandát folytasson azzal a céllal, hogy a képviselők és minden más dolgozó ismeretét köztársaságunk törvényei tekintetében gazdagítsa és állam- és jogtudatukat fejlessze.

Ilyen, a keret-munkatervben lerögzített területekre összpontosul most már az utasítások, rendelkezések és egyéb intézkedések felülvizsgálata is, amely célra az államhatalom helyi szerveitől, a tanácsoktól az e területeken kiadott anyagokat bekérik. Az anyagoknak a helyi tanácsoktól való bekérésénél figyelembe kell venni, hogy egy bizonyos területen nemcsak egy, hanem több szakigazgatási ágnak is kell utasításokat kiadnia, mert ezek külön-külön foglalkoznak az egész terület egyes részfeladatainak végrehajtásával.

A tanácsok határozatainak felülvizsgálatánál a súlypontot ugyancsak a keret-munkaterv határozza meg. Mindebből adódik az, hogy a súlypontokat nem szabad csak úgy kigondolni, mint ahogy azt még gyakran teszik, hanem azokat alaposan meg kell ismerni. Ellenkező esetben elmegyünk a fejlődés támasztotta problémák

mellett. A kerületi és járási tanácsok határozatainak felülvizsgálata azonban nem korlátozódik kizárólag csak a keret-munkatervben meghatározott súlypontokra. Az ügyészségi törvény szerint a kerületi és járási ügyészek jogosultak részt venni a kerületi tanácsok, illetve a járási tanácsok ülésein. Az ügyészi felügyeletről készülő új szabályzat is szól a tanácsüléseken való részvételről. A tanácsüléseken való részvételnek az a célja, hogy megakadályozza törvénytelen határozatok létrejöttét, azáltal, hogy az ügyész a határozathozatal előtt jogi aggályát nyilvánítja. A tanácsülésen az ügyész állandóan tájékozódik a kerületben vagy járásban uralkodó helyzetről. Végül közli az ügyész a tanáccsal különleges tapasztalatait a napirend bizonyos pontjaival kapcsolatban. Ezért kell az ügyésznek is megkapnia azokat a határozati javaslatokat és anyagokat, amelyeket a tanácsülés előkészítése alkalmával a tanács-tagoknak megküldenek. Az ügyésznek a tanácsülésben betöltött feladata megköveteli, hogy a határozati javaslatokat és anyagokat alaposan átvizsgálja. Az ügyész azonban a tanáccsal szemben nem köteles a határozati javaslatok ilyen jogi előzetes felülvizsgálatára, éspedig azért, hogy a tanács ne hivatkozhatna az ügyész állásfoglalására, vagy pedig az ügyész hallgatásából ne következtethessen arra, hogy a tanácsi javaslat a törvényességnek megfelel. A javaslatnak az ügyész általi felülvizsgálata nem mentesíti a tanácsot felelőssége alól. Az ügyész sem itt, sem más helyzetben nem lehet a tanács jogtanácsosa. De formális és állásával, mint állami funkcionáriusával, összeegyeztethetetlen lenne, ha az ügyész nyugodtan nézne azt, hogy a tanács törvénytelen határozatot hoz, hogy ezután e határozat ellen óvást emelhessen. Ha az ügyész jogi aggályát érvényesíti a tanácsülésen valamely határozattal szemben, azért a tanács mégis az ügyész véleményével ellenkezően határozhat. Ha aggálya indokolt volt, akkor az ügyész e határozat ellen óvással fog élni.

Az utasítások, határozatok és más rendelkezések felülvizsgálata csak úgy történhet helyesen, ha az ügyész a határozatokkal, utasításokkal stb. kapcsolatban figyelembe veszi az idevágó törvényeket és rendeleteket. Csak így képes valóban törvényességi felügyeletet gyakorolni. Mert nincsen olyan ügyész, aki a legkülönbözőbb rendelkezéseket oly mértékben képes fejében tartani, hogy a lelkiismeretes felülvizsgálat biztosítva volna anélkül, hogy a megfelelő joganyagok kezében lennének.

Ha az ügyész a határozatot vagy utasítást felülvizsgálta, ezt a megfelelő iratra rávezeti. Ennek a rávezetésnek tartalmaznia kell azt a megállapítást, hogy pl. a határozat ennek vagy annak a törvényi rendelkezésnek alapján felülvizsgáltatott és nem kell ellene kifogást emelni. Ha ellenben a határozat ellen kifogást kell emelni — ugyanez vonatkozik az utasításra és intézkedésre is — akkor mint más megállapított törvénytisértésnél most már további feldolgozásra van szükség.

4.

Az államigazgatási és a gazdasági szervek törvénytelségei elleni harcot nem folytathatja egyedül az ügyészség. Ehhez szüksége van a tömegeknek a törvényesség megtartására irányuló társadalmi ellenőrzésére is. Hogy egy olyan államban, amely a szocializmust építi, milyen mértékben gyakorolják a polgárok maguk az állami szervek feletti ellenőrzést, az főleg jogtudatuk fejlettségi fokától függ. A törvénytelségekre való reagálás annál erősebb, minél fejlettebb a polgárok jogtudata. Fejlett jogtudattal rendelkező polgárok nemcsak olyan rendszabályok ellen fordulnak, amelyekben a saját jogaik és érdekeik sérelmét látják, hanem reagálnak minden tudomásukra jutó törvénytelségre. Németország Szocialista Egységpártja Központi Bizottságának 1955 októberében tartott 25. plénuma többek között azt a feladatot tűzte ki, hogy megismerteti a dolgozókkal az új jog tartalmát. Az ügyészi tevékenység feladata az általános felügyelet keretében tehát nem lehet csak az, hogy törvénytisértéseket kiküszöböljön és törvénytisértéseket megelőzzön, hanem mozgósítania kell a tömegeket a törvénytisértésekkel kapcsolatos bírálatra. E feladat teljesítésére szolgálnak a panaszfeldolgozás jó módszerei is az általános felügyelet keretében.

Az ügyészhez benyújtott panaszoknak, fontosságuk szerint, az azok tárgyában hozott politikailag helyes és jogi szempontból kifogástalan döntéseknek kell megfelelniök.

Először minden panaszt meg kell vizsgálni abból a szempontból, vajon az ügyész az általános felügyelet által biztosított eszközökkel egy adott törvénytisértést ki tud-e küszöbölni. Ha a vizsgálat azt eredményezi, hogy ez nem lehetséges, akkor ezt a panaszt az arra illetékes szervhez kell áttenni. Ez a helyzet, pl. ha a panasz tárgya bürokratizmus, gondatlanság, az állami funkcionárius figyelmetlen magatartása a panasztevővel szemben, de nincs benne támpont törvénytisértésre. A panasztevő ilyen esetekben olyan értesítést kap, amelyből kitűnik, hogy az ügyet miért tették át más szervhez. Az ügyész azonban rendszerint tájékozódik afelől, hogy a beadványt az illető szerv a törvényes határidőn belül elintézi-e? Ismételten rátérnek most azonban arra a módszerre, hogy az ilyen természetű panaszokat a népképviselőnek a panasz tárgya szerint illetékes állandó bizottságához irányítják azzal a kéréssel, hogy az igazgatás ellenőrzésével kapcsolatosan a panaszt vegye át. Mihelyt azonban törvénytisértésre utaló támpontok vannak, a feldolgozást az ügyésznek kell végeznie. Az ügyész azt a jogát és kötelességét, hogy egyes esetekben felülvizsgálja azt, vajon megsértették-e a törvényességet, nem ruházhatja és nem adhatja át egy más állami szervnek.

Gyakran nem lehet a panaszból biztosan megállapítani, vajon törvénytisértés esete forog-e fenn, vagy milyen okai vannak az adott törvénytisértésnek. Ezt azonban az ügyészségi törvény szerint az ügyésznek fel kell derítenie. A törvény-

sértés okának felderítése azért szükséges, mert az ügyészi tevékenység által nemcsak a jelenséget, nevezetesen azt a bizonyos törvényteleniséget kell megszüntetni, hanem fel kell tárni és le kell küzdeni e jelenség okait is.

A panaszok felülvizsgálata nem korlátozódhat csak azokra a pontokra, amelyek miatt a panasztevő az ügyészhez fordul. Ha a vizsgálat során kiderül, hogy a panasz tárgyán kívül még további olyan törvénysértések is léteznek, amelyeket a panasztevő ugyan nem kifogásol, kell, hogy az ügyész ezeket is kifogásolja. Az ügyész kötelessége tehát, hogy a törvénysértésekre vonatkozó összes olyan támpontoknak, amelyekről a panasz feldolgozása során szerez tudomást, utánajárjon és gondoskodjék megszüntetésükről.

Minden panaszeljárást a panasztevő részére adott szóbeli vagy írásbeli végzéssel kell lezárni. Ez a végzés a lakosság és az ügyész közötti összekötőkapcsok egyike. Azok a végzések, amelyekben a panasztevővel közlik, hogy a törvényességet helyreállították, nem jelentenek problémát. Más a helyzet azonban azoknál a panaszoknál, amelyek a panaszt mint indokolatlant, visszautasítják. Az ilyen végzés mondhatjuk az óvás ellentéte. Ugyanolyan gonddal kell megfogalmazni, mint ezt. Az elutasító végzésnek az a megállapítás képezi a tartalmát, hogy törvénysértésről nincs szó. A panasztevőnek ezzel szemben az a véleménye, hogy törvénysértés forog fenn. Ezt a záróvégzésben meg kell cáfolni. Azzal a puszta megállapítással, hogy törvénysértésről nincsen szó, nem lehet meggyőzni a polgárt. Törvényi rendelkezések alapján kell bebizonyítani, hogy törvénysértés valóban nem forog fenn. A vonatkozó törvényre pontosan kell hivatkozni. Lelőhelyét célszerű ugyancsak közölni. Ha a panasztevő társadalmi helyzetéből arra lehet következtetni, hogy nem lehet a törvényszöveg birtokában, idézni kell a törvény vonatkozó részét. Ezenkívül az ügyész köteles, mindenekelőtt a nehezen érthető törvényeknél, a vonatkozó rendelkezést közérthetően megmagyarázni. A panaszt elutasító végzés indoka a vonatkozó törvény népszerűsítése, valamint egyúttal az ügyész, mint a demokratikus törvényesség őre funkciójának népszerűsítése legyen. Minden végzés, még az elutasító is, a polgároknak a munkás- és paraszthatalom iránti bizalmát erősítse.

A panaszok feldolgozása elvezet ahhoz a kérdéshez, hogy fel kell-e még dolgozni azokat a panaszokat, amelyek több hónapja vagy éve elfeksznek. Az ügyészségről szóló törvény erre időbeli határt állapít meg. Megállapítja, hogy csak olyan intézkedések ellen van helye óvásnak, amelyeket a törvény kibocsátása — 1952. május 23 — után tesznek. De eltekintve a törvény által megszabott időbeli határtól is, válaszolni kell erre a kérdésre, ha pl. a panasztevő 1956-ban fordul az ügyészhez egy 1954-ben hozott intézkedés miatt.

Az ügyész akkor nem foganatosít többé intézkedéseket törvényteleniség miatt, ha a törvényteleniség megszüntetésének nincsen semmi-

féle gyakorlati jelentősége, mert a törvénysértés nyilvánvalóan igen jelentéktelen és ha egyúttal lehetetlen a törvényességet helyreállítani, mert megsértése óta túl hosszú idő múlt el. Vajon a törvénysértés jelentéktelen volta elegendő-e arra, hogy tagadjuk a törvényesség helyreállításához fűződő társadalmi érdeket és szabad-e ez okból a panaszt nem orvosolni? Helyes-e valamely panaszt akkor is elutasítani, ha objektíve lehetetlen a törvényességet helyreállítani, mert túl hosszú idő múlt el a sértés időpontja óta? A vita erről még nem folyt elég széles körben. A gyakorlatban azonban úgy járnak el, hogy ilyen esetekben a panasztevőnek elutasító végzést küldenek. Ha lehet, az ügyész a panasztevőt szóbeli beszélgetés útján is meggyőzi arról, hogy más döntés nem volt hozható. Csak, ha a panasztevőnek az ügyésszel folytatott megbeszélése túlságosan időtrábló, akkor kell e helyett minél részletesebb írásbeli tájékoztatást adni.

A panaszfeldolgozással kapcsolatban még egy kérdésnek van jelentősége: felülvizsgálhat és kifogásolhat-e az ügyész közigazgatási határozatokat, ha törvényesen biztosított jogorvoslat folytán az ügyben már a jogorvoslati szerv véglegesen döntött? Számos törvényi rendelkezés az érintett polgár részére jogorvoslatot biztosít, amelyben rendszerint egy, a határozatot hozó szervnek felérendelt szerv köteles dönteni. Eleinte legnagyobb részt az a felfogás uralkodott, hogy az ügyész jogerős közigazgatási határozatokat nem vizsgálhat felül. A „Neue Justiz” folyóiratban 1954 szeptemberében a Legfőbb Ügyészség egyik munkatársa által írott cikk azt a véleményt képviselte, hogy az ügyészi óvás nem kiegészítő jogorvoslat és ezért az ügyész óvási jogát jogerős közigazgatási határozatokkal kapcsolatban tagadni kell. Ha törvényi előírások szerint pl. a kerületi tanács véglegesen dönt, akkor az ügyész nem dönthet esetleg „még véglegesebben”.

Ez a felfogás nem felelt meg az ügyész, mint a demokratikus törvényesség őre feladatkörének. A gyakorlat immár más eljárást követ. Az a körülmény, hogy a fél számára jogorvoslat szempontjából véghatározat hoztak, nem zárja ki, hogy az ügyészhez fordulhasson. Az ügyésznek azt a kötelességét, hogy törvénytelen közigazgatási határozatok ellen óvással éljen, nem lehet azzal korlátozni, hogy a polgár számára a panasz formális útja kimerült. Éppen az ügyésznek a törvénytelen „végleges” döntések elleni óvási szolgálják a polgárok jogainak megóvását.

A polgároknak törvénytelen közigazgatási aktusok elleni panaszai, amelyekkel szemben a törvény jogorvoslatot biztosít, különböző stádiumokban juthatnak el az ügyészhez. A polgár például még jogorvoslattal élhetne, mivel a határidő még nem járt le. Ehelyett az ügyészhez fordul. Ilyen esetekben a polgárt először is a jogorvoslati útra utasítják. Legyen ő maga tevékeny, gyakoroljon jogorvoslatával bírálatot a közigazgatási határozatokkal szemben. Ha a jogorvoslat eredményes, akkor ez számára annak bizonyítéka, hogy az állami szerv figyelembe vette az illető

polgár bírálatát. Ha az ügyész elé terjesztett tényállásból kiderül, hogy milyen törvénysértési esetek történtek, akkor az illető panasztevő kapjon már arra nézve is útbaigazítást, hogy a jogorvoslatában különösen mire terjeszkedjék ki, ha olyan értesítést kapna, hogy először jogorvoslattal kell élnie.

További lehetőség az, amikor az ügyfél érvenyesítette a jogorvoslatot, de a jogorvoslat tárgyában döntés még nem történt és ő ettől függetlenül fordul az ügyészhez. Ilyen esetben mindekelőtt azt kell vizsgálni, vajon megsértettek-e olyan törvényes határidőt, amelyen belül a jogorvoslati szerv dönteni tartozik. Adott esetben már ezért a törvénysértésért óvással kellene élni. Egyebekben az ügyész tájékozódni fog az ügy állásáról, bekéri a döntést és felül fogja vizsgálni azt.

A leggyakoribb eset, hogy az érdekelt a jogorvoslati határidőt nem tartotta meg és az igazgatási aktus általa most már nem támadható meg, hanem jogerőssé vált. Az ilyen esetekben is közbe lép az ügyész. Figyelembe kell itt azonban venni amit fentebb az általános felügyelet időbeli határáról mondtunk.

5.

Központi kérdés az általános felügyelet gyakorlásában: milyen eszközöket alkalmaz az ügyész a törvénysértéssel szemben. Az ügyészségről szóló törvény általánosságban csak azt írja elő, hogy az ügyész abban az esetben, ha törvénysértést állapít meg, köteles annak okait felkutatni és a törvényesség helyreállítására a szükséges intézkedéseket haladéktalanul megtenni. A szükséges intézkedések egyike az óvás. Az ügyészségről szóló törvény szerint az ügyész óvást emel a törvénytelen utasítások, határozatok és egyéb rendelkezések, valamint az államapparátusi funkcionáriusok minden törvénytelen cselekménye ellen. A gyakorlatban az óváson kívül kifejlődött a figyelmeztetés intézménye. Ez törvényileg nincsen szabályozva. A figyelmeztetést akkor alkalmazták, ha a törvénysértés törvénytelen mulasztásból állott. E gyakorlat indoklásául az ügyészségi törvény szolgált, amely szerint csak cselekvések ellen lehet óvást emelni. Cselekvésnek pedig csak a tevékenység, nem pedig a mulasztás tekinthető. Azt a lehetőséget, hogy a cselekvés fogalmát úgy alkalmazzák, mint ahogy azt a büntetőjogban és polgári jogban használják, elvetették. Egyik további indok az ügyészségről szóló törvény ama rendelkezése volt, hogy óvás útján kifogásolt intézkedés végrehajtását el kell halasztani, ha az a szerv, amelynél óvást emeltek, kétheti határidő alatt az óvással kapcsolatban nem foglal állást. Mivel azonban valamely törvénytelen mulasztással nem lehet az intézkedést elhalasztani, nem lehet ellene óvást sem emelni. Döntő ismérve az óvásnak a felfüggesztő hatás és hogy azt csak törvénytelen cselekvés ellen lehet alkalmazni. A figyelmeztetést alkalmazzák akkor is, ha a törvénysértést társadalmi szervezetek vagy szövetkezetek követték el. A gyakorlatban ezt a szétválasztást azonban nem mindig tartották meg

és mindig vita tárgyát képezte ott, ahol az általános felügyelet problémáiról tárgyaltak. A Legfőbb Ügyészségnek a Német Jogtudományi Intézet Állam- és Közigazgatásjogi osztályával 1955 szeptemberében tartott, az általános felügyelet kérdéseivel foglalkozó együttes ülésén erről a kérdésről élénk vita folyt. Az ügyészek és a tudósok többsége ezen az ülésen azt a véleményt képviselte, hogy végrehajtó és intézkedő szervek vagy egyes állami funkcionáriusok cselekvésének fogalma és az általános cselekvés-fogalom között nincs különbség. Ezért a törvénytelen mulasztás esetén is óvással kell élni. Az ügyészség felügyeleti tevékenységéről szóló előkészületben levő szabályzat szerint a törvényellenes nem cselekvés esetén is a törvényben megállapított óvást kell alkalmazni. A figyelmeztetés már csak megelőző jellegű lesz. Az új szabályzat biztosítja az ügyésznek azt a jogot, hogy a törvényességi felügyeletük alá tartozó hatóságok, funkcionáriusok stb. figyelmét ráirányítsa olyan tényekre, amelyek megkönnyíthetik a törvénysértéseket, azzal a céllal, hogy a lehetséges vagy a már egyszer kiküszöbölt törvénysértések okait leküzdhessek. Ez a szabályozás megközelíti a Szovjetunióknak az ügyészi felügyeletről szóló szabályzata 17. szakaszában foglalt szabályozást. (Jóváhagyta a Szovjetunió Legfelső Szovjetjének elnöksége 1955. V. 25-én.) Eszerint a Szovjetunióban az ügyészeknek joguk van az állami szerveknél és társadalmi szervezeteknél törvénysértések megelőzése és e törvénysértéseket előidéző okok kiküszöbölése céljából szót emelni.

A gyakorlat az óvásnak bizonyos általános alapelveit alakította ki. Óvás csak írásban tehető. Minden esetben az érdekelt szerv vagy vállalat vezetőjéhez kell benyújtani. Számára az óvás annak jele, hogy felelősségi körében törvényellenes cselekmények történtek.

Az óvás a tényállás rövid, pontos felvázolásával kezdődik. Ehhez csatlakozik annak megállapítása, hogy törvénysértés történt és hogy mely törvényi rendelkezéseket sértették meg. Ezután következik az ügyész végkövetkeztetése saját előadásában, hogy az ismertetett intézkedés vagy határozat ellen óvást emel. Ezután jön az indoklás. Ez mindenkit, aki az óvással foglalkozik, meg kell győzzön helyességéről. Ki kell fejtenie mit ír elő a törvény és hogy a megtámadott intézkedés vagy határozat mennyiben sérti a törvényt. Ennek oly részletesen és alaposan kell történnie, hogy semmi kétség se maradjon affelől, vajon valóban törvénysértés forog fenn. Ezt az indoklást az ügyésznek ugyanolyan lelkiismeretesen kell elkészítenie, mint a bíróságnak valamely büntetendő cselekmény tényállást kimerítő voltának megállapítását az ítéletben.

Mivel a munkás- és paraszthatalom törvényei a munkásosztály és a vele szövetséges parasztság politikai akaratát fejezik ki, minden óvás indoklásában ki kell térni a törvénysértés politikai jelentőségre. Ezt nem szabad közhelyekkel elintézni, hanem konkrétan a szereplő ügyre kell vonatkoznia. Az ügyészségről szóló törvény megköveteli, hogy az ügyész a törvénytelenesség okait felkutassa.

Ezeket az óvásban ki kell fejteni, hogy a fogyatékosok okait ki lehessen küszöbölni. Az ügyészségről szóló törvény biztosítja az ügyész számára azt a jogot, hogy követelhesse a törvénytelen ségek megszüntetését. Azelőtt eltekintettek attól, hogy megmondják, vajon miben kell állania a törvénytelen ség kiküszöbölésének. Az ilyen konkrétizált követelményt ugyanis úgy fogták fel, mint utasítást az érintett szervvel szemben, amelyhez az ügyésznek nincs joga. Most kezd csak megvalósulni az a gyakorlat, amely konkrét javaslatot is foglal magában. Most már pl. nem így hangzik: Indítványozom a törvényesség helyreállítását, hanem kb. így: Indítványozom a törvénytelen rendbírságot határozat hatályon kívül helyezését és az érintett személy részére a már megfizetett pénzbírság visszafizetését.

Minden óvásnak el kell érnie nemcsak az illető törvénytelen ség, valamint okának kiküszöbölését, hanem segítenie kell a funkcionáriusokkal szemben gyakorolt bírálatnak a törvények érvényre juttatására irányuló nevelésében is. Ez a nevelő vonás hangsúlyt kap, ha az ügyész óvását, amelyet a tanács elnökéhez intézett, az egyik tanácsülésen részletesebben, mint ahogy az írásban lehetséges, az egész tanács előtt megindokolja. Ez különösen akkor elengedhetetlen, ha az ügyész valamely tanács határozat ellen emel óvást. Ezen az úton elérhető, hogy az egész tanács a törvénytelen ség káros jelenségével testületileg foglalkozzék.

Az ügyészségről szóló törvénynek megfelelően az ügyész óvásában nemcsak a törvénytelen ség megszüntetését követeli, hanem szükség esetén a bűnös ellen büntetőeljárást indít. Gyakran azonban csak a fegyelmi szabályzatnak vagy a rendbírságotlasi rendelkezéseknek a felelősek általi megsértéséről van szó. Az új ügyészségi szabályzat szerint ilyen esetekben az ügyész kérheti a fegyelmi

vagy rendbírságotlasi megbízottól, hogy a vétke ellen fegyelmi vagy rendbírságotlasi eljárást indítson. Az illetékes vezető köteles az ügyész kérésére az eljárást lefolytatni és a büntetésről saját felelőssége mellett dönteni. Ha az óvásnak nem, vagy nem teljes mértékben adnak helyt, akkor az ügyet az ügyészségről szóló törvénynek megfelelően a feléremlt ügyésznek kell átengedni. Ez ahhoz a szervhez intéz óvást, amely az óvást visszautasító szervnek fölé van rendelve. Az ügyésznek azonban nincs joga más állami szervek intézkedéseit sajátjával helyettesíteni, módosítani vagy azok végrehajtását felfüggeszteni.

*

Az ügyészek négyéves működésére tekintünk vissza az általános felügyelet terén. Ez az új tevékenységi terület meglehetősen lassan és sokféle nehézség között alakult ki. A törvényességi ellenőrzés még mindig nem a legfőbb formája az ügyészi általános felügyeletnek. Az ügyész szerepe sok dolgozó előtt még nem ismert. Ez folyik az ügyészi általános felügyeleti tevékenység természetéből is: szűkebb körű, mint a büntető- és polgári ügyekben kifejtett tevékenység. A kriminalitás állandó csökkenésével a Német Demokratikus Köztársaságban az állandóan javuló életviszonyok következményeképpen természetesen az általános felügyelet egyre nagyobb helyet foglal el az egész ügyészi tevékenységből. Az általános ügyészi felügyeleti tevékenységnek eltolódása az egyéb ügyészi tevékenységhez viszonyítva, az általános felügyelet javára, azonban még nem kielégítő. Terjedelmében és jelentőségében abszolút értelemben is emelkednie kell, mert csak így képes az ügyészség betölteni azt a hivatását: hogy a Német Demokratikus Köztársaságban a szocializmus építését a jog segítségével is előmozdítsa.

Schmidt Walter

333.2 : 347.235(439)

B ①

A termelőszövetkezeti földtulajdon

Az egységes szövetkezeti törvénnyel párhuzamosan készülöben van a termelőszövetkezeti földjogi törvény is, amely a termelőszövetkezetek (mezőgazdasági termelőszövetkezetek és termelőszövetkezeti csoportok) és a hozzájuk kapcsolódó háztáji gazdaságok összes földjogi viszonyait a termelőszövetkezeti mozgalom fejlődését elősegítő módon kívánja rendezni.

A termelőszövetkezeti földjogi törvény elkészítése során számos lényeges elvi és gyakorlati probléma merül fel, amelyeknek eldöntése során igen körültekintően kell eljárni ahhoz, hogy szilárdan a marxizmus—leninizmus elvi alapjain állva e kérdéseket népi demokráciánk földjogi viszonyainak megfelelően döntsük el úgy, hogy az maradéktalanul szolgálja a magyar termelőszövetkezeti mozgalom további egészséges fejlődését.

Többek között ilyen lényeges elvi és gyakorlati problémaként jelentkezik a termelőszövetkezeti földjogi törvény elkészítése során a termelő-

szövetkezeti földtulajdon kérdése. Mint ismeretes, a magyar termelőszövetkezeti mozgalom eddig nem ismerte a termelőszövetkezeti földtulajdont, föld semmilyen jogcímen nem lehetett a termelőszövetkezetek tulajdonában, a földet a termelőszövetkezetek csak különféle földhasználati jogcímenek birtokolhatták és használhatták. A törvény elkészítése során tehát a kérdés úgy jelentkezett, hogy helyes-e az eddigi magyar gyakorlat ezen a téren, vagy pedig helyesebb, a termelőszövetkezeti mozgalom érdekeit jobban szolgálja az, ha a föld meghatározott módon nálunk is kerülhet a termelőszövetkezet tulajdonába?

E cikk keretében erre a kérdésre szeretnénk választ adni úgy, hogy bizonyos általános tételekből kiindulva a népi demokráciák ilyen irányú gyakorlata és a magyar termelőszövetkezeti mozgalom eddigi tapasztalatai és ilyen irányú problémái alapján vonjuk le következtetéseinket.

*

A föld olyan alapvető és sajátos termelőeszköz, amely nem emberi munka, hanem a természet terméke, s amely sokféle formában áll az ember, a társadalom rendelkezésére. A föld a munka általános tárgyaként, munkaeszközként és ugyanakkor minden termelési folyamat tárgyi feltételeként is szerepel, s így a jelentősége sem egyforma a népgazdaság különböző ágaiban. Nem beszélve arról, hogy a föld milyen szerepet játszik a népgazdaság különböző ágaiban — a föld jelentősége különösen nagy és alapvető a mezőgazdaságban, ahol a föld mint termelőerő, termelési eszköz, illetőleg mint munkaeszköz szerepel. Ennek következtében a föld tulajdonjoga és a földhasználati jog különböző formái kivételes jelentőségűek, elsősorban a dolgozó paraszti tömegek számára.

A földnek mint alapvető termelőeszköznek az alapvető és sajátos jellemvonása kifejeződött a jogban is, elsősorban a tulajdonjogban. A kapitalista jogrendszerben mindez nem úgy jelentkezett, hogy a föld külön tulajdoni formát alkotott volna, mivel a kapitalista jogrendszerben a föld tárgya lehetett és volt mindazon tulajdoni formáknak, amelyek általánosan ismertek a kapitalista társadalomban — hanem úgy jelentkezett, hogy az adott tulajdoni formán belül a föld tulajdonjogi helyzete különbözött a tulajdonjog más tárgyainak jogi helyzetétől.

Az az általános szabály, hogy a föld tulajdonjogi helyzete sajátos az adott tulajdoni formán belül, nemcsak a kapitalista, de a szocialista jogrendszerben is érvényes, természetesen az adott társadalmi rendszer jellegzetességeinek, szükségleteinek megfelelően. A földtulajdon vonatkozásában ilyen lényeges különbség a kapitalista és a szocialista jogrendszer között az is, hogy a szocialista jogrendszerben (a felépült szocializmus viszonyait tükröző jogrendszer véve alapul) a föld nem lehet tárgya bármely, a szocializmusban ismert tulajdonjogi formának. A Szovjetunió mint a felépült szocialista állam példája mutatja, hogy a szocializmusban a föld csak állami össznépi tulajdonban lehet, de semmilyen más tulajdoni formának nem lehet a tárgya. Ez a jogi szabály azt az általános, szocialista tulajdoni szabályt juttatja kifejezésre, hogy a szocialista társadalomban az alapvető termelőeszközök csak állami össznépi tulajdonban lehetnek.

Ebből viszont szükségszerűen következik az a kérdés, hogy a népi demokráciákban, ahol a szocializmust még csak építik és a földet nem nacionalizálták úgy, ahogyan azt a Szovjetunióban az 1917-es októberi forradalom másnapján tették, — a meglevő tulajdoni rendszerben a föld milyen tulajdoni formáknak lehet a tárgya?

Mivel a földet a népi demokráciákban nem nacionalizálták, természetes, hogy ennek következtében a föld a népi demokráciákban mindenképp magántulajdonban és állami tulajdonban van. A marxizmus-leninizmus tanítása szerint az is vitathatatlan, hogy a szocializmus felépítésével ezekben az országokban is szükséges az, hogy az összes föld társadalmi tulajdonba kerüljön. Az összes föld társadalmi tulajdonba kerülése a népi

demokráciákban fokozatosan, a szocializmus építésével egyidejűleg megy végbe, ami a földtulajdon társadalmasodásának a folyamatát mutatja. Ezzel kapcsolatban viszont fölvetődik az a kérdés, hogy a népi demokráciákban a föld tárgya lehet-e bármely tulajdoni formának, vagy a meglevő összes tulajdoni formának, hogy a magántulajdonon és az állami tulajdonon kívül a föld lehet-e termelőszövetkezeti és személyi tulajdonban, vagy sem?

A kérdésre a választ a népi demokráciák gyakorlati adja meg, mivel a népi demokráciák összességét nézve a föld tárgya lehet bármely tulajdoni formának, amely a népi demokráciában létezik. Ugyanis mint ismeretes, pl. Romániában, a Német Demokratikus Köztársaságban, Bulgáriában stb. a föld termelőszövetkezeti tulajdonban is lehet, a román törvényhozás pedig a háztáji gazdaságok beépített telkét és az udvart, szérűskertet személyi tulajdonnak tekinti, s ez utóbbi személyi tulajdoni szemlélet a többi népi demokráciákban is mind jobban elterjed.

De a népi demokráciák ilyen irányú gyakorlatát egyenként szemlélve azt látjuk, hogy nem minden népi demokráciában lehet a föld tárgya bármely tulajdoni formának. Így pl. eddig nálunk és a Lengyel Népköztársaságban a föld nem lehetett termelőszövetkezeti tulajdonban.

Ezzel a kérdés le is szűkül a termelőszövetkezeti földtulajdonra, mivel az egyes népi demokráciák gyakorlata úgyszólván csak ebben a kérdésben tér el egymástól, mert egyébként a föld minden egyes népi demokráciában lehet és van állami tulajdonban, magántulajdonban és személyi tulajdonban.

Ismeretes azonban az is, hogy pl. a Német Demokratikus Köztársaságban a föld a tulajdonváltozás egyes polgári jogi szabályai szerint (pl. adás-vétel) kerülhet a termelőszövetkezet tulajdonába, míg ezzel szemben a román kollektív gazdaságokban társadalmasítás útján, úgy, hogy a kollektív gazdaságba belépők a földtulajdonukat a kollektív gazdaságnak adják át, vagyis nemcsak a föld használatát, de a föld tulajdonjogát is társadalmasítják.

A kérdés tehát egészében véve úgy tevődik fel, hogy nálunk a föld tárgya lehet-e a termelőszövetkezeti tulajdonnak, és milyen módon kerüljön a föld a termelőszövetkezet tulajdonába?

A kérdés lényege abban van, hogy népi demokráciánkban a történelmi fejlődésben gyökeredző okok következtében a szocializmus építése a földmagántulajdon megléte körülményei között megy végbe, amikor a földmagántulajdon és az össznépi földtulajdon közötti ellentmondás nálunk elsősorban és döntő mértékben a földmagántulajdon fokozatos tartalmi átalakulásával, társadalmivá válásával oldódik fel, de emellett ilyen körülmények között a földmagántulajdon és az állami össznépi földtulajdon közötti ellentmondás fokozatos feloldásának célszerű eszköze lehet az is, ha a földmagántulajdon egy része termelőszövetkezeti földtulajdonná válik és e közbeeső fokon keresztül kerül a föld állami össznépi tulajdonba. A termelőszövetkezeti földtulajdon ugyanis szo-

cialista társadalmi földtulajdon, s így ha a földmagántulajdon termelészövetkezeti földtulajdonná is válhat, az nemcsak hogy nem hátráltatja, hanem segíti a szocializmus építését, mert termelészövetkezeti társadalmi tulajdoni szinten is likvidálja azt az ellentmondást, amely a földmagántulajdon és a társadalmi tulajdon mint egész között van. A földmagántulajdon megléte ugyanis nemcsak az állami össznépi tulajdonnak mond ellent, de ellentmond a termelészövetkezeti társadalmi tulajdonnak is. Eme ellentmondás feloldását bizonyos fokig könnyebbé teszi, és a fokozatosság elvének is megfelel, ha a földmagántulajdon nemcsak közvetlenül állami földtulajdonná alakulhat át, hanem lehetőség van arra is, hogy közvetve, a termelészövetkezeti földtulajdonon keresztül, annak közbeiktatásával váljék állami össznépi földtulajdonná.

Arról van ugyanis szó, hogy a népi demokráciában nem tőkés földmagántulajdon, hanem döntő mértékben (a kulákokat kivéve) dolgozó paraszti földmagántulajdon van, az ellentmondás a dolgozó paraszti földmagántulajdon és a társadalmi földtulajdon közötti ellentmondás, amelyet nem a dolgozó parasztok ellenére, hanem velük együtt, az ő javukra, békésen kell feloldani mint a tulajdonviszonyokban kifejezésre jutó népen belüli ellentmondást, és eme ellentmondás békés és fokozatos feloldásának egyik igen jó eszköze az is, ha a dolgozó paraszti földmagántulajdon termelészövetkezeti földtulajdonná is átalakulhat.

Éppen ezért akkor, amikor a mezőgazdaság szocialista átszervezése a földmagántulajdon megléte körülményei között megy végbe, a mezőgazdasági termelészövetkezeti földtulajdon létrehozása az egyik módja a földmagántulajdon és a társadalmi földtulajdon között meglevő ellentmondás megszüntetésének, fokozatos felszámolásának, a dolgozó paraszti földmagántulajdon fokozatos társadalmiasításának. A földmagántulajdon társadalmiasításának ez az útja megkönnyítheti és bizonyos fokig meg is gyorsítja a mezőgazdaság szocialista átszervezését. Ezért helyes azoknak a népi demokráciáknak a gyakorlata, amelyek a maguk körülményeinek megfelelően ilyen vagy olyan módon, de elismerik a termelészövetkezeti földtulajdont.

Ezzel szemben nálunk eddig a föld nem lehetett és nem is volt termelészövetkezeti tulajdonban. Igaz, hogy ez a szabály sehol, semmilyen törvényben nincs kimondva, de ténylegesen mégis ez volt a helyzet.

E tényleges helyzet kialakításánál a magyar törvényhozás a következő merev, dogmatikus elvi elgondolásból indult ki: Magyarországon az 1945-ös földreform során a földet az arra igény jogosultak magántulajdonába adták és a földnek csak egy része került állami tulajdonba. Ennek eredményeként később a mezőgazdaság szocialista átszervezése a földmagántulajdon megléte körülményei között indult meg és folytatódik. A marxizmus—leninizmus általános érvényű tanítása szerint előbb vagy utóbb, de minden föld állami össznépi tulajdonba kell hogy kerüljön, mert a

felépült szocializmus viszonyai között a föld csak állami össznépi tulajdonban lehet. Néhány éven belül be kell fejezni a mezőgazdaság szocialista átszervezését. Következésképpen nem éri meg, nem célszerű létrehozni még átmenetileg sem a termelészövetkezeti földtulajdont, mert ezzel csak feleslegesen komplikálnánk az amúgy sem egyszerű földtulajdoni viszonyokat, feleslegesen létrehozunk egy olyan földtulajdont, amelyet később úgys meg kellene szüntetni.

Talán felesleges hangsúlyozni, hogy ez a gondolkodásmód tipikus példája annak a dogmatikus gondolkodásmódnak, amely a termelészövetkezeti törvényhozásban a múltban nem egyszer kifejezésre jutott, s amely nem segíti, hanem akarattal is, de gátolja, megnehezíti a mezőgazdaság szocialista átszervezését.

Az a tény, hogy az eddigi gyakorlattal szemben nálunk is helyes lett volna létrehozni a termelészövetkezeti földtulajdont, nemcsak az előzőleg fejtegetett elvi megfontolásból következik, hanem maga az élet, maga a mezőgazdasági termelészövetkezetek gyakorlata is megköveteli.

E gyakorlati követelmény lényege abban van, hogy voltak és vannak földtulajdonosok, akik a tulajdonukat képező földet szerették volna egy adott termelészövetkezetnek ajándékozni, vagy a termelészövetkezeti tag szerette volna földjét halála esetére a termelészövetkezetre hagyni stb. — de mindez nem volt lehetséges még akkor sem, ha a földet a termelészövetkezet használta, egyszerűen azért, mert a jog dogmatikus felfogásból nem volt hajlandó elismerni a termelészövetkezeti földtulajdont még úgy sem, hogy ajándékozás vagy öröklés útján létrejöhessen.

Önként vetődik tehát föl a kérdés: miért nem lehet a földet a termelészövetkezetnek ajándékozni, miért nem áll a földmagántulajdonos, vagy éppen a termelészövetkezeti tag földtulajdonos jogában az, hogy földjét a termelészövetkezetnek ajándékozza, örökségül hagyja stb? Kinek kedvező és kinek szükséges ez? Nyilvánvaló, hogy senkinek, sem a földtulajdonosnak, sem a termelészövetkezetnek, sem az államnak. A földmagántulajdonosok rendelkezési jogának ilyen korlátozása és a mezőgazdasági termelészövetkezet mint önálló jogi személy alanyi jogosultságának ilyen korlátozása nemhogy segítené, de nagymértékben gátolja a földmagántulajdon megléte körülményei között a mezőgazdaság szocialista átszervezését.

Jellemző e dogmatikus jogfelfogásra az is, hogy a 9/1956. F. M. sz. utasítás értelmében a termelészövetkezetek gazdálkodásuk viteléhez szükséges épületeket vásárolhatnak, de a telket, amelyen az épület áll és az udvart, amely az épületet kiszolgálja, eddig nem lehetett a termelészövetkezet nevére telekkönyvezni. Annak ellenére, hogy a termelészövetkezet pl. a földmagántulajdonostól nemcsak az épületet, de a telket is megvette, az épülettel együtt a telek árát is kifizette, de a telek még sem kerülhetett a termelészövetkezet tulajdonába, hanem az állam nevére kellett telekkönyvezni.

Ezen az állapoton most már változtatott a 305/1957. IM. sz. (Ig. K. III. 2.) közlemény, amely szerint a termelőszövetkezet számára az épülettel megszerzett telek tulajdonjogát is be lehet kebelezni. Ezzel a törvényhozás megtette az első lépést abba az irányba, hogy a termelőszövetkezeti földtulajdon a magyar földjogi rendszerben is polgárjogot nyerjen, s egyben azt is kifejezésre juttatja, hogy a magyar népi demokrácia viszonyai között, ahol a mezőgazdaság szocialista átszervezése a földmagántulajdon megléte körülményei között megy végbe, a mezőgazdasági termelőszövetkezetek mint önálló jogi személyek alanyi jogosultságát a földtulajdonjoggal kapcsolatban meghatározott módon és mértékig feltétlenül helyes elismerni.

A kérdés tehát most már csak az, hogy milyen módon, milyen utakon kerülhessen föld nálunk a termelőszövetkezetek tulajdonába és egészében véve milyen legyen a termelőszövetkezeti földtulajdon tartalma?

E kérdés eldöntéséhez helyes a népi demokráciák ilyen irányú gyakorlatából kiindulni.

Vegyük mindenekelőtt a termelőszövetkezeti földtulajdon keletkezésének a kérdését.

A termelőszövetkezeti földtulajdon keletkezésével kapcsolatban a népi demokráciák többségének gyakorlata azt mutatja, hogy a termelőszövetkezeti földtulajdon keletkezése két alapvető módon megy, illetőleg mehet végbe, és pedig egyrészt: a termelőszövetkezeti földtulajdon létrejöhet a termelőszövetkezeti tagsági jogviszonyhoz kötötten, azzal kapcsolatban úgy, ahogyan az intézményesen alkalmazott rendszer a román kollektív gazdaságokban, ahol a termelőszövetkezetbe lépő tagok a földjüket ingyenesen, de tagsági jogviszonyukhoz kötötten a kollektív gazdaság tulajdonába adják; és másrészt: a termelőszövetkezeti földtulajdon létrejöhet a tulajdonszerzés polgári jogi szabályai szerint általában, vagy a tulajdonszerzés egyes polgári jogi szabályai szerint, s az így létrejött termelőszövetkezeti földtulajdon teljesen független a termelőszövetkezeti tagsági jogviszonytól. Ez a rendszer ismeretes a Német Demokratikus Köztársaság III. típusú termelőszövetkezeteiben, a bolgár termelőszövetkezetekben és a román ún. mezőgazdasági termelőszövetkezetekben. (Ez utóbbi alacsonyabb típusú, mint a kollektív gazdaság.) Ebben a rendszerben a termelőszövetkezeti földtulajdon csupán annyiban van kapcsolatban a termelőszövetkezeti tagsági jogviszonnyal, hogy a termelőszövetkezeti földtulajdon a tulajdonszerzés polgári jogi szabályai szerint részben a termelőszövetkezeti tagok földtulajdonából jön létre, részben azonban harmadik személyek földje kerül ilyen úton a termelőszövetkezet tulajdonába.

Véleményünk szerint a termelőszövetkezeti földtulajdon szerzésének első módja szükségessé teszi a tulajdonszerzés másik módjának is alkalmazását — egyszerűen a meglevő földmagántulajdonosi környezet következtében —, de fordítva már nem áll ugyanez. A termelőszövetkezeti földtulajdon keletkezésének második módja nem

feltételezi, nem teszi szükségessé az első mód alkalmazását.

Általában véve a népi demokráciák gyakorlatát azt láthatjuk, hogy a termelőszövetkezetek földtulajdonszerzési alanyi jogosultsága nemcsak hogy nem létezik, de egészében véve szélesebb, sokrétűbb, mint pl. az egyénileg dolgozó parasztok tulajdonszerzési jogosultsága, s ez helyes is. Helyes azért, mert amikor a termelőszövetkezeti földtulajdon létrehozása a dolgozó paraszti földmagántulajdon és a társadalmi földtulajdon közötti ellentmondás megszüntetésének egyik legjobb eszköze, akkor a jognak minden lehető módot meg kell adnia a termelőszövetkezeti földtulajdon létrejöttéhez.

A magyar földjogi viszonyok közepette — véleményünk szerint — nem volna célszerű a termelőszövetkezeti földtulajdont társadalmisítás útján létrehozni úgy, ahogyan az ismeretes a román kollektív gazdaságokban, mivel az ellentmondana a mi fejlődési viszonyainknak, a dolgozó parasztok nem értenék meg és nem is igen fogadnák el, vagyis az nálunk egészében véve nem szolgálna a termelőszövetkezeti mozgalom fejlődését.

Ezzel szemben annál inkább szükséges nálunk is létrehozni a termelőszövetkezeti földtulajdont a tulajdonszerzés polgári jogi szabályai szerint általában úgy, ahogyan az a német III. típusú termelőszövetkezeteknél, a bolgár termelőszövetkezeteknél és a román mezőgazdasági termelőszövetkezeteknél ismeretes. Mindhárom példát azért hoztuk fel, mert ezeknek a termelőszövetkezeteknek az alapszabályai a földtulajdonszerzésnek csak egyes polgári jogi szabályairól beszélnek (pl. arról, hogy a termelőszövetkezeti tagok földjüket eladhatják a termelőszövetkezetnek, vagy arról, hogy a termelőszövetkezeti tagok földtulajdonukat a termelőszövetkezetnek ajándékozhatják, örökségül hagyhatják stb.), de nem mondják ki azt, hogy föld a termelőszövetkezet tulajdonába általában a tulajdonszerzés polgári jogi szabályai szerint kerülhet, vagyis minden olyan módon, amit a polgári jog a földtulajdon megszerzésekként ismer.

Véleményünk szerint a termelőszövetkezeti földtulajdon létrehozására nem elegendő csak egyes polgári jogi tulajdonszerzési módokat alkalmazni, hanem alkalmazni kell mindazokat a polgári jogi tulajdonszerzési módokat, amelyekben keresztül egészséges módon, a termelőszövetkezeti mozgalom erősödését, fejlődését szolgáló módon lehet növelni a termelőszövetkezetek tulajdonában levő földek mennyiségét a földmagántulajdon rovására.

Általános szabályként tehát azt kellene kimondani, hogy nálunk föld a termelőszövetkezetek tulajdonába általában a tulajdonszerzés polgári jogi szabályai szerint kerülhet.

Ez az általános szabály a következő részlet-szabályokban realizálódhatna:

a. A termelőszövetkezeti tag földtulajdonosok esetében: a földtulajdonos termelőszövetkezeti tagnak jogában áll az, hogy földjét a termelőszövetkezetnek ajándékozza, végrendeletileg hagyományozza, eladja. Meg kellene engedni azt is, hogy

öröklés esetén a termelőszövetkezeti tag az öröklött földről a termelőszövetkezet javára lemondhasson. Fölvetődik az is, hogy nem volna-e helyes a háramlási jognak olyan módosítása, amely szerint a termelőszövetkezeti tag földtulajdonos halála esetén örökös és végrendeleti rendelkezés hiányában az elhalt földtulajdona a termelőszövetkezetre száll át? A háramlási jognak ilyen szabályozása, illetőleg módosítása a földtulajdonos termelőszövetkezeti tagok esetében azzal indokolható, hogy az elhalt termelőszövetkezeti tag számára a termelőszövetkezet olyan közösséget jelenthetett, amely család, vagy általában közelebbi hozzátartozók hiányában a legközelebb állt az elhalthoz, számára a termelőszövetkezeti közösség olyan volt, mint egy nagy család, s ilyen körülmények között feltételezhető az elhalt termelőszövetkezeti tagnak az a külön ki nem fejezett, de hallgatólagosan megvolt akarata, hogy halála esetén földje külön végrendekezés hiányában a termelőszövetkezetnél maradjon, most már nemcsak használatban, hanem tulajdonjoggal is.

b. Nem termelőszövetkezeti tag (harmadik személy) földtulajdonosok esetében: a nem termelőszövetkezeti tag földtulajdonosoknak szintén jogukban áll, hogy földjüket a termelőszövetkezetnek ajándékozzák, végrendeletileg hagyományozzák vagy eladják. A harmadik személyeknek helyes megadni azt a jogot is, hogy amennyiben termelőszövetkezeti tag tulajdonát képező földet örökölnék, abban az esetben az öröklött földről a termelőszövetkezet javára lemondhassanak. Ilyen esetben ugyanis az állam javára történő lemondással szemben, illetőleg a mellett indokoltnak látszik a termelőszövetkezet javára történő lemondás lehetőségének is a megadása, mivel a föld már úgyszólván a termelőszövetkezet használatában van, s esetleg a harmadik személy örökösnek szubjektíve elfogadhatóbb lehet az a jogi megoldás, hogy ő a termelőszövetkezet javára is lemondhat a termelőszövetkezeti tag után örökölt földről. Megfontolandó egy olyan szabály is, hogy a harmadik személy bármely esetben lemondhasson az örökölt földről a termelőszövetkezet javára, tehát akkor is, ha nem termelőszövetkezeti tag után örökölt földet. Természetesen ennek megfelelően módosítani kellene a hagyaték visszautasítására vonatkozó jelenleg érvényes jogszabályi rendelkezést is oly módon, hogy a hagyaték visszautasítása szempontjából külön kellene választani az ingó és ingatlan vagyont, legalább is azoknak az örökösöknek az esetében, akik az öröklött földről a termelőszövetkezet javára lemondanak. Ezek az örökösök az ingatlannal együtt nem volnának kötelesek az ingó vagyonról is lemondani, hanem azt megtarthatnák, vagyis ezeknek az örökösöknek az esetében a hagyaték visszautasítása ilyen értelemben részlegessé válna.

Mindezekon túlmenően a földfelajánlás intézményét is helyes volna úgy módosítani, hogy a földet a termelőszövetkezetnek közvetlenül is fel lehessen ajánlani nemcsak használatra, hanem tulajdonba is, akár ellenérték fejében, akár anélkül. Egy ilyen jogi lehetőség ugyanis adott esetben

megkönnyítené, meggyorsítaná és sok szempontból racionalisabbá is tenné a földfelajánlás lebonyolítását és egyben a termelőszövetkezetnél maradéktalanul biztosítva volna a felajánlott föld megművelése is.

A termelőszövetkezeti közös földhasználat szilárdságának, tartósságának biztosítása érdekében indokolt volna az is, hogy meghatározott körben biztosítva legyen a termelőszövetkezet elővásárlási joga a már használatában levő földeket illetően. Ez az elővásárlási jog azokra a földekre nézve állana fenn a törvény erejénél fogva, amelyek mint harmadik személyek tulajdonát képező földek vannak a termelőszövetkezet használatában, és pedig termelőszövetkezeti haszonbérleti jogviszony alapján. A termelőszövetkezet elővásárlási joga tehát nem terjedne ki azokra a harmadik személyek tulajdonát képező földekre, amelyek polgári jogi haszonbérleti szerződés alapján vannak a termelőszövetkezet használatában.

A termelőszövetkezeti nagyüzemi gazdálkodás jellegéből és méreteiből következik az is, hogy a termelőszövetkezetekkel kapcsolatban nem volna helyes alkalmazni a jelenleg érvényes ingatlanforgalmi korlátozásokat, hanem a termelőszövetkezetekkel kapcsolatos föld adás-vételt teljesen szabaddá kellene tenni olyan értelemben, hogy a termelőszövetkezet a gazdasági erejéhez és szükségleteihez mérten közgyűlési határozat alapján, területi korlátozás nélkül vásárolhasson földet, illetőleg a földtulajdonosok területi korlátozás nélkül adhassanak el földet a termelőszövetkezetnek.

A termelőszövetkezeti földtulajdonnak a tulajdonszerzés polgári jogi szabályai szerint történő létrehozásával kapcsolatban foglalkozni kell a termelőszövetkezet belüli földforgalom kérdésével is.

Jelenleg nálunk a termelőszövetkezet belüli földforgalom lényegében véve csak az örökléssel kapcsolatban van meg, és csak a termelőszövetkezeti tagok között, de a termelőszövetkezeti tag és a termelőszövetkezet között már ilyen földforgalom, illetőleg tulajdonváltozás nincsen.

A termelőszövetkezeti földtulajdonnak az előzőekben javasolt módon való létrehozása viszont szükségszerűen kiszélesíti a termelőszövetkezet belüli tulajdonmozgást, illetőleg földforgalmat, és pedig a termelőszövetkezet irányában.

Amennyiben ugyanis a termelőszövetkezeti tag földjét a termelőszövetkezetnek ajándékozhatja, végrendeletileg hagyományozhatja és eladhatja, a termelőszövetkezet belüli földtulajdonmozgás nagymértékben a termelőszövetkezeti földtulajdon létrejöttét szolgálja, s így azt csak helyeselni lehet. Ez egyben azt is jelenti, hogy az eddigi merev szabályozással szemben, — amely szerint a termelőszövetkezet belül teljesen kizárt volt a föld áruforgalma — a termelőszövetkezet belül is meg kell engedni a föld áruforgalmát, de csak úgy, hogy áruforgalmi úton a termelőszövetkezeti tag földtulajdona csak termelőszövetkezeti földtulajdonná, tehát társadalmi földtulajdonná alakulhasson át.

Egyes népi demokráciák termelőszövetkezeiteiben, pl. a bolgár termelőszövetkezetekben és a német III. típusú termelőszövetkezetekben a föld áruforgalma a termelőszövetkezeten belül nemcsak úgy van megengedve, hogy a termelőszövetkezeti tag földtulajdona áruforgalmi úton termelőszövetkezeti földtulajdonná alakulhasson át, hanem úgy is, hogy egyik termelőszövetkezeti tag eladhassa földjét a másik termelőszövetkezeti tagnak. Igaz, hogy a termelőszövetkezeti földhasználat szilárdságát a tag és tag közötti föld adás-vétel egészében véve nem veszélyezteti, — mégis úgy véljük, hogy nálunk nem szükséges elismerni és megengedni a tag és tag közötti föld adás-vételt. Ennek indoka egyrészt az, hogy az ilyen föld adás-vétel a földtulajdon árujellegének nem szükséges és bizonyos fokig mesterkélt fenntartását jelenti, másrészt pedig a tag és tag közötti föld adás-vétel a vevőnek a termelőszövetkezetből való kilépése vagy kizárása alkalmával alkalmas lehet arra, hogy végeredményben a termelőszövetkezeti közös földterület csökkenését vonja maga után, mivel a vevőnek ebben az esetben több földet kellene kiadni a termelőszövetkezetből a tulajdonjoga jogcímén, mint amennyit ezen a jogcímen oda bevitt. Amennyiben viszont az eladó lépne ki vagy őt zárnák ki a termelőszövetkezetből, abban az esetben ugyan nem kissebbedne az adás-vétel következtében a termelőszövetkezet földterülete, de az eladó „szegényebben” kerülne ki a földet illetően a termelőszövetkezetből, mint ahogyan oda bement, ami szintén nem kívánatos sem az eladó termelőszövetkezeti tag, sem pedig a termelőszövetkezeti mozgalom szempontjából.

Hangsúlyozni kívánjuk azt is, hogy a termelőszövetkezeten belül tag és tag között egy esetben megengedhető a föld adás-vétel, és pedig a házhelyek esetében. Nem volna helyes ugyanis megakadályozni azt, hogy egyik termelőszövetkezeti tag a másiktól ne vásárolhasson adott esetben telket családi ház építése céljára akkor, amikor ilyen célra az állam is ad el földet az arra igény jogosultaknak.

Az olyan törekvés viszont már semmiképpen sem helyesímelhető, hogy termelőszövetkezeti tag harmadik személyeknek adhasson el földet. Az ilyen föld adás-vétel ugyanis veszélyezteti a termelőszövetkezeti közös földhasználat szilárdságát, tartósságát, a termelőszövetkezeti földek csökkenését eredményezné, és az ez ellen esetleg biztosítékként kimondható termelőszövetkezeti elővásárlási jog a termelőszövetkezeti földeknek ezen az úton történő csökkenését nem tudná megakadályozni, hiszen a termelőszövetkezetek jelenlegi anyagi ereje gyenge ahhoz, hogy az esetleges elővásárlási jogukkal élve, meg tudják akadályozni a közös földek csökkenését az ilyen jellegű föld adás-vételekkel szemben. E problémát azért vetettük így föl, mivel az elmúlt hónapokban egyes termelőszövetkezeteinkben voltak ilyen helytelen törekvések. Így pl. a békéscsabai Kossuth termelőszövetkezet saját alapszabálytervezete kimondotta, hogy: „A termelőszövetkezetbe bevitt föld örökölhető, eladható, de az ilyen földre a termelőszövetkezetnek elővásárlási joga van.”

Természetesen az eddig elmondottak azt is jelentik, hogy a termelőszövetkezeti földtulajdonnak a tulajdonszerzés polgári jogi szabályai szerint történő létrehozásával kapcsolatban a jelenlegi állapottal szemben ki kell szélesíteni a földmagántulajdonosok rendelkezési jogát a termelőszövetkezet irányába, illetőleg az előbb vázoltak egyben e rendelkezési jog kibővítését is jelentik a jelenlegi állapottal szemben.

Látszólag tehát arról van szó, hogy a termelőszövetkezeti földtulajdonnak a tulajdonváltozás polgári jogi szabályai szerint történő létrehozásával kapcsolatban „engedményt” kell tenni a földmagántulajdon megévő korlátozási fokával szemben, „szabadabbá” kellene tenni a földmagántulajdonosok rendelkezési jogát, ami nyilvánvaló visszalépésnek tűnik a már egyszer megtett úton. A valóság azonban az, hogy a földmagántulajdonosok rendelkezési jogosultságának ilyen kibővítése bármennyire is „visszalépés” a már egyszer megtett úton, a valóságban ez a visszalépés igen jelentős előre lépés a földmagántulajdon társadalmi földtulajdonná való átalakításának útján. Jelentős előre lépés ezen az úton azért, mert itt a földmagántulajdonosok rendelkezési jogosultságának olyan kibővítéséről van szó a jelenlegi szabályozással szemben, amely csak a termelőszövetkezeti társadalmi földtulajdon irányába hat, a földmagántulajdon társadalmi földtulajdonná való válásának módozatait bővítené, tenné gazdagabbá, változatosabbá. Ilyen irányban pedig a legmesszebbmenően lehet és kell is bővíteni a földmagántulajdonosok rendelkezési jogát, mivel az a jelenlegi viszonyok között, a jelenlegi fejlődési szakaszban csak a szocializmus építését szolgálhatná és szolgálná is a mezőgazdaságban, és pedig úgy, hogy azt az elsősorban érdekelt dolgozó parasztság megértené és el is fogadná, helyeselné.

A termelőszövetkezet oldaláról nézve mindez gyakorlatilag azt jelentené, hogy a termelőszövetkezeti földtulajdon elsősorban olyan utakon gyarapodna, amely nem jelent anyagi megterhelést a termelőszövetkezet számára (ajándékozás, öröklés), de ugyanakkor a termelőszövetkezet élhetne a saját érdekében a visszerthes tulajdonszerzési lehetőségekkel is.

A tulajdonváltozás polgári jogi szabályai szerint létrejövő termelőszövetkezeti földtulajdonnal kapcsolatban foglalkozni kell még e termelőszövetkezeti földtulajdon tartalmának, valamint megszűnésének kérdésével is.

Mint már szó volt róla, a földnek mint termelőeszköznek az alapvető és sajátos mivolta a szocialista jogrendszerben is kifejezésre jut úgy, hogy az adott tulajdoni formán belül a földnek mint a tulajdon tárgyának jogi helyzete különbözik a tulajdon egyéb tárgyainak jogi helyzetétől. Ez az általános szabály vonatkozik a termelőszövetkezeti földtulajdonra is, sőt a termelőszövetkezeti földtulajdon esetében különösen szembetűnően jelentkezik, ami nem véletlen jelenség.

Arról van ugyanis szó, hogy a szocialista gazdasági és társadalmi rendszerben elkerülhetetlen szükségszerűség a földtulajdon társadalmasítása,

ezen keresztül a földtulajdon árutulajdoni jellegének megszüntetése, a földtulajdonmozgás minimálisra való csökkentése és később teljes megszüntetése, vagyis annak megvalósítása, hogy a földtulajdon olyan társadalmi monopólium legyen, amely kifejezetten társadalmi termelési érdekeket szolgál és ezen keresztül a társadalom minden egyes tagjának a szolgáltatásban áll. A termelőszövetkezeti társadalmi földtulajdon helyzeténél fogva igen közel áll az állami földtulajdonhoz, keletkezését és további perspektíváját nézve pedig az állami földtulajdonhoz kapcsolt transzmisszió szerepét kell hogy betöltse a földmagántulajdon társadalmiasításának a folyamatában. A termelőszövetkezeti földtulajdonnak mint társadalmi földtulajdonnak nagymértékben be kell töltenie azt a szerepet, amit a szocialista gazdasági és társadalmi rendszerben az állami össznépi földtulajdon betölt, s így a termelőszövetkezeti földtulajdon tartalma ennek a szerepnek és e földtulajdon további fejlődési irányának megfelelően kell hogy alakuljon.

A földtulajdonjog tartalmát illetően mindez azt jelenti, hogy a termelőszövetkezeti társadalmi földtulajdon erősen *kötött* kell hogy legyen, szemben a termelőszövetkezeti tulajdon egyéb tárgyainak jogi helyzetével.

A termelőszövetkezeti társadalmi földtulajdon kötöttsége mindenekelőtt a föld áruforgalomban való részvételével kapcsolatos. Addig, amíg a termelőszövetkezeti tulajdon egyéb tárgyai általában részt vesznek az áruforgalomban, a termelőszövetkezet tulajdonában levő földekre vonatkoznia kell annak az általános szabálynak, hogy a társadalmi földtulajdon általában ki van kapcsolva az áruforgalomból. Lényegében tehát, ahogyan az állami össznépi földtulajdon általában nem árutulajdon, ugyanúgy a termelőszövetkezeti társadalmi földtulajdon sem árutulajdon általában véve.

Ez az általános szabály a termelőszövetkezeti társadalmi földtulajdon esetében mindenekelőtt azt jelenti, illetőleg úgy realizálódik, hogy a termelőszövetkezeti társadalmi földtulajdon ugyan létrejöhet az áruforgalomban keresztül — és a földmagántulajdon uralkodó meglete közepette helyes és szükséges is ezen az úton létrehozni —, de ugyanakkor sem áruforgalmi, sem pedig a tulajdonváltozás más útjain ne alakulhasson vissza földmagántulajdonná, illetőleg általában véve alacsonyabb tulajdoni formává. Másképpen kifejezve ez azt jelenti, hogy a termelőszövetkezeti társadalmi földtulajdonnak általában és úgyszólván kizárólagosan a földmagántulajdonból kell létrejönnie akár áruforgalmi úton, akár a tulajdonváltozás más útjain, de a termelőszövetkezeti társadalmi földtulajdon esetében a körülményekhez képest a lehető legteljesebb mértékben érvényesülnie kell a szocialista tulajdonjogi elméletnek e földtulajdonra különösen helyes azon általános tételének, amely szerint elsősorban termelőeszközök, de különösen alapvető jelentőségű termelőeszközök esetében a magasabb tulajdoni forma nem alakulhat át, illetőleg vissza alacsonyabb tulajdoni formává. De még erősebben kell érvényesülnie e tételnek abban

a megfogalmazásban, hogy a magasabb szocialista tulajdoni forma nem alakulhat vissza nem-szocialista tulajdoni formává, jelen esetben a termelőszövetkezeti földtulajdon, kisárutermelő vagy tőkés földmagántulajdonná.

Ez az általános tétel — és hangsúlyozzuk, hogy a társadalmi földtulajdon esetében általában véve különösen helytálló szocialista tulajdonjogi elméleti tétel a termelőszövetkezeti földtulajdonnal kapcsolatban szélesebb értelemben véve azt is jelenti, hogy a termelőszövetkezeti földtulajdon lehetőleg semmilyen tulajdonváltozási úton ne alakulhasson vissza alacsonyabb tulajdoni formává, mindenekelőtt pedig nem szocialista jellegű tulajdoni formává —, de ezzel szemben úgy az áruforgalmi utat, mint a tulajdonváltozás egyéb módjait föl lehet és föl is kell használni arra, hogy a termelőszövetkezeti földtulajdon magasabb tulajdoni formává, vagyis állami össznépi földtulajdonná alakulhasson át — véleményünk szerint általában és lehetőleg a tulajdonváltozásnak egészében véve ugyanolyan útjain, amelyeken keresztül a termelőszövetkezeti földtulajdon létrejött. Lényegében véve tehát arról van itt szó, hogy a termelőszövetkezeti társadalmi földtulajdon tulajdonváltozási lehetőségeit visszafelé lehetőleg egészében véve el kell zárni, de előre, fölfelé, az állami össznépi földtulajdon irányába megfelelő jogi formák között teljesen szabaddá kell tenni.

Annak ellenére azonban, hogy az említett tételek általános érvényesülése a termelőszövetkezeti földtulajdonnal kapcsolatban helyes — a jelenlegi fejlődési szakaszban nem volna szabad és nem is volna helyes azokat mereven alkalmazni. Nem szabad ugyanis megfélekezni arról, hogy a létrehozandó termelőszövetkezeti földtulajdon a földtulajdon egyéb, vegyes jellegű formái között, azokkal szükségszerűen szoros kapcsolatban létezne (állami, magán, személyi földtulajdon) úgy a termelőszövetkezeten belül, mint azon kívül, s ilyen körülmények között a fejlődés fő folyamata, vagyis a termelőszövetkezeti földtulajdon létrejötte és további fejlődése mellett bizonyos fokig elkerülhetetlen egy mellékfolyamat is, éspedig a termelőszövetkezeti földtulajdon erősen korlátozott mértékben való át-, illetőleg visszaalakulása részben személyi földtulajdonná, részben pedig földmagántulajdonná.

Ez a jelenség megvan nálunk még az állami földtulajdon esetében is a családi ház építésére szolgáló telkekkel kapcsolatban, de bizonyos mértékig még inkább elkerülhetetlen volna a termelőszövetkezeti földtulajdon esetében, ahol a földtulajdon esetleges visszaalakulását nem annyira szociális, mint inkább a termelőszövetkezet gazdasági célszerűségi szempontjai szélesebb körben is indokoltá tennék. (Pl. a termelőszövetkezet bizonyos földterületet nem tud célszerűen kihasználni, s ezért azt eladja és mást vesz helyette, vagy elad családi ház építésére szolgáló telket a saját tagjainak stb.)

Bár részleteiben itt nem foglalkozhatunk a termelőszövetkezeti társadalmi földtulajdon tartalmával, az elmondottakon kívül mégis meg kell

említenünk néhány olyan alapvető sajátosságot, amely feltétlenül jellemzője kell hogy legyen a termelőszövetkezeti társadalmi földtulajdonnak.

Ilyen jellemvonás mindenekelőtt az, hogy a termelőszövetkezeti földtulajdon kötöttsége a tulajdon társadalmi, szocialista jellegénél fogva természetesen ki kell hogy terjedjen arra is, hogy a termelőszövetkezeti földtulajdon nem lehet megterhelni, elzálogosítani, adományozni, elajándékozni stb., és általában harmadik személyeknek, vagy akár a termelőszövetkezeti tagoknak is haszonbérbe vagy részesművelésre adni. A termelőszövetkezeti földtulajdon egészében véve csak a termelőszövetkezet mint jogi személy birtokolhatja és használhatja a termelőszövetkezet alapszabályszerű tevékenységének megfelelően, illetőleg a termelőszövetkezeti tagok vagy családok háztáji föld címén. Egészében véve a szocialista társadalmi tulajdonjog belső konstrukciójának megfelelően a termelőszövetkezeti földtulajdon tartalmában is meghatározó szerepet játszik a termelőszövetkezet alapszabályszerű tevékenységének megfelelő birtoklási, használati és rendelkezési kötelezettsége, az utóbbinál pedig mindenekelőtt a használattal szorosan kapcsolatos rendelkezési kötelezettség.

Ismertebb termelőszövetkezeti jogi kifejezéssel élve, a termelőszövetkezeti társadalmi földtulajdon jogi helyzete lényegében véve hasonló volna, és kell hogy hasonló legyen a termelőszövetkezet feloszthatatlan alapjába helyezett vagyontárgyak jogi helyzetéhez, de a földtulajdon sajátosságainak megfelelő még erősebb kötöttséggel.

Ennek megfelelően a termelőszövetkezet megszűnése, feloszlása esetén a termelőszövetkezeti földtulajdonnak egészében véve ugyanaz lenne a sorsa, mint a termelőszövetkezet feloszthatatlan alapjában levő egyéb vagyontárgyaknak.

E mögött a szabály mögött viszont már — de lege ferenda — meghúzódik a termelőszövetkezeti földtulajdonnak, de általában az oszthatatlan alapon levő vagyontárgyakon fennálló termelőszövetkezeti társadalmi tulajdonnak is egy olyan — a fejlődés szempontjából különösen fontos — jellemvonása, amelyet eddig nem igen emlegettünk, éspedig az, hogy a termelőszövetkezeti társadalmi tulajdon ezekre a vagyontárgyakra nézve bár elsősorban és mindenekelőtt csoporttulajdon, egy termelőszövetkezet tulajdona, de ugyanakkor bizonyos mértékig összszövetkezeti tulajdon is annyiban, hogy a termelőszövetkezet feloszlása vagy megszűnése esetén ezek a vagyontárgyak ellenérték nélkül kerülnek át más termelőszövetkezetekhez, s ezen keresztül a termelőszövetkezeti mozgalom egészének az érdekeit szolgálják.

Az a gondolat, hogy a termelőszövetkezet tulajdonát képező földek jogi helyzete lényegében véve azonos a termelőszövetkezet oszthatatlan alapjában elhelyezett vagyontárgyak jogi helyzetével, nem idegen a magyar termelőszövetkezeti parasztságtól sem, amennyiben a termelőszövetkezeti földtulajdon kérdése a termelőszövetkezeti tagság között felmerül.

Így pl. a türkevei Búzakalász mezőgazdasági termelőszövetkezetnek a mintaalapszabálytól eltérő módon készült alapszabálytervezete a termelőszövetkezeti földtulajdonnal kapcsolatban a következőket állapítja meg: „A termelőszövetkezetnek joga van földvásárlásokra, mely azután a termelőszövetkezet oszthatatlan alapját képezi.”

Ehhez hasonlóan rendelkezik a békéscsabai Kossuth termelőszövetkezet új alapszabálytervezete is, amikor megállapítja, hogy: „A termelőszövetkezetnek joga van a földvásárláshoz ... Az ilyen föld szét nem osztható és a szövetkezet közös vagyonához csatolandó.”

Ezekben az idézett alapszabályi rendelkezésekben lényegében benne van a termelőszövetkezeti társadalmi földtulajdonnal kapcsolatban az előzőekben leírt fejtegetések lényege, vagyis az, hogy a magyar termelőszövetkezetekben is helyes létrehozni a termelőszövetkezeti földtulajdon általában a tulajdonszerzés polgári jogi szabályai szerint, és az így létrehozott termelőszövetkezeti földtulajdon jogi helyzete lényegében véve megegyezik a termelőszövetkezet fel nem osztható szövetkezeti alapjában levő tulajdoni tárgyak jogi helyzetével.

Mindezek alapján most már a következőkben foglalhatjuk össze, illetőleg egészíthetjük ki a termelőszövetkezeti földtulajdonnal kapcsolatban elmondott véleményünket a termelőszövetkezeti földjogi törvény sikeresebb elkészítése érdekében:

A termelőszövetkezeti földtulajdon létrehozása a magyar népi demokrácia viszonyai között is helyes, de a termelőszövetkezeti tagsági jogviszonytól függetlenül. A termelőszövetkezetek tulajdonába föld általában a tulajdonszerzés polgári jogi szabályai szerint, valamint meghatározott különleges tulajdonszerzési jogcímek szabályai szerint kerülhet. Ennek megfelelően a termelőszövetkezet gazdasági erejéhez és szükségleteihez mérten az általános ingatlanforgalmi korlátozószoktól függetlenül szabadon vásárolhat földet bármely földtulajdonostól. A termelőszövetkezeti tagok földtulajdonukat a termelőszövetkezetnek ajándékozhatják, végrendeletileg hagyományozhatják, csak a termelőszövetkezetnek (esetleg az államnak) adhatják el, öröklés esetén pedig az örökölt földről a termelőszövetkezet javára lemondhatnak. A termelőszövetkezeti tag földtulajdonos halála esetén örökös és végrendelet hiányában az elhalt termelőszövetkezeti tag földtulajdona a termelőszövetkezetre száll át. Harmadik személy földtulajdonosoknak joguk van arra, hogy földjüket a termelőszövetkezetnek ajándékozzák, végrendeletileg hagyományozzák, vagy eladják. Termelőszövetkezeti tag földtulajdonának öröklése esetén (esetleg mástól való öröklés esetén is) a harmadik személy örökösnek jogában áll az örökölt földről a termelőszövetkezet javára lemondani. A harmadik személy földtulajdonosoknak jogukban áll, hogy földjüket ne csak az államnak, hanem közvetlenül a termelőszövetkezetnek is felajánlják akár használatba, akár pedig tulajdonba, a földfelajánlás általános szabályai szerint. A termelőszövetkezet használatában levő, de harmadik sze-

mélyek tulajdonát képező földek esetében a termelőszövetkezetnek elővásárlási joga van.

Az állam az örökléssel kapcsolatos megvásárlási jogáról (lásd az 1957. évi 9. sz. tvr-t) elsősorban a termelőszövetkezeti földek esetében, de más esetben is lemondhat a termelőszövetkezet javára, illetőleg a megvásárlási jogát a termelőszövetkezetre ruházhatja át, amennyiben azt a termelőszövetkezet kéri. (Az állam örökléssel kapcsolatos megvásárlási jogának átruházása a termelőszövetkezetre adott esetben gyakorlatilag csak könnyebbséget jelenthet az állam számára, és ugyanúgy eszköze lehet a kulákosodás adminisztratív jellegű megakadályozásának, mint a kizárólagos állami megvásárlási jog. A termelőszövetkezeti földek esetében, illetőleg a termelőszövetkezeti tagok öröklésével kapcsolatban előadódó állami megvásárlási jog esetében pedig csak előnyös lehet az, ha az állam e megvásárlási jogát a termelőszövetkezet kérésére vagy beleegyezésére a termelőszövetkezetre ruházza át.)

A termelőszövetkezet földtulajdonát a termelőszövetkezeti tagoknak vagy harmadik személyeknek csak kivételes esetben és a közgyűlés határozatán túlmenően csak az illetékes állami szervek beleegyezésével, illetőleg jóváhagyásával lehet elidegeníteni.

A termelőszövetkezet a tulajdonát képező földet a nagyüzemű gazdálkodás területi feltételeinek biztosítása érdekében elcserélheti.

A termelőszövetkezeti földtulajdon nem lehet megterhelni, elzálogosítani, adományozni, elajándékozni stb. és általában harmadik személyeknek, a termelőszövetkezeti tagoknak, vagy bárkinek haszonbérbe vagy részesművelésbe adni. A termelőszövetkezeti földtulajdon nem örökölhető.

A termelőszövetkezet földtulajdona a termelőszövetkezet oszthatatlan szövetkezeti alapjához tartozik, s így annak jogi helyzete lényegében véve megegyezik a termelőszövetkezet oszthatatlan alapjában elhelyezett vagyontárgyak jogi helyzetével.

A termelőszövetkezeti földtulajdon akár adásvétel, akár a tulajdonváltozás más meghatározott, kifejezetten a termelőszövetkezeti földtulajdonra, vagy arra is vonatkozó szabályai szerint szabadon átalakulhat állami össznépi földtulajdonná.

*

Úgy véljük, hogy a termelőszövetkezeti földtulajdonnak ilyen, vagy ehhez hasonló módon való létrehozása és szabályozása a termelőszövetkezeti földjogi törvény elkészítése során a magyar termelőszövetkezeti mozgalom jelenlegi fejlődési szakaszában már teljesen indokolt és helyes, mivel az is hozzájárulna ahhoz, hogy egészségesen, megalapozottan, és minél sikeresebben haladjon előre, fejlődjön a magyar termelőszövetkezeti mozgalom és ezzel sikeresen megvalósuljon a magyar mezőgazdaság szocialista árszervezése.

Seres Imre

Megjegyzések az államigazgatási eljárási törvényhez

I.

1. Ha régen várt kedves vendég érkezik s öltözetén hibát fedezünk fel, tapintatosan figyelmeztetjük őt, de nem vetjük ki szívéből, és ez az apró epizód miben sem befolyásolja a fogadtatás melegségét. Ilyenféle érzülettel vesszük kezünkbe a tollat, amikor az államigazgatási eljárás általános szabályairól szóló 1957. IV. törvényt üdvözljük s jóval inkább az eredmény feletti elégedettséggel, mint az elmulasztottak miatti sajnálkozással mondjuk: *debuisset pridem*.

Közel húsz esztendeje, hogy a közigazgatási eljárási jog egyik jeles szakértője, Sztás Jenő közzétette tervezetét a közigazgatási rendtartás szabályozásáról — mint bevezetőjében írta — azzal a szándékkal, hogy alkalmat adjon a kritikára és arra, hogy alapos kritikák után megszülethessen a tervezeténél megfelelőbb rendtartás s ezáltal a magyar jogalkotásnak közel négyévtizedes adóssága kiegyenlítést nyerhessen.¹ Nem tudjuk, hogy Sztás miért csak a századfordulótól — valószínűleg az 1901:XX. tv.-től — kezdődően tekintette késedelembe esettnek a magyar törvényhozást, de ez nem is lényeges. Sokkal jelentősebb kérdés az,

hogy a burzsoá Magyarországon a közigazgatási eljárás kódexe soha nem született meg s a népi demokratikus Magyarországon is tucatnyi esztendőn át váratott magára. Szükséges e tények okaira rámutatnunk, mert belőlük alapot nyerünk ahhoz az állításunkhoz: az eljárási kódex érdeme mindekenélőtt az, hogy végre létezik.

2. Nem vállalkozhatunk arra, hogy a közigazgatási eljárás kodifikálása elmaradásának, s helyenként megtörténtének körülményeit európai viszonylatban elemezzük, hiszen ez az egy téma kimerítené az egész rendelkezésünkre álló keretet. Világos, hogy a probléma másképp fest az angol és másképp a kontinentális jogrendszerű államokban. Utóbbiak között is mélyreható különbségek mutatkoznak aszerint, hogy létezik-e közigazgatási bíráskodás, amelynek eljárása szükségszerűen szabályozott — s annak hatósugara mekkora.²

¹ Sztás Jenő: Közigazgatási eljárás. Budapest, 1939. 14. old.

² Utalunk arra, hogy az 1925. július 21-i osztrák eljárási törvény (Allgemeines Verwaltungsverfahrensgesetz), amelyet 1950. május 23-án újra közzétettek, főleg az 1875-ben felállított közigazgatási bíróság gyakorlatából nyerte elvi alapjait. Megemlítjük továbbá, hogy például Olaszországban az 1924. június 26-i törvény és az 1907. augusztus 17-i királyi rendeletek szabályozták a Consiglio di Stato, és a Giunta provinciale amministrativa előtti eljárást. (Vö. Guido Zanobini: Corso di diritto amministrativo. Milano, 1946. 191. old.)

Nem kerülheti el figyelmünket a tőkés államokkal kapcsolatosan a liberális jogállam eszményének felcserélése az eredményes és gazdaságos közigazgatás állama gondolatával. És természetesen azt sem mellőzhetnénk megvizsgálni, hogy a szocialista államok jogának fejlődése miért egyenlőtlen ebben a tekintetben is. Ezért — bár szemléletes és tanulságos lenne a magyarországi relációkat európai képbe illeszteni — kénytelenek vagyunk csak hazai vonatkozásban vizsgálni a fent exponált kérdéseket.

Törvényszerkesztési alapelv, hogy az anyagi jogi szabályok az alakikat megelőzik. Ez a tétel áll arra az esetre is, ha az anyagi és eljárási előírások nem egy jogforrásba foglaltatnak. Érvényesnek kell tekintenünk az államigazgatás világára is, ahol számtalan anyagi jogi szabály megvalósítása történhetik egy eljárási kódex rendelkezéseinek felhasználásával, sőt az igazgatási eljárás rendjén mennek át az életbe nemcsak az igazgatási jog, hanem más jogágazat anyagi jogi szabályai is. Mindenesetre azonban alapvető az összefüggés az igazgatási anyagi és eljárási jog között. S ha nem is oszthatjuk maradéktalanul Magyary Zoltánnak azt a tételét, hogy a közigazgatási jog a XIX. század terméke³ az kétségtelen, hogy a jogrendszer külön ágaként önállósult államigazgatási jog sehol sem sarjadhatott a kapitalizmus gazdasági rendszerét megelőző talajból, hanem a burzsoá forradalmak eredménye. Kialakulása közvetlenül arra a követelésre vezethető vissza, hogy az egyéb állami szervek tevékenysége között a közigazgatás működése is törvényileg szabályozott legyen, s ne lépje át a törvény kereteit. Ez az elv a részleteket tekintve olyan igényekben fejeződött ki, mint az államhatalmi ágak egyensúlyának megteremtése, jogorvoslathoz való jog a jog-sértőnek talált közigazgatási aktussal szemben, az állampolgári jogok deklarálása és tiszteletben tartása s az egészét beoltozandó: a minden közigazgatási jogszert ellenében jogvédelmet nyújtó közigazgatási bírászkodás. Ezeknek a nézeteknek intézményesülniük kellett, párhuzamosan és összefüggésben az anyagi közigazgatási jog megteremtésével. Csak ezután kerülhetett sor az eljárás általános szabályainak megteremtésére. Ez azon-

ban csak viszonylag kevés burzsoá államban következett be. Tipikusan — de nem kivétel nélkül — azért, mert mire a dolgok idáig érlelődtek volna, a tőkés fejlődés már túlment a jogállamiság gondolatán, s inkább a közigazgatás kötöttségektől mentesítésének útját keresték, mint azt, hogy eljárásilag is gátat emeljenek az eredményesség jelszavával egyre szabadabbá tenni szándékolt közigazgatásnak.⁴

3. Ami a fentebb vázoltaknak a magyar helyzetre való alkalmazását illeti, azt kell megállapítanunk, hogy mivel nálunk a polgári átalakulás más történelmi feltételek között ment végbe, mint Európa nyugatán, a mi közigazgatásunk és közigazgatási jogunk sajátos fejlődési vonásokat mutat. Az adott körben ezt különösen tanúsítja, hogy mivel nálunk a szabad versenyen alapuló kapitalizmus kora még félévszázadra sem terjedt, a közigazgatási jog s ezen belül az eljárási jog nem érte el azt a színvonalat, mint a nyugat-európai államokban. 1867 után nagy erővel kezdtek hozzá a burzsoá közigazgatás anyagi jogi rendszerének felépítéséhez, de még csak a váz lett kész, mikor a történelem szele már elfújta a liberalizmust, s homlani kezdett a jogállamiság eszméje. A századfordulón még futotta egy — nem az egész eljárást átfogó — eljárási törvényre, az 1901: XX. tv.-re, megszületése körül megelégnült az eljárásjogi irodalom is,⁵ hogy utána csaknem három évtizeden át az eljárási problematika érdektelenségbe süllyedjen. Az 1929: XXX. tv. nem sokat hozott, hiszen nem bizonyult egyébként, mint a szűk keretben mozgó 1901: XX. tv. negatív irányú megreformálásának. Azok a tudományos erőfeszítések, amelyek főleg a Magyary-féle intézettől eredtek, nem találhattak méltó fogadtatásra: a Horthy-fasizmus rendszerében az eljárási kódex, a jogállam tetőzetének ez a fontos alkatrésze nem volt megépíthető, hiszen terhelte volna a rendőri-közigazgatási önkény jegyében működő gépezetet.

Nem véletlen tehát, hogy a kiegészítől a felszabadulásig terjedő korszak közigazgatási irodalma oly különösen szegény eljárási kérdésekkel

⁴ Az eljárási jog szabályozásának olyan lelkes és felkészült híve, mint a Magyary-iskola egyik legkiválóbb tagja, Valló József is érzékeli ezt, bár nem fogalmazza meg határozottan. „Nem tartozik munkám keretébe, hogy a diszkrecionárius hatalom természetéről az anyagi jog szempontjából vitatkozzam, vagy annak érvényesülési korlátait megállapítani igyekezzem” — mondja. Majd azt a szerintünk hibás véleményét fejezi ki, hogy a mit? kérdése a hogyan? kérdésétől független, aminek egyébként ellene mondani látszik a folytatás: „... minél nagyobb a hatóság szabadsága abban, *amit* határoz vagy elrendel, annál pontosabban elő kell írni, hogy ez a határozathozatal, illetve rendelkezés *milyen módon*, kiknek milyen fokú közreműködésével jöhet létre.” (Valló József: Közigazgatási eljárás. Budapest, 1937. 7. old.) Ő tehát a közigazgatás anyagi jogi szabadságát és eljárás kötöttségét hozta junktimba, míg az uzus mindkét téri a kötetlenség felé tendált.

⁵ Ebben a korszakban született meg az egyetlen teljességre törekvő eljárási monográfia, Sigmond Andornak: A közigazgatási eljárás vezérfonala (Budapest, 1904.) című munkája, amely a gyakorlati közigazgatási ember meglátásait is kifejezi az elméleti kérdések tárgyalása során. Sok vonatkozásban ma is hasznosan forgatható mű.

³ Magyary Zoltán: Magyar közigazgatás. Budapest, 1842. 96. old. Véleményünk szerint — ezt Magyary is vallja — közigazgatás nemcsak azóta van, amióta közigazgatási jog. A közigazgatási szervezet létrehozása és működése pedig valamelyes rendet mindig feltételez s ez kétségkívül jogi rend. Nem téveszthet meg bennünket az a körülmény, hogy a történelem egyes szakaszaiban az igazgatási jog más ágazatokhoz képest fejletlen, s főleg ezért nem jelentkezik külön jogágként. Az pedig végképp nem döntő, hogy az igazgatásra vonatkozó jogi szabályozás — amennyiben létezett — nem írott, hanem szokásjogi volt a XIX. századot megelőzően. Magyaryt nézetének kialakításában nyilván befolyásolta az az Otto Mayertől eredő s mindmáig meg nem döntött tétel, hogy a jogállam a jól rendezett közigazgatási jog állama. (Deutsches Verwaltungsrecht. München und Leipzig, 1924. 58. old.) Csakhogy Mayernek ez az axiómája nem egyenlő a liberális jogállam előtti közigazgatási jog tagadásával, hanem csak arra utal, hogy korábban éppen a jól rendeltség hiányában óriási tere volt a kötetlen igazgatásnak, amely diszkreciója szerint cselekedhetett.

foglalkozó művekben. Maga a kor mondott ellene az eljárással való törődésnek, amikor az aktuális lett volna. A közigazgatás tudományának dogmatikus művelői nem foglalkoztak vele, mert szinte vallásos áhitattal csüggték a minden érdemi törvénytelenséggel szemben szerintük oltalmat nyújtó közigazgatási bíróságon. Egyébként pedig őket is befolyásolta, a más irányzatokhoz tartozókat pedig három évtizeden át egyenesen determinálta Concha tétele: „Általános közigazgatási eljárás nem lehetséges, hanem az egyes feladatokra nézve külön-külön kell annak megállapíttatni.”⁶ Az osztrák eljárási kódex kibocsátása, s a körülötte megindult nagy jelentőségű elméleti munka eredményei, amelynek élén az eljárás szabályozottságának rendíthetetlen híve, Friedrich Tezner⁷ haladt, alaposan rácsafoltak Conchára. Éspedig annál is inkább, mert az osztrák kódex bevált, s hatására Csehszlovákia (1928), Lengyelország (1938) és Jugoszlávia (1930) is megcsinálta a maga eljárási kódexét. Nálunk további félvtizednek kellett elteltie, míg először az elméleti, majd a hivatalos érdeklődés is felébredt az eljárás kodifikációja iránt,⁸ de az elkészült tervezetek megmaradtak irodalmi keretekben, jogszabály nem lett belőlük.

4. Csak röviden emlékezünk meg az eljárási kodifikáció felszabadulás utáni történetéről, természetesen nem a burzsoa fejlődés folytatásának

tekintve azt. Az akkor — szokvány elnevezés szerint — közjogi minisztérium szerepét betöltő belügyminisztériumban a törvényelőkészítő osztály már 1948-ban elkezdte az eljárási kódex kidolgozását. Az elméleti munka ennek során különösen a szocialista alapelvek lefektetésére irányult. Az elkészült tervezetek a most elfogadott törvényre is komoly hatást gyakoroltak, s aligha volt elvi akadálya annak, hogy már 1949-ben legyen eljárási kódexünk. Sajnos fejlődésünk torzulatai a törvényesség eszméjét háttérbe szorították, s abban az atmoszférában az eljárási kódex nem születhetett meg. 1953—54-ben az államigazgatás racionalizálásának szükségessége felmerülve, elkezdődött az eljárási kódex kidolgozása is. Több mint kétféle munka fekszik benne, s néhány elméleti tanulmány is elősegítette az alapos kodifikációt.⁹ A tervezet, amelyet szakbizottság dolgozott ki, számos vitán ment keresztül, főleg az államjogi és államigazgatási jogi kormánybizottságban. S ha — mint már jeleztük — vannak is fogyatékosai, ezek nem hevenyészettségből fakadnak, hanem inkább abból, hogy a minden jelentős részletre kiterjedő elméleti megalapozással a tudomány adós maradt, valamint abból, hogy szocialista példák alig állnak rendelkezésre s így a kódex nemcsak hazai, de össz-szocialista viszonylatban is, szinte úttörő szerepet tölt be,¹⁰ ami csaknem kizárja, hogy semmi kívánni valót ne hagyjon maga után.

II.

1. Az avatottak egyet fognak érteni velünk abban, hogy az eljárási törvény az utóbbi évek jogalkotásának egyik legsikerültebb terméke. Alkalmas arra, hogy megvalósuljanak az indoklásában megjelölt céljai: a) az államigazgatási szervek eljárása nagymértékű kötetlenségének megszüntetése, ami gyakran gátolja az állampolgárok jogainak érvényesülését; b) az eljárási szabályok hiányában a szerveknél a cselekvés módját illetően nem egyszer szükségképpen előálló tétovázás kiküszöbölése, amely a bürokratizmusnak kétségkívül egyik okozója; c) az állampolgárok és a

⁶ Concha Győző: Politika. II. kötet. Budapest, 1905. 102. old.

⁷ Tezner az osztrák közigazgatási jogtudománynak Adolf Merkl mellett legkimagaslóbb alakja. A „jogállamiság” talajáról elmozdult ugyan, de még a szabad belátás terén sem hajlandó a közigazgatást teljesen nyílt vizekre engedni. A közigazgatási eljárást éppen egyik hatásos eszköznek tekintti a szabad belátáson alapuló közigazgatási tevékenység ellenőrzésére, s e vonatkozásban azzal a követeléssel lép fel, hogy a belátásos ítélet és aktus egyaránt kivizsgált tényálláson alapuljon, továbbá kívánja az ilyen jogi cselekmények tartalmának megindokolását, és a hatóságnak a bizonyítás eredményéhez kötését. (Das freie Ermessen der Verwaltungsbehörden. Leipzig und Wien, 1924. 134. old.) A közigazgatási eljárásról vallott felfogásának sarkpontja az, hogy az eljárás folyamán az egyén a hatósággal szemben áll és pedig védekező állásban, vagy — ha úgy tetszik — a harcokban, aki küzd azért, ami őt megilleti. Ebből folyik, hogy az eljárásban a fél jogait körül kell bástyázni, amire egyébként az osztrák törvény messzemenően törekedett is. (Vö. Tezner: Das österreichische Administrativverfahren. Wien, 1925. 628. old.)

⁸ Érdekes, hogy Magyary Zoltán akkori racionalizálási kormánybiztos „A magyar közigazgatás racionalizálásának programja” c. munkájában (Budapest, 1932) nem iktatta a racionalizálási feladatok közé az eljárási kódex elkészítését, 1934—35-ben azonban — nyilván az ő indítványára — a budapesti egyetem jogi kara már ilyen tárgyú pályázatot írt ki, amelynek pálmáját Valló József „Közigazgatási eljárás”-a vitte el, s a Magyary-intézet adta ki Valló másik e körbe vágó művét is. (Törvénytervezet az általános közigazgatási rendtartásról indoklással. Budapest, 1942.) A hivatalos állásfoglalás csak 1938-ban követte az elméletet, amikor a belügyminiszter, Fluck András: „A közigazgatási ügyintézés racionalizálása” c. művéhez írott előszavában kijelentette: „szükséges, hogy... jogorvoslati rendszerünknek régóta várt egyszerűsítése bekövetkezzék, és közigazgatási eljárásunk kodifikáltassék.” Ezt követően látott napvilágot a Szítás-féle jogszabálytervezet, majd Valló imént említett törvénytervezete.

⁹ L. Mártonffy Károly: A szocialista magyar államigazgatás és államigazgatási jog tíz éve. Az ELTE 1955-ös évkönyvében. Budapest, 1956; Pákay Barnabás: Az államigazgatási eljárás általános szabályairól. ÁI. 1956. 7—8. sz.; Toldi Ferenc: Az államigazgatási eljárás rendezése. ÁI. 1956. 1. sz. és Az államigazgatási szervek aktusainak jogereje. Jt. K. 1956. 1. sz.; továbbá Szamel Lajos: Az államigazgatási jogviszonnyal kapcsolatos néhány probléma. Állam és Jog. 1953. 2. sz.; Az államigazgatási jogorvoslatok. Kandidátusi értekezés. (Tézisei kinyomtatva Budapest, 1954): A jogorvoslat fogalma. ÁI. 1955. 1—2. sz.; Az államigazgatási szervek cselekvési kötelessége és annak elmulasztása. ÁI. 1955. 7. sz. Kár, hogy a kódex problematikája, mely jórészt Toldi Ferenc munkája, nem került kiadásra. A törvény indoklása ennek csak egy részét tartalmazza.

¹⁰ 1955. március 22-én bocsátották ki a Csehszlovák Köztársaság kormányának 20. számú rendeletét az igazgatási ügyekben való eljárásról (igazgatási rendtartás). Az 53 §-ból álló rendelet, amelyet a kodifikáció során gondosan tanulmányoztunk, egyes részletekben finomabb, több tekintetben pedig kidolgozottabb a mi kódexünkénél. A behatóbb összehasonlításra sajnos itt nincs terünk.

szervek eljárási jogviszonyainak olyan rendezése, amely mellett a szervek a közérdeket képesek megvalósítani, s viszont az állampolgárok nincsenek a szervekhez képest a teljes szubordináció helyzetében, hanem jogaik és jogos érdekeik védelmezésére hathatós eszközöket kapnak.

Amikor ezt leszögezzük, egyben meg kell mondanunk, hogy nem indokolt az a helyenként tapasztalható s a napisajtó egy részéből is kitűnő „csodavárás”, amellyel az államigazgatási kódex alkalmazása elé tekintenek. A „hogyan?” a „mit?”-hez képest mégiscsak másodlagos. „Jót s jól — ebben áll a nagy titok” — kell mondanunk a költővel s levonnunk azt a következtetést: államigazgatásunk értékének, eredményességének, törvényességének emeléséhez az eljárási kódex csak hozzájárul, de azt önmagában meg nem oldhatja. Azt azonban, hogy ez a törvény komoly lépés e célok irányában, csak az tagadhatja, aki a jog társadalmi szerepét illetően a teljes negáció tálajára helyezkedik.

2. A törvény hasznát végső soron alkalmazásának minősége fogja eldönteni. A siker érdekében szükséges, hogy a törvényt mielőbb alaposan elsajátítsák az apparátus tagjai. Követelmény az is, hogy a jogkereső közönség is megismerje belőle fakadó jogait és köteleességeit. A törvény széleskörű propagálására van tehát szükség, s ennek érdekében mielőbb nívós kommentár kiadására. Helyes az az indokolásba foglalt célkitűzés is, hogy az egyes speciális eljárási szabályokat összhangba kell hozni a törvénnyel. Ez azonban — nézetünk szerint — nem pótolhatja a végrehajtási jogszabály kiadását, amit az indokolásból kitűnően nem szándékolnak. Éppen mivel a törvény általános eljárási jogforrás, bőven akadnak olyan rendelkezései, amelyeket nemcsak az egyes részletesebben szabályozott eljárásokra kell kivetíteni, hanem az összes igazgatási ügyek intézésére, amelyeknek jórésznél a vonatkozó anyagi jogszabályokhoz csak egy-két alapvető eljárási előírást találunk. A törvény több tekintetben keretszerű — így különösen a képviselet, a kizárás, a bizonyítás, a fellebbezés és a végrehajtás tekintetében. Ezeket a kereteket a végrehajtási (életbeléptetési) jogszabálynak kell kitöltenie. Egyben pedig taxativ felsorolásban hatályon kívül kell helyeznie a törvénynek ellentmondó jogszabályokat. Ez nem könnyű munka, de megtakarítani azt jelenti, hogy nyitva hagyjuk a kaput folytonos jogszabályértelmezési problémák előtt.

Jogalkotásunk e kiemelkedő fontosságú témékének részletes kritikai ismertetésére nincs lehetőségünk. Csak azt a feladatot állíthatjuk magunk elé, hogy néhány alapvetőnek tartott elvi problémára mutassunk rá, s ezzel kapcsolatban fűzzünk a kódex megfelelő részeihez reflexiókat.

III.

I. A törvény I. fejezete és a hozzáfűzött indoklás leszögezi, hogy szerepe csupán az államigazgatási szervek és az ügyfelek eljárási kapcsolatainak rendezése. Más szóval: a törvény csak a

hatósági (külső) eljárást kívánja szabályozni, vagy pontosabban az eljárásnak csak hatósági (külső) részét. Ez ellen önmagában nem is lehetne kifogást emelni. Valóban nagymértékben nehezítené a kodifikációt s igen terjedelmessé tenné a törvényt, ha benne az eljárás belső (szervek közötti) és ügyviteli (egy szerven belüli) része is rendezésre kerülne, s mindehhez még hozzákapcsolódnának az államigazgatási munkamódszerekre vonatkozó előírások. Ezek együtt teszik ugyanis a mi felfogásunk szerint teljes értelmében az államigazgatási eljárást.¹¹ Úgy gondoljuk, helyes lett volna a törvényben vagy legalább az indokolásban utalni arra, hogy az eljárás ezen elemeinek rendezése még megoldásra váró feladat, s előkészítéséhez mielőbb hozzá kívánnak kezdeni az erre hivatott szervek.

Felszabadulás előtti szakirodalmunkon szinte végigvonul az a szemlélet, amely az eljárás fogalmát le kívánja szűkíteni a hatóság és az állampolgár (jogi személy) kapcsolatára. A valóságos helyzet azonban nem ez. Az eljárás nem öncélú, hanem államigazgatási aktus megszületése érdekében megy végbe. Az aktus keletkezése érdekében azonban nemcsak a hatóság és a felek együttműködésére van szükség, hanem a hatóságok egymásközötti kapcsolataira is, továbbá az ügydöntő hatóságon belül megfelelő munkamegosztásra, jogi következményekkel is járó cselekmények rendben való elvégzésére és alkalmas munkamódszerekre is. Ha az aktus és az eljárás egymással a „mit?” és „hogyan?” viszonyában van, akkor kétségtelen, hogy utóbbiba mindezek beletartoznak.

Azt egyébként, hogy az ügyvitelt szabályozni kell, senki sem vitatja. Viszont az eljárás belső részét és a munkamódszereket szervezeti, döntően olyan anyagi-jogi problémának minősítik, amely elsősorban az államjog területére tartozik, vagy pedig szabályozhatatlan.¹²

2. Magunk is azon az állásponton vagyunk, hogy az államigazgatási szervek egymásközötti és

¹¹ Az a nézet, hogy az eljárás nem egyenlő a hatóság és a felek együttműködésével aktus létrehozatala érdekében, hanem több ennél, az irodalomban eléggé elterjedt. Abban a tekintetben azonban, hogy a „hogyan?” körébe mi tartozik, az alapkérdésben egyetértők állásfoglalása megoszlik s nem mennek el olyan messzire, mint mi. *Concha Győző* meghatározott rendben végbenemő funkciónak nevezi az eljárást, amely rend külső és belső. A belső rend az ügyvitel, a külső pedig lényegileg ügykezelés. (Politika II. köt. Budapest, 1905. 102. old.) Tomcsányi Móric szerint a közigazgatási jogviszony foglyvet a hatóság és az egyén között s annak anyagi és alakai oldala van. Ez utóbbi a közigazgatási eljárás. De mivel vannak a szervezet belső életére vonatkozó közigazgatási viszonylatok is, az eljárásnak is két fajtája lesz: belső vagy hivatali és külső eljárás. (A közigazgatási jogviszony. Budapest, 1912. 67–69. old.) Sigmund Andor felfogása áll a mienkhez legközelebb, aki különböztet hatóságok és felek közti, a hatóságok egymásközötti és a hatóságok „kebli” eljárása között. Kategorizálása azonban nem pontos: a hatóságok egymásközötti eljárásába ügyviteli elemeket kever, az eljárási problémákat anyagi jogiakkal vegyíti. (A közigazgatási eljárás vezérfonala. Tekintettel a törvényhatósági közigazgatásra. Budapest, 1904. 11. és 65. old.)

¹² Vö. Toldi Ferenc: Az államigazgatási eljárás rendezése. ÁI. 1956. 1. sz. 31–34. old.

különösen az államigazgatási és más típusú szervek kapcsolatai főleg alapvonásait illetően államjogi, alkotmányos szintű problémák. Ha azonban nem feledjük el, hogy úgynevezett vegyes államjogi viszonyok is léteznek,¹³ akkor nem fogunk elzárkózni az elől, hogy ezek a viszonylatok behatóan rendeztessenek az aktusok létrehozásával kapcsolatos részletproblémákra is kiterjedően. Ami pedig a munkamódszerek szabályozását illeti, csak arra utalunk, hogy a csehszlovák eljárási rendelet 2. része kifejezetten ezekről szól. De nem mehetünk el szó nélkül a mi kódexünk azon szakaszai mellett sem, amelyek a belső eljárási viszonylatok csupán alkotmányos síkra terelésének, vagy nem szabályozhatóságának eleven cáfolatai. Így különösen:

a) A törvény 3. §-a szerint az államigazgatási eljárásban a fokozatok (fokozatosság) megtartása kötelező. Ez nem egyéb, mint a hatáskör elvonás tilalma, amely aligha a hatóság és a fél közötti kapcsolatba tartozik.

b) A 4. § a bíróság és államigazgatási szerv közötti hatásköri összeütközés elhárításáról szól, az 1954. II. tv. 65. §-ának megfelelően. Hol kerül az ügyfél ebbe a relációba? Ugyanez a helyzet az államigazgatási szervek között felmerült hatásköri és illetékességi összeütközések kiküszöböléséről szóló 8. § esetében is.

c) A megkeresés egész problematikája kifejezetten szervek közötti, amely az ügyfelekre csak igen közvetve tartozik s a kódex 9. és 10. §-a mégis rendezi.

d) A 11. § (1) bekezdése értelmében az államigazgatási szervet az eljárás megindítására vagy folytatására a felettes szerv is utasíthatja. Ez az utasítási jog vajon külső, vagy belső természetű?

Folytathatnánk különösen az eljárás felfüggesztéséről, a határozatok bíróság előtti megtámadásáról, az ügyési óvásról szóló rendelkezések ez irányú elemzésével. De az eddigiekből is világos, hogy az eljárás belső részének szabályozása olyannyira szükséges, hogy egy sor elemét magában a kódexben is rendezték. Joggal tesszük fel a kérdést, miért ne volnának rendezendők, hogy csak a legfontosabbakat említsük, az alábbiak?

a) Utasíthat-e a felsőbb szerv meghatározott tartalmú aktus kibocsátására?

b) Az irányító-felügyeleti jogkör csak közvetlenül, vagy a közbeeső fórumok megkerülésével is gyakorolható-e?

c) Meddig terjed az alárendelt szervek engedelmisségének határa? Kötelesek-e fogadtatni, s milyen joguk van az ilyennek tartott aktussal szemben?

d) Az előbbivel összefüggésben: melyek a normatív és konkrét utasításokkal szembeni követelmények? Mikor érvénytelenek és mikor orvosolhatóan hibásak?

e) Mi történjék akkor, ha valamely aktus kibocsátása más szerv hozzájárulásához van kötve

és az nem foglal állást, vagy a hozzájárulást jogalap nélkül megtagadja?¹⁴

3. Végül ebben a tárgykörben még egy észrevétel: ha az eljárás az aktus megszületésének rendje, akkor a végrehajtás nem része az eljárásnak. Az aktus jogerőre emelkedésével az eljárás befejeződött, a végrehajtás az eljárást követő fázis. Ennek dacára lehet az eljárást és a végrehajtást egy kódexben rendezni. Kérdés azonban, hogy a végrehajtás külön törvénybe foglalása nem engedett volna-e tágabb keretet olyan részletes szabályozásnak, amely mellett kevesebb rendezni való maradt volna a végrehajtási jogszabályra?¹⁵

IV.

1. A 37. §-hoz fűzött indokolás szerint az államigazgatási eljárás során hozott összes döntések neve azért egységesen határozat, hogy megszűnjék a régi jogszabályokon alapuló az a gyakorlat, amely szerint az államigazgatási döntéseket a legkülönbébb elnevezésekkel jelölték. Terminológiai egységesítésre valóban szükség volt, mert a jogszabályok tényleg minden alap nélkül használtak szavakat az államigazgatási döntések megkeresztelésénél.¹⁶ Azonban az egységesítési szándék ezúttal bizonyos szimplicitásra törekvésben jutott kifejezésre, ami a törvény alkalmazását előreláthatólag nehezíteni fogja. Mielőtt ennek bizonyítását megkísérelnénk, rá kell mutatnunk arra, hogy a törvény e tekintetben nem következetes, mert 61. §-ában törvénytörő utasításról beszél, ugyanitt kifogásolt intézkedésekről, a 63. §-ban jogszabálysértő határozatról vagy intézkedésről. A 64. § csak határozatot enged fellebbezéssel megtámadni, a 65. § viszont panasz-jogot ad „az ügy érdemében hozott államigazgatási határozat, továbbá intézkedés ellen.” A törvényből megtudjuk, hogy mi minősül határozatnak, de sem az utasítás, sem az intézkedés meghatározását nem tartalmazza.

Korábbi munkáinkban igyekeztünk igazolni, hogy az államigazgatási konkrét aktusokat határozatokra, végzésekre, intézkedésekre és konkrét utasításokra helyes osztani.¹⁷ A törvény ezek közül — mint láttuk — csak a végzést ejti el. Ennek helyessége azonban nagyon is vitatható. A mi felosztásunk szerint a végzés a határozathoz (és az intézkedéshez) képest nem az ügy érdemében meghozott államigazgatási aktus. A perrendtartá-

¹⁴ Ezeket és más idevágó kérdéseket részletesebben kifejtettük a Magyar államigazgatási jog egyetemi jegyzetben. Budapest, 1954. 354–366. old.

¹⁵ Ausztriában az eljárási kódex nem szól a végrehajtásról, hanem 13 §-ból álló külön közigazgatási végrehajtási törvény (Verwaltungsvollstreckungsgesetz.) készült.

¹⁶ Ennek egyik iskola-példája az 1953.13. tvr., amely 7. § (2) bekezdés a) pontjában határozatokat, rendelkezéseket és utasításokat említ, 8. § (1) bekezdésében határozatot, rendelkezést, utasítást vagy egyéb intézkedést, míg 8. § (2) bekezdésében az intézkedést gyűjtőfogalomként kezeli.

¹⁷ Magyar államigazgatási jog. Egyetemi jegyzet. Budapest, 1954. 299-301. old.; továbbá: Az államigazgatási jogorvoslat fogalma. ÁI. 1955. 1-2. sz. 49-50. old.

¹³ A vegyes államjogi jogviszonyról l. szerzőtől a Magyar Államjog egyetemi jegyzet I. fejezetében. Budapest, 1956. 6-7. old.

sok az ítélet és végzés között általában disztinguálnak. Megteszi ezt maga az eljárási kódex is, amikor „az érdemi döntést megelőző határozat” megtámadását általában csak az érdemi határozat ellen előterjesztett fellebbezésben teszi lehetővé. (45. §). Nem egyszerűbb érdemi és nem érdemi, vagy éppen érdemi és az érdemi döntést megelőző határozat helyett határozatról és végzésről beszélni? De egyébként is: világos, hogy az ügydöntő aktus és az eljárási aktus között lényegi különbség van, s erőltetett egyszerűsítés, ha ez terminológiailag nem jut kifejezésre.¹⁸

Ami végül az ebből fakadó jogalkalmazási nehézségeket illeti: a törvény szerint a határozatokat — ha írásban közlik őket — indokolni kell. A törvény megállapítja az indokolás kötelező tartalmát (39. §). Az amit az indokolás elemeiként felsorol, nyilvánvalóan csak az érdemi határozatra vonatkoztatható. Vajon a hatáskör vagy illetékesség hiányát kimondó „érdemi döntést megelőző határozat”-ba hogyan lehetséges belefoglalni „a megállapított tényállást és az annak alapjául elfogadott bizonyítékokat”? Nyilvánvaló, hogy az elnevezésbeli egységesítés nem arányos értékű a belőle fakadó problémákkal, amelyeket a végrehajtási rendelettel ki kell majd küszöbölteni és pedig annak kimondásával, hogy a IV. fejezet rendelkezései közül melyek nem alkalmazandók a végzés jellegű „határozatokra”.

2. A határozatról szóló IV. fejezet azonban nemcsak terminológiai fogyatékoságokban szenved. Néhány részletproblémára kell ezzel kapcsolatban a figyelmet felhívunk. Bár ez tanulmányunk célkitűzéseivel nem egyezik, mégis meg tesszük, hiszen a határozat az eljárás tényleges

eredménye, annak révén áll elő jogviszony keletkezése, módosulása, vagy megszűnése.

a) A törvény szerint a tény vagy állapot igazolására szolgáló okirat csakúgy, mint az alakoszerű határozat nélkül az ügyfél részére jogot vagy kötelességet megállapító okirat — határozat. Kétségtelen, hogy ezeknek az iratoknak a kiállítását (adóív, fizetési meghagyás, engedélyek stb.) általában megelőzik azok a mozzanatok, amelyek a jogalkalmazásnál szokványyszerűen jelentkeznek. Ilyen értelemben ezek határozatok. De például a tény vagy állapotot igazoló bizonyítványok kiadásánál ez csak a tényállás felderítésére és annak eldöntésére terjed ki, hogy a hatóságnak van-e hatásköre és illetékessége bizonyítvány kiszolgáltatására. Következésképpen legalábbis az indoklásra, a szóbeli közlésre, a kiegészítésre, a jóhiszeműen gyakorolt jogok sérelmét jelentő visszavonásra vonatkozó rendelkezések ezekre nem alkalmazhatók.

b) A kérelemre indult ügyekben a határozathozatalra megállapított harmincnapos határidővel egyetértünk. Ennek nagy fontossága van az államigazgatási szerv mulasztásával elkövetett jog- és érdeksérelmek elhárításában. Az is akceptálható, hogy a határidőt a szerv vezetője egy ízben legfeljebb harminc nappal az ügyfél egyidejű értesítése mellett meghosszabbíthatja. Bár teljesebb értékű lett volna a meghosszabbítást indokolási kötelezettséggel párosítani, mint azt a csehszlovák jogszabály tette.¹⁹

Azt a rendelkezést is átvehettük volna a csehszlovák kódexből, amely szerint „egyszerű ügyekben, különösen ha csak az eljárás résztvevője által előterjesztett bizonyítékok alapján kibocsátott határozatról van szó, az igazgatási szerv az indítvány előterjesztése után haladéktalanul határoz. Haladéktalanul ad ki az igazgatási szerv tanúsítványt oly tényekről, amelyek előtte ismeretesek.”²⁰ Az indokolás ugyanis csak a hivatalból indított vagy folytatott eljárásokat illetően említi meg, hogy az ilyen ügyekben a legrövidebb időn belül határozni kell. De még ha az indokolás ugyanilyen értelemben szólna is a kérelemre indult ügyekről, az nem pótolná a jogszabályból hiányzó rendelkezést, hiszen az indokolás csak magyaráz, de nem kötelez.

c) Az illetékesség megállapításánál a törvény tekintetbe vette az engedély-ügyek sajátos természetét. Indokolt lett volna ezt tenni a határozat rendelkező részével kapcsolatban is. Elő kellett volna tehát írni, hogy az engedély-ügyben hozott határozatnak tartalmazni kell az elnyert jogosítvány pontos megjelölését, gyakorlásának helyét, terjedelmét, módoszatait és feltételeit s azt, hogy a feltételek nem teljesítése milyen következményeket von maga után. Egyébként is a határozat rendelkező részével kapcsolatban ki kellett volna mondani, hogy annak magában kell foglalnia azoknak a jogoknak és kötelességeknek tüzetes körül-

¹⁸ Valló József a maga tervezetében véghatározat és határozat elnevezést indítványoz. Ezt azonban nem tartjuk megfelelőnek, mert a véghatározat szó megtévesztő. Arra utal, mintha az ügy — jogorvoslati lehetőség tekintet nélkül — végérvényesen le volna zárva. (Törvénytervezet az általános közigazgatási rendtartásról indoklással. Budapest, 1942. 42. old.)

A csehszlovák eljárási rendelet 4. részében szintén csak határozatról beszél, de viszont kimondja, hogy a tárgyalás folyamán hozott határozatot... csak a véghatározat ellen benyújtott fellebbezésben lehet megtámadni. Az egységes elnevezés tehát ott is már magában a törvényben ketté bomlik. Meggyőződésünk szerint ebben a jogszabályban is a kifogásolt jelenség ugyanarra az okra vezethető vissza, mint nálunk: az osztrák eljárási törvényre. Ennek III. része a „Bescheide” címet viseli. A törvény 56. § (1) bekezdése szerint ez az „Entscheidung”-ot és a „Verfügung”-ot tartalmazó gyűjtőfogalom. A „Bescheid” az osztrák törvény, a közigazgatási bírósági gyakorlat és az elmélet szerint egyaránt csak az ügydöntő határozat neve, míg az eljárási jellegű aktusé „Anordnung”, vagy „Verfahrensanordnung”. Az osztrák törvény 63. § (2) bekezdése — a mi törvényünkkel egyezően — nem enged fellebbezést ezek ellen (gegen nur das Verfahren betreffende Anordnungen), s az ügydöntő határozatokra vonatkozó rendelkezések ezekre nem vonatkoznak. A közigazgatási bíróság több határozatban is kimondta, hogy „Bescheid” alatt egy törvényszerűen lefolytatott közigazgatási eljárás zárómozzanatát kell az eljárási kódex III. része szerint érteni. Az elméletnek is az az álláspontja, hogy a Bescheid ugyanaz a közigazgatási eljárásban, mint a bírói ítélet az igazságszolgáltatásban. (Vö. Egbert Mannlicher: Das Verwaltungsverfahren. Wien, 1953. 173-175., 210. és 693. old.)

¹⁹ Az 1955. március 22-én kelt 20/1955. számú kormányrendelet 24. § (2) bekezdése.

²⁰ Uo. 24. § (1) bekezdés.

írását, amelyek az aktus révén hárulnak az érdekeltekre.

d) Helyes lett volna leszögezni, hogy a kihirdetés útján közölt, alaki jogerőre emelkedett határozat indokolása az utólagos írásbafoglaláskor e körülményre hivatkozással elmaradhat, s ilyenkor a jogszabályra hivatkozást a rendelkező résznek kell tartalmaznia. Ezzel jelentős munka takarítható meg lényeges érdekek veszélyeztetése nélkül.

V.

1. A törvény egyik legfőbb érdemének mondtuk, hogy kiszabadítja az ügyfeleket a teljes szubordináció helyzetéből, értékes eszközöket ad kezükbe jogaik és jogos érdekeik érvényesítéséhez. Elegendő utalnunk e vonatkozásban a lakó- és munkahely szerinti illetékességre, az eljárási kötelezettségre, az anyanyelv használatának jogára, a beadványok alakszerűtlenségére, az érdekeltnak az ügyintézésből való kizárására, az ügyfél meghallgatásának kötelezettségére, az igazolás lehetőségére, az iratokba betekintés jogára, az indokolási kötelezettségre és a széleskörű jogorvoslatokra. Úgy véljük azonban, hogy a lehetőségek nincsenek kimerítve, a kódex továbbfejlesztésére ezen a téren még mód van s azzal élnünk is kell majd. A teljesség igénye nélkül a következőkre kívánunk ebben az összefüggésben rámutatni.

a) A törvény nincs eléggé tekintettel az egyoldalú és az ellentétes érdekű felek között a hatóság előtt folyó vitás (kontenciózus) eljárás közötti különbségekre. Ehelyett inkább a kérelemre és a hivatalból indult (vagy folytatott) eljárás elhatárolásra alapítja az ügyfelek jogosítványai közötti eltéréseket. Ám e kétféle osztályozás csak bizonyos metszéspontokon találkozik s ezért az előbbiből folyó követelmények nem jutnak kellően kifejezésre. Hiányérzetünk a tárgyalási elv csaknem teljes félretételében csúcsosodik.²¹ Egyes elemei ugyan felfedezhetők (több ügyfél egymás jelenlétében is meghallgatható, kérelemre indult eljárásban a tanú és a szakértő meghallgatásához az ügyfelet kívánságára meg kell hívni), de ezek is inkább fakultatívák, mint a tárgyalási elv akceptálásának és érvényesítésének jegyei. Márpedig a tárgyalás előnyei — éppen a jogvédelem, a törvényesség szempontjából — annyira szembeszökőek, hogy az eljárás némi meglassúbbodása, mely kétségtelen együttjárója — nincs ezekkel arányban.

b) Nem teljes értékű a törvényben az államigazgatási szervek nem cselekvésével (hallgatásával, mulasztásával) szemben biztosított jogorvoslati eszköz. A törvény ugyanis az érdekeltet panaszjoggal ruházta fel arra az esetre, ha a hatóság a határozathozatalra, illetőleg intézkedésre irányuló kötelezettségét elmulasztja. Szabadjon idevágóan idézni egy korábbi tanulmányunkból: „A panaszjog intézménye évszázados múltra néz vissza,

ismert a szocialista államokban is, az igazgatásban az ügydöntés mellőzése azonban a panaszjog mellett állandóan létezik... A panaszjog megadása egyébként nem oldja meg a kérdést, mert a panasz elintézése ilyen esetben nyilvánvalóan csak az lehet, hogy a felsőbb hatóság döntésre utasítja alárendelt szervét, ami lényegileg nem más, mint figyelmeztetés olyan kötelességre, amit anélkül is el kellett volna látnia... Ha azonban az utasított szerv az utasításra sem dönt, a fegyelmi büntetés a fél jogainak megsértéséért lehet ugyan elégtétel, de a felet jogaiba nem helyezi, az érdemet tekintve neki nem hasznos.” Ez a fontos probléma bizony több figyelmet érdemelt volna, s ezzel együtt megnyugtatóbb szabályozást is, mint az egész jogorvoslati konstrukciónkba e tekintetbe bele nem illő panaszjoggal való elintéztetést.²²

c) A törvény a kötött jogorvoslati rendszer mellett foglalt állást, s elvetette a korlátlan panaszjogot, amely mind az állampolgároknak, mind az állami szerveknek sok nehézséget okozott. Csak helyeselnünk azt a törekvést is, amely a jogorvoslatot, a panaszt és a közérdekű bejelentést elhatárolni igyekszik, s a magánélet szférája tiszteletbentartásának jegyében a jogorvoslat és a panasz jogát csak érdekeltnak adja meg. Egyetértünk azzal is, hogy a rendes jogorvoslati utat megkerülő fél nem tarthat számot panaszának érdemi elbírálására. Az is bölcs rendelkezés, hogy az ugyanabban az ügyben benyújtott ismételt panasz érdemi vizsgálat nélkül visszautasítható, ha nem tartalmaz az ügy elbírálása szempontjából lényeges új bizonyítékokat. Fel kell azonban tennünk a kérdést: az ilyen panaszjog mennyiben különbözik az olyan kétszeri fellebbezéstől, amely után még újrafelvételi kérelemnek van helye? A jogorvoslati eljárás a korlátlan panaszjog rendszeréhez képest ezzel kétségkívül hatalmas mértékben egyszerűsödött, de az egyfokú fellebbezési szisztémához képest nem. A haladás így sem alábecsülendő, mivel a panaszjog is beillesztetett a fórumrendszerbe, s nem lehet többé Ponciustól Pilátusig panaszkodni. Ez ugyanis lehetővé tett egy-egy látványos jogorvoslatot, de éppen a panaszáradoatoknak kormányzati szintű szervek felé ömlése miatt a dolgok rendjénvaló és minden igaz ügyre kiterjedő jogorvoslat-adást megakadályozta, s ezzel az állampolgároknak is sokkal inkább kárt, mint hasznot hozott.

2. Végül szinte csak egy-egy mondatban említjük meg, hogy az alaki és anyagi jogerőt plasztikusabban szabályoztuk volna, mint ahogy az a törvényben — nem is egybegyűjtve — megtörtént (43., 59., 64., 72 §). Továbbá azt, hogy az államigazgatási határozatok bíróság előtti megtámadásának kapuját magunk sokkal-sokkal tágabbra tártuk volna, s végre rendezni kellett volna az államigazgatási konkrét aktus bíróság előtt való indirekt megtámadását is.²³

²² Szerzőtől: Az államigazgatási szervek cselekvési kötelessége és annak elmulasztása.

²¹ Vö. Valló József: A fél érdekvédelme a közigazgatási eljárásban, különös tekintettel a közigazgatási eljárásról szóló csehszlovák kormányrendeletre. Közigazgatástudomány. II. évf. 16–37. old.

²³ Ezeket a problémákat behatóan elemezzük „Az államigazgatás törvényességének jogi biztosítékai” c. monográfiánkban. (Kiadás alatt.)

VI.

Mindezek után az olvasóban az a benyomás támadhat, hogy ígéretünket megszegve mégiscsak kritikai ismertetés-félét írtunk. Szabadjon erre egy kissé elferdített idézettel felelni: fogadni jöttünk Caesart, nem dicsérni. Első államigazgatási kódexünkben uralkodnak az elismerésre méltó vonások. A valódi vagy ilyennek vélt fogyatékos-

ságok egy részének feltárása, amelyre ezúttal lehetőségünk volt, szerény hozzájárulás kíván lenni ahhoz a célhoz, hogy a kódex a gyakorlat és a viták tüzeiben edződjék és továbbfejleszthető legyen. Ma még csak azt mondhatjuk róla: az alapokat leraktuk és nem kell féltanunk az időtől őket. Ennél többet ilyen hatalmas feladat megoldásának első kísérletétől senki sem várhattott.

Szamel Lajos

Az uzorás szerződések szabályozásának vitás kérdései a Polgári Törvénykönyv Tervezetében

I. Általánosan ismert tétel, hogy valamennyi jogszabálynak legalapvetőbb funkciója az adott társadalmi rendszer termelési viszonyainak, ezen keresztül gazdasági, politikai, társadalmi rendjének erősítése, szilárdítása; nyilvánvaló, hogy ez az elsődleges szerepük a népi demokratikus állam által kibocsátott és szankcionált jogszabályoknak is. Népi demokratikus társadalmi rendünk lényegét, jellegét, perspektíváit, legalapvetőbb célkitűzéseit a jog nyelvén az Alkotmánytörvény fejezi ki.

Az Alkotmánynak, mint alaptörvénynek jellegéből, funkciójából folyik, hogy alapelvszerű rendelkezései messze túlnőnek egy adott jogág keretein; irányadók a népi demokratikus jogrendszer egészére, e jogrendszeren belül minden egyes jogágra, az adott jogág kereteibe tartozó életviszonyokat szabályozó minden egyes normára. Mindez röviden azt jelenti, hogy az adott jogág körébe tartozó jogszabályoknak, tételes rendelkezéseknek, e rendelkezések szellemének az Alkotmányban lefektetett elveken kell alapulniuk, az abban foglalt célkitűzések előmozdítását kell minél hathatósabban előmozdítani, a megvalósulás előfeltételeit kell mind teljesebben biztosítani. Különösen messzemenően kell figyelembe venni e követelményeket átfogó jellegű, az adott jogág körébe tartozó életviszonyok egészét rendező kódex szerkesztése során; tovább súlyozza a követelmények betartásának fontosságát az, ha újonnan készült s viszonylag hosszabb időre szóló törvénykönyvről van szó.

Úgy gondolom, egyértelműen állapítható meg, hogy a Polgári Törvénykönyv-tervezetének rendelkezései úgy egészükben, mint a részleteket illetően általában összhangban vannak az Alkotmány által leszögezett alapelvekkel; nem található egyetlen olyan tételes szabály sem, mely az Alkotmányban foglalt *elvekkel* kifejezetten — vagy akár burkoltan — szemben állna. Ez önmagában véve még természetesen nem valami különleges erény vagy eredmény; nem jelent többet, mint a jogforrástani elveknek a tiszteletbentartását. Ahogy azonban arról már említés történt, az új jogszabályokkal szemben nem pusztán csak az a követelmény, hogy az alkotmányos rendelkezésekkel való kifejezett *controversiától* mentesek legyenek;

ugyanannyira lényeges az is, hogy a szabályozás módja a legcélravezetőbben, a leghatásosabban biztosítsa az Alkotmányban foglalt célkitűzések megvalósulását. Ebből a szempontból nézve, a Ptk.-tervezet bizonyos rendelkezései — legalábbis véleményem szerint — már nem mindenben tekinthetők sikerült, vagy legalábbis a legmegfelelőbb szabályoknak.

Az Alkotmány 3. §-a — a legelső tételek egyikeként — a következőket mondja ki: „A Magyar Népköztársaság állama védi a magyar dolgozó nép szabadságát és hatalmát, az ország függetlenségét, *harcol az ember kizsákmányolása ellen minden formája ellen*, szervezi a társadalom erőit a szocialista építésre”. Aligha szükséges e rendelkezés jelentőségét e helyen részleteiben méltatni, mint ahogy nem szorul különösebb magyarázatra az sem, hogy a szabály a szocializmust építő államok egyik leglényegesebb jellemzőjét juttatja kifejezésre; közismert, hogy a kizsákmányolásmertesség, illetve az erre való törekvés az, amely a szocialista vagy a szocialista fejlődés útján járó államok társadalmi viszonyait legalapvetőbben elválasztja a rabszolga, feudális és kapitalista társadalmi viszonyoktól. A mi szempontunkból inkább az szorul kiemelésre, hogy a harc a kizsákmányolás *minden* formája ellen folyik. Ez pedig azt jelenti, hogy népi demokratikus államunk nem csupán a szűkebb értelemben vett kizsákmányolást, az idegen munkaerő elcsatását tiltalmazza, illetve állít annak korlátokat; társadalmi rendünk jellegéből, az Alkotmány szelleméből következik, hogy a szabály hatálya alá tartozó életviszonyok ennél sokkalta szélesebb körűek. Ismeretes, hogy az e körbe vonható viszonyok tilalmazására számos jogág tartalmaz szabályokat; a szűkebb értelmű kizsákmányolási viszonyok ellen mégis elsődlegesen a munkajog, a tágabb értelemben vettek ellen pedig a polgári jog szabályai adnak védelmet, főleg az uzorás, illetve kizsákmányoló szerződésekre vonatkozó rendelkezések keretében.¹

¹ Az uzorás jogviszonyokat meghatározott körben — ahol annak általánossá válása az uralmon lévő osztálynak sem érdeke — a tőkés jogrendszerek is szabályozási körükbe vonják, s kisebb-nagyobb mértékben szankcionálják; a megoldások módja tekintetében azonban

2. A Polgári Törvénykönyv-tervezetnek a szerződések legáltalánosabb szabályait, mintegy alapelveit tartalmazó XVII. fejezete 182. § (1) bekezdése kimondja: „A szerződéssel kikötött szolgáltatásért — ha a szerződésből vagy a körülményekből kifejezetten más nem következik — ellenszolgáltatás jár.” Az idézett törvényhely a szerződések körében a visszterhesség elvét elsődleges jellegűvé emeli. Ennek konkrét kihatása nyilvánul meg részben már abban, hogy a Tervezet rendszerében a fogalmilag ingyenes szerződések csak a visszterhes szerződéseket követően nyertek szabályozást még akkor is, ha a szerkezeti hasonlóság az adott ingyenes szerződésnek valamely visszterhes szerződést követő szabályozását indokolta volna. (Pl. adásvétel — ajándékozás, kölcsön — haszonkölcsön stb.) Más oldalról pedig, ha a visszterheseknek főszabállyá tétele nem is vezethetett oda, hogy a fogalmilag ingyenes szerződések körét kivéve, minden más szerződés viszony feltétlenül és mindig csak ellenszolgáltatás kikötése mellett jöhet érvényesen létre, de eredményezte azt, hogy az olyan szerződések tekintetében, amelyek ingyenesek vagy nem ingyenesek egyaránt lehetnek, a vélelem — nem egy vonatkozásban jelenlegi jogunktól eltérően — a visszterhesség mellett szól (pl. megbízás).² A 182. § (1) bek.-ben foglalt tétel lényegében a szerződéseknek tipikusan áruviszonyokat, vagy „quasi — áruviszonyokat” lebonyolító funkciójában gyökeredzik; nem szorult részletesebb magyarázatra az, hogy úgy a termékek előállítására, mint azok mozgatására szolgáló jogviszonyok általában az ellenszolgáltatás érdekében jönnek létre. Bizonyos áttétellel mondhatnánk azt is, hogy a Tervezetnek a visszterhességet a szabályozás tengelyébe állító szemlélete a végzett munkáért megfelelő díjazást előíró általános tételnek polgári jogi megfelelője: az eszközölt szolgáltatásért — hacsak kifejezetten az ingyenességre irányuló szándék meg nem állapítható — megfelelő ellenszolgáltatás követelhető. *A visszterhesség elvéből következik azután a Tervezet egy további tétele, melynek célja a szolgáltatás és ellenszolgáltatás közötti arány védelme, a viszonylagos egyenértékűség biztosítása, a felek kölcsönös tevékenysége közötti egyensúly előmozdítása.* A két elv közötti szoros kapcsolat a Tervezet rendszerében is tükröződik: a visszterhességet általánosító szabályt nyomban követi a szerződési szinnallagmát általában védő rendelkezés (182. § (2) bek.). A jelen dolgozat célja elsődlegesen épp ez utóbbi rendelkezésnek, s e

jelentős eltérések vannak. A BGB. (318. § (2) bek.) és az Optk. (879. § (2) bek. 4. pont) az uzorás szerződést a jó erkölcsökbe ütköző szerződések egy változatának minősíti; a svájci költelmi törvény (21. §) azt egyoldalúan nem kötelező típusként szabályozza, a francia jogban pedig az uzorára nem is önálló törvényes fogalom, hanem ez ügyletnek szabályozására a laesiora vonatkozó rendelkezések keretein belül kerül sor, de a laesiora való hivatkozást a törvény csak meghatározott körben engedi meg (Code civil 1118.).

² Nézetem szerint némileg idealizáló, a társadalom tagjai tudatának fejlettségét számba nem vevő az az álláspont, mely az elvtársi segítségnyújtáson alapuló szivességi viszonyok körének kiterjesztése, erősítése érdekében az ingyenesség védelmének általánosítását kívánja.

körből is kiemelve főleg az uzorás szerződéseknek behatóbb vizsgálata.

3. A Ptk.-tervezet 182. § (2) bek. szerint: „Ha a szolgáltatás és ellenszolgáltatás között anélkül, hogy az egyik felet az ajándékozás szándéka vezetné, a szerződés megkötésének időpontjában feltűnően nagy az értékkülönbség, a sérelmet szenvedő fél a szerződést megtámadhatja. A bíróság — ha ez a körülményekhez képest indokolt — az aránytalanságot a szerződés megfelelő módosításával megszüntetheti, és a szerződést hatályában fenntarthatja.” A 182. § (3) bek. szerint pedig: „Ha a feltűnően aránytalan előnyt a sérelmet okozó fél rosszhiszeműen kötötte ki, a bíróság a neki visszajáró szolgáltatást az állam javára ítéli meg, vagy — ha a visszaszolgáltatás a sérelmet szenvedő felet részletfizetés engedélyezése esetén is súlyos helyzetbe hozná — elengedheti.”

A 182. § (2) bek.-ben foglalt rendelkezés kétségtelenné teszi a törvényalkotó már mondott szándékát: a visszterhes szerződések körében a szolgáltatás és ellenszolgáltatás egyensúlyának, a viszonylagos egyenértékűség érvényesülésének biztosítását. Első pillanatra észrevehető azonban a tartalmi azonosság a Tervezet „szinnallagmavédő” szabályának első fele, továbbá a Legfelsőbb Bíróság Elvi Tanácsának 9/1950. (XII. 13.) sz. elvi megállapítása között. Amint az ismeretes, az említett elvi megállapítás elsődleges célja az 1932. VI. tv. 1. §-ában körülírt uzorás, továbbá 9. §-ában részletezett kizsákmányoló szerződések fogalmának újraszabályozása volt. E célból mindenekelőtt megszüntette az említett törvénynek uzorás, illetve kizsákmányoló szerződések szerinti azt a különböztetését, amely a Grosschmid által kifejtett hitel, illetve reáluzsora elválasztásán alapult.³ A hivatkozott törvény hiteluzsorának azokat az eseteket minősíti, amikor az egyik fél a saját szolgáltatását előlegezi, előbb teljesíti, mint a másik fél a viszontszolgáltatását; ezzel szemben reáluzsoráról a hitelezési elemet nélkülöző szerződési viszonyok esetén lehet csak szó, amelyekben a szolgáltatások egyidejű kicserélése valósul meg.⁴ Az elvi megállapítás által létrehozott egységes-

³ Grosschmid: Hitel és reáluzsora.

⁴ Az 1932: VI. tv. 1. §-a következőként rendelkezik: „Uzorás szerződés az oly szerződés, amelyben valaki a vele szerződő fél szorult helyzetének, könnyelműségének, értelmi gyengeségének, tapasztalatlanságának, függő helyzetének vagy a nála elfoglalt bizalmi állásának kihasználásával kölcsön nyújtása, s általában bármily szolgáltatás előlegezése fejében, vagy annak fejében, hogy a másik felet terhelő bármilyen kötelezettség teljesítésére halasztást enged, vagy a másik fél ellen fennálló valamely követelését módosítja vagy megszünteti, olyan vagyoni előnyt köt ki vagy szerez a maga vagy harmadik személy javára, amely a saját szolgáltatásának értékét feltűnően aránytalan mértékben meghaladja (uzorás vagyoni előny).” A 9. § pedig: „Ez a törvény nem érinti az olyan szerződésnek a magánjog szabályai szerinti semmisségét, amely nem esik ugyan az 1. §-ban meghatározott uzorás szerződés fogalma alá, de amellyel valaki másnak megszorult helyzetét, könnyelműségét, értelmi gyengeségét, tapasztalatlanságát, függő helyzetét vagy a nála elfoglalt bizalmi állását kihasználva, a maga vagy harmadik személy javára, a másik fél tetemes kárával ingyenes előnyt vagy feltűnően aránytalan nyereséget köt ki vagy szerez.”

téssel teljesen egyet lehet érteni; amint ugyanis az ahhoz fűzött indoklás is mondja, „indokolatlan lett volna eltérő elbírálás alá vonni egyfelől a kölcsönt és egyéb hitelezési ügyleteket (u. n. hitel-uzsorát), másfelől a törvény 9. §-ában kizsákmányoló ügyletként megjelölt szerződéseket (u. n. reáluzsorát); a szocializmus építése egyaránt megköveteli az ember kizsákmányolásának minden formája elleni küzdelmet. Az ilyen értelemben meghozott elvi megállapítással a törvény 9. §-a szerinti kizsákmányoló ügylet, mint különálló jogi fogalom tárgytalanná válik.” Az indoklás utolsó mondatában foglaltakhoz a Legfelsőbb Bíróság elvi tanácsa nyilván ama helytálló megfontolás alapján jutott, hogy a kizsákmányoló szerződésként említett típus a gyakorlatban ritkább és kisebb veszéllyel jár; ezért az egységesítés lényegében a kizsákmányoló szerződésnek az uzorás szerződésbe való beolvasztásával, s e típusnak, mint önálló jogi fogalomnak elejtésével ment végbe; ebből következik, hogy a kizsákmányoló szerződésekre vonatkozó speciális rendelkezések (pl. azok relatív semmissége) a 9. sz. elvi megállapítás folytán tárgytalanná váltak.

Az elvi megállapítás másik — s az előzőnél sokkal jelentősebb — újítása az, hogy valamely szerződés uzorássá (kizsákmányolóvá) minősítésének az 1932: VI. tv.-ben foglalt *valamennyi alanyi ismérvét teljesen elejtette* s a szerződés uzorás voltának megítélését pusztán objektív körülmények fennforgásától tette függővé. Amíg ugyanis az említett törvény szerint valamely szerződés uzorásnak, illetve kizsákmányolónak csak akkor volt tekinthető, ha valaki az aránytalan előnyt a vele szerződő fél szorult helyzetének, könnyelműségének, értelmi gyengeségének, tapasztalatlanságának, függő helyzetének vagy a félnél elfoglalt bizalmi állásának kihasználásával kötötte ki vagy szerezte meg, addig a 9. elvi megállapítás szerint „uzorás szerződésnek minősül a magánfelek között létrejött minden szerződés (1932. évi VI. tv. 1. és 9. §-a), amelyből valaki maga vagy harmadik személy javára ingyenes, vagy feltűnően aránytalan előnyt köt ki vagy szerez. Nem lehet ilyennek tekinteni a szerződést akkor, ha megkötésénél a másik felet ajándékozási szándék vezette.” Az elvi megállapítás indoklásának szövegéből kivehetőleg a Legfelsőbb Bíróságot az a megfontolás vezette, hogy az alanyi körülmények valamelyike általában mindig fennforog akkor, ha a feltűnő aránytalanság megállapítható.⁵ Az uzorás (illetve kizsákmányoló) szerződések hathatósabb szankcionálása érdekében tehát ezeknek a feltételeknek külön bizonyítását mellőzhetőnek

tartja; az alanyi kritériumok fennforgása mellett vélelem — méghozzá dönthetetlen vélelem szól.⁶

A 9. sz. elvi megállapítás és a 182. § (2) bek. első mondatának egybevetéséből kitűnő konstrukcióbeli azonosság mellett is a két rendelkezés között egy bizonyos vonatkozásban lényeges eltérés mutatkozik. Amíg ugyanis az elvi megállapítás minden olyan szerződést, ahol a szolgáltatás és ellenszolgáltatás között feltűnő aránytalanság mutatkozik, uzorásnak minősíti és nevezi, addig a *Tervezet az „uzorás szerződés” kiteltét egyáltalán nem használja*. E tényben pedig aligha lehet pusztán elnevezésbeli különbséget látnunk; sokkal inkább annak a körülménynek tudatos felismeréséről, s az ebből adódó konzekvenciák levonásáról van szó, hogy az egyenértékűség híján levő szerződéseknek mindegyike *nem mindenkor és fellelően uzorás*, hogy az akár feltűnő aránytalanság fennforgása *önmagában* egy szerződést ilyenre nem tesz. Az elnevezésbeli különbség azonban magában véve semmit sem jelent, ha az egyes típusok lényeges eltéréseit a jogalkotó a szabályozás szempontjából nem veszi figyelembe, ha egységes szabályozást ad ott, ahol az eltérő tényállás szükségzerűen különleges szabályokat igényelne. A Tervezet átveszi a 9. sz. elvi megállapításnak az uzorás és kizsákmányoló szerződéseket együttesen kezelő megoldását, magáévá teszi annak objektív szemléletmódját, ennek segítségével általános egyenértékűséget védő szabályt konstruál, melybe az uzorás (kizsákmányoló) szerződés mellett minden oly ügylet belefér, ahol — ajándékozási szándék nélkül — a szolgáltatás és ellenszolgáltatás megfelelő aránya hiányzik. A Tervezet szóban forgó megoldásának a főgyengéje éppen abból adódik, hogy ezeket a csak formailag egybevágó eseteket a *szabályozás szempontjából* is együtt kezeli, azokra — bizonyos kivételektől eltekintve — egységes rendelkezéseket, hasonló szankciókat tartalmaz. Már pedig bővebb magyarázatra nem szorul, hogy aligha lehet a másik fél súlyos pénz-zavaráról tudó s azt kihasználva 50%-os kamat-kötés mellett pénzkölcsönt nyújtó személy magatartását azonos elbírálás alá vonni azzal a szerződő féllel, aki teljesen jóhiszeműen — esetleg az általa szolgáltatandó dolog valóságos értékét nem is ismerve — valamely dolgot lényegesen drágábban ad el, mint amennyit az valójában ér, anélkül azonban, hogy a vevőt bármi módon „rászorítaná” a vételre; a másik fél tőle való függő viszonyát

⁵ Nem szorul külön magyarázatra, hogy az 1932: VI. tv.-nek a 9. sz. elvi megállapítással nem érintett egyéb vonatkozásai továbbra is érvényben vannak; ezt egyébként a Legfelsőbb Bíróság — fölös óvatosságból — külön kifejezetten is kimondta (Bir. Hat. 390.). Sőt nézetem szerint az újonnan adott uzorafogalomnak is csupán polgári jogi jelentősége van; a büntetőjogi szankciók megállapításában a büntetőbíróóság az uzorának csak az 1932: VI. tv. 1. §-ban adott fogalmát veheti alapul; emellett szól döntően az, hogy bűncselekmény törvényi tényállásának megállapítására bíróság nem jogosult (1954: 26. tvr. 3. § (1) bek.); a bűnösségre vonatkozó megdönthetetlen vélelem pedig kizárt a büntetőjogban. A 9. sz. elvi megállapítás szerinti uzorához büntetőkövetkezmények kapcsolása adott esetben rendkívüli méltánytalanságra vezetne.

⁶ „Annak perrendszerű bizonyítása és esetenként való behatóbb vizsgálata, hogy az 1., illetve 9. § első bekezdésében leírt, előbb felsorolt helyzetek valamelyike tényleg fennforgott-e, valójában rendszerint szükségtelen is. A fél szorult helyzetére, tapasztalatlanságára, értelmi gyengeségére, de legalábbis könnyelműségére — és ennek kihasználására — általában amúgyis következtetni lehet már abból, hogy ez a fél — ajándékozási szándék nélkül — olyan ügyletet köt, amely a másik félre ingyenes előnyt, vagy feltűnően aránytalan nyereséget jelent.”

lényegesen értéken aluli eladási ár megállapítása céljából kihasználó szerződőt azzal „egy kalap alá venni”, aki azért jut a dologhoz meglehetősen olcsó áron, mert az eladó dolgától mindenáron szabadulni akar stb. Az uzsorás szerződéseknek egy nevezőre hozatala azokkal a szerződésekkel, amelyeknél a szolgáltatás és ellenszolgáltatás között feltűnő aránytalanság mutatkozik, annak ellenére torz megoldást eredményezne, hogy mindkét esetben alapvetően az egymással szembenálló szolgáltatások viszonylagos egyenértékűsége szenved csorbát. Ez a szemléletmód — ha önmagában meg is áll — egyoldalú, a jelenségeknek csak egy oldalát ragadja meg, és ezért a szabályozás alapja nem lehet. Ezzel a gondolatmenettel oda kellene jutnunk, hogy pl. teljesen felesleges a különböztetés a kényszer, tévedés, megtévesztés stb. hatása alatt létrejött szerződések között, ezek mindegyikére azonos szabályokat kellene megállapítani, hiszen valamennyi esetben a szerződéskötési akarat valamilyen hibájáról, fogyatékoságáról van szó. Világos, hogy a jogalkotónak a formailag hasonló tényállások szabályozásában mélyebbre kell hatolnia, az összetartozó jegyek mellett észre kell vennie az elválasztókat is, s ha ezek mennyiségi szaporodása minőségi változást eredményez, a meghozott rendelkezésekben ezt kifejezésre is kell juttatnia.

Az uzsorás szerződéseknek az egyenértékűség híján levő jogviszonyok köréből való kiemelése, az azoktól való leválasztása nem öncélú; csak ezáltal valósítható meg azok hathatós, érélyes szankcionálása, a polgári jog eszközeivel is történő hatásos üldözése, megelőzése, az Alkotmányban foglalt, a kizsákmányolás minden, tehát ezen formája ellen is megkövetelt harc következtetés érvényre juttatása. A Ptk.-tervezet jelenlegi rendelkezései — amint erre már utalás történt — épp ennek a harcnak hatóerejét csökkentik akarva-akaratlan. Mindez a már említett „együttszabályozásnak” természetes következménye: a jogalkotó az uzsorás szerződések mellett a többi odavágó esetre is figyelemmel kellett hogy legyen; e körülmény szükségszerűen gátolta a legsúlyosabb polgári jogi szankciók igénybevételét, ami pedig az uzsora — de csakis az uzsora illetve kizsákmányolás — esetében egyébként indokolt lett volna. Mindebből pedig az következik, hogy elsődlegesen az uzsorás szerződések körülhatárolását kell megejtenünk, ennek eredményeként azt a törvénykönyvben önálló kategóriaként szabályoznunk, s a szabályozás során azt a legerőteljesebben — legalábbis a Tervezet rendelkezéseinél lényegesen hathatósbabban — szankcionálnunk. Különös aktualitást ad ennek az az ismert körülmény, hogy a magán-tevékenységnek szélesebb kereteket engedő intézkedések folytán, a magánkezdeményezés fellendülése eredményeként az uzsorás viszonyok számbeli gyarapodása tapasztalható és e viszonyok további erősödésének igen reális veszélye áll fenn. Ezeknek a nagymértékben „társadalomveszélyes” szerződéseknek a kiküszöbölésében az érélyes polgári jogi eszközöket igénybevevő szabályok messze-
menő segítséget nyújthatnak.

4. Amennyire általános társadalmi (és egyéni) érdek az uzsora hathatós üldözése, ugyanannyira kézenfekvő az is, hogy a legerőteljesebb polgári jogi szankciók csak olyan esetben kerüljenek alkalmazásra, amikor valóban ilyen, a társadalmi érdek is nagymértékben sértő szerződési viszonyokról van szó. Ez lényegében átvezet az uzsora fogalmának vizsgálatához, azaz azoknak az ismérveknek feltárásához, amelyek az uzsorát a szinnallagmát sértő szerződések minősített esetévé avatják. Az eddigiekből már nyilvánvaló, hogy a 9. sz. elvi megállapításnak pusztán objektív jellegű, az egymással szembenálló szolgáltatások aránytalanságát, mint az uzsora egyedüli ismérvét kiemelő rendelkezése e szempontból nem alkalmazható, főleg azért, mert annak körét indokolatlanul kiterjeszti, uzsorát lát ott is, ahol az valójában nincs; az a már említett felfogás pedig, hogy a nagyfokú aránytalanság mellett létrejött szerződések esetén a sérelmet okozó fél „vétkessége” a háttérben mindig fennáll, az esetek nem kis százalékában merő fikció. Érdekes megemlíteni ezzel kapcsolatban, hogy — a 9. sz. elvi megállapítás meghozatala után, konkrét ügy során — maga a Legfelsőbb Bíróság is visszariadt attól, hogy egy szerződést uzsorásnak mondjon ki annak ellenére, hogy ennek objektív feltétele adva volt.⁷ Aligha lehet kétséges, hogy az uzsora jellemző sajátosságát — az objektív feltétel (feltűnő aránytalanság) mellett — bizonyos alanyi mozzanatok fennforgása adja meg. Úgy gondolom, hogy uzsoráról beszélni csak akkor lehet, pontosabban csak olyankor indokolt, ha a sérelmet okozó fél a *vele szerződő hátrányos helyzetét kihasználva*, „rosszhiszemű magatartása” eredményeként jut a szolgáltatással arányban nem álló ellenszolgáltatáshoz. Az alanyi felróhatóságnak, a szubjektív momentumnak az uzsora fogalmi kellékeként való beállítása bizonyos viszakanyarodást jelent az 1932:VI. tv. 1. és 9. §-ában kifejeződő állásponthez. Annyiban viszont az említett törvény megoldása már revízióra szorul, hogy a másik fél kihasználására alapul szolgáló körülményeknek (a másik fél szorultsága, tapasztalatlansága, függő helyzete stb. stb.) törvénykönyvi taxatív felsorolása célszerűtlen volna; az ugyanis másodlagos — s adott esetekben közömbös —, hogy a *kihasználásra irányuló célzat reális megvalósulását lehetővé tévő hátrányos helyzet konkrétan miben állott, vagy miből adódott*; e vonatkozásban a bíró kezét megkötni aligha volna célravezető. (Nem mond ellent ennek az a körülmény sem, hogy gyakorlatilag a legtöbb esetben a hátrányos helyzet nyilván az uzsoratórvényben felsorolt körülmények valamelyike folytán fog beállni.) Egyébként is az uzsorás jelleg megítélésében nem annyira a sérelmet szenvedett alanyi körülményei, mint inkább a *sérelmet okozó tudati, akarat állapota, a másik fél helyzetének tudatos kihasználása a döntő*. (Nyilvánvalóan nem lehet uzsorásnak tekinteni azt a nem szakértőt, aki a neki 2000 Ft-ért megvételre felkínált bélyegalbumot ezért az összegért megveszi, bár az eladó szorult hely-

⁷ Pfk. III. 23. 968/1955.

zetét előtte elhallgatta, s az egyébként lényegesen többet érő albumért azért kérte csak a mondott összeget, mert a vevőtől — aki nem szenvedélyes gyűjto — nagyobb vételárat nem is remélt.)

Nem érdektelen a témánk szempontjából annak kiemelése, hogy a szocialista illetve népi demokratikus jogalkotások egyike sem vonja meg olyan tágan az uzsora keretét, mint ahogy az újabb jogfejlődésünkben tapasztalható. A leitűnő (szembetűnő) aránytalanság mellett úgy a szovjet-orosz (Ptk. 33. §), mint a csehszlovák (Ptk. 37. §), illetve bolgár (Köt. jogi törvény 33. §) szabályozás további — nagyrészt egyező — feltétel fennlorgását kívánja meg; a szovjet-orosz azt, hogy a sérelmet szenvedett „végső szükség hatása alatt” kösse meg a „részére nyuvánvalóan előnytelen” ügyletet, a cseh törvény a szorult helyzetet emeli ki, a bolgár rendelkezés viszont ugyancsak a „végszükségben szembetűnően hátrányos feltételek mellett” létrejött szerződés érvénytelenségéről beszél. Mindhárom megoldást lényegesen szerencsésebbnek tartjuk a mi tételes jogunk teljesen objektivizált uzsorafogalmánál; mégis annyiban az ismertett megoldások is aggályosak, hogy a többletkritériumot a *sérelmet szenvedett* alanyi helyzetében, s *nem a sérelmet okozó* szubjektív szférájába tartozó körülményekben jelöli meg; márpedig a *sérelmet okozó előtt a sérelmet szenvedett alanyi helyzete rejtve maradhat*. Teljes értékelés azonban csak a vonatkozó bírói gyakorlat ismeretében volna adható; nagyonis elképzelhető ugyanis, hogy végszükség, szorult helyzet fennállása csak akkor vezet az említett jogrendszerekben az uzsora kimondásához, ha erről a másik fél tudott vagy legalábbis tudnia kellett.

Arra, hogy az uzsora hatásos szankcionálása parancsolólag megkívánja e fogalomnak alanyi feltételekkel való színezését, maga a Tervezet szolgáltatja a bizonyítékot: a 182. § (3) bek.-ben részletezett szankció (a sérelmet okozott részére visszajáró szolgáltatásnak az állam javára történő térítése) csak a feltűnően aránytalan előnyt *rosszhiszeműen* kikötő féllel szemben kerülhet alkalmazásra; kétségtelen tehát, hogy a tudati mozzanatról teljesen a Tervezet sem volt képes lemondani, mint ahogy a Legfelsőbb Bíróságnak egy fentebb már idézett ítélete is szinte ösztönszerűen ragaszkodott ahhoz, s idegenkedett az uzsorának kimondásától felróható szubjektív mozzanatok hiányában. Ha persze megelégednénk azzal, hogy az uzsorának szankcionálása az egyéb „egyenértékűség-vesztett” szerződések szankcionálásától csak abban mutatna különbséget, hogy az előbbinél az állam javára térítésre sor kerülhet, míg az utóbbinál nem, úgy a Tervezet szabályozását nagyban-egészben el is fogadhatnánk; még akkor is csak nagyban-egészben, mert az eddig elmondottakból következőleg a rosszhiszeműség középpontba állítása túlságosan általánosító. Szerencsésebbnek látszanék még a Tervezet konstrukciója mellett is — amely csak az államnak térítés „többletszankciójáról” rendelkezik — ez utóbbi alkalmazását ahhoz a feltételhez kötni, amely szerint a sérelmet okozó az aránytalan

előnyt a másik fél helyzetének tudatos kihasználásával kell hogy a maga javára kikösse; ez utóbbi formula az alanyi felróhatóságot jobban kifejezésre juttatja, egyben a szóban forgó súlyos szankció alkalmazására biztosabb alapot teremtené.

Mint arról már említés történt, az uzsorás szerződésnek a 182. § (2) bek.-ben keretezett jogviszonyok köréből való kiemelését döntően a Tervezet megoldásánál lényegesen hathatósabb szankcionálásnak követelménye indokolja. Bizonyos, hogy azzal a „vaddal” szemben, mely szerint a Tervezet az uzsorás szerződéseket nem a kellő szigorral sújtja, sőt egyes, s nem is jelentéktelen vonatkozásokban jelenlegi jogunknál enyhébben bírálja el, a Ptk.-tervezet érintett szabályának védelmezői nyomban hivatkozni fognak arra, hogy a Tervezet már azzal a rendszerbeli megoldásával, mely szerint a szerződések általános szabályainak egyik legelsőbbjeként tárgyalja a szóban forgó jogviszonyt, mintegy kifejezi az azokkal szembeni fokozott rosszhallását; sokkal jelentősebb bizonyítékként pedig nyilván a 182. § (3) bek.-nek jogunkban e körben eddig nem ismert és már lentebb ismertett azt a rendelkezését idézik, amely kimondja, hogy a rosszhiszeműen eljáró részére visszajáró szolgáltatást a bíróságnak az állam javára kell megítélnie. Az első, a rendszerbeli elhelyezésre vonatkozó érv önmagában súlytalan akkor, ha a fokozott rosszhallás magukban a szabályokban kifejezésre nem jut.

Külön kell foglalkoznunk viszont az *állam javára való megtérítést kimondó rendelkezéssel*, amely nyilvánvalóan a szovjet-orosz Ptk. megoldásainak hasznosításával került a Tervezetbe, bár meghatározott szűk körben (a közhivatalnok megvesztegetése, tiltott megajándékozása, valamint az ún. befolyásos üzérkedés esetén) e szankciót jogunk eddig is ismerte. Az előzőkből már ismeretes, hogy az állam javára történő térítést a javaslat csak akkor rendeli, ha a szerződés érvénytelensége eredményeként, az eredeti állapot visszaállítása folytán az aránytalan előnyt rosszhiszeműen kikötő fél kapná vissza az általa eszközölt szolgáltatásokat. A rendelkezés azon a régi gyakorlati tapasztalaton alapul, hogy az uzsorás, aki rendszerint üzletszerűen használja ki másoknak szorult helyzetét, erkölcsi vagy értelmi fogyatékoságait, még a büntetés iránt sem olyan fogékony, mint vagyoni érdekeinek veszélyeztetése iránt. Márpedig, ha az uzsorást mindössze az érvénytelen szerződésekhez kapcsolódó általános vagyoni jogi szankciók sújtják, ez számára különösebb kockázatot nem jelent: visszakapja teljes egészében saját szolgáltatását, és legfeljebb az uzsorás előnyöktől esik el. Más oldalról viszont természetszerűleg az uzsorás ügylet sem válhat a sérelmet szenvedő fél alaptalan gazdagodásának forrásává. Márpedig ez volna a helyzet, ha ő az általa tett szolgáltatásokat visszakapná, ezenfelül megtartaná az uzsorásnak visszajáró értéket is: nem kétséges, hogy egy ilyesfajta általános szabály kimondása visszaélések veszélyét rejtene magában, és szinte biztatna uzsorás szerződések kötésére. Az 1932. évi uzsorátörvény alkotói mindezeket a szempontokat —

a törvény indokolásából kitűnőleg — felismerték ; a radikális megoldástól azonban, attól ugyanis, hogy az uzsorás az általa adott szolgáltatást minden esetben elveszítse, már visszariadtak, s lényegében a sérelmet szenvedett fél helyzetétől, vagyoni viszonyaitól teszik függővé azt, hogy az uzsorás az egyébként őt megillető részt mikor vagy mennyiben kapja vissza. Tagadhatatlan, hogy az 1932: VI. tv.-nek ez a rendelkezése komoly előrehaladást jelentett a korábbi uzsoratorvényhez, az 1883: XXV. tv.-hez viszonyítva ; azzal azonban, hogy a visszatérítést nem zárta ki teljesen, megnyugtatóan a kérdést nem rendezte. E szempontból lényegesen célravezetőbb és sikerültebb a Ptk.-tervezet már idézett megoldása. Ebben a vonatkozásban tehát — jelenlegi jogunkhoz viszonyítva — igen jelentős szigorítással találkozunk, még ha figyelembe is vesszük azt, hogy e szigorítást a Tervezet csak meghatározott körre, ti. az eredeti állapot visszaállításának esetére korlátozza. E vonatkozásban az erélyes szabályozás jelentőségét nem csökkenti az a körülmény sem, hogy az állam javára való megítélésre nem minden esetben kerül sor ; a Tervezet ugyanis — az uzsoratorvényhez hasonlóan — megadja a bírónak a lehetőséget, hogy a sérelmet szenvedett visszatérítési kötelezettsége alól adott esetben — a törvényben foglalt feltételek fennforgása esetén — teljesen mentesítse. A mentesítés ténye az uzsorás szempontjából eredményében ugyanazt jelenti, mintha a neki visszajáró szolgáltatást az állam kapta volna meg ; a szankció hatásossága szempontjából tehát a két változat között nincs különbség. (Csak zárójelben jegyezzük meg, nem volna célszerűtlen, ha a Tervezet a részbeni mentesítés lehetőségére is utalna, bár tagadhatatlan, hogy az esetek nagy többségében az a körülmény, hogy még részletfizetés engedélyezése is a sérelmet szenvedett súlyos helyzetbe hozza, egyben azt jelenti, hogy a sérelmet szenvedett részbeni megtérítési kötelezettségének sem fog tudni eleget tenni.)

Látszólag az uzsorával szembeni fokozott rosszallás jut kifejezésre abban is, hogy amíg a Tervezet 216. § (1) bek.-e a bíróság mérlegelésére bízta, hogy a tiltott, a dolgozó nép érdekeibe vagy a szocialista együttélés követelményeibe ütköző szerződést kötőnek, valamint a megtévesztőnek, jogtalanul fenyegetőnek vagy egyéb módon csalárdul eljáró félnek visszajáró szolgáltatást az állam javára ítéli-e meg, addig a 182. § (3) bek. a bíróságok felé imperatív élű rendelkezést tartalmaz.

Nyilvánvalóan csak elhamarkodottan lehetne azonban a szövegezésbeli különbséget azzal indokolni, hogy az uzsorás szerződések üldözéséhez jelentősebb társadalmi érdek fűződik, mint pl. a tiltott, a dolgozó nép érdekeibe, vagy a szocialista együttélés követelményeibe ütköző jogviszonyok kiküszöböléséhez ; különösen nem áll ez annak figyelembevételével mellett, hogy a Tervezet rendszerében az utóbbi körbe sorolhatóak a szovjet-orosz kódexben (30. §) külön kiemelten tárgyalt azon szerződések is, amelyek az állam megkárosítására irányulnak. Azt hiszem nyugodtan állítható, hogy a szabályozásbeli eltérés indoka egészen

más, s ez az indok a 181. § (2) bekezdésének a mondott szerződések semmisségét pusztán tárgyi körülmények meglététől függővé tévő rendelkezésén alapul. A 181. § (2) bekezdése azonban csupán a felsorolt szerződések semmisségének a megállapítására korlátozódik ; pusztán a semmisség kimondásához pedig valóban nem szükséges az objektív feltételek fennforgásánál többet megkívnani.⁸ Más a helyzet azonban már akkor, ha az állam javára térítésnek, mint a 216. § (1) bek. szerinti szankciónak alkalmazásba vételéről van szó. Tagadhatatlan ugyanis, hogy ennek az újfajta, s a Tervezet által viszonylag széles körben alkalmazásba is vett jogkövetkezménynek bizonyos „büntető” íze van, nem egy vonatkozásban az elköbzásra emlékeztet, bizonyos fokig a büntetőjogi szankciók szerepét veszi át, mert a viszonylag enyhébb esetekben szükségtelemmé teszi a sokkal súlyosabb következményekkel járó büntető eljárást ; jellegében tehát sokban eltér a polgári jogban általában ismert és meghonosodott szankcióformáktól. Éppen az említett „büntető jelleg” teszi indokoltá azt, hogy alkalmazására csak megokolt esetekben, mégpedig akkor kerüljön sor, ha a szerződő fél vagy a felek magatartásának alanyi felróhatósága megállapítható. Mindez azt jelenti, hogy a 216. § (1) bek.-t olyan értelemben kellene módosítani — s ezzel a 182. § (3) bekezdésének rendelkezésével az összhangot megteremtteni —, amely szerint a tiltott, a dolgozó nép érdekeibe vagy a szocialista együttélés követelményeibe ütköző szerződések esetén az állam javára való térítésnek előfeltétele az, hogy a felek szándékában kifejezetten ilyen szerződés létrehozása álljon.⁹ Igen lehetséges, hogy a Tervezet idevágó szabálya épp azért beszél e körben az állam javára való térítésről csupán mint lehetőségről, mert ki akarta kerülni azt, hogy a 181. § (2) bek. szerinti objektív tényálláshoz minden esetben e súlyos jogkövetkezmény járuljon. Persze ez csak feltételezés ; márpedig e lényeges kérdésben bizonytalanságot engedni s méltánytalanságra lehetőséget adni nem szabad. A szubjektív feltételnek felvétele esetén viszont már nincs akadálya annak, hogy a Tervezet rendelkezése a bíróság számára a jelzett szankció alkalmazását a *most tárgyalt kör-*

⁸ Bár a szovjet-orosz Ptk. 30. §-ának szövegezése erősen utal szubjektív mozzanatokra (törvénybeütköző *célzattal* kötött, illetve az állam megkárosítására *irányuló* szerződésekről beszél) ; mégis Genkin professzor határozottan szögezi le, hogy a szovjet rendszerbe ütköző ügyletek érvénytelenítésének kérdését nem lehet függővé tenni attól, hogy a felek az illető jogszabályt megsérteni szándékoztak-e, avagy legalább tudták-e, hogy ügyletükkel jogszabályt sértenek. Valamely ügyletnek a 30. szakasz szerint érvénytelenné nyilvánításához elegendő az objektív momentum : a törvényellenesség. (A szovjet polgári jog I. k. 189. old. [Szerk. Genkin.])

⁹ Hasonló módon vélekedik Genkin professzor : Míg ahhoz, hogy valamely ügyletet a 30. szakasz hatálya alá tartozóvá nyilvánítsanak, a szubjektív vétkesség fennforgása nem szükséges, az állam javára történő behajtás alkalmazásánál azonban figyelemmel kell lenni a szubjektív momentumra, mivel a megtorló szankció a vétkességi momentumot feltételezi. (I. m. 196. old.) Kétségtelen, hogy a mondottak a 33. § alá tartozó szerződésekre (uzsora) is állanak.

ben is — az uzsorához hasonlóan — *parancsolólag írja elő*. A szubjektív elem beépítése azzal a további haszonnal járna, hogy választ adna arra is, vajon a törvénybeütköző stb. szerződéseknél mindkét szerződő felet vagy csak egyiket kell a szóban forgó szankcióval elmarasztalni.

Inkább csak a teljesség kedvéért említendő meg, hogy nézetem szerint a szubjektív feltételek kétségtelen meglelte sem adhat alapot sem az uzsora esetén, sem pedig a 216. § (1) bekezdésében felsorolt szerződések vonatkozásában a most tárgyalta jogkövetkezmény kimondására akkor, ha a felek szándéka objektíve nem realizálódik a törvény által üldözni kívánt szerződés létrejöttében. A polgári jog körében ugyanis merőben szokatlan megoldás volna pusztán a belső szándék szankcionálása, ha az külső eredményében jogilag védett érdeket nem sért.

A 216. § (1) bekezdése az állam javára való megtérítést lehetővé teszi a megtévesztő, jogtalanul fenyegető vagy egyébként csalárd módon eljáró fél terhére is. A most felsorolt esetekben a szubjektív felróhatóság mindenkor megállapítható. Ennek ellenére aligha volna helyes a bíróságok számára imperatív éllel a jelzett szankció mindenkor kimondását előírni. Nem szorul magyarázatra, hogy e körben a társadalmi érdek nem jelentkezik olyan intenzitással, mint az uzsorás, továbbá a tiltott, a dolgozó nép érdekeibe vagy a szocialista együttélés követelményeibe ütköző szerződések esetén. E vonatkozásban tehát a leghelyesebb megoldás a szankció alkalmazását az eset összes körülményeit mérlegelő bíróra bízni.

5. Visszatérve most már újól az uzsorás szerződések problémakörére — annak elismerése után, hogy a 182. § (3) bek. szabályában jelentős szigorítási tendencia mutatkozik —, a továbbiakban a Tervezet szabályozásának azon vonatkozásaival kell foglalkoznunk, amelyek tekintetében jelenlegi jogunk tételes rendelkezéseivel viszonyítva bizonyos visszakanyarodás észlelhető az uzsora enyhébb, liberálisabb kezelése felé. A legfeltűnőbb az, hogy míg az 1932: VI. tv. — a burzsoá törvény! — az uzsorás szerződésre semmisséget, a kizsákmányolásra pedig az ún. viszonylagos semmisséget mondja ki, addig a Tervezet — a népi demokratikus jogalkotás terméke — megelégszik azzal, hogy e „szerződés-fajtákat” pusztán megtámadhatóknak minősíti. Persze ez önmagában is feltűnő, de nem sokat jelentene akkor, ha egyben lényeges-joghatásbeli különbségeket nem takarna. Nem hinnénk azonban, hogy a kérdést el lehet egyszerűen intézni azzal, hogy a Tervezetben a semmisség, illetve megtámadhatóság jogkövetkezményei (217—218. §) végeredményben azonosak. A jogkövetkezmények azonossága ellenére is a törvényalkotó szükségesnek tartotta a különböztetést a kétfajta érvénytelenségi eset között, főleg azért, mert a jogérvényesítés módja már meglehetősen eltérő; márpedig az uzsora hatékony üldözése szempontjából a jogérvényesítés módja nagyon is lényeges kérdés. A következőkben épp annak bizonyítása a célunk, hogy az idevágó szempontok vannak anr víra nyomások, amelyek parancsolóvá

teszik az uzsorás szerződések semmissé nyilvánításának kimondását.

A felvetett kérdés részletesebb tárgyalását megelőzően röviden azzal a látszólag feltűnő ténnyel kell foglalkoznunk, hogy a szovjet-orosz kódex 33. §-a az uzsorás szerződést ugyancsak a megtámadhatóság formájában szabályozza; ez látszólag amellet érvel, hogy az uzsora hathatós szankcionálása nem feltétlenül követeli meg annak semmissé nyilvánítását. Ismeretes azonban, hogy a szovjet jog a semmisség, ill. megtámadhatóság fogalmi között távolról sem különböztet olyan határozottan, miként eddigi jogunk és jórészt Ptk.-tervezetünk is. Az abszolút érvénytelenség (semmisség) és a relatív érvénytelenség (megtámadhatóság) között a szovjet jogban határvonalat csupán az jelent, hogy míg az előbbiek esetén az érvénytelenségre bárki hivatkozhat, azok minden további nélkül érvénytelenek, addig a második csoportba tartozó ügyletek érvénytelenítésére csak az érdekelt fél kérelmére, megfelelő esetekben az ügyész, az illetékes társadalmi szervek, illetőleg szervezetek javaslatára, valamint a bíróság kezdeményezése folytán kerül sor. Döntően esik latba, hogy éppen az uzsorás szerződések vonatkozásában az OSZFSZK. Ptk. 33. §-a a megtámadás jogát igen széles körre terjeszti ki. Így a szovjet törvények feljogosítják mindenekelőtt az ügyészt, hogy — akár az érdekelt közreműködése nélkül — kérje bármely ügylet érvénytelenítését, ha ezt az állam vagy a dolgozó tömegek érdekei megkövetelik, ami pedig az uzsora esetében rendszerint adva van; a kódex továbbá feljogosítja az állami szerveket, illetve társadalmi szervezeteket az uzsorás ügylet megtámadására, sőt — speciális jogszabály folytán — a hivatalos személyek egyenesen kötelesek polgári pert indítani a Vörös Hadseregben és a Hadi Tengerészetnél kötelező katonai szolgálat teljesítésére behívott személyek családtagjai által kötött, rájuk nézve nyilvánvalóan érvénytelen (uzsorás) jogügyletek hatálytalanná nyilvánítása iránt.¹⁰ A szovjet jog az uzsora üldözésére tehát mintegy actio publicát nyit; az abszolút érvénytelenség formájában való szabályozásra valószínűleg csak azért nem került sor, mert a törvény magát a sérelmet okozót az érvénytelenségre hivatkozás lehetőségétől meg kívánta fosztani. A bolgár kötelmi törvény az uzsorás szerződést ugyancsak megtámadhatóvá teszi, a csehszlovák kódex viszont bevonja azt az érvénytelenség egységes fogalmi kategóriájába.

A semmisség — megtámadhatóság közötti első lényeges különbséget a Tervezetben a 213. § második mondata, illetve a 215. § (1) bekezdése fejezi ki. Ezek szerint amíg a semmisség megállapításához nincs szükség külön eljárásra, addig a megtámadást a másik félhez intézett közléssel, ennek eredménytelensége esetén bírósági úton kell érvényesíteni. S épp a megtámadásnak a másik féllel való közlése, mint az érvénytelenítési kereset jogvesztő jellegű előfeltétele az első olyan „buktató”, amely a megtámadás formájában tör-

¹⁰ 1924. évi október 16. (J. Gy. 79. szám, 785. §.)

ténő szabályozásnak ellentmond. Bátran állítható, hogy a közlés megtörténtéhez való ragaszkodás az állam javára térítés szankcióját kimondó rendelkezést „lebegő”, a gyakorlatban legfeljebb kivételesen érvényesülő szabállyá változtatja. Aligha kétséges ugyanis, hogy az uzsorás a közlés után az érvénytelenséget nem fogja vitatni, hiszen ezzel kiküszöböli annak a lehetőségét, hogy az érvénytelenség bírósági kimondása során a neki visszajáró szolgáltatást az állam javára ítélik meg. A vitás jogviszony perenkívüli rendezésére általában készséggel hajlandó lesz, mert elveszti ugyan az uzsorás előnyt, de azt bőven behozza máshol, ahol nagyobb szerencséje lesz; a leglényegesebb számára az, hogy a szerződés érvénytelenségével a bíróság ne foglalkozzék. Újból hangsúlyozni kívánjuk azon meggyőződésünket, hogy az uzsora ellen igazán eredményesen harcolni csak azzal lehet, ha az uzsorásnak tartania kell szolgáltatása teljes elvesztésétől.¹¹ El kell tehát háritani annak esetleges akadályait, hogy az uzsorás ügyek bíróság elé kerüljenek; az ehhez fűződő érdek lényegesen nyomósabb annál, mint az a szempont, hogy ezzel a bíróságok munkája szaporodik, ami a közlési kötelezettség bevezetését részben indokolta; *e körben* nem áll meg az az érvelés sem, hogy helyesebb, ha a felek vitás jogviszonyaikat maguk rendezik.

A semmisség és megtámadhatóság között további, s témánk szempontjából sokkal inkább lényegbevágó különbséget jelent az, hogy a semmisségre általában bárki (213. §), a megtámadásra viszont csak a sérelmet szenvedett fél, továbbá az jogosult, akinek a megtámadáshoz jogos érdeke fűződik. Lényegében ez volt a legsúlyosabb dogmatikai szempont, amely tudomásom szerint az uzsora megtámadhatóvá tétele mellett szólt. Az utóbbi konstrukció ugyanis kizárja annak lehetőségét, hogy maga a sérelmet okozó fél is hivatkozhassék az érvénytelenségre — márpedig semmisség kimondása esetében ennek semmi akadálya nem volna. Ez az álláspont azonban megnyugtatóan aligha védhető. Eleve kiküszöbölné a jelzett problémát a viszonylagos semmisség kimondása; ez a forma a Ptk.-tervezet számára egyébként sem idegen, hiszen a kiskorú által kötött szerződések körében (20. §) alkalmazásra talált. De úgy érezzük, még a viszonylagos semmisség formájában történő szabályozás is fölöslegesen óvatos megoldás volna. Gyakorlatilag aligha képzelhető ugyanis el, hogy a sérelmet okozó fogja a szerződés uzsorás voltának megállapítását kezdeményezni vagy arra hivatkozni, mikor ezzel saját tényeivel teremt olyan helyzetet, hogy a neki járó szolgáltatást a bíróság az államnak fogja juttatni. S ha ez egyáltalán elképzelhető, milyen különösebb társa-

dalmi vagy egyéni érdek szól az ellen, hogy a „lekiismeretfurdalást” érző uzsorás maga mozgassa elő saját „megbüntetését” s ezzel együtt az uzsorás jogviszony megszűnését? Nem jelent különösebb problémát az sem, ha a sérelmet szenvedettnek az uzsorás szerződésből eredő követelésével szemben az uzsorás az ügylet semmis voltára hivatkozva tagadja meg a teljesítést; ha ugyanis a sérelmet szenvedett méltányos érdekei ezt indokoltá teszik, a bíróság a 182. § (2) bek.-ben foglaltak alapján — az aránytalanság kiküszöbölésével — a szerződést hatályában fenntarthatja, s az uzsorást a teljesítésre kötelezheti. A „*nemo suam turpitudinem allegans intellegitur*” elv áttörése itt gyakorlatilag különösebb veszéllyel aligha jár. Más oldalról viszont lehetetlen észre nem venni, hogy a javaslat megoldása a fürdővízzel kiönti a gyereket: meg akarja vonni a jogot az uzsorástól, ezért az érvénytelenség alacsonyabb fokát mondja ki; ezzel együtt azonban megvonja a jogot attól a „mindenkitől”, aki pedig semmisséget kimondó szabály esetén az érvénytelenítésre hivatkozhatna, azt kezdeményezhetné. Nem vitás, hogy az utóbbi megoldás az uzsorás szerződések felszínre kerülését, kiküszöbölését lényegesen hatásosabban mozdítaná elő. Nem hallgatható el e vonatkozásban, hogy a Pp. 2/A § (1) bek. alapján jogunkban a megtámadásra — a Tervezet szabályozása mellett — még az ügyész sem volna jogosult, hiszen a Ptk. 216. § (2) bek. e vonatkozásban kimerítő jellegű felsorolást ad. (Az ügyész fellépéséről legfeljebb azokban a kivételes esetekben lehet szó, amikor maga az állam a sérelmet szenvedett; ilyenkor ugyanis a Tervezet által megkívánt „jogi érdektség” fennáll.) A szerződés uzsorás voltára való hivatkozást széles körben engedő megoldás helyességét az az eddigi gyakorlati tapasztalat is alátámasztja, hogy maga a sérelmet szenvedett — éppen rendszerinti függő helyzeténél fogva, gyakran pedig amiatti aggodalmában, hogy az érvénytelenítés folytán a saját visszatérítési kötelezettsége beáll¹² — viszonylag ritkán hivatkozik a szerződés semmis voltára; még kevésbé valószínű, hogy azt maga kezdeményezné. Az uzsora vonatkozásában súlytalan az a nézet is, hogy a felek viszonyait a lehetőséghez képest nem kell bolygatni, a szerződéses viszonyokban harmadik személyek részéről való beavatkozást kerülni kell stb. Nem szorul magyarázatra, hogy a kizsákmányolásmentes viszonyok biztosítása, illetve korlátozása társadalmi érdek, az Alkotmányból folyó kötelezettsége mindenkinek, elsősorban maguknak a bíróságoknak, illetve ügyészségeknek. Lehetetlen helyzetet teremteni ezért, ha a bíróság az általa nyilvánvalóan észlelt uzsorás viszonyt azért nem tudná szankcionálni, mert arra pl. megtámadásra egyébként nem jogosult hivatkozott. Nyilvánvaló, hogy minden feltételt biztosítani kell annak érdekében, hogy valamely szerződés uzsorás volta nap-

¹¹ Igaz, hogy erre büntető eljárás során, az elközbás kimondása által is adódik lehetőség; a gyakorlati tapasztalat azonban az, hogy erre csak ritkán kerül sor, főleg azért, mert csak igen súlyos esetek kerülnek büntetőbíróság elé. Az elközbászerző polgári jogi szankció alkalmazására nyilván lényegesen gyakrabban fog sor kerülni, s így ennek preventív ereje is előreláthatólag nagyobb lesz.

¹² Épp ez utóbbi körülmény a magyarázata többek között annak, hogy úgy az 1932: VI. tv., mint a Tervezet a részletekben történő fizetésre, esetleg a teljes elengedésre is lehetőséget ad.

fényre kerüljön; nem utolsósorban azért, mert ez egyben fokozza annak lehetőségét is, hogy szükség esetén az uzsorást büntető eljárás alá vonják s a polgári jogi szankciók mellett a büntetőjogi eszközök igénybevétele is sor kerüljön. Végül a javasolt szabály előnye, hogy feleslegessé teszi egy olyanfajta rendelkezés felvételét, amely — az orosz Ptk. szabályához hasonlóan — külön jogosítja fel az ügyészt, társadalmi szervezeteket, állami szerveket stb. a szerződés megtámadására; a semmisségi konstrukció mellett nincs akadálya annak, hogy pl. az ügyész bármikor — ha ez szükséges — az ügylet semmisségének megállapítása iránt pert indítson.¹³

Az eddig elmondottakon kívül az uzsorás ügylet semmissé nyilvánításának kívánalma mellett szól az a további joghatásbeli különbség is, amely szerint a semmis szerződésre való hivatkozásnak időbeli korlátja nincs, a megtámadási jog viszont — meghatározott kivételektől eltekintve — általában egy évig gyakorolható (Tervezet 215. § (1) bek.). Nehéz belátni, hogy mi teszi az uzsorást érdemessé erre az utóbbi — bizonyos értelemben vett — kedvezményre, mi indokolja azt, hogy ő az egy esztendő elteltével, „menlevelet” nyerjen? Az így jelzett határidőt egyébként — teljesen helyesen — maga a Tervezet is áttöri azzal, hogy a szerződésből eredő követeléssel szemben egy éven túl is lehetővé teszi az uzsorának kifogásként való ellenvetését. Hasonlóképpen nem volna indokolt az egy éven túli érvénytelenítés lehetőségét megvonni akkor sem, ha pl. a kiuzsorázott a szerződés uzsorás jellegét csak később ismeri fel, vagy a jogutód akarja az ügyletet érvényteleníttetni.¹⁴

A Tervezetnek a megtámadható szerződésekre vonatkozó szabályainak az uzsorás szerződésekre való alkalmazhatatlanságát igen meggyőzően bizonyítja a 215. § (4) bekezdésében foglalt rendelkezés; eszerint ugyanis a megtámadás joga megszűnik, ha a megtámadásra jogosult e jogának tudatában a megtámadási határidő megnyílta után teljesít, a szerződést írásban megerősíti, vagy a megtámadásról egyébként írásban lemond. Alig szorul részletesebb bizonyításra, hogy az uzsorás és a vele szerződő fél közötti rendszerinti függőségi viszony szinte akadálytalanul teszi lehetővé, hogy megtámadási jogáról a kiuzsorázott írásban lemondjon, vagy a szerződést — akár írásban is — megerősítse. Különösen elfogadhatatlan e körben a 215. § (4) bek. azon további szabálya,

¹³ Annak ellenére, hogy a semmisség kimondásához külön eljárásra nincs szükség, jogunk eddig is lehetővé tette — s nyilván a jövőben sem fogja kizárni — a valamely szerződés semmisségének megállapítására irányuló perindítást.

¹⁴ Itt kell megemlítenünk az 1932: VI. tv. 15. §-ának azt a rendelkezését, amely szerint amennyiben a fél valószínűsíti, hogy a végrehajtás alatt álló követelés uzsorás szerződésen alapszik, a bíróság elrendelheti a végrehajtás felfüggesztését, és ez esetben a felet arra utasítja, hogy a végrehajtás alapjául szolgáló határozatot vagy egység ellen 30 nap alatt indítson perújítási keresetet. E §-ra alapított perújítási keresetet a perújítási határidőre tekintet nélkül meg lehet indítani. E rendelkezés következtetés alkalmazására a Legfelsőbb Bíróság az érdekelteket külön felhívta. (Bír. Hat. 390.)

mely a teljesítéshez a megtámadási jogot elenyészítő hatályt, azaz convaleáló erőt biztosít.¹⁵ Mi sem könnyebb az uzsorás számára, mint az, hogy az ismertetett szabályok segítségével magát maximálisan biztosítsa minden esetleges „meglepetéssel” szemben. S mindehhez hozzátehetjük: az esetek jelentős többségében az sem jelent kétséget, hogy a sérelmet szenvedett megtámadási jogának tudatában volt; az uzsorás által kívánt s ímént vázolt jogcselekmények eszközzésére rendszerint még az azzal való számotvetés ellenére is hajlandó lesz, hogy cselekményei következtében megtámadási jogát elveszti. Nem jelentős nézetem szerint az uzsora semmissé nyilvánítása ellen felhozható az a dogmatikai érv sem, amely szerint a semmis szerződéseket utólag orvosolni nem lehet, márpedig a Tervezet már idézett 182. § (2) bek.-e lehetővé teszi, hogy a bíróság a feltűnő aránytalanság elhárításával a szerződést hatályában fenntartsa. A semmisség orvosolhatatlanságára vonatkozó tétel azonban csak általában igaz; kivételt ez alól jogunk eddig is ismert, de tartalmaz ilyen maga a Tervezet is (pl. a formahibás szerződésnek teljesítés általi convaleálása esetében). Az említett rendelkezésnek mintegy párdarabjaként, megfelelő rugalmassággal adott esetben áttörni engedi a Tervezet azt a dogmatikai elvet is, hogy a semmis szerződés mindig és feltétlen eredetére visszamenő hatállyal érvénytelen; a 216. § (2) bekezdés ugyanis az érvénytelen (tehát akár semmis, akár megtámadható) szerződések vonatkozásában lehetőséget ad a bíróság számára, hogy a jogviszony megszűntét csupán jövőre szóló hatállyal mondja ki.

6. A szolgáltatás és ellenszolgáltatás közötti feltűnő aránytalanságot mutató szerződéseknek — amelyek körébe vonva szabályozza a Tervezet az uzsorát is — bírósági úton történő szerződésmódosítása ugyancsak vet fel megvitatandó kérdéseket. A felek által kötött szerződések tartalmának bírósági ítélet által történő megváltoztatását a Tervezet — helyesen — szűk körre szorítja, s azt csak meghatározott feltételek fennforgása esetén teszi lehetővé (220. § (2) bek.). A bírói szerződésmódosítás ugyanis nagyfokú belenyúlást jelent a felek által teremtett jogi helyzetbe, s végeredményében olyan jogviszony lebonyolítására kényszeríti mindkét — de legalábbis az egyik — felet, amilyent ők eredetileg nem akartak. A bírósági úton történő szerződésmódosításról szóló 220. § (2) bek. és az uzsorás szerződés módosítását lehetővé tevő 182. § (2) bek. második mondatában foglalt szabály *lex generalis* — *lex specialis* viszonyában vannak; a bírói szerződésmódosításnak a 220. § (2) bekezdésében foglalt feltételeit az uzsorás szerződés vonatkozásában nem is volna célszerű megkívnani. Az általános szabály szerint ugyanis a módosításra csak tartós jogviszony esetében kerülhet sor; az egy aktuálisan teljesített

¹⁵ Megemlítendő, hogy a bolgár kötelmi törvény 35. §-a a végszükségre hivatkozással megtámadható (tehát az uzsorás) szerződések körében a megerősítés minden formáját kizárja.

szerződések esetén tehát azt általában a Tervezet kizárja, nyilvánvalóan a forgalmi viszonyok biztonságának védelme gondolatából kiindulva. Az uzsora körében viszont — különös figyelemmel a reáluzsorára — nem volna indokolt a módosítás lehetőségét az utóbbi esetben sem elzárni, mert különben adott esetben az eredeti állapot helyreállítása folytán — vagy a szerződésnek akár csak jövőbeli hatállyal történő megszüntetésével — éppen a sérelmet szenvedett kerülne méltánytalanul hátrányos helyzetbe. Hasonlóképpen el kell tekinteni annak az általános feltételnek az e körben való érvényesülésétől is, amely szerint a szerződésmódosítás okául csak a szerződéskötést követően beállott körülmény szolgálhat. Ennek a feltételnek az uzsora körében való elismerése már önmagában ellentmondásban volna a 182. § (2) bek.-nek azon tételével, mely szerint a nagyfokú aránytalanságnak már a szerződés megkötésekor fenn kell forognia, sőt — mint arra még alább visszatérünk — a szerződéskötést követően beállott értékelődés esetén uzsoráról nem is lehet beszélni. A különleges elbírálás szükségessége viszont nem merül fel a 220. § (2) bekezdésében foglalt azon feltétel tekintetében, mely szerint a körülmények változása valamelyik fél lényeges jogos érdekét kell, hogy sértse; ez ugyanis — a fogalmilag megkívánt nagyfokú értékaránytalanság folytán — az uzsora körében eleve adva van.

A Ptk.-tervezetnek a bírói szerződésmódosítást az uzsora körére is kiterjesztő, újszerű szabálya helyességének elismerése mellett is hangsúlyozni kell azonban, hogy a módosításra csak kivételesen — a Tervezet szavai szerint „ha ez a körülményhez képest indokolt” — kerülhet sor. Nem ugyan azért, mintha az uzsorás szerződő fél szerződési akaratát a jogrendnek különösebben méltányolnia kellene. Egy esetleges állandósuló szerződésmódosítási gyakorlat viszont azt a veszélyt rejtené magában, hogy az uzsorással szembeni felet is mintegy biztatná az ilyen szerződés kötésére, a legsúlyosabb feltételek vállalására, bízván abban, hogy a szerződést a bíróság amúgyis revideálja. A módosításnak nézetem szerint csak akkor van létjogosultsága, ha a sérelmet szenvedett fél különösen méltányos érdekei ezt megkívánják, elsősorban akkor, ha az in integrum restitutio elrendelése, vagy a szerződésnek — a 216. § (2) bekezdése szerinti — jövőbeli hatállyal való megszüntetése is számára igen súlyos hátrányt jelentene, így pl. ha az uzsorás feltételek mellett vett, de egyébként rendkívül nehezen beszerezhető kiegészítő kellene a szerződés érvénytelenségének kimondása folytán a sérelmet szenvedettnek megválnia, amely foglalkozásának további gyakorlását rendkívül megnehezítené, esetleg lehetetlenné tenné.

Az uzsorás szerződés bírói úton való módosításának problematikája ugyancsak felveti az állam javára való visszatérítés mint különleges szankció alkalmazásának kérdését. A 182. § (3) bekezdésének rendelkezése ugyanis csak azt az esetet tartja szem előtt, amikor in integrum restitutiora kerül sor; ezzel magyarázható, hogy a

szóban forgó törvényhely csak a sérelmet okozónak *visszajáró* szolgáltatásról beszél. Kérdés azonban, hogy mi annak a vagyoni értéknek a sorsa, amelyhez az uzsorás a szerződés folytán a másik fél teljesítéseként, az uzsorás szolgáltatás ellenértéke fejében jutott. Nyilvánvaló, hogy ezt az értéket teljes egészében a sérelmet szenvedett nem kaphatja vissza, hiszen ezzel ő gazdagodna, ellenszolgáltatás nélküli szolgáltatáshoz jutna, figyelemmel arra, hogy a szerződés fenntartása folytán az uzsorás által eszközölt szolgáltatást ő megtartja. A sérelmet szenvedett javára a teljes visszatérítés elrendelése ellentétben állana azzal a tételes rendelkezéssel is, hogy a bíróságnak a szerződés módosítása során az *aránytalanságot* kell megszüntetnie; ebből következik, hogy a sérelmet szenvedett részére csak az uzsorás előny értékének kiadását lehet elrendelni, ő csak annyit követelhet vissza, amennyivel az általa már fizetett ellenszolgáltatás a bíróság által megállapított mértéket meghaladja. Még ezek után is vitás marad, hogy az így megfelelően csökkentett ellenérték az uzsorást illeti-e, vagy pedig a bíróság kötelezheti őt ennek az értéknek az állam javára történő befizetésére. Első pillanatra az utóbbi megoldás méltánytalannak látszik, hiszen az uzsorás, az általa reálisan nyújtott szolgáltatásért vagyoni ellenértéket nem kap (bár a szerződés ilyenkor sem ingyenes, mert az ellenértéket nem a sérelmet szenvedett kapná vissza). Nem szabad azonban elfeledkeznünk arról, hogy az állam javára térítés büntető jellegű joghátrány, amelynek éppen ebben van rendkívüli preventív ereje. Másrészt meglehetősen logikátlan megoldás volna, hogy ugyanakkor, amikor az eredeti állapot rendelése során az uzsorás mindent elveszít, a bírói szerződésmódosítás esetén a veszteség csupán az uzsorás előny elmaradására korlátozódik; hol mutatkozik különösebb veszély az uzsorás számára abban, hogy legrosszabb esetben „csak” ahhoz az ellenszolgáltatáshoz jut, amelyhez becsületes eljárása esetén jutott volna?! Úgy érzem, nem helytálló a megoldással szemben esetleg felvethető az a dogmatikai kifogás, amely szerint a bírósági szerződésmódosítás a szerződés uzsorás jellegét — az aránytalanság kiküszöbölésével —, eredetire visszamenő hatállyal szünteti meg. Az uzsorás jelleg megszüntetése nem változtat azon a tényen, hogy a szerződés *ilyenként jött létre*, amelyhez tehát jogi konzekvenciák fűződnek, amiként pl. a megtámadás folytán ex tunc hatállyal érvénytelen szerződésnek is lehetnek jogi következményei, mint a biztatási kár megtérítése stb. Az azonban kétségtelen, hogy a bírósági ítéletet követően, a nyújtott szolgáltatásért járó, és a bíróság által megállapított mértékű ellenszolgáltatás már a másik felet (a „volt uzsorást”) illeti meg; a bíróság határozata tehát a szerződés „uzsorás szakaszát” mintegy lezárja, elvarrja. Nem vonatkozik ez természetesen a bírói ítélet előtt nyújtott, de a kiuzsorázott által még nem honorált szolgáltatásokra; az eddig mondottakból logikusan következik, hogy az azokért járó ellenértéket a sérelmet szenvedettnek közvetlenül az állam javára kell megtérítenie.

A javasolt rendelkezéseknek az uzsorás ellen irányuló éle mellett sem hagyhatja a szabályozás figyelmen kívül az ő helyzetét, méltánylást érdemlő érdekeinek védelmét sem; erre tekintettel, célszerűnek mutatkoznék egy olyanfajta rendelkezés felvétele, amely szerint az uzsorás által az állam javára fizetendő térítést csökkenteni kell azoknak a kiadásoknak az összegével, amelyet ő a sérelmet szenvedett részére juttatott dologra, a szerződéskötést követően szükségesen vagy hasznosan fordított (pl. lakásbérzusura esetében a házra fordított költsékezés arányos részével).¹⁶

A következőket szabályozás követelményéből természetesen adódik, hogy a mondottakhoz hasonló megoldásnak kell érvényesülnie akkor is, ha a bíróság az uzsorás szerződést — a 216. § (2) bekezdésben foglaltak alkalmazásával — jövőre szóló hatállyal szünteti meg. Nem tagadható — a most javasolt szabályok újszerűségük mellett igen radikálisnak látszanak; de az uzsora ellen hatáson csak radikális szabályokkal lehet harcolni.

Az uzsorás szerződéseket szabályozó rendelkezések közül utolsóként a 182. § (2) bekezdésének azon tételével kell foglalkoznunk, amely szerint a fogalmilag megkívánt feltűnő aránytalanságnak a szerződéskötés időpontjában kell fennállania. A rendelkezés nyilvánvalóan azt a helyes gondolatot kívánja tükrözni, hogy a szerződéskötést követően, a felek akaratán kívül álló körülmények folytán beálló értékváltozás (pl. áringadozás) egy már „megfelelően” megkötött szerződést uzsorássá nem változtat hat. Inkább csak kiegészítésként említjük meg, hogy a „szerződéskötés időpontja” alatt nyilván nemcsak az alapszerződés megkötésekor időpont értendő; uzsora jöhet ugyanis létre olyan formában is, hogy az eredetileg „hibátlan” alapszerződés módosítására vagy megszüntetésére, teljesítési halasztás megadására uzsorás feltételek mellett készíti az egyik fél a másikat; az így vagy ennek folytán létrejött szerződéses megállapodás uzsorás jelleghez már nem férhet kétség.

7. Bár a jelen dolgozat célja elsődlegesen az uzsorás szerződésekkel kapcsolatos vitás kérdések tárgyalása, a terjedelemszabta keretek között nem mellőzhető a témával szorosan összefüggő

annak a kérdésnek csupán érintése, hogy a szolgáltatás és ellenszolgáltatás közötti nagyfokú aránytalanságot mutató, de a felsorolt feltételek hiánya folytán uzsorásnak nem minősíthető szerződések vonatkozásában a törvényi szabályozás mely módja a legcélravezetőbb; a bevezető fejtegetésekből kitűnőleg ugyanis csak helyeselni lehet a Tervezetnek az ilyen szerződések szankcionálására irányuló tendenciáját. Nézetem szerint a törvénynek ebben a vonatkozásban a viszonylagos semmisség konstrukciójához kell nyúlnia. Ez egyrészt kizárná azt, hogy az érvénytelenségre a sérelmet okozó (pontosabban akinek javára az aránytalanság fennáll) hivatkozzék; emögött ugyanis rendszerint az a spekulációs feltevés áll, hogy ő az érvénytelenség folytán visszakapott dolgot még kedvezőbb feltételek mellett értékesítheti. A viszonylagos semmisség formája továbbá lehetővé teszi az érvénytelenségre hivatkozhatóság bizonyos időbeli korlátozását; a forgalmi viszonyok szilárdításának gondolata ellene szól annak, hogy a jelzett módon létrejött szerződések hosszabb idő eltelté után is megbolygattassanak. A jogérvényesítés módja tekintetében viszont annyiban már a semmisség szabályai érvényesülnének, hogy annak kimondásához külön eljárásra szükség nem volna, s a teljesítéshez, valamint a joglemondáshoz szerződést megerősítő hatály nem fűződne. A szerződésnek csupán jövőbeli hatállyal való megszüntetését, továbbá a bírói szerződésmódosítás lehetőségét e körben is elismernénk; az utóbbit azonban csak kivételesen, mert egyrészt a „sérelmet szenvedetteket” ez szinte biztatná az ilyen szerződések kötésére, tehát visszaélések forrásává válnék, másrészt a bírói szerződésmódosítás nem kívánatos szigorú belenyúlást jelent a felek jogviszonyába. Az ugyanis társadalmi érdek, hogy a jelzett módon létrejött ügyletek ne funkcionáljanak; az viszont már aligha, hogy a jogrend ezeknek változott tartalommal való fenntartását erőszakolja, illetve a valamelyik fél számára nem kívánt tartalmú szerződést arra ráerőszakolja. Összefoglalva a mondottakat: csak helyeselni lehet, hogy a Tervezet egy általános szinnallagma-védő szabállyal kívánja biztosítani a szolgáltatások közötti egyensúlyt, amelyre jelenlegi jogunk lehetőséget csak akkor ad, ha a tévedésnek egyébként megkívánt feltételei fennállnak. Nézetem szerint az így létrejött szerződéseknek viszonylagos semmisségként való szabályozása van a leginkább összhangban az ezeknek a jogviszonyoknak a kiküszöböléséhez fűződő társadalmi érdekekkel, amellet, hogy elkerüli a külföldi jogrendszerekből ismert laesio-tan merevségét, s lehetőleg figyelemmel van a forgalmi viszonyok szilárdságának, a szerződési akarat tiszteletbentartásának gondolatára is.

Kemenes Béla

¹⁶ A mondottakat egy leegyszerűsített példával illusztrálva: az uzsorás meghatározott dolgot ad bérbe, a helyileg szokásos 500 forint bér helyett 3000 forint bérösszegért. A sérelmet szenvedett kifizet 1500 forintot, majd a bíróságtól a szerződés megfelelő módosítását kéri, amely 500 forintos bérösszeget állapít meg. A javasolt megoldás szerint 1000 Ft a sérelmet szenvedettnek visszajár, a maradék 500 forintot pedig az uzsorásnak az állam javára kell befizetnie (levonva ebből a dologra a szerződéskötés után esetleg fordított szükséges és hasznos költségeket). Ha viszont a bérlő pl. csak 300 forintot fizetett volna még meg, úgy a 200 Ft hátralékot az állam javára kell befizetnie; ugyanerre köteles az uzsorás bérbeadó is, a már megkapott 300 Ft vonatkozásában.

Az úgynevezett szuperóvás

Hogy valakit becenéven emlegetnek általában, az valamennyire a közkedveltség bizonyítéka. Ha a tudomány területén egy új jelenség „köznyelven” kap elkeresztelést, az egyelőre csak az irodalmi keresztnév hiányát jelzi (és többet nem). Ilyen köznyelvi elkeresztelésként képződött ki a „szuperóvás” elnevezés, amit tudományos korrektséggel „törvényességi óvás folytán keletkezett határozat elleni óvás”-nak lehetne megjelölni. A címben megmaradtam az ösztönösen kitermelődött szuperóvás megjelölésnél, mert a — populáris szónak nagyobb a popularitása.

I. A szuperóvásnál megismétlődik, valósággá válik egy logikai képtelenség: él, mielőtt megszületett volna. A szokásjog léte a bizonyosság arra, hogy egy jogtételt nem a jogalkotó, a törvény keletkeztet; a szokásjogi tétel nem „keletkezik” a pillanat hirtelenségével, hanem „kialakul” usu diuturno. Vannak azonban intézmények, amelyek — ha nem is kivételt nem tűrő logikai zárttsággal — életrekeltéséhez törvényi szó szükséges, amikor a jog a törvényhozó megszólalásával „születik”. A jogalkotást (a törvényhozó megszólalását) igénylik az olyan jelenségek is, amelyeknél mindenképpen azt érezzük, hogy a törvény engedélyezésére van szükség, hogy a törvénynek valamit meg kell engedni, a cselekvő ember számára lehetővé tenni. „Engedélyező jogtétel” mondja a teoria. Ilyen engedélyező jogtétel modern példája: terményben teljesítendő szolgáltatást a kötelezett megválthatja pénzzolgáltatással. A jogtétel a pénzzel való teljesítést „engedélyezi”. Jogtétel nélkül nem volna „megengedett a pénzre való átváltás”. (Csak közbevetőleg említem meg a jog árnyalati gazdagságára, kicsipkézettségére — Szladits Károly kifejezése —, hogy a nem pénzre szóló kötelezettség szolgáltatás kikényszerítő eszközeinek tökéletlensége folytán a végrehajtás során sanctiokeppen fordítja át a naturálszolgáltatású tevési kötelezettséget pénztartozássá: a pénzzel való megváltás *jogával* szemben a pénztartozással való *megrovottság*). Fentebb hangsúlyozottság nélkül írtam le az intézmény szót; az intézmény létesülése, létesíthetése a létesítést engedélyező jogtételen alapszik. Amíg nem volt törvény a korlátolt felelősségű társaságról — addig nem volt korlátolt felelősségű társaság.

A szuperóvás olyan-e, mint ami a törvényhozó általi megalkotásra vár? Azt hiszem igen, bár az tény, amire fentebb utaltam, hogy a szuperóvás a gyakorlatban már elevenen megvan — noha a törvény nem szól róla. Több óvásra hozott határozattal szemben újabb óvás sürgette az előző határozat revízióját — és nem emelt a Legfelsőbb Bíróság kifogást az ilyen óvás kizártságára való utalással.

E tény ellenére is azt tartom helyesnek, hogy a szuperóvásnak engedélyező jogtételre van szüksége.

Régi mesterfogása a polémiának, hogy a cáfoló érvből — támogató érvet kovácsolnak. Ezzel kísér-

letezem ezúttal. A szuperóvás (jobban mondván a törvény engedélyezését feleslegesnek tartó fel-fogás) hívei akként okoskodnak, hogy nincs engedélyező jogszabály létesítésére szükség, mert már a mai szabályozásban benne van az engedélyezés azon a réven, hogy a Pp. 270. §-a bármely bírói határozat ellen megengedi az óvás benyújtását, a „bármely” határozatban tehát benne rejlik az óvásra hozott határozat is. Ez az érvelés nem hogy tagadná az engedélyezendő jogszabály szükségét, hanem a szükségessége mellett foglal állást, csak csupán *újabb* engedélyező jogszabály fölöslegességét vitatja. Semmi kétség az iránt, hogy az intézmény létesítéséhez, a törvényességi óváshoz szükség volt a 270. sk. szakaszokban életre hívott törvényességi óvás jogszabályi megteremtéséhez. A vita tehát ezekután szűkebb területre szorul: az engedélyező jogszabály szüksége elismerésre talál — és a vita anyaga arra korlátozódik, hogy a Pp. mai szabályán felül van-e szükség olyan újabb — az eddigi szabályozást kiegészítő — engedélyező jogtételre, amely a törvényességi óvásnak az óvásra hozott határozat elleni lehetőségét kimondja.

Külön engedélyező jogszabályra nemcsak azért van szükség, hogy elessék az értelmezés mankója, amely már a mai jogszabályokat kiterjeszti az óvási határozat elleni óvásra, hanem azért is, mert az óvási határozat elleni óvás rendezése olyan jogszabály iránti igényekkel lép fel, amelyeket nem elégít ki a Pp. mai szabályozása. Az újólagos óvás ugyanis olyan problémákat vet fel, amelyek ennek az óvásnak sajátos tünetei, amelyekre a mai szabályok nem adnak megoldást.

Egyik ilyen önálló megfontolásra készített kérdés az ismételt óvás folytán meghozott határozatnak a felekre való kiterjedése. A kiterjesztő értelmezéssel való operálás a kérdésre ráruházná a Pp. 273. §-ának szabályát: eszerint az óvási határozat az óvásnak egy éven belüli benyújtása esetén kihatna a felekre. De még a kiterjesztő értelmezés álláspontján belül is felvetődik egy kétség. Az egy év a megtámadott határozat jogerőre emelkedésétől számít-e? Az ismételt óvásnál az óvási határozat van megtámadva: szó szerinti értelmezés mellett tehát az óvási határidő az óvásra hozott határozat jogerőre emelkedésétől számítana. Ez az eredmény az álláspont híveinek sem tetsző, hiszen ennek érvényesülése esetén elsikkadna a jogerőnek az óvás folytán megváltoztatásának az a vizsgálatása, mentése, hogy az igazság kedvéért ezt a lazítást — ami egy évi időre szorítja a helyzet bizonytalanságát, függőségét — el kell fogadni. A szó szerinti alkalmazás ezt az egy éves bizonytalanságot esetleg további egy évvel kitoldaná. Ennek a második egy évnek gyakorlati okokból való elfogadhatatlansága vezetett arra az álláspontra, hogy az egy évi határidő ismételt óvás esetén is az első óvással megtámadott (eseti) döntés jogerőre emelkedésétől számítandó. Ez a gyakorlatilag célszerű megoldás nem egyeztethető össze a törvény mai szabályával. Nem lehet érvelni azzal, hogy a szó

szerinti szöveg értelmezés útján a törvény valódi akaratát juttatja diadalra; az értelmezés útján elérhető korrekció megtorpan a törvénnyel való szembekerülésnél. Ha az ismételt óvásnál fennmarad a törvénynek a felekre való kihatásának szabálya — ami a kiterjesztő „értelmezés”-től el nem szakítható —, akkor is az egyéves határidőre az ismételt óvással kapcsolatban külön szabályban kell kimondani, hogy a határidő az *eseti döntés* jogerőre emelkedésétől számít.

A magam álláspontja a felekre való visszahatás vonalán messzebbmenő — nem tartom helyesnek, hogy az ismételt óvára hozott határozat, akárminő rövid határidőn belül is nyújtassék be az óvás, kihasson a felekre. Kohler nézőpontját követem: a jogerő nem lehet érintetetlen szentség — de semmibe vétele nem helyeselhető. Az óvás érvényrejuttatása igen magas cél, amely erkölcsi magasabbrendűségének erejével háttérbe szorítja a jogerő mögött álló jogbiztonság követelményét. A „valahol pontot kell tenni” bölcsessége juttatott el a jogerő gondolatára. A „valahol” a tüzetes, időpontszerű határ megállapításánál tolerál ugyan némi haladékot — ilyen elvi jogerő előtti haladéknövelés a halasztóhatály, de a mai perjogi rendszerekben mindenképpen halasztóhatályú a jogerőreemelkedés vonatkozásában — és haladék, ha nem is a jogerőreemelkedést illetően, de a jogerő véglegességét illetően a rendkívüli perorvoslat, a perújítás mellett a törvényességi óvás. Perjogunk számos szabálya az egyszeri halasztást engedélyezi, sőt olykor elrendeli (Pp. 136. § 4. bek. Pp. 280. § 7. bek. Pp. 255. § szünetelés fellebbezési eljárásban), de ha már nem is zárja ki, de ellenszenvvel tekint további haladéknövelésre. A törvény „ellenszenv” mögött természetesen reális érdekek húzódnak meg, azok szítják, vagy talán egyenesen életrekeltek az ellenszenvet. Az első óvás — noha a jogerő ennek előfeltétele — érinti a jogerő örökéletűségét, fennmaradását, polgárjogot nyert a jogrend birodalmában, de tagadhatatlan, hogy zavarokat idéz elő a felekre kihatás esetén a felek életviszonyaiban. Az ítélettel nyeregbe ültetett felet — az óvás nyomán hozott határozat kiemeli a nyeregből, aki időközben az ítélettel teremtett helyzet alapján intézkedéseket tesz, berendezkedik, amelyek az óvási határozat harsonájára összeomlanak. A fiat iustitia jegyében a jogrend elszenvvedteteti a félre hárlható zavart. A gazdasági elképzelés a „szilárd alap” megteremtésére alkotta meg a jogerőt a — „valahol pontot kell tenni” — filozófiáját. A törvényességi óvás Ágota kisasszony intézményének megfordítottja, aki a „rabló Körös” elsodrása elleni védekezésül mindig beljebb ülteti a kedvenc rózsáját. Az óvás kifelebb — hosszabb időre — viszi a helyzet szilárdságának kialakulását, lezárását. Menjünk-e el a tolerancia olyan fokáig, hogy egy második óvás esetleg újra felborítja a jog által már jogerősné kiépített határozatot — a határozat nyomán kialakult helyzet első felbomlása után? Ez aligha helyeselhető. A fiat iustitia a (jövőbeli) helyes ítélkezés kellően indokolja nézetem szerint is az óvást, esetleg az ismételt óvást is — de az ismételt óvás a felek jogviszo-

nyaira már ne hasson ki. Az első és az ismételt óvás között így mutatkozó ellentét az ismételt óvás külön szabályozását kívánja meg.

Egy másik olyan vonatkozás, amely ellentétet mutat az első és az ismételt óvás között, már az indulásnál megvan. Az első óvás eseti döntést támad, az ismételt óvás a LFB. elvi állásfoglalását. Az eseti döntések túlnyomó részükben megmaradnak a tiszta jogalkalmazás területén, és aránylag kisszámú az eseti döntéseknél a jogalkotó karakter. Ezzel szemben az óvási eseteknél fordított a helyzet, vagy legalábbis sűrűbben fordul elő az óvási határozat jogalkotó karaktere. A törvényességi óvás egyik legerősebb jogpolitikai pillére éppen az, hogy a jogalkalmazás terén felmerülő kétségek esetén elvi élel — ami súrolja vagy megtestesíti a jogalkotás munkáját — tisztázza a helyzetet, a jogszolgáltatás terén az egységes felfogást alakítsa ki. A törv. óvás ezen jogpolitikai hivatását helyesen emelte ki Szilbereky Jenő (Jogt. Közlöny 1955. évf. 7. szám) megjelent cikkében. Nem a felek jogsérelmének korrektúrája a törvényességi óvás intézményi feladata, és ha a tételes szabályozás a felekre kihatást az ismert korlátozással meg is engedi, az inkább olyan „Beipackung”-szerűen csatolódik hozzá az óváshoz. A jogerő rovására menő ilyen Beipackung a Pp. 244. § 3. bek. az a szabálya, amely a fellebbező fél ellenfelének — aki a maga részéről az ítélet reá nem kedvező rendelkezése ellen nem élt fellebbezéssel, megengedi, hogy ellenkérelmében ne csak a fellebbezés elutasítását kérje, hanem az ítéletnek javára leendő megváltoztatását is kérhesse, gondolván arra, hogy ha már a bíróság a fellebbezés folytán az ügygel *amúgy is* kénytelen foglalkozni, hát isten neki, engedjük meg a fellebbezéssel meg nem támadott rész felülbírálását. A felekre kihatás — ha nem is kizárólagosan — erre az „amúgy is” helyzetre támaszkodik.

Az ismételt óvásnál fokozottabb az igazságszolgáltatás egységességének, a helyesebb igazságszolgáltatásnak a célzata és szinte az ismételt óvás el is szakad az eseti tényállástól és a támadás tárgya a jogalkotásszerű óvási határozat és célja is ennek a korrektúrája. Az elvi mérlegelésnél, az állásfoglalásnál persze hogy szerepet játszik, de csak mint egy életkép a sok közül, az eseti tényállás, de ugyanakkor az eseti tényállások belátható légijára is tekintettel kell lenni az ismételt óvási határozatnál. Úgyis stilizálhatnók, hogy az első óvás egyszerűen azon eseti tényállásra szorítkozó, az ismételt óvás sokszzerű. Eltérő tehát az óvás elbírálása az első és az ismételt óvás esetén. Az ismételt óvás egyedüli támadása az óvási határozat elvi tétele és a háttérben vesznek el az első óvással támadott eseti ügy.

Az óvás benyújtásánál felüti a fejét a kétféle óvás közötti fentebb vázolt ellentét. A minima non curat praetor alacsony rendű, de az élet által mégis befogadott, sokszor csak túrt nézőpontja az óvásbenyújtásnál is érezteti hatását. Nem jogosulatlan az a panasz, hogy sok a felek részéről előterjesztett kérelem az óvás benyújtása iránt. A kérelmek egy tekintélyes része alaptalan, de az ezen a szűrőn

átjutó kérelmek sem vezetnek mindig óvás benyújtására. A sérelmet indokoltan panaszoló kérelmek ügyében is elmaradhat az óvás benyújtása, mert az észlelt sérelmek súlyát is lemérik, és bizony a nem súlyosnak talált sérelmek sem kapják meg honorálásukat: az óvás benyújtását. A minima non curat praetor hivatkozott elvén felül az is irányadó, hogy az óvások túl nagy száma sem kívánatos, már csak azért sem, hogy az intézmény ne váljék másodfokú fellebbezéssé. Az óvás benyújtására készítő súly elbírálása is más az első, más a második óvásnál. A második óvásnál nyilván praeponderál a határozat elvi jogalkotásszerű jellege, ami igazolása a fenti véleménynek, hogy a második óvás elszakad az alapul fekvő esettől.

Az a körülmény, hogy az ismételt óvárra hozott legfelsőbb bírósági állásfoglalás — akár nyíltan bevalljuk azt, vagy álszeméremből, jogalkalmazásnak mondjuk azt, ami tartalma szerint bírói jogalkotás (jó volna ezt a kérdést nem óvás folytán, de tudományos síkon alaposan megtárgyalni) — jogalkotásszerű, ugyancsak arra szorít, hogy szabály szerint a „la loi n'a pas l'effet retroactif” elve értelmében, az új jogszabály csak a jövőre hatályos, és általában nem hat vissza korábbi esetekre.

Végül egy további különbségre kell utalni. Jelenlegi Pp-nk 270 §-a szemben az 1952:III.

tv.-el, amely csak törvénysértés esetére engedte az óvást, a törvénysértésen felül a megalapozatlanságra is alapítható az óvás. A megalapozatlanság nyilván csak eseti döntéssel kapcsolatos kritika — az ismételt óvárra nem talál. Igaz, hogy ismételt óvás folytán keletkező határozat kimondhatja, hogy a jogtétel valami eddig figyelembe nem vett, relevánsnak tekintett új, további tény fennforgása esetére szól. Ez a jogtétel a tényállásbeli előfeltételek megszabása — de nem az első óvási határozat „megalapozatlansága”.

Az ismételt óvás elismerése mellett is tehát eltérő szabályozás alá esik az első és a megismételt óvás. Az első óvás két címen való támadhatásával szemben a második óvás csak a törvénysértésre lehet alapítható. Sőt álszemérem nélküli, a jogalkotást őszintén bevalló álláspontból nézve még a törvénysértés megkívánása is sok, amikor jogpolitikai okokból sürgetően kívánatos egy új jogtétel bírói kinyilvánítása, ami az első óvási határozatot nem kényszerűen terheli meg a „törvénysértés” vádjával.

Végeredményben: az ismételt óvás törvényi engedélyezését és e kereten belül mutatkozó (a fentieket meghaladóan is jelentkező) eltérések folytán az ismételt óvás önálló (az ismételt óvárra előírt) szabályok megalkotását tartjuk indokoltnak, szükségesnek.

Beck Salamon

Kísérlet a tanulói jogviszony és a munkajogviszony elhatárolására

A jogviszonyok elhatárolásának feladata mindekelőtt azt követeli meg, hogy az elhatárolni kívánt jogviszonyok elemeit külön-külön vizsgáljuk meg az elhatárolás szempontjából. Mivel azonban egy ilyen, minden részletre kiterjedő vizsgálat nehezen képzelhető el egy folyóiratcikk keretei között, ezért ehelyütt csak azt tekintem feladatommak hogy az összehasonlítási és elhatárolni kívánt két jogviszonyt a legfontosabb szerkezeti elem, a *tartalom* szempontjából vessem össze és kíséreljem meg elhatárolni. A két jogviszonynak *ily szempontból* történő elhatárolása természetesen nem lehet teljes; arra azonban feltétlenül alkalmasnak látszik, hogy segítségével képet kapjunk a két jogviszony egymáshoz való viszonyáról, hogy következtetni tudjunk az eddig még fel nem dolgozott tanulói jogviszony jogi természetére.

1. A tanulói jogviszony és a munkajogviszony tartalmi összehasonlítása

a) A tanulói jogviszony¹ egyik alanya a tanuló, vagyis az a személy lehet, akinek életkora a 14—25 év között van, aki meghatározott iskolai

végzettséggel (rendszerint általános iskolai) rendelkezik, a választott szakmára alkalmas és aki a választott szakmára jelentkezik szakmunkás-képesítés szerzése végett.² — A tanulói jogviszony másik alanya pedig a jogszabályok által munkáltatónak nevezett az a személy lehet, aki a tanulóképzéshez szükséges feltételekkel rendelkezik és akinek tanuló tartási joga van.³ E meghatározás értelmében munkáltatói minőségben léphetnek fel a Munkaügyi Minisztérium ipari tanuló-intézetei, helyiipari vállalatok stb. és magánmunkáltatók (kisiparosok, kiskereskedők).

lépnek fel. Itt az elméleti képzést az intézet iskolája, a gyakorlati képzést pedig az intézethez tartozó tanulmányi (tanudvar) keretében folytatják. A helyiipari rendszerű képzésnél a munkáltató maga a helyiipari vállalat, ahol a gyakorlati képzés folyik. Tanulóinak elméleti oktatása valamelyik MTH intézet alá tartozó helyiipari iskolában történik. A minisztériumi rendszerű képzés alapján azonos az MTH rendszerű képzéssel. Az MTH rendszerű képzés alapjogszabálya az 1949. évi IV. tc. (továbbiakban: Tt.), a helyiipari képzés alapjogszabálya az 1/1956. (VII. 24.) VKGM sz. r., ill. az utóbbi végrehajtásáról szóló 45/1956. VKGM sz. ut. (az előbbi a továbbiakban R. jellel jelölöm). Meg kell még kifejezetten is jegyezni, hogy az MTH megszüntetése és funkciójának a Munkaügyi Minisztériumra való átszállása nem jelentették eddig magának az MTH rendszerű képzésnek a megszűnését is. Ezért e kifejezést a szövegben mindenütt használom.

² V. ö. Tt. 1. és 7. §, — R. 2. és 4. §

¹ Az ipari tanulóképzés (beleértve a kereskedelmi tanulók képzését is) jelenlegi rendszere hármas tagozódású: MTH, helyiipari és minisztériumi rendszerű. Alapvető az előbbi kettő. A jelenlegi cikk megértése ezzel kapcsolatban feltételezi annak ismeretét, hogy az MTH rendszerű képzésben munkáltatóként a Mű. M. intézetei

³ V. ö. Tt. 1. § (1) bek. és 8—10. §, — R. 1., 3., 5., 6—9. §

b) Az alanyoknak a tanulói jogviszony tartalmát alkotó jogai és kötelezettségei e jogviszony tárgya köré csoportosulnak és annak — tehát a tanuló-tevékenységnek⁴ — irányát, alakulásának mikéntjét szabják meg. Így a legáltalánosabban megfogalmazva, a tanuló kötelezettsége (a tanulói jogviszony alapkötelezettsége)⁵ az, hogy elsajátítsa az általa választott szakmában megkívánt elméleti és gyakorlati ismereteket. Ezek szerint a tanuló tanulási kötelezettsége főbb vonásaiban az alábbi részkötelezettségekből tevődik össze: a) az elméleti órákra való felkészülés és az írásbeli feladatok önálló elkészítésének kötelezettsége; b) az elméleti oktatáson való aktív részvétel kötelezettsége (pontos megjelenés, figyelmesség, felszólítása esetén a legjobb tudása szerinti felelés stb.); c) az a kötelezettség, hogy a tanuló a gyakorlati oktatásban aktívan részt vegyen (a rábízott feladatokat a mester *utasításai* szerint végezze, törekedjen az új technikai eljárások elsajátítására, selejtmentes termelésre stb.)⁶

A fentiekből már kiérződik, hogy a tanulási kötelezettség *rendszeres*, tehát *ismétlődő*, *folyamatos* tevékenység, a tanulói tevékenység kifejtésével realizálódik, hasonlóan a munkajogviszonyból eredő alapkötelezettséghez: a munka végzésének kötelezettségéhez. Ezen túlmenően azonban — és ez is ismérve a rendszerességnek — a tanulói kötelezettség teljesítése (vagy — ha tetszik — a tanulói tevékenység folytatása) meghatározott ütemű, vagy másképpen: meghatározott *mérték* szerint történik, hasonlóan a munkajogviszony lényegének (alapkötelezettség) realizálásához.

Az emberi tevékenység (így a munka is, valamint ennek egyik sajátos válfaja, a tanulói tevékenység, a tanulás⁷ is) rendszerint csak eredményeiben mérhető megközelítő pontossággal. Ezért az emberi tevékenység mértéke rendszerint az az eredmény, amelyet az időnek egy bizonyos tartama alatt a szóban forgó tevékenységgel el lehet érni. Így a tanulói tevékenység végső mértéke a *szakmai szint* (a IV. kategóriának megfelelő szakmai követelmény), amelynek elérésétől, illetve mikénti elérésétől függően beszélünk a tanulási kötelezettség teljesítéséről, illetve mikénti teljesítéséről általában. Ezt a tanulói jogviszony egész tartamára szóló, tehát végső mértéket aztán felbontják kisebb időközökre és ennek alapján alakul

ki a tanulói jogviszonyban használt kisebb időközökre (évre, félévre stb. sőt egy-egy napra) megállapított munkamérték, amely nem más, mint a tananyag évenként, félévenként stb. naponként elsajátítandó része.

A tanulói munkánál (tanulásnál) a munkamérték megállapítása a tanulói tevékenység kettősségére, elméleti és gyakorlati részre való tagozódására, illetve a köztük meglevő eltérő sajátosságokra tekintettel különbözőképpen történik. — Az elméleti tanulói tevékenység mértéke az elméleti anyagnak a szakmai szint elméleti követelményéhez viszonyított és évi, félévi, naponkénti bontásban megállapított nagysága. Az így megállapított munkamérték teljesítésének ellenőrzése pedig szóbeli és írásbeli számonkérés, illetve megfelelő osztályozás segítségével történik az 5—1 számjegű osztályozással.⁸ — A gyakorlati munka mértéke pedig ugyancsak a szakmai szint követelményeihez viszonyított, kisebb időegységre megállapított nagyságú munka, amely azonban az azonos szakmájú szakmunkások normájával is összefügg és ez utóbbinak bizonyos százalékában, (illetve arányában) fejeződik ki. E kettős összefüggés magyarázata az, hogy lényegében a szakmai szint gyakorlati követelményei egy közepes szakmunkás tudásának felelnek meg; előnye pedig az, hogy menet közben is ellenőrizni lehet a jó szakmunkássá válás ütemét, a szakmai szint követelményeinek helyességét, esetleg a tanulói időtartamának helyességét stb. Mindezekből következik, hogy a szakmunkás és a tanuló munkája mértékének arányát kifejező szám nagysága a tanulói idő múlásával egyre nő és a tanulói idő utolsó szakaszában már 1-gyel lesz egyenlő. Így a két éves tanulói idő építőipari (kőműves) tanulók normája a szakmunkásokéhoz viszonyítva az első év 2. hónapjában 1 : 5 (20 %), a második év 1. hónapjában 1 : 1,75 (57 %), a 9 hónap kezdetétől pedig már 1 : 1.⁹ A tanuló munkamértékének (tanulói kötelezettségének) mikénti teljesítését pedig — hasonlóan az elméleti norma mikénti teljesítéséhez — szintén az 5—1-ig terjedő kalkulussal ellenőrzik, illetve rögzítik, mégpedig a teljesítés mennyiségének és minőségének figyelembevételével. Így jeles osztályzatot akkor kaphat a tanuló, ha teljesítménye a tanulónorma legalább 110%-a; középest akkor kap, ha normáját 100%-ra teljesíti. „Minőség szempontjából a túrés határain túleső, a rajz méreteitől a megengedettnél nagyobb mértékben eltérő munkadarab osztályzata elégtelen.”¹⁰ Meg kell jegyezni azonban, hogy a munkamérték ellenőrzésének ez a módja a *szakmunkásvizsgán* nyer alkalmazást. Az MTH rendszerben egyébként a kisebb egységekre (a napra stb.) megállapított munkamérték ellenőrzése is lényegében hasonlóképpen történik. A helyiipari képzésben azonban csak *évenként*, illetve a *tanulói idő végén* történik meg a munkamérték teljesítésének ellenőrzése, ami nem jelenti azt, hogy e rendszer-

⁴ Az oktatói tevékenység nem tárgya a tanulói jogviszonynak. E cikk keretei nem engedik meg, hogy a tárgyalta jogviszony tárgyával is foglalkozzak, ezért ehelyütt csak annyit jegyzek meg, hogy a tanulói jogviszony tárgya a *tanulás*.

⁵ Az alapkötelezettség kifejezést nem garanciális értelemben használom, hanem abban az értelemben, hogy a többi kötelezettség ebből ered.

⁶ V. ö. MTH tanulói intézetek Működési Szabályzata (továbbiakban: M. Sz.) 60. old.

⁷ A munka mint olyan közgazdaságtani kategória, ezért közgazdaságtanilag kell bizonyítanunk a tanulás sajátos munka voltát. Ezek szerint a tanulói tevékenység is munka, mert 1) a munkaerő működésével valósul meg, márpedig a működő munkaerő maga a munka. (Marx: A tőke I. Bp. 1949. 191. old.) — 2) Figyelemmel arra, hogy a munka minden érték forrása, a kvalifikált munka csakis azért lehet már eleve nagyobb érték forrása, mert felhalmozott munka (a tanulás) testesül meg benne.

⁸ V. ö. M. Sz. 70. old.

⁹ V. ö. 32/1955. (MTH. K. 7.) MTH sz. ut. és melléklete.

¹⁰ V. ö. M. Sz. 71. old.

ben kisebb időközökre a munkamértéket nem állapítják meg. A fentiekből kitűnőleg a munkamérték, illetve annak megállapítása, vagy más néven a tanulói tevékenységnek, illetve a tanulási kötelezettség teljesítésének mérése tekintetében a tanulói jogviszony tartalma és a munkajogviszony között olyan összefüggés van, mint a különös és az általános között. A munkamérték megállapítása a munkajogviszonyban is végeredményben egy végső mértéknek, nevezetesen a vállalati stb. tervnek a munkavállalóra történő lebontásával történik általában.¹¹ Maga a tanulói jogviszonyban használt munkamérték lényegére nézve ugyancsak megfelel a munkajogviszonyban használt munkamértéknek, figyelemmel ez utóbbinak szorosabb (tulajdonképpen munkanorma) és tágabb (időbéresek munkafeladatainak meghatározása) értelmére is (az időbéreseknel ez közvetett munkamérték; közvetlen maga az idő).

A munka, illetve a tanulás rendszerességének és folyamatosságának vizsgálata azonban még nem zárható le annak konstataciójával, hogy a kérdéses tevékenység meghatározott *munkamérték* szerint történik. A munkavégzés, illetve a tanulási tevékenység végzése ugyanis nem végtelen, hanem annak meghatározott *időbeli korlátai, keretei* vannak, amelyek — többek között — a munkakerő véges voltából következnek. Ilyképpen a tanulás (munka) rendszeressége, mint időbelileg relatív tényező, feltételezi a tanulási időnek (munkaidőnek) a tanulói jogviszony (munkajogviszony) tartalmához való kapcsolását. A tanulói jogviszony (munkajogviszony) tartalmának lényegét alkotó alapkötelezettség ezek szerint: a tanulásnak (a munkának) meghatározott *mérték* szerint egy bizonyos *időhatáron, időkereten* belül történő teljesítési kötelezettsége. A tanulási idő kerete a tanulói jogviszonyban az egy munkahétre megállapított 48 óra (heti keret).¹² E kereten belül történik a tanulási idő naponkénti *beosztása*, az elméleti és gyakorlati tanulás napi idejének megállapítása. A tanulási idő beosztásával kapcsolatban a munkaidő beosztásához képest érdekességnek tűnik a *naponkénti* tanulási idő jogszabályi úton történő megállapítása: így pl. az elméleti oktatási órák száma az I. és II. osztályban 7—7 óra (mindkét évfolyamon 2 nap 7—7 órában), a gyakorlati oktatási órák száma ugyanott az MTH rendszerben 7, a helyiipari képzésben 8 óra naponként, a III. osztályban 8 óra.¹³ Ez azonban nem a napi tanulási időkeret megállapítása a már említett heti tanulási idő kerete mellett, hanem pusztán az elméleti és gyakorlati órák szám szerű megoszlásának előírása, amelytől a heti tanulási időkeretnek tekintettel eltérés eszközölhető. A heti tanulási időkereten belül legfeljebb *elméleti és gyakorlati* heti időkeretről beszélhetünk, ami

ily módon lehetővé teszi, hogy az I—II. osztályban pl. egyik elméleti oktatási napon 6 és a másikon 8 óra legyen a tanulási idő, betartva ezzel a megállapított heti 14 órás keretet. A heti tanulási időkeretnek tekintettel azonban még jelentősebb a *gyakorlati* tanulás heti időkerete különösen azokban az esetekben, amikor a gyakorlati oktatás egy termelő vállalat keretei között folyik. Ily esetekben a tanulási idő beosztása a megfelelő vállalati munkaidő beosztásával párhuzamos, vagyis rendszerint a hatodik munkanapnak a többi munkanap meghosszabbításával való lerövidítése útján történik. Ez a körülmény is alátámasztja azt a fentebbi megállapítást, ami szerint a napi tanulási idő óraszámának jogszabályi úton történő megállapítása nem külön napi tanulási időkeret megállapítását jelenti.

A tanulási időre vonatkozó rendelkezések között ugyancsak érdekes újat jelent a munkaidőre vonatkozó rendelkezésekhez képest a 8 órás tanulási idő *fiktívját*¹⁴ meghonosító rendelkezés, amelynek gyakorlati jelentőségét a heti tanulási időkeret kitöltése szempontjából észlelhetjük.

Az a körülmény, hogy a tanulási kötelezettség mint rendszeresen teljesítendő kötelezettség meghatározott időkeretek¹⁵ közé van szorítva, logikailag már magában rejtje a pihenőidő követelményét, amely követelményt a jogi szabályozás is magáévá teszi, megállapítva a pihenés különböző formáit, illetőleg kimondva az azokhoz való jogot. Így megtaláljuk a tanulói jogviszonyban a munkaközi szünet megfelelőjét az elméleti oktatás órái közti 10 perces szünet, valamint az ebédszünet, sőt a gyakorlati oktatásban ez utóbbi mellett még az uzsonna szünet, illetve az azokhoz való jog formájában. A napi pihenőidő, a heti pihenőnap, a munkaszüneti nap fogalmával, illetve megfelelőjével ugyancsak találkozunk a tanulói jogviszonyban. A pihenőidő e három formája közül említésre érdemes eltéréssel csak a napi pihenőidő esetében találkozunk a munkajogviszonyhoz képest. Ez a sajátosság akkor válik szembevetővé, ha figyelembe vesszük, hogy a tanulási tevékenység természetéből eredőleg a tanulási kötelezettség nem szorítható oly szigorú időbeli keretek közé, mint a munkajogviszonyban az alapkötelezettség (és ennyiben ki kell egészítenünk a fenti fejtegetést). A tanulási kötelezettség ugyanis egyrészt az órákon való részvétel kötelezettségéből (oktatás), másrészt pedig a legszorosabb értelemben vett tanulás kötelezettségéből tevődik össze. A tanulási kötelezettség ezen utóbbi része ama időkereten kívül

¹⁴ „Azokon a napokon, amikor a tanuló elméleti oktatáson vesz részt . . . gyakorlati munkát nem végezhet. Az iskolai foglalkoztatás idejét naponként 8 órának kell tekinteni.” (Ld. R. 18. § (2) bek. — Kiemelés tőlem — R. L.)

¹⁵ Megjegyzem, hogy a tanulói jogviszonyban ismert a *hosszabb időkeret* (tan. félév, év). Ez nem a munkaidő, hanem a tanulási *kötelezettség* beosztására szolgáló időkeret és jogi relevanciája abban van, hogy leteltével kerül sor a tanulási kötelezettség *átfogó* ellenőrzésére, az évi (félévi) munkamérték mikénti teljesítésének ellenőrzésére (vizsga). A munkajogviszonyban a hasonló időkeret kevésbé jelentős.

¹¹ Megjegyezzük, hogy a tervek összeállítása viszont egy hozzávetőleges munkamérték alapján ez utóbbinak országos szintű összehangolása segítségével nyer — egyebek között — megállapítást.

¹² V. ö. R. 18. §

¹³ V. ö. 71/1955. (MTH K. 16.) MTH sz. ut. 13. és 14. pontja.

realizálódik, amelyről a fentiekben szó esett. Ezt figyelembe véve a tanuló napi pihenőideje formailag ugyan sok esetben hosszabb (pl. a 8 órás tanulási idő fikciójának esete) a munkavállaló napi pihenőidejénél, effektíve, illetve tartalmilag azonban sok esetben rövidebb annál. Így a tanulási kötelezettség időbeli kerete bizonyos esetekre konkretizálva (főképpen az elméleti tanulással kapcsolatban) feloldódik és pontosan meg nem határozhatóvá válik. Ez a körülmény azonban — kifejezett jogszabályi rendelkezés hiányában — nem jelentheti a napi pihenőidő egészének pusztán formaivá süllyedését.¹⁶ — A pihenőidő több napból álló, tehát huzamosabb válfaját, a szabadság-időt is megtaláljuk a tanulói jogviszonyban. Időtartama 30 nap és kiadása két részletben, mégpedig a téli tanítási szünetben (6 nap) és a nyári szünetben (24 nap) történik. Ugyancsak rendszer díjazással jár, amiként a munkajogviszonyban is.¹⁷

A tanulói jogviszony alapkötelezettsége teljesítésének rendszerességét a fentiekben úgy körvonalaztuk, mint meghatározott időkereten belül, meghatározott mérték szerint állandóan (ismétlődően), tehát folyamatosan végzett ténykedést. A rendszeresség bizonyos logikai követelményeket, következetességet, a cselekmények, jállapotok stb. harmóniáját, egymásból, illetve egymásra következését is feltételezi. Ezért azt hiszem, nemcsak helyes, hanem szükséges is a tanuló alapkötelezettségével, illetve annak rendszerességével foglalkozva arra is kitérni, hogy mi az a tényező, ami megszabja azt a rendet, aminek betartásával tekinthető jogi értelemben rendszeresnek az alapkötelezettség teljesítése. Az e szempontból alapvető tényező, az absztrakt jogszabályok figyelmen kívül hagyásával most csak a munkáltató *utasítási jogával* és a *vállalati munkarenddel* kívánok foglalkozni.

Valamely jogviszonyban az egyik fél részére biztosított utasítási jogkör rendkívül említésre méltó körülmény a kérdéses jogviszony jogi természetének megítélésénél, tekintve, hogy az e szempontból mellőzhetetlenül fontos ama kérdésre ad világos feleletet, hogy a jogi szabályozás miképpen oldotta meg a jogviszony felei egymáshoz való viszonyának kérdését (lásd lentebb). Az utasítási jog ugyanis feltétlen velejárója a jogi szabályozás alá-fölrendeltségi viszonyt¹⁸ teremtő módszerének és lényegét tekintve ugyanúgy konkretizáló célzatú, amiként a mellérendeltségi viszonyok esetén a felek megállapodása, illetve az egyik félnek az utasítási jogtól lényegesen (különösen jogkövetkezményeit tekintve) különböző rendelkezése.

¹⁶ A napi pihenőidő a maga egészében természetesen nem válhat formaivá, amit *legközvetlenebbül* a munkamérték nagyságának megállapítása biztosít. Erre vonatkozólag nincs jogszabályi rendezés.

¹⁷ V. ö. R. 20. §.

¹⁸ A munka-, illetve a tanulói jogviszonyban meglevő alá-fölé rendeltségi viszony állításával ellentétbe kerülnek Weltner professzor felfogásával, aki tagadja a munkajogviszonyban az alá-fölé rendeltségi viszony meglétét. (V. ö. Weltner: A magyar munkajog. 1955. Bp. 163. old.)

kezése.¹⁹ Az utasítási jog terjedelme pedig tulajdonképpen adva van sajátos természetében (konkretizáló!) és az a jogszabályok adta keretbe zsugorodik. — A munkáltatónak utasítási jogát a tanulói jogviszonyban is megtaláljuk, amiként a munkajogviszonyban. Itt csakúgy, mint amott a munkáltató utasítási jogát bizonyos előre meg nem határozott esetekben a tanuló (munkavállaló) *közvetlen felettese* gyakorolja, így a tanár, a gyakorlati oktatásvezető és a mester.²⁰

A tanulói alapkötelezettség körének meghatározására jogszabályi formában is jelennek meg *konkrét* rendelkezések és így azokkal egy sorban szokás és helyes is beszélni az utasítási jogról. Az általánosan elfogadott irodalmi felfogás és a hatályos jog (Mt. 6. §) szerint *jogszabálynak* minősülő munkarendi szabályok és az utasítási jog gyakorlása (maga a konkrét utasítás) ugyanazt célozzák: konkretizálását az *absztrakt* jogszabályoknak. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni azt a már említett tény, hogy a munkarend *normatív* aktus, a munkáltató konkrét utasítása pedig *sajátos konkrét aktus*.²¹ — A tanulói jogviszony keretei között a munkarend *tárgyi* értelemben magában foglalja — a tanulás kettősségére és az ebből következő kettős munkahelyre tekintettel — az *iskolai szabályzatot*, illetve a *gyakorlati munkahely rendjére vonatkozó szabályzatot* (pl. egy meghatározott vállalat munkarendje).²² Így a vállalati munkarend és a munkáltató utasításai alkotják együttvéve²³ a munkafegyelem magját tárgyi értelemben. A munkafegyelem vagy tanulmányi fegyelem *alanyi* értelemben pedig ennek megfelelően azokból az alanyi kötelezettségekből és az alanyi jogok keretei között való maradásból (a sikan ugyanis általában fegyelemsértésnek minősül!) áll, amelyek túlnyomórészt az alapkötelezettség körébe tartoznak (ide tartoznak természetesen a munkáltató kötelezettségei is, de ezek már munkajogviszony tartalmát alkotják) és amelyek a tanulmányi rend szabályaiból, illetve a munkáltató utasításaiból erednek legközvetlenebbül. A tanulmányi fegyelem *megtartása* pedig, amiként a munkajogviszonyban a munkafegyelem megtartása tulajdonképpen nem más, mint a felek kötelezettségeinek betartása, sőt betartatása (ez utóbbi a munkáltató részéről).

Ami mármost a tanulói jogviszony másik alanya, a munkáltató kötelezettségét illeti, logikai-

¹⁹ Tóth Imre ezt is utasításnak nevezi. Ez félreértésre ad alkalmat és ellapostítja a köztük levő lényeges különbséget: az egyik *államigazgatási* jellegű jogparancs, a másik *magánjogi* (megállapodásból eredő) jogparancs! E lényeges különbségnek az elnevezésben is kifejezést kell adni. — V. ö. Tóth Imre: A munkajogviszony elhatárolása... c. cikkét a Jogtudományi Közlöny 1956. 4. sz. 227. old.

²⁰ V. ö. 34/1956. (MTH. K 9.) MTH. sz. ut. 64. pontja és M. Sz. V/2. § 1/e és 2/a.

²¹ Legfőbb sajátossága, hogy a jogviszony dinamikájára nincs hatással.

²² V. ö. R. 17. § (2) bek.

²³ A munkarend (tanulmányi rend) ugyanis lényegében *megismétli* a munkavégzésre, illetve a tanulásra ezek rendjére vonatkozó absztrakt normák rendelkezéseit is.

lag az oktatási kötelezettséggel kell először foglalkoznunk, mint a munkáltató legjelentősebb kötelezettségével. A munkáltató oktatási kötelezettsége a legáltalánosabban megfogalmazva az, hogy „köteles a tanulót a szakmai ismeretekben kellő alapossággal kiképezni”²⁴. Köteles a tanuló szakmai fejlődését elősegíteni. „A munkáltató köteles lehetővé tenni, hogy a tanuló az előírt elméleti oktatásban rendszeresen részt vegyen, köteles a tanulót az iskola pontos látogatására serkenteni és ebben őt ellenőrizni”²⁵.

A munkáltató oktatási kötelezettségének ezen legáltalánosabb megfogalmazását a jogszabályok egész tömege konkretizálja. A munkáltató oktatási kötelezettségének legfőbb elve ezek szerint a minőségi képzés követelményeinek minél maradéktalanabb érvényre juttatása; az a célkitűzés, hogy az elméleti képzés minél inkább összhangban legyen a gyakorlattal és a gyakorlati képzéssel (elméleti és gyakorlati oktatási kötelezettség, megfelelően az alapkötelezettség kettősségének).

A fentiekre tekintettel a munkáltató kötelezése egyre színvonalasabbá tenni a technológiai alapismeretek oktatását, különösen a technológiai eljárások gyakorlati oktatására tekintettel. Ezzel kapcsolatban köteles megvalósítani az új technika oktatását, a szakrajzolvasás gyakorlatibbá tételét, ez utóbbinak összekapcsolását a művelettervek olvasásával stb. — A munkáltatónak ugyancsak a körbe tartozó kötelezettsége, színvonalas oktatói gárdáról való gondoskodás, illetve azok továbbképzésének rendszeres biztosítása.²⁶

A munkáltatónak a gyakorlati oktatással kapcsolatos további kötelezettsége a műveletek, a munkafogások elsajátítására, a munka megszervezésére, az önállóság kifejlesztésére irányuló oktatás. Mindemellett köteles elősegíteni a tanulók szakköreinek megszervezését is (a működő modellek készítésével, a vázlatrajz utáni munkával, elméleti és módszertani kérdésekkel foglalkozó szakkörök igen hathatós eszközei az oktatás gyakorlativá tételének).²⁷

A munkáltató oktatási kötelezettsége teljesítésének egy sajátos jogi megoldásával, jogi formájával találkozunk a tanulói jogviszonnyal kapcsolatban. A tanulói jogviszony tárgyának sajátos természetéből következőleg, a munkáltató egyes kötelezettségeit csak olyképpen tudja teljesíteni, ha *szerződéses* formában teremti meg kötelezettségei teljesítésének kellékeit. A tanuló jogviszonyban ugyanis, amelyben — mint már említést nyert — a munkáltató kötelezettsége az elméleti oktatás mellett a gyakorlati oktatás is — a munkáltató nem minden esetben van már *eleve* birtokában a gyakorlati oktatáshoz nélkülözhetetlen feltételeknek. Így pl. nem rendelkezik megfelelő gyakorlati munkahellyel, az oktatásnak ehhez a formájához szükséges tárgyi (szerszámok és egyéb felszerelés), valamint személyi (gyakorlati szakoktatók) feltételekkel, továbbá az előbbiek javításának és kar-

bantartásának eszközeivel, lehetőségével. — Az oktatáshoz szükséges ezen feltételek biztosításának, valamint a végzett tanulók elhelyezése tervszerű biztosításának különleges jogi formája a *bázisvállalati szerződés*, illetve az a jogi nexus, amelyet ez a szerződés létesít a munkáltató és egy harmadik személy, a bázisvállalat között. Ez a jogi kapcsolat teszi lehetővé, hogy a munkáltató teljesíteni tudja minden tekintetben a tanulói jogviszonyból reá háruló kötelezettségeket.

A bázisvállalati szerződés, amelynek tartalmát főbb vonásaiban már előre kötelező erővel állapítja meg a bázisvállalati szerződés-minta,²⁸ ílymódon a tanulói jogviszonyt *közvetlenül* nem érinti, mivel az a tanulói jogviszony egyik alanya (a munkáltató) és egy harmadik személy (a bázisvállalat) között létesít jogviszonyt. A tanuló és a bázisvállalat között semmiféle *jogi* kapcsolat nem áll fenn, noha vannak olyan esetek, amikor a tanuló a tanulói jogviszonyból eredő kötelezettségeit (pl. a gyakorlati tanulás) közvetlenül a bázisvállalat valamelyik munkahelyén realizálja (különösen gyakori ez az eset a minisztériumi rendszerű képzésnél). Így ez a kapcsolat a tanuló és a bázisvállalat között csupán *de facto* kapcsolatnak tekinthető.

A bázisvállalati szerződés tartalmáról szólva csak annyit kívánok megjegyezni, hogy abban a munkáltató kötelezettsége meghatározott számú tanuló képzésének megkezdése a bázisvállalat számára, valamint ezek ellátása munkaruhával stb. és a bázisvállalat termelési tervének betartása. — A bázisvállalat alapkötelezettsége a gyakorlati oktatás minden feltételének biztosítása, bizonyos számú szakmunkásnak stb. mesterként való átadása a tanműhely, illetve a tanudvar részére stb. — Egyéb vonatkozásban általában a tanulás eredményesebbé, főképpen gyakorlatibbá tételét szolgálják a bázisvállalati jogviszonyból eredő jogok és kötelezettségek (szak-gyakorlati, pedagógiai, ellenőrzési és módszertani vonatkozású jogok és kötelezettségek).²⁹

A bázisvállalati jogviszonyhoz hasonló jogi kapcsolattal ugyan találkozunk a munkajogviszony esetében is, nevezetesen akkor, amikor a munkajogviszony egyik alanya, a munkáltató a munkajogviszonyból eredő kötelezettségeinek teljesítése végett (pl. az anyagellátás zavartalanágának biztosítása végett) folyamodik harmadik személlyel való jogviszony létesítéséhez, rendszerint szállítási szerződés kötésével. E jogviszony azonban nemcsak tartalmában, de tartamában, a munkajogviszonyhoz fűződő szálai tekintetében lényegesen eltér a bázisvállalati jogviszonytól.³⁰ A bázisvállalati jogviszony szabályozásának elvei és módszere tekintetében azonban — megítélésem szerint — sok közös vonást mutat a szállítási jogviszonyhoz képest.

²⁴ Tt. 24. §, illetve R. 14. §

²⁵ V. ö. R. 14. § (3) bek.

²⁶ V. ö. pl. 5/1956. (MTH. K. 2.) MTH sz. ut.

²⁷ U. o.

²⁸ V. ö. 9/1956. (MTH. K. 2.) MTH sz. ut. és melléklete.

²⁹ V. ö. 90/1955. (MTH. K. 18.) MTH sz. ut.

³⁰ Ezt az eltérést elhelyűt nem áll módunkban vizsgálni.

A munkáltató oktatási kötelezettsége természetesen nem kizárólag a fent tárgyalt körre szorítkozik. A munkáltató oktatási kötelezettsége ugyanis tágabb értelemben *nevelési* kötelezettséget is foglal magában. A munkáltató ezirányú kötelezettsége természetesen sokkal közvetlenebbül és sokkal szélesebb körben jelentkezik, mint a munkajogviszonyban, ami logikusan következik a tanulói jogviszony sajátosságaiból. A munkáltató nevelési kötelezettsége részben a szoros értelemben vett oktatási kötelezettséggel párhuzamosan, részben azonban attól elkülönítve, oktatáson kívül (pl. nevelés a tanulóotthonban) realizálódik.³¹

A munkajogviszony megfelelő tartalmi eleméhez képest azonban az említettekén kívül más eltérést is észlelünk. Az oktatási kötelezettség megfelelője a munkajogviszonyban egyszóval kifejezve a *munka megszervezésének* kötelezettsége. Ez pedig tágabb értelemben magában foglalja a munkához szükséges *munkaeszközök* biztosítását is. A tanulói jogviszonyban is hozzátartozik ugyan az oktatási kötelezettség tágabb értelméhez — főként a gyakorlati oktatásban — a szükséges munkaeszközök szolgáltatása, mindennek ellenére azt kell mondanunk, hogy az oktatási kötelezettségben inkább a *facere* jellegű (oktatni!) szolgáltatás, míg a munkajogviszony megfelelő tartalmi elemében inkább a *dare*³² jellegű szolgáltatás a *jelentősebb*.

A munkáltatónak a most tárgyalt oktatási kötelezettségén túlmenően a munkajogviszony megfelelő tartalmi elemeihez hasonló további szolgáltatási kötelezettségei, mint származékos kötelezettségek (lényegében a tanulói jogviszony alapkötelezettségeiből *következnek*): a díjazás, a jutalmazás, a munkavédelmi, valamint a jóléti és kulturális szolgáltatás.

A munkáltató szolgáltatási kötelezettsége (itt csak az oktatási szolgáltatáson túli, tehát származékos szolgáltatásra gondolok) vagy másképpen *ellátási* kötelezettsége formáját tekintve kettős: pénzbeli és természetbeni. A pénzbeli ellátás főfajai: órabér, ösztöndíj, teljesítménybér. A pénzbeli ellátás e fajai részben a tanulóképzés *rendszerétől* (órabér, ösztöndíj), részben pedig a tanulóknak a tanulói jogviszonyban eltöltött *idejétől* (teljesítménybér) függően nyernek alkalmazást az egyes konkrét tanulói jogviszonyokban. — Így az *MTH-rendszerű* tanulók jogosultsága a pénzbeli ellátás keretében az *ösztöndíjra* vonatkozik, míg a nem MTH rendszerű tanulók *órábérre* jogosultak. A nem MTH rendszerű tanulóknak az MTH által megállapított bértáblázat szerinti órábéré a szakmától, a sikeresen befejezett tanfélévektől és az átlagos tanulmányi eredménytől függ. Így a vágár tanulók a II. félévben — 90 Ft-tól 1,15 Ft-ig terjedő órábért kapnak (jeles: 1,15; közepes: —,95 Ft-ot stb.), a III. félévben 1,05 Ft-tól

1,40 Ft-ig jogosultak órábérre az elért tanulmányi eredménytől függően.

Az MTH rendszerű tanulók pénzbeli ellátása az órabér 200-szorosában megállapított *havi ösztöndíj* juttatásával valósul meg. Így a bértáblázat szerint a vágártanulók a II. félévben 180—230 Ft-ig (jó: 210; közepes: 190 Ft stb.) terjedő ösztöndíjra jogosultak.³³

A *teljesítménybérre* való jogosultság a teljesítménybérben való foglalkoztatással (az illető szakmában alkalmazott munkanormák alapján történő foglalkoztatással) nyílik meg a tanuló előtt. Ily módon a pénzbeli ellátás e válfaja csakis a *gyakorlati* tanulás körében alkalmazható. Az illető *foglalkoztatás* azonban nem a kérdéses munka természetéből következik; ugyanolyan munkán foglalkoztatott (ugyanolyan szakmához tartozó és ugyanolyan munkafeladatokat végző) tanulók pénzbeli ellátása történhet órabér, ösztöndíj és teljesítménybér formájában. A teljesítménybérben való foglalkoztatásra vonatkozólag a jogszabály csak a *jó előmenetelű* tanulók tekintetében és csak *lehetőséget* adó rendelkezést tartalmaz. Eszerint az intézet (munkáltató) igazgatójának és a vállalat főmérnökének (a vállalati munkahely felelőse a bázis szerződés szerint) döntése az irányadó a teljesítménybérben való foglalkoztatást illetően.³⁴ Mindennek ellenére a teljesítménybérben való *foglalkoztatást* a jó előmenetelű tanulók esetében a tanulóidőnek a jogszabályban megállapított szakaszában³⁵ alakilag kikényszeríthető (alanyi) jognak vélem (elvileg! — e kérdés részletezését lásd lentebb). A teljesítménybér nagysága a megfelelő szakma *munkavállalóinak* bértételei és a *tanuló* normájának mikénti teljesítése alapján kiszámított összeg 60 %-a, vagy másképpen: a tanuló pénzben kifejezett teljesítményének 60 %-a.³⁶

A tanulók pénzbeli ellátásának *jellegét* vizsgálva mindenekelőtt azt kell megállapítanunk, hogy annak mindhárom válfaja — kapcsolatban lévén a tanulással — ösztönöz a tanulás eredményességére és ennyiben a munkajogviszony megfelelő szolgáltatásához képest közös vonásuk van. További szempontok alapján vizsgálódva, azokat a munkabértől eltérőnek találjuk. Bár a munkabér is csupán *része* a munkával létrehozott értéknek, a tanuló pénzbeli ellátása viszont ilyenformán a résznek a része s ennyiben *munkabér részesedésnek* volna tekinthető (ez a kifejezés egyébként a teljesítménybérben foglalkoztatott tanulók pénzbeli ellátására szerencsésnek is bizonyul). A pénzbeli ellátás másik két válfajára azonban nem talál a munkabér részesedés kifejezés, ami visszavezethető a tanulás *sajátos* munka mivoltára. Az a tény, hogy a tanulás munka és hogy a tanuló pénzbeli ellátásának mértéke szoros összefüggésben van a tanulás eredményességével, a tanuló pénzbeli ellátásának mindhárom formáját a díjazás szoros értelemben vett fogalma (munkadíj) alá engedi

³¹ Hasonló értelemben a munkajogviszony munkáltatójának nincs jogi kötelezettsége.

³² A munkavállaló a munkaeszközök „önállótlan bírlalója” s egyszersmind „birtoksgéd”; ennyiben a munkaeszközök átadása a munkavállaló kezelésébe — dare jellegű szolgáltatás. V. ö. Szladits: A magyar magánjog vázlat. Bp. 1933. I. 183. old.

³³ V. ö. 65/1955. (MTH K. 15.) MTH sz. ut. és melléklete.

³⁴ U. o. 5. § (1) bek.

³⁵ U. o.

³⁶ U. o. 6. § (1) és (2) bek.

vonni. Az a körülmény azonban, hogy a pénzbeni ellátás formái általában, de különösen az órabér és az ösztöndíj nem praestare, tehát ellenérték jellegű szolgáltatási formák (ellentétben a munkabérrel), hanem inkább ellátási jellegűek (amiként elnevezésük erre helyesen utal), eltávolítja ezeket a munkadíj fogalmától. Arra tekintettel azonban, hogy az az ismér, amely a munkadíj fogalmához vonja a pénzbeni ellátás e formáit — szerintem —, erősebb az utóbbi jellemzőnél — a pénzbeni ellátás e formáit — jellegüket illetően — *sui generis munkadíjnak* tekinthetjük. Elnevezésül pedig egy-egyesen az *ösztöndíj* kifejezés meghonosítását tartanám igen szerencsésnek de lege ferenda, mivel ez teljes pontossággal megfelel lényegüknek csakúgy, mint jellegüknek.

A munkáltató pénzbeni ellátási (szolgáltatási) kötelezettségei után kell még említést tennünk a *jutalmazásról* is. A jutalmazás, amely a munkajogviszonyban rendszerint pénzformában jelentkező szolgáltatás (a jutalmazásra jellemző morális kihatással), a tanulói jogviszonyban részben *erkölcsi* formában (igazgatói, tanári stb. dicséret, oklevél, jelvény stb.) részben pénz-, sőt természetbeni (tárgyjutalom, pl. könyvjutalom) formában megjelenő szolgáltatás. Ennyiben tehát kiválik a tanulói jogviszony pénzformában kifejezésre jutó szolgáltatásai közül. Ez a szolgáltatási forma jogilag annyiban tér el a munkajogviszony megfelelő szolgáltatási formájától, hogy egy konkrét esetben sem (legfeljebb csak általában) tekinthető alanyi kötelezettségnek; a munkajogviszonyban viszont néhány esetben alanyi kötelezettség.³⁷

A munkáltató természetbeni szolgáltatási kötelezettsége a *munkavédelmi*, valamint a *jóléti és kulturális* szolgáltatási kötelezettség is. A munkavédelmi kötelezettség — amiként a munkajogviszonyban is — a munkaruha, védőruha, egyéb védőeszközök és védőeszközök, orvosi vizsgálat, balesetelhárítás és nem utolsósorban a munkahely biztonságát célzó stb. szolgáltatások nyújtásában áll. A munkavédelmi kötelezettség terjedelmére nézve még szélesebb, mint a munkajogviszonyban, mivel a tanulói jogviszony munkáltatójára háruló munkavédelmi kötelezettség a fiatalokéak védelmének kötelezettségét is magában foglalja.³⁸

A munkáltató jóléti és kulturális szolgáltatásai néhány, a tanulói jogviszony tárgyának sajátosságából eredő különleges szolgáltatástól eltekintve, ugyanazok, mint a munkajogviszonyban. Az előlegszolgáltatásra vonatkozólag — a tanulói jogviszony természetét tekintve érthetően — hatályos jogszabályok nem tartalmaznak rendelkezést. Speciális szolgáltatásként kell megemlítenünk a tanyszerellátást (csak vājār iskoláknál).³⁹ A munka-

jogviszony megfelelő szolgáltatásánál általánosan érvényesülő szolgáltatási forma az otthon-ellátás.⁴⁰ — Mint érdekes eltérést kell megemlítenünk azt, hogy az üdültetés a *munkáltató* szolgáltatásként jelenik meg a tanulói jogviszonyban⁴¹ (még ha nem is alanyi kötelezettség az), eltérően a munkajogviszonytól, ahol ezt a szolgáltatást általában a szakszervezet nyújtja a munkavállaló és a szakszervezet között fennálló *szakszervezeti tagsági jogviszony* alapján, még ha ez a szolgáltatás közvetve vagy közvetlenül feltételezi is a munkajogviszonyt, illetőleg ez utóbbi lényegét alkotó alapkötelezettség maradéktalan, kimagasló teljesítését. Tehát a munkajogviszonyban ez a szolgáltatási rész-„kötelezettség” általában nincs meg mint e jogviszony tartalmi eleme.^{41/a} Az üdülés mint a *munkáltató* szolgáltatása, tehát mint a *munkajogviszony* tartalmi eleme csak azokban az esetekben jelenik meg, ha ennek nyújtását a munkáltató vállalja (pl. vállalati üdülő létesítésével, vételével stb.) vagy egyébként e szolgáltatás nyújtásához szükséges feltételek birtokába jut.

A társadalombiztosítási szolgáltatások is megilletik a tanulót, akárcsak a munkavállalót, mint a munkajogviszony alanyát.⁴² Ehelyütt azonban beérjük az e tényre, mint az elhatárolás szempontjából fontos momentumra való pusztá utalással, tekintve, hogy ezek már nem a tanulói jogviszonyból — amiképpen nem is a munkajogviszonyból — eredő szolgáltatások, hanem egy teljesen önálló *munkajogi jogviszonyból*, a társadalombiztosítási jogviszonyból eredő és ez utóbbinak egyik alanya, nevezetesen a társadalombiztosítási szerv által nyújtandó szolgáltatások.

A tanulói jogviszony tartalmának vizsgálatánál nem hagyhatók figyelmen kívül a tartalmat alkotó jogok, illetve kötelezettségek *szankciói*. Bár a jogviszony *tartalmához* csak az anyagi (közvetett) szankciók tartoznak, ezek azonban annyira összefonódnak a megfelelő kötelezettséggel, hogy szinte annak lényegét alkotják (szankció nélkül nincs kötelezettség!). — Mégis külön térünk ki ezekre, hogy anyagunkba könnyebben beilleszthetők legyenek ugyancsak röviden, az elhatárolás könnyebbé tétele érdekében, az alaki (közvetlen) szankciók is, amelyek nem kevésbé fontosak a tartalom elemei alanyi voltának kimutatása szempontjából.

A tanulói jogviszonyban a tanuló kötelezettségéhez fűződő leghatásosabb anyagi szankció kétségkívül a tanulói jogviszony *megszüntetése*. Ugyancsak fontos, a tanulói jogviszony megszüntetését is előidézni képes anyagi szankciót jelentenek a *fegyelmi büntetések*.⁴³ A fegyelmi büntetések a munkajogviszonyhoz képest a sajátosságoknak megfelelő eltérést mutatnak: a) osztályfőnöki intézés; b) osztályfőnöki megrovás; (a) és b) elő-

³⁷ V. ö. M. Sz. 65. old.

³⁸ V. ö. 90/1955. (MTH K. 18.) MTH sz. ut. és 65/1955. (MTH K. 15.) MTH sz. ut.; A Munka törvénykönyv rendelkezései és még M. Sz. 153—157. old.

³⁹ V. ö. 65/1955. (MTH K. 15.) MTH sz. ut. 11. § — Megjegyzem, hogy a munkajogviszonyban e szolgáltatás megfelelőjét (munkaeszköz-szolgáltatás) a munka megszervezésének kötelezettsége körébe soroljuk. Itt azonban a tanulói jogviszony sajátosságaiból kifolyólag inkább jóléti jellegű szolgáltatásnak kell tekintenünk.

⁴⁰ U. o.

⁴¹ Mt. V. 146. §

^{41/a} V. ö. A szakszervezetek üdülési szabályzata 2—4. pont.

⁴² V. ö. 65/1955. (MTH K. 15.) MTH sz. ut.

⁴³ A fegyelmi büntetés kiszabására vonatkozó külön eljárási szabályok alaki volta nem jelenti azt, hogy a fegyelmi büntetés alaki szankció.

ször négyesemközt, majd az osztály előtt); c) igazgatói feddés; d) igazgatói megrovás; e) otthonból kizárás; f) kizárás az iskolából; g) kizárás az ország összes iskoláiból (tanulóképzésből)⁴⁴. A fegyelmi hatóság a tanulói jogviszonyban is a munkáltató képviselője, vagyis az intézet, vállalat igazgatója.⁴⁵ Lényegére nézve a tanulási kötelezettség anyagi szankciójának tekinthető az a megoldás is, hogy a kötelezettség nem teljesítése elégtelen osztályzatot, illetve a képesítés megtagadását eredményezi, sőt az is, hogy a minimumot meghaladó teljesítmények jobb képesítést eredményeznek, valamint az ettől függő díjazási különbségek.

Ha pedig a munkáltató oktatási kötelezettségének szankcióját nézzük, megállapíthatjuk, hogy annak leghatásosabb anyagi szankciója a tanulótartási jog megvonása (lásd lentebb), sőt az oktatási kötelezettség végrehajtóinak fegyelmi megbüntetése, illetőleg munkajogviszonyuk megszüntetése (ezen a területen már a munkajogviszonyra vonatkozó szabályok érvényesülnek, mert az oktatási kötelezettség teljesítői munkajogviszonyban álló személyek). Érdekességként említhetjük meg, hogy az oktatási kötelezettségnek nincs alaki szankciója, tehát azt a tanuló jogi *kényszereszközök* igénybevételével nem kényszerítheti ki. A munkajogviszonyban ennek elvileg nincs akadálya (gyakorlatilag természetesen erre nemigen kerül sor, mert nehéz elképzelni, hogy a munkáltatót pl. egyeztető eljárásban kelljen kényszeríteni arra, hogy biztosítsa a munkavégzéshez nélkülözhetetlenül szükséges valamelyik feltételt).

A tanulói kötelezettség szankcióira visszatérve, megállapítható, hogy annak ugyanúgy nincs *alaki* szankciója, mint a munkajogviszonyban a munkavállaló kötelezettségének. — Ami már most a felek egyéb kötelezettségeinek szankcióját illeti, azt kell mondanunk, hogy a munkáltatónak rendszert csak az anyagi szankciók állnak rendelkezésére — amint erre rámutattunk —, különösen arra tekintettel, hogy a másik fél kötelezettségei a tanulási kötelezettséggel (annak részkötelezettségeivel) tulajdonképpen ki is merülnek. Arra vonatkozólag pedig, hogy a tanuló miképpen kényszerítheti ki anyagi szankciók híján a másik félnek az oktatási kötelezettség körén kívül eső kötelezettségeit (ellátási kötelezettség), nem találunk rendelkezéseket. Arra vonatkozólag is hiányzik a kifejezett jogszabályi felhatalmazás, hogy a Munka törvénykönyvének a munkajogi viták elintézéséről szóló szabályait egyáltalán lehetne és miképpen alkalmazni mint alaki szankciókat a tanulói jogviszony munkáltatója megfelelő kötelezettségeinek kikényszerítésére. Itt a fő probléma az, hogy lehet-e alkalmazni az egyeztető bizottsági eljárásra vagy legalább a bírói eljárásra vonatkozó munkajogi szabályokat az említett kötelezettségeknek a tanuló részéről való kikényszerítésére, avagy a kikényszerítés lehetősége teljesen kizárt. De lege lata ez az utóbbi eset látszik valószínűnek, esetleg a szolgálati úton való kikényszerítés lehetősége állhat

fenn. Ilyen értelemben sem találunk azonban jogszabályi rendelkezést sem kifejezetten, sem közvetve. Ez a tény pedig veszélyezteti a kérdéses kötelezettségek alanyi voltának elismerését. Ezért de lege ferenda e kérdés megoldását a *szolgálati úton* történő kikényszerítés lehetőségének *biztosításával* tartom elképzelhetőnek.

A fenti fejtegetésekből már következik, hogy a tanulói jogviszonyban a tanulói kötelezettség teljesítése a tanulónak a munkáltató *személyi állományába* való tartozásával valósul meg. A személyi állományba való tartozás ugyanis mondhatnánk kizárólag *jogi ismérvek* alapján határozható meg, mégpedig érdemileg elsősorban egy a teljesítés szigorú időbeli határait és rendszerességét meghatározó jogi rendnek (tárgyi értelemben vett munkafegyelem, beleértve ebbe a munkáltató utasításait is) való közvetlen alárendelés és nem utolsósorban a személyi *nyilvántartás*⁴⁶ ismérvei által. Az alapkötelezettség *teljesítésének a helye*⁴⁷ (munkahely) mint jogi tényező külön kiemelésre érdemes a személyi állományba való tartozás ismérvei között, noha ez a tényező már benne foglaltatik a fentebb mondott jogi rendben. Ilymódon kifejezett jogszabályi rendelkezés hiányában is megállapítható volna a tanulónak a munkáltató személyi állományába tartozása, bár nem hiányzik az utalás erre vonatkozólag a hatályos rendelkezések között.⁴⁸ — A munkajogviszonyhoz képest tehát e vonatkozásban sem találunk eltérést.⁴⁹

2. A tanulói jogviszony keletkezése, módosulása és megszűnése

A hatályos rendelkezések terminológiája szerint a tanulói jogviszony részint szerződéssel (helyiipari képzés rendszerében),⁵⁰ részint felvétellel⁵¹ keletkezik. A tanuló szerződés kötése a tanuló felvételre való jelentkezése után az alapszabályhoz mellékelt szerződésminta⁵² szerint történik. Az MTH rendszerben pedig a tanulók

⁴⁶ A személyi nyilvántartás formái: Bejegyzés a felvételi naplóba, „Ipari tanuló munkakönyv” kiállítása stb. — V. ö. 76/1955. (MTH K. 16.) MTH sz. ut.

⁴⁷ A tanulási kötelezettség meghatározott helyen történő teljesítése mint kötelezettség lényegében ugyan csak hozzátartozik az alapkötelezettséghez, de ennek — mint kevésbé fontos tartalmi elemnek — a tárgyalásától most el kell tekintenünk.

⁴⁸ V. ö. 34/1956. (MTH K. 9.) MTH sz. ut. II/4. pontja.

⁴⁹ A személyi állományba tartozás illetően meghatározása esetén ez feltétlenül ismérve mindenféle munkajogviszonynak. A nyilvántartás formaisága azonban változhat. Éppen ezért nem érthetők egyet sem Tóth Imrével (mégpedig az ő meghatározásával — v. ö. I. m. 229—230 old.) —, sem Pasersztnik álláspontjával, aki e fogalmat nem tekinti a munkajogviszony ismérvének, mondván: a munkarend minden eleme nem vonatkozik minden dolgozóra. Ezért helyette a vállalat „működésébe való bekapcsolódás” fogalmát ajánlja mint a munkajogviszony ismérvét. V. ö.: Pasersztnik: Teoreticeszkije voproszju kvalifikacii obsceszozjuznogo zakonodatelsztvo o trude 26—35. old. vagy annak magyar nyelvű ismertetése: Bajáki: Cikkggyűjtemény. 1956. 7 sz. 325. old.

⁵⁰ V. ö. R. 2. §

⁵¹ V. ö. 22/1956. (MTH K. 5.) MTH sz. ut.

⁵² V. ö. R. 2. sz. melléklete.

⁴⁴ V. ö. M. Sz. 66—68. old.

⁴⁵ U. o.

felvétele a Munkaügyi Minisztérium által kijelölt felvételi bizottság részéről történő *kiválasztás* útján (tehát felvételi vizsgán) történik.

Ha a tanulói jogviszony keletkezésének jogi tényeit a két rendszerben párhuzamba állítjuk, azok mindegyikében kimutatható a szerződés lényeges fogalmi kelléke, a *megállapodás*. A felvétel ugyanis nem más, mint a tanuló kérelmének (szerződéses ajánlatának) *elfogadása* a másik fél részéről, márpedig „a szerződési ajánlat minden szerződésnek előképe”,⁵³ annak elfogadása pedig ilyképpen megállapodásnak tekintendő. E vonatkozásban a munkaszerződéshez képest semmi sajátosságot nem lehet kimutatni. — Ami pedig ilyképpen a tanuló szerződés, illetve a felvétel különbségét illeti, azt kizárólag *alaki* vonatkozásúnak kell tekintenünk, pontosabban a jogszabályok helytelen terminológiájára kell visszavezetnünk. A különbség ugyanis nem más, mint az, hogy a tanuló szerződésnek nevezett szerződést *írásba* kell foglalni és az elsőfokú szakigazgatási szerv (az illetékes járási tanács ipari osztálya) aláírásával kell ellátni a felek aláírása mellett.⁵⁴ Az előírt alakosság mellőzésének jogkövetkezményeire vonatkozólag nem tartalmazznak rendelkezést a hatályos jogszabályok. — A „felvétel” esetében a jogszabályok ilyen alakot nem követelnek meg (a tanuló nyilvántartásával kapcsolatos ténykedés — már történt utalás azokra — nem alaki kellékek, hanem *conditiones iuris*!).

A tanuló szerződés tartalmára vonatkozólag említésre méltó eltérést a munkaszerződéshez képest nem lehet kimutatni: a lényeges tartalmi elemeket kényszerítő jogszabályi rendelkezések állapítják meg, azokat a felek megállapodása csak *konkretizálhatja*. Ezek a tartalmi elemek az alapkötelezettséget és az oktatási kötelezettséget foglalják magukban (a munkaszerződésben emellett a fontosabb származékos kötelezettségekre is utalni kell⁵⁵).⁵⁶ A felvételnek nevezett szerződés esetében a jogszabályok nem rendelkeznek arról, hogy a feleknek miben kell megállapodniuk a jogviszony létesítését célzó szerződés megkötésénél (felvétel). A jogviszony lényegének ismeretében azonban kijelenthetjük, hogy a *meghatározott szakmákra* való jelentkezés, illetve a *meghatározott szakmára* való felvétel ténye a szerződés *érvényes* létrejöttét jelenti, mivel ez azt mutatja, hogy a felek a lényeges tartalmi elemekben a cogens rendelkezések szabta keretek között megállapodtak. Tautológiának látszik azt mondani, hogy az ú. n. természetes tartalmi elemek (a munka, a tanulás teljesítésének helyében való megállapodás) esetében ugyanaz a helyzet, mint a munkaszerződésnél⁵⁷. A tanuló szerződés megkötésénél (beleértve a felvételt is!) csakúgy, mint a munkaszerződésnél helye van a *próbaidő* kikötésének, mint szerződési mellékhatározománynak (*accidentalia negotii*), amely idő-

keretbe egy különleges *bontó felvétel* van beépítve. Az MTH rendszerű képzésben a próbaidő 1 hónap, a helyiipari képzésben két hét. Ez utóbbi esetében a próbaidő kikötés lehetőségét csak meghatározott munkáltatók esetében engedi meg a jogszabály (pl. magánmunkáltatónál, ktsz.-nél stb.). A próbaidővel kapcsolatos jogkövetkezmények ugyanazok, mint a munkaszerződésnél.⁵⁸

A tanulói jogviszony módosítására vonatkozólag a jogszabályok csak utalásszerű rendelkezéseket tartalmazznak. Így a tanulói jogviszony módosítható a felek szerződésével, ahol bármelyik fél lehet a kezdeményező.⁵⁹ Joga van a munkáltatónak más intézetbe áthelyezni a tanulót ez utóbbi kérésére az érdekelt másik munkáltatóval való egyetértésben.⁶⁰ Egy más rendelkezés szerint ipari tanuló más intézetbe való áthelyezése csak a szülők lakhelyváltozásával kapcsolatban indokolt.⁶¹

A tanulói jogviszony megszűnésének *természetes* esetei között csak a legfontosabbat, mégpedig annak a feladatnak a teljesülésével (szakismeretek elsajátítása) eo ipso bekövetkező megszűnést említjük meg, amelynek a teljesítése céljából jött létre a jogviszony. A tanulói jogviszonyt meghatározott időre létesített jogviszony helyett pontosabb *meghatározott feladat* elvégzésére létesített jogviszonynak tekintenünk, mivel a jogviszony most tárgyalt természetes megszűnése nem annyira a tanulói idő (szakmanként 1—3 év) leteltével, hanem inkább a feladat teljesítésével szűnik meg eo ipso (pl. a szakmunkásvizsga eredménytelensége esetén a tanulói jogviszony a feladat (szakmai szint) teljesítéséig meghosszabbodik minden külön tény nélkül; legfeljebb azonban 6 hónapig. Aki ezen idő alatt sem szerzi meg a szakképesítést, annak a tanulói jogviszonyát meg kell *szüntetni*).⁶² Egyébként azoknak a tanulóknak a tanulói jogviszonya, akik a IV. bérkategória követelményei alapján lebonyolított szakmunkásvizsga elméleti és gyakorlati részét sikerrel tették le, szakmunkásbizonyítványt kapnak.⁶³ A szakmunkásbizonyítvány elnyerése bizonyítja a feladat sikeres teljesítését és vonja maga után a tanulói jogviszony megszűnését.

A tanulói jogviszony *megszűntetése* a felek ténykedése alapján általában a felek *szerződésével* eszközölhető.⁶⁴ Ezenkívül az MTH rendszerben megvan a munkáltató *felmondási joga* 15 napos felmondási idővel akkor, ha a tanuló nem teljesíti kötelezettségét ismételt figyelmeztetés ellenére. A tanulót ugyancsak 15 napos hatállyal felmondási

⁵³ Ld. Dr. Tóth Lajos: Magyar magánjog-Kötelmi jog. 1938. 147. old.

⁵⁴ U. a. mint 52. jegyzet.

⁵⁵ V. ö. Mt. 14.

⁵⁶ U. a. mint 52. jegyzet.

⁵⁷ V. ö. R. 11. § (3) bek.

⁵⁸ V. ö. Tt. 16. § (3) bek. és R. 12. § (1, 2) bek. — Megjegyzem, hogy a hivatkozott jogszabályok szövegezése elvileg kifogásolható: a próbaidő leteltével nem a szerződés kötése, hanem csak írásba foglalása történik, mivel az már létrejött a próbaidő kikötésekor.

⁵⁹ V. ö. Tt. 15. § (2) bek., valamint végrehajtási utasításának idevonatkozó 3. pontja. — Ld. A tanuló-törvény magyarázata c. kiadvány 16. old.

⁶⁰ V. ö. 34/1956. (MT HK. 9.) MTH sz. ut. II/B/20. pontja.

⁶¹ V. ö. M. Sz. 91. old.

⁶² V. ö. R. 32. §

⁶³ U. o. 31. §

⁶⁴ V. ö. Tt. 31. § f. pont és R. 24. § d. pont.

jog illeti meg, ha a munkáltató nem teljesíti kötelezettségeit, illetve ha a tanuló más — nem rokon iparágba vagy életpályára kíván lépni. Mindkettőhöz szükséges az MTH hozzájárulása.⁶⁵ Ismert a tanulói jogviszonynak harmadik személy, nevezetesen az elsőfokú szakigazgatási szerv részéről történő felbontása⁶⁶ is. Nevezett harmadik személy egyrészt a munkáltató kérésére a tanulóhoz címzett *államigazgatási aktussal* (kérelemnek helytadó határozat) felbonthatja a tanulói jogviszonyt, ha a tanuló kötelezettségeit nem teljesíti vagy bebizonyosodik a szakmára való alkalmatlansága; ha betegsége a tanulói idő egynegyedénél hosszabb ideig akadályozza a tanulást; ha a munkáltatót lényeges személyi körülményei tekintetében megtevésztette stb. Másrészt az elsőfokú szakigazgatási szerv a tanuló kérésére vagy anélkül a munkáltatóhoz címzett *államigazgatási aktussal* felbonthatja a tanulói jogviszonyt akkor, ha a munkáltató kötelezettségét súlyosan megszegi, illetve, ha a munkáltatónál megszűnnek a tanulóképzés feltételei (szakmai, egészségügyi stb.). Külön jogszabályi rendelkezés hiányában az aktus jogviszonyt megszüntető hatásának időbeliségét maga a kibocsátó államigazgatási szerv szabja meg az általa kibocsátott határozatban. A munkajogviszonynak harmadik személy, nevezetesen államigazgatási szerv részéről kibocsátott aktussal történő megszüntetése nem ismert és ez a tanuló-jogviszony sajátosságaira vezethető vissza.

3. A tanulói jogviszony jogi természete és helye a jogrendszerben

A jogviszonyoknak a fenti módon történő vizsgálata általában feleletet ad arra a kérdésre, hogy minő *társadalmi életviszony* jogi szabályozásáról van szó az adott jogviszony esetében; hogy mily *jogi alapelvek* szférájába tartoznak a kérdéses életviszonyt szabályozó jogi normák, sőt hogy milyen a felek egymáshoz való viszonyának szabályozási módszere.

Ily módon a kérdéses vizsgálat megvilágítja a vizsgált jogviszony jogi természetét és ezáltal egyszersmind megmutatja annak helyét is a jogrendszerben.

A tanulói jogviszony vizsgálata — megítélsem szerint — bebizonyította, hogy a szabályozó normák a *munkajog alapelveinek* hatókörébe tartoznak. Nem lehet kétséges, hogy pl. a munkajog sarkalatos elve a *munkához való jog* éppen a tanulói jogviszonyba lépés lehetőségének hathatós bizto-

sítását tételezi fel, illetve követeli meg. A *meghatározott munkamérték szerinti munkavégzés*⁶⁷ kötelezettsége ugyancsak érvényesül a tanulói jogviszonyban. A végzett *munka szerinti díjazás* elve, a *pihenéshez való jog* és a *munkavédelem kitelezettsége*⁶⁸ mint alapelvek ugyancsak kimutathatók a tanulói jogviszonyra vonatkozó normákban. A tanulói viszony mint nem jogi, hanem pusztán társadalmi életviszony pedig a fent tárgyalt sajátosságoktól mint nem karakterisztikus sajátosságoktól eltekintve, *munkaviszony* e kifejezésnek ugyancsak nem jogi értelmében (pusztán társadalmi életviszony). A tanulói viszonnak részben ebben az értelemben, tehát mint a *jogi szabályozás* tárgyának a sajátosságai, részben pedig a tanulónak, mint *technikai* viszonnak, tehát mint a *tanulói jogviszony* tárgyának a sajátosságai következtében a munkajog fent említett elvei a munkajogviszonyra vonatkozó normákhoz képest tartalmilag differenciált normákat követelnek meg, illetve eredményeznek a tanulói jogviszonyra vonatkozólag (de természetesen a tanulói jogviszonyon belül is megvan a tartalmi differenciálódás, mivel a tanulási feltételei nem azonosak). Ezt a jelenséget egyébként a legkülönbözőbb konkrét munkajogviszonyok esetében is megfigyelhetjük és mi sem természetesebb, világosabb, mint az, hogy a jogszabályok tartalmi differenciálódását az *alapelvekre* vezessük vissza. Ha ez nem így volna, mi indokolná az alapelvek létjogosultságát? Természetes tehát, hogy az említett alapelvek az említett sajátosságok, a munka és a tanulás konkrét körülményeinek eltérése következtében más és más konkrét normákban jutnak kifejezésre. Mindebből már következik, hogy a tanulói jogviszony *munkajogi* jogviszony. Ha pedig mindehhez még hozzávesszük azt, hogy a tanulói jogviszonyban a felek egymáshoz való viszonyának szabályozási módszere a munkajogviszony szabályozási módszerével azonos, alá-fölé rendeltségi viszonyt teremtő módszer, hogy a tanulói jogviszony tartalmi felépítése a munkajogviszonyéval azonos, akkor pedig levonhatjuk azt a következtetést, hogy a tanulói jogviszony jogi természetére nézve *sui generis munkajogviszony* és így a rá vonatkozó normákat a munka-

⁶⁷ Meg kívánom jegyezni, hogy „a társadalom munkájában való részvétel kötelezettségét” nem tekintem munkajogi alapelvnek. Már csak azért sem tekinthető annak, mert alapjában véve ez nem is jogi kötelezettség! Amennyiben pedig jogi kötelezettség, annyiban szankciója csakis a büntetőjogban van, tehát nem munkajogi kötelezettség! Az idézet Weltner: I. m. 67—69. old. található.

⁶⁸ A „munkafegyelem megtartásának kötelezettsége” (v. ö. Weltner: I. m. 70—73. old.) ugyancsak nem tekinthető a munkajog alapelveinek, mert ezt alapelvnek tekinteni annyi, mint azt mondani: a felek kötelesek megtartani a rájuk rótt kötelezettségeket. Ez pedig egyszerű tautológia. E felfogásomat támasztja alá talán a kötelezettség és felelősség egymáshoz való viszonyának elméleti eldöntése is. — Itt jegyzem meg még azt, hogy a dolgozó nők és fiatalok egyenjogúsága és védelme szintén nem munkajogi alapelvek, mert értelemszerűen benne vannak már a munkajog elismert elveiben. (Weltner: I. m. ezeket külön munkajogi alapelvekként tárgyalja 91—93. old.) — Az anyagi ellátás elve pedig nem olyan alapelv, amelyet jelen tanulmányban érinteni kell.

⁶⁵ V. ö. Tt. 33. § Megjegyzem, hogy a Tt-nek e rendelkezését a gyakorlat, a szokás (!) hatályon kívül helyezte.

⁶⁶ A felbontás jogkövetkezmény, aminek kiváltásához jogi tény szükséges. Bár a jogszabály nem említi itt a tényt, mégis mivel a joghatás előidézője államigazgatási szerv, ez utóbbi pedig ebben a minőségében nem avatkozhat be másként, mint harmadik személy, más jogviszonyokba csakis államigazgatási aktussal, rendszerint határozattal. — Mt. 32. § esetében pedig *felmondással* történhet a felbontás. A felmondásnak ugyanis nem ismervé az, hogy joghatását bizonyos idő (pl. 15 nap) elteltével fejti ki. Mindkét esetben — szerintem — jogtechnikai fogyatékossgal állunk szemben.

jogban mint a magyar szocialista jog önálló ágában kell elhelyezni. A tanulói jogviszony tehát nem egyszerűen *munkajogi jogviszony* (aminő a munkajogviszony, társadalombiztosítási jogviszony stb. mint anyagi munkajogi jogviszonyok és a munkajogi eljárási jogviszonyok), hanem lényegében a munkajogviszony alfaja. Ennek a körülménynek — megítélésem szerint — a munkajog *legalis rendszerében* úgy kell kifejezésre jutnia, hogy a tanulói jogviszonyra vonatkozó normáknak a munkajogviszonyra vonatkozó normákkal együtt, azokkal egy fejezetben kell elhelyeződniük. A munkajog *doktrinális rendszerében* pedig már inkább a munkajogviszony melletti elhelyezését tartom célravezetőbbnek. Mindezek azt a követelményt is magukban foglalják, hogy a tanulói jogviszonyra vonatkozó normák indokolatlan szétforgácsoltságát de lege ferenda meg kell szüntetnie a jogi szabályozásnak. Ez elsősorban a tanulóképzés rendszerének egységesítését követeli meg és pedig — szerintem — a progresszívnek tekinthető helyiipari képzés alapulvételével. Nem tekinthető már egyáltalán praktikusnak a Mű. M. intézeteinek munkáltatói minőségben való fellépése. A képzési jogi szabályozásának a vállalati szintű képzésre kell irányulnia a Mű. M. intézeteinek kizárólag *elméleti oktatási* tényezőkké (iskolákká) és esetleg ellenőrző szervekké való átszervezésével. Ez aztán megteremti a szabályozás tartalmi értelmű egységesítésének feltételeit is és ezzel a tanulóképzési szabályainak a Munkakódexben való elhelyezése lehetőségét. Ily módon felszámolható az az elméletileg és gyakorlatilag egyaránt következtetlennek tekinthető és kétségtelenül a tanulói jogviszony jogi természetének feltáratlanságára visszavezethető helyzet is, ami abban az ellentmondásban jut kifejezésre, hogy a tanulói viszonyra vonatkozó jogi szabályozást nem a munkajogi kódex tartalmazza (nyilván abból kiindulva, hogy az nem munkajogviszony!), ennek ellenére néhány, a tanulói jogviszonyra vonatkozó jogszabályt teljesen ötletszerűen és következtetlenül elszórva találunk a Mt-ben is (pl. Mt. IX fejezetének néhány rendelkezése; a már említett Mt. V. 146. § stb.).

Végül röviden említést kívánok tenni a szovjet munkajogi kodifikátorok idevonatkozó álláspontjáról, akik Pasersztnik tolmácsolásában úgy foglalnak állást, hogy a „káderek képzésének viszonyai” közül csak azok tartoznak a munkajog „hatókörébe”, amelyek a „munkajogviszonyok realizálásának folyamatában” keletkeznek.⁶⁹ Ezen elméletileg eléggé pontatlan meghatározásból következőleg Pasersztnik a tanulói jogviszonynak csak azokat a típusait sorolja a munkajog területére, amelyek a szakmai *továbbképzés* jogi formái és amelyekre mostani vizsgálódásunk nem terjedt ki. Tehát csak azt a tanulói jogviszony típusát tekintik munkajoginak, amelyikkel párhuzamosan fennáll egy munkajogviszony is, mégha az ideiglenesen függőben van is.

Pasersztnik indokolásának alátámasztására a fő- és középiskolai tanulók jogviszonyának sajátos-

ságaiból indul ki és így érvel: az ilyen viszonyoknak a munka nem alkotja tartalmát, hanem az csak megvalósulásuk lényeges tényezőinek egyik kísérő eleme. „A munka, amelyet a tanuló az ismeretek szerzésének folyamatában végez, nem hoz létre munkaviszonyt, mivel az nem munka, nem *munkafolyamat*; a tanuló és az iskola közötti viszonyok tartalmát ugyanis *ismeretek szerzése* alkotja.”⁷⁰ Pasersztnik professzor szerint ily esetekben „a munka fiziológiai és pszichikai folyamatként, az ismeretek megszerzésének módjaként létezik, de önmaga a viszonyoknak nem tárgya, nem létesít a felekre nézve jogokat és kötelezettségeket.”⁷¹ „A hallgató helyzetét a főiskolán és az ő jogait nem az határozza meg jogilag, hogy mennyi munkát fordít a tanulásra, hanem tanulmányi eredményei.” Mindebből így következtet Pasersztnik: „Tehát a munkavégzés önmagában effektíve nagy jelentőségű, de jogi jelentősége nincs. A hallgató nem követelheti, hogy alkalmazzák rá a munkajog normáit. A főiskolával fennálló viszonyát az államigazgatási jog normái szabályozzák.”⁷²

Amint Pasersztnik felfogásából látható, ő szélesebb körre igyekszik kiterjeszteni vizsgálódását, amikor a tanulói jogviszonynak a jogrendszerbeni helyét kívánja meghatározni, hiszen a *jogi szabályozás tárgyának* (munkaviszony) elemzésére is kiterjed a figyelme e vonatkozásban. E tekintetben nem találok meggyőzőnek érveit, hiszen azt ő maga is elismeri, hogy itt munkáról van szó, mégis tagadja és bizonyítani is igyekszik, hogy ez a munka a munkajogi szabályozás tárgyát alkotó munkaviszony volna. Érvelése itt ellentmondó, tekintve, hogy a munka minden esetben társadalmi viszony s mint ilyen feltétlenül *munkaviszony*. E vonatkozásban tehát az a kérdés: elismerjük-e a tanulói tevékenységet munkának? Ha igen, akkor elismerjük azt is, hogy az munkaviszony e kifejezés fenti értelmében. Nem találok meggyőzőnek Pasersztniknek azt az érvét sem, ami szerint a tanulás „mint fiziológiai és pszichikai folyamat” eltérést mutat a munkától, hiszen minden munka fiziológiai folyamat⁷³ is többek között, de ennnyiben a jogot semmiképpen sem érdekelheti (jogi szabályozás tárgyról van szó!). Lényegében ugyanezt mondhatjuk a tanulás pszichikai folyamat voltáról is, kiemelve azt, hogy legalábbis a szellemi munkához képest ilyen értelemben nem mutat fel semmi sajátosságot. A tanulás és a munka között különbség csak az eredményben van s éppen emiatt tekintem a tanulói tevékenységet sajátos munkavégzésnek, sajátos munkának. Pasersztnik alapvető tévedését szerintem az okozza, hogy szubjektívista módszerrel próbálja a problémát megoldani: egy objektív társadalmi viszonyt (munkaviszony) a lényegét egy ideológiai viszonyból (munkajogviszony) akarja kihámozni. Nem a jogviszony határozza meg a munkaviszonyt, hanem a termelési viszonyok összessége (zömmel ide sorol-

⁶⁹ V. ö. U. o. 18. old. (Kiemelés tőlem — R. L.)

⁷¹ U. o.

⁷² U. o. 19. old.

⁷³ V. ö. Marx: A tőke I. k. 55. old.

⁶⁹ Ld. Pasersztnik: I. m. 42. old.

hatók a munkaviszonyok is) határozza meg a jogviszonyt, a jogot!

Végül meg kívánom jegyezni, hogy ez a dolgozat ugyan kizárólag az *ipari* tanulói jogviszonyt tárgyalja, de az ipari tanulói jogviszonnyal kapcsolatos felfogásom vonatkozik a közép- és felsőfokú tanulók tanulói jogviszonyára is. Ettől a kérdéstől

egészen különálló kérdés, hogy az ilyen jogviszonyra vonatkozó normáknak is helyet kell-e kapniuk a kódexben. Szerintem nem! Ezt azonban kevésbé jelentős voltukkal és azzal magyarázom, hogy ott még tovább differenciálnak a jogszabályok. Ez azonban egyáltalán nem jelenti a munkajogba való tartozásuk tagadását.

Román László

A polgári perrendtartás reformjáról

I. A perjogi reform szükségessége

I. A néhány évvel ezelőtt megindult nagyarányú kodifikációs munka céljaul a legfontosabb jogterületek hosszú időre szóló, tartós törvénykönyveinek, a szó valódi értelmében vett kódexei-nek elkészítését, a jogrendszer legfontosabb pilléreinek felépítését tűzték ki. E kodifikációs munka a polgári jog terén befejezéshez közeledik és a Ptk. tervezete végleges szövegének közzététele, vitára bocsátása rövidesen meglesz. Sok egyéb — tanulmányomban részletesen tárgyalandó — reformtényező mellett a Ptk. megalkotása és életbeléptetése is szükségessé teszi, hogy az eddigi tapasztalatok figyelembevételével a polgári joggal szoros kapcsolatban álló másik jogterületen, a polgári eljárásjog területén is megalkossuk a tartós kódexet, a hosszú időre szóló polgári perrendtartást.

Felmerül azonban a kérdés, szükség van-e a polgári perrendtartással kapcsolatos kodifikációs munkára, hiszen polgári perrendtartásunk mindössze négy éves, azóta egyszer módosították is, nem helyes rövid időn belül újabb módosításokba kezdeni. Erre a kérdésre csak akkor adhatunk megnyugtató feleletet, ha alaposan megvizsgáljuk, hogy melyek azok a lényeges pontok, amelyekben a Pp. rendelkezései reformra szorulnak. Véleményem szerint a Pp. megalkotása óta eltelt négy év (és az első novella óta eltelt idő is) elegendő volt annak belátására, hogy az új perjogi kodifikáció elért eredményei mellett hiányosságokat is hagyott hátra. Azok az alapelvek, amelyeken a Pp. felépül, kétségtelenül helyesek, de a részletes szabályozás sok kívánnivalót hagy maga után.

A törvényesség megszilárdítása azt a követelményt állítja fel a jogalkalmazók felé, hogy a polgári perrendtartás szabályait mint *garanciális szabályokat*¹ maradéktalanul tartsák meg. Ezen

a téren sok a tennivaló. E követelmény megvalósulásának bizonyos előfeltételei is vannak, így elsősorban az, hogy az eljárási jogszabály olyan rendelkezéseket tartalmazzon, amelyek célszerű és garanciát nyújtó formáit alkotják az eljárásnak, de nem vezetnek formalizmushoz. A törvényesség fokozottabb biztosítása és az állampolgárok jogainak nagyobb mérvű tiszteletbentartása szükségessé teszi azt is, hogy bővítsék a perjogi garanciális jellegű szabályait. *Ki kell szélesíteni a bírói útra tartozó ügyek körét*, biztosítani kell a keresetjog és a keresetindítási jog gyakorlásának teljes lehetőségét. *Le kell vonni mindazokat a tapasztalatokat, amelyeket a perrendtartással kapcsolatban az elmélet és a gyakorlat szerzett*, hogy így e tapasztalatok felhasználásával legyen biztosítható a polgári igazságszolgáltatás jelenlegi helyzetének lényeges javítása, amelyet mint követelményt állít dolgozó népünk a törvényhozás elé. Az új polgári törvénykönyv elkészülése — mint arra már fentebb utaltam — önmagában is szükségessé teszi a Pp., a Vht., a telekkönyvi rendtartás és az egyéb nemperes eljárásokra vonatkozó szabályok felülvizsgálatát.

2. Az előttünk álló feladat tehát a polgári perrendtartás tartós kódexének megalkotása a jelenlegi perrendtartás megfelelő módosítása útján. Az igazságügyminisztérium által bevezetett és a jogász közvélemény által örömmel fogadott új kodifikációs módszerrel kell ennek elkészülnie, tehát a legszélesebb jogászközönség bevonásával, az elmélet és a gyakorlat eredményeinek felhasználásával, az általuk felvetett kérdések megvitatásával, az elkészített tervezet nyilvánosságra hozatalával és *széleskörű megvitatásával*. Ennek a fontos munkának az elvégzéséhez azonban szükséges az elmélet és a gyakorlat dolgozóinak aktív közreműködése, a reformkérdések alapos és nem elsietett megvitatása, megtárgyalása lehetőleg olyan széles körben, amely egyrészt a legszélesebb jogászközönség aktivizálását lehetővé teszi, másrészt azonban még nem veszélyezteti a kodifikációs munkát a legszélesebb körű vitával járó elaprózódással és a munka rendkívüli elhúzódnásával. Ebből a munkából a jogirodalomnak is megfelelően ki kell vennie a részét a legfontosabb kérdések feltárásával, megvitatásával.

3. A polgári eljárásjog terén természetesen más kodifikációs problémák is vannak, nemcsak a Pp. módosításával kapcsolatosak. A végrehajtási eljárás reformkérdései — amelyekről már sok szó

¹ Minthogy a másik eljárásjog, a büntető eljárásjog terén az itt javasolt megoldásokkal ellentétben — ideiglenes jelleggel — bizonyos fokú más irányzatú álláspont figyelhető meg, egy némely olvasóban felmerülhet az a kérdés, hogy időszzerű-e a polgári eljárásjog terén e kérdések felvetése. Nem a polgári eljárásjogász feladata azonban, hogy e kérdéssel foglalkozzék, amely semmi esetre sem befolyásolhat abban, hogy változatlanul sikra szálljak az itt tárgyalandó módosító javaslat mellett, amelynek megvalósítása — meggyőződésem szerint — polgári igazságszolgáltatásunk színvonalának egyik fontos eszköze lehet.

esett jogéletünkben² — megoldásra várnak, ugyanígy helyes lenne véglegesen rendezni és egységes jogszabályba foglalni a többi nemperes eljárás szabályait is. A telekkönyvi eljárás új szabályozása is épp oly szükséges lenne, mint a telekkönyv intézményének reorganizációja, a telekkönyvi állapot és a tényleges állapot összhangba hozatala. Jelen tanulmány szűkre szabott kerete nem engedi azonban meg, hogy a perrendtartás módosítására vonatkozó nézeteimen kívül kifejtsem a polgári eljárásjog e más területeire vonatkozó javaslataimat is. Ezúttal tehát csak arra szorítkozom, hogy tanulmányomban a perrendtartás módosításával kapcsolatos legfontosabb kérdéseket vázoljam.

II. A főbb reformkérdések

4. Az alábbiakban vázolom azokat a főbb kérdéscsoportokat, amelyekben a reformjavaslatok megtárgyalása előre vinné a perrendtartás módosításának kérdését. Csak a legfontosabb kérdésekre terjeszkedem ki, azokat bizonyos szempontok szerint csoportosítva, minthogy e tanulmány keretei nem engedik meg, hogy a teljességre törekedjem és nem teszik lehetővé a részletkérdésekben való elmélyedést.

Véleményem szerint abból kell kiindulnunk, hogy a polgári per célja, hogy *kellő időben*, a lehető *legkisebb költségkihatással* jogvédelmet nyújtson a megsértett vagy veszélyeztetett alanyi jogot illetően akként, hogy a döntéshez szükséges *tényállást a bíróság az objektív valóságnak megfelelő módon megállapítva* alkalmazza a törvényes szankciókat. A célhoz vezető eljárást úgy kell szabályozni, hogy abban a felek jogai törvény által garantálva legyenek.

Ennek megfelelően azokra a kérdésekre kívánok kiterjedni, amelyek perjogunk garanciális jellegét fokozhatják, továbbá, amelyek megerősíthetnék a Pp.-nek az igazság kiderítésére törekvő rendelkezéseit és kiküszöbölhetnék jogunkból az igazságellenes tényezőket. Foglalkozni szeretnék végül a kellő időben történő jogvédelem nyújtásával összefüggő kérdésekkel, tehát olyanokkal, amelyek a gyorsaság és a perökönómia elvével kapcsolatosak, külön pontként kiemelve a perorvoslati rendszer kérdését.

5. a) Annak az elvnek a megvalósítása felé, hogy a perjog célszerű és garanciát nyújtó eljárási formát szabályozzon, de *ne vezessen formalizmus-hoz*, részben a jelenlegi eljárás egyszerűsítése és ésszerűsítése útján haladhatunk. E téren a házassági bontóper megelőző *előkészítő eljárás megszüntetése* hozhat eredményt. A házassági bontóper megelőző előkészítő eljárás — mint erre már másutt is rámutattam³ — nem váltotta be azokat

a reményeket, amelyeket a törvényhozás ez intézmény meghonosításához fűzött. Ezen a helyzeten lényegében a Ppn. sem változtatott.⁴ A felek ezt az eljárást feleslegesnek, üres formalizmusnak tekintik, a bíróságok pedig egyébként is meglevő túlterhelésük fokozását látják benne. Az eljárás jelenleg nem alkalmas céljának maradéktalan megvalósítására, de különösen nem alkalmas abban a formájában, amelyben a bírói gyakorlatban megvalósul. A házassági bontóper megelőző előkészítő eljárás megszüntetése tehát — azt hiszem — mind a jogászok, mind a jogkereső közönség körében helyeslésre fog találni.

b) Az előkészítő eljárás megszüntetése szükségessé tenné a házassági per *jelenlegi szerkezetének megváltoztatását*. Vigyáznunk kell arra, hogy azt a célt, amelyet az előkészítő eljárásnak kellett volna szolgálnia, a bontóper új szerkezeti felépítése az eljárásjog eszközeivel is igyekezzék szolgálni. Feltétlenül helyes, ha a házassági bontóper felépítése olyan, hogy a feleknek lehetőségük nyílik még egy utolsó megfontolásra azután is, hogy a bírósághoz fordultak, amikor egymás előadását, panaszait a bíróság előtt meghallották, arra reflektáltak, amikor az esetleges bizonyítási eljárás eredményeként egy-két kérdést már másként látnak, mint a bontóper megindítása előtt. Helyes, ha ilyenkor közbeiktatódik még egy határnap egy kissé hosszabb terminussal.⁵ Feltétlenül szükséges, hogy az eljárás magába foglalja a békéltetést, mégpedig nem a formális békéltetési „szertartást”, hanem a felek meghallgatása után esetleg egyes kérdéseknek bizonyítás útján történt tisztázása után komoly érvekkel, okokkal történő békéltetést.

Mindenesetre figyelembe kell venni azt a követelményt, hogy az *eljárásjognak nem szabad hozzájárulnia ahhoz, hogy a könnyelmű, meggondolatlan bontási szándék, ennek kellő megérlelése előtt a házasság felbontásához vezethessen*; azaz az új szabályozásnak el kell ugyan ejtenie a tisztán formális házassági bontóper megelőző előkészítő eljárást, de nem szabad a bontóperes eljárás új szabályozásának eljárásjogi eszközökkel könnyítenie a házasságok felbontását, sőt az ellenkezőre kell törekednie.⁶ Véleményem szerint a helyes megoldás az lenne, hogy a bontóper első tárgyalásán kötelező lenne a felperes megjelenése és azon —

⁴ Vö. „A házassági előkészítő eljárás a Ppn. tükrében.” Magyar jog 1954. 1. sz.

⁵ Ezt a célt szolgálta a régi Pp. 654. §-a, a 6.800/1945. M. E. sz. r. 6. §-ának az az intézkedése, amely szerint a személyesen megjelent felek, ha előadták a bontásra irányuló közös megegyezés tartalmát, illetőleg fenn tartották megegyezésüket, akkor is legalább 30 napra újabb tárgyalást kellett kitűzni és az eljárást meg kellett ismételni. A törvényhozó e rendelkezéseknél is azt tartotta szem előtt, hogy helyes, ha a felek a bírói eljárás közben még egy alapos megfontolási lehetőséget kapnak.

⁶ Véleményem szerint a házassági bontóperben bizonyos mértékig más elveknek kell érvényesülniük, mint általában a polgári perben. Nemcsak a rendelkezési és a tárgyalási elvre gondolok, hanem a gyorsaság és a perökönómia elveire is, amelyek e perben másképp érvényesítendőek, mint a többi perben.

² A végrehajtási eljárásra vonatkozó de lege ferenda javaslataimat Pécssett 1956. évi június 8-án és 9-én „A bírósági végrehajtás elvi kérdéseiről” tartott ankéton fejtettem ki, vitaindító előadásomban. A Vht. reformja szintén egyik sürgős törvényhozási feladat.

³ Vö. Szilbereky Jenővel közösen írt „A házassági bontóper megelőző előkészítő eljárás a gyakorlatban” c. munkánkat. Jogi Kiadó, Bp. 1954.

alperes meg nem jelenése esetén az ismételt megidézésével a következő tárgyaláson — a felek meghallgatása, majd ennek alapján a békítés megkísérlése. Ha a békítés céljából szükség lenne bizonyos vitás kérdések tisztázására, akkor a békítést még szűk körben bizonyítás foganatosítása is megelőzhetné.⁷ Ennek eredménytelensége után hosszabb időre — legalább 30 napos tárgyalási időközszel — kellene kitűzni a per folytatólagos, mondhatnók „érdemleges” tárgyalását. Véleményem szerint helyes lenne, ha a tárgyalás kitűzése a sikertelen békéltetés után csak valamely fél külön kérelmére történnék, ha a felek ilyet nem terjesztenek elő, úgy a per bizonyos idő után megszűnne. Ezen a folytatólagos tárgyaláson történné a bizonyítás foganatosítása, majd ezt követően a határozat meghozatala. Természetesen e tárgyaláson, illetőleg tárgyalásokon köteles lenne a bíróság a békéltetés megismétlésére, ha úgy látná, hogy a felek kibékítése remélhető.

A házassági bontóper szerkezeti átalakítása bizonyos *illetékp problémákat* is felvet. Jelenleg az előkészítő eljárás iránti kérelmen a bontóperi illetéknek csak egy részét, csak 100 forintot kell leróni, míg a fennmaradó 250 forint a keresetlevél illetéke. Nem lenne helyes, ha a most már előkészítő eljárás nélkül induló bontóper keresetlevelén kellene a 350 forintot leróni, mert hiszen a felek ki is békülhetnek, vagy előfordulhat az is, hogy nem kéri az első tárgyalás után a folytatólagos tárgyalás kitűzését, így a per megszűnik. A magam részéről azt tartanám helyes megoldásnak, ha a keresetlevelén egyáltalán nem kellene illetéket leróni, hanem a békéltetés megkísérlése után a folytatólagos tárgyalás kitűzése iránti kérelmen kellene az illetékfizetési kötelezettségnek eleget tenni. Azt hiszem, így az illetékjogi rendezés is az esetleges békéltetés sikerességét szolgálhatná.⁸

Véleményem szerint a bontópert megelőző előkészítő eljárás megszüntetése és ezzel kapcsolatban a házassági per szerkezetének megváltoztatása olyan kérdés, amelyet a *Pp. átfogó reformján kívül, azt megelőzően, külön módosítással is meg lehetne oldani*.

c) Az előkészítő eljárás megszüntetése folytán meg kell fontolnunk azt a kérdést is, hogy nem lenne-e helyes, ha egyidejűleg *átkerülnének a házassági perek a járásbíró hatáskörébe*. Ennek két előnye lenne. Egyrészt a házassági perek is közelebb kerülnének a felekhez, a helyi viszonyokat és körülményeket jobban ismerő járásbíró hatáskörébe azokban. Másrészt — és ez a fő érv — a *Legfelsőbb Bíróság nagyfokú tehermentesítése* következne be. A Legfelsőbb Bíróság fellebbezési hatás-

körének, illetőleg fellebbezési hatásköréből adódó munkaterhének döntő többségét ugyanis a házassági perek alkotják. Ha ettől a Legfelsőbb Bíróság megszabadulna, a polgári kollégium nagyobb időt és energiát tudna az igazságszolgáltatás elvi irányítására fordítani törvényességi óvások, kollégiumi állásfoglalások stb. útján. A Legfelsőbb Bíróság ilyen tehermentesítésére pedig nem vitásan szükség lenne, mert az elvi irányítással kapcsolatos feladatok egyre nőnek.

Kétségtelen, hogy a házassági perek járásbírói hatáskörbe való áttételével a fenti előny együtt járna. Véleményem szerint azonban ezzel az intézkedéssel együtt *olyan nagymértű hátrány is járna, amely nem lenne arányban az elért előnnyel*. Ha a házassági perek első fokon a járásbíró, másodfokon a megyei bíróság hatáskörébe tartoznának, az országban több másod- és egyben végső fokon eljáró bíróság lenne, a *jogegység elve* — amelyet más megfogalmazásban az egységes törvényesség követelményének is nevezhetnénk — csorbát szenvedne. A házassági perek zömét a házassági bontóperek teszik ki, amelyekben a bíróságnak azt kell eldöntenie, hogy az előtte feltáruló tényállás alapján van-e komoly és alapos ok a házasság felbontására. Ebben a kérdésben a bírói gyakorlat jelenleg is elég ingadozó. A házassági bontóokrok taxatív, formális rendszerének megváltoztatásával kiküszöbölődött a formalizmus merevsége, de ezzel az a vitathatatlan hátrány jár együtt, hogy a bírói belátásnak nagy teret engedő általános klauzula tartalmát illetően — amelyet a Csjt. 18. §-a tartalmaz — a különböző bíróságok eltérő gyakorlatot folytatnak, sőt gyakran az azonos bíróságok különböző tanácsai is. Ezért a jogegység megóvása szempontjából szükséges, hogy közös fórum járjon el másodfokon, ha már azt nem is lehet megvalósítani, hogy egy tanács járjon el.⁹ Ha ezt az elvet feladjuk és minden megyei bíróság a saját területén végső fórumként állapítja meg, hogy mi lehet komoly és alapos ok a házasság felbontására, a jogalkalmazás egységét elég nehéz lesz fenntartani. Nagyon komoly veszély fenyegethet bennünket abból a szempontból, hogy merőben más lesz tartalmilag a Tiszántúlon a komoly és alapos ok fogalma, mint a Dunántúlon.

A jogegység szempontjából fentebb említett érv ellen, annak lerontására azt is fel szokták hozni, hogy a Csjt. 18. §-ában foglalt komoly és alapos ok olyan általános klauzula, hogy annak megállapítása csak esetenkénti lehet, csak a per egész anyagát és az összes körülményeket, a felek szubjektív viszonyait is mérlegelve tudja a perbíró megállapítani, hogy fennforog-e vagy sem. A szabad bírói belátásnak a törvény nem kívánt e téren korlátot szabni, így azzal sem, hogy akár a felső bíróságok alakítsanak ki bizonyos quasi bontó-okokat, amelyek megvalósulása kimerítené a komoly és alapos ok fogalmát. Ilyeneket elvontan

⁷ Az első tárgyaláson történő békítési kísérlet és a személyes meghallgatás nem lenne szükséges természetesen azokban az esetekben, amikor a jelenlegi szabályozás szerint előkészítő eljárás nem előzi meg a bontópert.

⁸ Tudom, hogy kevés az olyan bontóper, amely a bíróság előtti kibéküléssel fejeződnék be. Hacsak száz eset közül egy esetben is sikerre vezet azonban a békéltetés, akkor már nem felesleges, ha a törvényhozó e célból megfelelő eljárásjogi és illetékjogi rendelkezéseket vezet be.

⁹ Még ugyanazon bíróság különböző tanácsainál is problémát okoz az egyöntetű jogalkalmazás megvalósítása. Így a Legfelsőbb Bíróság I. és III. tanácsának bontási gyakorlata is eltérést mutat egyes kérdésekben.

meghatározni egyrészt nem is lehet, másrészt az erre vonatkozó kísérlet teljesen helytelen lenne. Ami az egyik adott perben és adott körülmények között komoly és alapos ok a házasság felbontására, az nem biztos, hogy egy másik perben más körülmények között is az lesz. Ez az érvelés igaz ugyan, azonban mégis szükséges, hogy egy bírói fórum egységes szempontból adjon elvi irányítást a házassági bontóperekben is anélkül, hogy ezáltal beleesnék a fentebb tárgyalt hibába.

Az eddigi érvek és ellenérvek mellett még sok mindent fel lehetne pro és contra hozni. A magam részéről még egy elméleti és egy gyakorlati szempontot kívánok e helyütt megemlíteni.

Bizonyos ügyeknek a megyei bíróság elsőfokú hatáskörébe való vonása vagy azért történik, mert ezek az ügyek nagyobb fontosságúak, vagy mert olyan ritkák, hogy szakszerű elbírálásuk csak akkor várható el, ha specializált bíró tárgyalja, akinél a nagyobb területi egységről mégis több ilyen ügy tárgyalása fordul elő. A házassági pereket a törvényhozó nem az utóbbi, hanem az előbbi okból emelte ki és vonta a megyei bíróság elsőfokú hatáskörébe — azon felül, hogy a jogegység szempontjából így érhető el az egyetlen közös fellebbezési fórum. Ez a kiemelés indokolt. A személyi állapottal kapcsolatos kérdések fontosak, nagyobb érdekűek, mint a vagyoni jogi perek. Helyesen mutatott rá *Nizsalovszky Endre*, hogy ebből a szempontból nem a házassági perek járásbírói hatáskörbe való utalása lenne indokolt, hanem inkább a származásmegállapítási pereknek megyei bírósági hatáskörbe való visszautalása.

A gyakorlati szempont pedig az, hogy az igazságszervi szervezet képes lenne-e megfelelni annak a feladatnak, amelyet a státusperek járásbírói hatáskörbe való utalása reá róna. Véleményem szerint ehhez szükséges lenne a nagyobb mérvű szakosítás. Feltétlenül külön státustanácsot kellene létrehozni minden járásbírói hatáskörben, amely a személyi állapotot tárgyaló perek mellett természetesen a tartási pereket is tárgyalná. A szakosításon kívül¹⁰ gondoskodni kellene arról is, hogy minden járásbírói hatáskörben felállítandó tanácsok elnökei megfeleljenek a státustanács elnökével szemben felállított követelménynek, azaz korban is, szolgálatban is ne legyenek túl fiatalok, rendelkezzenek kellő élettapasztalattal stb. Azt hiszem ennek a megvalósítása jelenleg igen nagy nehézségekbe ütközne és talán nem is lenne célszerű, mert nem érné meg azt a látszólagos előnyt, amit a decentralizáció jelenthetne.

Mindezek alapján — véleményem szerint — *fenn kell tartani a házassági bontóperekre vonatkozó jelenlegi hatásköri szabályozást.*

6. Áttérve az állampolgárok igazságszolgáltatásra vonatkozó garanciális jogai közül a legfon-

¹⁰ Véleményem szerint helyes lenne általában a szakosítás felé haladni a járásbírói hatáskörön is. A gyakorlatban a területi elv túlzott érvényesítése nem vált be. A szakosított külön polgári és külön büntető tanácsok visszaállítását emelné az igazságszolgáltatás színvonalát.

tosabba, a keresetjogra és a keresetindítási jogra,¹¹ mint olyan jogokra, amelyek az Alkotmányban foglalt szabadságjogokban gyökereznek.

a) A keresetjog megvizsgálásánál egyik igen lényeges kérdés a keresetjog tárgyi terjedelmének problémája, más szóval a *bírói út*¹² problémája, azaz annak a kérdésnek az eldöntése, hogy melyek azok az alanyi jogok, helyesebben igények, amelyek bírói úton érvényesíthetők. Polgári eljárásjogunkban annak az alapelgondolásnak kell uralkodnia, hogy *bírói útra tartozik a polgári jogi, munkajogi és termelőszövetkezeti jogviszonyból származó igény érvényesítése, kivéve azokat, amelyeknek érvényesítését a törvényhozás¹³ más eljárásra utalja. Ide tartozik továbbá minden olyan egyéb jogviszonyból származó igény érvényesítése, amelyet a törvényhozás kifejezetten bírói hatáskörbe utal.*

Ennek az alapelvnek érvényesítése felé kell jogalkotásunknak haladnia. Ennek megvalósítása nem történhet azonban olyan egyszerű módon, hogy pl. a fentebb javasolt generális szabályt törvénybe iktatjuk, s ezzel egy csapásra megoldhatjuk a gordiuszi csomót, mert ahhoz, hogy a bírói úttal kapcsolatos problémákat rendezzük, először is pontos áttekintést kellene szereznünk a jelenlegi helyzetről. Ez elég nehéz. Jelenleg több olyan eset van, amikor a bírói út kérdését nem törvény vagy törvényerejű rendelet szabályozta, hanem ennél alacsonyabb rendű jogszabály,¹⁴ sőt igen gyakran csak a bírói gyakorlat rendezte e kérdéseket.¹⁵ A bírói út kérdésének rendezésénél a jelenlegi állapot pontos felmérése után el kellene döntenie valamennyi érdekelt állami szerv bevonásával, hogy a jelenlegi körülmények közt milyen körben kellene szélesíteni a bírói hatáskört és ennek megfelelően a fentebb javasolt generális szabály törvénybe iktatása mellett ugyancsak törvényben vagy törvényerejű rendeletben kellene fenntartani azokat az eseteket, amelyekben az érdekelt szervek meghallgatása után úgy döntene a törvényhozás, hogy továbbra is fenntartja a bírói út kizárását, továbbá ugyanilyen jogszabálynak pontosan meg kellene határozni azokat az államigazgatási stb. jogviszonyokat, amelyekből eredő viták — megfelelő feltételek fennforgása esetén — bírói útra tartoznának. E munka elvégzése történhetné a Pp. módosítása során, de *helyesebb lenne ettől függetlenül*; de a Pp. novellizálásánál mindenesetre

¹¹ E tanulmány keretei nem engedik meg, hogy a keresetjogra és a keresetindítási jogra vonatkozó nézetemet kifejtsem. Ezek fogalmát és jogi természetét lásd „Bizonyítás a polgári perben”. Bp. 1956. 11. s. köv. old.

¹² A bírói út vagy a tágabb értelemben vett bírói hatáskör kifejezéseket használok a most tárgyalt kérdésnél. A gyakorlatban gyakran ezt joghatóságnak hívják, amely helytelen. Vö. *Beck Salamon*: „Joghatóság — hatáskör?” Állam és Igazgatás 1954. 10–11. sz.

¹³ Törvényhozáson az országgyűlést vagy az országgyűlés két ülészaka közt annak hatáskörét gyakorló Elnöki Tanácsot értem. Ennek megfelelően a fenti kérdést csak törvény vagy törvényerejű rendelet szabályozhatja.

¹⁴ Így pl. a 37/1954. (VI. 30.) M. T. sz. r.

¹⁵ Így pl. Legf. Bír. törv. P. 22.450/1954; 22.025/1954; 22.195/1954; 22.965/1954; 22.962/1954., továbbá a Legf. Bír. polgári kollégiumának 37. sz. állásfoglalása.

hatályon kívül kell helyezni a Pp. 3. § (2) bekezdését, amely bizonyos vonatkozásokban eddig is sok vitára és visszás helyzet keletkezésére adott alkalmat.¹⁶

b) Részben a fent tárgyalt kérdéssel, részben a később tárgyalandó praeiudicialitás problémájával kapcsolatos az *előzetes kérdések* vagy más néven praeiudiciális kérdések problémája is. Kétségtelen, hogy ezt jogszabály nálunk sohasem rendezte, csak a bírói gyakorlat, de ez talán nem lehetne annak akadály, hogy e kérdést is törvényhozási úton rendezzék. A bírói gyakorlat régebben azt az elvet fogadta el, hogy ha polgári perben a főkérdés elbírálása bírói hatáskörbe tartozik, akkor az érdemi döntéshez szükséges előzetes kérdés elbírálása is oda tartozik.¹⁷ Jelenlegi bírói gyakorlatunk szerint viszont, ha az előzetes kérdés önmagában ki van véve a bírói hatáskörből, ebben a kérdésben előzetesen a hatáskörrel bíró megfelelő hatóságnak kell döntenie, amelynek döntése azután köti a bíróságot. Így pl. a Legfelsőbb Bíróság polgári kollegiumának 181. sz. állásfoglalása szerint¹⁸ annak a kérdésnek elbírálása, hogy a munkaviszony hozzájárulással vagy önkényes kilépés útján szűnt-e meg, kizárólagosan egyeztető bizottsági hatáskörbe tartozik. Az e tárgyban hozott egyeztető bizottsági határozat az előzetes kérdésben köti a bíróságot.¹⁹

Véleményem szerint az előzetes kérdések problémájának megoldása előtt, illetőleg az előtt, hogy erre vonatkozóan véleményt alkothassunk, tudnunk kell, hogy a bírói hatáskör kérdése miként oldódik meg. Ha a bírói út csak a legszűkebb körben zárul el a jogkereső közönség elől, akkor nem aggályos a jelenlegi gyakorlatban megnyilvánuló elv változatlan fenntartása sem. Ellenkező esetben a kérdést mélyrehatóbban és részletesebben meg kellene vitatnunk.

c) A garanciális jogok közé tartozik a keresetindítási jog is, amely a jogképes személyeket bizonyos előfeltételek fennforgása esetén meg kell hogy illesse. Ezzel az elvvel ellentétés az irodalomban már többek által megtárgyalt²⁰ Pp. 130. § (1) bekezdés f) pontjának utolsó mondata, mely lehetővé teszi, hogy a bíróság a keresetlevelet idézés kibocsátása nélkül elutasítsa, ha megítélése szerint a keresettel érvényesített jog nyilvánvalóan alap-

talán. Ez a rendelkezés mint jogkorlátozó rendelkezés eltörölendő, fenntartása célszerűségi szempontokkal sem indokolható, az alaptalan perek indításának nem komoly akadály, és nem alkalmas fegyver az alaptalan perlekedés elleni harcban.

d) E kérdéscsoporton belül kívánom még röviden megemlíteni a jegyzőkönyvre vonatkozó szabályokat is. Fontos garanciális elv, hogy a felek a jegyzőkönyvet lehetőleg a tárgyaláson megtekintessék, arra vonatkozóan észrevételeket tehesse. Kérhessék bármilyen, az eljárás folyamán felmerült körülmény, az ott elhangzott nyilatkozat jegyzőkönyvbe vételét és szükség esetén a jegyzőkönyv kiegészítését és módosítását is. Ezeket a jogokat a Pp. 117—118. §-a deklarálja ugyan, de gyakorlati érvényesülésüket részletesebb szabályozással kellene lehetővé tenni. A jegyzőkönyvvel kapcsolatban merül fel az a javaslat is, hogy a Pp. 118. § (3) bekezdését most már ideje lenne mint jogunktól idegen intézmény maradványát hatályon kívül helyezni. E bekezdés szerint a tárgyalásra megszabott alakszerűségeket megtartása csak a tárgyalási jegyzőkönyvvel és annak mellékleteivel bizonyítható. Ez a rendelkezés mint igazságellenes tényező, mint a quod non est in actis non est in mundo elvnek, az elvet túlélő maradványa él perjogunkban. De ez az utóbbi kérdés átvezet már bennünket a következő kérdéscsoporthoz.

7. A Pp. bizonyítási joga tengelyében az igazság kiderítésének követelménye áll. Ez megmutatkozik egyrészt azokban az alapelvekben, amelyek a Pp. felépül, másrészt a konkrét rendelkezésekben is, amelyek biztosítják a bíróság számára az igazság kiderítési lehetőségét, a bíróság megváltozott bizonyítási tevékenységében s. i. t.

a) Nem állítom természetesen azt, hogy az igazság kiderítése minden perben megvalósulna, hanem csak azt, hogy ennek lehetőségét a Pp. biztosítja és ezért követelményként állítja a bíró elé. A mi perjogunk sem művel csodát, de elhárítja a perből azokat az akadályokat, amelyek megnehezítik, illetőleg megakadályozzák a bíróságot az igazság kiderítésében, azaz az igazságellenes tényezőket. Ezen a téren is van még néhány teendő. A szabad bizonyítási rendszer következetes megvalósulásához tartozna a *még meglevő kötöttségi elemek felszámolása*. Ezek közé tartozik a már fentebb tárgyalt Pp. 118. §-a rendelkezésének elhagyása, továbbá a Pp. 6. § (2) bekezdésének módosítása. Itt véleményem szerint helyes lenne elhagyni az olyan körülményekre való utalást, amelyeket feltétlenül valónak kell tekinteni, amelyek szerint az ellenkező bizonyításának nincs helye. El kellene tehát törölni a praesumptio iuris et de iure intézményét, amely a gyakorlatban nem okozna nehézséget, mert szerencsére jogunkban ilyen intézmény csak egy van, de az is csak félig praesumptio iuris et de iure.²¹

¹⁶ E szakasz kimondja, hogy államigazgatási szerv intézkedése folytán felmerülő vitás kérdések eldöntése abban az esetben tartozik bírói útra, ha ezt jogszabály oda utalja. Az államigazgatási szerv intézkedése folytán felmerülő vitás kérdések fogalma körül sok a vita és nincs egységes állásfoglalás.

¹⁷ Vö. Szladits—Fürst: „A magyar bírói gyakorlat.” Magánjog. I. 24. és 28. old. Ezt az elvet lényegében kivétel nélkül érvényesítővé tette a 198. E. H. helyébe lépő és azt hatályon kívül helyező 49. J. D. és még továbbvitte a 72. J. D.

¹⁸ Bírósági Határozatok, 1955. évi 10. szám.

¹⁹ Nem következetes azonban a bírói gyakorlat ennek az elvnek a keresztülvitelénél. Így a Legfelsőbb Bíróság álláspontja szerint annak a megállapítása, hogy a felmondás racionalizálás következtében történt-e vagy sem, bírói hatáskörbe tartozik. (Ezzel érdemben természetesen egyetértek.)

²⁰ Vö. Nissalovszky Endre előadását az ELTE Jogi Karán 1956. április 19-én „Szocialista törvényesség a polgári igazságszolgáltatásban” címmel.

²¹ A Csjt. 35. § (2) bekezdése tartalmazza ezt. Eszerint a vélelmezett fogantatási idő a szülést megelőző 182—300. nap, mindkét határnapot beszámítva. Ezzel szemben azonban a gyermek érdekében lehet a valóságot bizonyítani. Így ez a szabály csak a gyermek érdekében ellentétesen hat praesumptio iuris et de iureként.

b) Az eddig tárgyalt kérdésben a leglényegesebb módosítás lenne a *praeiudiciumok eltörlése*. Ezek közül is elsősorban a *Pp. 9. §-ában megállapított praeiudiciumra* gondolok, amely elsősorban szorult törvényhozási módosításra. Meggyőződésem szerint az a *leghelyesebb, ha a polgári perben eljáró bíróságot egyáltalán nem köti a büntető bíróság ítéletében foglalt ténymegállapítás*, azaz, ha a fél a polgári perben a büntető ítéletben megállapított ténymegállapítástól eltérőt tud bizonyítani, a bíróság foganatosítsa a bizonyítást. Ez a lehetőség szolgálja elsősorban az igazság érvényrejtésének követelményét. Más kérdés, hogy meg kell teremteni az összhangot a bírói ítéletek között és helyes az a követelmény, hogy ne legyen a bíróságnak két ellentétes jogerős határozata. Ezt a kérdést azonban más úton kell elintézni, a bíróság szignalizációs kötelessége, az ügyészek közreműködése, a törvényességi óvás stb. révén, de nem olyan módon, amely a konkrét ügyben az egyszeri igazságtalan ítélet helyett két igazságtalan ítéletet eredményez vagy legalábbis bizonyos ideig ilyeneket hatályban tart. A Ppn. módosítása, amely szerint a kártérítési kötelezettség megállapításában a büntető bírói ítélet a polgári perben eljáró bíróságot nem köti, szerintem lényegesen változtatott az eddig fennállott helyzeten, mert én ezt úgy értelmezem, hogy a kártérítési perekben egyáltalán nincs *praeiudicium a büntető ítélet részéről*. Sajnos azonban, a bírói gyakorlat nem egészen így értelmezi ezt és a Pp. 9. § (1) bekezdésének értelmezése körül mind az elméletben, mind a gyakorlatban vita és több megoldatlan kérdés van.²² Ezért véleményem szerint e kérdés radikális megoldására a Pp. 9. §-ának teljes egészében való hatályon kívül helyezése felene meg legjobban.

Ez magában foglalná a másik fontos *praeiudicium* megszüntetését is, amelyet ugyanezen § (2) bekezdése foglal magában. Eszerint a polgári perben eljáró bíróságot a fegyelmi hatóság döntésében foglalt ténymegállapítás köti, ha a fegyelmi vétség elkövetését megállapító fegyelmi határozatnak az igény érvényesítését meg kell előznie. *Nem szükséges, hogy a fegyelmi hatóság határozatában foglalt ténymegállapítások kössék a polgári bíróságot*. E szabály azért is visszás, mert maga a fegyelmi határozat is rendszerint megtámadható polgári per útján. A kártérítési perekben még a büntető bírói ítélet sem köti a per bíróságát jelenlegi szabályozásunk szerint sem, annál érthetlenebb, hogy a fegyelmi határozat igen.

Az általam javasolt megoldás nem jelentené azt, hogy eltűnnék jogunkból az olyan kártérítési vagy egyéb polgári jogi igény, amely érvényesítésének előfeltétele, hogy a kárt okozó bűnösségét a büntető bíróság, vagy fegyelmi vétségét a fegyelmi hatóság jogerősen megállapítsa. Ilyen esetekben természetesen ezen előfeltétel nélkül a polgári bíróság a kárigénynek nem adhatja helyet javaslatom elfogadása esetén sem (kivéve a jelenleg is

fennálló korrekciókat), azonban az előfeltételként lefolytatandó büntető, illetőleg fegyelmi eljárásban megállapított tényállás ekkor sem kötné a polgári bíróságot.

Végül nem tartom helyesnek, hogy törvényen és törvényerejű rendeleten kívül más jogszabályok is felállítanak *praeiudiciumokat*, mert ezek törvényessége de lege lata is aggályos, ellentétben álló a Pp. 9. § (2) bekezdésével. Ezeknek eltörlése, illetőleg megváltoztatása azonban az előbbi pontokban tárgyalt bírói hatáskör kérdésével kapcsolatosan megoldódna.²³

c) A *bizonyítási eszközökre vonatkozó szabályok* tökéletesítése is elősegítené bizonyítási jogunk továbbfejlesztését. A tanúbizonyítással kapcsolatban ismétlem meg már más helyütt elmondott javaslatomat, mely szerint a *tanúvallomások hitelt érdemlőségét nagyban emelné, ha a tanúvallomás formája ünnepélyesebbé válnék és a tanú fogadalom-tétellel vagy más úton megerősítené vallomását*. Az esküt annak szakrális jellege miatt törölte el a Pp. a polgári perben, úgyis mint a tanúvallomás megerősítését, de helyébe nem hozott mást. A tapasztalat azonban azt mutatta, hogy a dolgozó nép jogtudata szerint az ünnepélyességgel megerősített vallomástétel — történjék az a lelkiismeretre, becsületre vagy bármire való hivatkozással — nagyobb visszatartó erőt jelent a hamis vallomástól, mint a jelenlegi tanúvallomási mód. A tanúzási erkölcs megerősítése — azt hiszem — fontos feladat. Ezt szolgálná javaslatom.

Ugyancsak a tanúbizonyítás szabályozásánál javasolnám a Pp. 170. § (1) bekezdés b) pontjában meghatározott tanúzás alóli mentesség megszüntetését, amely az életben eddig sem érvényesült és akkor sem értenék vele egyet, ha a gyakorlatban egyáltalán érvényesülhetne. Aki önmagát bűncselekménnyel vádolná tanúvallomásával, az erre nem fog hivatkozni, mert akkor a bíróságnak feljelentési kötelezettségével kellene élnie különös tekintettel arra, hogy a mentességi jogot még valószínűsíteni is kell. Ezzel szemben a 170. § (1) bekezdés a) pontjában — ugyanúgy, mint általában — ki kellene terjeszteni a hozzátartozók körét. Ezért fel kellene venni a Pp. 13. § (2) bekezdésébe az ott felsorolt hozzátartozókon kívül a volt házastársat is, aki legalábbis annyira elfogult, mint egy rokon (legtöbbször ellentétes irányban). Ugyancsak erősen vitás a Pp. azon szabálya, amely szerint a mentesség ellenére kihallgatott vagy a titoktartás alól fel nem mentett és a rendelkezés ellenére kihallgatott tanú vallomását bizonyítékként nem lehet figyelembe venni. Szerintem ez szöges ellentétben áll az igazság kiderítésének követelményével. Ha a bíróság — bár szabálytalan úton — megtudta az igazságot, semmi értelme nincs annak, hogy elfelejtjük vele a való helyzetet. A titoksértés már

²² E kérdést megvitatta a Legfelsőbb Bíróság ez évi teljes ülése. Az ELTE polgári eljárásjogi munkaközösségében (vezető: Beck Salamon) pedig Habermann Gusztáv előadása kapcsán vitatták meg e kérdést.

²³ Így hatályon kívül helyezendő a már hivatkozott 37/1954. (VI. 30.) M. T. sz. r. azon rendelkezése, mely szerint a bíróság nem vizsgálhatja, hogy a dolgozó vagy a vállalat a prémium-feladatot, valamint a vállalat a kifizetési feltételeket teljesítette-e, hanem ebben a kérdésben a vállalat felügyeleti szervének nyilatkozata köti.

ügyis megtörtént, azt helyrehozni nem lehet olyan módon, hogy a bíró ne a valóságnak megfelelő tényállást állapítsa meg, viszont ez az eljárás a dolgozó nép igazságérzetét sérti.

A bizonyítási eszközökre vonatkozó szabályoknál a másik megjegyzésem a *szakértői bizonyításra* vonatkozik. Más munkámban²⁴ már kifejtettem de lege ferenda javaslataimat a biológiai vizsgálatok kérdésében. Ennek lényegére csak röviden utalok. A biológiai vizsgálatok alapján adható szakértői vélemény igen jelentős bizonyíték lehet a származásmegállapítási és a gyermek-tartási perekben. E vizsgálatok közül jelenleg csak a vércsoportvizsgálat szabályozása kielégítő, amelyre vonatkozóan a Pp. 300. §-a lehetővé teszi, hogy a bíróság a vérvételnek túrésére bármelyik érdekeltet kötelezhessen, legyen az fél, tanú vagy bárki más. *Helyesnek mutatkozna a Pp. 300. §-ának kiterjesztése, különösen az antropológiai vizsgálatra.* Az antropológiai vizsgálat alkalmazhatóságára annak biológiai alapja bemutatásával a fent idézett munkában részletesen kitértünk, itt csak azt jegyzem meg, hogy szemben az eddig tapasztalható elzárkózással, a legutóbbi időben a Legfelsőbb Bíróság már többször rámutatott néhány konkrét ügyben az antropológiai vizsgálat elrendelésének szükségességére.²⁵

d) A bizonyítási eljárás témakörében elsősorban a Pp. 124. §-ában foglalt előkészítés szabályait kellene alaposan megvizsgálni. Itt nem foglalkozom az előkészítés összes problémáival, azzal a jogirodalom már eleget foglalkozott,²⁶ csak egy kérdésre kívánok rámutatni, nevezetesen az előzetes bizonyítás és a Pp. 124. §-a alapján az előkészítés során foganatosítható előzetes bizonyítás kettősségére. Ezt meg kellene szüntetni. Az előzetes bizonyítás és az előkészítés során megtartható előzetes bizonyítási tevékenység között jelenleg háromféle indokolatlan eltérés van. Először is a per során kért előzetes bizonyítást a bíróság folytatja le, ezzel szemben az előkészítést a törvény az elnök hatáskörébe utalja. A közvetlenség elvéből kifolyólag helyesebb az a megoldás, amely szerint az előzetes bizonyítási tevékenységet is ülnökök közreműködésével folytatja le a bíróság. A másik eltérés a beszerezhető bizonyítékok körénél mutatkozik, mert a Pp. 124. §-a alapján az elnök tanú kihallgatását, szakértő meghallgatását vagy szemlét foganatosíthat, de okirati bizonyítást érthetetlen okokból nem. Végül az előzetes bizonyítás során megkeresésnek helye van, de az előkészítés során nincs.

²⁴ „Szakértői bizonyítás a származásmegállapítási és a gyermektartási perekben.” (Fehér Miklóssal társzerzőségben.) Bp., 1956.

²⁵ Lásd Pf. I. 23.400/1955/25. sz. végzést, továbbá a Pf. II. 21.807/1956/74. sz. végzés

²⁶ Vö. Bernáth Zoltán: „A tárgyalás előkészítése a polgári peres eljárásban.” Magyar J., 1954. 2. szám; Kurucz Lajos: „A polgári perek előkészítése.” Magyar Jog, 1955. 8. szám. Az MJSZ hévízi kongresszusán e kérdésről külön szakosztályi vita volt. (Bevezető előadást Szilbereky Jenő: „A tárgyalás előkészítésének kérdései” címen tartott. E kérdésben különösen jelentős volt Mátéffy József korreferátuma.)

A bizonyítási eljárással kapcsolatban a másik és fontosabb megvitátandó kérdés a fellebbezési bíróság bizonyítási jogkörére vonatkozik.

8. a) A fellebbezési rendszer fő kérdése a *fellebbezési bíróság bizonyítási jogköre*. E területen kapcsolódik e probléma az előző pontban tárgyaltakhoz.

A polgári perrendtartás novellája, eltörölve a devolutív hatályú fellebbezést, meghonosította a kasszációs-revíziós rendszer sajátos magyar változatát, amelynek lényege abban áll, hogy új tények és bizonyítékok a fellebbezésben felhozhatók, sőt a fellebbezési tárgyaláson is előterjeszthetők, a másodfokú bíróság azonban csak korlátozott jogkörben foganatosíthat bizonyítást. Az első bíróság által megállapított tényálláshoz a másodfokú nincs kötve. Az iratok alapján, a bizonyítás nélküli ténymegállapítási módok,²⁷ vagy a felek meghallgatása útján, végül az általa is foganatosítható szűk körű bizonyítás alapján új tényállást állapíthat meg. Ha a bíróság a való tényállást ilyen módon nem tudja megállapítani, de az elsőfokú ítéletet ténybelileg megalapozatlannak tartja, akkor hatályon kívül helyezi, új eljárásra utasítja az elsőfokú bíróságot, esetleg utasítva a megfelelő bizonyítás foganatosítására is, amely után újabb elsőfokú ítélet keletkezik, azt újra meg lehet fellebbezni s. í. t. A kasszációs-revíziós fellebbezési rendszer vegyes fogadtatásra talált.²⁸ Én is azok közé tartozom, akik helytelenítik és a devolutív hatályú novum iudicium rendszerű fellebbezési rendszer visszaállítását javasolják. Meg vagyok győződve arról, hogy a kasszációs-revíziós fellebbezési rendszer nálunk nem megfelelő, főként pedig arról, hogy a *fellebbezési rendszer ilyen vagy olyan megoldása nincs közvetlen kapcsolatban a gazdasági és a társadalmi renddel*, és hogy az ország területi és egyéb adottságait, a dolgozó nép jogtudatát és az általa megszokott intézményeket is figyelembe kell venni.²⁹

A magam részéről több hátrányos vonását látom az új fellebbezési rendszernek mind elméleti, mind gyakorlati szempontból. Az eljárásnak a polgári per célját kell szolgálnia, amely nemcsak

²⁷ Így beismerés, egyező előadás, a félnek a másik fél által kétségbe nem vont előadása, köztudomás, hivatalból való tudomás alapján.

²⁸ E kérdésről tartott ankét ismertetésére lásd Bacsó Jenő: „Ankét a kasszációs-revíziós fellebbvitelről” c. szemléjét. J. K. 1955. évi 6. szám. Az ankét előadója (Kocsis Mihály) az új fellebbezési rendszer ellen foglalt állást; az ankétan azonban látszólag e fellebbezési rendszer hívei voltak többségben, ez azonban abból adódott, hogy a fellebbezési rendszer ellenzői közül az előadón kívül egyedül Beck Salamon szólt fel.

²⁹ Egyéni álláspontom szerint — amelyet már másutt is kifejtettem (vö. Bizonyítás a polgári perben, Budapest, 1956. Zárzó.) — meg kellene engedni, hogy a másodfokú bíróság az általa szükségesnek vélt bizonyítást lefolytassa azzal a fenntartással, hogy ha terjedelmes bizonyítás válik szükségessé, vagy az elsőfokú bíróságot kell megkeresni lényeges bizonyítás megkeresés útján való foganatosítására, akkor a másodfokú bíróság az ítéletet hatályon kívül helyezné és új eljárást rendelne el, kivéve, ha székhelye azonos az első fokozott bíróságéval. Ez utóbbi korlátozás nem vonatkozna természetesen a Legfelsőbb Bíróságra.

abban áll, hogy lehetővé teszi az igazság kiderítését, hanem abban is, hogy kellő időben, azaz gyorsan és a legkisebb költségkiadással nyújt jogvédelmet. Lényeges kellék, hogy az eljárás csak jó-hiszemű perbeli cselekményekre adjon lehetőséget. A kasszációs-reviziós rendszer elsősorban a *gyorsaság és a perökonómia szempontjából esik kifogás alá*. A perek elhúzódását okozza, nagy költségkihatással jár. Ezenkívül a *rosszhiszemű perelhúzó-dásokra* is lehetőséget nyújt, hiszen a fellebbezést új tényekre és bizonyítékokra is lehet alapítani, de az új bizonyítás — amennyiben relevánsnak mutatkozik — általában csak az ítélet hatályon kívül helyezésével az új eljárásban lehetséges. Ennek a megakadályozása, azaz egy olyan rendszer bevezetése, amely az új tények és bizonyítékok, a novumok előterjesztését kirekeszteni a fellebbezési eljárásból, azzal a rendkívüli nagy gyakorlati hátránnyal járna, hogy az elsőfokú eljárást szükségtelen nagymérvű bizonyítással terhelné, hiszen a félnek minden bizonyítékot fel kellene hoznia az elsőfokú eljárásban, nemcsak annyit, amennyit elegendőnek vél az ügy állása szerint, mert a ténykérdésben újabb bizonyítékokkal orvoslást már nem tudna elérni. A kasszációs-reviziós rendszer sokszor az igazság kiderítésének is rovására mehet, mert a fél a gyorsabb befejezés érdekében lemond arról, hogy bizonyos tényállásbeli elemeket az igazságnak megfelelően korrigáljanak, mert mérlegeli azt, hogy mi jobb neki, egy hatályon kívül helyezés utáni újabb eljárásban a kisebb sérelem orvoslása hosszabb idő után, vagy ennek elszenvetésével egy gyorsabban végrehajtható határozat kieszközlése.

E rendszernek hátránya még, hogy *növeli a bürokráciát és sokszor formális feladatokkal terheli a másodfokú bíróságot*. Úgy gondolom, hogy nagyon nehéz pl. annak a budakörnyéki parasztembernek megmagyarázni a rendszer előnyét, aki mint fellebbező még egy falubeli tanú kihallgatását kéri, akivel perdöntő jelentőségű tényt tudna bizonyítani és ennek az indítványnak a Pest megyei bíróság helyt ad, hatályon kívül helyezi az ítéletet és elrendeli, hogy majd ha az iratokat elküldte az ugyanabban az épületben levő elsőfokú bírósághoz, az tűzzön ki határnapot, hallgassa ki a tanút, hozzon egy újabb elsőfokú ítéletet, amit azután megint meg lehet fellebbezni. Úgy gondolom, hogy az egyszerűsítés és a bürokrácia elleni harc is bizonyos feladatokat ró törvényhozásunkra a fellebbezési rendszer reformálása terén.

A kasszációs-reviziós fellebbezési rendszer hívei fel szokták hozni még azt is, hogy a novum iudicium jellegű fellebbezési rendszer nem biztosítja az ügynek mindig a *kétfokú elbírálást*, mert ha a fél fellebbezésében hoz fel novumokat, azokat csak egy — a másodfok — bírálja el. Csakhogy a peres ügy egészének és nem minden mozzanatának kell a kétfokú elbírálást biztosítani. A jelenlegi fellebbezési rendszerben is így van — legalább abban a körben, amelyben a fellebbezési bíróság bizonyítást foganatosíthat. A keresetváltoztatás tilalma a fellebbezés során elegendő biztosíték arra, hogy a fellebbezésben felhozható novumok

nem eredményezhetnek egészében megváltozott peranyagot. Végül a fellebbezési bíróság a novum iudicium jellegű fellebbezés esetén is élhet a hatályon kívül helyezés lehetőségével és ha igen nagy pótbizonyítás lenne szükséges, él is azzal.

Figyelembe kell venni a fellebbezési rendszer kapcsán azt az elvet is, hogy a nép közvetlen részvételének követelménye a bíraskodásban szükségessé teszi, hogy a bíróságok *főként a ténymegállapításnál* ülnökök közreműködésével járjanak el, hogy így a bizonyítás mérlegelésénél a bíróság szabad meggyőződésének kialakításában a népi jogtudat megfelelően érvényesüljön. A népi ülnökök közreműködésére elsősorban azért a ténymegállapítás körénél van szükség, mert ott használható fel az ő gyakorlati élettapasztalatuk. Ebből a szempontból logikusnak látszik — első látásra — az a megoldás, hogy a tényállással az elsőfokú bíróság foglalkozzék, amely népi ülnökök közreműködésével jár el, az így hozott ítéletet pedig jogi szempontból népi ülnökök nélkül eljáró másodfokú bíróság vizsgálja felül. Csakhogy ez az elv jelenleg sem érvényesül maradéktalanul. A másodfokú bíróság most is foglalkozik ténykérdésekkel, az elsőfokú bíróság által megállapított tényállást újra mérlegeli, a felek meghallgatása és egyéb bizonyítás nélküli ténymegállapítási módok alkalmazásával, valamint a szűk körben lefolytatható bizonyítás útján is ténymegállapítást végez. De ennek az elvnek a merev kerestülvitele szerintem nem is helyes. *Nem szabad merev, dogmatikus szabályt felállítani a megfelelő perjogi elvből, a perjogi elveket sohasem önmagukért, hanem a per céljának eléréséért kell felállítani és mindig az adott körülményeket figyelembe véve kell megfelelően alkalmazni azokat*. Nincs olyan perjogi elv, amely korrekció nélkül mereven alkalmazva helyes eljárási formához vezetne és nem formalizmushoz. (A szóbeliség, közvetlenség stb. elvei is megfelelő korrekciókkal érvényesülnek.) A magam részéről tehát, bár a fenti követelményt, illetőleg elvet elismerem, de nem merev formájában, hanem úgy, hogy az ülnököknek azon a fokon kell eljárniuk, ahol *általában* a ténymegállapítás megtörténik és ahol általában a bírói tevékenység döntő részét a tényállás helyes megállapítása alkotja. Éppen ezért ezt az elvet össze lehet egyeztetni a novum iudicium jellegű fellebbezési rendszerrel is, de szükség esetén felerősíthet a fellebbezési bíróság más összetételének problémája is.

A fellebbezési rendszer problémája azonban egy rendkívül fontos, nagyjelentőségű probléma, amelynek megvitatásához igen sok elméleti és főleg gyakorlati szempontot kell mérlegelni. Ehhez alapos előkészítés nélkül nem lenne helyes hozzányúlunk. Éppen ezért nem fejttem ki e cikkben részletesebben véleményemet, csak leszögeztem azt, mert nézetem alapos kifejtése külön tanulmányt vagy talán tanulmányokat is igényelne.

Meg kell azt is mondanom, hogy a kasszációs-reviziós rendszernek vannak hívei mind az elméleti, mind a gyakorlati jogászok közt. *Ezért ebben a rendkívül fontos kérdésben nem lenne helyes a törvényhozásnak anélkül döntenie, hogy azt a jogtudo-*

mányban, jogi irodalomban meg ne vitatnék, hogy a bíróságok, az ügyvédi kar és a jogkereső közönség véleményét ki ne kérnék és az összes érvet és ellenérvet a serpenyőbe ne tennék. Ha ez a várható vita megindul, a magam részéről is kész vagyok nézeteim részletes kifejtésére, a jelenlegi tanulmány azonban erre nem alkalmas, így megelégszem a kérdés exponálásával.

b) Ugyancsak a perrendtartás novellája honosította meg a *perújítás* újabb rendszerét, amely szerint a jogerős ítéletet csak a Legfelsőbb Bíróság helyezheti hatályon kívül, mégpedig oly módon, hogyha az első fokon eljáró bíróság a perújítást megengedhetőnek tartja, indokolt véleményével felterjeszti az iratokat a Legfelsőbb Bírósághoz, amely — ha a maga részéről is osztja az elsőfokú bíróság álláspontját — hatályon kívül helyezi az ítéletet és a perújítás lefolytatására utasítja az első fokon eljáró bíróságot. Elméleti szempontból indokolt lehet egy olyan elv, hogy a jogerős ítéletet csak a legfelsőbb bírósági fórum helyezheti hatályon kívül, azonban ezt az elvet mi nem vittük teljesen keresztül. Igazolás esetén is hatályon kívül lehet pl. helyezni a jogerős ítéletet mai jogunkban. De ha még ez az ellentmondás nem is állna fenn, akkor is figyelembe kell venni, hogy az elméleti elgondolásoknak is a *polgári per célját kell szolgálniuk*, amelynek fontos elemeivel, fontos perjogi elvekkel, a perökonómia követelményével, a gyorsasággal, de a közvetlenséggel is ellentétes a jelenlegi szabályozása. A Legfelsőbb Bíróságot majdnem azt mondhatnám, hogy formális munkára kényszerítjük és a közvetlenség elvét erősen megsértjük azzal, hogy a döntést iratok alapján, a bizonyítékok közvetlen észlelése nélkül kell meghoznia. Helyes lenne ezért a Ppn. rendelkezését hatályon kívül helyezve, a Pp. eredeti rendelkezéseit visszaállítani, mely szerint a *perújítás megengedhetőségének kérdésében az első fokon eljáró bíróság dönt.*

Ennek megvalósításával a perújítási eljárás jogi természete is megváltozna. A perújítás újra rendkívüli perorvoslattá válnék. Jelenleg a perújítás ilyen jogi természettel csak bizonyos részben bír. Ha a Legfelsőbb Bíróság a perújításnak helyt ad és a megtámadott ítéletet hatályon kívül helyezi, az ezt követő eljárás lényegében már nem perorvoslati eljárás, hanem egy új elsőfokú eljárás, amelyben helye van a keresetváltoztatásnak stb. is. Ez véleményem szerint nem helyes. Ha a fenti javaslatot a törvényhozó szerv megvalósítaná, akkor a perújítási eljárás teljes egészében újra rendkívüli perorvoslati jellegű lenne, a keresetváltoztatás nem lenne megengedett — kivéve a Pp. 247. § (2) bekezdés a)–c) pontjában felsorolt eseteket, amelyeket jogunk nem tekint keresetváltoztatásnak — és nem állna elő az a helyzet, hogy a régi ítélet már hatályon kívül van helyezve, de az ügyben új ítélet még nincs. Jelenleg ez a nemkívánatos helyzet fennáll, amely mind a végrehajtási jogok (biztosítási intézkedések), mind a res iudicata és a perfüggőség szempontjából helytelen.

c) Végül a perorvoslati jog körében a *törvényességi óvás* szabályainak módosítása merül még

fel. A törvényességi óvás jellege és jogi természete vitás. Az egyik álláspont szerint a törvényességi óvás nem jogorvoslati jellegű intézmény, hanem a törvényességi felügyelet egyik megnyilvánulása, amelyet a fél nem is kezdeményezhet; az ellenkező nézet ezt az intézményt jogorvoslati jellegűnek tartja. A magam részéről nem osztom egyik nézetet sem, mindkettőt merevnek tartom. Kétségtelen, hogy a törvényességi óvás elsődleges célja nem a felek konkrét érdekeinek megvédésére irányul, de az esetek nagy többségében ezzel együtt jár. Tekintettel arra, hogy a törvényességi óvás folytán a felek jogviszonyában rendszerint változás állhat be, és a jognak meg nem felelő állapot megszűnik, nyilvánvaló, hogy a felekre nézve ez esetben ugyanolyan joghatása van, mint a jogorvoslatoknak, függetlenül attól, hogy ezt az eljárást a fél nem kezdeményezheti. Ennek megfelelően a törvényességi óvás intézményének bizonyos jogorvoslati jellege is van mindazon esetben, amelyben az óvás folytán hozott határozat anyagi jogereje a felekre is kiterjed. Szükséges tehát, hogy azok a garanciális elvek itt is érvényesüljenek, amelyek a peres eljárás egészén érvényesülnek. Elsősorban a tárgyalási elvre és annak legfontosabb következményeire, a kontradiktórius tárgyalásra gondolok.

A törvényesség megszilárdításának követelménye magában foglalja azt a követelményt is, hogy az eljárási jogok terén a garanciális szabályokat teljesebbé kell tennünk, ki kell terjesztenünk. Ennélfogva helyes lenne megvalósítani, hogy a *törvényességi óvás legfelsőbb bírósági tárgyalásán a felek jelen lehessenek és ott felszólalhassanak.* A tárgyalást nyilvánossá kell tenni, mert hiszen a nyilvánosság is egyik garanciális intézmény a polgári perben. A felek jelenléte és felszólalási joga nem változtatna az eljárás törvényességi felügyeleti jellegén, az az eljárás változatlanul az óvás emelésére jogosított szerv kezdeményezésére és az ő óvása alapján folya, tárgya pedig változatlanul a törvényt sértés, illetőleg megalapozatlanság fennállásának vagy fenn nem állásának megállapítása lenne.

9. Az *ügyész polgári perbeli helyzetét* a Pp. eredeti szövegének csak az általános szabályt magában foglaló 2. §-ának módosítása után, a Ppn. szabályozta részletesebben. A Ppn. szabályozása mindenestre előrehaladást jelentett, mert szabályozta az ügyész perbeli részvételének formáit, a perben résztvevő ügyész jogi helyzetét és biztosította annak a személynek jogait, akinek érdekében az ügyész keresetet indít akkor is, ha ez a személy nem vesz részt az eljárásban. Rendezte a Ppn. a perköltséggel kapcsolatos kérdéseket is.

Az ügyész perbeli részvételének általában két fő formáját ismerik a szocialista perrendtartások. Az ügyész vagy keresetet indít az állam, illetőleg az egyes dolgozók érdekében, vagy a már megindított perben fellép. A már megindított perben fellépő ügyész mint harmadik személy vesz részt, perbeli helyzete abban különbözik azonban a harmadik személyként résztvevő beavatkozóétól,

hogy míg a beavatkozó helyzete perjogilag mindig kötött, vagy alperesi vagy felperesi beavatkozó, addig az ügyész mint a törvényesség őre kötetlen perjogi helyzettel kell hogy rendelkezzen. Ugyanabban a perben bármely fél érdekében végezhet perbeli cselekményeket, mert hiszen ő nem valamelyik fél érdekét szolgálja, hanem a törvényesség érvényesülését.

Ebből a szempontból érte sok támadás a Pp. 2/A. § (3) bekezdését, helyesebben (3) bekezdésének első mondatát,³⁰ amely a fenti tétellel ellentétes. Helyes lenne ezt a kérdést rendezni márcsak azért is, mert a kifogásolt rendelkezés a gyakorlatban nem érvényesül, az ügyészeket ugyanis a legfőbb ügyész arra utasította, hogy mindig a 2/A. § (4) bekezdésének értelmében vegyenek részt a perben. Ilyen fellépés esetén is megilletik az ügyészt mindazon jogok (perbeli jogok) és terhelik mindazon köteleességek, amelyek a feleket. E rendelkezés megváltoztatásával egyidejűleg ugyane bekezdés második mondatát is helyes lenne stílusán megváltoztatni, azaz a pert indító ügyész és a fél közt nem kell pertársi viszonyt keletkeztetni, hanem csak azt kellene megállapítani, hogy viszonyukra ugyanazok a szabályok irányadók, mint az 51. § (1) bekezdés a) pontja szerinti pertársaság esetén a pertársak egymásközi viszonyára.

Az ügyész perbeli részvételével kapcsolatban lehetne rendezni a *perköltségviselés* még mindig vitás kérdését is. Ma a perköltséggel kapcsolatos viták elültek: részben a Ppn. szabályozása, részben a bírói gyakorlat (Legf. Bír. polg. koll. állásfoglalásai) megoldották a legfőbb vitás kérdéseket, a kibocsátott utasítások pedig rendezték a technikai jellegű részletkérdéseket. A megoldások közül egyetlenegy vitás még ma is és szerintem ezt a kérdést törvényhozási úton kell megoldani. A Pp. nyitva hagyta azt a kérdést, hogy ha az ügyész a 2/A. § (4) bekezdése szerint vesz részt a perben és perbeli cselekményei, különösen bizonyítási indítványai felesleges többletköltséget okoznak, ki viselje ezt. A Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiumának 92. számú állásfoglalása³¹ a kérdést úgy oldotta meg, hogy azt a többletköltséget olyannak kell tekinteni, mintha a bíróság hivatalból való eljárása során keletkezett volna és a Pp.-nek a perköltség viselésére vonatkozó szabályai szerint kell a pereszesre felrétáritani, illetőleg a felek között megosztani. Ez a megoldás méltánytalan. Szerintem az ilyen többletköltségben az államot kell marasztalni, ugyanúgy, mint ha a felperes ügyész pereszes lesz.

10. Végül felvetek néhány olyan kérdést, amelynek megoldása az eljárás egyszerűsítését, gyorsítását vonná maga után, vagy amelyek a törvényesség szempontjából, illetőleg a felek méltányos érdekei szempontjából megoldandók.

a) Az első kérdés a *peres felek személyében való változás* új módjának a bevezetése lenne. Régi polgári perjogi probléma annak megoldása, hogy függetlenül a perbe vont jogviszonyban való jogutódlás kérdéséről, létrejölessen a perbeli jogutódlás, azaz, ha a felperes tévesen választotta meg az alperes személyét, olyan személy ellen kérve jogvédelmet, aki ellen erre objektív szükség nincs, lehetőség legyen arra, hogy a per ne a felperes érdemi elutasításával végződjék, neki költséget okozva és azután arra kényszerüljön a felperes, hogy újabb pert indítson a már helyesen megválasztott alperes ellen. Lehetővé kell tehát tenni, hogy a helytelenül megválasztott alperes perből való elbocsátása mellett az új alperes beléplessen a perbe anélkül, hogy a per megszűnnék. Régebbi perjogunk ezt a kérdést a kétalanyú szemlélet alapján oldotta meg, mely szerint, ha az alperes a perbebocsátkozás előtt kijelentette, hogy a kérdéses jogviszonyban nem ő, hanem egy harmadik személy áll, és ez a harmadik személy mind a régi alperes, mind a felperes beleegyezésével perbe lépett, akkor a régi alperest elbocsátották a perből és a per az új alperes ellen folytatódott.

A *mi perjogunknak fokozottabban érvényesítenie kell a többszemélyes perjogi szemléletet*³² és számolnia kell azzal, hogy a per a társadalom és a perben részt nem vevő harmadik személyek szempontjából nem mindig res inter alios acta. Ennek megfelelően be kellene vezetni azt az intézményt, mely szerint, ha a felperes az alperes személyét tévesen választotta meg, beleegyezésével az alperes — eddigi költségei megtérítése mellett — elbocsátható a perből, már amennyiben ezt ő is kívánja és alperesként perbe vonható az a személy, akivel szemben ezt követően a felperes jogvédelmet kér. Ennek lehetővé tétele nemcsak perökonomiai szempontból lenne lényeges, hanem a felperes méltányos érdeke és a költségkímélés szempontjából is. *Nálunk ez a kérdés időszzerű.* A bal-eseti kártérítési perekben vagy általában az állami szervek ellen indított perben gyakran komoly nehézséget okoz annak kikutatása, hogy végeredményben ki is a felelős valamilyen jogellenes cselekményért, mulasztásért vagy valamely jogi tény bekövetkeztéért. A bírói gyakorlat a kérdést gyakran meg tudja oldani. Bíróságaink általában nem fejezik be az ilyen pert érdemi elutasító ítélettel, hanem rendszerint hivatalból segítik a felet a valódi alperes felkutatásában. A probléma csak ott adódik, hogy az így felkutatott szerv vagy személy jogunk szerint nem köteles perbe lépni, csak ha ellene újabb pert indítanak, ami viszont felperesnek újabb illeték- és perköltséget, a bíróságnak felesleges többletmunkát okoz.

b) A polgári bíraskodás jelenleg nem mindenben kielégítő állapotát — amelyet a végrehajtási eljárás lassúsága is fokoz — perjogi eszközökkel is javítanunk kell. *A gyorsaság elvét fokozottabban kell érvényesítenünk, elsősorban nem azon a téren,*

³⁰ E kérdéssel foglalkozott az 1956. évi március 23—24-én megtartott ankét is. Ismertetését lásd *Doroghy Miklós*: „Ankét a bíróságok polgári eljárásának törvényessége feletti ügyészi felügyelet kérdéseiről.” J. K. 1956. 5. sz. Ezen az ankétan előadásomban mostani javaslatomat fejtettem ki.

³¹ Bírósági Határozatok 1955. évi 7. sz.

³² E kérdést tárgyalja *Beck Salamon*: „Többszemélyes perjogi helyzet” c. értekezése. (Tézeisei, Bp. 1954.)

amely téren a gyorsaság az alaposság rovására mehet. Nem azt kellene követelnünk, hogy a bíróságok minél több ügyet tűzzenek ki egy határnapra, vagy hogy szoros határidőn belül az ügyek állására való tekintet nélkül minél többet fejezenek be, hanem az olyan határidőket kellene megrovidítani, amelyek megrövidítése az alaposság rovására nem megy. A pertartam megrövidítését elsősorban nem az érdemi munka siettetésével, hanem a bürokratikus utak lenyesegetésével kell elérni. Ez elsősorban nem perjogi feladat, de bizonyos perjogi szabályok is segíthetik a kérdés megoldását. Így meg kellene fontolnunk a jogerőre vonatkozó szabályok reformját. Véleményem szerint ki kellene mondani, hogy *a másodfokú ítélet kihirdetésével emelkedik jogerőre*, azok a határidők azonban, amelyek a fél részére az ítélet jogerőre emelkedésétől veszik kezdetüket, az ítéletnek részére való kézbesítésétől kezdődnek. Ez a szabály komoly pertartamrövidítést jelentene mindazon ügyekben, amelyek nem marasztalás iránt folynak (megállapítási és jogállapot változtatás iránti perek), vagy ahol nincs teljesítési határidő. Jelenleg — különösen budapesti viszonylatban — elég hosszú az az idő, amely a másodfokú ítéletek kihirdetése és azoknak az elsőfokú bíróság útján történő kézbesítése között eltelik. Másik megfontolandó kérdés lehetne e témakörben a Pp. 254. § (3) bekezdésének megváltoztatása és annak kimondása, hogy *a másodfokú eljárást befejező határozatot a másodfokú bíróság kézbesíteti a feleknek.*

c) Befejezésül a *perköltséggel* kapcsolatban vetek fel néhány kérdést. A Pp.-ben a perköltségre vonatkozóan lefektetett elv helyes és ésszerű. A Pp. 75. §-a pontos fogalmazásban kimondja, hogy perköltség mindaz a költség, ami a felek célszerű és jóhiszemű pervitelével kapcsolatban akár a bíróság előtt, akár a bíróságon kívül felmerül. E §-ban lefektetett elveket azonban következetesebben keresztül kellene vinni a perköltség egész szabályozásánál. Véleményem szerint a jogi képviselő (ügyvéd) munkadíja mindenképpen célszerű és jóhiszemű pervittel kapcsolatban felmerülő költség, amelynek megtérítésére a pernyertes félnek feltétlenül joga van. Miután az ügyvédi díj ma már nem korlátlanul szabad megegyezés tárgya, hanem a fél és az ügyvéd az igazságügyminiszter 5/1954. (VII. 25.) I. M. sz. rendeletében megállapított határok között egyezhet meg. Nem lehet tehát azt mondani, hogy az ügyvéd nem lett volna jogosult arra az összegre, amelyet a rendelet alapján kikötöttek és nem mondhatjuk azt, hogy ez méltánytalanul magas. Éppen ezért, véleményem szerint, a bíróságnak a kikötött ügyvédi díjat, amelyet a rendelet szerint előzően írásban kell kikötni — munkaközösségek tagjainál ennek még külön eljárása is van — teljes egészében perköltségnek kell számítani abban az esetben, ha helyes díjtétel szerint állapították azt meg, tehát ha az ügy minősítése a díj-szabás szempontjából megfelelően történt. A jelenlegi gyakorlat, amely ettől eltér, nem az ügyvédet sújtja, hanem azt a felet, aki ügyvédhez fordult, mert hátrány éri csak azért, amiért ügyvédi képviseletet vett igénybe jogos követelése érvényesí-

tésénél. Márpedig alapelveként kell érvényesülnie annak, hogy *a pernyertes fél nemcsak követelését kell hogy maradéktalanul és a késedelemből adódó kamatokkal együtt megkapja, hanem meg kell térülnie mindazon kiadásának, amelyet neki a per szükségképpen okozott.* Ez ellen fel szokták hozni, hogy a bíróság az ügyvédi díjat az ügyvéd tényleges munkájának, az ügy minőségének stb. figyelembevételével állapítja meg általában a vonatkozó miniszteri rendelet kategóriának megfelelően. Ez igaz ugyan, de az ügyfél jóhiszeműen és célszerűen nem az így megállapított összeget fordította a perre, hanem azt, amiben vele az ügyvéd, illetőleg a munkaközösség vezetője a vonatkozó miniszteri rendelet tételei alapján megállapodott.³³

Az előbbi probléma szellemében fogant az a másik javaslatom is, amely *a perköltség viselésének mértékére* vonatkozik abban az esetben, ha a marasztalás összege egészben vagy részben bírói szabad belátástól függ. Így pl. a tartási perekben a tartásdíj összege, bérmegállapítási perek egy részénél a bér összege s. í. t. Jelenleg a Pp. 81. § (2) bekezdése kimondja, hogy ilyen esetben az ellenfelet akkor is kötelezni lehet a terhére megállapított marasztalási összegnek megfelelő perköltség megfizetésére, ha a bíróság a követelt összegnél kevesebbet ítél meg, de a követelt összeg nem tekinthető nyilvánvalóan túlzottnak. Véleményem szerint e szabály két korrekcióra szorul. Először is imperatívus ki kellene mondani, hogy ilyenkor a bíróság köteles az alperest a perköltségben marasztalni; a másik pedig, hogy a perköltségnek nem kell igazodnia a perveztes terhére megállapított marasztalási összeghez. Ha valaki pl. havi 400 Ft tartásdíjat követel — ne legyen ez gyermek-tartás, mert ott illeték nincs, hanem mondjuk szülőtartás — és a perben nyilvánvalóvá válik, hogy az alperes a perre okot adott, tartási kötelezettségének eleget nem tett, köztük nemcsak az összegszerűség vitás, az összes körülmények alapján azonban a bíróság csak 150 Ft havi tartásdíjat ítél meg, teljesen méltánytalan, hogy a pernyertes költségeinek csak egy része térül meg, holott ő jóhiszeműen indította a pert és a jóhiszemű és célszerű pervitel szempontjából mind az illeték, mind az összeghez igazodó ügyvédi díj szükséges volt.

Többször felvetődött már az a javaslat, hogy *az állami, társadalmi és szövetkezeti szervek részére is megállapítható legyen munkadíj*, szemben a Pp. jelenlegi szabályozásával. Azt szokták felhozni, hogy a jelenlegi helyzet, azaz a munkadíj felszámításának kizárása csökkenti az állami, társadalmi és szövetkezeti szervek ellen indított perek kockázatát és e szervek egyébként is hátrányos helyzetbe kerülnek, mert velük szemben felszámítható az ellenfelet képviselő ügyvéd munkadíja, míg ők nem számíthatnak fel ilyet. Ezzel az érveléssel én csak részben értek egyet. A fentebb már kifejtett perköltségviselési alapelv érvényesülése megköve-

³³ E vélemény kifejtése már előbb is időszzerű lett volna, a vonatkozó rendelet megjelenése után közvetlenül. Nem volt alkalom azonban e tárgyú cikkemet közölni a Magyar Jognál elfoglalt állapottól szerkesztőségi álláspontok folytán.

teli, hogy az állami, társadalmi és szövetkezeti szervezetekkel szemben is a perköltségre vonatkozó általános szabályok alkalmazását állítsuk vissza. Ha ezekből indulunk ki, nyilvánvaló, hogy e szervek részére is megállapítható munkadíj, de általában sokkal kisebb összeg ítélhető meg a jogi képviselő munkadíja címén, mint ügyvédi képviselet mellett. A jogi képviselő munkájaként azt az összeget kell megítélni, ami a képviselettel ténylegesen felmerül, ha tehát a vállalatot alkalmazott képviselő, a vállalati jogtanácsos vagy vállalati jogi előadó képviseli, nyilvánvaló, hogy munkadíj címén olyan összeg ítélendő meg, amely ténylegesen felmerül. Ilyen esetben tehát ki kellene alakítani egy külön tarifát, amely természetesen lényegesen kisebb volna, mint az ügyvédi munkadíjszabás megfelelő tétele. A kiszámítás alapját véleményem szerint a jogi képviselő munkabére és az üggyel történő szükséges idő határozná meg, számításba véve azt, hogy a jogi képviselő munkabérének ellenértékeként nemcsak bíróság előtti képviseletet lát el, hanem más munkát is végez. Egy ilyen összegű munkadíjjal kapcsolatos kiadás méltányosan megillethetné a pernyertes állami, társadalmi vagy szövetkezeti szervet, mert hiszen ez a pervitellel kapcsolatban ténylegesen felmerült kiadás megtérítése lenne. Az ügyvédi díjszabással azonos tételű munkadíj megítélése azonban már a fentebb vázolt alapelvbe ütköznék, mert hiszen ilyen kiadás ténylegesen nem merült fel. Az nem lehet érv, hogy a perlés az ellenfélre kisebb kockázattal jár, mert hiszen ezen az alapon akkor a hozzátartozó meghatalmazott vagy a szövetkezeti tag, illetőleg nem-jogász munkavállaló meghatalmazott részére is indokolt lehetne a hasonló tételű munkadíj megfizetése, amelyről természetesen szó sem lehet.

A perköltségek kérdésével kapcsolatos a *költségmentesség* kérdése is, ahol szintén lehetne bizonyos módosító javaslatokat tenni. Véleményem

szerint a *tárgyi költségmentes perek körét ki kellene bővíteni*, kifejezetten felvéve ezek közé a *nyugdíj-pereket* és a *társadalombiztosítási pereket*, és valamilyen megoldást alkalmazni a *baleseti kártérítési perekben is*. A baleseti kárt szenvedett személynek az illeték és a perrel járó egyéb kiadás előlegezése rendszerint igen nagy megterhelést okoz. A személyi költségmentességi rendszer és a nálunk használt értékhatár ritkán teszi lehetővé a méltányos megoldást. Ezért meg kellene fontolni, hogy a baleseti kártérítési perben a felperest mentesítsük a perköltség előlegezésétől. Ezzel nem növelnénk az alaptalan perek számát, mert hiszen a perköltség viselése szempontjából nem terjeszténénk ki e perekre a tárgyi költségmentességet.

A ma fennálló szabályok szerint nem lehet a pervesztes felet az állam által előlegezett költségek fizetésére kötelezni, ugyanígy az illeték fizetésére sem, ha a pervesztes fél maga is költségmentes. E rendelkezés a tárgyi költségmentesség esetére is vonatkozik, aminek nem sok indoka van. Ki kellene mondani, hogy pervesztes fél csak akkor mentes az ilyen költségek viselése alól, ha személyére nézve költségmentességben részesül.

II. A fentiekben a tanulmány céljának és területi korlátozottságának megfelelően csak néhány legfontosabb problémát vetettem fel, nem lépve fel a teljesség igényével. A magam részéről szükségesnek tartom a perrendtartás egészének átvizsgálását még abból a szempontból, hogy bizonyos rendelkezéseket egységesítsünk, ideértve az egységesített szóhasználatot is; megoldandók továbbá a stiláris kérdések és a látszólagos ellentmondások is.³⁴

Farkas József

³⁴ Így helyes lenne a Pp. 1., 136., 163., 286. stb. §-ait újraszövegezni, az egységes szóhasználatot következetesen keresztülvinni (pl. szakbíró vagy hivatásos bíró) s. i. t.

Egy tudósi életpálya ormán

Dr. h. c. Marton Géza — Kossuth-díjas

I. Nem mindennapi, ha egy tudós eredményét Kossuth-díjjal jutalmazák. Keveseknek jut osztályrészül doktorrá avatásuk után fél évszázad múlva az arany diploma. Ritka eset, hogy egy tanár a főiskolán és az egyetemen száz szemesztert taníthasson. Még ritkább, hogy az egyeteme őt díszdoktorrá avassa. De egészen egyedülálló, hogy ezek az események és kitüntetések egy éven belül olyan módon kövessék egymást, mint Marton Géza esetében. Jogászai közvéleményünk osztatlan örömmel vette tudomásul, hogy 1955-ben teljes testi és szellemi frissességében töltötte be 75. évét, és hogy őt 54 évvel doktorrá avatása után az Eötvös Loránd Tudományegyetem 1956.

őszén *arany diplomával* tüntette ki. Fokozta ezt az örömet, hogy 1957. március 15-én elnyerte a *Kossuth-díj I. fokozatát* a vele járó 50.000 forint pénzjutalommal „a polgári jogi felelősségi rendszer önálló, mély elméleti alapokon nyugvó teljes kidolgozásáért”, valamint, hogy nem sokkal később, május közepén jogtanári működésének a Kar által bensőségesen megünnepeelt *századik szemeszterében* az Eötvös Loránd Tudományegyetem, amelynek hallgatója, majd magántanára volt, s később negyven szemeszteren át ordinarius, a tudós-nak járó legnagyobb kitüntetésével, az ez évben örvendetesen felújított *díszdoktori cím* adományozásával jutalmazta. A budapesti egyetem

díszdoktorai sorában olyan tudósok mellé került, mint Solm Rudolf, Unger József, Mommsen Tivadar. Ezek a kitüntetések bármely elméleti dolgozónak egyenként is dízére válnak, összességükten egy kutatásban eltöltött életet megérdemelten koronáznak meg, éppen azért, akinek egyik jellemző vonása a megtestesült szerénység.

Magának sohasem kért semmit, mégis pályája során majdnem mindent megkapott, ami a tudós számára maradandó érték, ha az elismerés néha késve is érkezett. Élete folyamán nem ért el semmit sem könnyen, sem olcsón, sem korán, sem idő előtt, hanem amikor tudományos kutatásai már nagyon is nyilván-

valóan megérlelték az eredményt, a külső elismerést.

A szerencse talán csak egyetlen, bár döntő alkalommal segítette, amiről a *honoris causa* doktori címet megköszönve, így emlékezett vissza: „A sors nagyon kegyes volt hozzám, mert nekem már *férfikorom kezdetén* megadta azt, amiért Arany János élete végén is oly szívhezszólan sóvárgott: megadta a »független nyugalmat«, melyben nemcsak a dal, de a *teremtő tudományos munka is megfogható*: megadta nekem azt a lehetőséget, hogy azon a pályán élhessek, amely egyéniségemnek, hajlamaimnak... a legjobban megfelelt, ahol az anyagi létfenntartás mindennapi gondjaitól függetlenül, bürokrata robotmunkától mentesen, kongeniális munkatársak körében *szabadon élhettem szaktanulmányaimnak*, sőt azok szűkebb körét átlépve, *életem javakorát*, munkaképességem legszebb idejét a jogrendszer egyik legalapvetőbb problémájának *kutatására szentelhettem*.”

A főhermegyei Lovasberényben 1880. március 9-én született Marton Géza a budapesti egyetemen a századforduló kiváló tanáraitól hallgatta a jogot. Párizsi tanulmányútja után, 27 éves korában írja meg *A bűncselekmény kriminológiai fogalma* (Székesfehérvár, 1907., 64 old.) című első tanulmányát, amelyben a Lombroso-féle született bűntettesről vallott felfogását fejti ki. Ez évben nevezték ki professzornak a máramaroszi (majd később a kecskeméti) jogakadémiára, még oly időben, amikor a jogakadémiai katedra a tudósi elhivatottság felmérésének és az utánpótlás biztosításának elismert, és megbecsült eszköze volt. 41 évével lett egyetemi professzor Debrecenben, Budapesten pedig a tanszékbetöltés évekre történt méltánytalan elhúzódnása folytán csak 16 évre rá, s utóbbi helyen csupán 68 éves korára dékán. A Magyar Tudományos Akadémiára levelező tagnak az 59 éves tudóst ajánlják, székfoglalóját 62 éves korában tartja meg, 1942. április 13-án *A római magánjogi felelősségi tanulságáról*.

Péterfy Jenő, a kiváló esztéta írja Kemény Zsigmondjában, hogy az életrajz nélküli jellemzésekben „oly helyzetben vagyunk, mint az építész, ki a tetőt rakja, mielőtt az alapot vetette volna meg.” (id. Budapesti Szemle, 1937., 382. old.) Van-

nak írók, akikre ez feltétlenül áll, de az elméleti kutatók jó részénél beérhetjük kevesebbel. Marton Géza elsősorban a *munkái a jellemzőek*, ami azon innen vagy azon túl van, szinte nem is érdekes. A tehetség minden feltétele megvolt benne, s szerencsére korán jöttek azok a külső körülmények is, amelyek szükségesek voltak, hogy tudós egyénisége a maga teljességében kibontakozhassék. Jogakadémiai tanársága lehetővé tette, hogy néhány év alatt elkészülhessen első nagyobb munkájával. (A *furtum, mint delictum privatum*, Debrecen, 1911. VII + 367 old.) Az eredmény meglátszott a magántanári képesítésénél is. Szász-Schwarz Gusztáv és Szentmiklósi Márton voltak a bírálói. A Vécsey-féle római jogi tanszék betöltése körüli nehézségek ugyan a karban vizsályt okozván, nem éppen a legmegfelelőbb időt jelentették, mégis a bírálati vélemények alapján, amelyek a kari levéltárban jó néhány évvel ezelőtt kellő kulturáltság nélkül végrehajtott nagyarányú selejtezés folytán sok más értékes levéltári anyaggal együtt sajnálatosan papírzúzába kerültek, a Kar egyhangúan a kollokviumra bocsátotta. Ennek során Szentmiklósi többek között a *dolus* és a *culpa lata* közt fennálló viszonyról, és a kárterítési felelősség aljáról, Angyal a bűnrészesség fogalmáról a római jogban (Marton e kérdésben Mommsen-nel szembeállt, 178. old.), Grosschmid arról érdeklődött, hogy a *quasi contractus* úgy viszonylik-e a *contractushoz*, mint a *quasi delictum* a *delictumhoz*. A magántanári kollokvium igen jól sikerült, azt a Kar egyhangúlag nemcsak elfogadta, hanem a kollokvienst egyben a próbaelőadás alól is felmentette. (Bp. TE Állam- és Jogtudományi Kar, 1913. febr. 26. és ápr. 5.-kari ülés jegyzőkönyve.) Körülbelül innét számítható viaskodása a felelősség tanával, amely évtizedek múlva olyan nagy sikerrel járt. Ha még nem is mélyülhetett el az interpolációs kutatásokba, de már a *furtum* tanulmányával kapcsolatban rájött arra, hogy a jogforrások több adata nincs összhangban a pandekta jogban uralkodó felelősségi tannal (vö. a *custodia* felelősségről itt írtakat, 233. s köv. old.), amelytől már csak egy — bár igen nagy — lépés volt a klasszikus kor objektív jellegű felelősségi rendszerének kihámozása a vétkességtől megtisztítása révén.

Már a habilitációs könyvében megmutatkozik a gyönyörködés „a nehéz kérdések könnyed, elegáns megfontolásában” (293. old.), amely későbbi munkáira is oly jellemző marad.

Nem volt lázadó, hanem ellentmondó. Nem érte be a rombolással, hanem a ledöntött tan helyébe évtizedek hosszú érlelődése után alakította ki saját felfogását. A fenti évek közé nagyjából négy évtized esik. Ebből különösen a második és a harmadik decennium a fontolgató gondolkodás, mint írja „a szemlélődő körültekintés” termékeny, alkotásokban leggazdagabb ideje. Ennek a betetőzése a debreceni nyomdában kiszedett, és Párizsban 1938-ban kiadott közel félezer oldalas könyve, a kisebb részlettanulmányok nagyszabású összefoglalása: *Les fondements de la responsabilité civile*, Révision de la doctrine, Essai d'un système unitaire, Ed. Sirey, XVI + 459 old. Részben ennek volt köszönhető, hogy neve a szovjet jogászok, Agarkov és mások előtt is ismeretes lett és nyilván ezen alapult az a feltűnésteltető meghívása, amely 1945-ben Szekfű Gyulával együtt a Szovjet Tudományos Akadémia részéről érte.

Francia könyvről joggal írták akadémia ajánló, Finkey Ferenc, Kolosváry Bálint, Kuncz Ödön, Szladits Károly és mások 1939-ben, hogy az egyfelől a szerződési és a szerződésen kívüli, másfelől a vétkességi és okozatossági felelősség tanát egységbe foglaló „*megkapóan merész elméleti felépítés*”, „*gondolatgazdagságával és mélységével egyenesen lenyűgöző*”. Marton e könyvével olyan alapvető jelentőségű munkát végzett, amellyel minden nemzet jogelméletének számolni kell, s amely a kérdést *világviszonylatban is lényegesen előbbre vitte*. Műve a francia irodalomban máris élénk visszhangot keltett s a magyar jogtudomány büszkén tekinthet a magyar tudós-
nak e nagyszerű alkotására.” (A MTA tagajánlások, kéziratul, Budapest, 1939, 22. old.) Hasonló elismeréssel adóztak azok a jogászaink, akik a Kossuth-díj aranyfokozatával való kitüntetésre ajánlották, kiemelve azt is, hogy Marton Géza elmélete a szocialista polgári törvénykönyvünk előkészületi munkálatainak minden résztvevőjében mély nyomokat hagyott: „Túlás nélkül állapíthatjuk meg, hogy Marton Géza mélyen tudományos elgondo-

lásai a megalkotandó törvénykönyvön keresztül *jövőbeli jogunk* alakulására *döntő hatással* voltak és a kezdettől haladó jellegű nézetek most már valóban építő erőhöz jutottak.”

2. Marton Géza ízig-vérig *civilista*, aki azonban — talán mert nem ennek indult — *túllát* e tudományág területén. Érdeklődési körébe kezdetben a *büntetőjog* tartozott. (Egyetlen tanulmányt írt a nemzetközi jog és a jogelmélet határkérdéséről, amelyben a jog és az erkölcs viszonyának kérdésében is állást foglalt: *A nemzetközi jog jogiságának kérdéséhez*. Ügyvédek Lapja, 1916. kny. is, 39 old.) A már említett első tanulmányán kívül a magántanári értekezésében is érezhető, a civilistánál ritka kriminalista tájékozódás, vonzódás a határkérdésekhez végigkíséri a jellegében magánjogi irodalmi munkásságában, segít az egységes magánjogi felelősségi tana kialakításában, a büntetőjogásznak pedig ma is használható, de a büntetőjogi irodalmunk által nem értékesített gondolatokat ad. (*A lopott dolgokra vonatkozó elbirtoklási tilalom a római jogban*, a máramarosszigeti ref. jogakadémia 1913/14. évi évkönyvében, 1-16. old. *A vagyon elleni deliktumok rendszere a büntetőtörvénykönyvben*, J. K. 1915—1916. évf.-ból kny., 42 old. *Lopott és rabolt dolgok forgalmának korlátozása a Ptk. javaslatában*, Ügyvédek Lapja 1916. kny. is 20 old., *Büntetés és kártérítés*, Angyal Emlékkönyv, 1933. 14—29. old., *Magánjogi és büntetőjogi szankciók*, M. Jogászegyleti Ért. 1937. 582—597. old.) A két jogág fogalmai között abban érzi a különbséget, hogy „a magánjogi fogalmak gyengébb szankció alá eső életviszonyok rendezésére teremtetvén, néha túlon túl finomak, filigránok, máskor nagyon nagyok, rugalmasak, általánosítók, ezért a büntetőjog területén rájuk váró erősebb megpróbáltatás terhe alatt összeroppannak. Ezeket a büntetőjogba átvinni annyi, mintha valaki parasztszekér vagy bérkocsi kerekét fogná be — ágyúkeréknek.” (A vagyon elleni deliktumok, 9. old.)

Civilista marad akkor is, amikor a *római jogi* tanszéket évtizedekig betölti. Bár jól ismeri és eredményeit felhasználja, nem csatlakozott a római jogot pusztán az ókortudomány egyik tartományának tekintő modern irányzathoz. Szemléletében a római jog nem archeológiai, nem pusztán történelmi, a filológiához

közelálló stúdium, hanem inkább a modern civilizisztikának anyajoga. A szövegkritikai interpoláció kutatás, amely kimutatta, hogy a római klasszikus jognak józanlenségét a bizánci-justinianuszi kodifikáció sokszor deformálta, jó indításokat adott Marton Gézának, de túlzásait éppen éles kritikai gondolkozásánál fogva nem fogadhatta el. Tankönyvében, amely az idén új kiadásban jelent meg, a római jogot nem egy meghatározott időbeli állapotában rögzítve, hanem a római rabszolgatársadalom gazdasági fejlődésének nyomán a jogban beállott változásokat érzékeltetve mutatja be.

Rajta is beteljesedett Ihering jelmondata: *durch das römische Recht über das römische Recht hinaus*. Irodalmi tevékenysége túlhaladta a romanisztika szűknek talált körét. Viszont ha nem lett volna romanista, talán el sem jutott volna felelősségi tanának felépítéséhez, amelynek egyik szilárd pillére a klasszikus római jog volt. De így is ama nagyon kevés számú romanistánk közé tartozik, akiket a külföld ismer és elismer. Kívüle az újabbak közül a történeti irányú, a papyrológiában kiváló, nemrég meghalt Schwarz András Bertalan (Szászy-Schwarz Gusztáv unokaöccse, aki a görög-egyiptomi zálogjogról *Hypothek und Hypallagma* címen 1911-ben írt munkájával tarsolyában 1913-ban hiába pályázott a Vécsey tanszékre, később isztanbuli professzor) számított nemzetközi méretű római jogásznak, akinek tanulmányaival a külföldi szaklapokban gyakrabban lehetett találkozni. (Utóbbinak számomra különösen tanulságos, bár kisebb jelentőségű a nálunk kevésbé ismert tanulmánya: *Sicherungsübereignung und Zwangsvollstreckung in den Papyri, Aegyptus*, Rivista it. di eggitologia e di papyrológia, 1937. 241—282. old.) Ha a római jog tudománya olyan nagy fűgához hasonló, amelyben a különböző népek hangjai különböző mértékben bár, de rendre jelentkeznék, velük benne hazánk hangja méltóan jelentkezett. Más kérdés, hogy az a disciplina, amely a papyrusok és az agyagtáblák nagyarányú feltárása óta a L. Mitteis-irányú történeti jellegű romanisztikát antik jogtörténetté szélesítette, a ma már az egész világon elterjedt jogi papyrológia és az ékírásos jog stúdiuma nálunk nem tudott meggyökeresedni. Sem az 1955. augusz-

tus—szeptemberben Bécsben, sem az 1955. december elején Varsóban az ottani egyetem papyrológiai intézetének kezdeményezésére megtartott kongresszuson (utóbbin a megnyitó beszédet R. Taubenschlag tartotta) hazánk nem volt képviselve. A varsói találkozón a szocialista szaktudomány fejlettségéről tanúskodtak Djakonow és tanítványai: Jankowskaja, Sarkissjan (Leningrád), továbbá Klima és Matouš (Prága), Kunderewicz, Michalowski, Biezuńska-Malowist, Swiderek, Modrzejewski (Varsó), Dornseiff (Lipce), Zucker (Jena) és Korošek (Ljubljana) előadásai. (Vö. Jozef Modrzejewski beszámolóját: *Eine internationale Tagung über juristische Papyrologie und Keilschriftrecht in Warschau, Staat und Recht*, 1956. 7. f. 930. s köv. old.)

Marton Géza abban az egyik legnehezebb tudományszakban nőtt fel, amelyben a tájékozódás elengedhetlenné teszi a latinon kívül több nyugati nyelv ismeretét és a többnyelvű irodalom állandó figyelemmel kísérését. Korábbi franciául (*Obligations de resultat et obligations de moyens*, Revue trimestrielle de droit civil, 1935. 499-543. old., *De la nécessité d'un faute dans la responsabilité*, Rapport au Premier Congrès International de l'Association H. Capitant pour la culture juridique française à Québec—Montreal, 1939, Comptendu p. 135—144 *Un essai de reconstruction du système classique romain de responsabilité civil*, Visscher Emlékkönyv, 1949. 177—191. old.) és németül (*Verschuldungsprinzip-Verursachungsprinzip*, München, Berlin und Leipzig, Schweitzer Verl., 1926. 53 old.) tanulmányai mellett nemrégén olaszul is (*Rinascita della dottrina classica della responsabilità per custodia*, Iura, Rivista internazionale di diritto romano e antico, 1956. vol. 7. 124—131. old.) publikált és ezáltal a gondolatait a külföldi szaktudomány számára is hozzáférhetővé, részéről ellenőrizhetővé tette.

Valóban jól ismerte és becsülte nemcsak az újabb történeti irányú német, hanem az olasz romanisztikát is, és az ő munkáját is jellemezte a forráshelyek gondos kritikai elemzésén alapuló (jó értelemben vett), „földönjáró”, a szövegekkel megalapozott szemlélet. Kérdéseit mégis

„az általános római jogfejlődés szempontjából nézi, amely kívül (vagy talán inkább felül) áll a szövegkritika aprólékosságain, de ez utóbbinak mégis szükségképpen ellenőrzője kell hogy legyen”, hiszen „a történeti fejlődés vonalainak nyomozása sem kárbavesztett fáradság még a szövegkritika szempontjából sem, mert enélkül az utóbbi könnyen válhat iránytalanul tapogatózó, fától az erdőt nem látó részletmunkává” — írja a kiváló Kunkel professzor nézetével szemben felsorakoztatott aggályai, kételyei kifejtése során. (A *klasszikus római felelősségi rendszer „elszubjektívizálódása”*, Szentpéteri Kun Emlékkönyv, Debrecen, 1946. 333., 345. old.). De egyúttal megkorrigálja önmagát is és okát adja, miért ment át a közben eltelt másfél évtized alatt lényeges módosuláson saját nézete, amelyet *Bonus paterfamilias* című korábbi tanulmányában fejtett ki. (A kecskeméti ref. jogakadémia százéves fennállása alkalmából kiadott emlékkönyv, 1931, 193—215. old.)

Legközelebb a francia civiliztika állt hozzá, jogi műveltségét jó részben a francia tudománynak köszönheti. A franciák nagy századában a mondatokat éppen úgy élesítették, mint a kardokat. A mértan és az értelem népének hatása mutatkozik a jubiláns világos, kristálytiszt szerkesztésmódjában, szintetikus gondolkodásában is. Nem volt könnyen szóló és hamar ítéletet mondó. De nem volt a jog könnyűkezü virtuóza sem, aki a jogi technika magas trapézán csillogó ekvilibristikával bűvöl el. A *mutatványról többre tartotta* a nagyobb, igazibb feladatot, az *alkotást*. A régóta érlelődő, a bírálata retortáján százszor átszűrt elméletéhez viszont szívósan ragaszkodott és csak új érvekkel volt meggyőzhető.

Nehéz veretű gondolatait könnyen érthető, ízes stílusban kifejtő szerkesztésmódja szinte elfelejteti azt a műgondot, amellyel mondatait ácsolja. Bátran nevezhetjük az élők között a legszebb magyarsággal író jogtudósunknak. Nyelvezetét élénk megjelenítő erő jellemzi, az élet melegét sugárzó hasonlatai, jelzői elfelejtethetetlenül az emlékeztető véssík tanítását. Amikor pl. a kártérítési jognak a károkozó jogsértésekkel szemben keletkező igen nagy szerepét — amelynek révén a jogrend az előfordulni szokott kártételek szám-

szint túlnyomó része, a gondatlanságból, indolenciából keletkező károkozások ellen kellő hatályosságú, finomabb, de a mindennapi védekezéshez könnyebben alkalmazhatósága és biztossága folytán elégséges szankcióhoz jut — összeveti a rendkívülinek minősített büntető védelemmel, amely ama szélső esetek ellen marad, amelyeknél a visszatartásra drasztikusabb szankció szükséges, fejtegetését hasonlattal egészíti ki: „A pásztor a nyáját ostorral és kampós bottal őrzi és tereli, puskája, ha ilyen egyáltalán van, a vadállatok és a rablók ellen szolgál fegyverül.” Amikor pedig „a saját átöröklött elméletébe belekozmaált teória” óriási tévedéséről beszél, hogy a kártérítés megelőző, preventív hatását nem veszi észre, pedig ez „a látszólag egyszerű felismerés valósággal forradalmasító hatással lesz a magánjogi felelősségrevonás elméletére”, hiszen a kártérítő kötelemlnek a jövő károk százait és ezreit a példa elriasztó hatásával visszatartani segítő megelőző szerepe összehasonlíthatatlanul fontosabb, mint az a másik funkciója, hogy a már ütött sebet begyógyítsa, az önként kínálkozó hasonlathoz fordul: „Egyetlen ragályos beteg kezelése és gyógyítása is méltó feladata az orvosnak; de százszoros és ezerszeres ennek az orvosi munkának a jelentősége akkor, ha az orvos a gyógyítással egyúttal a jövő betegségek százainak és ezreinek veszi elejét. Ilyen veszedelmes ragályos betegség volna, ha energikus reprezentáció nem volna, a károkozás, érte nemcsak a dolozus, de még inkább a kulposzus károkozást.” (Kny. ex: M. J. Ért. 1936., 13., 14., 18. old.)

3. Aki csupán munkáiból ismeri, amelyekben harci kedve bátran látott a begyökeresedett elméleti előítéletek lerombolásához, maga elé kíméletlen, szigorú professzori arcot képzelhetne. Aki csak a szelíd, csendes, mosolygó Marton Géza személyét ismeri, könyveit azonban nem, a nyugalom emberére, az uralkodó nézetbe belenyugvó, az áthidaló, kiegyenlítő megoldások követőjére következtethetne. Azok, akik személyesen érintkeznek vele, eközben a munkáira jellemző harcos, vitaközpontú vonásainak kiütőköző nyomát nem igen látták. Vajon ellentmondás van-e egyénisége és tudósi alkata között? Ez az ellentmondás csak látszólagos és menten eloszlik, ha a

kérdést közelebből szemügyre vesszük.

Mi sem áll távolabb tőle, mint a hízelkedés vagy a följáánlkozás. Hódolást vagy behódolást azok sem várhattak tőle, akiknek köszönettel tartozott. Francia könyvének előszavában elegáns formában felhozza ugyan azt a szubjektív motívumot, amely megindokolja, hogy könyvét a francia közönség elé terjeszti, az inspirációért köszönetet mondva, kifejezést ad a francia jogtudomány iránti hálás érzéseinek. De nyomban aláhúzza, hogy teljes kritikai szabadságát vele szemben is fenntartja. Ez alkalmul szolgál arra, hogy nagy határozottsággal hitet tegyen a *kritikának* a tudományos vitához elengedhetetlen *szabadsága mellett* »La liberté de la critique est en effet la condition indispensable de tout discussion scientifique.« és elhatárolja magát Riezler müncheni professzor például felhozott munkájára jellemző, a tételes jog se hideg, se meleg regisztrálásától, ahogy ma mondanók: deskriptív tárgyalásától. (Resp. civ. 4. old.) Hasonlóképpen Grosschmidot — iránta érzett minden tisztelete ellenére — sem kíméli: a prevenció gondolat védelmében egyszerűen frázisnak minősíti azt a grosschmid kifejezést, hogy bizonyos esetekben „a vétkeesség lehelle” alapján kell felelőssé tenni az embereket. (Nagy Szladits, IV. 833. old.)

Marton Géza ízig-veéig *kritikus elme, az elméletben harcos gondolkodó, az elméletet egyénien építő tudós*. Ez reá nézve a legjellegzetesebb, e tulajdonságok kibontakoztatásának rendelte alá egész életmódját s igyekezett munkájának a lehető legkedvezőbb feltételeit megteremteni. Tudósi alkata és egyéni jellemvonásai nem egymást kizáró, hanem egymást kiegészítő vonások.

A fentiekkel magyarázható az elméleti munka általt indokolt viszályozódása is. Az a szerteágazó, széles ismeretkör, azok a súlyos kérdések, amelyek foglalkoztatták, ha nem a felületen akart mozogni, hanem mélyen a bőr, a burok alá hatolni, egész embert kívántak. A civiljogi felelősség sarkkérdésében kritikai vénája annyi felületességet, logikátlanyságot és fogalomzavart látott, hogy ezeknek megtisztítását egy egész emberi életre való feladatnak tekintette. A közélet porondja feladataitól vontat volná, ott sohasem érezte magát otthonosnak.

A jogász sokfelé használható emberfajta. Hivatása — más tudománysszakok képviselőinél inkább — hoz magával a hatalom gyakorlásával kapcsolatos szervezési és más gyakorlati jellegű elfoglaltságokat. Marton Géza férfikorának nem egy jogásztanára — korábban talán még több — tevékenykedett mint képviselő, választott bíró, elnökségi és igazgatósági tag, tényező a gazdasági, társadalmi és politikai életben, nemegyszer jogirodalmi terméketlenségét fölényes életművészettel igazolni akarván. Mások az egyetemi igazgatásban tüntek ki, s voltak olyanok is, akik a közéletet a tudomány rovására második otthonuknak tekintették. Amíg a régi egyetemi almanachok több tanártársánál fél és egész oldalakra kiterjedően sorolták fel kitüntetéseiket, sokféle társadalmi és közéleti tisztségüket, elfoglaltságukat különféle intézményekben, bizottságokban, egyesületekben, szövetségekben, megyénél és a parlamentben — róla mindössze 6 sor tartalmazta a legszükségesebb életrajzi adatokat, jelezvén, hogy az egyetemi tanár rangja bőségesen kielégítette őt. Mindig voltak — néha a kellenél többen is — az egyetemeken és főiskolákon, különösen a jogi karokon olyanok, akik a közéleti szereplést örömmel vették. Ünnepeztünk számára, aki nem szívesen foglalt helyet az első padokban sem, hanem az utolsóban szeretett leülni, ez olyan teher volt, amelyet készséggel engedett át másoknak, amit annál könnyebben megtehetett, mert mindig voltak, akik ezt szívesen vállalták, nem utolsósorban, hogy közéleti elfoglaltságukra hivatkozhasanak.

Azok közé a tanárok közé tartozott, akik (helyesen-helytelenül) a hatalom gyakorlásában, a közélet apró-cseprő gondjaiban a tudományukban elmélyedést gátló körülményt láttak, s F. Bacon mondásához híven (*Nam et ipsa scientia potestas est*), azt a hatalmat becsülték igazán, amely a tudásból származott. Volt bátorsága távol tartani magát olyan elfoglaltságoktól, amelyekkel erejét elfecsérelte, szétaprozta volna. Nem volt sem a társaság, sem a tettek embere, idegenül állt a világfi minden megnyilatkozásával szemben. Inkább találta gyönyörűségét a visszavonultság csöndjében könyvei között, semmint a társaság zsidongó lármájában.

Számot vetve adottságaival, hűen a vállalt feladataihoz, nem kívánczolt a közélet területére, ahol mások kevésbé értékes tulajdonságaikkal fölényben voltak. Úgy érezte, nem ez az a terület, ahol a legtöbbet tudja nyújtani. Inkább ott működött, ahol legjobban otthonos volt és ahol a teremtő ereje a legtöbbet tudott produkálni. Azon a területen akart maradni, ahol az ő fölénye nemzeti méretű volt: szaktudománya területén. Amit ezen a réven a közélet elvesztett, azt sokszorosan viszszerzette a szaktudomány. A hatalmi pozíciók iránt érzéketlen, a személyi harcokban érdektelen puritán egyénisége egy életen át a tudomány várába sáncolta el magát. A világ dolgaiban szinte járatlan, ügyetlen, tétova, csetlő-botló lehetett, de menten kimagasló, ha témájáról lévén szó, tűzbe jött. Ilyenkor ma is a régi harcok Toldi erejével, korát meghazudtoló keménységgel száll síkra elmélete igazáért.

Ha nem is társaságkedvelő, de azért társtalannak sem mondható. Nehezen is lehet ilyen a hallgatói és kongeniális oktatótársai körében élő professzor. Azok közé tartozik, akik nem közlékenyek, ha saját életükről van szó, de mindig élénkek, ha gondolataikról. Erős, de nem erőszakos egyéniség, akiben azonban a szó szubjektív ráhatásának az erejét más szellemi adományok pótolták. Ha a pontifexek művészetével hidatverő civilista pályatársa tudománysszervező, iskolaalapító, a nagyszámú tanítványi gárdát összefogó erejével nem is rendelkezett, tanítványai közül (nem számolva a polgári jogot előadó tanítványait) az egyik Budapesten, a másik Dél-Amerikában oktat római jogot, kettő pedig magántanár volt. Generációk tanulták meg tőle a római jog elemeit, valamint a civiljogi felelősségi rendszere felsőbb matematikáját, amely komplikált csak azért volt, mert ilyennek minősültek azok a modern életviszonyok, amelyekre szabnia kellett.

Egyetemi, akadémiai feladatainak példás kötelességérzetből fakadó alapossággal tett eleget. Bölcs tapintat, az ifjúságért felelősségtudat, kollégialis együttérzés jellemezte dékáni működését és az adminisztrálásért, a hivatalnoki munkáért azonban nem rajongott. Hirdette, hogy a jogászok nevelésének „mindig a fennálló államhatalom igényeihez

kellett igazodnia, s így az államhatalom kezelésmódjában beállott változásokhoz a jogi oktatásnak is hozzá kellett simulnia... A jogtanításnak az élő jog tanításának kell lennie”. Mint dékán, jelenje szempontjából a jogi karokon komoly aggodalomra okot adó jelenséget nem látott, mert a karok a felszabadulás után a maguk egészében megértő készséggel mentek elébe a kor eszméjének, ami véleménye szerint az egyes professzorok eliminálásában álló szélső eszköz igénybevételének csak nagyon kevés esetre korlátozását indokolhatja. (J. K. 1948, 19—20. sz. 368. old.)

Korábban előadást tartott az Országos Ügyvédszövetség Vándorgyűlésén, a felsőoktatási kongresszuson. A felszabadulás után is tevékenyen részt vett a Magyar Jogászegylet működésében, már előbb is többször választotta előadásai színhelyéül, később szakosztályi elnöke volt. Évek óta részt vesz a békemozgásban. Ilyen minőségben „*A béke veszélyben van*” címen tartott beszédében meggyőződéssel hirdette, hogy az alkotó munka békét kíván, míg „a háború a legfőbb rossz, melyet az ember önostobasága zúdít vissza saját maga fejére, amely ellen tehát minden értelmes, progresszív embernek teljes erőfeszítéssel kell küzdenie”. (J. K. 1949, 157—158. old.) Végül beválasztották a MJSZ. tisztikarába is.

Mint a budapesti állam- és jogtudományi kar tudományos tanácsának tagja, aspiráns vezető és a tudományos minősítésekben opponens, illetve bizottsági tag, a színvonalas tudományos teljesítmény megjavítása érdekében végzett lelkiismeretes munkát. Mindezekkel ki kell egészítenem azt a képet, amelyet fentebb róla vázoltam.

4. Sok igaz van abban a goethei gondolatban, hogy csak azt érthetjük meg igazán, amit szeretünk, s ha megértésünket teljessé, mélylé, hibátlaná akarjuk tenni, szeretetünket szenvedéllyé kell felfokoznunk. Marton Géza életének centrális gondolata volt az a szenvedély, hogy a civiljogi felelősség elméletét minél tökéletesebben megismerje és az arra vonatkozó tudásunkat előbbre vigye. (Ritkaság, hogy jogtudományi munkáiban más témához nyúlt volna: *Propriété commerciale*, Debreceni Szemle, 1927, 6. old. *Francia törvény a kereskedelmi tulajdon védelmére*,

MJSZ, 1928. 2. sz. *Pervesztesség perben-állás nélkül*, Polg. Jog, 1933, 435—440. old.)

Nem volt elrejtve előtte, hogy évezredek beidegzettség folyamán, az elméleti gondolkodást régi vágányairól kiemelni és új utakra vezetni „borzasztóan nehéz feladat”. S látta, hogy „nem elég az új gondolatot kipattantani, az új összefüggéseket meglátni, hanem propagálni is kell őket, valósággal harcolni értük”. Ha ebben a munkájában a felszabadulás előtt több ellentmondást mint megértést talált is, kiemelhetette, hogy a magyar tételes jog a huszas évektől számíthatóan „a világfejlődés élére került”. (*Individuális és szociális szemlélet a kártérítési jogban*, Illés emlékkönyv, 1942, 327. s köv. old.) Még nagyobb örömmel regisztrálta azokat a jelenségeket (különösen a 98/1952. M. T. sz. és 206/1951. M. T. sz. r.-t), amelyek a szocialista jogunkban elméletének térhódításáról tanuskodtak. (*Tárgyi felelősség átvett dolgok őrzetért*, J. K. 1948. 11—12. sz. 146—152. old., *Kártérítési jogunk legújabb fejleményei*, uo. 1954, 6. sz. 221—227. old. *Helyesbítés*, uo. 1954, 7—8. sz. 315. old.; vö. már id. olasznyelvű dolgozatát is.) A felszabadulás előtt kidolgozott elméletéről 1953 tavaszán a MTA-ban tartott előadásában és az azt követő (ma már szinte jogtörténeti távlatból szemlélhető) vita során is keményen helytállva meggyőződése mellett kimutatta, hogy az elmélete a kapitalizmus korában állásfoglalás volt az individualista szemlélettel szemben, és hogy nézetei — szemben a kétféle tulajdonformára alapított szépséggel — mind elméletileg, mind gyakorlatilag a szocializmust építő állam viszonyai között eredményesen felhasználhatók.

A Marton-féle egységes felelősségi tan ma már sokkal tudottabb jogászaink előtt, semmint hogy azt részletesen ismertetni kellene. Mégis érdemes legalább a teóriájának fejlődéstörténetére egy rövidke pillantást vetni, hiszen tanítása nem lezárt egészként lépett a közönség elé, hanem évtizedes gondolkodás eredményeként, amelyet folyton csiszolgatott. Az, hogy a klasszikus római jog felelősségi rendszere lényegében a károkozásért való objektív felelősség volt, de legalább is a vétkességi elvtől jóval függetlenebb, mint a jusztiinianuszi jogé, már a huszas

évek elején élesen felcsillant „*Felelőség custodiéért*” c. feltűnést keltő tanulmányában (MJSZ, 1924, kny. is: MJSZ Könyvtára 31. sz. 28 old.) Az elkezdett út folytatását, a téma kibővítését, a vétkességi felelősségi rendszer egyre határozottabb bírálatát jelentik a bonus paterfamilias-ról (1931), a büntetésről és a kártérítésről (1933), a magánjogi és a büntetőjogi szankciókról (1937), magyarul, a felelősségről németül (1926) és franciául (1935) írt és már idézett programmatikus tanulmányai, amelyekhez még számos további is csatlakozott. (*De effusis et de ictis*, J. K. 1928, 4. sz., *Veszélyes üzem*, Polg. Jog, 1931, kny. is: Polg. Jog Könyvtára 9. sz. 32 old., *A szubjektív és az objektív felelősségi elv küzdelme a francia judikaturában*, MJSZ, 1931, sz. kny. is 11 old., *Automobil-baleseti felelősség*, J. K. 1932, 44—46. sz., *Az objektív felelősség elve a Magánjogi törvénykönyv javaslatában*, M. Jogászegyl. Ért. 1933, 53—85. old., kny. is, *Objektív felelősség és jogbiztonság* (Válasz Nizsalovszky Endre cikkére.), Jogállam, 1933, 270—278. old., *Az automobilos felelőssége*, A Kerék, 1934, 9—12. sz., 1935, 11—12. sz., *Eredménykötelem*, Orsz. Ügyvéd-szöv. debreceni vándorgyűlésének naplója, 1935, 58—67. old., *Obligatio ex delicto*, Szladits Emlékkönyv, 1938, 438—444. old., *Vis major és „elháríthatatlan külső ok”*, Kolosváry Emlékkönyv, 1939, 284—299. old.) Vizsgálódásaiban olyan messzire is elmegy, hogy külföldi példák nyomán kísérleteket végez első éves hallgatóival a felelősségi tan több kérdésére vonatkozóan a tanév elején, amikor még jogérzetüket a tanultak nem befolyásolták. (*Kísérletek a laikus jogérzet kipuhítására a tárgyi felelősség kérdéseiben*, Miskolci Jogászélet, 1932, 7—8. sz., kny. is MJÉ. Könyvtára 85. sz. 16 old.)

Az alapozó részlettanulmányok eredményét szerző először a külföld elé tárta az 1938-ban megjelent és többször említett *Les fondements de la responsabilité civile* c. kötetében, míg a hazai közönség teóriája összefoglalását Szladits Károly főszerkesztésében megjelenő Magyar Magánjogban olvashatta (III. kötet, 1941: *Kártérítés*, 358—399. old., IV. kötet, 1942, *Kártérítési kötelek jogellenes magatartásból*, 781—942. old.). Mind a francia, mind a magyar munkájában megfelelő figyelmet szentelt a szovjet jognak is, olyan időben,

amikor ez ilyen formában nagyon ritkán tapasztalható bátorságnak számított.

A nagy szintézis mindenekelőtt *éles kritikában* részesíti a civiljogi felelősség különböző rendszereit, összehasonlítván a francia és a német elméletet és gyakorlatot. A kritika tüze jórészt arra irányult, hogy bemutassa a vétkességi elv fogyatékoságait (pl. a vétkesség nehéz bizonyíthatósága, a bizonyítási szükség-helyzet, a nagyvállalatoknál a felelősség elsikkadása), elvitassa a vétkesség elsődleges, uralkodó, alapelvi mivoltát, kimutatva a hatáson védekezésre elégtelenségét. A szerző ostorozza a vétkességi és az ún. objektív felelősségi rendszer *kettősségéből* fakadó egyenetlenségeket és hibákat is. Ilyen kritikai előkészítés után kerül sor a civiljogi felelősség *egységes rendszerének* („une théorie générale et unitaire”) felépítésére. A kártérítés nem más, mint — a büntetőjogi szankcióval rokon, de annál finomabb — szankció. Ha pedig szankció, akkor adva van a prevenció. A társadalomnak elsőrendű érdeke, hogy kár ne történjék. Marton elméletének *tengelyében* így a *prevenció* gondolata áll. Ezt csak kisegítő, moduláló elvként egészíti ki az *érdekelv az egyéni mérlegelésben*, az *érdekelv a társadalmi mérlegelésben* és a *kárfelosztás elve*. Bizony ez más nyelven van írva, mint ahogy mások addig nálunk erről szölgeltek.

Az új felelősségi rendszer, mint négyféle szálból szőtt ragyogó gondolati szöttek a négy felelősségi elv összhatását érzékelteti. Elsődleges és uralkodó a prevenció elve, amely a felelősséget fölfelé hajtja a vis majorig. E felelősséget két fokozaton (aktív interesse és a túlnyomó érdek elve, utóbbi a méltányosság biztosító szelepeként) korlátozhatja az érdekelv. A prevenció mint főmozgató tényezőnek s a kétféle érdek-mérlegelésnek mint szabályozó, mérséklő, a felelősségrevonás belső és társadalmi igazságossága fölött örökös elvnek a játéka adja ki a felelősség normális alakulását a konkrét esetben. Negyedik kiegészítő elvként a kárfelosztás elve járul az előzőekhez, amely különösen a kötelező szavatossági biztosítás intézményében mutatkozik meg. A rendszeri hátraszorulás sem jelenti azonban, hogy a vétkesség szempontja kiesne a felelősségi mérlegelés köréből. A prevenció elve túlterjed a vétkes-

ségen. A megelőzés követelménye azokban az esetekben a legelőkelőbb, amelyekben a cselekvőt vétkesség is terheli. A vétkességi represszió tehát területileg nem vesztett, csak az elv vesztette el a rendszert (centrális) szerepét.

Hiábavaló lenne ebben az egységes felelősségi rendszerben egyedül a szisztematikus gondolat diadalát (bár ez önmagában is igen jelentős) látni, mert nyilvánvaló, hogy az egységes felelősségi rendszer kialakítását évtizedes analízis gondolkodás előzte meg. De a vétkességi elv hátraszorításában jelentős rendszertani meggondolás is áll, amint hogy Marton Géza egyik kiemelkedő teljesítménye a szétágazó, több ezer éves gyökerekből táplálkozó, nem utolsósorban a saját széleskörű kutatásain alapuló matéria szárnyaló egységbe, szellemes szintézisbe foglalása, hiszen a különböző alapú és erősségű felelősségi szabályok tömkelegében a teoretikus éppen az egységesen átgondolt rendszert nélkülözte és hiányolta. Felelősségi rendszere a bírora bízza, hogy az okozati láncolat milyen körében állapítsa meg az okozó felelősségét és hogy az objektív alapon megállapított felelősséget bizonyos esetben mérsékelje; ezt bizonyára kevesen fogják helyteleníteni. A nagyüzemi termelésnek a felelősségi rendszerre gyakorolt hatása olyan figyelemreméltó megállapítás, amely akkor is áll, ha erről a mai értelemben véve a klaszikus római jog objektívnek nevezett felelősségi felfogása idején aligha lehetett szó. Azt sem lehet még mondani, hogy a mai magyar jogunk teljes mértékben ennek az egységes rendszernek az alapján áll. Bárki is ír azonban a jövőben a felelősség tanáról, akár idehaza, akár külföldön és ez nem kis szó, nem mellőzheti Marton Géza munkáit és meg kell birkóznia felelősségi rendszerének konstrukciójával.

Az egységes felelősségi rendszere nemcsak elméletileg szép koncepció, hanem annak nagy gyakorlati előnyei is vannak. Ezek közül hadd emeljem ki felelősségi rendszerre rugalmasságát. Ez tagadhatatlanul nagy lehetőséget biztosít a bíró számára, hogy az absztrakt szabály keretén belül a konkrét esetre illő döntést megtalálja, amikor az említett módon lehetőséget ad neki, hogy az okozati láncolat távolodó szemein ott állítsa meg a beszámítást, ahol azt a

felelősségrevonási ráció az eset körülményei között diktálja, sőt adott esetben az objektív értékelés alapján adódó mértéket a felek szociális helyzete és morális magatartása (vétkessége vagy vétlensége) szerint enyhítse vagy súlyosítsa.

Marton Gézának az utolsó tíz évre eső irodalmi murkássága abban az irányban haladt, hogy az individuális gazdasági rendszerben kialakított felelősségi tanának a szocialista rendszerben való érvényét ellenőrizze. Ez történt, mint már említve volt, az Akadémia Jogtudományi Bizottsága rendezésében 1953. február 24-én tartott előadásában (nyomtatásban nem jelent meg), valamint a budapesti Állam- és Jogtudományi Kar 1953. június 3-án tartott tudományos vitájára készített előadmányában is, legbővebben pedig az Igazságügy-minisztérium kodifikációs bizottsága által 1957-ben litografált kiadásban az érdekeltek számára közreadott nagyobb tanulmányában (*Tervezet egy polgári jogi törvénykönyv kártérítési fejezetéhez* — indokolással), melyben elméleti elgondolásait egy törvényszöveg precíz rendelkezései alakjában jeleníti meg. E munka — kibővítve — értesülésem szerint német nyelven való közreadás előtt áll s a szerző felelősségjogi kutatásait illető eredményeit összesítve tünteti fel — különös tekintettel a szocialista gondolkodás és társadalom viszonyaira. Úgyisint közlés előtt áll egy nagyobb kritikai tanulmánya három szovjet jogász (Matvejev, Joffe és Antyimonov) felelősségjogi monográfiájáról, amely mélyebb betekintést fog adni a szovjet jogtudomány állásfoglalásairól e téma fontosabb kérdéseiben.

5. Nem lenne a kép teljes, ha a tudós mellett a *professzor* arcképéről is nem ejtenék néhány szót. Inkább csak kiegészítésről beszélhetek, hiszen az eddigiek során is többször kellett foglalkoznom tanári működésével. Az ő esetében is bebizonyosodott, hogy a tanár és a tudós tevékenysége megbonthatatlan, elválaszthatatlan egységbe tartozik, a kettő szorosan összefonódik. Úgy érzem mindazzal, amit eddig írtam, a professzort is jellemeztem és hogy amit a professzort érintő vonásként említettem, az a tudósra is áll.

Nem voltam ugyan tanítványa, nem is vizsgáztam nála, csupán magántanári habilitációmnál működött közre 1941-ben, de nem tagad-

hatom, hogy enélkül is nagy hatást gyakorolt reám. Írásait gyönyörűséggel olvastam és sok előadását, majd már mint kolléga (nemcsak junior, de minor is) felszólalását nemcsak hallgattam, de élveztem is. Ismerem régi és jelenlegi hallgatóinak elbeszéléséből azt a maradandó hatást, amit rájuk gyakorolt, különösebb szuggesztivitás nélkül is vagy talán éppen ennek hiánya következtében. Úgy képelem, romanista tanáraink közül nem Albertarióéhoz, hanem Wengerehez hasonlítanak előadásai, amit nem a külsőségekre értek, hiszen Wenger a bécsi egyetem nagy auláját peripatetikus módon, végig sétálva adott elő, hanem ennek az örökszép stúdiumnak élénk, életteli példákkal megtűzdelt, lebilincselően vonzó prelegálása folytán. Nemcsak a római jogot tudta megszerettetni, hanem olthatatlan vágyat ébresztett hallgatóiban a civilizált iránt is úgy, hogy ez nosztalgia formájában megmarad akkor is, ha már más területre vetette őket a zordon sors keze.

Mindebben legnagyobb része annak az egyszerű igazságnak van, hogy Marton Géza szereti tárgyát és mestere tudományának. Sajátságos, de régi tapasztalat, hogy mindezt a kezdő jogász is egész pontosan képes megérezni. Nagyon igaz az a tanártársai által tett megállapítás, hogy „a tárgya iránt lelkesedő és a gondozására bízott ifjúság sorsát szíven viselő tanár mintaképe volt egész működése alatt. Azt, hogy kiváló pedagógus, az a tény bizonyítja mindennél világosabban, hogy a kezde alól 50 éven át kikerült hallgatók leggyengébbjei is magukkal vitték a legfontosabb alapelvek lényeges elemeit”. Így érthető, amit Marton Géza ajkáról legutóbb hallottunk a sokezernyi egykori tanítványa részéről igen gyakran jólesőleg tapasztalt rokonszenvennyilvánításról, amelyek megnyugvást adnak a horátiusi fugaces anni múlásáért.

Naturalista azonban ezen a területen sem maradt. Ezt azok a tanulmányai is bizonyítják, amelyekben különböző helyeken és időben a jogtanítás, a jogászképzés didaktikai kérdéseivel foglalkozott. (*Magánjogtanításunk kérdéséhez*, MJSZ 1924, 319—325. old., *Az egyetemi jogtanítás Európa főbb államaiban*, Felsőoktatásiügyi Egyesület Közleménye, 1926, 3—36. old., *Visszapillantás jogi oktatásunk utolsó évtizedére*, MJSZ 1927,

6. sz. 223—240. old., kny. is, *Jogtanításunk reformja*, Debreceni Szemle, 1928, kny. is, 15 old., *A debreceni egyetem része az országos jogászképzésben*, Ügyvédi Közlöny, a J. K. melléklete, 1934, 5. sz., *Hozzászólás az 1936. december 10—16-ig tartott Országos Felsőoktatásügyi Kongresszuson a jogi oktatás reformjának kérdéséhez*, Kongresszusi Munkálatok, II. 110—120. old., kny. is.) Meggondolkoztató (bár persze ennek ideiktatásától sem remélek semmit), amit az egyedül képesítő doktorátus ellenében mondott, s amellyel szemben megfelelőbbnek látott kétféle vizsgafajt kifejleszteni: egyet a tehetségesebb, a magasabb életpályákat ambicionáló ifjak részére, s egy alacsonyabbat a szerényebb tehetségű és igényű jelöltek számára. Helytelen — írta —, amikor „a doktorátust fogták be képesítő vizsgaként, amely pedig nem kenyér- (tehát tömeg-) vizsgának való, hanem szabadon hagyandó, kitüntető vizsgálatként a különösebben tehetséges, ambiciózus és tudományos érdeklődéssel is bíró kisebbség számára”. (*Visszapillantás*, kny. 11—12. old.)

A jogpedagógus és a tudós együttesen nyilatkozott meg a tankönyv-íróban is. Azt lehetne gondolni, mi sem könnyebb egy többbezeréves stúdiumból, amely tankönyvek légióival bír, a kezdők számára bevezető összefoglalást írni. Hogy ez különösen a XX. században nem így van, azt többek között e században fel lendült interpolációkritika mutatja, amelynek eredményeként a justinianuszi forrásokban interpolációkkal fedett eredeti klasszikus korabeli réteg, a bizánci fedőrétegek alatt rejlő klasszikus tartalom nagy szélességben és mélységben tárult fel. Ha némelyek túlzásba is vitték az ún. interpolációvadászatot és ha bonyolult eljárással dolgozó szövegkritika sokszor csak kisebb-nagyobb valószínűséggel kénytelen beérni, ha az

interpolációs szövegkutatás útvesztőiben néha nem is könnyű a kiigazodás, a főleg német és az olasz interpolációkritika eredményeinek figyelembevétele nélkül a ma római jog tudománya egyenesen elképzelhetetlen. Ez a körülmény egyben a korábbi tankönyveket is menthetetlenül elavultakká tette és minden egyébtől eltekintve, ez a sors jutott osztályrészül Szentmiklósi kilenc kiadásban megjelent tankönyvének is. *A római jog új tudományos szemléletét, az interpolációkritikai vizsgálódások alapvető eredményeit a hazai jogászok számára Marton Géza modern tankönyve közvetítette*, és pedig a kezdők igényeivel számolva, világos, könnyen érthető és tanulható szövegezéssel. Az 1922-től 1947-ig hat kiadásban megjelent tankönyv az oktatásban jól bevált nemcsak a debreceni egyetemen, hanem az ország többi egyetemének jogi karán is. A legjobb külföldi tankönyvekhez méltóan sorakozik és tartalmában Girard: *Manuel élémentaire de droit romain* és Sohm (— Mitteis-Wenger): *Institutionen c.* tankönyvéhez áll közel.

A római magánjog elemeinek tankönyve *Institúciók* 1957. évben revideált kiadásban, új köntösben ismét megjelent. Ez a tankönyv felveszi a versenyt a legelterjedtebb külföldi tankönyvekkel. Az az előnye is megvan, hogy a legfrissebb kutatásokat is nyomon tudta követni. A tankönyv előszavában a szerző megemlékezik arról, hogy a tankönyv revízióját mi tette szükségessé. Ezt a szerző főleg abban jelölte meg, hogy a római jog anyaga hazánkban mint szocialista jellegű államban, ezentúl a szocializmus felé fejlődő viszonyok között kerül előadásra. Már korábban is kiemelte, hogy nem igen van olyan oktatási rend a világon, mely a jogtanulótól a római jogból mélyebbreható ismereteket kívánna meg, mint azt a szovjet tanulmányi rend teszi. (Novickij és Peretyersz-kij szerkesztésében megjelent római

magánjogról írt ismertetésében, J. K. 1951. 4. sz. 215. old.; vö. az angol studens lefokozott mértékéről írtakat Schulz könyvének általa kezdeményezett magyarra fordításával kapcsolatban, J. K. 1956. 8. sz. 512. old.) Az új kiadás előszava meggyőzően fejtegeti, miért hasznos nálunk is elméleti és gyakorlati szempontból az egyszerű árutermelés történetileg kialakuló legtekélyesebb jogának a tanulmányozása.

Azok számára, akik a tanári pályát szeretik, nem új ugyan, de mégis megkapó Marton Géza vallomása a felsőoktatás szépségéről, amelyet az öregkor érthető rezignációja helyett ma is lelkesedéstől átfűtve tett a díszdoktorráavatása után. Abból indult ki, hogy a pedagógus pályát az ismert latin mondás a haragvó istenek csapásának minősítette. Ez a mondás azonban — folytatta — nem áll az egyetemi oktatásra. „Ha akadnak itt is kisebb-nagyobb nehézségek, ha az elvetett mag gyakran esik itt is köves talajra: az egyetemi oktatót ezekért dúsán kárpótolja az a számára biztosított lehetőség, hogy az ő feladata nemcsak már megüledett ismeretek mechanikus továbbítása, hanem szakmája legfrissebb eredményeinek számon tartása s lehetőleg ezek továbbvitele és általuk a jó hallgatóban a kutató szellem felébresztése és fejlesztése. Pályám gyönyörűsége volt ezek között a jó hallgatók közt a jövő professzorait kémleni.”

Félévszázadnyi derék férfimunka ezen a szép területen, párosulva a tudomány nemzetközi méretekben is jelentős előbbrevitelével, valóban megérdemelt áldása a sorsnak, amely olyan közszeretben álló tudósak jutott osztályrészül, aki ma is derült lélekkel, mosolygó szemmel, munkára készen tud visszatekinteni a megtett hosszú útra. Szívvel kívánjuk, hogy minél tovább tanítson és alkosson a magyar jogtudomány dicsőségére. Ad multos annos!

Móra Mihály

SZEMLE

A Szezei-csatorna és a nemzetközi jog

Az elmúlt év nyarán váratlan esemény híre futotta be a világot: Egyiptom államosította a Szezei-csatorna Társaságot. Ez a tény és az annak kapcsán megindult diplomáciai manőverek egész sor nemzetközi jogi problémát vetettek fel, amelyek körül nyomban élénk viták indultak meg. A nemzetközi csatornák jogi helyzetének eddig a nemzetközi jogászok által meglehetősen elhanyagolt kérdései egyszeriben az érdeklődés előterébe kerültek és ma is erősen foglalkoztatják a világ jogászait, akik nem mindig elfogulatlanul közelítik meg a felmerülő problémákat. Ez a körülmény különösen indokoltá teszi, hogy megvizsgáljuk, mi is voltaképp a Szezei-csatorna nemzetközi jogi helyzete, és mi az igazság az államosítás körül. Ahhoz azonban, hogy a Szezei-csatornával kapcsolatos kérdésekre választ adhassunk, mindenekelőtt röviden tisztázni kell, milyen álláspontot foglal el általában a nemzetközi jog a nemzetközi forgalom szempontjából nagy fontosságú csatornák tekintetében.

Az ún. nemzetközi csatornák jogi helyzetének vizsgálata arra a megállapításra vezet, hogy az univerzális nemzetközi jog nem tartalmaz kizárólag ezekre a csatornákra vonatkozó külön szabályokat. Éppen ezért a nemzetközi jog tudományában különböző kísérletek történtek arra, hogy a szóban forgó csatornákat a nemzetközi jog bizonyos más szabályai alá vonják.

Az így felállított elméletek első csoportját „tengerszoros-elméletek” elnevezéssel szokták összefoglalni.¹ Ezeket az elméleteket az jellemzi, hogy a nemzetközi csatornákat általában emberi erővel létesített tengerszorosoknak tekintik és a tengerszorosokra vonatkozó jogszabályokat analógia útján a csatornákra is kiterjesztik. Ez a próbálkozás azonban eleve eredménytelennek látszik, márcsak azért is, mert nagyon kétséges, vannak-e a nemzetközi jognak a tengerszorosokra vonatkozó egységes szabályai. Véleményem szerint Krilovnak volt igaza a

Nemzetközi Bíróság többségével szemben, amikor a Nagy-Britannia és Albánia közt folyt ún. Korfu-szoros ügyben hozott ítélethez fűzött különvéleményében tagadta ilyen egységes szabályok létét és rámutatott arra, hogy az érdekelt államok minden jelentősebb szorosra nézve egyedi szabályokat állapítottak meg, ahol pedig ez többoldalú egyezményben eddig nem történt meg, ott a parti állam, vagy ha több ilyen van, a parti államok szabályozhatják a tengerszoros jogi helyzetét.² Ennek folytán azok a kísérletek, amelyek a tengerszorosok helyzetének alapulvételével kívánják megoldani a nemzetközi csatornák problémáját, nem alapulnak a fennálló nemzetközi jogon és minden tetszetősségük ellenére sem egyebek egyes jogtudósok elgondolásainál. Alátámasztja ezt a következtetést az a tény is, hogy a „tengerszoros-elmélet” egyes hívei a nemzetközi csatornák problémájának megoldására irányuló próbálkozásaiknál nagyon is különböző eredményekre jutnak.

De nem is volna helyes, ha a nemzetközi jog azonos szabályozás alá vonná a tengerszorosokat és a csatornákat. A tengerszoros eleve adott víziút, amely az állam akaratától függetlenül jött létre és így indokolt, hogy arra a tengerek szabadságának elve kisugározzék, habár az elv a parti állam biztonsági érdekeire való tekintettel nem érvényesülhet teljes mértékben. Ezzel szemben a csatorna megépítése az állam szuverén akaratelhatározása nélkül nem lehetséges, és kétségtelen, hogy az állam akkor, amikor megengedi, hogy területének egy bizonyos részét átvágják, vagy amikor önmaga végzi el azt a feladatot, nem mond le szuverenitásáról, sőt ilyen lemondást a nemzetközi jog általánosan elismert elvei szerint vélelmezni sem lehet. De egyébként sem szolgálna a nemzetközi jog a csatornák építését azzal, ha olyan szabályt deklarálna, amely megszüntetné vagy korlátozná az állam szuverenitását a csatorna felett, hanem ezzel csak hátrálatná a nemzetközi forgalom fejlődését.

Ezzel voltaképpen el is jutottunk az elméletek másik csoportjához, amelyeket „területi elméletek” néven foghatunk össze. Ezeknek a lényege az, hogy a csatorna meg-

építése után az államterület része marad és az állam szuverenitása a területén levő csatornára is kiterjed. Az ide tartozó elméletek közti különbség főként abban áll, hogy szerzőik állításaik plasztikusabbá tétele és bizonyos szabályok levezetése végett a csatornát az államterület más-más részével azonosítják. Egyesek a csatornát a nemzeti folyókkal veszik egy kalap alá³, mások a nemzetközi folyók analógiájával operálnak⁴ és éppen a Szezei-csatorna jogi helyzetének rendezését előkészítő 1885. évi párizsi értekezleten Haan, Ausztria—Magyarország képviselője párhuzamot vont a Duna és a Szezei-csatorna között.⁵ Több nemzetközi jogász⁶ a kikötők jogi helyzetéből kiindulva próbálta a nemzetközi csatornák problémáját megoldani, de olyan nézetek is elhangzottak, amelyek szerint a csatorna az országúttal azonos helyzetben van, sőt egyesek egyszerűen vasútvonalhoz hasonlítják a csatornát. Ezzel érvelt pl. az 1885. évi párizsi értekezleten Sir Julius Pauncefote angol delegátus, aki ebből egyben a Szezei-csatorna Társaság jogi helyzetére is következtetést vont le és kijelentette: „Semmilyen tekintetben sincs különbség a Szezei-csatorna Társaság és valamely egyiptomi vasútvonalat fenntartó társaság között”. Érdekes megjegyzést fűz Pauncefote a kijelentéséhez Rheinstrom a nemzetközi csatornák jogi helyzetével foglalkozó művében, amikor rámutat arra, hogy Nagy-Britannia képviselője ilyen módon aligha a csatorna szabadságát akarta biztosítani, hanem inkább Egyiptom és ezzel Anglia jogi helyzetét igyekezett kedvezően befolyásolni.⁷ Indokolt volna, ha az angol kormány visszaidézné emlékezetébe képviselőjének annak idején elhangzott kijelentéseit.

Ami ezeket az elméleteket illeti, meg kell állapítani, hogy a csatornának az államterület különböző részeivel való azonosítása sem viszi előbbre a csatornákra irányadó jogszabályok tisztázását. A csatorna nem azonos jellegű a folyóval vagy a kikötővel és ezért az ezekre irányadó szabályok nem vihetők át minden további nélkül a csatornára.

³ Vö. Rivier: Principes du droit des gens I. kötet. Párizs, 1896. 231. old.

⁴ Lásd: Union Interparlementaire. Comptes rendus. 1913. 62. old.

⁵ Lásd: Rheinstrom, id. mű, 34. old.

⁶ Pl. Rossignol, Stoerck.

⁷ Rheinstrom, id. mű, 38. old.

¹ Vö. Rheinstrom: Die völkerrechtliche Stellung der internationalen Kanäle. Budapest, 1937. 7. kk.

² Lásd: C. I. J. Recueil 1949. 74. old.

Mindezek az elméletek tartalmaznak azonban egy helyes magot, és pedig azt, hogy a csatorna feltétlenül az állam szuverenitása alatt áll, tehát érvényes nemzetközi szerződés hiányában az állam maga szabhatja meg a csatorna használatára irányadó elveket.

A fentebb kifejtettek természetesen csak akkor tekinthetők helyesnek, ha azokat a nemzetközi gyakorlat igazolja. Álláspontunk igazolását valóban megtalálhatjuk a nemzetközi gyakorlatban. Sohasem vonták pl. kétségbe Görögország teljes szuverenitását a Korinthusi-csatorna tekintetében, és ugyanez volt a helyzet a Kieli-csatornát illetően is az első világháború befejezéséig. A Kieli-csatornán a hadihajók a versailles-i békeszerződés előtt csak diplomáciai úton beszerzett engedéllyel haladhattak át, és az első világháború alatt a csatorna csupán német hajók részére állt nyitva. A két legfontosabb csatorna, a Szezei és a Panama-csatorna tekintetében a területi állam szuverenitása ugyan nem érvényesült, ennek azonban nem elvi, hanem hatalmi oka volt. A két csatornához fűződő nagy érdekek ugyanis arra késztették a nagyhatalmokat, hogy különböző eszközökkel kivonják ezt a két csatornát az illető állam szuverenitása alól. De még itt is megtartották a szerződési formát, sőt a konstantinápolyi szerződés, amely a Szezei-csatorna jogi helyzetét szabályozza, XIII. cikkében kifejezetten hangsúlyozza a szultán szuverén jogainak sérthetlenségét.

*

Az általános elvi alapok tisztázása most már lehetővé teszi a Szezei-csatorna nemzetközi jogi helyzetének megvizsgálását és az 1956. július 26-i államosítás jogszerűségének elbírálását. A felmerülő konkrét problémák megoldásánál mindenekelőtt a csatorna létrejöttének körülményeiből kell kiindulni.

Amikor Ferdinand de Lesseps 1854-ben az egyiptomi kedivétől névre szóló koncessziót kapott a csatorna létesítésére, Egyiptom török tartomány volt, amely csak a szultán 1873. évi rendelkezése alapján nyert bizonyos fokú önállóságot és vált Törökország vazallus államává. Ezt a jogi státust Egyiptom 1882-ben történt angol megszállása sem módosította, habár ténylegesen ezzel döntő változás ment végbe Egyiptom hely-

zetében, amennyiben gyakorlatilag most a hatalmának csúcspontja felé járó Anglia uralma alá került. Ez volt a helyzet 1914-ig, az első világháború kitöréséig, amikor is Anglia egyoldalú nyilatkozattal protektorátusa alá helyezte Egyiptomot és megszüntette annak vazallus-állam jellegét. A protektorátus érvényességéhez sok szó férhet, mert a nemzetközi jog szabályai értelmében a protektorátusi viszony nem egyoldalú aktussal, hanem csupán szerződéssel létesíthető, kétségtelen azonban, hogy az 1923. évi lausanne-i szerződés ezt a helyzetet utólag legalizálta. Igaz ugyan, hogy ekkor már a protektorátus nem állt fenn, hiszen Anglia az 1922. évi nyilatkozattal Egyiptomot szuverén és független államnak deklarálta, mindamellett Anglia Egyiptom feletti tényleges uralmát továbbra is biztosította a nyilatkozat 3. pontja, amely a legdöntőbb kérdésekben való intézkedés jogát az angol kormánynak tartotta fenn és a katonai megszállást is állandósította. Még az 1936. évi angol—egyiptomi szövetségi szerződés is az angol megszállás elvi megszüntetése mellett biztosítja Anglia részére azt a jogot, hogy a Szezei-csatorna övezetben fegyveres erőket tartson, és csak az 1954. évi szerződés váltotta maradéktalanul valóra az egyiptomi nép függetlenségi törekvését.

A csatorna megnyitásakor, vagyis 1869-ben tehát Egyiptom török tartomány volt és a csatorna helyzetét semmiféle nemzetközi okmány nem szabályozta, hanem csakis a kedive által Lessepsnek kiadott 1854. és 1856. évi koncessziós okiratok.⁸ Ezek az okiratok a koncesszió időtartamát a csatorna üzembehelyezésétől, vagyis 1869-től számítandó 99 évben állapították meg és kimondták, hogy a csatorna minden megkülönböztetés nélkül, mindenki számára egyenlő feltételek mellett nyitva áll. E koncessziós okiratok rendelkezéseit azután egy 1866. évi koncessziós szerződés pontosabban körülírta és kiegészítette. Míg az eredeti koncesszióban csak kereskedelmi hajókról volt szó, addig az 1866. évi szerződés a csatornát minden hajó számára megnyitja. Jelentősek azonban a szerződésnek azok a rendelkezései is, amelyek Egyiptom területi

szuverenitásából folyó következményként kifejezetten kimondják, hogy a csatornában a rendészeti teendők az egyiptomi kormányt illetik, továbbá hogy Egyiptom a hajózás akadályozása nélkül, a csatorna tartozékaként megjelölt területen, az ország védelméhez szükséges bármely stratégiai pontot megszállhat, és hogy az egyiptomi kormány a szerződéses rendelkezések pontos végrehajtásának biztosítása végett a Társaság mellő és a munkák színhelyére külön kormánybiztost rendelhet ki.

A csatorna üzembehelyezése után tehát a Szezei-csatorna jogi helyzetét egy egyiptomi belső jogi aktus, a koncessziós okmány, illetve a koncesszió alapján létrejött Szezei-csatorna Társaság és az egyiptomi kormány között kötött magánjogi szerződés határozta meg. A csatornára vonatkozólag speciális nemzetközi jogi szabályok nem érvényesültek, és az államokat nem terhelte kötelezettség a csatornán biztosított feltétlen hajózási szabadság tiszteletbentartására. Ilyen körülmények között egyre inkább utat tört magának az a meggyőződés, hogy az egész emberiség javát szolgáló vívmányt a nemzetközi jog oltalma alá kell helyezni. Lesseps már 1856-ban, majd később ismételtén javasolta olyan nemzetközi egyezmény kötését, amelynek aláírói a hajózás szabadsága érdekében garantálnák a csatorna mindenkor semlegességét. Az egyezmény megkötésének azonban nagy nehézségek álltak útjában, főként az Egyiptom felett 1882 óta ténylegesen uralkodó Anglia részéről, amely minél kevesebb megkötöttséget óhajtott vállalni a csatornával kapcsolatban. Angliának ez az álláspontja különösen élesen nyilvánult meg a Szezei-csatorna nemzetközi statutumának kidolgozása végett 1885-ben összeült párizsi konferencián, ahol komoly nézeteltérésekre került sor elsősorban Anglia és Franciaország között. A mai helyzetben nem érdektelen annak megemlézése, hogy az ellentétek főleg a Szezei-csatorna ellenőrzése végett létesítendő bizottság kérdésében merültek fel. Anglia szerint ugyanis egyedül Egyiptom feladata lehetett a szerződési rendelkezések végrehajtásának biztosítása. Már a lord Granville angol külügyminiszter 1883. évi körjegyzékében közölt angol szerződéstervezet 6. cikke ilyen

⁸ A Szezei-csatorna jogi helyzetét szabályozó okmányok szövegére vonatkozólag lásd: The Suez Canal (A selection of documents). London, 1956.

rendelkezés felvételét javasolta, majd az 1885. évi újabb angol tervezet III. cikke kimondta: a kedive intézkedik aziránt, hogy a csatornát használó hadihajók megtartsák a szerződés rendelkezéseit. Flourens akkori francia külügyminiszternek különböző eszközökkel, különösen az Új-Hebridák helyzetének rendezésével kapcsolatban gyakorolt nyomással sikerült csak Angliát rábírnia arra, hogy lemondjon ellenvetéseiről és végül is hozzájáruljon a Szezi-csatornára vonatkozó egyezmény megkötéséhez, habár Anglia fenntartásaival voltaképp az egész szerződést illuzóriussá tette.

Ilyen előzmények után jött létre az 1888. évi konstantinápolyi szerződés, amely törvénytárunkban az 1889. évi XX. t. c.-kel nyert becikelyezést. Ennek a szerződésnek a legfontosabb rendelkezései a következőkben foglalhatók össze.

A konstantinápolyi szerződés mindenekelőtt minden kereskedelmi és hadihajó, tehát az aláíró felek és a szerződésben részt nem vevő államok hajói részére egyaránt biztosítja a szabad hajózást a csatornában, éspedig béke és háború idején egyaránt, tehát a hadviselők hadihajói is szabadon átkelhetnek. Ezt a hajózási szabadságot alátámasztja a blokádnak és minden ellenséges cselekmény tilalma. Némi kivételt biztosít azonban ezalól a X. cikk, amely szerint az említett rendelkezések nem akadályozzák meg a török szultánt, illetőleg az egyiptomi kedivét olyan intézkedések foganatosításában, amelyek Egyiptom védelmét és a közrend fenntartását célozzák. Egyiptom biztonsága érdekében korlátozza továbbá a szerződés a hadihajók állomásozását a csatorna vizein, különösen pedig a hadviselők hadihajóira vonatkozólag állít fel szigorú szabályokat, amelyek szerint azok csapatokat, lőszert és hadiszereket a csatornában nem tehetnek partra és nem is vehetnek fel. Ami a már említett ellenőrző bizottságot illeti, a szerződés olyan rendelkezést tartalmaz, hogy az aláíró hatalmak egyiptomi megbízottainak feladata lesz ügyelni a szerződés végrehajtására. Ha olyan körülmény merülne fel — mondja a VIII. cikk — amely a csatorna biztonságát és annak szabad átjárását veszélyeztetné, a megbízottak összeülnek abból a célból, hogy a tényállásra nézve szükséges megállapítások iránt

intézkedjenek. Az általuk felismert veszélyt tudatni fogják a kedive kormányával, hogy az a csatorna oltalmára és szabad használatára alkalmas intézkedéseket tegyen. A megbízottak azonban legalább egyszer egy évben mindenképpen összegyűlnek, hogy megállapítsák, helyesen folyik-e az egyezmény végrehajtása. Ezeket az összejöveteleket a török kormány által évégből kinevezett külön biztos elnöklete alatt tartják, akit távolléte esetén a kedive részéről kijelölt biztos helyettesít.

A konstantinápolyi szerződés tehát elismerfe Egyiptom, illetve a szüzerén állam, Törökország szuverenitását a csatorna területe felett, és a szerződés végrehajtásáról való gondoskodást Egyiptom, illetőleg Törökország feladatává tette. Ebbe a rendelkezésbe Anglia annál szívesebben egyezett bele, mert Egyiptom területén 1882 óta már az ő csapatai állomásoztak, és így a szerződés végrehajtása Anglia tetszésétől függött. Ez az első világháborúban hamarosan világossá is vált. Egyiptom egyébként a konstantinápolyi szerződésnek nem volt aláírója, mert politikai szerződésről lévén szó, azt csak a szüzerén állam köthette. Törökországnak a Szezi-csatorna felett gyakorolt jogait azután a versailles-i szerződés közvetlenül is Angliára ruházta, ma azonban a teljes egyiptomi szuverenitás visszanyerésével ez a rendelkezés is megdőlt, és a szerződések értelmében is egyedül Egyiptomot illeti privilegizált helyzet a csatornával kapcsolatban.

A konstantinápolyi szerződés a fentiekből kitűnőleg biztosított bizonyos ellenőrzési jogot az aláírók részére a Szezi-csatornát illetően. Ez a jogkör lényegében arra szorítkozott, hogy a létesített bizottság felhívhatta Egyiptom figyelmét a szükséges intézkedések megtételére, de maga ilyen intézkedéseket természetesen nem is foganatosíthatt. Önkéntelenül is feltűnik a hasonlóság e bizottság és az államosítást követőleg összehívott londoni konferencián előterjesztett indiai javaslatban szereplő tanácsadó bizottság között, amelynek elvét Egyiptom is hajlandó volt elfogadni, Franciaország és Anglia azonban azt elvetette. Anglia annak idején sem akarta elfogadni az ellenőrző bizottság felállítását, de egészen más okok

miatt, mint most. Míg Anglia most kevesli a tanácsadó bizottságot és a csatornát igazgató nemzetközi bizottság létrehozását követeli, addig a konstantinápolyi szerződés idején túlzottnak találta az ellenőrző bizottság gondolatát is. A különbség oka természetesen világos: 1882-ben Anglia volt a tényleges úr Egyiptomban, tehát az ellenőrzés voltaképp ellene irányult volna, ma viszont Anglia egyiptomi pozíciói megdőlték és ezek helyreállítására nyilván elégtelen volna az India által javasolt tanácsadó bizottság.

Anglia végül a konstantinápolyi szerződésben formailag elfogadta ugyan az ellenőrzést, de gondoskodott annak gyakorlati meghiúsításáról. Már az 1885. évi értekezleten, majd a végleges szerződéstervezet szétküldése alkalmával ugyanis fenntartással élt, amelyet a szerződés-kötő hatalmak tudomásul is vettek. Anglia közölte nevezetesen az érdekeltektől államokkal, hogy általános fenntartást jelent be az egyezmény rendelkezéseinek alkalmazásával kapcsolatban: 1. amennyiben azok nem egyeztethetők össze Egyiptom átmeneti és kivételes helyzetével, 2. amennyiben akadályozná az angol kormány cselekvési szabadságát Egyiptom angol megcszállásának ideje alatt. Nem kell bővebben fejtegetni, hogy ez a rendelkezés voltaképp szabad kezét biztosított Angliának a csatorna tekintetében, és lényegében mentesítette Angliát a konstantinápolyi szerződésben vállalt kötelezettségei alól, sőt Anglia tetszésétől tette függővé a Szezi-csatornában való hajózás szabadságát. Anglia magatartása következtében egyébként a konstantinápolyi szerződésnek az ellenőrző bizottságra vonatkozó rendelkezései papíron maradtak, mert a bizottság sohasem kezdte meg működését.

Ez volt a helyzet az 1904-ben megkötött angol-francia megállapodásig, amely „Entente cordiale” néven ismeretes. E megállapodás 6. cikke azt a feltűnő rendelkezést tartalmazza, hogy Anglia „a Szezi-csatornán való szabad átkelés biztosítása végett csatlakozik az 1888. október 28-i szerződés rendelkezéseihez, és hozzájárul azok hatálybaléptetéséhez. Miután a szabad átkelés ilyen módon biztosítva van, a szerződés 8. cikke 1. bekezdésének utolsó mondata és 2. bekezdése továbbra is függőben marad”.

Ebben a szövegben mindenkéltűn különösnek tűnik az a megállapítás, hogy Anglia csatlakozik a konstantinápolyi szerződéshez, illetve hozzájárul a szerződés hatálybaléptetéséhez. Különös ez azért, mert hiszen Anglia a konstantinápolyi szerződést annak idején aláírta, ratifikálta és a szerződés 1888-ban hatályba is lépett. Hogyan értelmezhető ez a kikötés? Egy német kommentátor, Monath logikus érvelése szerint Anglia ezzel Franciaország irányában lemondott az általános fenntartásról, amit az tett számára lehetővé, hogy Franciaország viszont tudomásul vette az ellenőrző bizottság működésének végleges felfüggesztését.⁹ Mindez újból bizonyítja, milyen féltékenyen ügyelt akkoriban Anglia arra, hogy a Szezei-csatorna fölött idegen ellenőrzés a leghalványabb formában se érvényesülhessen.

Ki kell azonban azt is említeni, hogy az 1904. évi megállapodás csak Anglia és Franciaország között függesztette fel a konstantinápolyi szerződés említett rendelkezéseinek érvényesülését, a szerződés többi aláíróira ellenben az nem hatott ki közvetlenül. De emellett egyes államok külön nyilatkozatban lemondtak az ellenőrző bizottsággal kapcsolatban részükre a konstantinápolyi szerződésben biztosított jogokról. Ez volt többek közt a helyzet Németország tekintetében, de kétségtelen, hogy általános hatállyal nem történt meg az 1888. évi szerződés említett rendelkezéseinek felfüggesztése. Ennek ellenére azonban nem vitás, hogy az Entente cordiale a csatornán való szabad hajózás ellenőrzésének eltemetését jelentette Anglia és Franciaország részéről, úgyhogy pl. Sibert jogosan állapítja meg ezzel kapcsolatban: a csatorna szabadsága ezután ténylegesen Anglia tetszésétől függött.¹⁰

Anglia a továbbiakban is mindig gondosan ügyelt arra, hogy minden szerződéssel kapcsolatban szabad kezét biztosítsa magának a Szezei-csatorna tekintetében. Erre irányult pl. a Briand—Kellogg paktumhoz fűzött angol fenntartás. Ez a világ olyan körzeteit említi, amelyeknek jóléte és integritása Anglia békéje és biztonsága szempontjából életbevágóan fontos és kimondja, hogy Anglia nem tűrhet el e körzetek

ügyeibe való beavatkozást, továbbá hogy e körzetek támadás elleni megvédése a Brit Birodalom számára önvédelmi intézkedés. Nem volt kétséges a Briand—Kellogg paktum aláírásakor, hogy Anglia a fenntartással kapcsolatban elsősorban Egyiptomra és a Szezei-csatornára gondolt, tehát fenn akarta tartani magának a csatorna feletti rendelkezési jogot.

Az Anglia és Egyiptom közt kötött 1936. évi szövetségi szerződés sem változtatta meg érdemlegesen a csatorna helyzetét, miután az angol csapatok továbbra is a csatornaövezetben maradtak. A lényeges változást csupán az 1954. évi szerződés biztosította, amelynek értelmében nem sokkal az államosítás előtt az angol csapatok kivonultak Egyiptom területéről és az angol megszállás most már nemcsak jogilag, hanem ténylegesen is véget ért. Ez a szerződés egyébként szintén hangsúlyozza a csatornán való hajózás szabadságát és a konstantinápolyi szerződés érvényét.

Míg a Szezei-csatorna nemzetközi jogi helyzetében az idők folyamán a fentiek szerint bizonyos nem jelentéktelen módosulások történtek, addig a Szezei-csatorna Társaság helyzete kezdettől fogva lényegében változatlan maradt. Sem a konstantinápolyi szerződés, sem a későbbi szerződések nem hoztak változást a Társaság jogi helyzetében. Nem volt természetesen jelentéktelen az a tényleges változás, amely a Társaság részvénytulajdonosai sorában végbement és amely Anglia döntő szerepét a Társaságon belül is biztosította, de ez a jogi helyzetre nem hatott ki. A Szezei-csatorna Társaság a koncessziós okmányok értelmében egyiptomi társaság, amelyre az egyiptomi jog hatálya kiterjed.¹¹ A francia André Siegfried is elismeri a nemzetközi csatornákról tartott előadásában, hogy a Társaság jogilag egyiptomi, bár hozzáteszi, hogy ténylegesen francia és ennek igazolására az igazgatóság összetételét, valamint azt a körülményt hozza fel, hogy a központi igazgatás Párizsból történik.¹² Mindez azonban nem változtathat azon, hogy a koncessziót kifejezetten egyiptomi társa-

ság kapta, amely ilyen módon nem vonhatja ki magát a koncessziós okmány rendelkezései alól. Hangsúlyozni kell egyébként, hogy annak idején az alexandriai vegyes bíróság is ismételten elismerte a Társaság egyiptomi jellegét. Ennek folytán a Társaság kezdettől fogva az egyiptomi törvények hatálya alatt állt, bár kétségtelen, hogy a Társaságnak több ízben sikerült magát kivonnia e törvények rendelkezései alól. Itt azonban nem jogi megfontolásokról volt szó, hanem arról, hogy a Társaság mögött Anglia és Franciaország állt és e két nagyhatalom tekintélyének latbavetésével rákényszerítette a gyenge Egyiptomot, hogy a Társaságnak privilegizált helyzetet engedélyezzen. Ez történt még a közelmúltban is az 1947. évi egyiptomi részvénytársasági törvénnyel kapcsolatban, amely többek közt előírta, hogy az egyiptomi társaságok igazgatóságának legalább 40 %-ban egyiptomiakból kell állnia, az alkalmazotti létszám $\frac{3}{4}$ -ének és a munkáslétszám 90%-ának egyiptomiakból kell összetevődni. A Társaság e törvénnyel kapcsolatban sem vonta kétségbe jogilag egyiptomi jellegét, de funkcióinak speciális jellegére és a koncessziós szerződésre való hivatkozással vitatta a törvénynek reá való alkalmazhatóságát. Végül is az erőviszonyokra való tekintettel 1949-ben megállapodás jött létre a Társaság és az egyiptomi kormány között, amely a Társaság álláspontjának elvi elismerése nélkül gyakorlatilag eleget tett a Társaság kívánságának.

Goldman dijoni professzor a Szezei-csatorna Társaság helyeslésével a fentiekben említettek felül még egyéb érvekkel is igyekszik igazolni, hogy a Társaság nem egyiptomi, hanem nemzetközi jellegű.¹³ Goldman szerint három kritérium határozhatja meg valamely társaság honosságát: a társaság létesítésénél követett szabályok, a székhely vagy a társaság felett gyakorolt ellenőrzés, és ki akarja mutatni, hogy egyik alapján sem áll fenn az egyiptomi honosság. A jelen esetben azonban nem lehet ezekből a nemzetközi magánjogban valóban alkalmazott kritériumokból kiindulni, éspedig azért nem, mert a Szezei-csatornára vonatkozó koncessziót alexandriai székhelyű és az egyiptomi törvények

⁹ Monath: Die Rechtslage am Suezkanal. Kiel, 1937. 56—57. old.

¹⁰ Lásd Sibert: Traité de droit international public. I. kötet. Párizs, 1951. 769. old.

¹¹ Lásd az 1866. évi koncessziós szerződés 16. cikkét.

¹² A. Siegfried: Les canaux internationaux et les grandes routes maritimes mondiales. Recueil des Cours, 74. kötet. Párizs, 1949. 33. old.

¹³ Lásd: Le Monde, 1950. október 4.

hatálya alatt álló társaság kapta. Ha ez a társaság a koncessziós szerződés eme rendelkezéseit nem tartja magára nézve kötelezőnek, akkor jogosan lehet vele szemben azzal érvelni, hogy a koncesszióban nyert jogokra sem hivatkozhatik.

De Goldman érvei még helytálló voltak esetén is csak arra volnának jók, hogy a Szezei-csatorna Társaság francia vagy francia—angol jellegét igazolják, ez pedig önmagában nem elég az államosítás jogtalanságának megalapozására. Ezért a dijoni professzor továbbmegy és kijelenti: itt közvetlenül a nemzetközi jogrendtől függő nemzetközi társasággal állunk szemben, jóllehet a sajátmaga által hirdetett előbbi kritériumok azt egyáltalán nem igazolják.¹⁴ Megjegyzi ugyan, hogy ez a fogalom szerinte is új, és még csak kialakulóban van, de mindenesetre leszögezi, hogy olyan társaságról van szó, amellyel szemben egyetlen államnak sincs kizárólagos jogköre. Goldman professzor tehát voltaképp a „Völkerrechtsunmittelbarkeit” jól ismert elméletét próbálja alkalmazni a Szezei-csatorna Társaságra, ami lényegében annyit jelent, hogy a Társaságot mintegy szuverén nemzetközi jogalannak minősíti.

Nem kell bővebben fejtegetni, mennyire hibás ez a felfogás. A koncessziós szerződés alapján létesült társaság, Lesseps alkotása nem lehet nemzetközi jogalany, mert ilyen jellegű jogalanyokat a nemzetközi jog nem ismer, tehát a társaságnak valamilyen nemzeti jogrend uralma alatt kell állnia, ez a jogrend pedig nem lehet más, mint az egyiptomi, miután a koncessziós szerződés ilyen értelmű rendelkezést tartalmaz.

A Szezei-csatorna Társaság jogállásán a konstantinápolyi szerződés sem változtatott. Ez a szerződés három ízben említi a Szezei-csatornára vonatkozólag adott koncessziót, illetve a Csatorna-Társaságot: először a praeambulumban, amikor hangsúlyozza, hogy a hatalmak ezzel a szerződéssel biztosítani óhajtották a szabad hajózást a csatornában és ilyen módon ki akarták egészíteni a koncessziós firmában megállapított hajózási rendet; másodszor a 2.

cikkben, amikor is kimondja, hogy a szerződő felek tudomásul veszik a kodiye által a Szezei-csatorna Társasággal szemben az édesvízi csatorna tekintetében vállalt kötelezettségeket, tehát ez az utalás nem is a tulajdonképpeni Szezei-csatornára vonatkozik; harmadszor a 14. cikkben, amelynek értelmében a konstantinápolyi szerződés rendelkezései a Szezei-csatorna Társaság koncessziójának lejártá után is hatályban maradnak. E rendelkezések egyike sem létesít szerves kapcsolatot a konstantinápolyi szerződés és a koncesszió, illetve a Szezei-csatorna Társaság közt, sőt a 14. cikk kifejezetten utal az ilyen kapcsolat hiányára akkor, amikor hangsúlyozza a koncesszió és a konstantinápolyi szerződés érvényességi időtartamának egymástól való függetlenségét.¹⁵

*

A csatorna és a Társaság jogi státusának az eddigiekben történt tisztázása lehetővé teszi az 1956. július 26-i államosítás által teremtett helyzet nemzetközi jogi megítélését. Ezen a napon mindössze annyi történt, hogy Egyiptom a 285. számú törvénnyel államosította a Szezei-csatorna Társaságot. A nyugati hatalmak nyomban a nemzetközi jog súlyos megsértésével vádolták Egyiptomot, de attól már óvakodtak, hogy pontosabban körülírják, tulajdonképpen a nemzetközi jognak milyen szabályán esett ezzel sérelem. Guy Mollet francia miniszterelnök pl. a Daily Heraldnak adott interjúban azt állította, hogy Egyiptom „a kötött megállapodások semmibe vételével” önkényesen elkobozta a csatornát. Majd szeptember 30-i beszédében egyszerűen kijelentette: „Nasszer ezredes szándékosan megsértette a nemzetközi jogot azzal, hogy egyoldalúlag, a szabad forgalmat szavatoló hatalmakkal való előzetes megállapodás nélkül, hatalmába kerítette a Szezei-csatornát.”¹⁶ Ezekből a kijelentésekből minden konkrétum hiányzik.

¹⁴ A Szezei-csatorna Társaság a Le Monde 1956. október 10-i számában közzétett nyilatkozatában a praeambulum alapján próbálkozik kapcsolatot teremteni a koncesszió és a konstantinápolyi szerződés között annak bizonyítása végett, hogy az államosítás egyben a konstantinápolyi szerződés megsértését is jelentette, ezt az álláspontot azonban az 1888. évi szerződés szövege egyáltalán nem támasztja alá, sőt a fentiekből kitűnően a szöveg éppen a két okmány önállóságát dokumentálja. Hasonlóképpen alaptalan volt Kilmuir angol lordkancellárnak a Lordok Házában elhangzott megállapítása, amely szerint a koncessziós szerződés 1888. óta a nemzetközi közjog részévé vált.

¹⁵ Le Monde, 1956. október 2.

Többször elhangzott az a kijelentés, hogy az államosítás sérti a konstantinápolyi szerződést. Erre utalt a Biztonsági Tanácshoz intézett angol—francia levél is, amely a Szezei-csatorna államosítása folytán előállt helyzet megvitatása végett a Tanács összehívását kérte.

Az angol—francia levél szerint az egyiptomi kormány véget vetett a Szezei-csatorna nemzetközi igazgatási rendszerének, amelyet az 1888. évi egyezmény megerősített és kiegészített. Ezek a megállapítások azonban egyszerűen figyelmen kívül hagyják a jogi helyzetet. A konstantinápolyi szerződés nem erősíthette meg és nem egészíthette ki a csatorna nemzetközi igazgatási rendszerét, mert ilyen rendszer sohasem volt. A csatorna sohasem állt nemzetközi igazgatás alatt, mert a Csatorna-Társaságot nem lehetett nemzetközi szervezetnek tekinteni. Amint láttuk, a Társaság jogilag egyiptomi, ténylegesen angol—francia társaság volt, amely semmiféle biztosítékot sem nyújthatott a nemzetközi igazgatásra vonatkozólag. A hajózás szabadságát csakis a területi állam, vagyis Egyiptom, illetve az azt megszálló hatalom, tehát Anglia biztosíthatta, de nemzetközi igazgatásról szó sem volt.

De egyébként sem sérti az államosítás a konstantinápolyi szerződés rendelkezéseit. A konstantinápolyi szerződés lényege a csatornában való szabad hajózás biztosítása és a csatorna bizonyos semlegesítése háború esetére. Ezek az elveken az államosítással nem esett sérelem. Egyébként maguk a nyugati hatalmak sem vonhatják kétségbe, hogy az államosítástól az angol—francia agresszióig Egyiptom mindent megtett a csatorna forgalmának zavartalan biztosítása érdekében, és még a nyugati révkalauzok visszahívása folytán beállt nehéz helyzetben is gondoskodott a zökkenőmentes üzemről.

Több alappal lehetne hivatkozni arra, hogy az államosítás ellentétes a firmában adott koncesszióval. De ezzel már letérünk a nemzetközi jogi síkról és az állam belső jogának sábjára térünk át. Márpedig nem lehet vitás, hogy az állam belső joga értelmében visszavonhatja azt a koncessziót, amelyet saját elhatározásából adott. Még a külföldi társasággal kötött koncessziós szerződés sem nemzetközi egyezmény, vagyis nem

¹⁴ Goldman a társaság nemzetközi jellegének megállapításához egészen önkényesen elégnak tartja az alaptöke és az igazgatási szervek összetételét, valamint a társaság tevékenységének tárgyát és kihatásait. Ennek az álláspontnak az elfogadása a társaságok egész sorát helyezné közvetlenül a nemzetközi jogrend alá.

létesít a koncessziót adó állam és a társaság honossága szerint illetékes állam között nemzetközi jogviszonyt. Ezt a tételt a Nemzetközi Bíróság is leszögezte az Angol—Iráni Olajtársaság ügyében.¹⁷ Még kevésbé lehet azonban a nemzetközi jog alapján elbírálni azt a jogviszonyt, amely a koncessziót nyújtó állam és az ezen állam honosságával rendelkező részvénytársaság közt jön létre. A koncesszió visszavonása tehát semmiképpen sem ütközhetik a nemzetközi jogba.

Ami a részvények államosítását illeti, ma már a burzsoá nemzetközi jogászok sem vitatják, hogy az ilyen államosítás nem ellentétes a nemzetközi joggal, hanem az az állam belső joghatósági körébe tartozik. A burzsoá nemzetközi jogászok többsége szerint azonban a nemzetközi jog kötelezi az államot a külföldiek tulajdonában levő vagyontárgyak, tehát a jelen esetben a részvények államosítása folytán felmerült kár megtérítésére. Anélkül, hogy ennek a tételnek a tárgyalásába itt belemennénk, csak annyit kell megjegyezni, hogy Egyiptom kezdettől fogva hajlandó volt a teljes kártalanításra, a Biztonsági Tanács ülései során lerögzített hat tárgyalási elv értelmében pedig készen mutatkozott a Szezei-csatorna Társasággal való jogvitákat nemzetközi bírások útján elintézni. Ezt az egyiptomi kormánynak a Szezei-csatornára vonatkozó deklarációja újból lerögzítette. Ilyen körülmények között tehát az államosítás ténye semmi esetre sem sérti a nemzetközi jogot.

Ezt már egyes nyugati jogászok is kénytelenek elismerni. Nagyon érdekes ebből a szempontból R. de Geouffre de La Pradelle cikke,¹⁸ amely túlnyomó részében világos jogi érveléssel mutatta ki, hogy Egyiptom az államosítási intézkedéssel nem sértette meg a fennálló nemzetközi jogot. Különösen ki kell emelni La Pradelle-nak azt a megállapítását, amely szerint Egyiptomnak joga volt államosítani egy egyiptomi társaságot, még ha annak külföldiek is a részvényesei, anélkül, hogy ezzel bármiképpen megsértette volna a konstantinápolyi szerződést.

Ezzel La Pradelle helyesen utalja az államosítás kérdését az állam belső joghatósága körébe és ebből a konkrét esetben is helyes követ-

keztetést von le. Nem így járt el valamivel La Pradelle cikke előtt egy másik francia jogász, Anselme-Rabinovitch, aki ugyan alapjában szintén elismeri, hogy az államosítás az állam elvitathatatlan joga, de jogászai akrobatamutatvánnyal arra a következtetésre jut, hogy ha olyan koncessziós társaságról van szó, amely az egész nemzetközi közösség érdekeit kielégítő nemzetközi közszolgálatot lát el, az államosításhoz valamennyi érdekelt állam hozzájárulása szükséges.¹⁹ Mondani sem kell, hogy ezt az álláspontot a nemzetközi jognak semmiféle szabálya sem támasztja alá és nyilván a területi állam szuverenitásának súlyos megsértését jelentené, ha más államok bírálhatnák el, hogy mikor kell az ő hozzájárulásuk az államosítás eszközléséhez.

La Pradelle jogilag jól megalapozott cikke egyébként a Társaság és annak emberei körében nagy felháborodást keltett. Roger Pinto, a párizsi egyetem jogi karának professzora többféleképpen próbálta megindokolni az egyiptomi jogsértést. Cikkében²⁰ mindenképp azt igyekszik bizonyítani, hogy már a kedive által a firmában a csatornában való szabad hajózásra vonatkozólag vállalt kötelezettség nemzetközi jellegű volt és a kötelezettség teljesítésének ellenőrzését csak a csatorna nemzetközi igazgatása biztosítja. Ez az érvelés kétszeresen hamis: egyrészt a firmában tett kijelentés 1888-ig, a konstantinápolyi szerződés megkötéséig nem nyert nemzetközi hatályt, másrészt a csatorna sohasem állt nemzetközi igazgatás alatt és a jogilag egyiptomi, de ténylegesen angol-francia társaság szerepe semmilyen körülmények között sem minősíthető nemzetközi igazgatásnak. Pinto emellett különböző kapcsolatot próbál teremteni a koncessziós firmának és a konstantinápolyi szerződés között; a kapcsolat hiányát már a fentiekben igyekeztünk kimutatni. Végül még egy furcsán hangzó érv: ha — mondja Pinto professzor — az államok megvédehetik azoknak a részvényeseknek az államosítás által sértett jogait, akik az ő honosaik, akkor még inkább megvédehetik a Szezei-csatorna nemzetközi rendjének fenntartására irányuló jogukat. Ez az érv azonban nagyon is

átlátszó: ahhoz, hogy az államok akár állampolgáraik jogait, akár saját jogaikat megvédehessék, az szükséges, hogy ilyen jogok valóban fennálljanak és hogy ezeket a jogokat sérelem érje. Ha a részvényeseket a Szezei-csatorna Társaság államosítása folytán kár érne, az érdekelt államok gyakorolhatnák a diplomáciai védelmet, de Egyiptom ezen a téren köztudomás szerint a legmesszebbmenő előékenységet mutatta és minden kár megtérítésére hajlandó volt. Ugyanígy megvédehetnék az államok a csatorna szabad használatára vonatkozó saját jogukat, ha ezt a jogot sérelem érne. De ezt a jogot nem azzal éri sérelem, hogy a csatornára vonatkozó koncessziót elvonják a Társaságtól, mert az érdekelt államokkal szemben Egyiptom sohasem vállalt kötelezettséget arra, hogy a csatorna üzemeltetését a Szezei-csatorna Társaság fogja végezni, hanem csak akkor, ha Egyiptom akadályozná a hajózás szabadságát. Ebben az esetben a nyugati hatalmak valóban jogosultak lennének jogaik védelmében fellépni.

Végül néhány szót kell még szólni a Csatorna Használók Szövetségéről, amelyet az államosítást követően összehívott második londoni értekezlet hozott létre, de amelyről ma már nem is hallani. Az annak idején kiadott nyilatkozat értelmében a Szövetség feladata lett volna, hogy megkönnyítse a szezei kérdés végleges megoldását, segítse tagjait a csatorna használatához fűződő jogaik gyakorlásában, elősegítse a csatornán való átkelés biztonságát és zavartalanságát s beszédje a Szezei-csatornán áthaladó hajók által fizetendő díjakat. Ez a jogkör, amellyel a Szövetséget megalakító államok azt Egyiptom hozzájárulása nélkül felruházni óhajtották, durva beavatkozást jelentett Egyiptom jogkörébe, mert annak alapján a Szövetség az egyiptomi szuverenitás alatt álló csatornán szuverén jogokat gyakorolt volna. Az eredeti elgondolás szerint a Szövetség voltaképp nemzetközi jogalany lett volna, ilyen jogalany létesítéséhez azonban a londoni értekezleten részt vett 18 államnak nem volt joga. A Csatorna Használók Szövetsége nem volt egyébként tekinthető, mint az abban résztvevő államok meghatalmazottjának, amely meghatalmazásának keretei között csupán tárgyalásokat

¹⁷ Lásd C. I. J. Recueil 1952. 112. old.

¹⁸ Lásd: Le Monde. 1956. szeptember 27.

¹⁹ Le Monde, 1956. szeptember 16.

²⁰ Le Monde, 1956. október 8.

folytathatott volna Egyiptommal, a Szezei-csatorna jogi helyzetének közös megállapodással való rendezése végett.

Az időközben Egyiptom ellen elkövetett angol—francia agresszió kudarca újból világosan a közvélemény elé tárta, hogy a Szezei-csatorna kérdésének esetleges újabb rendezése csakis egyenjogú tárgyalások alapján lehetséges. E tárgyalások kiindulópontja nem lehet más, mint az egyiptomi kormány által a Szezei-csatornára vonatkozólag kiadott deklaráció, amely ismét hangsúlyozza a hajózás szabadságát a Szezei-csatornában, és kiemeli Egyiptomnak a csatorna használata tekintetében érdekelt többi állammal való együttműködés iránti készségét. Ez a deklaráció alapjául szolgálhat majd a Szezei-csatornára vonatkozó újabb nemzetközi egyezménynek, amely hivatott lesz arra, hogy az összes érdekeltet hozzájárulásával a már csaknem hetvenesztendősi konstantinápolyi szerződés helyébe lépjen.

Haraszi György

Vita a jogfogalomról a szovjet jogelméletben

Az SZKP XX. Kongresszusának a társadalmi, politikai és kulturális életre gyakorolt történelmi (s e jelző a jelen esetben valóban helytálló és mentes mindenféle frázisszerű elkoptatottságtól és banalitástól) hatása a szovjet állam- és jogtudományokban általában és az állam- és jogelméletben különösen sem maradt eredmény nélkül. Az SZKP XX. Kongresszusának jelentőségét a szovjet állam- és jogelméletben nem az eddig, hasonló eseményekkel kapcsolatosan megszokott, obligát, kommentáló és magyarázgató cikkek és tanulmányok sokszor már fárasztóan unalmas sorozatában mérhetjük le (s ez a jelenség már maga is a XX. Kongresszus szellemének kétségtelen eredménye), hanem azokban a tanulmányokban és értekezésekben, amelyek megértve a világ proletariátusa, a marxista—leninista munkáspártok és az egész emberiség számára nagyfotosságú tanácskozás szellemét és célkitűzéseit, az állam- és jogelmélet kutatásainak körében, e tudomány legfontosabb problémáit véve bonckés alá, kísérlik meg a XX. Kongresszus megjelölte és nyújtotta lehetőségeket és feladatokat megvalósítani. E feladatok homlokterében a

szocialista törvényesség maradéktalan megvalósításának felmérhetően jelentőségű gyakorlati követelménye áll. Mi sem természetesebb, minthogy az egész szovjet jogtudomány, és így az állam- és jogelmélet is úgy fog a különböző kérdések tudományos kidolgozásához, hogy ezzel a szocialista törvényesség megtartása és megszilárdítása feladatának megoldását segítse elő.

Az SZKP XX. Kongresszusának a tudományok fejlődését ösztönző hatását mutatják azok a szenvedélyes polémiák, amelyek az állam- és jogelmélet alapvető kérdéseiről: a *jogviszonyról*,¹ a *jogrendszer tagozódásáról*,² s ezekkel összekapcsoltan a *jog lényegéről*, *fogalmáról*,³ a szovjet jogtudományban folynak. E viták egyik érdekese sajátossága, hogy végső kimenetelükben mindig a jog lényegének, fogalmának meghatározásához mint problémához jutnak el. Ez már egyben azt is jelzi, hogy a jog fogalmának a marxista állam- és jogelmélet által eddig kidolgozott meghatározása nem teljesen kielégítő, s helyességével szemben nemegyszer komoly kifogások merülnek fel.

A jog lényegének, fogalmának meghatározásával kapcsolatosan a szovjet jogtudomány létezése során mindvégig viták folytak, s ez a polémia — mondhatni — csak az 1930-as évek végétől, az SZKP XX. Kongresszusát megelőző időig szunnyadt látszólag, kihunyt parázsként a rászórt hamu alatt, hogy most ismét a fogalmakat megtisztító lángra lobbanjon. Ismeretes, hogy a szocialista jogelméletben a jog lényegéről az 1920-as években indult meg a vita, amelynek központjában a jog „normatív” és „szociológiai” jellegének kérdése állt. Sztucska és Pasukánisz Reiszner pszichológiai, intuitív elméletével szemben a marxista klasszikusok tanításait vulgárisan értel-

mezve, a jogot a társadalmi viszonyok rendszereként fogták fel, s ezzel a jog norma-oldalát háttérbe helyezték, a jog normatív jellegének kevés figyelmet szenteltek. Ezzel szemben Visinszkij a jog norma-jellegére, a jogszabályi oldalra helyezte a hangsúlyt, s a jogot — lényegében — mint az uralkodó osztály akaratát kifejező, az állam által alkotott vagy szankcionált magatartási szabályok összességét határozta meg. A szovjet jogelméletben jelenleg új, az eddigi törekvéseket szintetizáló, harmadik irányzat látszik kialakulóban lenni, mely nézet a jog fogalmát úgy gondolja helyesen meghatározni, hogy mind a jogszabályokat, mind a jogviszonyokat a jog fogalmi elemévé teszi, s ezzel a jog társadalmi és normatív oldalát egyaránt megragadja. A szovjet jogelméletben a jog lényegéről, fogalmáról zajló vita éppen e történeti vázlatban jelzett probléma megoldásához igyekszik közelebb kerülni. A következőkben megkísérelm e polémia főbb kérdéseiben kifejtett álláspontokat néhány kommentáló és bíráló megjegyzés kíséretében összefoglalni.

1. A jogi felépítmény és a jog azonossága

A jog fogalmával kapcsolatosan felmerült és vitatott egyik lényeges kérdés; a jogi felépítmény és a jog azonosságának problémája. Sz. F. Kecsekjan, a jogszabály és a jogviszony összefüggésével foglalkozó tanulmányában,⁴ mondanivalója lényegét jelentő azon tétel kifejtése során, hogy „a jogviszonyok a jogszabály a maga hatályosulásában, megvalósulásában”⁵, — arra a következtetésre jut, hogy nemcsak a jogszabály intézmény, hanem a jogviszony is, amely nélkül a jogszabályok nem maradhatnak fenn, mert a jogszabályok a konkrét alanyi jogokban és kötelezettségekben, a jogviszonyokban realizálódnak. „A jogi felépítmény nem merül ki a jogszabályok rendszerében, az a jogszabályok alapján létrejövő jogviszonyok egész hálózatát is magában foglalja.”⁶ „Csak a jogszabályok megvalósulásukban, a konkrét jogokkal, kötelezettségekkel, a jogviszonyok hálózatával együtt alkotják a jogi intézményt...”⁷

¹ Lásd: A Szovjetunió Tudományos Akadémiája A. J. Visinszkijről elnevezett Jogi Intézetben 1956. februárjában a jogviszonyról folytatott vitát. Szov. gosz. prav. 1956. 3. sz.; Sz. F. Kecsekjan: Jogszabályok és jogviszonyok. Szov. gosz. prav. 1956. 2. sz.; N. G. Alexandrov: Törvényesség és jogviszonyok a szovjet társadalomban. M. 1955. oroszul.

² Lásd: A Szov. gosz. prav. 1956. 8., 9., 10. sz. 1957. 1., 2., 3. számokban folyó vitát a jogrendszer tagozódásáról.

³ A jogfogalommal kapcsolatos polémia anyaga a következő cikkekben található meg: Sz. F. Kecsekjan: Jogszabályok és jogviszonyok. Szov. gosz. prav. 1955. 2. sz.; A. A. Piontkovszkij: Az általános állam- és jogelmélet néhány kérdése. Cikkgyűjtemény. 1956. 3. sz.; N. G. Alexandrov: A jogi és a termelési viszonyok a szovjet társadalomban. Voproszi filozofii. 1957. 1. sz.; I. E. Farber: A jogfogalom kérdéséhez. Szov. gosz. prav. 1957. 1. sz.; A. K. Sztalgevis: A szocialista jogviszony-elmélet néhány kérdése. Szov. gosz. prav. 1957. 2. sz.

⁴ Sz. F. Kecsekjan: Jogszabályok és jogviszonyok. Szov. gosz. prav. 1955. 2. sz.

⁵ Sz. F. Kecsekjan: id. cikk, 24. old.

⁶ Sz. F. Kecsekjan: id. cikk, 27. old.

⁷ Sz. F. Kecsekjan: id. cikk, 27. old.

A. A. Piontkovszkij gondolatokban gazdag cikkében, amelyet az általános állam- és jogelmélet néhány kérdéséről írt,⁸ csatlakozik Kecsekjan álláspontjához, és a jogszabályokon kívül a jogviszonyokat is a jogi felépítmény alkotó részének tekinti, mert a jogszabályok és a jogviszonyok egységes egészet alkotnak.⁹

I. E. Farber „A jogfogalom kérdéséhez” c. tanulmányában,¹⁰ melyben kizárólag Piontkovszkij cikkének a jogfogalommal kapcsolatban kifejtett nézeteivel foglalkozik — jöllehet utal arra, hogy Piontkovszkij dolgozatában ezt teljesen világosan nem fejezi ki — azt állítja, hogy Piontkovszkij szerint a jogi felépítmény és a jog azonos fogalmak.¹¹ Miután ezt a — véleményem szerint — Piontkovszkij cikkében nem található tételt neki imputálja, Piontkovszkij állítólagos megállapítását felületes bírálatban részesíti. Eme jogelméleti fantom elleni polémiája során kifejti, hogy a jogot nem szabad azonosítani a jogi felépítménnyel. A jogi felépítmény jogi nézetek és intézmények összessége; a jogi intézmények körébe nemcsak a jogszabályok, hanem a jogviszonyok, a törvényesség, a jogrend, a jogszolgáltatás, az ügyészi felügyelet stb. is beletartoznak. A jogi felépítmény mindegyik része szoros összefüggésben van a többivel, de „a jogi jelenségeknek ebből a szoros kapcsolatából egyáltalán nem következik, hogy ezeket össze lehet keverni. A joghoz a szovjet jogászok többsége csak az állam által alkotott jogszabályokat, de nem az egész felépítményt sorolják.”¹²

Mint az a fenti nézetek ismertetéséből kiténik, abban mindegyik szerző egyetért, hogy a jogviszonyok a jogi felépítmény intézményeinek körébe tartoznak, azaz, hogy a jogi felépítmény intézményi részét nemcsak a jogszabályok alkotják. A jogi felépítmény elemeinek vizsgálatában legtovább Farber jut el, aki helyesen állapítja meg, hogy a jogi felépítmény intézményi részébe a jogszabályon és a jogviszonyon kívül egyéb jogi jelenségek is beletartoznak. Bár azt, hogy a jog és a jogi felépítmény fogalmai azonosak, a vita során

senki sem állította, Farber mégsem teljesen jogtalanul és alaptalanul veti fel ezt a kérdést. A jogi felépítménybe a jogi jelenségek széles köre, az uralkodó osztály jogi nézetei és intézményei mind beletartoznak. A probléma a következő: vajon létezik-e a jogi felépítmény, a felépítmény jogi része és ennek meghatározása, valamint van-e egy másik jelenség a jog és ennek meghatározása a jogfogalom? A jogi felépítmény fogalmának meghatározása abban áll, hogy kimerítően felsoroljuk, mely jelenségek tartoznak a jogi nézetek és intézmények körébe, a jog fogalma pedig a jogi felépítményen belül a jogi jelenségek szűkebb körét kell hogy megragadja, avagy a jog fogalmának meghatározása tulajdonképpen a jogi felépítmény lényegét kell hogy kifejezze? Mind Kecsekjan, mind Piontkovszkij szerint a jogszabály és a jogviszony együttesen jelentik a jog, mint társadalmi, felépítményi jelenség lényegét, mert a jogszabály és a jogviszony szoros kapcsolata, egysége a jogszabálynak a jogviszonyokban történő realizálódása, az, hogy a jogszabály a maga társadalmi szerepét a jogviszonyokon keresztül valósítja meg, jelenti azt a lényeges magot, amelyre a többi jogi jelenség épül és amely a többi jogi jelenség lényegét kimeríti (törvényesség, jogrend stb.). Ezt az ezekkel a problémákkal foglalkozó különféle tanulmányok is szemléltetően igazolják.¹³ Farber viszont élesen elhatárolja a jogi felépítmény és a jog fogalmait egymástól, mert a jog a jogszabályok összessége, míg a jogi felépítmény a jogszabályokon kívül a jogi jelenségeknek még egész sorát felöleli.

2. A jog társadalmisága ; a jogszabály realizálódása

A jogszabály és a jogviszony összefüggésének problémája vezet el a jogfogalommal kapcsolatos vita központi kérdéséhez. Mindenekelőtt a jog társadalmisága merül fel problémaként. Ismeretes, hogy Sztucska és Pasukánisz jogfelfogása éppen azért tévedt helytelen irányba, mert mindketten a jog társadalmiságát csak a jogviszonyok vonatkozásában látták, a jogszabályt nem tartották társadalmi jelenségnek, intézmény-

nek. A most folyó polémiában ez a kérdés ismét felmerül. Mind Kecsekjan, mind Piontkovszkij azon az állásponton vannak, hogy a jogszabály csak a jogviszonyokkal együtt jelent valódi társadalmi jelenséget, jogi intézményt. Piontkovszkij egészen élesen és világosan exponálja ezt a problémát, amikor a „van” és a „kell” újkanti dualizmusát bírálva, a materialista dialektika lehetőség és valóság kategóriáihoz fordul, hogy a jog társadalmiságát megmagyarázza. „A materialista dialektika lehetőség és valóság kategóriái megmagyarázzák, hogy a társadalmi lét hogyan hozza létre a jogot mint a Sollen kategóriájába tartozó jelenséget és hogy az hogyan válik reális valósággá, az emberek társadalmi viszonyaivá.”¹⁴ Még nyilvánvalóbban kiténik ez Kecsekjan tanulmányából, mely szerint a jogszabályok csak megvalósulásukban, konkrét jogokkal és kötelezettségekkel, a jogviszonyokkal együtt alkotnak jogi intézményt.¹⁵

A kísérlet a jog társadalmiságának ilyen megragadására még egy problémát involvál. A kérdés így merül fel: a jogszabály önmagában jelenti-e a jogot, avagy a jogszabály és a jogviszonyok kölcsönös kapcsolata olyan feltételezettviszonyt jelent, mely szerint a jogszabályok nem lehetségesek jogviszonyok nélkül, a jogot csak a jogszabályok a jogviszonyokkal együtt teszik ki? Röviden: jog csak azoknak a jogszabályoknak az összessége-e, amelyek jogviszonyokban, alanyi jogokban és kötelezettségekben realizálódnak, vagy a jogszabályok önmagukban kimerítik a jog fogalmát? Mind Kecsekjan, mind Piontkovszkij beleütközik ebbe a problémába, és a jogszabály és jogviszony összefüggésének elemzésével kapcsolatosan megkísérli megoldását. Kecsekjan jogviszony felfogásából azt a következtetést vonja le, hogy „a jogszabály nem maradhat fenn a konkrét személyek jogaiban és kötelezettségeiben, a jogviszonyokban való megtestesülés nélkül.”¹⁶ Ebből nyilvánvaló, hogy a jogviszonynak a jogszabály, a jogszabálynak pedig a jogviszony létezési feltétele. Ugyancsak erre mutatnak a jog társadalmiságával, intézmény voltával kapcsolatosan adott — előbb említett — fejtegetései.

⁸ A. A. Piontkovszkij: Az általános állam- és jogelmélet néhány kérdése. Cikkgyűjtemény, 1956. 3. sz.

⁹ Piontkovszkij: id. cikk, 103. old.

¹⁰ I. E. Farber: A jogfogalom kérdéséhez. Szov. gosz. prav. 1957. 1. sz.

¹¹ I. E. Farber: id. cikk, 39. old.

¹² I. E. Farber: id. cikk, 40. old.

¹³ Lásd: N. G. Alexandrov: Törvényesség és jogrend a szocialista társadalomban. Cikkgyűjtemény. 1955. 10. sz.; N. G. Alexandrov: Törvényesség és jogviszonyok a szovjet társadalomban. M. 1955. oroszul stb.

¹⁴ A. A. Piontkovszkij: id. cikk, 103. old.

¹⁵ Sz. F. Kecsekjan: id. cikk, 27. old.

¹⁶ Sz. F. Kecsekjan: id. cikk, 27. old.

Kecsekjan ugyan a jog fogalmának kérdését nem veti fel, de a jog társadalmi intézmény voltának, valamint a jogszabály és a jogviszony összességének elemzése során arra a következtetésre jut, hogy a jog a jogszabályok és a jogviszonyok egységét jelenti.

Piontkovszkij helyeselve Kecsekjan nézetét, a jogszabály és a jogviszony összefüggésével kapcsolatos fejtegetéseire támaszkodva felveti a jogfogalom meghatározásának problémáját. Piontkovszkij abból, hogy a jogszabályok a jogviszonyokban realizálódnak, hogy a jogszabályok és a jogviszonyok egységet alkotnak, arra a következtetésre jut, hogy a jogot nem helyes csak kizárólag a jogszabályokra, sem egyedül a jogviszonyokra redukálni.¹⁷ A jog fogalmát úgy kell meghatározni, hogy az mind a jogszabályokat, mind a jogviszonyokat magába foglalja, mert csak így fejezi ki, hogy a jogszabályok a jogviszonyokban realizálódnak, valamint mert a jog ilyen meghatározása a jogot nemcsak objektív, hanem szubjektív értelemben is felöleli.¹⁸ Piontkovszkij azonban a jogszabály és a jogviszony összefüggését illetően a jogszabály és a jogviszony egységének állítása mellett határozottan és erőteljesen hangsúlyozza, hogy a két jelenség kapcsolatában a jogszabályok az elsődlegesek, a meghatározók, amelyek meghatározott objektív feltételek esetén jogviszonyokat hoznak létre.¹⁹ Piontkovszkij tehát nem állítja — mint Kecsekjan — kifejezetten azt, hogy a jogszabályok létének a jogviszonyok feltételét képezik. Piontkovszkij a jog fogalmát azért kívánja olyképpen meghatározni, hogy az a jogszabályokat és a jogviszonyokat egyaránt magába foglalja, mert — véleménye szerint — a jogot mint meghatározott társadalmi, felépítmenyi jelenséget csak úgy lehet helyesen megragadni, ha a jogszabályok mellett azoknak az alanyi jogokban és kötelezettségekben való realizálódását, a jogviszonyokban való konkretizálódását is a jog fogalmi elemeként fogjuk fel.

Farber szenvedélyesen vitázik Piontkovszkijjal, és jogfelfogását

hibásnak, elfogadhatatlannak tartja. Farber helyesnek véli azt a tételt, hogy a jogszabályok a jogviszonyokban, a konkrét személyek alanyi jogaiban és kötelezettségeiben realizálódnak, valamint, hogy a jogszabályok és a jogviszonyok meghatározott egységet alkotnak, de ebből — szerinte — helytelen és megalapozatlan olyan következtetést levonni, hogy mind a jogszabályokat, mind a jogviszonyokat egyaránt a jog fogalmi elemeként kell felfogni. Farber mélyégesen elítéli a jogszabályokon kívül a jogviszonyoknak is a jog fogalmába való sorolását, mert ez a jogszabály megvalósulását, realizálódását összezavarja magával a joggal, holott ebben az esetben a jogi építés különféle folyamatairól van szó. „A jog valamely társadalomban megvalósulhat teljesen vagy nem teljesen, könnyen vagy nagy nehézségekkel, vagy a lakosság egy-egy csoportja számára valamely részben lényegében nem valósul meg, de ettől ez nem szűnik meg az állami törvények által alkotott és az államapparátus kényszerítő ereje által biztosított joggá lenni.”²⁰ A jogszabály és a jogviszony között nemcsak egység van, hanem különbség is. A jogot (a jogszabályokat) nem szabad sem a jogi ideológiával, sem a társadalmi viszonyokkal azonosítani. A jogviszonyok az ideológiai társadalmi viszonyok sajátos fajtái. A jogviszonyoknak pedig a joghoz való sorolása, mint azt Piontkovszkij teszi, a jognak a társadalmi viszonyokkal való túrhetetlen összezavarásához vezet.²¹ A jogviszonyoknak a jog fogalmi elemeként való megragadása erősen csökkenti a jog normatív jellegét, teret nyújt az önkényeskedésnek és törvénytelenységnek, s így nem felel meg a szocialista törvényesség megvalósítása követelményének, sőt a szocialista törvényességet egyenesen csorbítja. Mindebből Farber azt a végső konklúziót vonja le, hogy sem a jogviszonyok, sem az alanyi jogok nem sorolhatók a jog fogalmába, mert a jog csak az uralkodó osztály állami akaratát kifejező jogszabályok összességét jelenti.

Kecsekjan és Piontkovszkij a jogszabály és a jogviszony összefüggésével és magával a jog fogalmával kapcsolatos előbb vázolt fejtegeté-

seiben tehát a jog lényegét illetően, a jogelmélet történetében ismételtelen felbukkanó, két érdekes kérdés fonódik össze. Az egyik a jog társadalmiságának problémája. Mind Kecsekjan, mind Piontkovszkij hibázik akkor, amikor a jog társadalmiságát csak abban véli felfedezni, hogy a jogszabályok a jogviszonyokban realizálódnak. Piontkovszkij ugyan a jogot keletkezését, meghatározottságát illetően társadalmi tartja, de végül is a Sollen kategóriájába sorolja, vagy a materialista dialektika kategóriájával jelölve „lehetőségnek” fogja fel, amely az emberek társadalmi viszonyaiban, a jogviszonyokban realizálódik. Kecsekjan nyíltan és határozottan, Piontkovszkij azonban ingadozó, bizonytalan megfogalmazással fejezi ezt ki, de lényegében mindketten a jog társadalmiságát elsősorban a jogviszonyokban látják. Ebben — véleményem szerint — mind Kecsekjan, mind Piontkovszkij hibázik, mert a jogszabály önmagában is társadalmi valóság, realitás, intézmény, amely az uralkodó osztály akaratát fejezi ki, és amelynek betartását állami kényszer biztosítja. Itt — úgy tűnik — Piontkovszkij nem tudott teljesen kiszakadni az újkanti jogfelfogás bűvköréből, és — bár a materialista dialektika lehetőség és valóság kategóriái a jelen vonatkozásban való felhasználása helyesnek látszik — a marxista filozófia lehetőség és valóság kategóriáit sem alkalmazta helyesen, dialektikus bonyolultságában a jogszabály és a jogviszony vonatkozásában. A lehetőség és a valóság dialektikáját elszegényítette, amikor a jogszabályt csak lehetőségnek fogta fel.

A másik sokat vitatott kérdés, amely egyrészt Kecsekjan és Piontkovszkij, másrészt Farber polémijában is megjelenik: a jogszabály (norma) érvényességének és hatáosságának, a jogszabály és a realizálódásának problémája. Farber ebben a kérdésben bizonyos vonatkozásban jogosan illeti bírálattal Kecsekjan és Piontkovszkij felfogását. Kecsekjan — véleményem szerint — valóban helytelenül jár el, amikor a jogszabály és a jogviszony összefüggésének egyik oldalát túlfeszíti és abszolutizálja. A jogszabály és a jogviszony összefüggésének ez a sajátossága a feltételezettségi kapcsolat jellege. Kecsekjan a jogszabály és a jogviszony feltételezettségi viszonyát — helytelenül — kölcsönös,

¹⁷ A jog fogalmának olyan meghatározását, hogy az csak a jogszabályokat jelenti és nem foglalja magában a jogviszonyokat is, A. K. Sztalgevic is hibásnak tartja. Lásd: A. K. Sztalgevic: A szocialista jogviszony-elmélet kérdései. Szov. gosz. prav. 1957. 2. sz. 26–27. old.

¹⁸ A. A. Piontkovszkij: id. cikk, 104–105. old.

¹⁹ A. A. Piontkovszkij: id. cikk, 104. old.

²⁰ I. E. Farber: A jogfogalom kérdéséhez. Szov. gosz. prav. 1957. 1. sz. 43. old.

²¹ I. E. Farber: id. cikk, 46. old.

kétoldalú feltételezettségnek gondolja; nemcsak a jogviszonyok feltételezik a jogszabályokat, hanem a jogszabályok a jogviszonyok fennállását is. Ez pedig ilyen megfogalmazásban nem helytálló, mert — mint azt Farber helyesen kimutatja — a jogszabályok adott esetben anélkül is létezhetnek, hogy e szabályoknak megfelelő jogviszonyok létrejöjjenek. A jogszabály és a jogviszony összefüggésében tehát olyan feltételezettségi kapcsolattal állunk szemben, hogy jogviszonyok megfelelő jogszabályok nélkül nem létezhetnek, de fordítva, jogszabályok megfelelő jogviszonyok nélkül igen. Természetesen általában a jogszabályok alapján jogviszonyok jönnek létre, a jogszabályokba foglalt előírások személyek alanyi jogaiban és kötelezettségeiben, jogviszonyokban konkretizálódnak, de a konkretizálódás meg nem történte nem érinti az általános, absztrakt jogszabály létezését. Piontkovszkij Kecsekjanak ezt a tételét ilyen formában nem is teszi magáévá, mert a jogszabály és a jogviszony összefüggésében, az egység és a realizálódási folyamat hangoztatása mellett kiemeli, hogy mindig a jogszabályok a meghatározók. Piontkovszkij azonban a jog társadalmiságával kapcsolatosan, a lehetőség és valóság kategóriák nem teljesen helyes alkalmazásával tápot ad arra, hogy a jogszabály társadalmi létezését ő is a jogviszonyokkal való feltételezettségben tudja elképzelni, s így Farber ellenvetései vele szemben sem teljesen alaptalanok.

Piontkovszkij ama fejtegetéseinek, mely szerint a jog fogalmába nemcsak a jogszabályokat, hanem a jogviszonyokat is bele kell foglalni, nem is annyira az az alapja, hogy a jogszabályok létét a jogviszonyokhoz köti, hanem az, hogy a jognak, mint meghatározott társadalmi jelenségnek a lényegét teljességében ragadja meg. A jog pedig nemcsak a jogszabályban mint társadalmi jelenségben, hanem az egyéb jogi jelenségek egész sorában megjelenik. E jogi jelenségek egy részét, jelentős, meghatározó, elsődleges oldalát a jogszabályok lényegileg kifejezik, másik részét azonban, a realizálódási folyamat oldalán mutaközo jogi jelenségeket nem. Hogy a jognak mint társadalmi jelenségnek ez az oldala is kifejezésre jusson a jog fogalmában, mert egész sor jogi jelenség a jogszabály realizálódási folya-

matában jelentkezik, kell a jogviszonyt mint ennek a jogi oldalnak lényegét a jogfogalomban megragadni. Ha a jogfogalomnak olyan meghatározását, hogy az a jogszabályokat és a jogviszonyokat egyaránt magában foglalja, erről az oldaláról közelítjük meg, és nem a jogszabály és a jogviszony kölcsönös feltételezettsége vonatkozásában (amely a jog érvényessége és hatássága, a norma és a követés újkanti kategóriáinak és összefüggésük problémája szocialista felmelegítésének tűnik), akkor a jog mint társadalmi jelenség fogalmának ilyen meghatározása megfontolandónak látszik, mert a jogi jelenségek szélesebb, teljesebb körének lényegét tudja kifejezni. Farbernek ezzel szembeni érvelése azért is megalapozatlan, mert egyrészt a kérdésnek ezt az oldalát nem tudja megérteni, illetve a jogi felépítmény és a jog fogalmának elválasztásával megoldottnak tartja, másrészt fejtegetése alapvető logikai hibában, pléonazmusban szenved, mert azt, hogy a jog csak a jogszabályok összességét jelenti, mindig olyan tételek és következtetések logikai láncolatával igyekszik bebizonyítani, amelynek kiinduló pontjául a bebizonyítandó tézist, mint bebizonyítottat teszi meg.

3. A jog az uralkodó osztály törvényerőre emelt akarata

Piontkovszkij a jogfogalom ama meghatározásának — mely szerint az a jogszabályokat és jogviszonyokat egyaránt felöleli — igazolására felhozott másik érve, amely körül heves vita kerekedett és folyik, a jog akarati jellege. Piontkovszkij szerint a „Kommunista kiáltvány” ismert meghatározásából, hogy a jog az uralkodó osztály törvényerőre emelt akarata, egyáltalán nem következik, hogy ez az akarata csak a jogszabályokban jut kifejezésre. Az uralkodó osztály akarata a jogviszonyokban is megnyilvánul.²²

Piontkovszkijnak a jog akarati jellegével és az uralkodó osztály törvényerőre emelt akarataival kapcsolatos megállapítása komoly ellenvetésbe ütközött. Mind Farber,²³ mind N. G. Alexandrov²⁴ elítélik és hibásnak tartják Piontkovszkijnak ezt a tételét, mert „lényegében az

uralkodó osztály törvényerőre emelt akarata csupán az állam által alkotott vagy szankcionált magatartási szabályok lehetnek, de nem a jogviszonyokba lépő konkrét alanyok akarati aktusai.”²⁵ Nem szabad Marx és Engels „törvényerőre emelt akarata” kifejezését önkényesen magyarázni. „Törvényerőre emelni azt jelenti, hogy valamit általánosan kötelezővé teszünk, de itt még nincs szó sem a jogszabályokról, sem a jogviszonyokról”.²⁶ A törvényerőre emelt osztályakarata a legkülönbébb jelenségekben (jogszabályokban, jogviszonyokban, törvényességben, jogrendben, politikában, filozófiában, erkölcsi szabályokban stb.) kifejeződhet. A tényekből kell a fogalomhoz eljutni és nem fordítva. A jogviszonyokban résztvevők akarata nem lehet mindig az uralkodó osztály törvényerőre emelt akarata felfogni. A jogsértő személy akarata nem lehet az uralkodó osztály akarata. Különben is nem az állami akarata testesül meg a polgárok akarataiban, hanem ellenkezőleg, az emberek akarata a törvényekben. A jogviszonyok ugyan nemcsak a résztvevők akarata, hanem a jogviszonyokat előíró jogszabályok folytán is akarati viszonyok. Ennek azonban semmi köze az akarata „transzformációjáról” vagy megtestesüléséről szóló elmélethez.²⁷

Ebben a kérdésben Farber és N. G. Alexandrov nem értik meg Piontkovszkij álláspontját, és önkényes, erőszakolt magyarázathoz folyamodnak. Piontkovszkij azt igyekszik bizonyítani, hogy a „Kommunista kiáltvány” híres meghatározása, mely szerint a jog az uralkodó osztály törvényerőre emelt akarata, nincs ellentétben azzal, ha a jogviszonyokat a jog fogalmi elemévé teszi, mert a jogszabályban kifejeződő törvényerőre emelt osztályakarata a jogviszonyok résztvevőinek individuális akarataiban realizálódik. Farber és Alexandrov ellenvetései nem kellően megalapozottak. Alexandrov is elismeri, hogy a jogszabályban foglalt törvényerőre emelt akarata a jogviszonyokban résztvevő akarataiban talál megvalósulásra.²⁸ Farber azonban nem fogja fel helyesen a jogszabályba foglalt osztályakarata és a jogviszony alanyai akaratainak kapcsolatát. Egyrészt ennek az összefüggésnek dialektikus

²² A. A. Piontkovszkij: id. cikk, 104. old.

²³ I. E. Farber: id. cikk, 40–42. old.

²⁴ N. G. Alexandrov: A jogi és a termelési viszonyok a szovjet társadalomban. Voproszi filozofii. 1957. 1. sz. 56. old.

²⁵ N. G. Alexandrov: id. cikk, 56. old.

²⁶ I. E. Farber: id. cikk, 40. old.

²⁷ I. E. Farber: id. cikk, 40–42. old.

²⁸ M. G. Alexandrov: id. cikk, 56. old.

bonyolultságát leszűkíti és csak egyik oldalát emeli ki, amikor arról beszél, hogy a polgárok akarata testesül meg az állami akaratban és nem fordítva. Megfelelkezik arról, hogy ez a folyamatnak csak egyik oldala: a jogszabályalkotással kapcsolatos oldal; de ez a jogszabályba foglalt osztályakarat a jogviszonyokban, a jogviszonyokba lépők egyes akaratával való találkozás során a jogviszonyok alanyainak különös akaratában realizálódik. Másrészt, amikor a szocialista törvényesség szilárdságát félti attól, hogy a jogviszonyok alanyainak akaratát is úgy fogjuk fel, mint az uralkodó osztály törvényerőre emelt akaratának kifejeződését, akkor cikkében nem vesz tudomást arról — amit pedig Piontkovszkij is hangsúlyoz —, hogy jogviszonyokról csak akkor beszélhetünk, ha a jogviszonyok alanyai a jogszabályban előírtaknak megfelelően cselekszenek, azaz akaratuk a jogszabályban foglalt osztályakarral összhangban van. A jogsértő személy akaratára, amely a jogsértő cselekedetre irányul, nem valamely jogviszony éjogszabály realizálódását jelenti, hanem éppen ellenkezőleg, egy olyan jogi tény, amely valamely jogszabály és jogviszony megsértésében merül ki és új jogviszony, pl. büntető jogviszony keletkezését vonja maga után. Piontkovszkij tehát — mint-hogy az uralkodó osztály jogszabályban kifejeződő akarata a jogviszonyok alanyainak individuális akaratában realizálódik — helyesen gondolja, hogy az a marxi megállapítás, mely szerint a jog az uralkodó osztály törvényerőre emelt akarata, nem zárja ki a jogviszonyokat a jog fogalmából.

*

A jogfogalommal kapcsolatosan a szovjet jogirodalomban folyó vita fő kérdéseinek ismertetéséből kitűnik, hogy a probléma közel sincs megoldva. A jog fogalmának meghatározása a szocialista jogelméletnek egyik soron levő feladata. E feladat sikeres megvalósításánál a népi demokráciák jogi tapasztalatait is fel kell használni. Így a jog fogalmának meghatározása nem egyedül a szovjet jogelmélet feladata, ebben a munkában a népi demokráciák jogelméletének és így a magyar állam- és jogelméletnek is hathatósan közre kell működnie.

Peschka Vilmos

A jogi oktatás ügye a Szovjetunióban

Nemrégiben magyar felsőoktatási delegáció járt a Szovjetunióban. A küldöttség azt a feladatot tűzte maga elé, hogy tanulmányozni fogja az egyetemek szervezetét, az irányító szervek és az egyetemek kapcsolatát; valamint — a tagok szakérdeklődésének megfelelően — a karok életét és oktatási rendjét. Jelen ismertetés elsősorban az utóbbival foglalkozik — Moszkvában, Leningrádban és Tbiliszi szerzett tapasztalatok alapján.

A jogi oktatás a Szovjetunióban az eltelt 10 évben jelentős fejlődésen ment keresztül. A jogászképzésről szóló 1946. október 5-i párthatározat kitűzte feladatokat az egyetemek jogi karai és a jogi főiskolák megvalósították. Ennek következtében növekedett a hallgatók elméleti tudása, fokozódott az oktatás és a gyakorlat közötti kapcsolat és ugyanakkor nőtt a hallgatók, illetve a végzett szakemberek száma is. Utóbbira jellemző, hogy a párthatározat megjelenése óta a joghallgatók száma majdnem négyszeresére emelkedett.

Az oktatás színvonalának emelkedése hozzájárult a bíróságok, az ügyészségek és az államigazgatási szervek munkájának megjavításához. Sok olyan helyre került jogász, ahol azelőtt nem szakképzett emberek látták el a feladatokat. A szocialista törvényesség biztosításának feltételei ezzel is növekedtek.

A joghallgatók számának növekedése szükségszerűen eredményezte az oktatói létszám emelkedését. A követelmények fokozódásának folyománya az oktatók tudományos munkásságának gyarapodása. Ezzel van összefüggésben a tudományos fokkal rendelkező oktatók számának állandó szaporodása. Ez idő szerint az oktatók 83%-ának van tudományos fokozata, ami visszatükröződik a hallgatók tudásán is.

Az egyetemi színvonal további emelését van hivatva elősegíteni a XX. pártkongresszus határozata, amely szerint „a főiskolai oktatás területén a fő feladat az, hogy az oktatás és a termelés szoros kapcsolata alapján minden eszközzel javítsuk a szakemberképzés minőségét...” (az SZKP XX. kongresszusa. Szikra 1956. 560. old.). A feladat elérésének egyik legjelentősebb feltételét abban jelölték meg, hogy

az összes felsőoktatási intézmények tudományos erőit helyesen csoportosítsák és munkájuk megszervezését megjavítsák.

Ebből kiindulva a folyó tanévtől kezdődően az oktatók létszámának megállapítására új elvet alkalmaztak.

Korábban az egyetemi és a főiskolai oktatók munkájának mértékét a tanterv szerint ellátott órák mennyisége képezte. Jelenleg ezt a mértéket a hallgatók száma és a tanítási és tudományos munka minősége határozza meg. Az elv realizálásánál egy előadóra eső hallgatók közeparányosából indultak ki, amikor az oktatói státusokat újból megállapították.

A tanszéki helyek meghatározásával kapcsolatos új elvnek a gyakorlatban való alkalmazásával bővültek a dékán és a tanszékvezető jogai a kar, illetve a tanszék munkájának megszervezésében s ugyanakkor fokozódott felelősségük a szakemberképzés minőségéért és a tudományos kutatómunka színvonalának emeléséért.

A XX. pártkongresszus határozatának végrehajtása az egyetemek előtt álló központi kérdés, ezt lépten nyomon tapasztalni lehetett. A jogi oktatás területén ez azt jelenti, hogy az elkövetkező időben

a) jelentősen növelni kívánják a tanszéki dolgozók tudományos munkájának mennyiségét és minőségét, ugyanakkor tökéletesíteni kell az oktatói munka megszervezését;

b) a tudományos munkában és a hallgatókkal való foglalkozás terén fejleszteni kívánják a módszereket és növelni az oktatók kezdeményező képességét, és megteremteni az objektív feltételeket ahhoz, hogy valóban kifejlődjön a hallgatók önálló munkakészsége és egyidejűleg megszűnjene az oktatásban még észlelhető skolasztikus elemek.

Evégből azt javasolják az egyetemeknek, hogy a tanszékek munkáját megfelelően szervezzék meg és alakítsák ki azt a munkastílust, mely a meghatározott cél elérését közvetlenül szolgálja. Ide sorolandó a minisztérium részéről elhangzott az a kívánság, hogy az oktatók részére több szabadidőt kell biztosítani tudományos és pedagógiai készségük növelésére, valamint az, hogy a hallgatók kötelező foglalkozását ésszerűen csökkenteni kell.

A tananyag mennyiségi meghatározásánál abból indulnak ki, hogy a

tanterv csak az ismeretek minimumát állapítja meg. A minimum biztosításának ellenőrzésére a karok és a tanszékek vezetői kötelezettek. Ezért a felsőoktatási minisztérium a tanszékek, a karok és az egyetemek vezetőinek felelősségére lehetségesnek tartja az előadásra kerülő anyag csökkentését, különösen akkor, ha tankönyvek állnak rendelkezésre.

A minisztérium tanácsát a karok elfogadták és a tanszékek elhagyták az előadásokból az egyszerűbb, a leíró részeket. A hallgatók ezeket tankönyvből sajátítják el és így több idő jut a tananyag fontos részeinek előadására. A tananyagnak tehát azt a részét, amely tudományos és elméleti megalapozást nem kíván, szemináriumi és egyéb foglalkozásokra viszik át.

A tananyag valamely részének az önálló tanulmányozás területére való átvitele lehetőséget biztosít a tanszékeknek, hogy részletesebben és elmélyültebben világítsák meg a tanulási szempontból bonyolultabb és legfontosabb kérdéseket, valamint arra is, hogy a hallgatókkal alaposan megismertessék mind a hazai, mind a külföldi irodalom legújabb termékeit. Az egyetem tehát biztosítja hallgatóinak, hogy széles betekintést nyerjenek szakmájukba, hiszen a fiatal szakembereknek nemcsak a tudomány mai helyzetét kell ismerniük, hanem tudni kell előrelátni és körvonalazni annak további fejlődését és tökéletesítését a legújabb eredmények felhasználásával. Erre való tekintettel a tanszékek figyelmüket elsősorban a tantárgyak tudományos alapjainak széleskörű kidolgozására fordítják.

A tanszékek gondoskodnak arról, hogy az előadások minél jobb legyenek. Ennek előmozdítása érdekében a tárgy tanítási tervét egész évre előre elkészítik. A tervben megszabják az előadás tartalmát és külön kiemelik a tananyagban azokat a részeit, amelyeket gyakorlati és más tanulmányi foglalkozás keretében vagy pedig a hallgatók önálló foglalkozási tervébe utalnak.

A szovjet egyetemek jogi karain és a jogi főiskolákon a múlthoz képest eképpen csökkent az előadott tananyag terjedelme. Lehetővé vált viszont, hogy a tanszékek minél több speciálkollégiumot hirdessenek meg. Az egyetemek is szorgalmazzák a speciálkollégiumok tartását, mert elérhető vele, hogy a tanszékek a

hallgatók tudományos érdeklődésének kielégítését megkülönböztetett módon közelítsék meg.

Az 1956/57-es tanévtől kezdve változások álltak be a vizsgák lebonyolításának rendjében. A tanszékek figyelemmel kísérik a hallgatók évközi tanulását és ennek alapján lehetővé teszik, hogy a jó előmenetelű hallgatók határidő előtt tegyék le vizsgáikat a tanulmányi félévben anélkül, hogy az egyetemi, illetve a főiskolai oktatás idejét csökkentsék. Az eljárással jelentősen terhelmentesítik a hallgatókat és a vizsgázatókat is.

Változott a konzultáció korábbi rendszere is. Hosszú időn keresztül a konzultációk csoportos és egyéni rendszere dívott. Az ilyen konzultációk — a megállapítások szerint — repetitorium szerinti foglalkozások legrosszabb fajtájává sülyedtek, aminek pedig távol kell állni az egyetemtől. Legújában az a gyakorlat alakult ki, hogy konzultációkat csak abban az esetben tartanak, ha a hallgatók azt tanulmányi vagy tudományos munkájuk miatt kérik. Elv az, hogy a konzultáció nem lehet korrepetálási jellegű. A konzultációnak elő kell segítenie a hallgató önálló munkájának eredményes fejlődését, az irodalommal való megismerkedést, a számára bonyolult kérdések tisztázását.

A múlt tanévig a karokon és a főiskolákon rendszeresen tartottak ún. ismertető előadásokat. Közülük sok, éppúgy, mint a konzultációk, korrepetálási jellegű volt és főleg arra szorítkozott, hogy a vizsgára való készülődésnél felhívta a hallgatók figyelmét a kérdezendő anyag fontosabb részeire. Bebizonyosodott, hogy ilyen előadásokat nem érdemes tartani, mert azok hátrányosan befolyásolják a hallgatók tanulását és értéktelenné teszik a vizsgák jelentőségét. Ismertető előadásokat továbbra is tartanak, csak más tartalommal. Egyes tanszékek avégből, hogy fokozzák a hallgatók tudományos érdeklődését, időnként külön előadásokat tartanak a tananyag azon részéből, amelyre a hallgatók figyelmét tudományos szempontból külön akarják felhívni, miután a rendes előadások során arra nem volt lehetőség, mert a tudományos probléma utóbb került fel.

Előtérbe került az évfolyam- és szakdolgozatok témakörének kibő-

vítése is. Nagy súlyt fektetnek gazdasági kérdések feldolgozására és a gyakorlati szempontból is hasznos dolgozatokat külön jutalmaznak. Az elmélet és a gyakorlat kapcsolatának kidomborítása jegyében történik mindez, ami szoros összefüggésben áll a XX. pártkongresszus határozatának végrehajtásával. Érdekes megemlíteni, hogy a szakdolgozatok 50—60 oldal körül mozognak, melyeket professzor vagy docens vezetésével írnak meg a hallgatók. Április közepéig kell beadni és a tanszék kollektívájára előtti, tanszéki ülés keretében védik meg. A szakdolgozatot a tanszék beosztottjai előzőleg elolvasják, a jelöltnek kérdéseket tehetnek fel és utána következik a vita. A kollektíva dönt arról, hogy a dolgozatot elfogadják-e vagy nem. Negatív állásfoglalás esetén új dolgozatot kell írni és csak a megvédés után lehet államvizsgázni.

A tudomány megbecsülését élénken bizonyítja a Szovjetunióban az a tény, hogy az állami tervtől kezdve minden fontosabb igazgatási és kulturális terv elkészítésébe bevonják a szaktudományok művelőit. Éppen ezért az egyetemek oktatóinak többsége az elfoglalt emberek közé tartozik. A felsőoktatási minisztérium az elmondottakra való tekintettel, az előadók munkájának jó megszervezése érdekében, azt javasolja az oktatóknak, hogy készítsenek évi egyéni tervet, amelyben az oktatással összefüggő összes momentumokat megtervezik, a tudományos munkára fordítandó időt is beleszámítják, de hagynak szabadidőt az állami vonatkozású tudományos jellegű feladatok ellátására. Ez utóbbi elsősorban a kvalifikált oktatókra vonatkozik és kevésbé a tudományos fokozattal nem rendelkező tansegéd személyzetre.

Az egyéni tervek elkészítését és betartását a rektor ellenőrzi. Miután pedig ő van felhatalmazva, hogy az összes oktatók részére megszabja a tanítási munka terjedelmét, végső fokon a rektor az, aki koordinálja az oktatók egyetemi és társadalmi elfoglaltságát. Szerep hárul ezen a téren a tanszékekre is, különösen a tanszékvezetőre. A tanszék a státusban levő professzorok és többi oktatók hatórási munkanapjának keretében köteles a tantervben előírt oktatási munka valamennyi formájának végrehajtását biztosítani. A tantervben megállapított oktatási

időt természetesen maximumnak kell tekinteni, melynek túllépése megengedhetetlen. Lehetséges azonban a tanszéki elfoglaltság csökkentése, ha az nem vonja maga után az oktatási színvonal süllyedését. A minisztérium arra inti a rektorokat, hogy ne terheljék túl az oktatókat, mert az negatíve hat az előadók elmélyült munkájára.

A felsőoktatási minisztérium arra is felhívja az egyetemek figyelmét, hogy óvakodjanak az egyéni tervek formális összeállításától. A tanszék, a kar, az egyetem vezetője a tantervből és a tudományos kutatómunka feladataiból kiindulva határozza meg, hogy a szóban forgó oktató milyen munkában hoz több hasznot. Ebből kifolyólag előfordul, hogy a tanév egészében vagy egy részében bizonyos munkák végzése alól felmentik egyes oktatókat, illetve meghatározott feladatok ellátására, pl. tankönyv vagy jegyzet megírására kötelezik őket. Másoknál ez azzal jár, hogy növekszik tanszéki, illetve oktatási munkájuk. A tanszék egészének viszonylatában a feladatok ellátása szempontjából a terhek kiegyenlítődnek.

Az előadók egyéni tervei szolgálnak alapul a tanszék munkatervének összeállításához. A felsőbb szervek óva intik a tanszékeket attól, hogy az egyéni tervek mechanikus összeolvasztásával készítsék el a tanszék tervét. Ennek a tervnek a felsőoktatási intézmények kollektívái elé tűzött tudományos és oktatási feladatok végrehajtását kell biztosítani.

Nagy súlyt fektetnek a tervek ellenőrzésére. Ezért a tanszéki értekezleteken rendszeresen megvitatják a tervek végrehajtását és bírálják a terv végrehajtásában elmaradt személyeket.

A tanév végén a tanszékvezető tanszéki értekezlet keretében értékeli a beosztottak tudományos és oktatói munkáját. Az értékelés első sorban minőségi szempontból történik, de kiemeli azt is, ha valaki határidőre nem végzett el, illetve nem fejezett be valamilyen munkát. Minden érdekelttől személyes magyarázatot követel.

A rektor félévenként összegezi az egyetem tudományos és oktatói tevékenységét és azt egyetemi tanácsulésen megtárgyalják.

Visszatérve az elmélet és a gyakorlat kapcsolatára, a nyári terme-

lési gyakorlatokat illetően meg kell állapítani, hogy az sokkal inkább biztosítja a tanultak aprópénzre váltását, mint nálunk. Termelési gyakorlatra két ízben mennek a hallgatók. Először a II. év végén, másodszor a IV. év végén. A II. év végén két hetet, a IV. év végén 8 hetet töltenek el termelési gyakorlattal. Termelési gyakorlatnak számít az V. évben, pontosabban a IX. szemeszterben eltöltött 8 heti bírósági látogatás, illetve ügyességi munka is. Összesen 18 hét tehát a termelési gyakorlat ideje, az egyetemeken két héttel több, mint a jogi főiskolákon.

Ismeretes előttünk, hogy a Szovjetunióban a jogi karokon öt fajta szakosítás volt hosszú éveken keresztül. 1953-ban a szakosítás megszűnt, a hallgatók diplomájában csak az van feltüntetve, hogy milyen tárgyakat hallgattak, külön megjelölve a speciálkollégiumokat is.

A jövő tanévtől kezdve új fajta szakosítást kívánnak bevezetni, és pedig a) bírói-ügyési, és b) államigazgatási szakot.

A főiskolák tantervét a szakosítás nem érintené. Az egyetemeken a IV. évben kezdődne és a hallgatók saját maguk határoznák meg, hogy milyen szakosításban kívánnak részt venni. A tervezet szerint a diploma egységes lesz, de feltüntetik benne a hallgató által végzett szakot. A szaknak megfelelően a hallgató további tárgyakat, illetve speciálkollégiumokat köteles hallgatni. Az államvizsga a szakosításnak megfelelően kétféle lenne.

A szakosítást inkább az egyetemek sürgetik, nem annyira a minisztérium. Ismerve a hazai tapasztalatokat, a kétféle szakosítás előnyeiről és hátrányairól megfelelő tájékoztatást adtunk.

A kötelező óralátogatásról annyit, hogy a Szovjetunió összes egyetemein, jogi karokon és a jogi főiskolákon is kötelező a bejárás. Elmondották, hogy két évvel ezelőtt felvetődött náluk a fakultatív óralátogatás bevezetése. Széleskörű tanulmányokat folytattak, megvizsgálták a nyugati egyetemeken meg-honosodott szabad óralátogatást és végül is arra a következtetésre jutottak, hogy továbbra is kitartanak a kötelező bejárás mellett. Bár ennek bizonyos középiskolás íze van, mondják, azonban több haszonnal jár, mint a fakultatív látogatás. Az egyetemek jellegét nem az adja meg —

hangsúlyozták —, hogy az óralátogatás kötelező vagy sem, hanem az, hogy milyen minőségi különbség van a középiskola és az egyetem között.

A jogi karokon egyes esetekben mégis eltérnek a kötelező óralátogatás szabályától. Ugyanis a legjobb hallgatók számára a dékán felmentést adhat az órák látogatása alól. Erre rendszerint a IV. és V. évben kerül sor, kivételesen a III. évben. Csak azok a hallgatók kaphatnak engedélyt, akik minden félévet kitüntetéssel zárnak le. Az ilyen hallgatókat a tanszéken ellenőrzik és ha évközben azt tapasztalják, hogy a hallgató a részére biztosított szabadsággal visszaélt, ha tehát korábbi tanulmányi eredményét veszélyeztetve látják, ismét kötelezik óralátogatásra. Az órák kötelező látogatása alól felmentett hallgatók száma viszonylag csekély.

A tanszéki státusokat illetően érdekes megemlíteni, hogy az összes oktatókra érvényes ötéves pályázati rendszert vezették be. Ha tehát a professzor, vagy a tanársegéd az egyetemen akar dolgozni, öt évenként megpályázza tanszéki helyét. A tapasztalatok szerint a pályázati rendszer az oktatóknak mintegy 20%-át érinti. A ciklikus pályázati rendszer arra ösztönzi az oktatókat, hogy rendszeres tudományos munkát végezzenek, fejlesszék pedagógiai készségüket, minél többet és minél jobban foglalkozzanak a hallgatókkal, mert ezek híján helyüket esetleg mással, náluknál alkalmasabb személlyel fogják betölteni. Aki a pályázatból való kiesés folytán elkerül az egyetemről, más helyen helyezkedhetik el. A legtöbbször bíróságra vagy ügyésségre mennek, de előfordul olyan eset is, amikor a volt pedagógus tudományos intézetbe kerül, mert tudományos készsége van, de pedagógiai képessége nincsen. Ezzel van összefüggésben a szovjet egyetemek felé támasztott az a követelmény, hogy az egyetemek és a főiskolák ne csak oktatásnak, hanem neveljenek is. A nevelésnek a szovjet egyetemeken nem szabad másodrendű feladatnak lenni, az ott ugyanolyan szinten áll, mint az oktatás. Sehol nem lehetett hallani vagy tapasztalni, hogy az oktatást és a nevelést egymástól elválasztanák a szovjet egyetemeken. Ellenkezőleg, együtt hangsúlyozzák a kettőt, mert csak együttes fennforgásuk biztosítja az egyetemnek

azt a jellegét, amelyet szocialista országban be kell töltenie.

A levelező oktatásról csak annyit, hogy azzal az Összszövetségi Jogi Távköztanítási Intézet foglalkozik, amelynek az ország egész területén 13 „fiókja” van: éspedig a jogi főiskolák levelező tagozatának és az egyetemek jogi karai levelezési osztályának formájában. Az utolsó 10 esztendőben több mint 15.000 hallgató végzett a levelező tagozaton. A beszélgetések során az intézet oktatói azt emelték ki, hogy a jövőben sokkal nagyobb mértékben kívánják fokozni a követelményeket, mint eddig és véget akarnak vetni az egyes tárgyak vizsgáztatásában megnyilvánuló liberalizmusnak, amelyet az egészséges gondolkodású hallgatók is megvetnek. Ugyanis a rosszul felkészített és végzett hallgatók több kárt okoznak az államnak, mint hasznót. Munkájuk elősegítése érdekében az oktatási módszereket akarják úgy megváltoztatni, hogy a tananyagot minél közelebb vigyék a hallgatókhoz. Ezt úgy akarják elérni, hogy pontosabb és tökéletesebb módszertani útmutatókat adnak a kezükbe és jó programokat.

A Szovjetunióban járt felsőoktatási delegáció azt tapasztalta, hogy az egyetemek és a karok viszonylatában egyaránt sok olyan momentum észlelhető, amelyeket a hazai viszonyok között is fel lehet használni az egyetemeken, illetve a karok munkájának megjavítására. Ezekből egyenéhányat kiemeltem azért, hogy megismertessem a magyar jogászsággal a jogi oktatás helyzetét a Szovjetunióban, s egyben felhívjam a figyelmet arra, hogy a tapasztalatok jó felhasználásával és helyes alkalmazásával jobbra tudnánk tenni jogi oktatásunkat, és tovább tudnánk emelni a jogi oktatás színvonalát.

Medve Zsigmond

A Nemzetközi Atomerő Ügynökség szabályzata

I. Az atomenergia felszabadítása — fizikusok, közgazdászok és katonák egyöntetű álláspontja szerint — korszakalkotó esemény az emberiség történetében. A Hirosima felett felrobbant atombomba addig ismeretlen arányú pusztítást okozott, de a rombolás ereje egyidejűleg a békés építőmunka lehetőségének távlatait is feltárta az emberiség előtt. A hidegháború éveiben az atomenergia hábo-

rús célokra történő felhasználásának előkészítése — a hidrogénbombával és más nukleáris fegyverekkel folytatott kísérletek révén — nagy lépésekkel haladt előre, ami a fegyverek eltiltásának gondolatát helyezte a nemzetközi jog és a nemzetközi politika előterébe anélkül, hogy ezen a téren mindmáig megnyugtató eredményt lehetett volna elérni. Az atomenergia békés célú, gazdaságos felhasználása azonban számos országban szintén jelentős sikerekkel járt olyannyira, hogy az egyes állami kereteken túlmenő alkalmazásának gondolata is felmerült. Ez természetesen maga után vonta a nemzetközi jogi szabályozás szükségességét. A szinte gombamódra szaporodó gazdasági jellegű nemzetközi szervezetek korában valóban nehezen lett volna elképzelhető, hogy éppen az emberiség rendelkezésére álló erőforrások legfontosabbika, az atomenergia maradjon kívül a nemzetközi szabályozás területén.

Az első erre irányuló kísérlet az ún. Baruch-terv volt, mely egy nemzetközi atomhatóság („International Atomic Development Authority”) megalkotását célozta. A tervezet szerint az atomenergia előállítására alkalmas nyersanyagok lelőhelyei, az előállítás céljait szolgáló berendezések és létesítmények a hatóság tulajdonába mentek volna át, mely maga döntött volna az előállított energia felhasználásának mértékéről és módjáról. Elfogadása lényegében véget vetett volna az egyes államok gazdasági önállóságának és éppen ezért — a kilátásba helyezett technikai előnyök ellenére a szocialista államok részéről határozott elutasításra talált. Az Egyesült Nemzetek Szervezetének Atomenergia Bizottságában, majd pedig a Közgyűlésen a tervvel kapcsolatban lefolytatott viták semmiféle eredménnyel nem játrak.¹

Az atomenergia békés célú felhasználásának nemzetközi rendezése éveken keresztül megakadt az említett terv zsákutcájában mindaddig, amíg csak a világ kettéosztottságának tényével és általában a politikai és gazdasági realitással számoló elgondolás nem merült fel.

A kezdeményezés az Egyesült Államok elnökétől indult ki, aki 1953. december 8-án az Egyesült Nemzetek Közgyűlésén mondott beszédében kifejtette, hogy az atomenergia békés

felhasználása nem a jövő álma többé, s ha a különböző népek tudásai elegendő, az atomenergia előállítására alkalmas hasadó anyaggal rendelkezének, az eredményes és gazdaságos nemzetközi felhasználás rövid időn belül nagy arányokban valósulna meg. Javasolta, hogy az e téren legelőrehaladottabb államok kormányai uránium és más hasadó anyagkészleteik egy részét — megfelelő óvossági rendszabályok mellett — adják át egy, az Egyesült Nemzetek Szervezetének ellenőrzése alatt működő nemzetközi *atomerő ügynökség* számára. Az ügynökség feladata lenne a hasadó anyagoknak oly módon történő szétosztása, mely biztosítaná, hogy azok az emberiség békés céljainak megvalósítását szolgálják.

Eisenhower tábornok javaslata általában kedvező fogadtatásra talált s ezt követően az Egyesült Államok kormánya tárgyalásokat kezdett több, az atomenergia előállítása terén fejtett, vagy különösen érdekelt állam kormányával, köztük természetesen a Szovjetunió kormányával is.² A tárgyalások, ha lassan is, de eredményesen haladtak előre s 1954. végén a terv mind határozottabb és határozottabb alakot öltött. A kérdéssel foglalkozott az Egyesült Nemzetek Közgyűlésének IX. és X. ülészsaka is. A vita során felszólaló delegátusok hangsúlyozták, hogy az atomenergia békés célú felhasználásához nyújtott segítségnek mentesnek kell lennie minden politikai feltételtől, hogy nagy súlyt kell fektetni az ellenőrzés hatékonyságára és hogy végül az Ügynökséget szoros kapcsolatba kell hozni az Egyesült Nemzetek Szervezetével. Az 1955. december 4-én egyhangúlag — 6 tartózkodás mellett — elfogadott közgyűlési határozat helyeslően vette tudomásul az eddig tett lépéseket és az érdekelt kormányokat a tárgyalások továbbfolytatására és befejezésére szólította fel.

12 állam részvételével tartott szűkebb körű értekezleten 1956. február 27. és április 18. között végül is kidolgozták az Ügynökség szabályzatának tervezetét, melynek megvitatására és elfogadására New Yorkban az 1956. szeptember 24. és október 26. között tartott konferencián került sor. Ez volt az emberiség eddigi történetének legszélesebb körű nemzetközi konferenciája. Több, mint 80 állam delegátusai vettek rajta részt.

¹ Ld. a Közgyűlés 1948. november 4-én kelt 191/III. sz. határozatát.

² A tárgyalások anyagát közli a Neue Zeit 1956. évi 42. számának melléklete.

Az Ügynökségnek az említett konferencián elfogadott szabályzata³ nagyjából az Egyesült Nemzetek Alapokmányának rendszerét és felépítését követi, ebben is kifejezésre juttatva azt a szoros politikai és szervezeti kapcsolatot, mely az Egyesült Nemzetekhez fűzi. „Az Ügynökség funkcióinak gyakorlása során — mondja a Szabályzat III. cikke B) pontjának első bekezdése — az Egyesült Nemzetek által a béke és a nemzetközi együttműködés érdekében elfogadott céloknak és elveknek, valamint az Egyesült Nemzetek részéről a biztosított egyetemes leszerelés megvalósítása érdekében követett politikának és e politika alkalmazása céljából kötött nemzetközi egyezményeknek megfelelően jár el.”

II. A Szabályzat *főbb rendelkezéseit* az alábbiakban ismertetjük:⁴

Az Ügynökség célja előmozdítani az atomenergiának az egész világ békéje, egészsége és jóléte érdekében való felhasználását és biztosítani, hogy az általa, kérésére vagy irányítása, illetőleg ellenőrzése alatt nyújtott segítséget ne használják fel katonai célok szolgálatára alkalmas módon. (II. cikk.)

E célok megvalósítása érdekében az Ügynökség felkérés alapján tagjai között közvetíti az atomenergia békés célokra történő fejlesztéséhez vagy gyakorlati felhasználásához, illetőleg az e téren folyó kutatómunkához szükséges termékeket, szolgáltatásokat, felszerelések vagy berendezések szállítását, sőt ilyeneket maga is szállíthat. Támogatja az atomenergia békés célú felhasználására vonatkozó tudományos és technikai értesülések cseréjét és elősegíti tudósok és specialisták képzését. Biztosítja továbbá, hogy az általa, kérésére stb. szállított különleges hasadó és egyéb termékek, szolgáltatások, felszerelések, berendezések, valamint a nyújtott felvilágosítások ne legyenek katonai célokra felhasználhatók. Az Egyesült Nemzetek illetékes szerveivel, valamint az érdekelt szakosított szervekkel kidolgozza az egészség védelmére hivatott biztonsági szabályokat — ide értendők a munkafeltételek is — és ellenőrzi alkalmazásukat. Végül mégszerű vagy létrehozza a hatáskörének gyakorlásához szükséges berendezéseket és felszerelést. (III. cikk)

Az Ügynökség működési elvei az Egyesült Nemzetek céljaihoz és elveikhez igazodnak. A szabályzat külön kiemeli a hasadó termékek kizárólagos békés célokra történő felhasználásának ellenőrzését, a méltányos földrajzi megoszlás elvét, figyelembe véve az elmaradott országok különleges szükségleteit, és végül a beszámolás elvét. Az Ügynökség köteles munkálatairól évi jelentéseket készíteni az Egyesült Nemzetek Közgyűlése — és amennyiben szükséges — Biztonsági Tanácsa, továbbá a Gazdasági és Szociális Tanács és az Egyesült Nemzetek más szervei számára a hatáskörükbe tartozó kérdésekről. (III. cikk B) pont.) Igen fontos rendelkezést tartalmaz a III. cikk C) pontja, mely leszögezi, hogy „Az Ügynökség a tagjainak nyújtott segítséget nem teszi függővé semmiféle politikai, gazdasági, katonai vagy más egyéb, a jelen szabályzat rendelkezéseivel össze nem férő feltételtől.

Az Ügynökség felépítése a nemzetközi szervezeteknél általában jól bevált rendszert követi és ezek között is elsősorban az Egyesült Nemzetek szervezeti alapelveiből és az ott alkalmazott megoldásokból merít. Az Ügynökség alapító tagjai az Egyesült Nemzeteknek vagy valamelyik szakosított intézménynek azok a tagállamai, amelyek a Szabályzatot az aláírásra való megnyitástól számított 90 napon belül aláírják. Minden más állam a Kormányzók Tanácsának javaslatára a Közgyűlés határozata alapján válhat az Ügynökség tagjává, amennyiben képes és hajlandó a tagságból folyó kötelezettségeket teljesíteni és az ENSZ céljaival és elveivel összhangban eljárni. (IV. cikk.) Miután az Ügynökség célkitűzései és funkciói nem oly sokrétűek, mint az Egyesült Nemzetek Szervezete esetében, szervezeti felépítése természetesen jóval egyszerűbb. Az Ügynökségnek mindössze három fő szerve van: a Közgyűlés, a Kormányzók Tanácsa és a főkormányzó.

Az évente egyszer rendes ülést tartó Közgyűlés valamennyi tagállam egy-egy képviselőjéből áll és minden tagjának egy szavazata van. Határozatait általában a jelenlevő és szavazó tagok egyszerű többségével hozza, egyes meghatározott esetekben azonban, mint amilyenek a pénzügyi kérdések, a Szabályzat módosítása, valamint az Ügynökség tagságából folyó jogok és kiváltságok

gyakorlásának felfüggesztése, a határozat érvényességéhez kétharmados többségre van szükség. A Közgyűlés hatásköre általános, azaz minden kérdést vagy esetet megvitathat, mely a Szabályzat körébe tartozik, vagy az egyes szervek feladataival kapcsolatos és ezek tekintetében a tagállamoknak, a Kormányzók Tanácsának vagy mindkettőnek javaslatokat tehet. (V. cikk.)

Az Ügynökség ügyintéző szerve a *Kormányzók Tanácsa* (továbbiakban: Tanács). Összetétele rendkívül bonyolult. A Szabályzat szövegezői nyilvánvalóan arra törekedtek, hogy elejét vegyék azoknak a problémáknak, amelyek az ENSZ Biztonsági Tanácsának munkáját megnehezítették. Ennek során kiküszöbölték az állandó tagsággal együttjáró többletjogokat, de ugyanakkor biztosították, hogy az atomenergia előállítása terén leginkább előrehaladott, vagy legjobban érdekelt államok gazdasági és politikai súlyuknak megfelelő szerephez jussanak, másrészt pedig a nem állandó tagok választásánál oly sok vitára okot adó „méltányos földrajzi megoszlás” elvét is pontosabban körvonalazták.

A Tanács tagjai: 1. az öt atom-nagyhatalom, valamint az alábbi földrajzi térségekben levő és az atomenergia előállítása terén legfejlettebb egy-egy állam — amennyiben nem tartozna a fentebb említett atom-nagyhatalmak közé — Északamerika, Latin-Amerika, Nyugateurópa, Keleteurópa, Afrika és a Középkelet, Délázsia, Délkeletázsia és a Csendes-Óceán és végül a Távolkelet; 2. a nyersanyagtermelő és a technikai segítséget nyújtó országokat képviselő három állam. Mindkét csoportba tartozó államokat a lelépő Tanács jelöli ki, az Ügynökség megalakulásakor pedig az Előkészítő Bizottság; 3. a Tanács tagjainak harmadik csoportját a Közgyűlés által választott 10 állam alkotja. A Tanács minden tagjának egy szavazata van, határozatait — a költségvetés kétharmados többséggel eldöntendő ügyének kivételével — a jelenlevő és szavazó tagok egyszerű többségével hozza. Permanens szerv, annyszor ül össze, ahányszor szükségesnek mutatkozik. A Közgyűlés intenciói szerint és fontos esetekben annak jóváhagyása mellett irányítja az Ügynökség tevékenységét. (VI. cikk.)

Az Ügynökség *személyzetének* feje a Tanács által a Közgyűlés jóvá-

³ A Szabályzatot eddig 9 állam ratifikálta, köztük a Szovjetunió és az Amerikai Egyesült Államok is.

⁴ A Szabályzat szövege megjelent a *Revue des Nations Unies* 1956. 10. számában.

hagyásával 4 évi időtartamra választott *főkormányzó*. A főkormányzó a Tanács ellenőrzése alatt működik és annak tartozik felelősséggel. A személyzet tudományos és technikai szakértőkből és más, az Ügynökség feladatainak ellátásához szükséges egyénekből áll. Kiválasztásuknál figyelembe kell venni a szakképzettséget, az egyes államok hozzájárulásának mértékét az Ügynökség céljainak megvalósításához és végül a méltányos földrajzi megoszlást.

Ami az Ügynökség tényleges *tevékenységének* szabályozását illeti, a Szabályzat értelmében az Ügynökség összegyűjti és tagjainak rendelkezésére bocsátja a tagállamok által önként előterjesztett, valamint a szervezet részéről nyújtott segítség eredményeként szerzett értesítéseket. (VIII. cikk.) Jóval fontosabb és jelentősebb azonban ennél a tagállamok által rendelkezésére bocsátott hasadó anyagok számbavétele, összegyűjtése és raktározása. Az Ügynökség kérésére minden tagállam köteles kezelem nélkül az Ügynökségnek, egy másik tagállamnak, vagy a tagállamok csoportjának kiadni a felajánlott termékmennyiségből az Ügynökség által meghatározott anyagokat. A szállítás helyét és módját és adott esetben a termékek alakját és összetételét az Ügynökség állapítja meg, mely a birtokában lévő termékek elhelyezéseért és megvédéseért felelősséggel tartozik. Ügyelnie kell arra, hogy nagyobb készleteknek egy-egy ország vagy földrész területén belül történő felhalmozását elkerülje. A fentiek érdekében — amilyen gyorsan csak lehetséges — be kell szereznie a termékek összegyűjtéséhez és szétosztásához szükséges anyagokat, felszerelést, berendezéseket és védőeszközöket, megfelelő egészségügyi és biztonsági intézkedéseket kell fogantatosítani, ellenőrző laboratóriumokat kell létesítenie a termékek elemzése és hitelesítése céljából, valamint lakásokat és igazgatási épületeket a személyzet számára. A szállított termékeket a Tanács által meghatározott módon és a Szabályzat rendelkezéseinek megfelelően kell felhasználni. (IX. cikk.) A már említett értesülések és hasadó anyagok mellett a tagállamok más természetű szolgáltatásokat, felszerelést és berendezést szállíthatnak az Ügynökség számára.

Bármely tagállam atomenergiával kapcsolatos terveinek megvalósítása

céljából az Ügynökséghez fordulhat segítségért. Kérelmét a Tanács vizsgálja meg s elősegítheti idegen pénzügyi források biztosítását — anélkül, hogy maga közvetlen kötelezettséget vállalna — de tagjai útján, vagy közvetlenül maga is gondoskodhat a terv megvalósításához szükséges termékek, szolgáltatások, felszerelés és berendezés szállításáról. A tervek jóváhagyása előtt a Tanácsnak meg kell győződnie annak hasznosságáról, tudományos és technikai kivihetőségéről; megfelelő részlettervek, pénzügyi fedezet és szakemberek létezéséről; egészségügyi és biztonsági rendszabályok létezéséről; arról, hogy a tagállam saját erőforrásaiból nem képes a tervet megvalósítani. Az Ügynökségnek figyelembe kell vennie a rendelkezésre álló anyagok és egyéb erőforrások méltányos elosztásának szempontjait, s a világ elmaradott területeinek speciális szükségleteit. A terv jóváhagyása után az Ügynökség egyezményt köt a segélyt kérő állammal, vagy államcsoporttal, amelynek tartalmaznia kell 1. a szükséges hasadó anyagok felhasználását és 2. megfelelő biztonsági intézkedések mellett történő elszállításának megjelölését, 3. a szállítás feltételeit, nevezetesen az árakat, 4. a segélyt kérő állam kötelezettségvállalását arra vonatkozólag, hogy a segítséget nem használja fel katonai célok szolgálatára alkalmas módon és hogy uláveti magát a biztosítékok alkalmazásának, 5. a tervvel kapcsolatos feltalálói jogok védelmét szolgáló intézkedéseket, és végül 6. a viták elintézésének módját stb. Mindezek a feltételek már folyamatban levő tervhez nyújtott segítségre is vonatkoznak. (XI. cikk)

Az atomenergia békés célú felhasználásának egyik főkérdése az *ellenőrzés* hatékonysága és az ezzel kapcsolatos biztosítékok. A szabályzat értelmében az Ügynökség nemcsak arra jogosult, hogy a terveket megvizsgálja és jóváhagyja abból a szempontból, hogy azok nem szolgálnak katonai célt, és hogy egészségügyi és biztonsági szempontból megfelelőek, hanem megkövetelheti az általa előírt egészségügyi és biztonsági intézkedések alkalmazását, jelentéseket kérhet az üzemek tevékenységéről, a munkálatok előrehaladásáról és eljárásokat írhat elő az előállított anyagok kémiai elemzése céljából stb. stb. Az érdekelt államokkal folytatott konzultációk

után vizsgálóbiztosokat küldhet a segélyben részesülő állam területére, akiknek mindenkor szabad bejárásuk van az atomenergia előállításával és felhasználásával foglalkozó, vagy azzal kapcsolatban álló személyekhez és létesítményekhez. Jogsértés esetén és akkor, ha a segélyben részesülő állam ésszerű határidőn belül nem hozza meg a kért intézkedéseket, az Ügynökség a segélyt felfüggesztheti vagy megszüntetheti, és az általa szállított termékeket vagy felszerelést visszaveheti.

Az Ügynökség az általa vagy a támogatása mellett kivitelezett tervek megvalósításának ellenőrzésére felügyelői kart létesít, mely minden jogsértésről vagy szabálytalanságról a főkormányzónak jelentést tesz, aki azt a Tanácshoz továbbítja. A Tanács a szóban forgó államot vagy államokat felszólítja a jogsértés vagy szabálytalanság orvoslására, majd azt az összes tagállam tudomására hozza, és megkeresést intéz az Egyesült Nemzetek Biztonsági Tanácsához és Közgyűléséhez. (XII. cikk)

Az Ügynökség *költségvetését* a főkormányzó javaslatai alapján a Tanács készíti el, és a Közgyűlés hagyja jóvá. A költségvetés kiadásai magukban foglalják 1. az igazgatási költségeket s ezen belül az Ügynökség személyzetének s a tervek végrehajtásával kapcsolatos ellenőrzés költségeit és 2. a dologi kiadásokat, azaz a hasadó anyagok előállításának, tárolásának stb. költségeit. A költségekhez való hozzájárulás mértékét a Közgyűlés határozata alapján a Tanács osztja szét az Egyesült Nemzetek Szervezeténél alkalmazott elvek szerint. A szállított termékek, szolgáltatások, felszerelések és berendezések stb. árait időről időre a Tanács állapítja meg. (XIV. cikk)

Az Ügynökség mindegyik tagjának területén *jogképeséggel*, továbbá olyan kiváltságokkal és mentességekkel rendelkezik, amelyek feladatainak ellátásához szükségesek. A hozzá küldött delegátusok, a Tanács tagjai, a főkormányzó stb. diplomáciai mentességet élveznek. Az Ügynökség jogképeségét és az említett kiváltságokat a tagállamokkal kötött egyezményekben kell rendezni. Ugyancsak egyezményt vagy egyezményeket köt az ENSZ-vel, valamint más nemzetközi szervezettel létesítendő kapcsolat tárgyában. (XV—XVI. cikk)

A Szabályzat értelmezése vagy alkalmazása körüli minden közvetlen tárgyalások útján meg nem oldható kérdést vagy vitát — amennyiben a felek másként nem állapodnak meg — a Nemzetközi Bíróság elé kell terjeszteni. (XVII. cikk) *Módosítást* a Tanács által benyújtott észrevételek megvitatása után a Közgyűlés kétharmados többséggel határozza el, mely akkor lép hatályba, ha a tagállamok kétharmada megerősítette. A Szabályzat általános felülvizsgálatának kérdését a hatálybalépést követő ötödik rendes közgyűlési ülés napirendjére kell kitűzni. A módosítást el nem fogadó tagállam kiléphet a szervezetből, és mód nyílik a kilépésre a Szabályzat életbelépése utáni ötödik esztendőben is, a kilépés azonban nem szünteti meg a tagállam által külön egyezményben vállalt kötelezettségeket, sem a folyó költségvetésből ráháruló terheket. (XVIII. cikk.)

A Szabályzat rendelkezéseit vagy az általa vállalt egyezményes kötelezettségeket sorozatosan megsértő tagállamot a Tanács javaslatára a Közgyűlés megfoszthatja a tagságból folyó jogok és kiváltságok gyakorlásától. (XIX. cikk.)

III. A Nemzetközi Atomerő Ügynökség tehát nemzetközi szervezet és mint ilyen, számos vonatkozásban, több szervezeti és eljárási kérdésben a nemzetközi szervezetek közel 100 éves története során kitaposott úton halad. Az 1868-ban alakult Egyetemes Táviró Egyesület, az 1874 óta fennálló Egyetemes Posta Egyesület, hosszú, több évtizedes eredményes működésre tekinthetnek vissza, s a példájuk nyomán megszervezett többi un. igazgatási unió a legtöbb esetben lényegében szintén beváltotta a hozzájuk fűzött reményeket, ha politikai ellentétek ideig-óráig meg is nehezítették tevékenységüket. Ezt a körülményt tartotta szem előtt a San Francisco-i konferencia, amidőn az Egyesült Nemzetek Alapokmányának 57. cikke 1. bekezdésében kimondotta, hogy

„Azokat a különböző szakosított intézményeket, amelyek kormányok közötti megállapodás útján jöttek létre és szabályzatuk értelmében gazdasági, szociális, kulturális, nevelési és egészségügyi téren, valamint ezzel kapcsolatos területeken jelentős nemzetközi feladatokat látnak el, a 63. cikk rendelkezéseinek

megfelelően az Egyesült Nemzetekkel kapcsolatba kell hozni.”

A 63. cikk értelmében

„A Gazdasági és Szociális Tanács az 57. cikkben említett intézményekkel oly megállapodásokat köthet, amelyek meghatározzák az illető intézmény és a Szervezet kapcsolatának feltételeit. Ezekhez a megállapodásokhoz a Közgyűlés jóváhagyására van szükség.”

A szakosított intézmények működését az intézményekkel folytatott tanácskozások, a nekik tett ajánlások, valamint a Közgyűlésnek és az ENSZ tagjainak tett ajánlások révén összhangba hozhatják.”

E rendelkezések alkalmazása révén néhány már régebben meglevő és működő, és több újonnan létesített nemzetközi szervezetet hoztak kapcsolatba az ENSZ-szel. Így pl. az Egyetemes Posta Egyesület, a Nemzetközi Távközlési Egyesület, a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet, az újabbak közül pedig a Nevelésiügyi, Tudományos és Kulturális Szervezet, az un. UNESCO, az Egészségügyi Világszervezet, az Élelmezési és Mezőgazdasági Szervezet stb. stb. működését koordinálja az ENSZ. Ezek a szervezetek azonban az ENSZ-szel szemben megőrizték önállóságukat, nem annak segédszervei, hanem önálló nemzetközi szervezetek, amelyek az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa nem oszthat fel, és határozatait nem semmisítheti meg. A Nemzetközi Atomerő Ügynökség ezekhez a szakosított intézményekhez áll közel, azonban mégsem sorolhatjuk fenntartás nélkül ezek közé, mert az a kapcsolat, amely az ENSZ-hez fűzi, szorosabb annál, mint amely általában a szakosított intézmények és az ENSZ között fennáll. Az Atomerő Ügynökség tevékenységéről a Közgyűlésnek, és amennyiben szükséges, a Biztonsági Tanácsnak tesz jelentést tevékenységéről és csak harmadsorban a Gazdasági és Szociális Tanácsnak. Velecky „A nemzetközi Atomerő Ügynökség létesítésével összefüggő egyes nemzetközi jogi problémák” c. cikkében⁵ az Atomerő Ügynökségnek akkor még csak előkészület alatt álló egyezmény-tervezetével kapcsolatban részletesen foglalkozik az Ügynökség nemzetközi jogi helyzetével. Megállapítja, hogy az sem az ENSZ-szel kapcsolatba hozott szako-

sított intézmények, sem pedig az ENSZ valamelyik főszerve által létesített segédszervek kategóriájába nem sorolható, hanem különleges szervnek tekinthető, melynek helye a Permanent Central Opium Board, illetőleg a Drug Supervisory Body jogállásához hasonlítható. Ezeket a szervezeteket nemzetközi szerződés hozta létre, széleskörű autonómiával rendelkeznek, funkcióik azonban némely szempontból a segédszervekhez hasonló jogállást tükröznek.

Véleményem szerint az Ügynökség célkitűzése és feladatai annyira újak, hogy az alkalmazott számos régi szervezeti és eljárási megoldás ellenére sem helyezhető el a régebben felállított és működő szervezetek egyik csoportjában sem, csupán hasonlóságokat, illetőleg eltéréseket mutathatunk ki. Az Ügynökség számos problémája — így pl. nemzetközi jogalanyisága — nem új, hanem a nemzetközi jog régóta vitatott kérdése, és eldöntése a nemzetközi szervezetek jogalanyiségának — esetleg a származékos vagy másodlagos jogalanyiság — elismerésétől, illetőleg elvetésétől függ. Egyes feladatok azonban, mint pl. az atomenergiát előállító berendezések szállítása, illetőleg felállítás, a tervek és a kivitel ellenőrzése, valamint a biztosítékok alkalmazása, éppen olyan újak, mint magának az atomenergiának békés célokra történő felhasználása, és a róluk szóló rendelkezések életbelépése és gyakorlati alkalmazása előtt igen kockázatos lenne jelentőségükkel kapcsolatban messzebbmenő megállapításokba bocsátkozni. A követett szabályozás helyességét csak a jövő gyakorlata igazolhatja.

Az ismertetett rendelkezésekből kitűnően azonban annyi bizonyos, hogy a Nemzetközi Atomerő Ügynökség egészen más jellegű intézmény, mint amilyen a Baruch-tervben körvonalazott atomhatóság lett volna. Az Ügynökség nem korlátlan ura az atomenergia előállítására alkalmas nyersanyagoknak, az előállítást szolgáló berendezéseknek és a különböző hasadó termékeknek, hanem közvetítő szerv — vagy ha úgy tetszik, készletező vállalat —, mely a szuverenitásukat és gazdasági önállóságukat csorbitatlanul megőrző tagállamok számára tudományos, anyagi és technikai segítséget nyújt az atomenergia békés

⁵ Právník, 1956. 6. szám, 485–503. old.

felhasználását célzó terveik megvalósításához. A Szabályzat rendelkezései a szocialista és a kapitalista államok közötti együttműködés lehetőségének újabb területeit tárják fel, de egyszersmind azokat a jogi kereteket is jelzik, amelyek között ez az együttműködés eredményes lehet. Az Atomerő Ügynökségnek — miként a többi nemzetközi szervezetnek — nemzetközinek kell maradnia és nem lehet nemzet fölötti intézmény, nem alkothat idegen testet az egyes államok politikai és gazdasági életében.

Herczegh Géza

A Szovjetunióban folyó büntető-jogi kodifikációs munkálatokról

A „Szovjet Állam és Jog” 1957. évi 5. számában több tanulmány jelent meg a büntetőjog kodifikációjával kapcsolatban. Az alábbiakban ezeket a cikkeket ismertetjük, hogy ezzel is segítséget nyújtsunk a hazánkban folyó kodifikációs munkálatokhoz.

Az első tanulmány szerzője P. Sz. Romaskin, a jogi tudományok doktora, tanulmányának címe: „A szovjet büntetőtörvénykönyv kodifikációjának alapvető kérdései”.

A tanulmány részletesen foglalkozik a Szovjetunió államainak büntetőtörvénykönyveivel, az összszövetségi büntetőtörvénykönyv létrehozására irányuló kísérletekkel és azzal a döntő jelentőségű változással, amit ebben a vonatkozásban a SzKP XX. Kongresszusának és a Szovjetunió Legfelső Tanácsa VI. ülészakájának a büntetőjogot érintő határozatai jelentenek. Rámutat arra, hogy a Legfelső Tanács 1957. február 11-i törvénye értelmében a büntetőtörvénykönyvek megalkotása ismét a szövetséges köztársaságok törvényhozó szerveinek hatáskörébe került, ami lehetővé teszi a szovjet törvényhozás színvonalának további emelését, a gyakorlati élethez való közelebbvitelét és az egyes szövetséges köztársaságok nemzeti sajátosságainak gondos figyelembevételét. A Szovjetunió törvényhozó szerveinek hatáskörében marad továbbra is a büntetőtörvénykönyv alapelveinek¹

meghatározása. Ez biztosítja, hogy a szovjet törvények továbbra is a szocialista demokratizmus és humanizmus elveit és eszméit fogják egységesen kifejezésre juttatni. Ennek megfelelően ez idő szerint az a rendkívül fontos és halaszthatatlan feladat áll a jogtudomány előtt, hogy kidolgozza a helyes elméleti alapokat a Szovjetunió büntetőtörvénykönyvének alapelvei és az egyes szövetséges köztársaságok büntető kódexjeinek tervezetei számára.

A tanulmány szerzője szembeszáll egyes jogászoknak azzal az álláspontjával, hogy az új büntetőtörvényeknek teljes egészükben el kell térniük a régiéktől és annak a véleménynek ad kifejezést, hogy bár az új törvények természetesen nem lehetnek egyszerű ismételtséi a hatályban levő jogszabályoknak és egész sor kérdést a Szovjetunió és az egyes szövetséges köztársaságok jelenlegi fejlődési szakaszának megfelelően új módon kell eldönteni, de ugyanakkor a kodifikáció alapját mégis a sok éven át kipróbált és a szocialista állam és a szovjet polgárok érdekeit védő régi jogszabályok kell hogy alkossák.

Alapvető kérdés a Szovjetunióban folyó kodifikációs munkálatok szempontjából, hogy mit kell érteni a büntetőtörvénykönyv alapelvei alatt, vagyis mi tartozik az összszövetségi és mi a köztársasági büntető törvényhozás keretébe. Romaskin véleménye szerint a Szovjetunió büntetőtörvénykönyvének alapelvei közé kell hogy tartozzanak a szovjet büntetőjog általános részének olyan alapvető tételei, mint a bűncselekmény meghatározása, az OSzFSzK büntetőtörvénykönyve 6. §-ához fűzött megjegyzésben, a 8. és 51. §-okban, valamint a többi szövetséges köztársaság büntetőtörvénykönyveinek megfelelő szakaszaiban meghatározott szabályok, a bűnösség és ennek formái, az előkészületért és a kísérletért való felelősség, a bűnrészesség, a fiatalok büntetőjogi felelőssége, a büntetések célja és rendszere, a büntetés kiszabásának és a büntetés mellőzésének alapvető elvei. Ezzel összefüggésben a jelenleg hatályban levő alapelvek közül mellőzni kell számos olyan tételt, amelyek nem bírnak elvi jelentőséggel, különösen a büntetések egyes fajainak részletes leírását, a gyógyító és gyógyító-nevelő jellegű intézkedések kérdését és néhány egyéb tételt. Hangsúlyozza a szerző,

hogy az Alapelvekben pontosan meg kell szövegezni a büntetőtörvény feladatait. Szerinte ennek a kérdésnek a megoldásánál abból az elvi tételből kell kiindulni, hogy ezek a feladatok mind a Szovjetunió, mind a szövetséges köztársaságok számára egységesek.

Számunkra legérdekesebbek a tanulmányban ezután következő fejtegetései, amelyek részletesen foglalkoznak az Alapelvek készülő tervezetével. Nem időzünk azoknál a kérdéseknél, amelyeket a szerző a szovjet büntetőtörvények jelenlegi alapelveivel egyezően javasol eldönteni, hanem inkább azokra a javaslatokra mutatunk rá, amelyek eltérnek a hatályban levő jogszabályoktól.

A szerző leszögezi, hogy a szovjet ügyészégi és bírósági szerveknek a bűnözés elleni harcban szerzett közel 40 éves tapasztalatai alapján nem látszik szükségesnek, hogy az *analógia* intézményét továbbra is fenntartsák.

Feltétlenül mellőzendőnek tartja a szerző a *kiutasítás és száműzetés* alkalmazásának lehetőségét konkrét bűncselekmény elkövetése nélkül. Le kell szögezni az Alapelvekben, hogy büntetést csak a bíróság szabhat ki és kizárólag a büntetőtörvénykönyvben meghatározott bűncselekmény elkövetése miatt. Egyidejűleg célszerűnek látszik olyan szabályt is felállítani, hogy aki kitöltötte büntetését, vagy akinek a büntetését részben vagy egészben elengedték, ne essék semmiféle korlátozás alá korábbi elítélésével kapcsolatban, ha ilyen korlátozást maga a bíróság ítéletében nem állapított meg. Ilyen módon elcsúszhat annak a szükségessége, hogy a büntetőtörvénykönyvben továbbra is fenntartsák az elítéléshez fűződő következmények törlésére vonatkozó szabályokat.

A szerző véleménye szerint komoly változásokat kell eszközölni a *fiatalok* büntetőjogi felelősségrevonásával kapcsolatos *alsó korhatár* tekintetében jelenleg fennálló jogszabályokon. Teljesen mellőzni kell a büntető eljárás lehetőségét a 12 és 14 éves korhatárok között bűncselekményt elkövető fiatalokkal szemben. Ami a 14 és 16 év közötti fiatalokat illeti, velük szemben csupán néhány súlyos bűncselekmény miatt kellene megengedni a büntetőjogi felelősségrevonás lehetőségét és elő kellene írni a felnőttekre megszabott

¹ A tanulmány az „alapelvek” kifejezést (oroszul: *osznovi*) azon törvényhozási aktus megjelölésére használja, amely meghatározza, hogy mi tartozik az összszövetségi és mi a köztársasági büntető törvényhozás keretébe, egyben meghatározza, hogy melyek azok az elvek, amelyeknek egységesen és kötelezően érvényesülniük kell a köztársasági törvényhozásokban is. (Szerk.)

büntetési tételek kötelező enyhítését. Egyidejűleg szélesebb körű alkalmazás lehetőségét kellene biztosítani a fiatalkorúakkal szemben a nevelő jellegű intézkedéseknek.

A készülő tervezetekben alapos vizsgálat tárgyává kell tenni a jelenleg fennálló *büntetési rendszert* és ki kellene zárni a büntetések közül a választójogtól való megfosztást és a figyelmeztetést.

A tanulmány részletesen foglalkozik a *halálbüntetés* kérdésével és arra a konklúzióra jut, hogy fenn kell tartani a halálbüntetéssel kapcsolatban ez idő szerint fennálló jogszabályokat annak hangsúlyozásával, hogy ez a büntetési nem a Szovjetunióban átmeneti és kivételes jellegű.

Rendkívül fontos a szabadságvesztésbüntetés *maximális és minimális tartamának* kérdése. A szerző utal arra, hogy az *összszövetségi büntetőtörvénykönyv* tervezetének készítésekor azt javasolták, hogy a szabadságvesztésbüntetés felső határa valamennyi bűncselekmény tekintetében 15 év legyen. Szerző szerint ez a megoldás helytelen, mert indokolatlanul csökkenti a büntetést a legveszélyesebb bűnözőkkel, a kémekkel, a kártevőkkel, a diverzánssokkal szemben, különösen azokban az esetekben, amikor ezt a büntetést a halálbüntetés helyett szabják ki. Azt javasolja, hogy az új törvényekben tartsák fenn azt a jelenlegi szabályt, hogy a különösen veszélyes bűncselekmények esetében a szabadságvesztésbüntetés felső határa 25 év, vagy csökkentsék ezt 20 évre, viszont az összes egyéb bűncselekményeknél a szabadságvesztés felső határa 10 év legyen. Ezenkívül fenn kellene tartani azt a lehetőséget, hogy a jelenlegi szabályoknak megfelelően a legsúlyosabb államellenes bűncselekményekért, valamint a szándékos emberölésért és a fegyveresen elkövetett rablásért a halálbüntetés helyett 10 évnél hosszabb tartamú szabadságvesztésbüntetést szabhasson ki a bíróság.

Igen érdekesek és gondolatébresztők számunkra azok a fejtegetések, amelyek a *szabadságvesztésbüntetés alsó határával* foglalkoznak. A szerző utal arra, hogy az OSzFSzK és a legtöbb szövetséges köztársaság Btk-ja értelmében 1 évnél rövidebb tartamú szabadságvesztésbüntetést az 1955. január 10-i tvr-ben meghatározott csekély jelentőségű lopás (melkaja krazsa) kivételével nem lehet kiszabni.

Az ukrán, belorusz, azerbajdzsán, örmény és üzbég szövetséges köztársaságok törvénykönyvei megengedik ugyan 1 évnél rövidebb szabadságvesztésbüntetés kiszabását, mégis az ilyen rövid tartamú szabadságvesztésbüntetést a gyakorlatban ezekben a köztársaságokban is ritkán alkalmazzák, mert a bíróságok 1 évnél rövidebb időtartamban nem szabadságvesztésbüntetést, hanem javító-nevelő munkát, vagy más kevésbé súlyos büntetést (nyilvános megrovást, pénzbüntetést stb.) szabnak ki. Az *összszövetségi Btk.* előkészítésekor különböző szervek állhatatosan ragaszkodtak ahhoz a javaslatukhoz, hogy a Btk. különös részében jelentős számú bűncselekményre tegyék lehetővé a 3 hónaptól 1 évig terjedő szabadságvesztésbüntetés kiszabásának lehetőségét. Szerző véleménye szerint ez a nézet helytelen, mert arra vezetne, hogy a bíróságok javító-nevelő munka vagy más, kevésbé súlyos büntetés helyett rövid tartamú szabadságvesztésbüntetéseket szabnának ki és ez azzal az eredménnyel járna, hogy sok dolgozó néha egészen jelentéktelen súlyú bűncselekmény elkövetése miatt is le tartóztató intézetbe kerülne. Romaskin arra a következtetésre jut, hogy az Alapelvekben az összes szövetséges köztársaságokra kötelező hatállyal azt a szabályt kell felállítani, hogy 1 évnél rövidebb tartamú szabadságvesztésbüntetést egészen rendkívüli esetektől eltekintve általában tilos legyen kiszabni.

Nagyjelentőségű elvi kérdést érint a tanulmány, amikor tévesnek és károsnak minősíti egyes tudósoknak azt az álláspontját, amely szerint a *büntetőjogi felelősség általános fokozásának szükségessége* a szocialista társadalomban független az egyes bűncselekménykategóriák jellegétől és veszélyességétől. Nem szabad két teljesen különböző fogalmat: „a bűnözés elleni harc fokozását” és „a megtorlás fokozását” összekeverni. Még amikor a büntető jogszabály leshozi, hogy a rendelkezést bizonyos bűncselekmények elleni harc fokozása céljából bocsátották ki, sines akadályozza annak, hogy a büntetőjogi felelősséget a jogszabály enyhítse. És — forlítva — egyes bűncselekmények büntetésének csökkentése semmi esetre sem jelenti az ezen bűncselekmények ellen folytatott harc meggyengülését. A bűnözés elleni harcot a Szovjetunióban nemcsak bünte-

tések alkalmazásával folytatják és ennek a harcnak a hatékonyságát nem a büntető szankciók fokozása, hanem mindenekelőtt minden egyes bűncselekménnyel kapcsolatban a büntetés elkerülhetetlensége és viszszavonhatatlansága biztosítja.

Természetesen *pontosan el kell határolni az összszövetségi és a szövetséges köztársasági törvényhozás hatáskörének kérdését a Btk. különös része tekintetében is*. Romaskin azt javasolja, hogy az *összszövetségi törvényhozás* hatáskörébe az államellenes és a katonai, valamint egyes olyan bűncselekmények meghatározása tartozzék, amelyekkel kapcsolatban a Szovjetunió Legfelső Tanácsa szükségesnek tartja a Szovjetunió egész területére egységes büntetőjogi felelősségrevonás megállapítását. Ezen kívül természetesen az *összszövetségi törvényhozás* foglalkoznék egyes olyan bűncselekményekkel is, amelyeknek üldözése a Szovjetunió által kötött nemzetközi szerződésekből és megállapodásokból következik. Szerző különböző módosításokat javasol az államellenes bűncselekmények jelenleg hatályban levő rendszerével kapcsolatban.

Romaskin véleménye szerint egyes hivatali, gazdasági és más kevésbé veszélyes bűncselekmények ilyen jellegét meg kellene szüntetni és ezekkel szemben államigazgatási vagy fegyelmi büntetések alkalmazásával kellene beérni. A szövetséges köztársaságok hatályban levő büntetőtörvénykönyveinek rendszerét jelentős mértékben át kell dolgozni és ezzel kapcsolatban *egész sor olyan kérdést, amely ez idő szerint az összszövetségi törvényekben nyer szabályozást, a szövetséges köztársaságok törvényhozásának hatáskörébe kell átvinni*. Különösen kiemeli annak célszerűségét, hogy az állami és társadalmi tulajdon fosztogatásával kapcsolatos büntetőjogi felelősség kérdései a jövőben a szövetséges köztársaságok büntetőtörvénykönyveiben nyerjenek szabályozást. Javasolja, hogy a szövetséges köztársaságok büntetőtörvénykönyveiben a vagyon elleni bűncselekményekre vonatkozó fejezetet megközelítőleg a régi terjedelemben helyre kell állítani úgy, hogy ebben a fejezetben mind az állami és társadalmi tulajdon, mind pedig a polgárok személyi tulajdona elleni bűncselekményekkel kapcsolatos büntetőjogi felelősség egyaránt meghatározást nyerjen. Ugyanígy a szövetséges köztár-

saságok törvényhozó szerveinek hatáskörébe kell átvinni az olyan bűncselekmények szabályozását, mint a spekuláció, a hamis mérés és mérlegelés, a nem megfelelő minőségű áru forgalomba hozatala és néhány egyéb olyan bűncselekményt, amelyek miatti büntetőjogi felelősségrevonás kérdését ez idő szerint az összfűgő törvények szabályozzák.

*

A büntető eljárás kodifikációjának kérdéseivel foglalkozik egy másik tanulmány, amelynek szerzője N. B. Szuhodrev, a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Jogi Bizottság helyettes elnöke, címe pedig: „A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető eljárása Alapelveinek tervezetéhez”.

Ez a tanulmány is mindenekelőtt az 1957. február 11-i törvény hatalmas jelentőségével foglalkozik és utal arra a nagy munkára, ami az elmúlt hónapokban a Szovjetunióban a kódexeknek különböző jogterületeken való megalkotása érdekében széles körben megindult. Ebbe az előkészítő munkába bevontak képviselőket, elméleti és gyakorlati jogászokat, az államigazgatási szervek dolgozóit. A törvényhozással összefűgő kérdéseknek nagy figyelmet szentel a helyi és országos sajtó.

Az eljárási joggal kapcsolatos kérdések megvitatása során javaslat hangzott el arra vonatkozólag, hogy a *büntető és polgári eljárás alapelveit egy törvényben egyesítsék* és rögzítsék le. Ennek a javaslatnak a hívei arra hivatkoztak, hogy ha külön törvényeket hoznak, ezekben egy és ugyanazon alkotmányos és más közös elvek fognak szerepelni. Szerző nem ért egyet ezzel a javaslattal.

Az *elsőfokú bíróság összetételének kérdésével* kapcsolatban egész sor olyan javaslat hangzott el, amely lényeges változást jelentene a hatályban lévő jogszabályokkal szemben. Szerző szerint figyelmet érdemel az a javaslat, amely szerint a különösen veszélyes bűncselekmények tárgyalása során az ülnökök számát 5–6 főre kellene növelni. Szuhodrev ezzel kapcsolatban nem foglal állást és azt javasolja, hogy az Alapelvekben csupán az az általános követelmény nyerjen megállapítást, hogy az elsőfokú bíróságok az ügyeket népi ülnökök részvételével tárgyalják, az ülnökök számának meghatározása pedig utaltassék a szövetséges köztársasá-

gok törvényhozó szerveinek hatáskörébe.

A népi ülnökök számának növelésére vonatkozó javaslat egyik híve — R. D. Rahunov — az Izvesztijja 1957. március 27-i számában „A büntető eljárás egyes kérdései” c. cikkében még azt az igen érdekes javaslatot is felveti, hogy egyes bűncselekménykategóriáknál a *vádolt bűnösségének kérdését ne az egész bíróság, hanem csupán az ülnökök döntsék el*. Ez a javaslat tulajdonképpen formailag (de természetesen nem tartalmilag) a régi esküdtszék visszaállítását jelentené. A szerző rámutat arra, hogy ezt a javaslatot — ugyanúgy mint a többi is — még gondosan meg kell vizsgálni, de annyit már most is meg lehet állapítani, hogy a Szovjetunióban a szakbírákat és a népi ülnököket ugyanazok a szervek választják, nincsenek kinevezett bírák és ezért a szakbíráknak és a népi ülnököknek fentiek szerinti szembesítése elvileg aligha látszik helyesnek. A tanulmány írója ezért célszerűbbnek tartja, hogy úgy a bűnösség, mint a büntetés kiszabásának kérdésében az eddigi helyzetnek megfelelően a szakbíró és a népi ülnökök együttesen döntsének.

A tanulmány igen részletesen foglalkozik a *vádoltaknak a védelemhez való jogával* összefűgő kérdésekkel. Az ebben a vonatkozásban szükséges módosítások közül 4 kérdést emel ki. Elsősorban szükségesnek tartja, hogy az ítéleteknek felülvizsgálata során meg történt felülvizsgálata során megtartott tárgyalásokon, illetve legálábbis, amikor az óvás arra irányul, hogy az ítéletet azért helyezték hatályon kívül, mert a kiszabott büntetés enyhe, — az elítélt (vagy felmentett) személy jelen lehessen. Ezt a kérdést némileg bonyolulttá teszi az a körülmény, hogy az elítéltek egy része a felülvizsgálata során történt felülvizsgálat során büntetését tölti és ezért a bíróság előtti megjelenése esetleg nehézségbe ütközhetik. Ezért azt javasolja, hogy ennek a kérdésnek a szabályozását utalják a szövetséges köztársaságok törvényhozó szerveinek hatáskörébe.

A hatályban lévő szovjet jogszabályok — mint ismeretes — nem tartalmazznak rendelkezéseket a *védő jogaira* vonatkozólag. A szerző szükségesnek tartja ennek a hiányosságának a megszüntetését és a készülő tervezetbe a védő alapvető jogainak a beiktatását.

A védelemmel kapcsolatban egyhangúan javasolják, hogy a védő közreműködését az egész eljárás során növelni és a védelem lehetőségét biztosítani kell a büntető eljárás kezdeti szakaszaiban is. Az utóbbi kérdésnek a megoldására kétféle javaslat hangzott el: szabályozzák a védő közreműködését vagy a vád közlésének időpontjától, vagy pedig attól kezdve, hogy az előzetes vizsgálat befejezését a vádottal közölték. Szerző véleménye szerint az Alapelvek tervezetében pl. ki kellene mondani a következőket: az előzetes vizsgálat szakaszában a védőnek jogában áll bizonyítékokat betérjeszteni, indítványozni bizonyítékok beszerzését, panaszt emelni a vizsgálót folytató személy egyes cselekményei ellen, aggályossági kifogást emelni, megismerkedni az ügy anyagával a vizsgálat befejezése után és ezenkívül a vizsgáló engedélyével jogosult érintkezni a gyanúsítottal, közreműködni a vizsgálati cselekmények foganatosításában és megismerkedni az ügy anyagával a vizsgálat során. Szuhodrev álláspontjának alátámasztása céljából az 1918–1920. évek között kiadott több rendeletre hivatkozik, amelyek — ha bizonyos határok között is — de megengedték a védő közreműködését az előzetes vizsgálat során. Hivatkozik arra is, hogy a védőnek az előzetes vizsgálatban való közreműködése szabályozást nyert Csehszlovákia, Románia, Lengyelország, a Német Demokratikus Köztársaság, India, Franciaország, Ausztria és egész sor más állam vonatkozó jogszabályaiban.

Az ebbe a témakörbe tartozó utolsó kérdésként említi a szerző a védő részvételét a felülvizsgálata során. A maga részéről ezt helyesnek tartja, mert véleménye szerint a védői funkció kiszélesítése ebben a vonatkozásban elő fogja mozdítani a törvényesség további megszilárdítását és javítani fogja az igazságszolgáltatást az országban.

Részletesen foglalkozik a tanulmány az *ártatlanság vélelmével*: elvével, amelyet felveendőnek tart az Alapelvek közé. Rámutat arra, hogy az ártatlanság vélelme lényegileg már alkalmazást nyer a gyakorlatban, de ennek ellenére feltétlenül szükséges ennek a fontos jogi biztosítéknak az Alapelvek közé való beiktatása. Hivatkozik arra a széleskörű vitára, ami ezzel a kérdéssel kapcsolatban a

szovjet újságokban és folyóiratokban és általában a közvélemény körében folyik.

Az ártatlanság vélelmével szorosan összefügg a *bizonyítási teher és a vádlott beismerő vallomása jelentőségének kérdése*. Szerző szerint az Alapelvekben ki kell mondani, hogy a vádlott nem köteles bizonyítani saját ártatlanságát és az a körülmény, hogy nem szolgáltat bizonyítékot a vád alól való felmentése érdekében, nem szolgálhat a vád megalapozására. Ez természetesen nem foszthatja meg a vádlottat attól a jogától, hogy bizonyítékokat szolgáltathat és bizonyítékok beszerzését indítványozhatja a saját érdekében. A vádlottnak ezt a jogát szintén fel kell venni a tervezetbe.

Részletesen foglalkozik Szuhodrev a *vádlott beismerő vallomása jelentőségének kérdésével*, ami a napi sajtó és a jogi folyóiratok hasábjain szintén széleskörű vita tárgyát alkotja. A kérdés körül forog, hogy az Alapelvek közé fel kell-e venni azt a rendelkezést, hogy egyedül a vádlott beismerő vallomására nem szabad vádat alapítani. Kérdés az, hogy az ilyen rendelkezés nem áll-e ellentétben az eljárási törvénynek azzal a feltétlenül fenntartandó rendelkezésével, amely szerint a vádlott vallomása a bizonyítékok egyik neme, továbbá azzal az ugyancsak helyes rendelkezéssel, hogy a vádlott vallomása, mint bizonyíték, mindenképpen a bíróság értékelése, mérlegelése alá tartozik? Továbbmenőleg arról is szó esik, hogy az ilyen rendelkezésnek a törvénybe való felvétele nem fogja-e gyengíteni a bűncselekményekkel szemben folytatott harcot? Szerző szerint ezek a kifogások nem minden alap nélküliek és ezért a kérdést még igen komolyan kell tanulmányozni. Utal azonban arra, hogy a bírói gyakorlat már régen kidolgozott bizonyos irányvonalat ebben a kérdésben, amennyiben a Szovjetunió Legfelső Bírósága hosszú évek óta határozottan megköveteli a bíróságoktól és a vizsgálati szervektől, hogy a vádlott beismerő vallomását egyéb bizonyítékokkal támasszák alá. A bűncselekmény nyomai, a házkutatás és szemle eredményei, a tárgyi bizonyítékok, az okiratok, tanúvallomások, szakértői vélemények a vádhatóságnak és a bíróságnak rendszerint módot adnak arra, hogy a vádlott beismerését megfelelő egyéb bizonyítékokkal is alátámasszák.

Foglalkozik ezután a tanulmány az *előzetes letartóztatás* kérdésével és azt javasolja, hogy az Alapelvek csupán a szükséges ügyészi szankció kérdését szabályozzák és ennek a rendszabálynak kivételes jellegét hangsúlyozzák. Az előzetes letartóztatás határidejének meghatározása tartozzék a szövetséges köztársaságok törvényhozó szerveinek a hatáskörébe, mivel csak így lehet megfelelően figyelembe venni a helyi körülményeket (a terület nagyságát, az ügyel és a letartóztatott személyiségével összefüggő körülmények tisztázásához szükséges időtartamot, a szállítási és közlekedési eszközöket stb.).

Befejezésül részletesen foglalkozik a tanulmány azzal a bonyolult kérdéssel, amely az eljárási reform kapcsán merült fel és az *egész vizsgálati munka megreformálását* tűzte ki célul.

Jelenleg az a helyzet, hogy az állambiztonsági szervek által vizsgált ügyektől eltekintve a vizsgálatot a milícia szervei és az ügyészségi vizsgálók folytatják le. Ezt a helyzetet erősen bírálták a Szovjetunió Legfelső Tanácsának hatodik ülésén, ahol olyan javaslat hangzott el, hogy a vizsgálati munkát *egy* szerv végezze. A vita során különböző javaslatok hangzottak el. Mindenekelőtt volt olyan javaslat, hogy jogszabályban rögzítsék a tényleg kialakult helyzetet, vagyis hagyják meg az előzetes vizsgálat funkcióit mind a milícia, mind az ügyészség vizsgáloinál. E javaslat ellen azonban sok kifogás hangzott el, főleg az, hogy a vizsgálati szervek munkájában fennálló párhuzamosság semmivel sem igazolható és ezért a vizsgálatot egyetlen szervre: vagy a miliciára, vagy az ügyészségre kell bízni.

A szerző utal arra, hogy a milícia alapvető funkciója a közrend védelme, a bűncselekmények megelőzése és közvetlen felderítése. A bűnözők üldözése és feltalálása, a bűncselekmények nyomainak feltárása és rögzítése, a tárgyi bizonyítékok lefoglalása és egyéb halaszthatatlan operatív cselekmények döntő jelentőséggel bírnak a bűncselekmények leleplezése során. Ezeket a nyomozati cselekményeket a milícia teljesíti és ezek végrehajtása természetesen továbbra is a miliciára tartoznék. Némileg másképpen áll azonban a helyzet az előzetes vizsgálat terén. Ennek a feladatai olyanok, hogy

helyesebbnek látszik, ha az előzetes vizsgálatot az ügyészségi vizsgálók folytatják le, úgy ahogyan ezt a hatályban lévő büntető eljárási kódexek előírják. Vannak és lehetnek természetesen olyan ügyek, amelyekben a nyomozás mintegy összeolvad a vizsgálattal és az eljárásnak ezt a két szakaszát nehéz elhatárolni. Ez a helyzet a kisebb jelentőségű bűncselekményeknél, amelyek nem tesznek szükségessé huzamos és széleskörű vizsgálatot. Az ilyen bűncselekmények tekintetében figyelmet érdemel az a javaslat, hogy biztosítsák a szövetséges köztársaságok törvényhozó szervei számára azon bűncselekmények felsorolásának joga, amelyeknek a kivizsgálása csupán a nyomozásra szorítkozik, s amelyeknél a nyomozás után az ügyet közvetlenül a bíróságnak kell átadni. Szerző szerint ezek közé a bűncselekmények közé lehetne sorolni a súlyos következményekkel nem járó jogszabálysértéseket, a kisjelentőségű spekulációt, stb.

Felmerültek olyan elképzelések is, hogy a vizsgálatot nem folytathatják le az ügyészség szervei, mivel az ügyészség felügyeletet gyakorol a vizsgálók felett. Ezidőszent azonban nyilvánvalóan nem látszik lehetségesnek külön vizsgálati szervet létesíteni, amely egyes tudományos és gyakorlati dolgozók javaslatai szerint a helyi tanácsoknak, a bíróságoknak vagy a szövetséges köztársaságok igazságügyminisztériumainak lenne alárendelve.

A tanulmány szerzője fejtegetéseit azzal fejezi be, hogy a vizsgálati munka szervezetének kérdése rendkívül nagy jelentőséggel bír, miért is az Alapelvek tervezetének előkészítése és megvitatása során gondosan meg kell vizsgálni az összes ezzel kapcsolatban felmerülő javaslatokat.

*

A harmadik tanulmány „*A visszaesésről és a büntetett előéletéről*” szól, szerzője: *B. Sz. Nyikiforov*, a jogi tudományok kandidátusa.

A szerző megállapítja, hogy az új büntetőtörvénykönyv előkészítésével kapcsolatban nagy figyelmet szentelnek a büntetett előélet intézményével összefüggő kérdéseknek. Ennek az a magyarázata, hogy a hatályban lévő vonatkozó jogszabályok kétségtelenül elavultak és alapvető, gyökeres módosításra szorulnak.

A szerző megállapítása szerint a Szovjetunióban a büntetett előéletre

vonatközo jogszabályok indokolatlanul szigorúak és azt eredményezik hogy rendkívül sok esetben a büntetett előélethez fűződő következmények az elítéltet egész élete során elkísérik és a következmények alól csak amnesztia vagy egyéni kegyelem útján szabadulhat. A helyzetet még tovább súlyosbítja az a körülmény, hogy a büntetett előélet fogalmának jogi tartalma egyáltalán nem tisztázott. A büntetett előélettel összefüggő és abból eredő jogi korlátozások sehol sincsenek megfelelően felsorolva, aminek az a következménye, hogy a büntetett előéletű emberek a személyzeti munkát végző adminisztrátorok túlzott óvatossága folytán nagyon nehezen tudnak a képzettségüknek megfelelő munkához jutni.

Figyelmet kell fordítani a következő körülményre is. Általánosan elfogadott felfogás szerint a szovjet büntetőjogban a büntetés célja és feladata a bűncselekményt elkövető személy megjavítása és átnevelése, a szovjet állam életviszonyaihoz való alkalmazkodásának előmozdítása. A törvényhozó, amikor meghatározza a büntetőtörvénykönyv általános és különös részeiben foglalt büntetési nemeket és büntetési tételeket, valamint a bíróság, amikor a konkrét személyre a konkrét bűncselekmény miatt megfelelően megválasztott büntetést szab ki, éppen ezeket a célokat tartják szem előtt és ezeknek a feladatoknak a teljesítésére törekcsenek. Ehhez nemcsak olyan büntetési nemek állnak rendelkezésükre, mint a szabadságvesztésbüntetés és a javító-nevelő munka, hanem olyan egyebek is, mint pl. az elítéltnek a választójog gyakorlásától való megfosztása, bizonyos állások betöltésétől való eltiltása, illetve egyes helységekből való kiutasítása és meghatározott foglalkozás gyakorlásától való eltiltása. Amikor a bíróság ezeket a büntetéseket többnyire mellékbüntetésként alkalmazza, lehetősége nyílik ezeket olyan összetételben alkalmazni, (pl. szabadságvesztésbüntetéssel együtt) amely a leg hatékonyabban gyakorol befolyást a bűncselekmény elkövetőjére és egyúttal megfelelően biztosítja az állam és a jogrend érdekeinek védelmét. A büntetés természetesen nem mindig éri el a fentemlített célt, aminek bizonyítékaul szolgálnak azok az esetek, amikor olyan személyek követnek el ismételt bűncselekményt, akikkel szemben már korábban bűn-

tetést szabtak ki valamely bűncselekmény elkövetése miatt. Ezek közül az esetek közül különösen azok érdemelnék figyelmet, amikor valaki ismételtén ugyanazon bűncselekményt követi el.

A büntetett előélet következménye abban áll, hogy bizonyos határidőre vagy határidő nélkül korlátozzák az érintett személy jogait amiatt, mert bírói ítélettel ellene büntetést szabtak ki. Így tehát ez az intézmény lényegileg nem jelent mást, mint a priori annak elismerését, hogy a bíróság bármilyen büntetést is fog az illetőre kiszabni, az feltétlenül elégtelen, nem megfelelő hatású lesz. Nyikiforov annak a véleményének ad kifejezést, hogy ennek a jogi helyzetnek további fenntartása nem látszik szükségesnek és a következő megoldási javaslatot adja elő:

A visszaesés kérdését, vagyis azt, hogy milyen jelentőséggel bírjon a korábbi elítélés vagy a vádlott által korábban elkövetett bűncselekmény az eljárás tárgyát alkotó konkrét bűncselekmény miatt kiszabandó büntetés szempontjából, a Btk. általános részében kellene eldönteni. Ami az általános visszaeséstilleti, vagyis azokban az esetekben, amikor az elkövető egészen másfajta bűncselekményt követ el, mint ami miatt korábban büntetve volt, ebben a vonatkozásban semmiféle különleges szabályra szükség nincs: az általános visszaesés rendszerint ne szolgáljon alapul arra, hogy a visszaesőre felemelt büntetést alkalmazzanak. Másképpen áll az eset a speciális visszaesés sok esetében, vagyis amikor arról van szó, hogy valaki két vagy több hasonló bűncselekményt követett el. Itt is különbséget kell azonban tenni azok között az esetek között, amikor egyrészt az elkövető ellen nem hoztak és hajtottak végre ítéletet az előző bűncselekmény miatt, másrészt pedig amikor az újabb bűncselekményt a büntetés végrehajtása során, vagy a büntetés letöltése után követte el.

Az első csoportra vonatkozólag a szerző azt javasolja, hogy a visszaesés legyen a bíróság által értékelendő súlyosbító körülmény (az első bűncselekmény elévülési idején belül). A második csoportba tartozó bűncselekmények között a szerző ismét megkülönböztetést tart szükségesnek. Egyes esetekben, pl. gondatlan bűncselekmények megismétlése vagy egymáshoz ugyan hasonló, de rendkívül különböző súlyú bűncselekmé-

nyek ismételt elkövetése esetén ugyan csak elegendőnek tartja a visszaesésnek súlyosbító körülményként való értékelését.

Szerző javaslata szerint különleges, jelentősen szigorúbb felelősségi rendszert kell bevezetni a visszaesőknek a fentiek figyelembevételével fennmaradó szűk csoportjára. Azokról van szó, akik a társadalmi rendet vagy a közbiztonságot sértő bűncselekményük miatt rájuk kiszabott büntetés kitöltése során, vagy a büntetés végrehajtása után ismételtén ugyanilyen fajta bűncselekményt követnek el. A bírósági gyakorlat azt mutatja, hogy a különösen veszélyes visszaesőkre az olyan bűncselekmények elkövetése a legjellemzőbb, mint a szándékos emberölés, szándékos súlyos testi sértés, erőszakos nemi közöcsülés, banditizmus, rablás, lopás, valamint a súlyosbító körülmények mellett elkövetett garázdaság. Az ilyen bűncselekmények ismételt elkövetőivel szemben szükségesnek mutatkozik, hogy a bíróság a büntetés felső határát a büntetés fele részével felemelhesse. A szerző szükségesnek tartja azt a megszorítást, hogy erre a rendelkezésre csak akkor kerüljön sor, ha az elkövetett bűncselekmények jellege a vádlott különleges veszélyességéről tanúskodik. Erre a fenntartásra szerinte azért van szükség, mert néha még két szándékos emberölés ismételt elkövetése sem tanúskodik a vádlott különleges társadalomra-veszélyességéről: pl. az első bűncselekményt feltékenységéből, a másodikat pedig annak eredményeként követte el, hogy egy tettenért bűnöző elfogása-kor kellő alap nélkül használt fegyvert. Ezeket a szabályokat nem kell alkalmazni, ha vádlott újabb bűncselekményét legalább 5 évvel a büntetés letöltése után követte el, amennyiben az első szabadságvesztésbüntetése nem haladta meg az 5 évet, illetve, ha legalább 10 évvel később követte el az újabb bűncselekményt, amennyiben előző büntetése meghaladta az 5 évet.

Ha a visszaesés a fentieknek megfelelően nyerne szabályozást, úgy szerző javasolja a törvényben annak kimondását, hogy a büntetésüket kitöltött vagy büntetésük végrehajtása alól mentesített személyek korábbi elítélésük miatt semmiféle jogi korlátozás alá nem eshetnek. Ugyanakkor természetesen fenn kell tartani a bíróság számára azt a jogot, hogy bizo-

nyos állások betöltését az elítélt számára pl. 5 vagy 8 évre megtilthassa, foglalkozásának gyakorlásától ugyanilyen időre eltilthassa és kiutasíthassa, ha bizonyos helységekben való tartózkodása a társadalomra veszélyes.

Szerző javaslatának egy második változatát is felvázolja. Ez arra az esetre vonatkozik, ha a törvényhozó a büntetett előélet intézményének fenntartását szükségesnek tartaná, amikor pontosan meg kellene határozni magában a törvényben ennek a fogalomnak a tartalmát. A javaslat szerint a büntetett előélet a feltételeken elítélt személyeknél az ítéletben megállapított próbaidő elteltével szűnnék meg. Az olyan elítéltek, akiket nem ítélnék szabadságvesztés-büntetésre (a száműzetés kivételével), a büntetés letöltése után rövid idővel ne legyenek büntetett előéletű személyeknek tekintendők, ha ez alatt az idő alatt nem követnek el olyan újabb bűncselekményt, amely miatt a bíróság velük szemben szabadságvesztésbüntetést szab ki. Ugyanilyen feltétel mellett azonban a büntetett előélet törlésére huzamosabb határidőket szükséges megállapítani azokkal szemben, akiket viszonylag rövid időtartamú szabadságvesztés-büntetésre vagy száműzetésre ítélték. Ez alól a szabály alól kivételt alkotnának azok a fiatalok, akik a bűncselekményt 16–18 éves korukban követték el. Ezeket az elítélteket nem kellene büntetett előéletűeknek tekinteni a büntetés kitöltése után, ha csak nem a törvényben felsorolt súlyos bűncselekmények valamelyikét követték el. Azok az elítéltek, akiknek szabadságvesztés-büntetésük 5 év vagy ennél több, mindaddig büntetett előéletűeknek tekintendők, amíg a bíróság büntetett előéletüket nem törli. A bíróság ezt bizonyos idő — mondjuk 8 év — elteltével tehetné meg az elítéltnak vagy valamely érdekelt állami vagy társadalmi szervnek a kérelmére, ha a büntetését kitöltött személy ezen idő alatt nem követ el olyan bűncselekményt, amely miatt a bíróság öt szabadságvesztésbüntetéssel sújtja. A bíróság ilyen esetben a büntetett előéletet akkor törli, ha arra a következtetésre jut, hogy az elítélt személy életmódja, a munkához való viszonya olyan, hogy öt nem szükséges továbbra is büntetett előéletűnek tekinteni.

T. I.

Vasziljev, Ljuben: A Bolgár Népköztársaság polgári törvénykönyvének tartalma és rendszere*

A bolgár burzsoá állam a polgári jogi törvényeket egyszerűen átvette a nyugati államoktól. Ennek során az olasz polgári törvénykönyvet vették alapul, de egyes esetekben a magyar (kereskedelmi törvény), német, svájci és belga törvényekből indultak ki. A házassági viszonyok területén az egyházjogi szabályok voltak hatályban.

A külföldi polgári jogi törvények átvétele elősegítette az ország kapitalista fejlődését, de nagyon előnyös volt ez a külföldi tőke érdekei szempontjából is, mert ennek következtében a külföldi tőkések Bulgáriában a hazájuk törvényeivel egyező polgári és kereskedelmi jogi törvényeket találtak, ami nagymértékben megkönnyítette számukra az ügyletek kötését, a bankjaik és egyéb vállalkozásaik működését.

A bolgár burzsoá állam a fennállása végéig több ilyen irányú kísérlet ellenére sem tudta megalkotni a saját egységes polgári törvénykönyvét. A bolgár polgári jogi elmélet nem tudta kidolgozni a polgári jogi kodifikációval kapcsolatban felmerülő kérdéseket és így nem tudta előkészíteni saját polgári törvénykönyvének megalkotását.

Az új demokratikus bolgár állam csupán ideiglenesen, átmenetileg használta fel a régi polgári jogi szabályokat és azokat a megváltozott funkciójuknak, a megváltozott rendeltetésüknek megfelelően alkalmazta. Mivel ezek a törvények alkalmatlanok voltak arra, hogy tartósan és maradéktalanul megfeleljenek azoknak a követelményeknek, amelyeket a szocializmus építése támasztott, ezeket a törvényeket később egymás után hatályon kívül helyezték és helyükbe új törvényeket hoztak. Ez a folyamat már 1944-ben és 1945-ben megkezdődött és a Bolgár Népköztársaság új alkotmányának a meghozatala után, az 1949–1951. évek folyamán teljes egészében kibontakozott. Az új gazdasági tartalom megkövetelte a régi törvények hatályon kívül helyezését, de akkor még nem érték meg a feltételek egy

egységes új polgári törvénykönyv megalkotására. A régi polgári jogi törvényeket csupán egyes különálló polgári jogi törvényekkel lehetett hatályon kívül helyezni. Ezért a régi kötelmi és a régi kereskedelmi törvény helyébe új kötelmi törvényt hoztak, a régi vagyonjogi és tulajdonjogi törvényt új tulajdonjogi törvénnyel, a régi öröklési törvényt új öröklési törvénnyel, a régi személy- és családjogi törvényt a házasságról szóló új törvényerejű rendelettel, majd a családról és házasságról szóló új törvénnyel cserélték fel stb. A népi demokratikus bolgár állam több olyan polgári jogi szabályt is alkotott, amelyek nem érintették a régi jogszabályokat, mert a kapitalista gazdaságban és jogban ismeretlen kérdéseket szabályoztak.

Bulgáriában tehát a régi polgári jogi törvények hatályon kívül helyezésével nem vártak az új egységes polgári törvénykönyv megalkotásáig. És ez volt a szerencsésebb megoldás, mert a régi törvények hatályának a fenntartása nagyon éles ellentmondásokhoz vezetett volna egyrészt az új társadalmi-gazdasági tartalom, másrészt a jogszabályok között. Ezért Bulgáriában nem találkozunk olyan nehézségekkel, mint amelyekbe ütköznek egyes népi demokratikus köztársaságokban a bíróságok, a döntőbírói szervek, a szocialista szervezetek és az állampolgárok annak következtében, hogy a régi polgári jogi szabályok mindegyike hatályban vannak.

Bár — amint láttuk — Bulgáriában már hatályon kívül helyezték a régi polgári jogi szabályokat és helyükbe új szabályokat alkottak, ez nem jelenti azt, hogy nincs szükség a teljes és egységes szocialista polgári törvénykönyv megalkotására. Azok az okok, amelyek ezt megkövetelik, igen sokoldalúak. Ezek közül a fontosabbak a következők: 1. az egyes új polgári jogi törvényeket akkor alkották, amikor Bulgáriában a szocializmus gazdasági és kulturális alapjainak a lerakása folyt, s az azóta eltelt időre tekintettel az egyes szabályok már elavultak; 2. az egyes különálló törvények megalkotásánál a szabályokba számos ellentétes és ellentmondó rendelkezést foglaltak, ami nehézségeket okoz a gyakorlati alkalmazásuk során; 3. figyelemmel arra, hogy az egyes szabályokat egymástól elszakítottan, más-más időben alkották, a szabályozás

* A tanulmány a Bolgár Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetének Közleményeiben jelent meg, az 1956. évi I. kötetben, 87–124. old. (A Bolg. Tud. Akadémia kiadása, Szófia, 1957).

A cikket rövidítve közöljük, a rövidített szöveget a bolgár eredeti alapján Dr. Márkus Ferenc készítette.

során jelentős hézagok maradtak; 4. az egyes intézményekre vonatkozó rendelkezések nem megfelelőek, azok javításra és további kidolgozásra szorulnak; 5. a gyakorlatban eddig több olyan tapasztalat gyűlt össze, amelyet *de lege ferenda* fel lehet használni; 6. az alapelvek egységén felépülő és a szabályozás teljességére törekvő egységes polgári törvénykönyv jobban rendezi az általa érintett társadalmi viszonyokat, hozzáférhetőbb mind a jogszolgáltató, mind az állampolgárok számára. A szétszórtan alkotott jogszabályok szükségyszerűen ellentmondásokat tartalmaznak; 7. az egységes polgári törvénykönyv felel meg jobban annak a követelménynek, hogy a szocialista törvényességnek szilárdnak kell lennie; 8. ha a polgári jog egységes és teljes, közérthetően és pontosan szövegezett polgári törvénykönyvben van foglalva, ez növeli és javítja a polgári jog és a polgári bírászkodás nevelő hatását; 9. az egységes polgári törvénykönyv egyik olyan fennmaradó emlék lesz, amely rögzíti a Bolgár Népköztársaság mai szocialista kultúráját.

Az eddig kiadott különálló polgári jogi törvények hatályon kívül helyezték a régi burzsoá törvényeket, új módon szabályozták az általuk érintett társadalmi viszonyokat, és ugyanakkor lehetővé tették az alapvető feladat, az egységes polgári törvénykönyv megalkotásának jobb megoldását. Az új polgári törvénykönyv megalkotásánál feltétlenül figyelembe kell venni az egyes különálló törvényeket. Mindazonáltal az egyes különálló törvényekben foglalt rendelkezéseket át kell dolgozni és ennek során meg kell vizsgálni, hogy mennyiben alkalmasak arra, hogy a jövőben is szolgálják a polgári jogi viszonyok fejlesztését és szilárdítását, megfelelően ki kell ezeket egészíteni, szükség esetén módosítani és tökéletesíteni.

Az új egységes polgári törvénykönyv megalkotása rendkívül fontos állami és politikai feladat. Ez a törvénykönyv gyorsítja és könnyíti, könnyebbé teszi a szocializmus építését, hozzájárul a szocialista gazdasági szervek munkájának a megjavításához, a népgazdasági terv teljesítéséhez. Nem véletlen tehát, hogy a szocialista államok nagy súlyt helyeznek a polgári jogi kodifikációra. A polgári törvénykönyv fontossága indokoltá teszi, hogy azt különös gond-

dal készítsék el. E munkálatokban részt kell venniük úgy a tudományos dolgozóknak, mint azoknak a dolgozóknak, akik gyakorlati tapasztalatokat szereztek a jelenleg hatályban levő különálló polgári jogi törvények alkalmazásánál.

Az új polgári törvénykönyvnek, még ha azt a kapitalizmusból a szocializmusba vezető átmeneti időszakban is alkotják, feltétlenül a következetes szocialista elveken kell felépülnie. Alapvető feladat tehát, hogy a polgári törvénykönyv egész rendszere és a polgári jog minden intézménye helyesen tükrözze a szocialista termelési és elosztási viszonyokat, hogy azokat megfelelően alakítsa, erősítse és továbbfejlessze.

A törvénykönyv megalkotásánál világosan kell látni, hogy mi a szabályozás tárgya, milyen viszonyokra kell a szabályozásnak kiterjednie. Tehát az egyik legfontosabb eldöntendő kérdés a polgári törvénykönyv *tartalmának és rendszerének* a kérdése. Ezzel kapcsolatban mindenképpen azt a kérdést kell eldönteni, hogy *mi a polgári jog tárgya*.

A polgári jog a vagyoni viszonyokat szabályozza, amennyiben nem tartalmaznak hatalmi elemeket és a jogviszonyok részvevői nincsenek alárendeltségi viszonyban. Más szavakkal, a polgári jog tárgyát az egyenlő helyzetben levő állami vállalatok, intézmények, szövetkezeti szervezetek, valamint azok és a polgárok között, továbbá az egyes polgárok között fennálló vagyoni viszonyok alkotják. A polgári jog tárgyahoz kell továbbá sorolni a szocialista szervezeteknek és a polgároknak mint a jogok és kötelezettségek viselőinek és mint a polgári jogviszonyok részvevőinek a jogállása kérdését is.

Figyelembe véve a legújabb szovjet állásfoglalásokat is, rá kell mutatni arra, hogy a polgári jog alkalmazási területét a szabályozás tárgya szerint kell meghatározni és nem a szabályozás valamely különleges módszere alapján (a polgári jog részvevői autonómiájának módszere). Az azonos helyzet ismervét semmi esetre sem lehet azonosítani a felek autonómiájával a polgári jogviszonyok terén. Az, hogy a jogviszonyok létrehozása vagy módosítása során a felek számára autonómia van-e biztosítva vagy sem, a szabályozás módszerének a kérdése, míg a részvevők azonos helyzetének a kérdése a jogviszony tartalmának a kérdése. A

részvevők azonos helyzete a polgári jogviszonyokban azt jelenti, hogy az adott jogviszonyban egyik részvevő sines a másikkal szemben alárendeltségi helyzetben, hogy a jogviszonyból kifolyólag egyik részvevőt sem illetik meg a másikkal szemben hatalmi jogosítványok. A felek autonómiájának a kérdése viszont az a kérdés, hogy a megfelelő jogszabályok mennyi teret hagynak a részvevők szabad akaratának arra, hogy egymás között valamilyen jogi kapcsolatokat létrehozzanak, milyen módon rendezzék kölcsönös jogaikat és kötelezettségeiket. Semmi esetre sem lehet azt mondani, hogy a szocialista társadalomban a polgári jog csupán odáig terjed, ameddig a részvevők autonómiája és hogy az olyan jogviszonyok, amelyeket a részvevők az egymás közötti kapcsolataikban közigazgatási szabályok alapján kötelesek létesíteni, valamint, hogy azok a jogok és kötelezettségek, amelyek kötelező jogszabályban vagy közigazgatási aktusban vannak megállapítva, nem tartozhatnak a polgári jogba. A szocialista tervgazdálkodás folyamán a szocialista szervezetek között a vagyoni jogviszonyok a legtöbbször anélkül keletkeznek, hogy azok autonómiával rendelkezzenek e jogviszonyok létrehozása tekintetében, sőt nagyobb részüknél azok tartalmát illetően is. Gyakran közvetlenül a közigazgatási aktus alapján vannak kötelezve vagy szereznek jogokat. Mindezek ellenére egyik részvevő sem rendelkezik a másikkal szemben hatalmi jogosítványokkal, nincs a másikkal alárendelve és egymásközötti viszonyukban a helyzetük azonos. Egy mással szemben a polgári jogi szabályoknak megfelelően valósítják meg a jogaikat és teljesítik a kötelezettségeiket. Ebből azonban természetesen nem következik az, hogy a szocialista polgári jogban általában hiányzik a jogviszonyok területén a részvevők autonómiája. Ez az autonómia fennáll mindazokban a kérdésekben, amelyeket nem rendeznek kötelező jogszabályok és a közigazgatási aktusok kötelező parancsai és tilalmai. A szocialista társadalomban a polgári jogviszonyoknál érvényesülő autonómia a szocialista tulajdonon és a polgárok személyi tulajdonán alapul.

Ezek után meg kell vizsgálni azt a kérdést, hogy a polgári törvénykönyvnek fel kell-e ölelnie a *házas-*

sági és családi viszonyok szabályozását is.

A burzsoá törvényhozási rendszerek szerint a családi és személyi jog a polgári törvénykönyvek részét alkotja. Ez a jelenség törvényszerű tükrözése annak az állapotnak, hogy a tőkés államokban a házassági és családi jogi viszonyok hangsúlyozottan vagyoni jellegűek. Ezzel szemben a szocialista államokban a családi jogban a házastársak, valamint a szülők és gyermekek közötti személyi kapcsolatok kerülnek előtérbe. A szocialista társadalomban a házassági és családi jogviszonyok szorosan kapcsolódnak a szocialista erkölcs szabályaihoz és nem a kapitalista magántulajdonosi erkölcsön épülnek fel. Minderre tekintettel azt az álláspontot kell elfogadni, hogy a szocialista társadalomban a polgári jog nem foglalja magában a házassággal és családdal kapcsolatos viszonyokat és a házassági-családi jogviszonyok nem tartoznak a polgári törvénykönyvbe. Rá kell azonban mutatni, hogy a cselekvőképesség korlátozásának kérdése nem tartozik a családi jogba; ez a polgárok személyi állapotára vonatkozik és ezért ezt a polgári törvénykönyv általános részében kell rendezni.

Az a körülmény, hogy a polgári törvénykönyv magában foglalja az öröklési jog szabályait, még nem teszi indokoltá a házassági és családi viszonyok felvételét is. Az öröklési jog mindenekelőtt a polgárok tulajdonjogával van szoros kapcsolatban, s így a polgári törvénykönyvbe való felvétele indokolt.

Ismeretes, hogy a jelenleg hatályban levő bolgár személyi és családi jogi törvény erősen heterogén elemekből tevődik össze, magában foglalja a hatályon kívül helyezett régi személyi törvény által felölelt anyagot is, beleértve a cselekvőképesség korlátozását stb., sőt a jogi személyekre vonatkozó régi törvény anyagát is. Erre tekintettel ennek a törvénynek az anyagát nyilvánvalóan úgy kell elosztani, hogy a személyi jogot fel kell venni a polgári törvénykönyvbe, míg a házassági és családi viszonyokra vonatkozó anyagot külön családjogi törvényben kell szabályozni.

El kell vetni a Szovjetunióban Mrevrisvili által képviselt azt az álláspontot, hogy a *munkaviszonyokra*, a *mezőgazdasági termelőségvetkezeti viszonyokra* vonatkozó joganyag is a

polgári jogba tartozik. Ezt a felfogást nem fogadták el sem a Szovjetunióban, sem a népi demokratikus országokban. Az említett viszonyok a társadalmi viszonyok önálló csoportját alkotják és azokat önállóan kell törvényhozási úton is szabályozni.

Meg kell vizsgálnunk azt a kérdést is, vajon a *kötelező beadásokat* mint intézményt fel kell-e venni a polgári törvénykönyvbe. A kötelező beadások során keletkező jogviszonyoknál a vagyoni elem kétségtelenül uralkodó. Ezek vagyoni jogviszonyok. De ha figyelembe vesszük azokat az elveket, amelyeken a mezőgazdasági termékek kötelező beadása felépül, kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy e jogviszonyok a közigazgatási jogba tartoznak; a tartalmukban a hatalmi elem és az alárendeltségi viszony nagyon lényeges jelentőségű. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a termelési szerződéseket és a mezőgazdasági termékek felvásárlásáról szóló szerződéseket sem kell felvenni a polgári törvénykönyvbe.

Azokat az intézményeket, amelyek népgazdasági szempontból nem bírnak jelentőséggel, vagy a szocialista gazdaságban a jelentőségüket csaknem elvesztették, a polgári törvénykönyvbe nem kell felvenni. Így például a kereskedelmi társaságoknak nincs helyük az új polgári törvénykönyvben, még ha nincs is kizárva, hogy speciális aktus alapján létre hoznak ilyeneket. Nem kell az új törvénykönyvnek szabályoznia az ún. polgári jogi társaságot sem. Ez az intézmény már majdnem egyáltalán nem fordul elő. Tekintettel a szövetkezés kifejlődésére a kisiparban, és a magánkereskedelemnek a megszűnésére, a polgári jogi társaságot nem lehet olyan életképes kategóriának tekinteni, amely külön jogi szabályozásra igényt tart. Nem kell felvenni a polgári törvénykönyvbe rendelkezést az alapítványokról sem; az alapítványok mint önálló jogi személyek a gyakorlatban már nem léteznek és a funkcióikat a szocialista társadalomban az állami intézmények és társadalmi szervezetek valósítják meg. Nincs helye az ún. pactum reservati dominii-nek sem. A szocialista kereskedelem uralkodóvá válásával e záradéknak nincs többé helye, a polgárok között pedig nem egyeztethető össze a szocialista erkölcs követelményeivel.

Foglalkozni kell a *kodifikáció jogtechnikai elveivel* is. Bár egy sor

olyan sajátosság áll fenn, amelyek csupán a szocialista szervezetek közötti vagyoni viszonyok rendezése terén fordulnak elő, és amelyeknek nincs helye a polgárok közötti vagyoni viszonyok esetében, sem pedig a polgárok és a szocialista szervezetek között, a polgári törvénykönyvnek mégis *egységesnek* kell lennie, egységes elveken kell felépülnie. Nem lehet ajánlani két különálló, párhuzamos szabályozást attól függően, hogy a résztvevők kizárólag szocialista szervezetek-e, vagy szocialista szervezetek és polgárok, illetve kizárólag polgárok. A szocialista társadalom polgári jogi rendszerében nincs kettősségnek helye. A vagyoni viszonyokkal kapcsolatos kérdéseket jelentős részükben egységesen kell rendezni és ennek keretein belül meg lehet állapítani a sajátosságokat az olyan esetekre, amikor résztvevőként szocialista szervezetek szerepelnek.

A polgári törvénykönyv kidolgozása során nem szabad olyan irányzatoknak előtérbe kerülniük, amelyek lényegében arra irányulnak, hogy bizonyos anyagokat, amelyeknek a polgári törvénykönyvben a helyük, kivegyenek a polgári törvénykönyvből azzal, hogy azokat külön törvényben kell szabályozni. Így például el kell vetni azt az álláspontot, hogy a *fuvarozási szerződések* nem tartoznak a polgári törvénykönyvbe. A fuvarozási szerződésekkel kapcsolatos jogviszonyok tipikusan olyan vagyoni viszonyok, amikor egyenlő helyzetű résztvevők állnak egymással szemben. Természetesen a fuvarozás évi, negyedévi és havi tervezésének kérdése közigazgatási jogi kérdés és ezért ki kell hagyni a polgári törvénykönyvből. Bármennyire is különböznék egymástól a fuvarozás egyes fajtái, közös mozzanatokat, közös vonásokat mutatnak, azonos tartalmú kötelezettségeket hoznak létre. A polgári törvénykönyvbe éppen ezeket a közös mozzanatokat, közös vonásokat kell felvenni. A különböző fuvarozási fajtákkal kapcsolatban az is szükségessé teszi az egységes általános elvek megállapítását, hogy a fuvarozások nagyobb része többféle fuvarozás útján bonyolódik le, például kombinált vasúti-vízi fuvarozás, vagy vasúti és gépjármű stb. fuvarozás útján. A szocialista társadalomban arra sincs elegendő alap, hogy a tengeri fuvarozással kapcsolatos jogviszonyokat kivegyék a polgári törvénykönyvből

és azokat külön szabályozzák. A tengeri fuvarozás a fuvarozás válfaja, a tengeri biztosítás pedig a fuvarozási biztosítás válfaja. A hajóvontatási szerződések polgári vagyoni jogviszonyokat létesítenek és ezeket a folyami hajózásnál is alkalmazzák. A hajótörés során keletkező jogviszonyok is polgári jogi jellegűek és nem teszik indokolttá a tengeri jognak külön jogterületbe foglalását.

Az a felfogás is helytelen, hogy a *szervi és feltalálói jogot* külön jogszabályokban kell rendezni, és nem a polgári törvénykönyvben. A *szervi* művek és találmányok, műszaki tökéletesítések és ésszerűsítések polgári jogviszony tárgyai.

Nem lehet helyeselni azt az álláspontot sem, hogy egyes kérdéseket ún. polgári *részkodefikáció* útján kivételesen külön lehet rendezni. Különböző jogviszonyok kerülhetnek külön szabályozás alá: a biztosítás, a fuvarozás, a hitel- és elszámolási viszonyok stb. Nincs azonban olyan tárgyi, tudományos és jogtechnikai kritérium, amely alapján megállapítható lenne, hogy melyeket kell ezekből az anyagokból kiváltképpen külön szabályozni.

A polgári törvénykönyv egységének a követelményéből folyik, hogy az azonos helyzetű szocialista szervezetek, továbbá közöttük és a polgárok között és kizárólag polgárok között fennálló vagyoni viszonyokat a polgári törvénykönyvben *kell* szabályozni és nem a polgári törvénykönyv alapján kiadott szabályzatokban, rendeletekben és utasításokban. Magának a törvénykönyvnek kell magában foglalnia az általa érintett intézményekkel kapcsolatos alapvető szabályokat. A polgári törvénykönyv nem lehet hiányos, blanketta, utaló és felhatalmazó szabályok gyűjteménye. A polgári törvénykönyv alapján kiadott jogszabályok csupán a részletkérdéseket, a másodrendű kérdéseket szabályozhatják, avagy a gyorsan változó anyagot. Természetesen az a követelmény, hogy vagyoni viszonyokat alapvetően magában a polgári törvénykönyvben kell szabályozni, növeli a felelősséget a törvénykönyv kidolgozásánál, amelynek során a legnagyobb gondosságot kell tanúsítani.

A polgári törvénykönyv egységességének elvével szoros kapcsolatban áll a kodifikáció *teljességének* az elve. Ennek az elvnek értelmében a polgári törvénykönyvnek magában kell

foglalnia az egyenlő helyzetben levő felek vagyoni viszonyaira és valamennyi jogalany joghelyzetére vonatkozó összes főkategóriákat. Ha a polgári törvénykönyv nem foglalja magában a polgári jog által felölelt területen az összes kategóriákat, akkor nem valódi törvénykönyv, hanem csupán egyszerű különálló törvény, egy a számos polgári jogi törvény közül. Ez távolról sem jelenti azt, hogy a polgári törvénykönyvnek azonosnak kell lennie a polgári joggal. Számos más jogszabály is tartalmazhat polgári jellegű szabályokat, amelyek kiegészítik és tovább fejlesztik a polgári törvénykönyvet. A dolog lényege abban áll, hogy a törvénykönyv ne legyen a polgári jog részbeni és másodrendű forrása. Bulgáriának még soha nem volt polgári törvénykönyve, mindig csak különálló polgári törvények voltak hatályban, és ezért bizonyos mértékben nehéz olyan törvénykönyvet alkotni, amely megfelel a kodifikáció teljessége követelményének. De le kell küzdeni a múlt tradícióinak az erejét, és olyan törvénykönyvet kell alkotni, amely kiérdemli ezt az elnevezést.

A kodifikáció teljességének elvéből a következő lényeges követelmények folynak: 1. Fel kell venni a polgári törvénykönyvbe, megfelelően tökéletesítve és feldolgozva, az összes eddigi polgári törvények anyagát; 2. fel kell venni a polgári törvénykönyvbe az egyes polgári jogi törvények alapján kiadott fontosabb jogszabályok anyagát; 3. fel kell venni a polgári törvénykönyvbe az önállóan (nem az egyes polgári jogi törvények alapján) kiadott különleges polgári jogi szabályok anyagát; 4. a polgári törvénykönyvnek magában kell foglalnia az eljárási törvényben vagy más törvényekben foglalt polgári anyagi jogi szabályokat; 5. a polgári törvénykönyvnek magában kell foglalnia a még nem szabályozott vagy csak részben szabályozott és már külön intézménnyé vált különleges anyagokat, mint amilyenek a termelési szerződések, rövidlejáratú hitellel kapcsolatos bankzálog stb.; 6. magában kell foglalnia a törvénykönyvnek az ex lege keletkező kötelmi viszonyok rendezését; 7. a törvénykönyv nem tartalmazhat blanketta-szabályokat; 8. ha a törvénykönyvbe olyan intézményeket kell felvenni, amelyek közigazgatási jogi vagy pénzügyi jogi elemeket foglalnak magukban, a felvételüket attól

a kritériumtól kell függővé tenni, hogy az adott intézmény szabályozásánál mi a fő, az alapvető, a polgári jogviszony, vagy a közigazgatási mozzanatok. Ezen az alapon fel kell venni a polgári törvénykönyvbe a találmányok, műszaki tökéletesítések és ésszerűsítések szabályozását, a szocialista szervezetek folyószámlájával és elszámolási számlájával kapcsolatos anyagot, az általános szerződéseket. Nem lehet tehát semmiképpen elfogadni azt az állásfoglalást, hogy az olyan komplex anyagot, amely közigazgatási és polgári jogi elemekkel van átszőve, nem kell felvenni a törvénykönyvbe. Ilyenkor — amint mondtunk — az a döntő, melyik anyag van túlsúlyban.

Az egységesség és a kodifikáció teljessége elvét nem lehet a *maximális rugalmasság* elvével helyettesíteni. A maximális rugalmasság elve azt jelenti, hogy a polgári törvénykönyv ne tartalmazzon csak alapvető rendelkezéseket. Ennek az elvnek a hívei arra hivatkoznak, hogy ha a polgári törvényben meg is valósul a kodifikáció teljessége, ez ne korlátozza az alsóbbfokú jogszabályok kiadására hivatott szervek hatáskörét. A maximális rugalmasság elve megfosztaná több irányban a törvénykönyv-tervezetet a tartalmától és oda vezethet, hogy a törvénykönyv blanketta, utaló- és felhatalmazó rendelkezések gyűjteményévé válik.

Helytelen az az állítás, hogy a kodifikáció teljessége kisebb nagyobb mértékben korlátozza a Minisztertanács és az egyes minisztériumok hatáskörét. Ezek a szervek a tervszabályozó tevékenységük során a tervfeladatokat állapítják meg, valamint azok teljesítését és határidejét, de nem állapítják meg a szerződési jogokat és kötelezettségeket és nem szabályozzák az intézményeket. A kodifikáció teljességének a követelménye ugyanakkor egyáltalán nem zárja ki, hogy a polgári törvénykönyv szabályait úgy szövegezzék, hogy azok megfeleljenek az államigazgatási szervek operativitásának. A törvénykönyv szövegezésével el lehet érni, hogy az megfeleljen mind a teljesség, mind az operatív rugalmasság követelményének. E két elvet ilyen módon kell összeegyeztetni és nem szabad kihagyni a legfontosabb anyagokat a törvénykönyv tartalmából.

Az az állítás is helytelen, hogy azért kell kihagyni a szabályozásból

a vagyoni viszonyok több kategóriáját, mert azt a szocialista polgári jog sajátosságai követelik meg. Eszerint a burzsoa jogot a *decentralizáló* és a szerződési autonómia jellemezte, míg a szocialista polgári jogra a *centralizáció*, a közigazgatási szervek rendeleteivel történő szabályozás a jellemző. Eszerint az állítás szerint, biztosítani kell a tervszabályozó szervek számára az operatív önállóságot és ennek az önállóságnak a szocialista gazdaságban azt a funkciót kell betöltenie, amelyet a burzsoa polgári jogban a szerződési autonómia tölt be. Rá kell mutatni arra, hogy a szerződési autonómia és a diszpozitív szabályok csupán az imperializmust megelőző burzsoa polgári jogra voltak jellemzőek. Másrésztől nem lehet szó arról, hogy a szocialista polgári jogban csupán centralizált szabályozás van. Centralizált irányítás vitathatatlanul van, de ugyanakkor vannak önálló gazdasági elszámolás elve alapján álló állami vállalatok, vannak szövetkezeti szervezetek és ezek részvétele a gazdasági forgalomban széleskörű operatív önállóság mellett valósul meg. Mind a mai burzsoa polgári jogban, mind a mai szocialista polgári jogban, a közigazgatás kivézi részét a vagyoni viszonyok szabályozásából. Amíg azonban a kapitalizmusban ez a részvétel a monopóliumok irányításában, az állami kapitalizmusban jut kifejezésre és a monopóliumok érdekeit szolgálja, addig a szocialista polgári jogban a népgazdasági tervezésben tükröződik és a dolgozó nép érdekeit szolgálja.

Az egységesség és a teljesség elvét nem lehet helyettesíteni a megoldások ún. *unifikációjának* elvével sem. Az unifikációt olyan értelemben fogják fel, hogy a polgári törvénykönyvnek csak annyiban kell rendelkezéseket tartalmaznia, amennyiben a vonatkozó anyagot egységes szabályozásnak tudjuk alávetni, amennyiben találunk ennek az anyagnak szempontjából közös kérdéseket és ezeket azonos és közös megoldással szabályozhatjuk. Ezt a felfogást nem lehet helyesnek tekinteni.

Az unifikáció elvét csupán a polgári jog általános részének és a kötelmi jog általános részének általános elvei meghatározásánál alkalmazhatjuk. Semmi esetre sem szorítkozhatunk az unifikáció elvére a tulajdon egyes fajtáinak, a szerződéses jogviszonyok egyes fajtáinak a szabá-

lyozásánál. Nem szorítkozhatunk erre az elvre a felelősség kérdésében sem. A polgári jogi felelősséget feltétlenül általános szabályokkal kell rendezni a kötelmi jog általános részében. Ezek mellett az általános szabályok mellett azonban vannak és lesznek a polgári jogi felelősségről szóló különös szabályok is a polgári jogviszonyok egyes fajtáinak, a szerződések egyes fajtáinak, a deliktumoknál, a szerződések nemteljesítésénél stb. Például a termelőszövetkezetek és a gép- és traktorállomások közötti szerződések nemteljesítésénél, vagy a fuvarozási szerződéseknek fellemerülő polgári jogi felelősség szükség szerűen több olyan elemet tartalmaz, amely eltér a kötelmi jog általános szabályaiban megállapított szabályoktól. Amennyiben a polgári törvénykönyvben csupán az unifikált rendelkezések összefoglalásával foglalkoznánk, ez hiányossá, túlzott mértékben absztrakttá tenné a tartalmát és odavezetne, hogy nem felelne meg az élet szükségleteinek.

Az itt vázolt kiindulási tételek alapján kell megvizsgálni a törvénykönyv tervezetének tartalmával kapcsolatos legfontosabb *speciális* kérdéseket is. Tartalmaznia kell a törvénykönyvnek rendelkezéseket a polgári jogi normák *forrásáról* és *hatályáról*. Feltétlenül szabályoznia kell a törvénykönyvnek a szokásjogi normák problémáit. Amint ismeretes, a szerződésekéről és kötelekekről szóló polgári törvény nem tartalmaz kifejezett rendelkezéseket a szokásjogi normákról. A polgári törvénykönyvnek szabályoznia kell a szokásjogi normákkal kapcsolatos anyagot és szabályoznia kell ezek hatályának feltételeit és alkalmazásuk kereteit. Egy másik olyan kérdés, amelyet a forrásokkal kapcsolatban a polgári jog általános részében rendezni kell, a külföldi polgári jogi szabályok alkalmazásának kérdése nemzetközi elemeket tartalmazó tényállás esetében.

A polgári jog forrásaival kapcsolatban egyik fontos kérdés a polgári jogi szabályok *értelmezésének* a kérdése. Ezt a kérdést a kötelekekről és szerződésekről szóló törvény 2. szakasza megfelelően szabályozza, azonban ezt tovább kell fejleszteni.

Megfelelő szabályokat kell felvenni a polgári törvénykönyvbe a szocialista együttélési szabályok polgári jogi jelentőségéről. A polgári törvénykönyv általános részének be-

vezetőjében vagy első fejezetében rendezni kell azt a kérdést is, mennyiben hatályosak az új polgári jogi szabályok a fennálló jogviszonyokra. Ebben a vonatkozásban figyelembe kell venni azt a körülményt, hogy a polgári törvénykönyv szabályai a népi demokratikus államban alkotott jogszabályok helyébe fognak lépni és nem olyan szabályok helyébe, amelyeket a népi demokratikus forradalom előtt alkottak.

A polgári törvénykönyvnek magában kell foglalnia a polgári jogviszonyok *hordozóinak jogállására* vonatkozó szabályokat is. Az állampolgárok jogállásáról szóló fejezetnek az állampolgárok jogállásának alkotmányjogi elveit kell polgári jogi szempontból kidolgoznia és konkretizálnia. Tartalmaznia kell továbbá a polgári törvénykönyvnek az alapvető rendelkezések között a *jogi személyek* jogállásáról szóló szabályokat. Ezzel kapcsolatban a kérdés lényege azonban az, vajon a polgári törvénykönyvnek csak egyféle jogi személyről, éspedig éppen a nem-gazdasági célzatú társulásokról kell rendelkezéseket tartalmaznia, avagy pedig rendelkezéseket kell tartalmaznia az összes jogi személyek jogállásáról, a szocialista társadalomban előforduló jogviszonyok részeseinek jogállásáról. Nem kétséges, hogy a polgári törvénykönyv nem tudná igazolni létezését, ha jogi személyekre vonatkozó anyagban csupán a nem-gazdasági célzatú társulások helyzetét szabályozná. A vagyoni forgalomban a polgári jogviszonyok nagyszámban a szocialista gazdasági szervezetek, a jogi személy jogát élvező költségvetési intézmények és szövetkezeti szervek között jönnek létre. E jogi személyek állandó tervszerű gazdasági tevékenységet fejtenek ki, polgári jogi ügyleteket kötnek, kötelezettségeket vállalnak, jogokat gyakorolnak. Ezért éppen ezeknek a jogállását kell a polgári törvénykönyvben mindenképp szabályozni és csak azután kell felvenni nem-gazdasági célzatú társulások joghelyzetére vonatkozó szabályokat. Az állami vállalatok és intézmények, valamint a szövetkezeti szervezetek jogállására vonatkozó szabályok kihagyása a polgári törvénykönyvből nem felel meg azoknak a követelményeknek, hogy a törvénykönyvnek a szocialista alapot, a szocialista termelési viszonyokat kell tükrözni. Meg kell tehát állapítani, hogy a

polgári törvénykönyvben a jogi személyekről szóló fejezetnek nűndenek-előtt az állami vállalatok és intézmények jogállásának a szabályozását kell magában foglalnia, és csak azután tartalmazhat rendelkezéseket a nem-gazdasági célzatú szervezetek jogállásáról. Állami vállalatok jogi szabályozásával kapcsolatban helyénvaló, ha elfogadjuk, hogy fel kell venni a polgári törvénykönyvbe a gyári és védjegyre vonatkozó anyagot is. A gyári- és védjegyre vonatkozó szabályok rendszerbeli helye nem a szerzői és találmányi jog mellett van, hanem az állami vállalatokról szóló szabályok mellett.

Fontos helyet kell elfoglalnia a polgári törvénykönyvben az *állami szocialista tulajdon* intézményének. Itt azok a fő kérdések, amelyeket szabályozni kell, az állami szocialista tulajdon alapjának egysége, a szabályozás közötti különbségek a tárgyak fajtái és kategóriái szerint, az állami vállalatok jogai a rendelkezésükbe adótt tárgyak egyes fajtái szerint, az állami vagyontárgyak átadása, azok használata, megszerzése és elidegenítése, az állami tulajdon védelme. A bányatörvény anyagát és a föld méhében levő tárgyakra vonatkozó szabályozást szintén fel kell venni a törvénykönyvbe. Világosan és határozottan ki kell mondani azt a szabályt, hogy vita esetén az a vélelem, hogy a vagyontárgy állami szocialista tulajdonban van. Ez hathatós eszköz az állami szocialista tulajdon védelmére. Ki kell továbbá mondani a termelési eszközökre vonatkozó állami és szocialista tulajdon korlátlan vindikációjának az elvét.

Természetesen az állami tulajdon szabályozása után részletesen szabályozni kell a *szövetkezeti szocialista tulajdon*t, a tulajdon megszerzését, a vele való gazdálkodást és annak védelmét. Lényeges helyet kell biztosítani a törvénykönyvben a *személyi tulajdon*nak is. E tulajdon — figyelemmel a szocializmus gazdasági alaptörvényének hatályára — még fejlődni fog mind a mennyiségét, mind pedig a tárgyának körét illetően. Helyénvaló, hogy a személyi tulajdonra vonatkozó fejezetben nyerjen szabályozást a háztáji gazdaság közös személyi tulajdonának a kérdése is, miközben ennek tartalmából ki kell zárni a lakást, amelynek a jövőben is külön személyi tulajdon tárgyát kell alkotnia. A *munkán alapuló magántulajdon*nak, mint az átmeneti idő-

szak jelenségének, szintén helyet kell kapnia a polgári törvénykönyvben. Külön kell rendelkezni a munkával szerzett föld magántulajdonról és ki kell zárni a földek jelzálog-megterhelésének a lehetőségét. Rendezni kell azoknak a személyeknek a körét is, akik a lakott helyeken kívül ingatlan tulajdonokat vásárolhatnak. A szövetkezeti, személyi és a munkával szerzett magántulajdonnal kapcsolatban egyidejűleg rendezni kell a nyilvántartás kérdését.

Szó volt arról, hogy fel kell venni a polgári törvénykönyvbe a szerzői és találmányi jogot. A szerzői és találmányi jogot nem a tulajdonjoggal foglalkozó részben kell szabályozni, hanem a tulajdonjogtól különállóan, önálló részben. Nem lehet elfogadni azt a kapitalista jogtudományban széleskörben elterjedt felfogást, amely szerint a találmányi és szerzői jog sajátos tulajdonfajta — ipari és irodalmi tulajdon. Maguk a művek nem anyagi jellegűek és a jogviszonyok, amelyek ezekkel kapcsolatban keletkeznek, speciális tartalmúak, és pedig nemcsak a személyi jogosítványok vonatkozásában, hanem a szerzők és feltalálók vagyoni jogai vonatkozásában is. A szerzői jogokra, találmányokra, tökéletesítésekre és ésszerűsítésekre vonatkozó részt a kötelmi jogról szóló rész előtt kell elhelyezni, mert a kötelmi jogban nyernek szabályozást a szerzői művek felhasználásának szerződési formái: a kiadói szerződés, nyilvános előadásról szóló szerződés stb.

A *kötelmi jog* tartalmának és rendszerének kiépítésénél figyelembe kell venni, hogy a szerződés, mint az állami népgazdasági terv teljesítésére szolgáló eszköz, milyen nagyjelentőségű. Ezért a polgári törvénykönyv kötelmi jogi részében a központi helyet a tervszerződésekről szóló résznek kell elfoglalnia. A kötelmi jog általános részében az általános elvek között kell szabályozni a szerződési jogviszonyokat, a különös részben pedig a különböző szerződési fajtákból keletkező egyes kötelmi viszonyok rendezését kell felvenni, majd ezek után a deliktumokat, a jogalap nélküli fizetéseket, a jogalap nélküli gazdagodást, a megbízás nélküli ügyvitelt.

A *tervszerződéseket* nemcsak a szállítási szerződésekre tekintettel kell szabályozni, hanem mint a polgári törvénykönyv egész szerződési jogának általános problémáját. Minthogy

a tervszerződéseket a polgári törvénykönyv kötelmi részében teljes egészében szabályozni kell, megfelelő átdolgozással és kiegészítésekkel fel kell venni a törvénykönyvbe az idevonatkozó eddigi szabályokat. A tervszerződésekkel kapcsolatban a nemteljesítés következményeiről szóló fejezetben rendezni kell a törvényes kötbérek gyakorlati szempontból fontos anyagát is. Megfelelő átdolgozással és tökéletesítéssel át kell venni a polgári törvénykönyvbe a kötelmi jogi részben a szerződésekről és kötelekről szóló törvény anyagát. A szocialista szervek közötti szállítási szerződést mint önálló intézményt külön kell választani az adás-vételi szerződéstől és nem úgy kell kezelni, mint a rendes adás-vételi szerződés válfaját. Helytelennek látszik a szakirodalomban képviselt az az álláspont, amely szerint szállítási szerződést csupán állami vállalatok köthetnek és a tárgya csupán termelési eszköz lehet. A kötelmi jog különös részében fel kell venni a termelési szerződést is. A szocialista gazdaság feltételei mellett, a mezőgazdaság és a szocialista ipar közötti kapcsolatban a termelési szerződés már önálló, különálló intézmény. A beruházási intézkedésekről szóló szerződést szintén szabályozni kell a polgári törvénykönyv kötelmi jogi különös részében. Ezt a szerződést önálló intézményként kell szabályozni és nem mint a rendes vállalkozási szerződés válfaját. Vitás kérdés, hogy fel kell-e venni a termelőszövetkezetek és a gépállomások közötti szerződéseket a kötelmi jog különös részébe. E szerződés sokrétű és vegyesjellegű szerződés, és az az álláspont látszik helyesnek, hogy e szerződésben a kolhozjogi és közigazgatási jogi mozzanatok vannak túlsúlyban. Fel kell venni továbbá a kötelmi jog különös részébe a rövidlejáratú bankhitelek intézményét és a szocialista szervezetek közötti készpénz nélküli fizetést bankszámla útján. Megfelelő átdolgozás és tökéletesítés útján át kell venni a polgári törvénykönyvbe a fizetésekről szóló jelenlegi rendelet anyagát, valamint a bankrendszer átszervezéséről szóló határozat anyagát, ami által szabályozást nyer az elszámolási számlára és a folyószámlára vonatkozó szerződés és rendezést nyer a bankhitelek biztosítását szolgáló zálog kérdése. A fuvarozási szerződéseket szintén fel kell venni a polgári törvénykönyv kötelmi jogának

különös részébe. Elegendő azonban, ha felvesszük az összes fuvarozási fajtákra hatályos közös szabályokat, a légi fuvarozás polgári jogi kérdésének a szabályozásával együtt. Benne kell lenniük a törvénykönyvben a biztosítási jogviszonyoknak, de ezek mellett fel kell venni a kötelező biztosítás szabályozását is, valamint a tengeri fuvarozás biztosításáról szóló szabályokat. Nagymértékben le kell rövidíteni és össze kell vonni a saját váltóra és az idegen váltóra vonatkozó szabályokat és csupán azokat a szabályokat kell meghagyni, amelyeknek gyakorlati jelentőségük van. Meg kell tartani a csekkjogot is.

Azzal a kérdéssel kapcsolatban, hogy a polgári törvénykönyvben legyen az öröklési jog tartalma és rendszere, egész sor kérdés merül fel. Mivel azonban ezek jelentősége korlátozott és mert nincsen szükség győkes átdolgozásra, ezekkel itt nem foglalkozunk.

Meg kell vizsgálni a polgári törvénykönyv egyes részeinek elhelyezése kérdését, valamint az egyes intézmények rendszerbeli elosztását.

Élénk vita folyik atekintetben, hogy kell-e a polgári törvénykönyvben különálló általános rész. A szovjet és a magyar polgári jogi irodalomban találkoztunk olyan javaslatokkal, hogy el kell hagyni az általános részt és az ügyletekre vonatkozó általános szabályokat a kötelmi jogban, a dolgokra vonatkozó általános szabályokat pedig a dologi jogban kell elhelyezni. A képviselőre vonatkozó anyaggal kapcsolatban azt ajánlják, hogy azt szét kell osztani a kötelmi jogi és a személyi jogi fejezet között, az elévülést viszont a kötelmi jogban vagy a törvénykönyv végén kell elhelyezni.

Helyes megoldás az, hogy az általános részt fenn kell tartani. Az általános rész megalkotásának az az előnye, hogy világosan és határozottan megszerveze az egész polgári jog alapvető elveit, kialakítja és kihangsúlyozza annak egységét, elkerüli számos jogszabály szétszóródását és ismétlődését.

A kifejtettek alapján a Bolgár Népköztársaság polgári törvénykönyvének a struktúráját összefoglalásként a következőképpen lehet felvázolni: általános rész, tulajdonjog (dologi jog), szerzői és feltalálói jog, kötelmi jog és öröklési jog.

M. F.

Eörsi Gyula „A tervszerződések” c. doktori disszertációjának akadémiai vitája

I.

A tudományos fokozatok odaítélésének fennálló rendje — függetlenül a körülötte kialakult vitában felmerült érvek helytállóságától, vagy helytelenségétől — kétség kívül tág lehetőséget teremtett a tudományos kutató munkába elmélyedni kívánó és tudó dolgozók számára, és komoly ösztönzést is nyújtott a tudományos problémák megoldására irányuló erőfeszítések kifejtéséhez.

Az állam- és jogtudományok területén elkészült mintegy 30 kandidátusi disszertáció a jelöltekén kívül az opponenseknek is alkalmat adott arra, hogy a dolgozatokban tárgyalt tudományos kérdésekben elmélyedően állást foglaljanak. Arra viszont nem nyílt alkalom, hogy az ilyen formában egyszer elhangzott nézetek a nagyobb nyilvánosság elé kerüljenek. A vita bővebb ismertetésére kedvező alkalmat ad Eörsi Gyula „A tervszerződések” c. doktori értekezése, amely nemcsak doktori jellegénél és terjedelménél (1000 gépírási oldal), hanem szerzője kiemelkedő jelentőségű eddigi irodalmi tevékenységénél fogva is különleges figyelmet érdemel.

Eörsi legjelentősebb korábbi munkája két kötetben 1951-ben jelent meg a tulajdonjog fejlődéséről.

A két munka: a tulajdonjog fejlődése és a tervszerződések nemcsak a szocialista tudományos jogszemlélet fejlesztésének célul tűzésében rokonul egymáshoz, de tárgymegválasztásukban is összefüggnek. Bármennyire elhatárolja is egymástól a történelmileg kialakult tudományos és kodifikációs osztályozás a tulajdonjogot magábanfoglaló dologi jogot (illetve a tulajdonjogot) a szerződések kérdéseit tárgyaló kötelmi jogtól, ez a kategorizálás a burzsoa jogban és a polgári jogtudományban sem jelentkezett merev válaszfalként (amire éppen Eörsinek a kapitalizmus tulajdonjogának fejlődését vizsgáló, de bőven kötelmi jogi vonatkozásokat is érintő műve élesen világít rá), és még kevésbé választható el élesen egymástól a két terület a szocialista gazdasági rendben, ahol az állam a jog, nevezetesen a szerződések eszközét is alkalmazva egyazon tulajdon, az egy-éges állami tulajdon viszonyait ter-

vezi és valósítja meg. Hogy ez mennyire így van, ezt Eörsi disszertációján kívül, amely a társadalmi tulajdon uralkodóvá válásának hatását nemcsak a polgári jog különböző intézményeinek, hanem ezen túlmenően különböző jogágazatoknak egymáshoz való viszonyára is kimutatja — példázza még Venediktov, A. V. professzor, aki az állami szocialista tulajdon problémáját vizsgáló nagy művében behatóan és elkerülhetetlenül foglalkozik az állami vállalatok szerződéses viszonyainak kérdésével is.

Ezek az összefüggések Eörsi disszertációjának egyik központi módszerbeli kérdéséhez vezetnek, nevezetesen a vizsgálódás komplexitásának problémájához. Ennek során a jogalkotás komplexitásának minél mélyrehatóbb feltárása, lehetőségeinek és korlátainak megállapítása érdekében keresi a jogi szabályozás gazdasági és politikai meghatározóit, törekszik annak bemutatására, hogy a terv végrehajtásának jogviszonyait hogyan szolgálják egyrészt olyan jogintézmények, amelyekben vegyesen, egymást erősítően vannak meg egyes eltérő jogágazatok különböző eszközei és módszerei, másrészt pedig különböző jogágazatok szervesen együtt ható intézményei.

II.

A disszertáció két fő részre tagozódik. A három fejezetből álló első rész két problémát világít meg, elsősorban azt, hogy a tervszerződések hogyan helyezkednek el a szerződések rendszerében, tehát a polgári jogon belül hol a helyük, másodsorban pedig azt, hogy a tervet megvalósító jogintézmények sorában, amelyek már az államigazgatási jog, polgári jog, munkajog, pénzügyi jog eszközeiből, jogintézményeiből fonódnak össze, mi a tervszerződések szerepe.

A disszertáció gerincét kitevő, négy fejezetre tagozódó második rész, amely szemben az első résszel, mint helyzetképpel, a munka dinamikus részének lenne nevezhető, (ha már az első rész is nem lenne telítve a tárgyalás módszeréből folyó dinamikus elemekkel), a szerződéses kapcsolatok megszervezése és lebonyolítása címet viseli. A négy fejezet a következő kérdéseket tárgyalja: 1. a szerződés megkötése, illetve a jogviszonyok keletkezése, a szerződéskötési kötelezettség. 2. az állami vállalat szerepe a tervszerződésekben,

különösen a vállalati akarat és állami akarat viszonyának kérdése, 3. a szerződésből eredő jogok és kötelezettségek, a szolgáltatás és ellen-szolgáltatás, 4. a szankciórendszer.

Az itt említett első kérdéskörön belül, a terv és a szerződés összekapcsolásának jogi formáit elemzi, szerző tárgyalja a terv és a szerződési rendszer kiterjedését, megállapítja, hogy a tervteljesítés során létrejövő vagyoni viszonyok köre nem esik egybe a tervszerződések körével. A tervszerződéseken „felül” vannak a szerződés nélküli államigazgatási viszonyok és „alattuk” vannak olyan szerződéses viszonyok, amelyek esetiek, kézen-közön lebonyolódnak, nem egy adott időszakra megszervezték és megkötötték. A tervszerződésen „felül” vannak azok a viszonyok, amelyekben az áruforma nem érvényesül (álló eszközök átadása, költségvetési finanszírozás), az áruviszonyok meglevő elemei nem kapnak jogi kifejezést (kötelező beadás), vagy ahol különleges ok kívánja a szerződések mellőzését. A tervszerződések „alatt” pedig a kis mennyiségben tervezett tömegtermékek beszerzésére irányuló szerződések vannak. A tervszerződések területe tehát az áruforma felhasználásával végbemenő elosztásnak az a területe, ahol a kooperációnak az adott időszakra való részletekbemenő megszervezése célszerű.

A második rész anyagában talán leginkább a „szolgáltatás és ellenszolgáltatás” c. VI. fejezet az, amelytől az olvasó a legkevesebb újat várja, hiszen az áru-pénz forma alkalmazása éppen a lebonyolításban jelenthetné a leginkább ismert elemek alkalmazásba vételét. A fejezet tartalma azonban az ellenkezőjéről győz meg. A szerző ezt a fejezetet a reális teljesítés alapelveire és a szocialista együttműködés módszerére, mint jellegzetes elemekre építi fel. Megállapítja, hogy a szolgáltatások révén történik meg a terv teljesítése, az ellenszolgáltatások révén pedig a vállalati működés gazdaságosságának mérése, nyilvántartása, a központosított pénzügyi ellenőrzés, a vállalat pénzügyi eszközökkel való ösztönzése. Egybeveti a reális teljesítés elvét a „pacta sunt servanda” elvével, majd vizsgálja érvényesülését a szerződések különböző területein és a tervszerződések körében, ahol a terv reális teljesítésének elve a szerződés reális teljesítésének elvét — bár azzal több-

nyire egybeesik — kiegészítheti, korlátozhatja, vagy módosíthatja. A minőség védelmét a reális teljesítés elvének legfontosabb kérdésekként kezeli, de vizsgálja a completezsggel összefüggésben is. A tervnek a reális teljesítésre gyakorolt hatását összefoglalva beszél a zártfajú és „zárt-idejű” szolgáltatásról, a túlteljesítésről, a döntőbizottság szerződésmódosításra és megszüntetésre irányuló jogáról, az adós kötelezettségéről a szolgáltatás előkészítésére a szerződés megkötése előtti időszakban, a jogszultat terhelő felhasználási kötelezettségről. Ezután a szerződés megkötése előtt, a fennállása alatt és a teljesítés után fennálló mellékkötelezettségek széles skáláját mutatja be (jogérvényesítés, együttműködési, akadályértékesítési kötelezettség; együttműködés az átadás-átvételnél és a szerződésszegés megállapításánál, a megrendelő kötelezettségei, a jogszult szerződésszegése). Az ellenszolgáltatás kérdéskörében vizsgálja ennek funkcióit, az ezek betöltéséhez szükséges szabályokat és intézményeket (hitelezési tilalom, a fizetés idejének megállapítása, az ellenértékre kiható szavatossági jogok, az ármegeállapítás, a fizetés elmulasztása megtagadása és késedelme). Foglalkozik a bank kettős helyzetével, amely mint polgári jogalany ellenértékért szolgáltatásokat teljesít a vállalatoknak, mint államigazgatási jogalany ellenőrző és bizonyos vonatkozásokban irányítja őket. Tárgyalja itt a bank felelősségét a hibás gesztioival okozott károkról.

A disszertáció utolsó, közel 200 oldal terjedelmű hét §-ra tagozódó VII. fejezete a szankciórendszert mutatja be. Az első § a tervszerződések szokásos polgári jogi szankciói (kötér, kártérítés, bírságok) közül különösen az első kettő célját és ennek megfelelően funkcióit, különleges megjelenési módjait, egyéb nem polgári jogi szankciókhoz való viszonyát teszi vizsgálat tárgyává. A szankciórendszer az ösztönzést, a hibák kijavítását szolgálja vagyoni hatások kilátásba helyezésével, hatásukat a represszió, reparáció és szignalizáció útján fejtik ki. E polgári jogi szankciókban erőteljesen nyilvánul meg az államigazgatási jogi és büntetőjogi szemlélet. Figyelmük középpontjában a jogsértő és az ő repressziója áll, a reparáció itt nem pótolja, de szolgálja a tervteljesítést. A felelősségjogi fejtegetések súly-

pontja a következő §-ban van, ahol a felelősség elvi alapjait vizsgálja az előzőekben megállapított vezető szempontok: a szignalizáció, a represszió és a reparáció vonatkozásában, mely utóbbiak nem döntik el a jogalap kérdését. Elveti a feltétlen felelősséget, mivel az nem szolgálja eléggé a hibák feltárását, „túl polgári jogias”. Tisztán vétkességi felelősségről sem beszélhetünk, mivel a társadalmi együttélés bizonyos objektív elemek behatásával jár. A vétkességi felelősség annyiban telik meg objektív elemekkel, amennyiben a jog az egyénnel szemben nem egyedi, hanem különös vagy általános követelményekkel lép fel. A vétkességi felelősség eredménye a gyakorlatban az objektív felelősség eredményét annál jobban megközelíti, minél magasabbra vonja a jog a megkívánt magatartás mértékét és minél kevésbé engedí ennek ellenére felelősségsökkentő egyéniesítést. Míg a tiszta vétkességi felelősség nem számít a társadalommal, addig a tiszta objektív felelősség az egyénnel nem számol. A jogász számára ekként nem „természeti okok”, hanem „emberi” okok szerepelnek, amelyek társadalmi jellegűek, szubjektív mozzanatoktól nem függetleníthetők. Le-szögezi, hogy a messzemenően objektív ismérvek szerint ítélő, de alapjában vétkességi felelősségi rendszer mellett kell állást foglalni. A vétkességi kiindulás az ember egész magatartása területén kívánja meg a helytállást, az objektív kiindulás számára azonban az egész magatartás lényegében közömbös és csak a kártérítéskor kell helytállni. A tervszerződések körében az objektív ismérvek szerint elbírált vétkességi felelősségi rendszer azt jelenti, hogy a vállalat a felelősség alól csak akkor mentesül, ha külső (idegen) okot (elháríthatatlanságot) bizonyít. A továbbiakban a kötér és a kártérítés viszonyának vizsgálatánál megállapítja, hogy nem tekinthető az egyik csupán represszív, a másik csupán reperiatív eszköznek. A kötér represszív jellegű biztosított kártérítési minimum. Elemzi a kötérkulcsok mértékének hatását és arra az eredményre jut, hogy olyan tendenciának kellene érvényesülnie, amely a kötérkulcsok leszállítva — differenciálását egyesíti a kötérfelelősség jogalapjának számottevő megszigorításával. A két intézmény szétválasztását kettős hatásuk foly-

tán nem látja lehetségesnek és éppen ezért azon a nézeten van, hogy a jelenlegi jogunkkal ellentétbe egyazon jogalapra kellene épülniök. E fejezeten belül foglalkozik a továbbiak során a szankciók kérdésével a szerződésszegést szenvedő és a szerződésszegő fél vonatkozásában, tárgyalja a felelősség megállapítását a szállítások láncolatában és itt bírálja a „teljesítési segéd” konstrukciójának alkalmazását, itt is a vétkességnek következetesen objektív ismérvek alapján való elbírálását tartván szükségesnek. Javaslat: ki kellene mondani, hogy a szállító felelőssége szolgáltatása értékének erejéig az elévülési időn belül fennmarad, ha szerződésszegése folytán további szerződésszegés következik be; a felelősséget kizárja, ha a további szerződésszegésért jogutódja saját magatartása alapján felelős. E fejezetet és egyben művét a szankciórendszer kiterjedését vizsgáló §-al végzi. E rendszer nemcsak a szerződéses kötelezettségek biztosítására terjed ki: szankcionál államigazgatási, valamint szerződéskötést megelőző és a szerződés lebonyolítását követő kötelezettségeket is.

III.

Az opponensek: Nizsalovszky Endre és Szabó Imre akadémikusok, valamint Marton Géza levelező tag opponensi feladatukat a munkamegosztás elveinek szem előtt tartásával oldották meg. Részben úgy, hogy különös súllyal foglalkoztak a mű egyes kiemelt részeivel, részben pedig úgy, hogy bizonyos, a tárgyalt kérdés és a tudományos feldolgozás tekintetében elhatároló jelentőséggel bíró szempontok érvényesítésére összpontosították figyelmüket. Nizsalovszky akadémikus megállapításai azok, amelyek leginkább vonatkoznak az egész disszertációra, Marton Géza levelező tag a dolgozat azon — igen lényeges — kérdéseivel foglalkozott, amelyek érdeklődésének és hosszú időre visszanyúló tanulmányainak speciális körébe tartoznak. Szabó Imre levelező tag az állam- és jogelmélettel kapcsolatos, tehát ilyen szempontból a legátfogóbb és legáltalánosabb kérdéseket vetette fel.

Nizsalovszky Endre részletes és számos vonatkozásban polémikus opponensi véleményében a disszertáció témájával összefüggő elméleti és gyakorlati kérdésekben fejtette ki álláspontját és ennek kapcsán álta-

lában a szocialista polgári jog elméletének — a disszertációban is érintett — több fontos problémáját taglalja. Azt a megállapítást, hogy szerző a fennálló megoldások bírálatában, javításra irányuló célzatában mélyebbre nyúlhatott volna, a minisztériumi szerződésekről és a szocialista szervezetek, valamint az állami bank közötti számlaviszonyokról a disszertációban kifejtettekre utalással, illetve a két kérdés kapcsán kibontott polémiával támasztotta alá. Ennek során rámutatott, hogy a minisztériumi szerződés a gazdálkodás körébe vont termékekre történő korlátozása és a polgári jogi szankcióval való ellátása esetén sem lesz polgári jogi intézmény, ezért alkalmasabbnak látná, ha e termékek elosztása az érdekelt felsőbb szervek államigazgatási aktusa alapján történne. A pénzügyi elszámolás, különösen az egy számlarendszer, a bank és a vállalatok viszonyának tárgyalásával kapcsolatban csak a fejlődés egy bizonyos fokán látja indokoltnak a vállalatok naponkénti revizori ellenőrzését, de a fejlődés útjának, megítélése szerint, a vállalatok nagyobb pénzügyi önállósága felé kell mutatnia, ami a hosszabb időszakonkénti revízió bevezetését eredményezhetné. A bank és a vállalatok közötti számlaviszonyok azonban e perspektívától függetlenül is polgári jogiasabb jelleget lehetne adni.

Eltérő nézetet vall szerzőtől a szerződéstípusok kialakításához szolgáló ismérvek tekintetében. Nem az a döntő, hogy a szerződés mindkét fél szempontjából terven alapul, hanem az, hogy a szállítót a megrendelővel szemben termelési kötelezettség terheli. Nizsalovszky Endre leg részletesebben a dolgozatnak „viszonylag legpolgárijogibb és ezért legérdekesebb”, az állami vállalat szerződéses akarata címet viselő §-ával foglalkozik. Ezen belül a szerződés alanyainak vizsgálatát — amellett, hogy a fejtegetések szükség-telenül terhelik a dolgozatot — egyoldalúnak tartja, mivel csak az állami vállalatokkal foglalkozik, de mellőzi a szövetkezeteket. Az operatív igazgatás jogának gyakorlásával és átruházásával kapcsolatban igen frappánsan mutat rá a nemo plus juris dogmájának tarthatatlanságára egyes vonatkozásban nemcsak a szocialista, de a kapitalista rendszerben is. Utolsó problémakörként behatóan foglalkozik a kötbér és a

kártérítés jellegbeli megkülönböztetésével és jogalapjának egységével, illetve különbségével.

Az összegező értékelésben kiemeli, hogy bár az Eörsi által vizsgált kérdéskörnek hatalmas nemzetközi irodalma van, mégis eddig hiányzott egy olyan munka, amely nemcsak egy állam jogát, gyakorlatát és irodalmát, hanem a szocialista gazdálkodás több államának anyagát ilyen alaposítással és részletességgel polemikusan is feldolgozná. A műben elért tudományos eredményeket nemcsak a polgári jog területén tartja jelentősnek, hanem az állam- és jogelmélet területén is, különösen a jogágnak elhatárolása és kapcsolata, azok közös funkcióterülete, a jogtudomány módszere, a szerződés és a tulajdonjog, valamint a jogi személy elmélete körében.

Marton Géza opponensi jelentésében a disszertációnak a tervszerződések szankcióiról szóló részével foglalkozott behatóan és mintegy általános értékitételeként állapította meg, hogy a mű e része gazdag tartalmánál fogva egymagában is doktori disszertáció tárgyául szolgálhatott volna.

A bírálat körébe vont problematika terén igen szellemesnek és találónak ítéli szerző azon megállapítását a polgári jogi szankció mibenlétéről, amely a kár okait tekintve represszió, a károsult oldaláról reparáció, az egész társadalom érdekét szem előtt tartva pedig prevenció. Részletes összefoglalásában ismerteti Eörsi vizsgálódásának kibontakozását a felelősség elvi alapjait illetően és érdemben helyesnek, sőt elutasíthatatlannak, a dolgozatban kifejtett előzményekhez képest azonban megelégnék minősíti a szerződésszegő vállalat vonatkozásában felállított végkövetkeztetést, amely szerint csupán az elháríthatatlan külső ok mentesíthet, a belső ok még akkor sem, ha a vis major jellegével lép fel. Egyetért Eörsi kiindulási pontjával, nevezetesen azzal, hogy polgári jog nem fogadhat el sem tisztán szubjektív, sem tisztán objektív megoldást és helyesli végkövetkeztetéseit, nem tudja azonban magáévá tenni Eörsi közbülső tételét, azt hogy a felelőssé teendő személyt egyedül az ő tudatbeli és akaratbeli, azaz vétkességi magatartása alapján teszi megítélendőnek, mivel ez a szemlélet nincsen tekintettel a felelősség olyan eseteire, ahol a vétkesség fel sem merül (kisajátító, szükséghelyzetben kárt okozó, ve-

szélyközösségben levő, jogalap nélkül gazdagodó, az alkalmazottaiért felelő gazda esete). Eörsinek ezt az álláspontját különösen a tervszerződések körében véli tarthatatlannak. A javasolt megoldás helyességét a tervszerződés alanyainak, az önálló elszámolású vállalatoknak létrehozására irányuló elgondolás célzatával (az eredményes működéshez szükséges jogi előfeltételek megteremtése) támasztja alá. Nélkülözhetetlennek tartja a felelősségi rendszerben az érdekelt alkalmazását, nem tagadván a prevenciólév meghatározott, másodlagosan visszaható jelentőségét. Utal a saját érdekből, illetve más érdekében végzett aktivitás felelősségfokozó vagy csökkentő szerepére és a méltányossági szempontra a felelősségméréséklés, illetve felelősségtétel vonatkozásában, mely utóbbi a döntőbizottság mérlegelésétől függően a tervszerződések körében is alkalmazásra találhat. Végso fokon tehát előnyben részesíti a vétkességi szempontokat mellőző objektív fogalmazást, amely elkerülhetővé teszi a prokrusztoszi vétkességi vélelmek, illetve fikciók alkalmazását, a bizonyítási teher önkényes rendezését.

Marton Géza opponensi jelentésében másik nagy kérdéskörként a kötbér és a kártérítés elvi alapjaival, ezek azonosságával, illetve különbségével s ennek megfelelő egységes vagy eltérő kezelésükkel foglalkozott. Végso összegezésében leszögezi, hogy Eörsi műve ritka értékű gazdagodást jelent szocialista polgári jogi irodalmunknak.

Szabó Imre előjáróban a tudományos munka bírálatának módszerét tárgyalta. A kritikus feladata nézete szerint egyrészt abban áll, hogy a munka fő tételét, alapgonddatát, a szerző felfogását illetően nyilvánítsa véleményét. Másrészt elvi igényességgel kell a munkához közeledni, elvi hibák esetén nagyobb szigor, az elvi álláspontok helyessége kapcsán pedig nagyobb elismerést kell tanúsítani. Ebből az elvi kiindulásból a disszertáció legnagyobb előnyét abban látja, hogy Eörsi a munka fő tételét a tételes jogtól az elméleti kérdések gyökeréig terjedő széles skálán mutatja be.

A helyesnek ítélt bírálati módszer alkalmazásának során három kérdés köré csoportosította észrevételeit.

Elsőként Eörsinek a disszertációból kitűnő felfogásával foglalkozott a jog lényegéről: ezen belül a szank-

ció szerepéről a jogfogalomban. A disszertáció szerződésre vonatkozó elméletet tartalmazó fejezeteinek felfogása a jogról egyoldalú és túlzottan formai, mivel itt a jog differencia specifikája-ként kizárólag, vagy első sorban az állami szankció jelentkezik. Ez a szankciós elmélet azonban túlzott, hangsúlyozásával túlzottan szétválnak a társadalmi-gazdasági és jogi vonatkozások, a szocialista állam tudatos cselekvésében rejlő behatás jelentőségének túlértékeléséhez vezethet és végso soron voluntarisztikus veszedelmet rejthet magában, bár Eörsi disszertációjának későbbi fejezeteiben ennek kifejezetten ellene szól, ami ellentmondáshoz és következetlenséghez vezet. E hibák elkerülése érdekében a jövőben egyre nagyobb jelentőséget kell tulajdonítanunk az olyan jogtudományi kutatásoknak, amelyek feltárják a jogfejlődés gazdasági és politikai meghatározóit a különböző társadalmi rendszerekben, az egyes jogágak közvetlen vagy közvetett összefüggéseit a termelési viszonyokkal. Különösen ügyelnünk kell arra, hogy konkrétan feltárjuk a gazdasági és politikai tényezők szerepét és hatását a mi viszonyaink között. Eörsi érdeme, hogy igen jelentős területen elvégezte ezt az elemzést és igen lényeges következtetésekre jutott az állami szektor polgári jogi — államigazgatási jogi komplex vonatkozásainak feltárásában.

Második problémaként Szabó Imre a jogágak, a jogi eszközök és megoldási módok komplexitásának kérdését taglalta. Vizsgálódását a múltira is kiterjesztette és a jog egyik sajátosságaként állapította meg, hogy meghatározott társadalmi viszonyokat jogilag komplex módon szabályoz. Majd rámutatott arra, hogy másként jelentkezik a jogrendszer komplexitása szocialista viszonyok között, ahol különösen nyomatékosan kell hangsúlyozni a komplexitás szélesebb alkalmazásának objektív feltételeit.

Harmadik kérdésként a disszertáció álláspontjával foglalkozott az akaratot illetően. Eörsi az akaratoknak bizonyos hierarchiáját állítja fel, kezdve a normatív állami akarral, az egyéni individuális akarral. Ez a hierarchia téves, mivel nemcsak súlyban nem egyenrangú és jellegű akaratokról van szó, de nem is azonos jogkezelési vagy jogviszonykezelési fázisokban jelentkező akaratokat vet össze. Szabó Imre nézete

szerint a tervszerződések vizsgálata köréből éppen az akaratokban jelentkező enlített különbségek folytán ki lehet és ki kell zárni az állam ún. hatalmi normatív aktusokra irányuló akaratát. E tétel alapján adja elméleti magyarázatát annak — a szovjet jogirodalomban is sokat vitatott — esetnek, amidőn a vállalati akarat eltér a törvénytől, vagy azzal szembe kerül. A megoldáshoz az érdek fogalmának igénybevételét látja szükségesnek. A feltett kérdésben nem akaratok, hanem érdekek ütközését kell látni. Nem az állami akaratok rangsoráról, hanem az általános állami érdek és a vállalati érdek ütközéséről, tehát arról van szó, hogy a vállalat általános állami érdeket köteles megvalósítani, ez azonban esetenként ütközhet saját vállalati érdekével.

Összegezésül megállapította, hogy a problémáknak elméleti alapjukig való végigvitelére irányuló törekvés a disszertáció magas igényességét és elmélyültségét jelzi.

Az opponensek után még két hozzászóló (Krémér Miklós és Páris László) foglalkozott a disszertációban felvetett egyes kérdésekkel és ezt követően került sor Eörsi — külön tanulmány értékeléssel bíró — válaszára. Ebben megindokolta disszertációjának szerkezeti felépítését és egyben azt is, hogy egyes problémákat miért vont vizsgálódási körébe, illetve másokat miért látott mellőzhetőnek, majd foglalkozott a disszertáció fontosabb tartalmi problémáival szemben tett észrevételekkel.

Számos vonatkozásban szélesebb magyarázatát adta az opponensek és a felszólalók által kifogásolt megoldásoknak (egyes tételek és következtetések többszöri előfordulása; a jog túlzottan formai felfogása; a mű első fejezetében; a tervszerződések fogalmi meghatározásának mellőzése; fejtegetéseinek összpontosítása az állami szektoron belüli viszonyokra a szervezetek helyzetében mutatkozó sajátosságok bemutatásának elhagyásával). Más kérdésekkel kapcsolatban vitatta az opponensek által bírálatukban felhozott ellenvetések helyességét és indokoltságát (a fennálló jogi megoldások egyszerűsítésére irányuló törekvés hiánya; a gazdasági-jogi szemlélet túlzottan elítélő értékelése; a szankció szerepének túlzott hangsúlyozása; az állami-hatalmi-politikai akarat és a vállalati akarat éles elválasztásának szükségessége; a felelősség elvi alapja

tekintetében tett észrevételek). Ugyanakkor több bíráló megjegyzésről elismerte, hogy azok továbbfejlesztik, elmélyítik a disszertációban kifejtett gondolatokat, hasznos segítséget nyújtanak további munkája szempontjából.

A vita elhangzása után a kiküldött bíráló bizottság egyhangúan állapította meg, hogy Eörsi disszertációja a magyar polgári jogtudomány jelentős alkotása. A polgári jog egyik alapvető s a szocialista jogrendszerre sajátos intézményét magasfokú igényességgel, a bel- és külföldi tudományos irodalom s a nemzetközi

törvénykezési és döntőbírósi tapasztalatok mélyreható elemzésével vizsgálja. Gondolatokban gazdag fejtegetései során új, a valóságot híven tükröző kategóriákat állít fel s különösen a jogi szabályozás komplex módszerére, a polgári jogi és államigazgatási jogi módszerek alkalmazásának arányára vonatkozó törvényszerűségeket megállapításával, valamint a kötelmi jog általános kérdéseinek a tervszerződések körében való kidolgozásával lényegesen továbbfejleszti a szocialista polgári jog elméletét. A jelenleg érvényes magyar szabályozás, valamint a döntőbizott-

sági gyakorlat módosítására vonatkozó javaslatai értékes hozzájárulást jelentenek a magyar polgári törvénykönyv anyagának előkészítéséhez, állami gyakorlatunk javításához. A disszertáció számos olyan tételt is tartalmaz, amelyek helytállóságának elbírálásához további kutatásokra, tanulmányokra, tudományos vitákra van szükség.

A bíráló bizottság értékelését a Tudományos Minősítő Bizottság magáévá tette és Eörsi Gyulát a jogi tudományok doktorává nyilvánította.

Pap Tibor

JOGIRODALOM

Marton Géza: *A római magánjog elemeinek tankönyve. Instituciók.* Budapest, 1957.

(Megjegyzések a római jog tudományának egyes elvi kérdéseire.)

Minden nagyobb, átfogóbb tudományos mű: tankönyv vagy monográfia csak a kérdéses tudományág korszerű állapotának, fő problémáinak szem előtt tartásával ítéltethető meg. A római jog tudománya nálunk sem hazai, sem különösen nemzetközi viszonylatban nem tartozik azok közé, amelyekről feltételezhető lenne, hogy a nem szakember olvasónak a tudományág korszerű képéről áttekintése van. Ezért célszerűnek látszik az új magyar római jogi tankönyv bírálatát a római jog tudománya mai állásának vázlatos áttekintésével kezdeni.

I.

A római jog tudománya mai képének megítélése szempontjából különbséget kell tenni a római jog kapitalista, és szocialista tudománya között

A kapitalista országokban a római jog tudománya az utolsó hetvenöt évben sajátos átalakulást mutat. Aki csak felületesen is átlapoz egy, a kapitalista országokból származó mai római jogi folyóiratot vagy monográfiát, s megkísérli az így adódó általános benyomást összehasonlítani ugyane tudománynak azzal az állapotával, amelyet a múlt század második felében mondjuk Jhering neve fejezett ki — nyomban észre fogja venni, hogy igen komoly eltérésekről van szó. Az eltérések lényegét abban fejezhetjük

ki, hogy a római jog korszerű kapitalista tudománya külsőleg sokkal történetibb, mint bármikor volt, valójában nem is egyértelműen jogtudomány már, hanem az egyetemes okortudomány egyik ága. Legyen szabad ezeket az állításokat röviden megindokolni.

A századforduló tájékán a római jog tudományos művelése majdnem mindenütt, de különösen Németországban elsősorban *gyakorlati* célt követett. Áll ez még arra a tudományos irányzatra is, amely kifejezetten „történeti”-nek nevezte magát. Savigny pl. a birtokról szóló híres könyvében nem öncélúan kívánta alkalmazni a történeti módszert, hanem mert saját korának e körbe eső gyakorlati problémáira keresett feleletet. Nagy kritikusa, Jhering ugyanígy járt el, amikor a római jog szellemét vizsgálta „fejlődésének különböző fokozatain”, végső fokon mégis — az érdekeszme alakjában — saját kora jogának mélyebb megértéséhez jutott el. Történetiség a gyakorlat kedvéért — kb. ez volt a helyzet a múlt század utolsó negyedéig. — Amikor azután a múlt század utolsó évtizedeiben megindult, majd általánossá lett az interpolációkutatás, feltűnt és széles körben elismerésre talált a papirológia, a feliratos emlékek, a nem szorosan jogi források kutatása, ez a helyzet lényegesen megváltozott. A kapitalista országok mai római jogászait nem közvetlenül Justinianus érdekli többé. A kutatás főtémája a klaszikus római jog, időszámításunk első két századának római joga, amelyet Justinianus bizantinus törvénytudói — általános nézet szerint — csak megrontottak, de minden-

esetre meghamisítottak. Jelentős érdeklődés van ezenfelül a római „ősjog” iránt is. Történetiség a történetiség kedvéért — nagyjából így lehetne jellemezni a jelenlegi helyzetet.

Ezzel az átalakulással párhuzamos az is, hogy a modern kapitalista római jogművelés benyomásunk szerint nem kevésbé denaturálódik. A római jog tudománya kezd megszűnni jogtudomány lenni s ma már talán közelebbi rokona a római történet-, nyelv-, irodalomtudománynak, sőt a bizantinológiának, az egyptológiának s más a Közel-Keletre vonatkozó tudományoknak, mint a jogtudománynak. A modern római jogásznak Livius legalább annyira forrása, mint Gaius, a feliratok, a papyrusok, a római folklór, a vallástörténet, a görög és a római filozófia megközelítőleg annyira, mint a Digesták. Kis túlzással azt lehetne állítani, hogy a modern római jogásznak elsősorban *okortudós*nak kell lennie ahhoz, hogy szaktudományaival korszerű színvonalon foglalkozhassék.

Mindebből az következhetnék, hogy a mai római jogásznak sokkal többet kell tudnia a római jogról, mint múlt századi nagynevű elődei. S ez bizonyos értelemben így is van. Súlyos felületesség lenne lebecsülni azoknak a részletmegállapításoknak az értékét, amelyeket ez a rendkívül intenzív, komplex kutatómunka eredményez. Mégis az erudíciónak e szinte túlbuzjángása látván önkéntelenül felmerül a kérdés, vajon többet tudunk-e ezen az úton a római jogfejlődés lényegéről, mozgató erőiről, a római jog és az egyes római jogintézmények valódi értel-

méről, mint a múlt századiak? Vajon állítható-e, hogy Jhering, aki a római jogfejlődés (sőt minden jogfejlődés) mozgató erejét az érdekek harcában ismerte fel, kevesebbet tudott a római jog lényegéről, mint az a modern utódja, aki a jogot mozgató érdekekről nemigen beszél, viszont ismeri az összes eddig kimutatott interpolációkat? E kérdésekre aligha lehet igennel felelni. A római jog modern kapitalista tudománya fejlődésének sajátossága az, hogy ez a túlbujánzó történelmiség jórészt külsőleges, antinómiája pedig abban áll, hogy a részletekre vonatkozó új megállapítások tömege nem visz közelebb az egész, a lényeg megértéséhez. Sőt ellenkezőleg. Az egyébként önmagukban értékes részletigazságok tömegében — legalábbis a külső szemlélő benyomása szerint — egyre inkább eltűnik a lényeg, a római jog s az egyes római jogintézmények valódi értelme, társadalmi-politikai jelentősége. A modern kapitalista római jogászat rendkívül racionálisnak tűnik fel, amikor a pozitív források tömegéből hoz elő újabb eredményeket. E racionális máz mögött azonban sok helyütt az egyre fokozódó irracionálisitás van, a jog s az egyes jogintézmények lényegi szerepének elhomályosodása. Ez a római jogtudomány ilyen módon — miközben számos részletkérdésben közeledik az igazsághoz — a valóságban, a lényeget illetően távolodik tőle. Szinte mindent tudnak már a római jogról — a lényeget kivéve. Így illeszkedik bele végső fokon mégis harmónikusan a római jog modern kapitalista tudománya a modern kapitalista jogtudomány (és nem is csak a jogtudomány) általános irányzatába. Jogszociológia, összehasonlító jog, krimináltipológia s a modern kapitalista jogászat számos más irányzata valójában mind egyfelé mutat: számos új, sokszor helytálló részletmegállapítás ellenére, sőt annak útján távolodik a valóságtól. Lukács György kifejezésével élve, a kapitalizmus indirekt apológiájának egyik válfajával állunk itt szemben.

A római jog szocialista tudománya sok tekintetben eltérő képet mutat. Ez az eltérés — ezt hangsúlyozni kell — nem abban áll, mintha a római jog szocialista tudománya lebecsülne az elmélyült s a múltban szokásosnál sokszorosan kiterjedtebb forráskutatást. Aki csak futólag

is betekint a szovjet római jogi tankönyvbe¹, látni fogja, hogy a római jog egészének és intézményeinek történeti felfogása, az interpolációkutatás és más római jogi segédtudományok alkalmazása terén nem marad el a korszerű követelményektől. Míg azonban a római jog kapitalista tudományában a történetiség fokozott alkalmazása külsőleges és öncélúnak tűnik, mert nem támaszkodik a jog és az egyes jogintézmények társadalmi szerepének megértésére, sőt sok esetben erre nem is törekszik — addig a római jog szocialista tudományának éppen ez az erőssége. Lehet, sőt bizonyos, hogy termékeinek számát tekintve nem különösebben gazdag ága ez a szocialista jogtudománynak. A múltból örökölt s ma is intenzíven működő lengyel papirológiai iskolát nem tekintve egészében bizonyosan nem tartozik a nálunk szélesebb körben művelt tudományágak közé. Ereje mégis abban van, hogy társadalmi értelmet tud adni a gazdag történeti adatmennyiségnek, mert az állam és a jog lényegének, a jogfejlődés mozgató erőinek marxista megértése alapján áll.

A római jog kapitalista és szocialista tudománya általános képének ebből a szembeállításából magától adódik a bírálóknak az a fő szempontja, amelyet Marton Géza könyvével szemben is alkalmaznunk kell: mennyiben tudja egyesíteni a legmodernebb történeti forráskutatást a jog és a jogfejlődés marxista szemléletével. Nem lehet feladatunk a tankönyv egészéről tartalmi áttekintést adni, tankönyvnél ez különben is értelmetlen és felesleges. Kibagadunk ezért néhány elvi kérdést, s azok köré fűzött megjegyzésekkel igyekszünk az egészről képet adni. Vizsgálódásunk fő célja nem is elsősorban római jogi szakkérdések tisztázása — ez a szakemberek feladata —, hanem a hagyományos és jórészt a régi vagy újkori romanisztikából származó civiljogi alapfogalmak egy-némelyikének bírálata.

II.

Az első — általános, a mű egészét érintő — kérdés, amelyet szöveztünk, a római jog és a szocialista jog viszonyának problémája.

Ismeretes, hogy a jelenleg uralkodónak mondható felfogás minden

ilyen összefüggést tagad, mondván, hogy a római jog kizsákmányoló társadalom joga, amelynek semmiféle tartalmi összefüggése nem lehet a szocialista joggal. Ezért a római jog a szocialista jogász számára kizárólag történeti érdekességű, de semmiféle gyakorlati jelentősége nincsen.

Marton Géza most szembeáll ezzel a nézettel.² Felfogásának lényege, hogy a szocialista jog nemcsak (alapját és lényegét tekintve) ellentmond a korábbi társadalmak jogrendszereinek, hanem össze is függ velük (egyes jogi formák változott jelleggel való fenntartásában). Ennek az összefüggésnek az alapja az árutermelés, amelynek szabályozására bizonyos fokig azonos jogintézmények alakulnak ki minden társadalomban, amely az árutermelet isméri.

Nem nehéz belátni, hogy a két ellentétes nézet által felvetett kérdés közelről érinti a jog ún. „konstans elemei”-nek problémáját. Idetova hét éve már, hogy ez a vita lezárult.³ Kiindulópontja volt egyfelől a felépítmény szolgálati szerepéről és rövidéletűségéről szóló, akkor újkéletű sztálini megállapítás (a nyelvtudományi cikkekben), másfelől a római jogászoknak és a polgári jogászoknak az a történeti tapasztalata, hogy bizonyos polgári jogi formák (pl. a tulajdonjog védelmének egyes eszközei, a szerződés bizonyos szabályai) sok tekintetben változatlanul öröklődnek egyik társadalmi formából a másikba. A vita végül is lényegében a következő eredményre vezetett: „Amennyiben az egymást felváltó alapoknak vannak közös vonásaik — pl. az anarchikus árutermelés viszonyai más-más jelentőséggel és szereppel felfedezhetők egyes rabszolgatársadalmakban is, egyes hűbéri társadalmakban is és a kapitalizmusban is — annyiban a jogi intézmények és jogi nézetek is mutathatnak... hasonló vonásokat. Az alapoktól függetlenül létező és ható jogi nézetek és jogi intézmények azonban nincsenek.”⁴

A vitának ezt az eredményét — különösen a felépítmény szolgálati szerepének az öröklődő jogi formákkal szemben való hangsúlyozását — ma is helyesnek, a tétel megfogalmazását is pontosnak kell tartani.

² Marton id. mű, 3. old., ugyanígy 6–7 old.

³ Vö. a vitáról szóló beszámolót a Jogtudományi Közlöny 1950. évf. 388–377. oldalain.

⁴ Id. h. 376. old.

¹ Szerk. Peretyerszkij és Novickij, Moszkva, 1948. Magy. ford. Benkő Gyula, Budapest, 1961.

A tételnek ezt a lényegét megítélésünk szerint Marton Géza felfogása sem érinti. Az eredmény csupán egy ponton szorul nem is korrekcióra, hanem kiegészítésre, s Marton Géza tankönyvének most érintett része ezt a kiegészítést hajtja végre. Az 1950-ben felállított tétel — mint látható — csak a kizsákmányoló társadalmak és jogrendszereik egymásközi viszonyára nézve állapítja meg, hogy az alapon meglévő hasonlóságok hasonló jogintézmények keletkezését, illetőleg fennmaradását eredményezhetik, s hogy ez nem mond ellent a felépítmény szolgálati szerepéről szóló marxista tanításnak, sőt éppen abból folyik, helyességének egyik bizonyítéka. Marton Géza álláspontja most kiegészíti a tételt azzal, hogy amennyiben a szocialista alapon meglévő gazdasági viszonyok (pl. az árutermelés) természete megkívánja, a szocialista jogrendszerben is fennmaradhatnak régebben kialakult s az illető gazdasági folyamat lényegét jól kifejező jogintézmények. Ez természetesen nem változtat azon, hogy e jogi formák jellege a mögöttük álló hatalom jellegéből folyóan megváltozik, s hogy ezek a formák a szocialista rendben új alapot szolgálnak.

Ez a kiegészítés voltaképpen már 1953. óta időszertű volt, amikor Sztálin közgazdasági műve ismét ráirányította a figyelmet a szocialista árutermelés problémáira. Az akkori megállapítások azóta a közgazdaságtudományban is továbbfejlődtek s a közgazdászok — legújabb hírek szerint — már az állami tulajdonon belüli viszonyokat is árúviszonyoknak kezdi tartani.⁵ A szocialista gazdasági viszonyok természetének eme újabb, mélyebb felismerése egész sor új megállapításra adott és ad alkalmat a jogtudománynak: ezek egyike Marton Géza tétele. Igaz-e ez a tétel? Vegyük kritikailag szemügyre az ebben a kérdésben uralkodó s Marton Géza által most megtámadott régebbi álláspontot.

A régi felfogás mindenekelőtt azt állítja, hogy a római jognak a szocialista jog szempontjából *kizárólag történeti* jelentősége van, de nincs *semmiféle gyakorlati* jelentősége. A történetinek és a gyakorlatinak ez

az éles szembeállítás már elvontan szemlélve is erős kétségeket ébreszt. Az a metafizikus szakadék, amit ez az álláspont a történeti és a gyakorlati közé vág, a valóságban nem létezik. A valóságban — kissé paradox módon kifejezve — a történet a múlt gyakorlata, a gyakorlat pedig a jelen történelme. Ami történeti, az éppen azért történeti, egyben gyakorlati is, ami pedig gyakorlati, az éppen ezért az időben folyik le, tehát történeti. Továbbá: ami történeti, az nemcsak a múlt számára jelent gyakorlati értéket, hanem — bizonyos értelemben — a jelen számára is, mert a jelen történeti szükség-szerűséggel fejlődik a múltból. A jelenben gyakorlati pedig csak mint történeti nyer értelmet, csak mint a múlt eredménye és a jövő alapja fogható fel mozgásában, azaz valóságos létben.

De menjünk tovább. A régi felfogás azért tagadja meg a római jogtól a gyakorlati jelentőséget, mert kizsákmányoló társadalom jogrendszere, s *mint ilyen* nem tartalmazhat olyan anyagot, amelyet valahogyan át lehetne ültetni a szocialista társadalom polgári jogába. Ennek az álláspontnak feltétlenül igaza van annyiban, hogy a szocializmus természetesen megszünteti a magántulajdont annak minden anarchisztikus, spekulatív, kizsákmányoló következményével együtt. Megszűnnek azok a törvények, jogszabályok is, amelyek az ilyen tendenciákat biztosítják és szolgálják. Ez azonban nem annyit jelent, hogy *minden* megszűnik s a *semmiből* építünk újat. A minőségi ugrás a kizsákmányoló társadalmak és a szocializmus között a hegeli „aufheben” (megszüntetve-megőrzés) értelmében megy végbe: az új társadalom magasabb színvonalon megőrzi és továbbfejleszti a régeből mindazt, ami számára értékes és használható. A szocialista jogrendszer is átveszi, a magántulajdoni tendenciáktól megtisztítja, magasabb színvonalon továbbfejleszti azokat a jogi formákat, amelyeket — pl. árutermelés szabályozása érdekében — korábbi társadalmi formák jogrendszerei fejlesztettek ki.

Végül lehetetlen észre nem venni a bírált álláspontban a felépítmény szolgálati szerepéről szóló marxista tanítás vulgáris felfogását. Ez a nézet egy adott korszak felépítményét valahogyan homogénnek kép-

zeli, amelyet a szocialista jövő szempontjából vagy egészben el kell fogadni, vagy egészben el kell vetni. A valóság sokkal bonyolultabb. Minden múltbeli korszak felépítményének (egyébeként a jelen felépítményének is) megvannak a maga pozitív és negatív, fejlődő és elhaló, nagy jövőre hivatott és efemer vonásai — és pedig tekintet nélkül arra, hogy az illető korszakban élő emberek tudnak-e erről vagy sem, helyesen értékelik-e azokat vagy sem. Amikor a római aedilis edictumában először biztosította az actio quanti minoris-t és az actio redhibitoria-t, bizonyára nem gondolt arra, hogy olyan jogi formákat alkotott, amelyek az árúviszonyok lényegével függenek össze s amelyek évezredek múlva teljesen megváltozott jelleggel ugyan, a legmodernebb szocialista törvénykönyvekben is élni fognak.

Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy ne kellene változtatlanul fenntartanunk és hangsúlyoznunk a felépítménynek az alaptól való legteljesebb függőségét, szolgálati szerepét. Az említett tétel éppen nem mond ellent a felépítmény szolgálati szerepének, hanem ellenkezőleg, abból következik. Nem jelenti azt sem, hogy ne kellene továbbra is a legradikálisabban szembefordulni mindazzal, ami a római jog formáiban a magántulajdonhoz kötött. Kiinduló pontunk semmiképpen sem lehet a magántulajdon. Jogrendszerünk árutermelést szabályoz ugyan, de nem akármilyen, hanem a társadalmi tulajdonon alapuló árutermelést, s ezért lényegesen különbözik minden — a magántulajdonon alapuló — árutermeléstől. De mert árutermelést szabályoz, szükségképp megkívánja az árutermelés jogi formáit. Ezért van igaza — megítélésünk szerint — a régebbi felfogással szemben Marton Géza tételének.

III.

1. Részletkérdésekre vonatkozó megjegyzéseink sorát a tankönyv *alapvető szerkezetére* s e szerkezet mögött meghúzódó fogalmakra vonatkozó bírálattal kezdjük.

A tankönyv lényegében a XIX. század első éveiben a német pandektisztikában kialakult s a burzsoá magánjogban azóta is szokásos ötös beosztást követi azzal az eltéréssel, hogy általános részt — legalábbis kifejezetten — nem ismer, továbbá hogy a tartalmilag mégis meglévő

⁵ Vö. az erről szóló szovjet vita anyagát a *Közgazdasági Szemle* 1957. évi 6. számában a 660–672. old. A cikk a Voproszi Ekonomiki 1957. évi 2. számában közölt szemle nyomán készült.

általános rész s a dologi jog közé a római perjog vázlatát iktatja be. Ami ez utóbbi eljárást illeti, azzal mindenképp egyet kell érteni. Azokban a jogrendszerekben, amelyekben az anyagi és az eljárási jog megkülönböztetése nem fejlődött ki, vagy nem fejlődött ki eléggé, az anyagi jog formái oly szorosan fonódnak egybe az eljárási jog formáival, hogy ez utóbbi nélkül az előbbi nem lehet megérteni. — Az anyagi jog ötös beosztásával már más a helyzet. A tankönyv védelmére fel lehet ugyan hozni, hogy nemcsak a burzsoá tankönyvek, hanem a szovjet tankönyv is ezt a beosztást követi, sőt az utóbbi még a kötelmi jogon belül is megtartja az általános részt — mégis kétségtelen, hogy a római jog anyagának ilyen felosztása nem hiteles, hiszen ez a rendszer újkori képződmény.

Mint ismeretes, a dologi és a kötelmi jog következetes megkülönböztetése a XVI.—XVII. századi pandektisztika alkotása,⁶ az öröklési jog csak a XVIII. század folyamán került a rendszer végére és ugyanerre az időre esik a családi jog különválása is a személyek jogától; ahová eredetileg tartozott. A rendszer jelenlegi alakjában a dologi és a kötelmi jog megkülönböztetésén mint gerincen nyugszik, ez pedig semmi más, mint a tiszta árutulajdon szerkezetének általánosítása.

Az árutulajdon jogi kifejezése ugyanis mindenekelőtt azt kívánja, hogy az árutulajdonos hatalmi körét elkülönítsék a többi árutulajdonosétól. Ez az elkülönítés szükségképp negatív szerkezetű jogviszonyok kifejlődésében jut kifejezésre elsősorban a tulajdonjogra nézve, másodszorban — amikor ezek már létrejönnek — a tulajdonjogból levált, az áruforgalom fejlődése során önállósult részjogosítványokra, az ún. korlátolt vagy idegen dologbeli jogokra nézve. Az ilyen formájú tulajdonjog s az ehhez kötött másodlagos jogviszonyok egyik *formája*, szerkezetbeli sajátosságának általánosítása — ez valójában a dologi jog, ami a mai jogi szóhasználatban egyszerűen egyenlő az abszolút szerkezetű joggal. A dologi jog éppen ezért nem is jöhet létre előbb, mintsem ennek az általánosításnak történeti feltételei kialakulnak, vagyis amikor az áru-

tulajdon jogi szabályozásával együtt odáig fejlődik, hogy mindezek a jogviszonyok a mondott szerkezetben létrejönnek. Ez pedig csak a kapitalizmus fejlődésének eléggé magas fokán valósul meg. Ezért szükség-szerű, hogy a dologi jog kategóriája csak a XVII.—XVIII. század folyamán szilárdul meg végleg.

Lényegében ugyanez a helyzet a kötelmi jogot illetően, bár e tekintetben el kell ismerni, hogy kötelmi jogot jóval több alappal lehet a római jog körében megkülönböztetni, mint dologi jogot, hiszen az obligatio fogalma klasszikus római jogi eredetű. A kötelmi jog esetében nem is elsősorban a fogalom, vagy helyesebben az elnevezés történeti jelentőségéről van szó, hanem arról, hogy a kötelelem fogalma az újkori pandektisztika kezén az eredeti római tartalommal szemben lényegesen átalakult s a mai kötelmi jog = relatív jog képlet a klasszikusok, sőt Justinianus jogtudósai számára is teljesen idegen volt. Más szóval: a kötelmi jog, ahogyan ma értjük és ahogyan ezt a fogalmat Marton Géza s a római jog többi tudósai is használják, lényegesen mást jelent, mint az obligatio a római jog számára. Az obligatio a római jogban mai nyelven kifejezve nem kötelmet, vagyis relatív szerkezetű *jogviszonyt*, hanem kötelezettséget („*iuris vinculum*”) jelentett, vagyis a jogviszonynak csak egyik elemét, olyan *jogi helyzetet*, amelynél fogva valaki szolgáltatásra köteles. A rómaiak számára a modern kötelemfogalom annyira ismeretlen volt, hogy az obligatiót magát is dolognak (*res incorporalis*) tekintették s a dolgok jogában tárgyalták. Csak a XVIII. század folyamán, a dologi és a kötelmi jogok megkülönböztetésének megszilárdulása után lett az obligatióból kötelelem, amely egyszerűen relatív jogviszonyt jelent és nem többet s mint ilyen a dologi jogviszony logikai párdarabja. — Ennek az átalakulásnak a társadalmi alapját ismét az árutulajdon kapitalista fejlődésében, magasabb színvonalra emelkedésében kell keresnünk. Az árutulajdon jogi szabályozása ugyanis nem csupán az árutulajdonos hatalmi körének negatív szerkezetű elválasztását követeli meg a többi jogosultakétól, hanem ugyanakkor összekapcsolását is (szerződés útján) a többi árutulajdonosokkal, a többi jogosultakkal. Minél fejlettebb az árugazda-

ság, annál több ilyen összekapcsolási forma alakul ki, annál élesebben jelentkezik nemcsak a szerződési formák szaporodásában, hanem a polgári jogi felelősség önállósulásában (a büntetőjogi felelősségtől való különválásban) is az egyenérték elve. A jogi tükröződést, mindennek jogi szabályozását tekintve ez a folyamat a relatív szerkezetű jogviszonyok szaporodását, általánossá válását jelenti. A római jogban a kötelelem = relatív jogviszony képlet még nem alakulhatott ki egyszerűen azért, mert ennek az általánosításnak társadalmi feltételei még nem jöttek létre. A római árugazdaság — minden viszonylagos fejlettsége ellenére — egyszerű árugazdaság volt, az áruszerződés, az egyenérték elve korántsem volt, nem is lehetett olyan általános, mint a kapitalizmusban. Ezt tükrözi a jog területén a szerződési formák viszonylagos (a kapitalista joghoz viszonyított) fejletlensége, s az is, hogy a polgári jogi felelősség rendszere sem önállósult eléggé, nem helyezkedett eléggé szilárdan és következetesen az egyenérték alapjára. Ezt tükrözi az obligatiónak a mainál fejletlenebb római jogi fogalma. Csak amikor az objektív feltételek megváltoztak, amikor az egyszerű árugazdaság kapitalista árugazdasággá, a római jog kapitalista joggá fejlődött, csak akkor teremtdőtek meg az újabb, magasabb színvonalú általánosítás feltételei, csak akkor jöhetett létre és szükségyszerűen akkor is jött létre a kötelelem mint jogviszony-fogalom.

Annait jelent-e mindez, hogy a római jog tudományának most már egyszerűen el kellene vetnie a dologi és kötelmi jog megkülönböztetését, illetőleg az egész ötös pandektarendszert? Nem szükségszerűen. Véleményünk szerint ugyan helyesebb, történetibb volna az institúció-tankönyvet az Institutiók rendszerében előadni. Ez még nem is zárna ki feltétlenül az említett pandekta-fogalmak felhasználását, hiszen az Institutiók első könyvének I—II. címéből, vagy ha a szorosabb értelemben vett személyi jogot is hozzávesszük, I—IX. címéből általános rész, az első könyv többi címeiből családi jogot, a második könyv I—IX. címéből dologi jogot, a második könyv hátralévő részéből és a harmadik könyv I—XII. címéből öröklési jogot, a harmadik könyv többi címei-

⁶ Lásd erről bővebben a Jogtudományi Közlemény 1955. évf. 457—487. oldalon közölt tanulmányt.

ből és a negyedik könyv I—V. címéből kötelmi jogot, a negyedik könyv többi részéből pedig perjogot lehetne csinálni. De akár megtartjuk az institució-rendszert, akár nem, azt mindenképpen kötelezőnek kell tartani, hogy a római jogi tankönyv az említett pandektista fogalmakat szigorúan történeti beállításban s azoknak a társadalmi feltételeknek kimutatása és elemzése kapcsán használja, amelyek a jogi kategóriák létrejöttét a kifejtettek szerint meghatározzák.

2. Következő megjegyzéseink a tankönyvnek a *jogalany* fogalmára vonatkozó fejtegetéseit érintik.

„Azt, akit alanyi jogok (kötelezettségek) illethetnek: *jogalany*nak, más szóval *személynek* (*persona*, *caput*) nevezzük”. A tankönyvnek ez a meghatározása, amely egyébként megfelel a modern jogtudomány talán száz év óta vallott álláspontjának, ismét nem bírja ki a történeti kritikát. A jogalany, jogalanyiség, személyiség absztrakt fogalmát sem a klasszikus római jog, sem a justinianusi jog nem ismerte, nem is ismerhette. A zárójelben használt „persona” és „caput” kifejezések természetesen eredetiek ugyan, de a rómaiaknál legjobb esetben egyszerűen embert, vagy inkább szabad embert, annak jogállását jelentették, s korántsem absztrakt értelemben vett jogalanyiséget, személyiséget, ahogyan ezt a kifejezést a modern civilisztika használja. A rómaiaknál — főleg a késői császárkorban — megindult ugyan a „persona” kifejezés fokozatos általánosodása,⁷ de jogi tartalmának végleges kiképzésére nem került sor. Ezt ismét csak az újkori pandektisztika végezte el, s ez nem is lehetett másként.

Az absztrakt jogalanyiség, mint minden jogi kategória csak igen konkrétan meghatározott és meghatározható társadalmi-történeti feltételek mellett alakulhat ki, e feltételek hatására viszont előbb-utóbb szükségképp kialakul. Ez a folyamat valójában közvetlen függvénye az ember helyzetének a jogban, közelebbről és pontosabban a vagyoni jogban. Gyökerében a jogalanyiség a vagyoni jog területén a tulajdon jog tekintetében való „alanyiséget”, tulajdonosi minőséget jelent. A tulajdon jog alább még említendő alap-

vető, meghatározó jelentőségénél fogva, a vagyoni jogi alanyiség semmi más, mint a tulajdonosi minőség általánosítása. Minél fejlettebb a gazdaság és jogi szabályozása, minél differenciáltabbak a tulajdon jog s az általa meghatározott másodlagos vagyoni jogviszonyok formái *egyfelől* — az embereknek minél szélesebb körre terjed ki, vagyis minél általánosabb ez a tulajdonosi s a belőle folyó egyéb jogosulti minőség *másfelől*, annál kedvezőbbek a feltételek a magasabbrendű általánosításhoz, a tulajdonosi és másfajta jogosulti minőség *konkrét* megjelenési formáiból a jogalanyiség *absztrakt* kategóriájának kifejlődéséhez. A római jogban s általában a római társadalom viszonyai között e feltételek még nem valósultak meg, bár — éppen a „persona” fogalom kezdődő általánosodása alakjában — a fejlődés iránya már látható. Elég ehelyütt arra utalni, hogy a rab-szolgotartó jogrendszer, amely az emberek többsége számára a tulajdonosi és az ebből folyó egyéb jogosulti minőséget nem ismeri el, sőt a feudális jogrendszer is, amely ezt a minőséget elismeri ugyan, de az emberek származásától, osztályhelyzetétől kifejezetten, nyíltan függő és eltérő mértékben ismeri el, nyilvánvalóan nem adhatott elegendő alapot olyan általánosításra, amelynek lényege éppen az, hogy *eltekint* az ember konkrét valóságától. Az absztrakt jogalanyiség csak az absztrakt ember jogrendszerének, tehát csak a kapitalista jognak és jogtudomány-nak alkotása lehetett. S a történeti tények bizonyítják is, hogy ezt a fogalmat ismét az újkori pandektisztika hozta létre.⁸ Hiányolnunk kell, hogy a tankönyv a jogalanyiség fogalmának ezt a történeti kötöttségét nem említi.

3. Összefügg a most érintett kérdéssel s hasonló hibában szenved az a mód is, ahogyan a tankönyv a római *jogi személy* sokat vitatott s egészében ma sem eléggé tisztázott problémakörét tárgyalja. Ismeretes, hogy e probléma megítélése az utolsó száz év római jogi irodalmában lényeges változáson ment keresztül. Ez előtt száz évvel általánosan elfogadott nézet volt, hogy a római jog a jogi személy intézményét általánosságban is, de eléggé differenciált

formákban is ismerte.⁹ Ezzel szemben a klasszikus római jog egyik legmodernebb kutatója, a Marton Géza által is említett Fritz Schulz¹⁰ szinte felháborodottan tiltakozik az ellen, hogy a klasszikus jog ilyen badarságot, amilyen a jogi személy fogalma, ismert volna. Ennek az éles ellentétnek az a magyarázata — s ez egyben a legfőbb hibája annak a nagyméretű s részleteiben egyáltalában nem eredménytelen erőfeszítésnek is, amelyet a burzsoá irodalom a római jogi személy problémájának megfejtésére fordított és fordít —, hogy a jogi személy problémáját nem kezelik valódi történeti, tehát fejlődési problémaként. Számukra a jogi személy a római jogban *vagy* létezett, *vagy* nem létezett. A legtöbb burzsoá kutatónál egyáltalán fel sem merül, hogy a jogi személyre vonatkozó római jogi forráshelyeket úgy értelmezze, mint amelyek mutatják, milyen fokozatokon keresztül *fejlődött* a jogi személy intézménye *a nemlétből a létebe*, milyen közbülső, sokszor súlyosan ellentmondó, csökkenő állomások voltak ennek a fejlődésnek, s hogy milyen *fokig* jutott el egyáltalában ez a fejlődés. A valóságban a kollektív jogalany intézményét a római jog már a köztársaság utolsó századában kifejlesztette a municipiumok vagyoni jogi alanyiségének elismerésével. Ezt követte a collégiumok jogalanyiségének elismerése, majd más jogalanyoké (pl. societas publicanorum stb.). A keresztény császárság időszakában az „universitas” és a „corpus” fogalom kiképződése útján már kezdtek általánosodni ezek az intézmények, a justinianusi interpolációkban világosan láthatók a törekvések erre az általánosításra. Amint azonban az, absztrakt jogalanyiség kifejlődésének is csak kezdetei látszanak a római jogban, ugyanígy a jogi személy fogalma sem jutott el a teljes, következetes általánosításig, mert hiányoztak ennek társadalmi-történeti feltételei. Az értéktörvény, amely az áru gazdaság általános törvénye, természetesen a római gazdaságban is működött, s létrehozta a vagyoni jog bizonyos fokú koncentrációját. Ez azonban korántsem érhetett el olyan fokot, amilyent az újkorban a kereskedelmi társaságok kifejlődésével elért. Csak ekkor és

⁷ Vö. erre nézve Schnorr v. Carolsfeld: Geschichte der juristischen Person. I. kötet. München, 1933. 53. old.

⁸ Glück annak idején híres Pandektáiban (1800) még nem szerepel, Savigny System-jében (1840) már igen. Vö. Staudinger's Kommentar z. BGB. 7/8. Aufl. 1912. 41—42. old.

⁹ Vö. pl. Savigny: System II. köt. 247. old.
¹⁰ F. Schulz: Classical Roman Law. Oxford. 1951. 86—87. old.

nem korábban jöttek létre a feltételei a jogi személy fogalma teljes kiképzésének. — Emellett a jogi személy római jogi kutatói gyakran esnek abba a hibába, hogy azt képzelik: amikor egy új, nagyjövőjű intézmény a jogfejlődésben létrejön, az emberek azon nyomban tisztában is vannak azzal, hogy mi annak a lényege és hogy valójában mi is az, amit létrehozta. A valóságban az új jogintézmények objektíve megállapítható létrejöttét meg kell különböztetni annak tudatosodásától, lényegének, sőt új voltának elismerésétől. Az új jogintézmények rendszerint úgy jönnek létre, hogy az emberek nem is tudják, hogy újat alkottak. A rómaiaknak pl. — beleértve a római jogtudósokat is — miközben a jogi személy első formáit létrehozták, sőt ráléptek a konkrét intézmények általánosításának útjára, sejtelmük sem volt arról, hogy itt valami új születik. A jogi személy fogalma bennük éppen oly kevésbé volt tudatos, mint a jogalany fogalma.

Ha az itt kifejtett szempontokból vizsgáljuk meg a tankönyvnek a jogi személyre vonatkozó fejtegetéseit, ismét a sajátos kettősség képe tűnik eléink. A jogi személy fogalmára és fajaira vonatkozó nézetek a hagyományos pandektisztika, és pedig elsősorban a Jhering-Brinz-féle célelmélet alapján készültek. Ezt tarkítja (69. old.) egy apróbetűs közbeszúrás arról, hogy a jogi személy egységes elméleti felfogása a rómaiaknál teljesen hiányzott (ami igaz), ellenben a testületek, és pedig nemcsak a köztestületek, de magántestületek is, a legrégebbi időktől fogva ismeretesek voltak Rómában. Ez utóbbi állítás is igaz annyiban, hogy a mai nyelven testületnek nevezhető collegiumok (pl. papi collegiumok stb.) igen régi időktől fogva ismeretesek voltak. Ez azonban teljesen más kérdés, nem a jogi személy problémája. A jogi személy intézménye akkor kezd kialakulni, amikor az ilyen testületet legalább bizonyos vonatkozásban tagjaitól független, önálló jogalanyként kezdi elismerni. Emellett a köztestület és a magántestület megkülönböztetése, különösen az ősi jogra nézve, merőben anakronisztikus, hiszen ennek a különbségnek csak a sokkal később kifejlődött közjog-magánjog megkülönböztetés alapján van értelme. Az apróbetűs részhez fűzött

jegyzetben közli a tankönyv a jogi személy elméletére vonatkozó pandekta-nézetek egyikét-másikat (Brinz, Szászy Schwarz), ami egyfelől csökevényesnek látszik, másfelől nem árulja el, hogy a főszövegben közölt nézetek maguk is pandektista természetűek. Emellett teljesen hiányzik a tankönyvből a jogi személynek a fentebb körvonalazott értelemben fejlődési problémaként való felfogása, s annak tisztázása, milyen tényezők hatására és milyen fokig jutott el a római jog a jogi személy intézményének kidolgozásában. Tankönyvtől természetesen nem lehet monográfikus feldolgozást várni. Mindamellett nem lehet megelégedni a probléma körvonalait csak egyes vonatkozásokban tartalmazó fejtegetéssel (vö. 144. pont). A szovjet tankönyvnek jellegzetesen a fejlődés gondolatán nyugvó tárgyalásmódját (84—87. old.) ebből a szempontból talán didaktikailag nehezebbnek, de tudományosan szerencsebbnek kell minősíteni.

4. A dologi jogi résszel kapcsolatban mindenekelőtt a tulajdonjog fogalmáról szóló 300. pontot kell megvizsgálni. Eszerint tulajdon az a jog, amely „testi dolog felett teljes uralmat (élvezetet, rendelkezést) biztosít a jogosítótnak általában, hogy minden más embert kizár a dologra való minden behatástól”. Néhány mondattal később ugyanez a pont azt is tanítja, hogy a tulajdon jogi jellegét éppen a mások kizárása (a tulajdon negatív oldala) adja meg.

Ezekkel a fejtegetésekkel feltétlenül vitába kell szállni. Az ugyan igaz, hogy a justinianusi jogban a tulajdont már úgy fogják fel, mint „plena in re potestas”-t, a dolog feletti teljes hatalmat, sőt a klaszszikusok a tulajdon korlátlanágát még erőteljesebben hangsúlyozzák. Mindamellett ezeknek a nézeteknek megfelelő bírálattól nélkülözhetetlenül hiányzik a képzeteken a végző fokot semmi más, mint az árutulajdon szerkezetének örök-érvényűvé emelése, tértől és időtől, társadalmi feltételektől való függetlenítése. Az árutulajdonos számára a tulajdon szubjektíve, valóban úgy jelenik meg, mint saját teljes uralma a dolgon. Megint más azonban az, amit az árutulajdonos magáról gondol (s ami ennél fogva az árutulajdonosok jogában is kifejezésre jut), s megint más a tulajdonjog a valóságban, úgy ahogyan ezt az áru-

tulajdonos szubjektív illúzióitól megtisztítva, objektív alapokon meg kell határozni. A valóságban a tulajdon teljessége csupán az árutulajdonos szubjektív képzele és egyáltalán nem jellemző a tulajdonra általában. A tulajdonjogot más jogviszonyokkal szemben nem a *tartalmi teljesség*, hanem az *időbeli elsőbbség* jellemzi, vagyis az, hogy a tulajdonjog szükségképp megelőz minden más jogviszonyt a dologra nézve. Az időbeli elsőbbség továbbá *tartalmi elsőbbséget* (nem teljességet!) is fejez ki. A tulajdonjog alapvető jogviszony, mert tartalma meghatározza a dologra nézve egyáltalán létesíthető jogviszonyok körét és tartalmát. Ha pl. a tulajdonjog adott esetben nem árura vonatkozik, tehát az elidegenítés lehetőségét nem foglalja magában, ez kizárja az illető dologra nézve tulajdonosválozást eredményező jogviszonyok létesítését s megfordítva annyit jelent, hogy a dologra nézve csak tulajdonosválozással nem járó jogviszonyok létezhetnek. A tulajdon teljességének a római jogban is előforduló tételét tehát semmi esetre sem lehet úgy tanítani, mint a tulajdonjog minden fajtájának és formájának örök időkre szóló jellegzetességét, hanem csak mint speciális római felfogást, amely a Rómában létező árutulajdon sajátosságait s általában a római társadalomban létező gazdasági-politikai viszonyokat tükrözi.

A tulajdonjog intézményéről szóló tanításhoz még azt is meg kell jegyezni, hogy a fentiekben túlmenően is hiányosnak találjuk ennek a résznek a történeti beállítását. A tankönyv úgy tünteti fel, mintha a tulajdonjog-fogalom ősidőktől fogva ismeretes lett volna a római társadalomban. Ezzel szemben a valóság az, hogy a tulajdonjog fogalma is csak hosszú fejlődés során alakult ki.¹¹ A kezdetleges jogban a tulajdonjog és más jogviszonyok elválasztása még korántsem volt teljes.

5. Következő megjegyzéseink a *birtok* és a *birtokjog* intézményének a burzsoá irodalomban olyan sokat és — tegyük mindjárt hozzá — hasztalanul vitatott problémájához fűződnek. A tankönyv ebben a kérdésben azt a módszert követi, hogy a didaktikai megalapozás érdekében meghatározza a birtokelmélet alap-

¹¹ Ez természetesen nem annyit jelent, hogy a tulajdonjog az ősi jogban nem létezett, csak a jogi szabályozás differenciálatlanságáról van szó.

fogalmait (134—138. old.), utal arra, hogy a birtok és a birlalat egymáshoz való viszonyának kérdésére vonatkozó és a tankönyvben is kifejtett nézetek túlnyomórészt modern és nem eredeti római származásúak, ismerteti a modern burzsoá elmélet (főleg a Savigny—Jhering vita) lényegét, majd — mielőtt a birtok megszerzésével és megszűnésével kapcsolatos részletkérdésekre térne át — röviden ismerteti a római birtokjog kifejlődése kérdésében vallott álláspontját.

Annak megemlékezésével, hogy ezt a részt — az előzőkhöz hasonlóan — a használt alapfogalmak pandektisztikus jellege miatt is lehetne bírálattal illetni, megjegyzéseinket ezúttal nem ehhez a kérdéshez, hanem a szerzőnek a római birtokjog kifejlődéséről szóló álláspontjához (322. pont) kívánjuk fűzni. A szerző azt a nézetet vallja, hogy a birtok jogi fogalmának kiképződése jóval későbbi keletű a tulajdonjognál. Az előbbi — a szerző szerint — a praetor vezette be, valószínűleg az állam tulajdonában álló ager publicus magánosok által való használatának védelme érdekében. A birtokvédelem végleges kialakulása eszerint akkor ment végbe, amikor a praetor ezt a védelmet kiterjesztette bármely dolog (nem csupán az ager publicus) élvezetére. — Ez az álláspont a birtokvédelem kifejlődésére vonatkozó sorrend tekintetében lényegesen eltér attól a másik állásponttól, amelyet pl. a szovjet tankönyv is vall (vö. 113. old.) és amely szerint a birtok védelme megelőzi a magántulajdon jogának kifejlődését.

Megítélésünk szerint ez a probléma — bár a rendelkezésre álló források szegényessége miatt kétségtelül nehéz — megoldható, ha a birtok és a tulajdon egymáshoz való viszonyának problémáját a marxista tulajdonelmélet alapjára helyezzük. Mint ismeretes a marxista elmélet azt tanítja, hogy az egyéni magántulajdon, amelynek kifejlődéséhez és jogi szabályozásához fűződik mellékövetkezményként az önálló birtokvédelem kifejlődése is, a Marton Géza által is elismert ősi földközösség felbomlása útján jött létre. E felbomlás folyamatában eleinte csupán az egyénnek a közösségi föld használatára vonatkozó jogát ismerik el és védik. A használat természetesen feltételezi a birtoklást, tehát a használat jogi szabályozásának kifejlő-

dése egyúttal és szükségképp a birtoklás védelmének megvalósítását is jelenti, *a közös földtulajdon rendszere alapján*. Utóbb a birtoklás védelme lassanként az egyéni magántulajdon elismerésévé állandósodik: a birtoklás útján megvalósuló használatból a magántulajdon joga fejlődik. A magántulajdon ily módon lassanként társadalmi méretekben túlnyomóvá, alapvető tulajdoni formává válik: a föld közös tulajdonának *rendszere* helyébe a föld magántulajdonának *rendszere* lép. (Emellett természetesen fennmaradhat s mint Rómában látjuk: fenn is marad a továbbra is közös föld — ager publicus — egyéni használata is.). Ez a magántulajdon pedig természeténél fogva többé-kevésbé árutulajdon is, ezért magában foglalja azt a lehetőséget, hogy a birtoklás a tulajdonjogtól elváljék. Létrejön (illetőleg az ager publicus körében fennmarad) tehát az önálló birtoklás, azonban most már nem az ősi földközösség, hanem az *egyéni magántulajdon rendszere alapján*. Ez a birtoklás pedig ismét védelmet követel, azonban — eltérően a korábbi védelemtől — immár nemcsak ad usucapionem, tehát *a tulajdonszerzés céljából* (bár ez is megmarad), hanem ellenkezőleg: a többi árutulajdonosokkal vagy birtokosokkal szemben ad interdicta, tehát *a tulajdon (és az azon alapuló birtok) megtartásának, védelmének céljából*. Röviden tehát arról van szó, hogy a birtokvédelem kifejlődésének folyamatában két szakaszt lehet és kell megkülönböztetni aszerint, hogy az első szakaszban a birtoklás védelme az ősi közös földtulajdon alapján, a másodikban viszont a magántulajdon alapján megy végbe. Ez nyomban érthetővé teszi a két álláspont közötti eltérést és megmagyarázza, hogy az eltérés egyszerűen csak a társadalmi és az ettől függő jogfejlődés egymásutánjában szükségképp bekövetkezett változásból adódik. Ezt az álláspontot egyébként nemcsak a földtulajdon kifejlődésének elméleti nyomonkövetése alapozza meg, hanem maguk a római források is. A 12 táblás törvény még csak a használatot (usus) ismeri, s ehhez hozzáfűzi — egyetlen joghatásként — az usus általi megszerzést (usucapio). Utóbb, amikor a földmagántulajdon rendszere teljesen megszilárdult és jogi szabályozása is kifejlődött, akkor jön létre az új típusú védelem és

alakulnak ki a birtok védelmére szolgáló interdictumok. Ez a példa jellegzetesen mutatja, hogy a tulajdon fejlődésére és szerepére vonatkozó marxista tanítás értékesítése milyen haszonnal jár egyebek között a római jog egynémely részletkérdésének megértése szempontjából is.

6. A részletkérdéseket érintő befejező megjegyzéseink a *családi jog* alapfogalmairól (611—615. pont), továbbá ezzel kapcsolatban az *öröklési jog* alapfogalmairól (664—666. pont) szóló fejtegetésekre vonatkoznak. A római jogász ebből a szempontból bizonyos fokig szerencsés helyzetben van kétféle tekintetben. Egyrészt a római írott források alapján világosan nyomon lehet követni az ősi agnat család átalakulását cognat családdá és — főleg az öröklési összefüggésekre tekintettel — világosan be lehet mutatni a család e két formája fejlődésének függését a tulajdoni viszonyoktól, közelebbről a magántulajdon kifejlődésétől. Másrészt Engels idevonatkozó fejtegetései¹² jelentős mértékben megkönnyítik a római jogi források helyes értelmezését. Mint ismeretes Engels részletesen elemzi a római nemzetség helyzetét és ezen belül külön is foglalkozik az agnat és a cognat család egymáshoz való viszonyával. Kimutatja, hogy az agnat család a római nemzetségi szervezetnek megfelelő családjogi forma, amely utóbb — a nemzetségi szervezet felbomlásával — a magántulajdon kialakulásával párhuzamosan — fokozatosan megy át az új tulajdoni viszonyoknak megfelelő cognat családba. Utal egyebek között az öröklési jognak ezt a fejlődést közvetlenül bizonyító szabályaira.

A tankönyv sajnálatos módon kevésbé hasznosítja ezeket a fejtegetéseket. A tankönyvben az agnat és a cognat család szinte egymás mellett szerepel, mint két logikailag egymás mellé rendelt forma. Kitűnik ugyan, hogy „a fejlődés folyamán . . . az agnat elv lassan, de állandóan tért veszít a cognat rokonság javára . . .”, anélkül azonban, hogy ennek társadalmi-történeti feltételei elemzés alá kerülnének s a tulajdonviszonyok változásának szinte kézzelfogható hatása kitűnnék. Pedig még azt sem lehet állítani, hogy a tankönyv ezt az összefüggést — más vonatkozásban — nem mutatná be. Hiszen a római

¹² Engels: A család, a magántulajdon és az állam eredete. Szikra, 1949. 123—133. old.

öröklési jog történeti fejlődésének jellemzéséről szóló 665. pont világosan kimutatja a gens tulajdonjogának összefüggését az agnat családdal s ez úton a családjogi forma meghatározottságát az uralkodó tulajdoni rendszertől. Kimutatja a Rómában igen korán megjelenő végrendekezési szabadság összefüggését azzal, hogy Rómában az egyéni magántulajdon már viszonylag nagyon korán kialakult. Csak az az utolsó lépés hiányzik, hogy levonja a forrásokból a teljesen kézenfekvő általánosítást, hogy ti. a család formájának ez a változása általában összefügg a tulajdoni berendezkedés átalakulásával és hogy az előbbi az utóbbin alapszik. Ezt a hiányosságot a magyarázatok során természetesen könnyen pótolni lehet. Mindamellettsajnálattal, hogy a tankönyv a marxista elméleti irodalomnak ezt a nyilvánvaló eredményét nem részcsitette kellő figyelemben.

*

A részletkérdésekre vonatkozó megjegyzéseket természetesen még folytatni lehetne. A tankönyv természeténél fogva olyan összefoglaló munka, hogy teljes terjedelemben

alapot nyújt a bírálónak eltérő vagy ellentétes elméleti nézeteinek kifejtésére. Ilyen módon a bíráló sokkal előnyösebb helyzetben van, mint a tankönyvíró. Míg az utóbbi a részletkérdésekre vonatkozó nézeteit monografikusan nem fejtheti ki, a bírálónak jogában áll néhány kérdést kiragadni. Ezzel az előnnyel pedig nem szabad visszaélni.

Összefoglalóan és általánosságban: a tankönyv főhiányosságának — mint látható volt — a pandektista nézetek történetitlen kezelését s ami ezzel összefügg, a marxista elemzés bizonyos fokú elhanyagolását kell tartani. Ez a hiány arra kötelezi a római jog kutatóit, hogy tökéletesséik tovább elméleti nézeteiket s a római jog sokszázados tudománya által felszínre hozott elméleti tételeket vessék alá fokozottabb történeti kritikának, alkalmazzák következetesebben és mélyrehatóbban a dialektikus és történelmi materializmus bírálati módszerét. Egyik-másik helyen igyekeztünk kimutatni, hogy egyedül ennek a módszernek alkalmazása segítheti hozzá a római jog kutatóit számos vitatott problémájuk megoldásához. A római jog tudományának ilyen tökéletesítése

tehát magának a római jog tudományának elsőrendű érdeke.

A megállapított hiányosság mindemellett nem homályosíthatja el a tankönyv nyilvánvaló érdemeit. Marton Géza a korszerű római jogász teljes fogyerzetével foglalkozik a római jog kérdéseivel, a történetileg feldolgozott problémák a római jogtudomány elért legmagasabb színvonalát tükrözik. Egyes fejezetek, mint pl. a kötelek jogi hatásáról szóló (464—475. pont), valamint a delictualis kötelekéről szóló (555—577. pont) kiemelkedő kutatási eredményeket tükröznek. Ezekben a részekben, de számos egyéb vonatkozásban is túlhalad a tankönyv a pandektatudomány színvonalán, történetiben, elmélyültebben kezeli a római jog intézményeit, mint akár ugyanezen tankönyv korábbi kiadásiban. Megállapítható az is, hogy a dialektikus és történelmi materializmus eszméi bizonyos fokig behatoltak és lassanként utat törnek a római jogtudományba. A tankönyv mindenesetre azt a legmagasabb színvonalat tükrözi, amelyet a római jog magyar tudománya eddig elért.

Világhy Miklós

Dr. Eckhart Ferenc a jogi tudományok doktora, az Eötvös Loránd Tudományegyetemen majdnem három évtizeden át a magyar jogtörténeti tanszék tanszékvezető professzora, élete 72. évében hosszas betegség után elhunyt.

Publikációinak sorozatát 1908-ban kezdte meg „A királyi adózás története Magyarországon” c. doktori disszertációjával. Egy német nyelvű, 1914-ben megjelent tanulmány után, 1922-ben közzé teszi „A bécsi udvar gazdasági politikája Magyarországon Mária Terézia korában” c. munkáját, amely az osztrák merkantilizmus gyarmatosító politikáját mutatja ki. Joggal állapítja meg Révai József „Marxizmus, népiesség, magyarság” c. könyvében, hogy „Eckhart Ferenc alapvető könyvének gazdag anyagából kiviláglik, hogyan hiúsította meg mindig az osztrák burzsoázia gazdasági érdekeit szem előtt tartó kormányhatóság az államkassza pénzügyi érdekeit képviselő kormányhatóság magyarországi iparfejlesztő szándékait”.

Dr. ECKHART FERENC

Ezt követően újabb tanulmányok és cikkek bizonyítják, hogy Eckhart Ferenc személyében kibontakozik a magyar polgári jogtörténet kiváló tudósa. Tudományos módszerére a forrásmunkák lankadatlan szorgalommal való felkutatása, az összefüggések történelmi elemzése és éles kritikai érzék jellemző. 1929-ben kinevezik a Pázmány Péter Tudományegyetem jogi karának II. jogtörténeti tanszékére nyilvános rendes tanárnak. Rövid idő múlva, 1931-ben már olyan tudományos programot ad a „Jog- és alkotmánytörténet” című munkájában, amely pozitivistá álláspontból élesen bírálja a korabeli jogtörténeti munkákat, különösen a sovinszta Timon-iskolát, amely azt hirdette, hogy a magyar „ezeréves alkotmány és jogfejlődés” egyedül áll az egész világon, hogy sajátos „közjogias” jellegével tűnt ki, amelyet a szentkorona tanának köszönhet. Ez az iskola előre elhatározott követke-

tetésekre kívánt jutni, hogy a korak sovinszta, népellenes ideológiáját támogassa. Kénytelen volt ezért az alapos forráskutatást, a kritikai szellemet és a valóságos történeti összefüggések kutatását mellőzni. Lényegében tehát a jogtörténet művelése a politikai reakció aljas céljainak a szolgálatában állt és elvetette a tudományos módszerek alkalmazását. Nagy érdeme Eckhart Ferencnek, hogy nehéz politikai viszonyok között lándzsát tört nemcsak az ilyen áltudományos módszerek, hanem az ezekből fakadó hamis tanok ellen is. Ezzel valóban igen jó munkát végzett, mert szembe fordult az akkor divatos magyar jogtörténeti iskolával. Rámutatott, hogy „a tudományokkal foglalkozók jobban szeretik a fantáziájukat szabadon engedni, mint az adatok tömegének feldolgozására szánni magukat”. Keresi a kivezető utat is. Megállapítja, hogy a magyar jogtörténetnek ártételezésre van szüksége és „ennek a munkának elengedhetetlen feltétele, hogy a leg-

szigorúbb kritikái alapon történjék és ne törődjék dogmákkal, ha azok az eddigi irodalom szerint még oly mélyen is gyökereznek". Helyesnek azt a módszert találja, amely „mindenütt a politikai és gazdasági rugókat keresi és maga is induktív úton jut el az államfogalom egyes elemeinek felfogására... Jogi fejlődés és gazdasági, társadalmi fejlődés mindig karöltve járnak egymással, utóbbiak részben az előbbi okozói". A minden vonatkozásban helyes tudományos következtetések levonásában azonban akadályozta, hogy a Savigny-féle történeti jogi iskola hatása alatt állt és a társadalmi valamint a jogi fejlődés menetében általában a népszellemet tartotta döntőnek. Látja, hogy a magyar jogtörténet tudományának bár polgári, de az akkori viszonyok között mégis csak új, tudományos alapokra való helyezése nehézségekbe fog ütközni. Jóllehet maga is szellemtörténeti alapon állt, felismeri, hogy kialakult a magyar alkotmány- és jogtörténetnek egy sovíniszta szellemtörténeti alapja, amely nemzeti színűre mázolt tudományos kínai falal akarja körülvonni ezt a hibás fel fogást. „Nagyon nehéz lesz azt lerombolni — állapítja meg — és a dogma mentes kritika szabadságát, minden tudományos haladás legfőbb feltételét ezen a téren is visszahelyezni jogába.” A tudós meggyőződése és lelkiismerete mégis arra készíti, hogy ezt a küzdelmet vállalja, mert — megállapítása szerint — „közjogi tankönyveink a legmagasabb fokon adnak az ifjúságnak hamis alkotmányjogi történeti szemléletet”.

Ezek az állásfoglalások ma már természetesnek tűnnek, de 1931-ben e megállapítások kimondásához és leírásához nemcsak tudományos szem-

léletre, de tudományos bátorságra is szükség volt. Valóban, sok kritikát hívott ki maga ellen mind a hazai, mind a külföldi szakirodalomban. Szembe került az ún. „hazafias” sajtó teljes dühével és a sovíniszta felháborodás viharával, amelyek majdnem tanszékéről söpörték el, mert kétséget támasztott egyes intézmények ősi jellegével, többek között a szentkorona eszméjével szemben.

Újabb nagy munkája 1935-ben jelent meg: „A jog- és államtudományi kar története”, amely elmélyült forráskutatások alapján örökíti meg a kar történetét és nagyon értékes alapvető anyagul szolgál nemcsak azok számára, akiket a kar története érdekel, hanem azok részére is, akik azt kutatják, hogy milyen szerepet játszott a kar Magyarország kulturális fejlődésében.

A több évtizedes odaadó és lelkiismeretes levéltári búvárkodások után egymás után jelennek meg újabb tanulmányai és monográfiái: „A püspöki székek és káptalani javadalmak betöltése Mária Terézia korától”, „A szentkorona eszme története”, „A magyar közgazdaság száz éve” stb.

Talán nem véletlen, hogy egyetemi tankönyvét a felszabadulás előtt nem írta meg. Ő maga így ír erről: „A támadások után nem hátráltam meg, ha nem is tettem közzé a jogtanárt szinte kötelező tankönyvet. Tovább tanítottam mindazt, amit tudományos tárgyilagossággal helyesnek tartottam.”

Tankönyve, a „Magyar alkotmány- és jogtörténet”, csak 1946-ban jelent meg. Megírása után ismét a monografikus feldolgozások kötik le alkotó erejét. 1948-ban 1848-ról a szabadság évéről ír, majd 1954-ben jelenik

meg utolsó nagy monografikus munkája az Akadémia kiadványaként: „A földesúri büntetőbíráskodás a XVI–XVII. században.” Ismét elmélyült forráskutatások alapján mutatja ki, hogy a földesúri bíráskodás a jobbágyság elnyomásának és kiszákmányolásának egyik legfontosabb eszköze volt.

Eckhart Ferenc nem volt marxista tudós, de munkásságára a tudomány fejlesztését és ezen keresztül az emberi haladást szolgáló bátor törekvés jellemző. Elszántan harcol a tudományos kutatásaira alapított következtetéseiről, de amidőn a marxizmus, különösen a szocialista történetírás alaposabb megismerésének hatására felismeri, hogy tudományos módszerei és állásfoglalásai felülvizsgálatra szorulnak, vállalja ezt is. A legutóbbi megjelent magyar állam- és jogtörténeti egyetemi jegyzet, melynek egy részét Eckhart Ferenc írta, és az egészet szerkesztette, a *kritika hatására* az 1920-as évektől a felszabadulásig eluralkodott szellemtörténeti irányt reakciónak és haladásellenesnek minősítette. Ugyanakkor megállapította, hogy „a marxista—leninista állam- és jogtörténet megalkotásának lehetősége a felszabadulással nyílt meg. Az alapot a magyar jogtörténészek mai és eljövendő generációinak kell leraknia”. Ebben a munkában Eckhart Ferenc sajnos valóban csak az alapok lerakásáig jutott el. Előrehaladott kora és súlyos megbetegedése megakadályozta a tervbe vett új jogtörténeti tankönyv megírásában. Mindez azonban semmit sem von le abból az érdemből, hogy utat mutatott a mai és eljövendő generációnak a magyar állam- és jogtörténet tudományának a műveléséhez. W. A.

Felhívás az Olvasóhoz!

A Magyar Munkás-Paraszt Forradalmi Kormány 3402/1957. sz. határozatával a polgári törvénykönyv 1957. évi tervezetét szakemberek között vitára bocsátotta. A törvénytervezet és indokolása ki nyomtatás alatt van, és egyebek között könyvtárusi forgalomban is kapható lesz.

A szerkesztőbizottság felkéri az olvasókat, hogy e kiemelkedő jelentőségű törvényalkotás vitájában minél nagyobb számban vegyenek részt.

A Jogtudományi Közlöny biztosítani fogja azt, hogy hasábjain a vita céljára elegendő hely álljon rendelkezésre.

Észrevételek, cikkek, tanulmányok, megjegyzések a Jogtudományi Közlöny szerkesztőségén kívül megküldhetők az Igazságügyminisztérium Törvényelőkészítő Főosztályának, a Magyar Jogász Szövetségnek és a Magyar Jog szerkesztőségének is.

Tájékoztató a Jogtudományi Közlöny mellékleteként megjelenő Dokumentációs Szemlééről

Az Állam- és Jogtudományi Intézet Dokumentációs osztálya ez ideig sokszorosított formában megjelentetett „Szemlé”-ben tájékoztatta jogászaikat a külföldi jogi irodalomról és a jogszabályokról. Annak érdekében, hogy a Szemle anyaga hozzáférhetőbb legyen és ez megkönnyítse jogászai kultúránk színvonalának emelését, a Szemle ezentúl nyomtatásban, a Jogtudományi Közlöny mellékleteként jelenik meg.

A szerkesztésnél a Dokumentációs Osztály figyelembe vette az eddigi tapasztalatokat és a felmerült kívánalmakat. Így a Jogtudományi Közlöny mellékleteként megjelenő Dokumentációs Szemle a külföldről beérkezett összes anyagról együttesen tájékoztat abból a szempontból

kiindulva, hogy ezzel nagymértékben könnyíti az anyag áttekintését és az érdeklődők tájékoztatását.

Ugyancsak a tájékoztatás megkönnyítését szolgálja, hogy jogágazatonként csoportosítva együtt közli a kiadvány egyrészt a jogi irodalomra vonatkozó anyagot, tehát a könyvekről és folyóiratcikkekről szóló tájékoztatást, másrészt a külföldi jogszabályalkotásra vonatkozó adatokat, valamint a fordításokat.

A könyvanyagnál a folyóiratokban megjelent fontosabb könyvismertetések közlésén kívül a kiadvány tájékoztatást fog adni a Magyarországra érkezett összes fontosabb jogi könyvekről is; ez annál is inkább szükségesnek látszik, mert így sokszor elkerülhetővé válik majd az egyes kül-

földi könyvek beszerzésével kapcsolatos hosszadalmas eljárás és egyben megtakarítás is érhető el.

A Dokumentációs Osztály a jogszabályanyagnál is figyelembe vette a rendelkezésre álló összes anyagot. A kiadvány által felölelt anyag nagysága azonban szükségessé tette, hogy letérjen az eddig alkalmazott teljeség elvéről és a rendelkezésre álló anyagot szelektálni kellett. Ez nagyobb felelősséggel jár és több gondosságot igényel. A Dokumentációs Osztály igyekszik a kiadványban a követelménynek eleget tenni, ugyanakkor megjegyezzük, hogy az Osztályon a teljes külföldi dokumentáció az érdeklődők rendelkezésére áll.

A kiadvány negyedévenként jelenik meg.

E lapszámok (XII. új évfolyam 4—6.) szerzői: Dr. Horváth Tibor, fővárosi bírósági bíró. — Dr. Schmidt Péter, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa. — Piontkovszkij A., a jogi tudományok doktora, Moszkva. — Schmidt Walter, a NDK. Legfőbb Ügyészségének ügyésze, Berlin. — Dr. Seres Imre, egyetemi adjunktus. — Dr. Szamel Lajos, egyetemi tanár, Pécs. — Dr. Kemenes Béla, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos segédmunkatársa. — Dr. Beck Salamon, egyetemi tanár. — Dr. Remán László, egyetemi tanársegéd, Pécs. — Dr. Farakas József, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa. — Dr. Móra Mihály, egyetemi tanár. — Dr. Haraszti György, az MTA tudományos kutatója. — Dr. Peschka Vilmos, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos segédmunkatársa. — Dr. Medve Zsigmond, tanszékvezető egyetemi docens. — Dr. Herczegh Géza, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos segédmunkatársa. — Dr. Timár István, az Igazságügyi Minisztérium főosztályvezetője. — Dr. Márkus Ferenc, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa. — Dr. Pap Tibor, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa. — Dr. Világhy Miklós, egyetemi tanár. — Dr. Weltner Andor, egyetemi tanár.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata

Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kálár Miklós

Szerkesztőségi titkár: Dr. Pap Tibor

Szerkesztőség: Budapest V. Szemere u. 10. Telefon: 328-727.

Felelős kiadó: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó igazgatója

Megjelenik havonta

Előfizetés: Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V. József nádor tér 1). Távfelszóló: 180—850

Előfizetési díj: egy évre 72 Ft, félévre 36 Ft, negyedévre 18 Ft. — Csekk számlaszám: 61 292

Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest VI. Népköztársaság útja 21. Telefon: 429—760), vagy a KULTÚRA külföldi képviselői

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

1958 JAN 2 2

T A R T A L O M:

HAJDÚ GYULA:

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom nemzetközi jelentősége 225

A. A. PIONTKOVSKIJ—V. M. CSHIKVADZE:

A szocialista törvényesség megszilárdítása és a szovjet büntetőjog és büntető eljárási jog néhány elméleti kérdése 229

BAK JÓZSEF:

Az ügyészi óvás az államigazgatási eljárásban 238

HALÁSZ JÓZSEF:

Törvény a Szovjetunió ipari és építőipari igazgatásának további tökéletesítéséről..... 248

BARNA PÉTER:

A BHÖ. 1. pontjába felvett büntettek alanya — alanyi oldala a bírói gyakorlat tükrében.. 259

MAGYAROSY FERENC:

Bányászati kisajátítás és bányászati szolgalmak..... 266

A. M. NYESZTYEROV:

A gépállomások jogállásának egyes kérdései.. 268

ASZTALOS LÁSZLÓ:

Az általános kártérítés 274

KERTÉSZ ISTVÁN:

A fegyelmi vétségek új szabályozása 284

HERCZEGH GÉZA:

A nemzetközi jog elméleti alapkérdései Hans Kelsen megvilágításában 293

Szemle:

MÓRA MIHÁLY:

Fayer László halálának 50. évfordulójára 304

Vitaforum:

SÁROSI DEZSŐ:

A szabvány és a szállítási szerződés egymáshoz való viszonya 311

SZELÉNYI ZOLTÁN:

Szabvány és szállítási szerződés 314

NÉMETHY ARTHUR:

A községek igazgatásának rendezése 320

Jogirodalom:

BECK SALAMON:

Dr. Palágyi Róbert: A magyar szerzői jog zsebkönyve 324

TÖRÖK LAJOS:

A városi tanácsok időszerű kérdései 325

KEMENES BÉLA:

Medve Zsigmond: A mezőgazdasági termelési szerződések a gyakorlatban 328

Mellékelve: Dokumentációs Szemle

СОДЕРЖАНИЕ: *Дюла Хайду*: Международное значение Великой Октябрьской Социалистической Революции. — *А. А. Пионтковский—В. М. Чхиквадзе*: Укрепление социалистической законности и некоторые вопросы теории советского уголовного права и процесса. — *Йозеф Бак*: Протест прокурора в административном производстве. — *Йозеф Халас*: Закон о дальнейшем совершенствовании организации управления промышленностью и строительством в СССР. — *Петер Барна*: Субъект и субъективная сторона контрреволюционных преступлений в свете судебной практики. — *Ференц Мадяроши*: Отчуждение в пользу государства во связи с горным делом и горный сервитут. — *А. М. Нестеров*: Некоторые вопросы правового положения МТС. — *Ласло Асталош*: Общее возмещение ущерба. — *Иштван Кертес*: Новое урегулирование дисциплинарных проступков. — *Геца Херцег*: Основные теоретические вопросы международного права в толковании Ганза Кельзена. — *Обзор*: *Михай Мора*: 50 лет со дня смерти Ласло Файера. — *Дискуссия*: *Деже Шароши*: Соотношение стандарта и договора поставки. — *Золтан Селени*: Стандарт и договор поставки. — *Артур Немети*: Урегулирование вопроса управления общин. — *Юридическая литература*: *Шаламон Бек*: Др. Роберт Палади: Краткое пособие венгерского авторского права. — *Лайош Терек*: Актуальные вопросы городских советов. — *Бела Кемениш*: Жигмонд Медве: Договоры контрактации на практике. — *Приложение*: Документационный Обзор.

SOMMAIRE: *Gyula Hajdú*: L'importance internationale de la Grande Révolution Socialiste d'Octobre. — *A. A. Piontkovsky—V. M. Tchikvadze*: Le raffermissement de la légalité socialiste et quelques questions du droit pénal et du droit de l'instruction criminelle soviétiques. — *József Bak*: La protestation du procureur d'Etat dans la procédure administrative. — *József Halász*: La loi sur le perfectionnement de l'administration industrielle dans l'Union Soviétique. — *Péter Barna*: Le coté subjectif des crimes prévus au 1 § du Code Pénal dans la pratique judiciaire. — *Ferenc Magyarosy*: L'expropriation dans l'industrie minière et les servitudes minières. — *A. M. Nyesztyerov*: Quelques problèmes du statut des stations de machine agricoles. — *László Asztalos*: Indemnité générale en matière de dommages-intérêts. — *István Kertész*: Le nouveau règlement des fautes disciplinaires. — *Géza Herczegh*: Les problèmes théoriques du droit international public selon la présentation de Hans Kelsen. — *Revue*: *Mihály Móra*: Le 50e anniversaire de la mort de László Fayer. — *Discussions*: *Dezső Sárosi*: Le rapport entre les normes et les contrats de livraison. — *Zoltán Szélnyi*: Normes et contrats de livraison. — *Arthur Némethy*: Le Règlement de l'administration des villages. — *Littérature juridique*: *Salamon Beck*: Dr. Róbert Palágyi: Précis du droit d'auteur hongrois. — *Lajos Török*: Les questions actuelles des conseils municipaux. — *Béla Kemenes*: Zsigmond Medve: Les contrats de production agricole dans la pratique. — *Annexe*: Revue de documentation.

INHALT: *Gyula Hajdú*: Die internationale Bedeutung der Grossen Sozialistischen Oktoberrevolution. — *A. A. Piontkovskij—V. M. Tschikwadse*: Die Befestigung der sozialistischen Gesetzlichkeit und einige theoretische Fragen des sowjetischen Strafrechts und Strafverfahrensrechts. — *József Bak*: Der Einspruch des Staatsanwalts im Verwaltungsverfahren. — *József Halász*: Gesetz über die Vervollkommnung der Verwaltung in der Industrie und Bauindustrie der Sowjetunion. — *Péter Barna*: Das Subjekt und die subjektive Seite der in den 1. Punkt der Amtlichen Zusammenstellung der Strafgesetze aufgenommenen Verbrechen im Spiegel der Rechtspraxis. — *Ferenc Magyarosy*: Bergbauliche Enteignungen und bergbauliche Dienstbarkeiten. — *A. M. Nyesztyerov*: Einige Fragen über die Rechtsstellung der Maschinenstationen. — *László Asztalos*: Der allgemeine Schadenersatz. — *István Kertész*: Die neue Regelung der Disziplinarvergehen. — *Géza Herczegh*: Die theoretischen Grundfragen des Völkerrechts im Lichte der Werke von Hans Kelsen. — *Rundschau*: *Mihály Móra*: Ein Gedenken an László Fayer zu seinem 50. Todesjahr. — *Diskussion*: *Dezső Sárosi*: Verhältnis zwischen Standard und Lieferungsvertrag. — *Zoltán Szélnyi*: Standard und Lieferungsvertrag. — *Arthur Némethy*: Die Regelung der Gemeindeverwaltung. — *Rechtsliteratur*: *Salamon Beck*: Über das „Taschenbuch des ungarischen Urheberrechts“ von Dr. Róbert Palágyi. — *Lajos Török*: Aktuelle Fragen der Räte der Stadt. — *Béla Kemenes*: Über die „Landwirtschaftliche Produktionsverträge in der Praxis“ von Zsigmond Medve. — *Beilage*: Rundschau für Dokumentation.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom nemzetközi jelentősége*

Negyven évvel ezelőtt zajlott le a tíz nap, mely megrengette a világot.

Aki leírta e tíz nap történetét, világosan látta, hogy nem a forradalmaknak nevezett megmozdulások egyikét élte át, melyek eredményeképpen egy ország addigi urát megdöntötték, hogy egy új úr üljön annak helyébe, hanem ennél sokkal több történt. Összeomlott egy elkorhadt régi világ, hogy meginduljon egy új világ építése. A régi világ fennállott a legrégibb idők óta, ameddig történelmi emlékeink visszanyúlhatnak. Számos kilométerkő jelzi az azóta bekövetkezett fejlődési szakaszokat, de mindezek a szakaszok változatlanul azonos fundamentumra támaszkodtak: embereknek emberek által történő kizsákmányolására, népeknek népek által történő legigázására. Akár rabszolgasorban nyögtek, akár jobbágyi terhek alatt szenvedtek, akár a bér-munka fáradalmaitól verejtékeztek az elnyomottak: az emberek közötti viszony döntő tényezője a kizsákmányolás volt. A társadalmi mozgalmak, a harcok, a forradalmak a körül a cél körül forogtak, hogy az elnyomottak könnyíteni akartak szenvedéseiken, vagy szélső esetben: melyik osztály legyen a kizsákmányoló és melyik a kizsákmányolt.

Most negyven éve azonban nem az volt a fegyveres felkelés tétje, hogy az addigi kizsákmányolás helyett egy új osztály gyakoroljon új kizsákmányolást, hanem az, hogy véget vessen évezredek rendszerének, hogy felszámolja magát a kizsákmányolást — annak minden formájában.

Másfél évszázad óta a kapitalista osztály volt az uralkodó szerte a világon. Rendszere elérkezett fejlődésének legmagasabb fokához: az imperializmushoz. És elkövetkezett e szakaszban a rendszer államai között elkerülhetetlen szükségességgel beállott ellentétek legkiéleztettebb formája, a fegyveres összeütközés, a világháború.

A munkás és paraszt tömegeket, melyeket eddig gazdaságilag zsákmányoltak ki, most arra kényszerítették, hogy a csatatereken vérüket ontsák — elnyomóik érdekében.

Pontosan kiszámították, mit jelentenek az erők, melyeket az ellenfelekkel szemben felsorakoztatnak, hogy mit hozhat nekik a háború. De egy dolgot mégsem vontak be a számításukba. Azt, hogy *az emberanyag, melyet céljuk elérésére eszközül használni kívántak, nem a régi többé.* Nem az már, melyet földszerző kalandokba, vállalási háborúkba, örökösödési hadjáratokba, gyarmatszerző rablótámadásokba vezényelhettek évszázadokon át, ahogyan a kizsákmányoló érdek azt kívánta. Ezt az emberanyagot nem lehetett többé frázisokkal elkábitani, melyek nemzeti érdeknek hirdették, ami kapitalista érdek, a haza védelméről hazudtak, midőn csak mesés profitokat, dús jövedelmet ígérő piacok fantasztikus osztalékait védelmezték.

A kapitalista ellentétek elkerülhetetlenül világháborúhoz vezettek, a véráldozatul kiszemelt milliók erre csak azzal felelhettek, hogy összezúzzák magát a rendszert, mely a háborút rájuk zúdította, a kapitalizmus rendszerét. Erre készítette őket az osztálytudat, melyet Marx és Engels tanításai lángra lobbantottak. Ennek végrehajtására vállalkozott fegyveres felkelésével annak a tíz napnak népe.

Az imperializmus eredendő bűnét: a háborút nyomon követte a megtorló csapás, melyet azzal a tudattal mért rá az orosz nép, hogy *végezzen magával az imperializmussal*, felszámolja annak termelési rendjét és véget vessen a kapitalista, de egyben minden kizsákmányolásnak.

Az orosz nép?

Hát ennek országában érte el a kapitalista rendszer fejlődésének legmagasabb fokát? Ebben az országban volt legerősebb a proletariátus? Itt izmosodott meg legjobban a munkások osztálytudata?

Semmiképpen sem.

* Az ELTE tudományos ülészakán tartott előadás rövidített szövege.

Aki a szocialista világforradalom bekövetkeztét, a kapitalista rendszer bukását elmaradhatatlannak hirdette, a tudományos szocializmus megalapítója, Marx, azt fejtette ki hű munkatársához, Engelshez írott levelében, „a XIX. század végén majd úgy lesz, hogy a francia kezdi, a német pedig befejezi”. Ekként vélte a saját kora erőviszonyainak lemérése alapján. De másként történt, mert új történeti helyzet következett be. Új helyzet: a világháború.

A kapitalista erők kifejlődése szempontjából egyik legelmaradottabb országban, Oroszországban roppant össze legelőször az uralkodó osztály erőszakszervezete, a hadsereg. Ehhez járultak még további tényezők: 1. a dolgozó nép nyomorítása itt történt a legkegyetlenebb módon, 2. az uralkodó osztály viszonylagos gyöngesége folytán itt tudott legkevésbé egy neki behódoló, osztályáruló munkásarisztokráciát szervezni és 3. itt lobogott legerősebb fénnel a marxista meglátás világossága, a Lenin irányította párt forradalmi elszántsága.

Az ellenfél — a burzsoázia — fegyveres erőinek összeomlása, az osztálytudatos párt vezette munkások és szegényparasztek forradalmi akarata és eltökéltsége döntötte el a tíz nap kimenetelét. És Lenin a győzelem kivívása után fenn hirdethette: „Mi nemcsak gyenge és nemcsak elmaradott nép vagyunk, mi olyan nép vagyunk, amely — nem különös érdeménél vagy történelmi elhivatottságánál fogva, hanem a történelmi körülmények különös összefonódása folytán — vállalni tudta azt a tisztséget, hogy magasba emelje a nemzetközi forradalom zászlóját.”

E szavak rámutatnak a tíz nappal megindult fordulat igazi jelentőségére. Megdőlt a cárizmus, megdőlt a polgári forradalomnak az imperialisták zsoldjába szegődött kormánya — véget ért az orosz munkás, az orosz paraszt elnyomottsága. Nagy esemény volt ez, hiszen a világ legkiterjedtebb országa népének felszabadulását jelentette. De mégis ennél sokkal nagyobb dolog történt: *az orosz nép kibontotta a szocialista világforradalom zászlóját.*

Azét a forradalomét, mely minden nép szabadsága kivívására volt hivatva.

Azét a forradalomét, melyhez csatlakozni fog „minden rabszolgánép”, hogy megdöntse a kapitalista osztály uralmát szerte az egész világon.

Azét a forradalomét, melynek győzelme a kizsákmányolás rendszerének végleges felszámolását, minden ember és minden nép igazi egyenlőségét, az osztály nélküli társadalmat teremti meg.

Az Októberi Forradalom jelentősége ezért messze túlmegy az orosz határokon. Nemzetközi, világpolitikai jelentőségű az. Az emberiség történetét akként foglalhatjuk most már össze: első kor volt az őskommunizmus kora. Következett a magántulajdon kialakulásával az osztálytársadalmak kora. Az októberi orosz forradalommal pedig kezdetét vette a harmadik, az osztály nélküli társadalmak kora.

Ha közelebről akarjuk mérlegelni a forradalom nemzetközi kihatásait, a fordulatot kell

értékelnünk, melyet az a munkásosztály magatartásában, az államok életében, az elnyomott népek sorsában, a nemzetközi politika porondján és a nemzetközi kapcsolatok megszervezésében kiváltott.

1. Az orosz forradalom győzelme *forradalmasította a proletariátus öntudatos, világosan látó elemeit a világ legkülönbözőbb országaiban.*

A technika, a nemzetközi forgalom fejlődése a fejlett kapitalista államokban erős fellendülést hozott az iparban, a proletárok osztálya számszerűleg rendkívül megerősödött. Sztrájkokkal remélt gazdasági helyzetén javítani, politikai tüntetések és mozgalmak útján igyekezett demokratikus jogokhoz jutni. A kapitalisták osztálya azonban a technikai újítások és a gyarmati kizsákmányolás útján elért külön profitból részt adott a munkásság egy rétegének, egy *munkásarisztokráciát* nevelt ki, mely ekként megvesztegetve a munkások akcióit letérítette a marxista tanok, az osztályharc útjáról. Előadásaikban, szónoklataikban még marxista elvekről szavaltak, de a gyakorlatban szó sem volt többé azok lényegéről: a termelőeszközök társadalmi tulajdonba vételéről, az osztályuralom forradalmi megdöntéséről, a proletárdiktatúra rendszeréről. A munkásosztály harcainak céljául polgári szabadságjogok, szociális reformok, parlamenti sikerek elérését jelölték meg.

Az Októberi Forradalom lerántotta a hályogot az élenjáró munkások szeméről. Lenin, Marx és Engels tanainak igaz szónóója felrázta minden országok proletárjait: „A kapitalizmusból a szocializmusba vivő átmenet hosszú szülési fájdalmakkal jár, a proletárdiktatúra hosszú időszakát követeli meg, megköveteli minden rétegnek az összetörését, a kapitalizmus minden formájának kíméletlen megsemmisítését, minden ország munkásainak együttműködését, akiknek egyesíteniük kell minden erőfeszítésüket, hogy biztosítsák a végső győzelmet.”

Az Októberi Forradalom pedig azt igazolta, hogy az új korszak születése megindult, a proletárdiktatúra, a kapitalizmus minden formájának megsemmisítése kilépett immár az elvek keretéből és gyakorlati ténnyé lett.

Minden ország munkásainak legjobbjai megértették a szót, követésre intő példának ismerték fel a forradalom tényeit. Megalakultak a különböző országok *kommunista pártjai*, hogy forradalmi elszántsággal döngessék a kapitalista rendszert védő falakat.

A mi büszkeségünk: a magyar proletariátus volt az első, mely országában az orosz példán felbátorodva tanácsköztársaságot létesített. Követette az orosz példát, mert a magyar urak erejét megtörte a háború és nem tudott a marxista elvekre építő forradalmárok vezette proletárdiktatúrával szembeszegülni. Ám a nemzetközi imperializmus még rendelkezett a szükséges fegyveres erővel, mely a magyar forradalmat felszámolja és tanácsköztársaságunkat megdöntötte.

Más országok munkásai nem jutottak el *akkor* addig, mint a magyarok, de minden ország-

ban megszerveződött az élcsapat, mely leleplezte az osztályárulókat, a marxista tanok meghamisítóit és az orosz példából való okulásra, e példa követésére hívta és hívja fel a munkásokat. Minden kapitalista ország kiváltságoltjai immár *osztálytudas, forradalmi eszközökkel harcolni kész* tömegekkel állnak szemben.

2. A háború okozta legyengülésből feltápáskodva, az imperialista hatalmak nekiestek a forradalomból kinőtt szovjet államnak. Sem az ellenforradalmi generálisok felfegyverzésével, sem közvetlen katonai akcióikkal nem érték el azonban céljukat. De tervükről, a szovjet hatalom megdöntéséről nem mondtak azért le. Minden külpolitikai akciójuk mögött, minden politikai kombinációjuk hátterében változatlanul egy törekvés dominál: a Szovjetunió megdöntése vagy legalább gyengítése. Gazdasági, diplomáciai, katonai eszközökkel igyekeztek ezt elérni, ámde igyekezetük meddő maradt. A forradalomban született államok a Szovjetunióban egyesültek, kialakult egy *szocialista nagyhatalom*: az imperialisták nem voltak többé kizárólagos intézői a nemzetközi életnek.

Ennek az új nagyhatalomnak ereje pedig nemcsak példátlan iramban fejlődő gazdaságára, nemcsak magas színvonalra emelkedett kultúrájára, nemcsak a katonai tényezőkre épült, hanem a *szovjet népek hazafiságára, ragaszkodására államuk rendszeréhez*. Kitűnően igazolta ezt a második világháború. Amerre a német betörők megszállták az idegen területeket, Norvégiától Franciaországig, mindenütt jelentkeztek a Quislingek, a Pétainek, mindenütt tudtak helyi kormányokat alakítani a hódítók, melyek hazaáruló készséggel kiszolgálták a fasiszta betörőket. Megszálltak ezek orosz, ukrán, bjelorussz stb. területeket is, de nem tudtak hazaárulókat felhajtani, fegyveres erőszakjuk dacára nem tudtak belföldiekből kormányokat szervezni. Ellenkezőleg, még arcvonaluk mögött is partizánok óriási tömege folytatta ellenük a harcot.

Az ilyen erőkre támaszkodó *szovjet állam közbejött nélkül nem intézhető el többé egyetlen általános nemzetközi kérdés sem*. Mióta pedig a Vörös Hadsereg győzelme megtörte a német fasizmust és az ennek politikájá mellé szegődött egyéb burzsoáziák hatalmát, mióta az Októberi Forradalom tanulságaitól vezetett kínai nép véget vetett az imperialista zsoldban állott kormánya uralmának és kialakultak a népi köztársaságok, az egymást támogató szocialista államok felsorakoznak a Szovjetunió mögé és ma az emberiség erős harmada szocialista államokban küzd a nemzetközi síkon a jövő társadalom kialakulásáért.

3. Az Októberi Forradalom szárnyakat adott a marxista tannak, mely szerint *minden nemzet megillet az önrendelkezés joga*. Lenin semmiféle engedményre nem hajlandó energiával ültette át ezt a tant is a soknemzetű Szovjetunióban a gyakorlatba. Másként hangzott ez, mint a Wilson-féle híres 14 pontban leszögezett óhaj, mely szerint a koloniális kérdéseket liberálisan kell megoldani úgy, hogy az érdekelt népek és az uralomra igényt

tartó hatalmak méltányos követeléseit egyenlő súllyal mérlegeljék.

A kommunista elvek szerint csak egyféle igény lehet jogos: „az érdekelt népek” igénye a szabadságra, a függetlenségre. Az érdekelt népek pedig megértették: egy nagyhatalom és a többi hatalmakon belül harcoló kommunista pártok támogatják az ő mozgalmukat.

A megmozdulások egyre gyakoribbak, egyre erőteljesebbek lettek. A nemzeteket megillető önrendelkezési jog megvalósításaképpen független nemzetállamaik kiépítését sürgetik. A nemzeti önállóságra irányuló követelés, mely a XIX. század folyamán Európát megrázta, *a tíz nap következőképpen Ázsia és Afrika színes népeinek szabadságharcaiban nyert kifejezést*.

A kolonizáló imperialista hatalmak hol fegyveres fellépéssel igyekeztek feltartóztatni a forradalmak győzelmét, hol pedig megalkudtak a nemzeti mozgalmat vezető bennszülött burzsoáziával és ezek osztályérdekére támaszkodva látszatfüggetlenség adásával igyekeztek a harcot leszerelni.

Egyre nehezebbé vált azonban mind az ellenállás, mind az ámitó megtévesztés. A félgyarmati helyzetből felszabadult orosz nép példája varázslatosan hatott. A kínai nemzeti mozgalom előharcosa, Sun Yat-sen fenn hirdette: „Nincs többé várni valónk a nyugattól, tekintetünket Moszkva felé irányítjuk.”

A második világháború óta 1300 millió ember, az emberiség felét felölelő országok vívták ki függetlenségüket, több mint 20 állam lett szabadná. Megvalósult a kommunista jóslat: a Kelet népeinek felébredése után új szakasz következik az emberiség történetében; e népek részvétele a világ jövő sorsának eldöntésében. A kapitalista rendszer nagy tartalékából: az extra-profitot termelő gyarmatokból a szocialista fejlődés nagy tartaléka lett: az imperialista erőket gyengítő, szabadságharcot vívó, antikoloniális politikát folytató népek egyre ellenállhatatlanabb erővel zúgó fergetege.

Keletről indult el a vihar negyven év előtt, újabb keleti viharok segítik a kapitalista rend elsöprését, melyet már aláásott és pusztulásra ítélt a történelmi fejlődés. Miként dr. Soecarno, az indonéz köztársaság elnöke ismerte el az évfordulóról írva: „Az Októberi Forradalom Ázsia nemzeti megmozdulásait meggyorsította és új irányba terelte. A szovjet állam létének ténye pedig állandóan kihatott és kihat ma is azokra.”

4. A Szovjetunióval egy új nagyhatalom született, szocialista nagyhatalom, szocialista külpolitikával. Míg az imperialista államok külpolitikája elnyomásra, kizsákmányolásra és ennek elérése céljából háborúra irányul, a szovjet állam saját fejlődésének biztosítása, az egész emberiség boldogulásának fokozása érdekében a nemzetközi kapcsolatok fejlesztését, a *béke megőrzését* állította külpolitikájának középpontjába.

Születésének másodnapján, a háború tombolásának közepette, 1917. november 8-án kihirdette már a szovjet kormány *békedekrétumát*, mely

szerint „az emberiség elleni legsúlyosabb gonosztettnek tartja a háború folytatását, mely azért folyik, hogyan osszák fel az erős és gazdag nemzetek között az általuk meghódított gyenge népeket”, ezért „valamennyi hadviselő népnek és kormányaiknak azt javasolja, kezdjenek tárgyalásokat az igazságos, demokratikus békéről”. Meg is jelölte, hogy „igazságos és demokratikus békének, mely után minden hadviselő országban a háborútól kimerült, elgyötört és megkínzott munkásság és más osztályok túlnyomó többsége sóvárog... az annexiót (vagyis idegen területek erőszakos elfoglalása, idegen népek erőszakos bekebelezése) és hadisarc nélküli azonnali békét tekinti”.

Ezt hirdette a győztes forradalom kormánya a győzelmet követő napon és ugyanezt a békepolitikát folytatja negyven év óta. Erőfeszítései a Nemzetek Szövetsége rendezte leszerelési konferencián, az agresszió fogalmának meghatározása, hogy ezzel a kollektív biztonság szilárdabb bázist nyerjen, minden államnak felajánlott és a szomszédokkal meg is kötött meg nem támadási szerződése ilyen irányú következetes magatartásra mutatnak. A Nagy Honvédő Háború után pedig ismételt javaslatai a fegyveres erők fokozatos leszerelésére, saját fegyveres erőinek jelentős csökkentése, a nukleáris fegyverek eltiltását tartalmazó javaslatai, a koreai és vietnami vérengzések megszüntetésére vezetett kezdeményezései, a német egység megteremtését, célzó, az osztrák államszerződés megkötését eredményező lépései, a hidegháború felszámolásának, a nemzetközi feszültség megszüntetésének, európai kollektív biztonság létesítésének megvalósítására irányuló akciói egyértelmű és határozott állásfoglalást mutatnak a világ békéjének megóvása, a kalandor támadó politika végleges kiküszöbölése érdekében. Hatalmas tényezők ezek, melyek megakadályozták, hogy a háborús uszítók megvalósítsák bűnös terveiket és felrázták a legkülönbözőbb pártállású jóhiszemű embereket, kiknek kezdeményezésére alkult ki a nemzetközi békemozgalom, mely immár világméreteket öltött. A hadinyerésekre spekuláló monopolkapitalisták nem hagytak fel még sötét aknamunkájukkal, de egyre növekvő súllyal követel érvényesülést a népek békevágya. Ezek a gyümölcsei annak a békepolitikának, melyet negyvenéves élete folyamán a szovjet állam folytatott és fejlesztett.

5. Amilyen mértékben nőtt a szovjet erő, olyan mértékben történt a hirdetett elveknek gyakorlati megvalósítása. A második világháborúban elért győzelem kétségtelenné tette a szovjet fegyveres erő, a szovjet ipar, a szovjet gazdaság hatalmas fejlődését, ennek megfelelőleg a szocialista állam tekintélye, állásfoglalása döntő jelentőségű tényező lett a nemzetközi kérdések intézésében. A legelvakultabb kapitalista köröknek is fel kellett adniuk azt a reményüket, hogy a Szovjetuniót kitörölhetik az államok sorából. És kénytelenek voltak tudomásul venni a Nagy Októberi Forradalommal bekövetkezett változás megváltozhatatlanságát. Nem egyöntetűen kapi-

talista rendszerű államokban élnek a népek, hanem kapitalista és szocialista államok együttes létezése jellemzi immár az új világ képét. Ebben az új világrendben szilárd alapot kellett az államok kapcsolataira létesíteni, amely háborús összeköttetések helyett a kapcsolatok fejlesztését fogja biztosítani.

Az első világháború után életrehívott nemzetközi szervezet, a Nemzetek Szövetsége, imperialista hatalmak tákolmánya volt. Egyességek-mánya kollektív biztonságról, a támadás kizárásról beszélt, de ténylegesen olyan réseket hagytak a támadások megengedhetőségére, a kollektív intézkedésekben való részvétel megtagadására, hogy a gyakorlatban ez az intézmény csődöt mondott, meg sem kísérelte az új világháború kitörésének megakadályozását.

A Szovjetunió kormánya új világsszervezet létrehozását sürgette, olyanét, mely számol a különböző rendszerű államok együttes létének tényével és biztosítja a rendszerükre tekintet nélkül az összes államok kapcsolatainak békés fejlődését, amelynek szabályzata a kollektív biztonság félremagyarázhatatlan elveit követve, az államok köteletségévé teszi mindennemű erőszaktól, illetőleg erőszakkal történő fenyegetéstől való tartózkodást, a nemzetközi béke és biztonság fenntartását és megvédését. Még a háború folyamán, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 27. évfordulóján, 1944. november 6-án a követelés nyomatékával hirdette meg javaslatát Sztálin: „A békeszerető nemzetek képviselőiből különleges szervezetet kell létrehozni a béke megvédésére és a biztonság megőrzésére. E testület vezető szervének rendelkezésére kell bocsátani a támadás megakadályozásához feltétlenül szükséges fegyveres erőt és köteleznünk kell a szervezetet, hogy szükség esetén ezt a haderőt a támadás elhárítására vagy felszámolására és a támadásban felelősek megbüntetésére haladéktalanul igénybe vegye. — Ennek a szervezetnek nem szabad a gyászos emlékü Népszövetség megismétlődésének lennie, amelynek a támadás elhárításához sem joga nem volt, sem az ahhoz szükséges eszközökkel nem rendelkezett. Ez a szervezet új, teljhatalmú, különleges nemzetközi szervezet lesz, melynek minden szükséges eszköz rendelkezésére áll majd ahhoz, hogy megvédje a békét és elhárítsa az új támadást.”

Így teremtette meg a Szovjetunió súlya és tekintélye az új nemzetközi jogot, mely felszámolta a régit, az erőpolitika és az erőszak szankcionálását, betömte a réseket, melyek a kollektív biztonságot tartalmatlan formává súlyosították és nemzetközi törvénnyé tette, hogy a nagyhatalmak egyetértésének elve alapján döntenek el a béke és biztonság megóvását, illetőleg helyreállítását érintő nemzetközi kérdések. Az Egyesült Nemzetek Szervezetének létrejöttével az erőszakkal való minden fenyegetés és minden erőszak alkalmazása nemzetközi bűncselekménnyé bélyegzettetett és az összes államok kollektív fellépése van hivatva arra, hogy e bűncselekmény elnyomásáról gondoskodjék.

Az Alapokmány elkészítésében, kidolgozásában a szovjet diplomácia döntő szerepet játszott, nem írható annak rovására, hogy a monopolkapitalisták profitéhsége nem tudott még az új világrend szabályaihoz alkalmazkodni és azok erőpolitikája a kis államokra gyakorolt nyomás segítségével továbbra is veszélyezteti a nemzetközi békét.

*

Az érintett tényezők bőven igazolják, hogy a negyven év előtt elindult forradalom nemcsak a cári uralom, nemcsak az orosz burzsoázia hatalmának megdöntését eredményezte, hanem valóban megrengette a világot. Új erőviszonyok alakultak ki a nemzetközi életben, új jogrend az államok kapcsolataiban. Hogy ez a jogrend a valóságban még kevésbé érvényesül, az nem a jogrend hiányosságát, hanem az ellenálló, reakciós erők makacs eltökéltségét jelzi, hogy semmiféle eszköztől sem riadnak vissza, melytől a régi rend visszaállítását és fenntartását remélik.

De új csillagok röppentek fel a keleti égen, melyek csillogása hirdeti a negyven év nagy eredményét: elérték és túlszárnyalták a kapitalista világot!

Minden ország minden népe látja a nagy eredményt, a mesterséges holdakat, hallja azok híradását, a szédületes méretű energia ismeretét és előállítását, mely alkalmas arra, hogy a világ népeinek boldogságát megalapozza, de alkalmas arra is, hogy megsemmisítse azokat, akik becsstelen osztályérdekük hajszolásában ennek a boldogulásnak útjába állni akarnak.

A reakciós imperialista erők fő gócpontjának, az Egyesült Államoknak a népe is felocsúdott e holdak fényének ragyogásától, a hazug propagandával terjesztett kábulatából és maga e pro-

paganda eddig legzajosabb szóvivője, Stewart Alsop kérdezi: „Vajon a mesterséges hold kilövése után az amerikai kormány megmondja-e az igazat az ország népének, bármilyen kellemetlen csalódást fog is okozni? — Az utóbbi években a kormány tudatosan azt a politikát folytatta, hogy elleplezte a tényeket, bár azokat kétségtelenül ismernie kellett, mert radar-rendszerének segítségével megállapították a szovjetben végzett kísérleteket, ezek helyét, magasságát és a kilőtt rakéták jelentőségét. — Minden amellel bizonyít, hogy e tekintetben a szovjet nagy fölényrel rendelkezik a mi hátrányunkra... és Amerika hátránya fenn fog maradni, ha a kormány tovább is folytatja az igazság eltemetését. Fel kell tárni az ország előtt a valóságot és az elnök felelős azért, hogy ez meg fog történni.”

A negyven év előtt kitört forradalom, negyven év munkája, a marxista tanok hű követése meghozta a maga gyümölcseit. Minden tévedés, hiba és nehézség dacára legyőzhetetlen hatalommá lett a Szovjetunió. Beteljesedett, amit Lenin a szovjetek III. Összoroszárszági Kongresszusán a szovjet állam fennállásának legelején bizakodó meggyőződéssel hirdetett: „Szocialista Szovjet Köztársaságunk, mint a nemzetközi szocializmus fáklyája s mint a dolgozó tömegek példaképe szilárdan fog állni. Ott — marakodás, háború, vérontás, milliós áldozatok, tőkés kizsákmányolás, itt — igazi békepolitika és Szocialista Szovjet Köztársaság. Másként alakult a dolog, mint ahogy Marx és Engels várták, nekünk orosz dolgozó és kizsákmányolt osztályoknak jutott osztályrészül a nemzetközi szocialista forradalom élesapatának megtisztelő szerepe és mi most világosan látjuk, hogyan megy majd messzire a forradalom fejlődése: az orosz kezdte — a német, a francia, az angol befejezi és a szocializmus győzni fog.”

Hajdu Gyula

A szocialista törvényesség megszilárdítása és a szovjet büntetőjog és büntető eljárás jog néhány elméleti kérdése*

A Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. Kongresszusa erősen kihangsúlyozta, hogy fokozni kell a harcot a szocialista törvényesség további megszilárdításáért. Az SZKP kongresszusának az SZKP Központi Bizottsága beszámolója alapján hozott határozata kimondja: „A kongresszus teljes egészében egyetért az SZKP Központi Bizottságának azokkal az intézkedéseivel, amelyek a szovjet törvényesség megszilárdítását, a Szovjet Alkotmányban biztosított állampolgári jogok szigorú tiszteletben tartását szolgálják, s arra kötelez minden párt- és szovjetszervet, hogy éberem őrökadjék a törvényesség betartása fölött, erélyesen és szigorúan akadályozza meg a törvénytelenségeknek, az önkénynek, a szocialista jogrend megsértésének mindennemű megnyilvánulását”.

* Megjelent a Szovjetszkoje Goszudarsztvo i pravo c. folyóirat 1956. évi 4. számában.

Ezzel kapcsolatban a szovjet jogászoknak a figyelmüket a szovjet büntetőjog és büntető eljárás jog olyan kérdéseire kell fordítaniuk, amelyeknek a helyes megoldása elősegíti a szovjet bírósági és ügyészszéki szervek munkájában a szocialista törvényesség további megszilárdítását.

I. A szocialista büntetőjog a felelősség kérdésének eldöntésénél a *bűnösség elvéből* indul ki, határozottan tagadja az ún. objektív beszámítást, vagyis azt, hogy valaki felelős lehet a társadalomra veszélyes következmény előidézésének a pusztán tényéért. Ugyanigy határozottan elveti a szocialista büntetőjog a személy „veszélyes állapot”-ának az elméletét is, amely lehetővé teszi a személynek büntetőjogi felelősségre vonását anélkül, hogy bármiféle társadalomra veszélyes cselekményt követett volna el. V. I. Lenin az osztályharc legélesebb szakaszában, a külföldi

intervenció és a polgárháború tetőfokán szükségesnek tartotta fellépni azokkal szemben, akik kísérletet tettek arra, hogy az ellenforradalmi bűncselekményekkel kapcsolatos felelősség megállapítása során mellőzzék az elkövető egyéni bűnösségének pontos meghatározását. V. I. Lenin ostobaságnak nevezte azt, amit a „Krasznij Tyerror” c. kazányi folyóiratban Lacisz írt, aki „azt akarta mondani, hogy a vörös terror az uralmuk visszaállítását megkísérló kizsákmányolók erőszakos elnyomása, és ehelyett folyóirata 1. számának 2. lapján azt írta: „ne keressetek (!!?) az akták között terhelő adatokat arra vonatkozóan, harcolt-e fegyverrel vagy szóval a Szovjet ellen”.¹ Ahhoz, hogy a vádlott felelős legyen a szocialista állam és a szovjet nép előtt, pontosan meg kell állapítani a bűncselekmény elkövetésében való bűnösségét.

A bűnösség, mint az elkövető szándékossága vagy gondatlansága, valamely olyan cselekményben jut kifejezésre, amely veszélyes a szovjet rendszerre vagy a szocialista jogrendre. Az elkövető bűnössége alkotja az általa elkövetett társadalomra veszélyes cselekmény alanyi oldalát. A bűncselekmény alanyi oldala a tárgyi oldallal mindig egységben jelentkezik. Éppen ezért a bűnösség megállapítása mindig a befejező mozzanata annak a megállapításnak, hogy az elkövető cselekménye kimeríti valamely bűncselekmény törvényi tényállását. Azt a kérdést, hogy az elkövető bűnös-e vagy sem a társadalomra veszélyes cselekmény elkövetésében, a szovjet bíróság annak megállapítása révén dönti el, hogy a cselekménye kimeríti egy meghatározott bűncselekmény törvényi tényállását. És ez a büntetőjogi felelősség egyedüli alapja.

A szovjet jogászok néhány évvel ezelőtt vitát folytattak a bűnösség fogalmáról a szocialista büntetőjogban. Ennek során határozottan visszautasították azt a kísérletet, hogy bevezessék az elméletünkbe és a gyakorlatunkba az ún. „értékelési” elméletet. Az értékelési elmélet a bűnösség lényegét abban látta, hogy a bíróság negatívan értékeli az elkövetett cselekményt, az elkövető személyét és az ügy egyéb objektív és szubjektív körülményeit. Ha a bíróság ezeket a körülményeket negatívan értékeli, fennforog a bűnösség is; ha azonban megtagadja az ilyen értékelést, nincs szó az elkövető bűnösségéről sem.

A bűnösség értékelési felfogása teljes határozatlanságot teremtett annak a kérdésnek az eldöntésénél, hogy mikor kell az elkövetőt bűnössé nyilvánítani a bűncselekmény elkövetésében. Ez a bíróság mérlegelését a szovjet törvények egyes követelményei fölé helyezte. A szovjet bíróságnak a szovjet törvény pontos rendelkezéseinek megfelelően előbb meg kell állapítania az elkövető bűnösségét a bűncselekmény elkövetésében, azután pedig a büntetés mértékének helyes megállapítása végett értékelnie kell az elkövetett cselekmény és a büntetett társadalomra veszélyességének fokát, valamint az összes egyéb körülmé-

nyeket is. A bűnösség értékelési elmélete szerint a bíróság nem tudhatja, hogy a valóságban bűnös-e az elkövető vagy sem a neki tulajdonított bűncselekményben, de a maga kedvezőtlen értékelési ítélete útján létrehozza az elkövető bűnösségét a bűncselekmény elkövetésében. Annak tagadása, hogy a bűnösség az objektív valóságban megnyilvánuló szigorúan meghatározott tény jellegével bír — az elkövetőnek a társadalomra veszélyes cselekményben kifejezésre jutó szándékossága vagy gondatlansága — lényegében a bűnösség fogalmának idealista értelmezését jelentette. A bűnösségnek az értékelési elmélete, ha ezt a bírói gyakorlat elfogadná, csak a szocialista igazságszolgáltatás tekintélyének megingatásához és a szocialista törvényesség különféle megsértései igazolásához vezetne.

Az értékelési elméletet Nyugat-Németország bíróságainak gyakorlata hivatalosan elismeri. Nyugat-Németország Legfelső Bírósága 1952. évben egyik határozatában a bűnösség értékelési felfogását hivatalosan elismerte a saját felfogásának. A Nyugat-Németországban a hatályos büntetőjogi kódexhez kiadott kommentárban, — amelynek hetedik kiadása 1954-ben jelent meg —, a bűnösség értékelési elméletéről azt állítja, hogy az tudományosan, „általánosan elismert”.²

A Német Demokratikus Köztársaság jogászai engesztelhetetlen harcot folytatnak a bűnösség ilyen felfogása ellen, mert ez a bűnösséget idealista szemszögből szemléli. A bűnösségnek ez a felfogása szolgál elméleti alapul a haladó gondolkodású emberek ellen Nyugat-Németországban alkalmazott bírói önkény és törvényellenes üldözés igazolásához.³

Az ilyen eszmék behatolását a szovjet jogi irodalomba az segítette elő, hogy egyes szovjet jogászok lebecsülték a büntetőjogi elmélet metodológiai kérdéseit. A bűnösségről 1950—1952. években lefolyt vita teljességgel kimutatta a bűnösség értékelési felfogásának elméleti tarthatatlanságát és gyakorlati ártalmasságát a szocialista törvényesség megszilárdítása szempontjából.

Jelenleg azonban mégis vissza kell térni a szovjet jogászok által a bűnösségről folytatott vitához. Ezt mindenekelőtt azért is meg kell tenni, mert a XIX. pártkongresszuson A. N. Posztrebisev helytelenül jellemezte felszólalásában ezt a vitát. Úgy értékelte, mint egy jelentéktelen kérdés felett folytatott időszerűtlen vitát. Megállapítása azonban helytelen, mert a szovjet jogászok a bűnösség értékelési elméletével szemben megvédelmezték a szocialista igazságszolgáltatás materialista alapjait. Helytelen azért is, mert az elméletnek a legyőzése nélkül nem lehet a bírósági-ügyészeti dolgozók kádereit a szocialista törvényesség megszilárdításának szellemében nevelni. A. N. Posztrebisev felszólalása a szovjet

² Ld.: „Grosskommentare der Praxis. Strafgesetzbuch”, siebente, neu bearbeitete Auflage, Bd. 1. 1954. S. 12.

³ John Lekschas, Die Schuld als subjective Seite der verbrecherischen Handlung. Berlin, 1955. 22—27. old.

¹ Lenin Művei, 28. köt. Budapest, Szikra, 405. old.

jogászok egy részénél helytelen álláspontot váltott ki a szovjet büntetőjog egyik legfontosabb elméleti kérdésének kidolgozásával kapcsolatban. Szükségessé vált a pártsajtó közbelépése, amely kihangsúlyozta, milyen fontos a szocialista törvényesség megszilárdítása szempontjából a bűnösség kérdésének kidolgozása. Meg kell azonban jegyezni, hogy egész sor népi demokratikus államban mind ez ideig kritikátlanul elfogadták A. N. Posztrebisev beszédét, és azt a szovjet jogászoknak a bűnösség kérdésében folytatott vitájáról adott helyes értékelésnek tekintették.

A bűnösségről folytatott vitához való visszatérést követeli meg A. J. Visinszkijnek a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Jogi Intézetének tudományos ülészakán 1953 februárjában tartott beszéde is, amelyet eddig a szovjet irodalomban nem vetettek bírálat alá. A. J. Visinszkij felfogása szerint ugyanis a bűnösség kérdését nem annak a megállapításnak az alapján kell eldönteni, hogy az elkövető szándékosan vagy gondatlanságból követte-e el a társadalomra veszélyes cselekményt, hanem több tényező figyelembevételének az alapján, így a vádlott személyisége, a bűncselekmény konkrét feltételei és körülményei figyelembevételének alapján. A bűnösséget mint oksági kapcsolatot határozza meg „a bűncselekmény elkövetője és az elkövetett bűncselekmény — a törvény által társadalomra veszélyesnek elismert cselekmény vagy mulasztás — tárgya között.”⁵

Noha A. J. Visinszkij maga is elismerte, hogy ez a meghatározás még nem tekinthető véglegesnek, ennek ellenére ki kell jelenteni, hogy az alapjait tekintve lényegében elfogadhatatlan. Elsősorban azért, mert a bűnösség és az okozati összefüggés fogalmának összezavarásához vezet a büntetőjogban. Ezeket a fogalmakat pedig élesen el kell választani egymástól. Az okozati összefüggés és a bűnösség megkülönböztetése az emberi kultúra hosszú fejlődésének eredménye, bizonyos haladó jelenség a jog fejlődésében, amelyről a szocialista államnak nem lehet és nem kell lemondania. Az okozati összefüggés és a bűnösség fogalmának összezavarása a büntetőjogban gyakorlatilag csak az objektív felfogás előtt nyitja meg az utat, amely ellentétes a szovjet büntetőjog alapvető elveivel. Másodszor, a bűnösségnek A. J. Visinszkij által kifejtett fogalma a bírói gyakorlatban annak a kérdésnek az eldöntésénél, hogy fennforog-e a bűnösség vagy sem, ugyanolyan határozatlanságot teremt, mint a bűnösség értékelési felfogása, amelyet B. Sz. Utyevszkij fejtett ki. Ez lényegében kísérlet a bűnösség értékelési elméletének a visszaállítására, amelyet a szovjet jogászok elvetettek, mint amely összeegyeztethetetlen a szocialista törvényesség megszilárdításának feladatával. Ezzel magyarázható az a tény, hogy a bűnösségről lefolytatott vita után a szovjet büntetőjogászok többsége nem támogatta A. J. Visinszkij tételeit a bűnösségről. Legalábbis a szovjet jogi irodalomban nem jelent

meg egyetlen olyan hozzászólás sem, amely támogatta volna A. J. Visinszkij álláspontját. Némi- leg más a helyzet néhány demokratikus ország jogi sajtójában. Így pl. a „Právník” c. csehszlovák jogi folyóirat hasábjain (1955. 9. sz.) Filipovszkij, Kepak és Tibitanzl „Néhány megjegyzés a szovjet büntetőjogi tankönyvhöz” c. cikkükben elfogadják A. J. Visinszkijnek a nézeteit, és ebből az álláspontból kiindulva tesznek kísérletet annak a felfogásnak a bírálatára, amelyet a szovjet büntetőjog általános részének (1952) cseh nyelvre lefordított tankönyve szerzői az okozati összefüggés és a bűnösség kérdésében kifejtének. Nyíltan meg kell mondani, hogy A. J. Visinszkijnek a bűnösségre vonatkozó nézetei éppen úgy elfogadhatatlanok a büntetőjog szovjet elmélete szempontjából, mint B. Sz. Utyevszkij nézetei. Nem lehet — mint ahogyan ezt A. J. Visinszkij teszi — összezavarni a bűnösséget az okozati összefüggéssel, az elkövető bűnössége megállapításának kérdését a bűnösséget enyhítő vagy súlyosbító körülmények kérdésével, amely utóbbiakat a bíróság az elkövetett bűncselekményért járó büntetés mértékének a meghatározásánál vesz figyelembe.

II. A szocialista törvényesség megszilárdítása szempontjából a bírósági és ügyészégi szervek munkájában igen nagy jelentőségű a *részesség* szovjet büntetőjogi intézményének helyes felfogása. Annak ellenére, hogy ez a kérdés a bírói gyakorlat szempontjából rendkívül fontos, mind- ezideig a büntetőjogi irodalomban nem dolgozták ki ezt kellő alaposítással. Sőt mi több, a büntetőjog elméletében mindeddig nem vetették bírálat alá azokat az e kérdésre vonatkozó tételeket, amelyek a gyakorlatot csak a szocialista törvényesség megsértése felé terelhetik. A szovjet büntető jogászok többsége szerint ahhoz, hogy valakit részesnek tekintsenek a bűncselekmény elkövetésében, közre kell működnie a bűncselekmény elkövetésében, vagyis okozati összefüggésre van szükség a tevékenysége és a bűncselekmény elkövetőjének a cselekménye között, továbbá szükséges, hogy a közreműködése szándékos legyen. A részesség több személy szándékos közreműködése szándékos bűncselekmény elkövetésében. Ezzel kapcsolatban foglalkozni kell A. J. Visinszkijnek a részességre vonatkozó megállapításával, aki tagadja, hogy a részességért való büntetőjogi felelősségrevonáshoz okozati összefüggést kell megállapítani a részes tevékenysége és az elkövető cselekménye között. A szovjet állam- és jogtudomány kérdéseiben az első össz-szövetségi tanácskozás során 1938. július 16-án tartott beszédében A. J. Visinszkij ezt mondta: „Kétséget kelt a részesség fogalmának az a megvilágítása, amely szerint az az elkövető által létrehozott bűnös következménnyel okozati összefüggésben álló tevékenység... A részességhez nem okozati összefüggésre van szükség, hanem általában az adott személy kapcsolatára az elkövetett bűncselekményhez.”⁶ A. J. Visinszkij a részesség

⁵ „Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo” 1953. 4. szám, 23. old.

⁶ A. J. Visinszkij: Az állam- és jogelmélet kérdései. Goszjurizdat. Moszkva, 1949. 118. old.

kérdésében elfoglalt álláspontját az angol doktrínára alapította, amely szerinte helyes.

Mint tudjuk, az angol büntetőjog a feudális büntetőjognak sok olyan maradványát, csökevényét őrizte meg magában, amelyeket az jellemzett, hogy a részességért való felelősségnél igen széles kereteket állapítottak meg. A hűbéri büntetőjog nemcsak azokat sorolta a részesek közé, akik közreműködtek az elkövető által végrehajtott bűncselekmény elkövetésében, hanem azokat is, akik helyeselték a bűncselekmény elkövetését, az elkövetés után földicsérték, nem jelentették azt stb. A. J. Visinszkij az angol büntetőjognak éppen ezeket a vonásait hozta előtérbe és „elméleti fegyverként” ajánlotta a szovjet bírói gyakorlat számára. Helyesnek ismerte el az angol jog következő tételét: „Az angol jog szerint a részességet annak kell felróni, aki — bár nem közvetlen végrehajtója a bűnös cselekménynek, és nem vesz részt annak elkövetésében — mindazonáltal valamilyen módon kapcsolatban van ezzel, miközben a cselekménnyel való ez a kapcsolat vonatkozhat a bűncselekmény elkövetését megelőző, vagy pedig az azt követő időre.” A bűncselekményre való felbujtás terén A. J. Visinszkij még tovább megy. Osztya Stephen angol jogtudós kijelentéseit, aki szerint megállapítható a felelősség minden olyan bűncselekményért, amelyet felbujtás következtében követtek el, és amelyről a felbujtó tudta, vagy tudnia kellett, hogy azt elkövethetik.⁷ A. J. Visinszkij ilyen módon Stephen nyomán megengedhetőnek tartotta a felelősséget még a gondatlan felbujtásért is. Nem nehéz megérteni, hogy milyen változást hozhatott volna létre ez az „elméleti fegyver” a gyakorlati bírósági-ügyészeti munkában. Olyan személyek alaptalanul történő büntetőjogi felelősségre vonását alapozta meg elméletileg, akik semmiféle bűncselekményt sem követtek el.

III. A szovjet büntetőjog elméletének egyik olyan kérdése, amely összefügg a szocialista törvényesség további megszilárdításáért folyó küzdelemmel, az *analógia* kérdése. Az analógiát nem lehet a szocialista büntetőjog változhatatlan alapelveként tekinteni. Az analógia kérdésének megoldásához csakis konkrét-történeti módon lehet hozzányúlni. A szovjet állam fejlődésének első szakaszában szükséges volt. A szocialista társadalom felépítésének befejezése és a kommunizmusba való fokozatos átmenet körülményei között a törvényhozásunkban az analógia fenntartására nemcsak hogy nincs szükség, hanem, éppen ellenkezőleg, káros lehet a szocialista törvényesség megszilárdításáért folytatott harcban. A bírósági gyakorlatunkban hatalmas tapasztalati anyag gyűlt össze a különböző bűncselekmények ellen folytatott küzdelem terén, és minden lehetőség megvan arra, hogy a büntetőtörvénykönyvben kimerítően szabályozzunk minden olyan cselekményt, amely valóban veszélyes a társadalomra a szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenet idő-

szakában. A szocialista törvényesség további megszilárdítása és a szovjet állampolgároknak a Szovjetunió Alkotmányában biztosított jogai és szabadságai fokozottabb védelme szempontjából célszerűnek látszik, hogy a törvényhozásunkban a továbbiak során csak a szovjet törvény határozhassa meg azt a kérdést, hogy mi tekintendő bűncselekménynek. Éppen ezért hibás A. J. Visinszkijnek ebben a kérdésben elfoglalt álláspontja. Amikor ugyanis felvetődött a Szovjetunió büntetőtörvénykönyve kidolgozásának kérdése, úgy gondolta, hogy „nem lehet olyan büntetőtörvénykönyvet alkotni, amely az elképzelhető bűncselekmények valamennyi esetére figyelemmel lenne”.⁸ 1953-ban alaptalanul bírálta a szovjet büntetőjog általános részének 1952. évi tankönyvét azért, mert a tankönyv „nem veti kritika alá az analógia ellenségeinek álláspontját, nem védelmezi az analógia intézményének szükségességét a büntetőjogban”.⁹

A. J. Visinszkij álláspontját módszertanilag hibásnak kell tekinteni. Nem lehet „általánosságban” felvetni azt a kérdést, hogy a szovjet büntetőjog meg lehet-e, vagy sem, analógia nélkül. Az ezzel a kérdéssel konkrét-történeti módon foglalkozó szovjet büntető jogászok többsége azt gondolja, hogy amíg az új gazdasági politikára való áttérés feltételei között nem lehetett olyan büntetőtörvénykönyvet létrehozni, amely a társadalomra veszélyes cselekmények valamennyi tipikus esetére kiterjedt volna, akkor most új történelmi körülmények között ez nemcsak lehetséges, hanem a szocialista törvényesség további megszilárdítása érdekében szükséges is.

A népi demokratikus államok jogászai, figyelembe véve a szovjet büntető törvényhozás fejlődésének tapasztalatait, lehetségesnek tartják az analógia alkalmazása nélkül a büntetőtörvénykönyv elkészítését. A Csehszlovák Köztársaság büntetőtörvénykönyve nem ismeri az analógiát. A büntetőjog általános részéről szóló csehszlovák tankönyv szerzői úgy vélik, hogy a szovjet tapasztalatok lehetővé teszik az összes szükséges bűncselekményi törvényi tényállás megalkotását. Ennek köszönhető, hogy az új büntetőtörvénykönyv kidolgozása során lehetővé vált az analógia mellőzése. Ugyanezekkel a megfontolásokkal magyarázza meg Lernell lengyel professzor azt, hogy Lengyelország büntetőtörvénykönyve tervezetéből miért hiányzik ugyancsak az analógia. Nem találjuk meg az analógiát a magyar büntetőtörvénykönyv tervezete már kidolgozott általános részében sem. A bolgár büntetőtörvénykönyv 1948-ban átvette az analógiát, de ezt a Nemzetgyűlés 1956. február 3-i különleges határozata a népi demokratikus törvényesség megszilárdítása érdekében hatályon kívül helyezte. Románia büntetőtörvényhozásában az analógia alkalmazását 1956. február 29-én hatályon kívül helyezték. Az analógia csak

⁸ A. J. Visinszkij: A jogelmélet frontjának helyzetéről. Jurizdat. Moszkva, 1937. 32. old.

⁹ „Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo” 1953. 4. szám, 24. old.

⁷ Ld.: A. J. Visinszkij: Az állam- és jogelmélet kérdései. Goszjurizdat. Moszkva, 119. old.

Albánia büntetőtörvénykönyvében maradt fenn még. A. J. Visinszkijnek az analógiára vonatkozó nézetei sem a szovjet jogászokat, sem pedig a népi demokratikus államok jogászait nem segítették abban, hogy helyes álláspontot foglaljanak el az analógia intézményének kérdésében a büntetőjogban. Ezek a nézetek nem a szovjet jogtudomány véleményét fejezték és fejezik ki.

IV. A Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusa egész sor kérdésben alkotó módon tovább fejlesztette a marxista—leninista elméletet. Ezek közé tartozik az a kérdés, hogy a szocialista tábor fejlődésével és növekedésével kapcsolatban egyes országokban lehetséges a forradalom békés úton való kifejlődése, hogy milyen keretek között kell alkalmazni a szocializmusba való átmenet során a forradalmi erőszakot és milyen annak jellege. Ez azonban nemcsak a munkásosztály hatalomrajutásának a folyamatát érinti, hanem a kizsákmányolók ellenállása elnyomása formáinak és módszereinek kérdését is a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet szakaszában.

A szocialista állam részéről a büntetések alakjában alkalmazott kényszerintézkedések felhasználásának kereteit és feladatait csak a forradalmi erőszak alkalmazása szerepének és határainak általános kérdését megvilágítva lehet helyesen megérteni. A büntetések tanának kérdéseit a szocialista államra vonatkozóan a szovjet büntetőjog elméletében mindaddig a legkevésbé dolgozták ki. A forradalmi erőszak alkalmazása a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet folyamán attól függ, hogy milyen mértékben állnak ellent a kizsákmányolók a dolgozók döntő többsége akarátának. A szocializmus építésének a népi demokratikus államokban szerzett tapasztalatai azt mutatják, hogy a szocializmus helyzetének erősödése a világ küzdőterén enyhíti azokat a formákat és módszereket, amelyeket a kizsákmányolók ellenállásának elnyomására alkalmaznak.

V. I. Lenin, amikor meghatározta a forradalmi erőszak célszerű alkalmazásának területét, és arra figyelmeztetett, hogy nem szabad visszaélni az erőszakkal, ezt mondja: „A forradalmi erőszak és a diktatúra kitűnő dolog, ha akkor és az ellen alkalmazzák, amikor és aki ellen alkalmazni kell”.¹⁰ Leninnek ezek a szavai meghatározzák a megtorlás hatékonyságának feltételeit a szocialista államban. Megtorlást az ellen alkalmazni, „aki ellen alkalmazni kell”, azt jelenti, hogy mindig látni kell a megtorlás alkalmazásának társadalmi-politikai, osztályértelmét a társadalomra veszélyes cselekményekkel szemben folytatott küzdelem minden területén. Megtorlást alkalmazni „amikor kell” azt jelenti, hogy a megtorlás alkalmazása során figyelembe kell venni a konkrét történelmi helyzetet, az osztályerők tényleges összefüggését, az osztályharc valóságos élességét, a megfelelő társadalomra veszélyes cse-

lekmények elterjedtségét, az okokat, amelyek létrehozták őket stb.

Szocialista államban azt a kérdést, hogy a büntetések kiszabásának mik a feladatai, és milyen keretek között kell azokat kiszabni, a fejlődés tényleges történelmi feltételeinek számításba vételével kell megoldani. Az állami és jogi építőmunkának a népi demokratikus államokban szerzett tapasztalatai azt tanítják, hogy a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet szakaszában is össze lehet, meghatározott feltételek mellett, egyeztetni a népi hatalomnak ártani próbáló burzsoá rétegek ellenforradalmi tevékenységét elnyomó funkciókat a nemzeti burzsoázia olyan elemeinek fokozatos átnevelésére irányuló intézkedésekkel, amelyek együtt meneteltek a néppel az imperialista ellenes és antifeudális forradalom időszakában, és nem távolodtak el a néptől az ország szocialista újjáépítésére irányuló rendszabályok megvalósításának folyamán sem. Az átnevelés arra irányul, hogy a burzsoáziának ezeket a rétegeit olyan állampolgárokká változtassa, akik a társadalomra nézve hasznos munkával foglalkoznak. A szocializmus világrendszerezének ereje és hatalma növekedésével kapcsolatban ilyenképpen csökkenhet a burzsoáziával szemben alkalmazott közvetlen erőszak és elnyomás szerepe, a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakában.

Azok a lenini útmutatások, amelyek szerint a szocialista állam részéről alkalmazott forradalmi erőszak határainak és feladatainak a kérdését konkrét történelmi módon kell megközelíteni, teljességgel vonatkoznak a szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenet időszakára is. Az a helytelen elmélet, hogy a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet időszakában az osztályharc elkerülhetetlenül kiéleződik, szolgált elméleti alapul a megtorlás alapítalan fokozásához.¹¹ A büntető megtorlás hatékony megvalósítása azt követeli, hogy helyesen egyeztessék össze az általános és speciális megelőzést, hogy a büntetéseknél az elkövetett, társadalomra veszélyes bűncselekmény súlyosságától és a büntetett személyiségétől függően különbségeket tegyenek. A szovjet állam és a szocialista igazságszolgáltatás érdekei védelme határozott harcot követelnek meg a szocialista tulajdon fosztogatásával, a bűnös garázdasággal, rablásokkal, gyilkosságokkal és a szocialista jogrend más súlyos megsértéseivel szemben. Határozottan meg kell akadályozni és ártalmatlanná kell tenni az imperializmus táborából hozzánk küldött ügynökök aknamunkáját is.

A megtorlás alkalmazása feladatainak és határainak kérdését gyakran úgy döntötték el, hogy nem vették figyelembe a szovjet államban kialakult valódi konkrét-történelmi életviszonyokat. A bírói gyakorlatot sok éven keresztül megfelelő alap nélkül a megtorlás indokolatlan fokozására irányították. Ezt az irányvonalat az is elősegítette, hogy a büntetőtörvények egész sorát a meg-

¹⁰ Lenin Művei, 29.köt. Budapest, Szikra, 157. old.

¹¹ Ld.: Kommuniziszt, 1956. 5. szám, 13. old.

torlás erős fokozása szempontjából vizsgálták felül, amit nem mindig követelt meg a tényleges szükségesség az adott társadalomra veszélyes cselekményekkel szemben folytatott küzdelemben. Ez a büntetések feladatainak egyoldalú értelmezéséhez vezetett, amelyek között az elrettentés eszközei kezdtek felülkerekedni. A megtorlás nevelő feladatai a háttérbe szorultak, nevezetesen a bíróságok egy időre majdnem teljesen mellőzni kezdték a feltételes elítélés alkalmazásának jogát olyankor, amikor a bűnös személyisége nem volt olyan fokban veszélyes a társadalomra, hogy feltétlenül el kellett különíteni. Figyelembe kell venni, hogy V. I. Lenin a párt programjának kidolgozása során rámutatott arra, hogy emelni kell azoknak az eseteknek az arányát, amikor a büntetést feltételesen szabják ki, társadalmi megrovást alkalmaznak, a szabadságvesztést javítómunkával helyettesítik otthon való tartózkodás mellett, a börtönt nevelő intézetekkel helyettesítik; felhívta a figyelmet az elvtársi bíróságok bevezetésére mind a hadseregben, mind a munkások között.

Gyakorlatilag megszűnt az alkalmazása az egyes szövetséges köztársaságok javítómunkakódexének, amelyek nagy figyelmet fordítottak a büntetések nevelő feladatainak megvalósítására, teljesen hatályon kívül helyezték az idő előtti szabadságra bocsátást és a munkanapok beszámítását, ami felszámolta azokat az eszközöket, amelyeknek a segítségével ösztönözni lehetett a rabok munkára való nevelését.

Mint ismeretes, jelenleg visszaállították az idő előtti szabadságra bocsátást, és intézkedések vannak folyamatban a javítómunka ügyének újjászervezésére. A szovjet büntetőjogi elmélet időszerű feladata, hogy megeléjénítse a munkát a javító-nevelő munka jogi kérdéseinek a területén.

V. A szocialista törvényesség megszilárdításáért folytatott küzdelem a bírósági-ügyészeti munkában megköveteli, hogy minden bírói ítélet mélyrehatóan meg legyen alapozva. A szocialista igazságszolgáltatás nem békélhet meg azzal, hogy valakit bűncselekmény elkövetésében alaptalanul nyilvánítsanak bűnösnek. Minden bírói ítéletnek szilárdan kell támaszkodnia az ügy összes adataira. A szovjet bizonyítási elméletnek elő kell segítenie azt, hogy a nyomozás és a bírói ítélet következtetései alaposak legyenek. A szovjet bizonyítási elméletnek — amely a marxista-leninista ismeretelméleten alapul — meg kell győznie a nyomozót és a bírót arról, hogy az ügyben meg lehet állapítani az objektív igazságot. Segítséget kell nyújtania abban, hogy az ügyre vonatkozóan hitelt érdemlő bizonyítékokat szerezzenek be és azokat a maguk összességében helyesen értékeljék. A szovjet bizonyítási elmélet egyik alapvető elméleti kérdése az igazság értelmezése a büntető eljárásban. A szovjet bíróság által hozott, bűnösséget megállapító ítélet nem alapulhat csupán feltételezésekre. A bírósági ítéletet csak akkor lehet alaposnak tekinteni, ha az ügyben megállapították az objektív igazságot.

A szovjet bizonyítási elmélet hatékonyan segítheti a nyomozó és bírósági szervek gyakorlati munkáját, de csak akkor, ha következetesen az igazság materialista értelmezéséből indul ki, amely szerint az a külső világnak az emberek tudatában való helyes tükröződése, abból, hogy a képzeleteink megfelelnek az objektív valóságnak.

A burzsoá eljárási jogászok idealista filozófiájukra támaszkodva abból indulnak ki, hogy a büntető eljárásban nem lehet teljesen hitelt érdemlően megállapítani az elkövető bűnösségét a bűncselekmény elkövetésében. Úgy vélik, hogy az elkövető bűnösségének megállapításánál nem lehet többet követelni, mint a valószínűség magas fokát arra vonatkozóan, hogy a bűncselekményt ő követte el. Az igazságnak ilyen értelmezése a burzsoá bíróság önkényességének filozófiai igazolását szolgálta a bírói ítélet meghozatala során.

A. J. Visinszkij 1937-ben, „A bizonyítékok mérlegelésének kérdése a büntető eljárásban” c. cikkében egész sor ilyenfajta nézetet ültetett át a szovjet eljárási irodalomba, és szembe fordult azokkal, akik azt javasolták, hogy a bírói ítéletnek az abszolút igazság megállapítását kell kifejeznie. Úgy gondolta, hogy a bírói ítélet csupán viszonylagos igazságot állapíthat meg, és az igazságot csupán a valószínűség legmagasabb fokaként értelmezte. Itt vezette be a szocialista igazságszolgáltatás ügyére nézve helytelen és káros azonosítását a maximális valószínűségnek a viszonylagos igazsággal. A viszonylagos igazság a marxista számára nem teljes, de objektív igazság. Az, hogy a bűncselekmény elkövetésének csupán a valószínűsége nyert megállapítást, azt jelenti, hogy az ügyre vonatkozóan az objektív igazságot még nem tárták fel. Ezért A. J. Visinszkij e cikkében tulajdonképpen tagadta az ügyre vonatkozó objektív igazság megállapításának lehetőségét.

Az igazságnak a büntető eljárásban való megállapítására vonatkozóan hasonló nézeteket vallott több más szovjet eljárási jogász is, 1948-ban e nézeteket újította fel a „Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo” c. folyóirat oldalain V. Sz. Tadevoszjan, M. Sz. Sztrogoviccsal való vitájában. V. Sz. Tadevoszjan úgy véli, hogy a bírói igazság — csak a valószínűségben való meggyőződés, nem pedig meghatározott események objektív hitelességének kifejezése. Felveti a kérdést: „... Hol van a kritériuma annak, hogy teljes meggyőződéssel mondhassuk, hogy az anyagi igazság teljesen megfelel a reális valóságnak? Az egyetlen kritérium a bírák belső meggyőződése. Ez azonban egyáltalán nem teszi a bíróság által megállapított igazságot hasonlóvá ahhoz az igazsághoz, hogy kétszer kettő — négy.”¹²

A szovjet irodalomban már rámutattak a szovjet eljárási jogászoknak azzal a kérdéssel kapcsolatos tévedéseire, hogy hogyan kell értelmezni az igazságot a büntető eljárásban. Ezek a tévedések az igazság fogalmának szubjektív értelmezéséből erednek. P. N. Fedoszejev „A marxista—

¹² „Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo” 1948. 6. szám, 68. old.

leninista ismeretelmélet jelentősége a társadalomtudományok számára” c. cikkében külön rámutatott azokra a hibás tételekre, amelyeket V. Sz. Tadevoszjan fejtett ki az igazság fogalmáról a büntető eljárásban. Joggal jelentette ki, hogy az igazság ilyen értelmezése a bírói gyakorlatban a szocialista törvényesség durva megsértéséhez vezethet.¹³ A bírói igazság objektív megbízhatóságáról való lemondást követelő hasonló természetű megfontolások lehetővé teszik a bírósági ítéletek és határozatok meghozatalánál megnyilvánuló önkény igazolását, hézagot nyitnak a törvénytelen-ségek számára.

Az ilyen nézeteknek a szovjet bizonyítási elméletbe való átültetését a szovjet jogászoknak határozottan vissza kell utasítaniuk. V. Sz. Tadevoszjan cikkét annak idején A. J. Visinszkij is kedvezőtlenül értékelte. V. Sz. Tadevoszjant bírálva helyesen írta, hogyha a bíróság csupán megközelíti az igazságot, de azt nem állapíthatja meg az adott bírósági ügyben, akkor nem lehet szó semmiféle helyes, igazságos bírói ítéletről, az igazság megközelítése nem az igazság.¹⁴ Ugyanakkor azonban A. J. Visinszkij nem tartotta szükségesnek megmondani, hogy V. Sz. Tadevoszjan lényegében csak azokat a nézeteket fejtette ki, amelyeket ő maga vallott azokban a munkáiban, amelyek még 1937-ben jelentek meg.

A szovjet tudomány az önbírálat követelményét támasztja minden tudományos dolgozóval szemben, tekintet nélkül a tudományos dolgozó rangjára, állására. Azt lehetett volna várni, hogy V. Sz. Tadevoszjan hibáinak bírálatát A. J. Visinszkij összekapcsolja annak a hibás elméleti álláspontjának bírálatával, amely szerint a bírói eljárásban a bűnösséget kimondó ítélet meghozatalához elegendő a vádlott által elkövetett bűncselekmény maximális valószínűségének a megállapítása. Ehelyett „A perbeli bizonyítás elmélete a szovjet büntető eljárásban” c. munkájában ezt írta: „1937-ben »A bizonyítékok értékelésének problémája a szovjet büntető eljárásban« című cikkemben azt az álláspontot védtem, amely tagadja, hogy célszerű és lehetséges azt a követelményt állítani a bíróság elé, amely szerint a bíróságnak az abszolút igazságot kell megállapítania, mert a bírósági tevékenység feltételei nem azt teszik a bíró kötelességévé, hogy a kérdéseket az abszolút igazság szempontjából oldja meg, hanem csak a bírói értékelés alá kerülő tényezők lehető legnagyobb valószínűsége szempontjából (helyesebben: megbízhatósága szempontjából — A. V.). Ma is vallom ezt az álláspontot. Az a követelmény, hogy a bíróság ítélete az *abszolút igazság* megtestesítője legyen, olyan feladatot állít a bíróság elé, amely a bírói tevékenység feltételei között teljesíthetetlen”.¹⁵

Mindez ellentétes egyrészt V. Sz. Tadevoszjannal szemben gyakorolt bírálatával, másrészt a burzsoa eljárási jogászok munkája értékelésével. A. J. Visinszkij teljesen indokoltan fejtette ki ugyanis, hogy nem ért egyet a burzsoa jogászokkal, akik arra a következtetésre jutottak, hogy a bíróság nem alkalmas az abszolút igazság megállapítására és elismerik: a bírósági bizonyítékok csak a valószínűség megállapítását teszik lehetővé, de nem a hiteltérdeklőség megállapítását.¹⁶

A gyakorlati bírósági-ügyész-ségi dolgozók között elterjedtek azok a nézetek, amelyek szerint a bírósági igazság csupán valószínűség, alapul szolgálhat az önkény elméleti igazolására, amelynek a felszámolására a Kommunista Párt és a szovjet kormány erőfeszítéseket tesz. Ezt a téves felfogást teljesen fel kell számolni, az ebben a kérdésben jelentkező ellentmondó megfontolásokat ki kell küszöbölni, mert a szocialista igazságszolgáltatás gyakorlata csak így támaszkodhat a vádlott bűnösségére nézve a nyomozás során nyert objektíven hitelt érdemlő adatokra.

M. Sz. Sztregovics professzor „Anyagi igazság és bírósági bizonyítékok a szovjet büntető eljárásban” (1955) c. munkájában helyesen védelmezi azt az álláspontját, hogy a bíróságnak a bűnösséget kimondó ítélet meghozatalához abszolút biztosan kell megállapítania, hogy a vádlott elkövette-e a neki tulajdonított bűncselekményt. Helyesen bírálja V. Sz. Tadevoszjannak a viszonylagos igazság és a valószínűség azonosításával kapcsolatos téves álláspontját. Közli az olvasóval, hogy V. Sz. Tadevoszjan nézeteit A. J. Visinszkij megbírálta, azonban ... mélyen hallgat magának A. J. Visinszkijnek arról a téves álláspontjáról, amelyre V. Sz. Tadevoszjan a cikkét felépítette. A tudományos elvszerűség és objektivitás — különösen olyan munkában, amely az igazság kérdésével foglalkozik —, M. Sz. Sztregovics professzortól megkövetelte volna, hogy erről a kérdéstről a könyvében a teljes igazságot mondja ki.

VI. A szocialista igazságszolgáltatás sikeres gyakorlása jelentős mértékben függ attól, hogy helyesen folytassák le a bűncselekményekkel kapcsolatos nyomozást. V. I. Lenin már 1901-ben felhívta a figyelmet arra, hogy a büntetések megelőző jelentősége nem kegyetlenségüktől, hanem elkerülhetetlenségüktől függ. „Nem az a fontos, hogy szigorúan büntessék a büntettet, hanem az, hogy *egyetlen* büntett *se* maradjon felfedetlen”.¹⁷

A bűncselekmények sikeres nyomozásához segítséget kell nyújtania a szovjet bizonyítási elméletnek. Ennek érdekében szükséges, hogy a szovjet bizonyítási elmélet a feladatait ne korlátozza csupán a bizonyítékok értelmezésének és viszonylagosságának, azok minősítésének és értékelésének kérdéseire. Szükséges továbbá, hogy a szovjet bizonyítási elmélet elméletileg dolgozza ki, milyen úton lehet feltárni a bűnügyekben az

¹³ Ld.: Kommunizist, 1955. 8. szám, 34. old.

¹⁴ Ld.: A. J. Visinszkij: A perbeli bizonyítás elmélete a szovjet jogban. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1952. 222. old.

¹⁵ A. J. Visinszkij: A perbeli bizonyítás elmélete a szovjet jogban. 224. old.

¹⁶ Ld.: uo. 219—222. old.

¹⁷ Lenin Művei, 4. köt. Budapest, Szikra, 414—415. old.

objektív igazságot. A szovjet bizonyítási elméleteknek a büntető eljárásban egész sor elméleti kérdést kell kidolgoznia: a valószínűség és a hitelt érdemlőség a bűncselekmény nyomozása során, az értékelési és értelmi megismerés szerepe az objektív igazság megállapításában, a nyomozási változatok felépítése, a gyakorlat kritériuma a bizonyítékok értékelésénél, a nyomozási kísérlet stb. E kérdések kidolgozásának nemcsak elméleti, hanem nagy gyakorlati jelentősége is van a nyomozás minőségének emelése szempontjából. E kérdések kidolgozásának előfeltétele, hogy tisztán lássuk, hogy a bűnügy kinyomozásának a folyamata nem más, mint az objektív igazság megállapításának folyamata, és ezt csakis a marxista—leninista ismeretelméleten lehet és kell felépíteni.

Az igazság megismerésének folyamata alapján véve minden területen egységes — közös vonásai e rövid lenini formulában fejeződnek ki: „Az eleven szemlélettől az absztrakt gondolkodáshoz és ettől a gyakorlathoz — ez az igazság megismerésének, az objektív realitás megismerésének dialektikus útja”.¹⁸

A burzsoá elméletben nagyon elterjedt az a vélemény, hogy a megismerés folyamata a bűncselekmény nyomozása során alapvetően különbözik a tudományos megismerés folyamatától, mert nemcsak az értelem, hanem az „erkölcsi erők” — a szív és az akarat — segítségével valósul meg, amelyek azt parancsolják az értelemnek, hogy meghatározott tételeket igazságként fogadjon el. A burzsoá eljárási jogászoknak ezek a nézetei az idealista filozófiai rendszerekben gyökereznek. Gyakorlatilag a bizonyítékok értékelése során és a vádlott bűnössége kérdéseinek eldöntésénél a bíróság belátásának igazolását jelentik. Egyes szovjet eljárási jogászok a bűncselekmény nyomozása folyamán a megismerés sajátosságát abban kísérlik meg felfedezni, hogy a tudományos tevékenység intellektuális tevékenység, a nyomozó és a bíró tevékenysége pedig olyan, amelyben ezen kívül a nyomozó és a bíró egész „jellemé” is résztvesz. A. J. Visinszkij így írt a bírói meggyőződésről: „A bírói meggyőződés nem egyedül értelmi tevékenység eredménye, mint a formális logikában, ahol szillogizmusokkal van dolgunk, vagy a matematikában, amely számokkal dolgozik, vagy bármely olyan tudományban, amely a jelenségek lényegét az ember értelmi tevékenysége révén kutatja fel — hanem a bíró minden értelmi és erkölcsi ereje, egész jelleme által kifejtett tevékenysége eredménye”.¹⁹

A megismerés folyamata sajátosságainak ez a szemlélete a bírói tevékenységben alapvetően helytelen. Soha senkinek sem sikerült valamit megismerni „jellemé” és „erkölcsi” ereje segítségével.

Sem az ügy nyomozása, sem a bírósági tárgyalás folyamán, sem más területen az objektív igazság megismerése nem történik „erkölcsi erők”

segítségével. Bár, — mint I. V. Lenin felhívta a figyelmet — „emberi emóciók” nélkül az ember számára nem volt, nincs és nem is lehet igazság keresés.”²⁰ A. J. Visinszkij álláspontja gyakorlatilag csak a meg nem indokolt, és éppen ezért meg nem alapozott bírói ítéletek igazolására szolgálhat. Ezeknek a nézeteknek a legyőzése nélkül a szovjet büntető eljárásjogi elméletben még csak fel sem lehet teljes mértékben vetni azt a kérdést, hogy milyen jelentősége van a marxista—leninista ismeretelméletnek a büntető eljárásban az objektív igazság megismerése szempontjából. A nyomozó és a bíró megismerése a tudományos megismeréshez képest bizonyos sajátosságokkal rendelkezik, de ezek másban állnak. A természet megismerése a természet meghatározott törvényszerűségeinek a megismerése; a nyomozó vagy a bírói munka folyamán a megismerés csak egyedi jelenség megismerése. A természet területén a megismerésnek rendszerint olyan jelenségekkel van dolga, amelyeket közvetlenül meg lehet figyelni; a nyomozónak és a bírónak a múltban lejátszódó eseményekkel van dolga. Éppen ezért a büntető eljárásban a megismerés sajátossága egyes, a múltban lejátszódó jelenségek megismerésében áll.

Az arra irányuló harc, hogy a bíróság és a nyomozás következtetései minden bűnügyben teljes mértékben meg legyenek alapozva, megköveteli a szovjet bizonyítási elmélet további mélyreható kidolgozását. Téves volna azt gondolni, hogy a szovjet büntető eljárási elméletben már teljesen és maradéktalanul kidolgozták a bizonyítási elméletet.

Az a körülmény, hogy a bizonyítékok beszerzése és értékelése kérdésében az elméleti megismerési oldal nincsen kidolgozva, oda vezet, hogy a marxista—leninista ismeretelmélet mint az objektív igazság megállapítására szolgáló fegyver helyére a szovjet eljárási jogászok a nyomozó és a bíró jogtudatát helyezik. Gyakorlatilag ez a bizonyítékok értékelésében a szubjektív belátás igazolását jelenti. Így van ez mind A. J. Visinszkij „A perbeli bizonyítás elmélete a szovjet jogban” című munkájában, mind pedig M. Sz. Sztrogovics „Az anyagi igazság és a bírósági bizonyítékok a szovjet büntető eljárásban” című könyvében.

VII. A szocialista törvényesség további megszilárdításáért folytatott harc szempontjából komoly jelentősége van annak, hogy a szovjet eljárási jogászok kidolgozzák a vádlott jogi biztosítékainak kérdését a büntető eljárásban.

Teljes következtetéssel érvényre kell juttatni a törvényhozásunkban és a bírói gyakorlatunkban a vádlottnak a védelemhez való jogát, amely az állampolgárok egyik alkotmányosan biztosított joga. A Szovjetunió Alkotmánya a vádlott védelemhez való joga szempontjából semmiféle korlátozást vagy kivételt nem ismer, és nem enged meg. Ezzel kapcsolatban meg kell állapítani, hogy az 1934. december 1-i törvény, amely kimondotta, hogy a terrorszervezetek és a szovjethatalom dol-

¹⁸ V. I. Lenin: Filozófiai füzetek. Budapest, Szikra, 1954. 147. old.

¹⁹ A. J. Visinszkij: A perbeli bizonyítás elmélete a szovjet jogban. 202. old.

²⁰ Lenin Művei, 20. köt. Budapest, Szikra, 1955. 261. old.

gozói elleni terrorcselekmények miatt indult bűnügyeket a felek részvétele nélkül tárgyalják, a Szovjetunió Alkotmánya 111. §-ába ütközik. Ez a törvény gyakorlatilag megfosztotta a vádlottat attól, hogy az ilyen súlyos bűncselekmények miatti vád esetén a védelemhez való jogával éljen. Ezt a törvényt a Szovjetunió Legfelső Tanácsának Elnöksége 1956. április 19-i törvényerejű rendelet hatályon kívül helyezte.

Az a körülmény, hogy az előzetes eljárás folyamán teljesebb mértékben érvényesíteni kell a vádlott jogainak a biztosítékait, megköveteli, hogy a szovjet jogalkotás vezesse be az előzetes eljárás szakaszában a védelmet. Ezt a követelményt a szovjet eljárási jogászok túlnyomó többsége támogatja.

A szocialista törvényesség további megszilárdításáért folytatott harcban a bíróság és az ügyészség munkájában komoly jelentősége van annak, hogy helyesen értékeljük a vádlott beismerésének, és az egyik vádlott által a másikkal szemben tett vallomásnak bizonyítéki jelentőségét. Vitathatatlan tény, hogy sok szovjet nyomozó úgy gondolja, hogy a nyomozás célja a terhelt kötelező beismerésének elérése. Ez súlyos tévedés. Csak a középkori bírói eljárás tartotta a vádlott beismerését a „bizonyítékok királynőjének”; a beismerést akkor is a bűnösség hiteltérdemlő bizonyítékának tartották, ha azt a vádlott kínzás hatása alatt tette.

A szovjet büntető eljárási törvényhozásban semmiféle olyan szabály nincs, amely kihangsúlyozza a vádlott beismerését a vonatkozó egyéb bizonyítékokkal szemben. Sőt, mi több, meg kell állapítani, hogy egymagában a terhelt beismerése nem bírhat semmiféle bizonyítéki jelentőséggel, ha a bűnösséget más bizonyítékok nem támasztják alá.

Az OSZFSZK igazságügyi népbiztosa már 1924. január 31-i körrendeletében felhívta a figyelmet, hogy a nyomozók indokolatlanul túlságosan nagy jelentőséget tulajdonítanak a terhelt beismerésének. „Az ügy ilyen szemlélete következtében, annak érdekében, hogy ilyen beismerést csikarjanak ki, a nyomozási eljárást a terhelt ismételt kihallgatásaival terhelik túl, és a nyomozó az egész figyelmét erre a feladatra összpontosítja, ugyanakkor gyakran teljesen figyelmen kívül hagyja azt, hogy a tanúk kihallgatása, szakértői vizsgálat foganatosítása és a bűncselekményt megvilágító, és az ügy részeseit leleplező körülmények tisztázása útján objektív bizonyítékokat szerezzen. A nyomozás ilyen egyoldalú lefolytatása, ha a vádlott a bíróságon visszavonja az előzetes nyomozás során tett vallomását, gyakran arra kényszeríti a bíróságot, hogy az ügyet a nyomozás kiegészítésére visszaadja, ami az ügy tárgyalásának további elhalasztásához vezet”.

A Szovjetunió Legfelső Bíróságának teljes ülése több ízben rámutatott arra, hogy a terhelt beismerését nem lehet a bűncselekmények elkövetésére vonatkozó vitathatatlan bizonyítéknak tekinteni. Az OSZFSZK büntető eljárási törvénykönyvének 58. szakasza értelmében a terhelt sze-

mélyes nyilatkozatát olyan bizonyítéknak kell tekinteni, amelyet az ügy összes körülményeivel összefüggően kell értékelni.

A nyomozó és bírói szerveknek rendkívül óvatosan kell kezelniük az egyik terhelt által a másikkal szemben tett vallomást, mert az ilyen vallomás olyan személytől ered, aki valamilyen módon érdekelt az ügy kimenetelében. A Szovjetunió Legfelső Bírósága szilárdan azt az álláspontot érvényesíti, hogy amennyiben az ügyben nincs más bizonyíték arra nézve, hogy a bűncselekményt az adott személy követte el, csupán a másik terhelt vallomása, az ilyen bizonyítékot nem lehet elégségesnek tekinteni a bűnösséget megállapító ítélet meghozatalához. A szocialista igazságszolgáltatás érdekei, az a körülmény, hogy növelni kell a terhelt jogainak biztosítékait, azt követeli meg, hogy a szovjet büntető eljárási tudomány az összes bírósági és ügyészségi dolgozót abban a szellemben nevelje, hogy más objektív bizonyítékok hiányában sem a terhelt beismerését, sem pedig egyik terheltnek a másikra tett vallomását nem lehet az ügyben bizonyító erővel rendelkező körülménynek tekinteni.

Ezzel kapcsolatban meg kell említeni, hogy A. J. Visinszkij, amint erre már a pártstajtó is rámutatott²¹, minden alap nélkül önálló bizonyító erőt tulajdonított a terhelt beismerésének az ellenforradalmi összeesküvések és más szovjetellenes bűncselekmények miatt indult bűnügyekben.

Azok között a büntető eljárási elméleti kérdések között, amelyeknek jelentőségük van a személy jogi biztosítékainak fokozása szempontjából, meg kell emlékezni a bizonyítási teherről. A vád köteles összegyűjteni a bizonyítékokat arra nézve, hogy az elkövető bűnös a bűncselekmény elkövetésében. A bizonyítási teher mindig a vádat terheli. Ez alól a szabály alól semmiféle kivételt nem lehet tenni.

A. J. Visinszkij ebben a kérdésben helytelen álláspontot foglalt el. Ő azt az álláspontot vallotta, hogy „míg ugyanis az előterjesztett vád bizonyításának kötelezettsége a vádlót terheli, a terhelt, illetőleg a vádlott sem ment a bizonyítás kötelezettségétől, az általa védelmére felhozott állítások tekintetében.”²² E nézetnek a gyakorlatban való érvényesülése a terheltet rendkívül kedvezőtlen eljárásjogi helyzetbe hozná. Olyankor, amikor a terhelt saját eszközeivel nem képes állításainak igazságát bizonyítani, ez az állásfoglalás indokolatlan ítéletekhez vezetne. A. J. Visinszkijnek a bizonyítási teherre vonatkozó álláspontja ellentétben van a szovjet büntető eljárási jogszabályok követelményeivel is. Az OSZFSZK büntető eljárási törvénykönyvének 111. szakasza arra kötelezi a nyomozót, hogy tisztázza mind a vádlottat terhelő, mind az őt mentesítő összes körülményeket, valamint a felelősséget súlyosbító és enyhítő körülményeket is. Ez felel meg a szocialista igazságszolgáltatás feladatai-

²¹ Ld.: Kommunizist. 1956. 7. szám, 49. old.

²² A. J. Visinszkij: A perbeli bizonyítás elmélete a szovjet jogban. 271. old.

nak, annak a célnak, hogy az ügyben az objektív igazságot kell megállapítani.

*

A szovjet bírósági és ügyészségi szervek munkájának további javításáért folytatott harc minden vonatkozásban fokozza a szovjet jogászok elméleti munkájának állami jelentőségét a büntetőjog és büntető eljárásjog területén. De ugyanakkor az nagy felelősséggel jár. A büntetőjog és a büntető eljárás egész sor elméleti kérdésének helyes megoldásától függ, hogy mily mértékben fogja ez az elmélet segíteni a gyakorlati bírói és ügyészi munkát a szocialista törvényesség további megszilárdítása érdekében, az SZKP XX. kongresszusa által adott irányelvek megvalósításáért folytatott harcban. „A tapasztalatok azt mutatják, hogy a Szovjet Állam elleneségei aljas aknamunkájukhoz megkísérlik kihasználni a szocialista törvényesség legparányibb meggyengülését is.” Kritériumként arra, hogy a szovjet büntetőjog és eljárási jog valamely elméleti tétele helyes-e vagy sem, az szolgál, hogy milyen mértékben segíti elő a szocialista törvényesség további megszilárdítását.

Ennek a kritériumnak az alapján kell értékelni a szovjet büntetőjogi és büntető eljárási elmélet terén folyó minden munkát. Csak e fel-

tétel mellett lesz ez az elmélet a cselekvés vezérfonala az egész bírói és ügyészi munka szempontjából, és csak így fogja elősegíteni a szocialista igazságszolgáltatás kultúráltságának emelését.

A szovjet bírósági és ügyészségi munka színvonalának az emelése megkívánja, hogy szoros kapcsolat legyen a szovjet jogtudomány és a bírósági és ügyészségi szervek gyakorlati munkája között. A tudományos dolgozóknak ismerniük kell a bírósági és ügyészségi szervek munkájának valódi helyzetét, minden értékével és fogyatékoságával együtt, gondosan figyelembe kell venniük az élet, a gyakorlat követelményeit. Le kell küzdeni azt a ma még fennálló helyzetet is, hogy a gyakorlat sem kíséri figyelemmel a szovjet jogtudományt.

A Kommunista Pártnak a szocialista törvényesség további megszilárdításáért vívott harca megköveteli, hogy valamennyi bírósági és ügyészségi szerv munkáját új, magasabb színvonalra emeljék. Minden bírósági ítéletnek, figyelembe véve, hogy ezeken alapszik mind az egyes emberek sorsának alakulása, mind pedig az állami érdek védelme, mintaképpül kell szolgálnia a törvényesség, a megalapozottság, a benne foglalt határozatok igazságossága és bölcsessége szempontjából. A szovjet jog területén működő tudományos dolgozók összes erejük latbavetésével segíteni fogják a gyakorlatot ennek a célnak az elérésében.

A. A. Piontkovszkij — V. M. Cshikvadze

Az ügyészi óvás az államigazgatási eljárásban

I. Az óvás jogi jellege és helye az államigazgatási eljárásban

A szocialista típusú állam vezetésének alapvető módszere és így a szocialista államigazgatásnak egyik alapelve a szocialista törvényesség. Az SZKP. XX. Kongresszusa fontos feladatként vetette fel a szocialista törvényesség megszilárdítását is. Ez a feladat a XX. Kongresszus tanulságainak alkalmazása során nálunk is teljes jelentőségében merült fel, s ezt még idősebbé teszik az elmúlt évekből, de főleg a közelmúlt súlyos ellenforradalmi eseményeiből adódó tapasztalataink. E tanulmány célkitűzése az, hogy szocialista államigazgatásunk törvényességének egyik fontos biztosítékával, az ügyészi óvás intézményével kapcsolatos egyes kérdéseket megvilágítson.

A szocialista típusú állam működésének minden területén, így az államigazgatásban is, a szocialista törvényességnek alapos és széleskörű biztosítékai vannak. Ezek körébe tartozik az ügyészi általános felügyelet egészében.

Az ügyészi általános felügyelet egyik jellegzetes intézkedési formáját, az óvást az államigazgatás törvényességének más biztosítékai között legalkalmasabb módon a jogorvoslatokkal (fellegbezárással, panasszal stb.) lehet és kell összehasonlítani. A pontosság érdekében meg kell

jegyezni, hogy az 1953. évi 13. tvr. nemcsak az általános felügyelet körében alkalmazott ügyészi aktusként foglalkozik az óvással, hanem a bírói felügyelet terén alkalmazott aktusként is,¹ sőt az általános felügyelet körében is két helyen, a 8. §-ban és a 11. § (2) bekezdésében. Az utóbbi a pénzbüntetések államigazgatási úton való kiszabásával kapcsolatos ügyekben alkalmazott óvás. E tanulmány a 8. §-ban foglalt óvás kérdéseivel kíván foglalkozni, majd külön a 11. §-ban foglalt óvással. (A bírói felügyelet körében alkalmazott óvást itt figyelmen kívül kell hagynunk.)

A téma tárgyalásánál nagymértékben szem előtt kívánom tartani a gyakorlatot. Így pl. fenntartom az államigazgatási aktusok esetében a „jogerős” és „nem jogerős” aktusok kifejezést, amely megjelölés még az államigazgatási eljárás általános szabályairól szóló 1957. évi IV. tv. alapján is fenntartható.

Ennek előrebocsátása után rátérhetünk az ügyészi óvás és az államigazgatási jogorvoslatok összehasonlítására. Ilyen összehasonlítás feltétlenül szükséges ahhoz, hogy az ügyészi óvásnak az államigazgatási eljárásban elfoglalt helyét meghatározzuk.

¹ 1953. évi 13. sz. tvr. (továbbiakban Tvr.) 20. § (2) bek. d) pont, 22. § stb.

A jogorvoslatok bármely fajtája és az ügyészi óvás között egy alapvető hasonlóság van: *a jogorvoslatok bármely fajtája és az ügyészi óvás is mind elvileg, mind gyakorlatilag alkalmas és jogszerű kezdeményezési forma az államigazgatási aktusok jogi hibáinak kiküszöbölésére*, illetve a jogi hibákat tartalmazó államigazgatási aktusok megváltoztatására vagy hatályon kívül helyezésére. Így mind a jogorvoslatok, mind az ügyészi óvás a törvényesség biztosításának fontos eszközei a szocialista államigazgatásban. Ez a hasonlóság igen fontos és nem hagyható figyelmen kívül, ezen túlmenően azonban már nem találunk olyan közös jellemző vonást, amely a jogorvoslatok minden fajtájánál és az ügyészi óvásnál egyaránt megvolna. Az ügyészi óvás egyébként a rendkívüli jogorvoslatokkal mutat rokonvonásokat, emellett azonban az óvásnak vannak olyan jellemzői, amelyek élesen megkülönböztetik a jogorvoslatok minden fajtájától.

Legelőbb is meg kell jegyezni, hogy jogorvoslatnak alapja nemcsak az adott aktusok jogi hibája vagy hiányossága lehet, hanem egyéb ok is, pl. az aktusban kimondott rendelkezés célszerűtlensége, méltánytalansága stb. Ezzel szemben az óvás minden esetben csak *törvénysértés* miatt, csak olyan aktus ellen nyújtható be, amely aktus részben vagy egészben *jogszabályt sért*. Az óvás célszerűségi, méltányossági indokok alapján nem nyújtható be és semmiképpen nem eredményezheti a megtámadott aktus ilyen indokok alapján való megváltoztatását.

Az óvást a jogorvoslatoktól megkülönbözteti az is, hogy míg a jogorvoslatok benyújtása minden esetben bizonyos meghatározott feltételekhez van kötve, az óvás benyújtásának ugyan ezek nem feltételei. Így pl. *a jogorvoslatok benyújtására határidő van megállapítva, az óvás benyújtásánál ilyen határidő nincs*, az ügyész az óvás benyújtására elvileg és gyakorlatilag bármikor jogosult. Természetes az, hogy kívánatos és célszerű a törvénysértő aktusok ellen az óvást minél rövidebb időn belül benyújtani, de sem elvileg, sem gyakorlatilag nem volna helyes az ügyész ilyen intézkedését meghatározott határidővel korlátozni. Megjegyzendő, hogy — mint Sz. G. Berezovszkaja említi — a szovjet ügyészi szervek számára van előírás az ügyészi óvás benyújtásának határidejére vonatkozóan, de ez csupán belső jellegű, az államigazgatási szervekre kiterjedő érvénye nincs.

Mint Sz. G. Berezovszkaja megállapítja, ilyen általános érvényű előírás bizonyos feltételek között a törvénysértő aktusok számára megtámadhatatlanságot biztosítana, ami elvileg is, gyakorlatilag is igen helytelen lenne, a szovjet jog elveivel szemben állana.²

² Sz. G. Berezovszkaja: Ügyészi felügyelet a szovjet államigazgatásban. (Általános felügyelet.) Goszjurizdat, Moszkva, 1954. — Az Állam- és Jogtudományi Intézetben levő magyar fordítás (továbbiakban: Ford.) 5. oldal. Ismertetését l. Jogtudományi Közlöny 1956. évi 4. sz. 243. old.

A *jogorvoslatok* benyújtásának további fontos feltétele, hogy azok *rendszerint nem jogerős aktusok ellen nyújthatók be, míg az óvás mind jogerős, mind nem jogerős aktusok ellen benyújtható*. Az óvásnál nincs sem elvi, sem gyakorlati akadálya annak, hogy az ügyész már másodfokon jóváhagyott, végrehajtható aktus ellen nyújtsa be, sőt a gyakorlatban ez az általánosabb. (Még annak sincs semmi elvi akadálya, hogy az ügyész már végrehajtott törvénysértő aktus ellen jelentse be óvást.)

A jogorvoslatok benyújtásának fontos feltételeként van még meghatározva az arra jogosult személyek köre. A jogorvoslat benyújtására jogosult személyek minden esetben az *ügyben érdekelt felek*. Az ügyész ezeknek a személyeknek körén mindig kívül áll; helyzetét, az óvás benyújtására való jogosultságát nem az ügyben való személyi érdekeltisége határozza meg, hanem az államigazgatás törvényessége feletti felügyeleti jogköre. Az óvást az *ügyben személyesen, félként nem érdekelt személy*, az ügyész nyújtja be, akit azonban érdektelen félnek sem lehet tekinteni, mivel speciális államjogi helyzeténél és funkciójánál fogva a törvényesség érdekei, a törvényes állami és állampolgári érdekek oldaláról mindig érdekelt.

Az ügyészi óvást még egy igen fontos szempontból kell összehasonlítani a jogorvoslatokkal: a hozzájuk fűződő *joghatások* szempontjából.

Az óvás joghatása mindenekelőtt annyiban hasonló a jogorvoslat joghatásához, hogy az ügyben eljár — bármilyen fokú — szervnek az óvás alapján is joga van és kötelessége is az ügygel ismét érdemben foglalkozni és abban dönteni. (Ha azonban a megtámadott határozatot nem változtatja meg, erről csak az óvást benyújtó ügyészt köteles értesíteni.) Az előbbi hasonlóság mellett a jogorvoslatok egyik, legáltalánosabb fajtájának, a fellebbezésnek rendszerint — igen kevés kivételtől eltekintve — az adott aktus végrehajtására *halasztó hatálya van* a jogorvoslat elbírálásáig. Az ügyészi óvásnak a kifogásolt aktus végrehajtására közvetlen felfüggesztő hatálya nincs. (Az államigazgatási úton pénzbírságot kiszabó határozat elleni óvás kivétel.) A kifogásolt aktus végrehajtását nem automatikusan az óvás bejelentésének ténye függeszti fel, hanem azt annak a hatóságnak kell kimondania, amely a kifogásolt aktust hozta, másrészt ez a kötelezettség csak akkor terheli az óvásban címzett hatóságot, ha az óvást a törvényes határidőben elmulasztotta megvizsgálni.³

Ezeket egybevetve megállapíthatjuk, hogy az óvással is jár, helyesebben *járhat* együtt felfüggesztő hatály — ennyiben hasonló a fellebbezés joghatásához —, de ez a felfüggesztő hatály egyrészt közvetett, másrészt csak meghatározott feltétel esetén következik be.

Az előbbieket alapján fel kell vetni tehát azt a kérdést, hogy az *ügyészi óvás jogorvoslat-e*, a jogorvoslatok közé sorolható -e? Mint az eddigi

³ Tvr. 8. § (2) bek.

összehasonlításból megállapíthatjuk, a jogorvoslatok és az óvás között olyan alapvető különbségek vannak, amelyek miatt a jogorvoslatok közé nem sorolható. Az óvásnak egyes hasonlóságok mellett vannak olyan jellemző vonásai is, amelyek a jogorvoslatok minden fajtájától alapvetően minőségileg elhatárolják. Ezeket a megkülönböztető sajátosságokat a következőkben látom összefoglalhatónak:

a) A jogorvoslatokat minden esetben az ügyben érdekelt felek nyújtják be. — Az óvást mindig az ügyész, mint *speciális hatóság*, az államhatalom speciális szerve nevében fellépő személy nyújtja be. *Az ügyészi óvás tehát mindig hatósági jellegű, különleges intézkedés*, mint A. Angelov megállapítja, „az óvás... bizonyos mértékig hatalmi megnyilvánulása az ügyésznek, mint az állam szervének.”⁴

b) A jogorvoslatok benyújtása mindig tetszőleges, az ügyben érdekelt és jogorvoslatra jogosult felek akaratától függ. (Ugyanígy a nem érdekelt személyek bejelentéseinek benyújtása is tetszőleges.) A jogorvoslatra jogosult felek sem kötelesek jogorvoslati jogukkal élni, hanem arról kifejezetten vagy hallgatólagosan le is mondhatnak. Az ügyésznek a törvényben meghatározott esetben *nemcsak joga van az óvást bejelenteni, hanem kötelessége is*. Az ügyésznek ezt a jogát egyben kötelességként vetette fel Lenin is „A kettős alárendeltségről és a törvényességről” c. ismert levelében. Ilyen alapokból következően a mi ügyészségünkéről szóló jogszabályunk sem az ügyész tetszésétől, szabad elhatározásától függő aktusként fogja fel az ügyészi óvást, hanem olyan intézkedésként, amelyet az ügyész a törvényben meghatározott esetekben *köteles* megtenni.⁵

c) A jogorvoslatok joghatása megszűnik azzal, hogy azt az illetékes hatóság elbírálja. (Az 1957. évi IV. tv. szerint a fellebbezés elbírálásában hatáskörrel rendelkező hatóságnak kell tekinteni a nem jogerős határozatot hozott elsőfokú hatóságot is.) Az óvás joghatása a címzett szerv által való elbírálással az óvás elutasítása esetén sem szűnik meg, hanem a címzett szerv az ügyre vonatkozó iratokat az óvással és saját észrevételeivel együtt köteles felettes szervéhez felterjeszteni felülvizsgálat céljából. A felettes szerv további elutasító határozata ellen a Legfőbb Ügyész által az illetékes miniszterhez — vagy a Minisztertanácsához — bejelenthető további óvásnak van helye.⁶ Az óvás tehát végigfuthat az államigazgatási apparátuson egészen a legfelsőbb fokig, ugyanakkor az állampolgárok által alkalmazható jogorvoslatok a megállapított fóru-

mokhoz vannak kötve. (Az ügyész egyébként rendszert éppén akkor lép fel, ha az állampolgárok a jogorvoslati lehetőségeket kimerítették.)

d) Az ügyésznek óvása érdemi elbírálásának és a törvénynek megfelelő döntésnek kikényszerítéséhez egyéb, hathatósabb eszközei is vannak, a fegyelmi eljárás kezdeményezése, vagy — *saját hatáskörében* — büntető eljárás megindítása. Az állampolgárok rendelkezésére ilyen eszközök egyáltalán nem állnak. Ez még inkább aláhúzza az ügyészi óvás hatósági intézkedés jellegét. (Ez egyben ellene szól annak a felfogásnak, amely szerint az ügyész legerősebb eszköze az óvás, illetve — mint ezt Szamel Lajos legpregnansabban kifejezi —, hogy az általános felügyelet terén az ügyész összes jogosítványai „az óvási jogban összegeződnek.”⁷

e) A jogorvoslatok minden esetben csak konkrét ügyekben hozott döntések, *egyedi aktusok* ellen irányulhatnak. Az ügyészi óvás az államigazgatási szerveknek nemcsak egyedi, hanem általános szabályozó jellegű, *normatív aktusai* ellen is irányulhat. (Rendelet, vb. határozat stb.)

f) Az államigazgatási jogorvoslatok minden esetben csak igazgatási aktusok ellen irányulhatnak. Az ügyészi óvás nemcsak államigazgatási szervek aktusai, hanem *az államhatalom helyi szerveinek aktusai* ellen is irányulhat.⁸

g) Az előbbi két oknál fogva a jogorvoslatoknak *közvetlen hatása* csak az adott konkrét ügyre, annak eldöntésére lehet. Egy-egy ügyészi óvás ezzel szemben gyakran közvetlen kihatással lehet az adott államigazgatási szerv hatáskörébe tartozó ügyek egész sorára, *az adott igazgatási szerv munkájának nagyobb területére*, az ügyintézés gyakorlatára, az államigazgatási és a helyi államhatalmi szervek egymáshoz való viszonyára, kapcsolataira stb. is. (Itt nem az óvás gyakorlatot formáló általános hatásáról van szó — precedens alakítására bármely óvás, sőt bármely fellebbezés is alkalmas lehet —, hanem egy-egy normatív államigazgatási vagy államhatalmi aktus elleni óvásnak a gyakorlati ügyintézésre való közvetlen kihatásáról, illetve ennek lehetőségéről.)

Összefoglalásként a következőket állapíthatjuk meg: *Az ügyészi óvásnak önálló jogi jellege van*, amely önálló jogi jellege folytán nemcsak jogorvoslati intézménynek nem fogható fel, hanem még kizárólagos államigazgatási intézmények sem. Az államigazgatás területén *a törvényesség biztosítékai között*, de *nem a jogorvoslatok között* foglal helyet, sajátos jellemző vonásai folytán minőségileg különbözik a jogorvoslaton minden fajtájától. Az ügyészi óvás az ügyészségnek mint az egységes törvényesség felett felügyeletet gyakorló hatóságnak *speciális aktusa*, az államigazgatás területén is a törvényesség biztosításának egyik, éspedig speciális eszköze. Az ügyészi óvásnak az

⁴ A. Angelov professzor: Az általános felügyelet terén alkalmazott ügyészi óvás jogi lényegének és alkalmazási területének kérdéséhez. Szocialiszticeszko Pravo, 1955. évi 9. sz.

⁵ Tvr. 8. § (1) bek. V. ö. még 7. § (1) bek. — Az ügyész óvásbefelentési jogát egyben kötelességként írják elő általában a többi szocialista államok erre vonatkozó jogszabályai is.

⁶ Tvr. 8 § (3) bek.

⁷ Dr. Szamel Lajos: Az államigazgatás törvényességének jogi biztosítékai. Budapest, 1957. 171. old.

⁸ L. Tvr. 1. §, 6. § (2) bek. a) pont, 7. § (1) bek. és 8. §.

államigazgatásban elfoglalt helyét ez határozza meg.⁹

Az ügyészi óvás jogi jellegének, az államigazgatásban elfoglalt helyének meghatározása igen fontos kérdés a gyakorlat számára is. Az ügyészi óvás jogorvoslatként való felfogásából következik egyes államigazgatási szerveinknek az a helytelen álláspontja, illetve gyakorlata, hogy az ügyészséget csupán egyik fellebbezési fórumnak tekintik. Ugyanígy helytelen lenne, ha ügyészi szerveink olyan gyakorlatot folytatnának, hogy csak az állampolgárok vagy külső szervek panaszai, jelzései — mintegy jogorvoslati kérelmek — alapján nyújtanának be óvást.

Az óvás jogorvoslatként való felfogása, önálló jogi jellegének tagadása vagy elhomályosítása lényegesen csökkentené mind az államigazgatási, mind az ügyészi szerveknek a szocialista törvényesség megszilárdításáért és erősítéséért való felelősségét.

II. Az óvással kapcsolatos eljárás az államigazgatásban

1. *Az óvás benyújtása.* Az ügyészi óvással kapcsolatos eljárás kérdéseit legalkalmasabb módon úgy tárgyalhatjuk, ha az ügyészi óvást végigkísérjük az államigazgatásban megtett egész útján, vagyis a bejelentéstől, sőt szükségességének felmerülésétől kezdve végleges elbírálásáig, addig ameddig szerepét be nem töltötte.

Az 1953. évi 13. tvr. II. fejezetében a 7. § (1) bek. szerint az ügyészi szervek „kötelesek kellő időben, hajthatatlanul, az elkövető személyére való tekintet nélkül *megfelelő intézkedéseket tenni*, ha a Magyar Népköztársaság törvényeit bármi módon megsértik.”

A 7. § (1) bekezdésében említett „megfelelő intézkedések” egyike az óvás, amellyel a tvr. 8. §-a foglalkozik.

Az óvás útja az államigazgatási eljárásban azzal kezdődik, hogy az ügyész az illetékes szervhez bejelenti. Erről a tvr. 8. § (1) bekezdés a következőket mondja: „Ha az ügyész megállapítja, hogy valamely szerv a törvények megsértésével adott ki határozatot, rendelkezést, utasítást, vagy tett egyéb intézkedést, javaslatot tesz a törvényellenesen eljáró szervhez az intézkedés hatályon kívül helyezése iránt. (Ügyészi óvás)”. Megjegyzendő, hogy a tvr. szövegében az *óvás* itt fordul elő legelőbb; a tvr. e helye az óvás intézményét mint bizonyos intézkedésre

vonatkozó *ügyészi javaslattételt* vezeti be, a továbbiakban azután óvás néven jelöli meg. (Ez nem érthető félre, az óvás nem téveszthető össze a tvr. 10. §-ában megjelölt javaslattal, amely a tvr.-ből is kitűnően s a tvr. rendelkezéseit az általános törvényességi felügyelet vonatkozásában konkretizáló 9/1953. Legf. Ü. sz. Utasítás és ügyészi szerveink gyakorlata szerint az ügyészi intézkedéseknek egy másik formája, az ügyészségnek egy más jellegű aktusa.)

Az óvás benyújtásának tehát kettős feltétele van:

a) Az ügyész megállapítja a törvénysértést.

b) A törvénysértésnek olyannak kell lennie, amelyet valamely szerv törvénysértő határozat, rendelkezés, utasítás (aktus) *kiadásával* vagy aktus nélkül ugyan, de *intézkedés megtételével*, tehát mindenképpen *aktív cselekvéssel* valósított meg. (Itt is megjegyzendő, hogy aktusokon egyrészt helyi államhatalmi szervek hatalmi aktusait is kell érteni, másrészt normatív és egyedi aktusokat egyaránt.)

Vitás kérdésként szokott felmerülni a törvénysértések másik, ún. *passzív* módon elkövetett típusa, amelyet az államigazgatási szervek mulasztással, a jogszabályokban számukra előírt kötelezettségek elmulasztásával követnek el. Ilyen esetben a törvénysértések nem jelentkeznek aktus vagy intézkedés formájában. A tvr. idézett helye és ügyészi szerveink ebből folyó gyakorlata szerint ilyen törvénysértések ellen nincs lehetőség óvással fellépni, nincs az óvás számára alkalmas támadási pontot képező aktus, illetve intézkedés. Ilyen esetekben ügyészségeink az ügyészi intézkedések egy másik formáját, a javaslatot (Tvr. 10. §) alkalmazzák. Többen felvetik, hogy ilyen esetekben is indokolt lenne az óvást alkalmazni. Ezt főleg azzal támasztják alá, hogy az ilyen passzív törvénysértések nem kevésbé veszélyesek, sőt veszélyesebbek lehetnek, mint az aktív cselekvéssel elkövetett törvénysértések és az állami fegyelem, a szocialista törvényesség megszilárdításának egyre fontosabb feladatává válik a törvényekhez való formális-bürokratikus viszony felfszámolása, a javaslat pedig ilyen célra elégtelen eszköz.

Ennek az álláspontnak gyengéje az a — véleményem szerint — hibás nézet, amely a javaslatot az óvásnál kisebb jelentőségű és alacsonyabb rendű ügyészi intézkedésnek tekinti. Ugyanakkor meg kell állapítani azt is, hogy az ügyészi intézkedések ez utóbbi formája elnevezésében van lehetőség bizonyos félreértésre, de ezen túlmenően is ehhez az ügyészi aktushoz nem fűződnek olyan jogkövetkezmények, mint az óváshoz és mint jelentőségénél fogva indokolt lenne. E kérdés alapos tárgyalása jelen tanulmány célkitűzéseitől messze eltérne, de annyit e helyen is meg lehet jegyezni, hogy *komoly indokok szólnak ügyészségi tvr.-ünk erre vonatkozó rendelkezéseinek revíziója mellett*. Természetesen nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy ilyen esetben az ügyész a fegyelmi vagy éppen büntetőjogi felelősségrevonás eszközeihez is nyúlhat.

⁹ Ezzel ellentétes álláspontot képvisel — egyébként igen figyelemre méltó könyvében — pl. dr. Szamel Lajos, aki az ügyészi óvást határozottan a jogorvoslatok közé sorolja, bár ugyanakkor a jogorvoslati jog általános fogalmát az *érdekelt*eknek a hibásnak tartott aktus orvoslására, a fennállni vélt jog- vagy érdeksérelem elhárítására irányuló kérelemhez való *jogként* határozza meg, sőt külön ki is fejt, hogy *érdekelt*eken *személyes érdek szempontjából érintett* személyeket kell érteni. Az ügyészi óvás jogorvoslatként való felfogását érvényesíti abban is, hogy olyan *egyetlen* kivételes esetként is említi, amely esetben a *normatív aktus* is lehet jogorvoslat tárgya, más helyen azonban csak a *konkrét aktusok elleni* óvást veszi jogorvoslatnak. — Dr. Szamel Lajos: i. m. 96., 98., 101. és 177. old.

A pontosság kedvéért fel kell vetni az olyan aktusok kérdését, amelyek azért törvénysértők, mert meghozataluk előtt valamely törvényben előírt feltételt az illetékes államigazgatási szerv nem tartott meg, vagy valamely jogszabályban előírt eljárást nem folytatott le. Ilyenkor is lehet beszélni mulasztásos jellegű törvénysértésről, de ekkor a jelenlegi jogi szabályozás és gyakorlat szerint is óvásnak van helye, mert a mulasztás törvénysértő aktusban realizálódott.

Az előbbieken meghatározott feltételek között tehát felmerül az óvás bejelentésének szükségessége.

Az ügyészégi tv. 8. § (1) bekezdése szerint az óvást mindig ahhoz a szervhez kell benyújtani, amely a törvénysértő határozatot hozta vagy intézkedést tette. Ezt rendeli el a 9/1953. Legf. Ü. sz. Utasítás is.¹⁰

Az ügyész aktusainak, így az óvásnak is meghatározott tartalmi és formai kellékei vannak. Az óvás állandó tartalmi és formai kellékeire nézve a 9/1953. Legf. Ü. sz. utasítás pontos előírást tartalmaz,¹¹ ezeket az előírásokat az egyik ügyészégi szakoktatási anyag részletesen elemzi is,¹² itt csupán felsorolom őket.

Az óvás kellékei a következők:

a) A *címzés*, vagyis annak a szervnek (hatóságnak, hivatalnak, vállalatnak stb.) megnevezése, amelyhez az ügyész az óvást intézi.

b) Az *óvás rendelkező része*. A kifogásolt aktus (intézkedés) pontos megjelölése, annak tömör tartalmi összefoglalásával és az *óvás bejelentése*. Ez után következik a felhívás az óvás törvényes határidőn belüli megvizsgálására vonatkozóan és a figyelmeztetés arra, hogy az óvás határidőn belüli elbírálásának elmulasztása esetén a kifogásolt aktus végrehajtását a címzett szervnek fel kell függesztenie és erről az ügyészt értesítenie kell. Végül felhívás arra, hogy amennyiben a címzett szerv nem ért egyet az óvással, azt az ügy irataival és saját véleményével együtt felettes szervéhez kell felterjesztenie felülvizsgálat céljából.

c) Az óvás *indokolása*.

d) Az ügyész *javaslata* a törvénysértés megszüntetésére, a kifogásolt aktus hatályon kívül helyezésére, illetve az érvényes jogszabályoknak megfelelő megváltoztatására. Az óvásnak ez a javaslati része igen fontos; az illetékes szervnek számára fontos támpont az elkövetett törvénysértés megszüntetésére, a törvényesség helyreállítására.

Megjegyzendő, hogy az óvás e részére mind a 9/1953. Legf. Ü. sz. Utasítás, mind az erre vonatkozó viszonylag kevés szakirodalom is a „javaslat” megjelölést használja, ez azonban nem

tévesztendő össze az ügyészség másik speciális aktusával, a *javaslattal*, amely önálló ügyész. aktus.¹³ Az óvásnak ez a javaslati része lényegében *indítvány* és talán mind az erre vonatkozó szabályokban és a gyakorlatban, mind a szakirodalomban helyesebb is lenne így nevezni. (Emellett fontosságánál fogva indokolt lenne ennek az indítványnak az óvás szerkezetén belüli elkülönítése, az óvás többi főrészeéhez hasonló szerkezeti, szövegezésbeli kiemeléssel.)

Az óvás formájával kapcsolatban kell szólni annak írásbeliségéről, illetve a szóbeli óvásról.

Az ügyészségről szóló tv. rendelkezései ugyan nem követelik meg kifejezetten az írásbeliséget az óvás bejelentésénél, de az ügyészség ilyen aktusának fontosságából és egész jellegéből világosan, egyértelműen következik az írásbeli forma követelménye. A 9/1953. Legf. Ü. sz. Utasítás is úgy tárgyalja az óvást, mint nyilvánvalóan írásbeli aktust, de felveti azt a lehetőséget, hogy az ügyész „...szükség esetén szóval is *megindokolhatja* óvását a tanács végrehajtó bizottsági ülésén”.¹⁴ Az utasításnak ez a kitétele több vonatkozásban nem tartalmaz pontos rendelkezést. Szó szerint értelmezve csupán az óvás *indokolása* tekintetében engedi meg a szóbeliséget. Értelmezhető úgy is, hogy az ügyész az *írásban bejelentett* és indokolást is tartalmazó óvást a végrehajtó bizottság plénuma előtt személyes fellépésével, szóbelileg is megindokolhatja, indokait alaposan megmagyarázhatja, kifejtheti.¹⁵

Ügyészi szerveink munkájában ebben a kérdésben megfelelő és eléggé világos gyakorlat alakult ki. E gyakorlat szerint az óvás bejelentése általában írásban történik, szóbelileg csak kivételes esetekben jelenthető be, amikor azt a sürgősség indokolja. A szóbeli bejelentésre a gyakorlatban általában vb. üléseken kerül sor, amikor a tanácskozási joggal jelenlevő ügyész egy-egy határozati javaslat törvénysértő voltára felhívja a vb. figyelmét, de ha a vb. a javaslatot ennek ellenére mégis határozattá emeli — ami ritkán szokott előfordulni —, akkor az ügyész nyomban bejelenti az óvást. Az ügyész szóbeli óvásának ilyenkor is van írásbeli nyoma, mert az a vb. ülés jegyzőkönyvébe bekerül stb. Az ilyen óvás természetesen minden tekintetben rendelkezik az összes joghatásokkal.¹⁶

2. Az *ügyészi óvás elbírálása az államigazgatási szerveknél*. Az ügyészi tv. 8. § (2) bekezdése szerint az óvást az illetékes szerv köteles 8 napon belül megvizsgálni, vagyis köteles az óvásban kifogásolt intézkedést felülvizsgálni és ennek nyomán dönteni arra vonatkozóan, hogy az óvásban foglaltakkal egyetért-e vagy nem.

Az óvás törvényes határidőn belüli megvizsgálásának elmulasztásához jogkövetkezmény fű-

¹⁰ L. Utasítás 21. pont. — A szovjet ügyészégi szabályzat szerint az óvást be lehet nyújtani mind az aktust kibocsátó szervnél, mind annak felettes szervénél. (Szabályzat 13. §.)

¹¹ Utasítás 19. pont.

¹² A törvényesség feletti általános ügyészi felügyelet elvi és gyakorlati kérdései. Ügyészégi Szakoktatás sorozat. Budapest, 1954. 43—47. old.

¹³ L. Utasítás 24—27. pont.

¹⁴ L. Utasítás 22. pont.

¹⁵ Sz. G. Bereзовszkaja az ügyész ilyen személyes fellépésének, az óvások közvetlen megvitatásának igen nagy jelentőséget tulajdonít; ennek konzekvenciái a mi számunkra is igen figyelemre méltók. I. m. ford. 10. old.

¹⁶ L. Hivatkozott szakoktatási kézikönyv 51. old.

zódik. Ebben az esetben az illetékes szerv a kifogásolt intézkedés végrehajtását köteles felfüggeszteni és erről az ügyészt értesíteni. A tvr. rendelkezéseiből következően a kifogásolt aktus (intézkedés) végrehajtását — a pénzbírság kiszabásával kapcsolatos határozatok kivételével — nem önmagában az *ügyési óvás ténye* függeszti fel, hanem a végrehajtás felfüggesztését a címzett szervnek kell kimondania, mint ezt a 9/1953. Legf. Ü. sz. Utasítás is megállapítja.¹⁷ Az óvásnak tehát a megtámadott aktus végrehajtására van bizonyos felfüggesztő hatálya, de ez csak közvetve és csak bizonyos feltétel esetén érvényesül.

Felmerültek olyan nézetek is, amelyek szerint az ügyési óvásnak a kifogásolt aktus végrehajtására közvetlen felfüggesztő hatályt kellene biztosítani, legalábbis bizonyos esetekben. Lenin „A kettős alárendeltségről és a törvényességről” c. ismert levelében erre vonatkozóan határozottan leszögezi, hogy az ügyész a törvénysértések ellen csak tiltakozással jogosult és köteles élni, „emellett nem áll jogában a határozat végrehajtását felfüggeszteni” stb.¹⁸ Az óvás közvetlen felfüggesztő hatályára vonatkozó követelések ezzel az elvvel ellentétesek és szemben állnak az ügyészségi tvr. rendelkezéseivel is. Megjegyzendő azonban, hogy a 9/1953. Legf. Ü. sz. Utasítás az óvás közvetlen felfüggesztő hatályát tagadó, már hivatkozott rendelkezései mellett szintén tartalmaz az előbbi követeléseknek megfelelő utalást is. E szerint „ha... az illetékes szerv az óvást a megszabott 8 nap alatt nem vizsgálja meg és erről az ügyészt sem értesíti, ezt a mulasztást olyannak kell venni, mintha a kifogásolt intézkedés végrehajtását felfüggesztették volna”.¹⁹ E rendelkezés ellentétben állónak látszik az ügyészségi tvr. tartalmával; lényegében azt mondja ki, hogy az ügyész bizonyos esetben *felfüggesztettnek tekintheti* a megtámadott aktus végrehajtását, vagyis az *ügyési óvás bizonyos feltételek bekövetkezése esetén közvetlen felfüggesztő hatályt nyer*.²⁰

Mint Lenin előbb idézett útmutatásából kitűnik és ennek nyomán Sz. G. Berezsóvszkaja is megállapítja, az ügyési felügyeletnek egyik legjellemzőbb sajátossága, hogy nem lehetnek közvetlen adminisztratív jogai. Az aktusok felfüggesztési jogának megadása elferdítené az ügyészség szerepét, törvényesség feletti felügyeleti szervből közvetlen adminisztratív hatalommá válnék.²¹

Azok, akik — legalábbis kivételes esetekben — az óvásnak közvetlen felfüggesztő hatályt kívánnak biztosítani, álláspontjukat főleg azzal támasztják alá, hogy egy-egy törvénysértő aktus végrehajtása néha igen súlyos és szinte jóvátehetetlen sérelmet okozhat, ezért az ilyen sérelmek

bekövetkezését indokolt határozottan megakadályozni. Ez az érv nem dönti meg az ügyészség közvetlen adminisztratív jogai ellen szóló alapelveket, ugyanakkor ebből az álláspontból kiérződik ügyészeinknek az a becsületes és feltétlenül helyes törekvése is, hogy a szükséges esetekben hatékonyan fel kell lépni a *törvénysértések tényleges realizálódása* ellen, a *súlyos jogsérelmek megelőzése* érdekében. Ezzel kapcsolatban Sz. G. Berezsóvszkaja kívánatosnak tartja, hogy a gyakorlatban az illetékes szervek az ügyész kérésére függesszék fel a megóvott aktus végrehajtását.²²

Ez arra mutat, hogy helyes úton járnak egyes ügyési szerveink, amikor azt a gyakorlatot követik, hogy a szükséges esetekben az óvás bejelentésével egyidejűleg javaslatot tesznek a törvénysértőnek nyilvánított aktus végrehajtásának az óvás elbírálásáig való felfüggesztésére. Az ügyész ilyen javaslata — a törvénysértés következményeinek megelőzése mellett — alkalmas az óvás elbírálásának meggyorsítására is és az államigazgatási szervek felelősségérzetének erősítésére. Különösen ez utóbbi oknál fogva államigazgatási szerveink az ügyész ilyen felfüggesztési javaslatának egyre inkább helyt adnak.

Az ügyési óvásnak a címzett szerv által való elbírálása kétféle eredménnyel járhat: az óvásban foglaltakkal egyetért, az óvást elfogadja, vagy nem ért egyet, az óvást elutasítja.

Az óvás elfogadása a címzett szerve azzal a kötelezettséggel jár, hogy a törvénysértő aktust hatályon kívül kell helyeznie és a jogszabályoknak megfelelő új határozatot kell hoznia, illetve a kifogásolt aktust a jogszabályoknak megfelelően módosítania kell. Az óvás elbírálásának ilyen eredményével kapcsolatban elméleti probléma eddig nem merült fel, felmerült azonban egy fontos gyakorlati kérdés, amelyet úgy lehet megfogalmazni, hogy az óvások „formális elfogadásának” kérdése. Államigazgatási szerveink ma már az ügyési óvás határidőn belüli megvizsgálását általában teljesítik — az ilyen mulasztások ellen az ügyési szerveknek egyébként törvényes lehetőségük van fegyelmi kezdeményezéssel is fellépni —, ellenben jelentős számban észlelhetők olyan jelenségek, hogy az illetékes szervek az óvással egyetértének, az ügyésszel közlik is az óvás elfogadását, a törvénysértő aktus hatályon kívül helyezésére, illetve a törvénysértés *tényleges orvoslására* vonatkozóan azonban nem, vagy csak igen nagy késedelemmel és huzavonával teszik meg a szükséges intézkedéseket. Ez különösen olyan esetekben fordul elő, amikor már az óvás bejelentése előtt a törvénysértő intézkedés végrehajtása is megtörtént. Az óvások ilyen, csupán formális elfogadása — esetleg párosulva az óvás érdemleges elbírálásának késleltetésével is — úgy tekintendő, mint az ügyészségről szóló törvényünk rendelkezéseinek sajátos és igen veszélyes kijáratása. Indokolt, hogy ügyési szerveink ezzel a jelenséggel és egyes állami funkcionáriusaink ilyen

¹⁷ L. Utasítás 21. pont.

¹⁸ Lenin Művei 33. köt. Szikra 1953. 362. old.

¹⁹ L. Utasítás 21. pont.

²⁰ L. Dr. Tóth Lajos: A törvénysértések feltárásának módszerei és azok megszüntetésére irányuló ügyési intézkedések. (Az 1955. novemberében tartott általános felügyeleti ankéton elhangzott előadás. — Kézirat.)

²¹ I. m. ford. 99–100. old.

²² I. m. ford. 97. old.

magatartásával szemben egyre következetesebben alkalmazzák a fegyelmi (indokolt esetben büntetőjogi) felelősségrevonás eszközét, s az államnak vagy állampolgároknak ilyen módon okozott kárért az anyagi felelősség érvényesítését is kezdeményezték. Az SZKP XX. Kongresszusának megállapításai nyomán — és saját súlyos tapasztalataink nyomán is — nálunk is nagyfontosságú feladatként vetődik fel a szocialista törvényesség helyreállítása és megszilárdítása. E feladat helyes és következetes megvalósítása érdekében teljes erővel kell harcolnunk egyes állami funkcionáriusainknak a törvényes rendelkezésekhez való formális-bürokratikus magatartása ellen.

Az óvás elbírálásának másik lehetséges eredménye — az előbbinél sokkal kevesebb esetben —, hogy a címzett szerv az óvást elutasítja. Ezzel azonban az óvás jogkövetkezményei nem szűnnek meg. A tvr. 8. § (3) bekezdése szerint ha a címzett szerv az óvást alaptalannak tartja, a kifogásolt intézkedésre vonatkozó iratokat az óvással és észrevételeivel együtt felülvizsgálat céljából a felettes szervhez kell továbbítani.

Problémaként merült fel a felettes szerv megállapítása a helyi tanácsok államigazgatási szerveinek viszonylatában. Egyesek úgy vetik fel a kérdést, hogy a vb. osztályainak — a kettős alárendeltség folytán — két felettes szerve van, egyfelől a helyi vb., másfelől a felettes vb. megfelelő szakigazgatási szerve, illetve a megfelelő szakminisztérium. Probléma lehet tehát annak eldöntése, hogy a helyi vb. valamelyik osztálya az óvás felterjesztése esetén melyiket tekintse felettes szervnek; az óvást a felettes szakigazgatási szervhez terjessze-e fel, vagy elegendő, ha a helyi vb. elé viszi. Ezzel kapcsolatban olyan nézet is felmerült, hogy a címzett osztály a két lehetőség közül szabadon választhat, sőt hogy a helyi tanácsok szakigazgatási szervei felett közvetlen felettes szervnek a saját végrehajtó bizottságát kellene tekinteni. A *kettős alárendeltség* elvének komolyabb megértésével ez a probléma nem merülhet fel, és megállapítható, hogy az utóbbi nézet nyilvánvalóan helytelen. A vb. az egyes osztályainak, mint szakigazgatási szerveknek *általános igazgatási szempontból* felettes szerve, azok munkáját általános szempontból irányítja és ellenőrzi. Az ügyészi óvás a törvényesség kérdését, ha egyedi aktusról van szó, *speciális kérdésként, konkrét aktusokkal kapcsolatban* veti fel, ezekkel a kérdésekkel ilyen viszonylatban, ilyen konkrét módon a vb. nem foglalkozhat, mint ahogyan az alárendelt osztályok ügykörébe tartozó konkrét ügyekkel sem. Az ilyen kérdésekkel a felettes szakigazgatási szervnek kell foglalkoznia, ez következik a kettős alárendeltség elvéből is, de következik az egységes törvényesség követelményeiből is. A felettes szerv szabad megválasztása, illetve az óvás helyi vb. elé terjesztésének lehetősége azt a veszélyt idézné fel, hogy az egységes törvényesség érdekeivel szemben helyi érdekek érvényesülhetnének. Ugyanezen elvek alapján a helyi vb. határozatai elleni óvás nem a helyi tanácshoz, hanem a felettes vb.-hoz (Minisztartanáchoz) kerülhet felterjesztésre.

Meg kell vizsgálnunk, hogy az óvás felterjesztésének van-e valami hatása a kifogásolt aktusra, annak végrehajtására. A tvr. már idézett rendelkezése csupán az óvás határidőn belüli megvizsgálását írja elő és csupán az óvás e határidőn belüli megvizsgálásának elmulasztását szankcionálja a végrehajtás felfüggesztésének kötelezettségével. Ebből következően a megvizsgálási kötelezettség teljesítése után a megtámadott aktus végrehajtvá válik, akkor is, ha e megvizsgálás eredménye az óvás elutasítása, vagyis felettes szervhez való felterjesztése. Ebből az is következik, hogy ha a címzett szerv az óvás megvizsgálásának elmulasztása folytán felfüggeszti az aktus végrehajtását, a megvizsgálás teljesítésével a végrehajtás akadályát — ha késedelmesen is — jogilag elhárultnak tekinthető és ebben az esetben is az óvás felterjesztésére kerül sor. Elvileg annak sincs akadályát, hogy a címzett szerv a kifogásolt intézkedést az óvás felülvizsgálata előtt végrehajtsa, ha egyébként az óvás határidőn belüli megvizsgálását teljesíti és ennek eredményeként az óvást felterjeszti, vagyis elutasítja.

Az előbbiekhöz figyelembe kell venni az óvás elutasításának még egy igen fontos következményét: az ügyészi óvás ténye nagy mértékben megnöveli, súlyosbítja a címzett szerv felelősségét a törvénytörő aktus végrehajtásáért. Ha az aktus utóbb mégis törvénytörőnek bizonyul, annak végrehajtásáért és következményeiért, az így bekövetkezett jogsérelemért, az állam és az állampolgárok anyagiakban vagy egyéb jogos érdekekben való károsodásáért az eljáró személyeket minden kétség nélkül a legsúlyosabb felelősség terheli, ezért mind fegyelmi — esetleg büntetőjogi —, mind anyagi felelősségrevonásuknak nyilvánvaló alapja lesz az a tény, hogy az ügyész óvással figyelmeztette őket intézkedésük törvénytörő voltára. Ezért érthető és helyeselhető állami szerveinknek és funkcionáriusainknak az a magatartása, hogy az ügyészi óvással megtámadott aktus végrehajtását általában felfüggesztik az óvás általuk történt elbírálásáig, sőt sok esetben még a felettes szervük által történt felülvizsgálat befejeztéig is; egészében véve pedig az ügyész véleménynyilvánítását és beavatkozását — az óvás is ideértve — egyre inkább segítségnek érzik.

Az ügyészi óvás esetleges további útját követve rátérhetünk az óvásnak a felettes szerv által való felülvizsgálatával kapcsolatos kérdésekre.

Az óvás célja: az eljáró hatóság nyomatékos figyelmeztetése az általa kiadott aktussal vagy intézkedésével elkövetett törvénytörésre és annak orvoslásának, a törvényesség helyreállításának feltétlen szükségességére. Az óvás tehát minden esetben feltétlenül *döntést, intézkedést kívánó ügyészi aktus*. Ezért érthető, hogy a címzett szerv részére a törvény viszonylag rövid határidőt ír elő. Az óvás ilyen jellege kétségtelenül fennáll a felettes szervhez való felterjesztése esetén is, mert az óvás határidőn belüli és alapos megvizsgálásához, ezzel együtt a törvénytörés megszüntetéséhez fűződő érdekek lényegében fennállanak az óvás másodfokú vizsgálatánál is. Ezért lényeges jog-

hézagot pótolta az 1957. évi IV. tv., amikor e felülvizsgálati határidőt (30 nap) megszüntette.

Az óvást tehát — szükség esetén — két fokon kell elbírálni. Ha a felettes szerv nem ért egyet az óvással, számára már további felterjesztési kötelezettség nincs előírva. A tvr. 8. § (3) bekezdésének utolsó rendelkezése szerint azonban a felettes szerv határozata ellen a legfőbb ügyész az illetékes miniszternél vagy a Minisztertanácsnál óvást emelhet. A törvény e rendelkezéséből az következik, hogy az óvás másodfokon történt elutasítása ellen a legfőbb ügyész óvásának van helye az adott igazgatási ágban legfelsőbb felügyeletet gyakorló országos főhatósághoz, akkor is, ha az óvást másodfokon elbíró szervnek nem is közvetlen felügyeleti hatósága. A legfőbb ügyész ilyen óvása tehát kivétel is az alól az általános szabály alól, hogy az óvást mindig a kifogásolt aktust kibocsátó szervhez kell intézni.

A törvény ilyen értelmű rendelkezése egyrészt elejét kívánja venni annak, hogy az óvás elintézése, illetve a törvénysértés megszüntetése bürokráciába fulladjon, másrészt e rendelkezés végző biztosítékot kíván nyújtani az óvás érdemben helyes, az anyagi igazságnak megfelelő elbírálásához.

Összefoglalva az ügyészi óvás elbírálásáról elmondottakat, megállapíthatjuk, hogy a törvény erre vonatkozó rendelkezései komoly garanciákat tartalmaznak az ügyészi óvás hatékonyságának biztosítására, ugyanakkor a törvény e rendelkezéseiben bizonyos hézagok is mutatkoznak, ezért felvethető bizonyos kiegészítésük kérdése is.

III. Az ügyészi óvás egyes vitás kérdései

Az ügyészi óvással kapcsolatban szükségesnek látszik néhány fontos kérdést külön felvetni. Ezek külön felvetését részben fontosságuk indokolja, részben pedig az, hogy az eddigiek során való tárgyalásuk esetleg bonyolultabb kitéréseket kívánt volna.

Egyik ilyen kérdés a nem jogerős aktusok elleni óvás kérdése, pontosabban az a kérdés, hogy az ügyész az eljárás mely szakában jogosult beavatkozni. Ugyanitt kell foglalkozni az ügyésznek a speciális jurisdikció alá tartozó ügyekbe való beavatkozásával. Ezek az ügyész hatáskörének is fontos kérdései.

Az ügyészi tvr. 8. §-a az óvás benyújtására módot ad minden olyan esetben, amikor valamely szerv a törvények megsértésével adott ki határozatot, utasítást, vagy tett egyéb intézkedést. A törvény tehát nem tesz különbséget abban, hogy a kiadott aktus végrehajtható-e (jogerős) vagy nem; a törvénysértés mindig törvénysértés, akár végrehajtható aktus tartalmazza, akár nem. Igaz, hogy a határozat jogerőre emelkedéséig fennáll az a lehetőség, hogy a törvénysértés a másodfokú szerv eljárása folyamán kiküszöbölődik, vagy fellebbezés vagy a felettes szerv felügyeleti munkája stb. folytán (pl. a tanács törvénysértő szabályrendeletét a felettes szerv nem hagyja jóvá), mindezek a

lehetőségek azonban nem feltétlenül teszik feleslegessé az ügyészi óvást. A tvr. 7. §-a — helyesen — azt írja elő, hogy az ügyészi szervek kötelesek „*kellő időben, ... megfelelő intézkedéseket tenni, ha a Magyar Népköztársaság törvényeit bármilyen módon megsértik*”. Hogy ez a „*kellő idő*” mikor következik be, ezt nem lehet csupán azon az alapon megállapítani, hogy az aktus jogerőre emelkedett-e vagy nem. Ezt mindig esetenként lehet eldönteni és eldöntéséhez az lehet az alapvető szempont, hogy az *adott aktus, az adott időben milyen konkrét veszélyt* jelent a törvényességre, az állam és az állampolgárok jogos érdekeire. Ezért egyes esetekben nyomós okok szólhatnak amellett, hogy az ügyész a nem jogerős aktus ellen is óvással lépjen fel (pl. fellebbezésre való tekintet nélkül végrehajtható határozat esetén). Ezért nem lehet egyetérteni olyan állásponttal, amely az ügyész még nyitvaálló fellebbezési időben, még nem fellebbezett aktus elleni óvását egyéb szempontoktól teszi függővé, pl. attól, hogy az ügyész a törvénysértést bejelentés — panasz — alapján vagy egyéb módon állapította-e meg.²³ Ugyanilyen okoknál fogva a speciális jurisdikció alá tartozó ügyekben sem lehet egyértelműen idő előttinek tekinteni az ügyészi óvást az előírt külön eljárás lefolytatása előtt.

Megjegyzem, hogy véleményem szerint az előbbiek nemcsak az óvárra vonatkoznak, hanem az ügyész egyéb beavatkozásaira is, mivel a tvr. idézett helye a „*megfelelő intézkedések*” megtételét írja elő, ez pedig lehet óvás, javaslat, vagy éppen felelősségrevonásra irányuló intézkedés is — de az is lehetséges, hogy az ügyész csupán a fellebbezés lehetőségére figyelmezteti az érdekelt felet stb.

Az előbbi lehetőségek természetesen nem biztosíthatnak az ügyész számára teljes felelőtlenséget a megfelelő intézkedés kiválasztásában, hanem éppen az ügyész felelősségét húzzák alá. Ez azt is jelenti a gyakorlatban, hogy az ügyészség nem veheti át a fellebbezési fórumok szerepét, de a szükséges — és kivételes — esetekben nem zárkozhatsz el a fellebbezési eljárás előtti, illetve speciális jurisdikció alá tartozó ügyekben az előírt külön eljárás végig folytatása előtti beavatkozás elől.²⁴

Másik kérdés a már *végrehajtott aktusok elleni óvás* kérdése. Az ilyen aktusok elleni ügyészi beavatkozás kérdése nem egyszerű. Fel szokták vetni azt, hogy ilyen esetekben az ügyészi beavatkozás nagymértékben zavarja az állami munkát, és mind az állami funkcionáriusok, mind az állampolgárok körében jogbizonytalanságot idéz elő. Véleményem szerint ez a kérdésnek szűklátókörű, célszerűségi szempontból való felfogása volna. Az aktus törvénysértő lehet annak végrehajtása után

²³ Ez utóbbi szempontot veti fel Dr. Szamel Lajos: i. m. 179. old.

²⁴ Ezekben a kérdésekben ellentétes álláspontot foglal el Sz. G. Bereзовszkaja és Dr. Névai László. — Sz. G. Bereзовszkaja i. m. 67. old., Dr. Névai László: Az ügyészi általános felügyelet elvi alapjai. Jogtudományi Közlöny 1955. évi 12. sz.

is. Ilyen esetekben tehát szintén nyilvánvalóan fennállhatnak — és sok esetben élesen fennállanak — a törvénysértés megszüntetéséhez, a törvényesség helyreállításához fűződő állami és állampolgári érdekek, ezért nyilvánvalóan indokolt lehet az ügyészi beavatkozás is és a törvényből is határozottan ez következik. Itt ismét az ügyészi tvr. 7. § (1) bekezdésének rendelkezésére kell utalni, amelynek „kellő időben” és „megfelelő intézkedés” kifejezései nyilvánvalóan vonatkoznak az adott ügy elintézésének arra a stádiumára is, amikor a törvénysértő aktus már végrehajtást nyert, vagyis a törvénysértés nyomán a sérelem már bekövetkezett. Ebben a kérdésben azzal a következetes állásponttal lehet egyetérteni, amely szerint a szocialista állam lényegéből következik, hogy a szervei által előidézett jogsérelmeket személyi, időbeli és tárgyi korlátozás nélkül korrigálja.²⁵ Véleményem szerint a szocialista államigazgatásban a jogbiztonságnak, a jogviszonyok stabilitásának érdekeit elsősorban a hozott aktusok törvényessége biztosítja, a törvénysértő aktusokkal létrehozott jogviszonyok stabilitása nyilvánvalóan nem kívánatos, és a jogbiztonság érdekei éppen a törvénysértő aktusok következetes kijávitását követelik meg.

Természetesen a jogbiztonság, a jogviszonyok stabilitásának kérdéseit másként kell felfogni nálunk, a szocializmusba való átmenet körülményei között, mint a Szovjetunióban, ahol már kialakult és megszilárdult szocialista társadalmi viszonyok vannak. Nálunk a szocializmusba való átmenet viszonyai között a jogviszonyok — és az azokat alakító jogszabályok is — magukon viselik az átmenetiség jegyeit. A jogbiztonság, a jogviszonyok stabilitásának követelménye nyilvánvalóan nem a fennálló jogviszonyok akármelyik részének, akármely elemeinek szilárdítását, konzerválását jelenti, de maga a jogbiztonság, a jogviszonyok stabilitásának követelménye, amelyhez minden államnak, minden uralkodó osztálynak alapvető érdekei fűződnek, a népi demokratikus állam számára sem lehet elavult, vagy egyébként időszerűtlen kategória. (Ez egyébként a népi demokratikus állam jogának, jogrendszerének fejlődésével kapcsolatos kérdések közé tartozik, és külön jogelméleti kifejtést is érdemelne.)

Az előbbiek határozott megállapítása mellett meg kell jegyezni, hogy a már végrehajtott aktusok elleni ügyészi beavatkozás mégsem lehet korlátlan, nem lenne helyes mindenre való tekintet nélkül, bármilyen hosszú idő elteltével beavatkozni, és régen végrehajtott törvénysértő aktussal okozott jogsérelmek orvoslásának követelésével fellépni. Az ügyész ilyen időbelileg abszolút korlátozás nélküli beavatkozása újabb és esetleg az előbbinél még nagyobb jogsérelmeket is idézhetne elő, és éppen károsan hatna a jogbiztonság és a törvényesség megszilárdítására is. Egyébként az államigazgatási eljárás általános szabályairól szóló

törvénynek az a rendelkezése, amely szerint az államigazgatási szerv az ügy érdemében hozott határozat elleni panaszt nem köteles érdemben elbírálni, ha az ügyfél a fellebbezés lehetőségét annakidején nem merítette ki, vagy a végrehajtható határozat kézhezvétele óta egy év eltelt,²⁶ esetleg hatással lehet az ügyészi beavatkozás gyakorlatának alakulására is.

A már végrehajtott törvénysértő aktusok elleni ügyészi beavatkozás — amikor erre sor kerül — további, a gyakorlat számára is közvetlen jelentőségű kérdéseket vet fel. Felvethető maga a beavatkozás formája is, hogy az ügyész ilyen esetekben óvást alkalmazzon-e vagy valamilyen más intézkedést tegyen. Véleményem szerint az ilyen esetek éppen igen alkalmasak lehetnek arra, hogy az ügyész ne csak az óvást, hanem az ügyészi aktusok egy másik fajtáját is, a javaslatot is alkalmazza. Ez sok esetben azért is indokolt lehet, mert a törvényesség helyreállítása az eredeti formában egyáltalán nem lehetséges, hanem valami más, alkalmasabb lehetőség van az állam vagy az állampolgárok érdeksérelmeinek orvoslására. (Pl. a kártalanítás valamilyen formája stb.) A tvr. 7. § (2) bekezdésében felvett „megfelelő intézkedések” fogalmával ez is teljes mértékben egyezik.

Az ügyészi óvásnak az államigazgatási eljárás egyes szakaszaival való viszonya felveti az ügyészi óvás és az államigazgatási aktusok jogereje közötti viszony kérdését. Jogász körökben mind elméleti, mind gyakorlati téren az ügyészi általános felügyelet bevezetése után hamarosan felvetették, hogy az ügyészi óvás az államigazgatási jogerő intézményét „áttöri”, illetve megszünteti. Ennek felvetésében általában bizonyos rosszállás is volt azok részéről, akik az államigazgatási aktusok, általában az állami munka stabilitásának, a jogbiztonságnak érdekeit az óvás intézményének bevezetése folytán veszélyeztetve látták. Ez a nézet hibás volt, ennek képviselői az államigazgatási aktusok stabilitásának érdekeit, a jogbiztonság érdekeit felületesen, formális szempontból és nem a szocialista törvényesség elvi alapjaiból kiindulva fogták fel. A szocialista törvényesség alapelveiből és annak konzekvenciáiból kiindulva s következetesen ezek vonalán haladva azonban azt állapíthatjuk meg — ezt a gyakorlat is egyre inkább igazolja —, hogy az ügyészi óvás az államigazgatási aktusok, általában az állami munka stabilitását, éppen alapjában véve, és pedig a szocialista törvényesség oldaláról támogatja.

IV. Ügyészi óvás pénzbüntetések (pénzbírságok) államigazgatási úton való kiszabásával kapcsolatos ügyekben

Az 1953. évi 13. tvr. az általános felügyelet-ről szóló II. fejezetében két helyen beszél ügyészi óvásról, az első helyen a 8. §-ban, a második helyen a 11. § (2) és (3) bekezdésében. Az utóbbi törvényhelyen külön az államigazgatási úton kisza-

²⁵ L. Dr. Toldi Ferenc: Az államigazgatási szervek aktusainak jogereje. Jogtudományi Közlöny 1956. évi 1. sz.

²⁶ 1957. évi IV. tv. 64. § (3) bek.

bott pénzbüntetések (pénzbírságok) elleni óvásról van szó.

A törvény ilyen szerkezete is helyesen fejezi ki azt, hogy itt az államigazgatásnak egyik fontos, egyben *speciális és elhatároltabb területe* feletti ügyészi felügyeletről van szó, olyan terület feletti felügyeletről, ahol az államigazgatás tevékenységének nem szervező jellege domborodik ki elsősorban, hanem itt már közvetlenebbül előtérbe kerül hatalmi, kényszerítő, fegyelmező jellege is. Az államigazgatás e tevékenységének már bizonyos büntetőbíráskodási jellege van. (Természetesen ez nem áll szemben az állam szervező tevékenységével.)

Az előbbi okoknál fogva e területen az ügyészi felügyeletnek is vannak bizonyos sajátos vonásai. Így különösen rá kell mutatni az ilyen ügyekben benyújtott ügyészi óvás közvetlen halasztó hatályára. Ez bizonyos operatív beavatkozási lehetőséget is jelent az illetékes államigazgatási szervek munkájába a pénzbüntetések kiszabásával kapcsolatos ügyek intézése terén. (Ilyen operatív beavatkozási lehetőséget a 11. § más rendelkezései is tartalmaznak.)

Az ilyen ügyekben benyújtott ügyészi óvásnak — eltérően az egyéb államigazgatási aktusokkal szemben bejelentett óvástól — jogorvoslati jellege is van, és pedig — az elbírálására, jogkövetkezményeire vonatkozó külön előírásoknál fogva — különleges jogorvoslati jellege. Emellett az ilyen ügyészi óvásnak teljes egészében megvan a már ismertetett speciális ügyészi aktus jellege is.

Az itt elmondottakhoz végül szükségesnek látszik megjegyezni, hogy — bár az ügyészi általános felügyelet e területének súlypontjában a szabálysértési ügyekben eljáró hatóságok tevékenysége feletti felügyelet áll — a tvr. 11. §-ában meghatározott ügyészi felügyeleti jogkör kiterjed mindazoknak a szerveknek tevékenységére, amelyek államigazgatási úton pénzbüntetéseket szabhatnak ki. (Pl. tűzrendészeti, pénzügyőri hatóságok, állami kereskedelmi felügyelet szervei stb.)

V. Az óvás szerepe a törvényességnek az államigazgatás területén való megszilárdításában

Az ügyészi általános felügyelet célja az államigazgatás területén — mint más területeken is: a törvénysértések feltárása és megszüntetése, a megsértett törvényesség helyreállítása, emellett a törvénysértések megelőzése, a törvényesség szélesebb körű, általánosabb megszilárdítása és állandó erősítése.²⁷ Lényegében ezek a célok határozzák meg az általános felügyelet keretében alkalmazott ügyészi aktusoknak, így az óvásnak is az államigazgatás területén betöltött szerepét.

Mint az általános felügyelet egészénél és az ennek keretében alkalmazható ügyészi aktusok mindegyikénél, az óvásnál is megállapíthatók az általános felügyelet kettős céljára mutató elemek.

²⁷ L. Hivatkozott ügyészégi szakoktatási kézikönyv 9. old.

Az óvás nyilvánvalóan csak a már bekövetkezett törvénysértések esetén alkalmazható, így elsősorban és főleg a törvényesség *egy-egy meghatározott ponton* való helyreállítására irányul, az óvás szerepét tehát elsősorban és főleg ez határozza meg.²⁸ Ezzel azonban az óvás szerepe és jelentősége nem merül ki. Az egy-egy konkrét ügyben bejelentett óvás nemcsak az adott esetben kifogásolt törvénysértés orvoslását eredményezheti, hanem azt is, hogy az illetékes szervek a jövőben hasonló kérdésben már nehezebben hoznak törvénysértő határozatot. Ez a megelőző hatás lényegesen közvetlenebbül jelentkezik egy-egy elvi jelentőségű, nagyobb fontosságú ügyben vagy a törvénysértés valamilyen gyakrabban előforduló típusa esetén bejelentett óvásnál. A legközvetlenebb módon hat az óvás a megelőzés irányában abban az esetben, ha egy-egy törvénysértő *normatív aktus* ellen irányul, amely normatív aktus alapján, annak alkalmazásával, az illetékes igazgatási szervek bizonyos ügykörben esetleg sorozatosan hoznának törvénysértő egyedi aktusokat.

Az óvás e megelőző szerepénél fogva komoly mértékben hozzájárulhat ahhoz, hogy állami funkcionáriusaink a feltárt törvénysértések kijavítása során is egyre inkább megismerjék és megértsek törvényeinket. Az óvás tehát — az ügyészi általános felügyelet során alkalmazott egyéb intézkedésekkel együtt — igen fontos szerepet tölt be az államigazgatás és az *egész állami munka általános kulturáltságának emelésében* is. Ez egyben még inkább aláhúzza az óvás helyes megszerkesztésének és alapos indokolásának fontosságát. Az ügyész a helyesen szerkesztett óvásával vagy egyéb intézkedéseivel nemcsak a *törvényesség órének*, hanem a *törvényesség propagandistájának* szerepét is betölti.

Végül fel lehet még vetni az óvás megelőző hatásának erősítését. Az óvások megelőző hatását lényegesen növelheti az, ha az ügyész óvásait nemcsak egyszerűen bejelenti, a szokásos hivatali úton eljuttatja az illetékes igazgatási szervekhez, hanem egy-egy nagyobb fontosságú, elvi jelentőségű óvásának megvitatásában ő maga is részt vesz, személyes fellépésével érvel és alaposan, elemző módon fejti ki álláspontját. Ezen túlmenően igen jó módszer lehetne az is, ha egy-egy elvi jelentőségű és alaposan megszerkesztett óvás esetenként alkalmas formában — pl. az érdekelt minisztérium hivatalos lapjában vagy egyéb megfelelő módon — az államigazgatás dolgozóinak nyilvánossága elé kerülne.²⁹ Ilyen módszerek igen jelentősen hozzájárulhatnának a szocialista törvényességnek államigazgatásunk területén való megszilárdításához.

Bak József

²⁸ Mint ismeretes, a másik speciális ügyészi aktusnál, a javaslatnál, a megelőzés szerepe dominál, sőt egyesek szerint kizárólagosan megelőző szerepe van. L. 1953. évi 13. sz. tvr. 10. § és 9/1953. Legf. Ü. sz. Utasítás 24. pont. V. 6. Idézett ügyészégi szakoktatási kiadvány 52—53. old. stb.

²⁹ L. Sz. G. Berezovszkaja i. m. ford. 101. old.

Törvény a Szovjetunió ipari és építőipari igazgatásának további tökéletesítéséről

A Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetje 1957. május 10-én össznépi megvitatás után törvényt fogadott el az ipari és az építőipari igazgatás szervezetének további tökéletesítéséről.¹

Az elfogadott törvény a XX. kongresszus határozatainak következetes megvalósítását jelenti, tovább szélesíti a szövetséges köztársaságok jogait a népgazdaság igazgatásában, közelebb viszi a vezetést a termeléshez, elősegíti a dolgozók, a helyi szervek bevonását a népgazdaság vezetésébe s ezzel növeli szerepüket a szovjet állam gazdasági-szervező tevékenységében. A szocialista társadalmi rend feltételei között a politika és a gazdaság problémái egységesek, mert a gazdasági fejlődés teremti meg a szocialista építés politikai feladatainak megvalósításához szükséges feltételeket, a párt helyes marxista-leninista politikája ugyanakkor a sikeres gazdasági fejlődés alapja.

A népgazdaság igazgatásának tökéletesítése kétségtelenül szervesen összefügg azzal a sokoldalú nagy fejlődéssel, amely az utóbbi esztendőben a Szovjetunióban végbemegy.

A népgazdaság igazgatásában végrehajtott gyökeres változás jelentőségét meghatározza az a rendkívül fontos szerep, amelyet a szocialista ipar a társadalom fejlődésében, a szocialista gazdaság építésében és erősítésében betölt. Az egész népgazdaság fejlődésében a szocialista ipar játsza a vezető szerepet. Mint a Szovjetunió fejlődése tanúsítja, leggyakrabban az ipar volt az a harci terület, amelyen a szocialista fejlődés legnehezebb kérdései elődtek, ahol kialakították és a gyakorlatban kipróbálták a szocialista gazdaság igazgatásának új, korszerű formáit és módszereit. Eppen ezért nem véletlen, hogy általában ezen a területen csaptak össze élesen a különböző vélemények, a régi és az új harcra, de ugyanakkor ezen a területen elért haladás döntő jelentőségű is volt a szocialista építés további sikereire.

Az igazgatás szervezetével szemben a szocialista társadalom magas követelményeket támaszt. A legjobb terv, a vezető szervek leghelyesebb célkitűzései csak vontatottan vagy egyáltalán nem valósulhatnak meg, ha az igazgatás szervezete nem felel meg a követelményeknek.

V. I. Lenin az igazgatás helyes szervezetének kialakítására mindig nagy gondot fordított, a szocialista építéssel kapcsolatos feladatok végrehajtását összekapcsolta azokkal a szervezeti formákkal és módszerekkel, amelyek felhasználá-

sával a kitűzött feladatokat a legeredményesebben lehet megvalósítani. Az SZKP és a szovjet kormány állandóan tökéletesítette, fejlesztette a szocialista gazdaság igazgatásának szervezetét.² Fontos, kiemelkedő szakaszt jelent ebben a fejlődésben is az SZKP KB. 1957. februári plénuma, amely elhatározta az ipar és az építőipar igazgatásának gyökeres megváltoztatását, hogy a szovjet gazdaság igazgatásának szervezete az új feladatok megvalósítását a korszerű követelmények színvonalán maximálisan elősegíthesse.

*

A marxizmus-leninizmus tanítása szerint a termelés igazgatása minden osztálytársadalomban megfelel az uralkodó osztály érdekeinek. Mindenekelőtt az emberek közötti viszonyokkal kapcsolatos a társadalmi termelés folyamatában és a termelési viszonyok kifejezésére szolgál. Az igazgatás jellege, szerepe, tartalma, módszerei és formái az adott társadalmi formáció típusától és ezen belül a különböző szakaszokbeli fejlődés sajátosságaitól függenek. A szocialista ipar igazgatásának jellegét a szocialista termelési viszonyok tartalma határozza meg, éppen ezért a szocialista gazdaság irányítására minőségileg új, elvileg más igazgatási szervezetre van szükség.

A szocialista gazdaság igazgatási szervezete megítélésének alapvető kritériuma, hogy megfeleljen a gazdaság szocialista rendszerének, azoknak a feladatoknak, amelyeknek megvalósítása a munkásosztály döntő érdekei szempontjából fontosak. Az „Inkább kevesebbet, de jobban” című munkájában Lenin azt írja, hogy a szocialista igazgatás szervezetének nem azoknak a követelményeknek kell megfelelnie, amelyeket a kapitalista igazgatási apparátus állít maga elé, hanem minőségileg magasabbrendű követelményeknek. Az ipar tervszerű vezetésére és fejlesztésére, az egész ország méreteiben való igazgatás megszervezésére csak a szocialista állam képes, ahol az igazgatás objektív feltételeit a termelési eszközök szocialista tulajdonán alapuló szocialista gazdaság törvényei alkotják. A szocialista ipar igazgatásának szervezeti formái nagy hatást gyakorolnak a termelési viszonyok fejlődésére, fontos mozgatói a termelőerők növekedésének. A Szovjetunió és a népi demokratikus országok feltételei

¹Ld. Vedomosztyi Verhovnogo Szoveta SZSZSZR N. 11/873/23. V. 1957. Magyarul megjelent: N. Sz. Hruscsov: Az iparvezetés szervezetének további tökéletesítéséről c. kiadványban. Kossuth Kiadó, 1957. Meg kell jegyezni, hogy az elfogadott törvény alapján több fontos probléma később kerül rendezésre. Maga a törvény 21. cikkelye az SZU. MT-t megbizta, hogy dolgoztassa ki az átszervezéssel kapcsolatos rendeleteket az egyes szervek jogállásának, feladatainak, kötelezettségeinek szabályozása érdekében.

²A szovjet népgazdaság igazgatása fejlődésének, az igazgatás szervezeti formái és vezetési módszerei alakulásának tanulmányozását lehetővé teszik azok a dokumentum-kiadványok, amelyek az SZKP KB-nak és a szovjet kormánynak a népgazdaság vezetésével, igazgatásával kapcsolatos határozatait tartalmazzák: a) Szovjeti narodnogo hozjaisztva i planovie organi v centre i na mesztah (1917—1932); Szbornyik dokumentov. Goszpoltizdat, 1957. b) Direktivi KPSZSZ i Szovetszkogo Pravityelsztva po hozjaisztvennim voprosam (1917—1957. godi) c. 1957. év folyamán megjelenő három kötetes munka.

között a gazdasági-szervező tevékenység foglalta el az egyik legfontosabb helyet az államszervezet munkájában, amely a rendelkezésre álló erők és eszközök céltudatos, tervszerű, leggazdaságosabb és racionálisabb felhasználását egybekapcsolja a dolgozó tömegek széles, aktív részvételével a gazdaság vezetésében.

A szocializmus építése a Szovjetunióban nem kitaposott utakon folyt, a fejlődés különböző szakaszaiban kellett kialakítani a népgazdaság igazgatásának új szervezeti formáit és módszereit. A történelemben először épült szocialista állam, nem volt és nem is lehetett a szocialista gazdaság igazgatásának kialakult szervezeti formája, igazgatási módszere. *A hatalomra jutott munkásosztálynak a gazdaság igazgatásának szervezeti formáit, vezetési módszereit újonnan kellett kialakítania.* V. I. Lenin gyakran rámutatott, hogy tízmilliók életének gazdasági alapjait új formában szervezni a szocialista állam legfontosabb, de egyben legnehezebb feladatát is jelenti, hogy „... új és eddig ismeretlen formák kiépítésénél bizonyos időre van szükség, hogy felvázoljuk a szervezés általános tervét, amely ezután a munka folyamán kibontakozik”.³

A marxista-leninista elmélet alaptételeiből következik, hogy nincsen a szocialista fejlődés minden szakaszára alkalmas szervezeti forma, a a formát és munkamódszereket az adott konkrét történelmi helyzet sajátosságai és az ebből közvetlenül adódó feladatok határozzák meg. Ahogy az OK(b)P X. kongresszusa határozatai leszögeznek, bármilyen szervezeti forma és az annak megfelelő munkamódszerek a fejlődés objektív feltételeinek megváltozásával a fejlődés formáiból e fejlődés béklyóivá válhatnak.⁴ Az adott időszak feladatainak megvalósításával egyes régi szervezeti formákat új, a megváltozott feltételeknek és új feladatoknak megfelelő szervezeti formák váltanak fel.

Különösen élesen kerül napirendre az új, a jobban megfelelő szervezeti formák, vezetési módszerek kialakításának és alkalmazásának szükségessége, ha a hatalmas ütemű szocialista fejlődés kinőtte a régi kereteket, ilyenkor megszokásból, kényelemből nem lehet az új szervezeti megoldások elől visszahúzódní. „Ha sikeresen akarunk előrehaladni — modotta N. SZ. Hruscsov elvtárs az ipar átszervezéséről szóló előadói beszédében, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa 1957. májusi ülésén —, nem szabad ragaszkodni a munka és az irányítás elavult formáihoz és módszereihez, hanem állandóan támogatnunk és fejleszteniünk kell az életben megvalósítást parancsolóan felmerülő újat. Az ipar és az építőipar igazgatásának további szervezeti tökéletesítése az a láncszem, amelyet most meg kell ragadnunk, hogy népgazdaságunk fejlesztésének újabb hatalmas emelőit hozzuk mozgásba. Ez a kérdés, küldött elvtársak, már régen időszerűvé vált és sürgős megoldást követel.”⁵

³ Lenin művei. 28. köt. 394. old.

⁴ Az SZKP kongresszusainak, a KB plenumainak határozatai. I. rész. 601 old. Szikra, 1954.

⁵ Id. mű 64. old.

A szocialista gazdaság állandó fejlődése a gazdaság igazgatásának, szervezeti formáinak és módszereinek állandó tökéletesítését követeli meg. Ennek megfelelően az SZKP a forradalom első napjaitól kezdve foglalkozott a gazdaság igazgatása szervezetének fejlesztésével, a népgazdaság igazgatása formáinak tökéletesítésével.

A Szovjetunióban a szocialista gazdaság fejlődésével, a termelés új ágazatainak kialakulásával, a specializálódás és a munkamegosztás növekedésével a szocialista építésnek meghatározott szakaszán objektív szükségességgel jelentkezett a megfelelő ágazati igazgatási szervezet kialakítása, a megfelelő népbiztosságok, később minisztériumok és más hivatalok felállítása. Ez az iparigazgatás szervezeti formái fejlődésének természetes, törvényszerű folyamata. A szocialista gazdaság építése folyamán gyakori intézkedések voltak szükségesek ahhoz, hogy a termelés új feltételei és az igazgatási formák és módszerek között keletkező ellentmondásokat eltávolítsák. Hogy e feladatot megoldják, ki kellett alakítani és tudományosan megalapozni a gazdaság igazgatásának formáit és módszereit, ki kellett próbálni azok alkalmasságát a feladatok megoldására.

Az elmúlt négy évtized alatt a Szovjetunióban hatalmas fejlődés ment végbe a társadalom és a gazdaság szervezetében egyaránt, több mint harmincszorosa nőtt az ipari termelés a forradalom előttihez viszonyítva. A szocialista építés minden szakaszán új és bonyolult gazdasági-szervezési feladatokat kellett megoldani. Ez ahhoz vezetett, hogy a fejlődő társadalmi-gazdasági feltételek között a gazdasági igazgatás régi formái lényeges tökéletesítésre szorultak. „Érthető — mutatott rá N. SZ. Hruscsov a törvényjavaslatról tartott beszédében —, hogy az irányítás formái és módszerei nem lehetnek változatlanok, állandóak. Az ország termelőerőinek növekedésével, a tudomány és a technika fejlődésével, a káderek fejlődésével arányban fejlődtek és tökéletesedtek a gazdasági építés irányításának szervezeti formái is.”⁶

Az SZKP és a szovjet kormány, támaszkodva a dolgozók tapasztalataira, a termelőerők fejlesztése új feladatainak alárendelve, a tömegek egyre szélesebb tevékeny részvételének biztosítása érdekében állandóan fejlesztették a gazdasági igazgatás szervezeti formáit és a vezetés módszereit. A népgazdaság igazgatása szervezetének gyökeres megváltoztatása új fontos lépés a demokratikus centralizmus lenini elvének továbbfejlesztésében is.

*

A demokratikus centralizmus a szocialista társadalom államszervezete felépítésének és működésének legfontosabb szervezeti alapelve. Ennek alapján épül fel és végzi munkáját a szovjet állam egész hatalmi és igazgatási szervezete.

A demokratikus centralizmus lenini elve — amelyet az SZKP gazdag tapasztalatait fel-

⁶ Id. mű 13. old.

használva állandóan továbbfejlesztett — *határozza meg a szovjet gazdaság igazgatását megvalósító szervek felépítésének formáját, rendszerét, valamint tevékenységük módszereit is.* Már Engels rámutatott az „Anti-Dühring”-ben arra, hogy „... csakis az a társadalom, mely termelőerőit egyetlen nagy terv alapján összehangatosan kapcsolja együvé, engedheti meg az iparnak, hogy abban az elosztásban telepedjék meg az egész ország területén, amely saját fejlődése és a termelés többi elemeinek fenntartása, illetőleg fejlődése számára a legmegfelelőbb”.⁷

A demokratikus centralizmus a szocialista gazdaság vezetésében a centralizmus és a szocialista demokrácia szerves egységét jelenti, az összállami érdekek és az ország egyes területi érdekeinek harmonikus összehangolását, vagyis a feltétlenül szükséges központi vezetést a széles tömegek és helyi szervek kezdeményezésével és tevékenységével összehangban kell megvalósítani.

V. I. Lenin írja, hogy „... a valóban demokratikus értelemben vett centralizmus feltételezi a teljes és akadálytalan fejlődésnek a történelem által első ízben megteremtett lehetőségét nemcsak a helyi sajátosságok, hanem a helyi kezdeményezés, a helyi újtószellem számára is és feltételezi a közös cél felé való haladás útjainak, módjainak és eszközeinek sokféleségét”.⁸

A demokratikus centralizmus a szocialista gazdaság felépítésében és vezetésében a szocialista társadalmi rendszer természetéből fakad, amelynek gazdasági alapja a termelési eszközök társadalmi tulajdona, amelyben a népgazdaságot a szocialista állam igazgatja, ugyanakkor a dolgozók hatalma jelenti a szocialista állam politikai alapját. A termelés a szocializmus feltételei között teljes egészében alá van rendelve a dolgozók érdekeinek, a dolgozók növekvő anyagi és kulturális szükségletei kielégítésének, ami csak a szocialista gazdaság állandó fejlesztése mellett biztosítható. Ez viszont feltételezi a tervszerű és központosított vezetést. *A népgazdaság központi összefogása és vezetése ebben az értelemben elkerülhetetlen és történelmileg haladó, fejlett formája a gazdasági építésének.* A népgazdaság centralizált vezetését megköveteli a korszerű nagyipari termelés társadalmi jellege, amely termelés a gazdaság országos méretben szorosan egymáshoz kapcsolódó fejlett ágazati szervezetét jelenti. A gazdaság központi vezetése nélkül, egységes állami terv nélkül nem lehet a szocializmust felépíteni. A szocializmus — mutatott rá V. I. Lenin — „... ez egy központosított gazdaság felépítése, központból irányított gazdaság felépítése...”⁹ Ez a szocialista állam gazdasági-szervező funkciójának leglényegesebb oldala.

A centralizmus a szocialista gazdaság igazgatásában egységes terv szerinti központi állami vezetést jelent, amely meghatározza az alapvető feladatokat a gazdasági építés különböző területein. A centralizmus eltúlzása erősíti és táplálja

a bürokratizmust, míg a központi vezetés hiánya vagy hatástalansága szervezetlenséget, anarchiát idéz elő a legkülönbözőbb szervezetek és intézmények tevékenységében.

A népgazdaság tervszerű, központosított vezetése szervesen összefügg a szocialista demokráziával megvalósításával az igazgatás szervezeti felépítésében, formájában és módszereiben. A szocializmus feltételei között lehetőség nyílik a választott képviselői szerveken keresztül — amelyek egyben az államhatalom szervei is — az állam és a dolgozó tömegek szoros egysége megvalósítására: a dolgozók különböző formákban részt vesznek az állam kormányzásában, a népgazdaság igazgatásában.¹⁰ A szocialista állam *maximálisan elősegíti* a dolgozók döntő részvételét az állam vezetésében. A szocialista állam lényegéből fakadó jellemző vonás ez, amely elősegíti magának az államnak továbbfejlődését, az államszervezet működésének állandó javítását. A szocialista állam ereje a tömegekkel való szoros kapcsolatban van, ezért a vezetésnek nemcsak kötelessége, hogy jogszabályok alkotása útján biztosítsa az állampolgárok számára az állam igazgatásában való jogot, hanem *meg kell keresnie, ki kell alakítania és fejlesztenie kell azokat a szervezeti formákat, módszereket, amelyek szervezetiileg is elősegítik a dolgozók tevékeny részvételének megvalósítását.*¹¹

A dolgozóknak a szocialista állam vezetésében, a gazdasági igazgatásban való részvétele nem jelenti feltétlenül valamilyen adminisztratív munkakör betöltését. Ez a részvétel a fentiek mellett a különböző értekezleteken, gyűléseken, konferenciákon stb. keresztül is megvalósul, amennyiben ezeken keresztül ténylegesen hatékonyan befolyásolják egyes lényeges kérdések eldöntését. Éppen ezért fontos, hogy a különböző formák és módszerek e feladatnak megfeleljenek, illetve a szervezeti formák olyan tökéletesítésére van szükség, amely hatékonyabban elősegíti szocialista építés eredményességét, a dolgozók tevékeny részvételét. *Nem lehet arra gondolni, hogy a dolgozók alkotó kezdeményezése és öntevékenysége magától alakul. Azt is szervezni, vezetni kell, elősegítésére megfelelő szervezeti formákat, módszereket kell szüntelenül keresni, illetve a meglévőket állandóan fejleszteni, tökéletesíteni kell.*

A demokratikus centralizmus megvalósítása kizárja az igazgatás módszereiben a sablonok alkalmazását, megköveteli a feladatok konkrét elemzését, a helyi feltételek és azok változásainak alapos figyelembevételét. Egyes intézkedések, amelyek helyesek az egyik járásban, lehet, hogy teljesen alkalmatlanok a másokban. A különböző adottságokban jelentkező helyi különbségek figyelmen kívül hagyása a bürokratikus centralizmus táplálását, erősítését jelenti, gátolja a kitűzött feladatok megoldását, akadályozza a központi

¹⁰ Ld. M. Szokov : A szocializmus építése és a tömegek részvétele a társadalmi termelés igazgatásában. Kommunizist, 1957. 8. sz.

¹¹ Ld. Jampolszkaja, C. A. : A szovjet állampolgár alanyi jogáról és az alanyi jog biztosítékainak jellegéről. J. K. 1957. 1—3. sz.

⁷ Engels : Anti-Dühring. Szikra, 1950. 306. old.

⁸ Lenin művei. 27. köt. 202. old.

⁹ Lenin művei. 28. köt. 418. old.

és helyi érdekek együttes megvalósítását. Lenin élesen támadta a sablonizálást, a helyi különbségek figyelmen kívül hagyását. „A demokratikus és szocialista centralizmussal sem az egykaptafára-húzás, sem a felülről bevezetett egyformaság nem fér össze. Az egységet az alapvető, a fontos, a lényeges kérdésekben nem csak nem zavarja, hanem biztosítja a változatosság a részletekben, a helyi sajátosságokban, az ügyek kezelésének módszereiben, az ellenőrzés megvalósításának módjaiban...”¹²

A centralizmus és a demokratizmus szoros és elválaszthatatlan szerves egysége jelenti a szocialista termelés igazgatásának alapját. A centralizmus és a demokratizmus helyes összehangolása a különböző körülmények és feltételek között a legkülönösebb feladatok megvalósításánál az a legfontosabb követelmény, amely állandóan az igazgatási szervek előtt áll. A tudomány eredményeinek, a helyi tapasztalatoknak rendszeres, állandó tanulmányozása és elemzése elősegíti a hibák időbeli kijavítását, elősegíti a népgazdaság vezetésének javítását. A demokratikus centralizmus elve alapján különbözik mind a bürokratikus centralizmustól, mind a központi vezetés szükségességét tagadó anarchizmustól.¹³

A demokratikus centralizmus lenini elve éles harcban kovácsolódott ki a szovjet hatalom első éveiben jelentkező anarcho-szindikalista „elmélettel” szemben, amelynek képviselői többek között arra törekedtek, hogy az államosított üzemeket, mint az adott üzem dolgozói vagy az egyes szakszervezetek tulajdonaként kezeljék, tagadták a központi tervezés és a gazdaság állami vezetésének szükségességét. Hasonló nézetekkel lépett fel az 1920/22-es években az ún. „munkásellenzék”, mely a népgazdaság igazgatását, a központi állami gazdasági vezetést a termelők szerveire akarta ruházni. Ez lényegében a szovjet állam gazdasági-szervező funkciójáról való lemondást jelentette volna. Az OK(b)P X. kongresszusa elítélte az ellenzék javaslatait, mint pártellenes nézeteket. A szocialista gazdaság fejlesztésének egységes állami tervezése tette lehetővé az erőfeszítések összefogását a népgazdaság legfontosabb feladatainak sikeres megoldására.

A népgazdaság különböző területein elért nagy fejlődés az egyes szövetséges és autonóm köztársaságokban, a rendelkezésre álló gazdag anyagi erőforrások, a tudomány és kultúra területén tett hatalmas előrehaladás, valamint a népgazdaság vezetésében és igazgatásában gazdag tapasztalatokkal és jó felkészültséggel rendelkező káderek jelentősen megnövekedett száma megteremtették mindazokat a feltételeket, amelyek a termelőerők további gyors fejlesztéséhez szükségesek. Mindez megteremtette a demokratikus centralizmus elve még következetesebb alkalmazásának feltételeit is a népgazdaság igazgatásában.

¹² Lenin művei. 26. köt. 428. old.

¹³ Ld. Demokratikus centralizmus — a szocialista gazdaság igazgatásának alapja. Kommunizist, 1957. 4. sz., valamint: A demokratikus centralizmus továbbfejlesztése a népgazdaság igazgatásában és a szovjet jogtudomány feladatai. Szovjet állam és jog, 1957. 5. sz.

A Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetje által 1957. májusában elfogadott törvény az ipar és az építőipar igazgatásának további tökéletesítéséről megállapítja, hogy az elfogadott intézkedések végrehajtása "... új szakaszt jelent a demokratikus centralizmus lenini elvének a gazdasági építés igazgatásában való érvényesítése és az országos méretekben folyó tervezés további erősítése terén, lehetővé teszi a gazdaság központi állami irányításának helyes összekapcsolását a köztársasági és helyi szervek kezdeményezésének fejlesztésével, valamint a dolgozók széles tömegeinek a termelés irányításában való még tevékenyebb részvételével”.

*

Az SZKP és a szovjet kormány határozatai rámutatnak arra, hogy az ipar igazgatásának megjavítása nem egy kampánnyal történik, hanem huzamos, szisztematikus, többoldalú előkészítő munka eredménye. Az 1957. májusában az iparigazgatás gyökeres átszervezéséről szóló törvény megalkotásának feltételeit is a megelőző években hozott jelentős intézkedések érlelték meg. Így 1954-ben a gazdaság igazgatásának területén megszüntettek több párhuzamosan működő szervet, csökkentették az igazgatási apparátust, intézkedéseket hoztak az operatív vezetés, a tervezés stb. megjavítására. Ezeknek az intézkedéseknek eredményeként megszüntettek a Szovjetunió központi minisztériumaiban és hivatalaiban mintegy 5 és félezer különböző szektort, osztályt, igazgatóságot, főigazgatóságot; felszámoltak mintegy 5600 trösztöt, irodát, anyagellátási és egyéb szervet. 1954-ben az igazgatási apparátus egyszerűsítésére hozott intézkedések hozzávetőleg évi 1 milliárd rubelt megtakarítást tettek lehetővé¹⁴. 1955-ben tovább csökkentették és egyszerűsítették az igazgatási apparátust. Az igazgatási, begyűjtési és más személyzet létszáma a legutóbbi három év alatt több mint 900 000 fővel csökkent, és a létszámcsökkenés során elbocsátottak jelentős része a termelésben helyezkedett el.

Különösen élesen vetette fel az iparigazgatás tökéletesítésének fontosságát az SZKP KB. 1955. júliusi plénuma. Az utóbbi években elért eredmények elismerése mellett a plénum rámutatott az iparigazgatás nehézségére, az igazgatási szervezet soklépcsős rendszerére, a még mindig nagyszámú párhuzamos munkát végző szervek, felesleges státusok szükségtelenségére. Az SZKP KB. határozatában kötelezte az ipar igazgatásának vezetőit, a párt és szovjet szerveket, hogy a lenini államigazgatási elvek következetes megvalósításával javítsák meg az ipar igazgatását, az apparátust vigyék közelebb a termeléshez, számolják fel az igazgatásban a felesleges központosítást, szélesítsék a termelés közvetlen vezetőinek jogait, növeljék az egyszemélyű felelősséget az ipar vezetésében¹⁵.

¹⁴ Ld. Sz. E. Kameniczer: Az állami ipari üzemek igazgatása a Szovjetunióban. Moszkva, 1955. oroszul. 13–14. old.

¹⁵ Ld. Szabad Nép, 1955. júl. 15. sz.

A KB. ezen határozata már rámutatott, hogy *meg kell változtatni azoknak az iparigazgatási szervezeteknek az elhelyezését is, amelyek gyakran távol az általuk vezetett vállalatoktól, a nagy kormányzati központokban vannak.* A KB. plénuma felhívta a párt és szovjet szervek figyelmét az élenjáró technika fokozott alkalmazásának és kihasználásának fontosságára, a specializálás és kooperálás fokozott jelentőségére. Sok olyan vállalat, amely eddig csak egy igazgatási ágazaton belüli szolgáltatás rendszerében termelt, régen kinőtte az ún. kisegítő üzemi kereteket, nemcsak a „saját” ágazatának igényeit tudta kiszolgálni; ez a hivatali alárendeltség már erősen hátráltatta termelési kapacitásuk teljes kihasználását, rontotta műszaki vezetésüket. Megérett az ilyen üzemek alárendeltségének felülvizsgálása az igazgatási szervezet nagyobb specializálása érdekében is. Ugyancsak felül kell vizsgálni több minisztérium anyagellátási és értékesítési szerveinek nehézkes rendszerét is — mutatott rá a KB. határozata.¹⁶

A KB. 1955. júliusi határozata alapján nagy munkát végeztek az iparigazgatás tökéletesítése érdekében, amely kétségtelenül nagy jelentőséggel bírt a szovjet iparigazgatás két évvel későbbi nagyarányú átszervezésének előkészítésében.

Az SZKP XX. kongresszusa 1956 februárjában jóváhagyta az iparigazgatás tökéletesítésére addig hozott intézkedéseket, a megvalósítás érdekében végzett munkát, ugyanakkor megállapította hogy azt csak egy nagy és fontos ügy kezdetének szabad tekinteni.¹⁷

A XX. kongresszus határozatai végrehajtása érdekében az SZKP KB. és a Szovjetunió minisztertanácsa fontos intézkedéseket hozott. *Az SZKP KB. 1957. februári plénuma az iparigazgatás szervezetének továbbfejlesztése érdekében rendkívül fontos határozatokat fogadott el.* A plénium megvitatta az ipar és az építőipar igazgatásának kérdését és megbízta a KB. Elnökségét és a Szovjetunió Minisztertanácsát, hogy konkrét javaslatokat dolgozzanak ki annak átépítésére; tekintve az átszervezés nagy állami jelentőségét, a javaslatokat a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa elé kell terjeszteni. Ezt megelőzően 1957. március 30-án közzétették és országos vitára bocsátották N. SZ. Hruscsov előadói beszédének téziseit, amely tartalmazta az átszervezés főbb irányait.

*

A tézisek országos megvitatása nagyon lényeges formája volt a tömegek bevonásának a népgazdaság igazgatása fontos kérdéseinek eldöntésébe, ugyanakkor hatalmas politikai és gazdasági hatással is bírt. Megmutatta a dolgozó tömegek politikai és munkaaktivitásának nagyfokú növekedését, azt a törekvésüket és akaratukat, hogy megvalósítsák az SZKP XX. kongresszusa történelmi jelentőségű határozatait. Az országos vita igen gazdag anyagot szolgáltatott, amelynek

felhasználásával a Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetje VII. ülészsaka 1957. május 10-én fogadta el az ipar és építőipar igazgatása szervezetének további tökéletesítéséről szóló törvényt.¹⁸

A törvény kimondja, hogy a népgazdaság további, jelentős fejlesztése, a vezetés közelebbvitele a termeléshez szükségessé teszi az ipar és az építőipar igazgatása szervezeti formáinak tökéletesítését, a népgazdaság igazgatásának olyan rugalmasabb módszereit, amelyek az eddigieknél még nagyobb teret biztosítanak a termelőerők fejlődésének. *Ezért át kell térni a szovjet ipar és építőipar igazgatásának korábbi formáiról — az iparági minisztériumok és főigazgatóságok általi irányításról — az igazgatás új formáira, a területi elv szerinti igazgatásra.* A törvény értelmében az ipar és az építőipar igazgatása területi elv szerint valósul meg, az igazgatás új szervezeti formáiként a népgazdasági tanácsokat jelöli meg, amelyeket gazdasági igazgatási körzeteként alakítanak meg.¹⁹

¹⁸ Március 30-tól május 4-ig az üzemekben, építkezéseken, gép- és traktorállomásokon, szovhozokban, tudományos intézményekben több mint 514 000 gyűlést tartottak, amelyeken 40 820 000 dolgozó vett részt, abból mintegy 2 300 000 tette meg észrevételeit és javaslatait a gazdasági igazgatás tökéletesítésével kapcsolatban. A vitát a folyóiratok, központi és helyi lapok széleskörűen ismertették. A lapokban több mint 68 000-en terjesztették elő javaslatukat, észrevételeiket. Csupán a két legnagyobb központi napilap: a Pravda és az Izvesztija 854 szerző cikkét, illetve javaslatát közölte. A két lap szerkesztősége több mint 8000 erre a kérdésre vonatkozó cikket, levelet kapott.

Ld. N. Sz. Hruscsov: Az iparvezetés szervezetének további tökéletesítéséről. Kossuth Kiadó, 1957. 3. old.

¹⁹ A Szovjetunió iparigazgatása szervezeti felépítésének elvei fokozatosan alakultak ki és a fejlődés különböző szakaszaiban a szovjet állam előtt álló feladatoktól függően tökéletesedtek. A szocialista építőmunka folyamán új szervezeti formákra, új igazgatási szervekre van szükség, a szervezeti felépítés elvei is továbbfejlődnek. De az ilyen vagy olyan szervezeti formák nem véletlenül keletkeznek, hanem a szocialista gazdaság szükségletei hívják őket létre. Ez vonatkozik az igazgatás szervezeti felépítése elvei tökéletesítésére is.

Az első öt éves tervben a szocialista iparosítás területén elért nagy eredmények, valamint a második öt éves tervben megjelölt nagy feladatok az iparigazgatás szervezeti-jogi formáinak teljes átépítését tették szükségessé. Az igazgatási szervezet hiányosságai erősen fékeztek az ipar fejlődését. Az SZKP KB és a szovjet kormány 1933-ban a doni szénmedence igazgatásának példáján feltárta az iparvezetés alapvető hiányosságait, amelyek az apparátus funkcionális felépítésének túltengésében jelentkeztek. Bár az ipar igazgatásának fejlődését a Szovjetunióban az ágazati vezetés állandó erősödése jellemezte, ezzel együtt azonban az igazgatás szervezeteiben, az egyes népbiztoságokon belül erősen kifejlődtek a funkcionális szervek, gyakran túlságosan helyettesítették a termelési-területi szerveket, belcavatkoztak az alsóbb igazgatási szervek munkájába. A népbiztoságok apparátusában a 30-as évekre nagyon sok szervezeti egység alakult ki (igazgatóságok, szektorok, osztályok, alosztályok, csoportok stb.), amelyek közül mindegyik meghatározott szűk funkciót töltött be a Szovjetunió egész iparának vonatkozásában. A funkcionális szervek gyakran a termelést irányító igazgatóságok mellőzésével adtak utasításokat az igazgatás alsóbb szerveinek. Ez párhuzamosságot, felelőtlenséget idézett elő a vezetésben, gyengítette az egyszemélyi vezetést, akadályozta a határozatok végrehajtásának ellenőrzését, az igazgatási apparátus megduzzasztásához, a bürokrácia növekedéséhez vezetett.

¹⁶ Ld. V. Kosztenjukov: A Szovjetunió fejlesztéséről és a gazdasági körzetesítésről. Kommuniszt, 1955. 14. sz.

¹⁷ Az SZKP XX. kongresszusa. Szikra, 1956. 54. old.

Ezek a gazdasági igazgatási körzetek egybeesnek a megfelelő igazgatási egységek (kerületek, területek) határaival, illetve a szövetséges köztársaságok, autonóm köztársaságok területével. Esetenként egy gazdasági-igazgatási körzet néhány igazgatási területet (oblaszty) fog össze.

A gazdasági igazgatási körzetek megalakítása a szövetséges köztársaságok legfelsőbb szovjetjei hatáskörébe tartozik.

A Szovjetunió egész területén 105 gazdasági igazgatási körzetet alakítottak ki a következő megoszlás szerint: az Orosz Föderatív Köztársaságban 70, az Ukrán Szövetséges Köztársaság-

ban 11, a Kazah Szövetséges Köztársaságban 9, az Üzbék Szövetséges Köztársaságban 4, a többi szövetséges köztársaságban 1-1 gazdasági igazgatási körzet alakult.²⁰ A szövetséges köztársaságok legfelsőbb szovjetjei törvényben határozták meg a gazdasági igazgatási körzetek számát, valamint a körzetek határait.

A Szovjetunióban — mint N. Sz. Hruscsov előadói beszédében rámutatott —, több mint 200 000 állami vállalat van és több mint 100 000 építkezés folyik. Ilyen óriási számú vállalatot és építkezést a minisztériumokból és főigazgatóságokból igen nehéz konkrét és operatív módon irányítani.²¹

Az üzemágazati minisztériumok és főigazgatóságok a központhól vezették az egész Szovjetunió területén elhelyezkedő vállalataikat és szervezeteiket. Ilyen feltételek között és szervezeti felépítés mellett, amikor az egész igazgatás szigorúan ágazati-hivatali függés szerint épült fel, a vezetés a központhól kiindulva vertikálisan történt, természetes volt, hogy minden minisztérium arra törekedett, hogy a vezetése alatt álló ágazatnak állandóan rendelkezésére álljanak a megfelelő kisegítő és kiegészítő szervek (anyagellátási, ellátási irodák, telepek, trösztök stb.), amelyek gyakran más ágazattal párhuzamosan épültek ki. A szűk hivatali szemlélet — ahogy erre N. Sz. Hruscsov elvtárs a törvénytervezet előterjesztésekor tartott vitában rámutatott — rendkívül megnehezítette az anyagi és technikai tartalékok felhasználását, a gazdasági körzetek gazdaságának komplex fejlesztését. A hivatali sovinizmus gyengítette, sőt gyakran akadályozta ugyanazon város vagy gazdasági körzet különböző minisztériumokhoz tartozó vállalatai között a normális termelési kapcsolatokat.

Az iparigazgatás területi szervei — a népgazdasági tanácsok — jobban el tudják dönteni a specializálás és kooperálás, a műszaki fejlesztés kérdéseit, valamint eredményesebben tudnak fog-

Az SZKP XVII. kongresszusa határozatai kimondták, hogy az egész ipar igazgatását az alsófokú termelési egységektől egészen a népbiztosságokig *termelési-területi elv* szerint kell felépíteni, fel kell számolni a funkcionális rendszert, a személyes felelősség hiányát a munkában, s szigorúan egyszemélyi vezetést kell bevezetni az ipar igazgatásának egész területén. Az SZKP XVII. kongresszusa ugyanakkor rámutatott arra, hogy az igazgatás szervezeti kérdései — amellyel, hogy a politikai kérdéseknek alá vannak rendelve — a szocialista építés szempontjából rendkívül nagy jelentőségre tesznek szert.

Az *igazgatás termelési-területi elv alapján való felépítése* azt jelenti, hogy 1. az ipar igazgatásának szervei felülről lefelé a termelés jellege szerint épültek fel, a népbiztosságok, illetve minisztériumok meghatározott iparágakat vezetnek; 2. az iparigazgatási szervek felépítésénél figyelembe kell venni a vállalatok területi elhelyezkedését. A minisztériumi főigazgatóságok vagy kizárólag a termelés jellege szerint alakulnak meg (vagyis hatáskörük kiterjed az ország egész területén működő rokonüzemekre), vagy pedig a termelési-területi ismérv szerint (vagyis hatáskörük csak egy meghatározott területen elhelyezett rokonüzemekre terjed ki).

Az iparigazgatás e rendszerében az egyes ágazatokat irányító minisztériumok *alapvető szervei* a termelési, illetve termelési-területi igazgatóságok, amelyek a rájuk bízott ágazatok vezetéséért *teljes mértékben* felelősek, az alárendelt szervek vonatkozásában a vezetés teljes jogát gyakorolják. A funkcionális szerveknek, részlegeknek nincs joga a termelést irányító alsóbb szerveknek utasítást adni. A funkcionális szervek a termelést vezető munka-apparátusát alkotják, feladatuk, hogy a termelést vezető részére konkrét terveket, intézkedéseket dolgozzanak ki, valamint ellenőrizzék a vezető által adott utasítások végrehajtását. (Ld. 1. Szervezeti intézkedések a szovjet építés terén. A „funkciósdi” megszűntetéséről és a konkrét vezetés biztosításáról. SZKP Kongresszusainak KB határozatai, III. rész, 266. old.; 2. A szovjet munka szervezési módszerei és alapvető formái. Aszkerov, A. A.: A szovjet építés leírása. Moszkva, 1953. 157—174. old.; 3. A. F. Rumjancev: A szocialista iparigazgatás szervezete. Bp., 1951. 16—22. old.)

A vitában a vállalatok nagyobb önállóságának biztosítása kapcsán egyesek javasolták, hogy a népgazdasági tanácsok szervezetét főleg a funkcionális feladatok megoldására kell kiépíteni; az ágazati igazgatás kiépítése zavarja a gazdasági egységek munkáját, elszívja a vállalati vezetés hatáskörét. Szerintük az ipar igazgatásának ebben az új formájában a funkcionális szervekre hárul a főfeladat. Az üzemekben fejlett kérdések vannak, pontos tervfeladatok és megfelelő anyagellátás mellett megoldják feladataikat. Széles felhatalmazást kell adni a funkcionális részlegeknek (tervezési és gazdasági, termelési-műszaki, munkaszervezési, ellátási, pénzügyi stb.), ugyanakkor korlátozni kell a népgazdasági tanácsok ágazati termelési igazgatóságai hatáskörét és létszámát. E javaslatokat, mint helyteleneket, elvetették.

Az *ipar igazgatásának területi elv szerinti felépítése* nem jelenti a funkcionális visszaállítását. „Az igazgatás új szervezete mellett a szakosítás nem szenved csorbát, hanem ellenkezőleg, még fokozottabban érvényesül” — mutatott rá N. Sz. Hruscsov a törvényterve-

zet vitája során (id. mű 34. old.). A szakosítás kérdéseivel a népgazdasági tanácsok, a szövetséges köztársaságok tervhivatalai foglalkoznak. Ugyanakkor a Szovjetunió Tervbizottságában az általános tervosztályokon kívül szakosított osztályokat állítanak fel; az egyes iparágak fejlesztésének helyes megszervezése érdekében a legjobb szakemberekből álló minisztériumi törzsgárdát a Szovjetunió Állami Tervbizottságába irányították át. Így az egyes népgazdasági ágak szakosításának és kooperációjának fejlesztését az országos gazdaságfejlesztési tervekkel egybehangolva fogják irányítani. Ezek az osztályok dolgozzák ki az egyes iparágak fejlesztésére vonatkozó terveket és ellenőrzik azok végrehajtását.

A gazdasági igazgatási körzetenként megalakított népgazdasági tanácsok területük gazdaságának, iparának adottságait, az egyes ágazatok fejlődési lehetőségeit sokkal jobban figyelembe tudják venni, ennek megfelelően alakították ki szervezeti felépítésüket. Az iparigazgatás területi elv szerinti felépítése ugyanakkor lehetőséget nyújt a hatásköri sovinizmusból adódó fogyatékoságok gyors megszüntetésére, a munkások, tudósok és műszaki szakemberek munkaerejének jobb hasznosítására, a dolgozók és helyi szervek fokozottabb bevonására a szovjet gazdaság még nagyobb arányú fellendítése érdekében.

²⁰ Pravda, 1957. jún. 18.

²¹ Id. mű 14. old.

lalkozni a vállalatok tervezési, anyagellátási problémáival, hatékonyabban tudják ellenőrizni a vállalatok termelési tevékenységét. Lenin ismételtén rámutatott arra, hogy a szovjet államnak a szocialista építés során a gazdasági feladatok megoldásába messzemenően be kell vonnia a helyi szerveket. „Az a körülmény, hogy a különféle helyi szervek munkája nincs egybehangolva — egyike azoknak a nagy bajoknak, amelyek a gazdasági építést gátolják. Erre a kérdésre igen nagy figyelmet kell fordítani... Vidéken, a munkás- és paraszttömegek közvetlen közelségében, ezek a hibák kirívóbbak, és éppen a vidéken kell kioldozni — tapasztalatcsere révén — azokat a harci módszereket, amelyek e hibák leküzdésére alkalmasak.”²²

Az iparigazgatás átszervezésénél felhasználták a szovjet hatalom első éveiben működő kormányzói népgazdasági tanácsok történelmi tapasztalatait ugyanúgy, mint a szovjet népgazdaság négy évtizedes építésében szerzett gazdag vezetési és szervezési ismereteket. A hatalmas és bonyolult feladatot jelentő átszervezést nagyon rövid idő alatt — 1957. július 1-ével — végrehajtották, ugyanakkor maximálisan biztosították, hogy az igazgatás területi elv szerinti felépítése ne zavarja a folyó termelési munkát, az évi tervek teljesítését.

Az átszervezés következtében az ipar négyes felosztása (össz-szövetségi, szövetségi-köztársasági, köztársasági és helyi) megváltozott, e helyett az alárendeltség két formáját állapították meg. Az egyik a szövetséges-köztársasági ipar, amely a népgazdasági tanácsok hatáskörébe tartozik, a másik a helyi ipar, amely közvetlenül a helyi szovjeteknek van alárendelve.

A népgazdasági tanácsok megfelelő területi igazgatóságai útján közvetlenül igazgatják ezeket a vállalatokat.²³

²² Lenin művei. 32. köt. 415. old.

²³ A tézisek vitája során Sz. Bratusz és V. Laptjev rámutattak arra (Az iparigazgatás szervezési-jogi kérdései. Izvesztyija, 1957. 107. sz.), hogy amennyiben a népgazdasági tanácsok közvetlenül irányítják a vállalatokat, az igazgatás két lépcsős rendszer kialakítását (népgazdasági tanács-vállalat) jelenti a határozat előtti három lépcsős (minisztérium-tröszt-vállalat), illetve négy lépcsős (minisztérium-kombinát-tröszt-vállalat) rendszerrel szemben. Nem tartják helyesnek a gazdasági egyesülések (trösztök) beillesztését a népgazdasági tanács és a vállalatok közé, mert ez gyengíti a vállalatok operatív-gazdasági önállóságát, felelősségét. A gazdasági egyesülések tröszt-formája — írják — abban az időszakban keletkezett, amikor a termelő vállalatok még gyengék voltak operatív-gazdálkodási vonatkozásban és nem voltak jogi személyként elismervé. A vállalatok operatív-gazdálkodási önállósága az ipar fejlődése során állandóan erősödött és az utóbbi években jelentősen növelte ezt a vállalatok igazgatási jogainak kiszélesítése. A trösztöket kizárólag csak a kis vállalatok vonatkozásában célszerű megtartani, amelyeket nem vittek át teljes gazdaságos önelszámolásra, ebben az esetben a trösztnek kell mint egységes állami vállalatnak szerepelnie. (Ld. ugyancsak: Törvény az ipar és építőipar igazgatásának tökéletesítéséről. Szovjet állam és jog, 1957. 6. sz. Vezércikk. Ugyanilyen megoldási javaslatot tartalmaz V. Laptjev: A népgazdaság igazgatásának tökéletesítésével kapcsolatos jogi kérdésekről. Szovjet állam és jog, 1957. 5. sz. 22—27. old.; I. M. Brojde: Az igazgatás új formáiról

Ennek következtében az ipar igazgatásának szervezete úgy alakul, hogy maximálisan közelviszi a vezetést a termeléshez, lecsökkenti a közbeeső fokozatokat, amelyeken keresztül az operatív igazgatás folyik.

*

Az ipar igazgatásának átszervezése jelentősen továbbcsökkenti a szövetséges köztársaságok, az autonóm köztársaságok és a helyi szovjet szervek jogait, növeli önállóságukat és felelősségüket a népgazdaság fejlesztésében, lehetővé teszi a dolgozók szélesebb tömegeinek részvételét a gazdasági építés vezetésében. A vállalatok átadása a szövetséges köztársaságok népgazdasági tanácsainak közvetlen vezetése alá jelentősen kiszélesíti jogaikat a gazdasági építés vezetésében, ugyanakkor megerősíti a szövetséges köztársaságok szuverenitásának gazdasági bázisát.

Az igazgatás területi elve lehetővé teszi, hogy az eddigieknél jóval alaposabban foglalkozhassanak a szövetséges köztársaságok a gazdasági igazgatási körzetek komplex fejlesztésével. Minden szövetséges köztársaságon, gazdasági körzeten belül reális lehetőség nyílik arra, hogy viszonylag rövid idő alatt megszüntessék azokat a hiányokat és aránytalanságokat, amelyek a szovjet ipar nagy fejlődése közben keletkeztek.

Minden gazdasági igazgatási járásban az ipar és az építőipar igazgatására népgazdasági tanácsot szerveztek. A népgazdasági tanács a népgazdaság legfontosabb ágazatainak állami vezetőszerve, amely az össz-szövetségi népgazdasági terv alapján közvetlenül igazgatja a neki alárendelt vállalatokat, intézményeket. A szocialista ipar igazgatásának új rendszere teljesen megfelel a szovjet szövetséges állam demokratikus felépítésének.

A népgazdasági tanácsokat a szövetséges köztársaságok minisztertanácsai a következő összetételben alakították meg: a népgazdasági tanács elnöke, elnökhelyettesei és tagjai. A népgazdasági

az olajiparban, u. o.; L. M. Sor: Az iparvállalatok jogi helyzetéről; V. K. Szmironov és P. A. Frid: A vállalatok önállóságának további megerősítéséért, u. o.)

A népgazdasági tanácsok ágazati osztályokon (igazgatóságokon) keresztül közvetlenül tudják vezetni a vállalatokat, nem kell elvonni azok pénzügyi-gazdálkodási tevékenységét. Ez kedvező feltételeket teremt a vállalatok gazdasági önelszámolásának további fejlesztésére.

A vállalatok gazdasági önelszámolásának erősítése — ahogy erre rámutatnak — megköveteli az adminisztratív-igazgatási és az operatív-gazdálkodási funkciók pontos szétválasztását. Az elsőt az igazgatási szerveknek kell megvalósítaniuk, a másodikat pedig maguknak a vállalatoknak. Ennek helyességét a Szovjetunió gazdasági építésének egész története megerősíti. A főigazgatóságok és trösztök munkájának adminisztratív-igazgatási és gazdasági önelszámolási oldala viszonyát elemezve, arra a következtetésre jutnak, hogy az iparigazgatás ágazati rendszerében nem valósult meg és nem is lehetett elérni az adminisztratív-igazgatási és gazdasági funkciók szerves összeolvadását a főigazgatóságok és trösztök tevékenységében. Ezért nincs szükség arra, hogy általános szabályként a tröszt típusú gazdasági egyesületeket az iparigazgatás új, területi rendszerében megtartsák.

tanácsok elnökei a szövetséges köztársaság legfelsőbb szovjetjének tett előterjesztés alapján miniszterekké nevezhetők ki és bevonhatók a szövetséges köztársaság minisztertanácsába. A gazdasági igazgatási körzet népgazdasági tanácsának szervezeti felépítését a szövetséges köztársaság minisztertanácsa hagyja jóvá. A gazdasági igazgatási körzet népgazdasági tanácsa *mellett* tanácskozó szervként műszaki-gazdasági tanács működik.²⁴

A szövetséges köztársaságok hatáskörének nagymértékű növekedését biztosítja az átszervezésről szóló törvény azon rendelkezése, hogy a gazdasági igazgatási körzet népgazdasági tanácsa egész tevékenységében közvetlenül a szövetséges köztársaság minisztertanácsának van alárendelve, a népgazdasági tanács határozatait és rendeleteit a szövetséges köztársaság minisztertanácsa hatályon kívül helyezheti. A szövetséges köztársaságok legfelsőbb szovjetjei a minisztertanács javaslatai alapján döntöttek ugyancsak arról, hogy a köztársasági gazdasági minisztériumok megszüntetése után az irányításuk alatt álló üzemek és szervezetek közül melyeket helyeznek a népgazdasági tanácsok, és melyeket a helyi szovjetek irányítása alá. A Szovjetunió minisztertanácsa a népgazdasági tanácsokat a szövetséges köztársaságok minisztertanácsain keresztül irányítja.

Az ipar és építőipar igazgatásának átszervezésével több össz-szövetségi minisztériumot megszüntettek, illetve összevontak.²⁵ A megszűnő

²⁴ A vitában felmerült, hogy a műszaki-gazdasági tanácsokat ne a népgazdasági tanács *melletti* szervként alakítsák meg. A népgazdasági tanácsok legyenek a helyi szervek képviselőiből, párt-, szovjet-, szakszervezetek és a legnagyobb üzemek vezető szakembereiből, újítkból stb. mintegy 30–40-es létszámmal rendelkező szervek, amelyek összetételét a szövetséges köztársaság kormánya erősít utólag meg. E szervek lennének az általános vezetés szervei, a legfontosabb kérdések eldöntői. A mindennapos operatív munka vezetésére 7–9 főből álló elnökséget alakítsanak. Az iparvezetés tapasztalatainak elterjesztésére és a népgazdasági tanácsok munkájának koordinálására javasolták évenként rendszeresen összehívni köztársaságonként (ahol több népgazdasági tanács van) a népgazdasági tanácsok köztársasági kongresszusát, ugyanezt javasolták össz-szövetségi méretben is megvalósítani. (Ld. Kotok—Luzsin—Piszkotin: Az ipar- és az építőipari igazgatás további tökéletesítésének szervezeti-jogi kérdései. Szovjet állam és jog. 1957. 5. sz.)

²⁵ Megszűnt a Gépkocsipari Minisztérium, Gépgyártási Minisztérium, Műszer- és Automataipari Minisztérium, Szerszámgép- és Szerszámpari Minisztérium, Építő- és Útépítőgépipari Minisztérium, Kőolajipari Vállalat Építési Minisztérium, Traktor- és Mezőgazdasági gépipari Minisztérium, Közlekedési-gépgyártási Minisztérium, Nehézgépipari Minisztérium és az Elektrotechnikai-ipari Minisztérium. Ugyancsak megszüntették a Szovjetunió több szövetségi-köztársasági minisztériumát, valamint ennek megfelelő minisztériumokat az egyes szövetséges köztársaságokban. (Papír- és Faipari Minisztérium, Városi és Falusi Építéssügyi Minisztérium, Könnyűipari Minisztérium, Erdőipari Minisztérium, Olajipari Minisztérium, Hús- és Tejtermék-ipari Minisztérium, Építőanyag-ipari Minisztérium, Halászati-ipari Minisztérium, Építéssügyi Minisztérium, Kohóipari és Vegyipari Vállalat Építési Minisztérium, Szénipari-üzem Építési Minisztérium, Szénipari Minisztérium, Színesfémkohászati Minisztérium, Vaskohászati Minisztérium.)

minisztériumok vezetése alatt álló vállalatokat és szervezeteket közvetlenül a gazdasági körzetek illetékes népgazdasági tanácsának irányítása alá helyezték. Az átszervezésről hozott törvény ugyan csak kimondta, hogy a Szovjetunió minisztertanácsa által jóváhagyott jegyzék alapján közvetlenül az illetékes népgazdasági tanácsok alá kell helyezni a Szovjetunió nem ipari minisztériumainak vezetése alatt álló vállalatokat.

Annak következtében, hogy a szövetséges köztársaságok minisztertanácsainak szerepe jelentősen megnövekedett a népgazdaság vezetésében, a törvény kimondja, hogy a Szovjetunió minisztertanácsába be kell vonni a szövetségi köztársaságok minisztertanácsainak elnökeit.

A szövetséges köztársaságok jelentőségének, szerepének megnövekedését mutatja az is, hogy a népgazdasági tanácsok közvetlen irányítása alá helyezik a Szovjetunió minisztertanácsa által jóváhagyott jegyzék szerint olyan fontos össz-szövetségi minisztériumok vezetése alatt üzemeket és szervezeteket, mint a Repülőgépipari Minisztérium, Honvédelmi-ipari Minisztérium, Rádiótechnikai-ipari Minisztérium, Hajógyártási Minisztérium, Vegyipari Minisztérium és a Villanytelepek Minisztériuma. A Szovjetunió ezen minisztériumai ugyanakkor kell, hogy biztosítsák a megfelelő iparágak tervezési feladatainak ellátását, valamint a termelés fejlesztésének magas műszaki színvonalát. E feladataikat a minisztériumok a gazdasági-igazgatási körzetek népgazdasági tanácsain keresztül teljesítik.

A népgazdasági tanácsok megszervezése gyökeresen megváltoztatja a szövetséges köztársaságok iparvezetési gyakorlatát. A szövetséges köztársaságok minisztertanácsai a népgazdasági tanácsokon keresztül teljes lehetőséget kapnak gazdasági építés minden területének befolyásolására, a termelőerők olyan irányú fejlesztésére, hogy az megfeleljen a szövetséges köztársaságok, valamint az egész Szovjetunió további gazdasági emelkedésének.²⁶

Lettországban pl. az iparigazgatás átszervezése előtt az ipar és építőipar üzemeinek és gyárainak nagy része a szövetséges köztársasági és köztársasági minisztériumoknak volt alárendelve (több mint 30 minisztériumnak). Az átszervezés következtében több mint 400 vállalatot adtak át a népgazdasági tanácsnak. Ezek az üzemek adják a köztársaság ipari termelésének mintegy 80%-át, kb. 9 milliárd rubel értéket termelnek. A népgazdasági tanács 9 gazdasági önelszámolás alapján

²⁶ Sz. Bratusz és V. Laptjev: Az iparigazgatás szervezeti-jogi kérdéseiről c. cikkükben a szövetséges köztársaságok szerepének növelése érdekében javasolták, hogy az össz-szövetségi népgazdasági tervvel kapcsolatos feladatokat ne közvetlenül az egyes népgazdasági tanácsok kapják, hanem a szövetséges köztársaságok, és pedig csak a legfontosabb mutatók vonatkozásában. A szövetséges köztársaság kapjon jogot a részletezett tervmutatóknak a népgazdasági tanácsok részére való átadásra, arra is, hogy a Szovjetunió Tervhivatala által meghatározott általános kereten belül, a tervek végrehajtására szükséges intézkedéseket tegye. (Izvesztija, 1957. 107. sz.)

működő igazgatóság útján biztosítja a vállalatok operatív vezetését. Jelentősen lecsökkent az apparátusban dolgozók létszáma, így pl. a könnyűipar igazgatásával foglalkozók létszáma az átszervezés után több mint egyharmaddal csökkent.²⁷

A népgazdasági tanácsok fontos feladata, hogy tovább tökéletesítsék az ipar és építőipar igazgatását, feldolgozzák és hasznosítsák az országos vitában felmerült hasznos javaslatokat. A népgazdasági tanácsok általában azzal kezdték működésüket, hogy tanulmányozták azokat az észrevételeket, javaslatokat, amelyeket a dolgozók az iparigazgatás tökéletesítéséről szóló tézisek megvitatása során tettek.

*

Az új feltételek között, amikor az iparigazgatás súlypontja a központból a vidékre ment át, jelentősen megnövekszik a helyi szovjetek szerepe.²⁸ A helyi szovjeteknek nagy tapasztalatai vannak az ipar vezetésében. A gyakorlat azt mutatja, hogy az előző esztendőben a szovjetek hatáskörébe átadott ipari vállalatok jól dolgoztak, a hibákat kijavították, a termelést jelentősen fejlesztették. Az iparigazgatás átalakítása során jelentős számú ipari és építőipari vállalatot adtak át a szovjetek hatáskörébe. Az OFSZSZK területén a helyi szovjetek hatáskörébe került több mint 3400 vállalat, amelyek mintegy 400 000 embert foglalkoztatnak. Az Ukrán Köztársaságban a helyi szovjeteknek átadtak 767 vállalatot, amelyek kb. 10 milliárd rubel értéket termelnek, a Belorusz Köztársaságban a helyi szovjetek hatáskörébe került több mint 500 vállalat. Hasonló mértékben növekedett a többi szövetséges köztársaságban is a helyi szovjetek hatásköre az ipar irányításában.²⁹

Mindezeknek a vállalatoknak a munkájáért, terveik teljesítéséért a helyi szovjetek teljes felelősséggel tartoznak, gondoskodniuk kell továbbfejlesztésükről. Nagy feladatot jelent az átadott vállalatok tanulmányozása, hibáik feltárása, a nagyszámú átvett üzem igazgatásának biztosítása.

Az ipar igazgatásának átszervezése következtében jelentősen megnövekedett a helyi szovjetek tervező szerepe, a terület, járás lehetőségei, tartalékai jobb kihasználása érdekében végzett munkája. A helyi szovjetek iparigazgatási munkája jelentősen kiszélesedik, biztosítaniuk kell a népgazdasági tanácsokkal való szoros együttműködést, mivel vállalataik szervesebben kapcsolódnak a népgazdasági tanácsok hatáskörébe tartozó vállalatok munkájához mind a termelés, mind pedig a nyersanyag biztosításának vonalán.³⁰

Az iparigazgatás átszervezése és a helyi szovjetek hatáskörébe nagyszámú vállalat átadása egyben szükségessé teszi a népgazdasági tanácsok és

a helyi szovjetek, valamint végrehajtó bizottságaik kapcsolatának szabályozását. Szoros, eleven kapcsolat a népgazdasági tanácsok és a helyi szovjetek között szükséges a szövetséges köztársasági ipar, valamint a helyi ipar kooperálása vonatkozásában, de azért is, mert egyes esetekben több terület (oblaszty) alkot egy gazdasági igazgatási körzetet. Ahogy a vita során erre rámutattak, a népgazdasági tanácsok és a helyi szovjetek hatáskörének, valamint a szovjetek részvétele formájának pontos meghatározása a gazdasági körzet népgazdaságának fejlesztésében azért is fontos, mert még az iparigazgatás átszervezéséről szóló határozat előtt az SZKP KB és a Szovjetunió minisztertanácsa több intézkedést fogadott el, amelyek a helyi szovjetek gazdasági érdekeltiségét állapították meg a nekik nem alárendelt vállalatok eredményes munkájában.³¹

A népgazdasági tanácsok és a helyi szovjet szervek munkájának összehangolása érdekében a határterületi és területi szovjetek végrehajtó bizottságai rendszeresen meghallgatják üléseiken a népgazdasági tanács elnökének előadását, és ezen keresztül is elősegítik az együttes munkát, a népgazdasági tervek teljesítését.³² Többen javasolták, hogy a népgazdasági tanácsok elnökei előadásaival kapcsolatban az autonom köztársaságok, határterületek és területek szovjet szervei kapjanak jogot a megfelelő népgazdasági tanács vonatkozásában a kommunális gazdálkodás, lakásépítés és munkásellátás, kulturális és jóléti ellátás kérdéseiben kötelező erejű határozatokat hozni. Kiegészítették ezt a közrend, a törvényesség megtartása, a természeti kincsek védelme, a városok és lakótelepek tervezése vonatkozásában. A vitában rámutattak arra, hogy a népgazdasági tanácsok elnökei előadásai kapcsán a helyi szovjetek javaslatait, véleményét illetékes szerveknek meghatározott időn belül meg kellene vizsgálniuk, amit a törvényes szabályozásban is rögzíteni kellene.³³

*

A szövetséges és autonom köztársaságoknak, a helyi szovjeteknek a gazdasági építésben megnövelt szerepe mellett különös jelentősége van annak, hogy a népgazdasági tanácsok nagy önállóságuk mellett munkájukat úgy végezzék, hogy a gazdaság egységes igazgatásának részei és tevékenységüktől az egész iparvezetés eredményes munkája függ.

³¹ A demokratikus centralizmus továbbfejlesztése a gazdaság igazgatásában és a jogtudomány feladatai. Szovjet állam és jog. 1957. 5. sz. Vezércikk.

³² Az iparigazgatásról szóló tézisek megvitatása alkalmával voltak olyan javaslatok, hogy a népgazdasági tanácsokat a határterületi, illetve a területi szovjetek vezetése alá kell helyezni. Ezeket a javaslatokat nem tartották célszerűnek, mert a helyi ipar körébe tartozó vállalatok száma nagyon megnőtt, ugyanakkor a mezőgazdaság fejlesztése, valamint a dolgozók kulturális és szociális körülményeinek megjavítása terén jelentősen megnövekedett feladatok állanak a helyi szovjetek előtt. (Ld. N. Sz. Hruscsov: id. mű 28. old.)

³³ Ld. Sz. Bratusz és V. Laptjev idézett cikke, valamint V. F. Kotok—A. V. Luzsin—M. I. Piszkotin idézett cikke.

²⁷ Ld. M. Pludan (A Lett SZSZK népgazdasági tanácsának elnöke): Az iparigazgatás átépítésének eredményéről. Izvesztijja, 1957. 196. sz.

²⁸ A tömegek részvétele a termelés igazgatásában. Izvesztijja, 1957. 107. sz.

²⁹ U. o., 143. sz.

³⁰ Ld. A helyi ipar új feltételek között. U. o., 1957. júl. 25.

A központi irányítás megvalósításának biztosítása a népgazdaság fejlesztésének legfontosabb kérdéseiben alapvető feltétele a szovjet szocialista gazdaság további fellendülésének. Ennek érdekében az átszervezésről szóló törvény alapján a Szovjetunió minisztertanácsának a népgazdasági távlati tervezéssel foglalkozó Állami Bizottságát a Szovjetunió minisztertanácsának Állami Tervbizottságává alakították át. Ennek a központi szervnek feladata a népgazdaság szükségleteinek mindenoldalú tanulmányozása, a tudomány és technika eredményeinek számbavételével a folyó és távlati népgazdasági fejlesztési tervek kidolgozása, egyetemes központi politika érvényesítése a népgazdaság legfontosabb ágainak fejlesztésében, és ennek alapján a termelőerők helyes elhelyezésének és a népgazdasági ágak arányos fejlesztésének biztosítása, az anyagi és műszaki ellátásra vonatkozó tervek kidolgozása, valamint az ipari termékek szállítása terén az állami fegyelem állandó megtartásának ellenőrzése. (Ugyanakkor megszüntették a népgazdaság folyó tervezésének Állami Gazdasági Bizottságát, mivel funkcióit a Szovjetunió Állami Tervbizottsága és a szövetséges köztársaságok állami tervbizottságai látják el.)³⁴

Az ipar és az építőipar igazgatásának átszervezése, a szövetséges köztársaságok és gazdasági igazgatási körzetek önállóságának növekedése, az iparigazgatás decentralizálása rendkívüli mértékben megnöveli a központi tervezés szerepét a helyi tendenciákkal szembeni harcban, amelyek az egyes gazdasági-igazgatási körzetekben jelentkezhetnek.³⁵

A Szovjetunió minisztertanácsának szerepe a népgazdaság tervszerű fejlesztésében, a gazdaság vezetésében magasabb színvonalon valósul meg. A központi tervezés szerepe jelentősen megerősödik, mert megszabadulva az egyes feladatok részleges kidolgozásától, összpontosul a népgazdaság fejlesztésének döntő, fontos feladataira. Az átszervezés következtében — ahogy erre a tézisek vitájában a Legfelsőbb Szovjet ülészakán is rámutattak —, egyes helyeken jelentkező autarchiás törekvésekkel, helyi szemlélettel mint ártalmas tendenciával szemben határozottan fel kell lépni. Egyetlen gazdasági körzet sem fejlődhet eredményesen, ha az általános, összállami érdekeket a legkisebb mértékben is megsérti. Jelentős mértékben megváltoztatták a Minisztertanács összetételét. A törvény kimondja, hogy a Szovjetunió Minisztertanácsába a szövetséges köztársaságok minisztertanácsa elnökei, a megmaradó minisztériumok miniszterein és az állami bizottságoknak a kormányban jelenleg is helyet

foglaló elnökei kívül be kell vonni a Tudományos Műszaki Bizottság elnökét, a Központi Statisztikai Hivatal vezetőjét. A Szovjetunió Állami Tervbizottságának elnökhelyettesei, valamint legfontosabb osztályvezetői a Szovjetunió Minisztertanácsa elnöke által a Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetjének tett előterjesztése alapján kinevezhetők a Szovjetunió minisztereivé és bevonhatók a Szovjetunió Minisztertanácsába.

Ugyanakkor a népgazdasági tanácsok munkájának gyakorlata is bizonyítja, hogy a gazdasági igazgatási körzetek közötti gazdasági kapcsolatok helyes szervezése és alakítása az egyik legfontosabb feltétele az egész szovjet gazdaság, de az egyes gazdasági körzetek fejlődésének is (a tervfegyelem megtartása a kölcsönös szállításokban, tapasztalatcserék a hasonló vállalatok között stb.). Az ipar igazgatásának átépítése, a vállalatok operatív önállóságának növelése, a tervezés szükségtelen részletezésének elhagyása — ahogy erre a vita során rámutattak — kétségtelenül a szocialista szervek közötti szerződéses viszonyok erősödését kell, hogy elősegítse.³⁶

A szövetséges köztársaságok minisztertanácsai éppen ezért arra törekednek, hogy a népgazdaság azon területeinek fejlesztésére különös gondot fordítsanak, amelyek összszövetségi jelentőséggel bírnak.³⁷

Az átszervezésről szóló törvény értelmében meg kell alakítani a Szovjetunió Minisztertanácsa Állami Tudományos-Műszaki Bizottságát (s ezzel kapcsolatban meg kell szüntetni a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Állami Műszaki Bizottságot). E bizottság feladata a tudomány és technika vívmányainak, valamint az élenjáró termelési tapasztalatoknak tanulmányozása mind a Szovjetunióban, mind pedig a külföld vonatkozásában, e tapasztalatok elterjesztése és népgazdasági alkalmazásának elősegítése. A törvény szerint célszerű a szövetséges köztársaságok minisztertanácsai, szükség esetén pedig a gazdasági igazgatási körzetek népgazdasági tanácsai mellett Tudományos-Műszaki Bizottságokat alakítani. E bizottságok fontos feladata, hogy segítsék a Szovjetunió Állami Tervbizottságát, a köztársasági állami tervbizottságokat és a minisztériumokat annak a tudományos-műszaki színvonalnak a meghatározásában, amelyen a népgazdasági ágak fejlesztését tervezni kell.

A törvény rögzíti a népgazdasági tanácsok helyzetét a Szovjetunió államszervezetében. A gazdasági igazgatási körzet népgazdasági tanácsa illetékességének keretein belül a Szovjetunió és az illető szövetséges köztársaság törvényei alapján és azok végrehajtására, valamint a Szovjetunió

³⁴ Sz. Bratusz és V. Laptjev idézett cikkükben a szükséges központi vezetés megvalósítása érdekében javasolják, hogy a Szovjetunió Tervhivatalának legyen joga a tervek teljesítésének koordinálása érdekében nemcsak operatív utasítások, hanem a szükséges, általánosan kötelező erejű normatív aktusok kiadására is.

³⁵ Ld. K. Osztrovitjanov: A tervezés lenini elvei és az iparigazgatás átépítése. Pravda, 1957. ápr. 26. Ugyancsak a tervezés kérdéseivel kapcsolatban F. G. Garoskin: A népgazdaság tervezésének átépítése a Szovjetunióban. Szovjet állam és jog, 1957. 5. sz.

³⁶ Izvesztijja, 1957. okt. 4. A gazdasági körzetek közötti gazdasági kapcsolatok. Ugyancsak: V. Laptjev: A népgazdaság igazgatásának tökéletesítésével kapcsolatos jogi kérdésekről. Szovjet állam és jog, 1957. 5. sz., ugyancsak P. O. Halfina: Az iparigazgatás átépítése és a szocialista szervek szerződéses viszonyai. Szovjet állam és jog, 1957. 5. sz.

³⁷ D. Kumaev, a Kazah SZSZK Minisztertanácsa elnöke: A köztársaság minisztertanácsa és a népgazdasági tanácsok. Izvesztijja, 1957. 244. sz.

Minisztertanácsa és a szövetséges köztársasági minisztertanácsa határozatait és rendeleteit alapján és azok végrehajtására határozatokat hoz és rendeleteket ad ki. A Szovjetunió Minisztertanácsa felfüggesztheti a népgazdasági tanács határozatait és rendeleteit.

*

Az ipar és az építőipar igazgatásának egyik lényeges előfeltétele a megfelelő számú és felkészültségű vezető káder, akiknek munkájával az átszervezés sikere döntő mértékben összefügg. Emlékeztet V. I. Leninnek az az útmutatása, hogy csak akkor szabad előrehaladni, ha teljesen be van bizonyítva, hogy az adott módszer, az adott igazgatási rendszer, az adott arány, az emberek adott kiválasztása stb. megfelelő.³⁸

A megnövekedett új feladatok és új feltételek jelentős új követelményeket támasztanak a gazdasági vezetéssel szemben. Ezeket a megnövekedett követelményeket a vezetés színvonalának és kultúrájának emelésével lehet kielégíteni.

Ismeretes, hogy minden ügy sikerét az emberek, a káderek döntenek el. Még a legjobb szervezeti forma is csak akkor tud valóban eredményeket adni, ha a szervezet részlegeiben tapasztalt, kezdeményező, önálló, az élet követelményeit megértő és azzal együttműnni tudó emberek állnak.

A szovjet hatalom első időszakában a gazdaság vezetésében az egyik legnehezebb probléma éppen a kádereké volt. Az SzKP és a szovjet kormány nagymértékben megszervezte a szakember-képzést a népgazdaság különböző területeire, különösen nagy figyelmet fordított a műszaki vezetők nevelésére és kiképzésére. Míg a forradalom előtti időszakban a főiskolákon és középiskolákban összesen mintegy 182 000 fő tanult, ma több mint 4 millió. Több mint 6 millió főiskolai és középfokú képzettséggel rendelkező ember dolgozik különböző munkaterületeken. Míg 1928-ban 98 000 mérnök és technikus volt a Szovjetunióban, ma a számuk kb. 1 800 000. Az egyetemeken, intézetekben, vállalatoknál stb. több mint 240 000 tudományos dolgozó tevékenykedik.³⁹

Az iparigazgatás átszervezése következtében nagyszámú központi és szövetséges köztársasági minisztérium és hivatal szűnt meg, ugyanakkor a megmaradt igazgatási apparátusok is kisebbek lettek. A kormány külön felhívta a figyelmet a felszabaduló dolgozók elhelyezésével kapcsolatos figyelemre és gondosságra. (Az iparigazgatás átszervezése során nagy gondot fordítottak a központokból az egyes népgazdasági tanácsokhoz vagy a vállalatokhoz irányított szakemberek munkafeltételeinek megteremtésére: lakás, pénzsegély- és házhelyhez juttatás stb. Ugyanígy szervezeten gondoskodtak a speciális szakképzettéssel nem rendelkező, felszabadult munkaerők elhelyezéséről; tanfolyamokat szerveztek részükre;

a tanfolyamon résztvevők négy, illetve hat hónapig megkapják fizetésüket.)

A népgazdasági tanácsok összetételét úgy alakították, hogy a központi tapasztalatokkal rendelkező káderek és a helyi feltételeket ismerő dolgozók együttese legyen. A tézisek megvitatása során gyakran rámutattak, hogy az új, nagyobb feladatokat kevesebb kvalifikált munkaerővel — akik valóban tudnak a követelmények színvonalán vezetni — meg lehet oldani. A népgazdasági tanácsok vezetésére rendszerint tapasztalt, tekintélyes vezetőket küldtek, akik az átszervezést megelőzően mint miniszterek, vagy miniszterhelyettesek dolgoztak a szövetséges köztársasági és köztársasági minisztériumokban. A népgazdasági tanácsokat és igazgatóságokat ugyanakkor a helyi feltételeket, adottságokat jól ismerő, a termelésben, az üzemi munkában nagy tapasztalatokkal rendelkező munkatársakkal erősítették meg.

Az iparigazgatás átszervezésével kapcsolatos vitában különös gondot fordítottak a tudományos intézetek és a termelés kapcsolatának megerősítésére, ennek érdekében a tudományos intézetek, főiskolák célszerűbb, a termeléshez közelebb való helyezésére. Ez az intézkedés biztosítja az új műszaki káderek helyi fiatalokból való képzését, valamint a főiskolák, tudományos intézmények munkájának megjavítását.

Az ipar és az építőipar igazgatásának átszervezése, — ahogy erre a vitákon sokan rámutattak, — meg kívánja a jogi szolgálat jelentős megjavítását a helyi állami szervekben, de különösen a népgazdasági tanácsokban. A törvényesség megszilárdítása, az állami fegyelem erősítése megköveteli minden szerv munkájában a jogi kultúra emelését, a jogi részlegek, jogtanácsosok szerepének növelését. Ugyancsak időszerű kérdésként vetették fel a vitában a kvalifikált jogászok szélesebb felhasználását a szovjet apparátusban, abban a munkában, amely jogi kérdésekben való ismereteket igényel.⁴⁰

*

Az ipar és az építőipar igazgatásának további tökéletesítése szoros kapcsolatban van azokkal a nagy feladatokkal, amelyeket az SzKP vezetésével a szovjet állam a kommunista társadalom felépítése érdekében megvalósít. A gazdasági igazgatás gyökeres reformja ebből indul ki és ennek van alárendelve. Az ipar igazgatásának tökéletesített rendszere a dolgozó tömegek még hatékonyabb bevonását segíti elő a gazdasági építőmunkába, lehetővé teszi az adottságok, lehetőségek, gazdag tapasztalatok eredményes gyümölcsöztetését, s ezzel hozzájárul a szovjet állam gazdasági-szervező munkájának további erősítéséhez.

Az ipar és az építőipar igazgatásának átszervezése is bizonyítja a szovjet állam nagy erejét, az SZKP és a szovjet nép egységes törekvését a

³⁸ Lenin művei. 32. köt. 82. old.

³⁹ N. Sz. Hruscsov, id. előadói beszéd, 12—19. old., valamint: Az iparigazgatás új szervezete és a gazdasági káderek. Kommunizist, 1957. 8. sz.

⁴⁰ Sz. Bratusz—V. Laptjev: Az iparigazgatás szervezeti-jogi kérdéseiről. Izvesztija, 1957. 107. sz.; ugyancsak G. A. Ivanov—J. A. Korf: Emeljük a jogi szolgálat jelentőségét az ipar igazgatásában. Szovjet állam és jog, 1957. 5. sz.

kommunista építés nagy feladatainak megvalósításában. Az Októberi Forradalom óta eltelt négy évtized történelmi eredményei mellett azt mutatja, hogy a gyakorlatban valósítják meg V. I. Lenin örökérvényű tanítását: „Ne elégedjünk meg azzal a hozzáértéssel, amelyhez eddigi tapasztalatunk segítségével jutottunk, hanem *feltétlenül* menjünk tovább, *feltétlenül* törekedjünk *többre*, *feltétlenül* térjünk át a könnyebb feladatokról a nehezebbekre. Enélkül általában minden haladás lehetetlen, s lehetetlen a haladás a szocialista építés terén is”.⁴¹

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom óta eltelt négy évtized alatt a szovjet ipar nemcsak termelési, de igazgatási, szervezési tekintetben is gazdag és értékes tapasztalatokat gyűjtött, amelyeknek tanulmányozása elősegíti azoknak az *elvi összefüggéseknek a megismerését, amelyeket a szocialista igazgatási formák és vezetési módszerek alakításában, illetve fejlesztésében figyelembe kell vennünk.*

A gazdasági igazgatás szervezeti formáinak és vezetési módszereinek tökéletesítésével minden szocialista államban fokozott figyelemmel foglalkoznak.⁴² Ez ismételtén utal arra a nagy jelen-

⁴¹ Lenin művei. 28. köt. 190. old.

⁴² A Csehszlovák Kommunista Párt KB 1957. szept. 30. és okt. 2. között tartott ülése foglalkozott a népgazdaság igazgatásának megjavítása kérdésével, amelyet — mint az ülésről kiadott közlemény mondja — a népgazdaság gyors fejlődése és a párt politikai céljai követelnek meg. A gazdaság igazgatásának megjavítá-

tóságra, amelyet az igazgatás szervezetének, a vezetés módszereinek tökéletesítése, tudományos kimunkálása a népgazdaság egész fejlődésében, a dolgozó tömegeknek az állam vezetésébe való fokozottabb részvételének elősegítésével betölt.

Az ipar igazgatásának további tökéletesítése a lenini iparigazgatásról szóló tanítás következetes megvalósítását, valamint a feladatoknak és körülményeknek megfelelő továbbfejlesztését jelenti a gyakorlatban. *A Szovjetunió iparigazgatása fejlődésének tanulmányozása nagy segítséget jelent számunkra, valamint a többi népi demokratikus ország számára abban a munkában, hogy a gazdaság igazgatásának lenini alapelveit saját feltételeinknek megfelelően következetesen megvalósítsuk.*

Halász József

sával kapcsolatos intézkedések lehetővé teszik a dolgozó tömegek aktívabb részvételét az ország vezetésében, a helyi államigazgatási szervek, a nemzeti bizottságok hatáskörének kiszélesítését a helyi gazdaságot illetően. A Csehszlovák Köztársaság minisztertanácsának elnöke, V. Siroky elvtárs rámutatott, hogy az iparigazgatásban javasolt változtatások az SZKP történelmi jelentőségű XX. kongresszusából fakadnak. Hasonló átszervezést valósítanak meg a Szovjetunióban — mutatott rá V. Siroky elvtárs —, azonban a hazai megoldás konkrét útjai és módszerei a csehszlovák népgazdaság konkrét szükségleteiből fakadnak és a hazai szocialista építés tapasztalataira támaszkodnak.

A Kínai Kommunista Párt KB 1957. szept. 20. és okt. 9. között tartott III. plenáris ülése ugyancsak határozatot hozott az iparigazgatás rendszerének megjavítására.

A BHÖ. 1. pontjába felvett büntettek alanya — alanyi oldala a bírói gyakorlat tükrében

Valamennyi szocialista állam büntető-törvényhozásában és jogirodalmában élő probléma az ellenforradalmi jellegű büntettek elhatárolása az olyan büntettektől, amelyek törvényi tényállása formailag hasonló az ellenforradalmi büntettekéhez, — mégsem tekinthetők ellenforradalmi büntetteknek.

Az OSZFSZK Btk. egyik specifikus vonása, hogy törvényileg meghatározza az ellenforradalmi cselekmény általános fogalmát, mely irányt mutat az ellenforradalmi cselekmények más jellegű büntettektől való elhatárolására. (OSZFSZK Btk. 58. §)

A Német Demokratikus Köztársaság Legfelsőbb Bírósága elvi élel kimondta, hogy az Alkotmány 6. §-a hatályos büntető törvényként csak az esetben alkalmazható, ha az állam elleni támadások olyan súlyosak, a bekövetkezett kár olyan nagymértékű, hogy kihatnak a demokratikus rendszer alapjaira. Az NDK Alkotmánya 6. §-a alkalmazásának jogi feltételei: tárgyi oldalon a cselekmény objektíve rendkívüli veszélyessége, *alanyi* oldalon az *ellenforradalmi célzat*, mely utóbbi abban jut kifejezésre, hogy az elkövetett cselekmény a Demokratikus Köztársas-

ság, az államhatalom és alapjainak léte ellen irányul.¹

A BHÖ. rendszerében az állam belső biztonsága elleni bűncselekmények körébe felvett büntettek vonatkozásában — különös tekintettel a BHÖ. 1. pontjában foglalt, az államrend elleni súlyosabb, ellenforradalmi jellegű büntetteknek más büntettektől való elhatárolása szükségessége —, a bírói gyakorlat tükrében célszerű megvizsgálni az alany — alanyi oldal elméleti és gyakorlati problémáit.

I. Az *alany* vonatkozásában a büntető törvény speciális rendelkezést nem tartalmaz. A BHÖ. 1. pontjába felvett büntettek alanya bárki lehet, akár belföldi, akár külföldi személy. Ez utóbbi felelős a külföldön elkövetett büntett miatt is, tekintettel arra, hogy a népi demokratikus államrend vagy a népköztársaság megdöntésére irányuló mozgalom vagy szervezkedés külföldön történő létrehozása a Magyar Népköztársaság demokratikus államrendjéhez fűződött alapvető érdeket sért.² A külföldi akkor is

¹ Kleine, Helene — Krutzsch, W.: Az államellenes bűncselekmények büntetőjogi megítélése, Neue Justiz, 1954.

² Btá 4. § b) pont.

felelős, ha a cselekmény végrehajtása után magyar állampolgárságot szerzett. (2. számú büntetőjogi elvi határozat új szövege, közzétette a Legfelsőbb Bíróság 1951. február 18-án a Magyar Közlöny 28. számában.) A hontalan személy a külföldön elkövetett bűntett esetén a külföldivel azonos módon bírálendő el.

E büntettek *tipikus alanya* a volt kizsákmányoló osztály tagja, a volt kapitalista állami mechanizmus tagja, vagy ahhoz közelálló személy, a volt fasiszta és más jobboldali pártok tagjai. E büntettek alanyaként szerepelnek a dolgozó osztályok soraiból is olyanok, akik osztályukat elárulva csatlakoztak az ellenforradalmi jellegű szervezethez, vagy olyan bűnöző, huligán elemek, akik az ellenforradalmi szervezet keretében való részvétellel kívánnak olyan helyzetet teremteni, mely számukra biztosítja a „szabad” bűnözés lehetőségét.

A Legfelsőbb Bíróság elvi jellegű határozata értelmében a népi demokratikus államrend ellen irányuló legsúlyosabb büntettek esetében nincsen tekintettel a büntettek alanyának osztályhelyzetére. A határozat szerint: „Olyan személy, aki a munkásosztály hatalma, a népi demokratikus államrend biztonsága ellen irányuló bűncselekményt követ el, nem hivatkozhatik sikerrel enyhítő körülményként arra, hogy ő is a munkásosztályhoz tartozik. Ilyen esetben ugyanis az elkövető saját osztályának alapvető érdekei ellen lép fel. Erre figyelemmel a vádlottak osztályhelyzetére — az enyhítés érdekében sikerrel hivatkozni nem lehet.” (Legf. Bír. 726/1957. sz.)

A bírói gyakorlat azonban az alany vonatkozásában esetileg tekintetbe veszi — az osztályhelyzettel összefüggő — fiatalkort, a megtévesztettséget indokolt esetben olyan mértékben is, hogy mellőzi az ilyen alannal szemben a felelősségrevonást. A Legfelsőbb Bíróság iránytmutató ítéleti megállapítása szerint:

„A munkásszármazású III. r. vádlott 12 éves korában bátyja hatására került a szervezkedésbe. 14 éves volt 1950-ben, amikor bátyja magával vitte választások idején demokráciaellenes jelzavak falrírásához. Azóta, az általános iskola hét osztályát végzett vádlott teljesen szakított korábbi magatartásával. Három éven át segédmunkásként dolgozott, majd a g-i egészségügyi szakiskola ösztöndíjas hallgatója lett, amelynek elvégzése óta 1955. november 17-én történt letartóztatásáig csecsemőgondozóként dolgozott. Ennek a munkásszármazású, a szervezkedésbe 12 éves gyermeklányként, bátyja befolyására került, azzal 14 éves korában szakító és becületlen munkás életet kezdő, feddhetetlen előéletű vádlottnak a személyében ma, 20 éves korában nem jelentkezik társadalmi veszélyesség, vele szemben a törvény szerint alkalmazható legenyhébb büntetés is szükségtelennek mutatkozik, ezért a vádlott tekintetében a Legfelsőbb Bíróság az elsőfokú ítéletet a Bp. 200. § (2) bekezdése alapján hatályon kívül helyezte és az eljárást a Bt. 56 § II. fordulója és a Bp. 175. § (3) bekezdésének d.

pontja alapján megszüntette.” (Legf. Bír. 1147/1956. sz. ítéletéből.)

A törvényi tényállás nélkülözhetetlen eleme — az általános szabályok értelmében — az alany személyi társadalomra veszélyessége. Ennek hiánya esetében a bűnösség nem állapítható meg. (Bt. 56. §). A bírói gyakorlat alapján a személyi társadalomra veszélyesség meglétének megállapítása, illetve azoknak a körülményeknek az észlelése tekintetében, amelyek a személyi társadalomra veszélyességet fokozzák — figyelemmel az ellenforradalmi események nyújtotta tapasztalatokra is — a következő irányelvek általánosíthatók (a teljesség igénye nélkül):

a) Kulák osztályhelyzetű személyek rendkívüli elszántsága. „A vádlottak *személyében* rejlő nagyfokú társadalmi veszélyességet nemcsak kulák osztályhelyzetük, ennek folytán a népi demokratikus államrend iránt érzett ádáz gyűlöletük, hanem rendkívüli elszántságuk is mutatja, mely megnyilvánul abban, hogy a bűntársaik ügyében hozott példás bírói ítélet után is folytatták ellenes tevékenységüket...” (Legf. Bír. 1033/1956. sz. ítéletéből).

b) Horthysta közigazgatási funkcionáriusnak, hivatásos tisztnek, vezérkari tisztnek, csendőrnek a társadalomra veszélyessége.

„A vádlott vármegyei másodfőjegyző, apja pedig megyei főjegyző volt, így származásánál fogva is ellenséges beállítottsággal viseltetik népi demokráciáinkkal szemben. *Személyének* és cselekményeinek társadalmi veszélyességét igen magasra emeli az a körülmény, hogy ő kapott megbízást a közigazgatás »átszervezésére«, s hogy az ő közlései alapján vált lehetővé, hogy a szervezkedés vezetői a régi közigazgatási szakembereket számbavehették.”

„Vádlott a horthysta rendszerben hivatásos katonatiszt volt, *személyének* társadalmi veszélyessége tehát kimagasló. (Az adott ügyben a kimagasló személyi társadalomra veszélyesség a cselekmény társadalomra veszélyességére nem hatott ki. — B. P.) Azonban ezen magasfokú társadalmi veszélyesség mellett is — szűkkörű tevékenységére figyelemmel — a Legfelsőbb Bíróság az elsőbíróság által kiszabott büntetést túl súlyosnak találta és azt mérsékelte.” (Legf. Bír. 1172/1955. sz. ítéletéből.)

„Vádlott a horthysta rendszerben vezérkari tiszt volt, így *személyének* társadalmi veszélyessége igen nagyfokú... Mint az M-környéki ellenforradalmi csoport vezetője két személyt beszervezett, számos összejövetelet tartott. Megkapta a fővezéri parancsot is a felkelés kirobbantására. Ezek és a tényállásban megállapított egyéb cselekményei *személyének* és cselekményének magasfokú társadalomra veszélyességére mutatnak...”

„Vádlott apja főispán és 200 holdas földbirtokos, ő maga pedig hivatásos százados, majd takarmánykereskedő volt. Négy személyt beszervezett. Feladatul kapta 5—10 tagú csoportok megszervezését, melyeknek „rendszerváltozás” esetén rendfenntartás lett volna a feladatuk. A Legfelsőbb Bíróság *személyének* és cselekményeinek

nagyfokú társadalomra veszélyességét állapította meg.”

„A vádlott hivatásos csendőr volt, így *személyének* társadalmi veszélyessége nagyfokú, a Legfelsőbb Bíróság a büntetését mégis enyhítette, minthogy nem merült fel adat arra, hogy a vádlott a szervezkedés kiterjedettségéről, s így annak veszélyességi fokáról tudomást szerzett volna.” (Legf. Bír. 1409/1955. sz. ítélet alapján.)

c) Közhivatalnok személyi társadalomra veszélyessége.

„Vádlott cselekményeit mint közhivatalnok (kihágási bíró) követte el. Ez, valamint az a körülmény, hogy ismerte a szervezkedés programját és így annak széleskörű kiterjedésével tisztában volt, *személyének* társadalmi veszélyességét igen magasra emeli.” (Legf. Bír. 1170/1955. sz. ítéletéből.)

d) Horthysta leventeoktató és tartalékos tiszt személyi társadalomra veszélyessége.

„Vádlott, mint leventeoktató és tartalékos tiszt vállalta a fegyveres csoport helyettes parancsnokságát. Ez a körülmény *személyének* és cselekményeinek a társadalmi veszélyességét nagyban fokozza. Ilyen nagyfokú társadalmi veszélyesség mellett a reá kiszabott büntetés törvénysértően enyhe...” (Legf. Bír. 1170/1955. sz. ítéletéből.)

e) Megtévészettnek nem tekinthető terhelt személyi társadalomra veszélyessége.

„Vádlott gimnáziumi érettségít tett, 36 éves férfi, aki mint könyvelő dolgozott a bányavállalatnál, nem tekinthető tehát megtévészett embernek. A tényállásból megállapítható, hogy a terhére rótt bűncselekményt nem másnak a befolyására követte el, mert a nemzetőrparancsnok utasításait messze túllépve, öntevékenyen fegyverezte le két község rendőrségét. Vádlott *cél tudatosan* tört a népi demokratikus államrend megdöntésére, sőt magatartásából az is kitűnik, hogy nyomban segítséget akart nyújtani ahhoz is, hogy a megdönteni kívánt államrend szerveinek a helyét olyan új szervek foglalják el, amelyek az ellenforradalom irányelveinek felelnek meg... Vádlott *személyében* tehát fokozott társadalomra veszélyesség jelentkezik...” (Nbf. 5010/1957. sz. ítéletéből.)

f) Megtévészett egyszerű embereknel a személyi társadalomra veszélyesség hiánya.

„Az ellenforradalmi bűncselekmények elbírálásánál igen nagy gondot kell fordítani arra, hogy a bíróságok különbséget tegyenek az ellenforradalmárook és a megtévészett egyszerű emberek között. Vádlottak, az ítéleti tényállásból kitűnően valóban csak belesodródottak az eseményekbe. Eredetileg nem is a nemzetőrségbe, hanem a gyári munkásárságba léptek be és onnan osztották be őket a nemzetőrségbe, amely... a rendőrséggel és a honvéd kiegészítő parancsnoksággal karöltve eleinte rendfenntartó szolgálatot látott el. Mikor ezek a vádlottak K. A. parancsnoksága alá kerültek, nem tudták, hogy K. A. milyen feladatok megoldása végett viszi őket — másokkal együtt — magával.

Nem előre megfontoltan vettek tehát részt a rendőrség lefegyverzésében és abban igen csekély

szerepük volt. Ezek a vádlottak egyszerű gyári munkások, eddig semmi kifogás nem merült fel velük szemben, 1956. nov. 4-e után fegyverüket beszolgáltatták és a törvényes államhatalommal szemben semmi ellenállást nem fejtettek ki. A Legfelsőbb Bíróság Népbírószági Tanácsának megítélése szerint vádlottak valóban *megtévészett* emberek, akik hibát követtek el, de nem olyan súlyosat, hogy szabadságuktól meg kellene őket fosztani.” (Nbf. 5010/1957. sz. ítélete alapján.)

II. A BHÖ. 1. pontban felvett büntettek *alanyi oldalán* — a jogirodalomban és a bírói gyakorlatban egyaránt a büntetőjogi kodifikációra különös tekintettel — vitatott kérdés, hogy az önálló cselekmény és a vezetői jellegű magatartások vonatkozásában a törvényi tényállás megvalósulásához az elkövető részéről szándék vagy célzat fennforgása szükséges-e?

Az 1956. évi VII. tv. javaslatának miniszteri indokolása az alanyi oldal tekintetében nem ad iránymutatást.

Az 1921. évi III. tc.-vel kapcsolatos jogirodalomban Angyal állásfoglalása az, hogy a törvény kifejezetten *célzat* fennforgását kívánja meg, midőn „az állam és társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására vagy megsemmisítésére stb. *irányuló* mozgalom vagy szervezkedés kezdeményezését stb. bünteti”.³

Angyal hangsúlyozza, hogy a dolus eventualis nem elég. De lege ferenda azonban javaslattal lépett fel, hogy a kezdeményezőt, vezetőt stb. olyan esetben is büntetni kellene, amikor a célzat ugyan hiányzik, azonban a propagált mozgalom vagy szervezkedés „kihatásában állam-, illetve társadalom-felforgatásra vezethet.” Ezzel a javaslattal lényegében a „lavinafelelősség” tekintetében elfoglalt álláspontját akarta igazolni. Ennek szellemében indítványozta, hogy a törvény 1. §-ának szövegét egészítsék ki a következő rendelkezéssel: „... vagy olyan mozgalmat vagy szervezkedést kezdeményez vagy vezet, amely közvetlenül nem irányul ugyan az állam és a társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására, vagy megsemmisítésére, de kihatása ilyen eredményre vezethet és ezt tudta, vagy kellő gondosság mellett előre láthatta...”⁴

Finkey álláspontja szerint a „célzat” elengedhetetlen kelléke minden politikai bűncselekménynek. „Politikai célzat nélkül nincs politikai büntett.”⁵

Olti Vilmos 1947-ben kifejtett nézete szerint az említett büntettek elkövetéséhez nem szükséges a célzat, hanem elegendő ún. *különleges szándék* (dolus specialis). E nézet indoka az, hogy a törvény szövegében írt „irányuló” kifejezés a tettek részéről nem technikus értelemben vett célzat, hanem csupán a különleges szándék fennforgását követeli meg. Ugyanakkor azonban fel-

³ Angyal: Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. tc. Budapest, 1928. 49. old.

⁴ Angyal: i. m. 50. old.

⁵ Finkey Ferenc: A politikai bűncselekmények és a büntetőtörvénykönyv. Budapest, 1929. 9. old.

veti, hogy egyetért az uralkodó irodalmi felfogásnak a célzatról adott meghatározásával, mely szerint célzatról akkor beszélhetünk, ha az eredmény-képzet volt a cselekvő elhatározásának oka.⁶ Az általa dolus specialisnak nevezett alanyi elem azonban — a további indokolásból kitűnően — lényegében célzatnak tekintendő. Azt állítja ugyanis, hogy a jogszabályban írt „irányuló” kifejezésben elemként szereplő „különleges szándék” akkor forog fenn, ha a cselekvőt a tényálladási eredményen (a megdöntésen) túlmenő eredmény (a létesítendő új rend) képzete motiválta. Az alany tudatában tehát szerepelnie kell annak, hogy a messzebb eső cél csak a tényálladási eredményen keresztül (a demokratikus államrend megdöntésén keresztül) valósítható meg.⁷

Az említett indokolás helyeselhető annyiban, hogy a BHÖ. 1. pont (1) bekezdésében írt büntettek vonatkozásában tipikusan a távoli cél az, amely mint eredményképzet megjelenik az elkövető tudatában. Az elkövetendő cselekmény vonatkozásában az eredményképzet még nem tekinthető egyedüli motívumnak, habár motívummá válása is különleges jelenség, mert az eredményképzet mint cél egyben a szándék irányát is kifejezésre juttatja és így lényegében azonos a célzattal. E tekintetben tehát „eredményképzet” egyrészt célzatot jelent, másrészt az elkövető akaratelhatározására ható motívumok egyikét. Az irodalomban Fayer hasonló megokolással éppen a dolus specialis nevezi célzatnak.⁸

Az utóbbi hivatkozott álláspontok képezik kiindulását és keretét az említett büntettek alanyi oldala vonatkozásában kifejtendő nézetünknek és következtetéseinknek. Előbb azonban szükséges a későbbi jogirodalomban, a jogtudományban és nemkevésbé a bírói gyakorlatban szereplő állásfoglalások áttekintése.

Kádár Miklós nézete szerint a BHÖ. 1. pont (1) bekezdésében foglalt büntettek csak szándékosan követhetők el. „A törvényi tényállás megvalósulásához — fogalmilag — csak önálló cselekvést elkövető részéről szükséges a megdöntésre irányuló célzat. A mozgalmában (szervezkedésben) való valamely ténykedés megvalósításánál (p. o. előadás tartás, tagként való belépés stb.) közömbös az, hogy a kérdéses részecselekménynek volt-e megdöntésre irányuló közvetlen célzata. A szándékos bűnösség megállapításához elegendő az ilyen elkövetőnek az a tudata, hogy maga a cselekmény, a mozgalom (szervezkedés) megdöntésre irányul, e tudat megléte esetén a bűncselekmény létrejöttéhez szükséges bűnösség megállapítható, amennyiben maga a részességi cselekvés szándékos volt, amin elsősorban azt kell érteni, hogy az elkövető a megdöntés lehetőségének

tudata mellett nem annak az elmaradásában bízva cselekszik, mert ez esetben luxuriáról lenne szó, s a bűnösség szándékos fajtája hiányoznék.”⁹

A hivatkozott műben szereplő ismertetett kifejtés nem tartalmaz indoklást abban a vonatkozásban, hogy a megdöntésre irányuló célzat miért éppen csak az önálló cselekmény törvényi tényállásának nélkülözhetetlen eleme és miért nem, az ugyanabban a pontban, azonos súlyú büntettként szereplő kezdeményezésnek, a vezetésnek, lényeges anyagi támogatásban részesítésnek?

Az álláspont magyarázata annál is inkább hiányolható, mert ugyanennek a műnek a feljegyzéséről szóló fejezetében szerepel, hogy mivel azt csak ellenforradalmi célból lehet elkövetni, ezért az ilyen büntett csak a BHÖ. 1. pontja alapján minősíthető. A lázadás vonatkozásában pedig azt hangsúlyozza helyesen, hogy a lázadás büntettként törvényi tényállása subsidiáriusan alkalmazható, amennyiben a cselekményt nem ellenforradalmi célból követték el. Ez utóbbi megállapításokból arra lehet következtetni, hogy a mű szerzője a BHÖ. 1. pont (1) bekezdésében írt valamennyi büntett törvényi tényállása alanyi oldalának elemeként tekinti — nézetünk szerint helyesen — a célzatot, amelynek kifejtése azonban a BHÖ. 1. pontban írt büntettek megtárgyalása során elmaradt.¹⁰

Hasonlóképpen vitatható állásfoglalás tükröződik Horváth Tibor nézeteiben.¹¹ Szerinte a bűncselekmény fogalmilag a szándékot kívánja meg bűnösségi alakzatként. A törvény szövegében írt „irányuló” kifejezés csak az elkövető magatartásának objektív tartalmára, annak a népi demokratikus államrend megdöntése (szűkebb, vagy tágabb értelemben) alkalmasságára utal. Olti állásfoglalásához hasonlóan a szándék *különlegességét* hangsúlyozza azzal az állítással, hogy a szándék erkölcsileg színezett. Érvei között szerepel — az anyagi büntetőjogon kívülállóan — az is, hogy amennyiben a törvényi tényállás elemeként alanyi oldalon a célzatot kívánánk meg, bizonyítási akadályokba ütköznénk.¹² Álláspontjának ellentmondásossága abban mutatkozik, hogy hivatkozott tanulmányának elején — nézetünk szerint helyesen — utal arra, hogy az ellenforradalmi büntetteket az ún. közönséges büntettektől az alanyi oldalon az ellenforradalmi szándék különbözteti meg. A célzat vonatkozásában helyesen állapítja meg, hogy az a szándékon túlmenő többlet, amely azt mutatja, hogy az elkövető mit akart elérni az általa véghezvitt bűncselekmény segítségével. Nézetünk szerint az általa ellenforradalmi szándéknak nevezett fogalom tartalmilag célzatot jelent.

⁶ Angyal meghatározása, a Magyar büntetőjog tan-
könyve. 1920. I. köt. 327. old.

⁷ Olti Vilmos: A demokratikus államrend vagy a demokratikus köztársaság megdöntésére irányuló büntettek. Jogtudományi Közlöny, 1947. évf. 337. old.

⁸ Fayer: A magyar büntetőtörvény kézikönyve
III. kiadás. 300. old.

⁹ Kádár Miklós: Büntetőjog, különös rész. (Egye-
temi jegyzet.) Budapest, 1956. 28. old.

¹⁰ Kádár Miklós: i. m. 38. old.

¹¹ L. Horváth Tibor: Az ellenforradalom bűnözése
ellen folytatott harc néhány büntetőjogi kérdése. Jog-
tudományi Közlöny, 1957. 4–6. sz.

¹² Horváth Tibor: i. m. 107. old.

M. dr. Safrankó Margit álláspontja szerint¹³ a BHÖ. 1. pont (1) bekezdésében foglalt büntettek célzatosak a lényeges anyagi támogatásban való részesítés kivételével, amely a tevékeny részvétel és előmozdításhoz hasonlóan dolus evetualissal is megvalósul. Nézetünk szerint a BHÖ. 1. pont (1) bekezdésében írt büntettek tekintetében ilyen különbség a törvény értelmezése keretében nem tehető, mert valamennyinél kifejezetten törvényi tényállási elem a „megdöntésre irányuló” elkövetés.

A Legfelsőbb Bíróság elvi állásfoglalása szerint a BHÖ. 1. pontjában meghatározott büntetteknek nem törvényi tényállási eleme, hogy az elkövető azzal a cézzal hajtsa végre a cselekményt, hogy ezáltal a népi demokratikus államrendet megdöntse. Az elvi állásfoglalás szövege: „A Btá. 12. §-ához fűzött miniszteri indoklás szerint a célzat a szándékon túlmenő többlet.” A célzat jellegzetesen alanyi fogalom, mely a szándékkal szorosan összefügg. A tényálláson kívül eső eredmény képze — mely a célzatos elkövetőt vezeti — általában a szándéknak már nem eleme. A bűncselekmények törvényi tényállása rendszerint nem utal a célzatra, azaz arra a további eredményre, melynek elérése végett a tettes a büntetendő cselekményt megvalósítja. A törvény csupán kivételesen veszi fel a célzatot a bűncselekmény törvényi fogalmába, illetve ezt, mint a minősítés alapjául szolgáló körülményt értékeli.

A népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló büntettek törvényi fogalmában a célzat nem szerepel. A BHÖ. 1. pontjában meghatározott cselekmények tehát szándékos, de nem célzatos büntettek. A törvényi meghatározásban szereplő „irányuló” kifejezés semmiképpen nem egy jelentőségű a cézzal. Azt, hogy mire kell a cselekménynek, a mozgalomnak vagy szervezkedésnek „irányulnia”, hogy büntetendő cselekmény legyen: magának az államrend elleni bűncselekménynek tartalmi alapeleme, nem pedig utalás annak „célzatra”. Meghatározza e büntettek tárgyi elemét: az államrend megdöntését. Fogalmi hiba a mozgalom vagy szervezkedés „célzatoságáról” beszélni: annak célja van, amely azonban elsődlegesen objektíve elbírálandó fogalom. A mozgalomnak, a szervezkedésnek objektíve kell a népi demokratikus államrend megdöntésére irányulnia. Szükséges ez az előfeltétel, de ennyi elég is.

Ehhez képest e büntetett elkövethető különleges politikai célzat nélkül is, mégis megvalósul. Az a körülmény, hogy alanyilag az elkövetőt az államrend megdöntésére irányuló célzat vezette-e vagy sem, legfeljebb a büntetés kiszabásánál értékelhető.” (BH. 1957. június, 216. számú közlemény.)

Az idézett elvi állásfoglalás helyes alapon indult el, amennyiben a célzatot a szándékon túlmenő többletnek tekinti és megállapítja, hogy a

célzat jellegzetesen alanyi fogalom. Az is helyes megállapítás, hogy a mozgalomnak vagy szervezkedésnek objektíve kell a népi demokratikus államrend megdöntésére irányulnia. E vonatkozásban tehát a „megdöntésre irányuló” törvényi kifejezés tárgyi vonatkozású. A törvényi tényállás tárgyi oldala azonban nem szakítható el az alanyi oldaltól, mert a cselekmény *elkövetése* vonatkozásában az alanyi oldalnak van elsődleges szerepe: az akaratelhatározástól függ, hogy az alany a bűncselekményt megvalósítja-e vagy sem. Az akaratelhatározást és annak folytán a cselekmény végrehajtását azonban bonyolult pszichikai folyamat előzi meg, amelytől elsődlegesen függ az, hogy az elkövetésre kerülő cselekmény objektíve mire irányul. Ebben a pszichikai folyamatban döntő szerephez jut a motívum és az alany tudatában megjelenő célképzet. A pszichikai folyamat megvizsgálása során lehet feleletet kapni két alapvető kérdésre: mi okból és mi végett?

A bűncselekmény elkövetését általában az alany érzelem és gondolatvilágában lejátszódó belső harc előzi meg. Egyik oldalon jelentkeznek társadalomellenes indulatok, ellenséges ráhatások, kínálkozó alkalom csábítása stb., mint motívumok, a másik oldalon az egyén erkölcsi ereje, illetőleg a jelleme, melynek rendkívül nagy a szerepe abban a vonatkozásban, hogy a motívumok hatásaként az elkövetendő cselekmény vonatkozásában milyen akaratelhatározás létesül, pozitív vagy negatív?

Az akarás tárgya a képzetnek a tudatban való megjelenése. A képzet mint a lelki élet jelensége az anyagi lét tükröződése az egyén fejében. A BHÖ. 1. pontban írt büntettek vonatkozásában különös jelentősége van annak, hogy a vágyakat, indulatokat, érzelmeket mindennek előtt az alany osztályviszonyai befolyásolják.

A lélektan szerint, ha a képzet valamely érzésről való képzet, attól aktivitást kölcsönöz. Az aktivitás valamely célképzetnek a tudatban való felidézésében nyilvánul meg. A motívum vagy indítóok, mely szoros összefüggésben van a célképpzettel, sőt azzal azonos is lehet, az akaratelhatározás pszichikai alapja, az elhatározás magyarázata. A BHÖ. 1. pontban írt büntettek alanya szempontjából — leegyszerűsítve — ez úgy fogalmazható meg: ha az alany gyűlöli az államrendszert, támad ellene. A támadás lehetősége, mint célképzet mozgásba hozza az alany tudatában meglévő, akár szunnyadó elemet, a gyűlölet motívumát, amely az elhatározás kiváltása vonatkozásában aktívvá válik. A motívum tehát az elhatározásnak nemcsak pszichikai alapja, hanem mint az elhatározási folyamat befejezésre juttatója, annak valósággal oka: causa efficiense. Az elhatározás okaként szerepelhet több motívum is. A tárgyalt büntettek kapcsán pl. a nép elleni gyűlölet mellett motívumként szerepelhetnek a hatalomvágy, a karrierizmus, a vagyonszerzés vágya stb. A motívum aktívvá válása tekintetében azonban döntő szerephez jut a jellem, melynek nemcsak abban van szerepe, hogy a motívumok közül melyik kerekedik felül, hanem a jellemtől

¹³ „Az ellenforradalmi bűncselekmények törvényi tényállása egyes elemeinek értelmezése.” Magyar Jog, 1957, 5. sz.

függ a motívum alapját képező képzet keletkezése. Ez a következő folyamat útján világos: a gyűlölet érzése mint képzet, kialakítja a bosszúállás vágyát mint motívumot és a jellemtől függően történik meg a cselekvés akaratelhatározása. A jellem maga is bonyolult fogalom, mert valamely személy pszichikai tulajdonságainak összefüggő szövedékét jelenti. A jellemben tehát maga az alany nyilatkozik meg.

A büntetett elkövetését megelőző akaratelhatározás a lelki élet része, amely az érzelmek területét foglalja magába. Tyeplot megvilágítja, hogy a lelki életnek az az oldala, ami a cselekvésben nyer kifejezést, az akarat oldal. Az akarat tartalma a gondolatok és érzelmek cselekvésbe való átmenete. A megismerés, érzelm, akarat nem létezhetnek egymástól elkülönülve. Az ember cselekedeteinek határozott indítóokai és határozott céljai vannak. Az indítóok tehát, ami cselekvésre készlet, szoros összefüggésben van a *cselekvés végső eredményével, a céllal*, ami felé az alany törekszik.

Nem képzelhető el célkitűzés indítóok nélkül, viszont az indítóok vizsgálata nélkül nem ismerhetjük fel a cselekvés valódi értelmét.

A lélektan különbséget tesz:

1. tudatos irányulás valamilyen meghatározott cél felé,

2. törekvés a cél elérésére.

Az előbbinél a cél nem teljesen határozott, az utóbbinál nemcsak a cél gondolata, hanem az eléréséhez szükséges eszközök, az elérés lehetőségének tudata, a cél felé való törekvés is megjelenik a lelki folyamatban.

A lélektan cselekvésen a tevékenység önálló egységeit érti, melyek meghatározott indítóokból, meghatározott célra irányulnak. Kétféle cselekvést különböztet meg: tudatos és impulzív cselekvést, mely utóbbinál heves érzelmek hatására váltódik ki az akaratelhatározás és az azt követő cselekvés. Az érzelmek az akarat mozgató erői. Az akarat cselekvés előfeltétele a *cél és az eszközök előzetes felismerése*. A gondolatbani cselekvés fázisai: a megfontolás, a döntés, vagy elhatározás, majd a végrehajtás. Az akarat cselekvés tehát két fő szakaszra: előkészítő és befejező szakaszra osztható.

A külvilágban történő cselekvés végrehajtása szempontjából *döntő az elhatározás*, amely nemcsak az egyes és küszöbön álló cselekvésekre vonatkozik, hanem a *hosszabb ideig tartó és több különböző szakaszból álló cselekvés általános irányára és jellegére* is. Az elhatározás tehát nem vonatkozik csupán az adott pillanatban elvégzendő cselekvésre, hanem a jövőbeni magatartásra is. Az akaratelhatározás lélektani és egyben büntetőjogi értelemben vett kifejezője a *szándék*, amely a lélektan szerint *belső készség arra, hogy a jövőben a meghatározott irányban és módon cselekedjünk*. A szándék tehát a cselekvés tudati előkészítése. Az akarat megnyilvánul az elhatározásban, de a szándék nélkül nincs végrehajtás. A szándék és az elhatározás tehát az akarat cselekvés szükséges láncszemei.

A lélektan a maga sajátos módszereivel nem világít rá a büntetőjogi értelemben vett szándék és célzat közötti különbségre. Mivel a célzatnak a szándék az alapja, nincs szükség arra, hogy a lélektan külön célzatról is beszéljen; a büntetőjog azonban a célzat fogalmát nem mellőzheti, ezért meg is határozta. Mégis a lélektan tudományában is megtalálható az az alap, amely irányt mutat a szándék és a „fokozottabb” szándék, a célzat megkülönböztetésére.

Említettük, hogy az akarat cselekvés előkészítő szakasza az indítóokok harca: harc a kötelesség és a kötelességnek ellentmondó késztetés között. A célok kitűzésére tehát meghatározott indítóokok készletnek. Az indítóokok és célok viszonya azonban megváltozhatik. A feladat teljesítése mint cél a tevékenység indítóokává is válhat. *Az indítóok és a cél viszonya, egymásrahatása az ún. motivációs folyamat, amely a pszichológia szerint lehet:*

1. közeli motiváció,
2. távoli motiváció.

Ha az ember tevékenységét nem közeli, hanem távolabbi feladatok határozzák meg, ez esetben a lélektan a távolabbi motivációról beszél, melynek jellemzője, hogy *a tevékenységben különböző láncszemekben fokozatok vannak, melyek a végső célhoz vezetnek*.

A BHÖ. 1. pont (1) bekezdésében foglalt büntettek alanyi oldalának lélektani értelemben vett sajátossága — nézetünk szerint —, hogy keletkezésük pszichikai folyamatában mind a közeli, mind a távoli motivációs folyamat lejátszódik. A törvényi tényállás alanyi oldala vonatkozásában ez a *szándékban és egyben a szándék fokozottabb alakjában a célzatban nyilvánul meg*. Pl. a kezdeményező elhatározza a népi demokratikus államrend szűkebb vagy tágabb értelemben vett megdöntése, mint célképzet hatására — a tudatában jelentkező egyéb motívumok által befolyásoltan —, hogy illegális szervezetet hoz létre. E szervezet létrehozása azonban mint a közeli cél megvalósítása csupán eszköz, a távolabbi cél elérése, illetőleg megközelítése szempontjából. Az alany tehát a szervezetet azért hozta létre szándékosan, hogy azon keresztül törekedhessék a végső cél felé, az államrend (szűkebb vagy tágabb értelemben vett) megdöntése felé. Az előző szándékának kettős arculata van: egyrészt a szervezet létrehozása, másrészt azon keresztül a távolabbi cél elérésére irányul. A szervezet létrehozása, mint szándékos cselekmény azonban önmagában még nem meríti ki a törvényben írt tényállást, csak abban az esetben, ha a szervezetet *szándékosan azért hozták létre, hogy az annak kerejtében kifejtendő tevékenység útján a népi demokratikus államrend megdöntésére törjenek*.

A BHÖ. 1. pontban meghatározott büntettek törvényi tényállásának megvalósulásáról tehát — nézetünk szerint — csak olyan *alanyi feltételek* esetén beszélhetünk, ha az előző a *szándékos cselekményét* távolabbi cél elérése végett követte el, amely cél nélkül a szándéka nem irányult volna a szervezet létrehozására sem, hiszen a tá-

volabbi cél tudata nélkül, cselekménye értelem nélküli öncélúságot tükrözne, vagy pedig — ha a szervezet létrehozásának van egyéb értelme távolabbi cél nélkül is —, más büntett törvényi tényállásának megvalósulását jelenti (pl. tiltott egyesülés).

Az állam belső biztonsága elleni legsúlyosabb, vezetői jellegű büntettek törvényi tényállásának alanyi oldalán nemcsak a szándék szerepel, hanem egy olyan *többség*, amely az egész cselekménynek döntő alanyi feltétele. Ez a többség a *távolabbi cél tudata*, annak elérésére irányuló törekvés, amelynek tudatban léte nélkül a cselekmény egyáltalán létre sem jött volna. Ettől az alanyi feltételtől, a célzat fennforgásától függ a BHÖ. 1. pont (1) bekezdésében foglalt büntettek ellenforradalmi jellege, amely a *cselekménynek objektív tulajdonsága*.

Azok a nézetek, amelyek az említett büntettek alanyi oldalán a célzat helyett a szándék „színezettségét”, „különlegességét” hangsúlyozzák, állásfoglalásuk megokolása során olyan többlettényezőkre világítanak rá, amelyek éppen a Legfelsőbb Bíróság által hivatkozott, a Bt. 12. §-ához fűzött miniszteri indokolás szerint a *célzatot*, mint a *szándékon túlmenő többséget* jelentik. Mivel a BHÖ. 1. pont (1) bekezdésében írt büntettek vonatkozásában az egyenes szándéknak a törvényi tényállásban ki nem fejezett, de értelem-szerűen benne lévő eredményre kell irányulnia, — alanyi oldalon ez éppen azt a többséget jelenti, ami a célzatot a szándéktól fokozati értelemben megkülönbözteti.¹⁴

A büntető törvényhozásban szereplő büntettek törvényi tényállásainak többsége a szándék fennforgása esetén megvalósul. Ezeknél a törvényi tényállásoknál közömbös, hogy a tettes milyen célból vitte véghez a bűncselekményt. Néhány törvényi tényállásnál azonban éppen az a jelentős, hogy mi volt a büntett elkövetésének célja, mert ha az egyébként szándékos cselekmény elkövetése nem a törvényi tényállás szövegében hangsúlyozott, vagy abból kivilágító célból történt, annak a büntettnek a törvényi tényállása nem foroghat fenn. A büntetőjogi irodalomban nem ismeretlen az a nézet, hogy a célzat túlmehet a tevékenységen, de a cselekmény akkor is a cél

felé halad és a törvényi tényállás megvalósul a cél effektív elérése nélkül is. A büntető jogszabályok szövege ezt rendszerint „abból a célból” vagy „arra a célra” és illetve „irányuló” kifejezések felvételével érzékelteti. Amennyiben a célzat — mégha túl is megy a szorosan vett törvényi tényálláson — az akaratelhatározást vezérli, a cselekmény célzatos.¹⁵

Összefoglalva :

a) A BHÖ. 1. pontban foglalt büntettek vonatkozásában a jogalkalmazás elvi tisztaságának megszilárdítása célját szolgálja az említett büntettek alanyi oldalának tárgyalása, ha nem is mindenben azonos álláspontot képvisel az idézett elvi döntéssel.

b) A BHÖ. 1. pont (1.) bekezdésében foglalt büntettek alanyi oldalán a célzat megállapítása szükséges. A (2) bekezdésben szereplő büntettek törvényi tényállásának megvalósulásához a szándék fennforgása (dolus eventualis) is elegendő.

c) A célzat fennforgásának bizonyítása — mint az anyagi büntetőjog keretein túlmenő feladat — nemcsak az alanynak az igazságszolgáltatási szervek előtt tett vallomása múlik, mert — miként a Legfelsőbb Bíróság elvileg helyesen leszögezte — a mozgalom vagy szervezkedés megállapíthatósága alanyi és tárgyi értelemben a cselekményt kísérő körülményektől függ.

d) A BHÖ. 1. pont (1) bekezdésében foglalt büntettek törvényi tényállásaiból a célzat „kihagyása” és a szándékkal való „helyettesítése” a bűnüldözés hatékonyságát nem erősíti, hanem gyengíti. Alkalmat ad az ilyen ügyek nagyvonalú, felületes kivizsgálására, a bünszervezet egész tevékenységének — beleértve annak céljait is — tisztázatlanul hagyására, a büntett kísérő körülményei kellő értékelésének mellőzésére.

e) A bírói gyakorlatban felmerült ügyek feldolgozásának tapasztalatai arra mutatnak, hogy a célzat bizonyítása, illetőleg az eset összes körülményeiből jogi következtetés útján történő megállapítása — az esetek többségében — nem okoz nehézséget.

f) Amennyiben adott esetben a célzat nem forog fenn, de a cselekmény államellenes jellege kétségtelen — mód nyílik az állam belső biztonsága elleni büntettek köréhez tartozó más büntett megállapítására.

Barna Péter

¹⁴ Tyeplov : Pszichológia, Budapest, 1952. Lekschas: Die Schuld als subjektive Seite der verbrecherischen Handlung. Berlin, 1955. Schultheisz Emil: A bűncselekmény tana. Debrecen, 1948. Heller Erik: A beszámíthatóság misztériuma. Szeged, 1940.

¹⁵ Schultheisz : i. m. 19—20. old.

Bányászati kisajátítás és bányászati szolgalmak

A jogszabályok nem mindig tudják a gyakorlati életet követni és így tág tere nyílik a jogszabályok különböző értelmezésének, továbbá a joghasonlóság elvénél fogva kisegítő jogszabályok analógiaként való alkalmazásának, ami végeredményében, sok esetben, jogbizonytalanságra vezet.

Ez mutatkozik a bányászati jogalkotás terén is a többek között: a bányászati kisajátításnál, valamint a bányászati szolgalmaknál és ennek keretében különösképpen a sodronykötélpálya vezetésének szolgalmánál.

Tanulmányomban áttekintést kívánok nyújtani a jelenlegi helyzetről és a rendezésre váró feladatokról.

I.

A bányászati célokra szükséges kisajátításokat a régi kisajátítási törvény (1881: XLI. t. c.) kivette a törvény hatálya alól, mert azok a bányajog körébe tartoznak [87. § (1)].

A törvény értelmében sajátíthatók ki azonban az olyan utak, vasutak, csatornák építéséhez szükséges területek, amelyek bányatermékeknek vagy bányászati célokra szükséges anyagoknak és eszközöknek a bánya területéről a legközelebbi közlekedési útig, vagy viszont való szállítására építtetnek [87. § (2)].

Az 1955. évi 23. sz. törvényerejű rendelet (a továbbiakban: új kisajátítási törvény) pedig a többi között, kisajátítási jogot ad a bányaművelés céljára szükséges ingatlanokra [1. § (2) bekezdés f) pontja].

Az új kisajátítási törvény hatályon kívül helyezte a régi kisajátítási törvényt, de nem helyezte hatályon kívül az 1854. évi máj. 3-án kibocsátott általános bányatörvényt és annak végrehajtása tárgyában 1854. év október 5-én kiadott végrehajtási utasítást (V. sz.).

Az általános bányatörvény azonban a bányászat államosítása folytán, nagy általánosságban célját — érdekét veszítette, miért is csak papíron levő, de nem élő jognak tekinthető, ellenben bizonyos vonatkozásban a gyakorlati élettel lépést tartó rendelkezései figyelemre méltóak és alkalmazásuk jogi akadályba nemcsak hogy nem ütközik, hanem kívánatos is.

Áll ez különösképpen a bányászati kisajátításra és a bányászati szolgalmakra.

Az általános bányatörvény szerint, a bányavállalkozó a bányászati engedéllyel megkapja a kisajátítás jogát is (98. §), amelynek alapján a földtulajdonos a bányavállalkozónak átengedni köteles a bányauzemhez szükséges területet. Hogy szükséges-e a bányauzemre valamely munkálat és terület, efelett a bányahatóság dönt, de a kisajátítási jogot nem teszi külön engedélyezés tárgyává.

A bányavállalkozó kisajátítási jogát a bányatörvény általánosságban akként határozza meg, hogy minden földtulajdonos köteles a bányamű-

velés céljára szükséges telkeket a bányavállalkozónak átengedni (98. §).

Ezt az általános rendelkezést kiegészíti a törvény azzal, hogy kutatási kísérletekre vagy más csupán művelési használatra a teleknek csak ideiglenes használata követelhető; oly célokra történő elvételnél azonban, amelyeknél a teleknek állandó használata előre látható, a földtulajdonosnak jogában áll a tulajdonjogi átvételt szorgalmazni (100. §).

A bányaművelés fogalmát az általános bányatörvény 131. §-a adja meg, amely feljogosítja a bányabirtokost általában: ásványtelepek feltárására, bányatermékek kiszállítására, saját bányászati és kohászati termékének feldolgozására szükséges műhelyek — gépek felállítására, vízvezetékek, gátak, tavak létesítésére, a bányatermékek elszállításához szükséges közlekedési eszközök megszerzésére, a bányák, gépek, anyagok és termékek oltalmára, továbbá az alkalmazottak részére lakóépületek emelésére.

A bányatörvény idevonatkozó rendelkezéseiből a múltban az a gyakorlat alakult ki, hogy főszabály az ideiglenes (haszonbérleti) kisajátítás és kivétel a végleges (tulajdoni) kisajátítás, amely kizárólag csakis a földtulajdonos kérelmére történhet.

Ennek a gyakorlatnak a helyessége legalább is vitatható, mert a törvény 98. §-ában említett „használat” gyűjtő jogi fogalomként jelentkezik és az alatt úgy a tulajdonjogban, mint a bérlet, haszonbérlet, sőt szolgalmi jogban rejlő használat is értendő. A bányavállalkozónak tehát módjában áll a részére biztosított használati jogok közül a legnagyobbat: a tulajdonjogot vagy a másodlagos használati jogokat választania.

De a méltányossági elvek is azt kívánják, hogy a bányavállalkozót megillessen a tulajdonos akaratától független végleges tulajdoni kisajátítás, mert különben indokolatlanul rosszabb helyzetbe kerülne, mint az a vállalkozó, akinek részére a rendes kisajátítási törvény ezt a jogot elsősorban biztosítja.

Az általános bányatörvény fent ismertetett rendelkezéseivel szemben az új kisajátítási törvény a bányaművelés céljaira végleges (tulajdonjogi) kisajátítást ad, azonban a bányaművelés jogi fogalmát nem határozza meg, ami igen tágkörű értelmezésre adott alkalmat, holott a bányatörvény 131. §-a e tekintetben kimerítő taxatív felsorolást tartalmaz. Ez a hiány pótolható a bányatörvény idevonatkozó fenti rendelkezésének továbbra is kisegítő jogszabályként való alkalmazásával.

További eltérése az új kisajátítási törvénynek a bányatörvénnyel szemben, hogy a kisajátítási jogot engedélyhez köti, holott az a bányatörvény szerint a bányaművelési jogban bent foglaltatik és külön engedélyezésre nem szorul.

A bányatörvény és az új kisajátítási törvény közt mutatkozó ellentéteket a bányászati kisajá-

títás körül kialakult helyes joggyakorlat hidalta át oly módon, hogy a bányászati kisajátítást — helyesen annak célszerűségét és terjedelmét — az új kisajátítási törvény 9. § (2) bekezdésében foglaltak szerint a Nehézipari Miniszter mint bányahatóság rendeli el és a kisajátítási eljárás lefolytatásával az illetékes megyei (fővárosi, megyei jogú városi) tanács végrehajtó bizottságának igazgatási osztályát bízta meg [9. § (1)]. Az igazgatási osztály a kisajátítási eljárást az új kisajátítási törvény végrehajtása tárgyában kiadott 56/1956 (VIII. 31.) M. T. sz. rendelet szerint — figyelemmel a kisajátítással kapcsolatos kártalanításról szóló 25/1957. (VI. 26.) P. M. sz. rendeletben foglaltakra — folytatja le.

A bányászati kisajátítás végleges rendezése a készülő új bányatörvény feladata.

II.

A bányászati kisajátítással kapcsolatban meg kell említenem a bányászati szolgalmakat.

Ezek két csoportba sorozhatók. Az egyik csoportba tartoznak azok, amelyek a bányavállalkozók egymás közötti viszonyában keletkeznek és amelyekről a bányatörvény 190—192. §-ai rendelkeznek. Ilyen például: az a szolgalm, mely szerint minden bányavállalkozó köteles a szomszéd bányajogosítottnak saját tárnái, aknái használatát megengedni.

Ezeknek a szolgalmaknak a bányászat államosítása folytán ma már gyakorlati jelentőségük nincsen.

A másik csoportba tartoznak a bányavállalkozók egymás közötti viszonyától független: önálló szolgalmak.

Ezek a szolgalmak — az általános polgári jogi szabályok rendelkezései szerint — vagy szerződéssel keletkeznek, vagy azokat törvény, illetőleg törvényerejű rendelet létesíti.

A bányászat keretében ilyen az ásványolajfélékről és földgázokról szóló 1911: VI. t. c. 17. §-ában biztosított szolgalm, amely szerint a földbirtokosok kártalanítás nélkül túrni kötelesek az ásványolajfélék és földgáz vezetésére szolgáló csöveknek a föld alatt az ingatlan használatának akadályozása nélkül való elhelyezését, azonban az elhelyezés alkalmával vagy később okozott kárnak megtérítését, illetőleg az előbbi állapot helyreállítását követelhetik.

A vezetékjogokkal kapcsolatban a joghasonlóság folytán figyelemre méltóak: a távirda, távbeszélő és egyéb berendezésekről szóló 1888: XXXI. t. c.-ben, valamint a villamosenergia fejlesztéséről, vezetéséről és szolgáltatásáról szóló 1931: XVI. t. c.-ben biztosított szolgalmak.

Az 1888: XXXI. t. c. 7—8. §-ai a ház és földtulajdonosokat a közhasználati távirdák, távbeszélők és villamos jelzők huzalainak a légtérületeken vagy a föld alatt való oly átvezetésének eltűrésére kötelezték, amennyiben ez a korlátlan használatát nem akadályozza. Magáért az ily vezeték fennállásának eltűréséért kártalanítás nem

jár, de jár kártalanítás a munkálatok elvégzésével okozott károkért.

Az 1931: XVI. t. c. 24. §-ában foglaltak szerint pedig a közhasználatú villamosmű javára az üzem folytatásához szükséges vezetékek és berendezések céljából az illetékes miniszter vezetékjogot állapít meg.

Érdekes rendelkezése a törvénynek, hogy a vezetékjog telekkönyvi bejegyzésnek nem tárgya (27. §). Ezzel nyilvánvalóan a telekkönyvi hatóságokat akarta mentesíteni a szolgalmi jogok felesleges bekebelezésével járó munkálatoktól.

Nincsen azonban külön törvényes rendelkezés a sodronykötélpályák építésével kapcsolatban: a tartóoszlopok elhelyezésére, hozzájárás tűrésére és huzaloknak a légürön való átfeszítésére vonatkozó szolgalmra.

Ennek a szolgalmnak szerzése tekintetében különböző megoldási mód és gyakorlat alakult ki.

1. A legegyszerűbb megoldási mód: a szolgalmnak szerződéssel való megszerzése. Ez azonban körülményes és nehézségekbe ütközik, különösen akkor, ha a szolgalmi joggal terhelt ingatlan tulajdonosa ismeretlen helyen tartózkodik, vagy meghalt és a hagyaték még nincs letárgyalva, vagy ha nem hajlandó a szerződést aláírni.

2. A múltban gyakori volt az a megoldás, hogy a bányavállalkozó a bányatörvény 98. és 131. §-ában biztosított jogaira való hivatkozással — azzal az indokolással, hogy a bányaművelési jogban nemcsak a kisajátítási jog, hanem a szolgalmi jog szerzése is bentfoglaltatik, — a bányahatóság, illetőleg a közigazgatási hatóság útján szerezte meg a tulajdonos akaratától függetlenül, a sodronykötélpálya vezetéséhez szükséges szolgalmat.

3. A közérdekű igénybevételre vonatkozó 1949: XXIV. tv. hatályba léte alatt olyan megoldás is előfordult, hogy a megyei tanács vb. igazgatási osztálya az 1947: V. tv. 2. §-ában biztosított hatáskörben, a 15.044/1949. (XII. 31.) F. M. sz. rendeletben foglaltakra hivatkozással „drótkötélpálya vezetésére, továbbá tartóoszlopok felállítására, sodronykötélpálya fenntartása céljából szükséges intézkedések megtételére” engedélyezte a szolgalmi jogot, mert annak létesítése közerdek és engedélyezését a Bányá- és Energiaügyi Miniszter javasolta. (L.: Komárom megyei tanács vb. 8127/1951. sz. határozatát.) A megyei tanács vb. határozata alapján a tatabányai járásbíróság, mint telekkönyvi hatóság 2330/1951. tk. sz. végzésével, a drótkötélpályát létesítő vállalat javára a vonatkozó ingatlanoknál a szolgalmi jogot bekebelezte.

A megyei tanács vb. határozata azonban ellentétben áll a hivatkozott törvényes rendelkezésekkel.

A hivatkozott törvényhelyek helyes értelmezése szerint ugyanis a közérdekű igénybevétel alatt a tulajdonjogszerzést, — a tulajdonjognak végleges elvonását — kell érteni, és abba nem vonható be a szolgalm megkebelezése is, amely a tulajdonjognak önállósított részjogosítványa (másodlagos dologi jog).

Ez világosan kitűnik az 1949:XXIV. tv. végrehajtása tárgyában kiadott 4364/1949. (XII. 31.) M. T. sz. rendelet 3. §-ában foglalt rendelkezésekből, mely szerint a közérdekű létesítmény céljaira igénybevett terület tulajdonjogát kell az állam javára bekebelezetni, továbbá az 5. és 8. § rendelkezéseiből, mely az igénybevett területek kártalanítását írja elő. A szolgalmi jog pedig általában ingyenes jogügylet, gyakorlásáért ellenszolgáltatás nem követelhető, legfeljebb csak az alapításáért.

Ez a megoldás különben is a hivatkozott törvényhelyek hatályon kívül helyezésével tárgyalanná vált. (Új kisajátítási törvény 23. § és 56/1955. M. T. sz. rendelet 35. §.)

4. Az új kisajátítási törvény hatályba lépté folytán oly eset is előfordult, hogy a sodronykötélpályát létesítő vállalat tartóoszlopok elhelyezéséhez szükséges terület megszerzésére kisajátítást kért, a huzalok vezetésére pedig szolgalmi jogot, amit a kisajátítási eljárás lefolytatására illetékes megyei tanács vb. igazgatási osztálya meg is adott.

Bármennyire tetszetős is ez a megoldás, törvényes alapja nincsen, mert — mint fentebb kifejtettem — a kisajátítás jogi fogalmába a szolgalmi létesítése nem vonható be.

Tarthatatlan viszont az a jogi helyzet is, hogy — törvényes rendelkezés hiányában — közérdekű mű létesítője a szolgalmi megszerzése tekintetében a tulajdonos kénye-kedvére legyen bízva és annak módjában álljon a hozzájárulás megtagadásával, a közérdekű mű létesítése elé akadályokat gördíteni. Ha a közérdekű célt szolgáló mű létesítéséhez szükséges ingatlanok tulajdonjogának megszerzése, a fennálló törvényes rendelkezések szerint a tulajdonos akarátán kívül

kisajátítás útján biztosítható, úgy a közérdekű művet létesítő javára biztosítani kell a szolgalmakat is, többek között a sodronykötélpálya vezetéséhez szükséges szolgalmat.

5. Találkozunk olyan esettel is, hogy a bányavállalat a szolgalmi jog szerzésének megkerülésével a sodronykötélpálya huzalvezetése alatti, kb. 7 méteres földszárra is kisajátítást kér.

Ez a megoldás különösképpen nemzetgazdasági szempontból kifogásolható, mert ezáltal meglehetősen nagy területet von el a gazdasági művelés alól. De kifogás alá esik azért is, mert a kisajátító kénytelen a sodronykötélpálya vezetése által derékba szelt parcellák megközelítéséhez szükséges kocsutakat létesíteni [56/1955. (VIII. 31.) M. T. sz. rendelet 2. §]. Ennek létesítése pedig tetemes összegű költségdóbbletet jelent.

Mindezekre figyelemmel kívánatos lenne a drótkötélpálya vezetésének a többi vezetékjogokkal való együttes és általános szabályozása. E tekintetben irányadóként lehetne venni az 1931: XVI. t. c. rendelkezéseit, mert ezek felelnek meg leginkább a gyakorlati élet követelményeinek.

Az egységes szabályozásra már azért is szükség van, mert a drótkötélpálya vezetése nemcsak a bányáiparban, hanem más iparágban is előfordul.

Addig is, amíg a sodronykötélpálya szolgalmi külön jogszabállyal rendezést nem nyer, az egyedi elfogadható megoldási módok az látszik, ha a nehézipari miniszter, mint bányahatóság az általános bányatörvény 98. és 131. §-ában lefektetett jogelvek alapján létesíti és engedélyezi a drótkötélpálya vezetésének szolgalmát.

Ez természetesen nem vonatkoztatható a bányatörvény hatálya alá nem tartozó többi ipari vállalatra.

Magyarosy Ferenc

A gépállomások jogállásának egyes kérdései*

Az SZKP XX. kongresszusa feladatul tűzte a mezőgazdasági termelés gyors fellendítését, a 100 hektárra eső terméshozam jelentős mértékű növelését a gabona, az ipari növények, a gyümölcsök, a hús, a tej, a gyapjú és egyéb termékek termelésénél, a gépállomások szerepének fokozását a kolhoztermelés minden ágazatának fejlesztésénél és a kolhozok további szervezeti-gazdasági megszilárdításánál. Az SZKP XX. kongresszusának irányelvei megkövetelik, hogy a gépállomásoknál a legszigorúbb takarékosági rendszer érvényesüljön, hogy öt év folyamán a traktormunkálatok önköltsége kb. 16%-kal csökkenjen, hogy a gépállomások munkájáért járó természetbeni fizetések útján nyert mezőgazdasági termékek 100 kg-jára eső költségek jelentős mértékben csökkenjenek.

* Megjelent a Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo c. folyóirat 1957. évi 8. számában. Fordította dr. Márkus Ferenc.

Azoknak a feladatoknak a megvalósítása érdekében, amelyek a hatodik ötéves tervben a gépállomások előtt állanak, meg kell szilárdítani a gépállomásoknak, mint a kolhozrendszer ipari anyagi-technikai alapjának a jogállását. Az SZKP Központi Bizottságának szeptemberi (1953), február-márciusi, júniusi (1954), és januári (1955) határozatai jelentős mértékben kiterjesztették a gépállomások jogait. De az élet tovább halad és a gyakorlat a mezőgazdasági termelés irányítása terén új formákat hoz előtérbe.

Ebben a cikkben néhány olyan jogi kérdéssel fogunk foglalkozni, amelyek a gyakorlat során merültek fel és a jogszabályokban nincsenek megfelelően rendezve.

1. Sok éven át a kolhoztermelés szervezésére és vezetésére szolgáló legjobb jogi formának a gépállomás traktorbrigádja és a kolhoz mezőművelési brigádja közötti termelési együttműködést tekintették.

631.3.004:34(47) u.i.

Gép- és traktorállomások, gép

A közös termelőtevékenység e formájánál a gépállomás igazgatója és szakemberei nem rendelkezhetnek a kolhoz mezőművelési brigádjának kiadott vagyoni értékek felett, és nem oszthatják el a brigád igavonó és munkaerejét; a kolhozvezetőségnek és a mezőművelési brigád vezetőjének viszont nincs rendelkezési joga a kolhozmezőkön dolgozó gépállomási gépek és a gépállomási állandó és idény-dolgozók felett. A traktorbrigád munkájáért, amely a gépállomás alapvető láncszeme, a kolhozszal szemben a felelősséget a gépállomás viseli, viszont a mezőművelési brigád munkájáért a felelősség a gépállomással szemben a kolhoz terhelé.

A gépállomás és a kolhozok közös termelőtevékenysége folyamán a gyakorlat állandóan új és új jogi formáit veti fel a gépállomás és kolhoz közötti termelési együttműködésnek. Ezek egyike az olyan mezőművelési-traktorbrigád szervezése, amelyen belül a gépállomás traktorjainak és más mezőgazdasági gépeinek elosztását és felhasználását a kolhoz vezetősége irányítja.

A gépállomás és a kolhoz közös termelőtevékenységének ez a formája ott indokolt, ahol a gépállomás egy kolhozot lát el, a traktorbrigád pedig a kolhoz egy vagy két mezőművelési brigádját. Ott, ahol a gépállomás több kolhozot szolgál ki, a gépállomás traktorbrigádja pedig több mezőművelési brigádot, a gyakorlat a gépállomás és kolhoz közötti együttműködésnek más formáit alakította ki.

Így például a moszkvai területen levő első számú taldomi gépállomás 1956-ban kísérletként az 1956. évi mezőművelési munkák idejére 9 gépállomási traktorbrigádot (a 16-ból) a kolhoz vezetőségeinek rendelkezésére bocsátott. E traktorbrigádokat a gépállomás igazgatósága a kolhozszal kötött szerződéshez fűzött és a kolhoz vezetőségével közösen kidolgozott pótegyezmény alapján adta át. A pótegyezmény főbb rendelkezései a következők voltak:

1. A termelés folyamán a kolhoz ellátásának megjavítása, a gép- és traktorpark termelékenyebb felhasználása és a mezőgazdasági termékek egy egységére eső munkaráfordítás erős csökkentése céljából az 1956. évi mezőművelési munkálatok idejére a gépállomás átadja, a kolhoz vezetősége pedig magára vállalja a traktorbrigád vezetését.

2. A kolhoz vezetősége a traktorbrigád vezetésének átvállalásával magára vállalja a felelősséget a gépállomással szemben azoknak a traktormunkálatoknak az elvégzéséért, amelyeket a gépállomásnak a kolhozszal kötött 1956. évi szerződés szerint a tervnek megfelelően el kell végeznie, magára vállalja a felelősséget a kolhoz által teljesített munkálatok minőségéért, továbbá a kolhozra vonatkozó agrotechnikai rendszabályok terve által megállapított agrotechnikai határidők megtartásáért.

3. Az olyan kiegészítő munkálatokat, amelyekről a szerződésben nincs szó, a kolhoz vezetősége csupán a gépállomás engedélyével végezheti el. Az esetben, ha az ilyen munkálatokat a gépállomás engedélye nélkül végzik, az utóbbi a

szerződésben megállapított traktormunkálatok mennyiségét saját belátása szerint olyan mértékben csökkenti, amilyenben a traktorbrigád a gépállomás engedélye nélkül a szerződésen felül munkálatokat végzett a kolhozban.

4. A kolhoz vezetősége felelős a traktorok, kombájnok és egyéb mezőgazdasági gépek helytelen felhasználásáért, és felelős ezzel kapcsolatban a gépállomás irányában minden anyagi kárért, amely a traktorok nem megfelelő kihasználásából, a munkagépek helytelen kapcsolásából, az ésszerűtlen üresjáratokból, valamint a gépeknek munkaerő, üzemanyag és vetőmag hiánya folytán bekövetkezett állásából adódik. A kolhoz anyagi felelősége abban áll, hogy meg kell térítenie a gépállomásnak az üzemanyag normán felüli felhasználását, viszont a gépek állásáért a gépállomás és a kolhoz közötti típus-szerződés 43. szakaszának d) pontja alapján felelős.

5. A traktorok, kombájnok és más mezőgazdasági gépek munkájáért a kolhoz a gépállomásnak természetben és pénzben fizet a gépállomással kötött szerződésben vállalt kötelezettségeknek megfelelően.

6. A kolhoz vezetősége kötelezi magát, hogy szigorúan megtartja azokat a szabályokat, amelyeket a traktorok, kombájnok és más mezőgazdasági gépek műszaki kezelésére vonatkozóan a gépállomás kidolgoz.

7. A kolhoz vezetősége kötelezi magát, hogy minden hónap 9-én, 19-én és 29-én bemutatja a gépállomásnak a dekád folyamán teljesített munkálatokra vonatkozó okmányokat.

8. A gépállomás kötelezi magát, hogy: a) ki nevezi a kolhoznak átadott traktorbrigád brigádvezetőjét és üzemanyagkezelőjét, akik a fizetésüket a gépállomástól kapják; b) gondoskodik arról, hogy a traktorbrigádnál megfelelő számú traktorista és kombájn-vezető legyen és az összes traktorokat és mezőgazdasági gépeket műszakilag kifogástalan állapotban jegyzőkönyvvel adja át.

9. A gépállomás felelős a kolhoz irányában a gép- és traktorpark kifogástalan műszaki állapotaért, a traktor- és kombájn-parknak üzemanyaggal és kenőanyaggal való ellátásáért, a gépeknek technikai hiányosságok folytán bekövetkezett állásáért, azok megfelelő és kellő időben történő műszaki ellátásáért. A gépállomás felelőségét a kolhozszal szemben a gépállomás és a kolhoz közötti 1956. évi szerződés által megállapított szabályoknak megfelelően kell rendezni.

Ez a tartalma a szerződéshez fűzött annak a pótegyezménynek, amely a gépállomási traktorbrigádoknak a kolhozvezetőségek irányítása alá történő átadásáról szól.

A gyakorlat azt mutatja, hogy ha a gépeket átadják a kolhozvezetőségek irányítása alá, a traktorokat termelékenyebben használják fel. Nyolc traktorbrigád rendkívül rossz időjárásai viszonyok közepette (az 1956. év egész nyarán szakadatlanul esett az eső) jelentős mértékben túlteljesítette a traktormunkálatokra vonatkozó terveket, és egy hektár sekélyszántásnak önkölt-

ségét az 1955. évhez viszonyítva 1,06 rubellel csökkentette.

A gépállomás és kolhoz termelési együttműködésének új formája elősegíti a termelékenységek emelését és a közös állattenyésztés terméshozamának növekedését az összes kolhozokban. Az első taldomi gépállomás területéhez tartozó olyan 9 kolhozban, amelyek magukra vállalták a traktorbrigádok irányítását, 1955-höz viszonyítva 1956-ban megnövekedett a burgonya- és a gabonatermés.

A gépállomás és a kolhoz termelési együttműködésének új formája mellett a traktorokat a traktorbrigád vezetője osztotta el a kolhozelnök útmutatása szerint, a traktormunkálatok minősége feletti ellenőrzést viszont a kolhoz agronómusa végezte. 1957. évben a traktorokat, kombájnokat és egyéb mezőgazdasági gépeket egy különleges bizottság közvetlenül a gépállomási traktorvezetőknek fogja átadni, amelynek a gépállomási dolgozókon kívül a kolhoz elnöke és agronómusa is tagja lesz. Ez növelni fogja a traktoristák felelősségét a gépek épségeért.

A gépállomási traktorbrigádoknak a kolhozvezetőségek irányításába való átadásával kapcsolatban az ország más gépállomásainál is gyűltek össze tapasztalatok.¹

A mondottakból az alábbi következtetést vonhatjuk le: a XX. pártkongresszus irányelveinek teljesítéséért folyó harcban a kolhozok és gépállomások olyan új formákat alakítottak ki a termelési együttműködésükre, amelyek nem férnek bele a gépállomások és kolhozok közötti hatályos típusszerződés kereteibe, és azt messzire meghaladják.

A gépállomások és kolhozok közötti együttműködésnek ezeket az új formáit, amelyeket az élet vetett fel, és amelyeket a gyakorlatban már kipróbáltak, jogszabályokban is rögzíteni kell. A gépállomások számára biztosítani kell azt a jogot, hogy a traktorbrigádokat a kolhozvezetőségek irányítása alá helyezhessék, vagy a kolhozokkal közösen szervezzenek mezőművelési traktorbrigádokat, továbbá, hogy megszabják azokat a feltételeket, amelyek alapján a gépállomás a traktorbrigádokat a kolhozvezetőségek irányítása alá helyezi, vagy biztosítani kell a gépállomás és a kolhozok számára azt a jogot, hogy kölcsönös meg egyezéssel meghatározhassák ezeket a feltételeket.

II. A gépállomás és a kolhozok közötti termelési együttműködés jogi formáinak megváltozása elkerülhetetlenül maga után vonja a gépállomás és kolhoz közötti hatályos típusszerződés megváltoztatását, az abban foglalt szabályok tökéletesítését.

A Kommunista Párt és a Szovjet Kormány szakadatlanul dolgozik annak érdekében, hogy a gépállomás és kolhozok közötti szerződés szerepe növekedjen. Az SZKP Központi Bizottságának

szeptemberi plénuma azt a kívánalmat támasztotta, hogy gyökeresen meg kell javítani a kolhozok termelési kiszolgáltatását a gépállomások részéről és különösen élesen vetette fel azt a kérdést, hogy fokozni kell a gépállomás és kolhoz közötti szerződés szerepét.

A mezőgazdaság fejlődése és a kolhozok, valamint a kolhoztagok gazdaságának fellendülése szükségessé teszi a gépállomás és kolhozok közötti termelési együttműködés jogi formáinak állandó tökéletesítését. Az SZKP Központi Bizottságának szeptemberi plénumán tartott beszámolójában N. Sz. Hruscsov a következőket mondta: „A gép- és traktorállomásoknak és a kolhozoknak a termelésből eredő kölcsönös viszonyát továbbra is az általuk kötött szerződések fogják meghatározni. A típusszerződésen változtatásokat kell végrehajtani, amelyek a gép- és traktorállomások elé tűzött új feladatokból fakadnak.”

A gépállomás és a kolhoz közötti jelenleg hatályos típusszerződés nem felel meg azoknak a megnövekedett követelményeknek, amelyek a gépállomások és kolhozok munkája színvonalának felemelésével kapcsolatban felmerülnek, korlátozza a mezőgazdasági dolgozók kezdeményezését és a traktorok, valamint egyéb gépállomási mezőgazdasági gépek termelékenyebb kihasználásának lehetőségeit. Ezzel kapcsolatban szükségessé válik a gépállomások és kolhozok közötti szerződés egyes, már régen elavult szabályainak a módosítása. A gépállomások és kolhozok közötti együttműködés jogi formáinak megváltoztatását és az elavult jogszabályok felülvizsgálatát a gyakorlat tette szükségessé, és azt a gépállomási dolgozók és kolhozvezetőségek kezdeményezése vetette fel. A feladat abban áll, hogy a gépállomás és a kolhozok termelési együttműködése által kialakított gazdasági viszonyok mélyreható tanulmányozása alapján meg kell találni a gépállomás és a kolhozok termelési és szervezeti tevékenységének legjobb szervezeti és jogi formáit, a különböző mezőművelési zónák és a sokágazatú gazdálkodás különböző fejlődési színvonalán álló kolhozok tekintetében.

A mi véleményünk szerint a gépállomások és kolhozok számára szélesebbkörű jogokat kell biztosítani arra, hogy a helyi feltételekre figyelemmel meghatározhassák termelési együttműködésük formáit és jellegét.

A gépállomás és kolhozok munkájának tapasztalatai alapján helyesnek tartjuk, ha a gépállomás és a kolhoz közötti hatályos típusszerződésen a következő módosításokat és kiegészítéseket hajtánák végre.

A szerződés bevezető részében kifejezésre kellene juttatni azokat a feladatokat, amelyeket a XX. pártkongresszus irányelvei a gépállomások elé tűztek: valamennyi mezőgazdasági növény terméshozamának mindenirányú fokozása; a közös állatállomány növekedésének biztosítása, a terméshozam egyidejű fokozása mellett; a géppark magas termelékenységgé felhasználása; a traktormunkálatok önköltségének csökkentése, és ezen az alapon a 100 hektár földterületre eső

¹ Lásd Sz. Lejtán: Mi van a kolhoz és gépállomás viszonyában? (Szelszkoje hozajszto, 1957. március 8.), N. Pavlov, Az új utat tör magának (Moszkovszkaja pravda, 1957. május 4.), „Szilárdítsuk a kolhozparasztok és gépkezelők együttműködését a munkában” (Szelszkoje hozajszto, 1957. május 30.).

mezőgazdasági termékmennyiség emelése a legkisebb munka- és pénzráfordítás mellett; a kolhozok további szervezeti-gazdasági megszilárdításának biztosítása és ezen az alapon a kolhoztagok és a gépállomási dolgozók anyagi jólétének növelése.

Az a körülmény, hogy a gépállomás és a kolhoz közötti típusszerződés második fejezetében részletesen felsorolja a mezőgazdasági év időszaka szerint a konkrét termelési kötelezettségeket, a típusszerződést nagyon nehézkessé és következtetésképpen gyakorlatilag előnytelenné teszi. Ezért a gépállomás és a kolhoz konkrét termelési kötelezettségeinek részletes felsorolását, ami a szerződés szövegének több mint a felét teszi ki, a szerződés függelékébe kellene felvenni, vagy a szerződéshez fűzött külön feltételekbe, és nem magába a szerződésbe.

Ki kell hagyni a szerződésből az arra vonatkozó rendelkezéseket, hogy hogyan kell a mezőgazdasági munkálatok egyes fajtáinak mennyiségét megváltoztatni, és ezt a jogot a gépállomás igazgatójának és a kolhoz vezetőségének kell biztosítani. Az egyes traktormunkálatok mennyiségének növelését vagy csökkentését pótegyezménybe kell foglalni.

Biztosítani kell a szerződésben a kolhoz és gépállomás számára azt a jogot, hogy a gépállomás és a kolhoz közötti termelési együttműködésre olyan formákat állapíthassanak és határozhassanak meg, amelyek leginkább elősegítik a gépállomás gépeinek termékeny felhasználását és a kolhoz közös gazdálkodásának fellendítését. Különösen rá kell mutatni arra, hogy a gépállomás a kolhoz kívánságára átadhatja a traktorbrigádot a kolhozvezetőség közvetlen rendelkezése alá és ennek feltételeit a gépállomás és kolhoz között kötött szerződéshez fűzött, annak elválaszthatatlan részét alkotó, pótegyezségben állapíthatja meg.

A gépállomás és a kolhoz közötti hatályos típusszerződés kötelezi a kolhozt, hogy a kolhozokban dolgozó traktorbrigádoknál megfelelően biztosítsa a traktorok, kombájnok és más mezőgazdasági gépek, a szükséges üzemanyag és kenőanyag őrzését, és e célból megfelelő kolhoztagokat jelöljön ki. De a gyakorlatban a kolhozvezetőségek nem jelölnek ki kolhoztagokat a gépállomás gépeinek és anyagának az őrzésére, aminek következtében a gépekről az egyes alkatrészek elkallódnak, az üzem- és kenőanyagokat pedig szétlopkodják, és ezáltal nagy kárt okoznak az államnak. Ezért a kolhoznak ezt a kötelezettségét megállapító szakaszt célirányos lenne kiegészíteni azzal a megállapítással, hogy amennyiben a kolhoz nem jelöl ki a gépek és anyagok őrzésére kolhoztagokat, a gépállomásnak joga van a megőrzésről a kolhoz számlájára gondoskodni.

Azzal kapcsolatban, hogy a kolhoztagok részére havonta kifizetendő előlegek vonatkozásában új szabályokat vezettek be, a szerződést ki kell egészíteni egy olyan szakasszal, amely kötelezi a kolhozt, hogy a kolhoztagok havi előlegeinek kifizetése alkalmával átutalja a gépállomás számlájára a gépállomási traktorbrigád állandó

és idénydolgozói számára az általuk ledolgozott munkaegységek szerint őket a kolhoztagokkal egyenlő mértékben megillető összegeket. Rá kell mutatni arra, hogy a kolhozvezetőség még az esetben is köteles havonta a megfelelő összeget átutalni a gépállomás számlájára a traktorbrigádok dolgozóival való elszámolás céljából, ha a kolhozvezetőség bármely oknál fogva nem fizet havi előleget a kolhoztagoknak, és pedig olyan összeg alapulvételével, amilyen a bevételi-kiadási költségelírászat szerint a kolhoztagok számára egy munkaegységre meg van állapítva.

A gépállomás gépkezelőinek jó és összehangolt munkájától függ, hogy a gépállomás kellő időben teljesíti a kolhossal kötött szerződésben foglalt kötelezettségeit, ettől függ a mezőgazdasági termékek termésének növelése és a közös állattenyésztés termékhozamának emelkedése. Figyelembe véve ezt, azt ajánljuk, hogy a gépállomás és kolhoz közötti típusszerződés 4. fejezetét a következő szöveggel egészítsék ki: „A szerződésben megállapított kötelezettségeknek az ott megszabott határidőkön belüli teljesítéséért, a kolhozban valamennyi mezőgazdasági terményből a tervbevetett terméshozam eléréseért és a tervszerű fejesi eredményekért a gépállomási traktorbrigádok dolgozói számára a kolhoz számlájára az évi keresetük 10 %-ának megfelelő pótdíjat kell fizetni, ha pedig nem érik el ezeket a mutatószámokat, 10 %-kal csökkenteni kell a gépállomás által a traktorbrigádok dolgozóinak fizetett munkadíjat.”

Azzal kapcsolatban, hogy az agronómusok és zootechnikusok most a kolhoz tagjai, és a velük mint szakemberekkel kapcsolatos viszonyokat a mezőgazdasági ártyel alapszabálya és más jogszabályok rendezik, a kolhozoknak e szakemberek irányában fennálló kötelezettségeit megállapító cikkeket a szerződésből ki kell hagyni.

Pontosabban kell megszövegezni a szerződés 5. fejezetét is, amely a gépállomás által elvégzett mezőgazdasági munkálatok átvételének rendjéről szól. A gyakorlat azt mutatta, hogy a gépállomási traktorbrigád vezetője és anyagkezelője, akiknek a traktorbrigádnál tíz traktort is el kell látniok, fizikailag nincsenek abban a helyzetben, hogy a kolhoz mezőművelési brigádjának vezetőjével együttesen nap mint nap átvegyék a traktoristáktól és a kombájnvezetőktől az általuk elvégzett munkálatokat. Ezért a szerződés 40. szakaszának első részét, amely kimondja, hogy minden egyes váltás befejezése után át kell venni a munkálatokat, nézetünk szerint a következőképpen kell megváltoztatni: „A gépállomási traktorbrigád által teljesített munkálatokat ötpontként veszi át a mezőművelési brigád vezetője, a gépállomási traktorbrigád vezetője és anyagkezelője.” Egyébként a munkálatok átvételére vonatkozóan az említett szakaszban megállapított eljárás a gyakorlatban helyesnek mutatkozott és azt fenn lehet tartani.

III. A gépállomás jogállását a párt és a kormány határozatai, és jelentős mértékben a gépállomás és a kolhoz közötti hatályos típusszerződés

szabja meg. A párt és a kormány határozatait különböző időben adták ki, és azok arra irányultak, hogy tökéletesítsék a gépállomás termelési tevékenységét. De az élet tovább halad, a gépállomás és a kolhozok közötti viszony állandóan tökéletesedik, és abból, amit a vonatkozó párt- és kormányhatározatok tartalmaznak, már sok elavult, bár formálisan nincs hatályon kívül helyezve. Elavultak, amint erre fentebb rámutattunk, a gépállomás és a kolhoz közötti hatályos típus-szerződés egyes rendelkezései is. Ezenfelül a típus-szerződésben foglalt több rendelkezést nem a szerződésnek kell tartalmaznia, hanem ezeknek külön jogszabályban van a helyük (például a gépállomási tanács szervezeti és munkarendje).

Mindez szükségessé teszi a gépállomási szabályzat kidolgozását és jóváhagyását. A gépállomási szabályzatban meg kell határozni a gépállomás szervezeti és termelési struktúráját, funkcióit, az önálló gazdaságos elszámolással kapcsolatos mutatószámokat, mindazt az újat, amit a gépállomás és kolhoz közötti kölcsönös kapcsolatban a gyakorlat felszínre hoz és ami haladó. Ez lehetővé teszi a gépállomás és kolhoz közötti hatályos típus-szerződés megjavítását; és azt, hogy abban csak azok a szabályok maradjanak, amelyek valóban szükségesek, és a szerződéses viszonyok jellegét határozzák meg. A gépállomási szabályzat kidolgozásánál abból kell kiindulni, hogy ki kell szélesíteni a gépállomás igazgatójának jogait, nagyobb önállóságot kell neki biztosítani a pénzügyi, gazdasági és műszaki kérdések megoldásánál. N. Sz. Hruscsov beszámolója tételeinek össznépi megvitatása idején felmerült azok a javaslatok, amelyek a vállalati igazgatók jogainak kiterjesztésére irányulnak, véleményünk szerint teljes mértékben vonatkoznak a gépállomásokra is, és nemcsak az ipari vállalatokra.²

IV. Mind ez ideig nincs megoldva az a kérdés sem, hogy milyen terjedelmű a gépállomás jogképessége a földjogi viszonyok terén. Ismeretes, hogy a gépállomásoknak nincsen kiosztott földjük. A gépállomások számára az üzemi, kulturális és lakásszükségleteket szolgáló épületek elhelyezése céljából legfeljebb 15 ha-nyi földterületet bocsátanak rendelkezésre, a kisegítő gazdaság megszervezésére adott földeken kívül.

A gépállomások évről évre mintaszerű szocialista vállalatokká változnak, ahol magas kulturáltságú termelési tevékenység folyik, és kulturált életet élnek. Vegyük például az első taldomi gépállomást. 1953-tól 1957-ig itt a következő épületeket építették fel: gépállomási műhelyt, kazánházat, autógarázst, traktor- és kombájngarázst, mezőgazdasági gépek őrzésére szolgáló csűröket. Ugyanezeknek az éveknél a folyamán egy 50 főt befogadó munkásszállót, valamint 3 négylakásos lakóházat építettek és adták át használatba. Amíg 1953-ig a gépállomás telepén alig tíz gépállomási dolgozó lakott, jelenleg itt több mint

70 munkás és tisztviselő lakik. A taldomi gépállomás létszámában 49 tisztviselő, mérnök és technikus, továbbá 290 gépkezelő van.

A gépállomási káderek fluktuálásának megakadályozása végett megfelelő élet- és lakásvizonyokat kell teremteni számukra. Az egyik ilyen feltétel az, hogy a gépállomás munkásai és tisztviselői, akik a gépállomás központi telepén levő házakban laknak, családonként 0,15 ha kiterjedésű háztáji gazdaságot kapjanak. Az állandó munkások és szakemberek gyakran fordulnak a gépállomáshoz azzal a kérelemmel, hogy nyújtson számukra telket a lakóházak építésére. De a gépállomás nem tudja teljesíteni kéréseiket, mert nincs megfelelő földterülete.

A fennálló szabályok szerint a gépállomás dolgozói és szakemberei számára a háztáji telkeket az állami földalapról bocsájtják rendelkezésre, valamint a kolhozok hozzájárulásával azok szabad háztáji földalapjából. A valóságban viszont a gépállomás központi telepén levő gépállomási szakemberek és munkások nem kapnak háztáji telkeket. Ezenkívül nincs tisztázva az a kérdés sem, hogy kinek kell a gépállomási szakemberek és állandó munkások számára a háztáji telkeket adni.

A gépállomási káderek fluktuálásának megakadályozására és a gépállomási gépkezelők munkafegyelmének megszilárdítása céljából felül kell vizsgálni a gépállomási földhasználati jog terjedelmére vonatkozó szabályokat. A gépállomásnak megfelelő földterületet kell használatba kapnia az üzemi kultúrszükségleti épületek és lakóházak elhelyezése céljából, a kisegítő gazdálkodás céljaira, valamint abból a célból, hogy a gépállomási szakemberek, munkások és tisztviselők számára háztáji telkeket adhasson. A gépállomást fel kell jogosítani arra, hogy a gépállomás központi telepén lakó munkások, tisztviselők és szakemberek számára háztáji telket juttathasson.

V. A gépállomás vezető szakembereit — a főagronómust, a főmérnököt, a főzootechnikust és a főkönyvelőt — a jelenlegi helyzet szerint a területi (háztáji) földművelési igazgatóság nevezi ki a gépállomás igazgatójával egyetértésben. A jogi irodalomban olyan javaslatok merültek fel, hogy ki kell szélesíteni azoknak a gépállomási dolgozóknak a körét, akiket a területi (határterületi) földművelési igazgatóságnak kell kinevezni. Így A. A. Ruszkol és N. G. Szaliscseva a következőket írják: „Abból a célból, hogy növekedjék a javítóműhely vezetőjének felelőssége a mezőgazdasági gépek kellő időben és megfelelő minőségű javításáért, célirányosnak látszik, hogy őt a területi (határterületi) földművelési igazgatóság nevezze ki”.³ Ezenfelül a területi (határterületi) földművelési igazgatóság által kinevezendő személyek közé felveszik a vezető instruktor-könyvelőt és földrendezési mérnököt. Ez utóbbi, állításuk szerint, „közvetlenül” a területi igazgatóságnak van alárendelve.

² N. Sz. Hruscsov: A Szovjetunió mezőgazdaságának továbbfejlesztését szolgáló intézkedésekről. Bpest, Szikra, 1953. 58. old.

³ Lásd A. A. Ruszkol, N. G. Szalistyeva: A gépállomás jogállása és a kolhozokkal való szerződéses viszonyainak jellege. Goszjurizdat, Moszkva, 1956. 87. old.

Ezek a javaslatok véleményünk szerint helytelenek, mert figyelembe kell vennünk, hogy jelenleg az instruktor-könyvelőt és a földrendező mérnököt a gépállomás nevezi ki és menti fel a munka alól és nem a területi földművelési igazgatóság. Sok gépállomási gyakorlati dolgozó nem tudja megérteni, hogy a földrendező mérnök, aki a gépállomáson dolgozik, és közvetlenül a gépállomási igazgató útmutatásait teljesíti, hogyan lehet kivéve az igazgató alárendeltsége alól, és hogyan lehet „közvetlenül” alárendelve a területi földművelési igazgatóságnak? Meg kell állapítani, hogy a gépállomási szakemberek a területi földművelési igazgatóság irányítása alá tartoznak, azonban nem közvetlenül, hanem a gépállomási igazgatón keresztül.

Nincs semmi szükség arra, hogy a gépállomási műhely vezetőjét a területi igazgatóság nevezze ki és mentse fel a munka alól. A gépállomási munka gyakorlati tapasztalataiból kiindulva olyan szabályozást tartunk célszerűnek, amikor a gépállomás vezető szakembereit kizárólag a gépállomási igazgató nevezi ki és menti fel a munka alól. Ez elősegíti az egyszemélyi felelősség megszilárdítását a gépállomás igazgatása terén, fokozni fogja a gépállomás vezető szakembereinek felelősségét az ügyek állásáért az általuk ellátott kolhozokban, fokozza az összes gépállomási szakemberek és dolgozók felelősségét a traktorbrigádok ügyeinek állásáért, fokozza a gépállomási igazgató felelősségét a vezető szakemberek munkájáért.

VI. A gépállomási munka megjavítása végett felül kell vizsgálni a munka szervezésének és díjazásának több kérdését is.

Nagy állami jelentősége van annak, hogy a gépállomási gépeket megfelelően tartsák karban. Sok traktor és kombajn éppen a vetés vagy a betakarítás legégetőbb napjaiban mondja fel a szolgálatot, és áll le a traktorvezetők és kombajnvezetők gondatlansága és hanyagsága, vagy nem megfelelő képzettsége miatt. A gyakorlat azt mutatja, hogy ott, ahol a traktorvezetők és kombajnvezetők kellő képzettséggel rendelkeznek és gondosan kezelik a gépeket, nem romlanak el váratlanul az alkatrészek, következésképpen nem állnak le a gépek technikai hiányosságok miatt. Az ilyen traktorvezetők és kombajnvezetők túltesztelik termelési feladataikat, és kitűnő állapotban tartják a gépeket.

Amint ismeretes, a gépállomások gépeinek kifogástalan állapotáért a traktorvezetők, kombajnvezetők és gépészek a törvényben megállapított prémiumokat kapják. A jelenleg hatályos szabályok szerint a gépek megfelelő kezeléséért a prémiumokat a gépállomás költségvetési ellátmányának a terhére a területi (határterületi) földművelési igazgatóság adja a gépállomási igazgató előterjesztésére; a kiadott prémiumokat hozzászámítják az egy hektár területre eső művelési költségekhez. A prémiumok juttatását, amelyeket tulajdonképpen a gépállomás ellátmányából fizetnek, a területi (határterületi) igazgatóság igen gyakran különböző okoknál fogva vissza-

tartja, ami nagymértékben csökkenti a gépek épségéért folyó harc hatékonyságát. Helyesebb lenne a gépállomási igazgatót jogosítani fel arra, hogy az egyéb műveletek számlájáról prémiumot adhasson azoknak a gépkezelőknek, akik a gépek épségben tartásánál kitűntek.

Mind ez ideig nincsen megfelelően rendezve a traktorbrigádok anyagi érdekeltségének a kérdése sem abban, hogy a gép- és traktorpark javításával, a gépek megfelelő üzemeltetésével az állam számára megtakarításokat érjenek el. A gépállomási munka gyakorlatából kiindulva célszerűnek tartanánk, ha a traktorvezetők anyagi érdekeltségét olyan módon szabályoznák, hogy az egész traktorbrigád prémiumként megkapná azoknak az összegeknek az 50%-át, amelyeket a gépek javításával és azok megfelelő üzemeltetésével megtakarítottak. E prémiumokat maga a gépállomás fizetné ki, tekintet nélkül arra, hogy a gépállomásnál van-e általános megtakarítás a javításoknál, vagy sem. A prémiumokat az egyéb műveletek számlájáról lehetne fizetni, vagy arról az elszámolási számláról, amelyen a brigád megtakarítást ért el.

Ez a szabályozás elősegítené a gépállomási gépek termelékenyebb kihasználását, a traktormunkák önköltségének csökkentését, növelné a gépállomás felelősségét a gépek megfelelő kezeléséért és üzemeltetéséért, fejlesztené a dolgozók alkotó aktivitását.

A XX. pártkongresszus irányelvei nagy figyelmet fordítanak a gépállomási gépek termelékenységeinek növelésére. A gyakorlat azt mutatja, hogy sok gépállomásnál még most is előfordulnak olyan esetek, hogy a gépek és traktorok műszaki hibák miatt és a gépkezelők rossz munkafegyelme következtében állnak. Előfordul az is, hogy a gépállomás és kolhoz erőfeszítése következtében az egyes növényekből gazdag termést érnek el, de a gépállomás rossz munkája következtében a betakarítás során hatalmas veszteségek állnak be. Azt, hogy a gépállomási gépek a mezőgazdasági munkák ideje alatt állnak, sokszor a gépállomási traktoristák és kombajnvezetők helytelen díjazásával lehet magyarázni. A munka díjazásának jelenlegi rendszere mellett a traktoristák és kombajnvezetők nem érdekeltek abban, hogy szoros határidőn belül elvégezzék a vetési és betakarítási munkálatokat. A traktoristák ugyanolyan fizetést kapnak, tekintet nélkül arra, hogy mennyi ideig tart a tavaszi vetés vagy a termés betakarítása. Még rosszabb a helyzet a kombajnvezetők munkájának díjazásánál. Az annyira bonyolult, hogy még a gépállomási főkönyvelő is nehezen igazodik el rajta, annál kevésbé értik meg azt a kombajnvezetők.

Az összes gépállomási dolgozók számára, ide számítva a kombajnvezetőket is, nézetünk szerint a munka egységes díjazását kellene megállapítani, és pedig a teljesített norma szerint munkaegységben való értékeléssel. A munka pénzbeli és természetbeni díjazását a gépállomási alapok keretein belül a mezőgazdasági év időszakai szerinti munkák elvégzésének idejétől függően lehet és kell

megállapítani. Azt a jogot, hogy a munka díjazását a beralap keretein belül a teljesített munkák idejétől függően állapíthassa meg, célirányos lenne átadni a gépállomásnak. Csak a helyszínen, a gépállomásnál, a helyi viszonyok figyelembe vételével lehet a leghelyesebben megállapítani minden egyes mezőgazdasági növény vetésének és betakarításának kezdetét. A munka díjazásának ilyen szabályozása elősegítené a gépállomási gépek termelékenyebb felhasználását, és anyagilag érdekeltté tenné a gépállomási traktorbrigádok dolgozóit abban, hogy a legrövidebb idő alatt végezzék el a vetési és betakarítási munkákat.

A gépállomások jogállásának megjavítása, a gépállomás és a kolhoz közötti szerződéses viszony tökéletesítése, a típusszerződés elavult szabályainak felülvizsgálata, a gépállomási dolgozók munkája megszervezésének és díjazásának javítása — mindez fejleszteni fogja a gépállomási dolgozók, szakemberek, mérnökök és technikusok, valamint a kolhoztagok kezdeményezését és öntevékenységet azoknak a feladatoknak a megoldásánál, amelyek a kolhoztermelés valamennyi ágazata gyors fellendítésével kapcsolatban előttünk állnak. E feladat sikeres megoldása még jobban megszilárdítja a munkásosztály és a kolhozparasztság megingathatatlan szövetségét.

A. M. Nyestyerov

Az általános kártérítés

Az általános kártérítés intézményét a Legfelsőbb Bíróság III. sz. polgári elvi döntése alapozta meg. Eszerint: „Kártérítést csak vagyoni károsodás megtérítéseként lehet megítélni. Erkölcsi vagy más nem vagyoni természetű hátrány kiegyenlítésére kártérítést megítélni nem lehet.

Viszont amennyiben vagyoni károsodás történt, azonban ennek összege — akár csak részben — valamely okból pontosan ki nem számítható, olyan összegű általános kártérítésre is kell a károkozásért felelős személyt kötelezni, amely a körülményekhez képest a károsult teljes anyagi kárpótlására alkalmasnak mutatkozik.”

Az általános kártérítés szocialista jogunk új intézménye. Nemcsak a magyar, de más szocialista jogrendszerben sem ismeretes. Mint mindig, az új intézményekkel kapcsolatban, az általános kártérítésnél is igen sok kérdés merül fel. Mi a viszonya az általános kártérítésnek eddigi kártérítési jogunk szabályaihoz? Vajon a nemvagyoni kártérítés nevét változtattuk csak általános kártérítéssé, s tartalmilag minden marad a régiben? Egyáltalán mikor alkalmazható általános kártérítés? Milyen feltételek mellett s milyen terjedelemben, mikor lehetilyent megítélni? S a kérdések még tovább folytathatók. Az elvi döntés szükségűsége mellett, az eddigi — bár elég szórványos — bírói gyakorlat alapján kísérlem meg az általános kártérítés mibenlétének tisztázását. Ezt megelőzően röviden vázolni szeretném a III. sz. polgári elvi döntést közvetlenül megelőző helyzetet.

I.

A magyar kapitalista magánjogban a bírói gyakorlat fejlesztette ki a *nemvagyoni (eszmei, erkölcsi) kár* és az ennek megtérítésére szolgáló nemvagyoni kártérítés, *elégtétel* intézményét. A nemvagyoni kártérítés a személyiségi javak áruvá változását fejezte ki a kapitalista jogban. Az emberi személyiség áruként kezelése, a nemvagyoni javak megsértéséért vagyoni kártérítés megítélése azonban nem egyeztethető össze a szocialista jogrendszerrel.

A nemvagyoni kártérítés legkirívóbb esetében, a magánjogi csábításnál a Legfelsőbb Bíróság már a 4946/1951. sz. ítéletében elutasította nemvagyoni kártérítés megítélését. A magánjogi csábítás alapján megállapított kártérítést a férjhezmenési lehetőségek csökkenésével indokolták. Ez a szemlélet a nő részére az egyedüli életlehetőséget a férjhezmenésben látta, a nőt másodrendű lényként fogta fel. Az érzelmi, önérzeti sérelmek pénzbeli értékelése és megtérítése önmagában megalázó, s megalázó a nő tisztességes és tapasztalatlan voltának, a házassági ígéret komolyságának és a nő részéről felmerülő ellenállás megfelelő voltának a vizsgálata is. Ez a döntés már előre vetette indokolásában az egész nemvagyoni kártérítés elvetését, amikor rámutatott arra, hogy „jellegzetes kapitalista szemlélet az, hogy pénzzel minden megszerezhető és megváltható”. Vagy: „... megalázó, hogy a nőt olyan másodrangú lényként fogják fel, akinek egyedüli életcélja és lehetősége a férjhezmenés, és egyúttal olyan — csaknem — árucikknek tekintsek, akinek értéke a férjhezmenéshez viszonyítva csökkenhet” (Indokolásból).

1952-ben a Legfelsőbb Bíróság Elvi Tanácsa a 4489/1952. VIII. 65. sz. határozatával a 158. sz., az 5122/1952. XI. 43. sz. határozatával pedig az 537. és 538. sz. E. H.-kat, amelyek a nemvagyoni kártérítés elvi alapját határozták meg, hatályon kívül helyezte. „Újabb bírói gyakorlatunk a szocialista jogfejlődésnek megfelelően, az erkölcsi javakat nem tekinti pénzzel felmérhetőnek és így erkölcsi kártérítést sem íté meg” (az utóbbi határozat indokolásából).

Ennek ellenére a Legfelsőbb Bíróság P. II. 4072/1952—1953. sz. ítéletében, amely 1953. március 28-án kelt, még a következő indokolást olvashatjuk: „... a felperes rendkívül súlyos sérülése, amely miatt hosszú időn át mozdulatlanul feküdni kellett, többszöri súlyos műtéteken ment át, a combfeje elpusztult, csipőtányérja összetört és darabokból áll, maradandóan sántává vált, bottal is nehezen jár, — a felperesnek az életben való érvényesülését valóban lényegesen megnehe-

zíti, amint azt az Igazságügyi Orvosi Tanács is megállapítja. Ezért a felperesnek a nemvagyoni kárhoz való igénye jogszerű...”

Ez a határozat ugyanakkor, amikor a pontosan meg nem határozható jövőbeli károkról tesz említést (az életben való érvényesülés lényegesen megnehezedik), kártérítésként, a felmerült vagyoni károk megtérítése mellett, nemvagyoni kártérítést is megítél.

Bár a nemvagyoni kártérítést megszüntető határozatok hangsúlyozzák, hogy „más elbírálást igényelnek azok a kiadások és veszteségek, amelyek pénzben kifejezhető kárt jelentenek”, a nemvagyoni kártérítés megszüntetésével nem egy esetben bizonytalanná vált a helyzet. Elsősorban az élet, egészség, testi épség megsértésével kapcsolatban keletkezett károknál volt ez tapasztalható. A pontosan megállapítható vagyoni károk (mint a munkaképesség csökkenése, tartásra jogosultak eltartása, kórházi ápolási költség) mellett, előállhatnak olyan károk is, amelyek bár vagyoniak, de az elbírálás idejében összességükben még pontosan meg nem határozhatók. Az egészséges, éptestű ember részére lehetséges érvényesülés nem egy ilyen károsodásnál csökken. Itt legfeljebb azok a területek mérhetők fel hozzávetőlegesen, ahol — az egyébkénti vagyoni jellegű kár — ma még összességükben meg nem határozható módon jelentkezni fog.

Ezt a hiányérzetet érezteti a Legfelsőbb Bíróság Pf. I. 4471/1952. sz. ítélete, amikor kimondja, hogy „az általános (eszmei) kár iránti igény is alapos, a kártérítés arányának megfelelő mértékben. A mindkét kezét elvesztett felperesnek az életben való boldogulása ugyanis olyan általános és rendkívüli mértékben megnehezedett, hogy az számára anyagilag is felbecsülhetetlen kárt jelent”.

A hiányt a III. sz. polgári elvi döntés tölti be, amikor az általános kártérítés intézményének megalkotásával a még pontosan meg nem határozható, jövőben konkretizálódó vagyoni károk megtérítését elrendeli.

Az általános kártérítés kérdéseivel kapcsolatban elsősorban a kártérítés feltételeivel, másodsorban a kártérítés megállapíthatóságának kérdésével foglalkozom.

II. Az általános kártérítés megállapíthatóságának feltételei

A jogellenes magatartás alapján kártérítésre kötelezés megállapíthatóságának négy feltétele van. Ezek: jogellenesség, kár, okozatosság és valamely felelősségalapító elv. Vizsgáljuk meg jogrendszerünk eme új intézményét abból a szempontból, hogy e feltételek milyen mértékben és terjedelemben szükségesek az általános kártérítés megállapíthatásánál.

a) *Jogellenesség.* Nem célom, hogy ennek keretében a magatartás vagy az eredmény jogellenességének vitatott kérdésében állást foglaljak. Nyilvánvaló, hogy mindaz a magatartás, amely jogellenes, tehát a tárgyi jogba ütközik, — s egyéb feltételeknek is megfelel — az okozott sérelmek

pótlására, végsősorban kártérítésre kötelez a polgári jog keretében.

Az általános kártérítés a legtöbb esetben baleseti kár megítélésével kapcsolatban merül fel. A Legfelsőbb Bíróság Pf. I. 21.829/1954; Pf. II. 22.254/1954; Pf. II. 23.410/1954; Pf. V. 22.567/1954; Pf. V. 22.354/1955; Pf. II. 22.961/1955; Pf. IV. 23.022/1955; Pf. II. 20.325/1955. sz. ítéleteiben, amikor általános kártérítést állapít meg, minden esetben baleseti kártérítésben marasztal. Kivételesen fordul elő, hogy — mint az Áf. VI. 20.434/1954., vagy Áf. IV. 20.366/1955. sz. ítéletében — nem baleseti, hanem szerzői jog megsértésével kapcsolatos általános kártérítésről rendelkezik.¹

A jogellenes eredmény, akár a baleseti, akár a szerzői jogi eseteket nézzük, az emberi személyiség megsértése. Véleményem szerint az általános kártérítés a személyiség, s csak a személyiség megsértéséből eredő vagyoni károk megtérítésére szolgál. A Legfelsőbb Bíróság ítéletei is, amelyekben megítéli az általános kártérítést, kivétel nélkül az emberi személyiség jogellenes megsértésének elbírálásakor merülnek fel. Maga a Legfelsőbb Bíróság azonban egyetlen ítéletében sem utal arra, hogy az általános kártérítés kizárólag a személyiséget ért sérelem helyreállítására szolgál.

A személyiség jogi védelemben részesített egyes megnyilvánulásait, amelyeket a társadalmi tudat elemei emelnek ki, külön mint személyiségi jogokat emlegetjük. A személyiségi jogok taxatív felsorolása lehetetlen, éppen mert a személy egyéniségének megnyilvánulásai, a többi tudati elemek igen erős hatása alatt, a személynek a külvilág felé és a külvilágnak irányába ható tényezői kimeríthetetlenek. Ezért legfeljebb példálózó felsorolása lehetséges, pl. élet, testi épség, egészség, becsület, név, jóhírnév, képmás, titok (levéltitok) stb.

A jogellenes magatartás valamely jogi védelemben részesített jószágot ért kár esetében vonja maga után a kártérítést. Vajon a baleseti károk esetében a tulajdonjogban állott-e be sérelem? Valószínű, hogy abban is, pl. ruha elszakadása stb. Maga a baleseti kár azonban elsősorban kétségtelenül az élet, testi épség, egészség megsértése következtében merül fel.

A személyiség megsértése — kivéve ha azt jogszabály külön megengedi² — minden esetben jogellenes. Külön kérdés, vajon a sértett beleegyezése megszünteti-e a jogellenességet? Nem szünteti meg, ha a magatartás egyébként is bűncselekmény, továbbá a szándékos jogsértésért való felelősség kizárhatása is kétséges. (Elsősorban akkor, ha az egész általánosságban történik.) Nem szünteti meg a felelősséget akkor sem, ha

¹ „... az alperes nem teheti túl magát a fennálló jogszabályokon, amelyek a zeneszerzők megélhetésének biztosítása céljából kis összegű szerzői jogdíj fizetésére kötelezik.” (Áf. VI. 20.434/1954. indoklásából.)

² Pl. orvosi beavatkozás nem az egészség, testi épség jogellenes megsértése vagy a tanúvallomás nem állapít meg becsületsértést; nyilvános rendezvényről a Népszabadságban közzétett fénykép nem képmással való visszaélés stb.

a sértett egyébként érvényes beleegyezése oly természetű joglemondásnak minősül, amely összeegyeztethetetlen a szocialista társadalmi együttélés szabályaival. (Védelem a saját akarattal szemben.)

Itt felvetett véleményemet, hogy az általános kártérítés a személyiség védelmét célozza, még az egyes részletkérdések tárgyalásánál kívánom alátámasztani.

b) *A kár.* Fogalmával szükségszerűen foglalkozik minden, a kártérítést tárgyaló munka. A törvénykönyvek és tervezetek némelyike maga is meghatározza, hogy mit ért kár alatt, általában azonban a gyakorlat, illetve az elmélet feladata lesz az értelmezés keretében tartalommal megtölteni a fogalmat.

Milyen károkkal találkozunk az általános kártérítés bírói gyakorlatában?

Ez az általános kártérítés alapjául szolgáló kár „általában akkor ítélt meg, ha a keresetcsökkenésen, dologkáron, gyógykezelési, ápolási, művégtag és hasonló kiadásokon felül a károsultnak még további olyan vagyoni természetű kára is van, amit összegeként pontosan kimutatni nem is lehet, s az élettapasztalat szerinti bizonyossággal számításba kell venni, hogy a károsult élete során különböző további többletkiadásokra fog kényszerülni, illetve, hogy az éptestű ember által jogos úton-módon megszerezhető bizonyos anyagi előnyöktől el fog esni. Így különösen akkor, amikor valaki több végtagját elveszti vagy feltűnően eltorzul.”³

A végtagok elvesztése (pl. jobb kézfej elvesztése női szabó képesítéssel bíró, de egyébként szakmájában jelenleg nem dolgozó részére, mert háziasszonyi teendőit nem tudja ellátni stb. (L. B. Pf. II. 20.325/1955. sz.); balláb (Pf. II. 21.829/1954. sz.); jobbláb térd alatti csonkolása (Pf. II. 23.410/1954. sz.); gerinctörés (Pf. I. 23.022/1955.); villamos baleset következtében lábak roncólása (Pf. V. 22.354/1955. sz.); mindkét láb combban történő elvesztése (Pf. II. 22.961/1955. sz.).

A végtagok elvesztése, csonkulása, vagy magatehetetlenséget eredményező baleset mellett az arc feltűnő eltorzulása esetén is ítélt meg a Legfelsőbb Bíróság általános kártérítést. „... a felperes arcának hegedése és mimikai izmainak gyengébb működése a beszédben, társadalmi érintkezésben bizonyosfokú korlátozottságot okoz és így az érvényesülésben bizonyos munkaterületeken (párttitkár, szónok, előadó, felekkel való tárgyalások) akadályozott. Az Egészségügyi Tudományos Tanács 10. sz. szakvéleményéből is megállapítható a felperes arcának eltorzulása, látásélességének csökkenése, szemének könnyezése, könnyen előforduló gyulladás.

A b...i rendőrkapitányság értesítése szerint a felperes olyan káder, aki magasabb rendőri beosztás betöltésére volt kizemelve, azonban balesete ezt megghiúsította.

Ezekből nyilvánvaló, hogy a felperesnek feltétlenül van olyan — pontosan ki nem számít-

ható — kára, amely arcának feltűnő eltorzulásából, szemének gyengüléséből és egyéb, a balesetből származó sérüléséből ered. A felperes fiatalember pályafutása még csak kialakulóban volt a balesetkor. Kétségtelen, hogy balesete folytán elesett attól, hogy bizonyos állásokat betölthessen, de attól is, hogy balesetkori rendőri hivatásában oly előmenetelre számíthasson, mint teljesen ép állapotában.”⁴

A szerzői jog megsértése esetében is találunk általános kártérítést. „... az alperesi kereskedelmi vállalat üzlethelyiségében rádión sugárzott zeneművek hangszóróval való közvetítése munkaidő alatt, tehát abban az időben, amikor az üzletet a nagyközönség látogatja, meghaladja a családiasságnak és a háziasságnak azt a körét, ami még mentesül a zeneművek nyilvános közvetítéséért járó szerzői jogdíjak megfizetése alól... A zeneművek nyilvános előadási jogát a szerzői jogdíj megfizetése ellenében bárki szabadon gyakorolhatja. Éppen a zeneművek természete teszi szükségessé ezzel kapcsolatban komoly igazgatási szervezet fenntartását, amely szervezet a zeneművek nyilvános előadására vonatkozó szabályok ellenőrzését is végzi. Az ellenőrzés gyakorlásával kapcsolatban ezenfelül külön kiadások is merülnek fel. Ezek a költségek éppen az ilyen engedély nélküli zeneközvetítések folytán válnak szükségessé. Emellett a költségeknek az egyes esetekre (bitorlásokra) eső része pontosan meg nem állapítható. Ezek a költségek tehát a felperes oldalán olyan anyagi jellegű, de pontosan meg nem határozható összegű kárként jelentkeznek, ami a Legfelsőbb Bíróság III. sz. polgári elvi döntésében meghatározott általános kár fogalma alá esik.”⁵

Ezzel szemben általában nem ítélt meg a Legfelsőbb Bíróság általános kártérítést, ha a megbecsült, megállapított vagyoni károkon felül nem lát olyan természetű későbbi vagyoni károkat, amelyek jelenleg még meg nem becsülhetők. Így a jobbszem elvesztése (Pf. I. 23.664/1954.), jobbláb elvesztése (Pf. IV. 23.950/1954.) esetében a baleseti járadék, illetve a rokkantnyugdíj a szenvedett vagyoni károkat kiegyenlíti. Az utóbbi esetben „általános kártérítés” megítélése azt jelentené, hogy ilyen kártérítés minden jelentősebb rokkantsággal járó balesetnél járna a sérültnek. Ez lényegében túlmenne az elvi döntést megelőző joggyakorlaton is, holott az elvi döntés kétségtelenül megszorítást jelent a korábbi helyzettel szemben. Az elsőrendű felperes jobblábának elvesztése folytán kétségtelenül elesett olyan anyagi előnyöktől, amiket a baleset be nem következése esetén elérhetett volna, azonban olyan összegű kártalanítást (rokkantnyugdíjat) kap, ami azt — legalább is a kármegosztás arányában — kiegyenlíti.”

⁴ Pf. II. 22.254/1954.

⁵ Áf. VI. 20.434/1954. — Hasonló értelemben Áf. IV. 20.336/1955., „mert a szerzői jogbitorlások érdekében költséggel járó szervezetet kell fenntartani és mert a megelőzés sikertelensége következtében összegeként pontosan ki nem mutatható kára támadt...”

³ L. B. Pf. II. 21.321/1955. sz. ítéletének indoklásából.

Véleményem szerint a Legfelsőbb Bíróság általános kártérítést megállapító ítéletei a kár mibenléte tekintetében, általában helyes álláspontot foglalnak el. Nem értek azonban egyet a Legfelsőbb Bíróság ítékezéseiben a szerzői jog megsértése esetében megítélt általános kártérítés indokolásával és az „általános kár” kifejezés használatával.

Egyenként: 1. A Legfelsőbb Bíróság Áf—VI. 20.434/1954. sz. ítélete az általános kártérítést azért tartja indokoltnak, mert az igazgatási és ellenőrző szervezet fenntartási költségeinek az adott jogsértésre eső hányada meg nem becsülhető.

Ez az indokolás kifejezetten téves. A Szerzői Jogvédő Hivatal, mint felperes, a zeneszerző képviselőjében jár el. Az igazgatási és ellenőrző szervezet fenntartásának költségei a Hivatalt terhelik. Vajon a jelen jogellenes magatartás, amely kifejezett vagyoni kárt okozott, vagyoni kárként jelentkezik-e a Hivatalnál? Véleményem szerint kizárólag a szerzőnél. Ezek alapján minden büncselekménnyel kapcsolatban, ahol szabadságvesztés büntetést szabnak ki, de e nélkül is, általános kártérítést kell megállapítani. Ez az általános kártérítés a rendőri és igazságügyi szervek fenntartásával kapcsolatos költségeknek a vádlottra eső, számszerűleg pontosan meg nem állapítható hányadát jelentené.

Bár ez már az okozatossághoz tartozna, hol állapítható meg okozati kapcsolat a szerzői jog megsértése, a szerzőt érintő jogsérelem és az ellenőrző szervek fenntartási költségei között? Talán ott, hogy ha nem volna sérelem, akkor nem volna szükség ellenőrző szervre.

Az ellenőrző szervek fenntartásának költségei azonban nem számolhatók el rendes költség címén, tehát legyen belőle általános kártérítés.

A jelen esetben kárként jelentkezik a szerzői jogbitorlással kapcsolatosan be nem fizetett jogdíj. Ennél esetleg felmerülhetne a meg nem becsülhetőség kérdése, de ezt a felperes pontosan, számszerűen meghatározta. A jogellenes magatartás a szerző személyét érte, illetve a jogellenes magatartás megsértette a zeneművek előadására vonatkozó rendelkezést. Mivel a nyilvános közlés kizárólag jogdíj lefizetése ellenében történhet, s a jogdíj befizetése nem történt meg, a szerzőnek ebből vagyoni kára származott. De a Szerzői Jogvédő Hivatal saját költségeit bünygyi költségként téríteti? A Szerzői Jogvédő Hivatal népi demokráciánk a szerzők érdekének védelmére és képviselőjére hozta létre. Nem hinném, hogy a Hivatal az önálló gazdaságos elszámolás alapján ilyen természetű bevételeiből volna kénytelen kiadásait fedezni.

2. Nem tartom szerencsésnek a III. sz. polgári elvi döntés indoklásában szereplő *általános kár* kitételt. Ez alatt a Legfelsőbb Bíróság azokat a többletkárokat, többletkiadásokat érti, amelyek a személyiség sérelme esetén a kár megállapítása idejében még pontosan meg nem állapíthatók. Az általános kár kifejezés megtévesztő. Akik a nemvagyoni kártérítés burkolt formáját

értik alatta, nem veszik észre, hogy a kár kizárólag csak vagyoni előny elvesztése vagy vagyoni hátrány bekövetkezése lehet. Vajon ez az általános kár most a vagyoni kárnak egyik alfaja? — kérdezheti az, aki helyesen csak a vagyoni sérelmet sorolja ide.

A kár, mint vagyoni kár, mint vagyoni érdeksérelem objektív jelenség, melynek létezése tudattól független. (Persze terjedelmét akarati momentumok befolyásolhatják, pl. kárenyhítés stb.) Maga a vagyoni kár azonban tudati felismerésüktől nem lesz több vagy kevesebb. Legfeljebb a kellő ismeretek hiánya miatt azt előre, főleg további következményei tekintetében, felmérni nem tudjuk, de azért az akkor is létezik. Ez a tudati elem, az értékelés jelentkezik persze a kártérítés mértékénél. Korántsem általános ez a kár (a kárral kapcsolatban ez egy igen semmitmondó kifejezés), csupán az ember az előre meg nem becsülhetést, képességeinek jelenlegi, még a következményeket kellő mértékben át nem fogó tudatbeli, ismeretbeli hiányosságait leplezi. Leplezi azzal, hogy általánosnak nevezi azt, ami nem általános (mindenre kiterjedő), hanem igenis határozott vonatkozásokban jelentkező, ha jelenlegi ismereteink mellett ez pontosan nem mindig mérhető is fel.

Akik a kár fogalma alatt minden értékcsökkenést értenek, azok számára a vagyoni és a nemvagyoni (erkölcsi, eszmei) kár is egyként idevonható. Akik a kár alatt kizárólag vagyonsorbitást értenek, azok szigorúan külön beszélnek az erkölcsi kárról, mint az ember nemvagyoni értékeinek csökkenéséről. Bár kétségtelenül van jelentősége ennek a megkülönböztetésnek, sőt jelenlegi helyzetünkben éppen a határok tisztázása döntő fontossággal bír, mégis kiindulásképpen helyesebb, ha a sérelmet szenvedett jószágnál kezdjük a kérdés vizsgálatát. Ugyanis akár a személy, akár a tulajdon, akár a szerződés megsértéséről legyen is szó, a sérelem jelentkezik vagyonsorban (vagyoni kár) és nemvagyoni javak csorbulásában. Persze a tulajdonnal és a szerződéssel kapcsolatos kötelezettség megsértése esetén elsősorban s általában vagyoni jellegű sérelemről beszélünk mint következményről, míg a személyiség megsértésénél mind a vagyoni, mind a nemvagyoni természetű hátrány beállhat.

A személyiség megsértése esetén előállott vagyoni károk orvoslása lehetséges, sőt kötelező, míg a nemvagyoni (erkölcsi, eszmei) károké nem mindig lehetséges. Vagyoni kárként jelentkezik mindaz a következmény, amely közvetlenül vagy közvetve vagyoni értékcsökkenést, illetve többletkiadás szükségességét veti fel. A nemvagyoni sérelmek (károk) természetük szerint kétfélek. Egyrészt a sérült személyi tudati, pszichikai állapotát befolyásoló sérelmek (kedélybántalom, kisebbrendűségi érzés stb.), másrészt a társadalmi tudatban a sérülttel szemben jelentkező hátrányos megkülönböztetések.

A társadalmi tudat által meghatározott egyéni tudat ilyen esetekben többnyire mint kisebbrendűségi érzés jelentkezik. Pl. a remekül szervező és

vezető igazgató arcát leöntik vitriollal, s ezentúl képtelen — keletkező kisebbségi érzése következtében — bármilyen tárgyalást, értekezletet levezetni vagy felszólalni, mert azt érzi, hogy mindenki rajta nevet. Így állását tovább ellátni nem tudja (Nizsalovszky példája). A sérült érzi, esetleg csak érezni véli — mint az előbbi példában — az emberek vele szemben jelentkező hátrányos megkülönböztetését. Mindezeknek vagyoni következményei is lehetnek. Az általános kártérítés kérdése éppen ezeknél a közvetett módon jelentkező, de mindenképpen vagyoni jellegű károknál merül fel. (A közvetettség viszont az okozatosság keretébe tartozik.) Nagyon nehéz azonban ezt a kárt elhatárolni az egyéni tudatban jelentkező, pszichikai állapotot előidéző olyan kedélybántalomtól, amely reális alappal nem rendelkezik.

Az általános kártérítés keretébe tartozó, megterítendő károk egyrészt a tényleges kár, másrészt az elmaradt haszon fogalma alá vonhatók. Tényleges kárként jelentkezik a többletkiadások felmerülése,⁶ elmaradt haszonként a baleseteknél „az éptestű ember által jogos úton-módon megszerzhető bizonyos anyagi előnyöktől”⁷ való elesés.

A többletkiadások állhatnak közlekedési többletkiadásból,⁸ fokozott gondozás⁹ költségéből stb. Az elmaradt haszon viszont általában a többé-kevésbé bizonyossággal tekinthető vagyoni eredmények elérésétől való elesésben, vagy a fizetés kiegészítéseképpen végzett alkalmi munkák további el nem végezhetőiben¹⁰ stb. állhat.

c) *Okozatosság.* Az általános kártérítés alapjául szolgáló vagyoni kár, hasonlóképpen a tulajdonjogot vagy a személyt érintő pontosan felmérhető vagyoni kárhoz, okozata a jogellenes magatartásnak. Már a III. sz. polgári elvi döntés is kiemeli ezt: „... amikor valaki több végtagját elveszti, vagy feltűnően eltorzul... a közvetlen következményként jelentkező kiadások összege és a munkaképesség csökkenése által előidézett keresetvesztés érvényesíthető, ellenőrizhető és kiszámítható. Adott esetben azonban az élettapasztalat szerinti bizonyossággal számításba kell venni azt is, hogy a sérült élete során *különböző további* többletkiadásokra fog kényszerülni, illetve, hogy az éptestű ember által jogos úton-módon megszerzhető bizonyos anyagi előnyöktől el fog esni.”

„Elfogadható, hogy a felperes szabad idejében a nagyszámú családjára tekintettel alkalmi munkákkal igyekezett keresetét növelni, s otthon is segédkezett. A bal lábának *elvesztése miatt* járása nehézkessé vált, a kb. 3 km-re levő munkahelyét

is nehezebben közelíti meg, cipője, ruhája jobban kopik” (Legf. Bír. Pf. I. 21.829/1954.). Vagy: „Nem volt vitás a perben az, hogy a felperesnek a *baleset folytán* felmerült kárát teljes egészében az alperes köteles megtéríteni. Vitás volt azonban, mennyi a felperes kára? ... Az alperes főorvosi hivatalának véleménye szerint a felperes arcának torzító kifejezése és mimikai izmainak gyengébb működése a beszédben, társadalmi érintkezésben bizonyos fokú korlátozottságot okoz és így az érvényesülésben bizonyos munkaterületen (párttitkár, szónok, előadó, felekkel való tárgyalások) akadályozott ... A felperes olyan káder, aki magasabb ... beosztás betöltésére volt kiszemelve, azonban balesete ezt megghiúsította” (Legf. Bír. Pf. II. 22.254/1954.).

Másik: A felperes „a baleset előtt nagyfeszültségű áramberendezés mellett mint gépész dolgozott, mely munkát csonka lábával nem végezheti. *Emiatt célját veszítette* a villanyipari technikum elvégzése is ... Az élettapasztalat szerinti bizonyossággal számításba kell venni azt is, hogy a sérült felperes élete során *különböző további többletkiadásokra* fog kényszerülni, illetve hogy az éptestű ember által jogos úton-módon megszerzhető bizonyos anyagi előnyöktől el fog esni” (Pf. II. 23.410/1954.).¹¹

Az okozatosság teljes mértékben tudatunktól független, objektív valóság. Mint Lenin írja „az okság, ahogy közönségesen értjük, csak kis részecskéje a világösszefüggésnek, de (materialisztikusan kifejezve) nem a szubjektív, hanem az objektíven reális összefüggésnek a részecskéje”.¹² Az összefüggések között „az okság csak egyoldalúan, töredékesen és tökéletlenül fejezi ki a világ összefüggésének mindenoldalú és mindent átfogó jellegét”.¹³ Ebben az összefüggésben visszafelé és előre a jogi szempontból jelentős — és ezt mindig az uralkodó osztály akarata határozza meg — tényeknél lezárjuk az oksági láncot.

Az általános kártérítésnél valójában arról van szó, hogy a személyiség megsértése esetében közvetett okozatként jelentkező vagyoni következményeket is tekintetbe vesszünk. Így lehetséges, hogy a személyiség megsértése esetén közvetlenül jelentkező vagyoni következmények mellett felmerülő nemvagyoni, a tudati elemekben hátrányosan végbemenő értékelésnek lesznek közvetve vagyoni következményei, amelyek felmerülése már most (jelenlegi ismereteink mellett) biztos, de terjedelmük éppen ismereteink nem kielégítő volta miatt még pontosan meg nem határozható. Nemcsak a munkaképesség csökkenése, mint közvetlen vagyoni kár, hanem pl. olyan tudati értékeléstől függő, de következményeiben vagyoni hatású körülmények is tekintetbe jönnek, melyek eddig az okozatosság szoros lezárásával figyelmen kívül maradtak.

Bíróságaink általános kártérítési ítéletei ezek figyelembe vételével, dicséretre méltó módon

⁶ III. sz. polgári elvi döntés, Pf. II. 23.410/1954.; Pf. II. 22.254/1954.; Pf. V. 22.567/1954.; 16. P. 40.996/1954. és Pf. V. 22.354/1955.; Pf. II. 22.961/1955.; 16. P. 40.186/1954. és Pf. IV. 23.022/1955.; 16. P. 32.813/1954. stb.

⁷ Pf. II. 22.961/1955.; Pf. II. 23.410/1954.

⁸ 16. P. 32.813/1954.; 16. P. 40.996/1954.; Pf. V. 22.567/1954.

⁹ 16. P. 40.996/1954.; Pf. V. 22.567/1954.; 16. P. 40.186/1954. és Pf. IV. 23.022/1955.

¹⁰ Pf. I. 21.829/1954.

¹¹ Kiemelések tőlem. — A. L.

¹² Filozófiai füzetek. Bpest, 1954. 137. old.

¹³ Uo. 136. old.

veszik tekintetbe a jogellenesség következtében — esetleg csak közvetve — keletkező mindennemű vagyoni hátrányt.

Legfelsőbb Bíróságunk ugyanakkor határozottan felismerhető okozatosságot kíván meg. Érdekes egy újítással kapcsolatosan hozott fővárosi bírósági és legfelsőbb bírósági ítélet. A tényállás szerint az alperesek könyvükben az egyik ábránál nem tüntették fel, hogy a közölt ábra felperes újítását mutatja be. A Fővárosi Bíróság általános kártérítést állapított meg azért „egyrészt, hogy a felperesnek bizonyos — habár számszerűleg ki nem mutatható — vagyoni kára származott abból, hogy az újítását a könyv olvasói mint másnak az újítását ismerik fel, így esetleg a jövőben hasonló újításait kevésbé fogják értékelni” (16. P. 26.800/1955.). Ezzel szemben a Legfelsőbb Bíróság arra az álláspontra helyezkedett, hogy „nincs a perben adat, amelyből *okszerűen következtetni lehetne arra*, hogy a felperesnek bizonyos — habár számszerűleg ki nem mutatható — vagyoni kára származott abból, hogy újítását a könyv olvasói mint másnak az újítását ismerik fel, s így esetleg a jövőben hasonló újításait kevésbé fogják értékelni. A megjelölt alapon az alpereseknek kártérítésre kötelezése valójában eszmei (nemvagyoni) kár megtérítésére való kötelezést jelentene. Ennek pedig a III. sz. polgári elvi döntés értelmében nincs helye.” (Pf. II. 22.880/1955.)

d) *Felelősségalapító elv.* A polgári jogi irodalomban ma ismeretes két alapvető felelősségi elv, a vétkes és a vétketlen felelősség mindegyikének, illetve bármelyikének fennforgása esetén megállapítható általános kártérítés. A baleseti kártérítések legtöbbször, amelyekhez általában általános kártérítés is kapcsolódhat, tárgyi felelősség alapján kötelezik a kár okozóját.¹⁴ Nem kizárt azonban a rendes, vétkes felelősség alapján általános kártérítés megállapíthatása sem.

Még ma is van ugyan olyan nézet,¹⁵ amely a személyiség megsértése esetén csak abban az esetben tartja helyénvalónak a vagyoni károk megtérítését, ha a jogellenes magatartás vétkes volt. Ezzel szemben az abbanahagyás és eltiltás az objektív jogellenesség esetén is megállhat. Ez a felfogás téves, s nem felel meg a tényleges gyakorlatnak sem.

Valóban a kapitalista társadalomban a szubjektív felelősség volt az általános, s a vétketlen felelősséget csak kivételesnek lehetett tekinteni. A nemvagyoni kártérítés megítélésénél is kezdetben ez az általános elv uralkodott, elsősorban azért, mert hosszú időn keresztül nem tudtak különbséget tenni a jogellenesség és a felelősség-alapító elv között. Míg kezdetben csak szándé-

kosság és súlyos gondatlanság alapján állapították meg a kártérítést, később¹⁶ már az enyhe gondatlanság is elegendő volt, sőt a felszabadulás után már a vétketlen felelősség esetében is ítélték nemvagyoni kártérítést.¹⁷

Nem helytálló az ilyen természetű vagyoni károk megtérítésének a vétkességhez kötése azért sem, mert itt az ember védelméről, a személyiség megsértéséről beszélünk. Tehát az volna a helyzet, mintha a személyiség megsértéséért való felelősséget szűkebb körben állapítanánk meg, mint pl. a tulajdonért való felelősséget a veszélyes üzem által okozott károk megtérítésénél.

A személyiség polgári jogi védelmével kapcsolatos vagyoni károk megtérítésénél a lényeges: a sérelem, s az előállott vagyoni kár, nem pedig a jogellenes magatartás vétkes vagy vétketlen volta. Más kérdés, hogy az adott magatartásra milyen felelősségi elv alapján áll be a felelősség és más az, hogy milyen jószágot érte a sérelem. Ha egyszer a felelősség megállapítható, annak megállapításánál teljesen mellékes, hogy milyen javak sérülése következtében állott elő vagyoni kár, a megállapított felelősség alapján minden, tehát a személyiség sérelméből közvetlenül vagy közvetve előállott vagyoni kár is megtérítendő. Amikor társadalmunk az emberért dolgozik, a megoldandó problémáink középpontjában az ember áll, furcsa lenne éppen ezen a területen hátrányban részesíteni. Ezen az alapon a személyiség megsértésének vagyoni következményei nem volnának csak igen kis mértékben megtéríthetők a veszélyes üzem által okozott károk esetében. Maga a gyakorlat is leginkább éppen a veszélyes üzemek működése közben okozott baleseti károk kapcsán állapítja meg az általános kártérítést.

Kétségtelen azonban, hogy amikor a kár okozásában a sérült maga is közrehatott, a bíróság a kármegosztást alkalmazza, s általában nem ítélt meg általános kártérítést.¹⁸ Ezekben az esetekben a kármegosztás arányánál a ténylegesen megbecsülhető vagyoni kárnak esetleg az aránynál nagyobb részével is terhelik a külső károkozót, — s úgy néz ki, hogy ebben rejtik el az általános kártérítést. Viszont általános kártérítés megállapításától a bíróság tartózkodik. A Legfelsőbb Bíróság állásfoglalását már csak azért is helyeselni tudom, mert ily módon a sérültnek felróható közrehatás ódiума reá éppen a pontosan meg nem becsülhető általános kártérítés elejtésében háramlik.

III. Az általános kártérítés megállapítása

Az általános kártérítés feltételei után rátérek az általános kártérítés megállapítására. Amennyiben az előzőekben ismertetett feltételek megvannak, már csak a kártérítés megállapítása van hátra. Ezzel kapcsolatban foglalkozni kívánok a

¹⁴ Villamosbalesetnél: 16. P. 32.813/1954. és Pf. II. 20.325/1955., valamint 16. P. 40.996/1954. és Pf. V. 22.354/1955.; vasúti szerencsétlenségénél: Pf. II. 22.254/1954., Pf. II. 22.961/1955.; gépkocsi gázolásnál: 16. P. 31.462/1953. és Pf. II. 23.410/1954., valamint Pf. V. 22.567/1954.; üzemi balesetnél: 16. P. 40.186/1954. és Pf. IV. 23.022/1954., valamint Pf. I. 21.829/1954. sz.

¹⁵ Világhy Miklós: Polgári jog I. Általános rész. Bpest, 1954. 162. old.

¹⁶ K. 1384/1941. — Gr. Dt. 1941. 593. sz.

¹⁷ 571/1948. Mjt. XXV. 212. sz. — Mj. Dt. (új) III. 67. sz. Kivételképpen már a felszabadulás előttről is volt erre példa.

¹⁸ Pf. I. 23.597/1955.; Pf. IV. 23.950/1954.

kártérítés terjedelmével és a kártérítés módozataival.

a) Az általános kártérítés egyik legnehezebb kérdése, éppen a kár előre pontosan meg nem becsülhető volta következtében, a *kártérítés terjedelmének* megállapítása.

Az általam ismeretes bírósági ítéletek egy-összegű vagy járadékszerű általános kártérítési döntése, — amely kérdés egyébként a kártérítési módozat tárgyalásához tartozik — sokszor ötlet-szerűnek tűnik fel.

A gerinctörés következtében magával tehetetlen károsultnak, aki emellett „kétoldali alsóvégtag bénulást szenvedett, nagyfokú izomsorvadása van, térdizülete merevedett, élettani működései kiestek és testén felfekvéses elhalások jelentkeztek,” mivel „magatehetetlen, állandó ápolásra és gondozásra szorul,” 5000 Ft általános kártérítést állapít meg.¹⁹

6000 Ft általános kártérítést ítél meg a Legf. Bíróság²⁰ a kiskorú károsultnak közlekedési többletkiadások, fokozott gondozási költség címén, továbbá azért, mert „a balesettel járó megrázkódtatások következtében a tanulás fokozott nehézséget okoz neki. Az életben való érvényesülésben bizonyos mértékig akadályozza az, hogy bizonyos körülmények között szokatlan ruházatot (hosszú nadrágot) kell viselnie.”²¹

A többletkiadások stb. mellett a továbbképzés elmaradása miatt 3000 Ft általános kártérítés megítélésével is találkozunk.²² A károkozás következtében nyilvános szereplésében gátolt sérült részére, aki a baleset következtében „eredeti beosztását nem tudja ellátni és állapotánál fogva csak könnyű szolgálatra alkalmas (telefonközpont),” a Legf. Bíróság 2000 Ft általános kártérítést ítél meg.²³

Az a gyakorló tanár, aki 39 éves korában a baleset következtében mindkét lábát a comb felső harmadában elvesztette, s így nemcsak a tanári pályára, de más munkára is alkalmatlanná vált, 5000 Ft általános kártérítésben részesült.²⁴

Már az eddigiekből is látjuk, hogy az általános kártérítés megítélésében bíróságaink — igen helyesen — a nagyfokú egyéniesítés alapján járnak el. Ez az egyéniesítés azonban — különösen, ha hasonló eseteket vetünk össze — nem mindig indokolható.

A Legfelsőbb Bíróság Pf. II. 21.321/1955. sz. ítéletében a sérült felperes általános kártérítés iránti kérelmét elutasította. Az indokolás szerint „a felperes... sem a baleset időpontjában, sem annak előtte munkaviszonyban nem állott. Férjének vallomása szerint nem volt a baleset előtt sem teljesen egészséges, mert a veséjével volt

baja”. Egyébként pedig a bírósági orvosszakértő véleménye szerint „a felperes elemi életszükségletét idegen segítség nélkül is el tudja látni”.

Ugyanakkor a másik háziasszonynak, akinek ugyan női szabói képesítése van, de azt nem gyakorolja, a Fővárosi Bíróság által (16. P. 32.813/1954.) megítélt általános kártérítést, melyet az elsőbíróság azzal okolt meg, hogy a jobb-kézfej elvesztése miatt női szabói képesítéséből származó „tudását nyilvánvalóan hasznosította eddig is öltözködésénél, s... mint háziasszony a jövőben ugyancsak hasznosíthatta volna... A háztartási munkában is lényeges nehézségei vannak, sok olyan munkát, amelyet eddig elvégzett, egyáltalán nem tud félkézzel elvégezni, sok munkát pedig csak nehezebben”, a Legf. Bíróság helybenhagyta (Pf. II. 20.325/1955.), csupán a felemelésre irányuló kérelmet utasította el. Pedig nyilván a jobb-kézfej elvesztése mellett a sérült is el tudja látni idegen segítség nélkül elemi életszükségeit.

A jogellenes magatartással okozati kapcsolatban álló kár általános kártérítés formájában azonban csak akkor téríthető meg, ha egyébként más oldalról (pl. rokkantnyugdíj) kielégítést nem nyer.²⁵ Ehhez is fér szó. Az általános kártérítés sem szolgálhat ugyan haszonszerzésül, de viszont a rokkantnyugdíj nem fedezi mindig a kárt, melyet az általános kártérítés volna hivatva kiegyenlíteni.

b) A jogellenes magatartásért felelőssé tett személy elsőrendű kötelezettsége az eredeti állapot helyreállítása. A személyiség megsértéséből keletkező vagyoni károk egy része, pl. dolgok tulajdonának megsértése, azok megsemmisülése, meg rongálódása olyan természetű, hogy azok eredeti állapotának helyreállítása helyett, e javak árujellege következtében sokszor egyszerűbb a pénzbeli kártérítés (pl. ruha elszakadása, bepizskolása stb.)

A személyiséget ért sérelmek másik csoportjánál, a jövőbeli előnyöktől való elesés éppen a munkaképesség csökkenése következtében ugyancsak többé-kevésbé számszerűen meghatározható. Csak azokban az esetekben, amikor ezek a közvetlenül vagy közvetve jelentkező károk előre pontosan meg nem becsülhetők, de vagyoni kár jellegük kétségtelen, állapít meg a bíróság általános kártérítést.

A kártérítés terjedelmének megállapítása azt a feladatot rója a bíróságra, hogy az előre számszerűleg meg nem becsülhető károk megtérítését hozzávetőlegesen felbecsülje.

Ennek a feladatnak eleget tenni nem egyszerű. Valóban nehéz egységes, akár sémászerű irányelveket is adni. Az általános kártérítés alá vonható károk megtérítésének mértéke erősen függ a károsult eddigi életkörülményei és a károkozás következtében beállott állapota közötti különbségtől. Ez általános kártérítési szabály. Míg azonban a vagyoni károk esetében ez általában pontosan meghatározható, itt csak felbecsülhető. Az életkö-

¹⁹ Pf. IV. 23.022/1955. sz. az alsóbíróság 10 000 forintjával szemben. (16. P. 40.186/1954.)

²⁰ 16. P. 40.996/1954. — s az összecszerűsítést és az indokolást is helybenhagyó Pf. V. 22.354/1955.

²¹ Pf. V. 22.354/1955.

²² Pf. II. 23.410/1954. — leszállítja az alsóbíróság (16. P. 31.462/1953.) 4000 Ft-os általános kártérítését.

²³ Pf. II. 22.254/1954.

²⁴ Pf. II. 22.961/1955.

²⁵ Pf. IV. 23.950/1954.; Pf. I. 23.664/1954.; Pf. II. 21.321/1955.

rülmények, a károsult konkrét viszonyainak elemzése kívánatos minden esetben. Az általános kártérítés — az egyéniesítés követelménye szempontjából — a Csjt. 18. §-a mellett, szocialista jogunknak talán legkiemelkedőbb intézménye.

Éppen ezért a megítélt általános kártérítés szolgáltatásának a *módoszata* is jelentős. Az eddigi bírói gyakorlat általában egy összegben, egyszeri kártérítést ítélt meg, felbecsülve ezzel azokat a jövőben beálló, valószínű, de számszerűleg ma még pontosan meg nem állapítható hátrányokat, illetőleg előnyöktől esést, melyek a személyiség sérelmével okozati kapcsolatban állanak.²⁶

Egészen kivételesen fordult csak elő, hogy a Legfelsőbb Bíróság nem egyszeri, hanem járadékszerű szolgáltatás teljesítésére kötelezte a felelőssé tett személyt, általános kártérítés címén (Pf. I. 21.829/1954. sz. és Pf. V. 22.567/1954. sz.). Az első esetben az elsőfokú bíróság a baleset következtében bal lábát elvesztett felperes részére „a fennálló körülményekre tekintettel általános kár címén havi 200 Ft járadékot ítélt meg. Elfogadható, hogy a felperes szabad idejében a nagyszámú családjára tekintettel (öt gyermek) alkalmi munkákkal igyekezett keresetét növelni, s otthon is segédkezett. A bal lábának elvesztése miatt járása nehezkessé vált, kb. 3 km-re levő munkahelyét is nehezebben közelíti meg, cipője, ruhája jobban kopik...” A felperes a fellebbezési tárgyaláson az általános kárt egy összegben kérte megítélni. A Legfelsőbb Bíróság az általános kárnak egy összegben való megítélését mellőzte, mert a nagy családú felperesnél az általános kárként megítélt összeg helyesen úgy szolgálja a célt, ha a felperes azt, amíg erre jogszzerű igénye van, állandóan visszatérve kapja kárának az enyhítésére és így áll a rendelkezésére. Egy összegben való megítélése azért sem indokolt, mert azt sem lehet tudni, hogy a felperesnek a jövőbeli helyzete miként alakul. Lehet, hogy megfelelőbb lakást kap, a munkahelyéhez közelebb esőt, gyermekei felnőnek, elhelyezkednek, esetleg az általános kár megállapításánál figyelembe vett egyéb szempontok megszűnnek. Mindezekre tekintettel teljesen indokolatlan volna, és szociális szempontból sem látszik indokoltnak az általános kárnak egy összegben való megítélése.”

A második esetben a károsultnak havi 250 Ft járadékszerű általános kártérítést ítélt meg a bíróság. „A járadéknak időbeli korlátozás nélküli megítélése sem sérelmes az alperesre, mert a Pp. 230. §-a alapján az alperesnek módjában áll akár a járadék megszüntetése, akár annak leszállítása iránt a pert megindítani, amennyiben ennek a tényállásbeli előfeltételei fenn fognak állani.”²⁷

Véleményem szerint — a jelenlegi gyakorlattal szemben — az általános kártérítés megítélé-

sénél *elsősorban* a járadékszerű kártérítésnek van helye, s csak esetlegesen az egyösszegű kártérítésnek. Az általános kártérítés esetében az a helyzet, hogy a kár többé-kevésbé csupán hozzávetőlegesen becsülhető meg, annak pontos megállapítása nem lehetséges. Ilyenkor tehát az egyösszegű általános kártérítés a célt nem szolgálja — amelyre pedig hivatott volna —, hogy ti. a személyiség megsértése következtében jelentkező valószínű, de előre pontosan meg nem becsülhető vagyoni károk, s elsősorban az egyébként jogos úton származó előnyök elmaradása megtérülne. Ezzel szemben a járadékszerű kártérítésnél a megbecsült kár megtérítése havonként pótolja azt a hiányt, amelyet a személy a károkozás következtében elszenvedett.

Az egyösszegű általános kártérítés továbbá ebben a vonatkozásban akaratlanul is egy nem-vagyoni, eszmei kártérítésnek tűnik fel, esetleg egy burkolt fájdalomdíjnak. Igazságosabb eredményre vezet a járadék megállapítása éppen az általános kártérítés becslő jellegénél fogva is. Amennyiben a sérelmet szenvedett helyzete az idők folyamán javul, az előre megbecsült hátrányok és az előnyök elvesztése csekélyebbnek mutatkozik, vagy éppen ellenkezőleg, állapot rosszabbodik, a Pp. 230. § (1) bekezdése alapján lehetőség nyílik mindig a járadékösszeg újbóli megállapítására. Ezzel szemben az egyösszegű általános kártérítés ilyen természetű megváltoztatása nem lehetséges. Sem a sérült állapotának rosszabbodása esetén nincs helye újabb keresetnek, sem javulása esetén — ha ez egyáltalán előfordulhat — visszaperlésnek^{27a} alapítalan gazdagodás címén. Ezt emeli ki helyesen a Legfelsőbb Bíróság Pf. I. 21.829/1954. sz. ítélete, amikor megállapítja, hogy az általános kártérítésnek „egy összegben való megítélése azért sem indokolt, mert azt sem lehet tudni, hogy a felperesnek jövőbeli helyzete miként alakul”.

Különösen indokolatlannak látszik az egyösszegű általános kártérítés a magával tehetetlen, gerinctörést szenvedett károsultnál. Amint az alsóbíróság indokolása is kiemeli: „életteni működési kiestek, és testén felfekvés elhalások jelentkeztek... Állapotának végleges javulása nem várható”.²⁸ Ilyenkor a tehetetlen állapottal kapcsolatban előállott egészségügyi berendezések beszerzése pontosan megállapítható összegként jelentkezik. Erre lehet egyösszegű kártérítést rendelni. Emellett a tehetetlen személy gondozására a havi járadék rendelése megfelelőbb, mert így módon a mindennapos többletkiadások fedezésére mód nyílik. Az egyösszegű általános kártérítés

²⁶ 16. P. 32.613/1954. és Pf. II. 20.325/1955.; 16. P. 40.186/1954. és Pf. IV. 23.022/1955.; 16. P. 40.996/1954. és Pf. V. 22.354/1955.; 16. P. 51.462/1953. és Pf. II. 23.410/1954.; Pf. II. 22.254/1954.; Pf. II. 22.961/1955.

²⁷ Pf. V. 22.567/1954.

^{27a} Ezt egyébként a Ptk. tervezetének 325. § (3) bekezdése ki is zárja. Az indokolás még hozzáteszi, hogy a III. sz. polgári elvi döntést a tervezet tulajdonképpen a kártérítés járadékfizetési formájával egészíti ki. Mivel a 324. § (2) bekezdése nem helyezi előtérbe a járadékszerű kártérítést, a Ptk. tervezete valójában csak a már egyébként is jelentkező járadékos megítélés elfogadását jelenti.

²⁸ 16. P. 40.186/1954.

ilyenkor azért is céltalan volna, mert a magával tehetetlen, élettani működéseiben is zavarokkal küzdő károsult annak felhasználásáról úgy sem tudna rendelkezni.

IV. Az általános kártérítés jellege

Mindezek után megkísérlem az eddig ismertettek alapján az általános kártérítés mibenlétére vonatkozó véleményem összegezni.

1. Az általános kártérítést megállapító ítéletek — szinte kivétel nélkül — nyomatékosan hangsúlyozzák, hogy az általános kártérítés *nem erkölcsi elégtétel*. A nemvagyoni károk vagyoni eszközökkel történő orvoslása nem egyeztethető össze szocialista társadalmi rendünkkel. Az egyes bírói döntések azonban a legtöbb esetben inkább csak formálisan ismételtetik a III. sz. polgári elvi döntés szavait:²⁹ „Kártérítést csak vagyoni károsodás megtérítéseként lehet megítélni. Erkölcsi vagy más nemvagyoni természetű hátrány kiegyenlítésére kártérítést megítélni nem lehet.”

Mindezek mellett nem egy ítéletben még ma is bujkál a nemvagyoni kártérítés gondolata, az a kérdés, hogy az általános kártérítés nem egyéb, mint más elnevezésű erkölcsi elégtétel.³⁰ Ezek közül mindössze kettőt szeretnék megemlíteni. Az egyik az az eset, amikor az általános kártérítés indokai között szerepel, hogy a károsultnak „a balesettel járó megrázkódtatások következtében a tanulás fokozott nehézséget okoz” és „az életben való érvényesülésben bizonyos mértékig akadályozza az, hogy bizonyos körülmények között szokatlan ruházatot (hosszú nadrágot) kell állandóan viselnie”.³¹ A károsult fiatal kislány. Nagyon nehéz ebben az esetben elképzelni, hogy a hosszú nadrág kényszerű viselete, — amelyet ma a nők kényszer nélkül is bevett ruhadarabként előszeretettel hordanak — különösebb, pláne általános kártérítés alapjául is szolgálható érvényesülési nehézséget okozna.

A másik szerzői jogi eset. Az alapperben ítélező megyei bíróság 1953. január 5-én, Á. 20.917/1953. sz. alatt ugyanazon összeget még nemvagyoni kártérítés címén ítélte meg. Az a körülmény, hogy a 4489/1952. VIII. 65. sz. és az 5122/1952. XI. 43. sz. határozat a nemvagyoni kártérítés alapjait képező elvi határozatokat hatályon kívül helyezte, mint a szocialista jogfejlődéssel össze nem egyeztethetőket, a megyei bíróságot 1953-ban nem zavarta. Miért zavarta volna a Legfelsőbb Bíróságot 1954-ben, hogy új jogcímet keressen,³² s — még ha Prokrustes ágyába szorítja is az életet — a kért összeget megítélje?

²⁹ Pf. I. 23.664/1954.; Pf. II. 22.254/1954.; Pf. II. 21.321/1955.; Pf. II. 22.880/1955.

³⁰ Pl. 16. P. 26.800/1955.

³¹ 16. P. 40.996/1954.

³² A Legf. Bíróság ítéletében még ez is olvasható: „Külön vizsgálta a Legfelsőbb Bíróság azt a kérdést, hogy a Legfelsőbb Bíróság III. sz. polgári elvi döntésére tekintettel, megítélhető-e a felperes javára nemvagyoni kár, illetőleg a szerzői jogdíj összegét meghaladó összegű kártérítés is.” (Kiemelés tőlem — Á. L.)

Az általános kártérítés címén sohasem szabad nemvagyoni kártérítést megítélni. Igaz, hogy a magyar bírói gyakorlat a századforduló idején a nemvagyoni kártérítés intézményét a vagyoni kár igen széleskörű kitágítása útján vezette be, de a szocialista bíróság nem fog színlelt és palástolt ítélkezést meghonosítani.

A nemvagyoni érdeksérelmek védelmét nem kizárólag, sőt elsősorban sem a kártérítés intézménye szolgálja. A Ptk. tervezet 72. §-a igen széles körben nyújt lehetőséget a személyiség polgári jogi védelmére. Többek között természetesen — amennyiben annak feltételei fennállanak — az általános kártérítésre is. (72. § e) pont és 325. § (2) bek.) Ahogy mindinkább elfogadásra talál a magánjogi csábítás intézményének törlése jogunkból, oly módon fogja társadalmunk lassan, a társadalmi tudat átalakulásával, az általános kártérítést is, mint szigorúan vagyoni károk megtérítésére szolgáló intézményt elfogadni és helyeselni.

2. Az általános kártérítés másik jellegzetesége, hogy mint *telítő kártérítés* jelentkezik. A vizsgált ítéletekben kivétel nélkül konkrét, legtöbbször balesetből származó, pontosan megállapított vagyoni károk mellett, azokon felül jelentkezik. Nem mintha ez a kártérítés nemvagyoni károkat kívánna orvosolni, hanem különválásának kizárólagos oka az a pontosan meg nem becsülhető jelleg, amit már a III. sz. polgári elvi döntés is kiemelt. A kártérítés általános szabályaival teljes mértékben megegyezik abban, hogy kizárólag vagyoni károk megtérítését szolgálja. Különbözik viszont az általános vagyoni kártérítéstől a pontosan meg nem határozhatóság tekintetében, és — véleményem szerint — abban, hogy kizárólag a személyiség védelmére használható fel. Meg merem kockáztatni azt is, hogy általános kártérítés nem is létezhet alapul fekvő, konkrétan meghatározott, összegszerűen megállapítható vagyoni kár nélkül. Ez még akkor is helytáll, ha pl. a konkrét kár biztosítással meg is térült. Ilyenkor a per a meg nem becsülhető, a személyiséget ért vagyoni károk megítélését célozza.

3. Az általános kártérítés jellegének kérdésével függ össze az is, hogy a kártérítés *céljáról* vallott mai felfogások vajon mennyiben alkalmazhatók az általános kártérítésre? A kártérítés egyrészt mindig reparatív, és sohasem poenális,³³ másrészt a ma elfogadott uralkodó nézet szerint a megelőzést célozza.³⁴ Valóban ez a helyzet az

³³ Marton Géza: Büntetés és kártérítés. Klny. Angyal Emlékkönyvből. Bpest, 1933. — Benkő Gyula: A kártérítési jog elvi kérdései. J. K. 1955. 4. sz. 243. old. Bár a szovjet munkajog többszörös kártérítési példája elhibázott.

³⁴ Marton Géza: Kártérítés. Kártérítési kötelek jogellenes magatartásból. Klny. Szladits szerk. Magyar Magánjog III. és IV. kötetből. Bpest, 1942. 80—83. old. — Benkő i. m. idézi Antyimonovot is. (242. old.) Benkő lényegesebbnek tartja a megelőzést (243. old.), de emellett egyáltalán nem tud különbséget tenni a polgári jogi kártérítés és a büntetőjogi felelősségrevonás között.

általános kártérítésnél is. Az általános kártérítés amellett, hogy a teljes kárt téríti meg, nem lehet haszonszerzés a károsult részére, s ugyanakkor a prevenciót is szolgálja. Ennek a prevenciós gondolatnak kényszerű esete a már többször bírált szerzői jogi „általános kártérítés”. Itt látszólag a prevenció és a reparáció elve ütközik össze.

Az ítélet indokolása szerint: „A Legfelsőbb Bíróság tehát a jelen esetben is szükségesnek látta a felperes javára általános kártérítés megítélését, mivel ellenkező esetben a szerzői jog bitorlása nem járna más polgári jogi következménnyel, mint azzal, hogy a bitorló az őt jogszertől eljárást is terhelő jogdíjat megfizeti. Ez arra ösztönözhetne, hogy azok, akik zeneműveket nyilvánosan kívánnak előadni, ne tartsák tiszteletben a szerzői jogokat, mert hiszen ezzel semmi kockázat nem jár. Az általános kártérítés összegének megállapításánál a Legfelsőbb Bíróság tekintettel volt arra is, hogy az általános kártérítés összegének visszatartó hatást is kell gyakorolnia.”

Ezek szerint a kártérítés nem reparatív, hanem poenális szankció? Burkolt büntetőjog ez?

Ez az ítélet korántsem szolgálja a megelőzést. A megelőzés helyessége annak hatékonyságán mérhető le. A jelen esetben egyszerűen a Szerzői Jogvédő Hivatal kérelmére a bíróság kártérítés címén ugyan, de valójában pénzbüntetéssel is sújtja a kár okozóját.³⁵ Nem tagadom valaminő poenális jellegű rendelkezés szükségességét ilyen esetekben, de azt ne nevezzük kártérítésnek, s főleg ne általános kártérítésnek.

Röviden: a szerzői jogvédelemmel kapcsolatosan ezekben az ítéletekben megállapított kártérítés nem általános kártérítés. Ez a kártérítés burkolt nem vagyoni kár, amely sem a kártérítés általános elvi feltételeinek, sem a megelőzés elvének szolgáltatában helytállni nem tud.

A vizsgált ítéletek alapján végső következtetésem, hogy az általános kártérítés a személyiség megsértéséből fakadó közvetett, az elbírálás időpontjában összegszerűen pontosan meg nem határozható vagyoni károknak a károsult életviszonyaiban beállott változásához mért, becslés jellegű pénzbeli kártérítés.

4. A tulajdonjog jogellenes megsértése vagy a szerződészegés esetén bekövetkezett károk általában pontosan felmérhetők.³⁶ Amikor általános kártérítést ítél meg a bíróság, mindig a személyiség (élet, testi épség, egészség) megsértéséből fakadó vagyoni károkat téríti meg. Ezek a vagyoni károk azonban éppen az ember egyénisége következtében mégsem vonhatók pl. a gyümölcsfák elpusztulásával egy kalap alá. Ezt érzi a III. sz. polgári elvi döntés is, amikor elsősorban a testcsontkulások körére utalja az általános kártérítést.

³⁵ Talán még az arányok is érdekesek. 52,50 Ft vagyoni kár és 100 Ft „általános kártérítés” címén.

³⁶ Hiszen pontos valószínűségszámítási táblázatok készítették a németek pl. a gyümölcsfák elpusztulásakor bekövetkezett károk felmérésére.

Alkalmazható-e vajon az általános kártérítés pl. a tulajdonjog sérelmének orvoslására?

Eddigi véleményem szerint is az általános kártérítés járadékszolgáltatás alakjában éri el legjobban célját, ti. a beállott nehézségek elhárítását, illetve elesett előnyök pótlását. Ismeretes eddigi jogunkban a kártérítés járadékszolgáltatása? Hogyne. Azonban szinte kizárólag az élet, testi épség, egészség megrongálása esetében, illetve tartásra jogosultakról történő gondoskodás formájában. Ismeretes-e dologkár, közelebbről a tulajdonjog sérelme esetén ilyen járadékszolgáltatás? Csak a haszonélvezett vagyontárgy pusztulása esetén helyébe lépő követelés hasznai tekintetében.

S vajon miért ez a különbség?

Mert a tulajdonjogban esett károk akár társadalmi, akár személyi vagy pláne magántulajdonban állanak be, pontosan felmérhetők. A felmérés az árutulajdonnál az áru árával, a nem árutulajdonnál a leltári értékkel történik.

De felmérhető-e pontosan a személyben esett kár? Ha közvetlen vagyoni kár, igen. Amennyiben azonban a személy életéhez tartozóan jelentkező hiányként mutatkozik, annak ilyen áru megbecsülése legfeljebb a kapitalista nemvagyoni kártérítésben volt szokásos. A tulajdonjog közvetett tárgyaként jelentkező dolgok, ha áruk, megvásárolhatók, ha nem áruk is, többé-kevésbé pótolhatók. De hol pótolható, állítható tökéletesen helyre az elveszett szem, láb vagy kéz? Sehol! Ezeknek a javaknak a megsérülése vonja maga után, hogy a károsult nem képes eddigi életmódját folytatni, hogy többletkiadásokra kényszerül, hogy várható előnyöktől esik el.

Ha a kár pontosan felmérhető, akkor rendszerint orvosolható is. A tulajdonjog közvetett tárgyában esett károknál ez egészen természetes. A személyben esett károknál, ha azok orvosolhatók, akár a vagyoni kár vagyoni kártérítéssel, akár a nemvagyoni kár a Ptk. tervezet 72. §-ában szabályozott más módon — az eredeti állapot helyreáll, a személynek nincs évekig, vagy esetleg élete végéig egyéniségét terhelő hátránya. A plasztikai műtéttel tökéletesen helyreállított elcsúfítás — mint az eredeti állapot helyreállítása — megvalósítható, ha megvalósítható. De semmiféle plasztika nem pótolja az elveszett lábakat, vagy az eltört és gyógyulásra kevés reménnyel kecsegtető gerincoszlopot.

Véleményem szerint tehát a személyiséget ért közvetett vagyoni károk orvoslását szolgálja az általános kártérítés. Szocialista jogunknak ez az új intézménye első ízben kísérli meg a személyiséget ért ilyen természetű vagyoni károk megtérítését. Hatékonysága azonban két tényezőtől függ: egyrészt a szocialista embernevelés és technikai fejlődés eredményességétől, hogy a kármegelőzés következtében az minél ritkábban kerüljön alkalmazásra, másrészt a személyiséget védő más polgári jogi és polgári jogon kívüli szabályok hatékony és jótékony alkalmazásától.

A fegyelmi vétségek új szabályozása

Az új munkajogi kódex előkészítése időszérűvé teszi a munkajogi szabályozással kapcsolatos fontosabb kérdések tanulmányozását. Ez indított arra, hogy az alábbiakban megkísérleljem a fegyelmi vétségek jogi természetének elemzését abban a reményben, hogy következtetésem vagy a tanulmány nyomán keletkező vita alapján ébresztett gondolatok az új törvény előkészítéséhez valamelyest hozzájárulnak.

I. Általános megfontolások

1. A fegyelmi jog célja

A fegyelmi vétségek új szabályozásával kapcsolatos vizsgálódásnak abból a kérdésből kell kiindulnia, hogy mi a fegyelmi jog célja. A fegyelmi vétségekre vonatkozó rendelkezéseknek e célhoz kell igazodniuk.

A kérdésre a válasz világos: a fegyelmi jog célja nem egyéb, mint a munkafegyelem, tehát a megfelelő munka és e munka rendjének, zavartalanságának biztosítása. Ámde ennek megvalósítására a gyakorlatban nemcsak a fegyelmi jogban biztosított fegyelmezési eszközök állanak a munkáltató rendelkezésére, hanem egyéb módok is. A fegyelmezés az esetek többségében nem fegyelmi úton történik, hanem más természetű, de gyakran mégis hatékonyabb eszközökkel. Ha a dolgozó hanyag munkát végez, a jó vezető először csak figyelmezteti. Ha az intés, a személyes példaadás, az utalás dolgozótársainak kitűnő munkájára, a jutalmazás mellőzése nem elegendő, akkor tartósan érezteti vele rosszaságát, esetleg nehezebb vagy érdektelenebb munkát oszt ki neki. A dolgozó egyéniségétől, a körülményektől és a vezető találékonyságától, vezetési készségétől függ, milyen eszközzel éri el, hogy a dolgozó ismét kielégítő, fegyelmezett magatartást tanúsítson. A jó vezető csak akkor folyamodik a forma szerinti fegyelmi intézkedésekhez, ha mindez nem elegendő. Világos emellett, hogy esetenként más és más lesz az a határ, amikor a fegyelmi intézkedésre ultima rációként szükség van. Lehet, hogy ugyanolyan fegyelmeztetlenség mellett egyik dolgozó esetében elegendő, sőt célszerűbb ha a vezető a lelkére beszél, míg a másiknál már fegyelmi intézkedés szükséges. E megfontolások alapján a fentieket ki kell egészítenem azzal: a fegyelmi jog célja, hogy *végso soron* biztosítsa a munkafegyelmet, amikor erre a rendelkezésre álló egyéb eszközök már nem elégségesek. Mindebből a fegyelmi vétségek szabályozását illetően két megállapítást kell leszűrünk. Egyik az, hogy a helyes szabályozás kizárólag olyan magatartást jelölhet meg fegyelmi vétségnek, amely *súlyánál fogva a fegyelmi felelősségrevonást valóban indokoltá teszi*. A másik: a szabályozásnak eléggé rugalmasnak kell lennie ahhoz, hogy a fegyelmi vétség minősítéssel kapcsolatban a magatartás tárgyi súlya mellett módot adjon a fegyelmi ható-

ság számára a *dolgozó egyéniségének, munkájának és az összes körülményeknek a mérlegelésére is*.

2. A fegyelmi vétség tárgyi oldala

Abból, hogy a fegyelmi jog célja a munka fegyelmenek, rendjének biztosítása, következik: *csak az olyan magatartás lehet fegyelmi vétség, amely ezt a fegyelmet, rendet sérti*. Nem lehet tehát a fegyelmi vétségekre vonatkozó szabályozásban olyan tényállást felvenni, amely a munkaviszonnyal összefüggő valamilyen tárgyi szabályt, illetőleg ilyen szabályon alapuló köteleességet nem sért. A későbbiekben kívánom vizsgálat tárgyává tenni, hogy e szabályok, illetőleg köteleességek körét az új törvénynek miként kellene megjelölnie. Mégis ehelyütt kell foglalkoznom azzal a kérdéssel, hogy bizonyos — a munkaviszonyhoz közvetlenül vagy közvetve fűződő — erkölcsi követelmények megsértése olyan normaszegésnek tekinthető-e, amelyet a fegyelmi vétségek szabályozásának fel kell ölelnie.

Induljunk ki abból az ismeretes principiumból, hogy a jogrend nem nyújt oltalmat az erkölcsi szabályokkal ellentétes magatartásnak. Ez jut kifejezésre pl. a polgári jogban abban a rendelkezésében, hogy a jóerkölcsbe ütköző ügylet semmis, továbbá, hogy a joggal való visszaélés nem tarthat számot az oltalomra. Az sem kétséges azonban, hogy ezek a rendelkezések nem minden erkölcsi szabály megsértésére vonatkoznak, hanem *csak a komoly, nagyobb súlyú erkölcsi elvek megsértésére*. A bíróság mérlegeli, hogy a kétségkívül erkölcsi szabályba ütköző magatartás olyan komoly erkölcsi normát sért-e, amelynek alapján a „jóerkölcsökbe” illetőleg — a polgári törvénykönyv tervezetének kifejezésével élve — a „szocialista együttélés szabályaiba” ütköző volta megállapítható.

Mindez egymagában azonban még nem tenné indokolttá az erkölcsi szabályokba ütköző magatartásnak fegyelmi vétséggé nyilvánítását. Az ismeretett jogelv ugyanis e magatartásokkal összefüggésben csak a jogi oltalmat vonja meg, odáig azonban nem megy el, hogy — külön jogszabályi rendelkezés hiányában — még felelősségrevonást is alkalmazzon. A fegyelmi jogban pedig éppen az a kérdés, hogy a munkaviszonnyal közvetlenül vagy közvetve összefüggő erkölcsi követelmények megsértése fegyelmi felelősségrevonással sújtható-e.

Választ kapunk azonban, ha a kérdést más oldalról közelítjük meg. Fentebb abból indultunk ki, hogy a fegyelmi vétség mindig a munkaviszonnyal összefüggő tárgyi szabályt, illetőleg ilyen szabályon alapuló köteleességet sért. A munkaviszonyt a munkaszerződés létesíti. A dolgozónak a szerződés erejénél fogva kell teljesítenie a munkaviszonyból folyó köteleességét. Nyilvánvaló, hogy a munkaszerződéssel a dolgozó egyebek mellett arra is kötelezettséget vállal: mind a munkahelyén, mind pedig a magánéletében tartja magát

azokhoz az erkölcsi szabályokhoz, amelyeket a munkaviszony, különösen munkaköre, állásának természete vele szemben támaszt. Ezeknek a normáknak a megsértése tehát végsősoron a munkaviszonyból folyó kötelesség megszegésének tekintendő. A fegyelmi felelősségrevonás az adott esetben nem azon alapszik, hogy a dolgozó erkölcsi szabályt sértett meg, hanem jogosultságát az adja meg: olyan erkölcsi szabállyal került szembe, amelynek megtartása adott esetben a munkaviszonyból származó jogi kötelessége lett volna. Mindezek alapján *fegyelmi vétségnek kell tekinteni a munkával közvetlenül vagy közvetve összefüggő erkölcsi követelményekbe ütköző magatartást is*; az új szabályozásnak azonban arra kell törekednie, hogy e fegyelmi vétségek körét *csak komoly, nagyobb súlyú erkölcsi elvek megsértésére terjessze ki*.

3. A fegyelmi vétség alanyi oldala

A fegyelmi jog céljáról adott meghatározás nem teljes. Ki kell egészítenem azzal a további ismérvvvel, hogy a fegyelmi jog a dolgozó nevelése, javítása útján törekszik a munka rendjének biztosítására. Ennek a következményeit természetesen elsősorban a fegyelmi büntetések vonatkozásában kell értékesíteni, de mindez nem közböbs a fegyelmi vétségek szabályozásának körében sem. A nevelés, javítás követelményéből folyik, hogy *fegyelmi vétséggé kizárólag az alanyilag felróható, azaz vétkes magatartást lehet nyilvánítni*. Szöges ellentétben lenne ugyanis a nevelési és javítási célkitűzésekkel az olyan tárgyilag fegyelemsértő magatartás felelősségrevonása, amely a dolgozónak fel nem róható. Nem szorul nevelésre az, akinek a magatartása — ha jogszabályt is sért, illetőleg sérti a munka fegyelmét, rendjét — rosszalást nem válthat ki, mivel sem szándékosság, sem gondatlanság nem terheli. Ilyenkor a felelősségrevonás nemcsak igazságtalan, de céltalan is lenne.

A fegyelmi vétség alanyi oldalával függ össze az a kérdés, hogy a munkaszerződésben történt kikötéssel mellőzni lehet-e valamilyen azonnali hatályú elbocsátásra okot szolgáltató fegyelmi vétséget. Nyilvánvaló, hogy nem, mivel ez a munkafegyelemről szóló rendelkezések céljába ütköznék. A fegyelmi vétséget megállapító szabályok — a vétkességi elv alapulvételével — szükségképpen kogens rendelkezések kell hogy legyenek.

Természetesen más a helyzet, ha egy-egy munkajogi rendszer nem a tiszta alanyi vétkesség alapjára helyezi fegyelmi rendelkezéseit. Így pl. az 1886: XXIII. tc. 1. §-a fegyelmi eljárás útján tette lehetővé az orvosilag nem igazolható szolgálatképtelenség esetében a törvényhatósági tisztviselők eltávolítását. Az ipartörvény 94. §-a pedig azonnali hatályú elbocsátásra adott lehetőséget, ha az iparossegéd a szerződésileg elvállalt munka teljesítésére képtelen, illetőleg ha valamely undorító vagy ragályos betegségben szenved. Ezek az esetek alanyilag nem róhatók a dolgozó terhére. Erre figyelemmel tehát teljesen következetesen állapította meg régebbi bírói gyakorlatunk, hogy az azonnali hatályú elbocsátási jogról előre,

szerződés útján le lehet mondani, ha azt a jogszabály nem zárja ki, illetőleg a jó erkölcsbe nem ütközik.¹

A Mt. a fegyelmi vétségek meghatározásában tartalmilag az alanyi vétkesség elvét vette alapul, de a vétkességet — mint a későbbiekben rámutatok — nem eléggé következetesen szabja meg a vétség megállapításának előfeltétele gyanánt. Az új törvénynek pedig a már elmondottak alapján a fegyelmi vétség objektív felfogásának a lehetőségét világosan ki kell zárnia.

Régebbi bírói gyakorlatunk lehetővé tette a törvényben meg nem állapított elbocsátási ok kikötését is, ismét azzal a feltétellel, hogy sem jogszabályba, sem a jóerkölcsbe nem ütközik. Megítésem szerint az új törvénynek erről az oldalról sem lenne szabad gyengítenie a fegyelmi vétségek szabályozásának kogens voltát. Nem látám szerencsésnek azt a megoldást sem, hogy egyes vállalatok — a törvény felhatalmazása alapján — külön fegyelmi szabályzatot állapíthassanak meg. A fegyelmi vétségeket az új törvénynek egyfelől igen általánosan kellene megállapítania, hogy ilyen külön szerződési pótlás szüksége fel se merüljön, másrészt — mint alább részletesen kifejtem — különös gondot kell fordítania a legsúlyosabb vétségi tényállások szabályozására. Meggyőződésem, hogy ha a törvény következetesen a tiszta alanyi vétkesség fegyelmi rendszerének alapjára helyezkedik, a szabályozás kogen-ciája a fegyelmi jog célját előmozdítja és zavart nem okozhat.

4. Büntett és fegyelmi vétség

Mindezek után elkerülhetetlen annak a már érintett kérdésnek a megvilágítása, hogy mi a különbség a büntett és a fegyelmi vétség szabályozása között. Tágabban fogalmazva: mi a hasonlóság és mi az eltérés a fegyelmi jog és a büntetőjog, illetőleg a fegyelmi- és büntetőjogi felelősségrevonás között. Ismeretes, hogy a büntetőjog célja a társadalmilag veszélyes magatartások elleni küzdelem, de ezek széles köréből a büntetőjogi védelem csak azokra terjed ki, amelyeket — a társadalom egészét veszélyeztető voltak miatt — a törvény büntettnek nyilvánít.

A fegyelmi jog is társadalmilag veszélyes magatartás, mégpedig a munka viszonyai között keletkező rendbontás ellen irányul. Nem az olyan jelentőségű rendbontó magatartások ellen azonban, amelyek az állam és társadalom egészét érintik, hanem amelyek a vállalati közösség munkájának rendjét a munkaszerződés megszegése útján sértik meg. Ha pedig a fegyelemsértő magatartás olyan fokú, amely már egyúttal a büntetőjogilag védett érdekekbe is ütközik, a cselekmény a fegyelmi felelősségre vonás mellett — és azzal egyidejűleg — a büntetőjogi szankciót is maga után vonja.

Mindebből következik: a társadalmi veszélyesség szempontjából csak fokozati az a külön-

¹ Vincenti: A munka magánjogi szabályai. Bp. 1942. Grill. 221. old.

ség, amely a bűncselekményt a fegyelmi vétség-től elválasztja.²

Ez a mennyiségi különbség azonban bizonyos fokon már azt váltja ki, hogy a jogrend a legsúlyosabb munkafegyelemsértő magatartásokat kiemeli a fegyelmi jog köréből és a fegyelmi felelősségrevonás mellett büntetőjogi szankcióval is sújtja. Az egyes magatartások társadalmi veszélyességének súlya közötti fokozati eltérés tehát a reájuk irányadó jogi szabályozásban már *minőségbeli* különbséget eredményez. A két jogágazat szabályozásának természete között mutatkozó eltérést — a büntettek és a vétségi tényállások meghatározásának szemszögéből — az alábbiak jellemzik és indokolják:

Mivel a büntetőjog csak a legfontosabb jogi tárgyakat védi, módja van arra, hogy a büntettek tényállását megfoghatóan, pontosan vonja meg. A büntetőjogi felelősségrevonás e mellett — éppen mert a társadalomra leginkább veszélyes magatartásokat kívánja szankcionálni — rendszerint súlyosabb a fegyelmi felelősségrevonásnál. Ez a körülmény pedig a büntettek tényállásának konkrét módon való meghatározását egyúttal garanciális szempontból szükségessé is teszi. Ezzel szemben a fegyelmi jog — mivel más természetű és rendszerint alacsonyabb fokú érdekeket véd — a körébe tartozó mérhetetlen sokaságú és a változatosság ezerszínű köntösében megjelenő fegyelemsértő magatartásokat nem képes másként megragadni, mint széles, szükségképpen általános kerettényállások útján. A fegyelmi felelősségrevonás rendszerint enyhébb természete ezt megengedhetővé teszi abból a szempontból is, hogy a fegyelmi vétségi tényállások körülírásának — az említett garanciális szemszögéből — a büntetési tényállásoknál csekélyebb jelentősége van.

A büntetőjogi felelősségrevonás azonban nem szükségképpen súlyosabb a fegyelmi büntetésnél. Az enyhe megítélés alá eső büntett miatt kiszabott rövid tartamú felfüggesztett börtönbüntetésnél, vagy pl. a csekélyebb összegű pénzbüntetésnél nyilván jóval súlyosabb hátrányt okoz és a dolgozó egzisztenciális érdekeit érinti a súlyos fegyelmi vétség miatt kiszabott fegyelmi elbocsátás. A legsúlyosabb fegyelmi büntetés alkalmazása tehát bizonyos garanciákat kíván meg. Nem tárgya a jelen tanulmánynak az eljárási biztosítékok vizsgálata. A büntetőjoggal való összevetés azonban az anyagi jog szabályozásának körében kellő alappal hívja fel a figyelmet a *legsúlyosabb fegyelmi vétségeknek szűkebb, a konkrét meghatározáshoz közelebb álló tényállások útján való meghatározására*. Garanciális szemszögéből ennek igen komoly jelentősége lenne, s emellett megoldhatónak látszik, mivel — ha általában a fegyelmi vétségeket kimerítően meghatározni nem is lehet — a legsúlyosabb vétségi tényállások ilyen megállapításának már nincs számottevő akadálya.

5. Az azonnali hatályú elbocsátási okok és a fegyelmi eljárás rendszere

Az említett gondolat felvetése szükségessé teszi, hogy a hazai jogfejlődés vonatkozásában rövid pillantást vessünk a munkaviszony azonnali hatályú megszüntetésének szabályozására. Erre a Mt. előtti rendelkezések kétféle megoldást alkalmaztak. A magánalkalmazottak vonatkozásában az azonnali hatályú elbocsátási okok, a közszolgálat körében pedig a fegyelmi eljárás rendszerét.

Az első megoldás a kibontakozó kapitalizmus korszakában alakult ki és jegyei igen jellemzőek a magánautonómiára. Legjellegzetesebb kifejezését ez a szabályozás nálunk az ipartörvény 94. §-ában kapta. Lényege, hogy a munkáltató az azonnali hatályú elbocsátást kimerítően felsorolt okok alapján alkalmazhatta. A dolgozó ilyen esetben elveszti a felmondási időhöz fűződő jogait és végkielégítését. A munkáltatónak az ok felmerülésekor az elbocsátást nyomban gyakorolnia kell, különben erre irányuló joga elenyészik és az elbocsátás alapjául szolgáló magatartás megbocsátottaknak minősül. Az azonnali hatályú elbocsátásra vonatkozó rendelkezések semmiféle alakszerűséget nem írnak elő és előzetes eljárást nem kívánnak meg. A dolgozó azonban az elbocsátást kérés nélkül megtámadhatja; ilyen esetben a munkáltatónak a perben bizonyítania kell az elbocsátási okot. Ennek sikertelensége esetén a bíróság kötelezte a felmondási időre szóló járandóság és a munkaviszonyból eredő egyéb követelések megtérítésére.

Az azonnali hatályú elbocsátási okok kötetlen rendszerével szemben párhuzamosan alakult ki — elsősorban a közszolgálatban — a fegyelmi szabályozás rendszere. E fegyelmi szabályok lényege volt, hogy az alkalmazott — „közjogi” jellegű — munkaviszonyát megszüntetni csak fegyelmi úton lehet. A magánalkalmazottak munkaviszonyától a közszolgálati alkalmazottak munkaviszonya éppen abban tért el, hogy amíg a magánalkalmazottak munkaviszonyának rendes felmondás útján való megszüntetése a munkáltató szabad elhatározásától függött, addig a közszolgálati állás „örökös” volt, abban az értelemben, hogy azt — szűk kivételektől eltekintve — kizárólag fegyelmi úton lehetett megszüntetni. Ez tette azután szükségessé a fegyelmi eljárás bevezetését, amelynek során garanciális szabályok óvták az eljárás alá vont dolgozó védekezésének lehetőségét.

Az ismertetett kétféle megoldási mód között természetesen sok átmeneti alakzatot is találunk. Ilyennek tekinthetők pl. az egyes nagyvállalatok fegyelmi szabályzatai, amelyek szerződésen alapultak. A bírói gyakorlat elismerte ugyanis, hogy a fegyelmi jog forrása lehet a szolgálati szerződés, illetőleg az ezt pótló fegyelmi szabályzat is, amely a felek önkéntes alávetése, tehát a szerződés erejénél fogva kötelező.

Az elbocsátási okok rendszerének előnye, hogy a kimerítő felsorolás bizonyos garanciát

² Ebben a vonatkozásban lényegileg osztom Vámbery (Büntetőjog. Grill, 1913. 170—171. o.), A. B. Szaharov (A hivatali bűncselekmények és a fegyelmi vétségek, Cikkgyűjtemény, 1955. június) és Zehery (Jogászgyűlési előadás, Bp., 1940.) álláspontját.

nyújt arra: az elbocsátást nem alkalmazzák lépten-nyomon, hanem csak akkor, ha az alkalmazott magatartása valamelyik elbocsátási tényállást megvalósítja. Hátránya, hogy kötetlensége miatt, továbbá gyakorlásának azonnali kötelezettsége folytán sem a dolgozónak nincs módja a védekezésre, sem pedig a munkáltatónak arra, hogy az ok megvalósítása felől alapos meggyőződést szerezzen.³

A fegyelmi eljárás rendszerének előnye viszont éppen abban rejlik, hogy az eljárási szabályok a dolgozó számára a védekezés, a munkáltatónak pedig az alapos vizsgálódás és bizonyosságszerzés lehetőségét nyújtják. Emellett a fegyelmi büntetések fokozatossága a nevelésnek sokkal inkább alkalmas eszköze, mint a puszta elbocsátás, amely — a magánautonómia rendszerében — nem jelent egyebet a munkaviszony rögtöni megszüntetésénél.

A Munka Törvénykönyve a munkaviszonynak a munkáltató által való azonnali hatályú megszüntetését egységesen a fegyelmi eljárás rendszerének alapján szabályozta. A jogfejlődésnek ezt az irányát helyesnek tartom. A magánautonómia helyett az állam és a közületek gazdasági aktivitásának előtérbe lépésével és mindinkább kizárólagossá válásával a fegyelmi jog kiszélesítése természetes követelményként jelentkezik. Ezt a gazdasági szerepet csak az olyan jogi szabályozás szolgálhatja megfelelően, amely nemcsak az elbocsátást érdemlő, de az enyhébb fegyelemsértő magatartások felelősségre vonását is rendezi, emellett pedig a védekezésre, továbbá az alapos vizsgálódásra is módot ad. Minderre az azonnali hatályú elbocsátási okok rendszere teljességgel alkalmatlan lenne, mint ahogy a fordulat éve előtti időszakban is — az említett szerződésen alapuló fegyelmi szabályzatok útján — a fegyelmi eljárás rendszerének bevezetése volt a természetes törekvése a nagyobb gazdasági alakzatoknak. A fegyelmi eljárás rendszerében is lehetőség nyílik azonban annak az egyetlen, de igen komoly előnynek az értékesítésére, amely az azonnali hatályú elbocsátási okok rendszerében az elbocsátásra okot adó tényállások kimerítő felsorolása révén megnyilatkozik. Mindez csak alátámasztja azt a korábbiakban már vázolt gondolatot, hogy a fegyelmi eljárás rendszerén belül is különböztessünk az elbocsátásra elégséges okot szolgáltató, legsúlyosabb fegyelmi vétségek és az enyhébben büntetendő egyéb fegyelmi vétségek között.

II. A hatályos rendelkezések bírálata

Ezek után azt kívánom vizsgálat tárgyává tenni, hogy a fegyelmi vétségekről szóló hatályos rendelkezések mennyiben felelnek meg a tanulmány I. részében kifejtett elveknek.

1. A fegyelmi vétségek köre

A fegyelmi vétségeket megállapító tényállásokat a Mt. 112. §-a keretszerűen jelöli meg. Ez természetes is, hiszen lehetetlen feladat lenne a munkafegyelembe ütköző magatartások részletes, pontos felmérése és — a büntető rendelkezésekhez hasonló módon — szűkebb tényállások révén való megállapítása oly módon, hogy az egyes vétségi tényállások súlya között a különböző büntetési tételek megjelölésével maga a törvény tegyen fokozati különbséget.

Mindezek előrebocsátása mellett sem lehet megjegyzés nélkül hagyni a jelenlegi szabályozás kereteinek túlságosan tág voltát. A legáltalánosabb vétségi tényállás (Mt. 112. § 3. pont) szerint pl. fegyelmi vétséget követ el, az aki, „... a munkafegyelmet megsérti...”. E tényállás alá vonható úgyszólván minden dolgozónak minden egyes, akár a legcsekélyebb mértékben is szabálytalan cselekménye vagy magatartási mozzanata. Ha valaki egyízben — akár neki felróható okból is — néhány perc késedelemmel jelenik meg a munkahelyén, ha az ügyintéző hosszú évek pontos munkája után valamely lényegtelen határidőt elmulaszt, ha a dolgozó nem a szabadságtörvényben megjelölt időpontban veszi ki a szabadságát, mindez nyilvánvalóan nem lehet alap fegyelmi eljárás megindítására. Ez az álláspont tükröződik mind a vállalatok, mind pedig az államigazgatási szervek gyakorlatában a fegyelmi eljárást megszüntető számos olyan fegyelmi határozatból is, amely indokolásként azt állapítja meg, hogy a fegyelmi eljárás megindításának alapjául szolgáló magatartás nem éri el a fegyelmi vétség mértékét. Mindebből következik, hogy az új törvénynek súlybeli különbséget kellene tennie a munkafegyelmet sértő magatartások között. A különbségtételnek természetesen nem lehet konkrét ismerveket adni; mindenesetre azonban már az is jelentős lépés lenne, ha a törvény *a kisebb súlyú szabálytalanságot, illetőleg a munkafegyelem jelentéktelen megsértését kizárná a fegyelmi felelősségre vonás köréből.*

A fegyelmi vétségek körének e tárgyi oldalról megragadott szűkítése mellett figyelmet érdemel a fegyelmi vétség alanyi oldala is. A tanulmány I. részében már rámutattam arra, hogy *nem elég a fegyelmi vétség megállapítására a puszta jogsértés, illetőleg a munkarend vagy a munkakörre stb. irányadó tárgyi szabályokból folyó köteleesség puszta megsértése; ehhez az alanyi vétkeesség is szükséges.* A törvény szövege erre nincs tekintettel, amikor a „munkafegyelem” megsértéséről szól. Ez kizárólag objektív ismérvet ad, amelynek alapján fegyelmi vétségnek lehetne tekinteni — az alanyi felróhatóságra tekintet nélkül — a külső, tárgyi értelemben vett rend minden megbontását. A hivatkozott rendelkezés a gyakorlatban mindemellett szubjektív értelmet kapott. Mindezeknek megfelelően a vétkeességet, mint előfeltételt a törvényben világosan kifejezésre kellene juttatni, mint ahogy pl. a Mt. 121. §-ának (1) bekezdése igen helyesen megállapítja, hogy a

³ Ennek a korrektívumaként régebbi bírói gyakorlatunk nem tekintette késedelemnek a nagyvállalat által az elbocsátási ok fennállásának tisztázása végett lefolytatott vizsgálat idejét.

dolgozó csak a „vétkesen” okozott kárért tartozik anyagi felelősséggel.

A fegyelmi vétségek körének a gyakorlatban kialakult értelmezése alapján a fentiek szerint tárgyi és anyagi oldalról történő világos körülhatárolásával az új törvény kétségtől csökken-tené a szükségképpen keret tényállásokon nyugvó fegyelmi jognak e keret tényállásokból ugyan-csak szükségképpen következő bizonytalansági tényezőit.

Ehelyütt kell szólnom arról, hogy a *jugoszláv munkajog* különbözőképpen szabályozza a munkások és a tisztviselők fegyelmi felelősségét. A különbségtétel alapja az a felfogás, hogy a munkás csak a munkájával összefüggésben követhet el fegyelmi vétséget azáltal, hogy a munkaviszonyból eredő köteleességét megsérti. A tisztviselő (alkalmazott) ezzel szemben a magánéletben is fegyelmi vétséget követhet el azzal, hogy állásához nem méltó magatartást tanúsít. Ennek az eltérő szabályozásnak nálunk nem látnám kellő alapját. A munkás és a tisztviselő-munkakörök természete között kétségtől jelentős eltérések mutatkoznak, de nagyon sok a közös vonás is. Így pl. nem lehet arra az álláspontra helyezkedni, hogy a magas szakképzettségű szakmunkással szemben csekélyebb erkölcsi követelmények állanak fenn, mint a kistisztviselővel, pl. a gépirőnővel, adminisztrátorral, bérelszámolóval szemben. Nem lehetne indokoltnak tartani az olyan jogi felfogást, amely az iktató tisztviselőt fegyelmileg felelőssé teszi botrányos magánéletéért, a sokkal nagyobb felelősségtudatot és szakismeretet igénylő erőművi szakmunkást viszont nem, jóllehet a keresete is lényegesen magasabb, és helytállásán, erkölcsi integritásán esetleg egész iparágak zavartalan energiaellátása múlik. A két dolgozó-kategória között más vonatkozásban mutakozó jelentős eltéréseket inkább az oldaná meg, hogy a magánélettel összefüggő erkölcsi követelményeket elsősorban a dolgozó által betöltött munkakörhöz kell mérni.

2. Súlybeli különbség a fegyelmi vétségek között

A Mt. jelenlegi szövege szerint az egyes fegyelmi vétségek között komoly súlybeli különbségek mutatkoznak. Így ha a dolgozó a „munkafegyelmet megsérti”, fegyelmi vétsége lehet viszonylag csekély súlyú. Ha azonban olyan magatartást tanúsít, amely „munkakörének ellátására méltatlanná teszi”, a törvény szövegéből következőleg nem lehetne más fegyelmi büntetéssel sújtani, mint elbocsátással, hiszen méltatlanná vált arra a tisztségre, amelyet betölt.

Ebből önként adódik a gondolat, hogy nem elegendő a fegyelmi vétségek körét csak egyik oldalról a vétlen magatartás és a kisebb szabálytalanság kizárásával elhatárolni. Indokoltnak mutatkozik valamilyen különbségtétel a vétségek körén belül is a fegyelmi vétségek súlya alapján.

Ennek szükségességét a gyakorlati tapasztalat is alátámasztja. A Mt. jelenlegi rendszerében a dolgozó a járásbíró előtt keresettel

támadhatja meg a két legsúlyosabb fegyelmi büntetés valamelyikét kiszabó jogerős fegyelmi határozatot. A tapasztalat szerint a kereseti támadások túlnyomórészt az azonnali hatályú elbocsátást megállapító fegyelmi határozatok ellen irányulnak, és pedig legtöbbször azzal az érveléssel, hogy a vétség súlya nem teszi indokolttá a legsúlyosabb fegyelmi büntetés kiszabását. A jelenleg érvényes rendelkezések úgyszólván semmi konkrét ismérvet nem adnak arra, mikor lehet a legsúlyosabb fegyelmi büntetést alkalmazni. A tényleges helyzet az, hogy a bírói ítékezés az elbocsátást kimondó fegyelmi határozatok jelentős részét hatályon kívül helyezi. Az új törvénynek azzal kellene csökkentenie a távolságot a bíróságok és a fegyelmi hatóságok gyakorlata között és a dolgozók annyira kívánatos stabilitását fokoznia, hogy *kimerítően és emellett a lehetőség határai között megfoghatóan (konkrét módon) felsorolja azokat a fegyelmi vétségeket, amelyeket természetük-nél és az ehhez fűződő súlyuknál fogva az azonnali hatályú elbocsátással büntethetőnek ítélt. Ebből az is következne, hogy a kimerítő felsorolás alá nem tartozó fegyelmi vétségeket csak az elbocsátásnál enyhebb büntetéssel lehetne sújtani.*

Ez megszüntetné a jelenlegi jogállapotnak azt a visszasságát, hogy a törvény szerint elbocsátással büntethető, aki a „munkafegyelmet” vagy a „szocialista munkaerkölcs szabályait” megsérti s ha eme általánosságban mozgó meghatározás alá vont magatartás a valóságban csak közepes vagy csekély súlyú, akkor a dolgozót az elbocsátástól nem a törvény, hanem kizárólag a fegyelmi hatóság józan mérlegelése vagy az utólagos bírói oltalom óvja meg, mivel a büntetés kiszabására irányadó Mt. v. 174. §-a is csak általánosságban mozog, de nem szól arról, hogy az egyes fegyelmi büntetéseket mikor, milyen feltételek mellett lehet alkalmazni.

Nem érdektelen ehelyütt az utalás a vasúti szolgálati rendtartásról szóló 1914. évi XVII. törvényekre. Ennek 30. §-a igen általánosan határozza meg a „szolgálati vétség” fogalmát, a 31. §-a pedig kimondja, hogy a csekélyebb szolgálati vétség rendbüntetéssel, a súlyosabb szolgálati vétség fegyelmi büntetéssel büntetendő. A 33. § felsorolja — de csak példálózva — a súlyosabb szolgálati vétségeket. Végül a 34. § kimondja, hogy fegyelmi elbocsátást csak a 33. §-ban felsorolt szolgálati vétségek miatt lehet kimondani. Amíg tehát a 33. § felsorolása példálózó abból a szempontból, hogy ezek a magatartások fegyelmi büntetéssel sújthatók, abban a tekintetben kimerítő, hogy kizárólag a felsorolt tényállások esetén lehet az azonnali hatályú elbocsátást alkalmazni.

Figyelemre méltó, hogy a *Német Demokratikus Köztársaság* munkajoga az azonnali hatályú elbocsátási okok rendszerét követi és ezeket az okokat kimerítően sorolja fel. Nem írja elő azonban, hogy az elbocsátási ok fennállását fegyelmi eljárás rendjén kell megállapítani. A kodifikálatlan állapotban levő *csehszlovák munkajogban* az azonnali hatályú elbocsátásra még az 1945 előtti időben hozott jogszabályokban megállapított okok

irányadók, mégis azzal, hogy — a fokozatosság érdekében — az azonnali hatályú elbocsátást általában csak akkor alkalmazzák, ha megelőzőleg már fegyelmi büntetést szabtak ki a dolgozóval szemben. Emellett az okok felsorolását a csehszlovák gyakorlat példászerűnek és nem kimerítőnek tekinti. Fegyelmi eljárást — csakúgy mint a Német Demokratikus Köztársaság joga — a csehszlovák munkajog sem ír elő az elbocsátási ok érvényesítésének előfeltétele gyanánt, viszont mindkét jogrendszer bizonyos szervek (szakszervezet, stb.) hozzájárulását kívánja meg az elbocsátáshoz. A *jugoszláv* szabályozás csak fegyelmi eljárás alapján hozott határozat útján nyújt lehetőséget az elbocsátásra, de az elbocsátással sújtott fegyelmi vétségeket külön nem határozza meg. A *szovjet munkajog* általános rendelkezései nem ismerik a fegyelmi úton történő elbocsátást, hanem kimerítően állapítják meg az azonnali hatályú elbocsátás okait, amelyek alapján a munkaviszonyt fegyelmi eljárás nélkül lehet megszüntetni (a munkakötelezettség jogos ok nélküli rendszeres nemteljesítése, munkával összefüggő jogerős büntetőítélet). A vezetőállásúakra vonatkozó szovjet szabályozás viszont az elbocsátást fegyelmi büntetésként állapítja meg.

Mindebből végeredményben a szocialista jellegű jogrendszereknek az a törekvése rajzolódik ki, hogy az azonnali hatályú elbocsátásnak bizonyos korlátokat szabjanak. E korlátok vagy abban jelentkeznek, hogy a jogszabály kimerítően sorolja fel az elbocsátási okokat, vagy pedig abban, hogy az azonnali hatályú elbocsátást csak fegyelmi eljárás alapján hozott határozat útján teszi lehetővé. E két biztosítékot együttesen egyik hivatkozott jogrendszer sem írja elő. Meggyőződésem pedig, hogy a jogfejlődés iránya ezt követeli. Arról, hogy ez a kodifikációs törekvés mennyiben és milyen határok között valósítható meg, a következőkben szölok.

3. A hatályos vétségi tényállások tartalma

A Mt. 112. §-a szerint: „Fegyelmi vétséget követ el az a dolgozó, aki

1. a munkájával összefüggő vagy egyéb súlyos bűncselekményt követ el;

2. olyan magartást tanúsít, amelyből kitűnik, hogy szemben áll a népi demokrácia állami és társadalmi rendjével;

3. a munkafegyelmet, a tervfegyelmet, vagy a szocialista munkaerőköls szabályait megsérti;

4. botránys, erkölcstelen életmódot folytat, vagy egyébként olyan magatartást tanúsít, amely munkakörének ellátására méltatlanná teszi.”

A vétségeknek ez a szabályozása tartalmi szempontból — az 1. pont kivételével — helyes. Ezt úgy értem, hogy az új törvénynek e tényállások tartalmát a jelentéktelen súlyú és alányilag vétlen magatartások kizárásával, továbbá súlybeli különbségeiknek az azonnali hatályú elbocsátás szempontjából való figyelembevételével át kellene vennie.

Nem tartom azonban tartalmilag kielégítőnek a hivatkozott § 1. pontjában közölt vétségi

tényállást. Ez a rendelkezés módosításra szorul. Mindenekelőtt azért, mert a gyakorlatban gondot okozott, mikor állapíthatja meg a fegyelmi hatóság, hogy a dolgozó bűncselekményt követett el. A Mt. V. 178. §-a szerint akkor, ha a bűncselekmény miatt büntető eljárás indult, a fegyelmi eljárást a büntető eljárás jogerős befejezéséig fel kell függeszteni, kivéve ha a tényállás enélkül is tisztázható és a Mt. 112. §-ának 2—4. pontja alapján az ügyben határozatot lehet hozni. Ebből a rendelkezésből, továbbá a büntetőjog általános elveiből is következik, hogy a fegyelmi hatóság csak a jogerős ítélet alapul vételével állapíthatja meg a Mt. 112. § 1. pontja szerinti fegyelmi vétség elkövetését. A gyakorlat e körben egységesen ezt az értelmezést fogadta el. A törvényben tehát a hivatkozott rendelkezést ki kellene egészíteni azzal a további feltétellel, hogy a szóban forgó fegyelmi vétség akkor állapítható meg, ha a dolgozó a bűncselekményt (pontosabban: büntetett) elkövette és emiatt a bíróság jogerősen elítélte.

Végül a szóban levő rendelkezéssel kapcsolatban felmerül a kérdés: szükség van-e a munkával össze nem függő, de súlyos bűncselekménynek, illetőleg büntettnak fegyelmi vétséggé nyilvánítására. A Munka Törvénykönyvének nem lehet célja, hogy a súlyos büntetett elkövető dolgozót a büntetőbíró által kiszabott büntetésen túlmenően munkajogi hátrányokkal is sújtsa, ha erre a munkájával, illetőleg a munkaviszonyával összefüggésben nincs szükség. Ha a „súlyos” büntett

a) nem függ össze a dolgozó munkájával,

b) nem politikai tárgyú és így nem meríti ki a Mt. 112. § 2. pontjában megállapított fegyelmi vétséget,

c) nem esik a 112. § 4. pontjában megjelölt fegyelmi vétség tényállása alá sem és így a dolgozó a súlyos büntett elkövetése ellenére sem válik méltatlanná munkahelyére,

akkor a hivatkozott rendelkezés fenntartása indokolatlan, mert nincs olyan jogi tárgy, amelyet védenie kellene. Hogy egy példával támaszszam alá mindezt: nyilvánvalóan nincs szükség a segédmunkásnő fegyelmi felelősségrevonására, mert kettős házasság miatt, vagy pedig azért, mert a házasság megkötésénél a másik fél előtt valamely érvénytelenségi okot elhallgatott (BHÖ 311. pont), mondjuk egyévi börtönre ítélték. Az új törvénynek tehát *el kellene vetnie a munkával össze nem függő súlyos bűncselekmény fegyelmi vétséggé minősítését.*

Ezzel összefüggésben említést érdemel, hogy a *szovjet szabályozás* szerint elbocsátási ok, ha a dolgozó olyan bűncselekményt követ el, amely közvetlen kapcsolatban áll munkájával és ezt a bíróság jogerős ítéletben megállapította.

III. A fegyelmi vétségek új szabályozásának körvonalai

A fentiek alapján az új törvénynek az alányilag vétkes fegyelemsértő magatartások körében különbséget kellene tennie

— kisebb szabálytalanság és

— fegyelmi vétség között;
a fegyelmi vétségek közül pedig külön és kimerítően kellene felsorolnia

— az azonnali hatályú elbocsátással büntethető fegyelmi vétségeket.

1. A fegyelmi vétség meghatározása

A fegyelmi vétséget a törvénynek a következők szerint kellene meghatároznia:

„Fegyelmi vétséget követ el a dolgozó, ha jogszabályban, a kollektív szerződésben, a vállalati munkarendben, a munkaszerződésben, illetőleg a munkájának végzésére kapott utasításban megszabott kötelességét vétkesen megszegi, vagy pedig, ha állásához nem méltó magatartást tanúsít.”

Ez a meghatározás a következő megfontolásokon alapszik.

Kifejezésre juttatja, hogy a fegyelmi vétség csak alanyilag vétkes magatartás lehet.

Utal a meghatározás arra is, hogy a vétség csak valamilyen szabály megsértésében állhat. Ez a szabály vagy komolyabb súlyú erkölcsi szabály, vagy a dolgozó szolgálati kötelességét előíró rendelkezés, amely nem alapulhat más, mint jogszabályon, kollektív szerződésen, munkarenden, munkaszerződésen vagy külön utasításon. Nem lehet tehát fegyelmi vétség — még ha egyébként rosszallást vált is ki — olyan magatartás, mely e szabályokba, illetőleg azokon alapuló kötelességbe nem ütközik.

Sűrítve benne van a jelenlegi szabályozás szerinti fegyelmi vétségek mind a négy esete, de enyhébb alakban, hiszen a súlyosabb alakzatokat az azonnali hatályú elbocsátással sújtható vétségek kimerítő felsorolása tartalmazza.

Nem szól a meghatározás a tervfegyelem megsértéséről, mivel az sem egyéb kötelességszegésnél. A „szocialista munkaerkölcs szabályainak megsértése” helyett pedig azt tekinti fegyelmi vétségnek, amikor a dolgozó „... állásához nem méltó magatartást tanúsít.”

A szocialista munkaerkölcs szabályainak megsértése ugyanis nem mindig jelent olyan sérelmet, amely a fegyelmi intézkedést indokoltá teheti. Megsérti ezeket az erkölcsi szabályokat például az is, aki munkatársának nem köszön, vagy tapasztalatait nem kielégítően adja át másoknak stb. Sokkal célszerűbb e magatartások szankcióját meghagyni az erkölcsi következmények keretei között. Ezért a tervezet a munkaerkölcs köréből is csak a komolyabb követelmények megsértését kívánja szankcionálni azzal, hogy az álláshoz nem méltó magatartást tekinti fegyelmi vétségnek. Ezt a szövegezést azért látom kielégítőbbnek, mivel egyidejűleg mértéket is szab. A dolgozóval szemben támasztható követelményeket az általa betöltött álláshoz fűzi. A javasolt megoldás más vonatkozásban túlmegy a munkaerkölcsre vonatkozó szabályok körén. Felöleli azokat az erkölcsileg kifogásolható magatartásokat is, amelyek a munkával nem állanak közvetlen összefüggésben, de fegyelmi felelősségrevonásuk a dolgozó munkakörére, tisztségére tekintettel indokolt lehet. A meghatározásnak e módja mindazonáltal

enyhébb, mint a Mt. 112. § 4. pontjában említett magatartás, amely a dolgozót „... munkakörének ellátására méltatlanná teszi”. Ezt a tényállást — súlya következtében — az elbocsátással büntethető vétségek között kell felvenni.

2. Az azonnali hatályú elbocsátással büntethető fegyelmi vétségek

A legsúlyosabb fegyelmi vétségek kimerítő felsorolása széles körű tekintést kíván meg. A felsorolásnak minden olyan vétségi tényállást fel kell ölelnie, amellyel súlyos esetben azonnali hatályú elbocsátás áll arányban, de nem szabad olyan tényállást tartalmaznia, amelyre az elbocsátás túlszigorú lenne.

A felsorolást a következő szöveggel kellene bevezetni:

„A fegyelmi vétség miatt súlyos esetben azonnali hatályú elbocsátást lehet alkalmazni, ha a dolgozó: ...”

Ez a bevezetés két vonatkozásban szorul indokolásra. Egyik az, hogy csupán az elbocsátás lehetőségéről szól. Az alább felsorolandó vétségek esetében tehát nem teszi kötelezővé az elbocsátás alkalmazását, hanem a vállalati igazgató mérlegelésére utalja, kiszabja-e a legsúlyosabb büntetést. Ez a megfontolás azon alapszik, hogy a vétség megvalósítása esetén kizárólag a fegyelmi hatóság képes a pontos tényállás, a súlyosító és esetleges enyhítő körülmények, továbbá a dolgozók egyéniségének és a vállalati viszonyoknak ismeretében elbírálni: szükségesnek mutatkozik-e az elbocsátás alkalmazása.

Másfelől a bevezetés szerint az elbocsátást „súlyos esetben” lehet alkalmazni. Ez a megszorítás azért szükséges, mivel az alább felsorolandó vétségi tényállások — a dolog természeténél fogva — az alanyi vétkesség súlya szempontjából az esetek széles skáláját ölelik fel. Lehet például, hogy a dolgozó munkájával összefüggő büntetést követett el, a bíróság jogerősen el is ítélte, de az eset mégsem súlyos. Mondjuk a dolgozót a munkavédelemmel összefüggő gondatlan magatartás miatt háromhavi felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték. Ilyen esetben a törvénynek el kell zárnia az elbocsátásnak még a lehetőségét is.

Ezek után vegyük sorra az egyes felleveendő vétségi tényállásokat:

„a) munkájával összefüggő büntetést követett el, és a bíróság emiatt jogerősen elítélte;”

A korábbiakban már megállapítottam, miért mutatkozik szükségesnek a Mt. 112. § 1. pontjában felvett vétségi tényállás ilyen értelmű módosítása.

„b) olyan magatartást tanúsít, amelyből kitűnik, hogy szemben áll a népi demokrácia állami és társadalmi rendjével;”

Ez a szöveg átveszi a Mt. 112. § 2. pontjában meghatározott politikai tárgyú vétségi tényállást. A bevezető szöveggel egybevetett értelemben az elbocsátás lehetőségét a súlyos esetre korlátozza, mivel a népi demokrácia állami és társadalmi rendjével való szembenállásnak számtalan súlybeli fokozata lehet, s ezek közül az enyhébb megítélés

alá eső esetek — csekélyebb súlyukkal arányban — enyhébb fegyelmi büntetést igényelnek.

A gyakorlatban sokszor nem könnyű feladat a tényállásban említett szembenállásnak az esetleges meggondolatlan és tartalmilag helyt nem álló bírálattól való különválasztása. A szembenállás tényének megállapítása tehát igen alapos, gondos mérlegelésre szorul, annál is inkább, mert ennek a vétségnek a kellő megfontolás hiányában történt megállapítása olyan dolgozóra is ráütheti a politikai rosszalás bélyegét, aki arra rá nem szolgált. E vétséggel összefüggésben ezért különösen nagy szerep vár a bírói gyakorlatra.

„c) a munkaszerződés megkötése során a vállalatot szándékosan olyan körülmény felől tévesztette meg, amelynek ismeretében a munkaszerződés nem, vagy lényegesen eltérő feltételekkel jött volna létre...”

Ez a meghatározás lényegileg a vasúti alkalmazottak szolgálati rendtartásában (1914. XVII. tc.) 33. § 1. pont alatt megállapított tényállást veszi át. (A szolgálatba való felvételnél olyan körülmények eltitkolása, mely a felvételnek akadályául szolgált volna.) A gyakorlat tanúsága szerint e tényállás felvételére szükség van; ezt különösen a szakképzettséggel, vagy a munkakör bizalmi jellegével összefüggő felvételi akadályok eltitkolása teszi indokolttá.

Figyelemre méltó egyébként, hogy a *Német Demokratikus Köztársaságban* a felmondási jogról 1951. június 17-én megjelent rendelet 9. §-ának c) pontja szerint ez az elbocsátási ok akkor állapítható meg, ha a dolgozó „személyi kérdőívben” valótlan adatokat közöl. E megoldás átvétele ily módon nem lenne kielégítő. A személyi kérdőívben olyan adatok is szerepelnek, amelyek jelentősége csekély, viszont hiányozhatnak olyan adatok, amelyek pedig a munkaviszony szempontjából fontosak. Emellett pusztán az a tény, hogy a dolgozó „valótlan” adatokat közölt, esetleg még fegyelmi vétségnek sem tekinthető, ha e közlés vétklenül, pl. szórakozottságból történt, vagy a téves közlés lényegtelen adatra vonatkozik. Mindezek alapján sokkal célszerűbbnek látszik a „szándékos megtévesztés” kifejezés használata, de ennek is a korlátozása a lényeges körülményekre.

„d) a saját vagy más érdekében kifejtett magatartásával visszaél a munkaköréhez megkívánt bizalommal és a vállalat érdekeit veszélyezteti.”

Ez a rendelkezés bizonyos hasonlóságot mutat az ipartörvény 94. §-ának g) pontjával („... ha az iparos bizalmával való visszaélés által az üzlet érdekeit veszélyezteti”).

E hasonlóság ellenére a két meghatározás között lényeges különbség van.

Nem szorul bővebb megvilágításra mindenekelőtt az, hogy a gazdasági és társadalmi viszonyokban végbement mélyreható változások más tartalmat adtak annak a bizalomnak, amely minden dolgozó tevékenységéhez — kisebb vagy nagyobb mértékben — de kétségtelenül fűződik. A magánautonómia rendszerében ez a bizalom inkább a munkáltató személyéhez kapcsolódott. Ez elkerülhetetlenül olyan elemeket is fűzött az

ipartörvény fenti rendelkezéséhez, amelyek személyi jellegűknél fogva —, a szocialista jogszemlélet alapján — a munkáltató érdekkörében ma már nem tarthatnak számot oltalomra, különösen pedig nem az olyan súlyos jogi szankcióra, mint a fegyelmi felelősségrevonás. Ezt kívánja kifejezésre juttatni a tervezet szövege azzal, hogy a dolgozó „... munkaköréhez megkívánt bizalommal” való visszaélésről szól. Ez a fordulat a „munkáltató bizalmának” általánosságban mozgó megjelölését elejtve, tárgyi elemet: a munkakört szabja meg annak a megítélésére, melyek a bizalomnak a követelményei. Nyilvánvaló, hogy a főkönyvelővel vagy általában a vezetőállásúakkal szemben a követelmények igen magasak, a beosztott tisztviselővel vagy a segédmunkással szemben alacsonyabbak. Mindemellett nem vitás, hogy minden dolgozó munkaköréhez kapcsolódnak bizonyos legtágabban értelmezett bizalmi követelmények: így pl. bármely beosztásban működik is a dolgozó, ha azt észleli, hogy a vállalat vagyontárgyait dézsmálják, köteles erről haladéktalanul jelentést tenni. Ha ezt mellőzi, visszaél a munkaköréhez megkívánt bizalommal.

A tervezet annak érdekében, hogy a tényállást szűkebbre vonja és csak a természetüknél fogva súlyosabb eseteket ölelje fel, a vállalat érdekeinek veszélyeztetése mellett tényállási elemként követeli meg azt is, hogy a dolgozó magatartását „a saját vagy más érdekében” fejtse ki. Így kiesnek e vétség köréből a gondatlan esetek.

E vétséggel kapcsolatban úgy vélem nem érdektelen néhány gyakrabban felmerülő típusesetnek a megemlítése. Így pl. a meghatározás alá tartozik az az eset, amikor a pénzkezeléssel megbízott dolgozó a hiány leplezése és az ellenőrzés megnehezítése végett a számadásokba valótlan adatokat vezet be, ha az alkalmazott a vállalat-tal szerződő ellenérdekű féltől az ügylet után jutalékot fogad el, ha a hivatali titkot a maga vagy más érdekében illetéktelen személy tudomására hozza, ha beosztottjaitól ellenértéket kér vagy fogad el olyan ténykedésért, amely a munkaköréből folyó kötelessége. Elkövetheti a szóban levő vétséget az is, aki a vállalat igazgatójának engedélye nélkül másodállást vagy mellékfoglalkozást vállal stb. Nem szükséges e vétség megállapításához az anyagi károkozás, de egymagában nem is elegendő, ha a kárt a dolgozó pl. tájékoztatlanságból, hanyagságból okozta. Nem szükséges a vétség megállapításához az sem, hogy a dolgozó jogtalan anyagi haszonszerzés céljából vagy szándékos károkozás céljából cselekedjék, elegendő ha a saját vagy más érdekében él vissza a munkaköréhez megkívánt bizalommal, s ez a magatartás egyúttal a vállalat érdekeit is veszélyezteti.

„e) A vállalatot, a vállalat dolgozóit vagy a vállalatot igénybevevő feleket (ügyfeleket) szándékosan megkárosítja vagy ezt megkísérli.”

Ezt a tényállást főleg a társadalmi tulajdon büntetőjogi védelmének körében 1956 elején történt enyhítések teszik szükségessé. A feljelentési kötelezettség értékhatárának megszüntetése foly-

tán a kisebb jelentőségű cselekmények, főleg a lopások üldözése fegyelmi úton történik. E visszaélések tekintetében nem lehet a megfelelő büntettek tényállásait alkalmazni, minthogy büntető-eljárás nem is indult. A szándékos károkozás vagy annak megkísérlése látszik a legkielégítőbb meghatározásnak, amely — súlyos esetben — azonnali hatályú elbocsátást vonhat maga után, nemcsak a vállalat; hanem a vállalati dolgozók vagy a vállalatot igénybevevő felek (ügyfelek) megkárosításának esetében is.

„f) *Vállalati felettesét vagy dolgozótársát tettelegesen bántalmazza vagy becsületében megsérti.*”

Ez a tényállás az ipartörvény 94. §-ának b) pontjában megállapított tényállás egy részét veszi át. Néhány szemelvény a bírói gyakorlatból:

A felperes az alperes üzemvezető végvesze előtt becsapta az ajtót; azonban felperesnek ez a cselekménye az említett törvény 94. §-ának b) pontjában írt tettelegesen bántalmazásnak vagy súlyos becsületsértésnek nem tekinthető. (Bp. Tsz. 6. P. 6756/1926.) Felperesnek a közvetlen főnökével ... szemben tett az a kijelentése, hogy az annak részéről tett figyelmeztetést és megjegyzést kikéri magának, még ha ezt a kijelentést a felperes keményebb hangon tette is, mint amely a kettejük közt fennálló szolgálati viszonynak megfelel, legfeljebb tisztetlenség magatartásnak tekinthető, nem pedig olyan súlyos becsületsértésnek, amely ... jogos okot adott volna alperesnek arra, hogy a felperest ... azonnal elbocsássa. (C. II. 2436/1929.) A nyilván alaptalanul tett büntető feljelentés az alkalmazott azonnali elbocsátására jogosító ok. (C. II. 4553/1932.)

„g) *A munkaviszonyból folyó köteletségének teljesítését makacsul megtagadja.*”

E rendelkezést ugyancsak az ipartörvény hivatkozott 94. §-ának b) pontjából vettem át. A *Német Demokratikus Köztársaságban* a felmondási jogról 1951. június 17-én megjelent rendelet 9. §-ának e) pontja szerint a munkaszerződés jogviszonyának felmondási idő nélkül véget lehet vetni, ha a foglalkoztatott „kitartóan” megtagadja a munka teljesítését. Nem találtam jobb kifejezést, mint a munkaviszonyból folyó köteletség teljesítésének „makacsul” való megtagadását. A bírói gyakorlat egyébként ennek a kifejezésnek világos és körülhatárolt értelmet adott. Így pl. „Annak megállapításához, hogy a köteletségnek makacs megtagadása forog fenn, az szükséges, hogy a munkavállaló részéről ismételt felhívás és figyelmeztetés ellenére tanúsított következetes ellenkezés forogjon fenn, ennek fennforgása pedig egy konkrét eset alapján nem állapítható meg.” (Bp. Tb. 6. P. 9880/1926.) „Ismételt figyelmeztetés dacára a szolgálatból egész délelőttönként többször történt távolmaradás a kötelességteljesítés makacs megtagadásának fogalmát kimeríti.” (Bp. Tsz. 38. Pf. 6758/1927.)

„h) *Figyelmeztetés vagy munkavédelmi oktatás ellenére vigyázatlanságával a vállalat, illetőleg dolgozótársainak biztonságát közvetlenül veszélyezteti.*”

Az ipartörvény 94. §-ának c) pontja szerint a segéd felmondás nélkül azonnal elbocsátható,

„ha megintés dacára a ház vagy az üzlet biztonságát vigyázatlansága által veszélyezteti”. Ezt a tényállást veszi át a tervezet azzal az esettel kiegészítve, amikor a dolgozó előzetes munkavédelmi oktatás ellenére dolgozótársainak biztonságát veszélyezteti. A figyelmet arra hívom fel csupán, hogy — a bevezető szöveg szerint — ez a tényállás is csak súlyos esetben elbocsátási ok. A hivatkozott rendelkezés alkalmazásában kialakult jogelv szerint a megintésnek nem szükséges sem a munkáltatótól, sem annak helyettesétől származnia. Történhetik az akár valamely alkalmazott társ, akár kívülálló harmadik személy (így pl. rendőri közeg) részéről. (Bernhard—Sövényházi—Neuhold: A magánalkalmazotti jogviszony. II. kötet 185. oldal.)

Mindemellett szükségesnek látszik a tényállás szűkítése a „közvetlenül” való veszélyeztetés esetére.

„i) *Botrányos vagy erkölcstelen életmódot folytat vagy egyébként olyan magatartást tanúsít, amely munkakörének ellátására méltatlanná teszi.*”

Ezzel a tervezet változatlanul átveszi a Mt. 112. § 4. pontjának a gyakorlatban bevált rendelkezését. A figyelmet arra hívom fel, hogy a fegyelmi vétségnek a korábbiakban közölt általános meghatározása — amely az elbocsátásra még nem ad alapot — fegyelmi vétségnek csak azt az esetet tekinti, ha a dolgozó „... állásához nem méltó” magatartást tanúsít. Ezzel a szövegezéssel a tervezet a súlybeli különbséget kívánja kifejezni a két vétség között. Az álláshoz nem méltó magatartásnál lényegesen súlyosabb megítélés alá esik a dolgozó, ha állására „méltatlanná” válik. Ilyenkor is csak „súlyos esetben” lehet azonban a dolgozót fegyelmi úton elbocsátani. Ez a rendelkezés szövegével azonban nincs ellentétben, mert a dolgozót kevésbé súlyos esetben az alacsonyabb munkakörbe való áthelyezéssel is meg lehet fosztani attól a munkakörtől, melyre őt vétsége méltatlanná tette.

A felsorolt tényállások mellett szükségesnek látszik az igazolatlan mulasztás legsúlyosabb eseteinek a felvétele is. Erre azonban csak akkor kerülhet sor, ha az új kódex tervezetének a munkaviszony megszüntetéséről és az igazolatlan mulasztásról szóló rendelkezései ismeretessé válnak.

Úgy vélem, hogy az ismertetett kimerítő felsorolás a gyakorlati követelményekhez mértén és a lehetőség határai között hézagmentesen tartalmazza azokat a legsúlyosabb fegyelmi vétségeket, amelyek esetében az elbocsátás indokolt lehet. A felsorolásban nem szereplő, illetőleg a felsorolás alá nem vonható okok meggyőződésem szerint nem olyan súlyúak, illetőleg nem olyan természetűek, hogy az elbocsátást megállapíthatóvá tennék. Így pl. a gondatlanságból történt károkozás — akár milyen magas is a kár összege — egymagában nem indokolja meg az elbocsátást, ha a társadalmi tulajdon hanyag kezelésének büntette miatt a bíróság a dolgozót meg nem büntette; ilyenkor pedig a felsorolás — súlyos esetben — az elbocsátást a munkával összefüggő jogerős elítéltetés alapján lehetővé teszi. A felsorolás egyes rendel-

kezései mindemellett kétségkívül nem eléggé megfoghatóak (konkrétak). Így pl. a munkakörhöz megkívánt bizalommal való visszaélés és különösen a méltatlanság vétségi tényállása eléggé általános jellegű. E tényállások mellőzése azonban gyakorlatilag lehetetlen, és emellett még mindig jóval szilárdabb fogalmakat tartalmaznak, mint a „munkafegyelem”, vagy a „tervfegyelem” stb. megsértése. A jogbiztonságot, valamint a tárgyi igazságot és a munkafegyelemnek ezek figyelembevételével való megszilárdítását a kimerítő felsorolás — még viszonylagosan konkrét volta mellett is — meggyőződésem szerint a jelenlegi szabályozásnál jóval hatékonyabban szolgálná.

Foglalkoznom kell végül azzal, hogy az ismertetett elbocsátásra jogosító vétségi tényállások mennyiben oldják meg a *közszolgálati alkalmazottak vonatkozásában felmerülő kérdéseket*. Nem látok a felsorolásban hézagot ebben a tekintetben sem. Anélkül, hogy e tárgykörben részletesen elmerülnék, csak arra mutatok rá, hogy a közszolgálat természete főleg két olyan vonatkozásban kívánja meg az elbocsátás kiszabásának lehetőségét, mely a vállalati munkaviszonyban álló dolgozó tekintetében nem, vagy pedig csak szűkebb körben merülhet fel. Egyik a sajátos közhivatalnoki büntett elkövetése. Erre jól alkalmaz-

ható a munkakörhöz megkívánt bizalommal való visszaélés tényállása. Ennek az alkalmazásával az elbocsátást indokolt esetben a jogerős büntetőítélet bevárása nélkül is ki lehet szabni. A másik a közszolgálat tekintélyét sértő magatartás. Ezt a kimerítő felsorolás azzal a tényállással tartalmazza, amely szerint fegyelmi vétséget követ el, aki „... olyan magatartást tanúsít, amely ... állására méltatlanná teszi”. A közszolgálati alkalmazott magatartásának elbírálására rendszerint szigorúbb erkölcsi követelmények irányadók, mint a vállalati dolgozókra. Ezt azonban külön nem kell a törvény szövegének kifejezésre juttatnia, mert a szabályból, amely a magatartást a betöltött állással járó erkölcsi követelményekhez méri, ez amúgyis következik.

3. Kisebb szabálytalanság

Mint említettem, a törvénynek a kisebb szabálytalanságot meg kell különböztetnie a fegyelmi vétségtől. A megkülönböztetésre semmi egyéb nem nyújt alapot, mint csekélyebb súlya.

A törvénynek csak annyit kellene kimondania, hogy ha a fegyelmi vétség súlya csekély, a fegyelmi eljárást fegyelmi büntetés kiszabása nélkül, a dolgozó egyidejű megintésével meg lehet szüntetni.

Kertész István

A nemzetközi jog elméleti alapkérdései Hans Kelsen megvilágításában

I. Hans Kelsent, az ún. tiszta jogtani iskola megalapítóját és fejét, már nem kell bemutatni a magyar jogászoknak.¹ Kétségtelen, hogy a mai polgári jogtudomány egyik vezető alakja, és rendszere azok számára is elgondolkasztó, akik sem elméleti kiindulópontjával, sem pedig módszerével nem értenek egyet. Műveinek kritikai vizsgálata éppen ezért számunkra is hasznos, sőt szükséges, és pedig annál inkább, mivel szocialista jogirodalmunk — kezdetben — meglegegedett azok általánosságokban mozgó, sommás elvetésével. Legutóbb Szabó Imre „Hans Kelsen és a marxista

jogelmélet” c. tanulmányában² számos más kérdés mellett részletesen elemezte Kelsen normatív elméletének sajátosságait, idealizmusát, és ennek során rámutatott a kelsen normativizmus és a jognak marxista-leninista alapokra épülő normatív felfogása közötti döntő különbségekre. Ezek a különbségek nemcsak döntő jelentőségűek, hanem egyszersmind a Kelsennel folytatott vita lényegét is jelentik, ennek ellenére azonban talán nem lesz érdektelen, ha a vitát néhány speciális nemzetközi jogi kérdés felvetésével kiegészítem. Ez már csak azért sem mulasztható el, mert Kelsen a „The Communist Theory of Law” című könyvében maga is foglalkozik a nemzetközi jog szovjet elméletével, amelynek egy Sztucska, Pasukanisz, Korovin és Krylov nézeteiből meglehetősen önkényesen összeállított fejezetet szentel. Könyve 1955-ben jelent meg, ennek ellenére azonban az újabb, 1947 utáni szovjet irodalomról egyáltalán nem vesz tudomást és fejtegetéseiben majdnem kizárólagosan a nemzetközi jog osztályjellegére, alapjára, fejlődésének irányára vonatkozó nézeteket tárgyalja, amelyekből azután a nemzetközi jognak a szovjet jogtudósok által kidolgozott rendszerét megismerni aligha lehetséges. A következőkben viszont első sorban

¹ A régebbi magyar jogirodalomból megemlíthetjük — a teljességre való törekvés igénye nélkül — az alábbi tanulmányokat. Ereky: A jogtudomány módszerei. A Duguit- és Kelsen-féle módszertani álláspontok bírálata. Városi Szemle, XV. évf. — Moór J.: Reine Rechtslehre, Naturrecht und Rechtspositivismus. Gesellschaft Staat und Recht. Festschrift gewidmet Hans Kelsen zum 50. Geburtstag. Wien, 1931. — Moór Gy.: A tiszta jogtán. Magyar Jogi Szemle, 1935. ápr. — Vas T.: Die Bedeutung der transzendentalen Logik in der Rechtsphilosophie. Szeged, Városi Nyomda, 1935. — Vas T.: A tiszta jogtán és a szemléleti jogelmélet. Szellem és élet könyvtára. — Moór Gy.: Újkantianizmus és újhegelianizmus a jogfilozófiában. Magyar Jogi Szemle, Budapest, 1943. febr. — Kelsen munkái közül magyar nyelven megjelentek: Az államelmélet alapvonalai. Szeged, Szegedi Tudományos Könyvtár, 1927. XIII + 90 old. — A szuverenitás fogalmának változása. Budapest, Politzer, 1939. 23 old.

² Szabó Imre: Hans Kelsen és a marxista jogelmélet. Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője. 1957. 1. sz. 5—36. old.

éppen Kelsen rendszerét szeretném bemutatni, gondosan kerülve a nála joggal hibáztatott módszert.

Hans Kelsen az államjog fő kérdéseinek vizsgálatával indult el pályáján, ezekből alkotta meg jogelméleti rendszerét, amelyet igyekezett általánossá, az egyes nemzeti kereteken és jogrendszeren túlmenő egyetemes jogtudománnyá fejleszteni. Ez a folyamat munkáinak tárgyválasztásában, sőt címeiben is kifejezésre jut. A „Hauptprobleme der Staatsrechtslehre” után az „Allgemeine Staatsrechtslehre” következik, majd egy még általánosabb jellegű összegezés, a „Reine Rechtslehre”. Ennek során érdeklődése mind fokozottabb mértékben fordult a nemzetközi jog felé, és későbbi éveinek munkásságában a nemzetközi jog egyre nagyobb és nagyobb részt foglal el.³

Az alábbiakban Kelsennek a nemzetközi joggal foglalkozó legújabb munkáit vesszük vizsgálat alá, amelyekben elmélete véglegesnek tűnő, kikristályosodott rendszerét fejt ki. Az 1945-ben megjelent *General Theory of Law and State* c. munkája mellett, amelyben terjedelmes részt szentel a nemzetközi jog elméletének is, elsősorban a „*Principles of International Law*” című, hét évvel később kiadott könyvét vizsgáljuk,⁴ mely lényegében az előbbiben kifejtett gondolatokat tartalmazza — sok helyen szószerint — azonban azzal az eltéréssel, hogy az egyes kérdéseket a munka nemzetközi jogi jellegénél fogva részletesebben fejt ki, másrészt pedig kiterjeszkedik az Egyesült Nemzetek problémáira is és az ENSZ megalakulásával előidézett változásokra.

A *General Theory* párhuzamos vizsgálatát és a *Principles*-szel való összehasonlítását az teszi szükségessé, hogy — mint később látni fogjuk — Kelsen mindenkor az egyetemes jogrendszert vizsgálja, és egyes sajátos konklúzióit csak akkor érthetjük meg, ha nem tévesztjük szem elől azoknak az egységes kelsen-i világképben elfoglalt helyét. A nemzetközi jognak, szerinte, csupán az egységes jogrendszer részeként van létjogosultsága,

problémái az egyetemes jogi világkép egy-egy részleteként jönnek figyelembe és megoldásuk éppen ezért nem térhet el lényegesen az állami jog hasonló kérdéseinek megoldásától.

Minden rendszer kritikai vizsgálata elsősorban a kiindulópontul választott posztulátumok helyességének kérdését veti fel, azoknak a feltételezett és rendszerint nem bizonyított premisszáknak a helyességét, amelyeken a szóban forgó rendszer épülete emelkedik. Ezek elutasítása lényegében a rendszer egészének elvetésével egyértelmű, azonban a bírálat meggyőző jellege, eredményessége szempontjából nem elegendő csupán a kiindulópont vizsgálata, hanem a rendszer egész felépítését, szerkezetét, belső logikáját is elemezni kell saját céljainak és elveinek szemszögéből. Ennek során hozzá vagyunk kötve a bírált mű sajátos problematikájához és a fogalmaknak ahhoz a speciális értelméhez, amelyet a szerző nekik tulajdonít, még akkor is, ha egyébként más értelemben használjuk őket. Ellenkező esetben ugyanis az elhangzó érvek nem találkoznak, és a vita eleve eredménytelenségre van ítélve. Ezt nem árt Kelsennel szemben hangsúlyozni, aki a „*The Communist Theory of Law*” c. könyvében — amint ezt Szabó Imre kimutatta — nemegyszer éppen azzal kelt félreértést, hogy saját kategóriáit vetíti bele a marxizmusba, illetőleg, hogy a marxista tételeknek saját maga által adott értelmezéséből indul ki.⁵ Végezetül a szóban forgó mű eredményeit a gyakorlat mérlegére kell vetni, mely mind a kiindulópont helyességének, mind pedig a rendszer belső következettségének próbáját jelenti.

Előljáróban le kell szögezni, hogy Kelsen kiindulópontját ez alkalommal nem tesszük vita tárgyává. Az, hogy vajon a módszer hozza-e létre az ismeretet, hogy a jog a tények és az értékek, vagy tisztán az értékek világába tartozik-e, egy szóval a tiszta jogtani iskola elméleti alapjai és kapcsolata a különböző újkantiánus irányzatokkal, azok társadalmi háttere és szerepe, olyan kérdések, amelyeknek kifejtése nem nemzetközi jogi, hanem jogelméleti tanulmányt igényel. Megoldásuk tehát — amennyiben ez még egyáltalán szükséges — nem a nemzetközi jogász, hanem az állam- és jogelmélet művelőinek feladata. Kelsen tételeit és fejtegetéseit kizárólag abból a szempontból vizsgáljuk, hogy vajon híven tükrözik-e a nemzetközi jog sajátos problematikáját, hogy következtetései valóban a nemzetközi jog alapkérdéseinek megoldását jelentik-e, vagy pedig olyan elméleti konstrukciók, amelyek a nemzetközi jog igazi problémáinak megkerülését vagy éppenséggel elfedését jelentik.

Rossz kiindulópontból nem születhet helyes eredmény, ha a szerző következetesen alkalmazza a kiindulópontul elfogadott alaptételt és módszert. Az esetben, ha Kelsen rendszerében töréseket, belső ellentmondásokat nem találunk, és ha mégis arra a következtetésre kell jutnunk, hogy eredményei nem tükrözik megfelelően a nemzetközi jog sajátosságait és gyakorlati problémáit, a

³ Fontosabb, nemzetközi joggal foglalkozó munkái: *Das Problem der Souveränität und die Theorie des Völkerrechts. Beitrag zu einer reinen Rechtslehre.* Tübingen, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) 1920. XII+320 old. 2. kiad. 1928. — *Les Rapports de système entre le droit interne et le droit international public.* Académie de droit international. Recueil des cours, vol. 14 (1926), part IV. 231–331. old. — *Théorie générale du droit international public. Problèmes choisis.* Académie de droit international. Recueil des cours, vol. 42 (1932), part IV. 116–351. old. — *Reine Rechtslehre. Einleitung in die rechtswissenschaftliche Problematik.* (Leipzig, Wien, 1934.) XV+236 old. — *Legal Technique in International Law. A Textual Critique of the League Covenant.* Geneva Studies, vol. X, no. 6 (Geneva, 1939). 178 old. — *Law and Peace in International Relations.* (Cambridge: Harvard University Press, 1942). XI+181 old. — *Peace Through Law* (Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1944). XII+155 old. — *General Theory of Law and State.* Cambridge. — Massachusetts. Harvard University Press, 1949. XXXIII+516 old. — *The Law of the United Nations.* London, Stevens. 1950. XVII+903 old. — *Recent Trends in the Law of the United Nations.* London, Stevens. 1951. 907–994 old.

⁴ Kelsen H.: *Principles of International Law.* New York. Rinehart. 1952. XVII+461 old.

⁵ Szabó Imre i. m. 9. old.

kiindulópont helytelensége nyilvánvalóvá válik. Minden elmélet helyessége gyakorlati alkalmazhatóságán dől el. Így — véleményem szerint — bírálatot mondhatunk Kelsen elméleti kiindulópontja felett is anélkül, hogy elmerülnénk a kérdés szerteágazó jogfilozófiai vonatkozásaiban.

II. Kelsen a „Principles of International Law” fejtegetéseit öt részre osztja. Ezek közül az első a nemzetközi jog természetével, jogiságának kérdésével foglalkozik. A második rész, mely „A nemzetközi jog érvényességi szférái” címet viseli, a nemzetközi jogszabály időbeli, térbeli, személyi és tárgyi hatályát elemzi. A harmadik fejezetben a nemzetközi jog fő funkciója — kelsen megfogalmazás szerint — az állami jogrendszerek érvényességi szféráinak meghatározása kerül vizsgálat alá, míg a negyedik a nemzeti jog alkotásával és alkalmazásával foglalkozik. Végül az ötödik rész a nemzetközi és a nemzeti jog kapcsolatának kérdését tárgyalja. Már ez a puszta felsorolás is felveti a nemzetközi jognak néhány alapvető elméleti kérdését, amelyekben való állásfoglalás a nemzetközi jog egészének fogására döntő kihatással van. Éppen ezért csak a legfontosabb kérdéseket ragadjuk ki, és ezeken keresztül mutatjuk be Kelsen sajátos problémafelvetését és kutatási módszerét. Ezek a következők: 1. a nemzetközi jog jogisága; 2. a nemzetközi jog alanyai; 3. a belső joghatóság; 4. a nemzetközi jog és az állami jog viszonya; és 5. a szuverenitás.

1. *A nemzetközi jog jogisága.* Vajon a nemzetközi jog valóban jognak nevezhető-e? A jog — állapítja meg Kelsen — kényszerrend, „az a sajátos társadalmi eljárás, mely abban áll, hogy megvalósítsa az emberek kívánt magatartását, az ellenkező, vagyis a jogilag helytelen magatartás esetére kilátásba helyezett kényszerítő intézkedés révén”.⁶ A deliktum és a szankció a jog két alapvető fogalma, mindkettő kényszerítő aktus. A deliktum a szankció előzménye és kiváltója — és ennek következtében tilos —, míg a szankció a deliktum következménye és ennek folytán megengedett. Ami viszont a nemzetközi jogot illeti — folytatja Kelsen — az is jog ugyanabban az értelemben, mint az állami jog, feltéve, ha úgy értelmezhető, hogy az egyik állam részéről a másik ellen alkalmazott erőszak csupán deliktumnak vagy pedig szankciónak minősül. Az államnak a nemzetközi jog által védelt érdekszférájába két különböző kényszerítő beavatkozás van: korlátozott és korlátlan. A korlátozott beavatkozás vagy deliktumnak vagy represszáliának minősül, míg a korlátlan beavatkozást a háború ténye jelenti.

De vajon a nemzetközi jog szerint a háború csupán szankciónak megengedett, és minden háborút, mely nem szankció jellegű, tilt a nemzetközi jog? A kérdés — mondja — meglehetősen vitatott a korlátlan háborúindítás szószólói és a bellum iustum elmélet hívei között. Kelsen nem szögezi le expressis verbis, hogy az utóbbi táborba

tartozik, gondolatmenete, érvelése azonban nem hagy eziránt kétséget. „Több mint ellentmondásos lenne annak feltételezése, hogy a nemzetközi jog szerint egy állam érdekszférájába való korlátozott beavatkozás jogilag tilos, illetőleg csak egy nemzetközi deliktummal szemben megengedett, míg a korlátlan beavatkozás az állam érdekszférájába — vagyis a háború — jogilag nem tilos és ennek következtében sem nem deliktum, sem nem szankció.”⁷ Tény, hogy a bellum iustum elmélet a nemzetközi jog egész történetének folyamán fellelhető, és bár Grotius elvetette, előtte és utána azonban számos jeles író tette a magáévá, és az utóbbi időben több igen fontos tételes nemzetközi jogszabály is megerősíti, mint a Nemzetek Szövetségének Egyezségokmánya, az un. Briand—Kellog paktum és az Egyesült Nemzetek Alapokmánya. Igaz, nincs a nemzetközi jognak olyan intézménye, mely adott esetben eldöntené a deliktum elkövetésének tényét és a szankció mértékét. A háborúban mindig az erősebb fél győz és nem az, akinek igaza van — ez azonban önmagában nem elegendő cáfolat. A háború igenis vagy deliktum vagy szankció, és a szankció jelleg ellen felhozható érvek nem a nemzetközi jog jogisága ellen szólnak, hanem annak viszonylagos fejletlenségét mutatják. A General Theory-ban Kelsen le is szögezi azt a végkövetkeztetést, amelyet a Principles lapjain már nem tart szükségesnek megismételni: A nemzetközi jog jog, mégpedig primitív jog, és a háború éppen olyan intézménye a nemzetközi jognak, mint amilyen pl. az egyes primitívebb jogrendszerekben a vérbosszú.⁸

A jogiság problémájának keretében Kelsen az ENSZ egész kollektív biztonsági rendszerét feltárja, sőt még a főbb hadviselési szabályokat is, ezekre azonban felesleges kitérni. A hadviselés szabályainak ismertetése amúgyis csak egy rendszertani okokból sugalmazott erőszak következtében került a nemzetközi jog jogiságának problémakörébe. Igaz, a nemzetközi jog jogiságának kérdése sem nemzetközi jogi kérdés, nem a nemzetközi jog tudományos problémája, hanem azon kívül fekvő területé, mely az általános jogelmélet birodalmához tartozik, itt azonban mégis foglalkoznunk kell vele, nem annyira a mai tételes nemzetközi jog, mint inkább a nemzetközi jog történetének megítélése szempontjából.

Ami most már a Kelsennek adandó választ illeti, az hogy a nemzetközi jog jog-e vagy sem, a jog általánosan elfogadott fogalmától függ. Ha azt olyan tágran konstruáljuk meg, hogy tekintetbe vesszük mind az állami, mind pedig a nemzetközi jog sajátosságait, ha tekintettel vagyunk mindkettő érvényesülésének módjára és érvényesítésük eszközeire, akkor a fogalom természetesen a nemzetközi jogot is magában foglalja, annak vonatkozásaira is alkalmazható lesz. Ha nem, a jogfogalom alkotója kénytelen megtagadni a nemzetközi jognak nevezett szabályösszesség jog-

⁶ Principles 5. old.

⁷ Principles 36. old.

⁸ General Theory 339—341. old.

ként való elismerését, vagy pedig addig módosítja, tágítja saját jogfogalmát, amíg abba a nemzetközi jogszabályok is beleférnek. A nemzetközi jogász számára ez eleve eldöntött kérdés. Az általa vizsgált szabály vagy ténylegesen rendezi az államoknak egymáshoz való kapcsolatait, vagy nem, részben vagy egészben érvényesül, illetőleg kényszerrel érvényesíthető vagy nem, és ennek megfelelően vagy jog vagy nem az. Tagadó vélemény esetén nincs értelme a további vizsgálódásnak, igenlő esetben viszont felesleges és haszontalan fáradságnak tűnik a vizsgált jogszabályoknak egy adott jogfogalom kereteibe való erőszakolása.

A nemzetközi jog jogiságával szembeni kétely — az átfogó kényszerítő apparátus hiánya és ami ezzel együtt jár, bizonyos nemzetközi jogszabályok oly gyakori vitássá válása — csak arra az általános jogelméleti problémára hívja fel a figyelmet, hogy a jog érvényesülésének igazi biztosítékai nem magában a jogrendszerben, hanem a mögötte álló társadalmi erőkben keresendők, és ezzel egyszersmind annak a steril módszernek az elégtelenségét, meddő voltát is kimutatja, mely a jogintézményeket alapjuktól elszakítva vizsgálja. Ezt Kelsen esetében már csak azért is le kell szögezni, mivel elméleti célkitűzéseként a jognak minden etikai, politikai és szociológiai elemtől való megtisztítását vallja.

Ez azonban a kérdésnek csupán az egyik oldala, vagy — ha úgy tetszik — megkerülése. Ha szembe nézünk a kelsen-i problémafeltevessel, mindenekelőtt arra kell válaszolni, hogy vajon megszűnik-e a nemzetközi jog jog lenni akkor, ha a háborúindítás korlátlanul megengedett, ha tehát a háború nemcsak deliktum és szankció, hanem a jogi mérlegelés szempontjából közömbös cselekmény is lehet?

Aligha vonható kétségbe, hogy a mai nemzetközi jog a háború indítását határozottan tiltja és a háborút csak a támadással szembeni egyéni vagy kollektív önvédelem gyakorlásaként engedélyezi. Ez azonban az ENSZ Alapokmányának törvényi jelentőségű újítása, és a régebbi, a második világháborút megelőző korszakokra nem vonatkoztatható. A háború indítását korlátozó szokásjogi szabályok az ókorban és a középkorban elsősorban eljárási jellegűek voltak és a *ius ad bellum* alanyi jogát egyetlen állam, illetőleg uralkodó vonatkozásában sem korlátozták lényegesen, csupán a vele való élést kötötték bizonyos formásgokhoz. Az európai országok keresztény közösségének felbomlásával — tehát éppen abban az időben, amikor a nemzetközi jog fejlődése nagyobb arányokban megindult — a háborúindítás joga elvileg is korlátlanná válik, és az ezt korlátozó, illetőleg eltöltő tételes rendelkezések csak a XX. század folyamán jelennek meg. A háborúindítás jogának eltörlését tenni meg a nemzetközi jog jogiságának ismervévé, annyit jelent, mint tagadni három évszázad európai nemzetközi jogát és annak fejlődését lényegében a Nemzetek Szövetsége Egyezségokmányának megalkotása óta eltelt évtizedekre leszűkíteni.

A nemzetközi jog primitív jog — ezt Kelsennel együtt készségesen elismerjük —, de a belső állami jog alacsonyabb, primitívebb fejlődési fókán nem vesztette el jogiságát azáltal, hogy megtűrte a párbaj intézményét, és a párbaj során elkövetett emberölést egyáltalán nem vagy egészen jelentéktelen büntetéssel sújtotta, holott az emberölés egyébként a legsúlyosabb büntettek között szerepelt. Az, aki analógiákat keres, könnyen megtalálja a hasonlóságot nemcsak a háború és vérbosszú, hanem a háború és a párbaj között is, és nem kétséges, hogy a nemzetközi jog fejlődése a háború megítélése terén is lassan utoléri a legtöbb állami jogrendszernek a párbaj megítélésével kapcsolatban kialakult álláspontját. Éppen ezért a nemzetközi jog jogiságát sem tehetjük függővé ettől az ismérvtől anélkül, hogy az állami jogrendszerek jogiságát — egy viszonylagosan hosszú fejlődési szakaszon — kétségbe ne vonnánk. A megoldás — ismétlem — az állam- és jogelmélet feladata, annyi azonban kétségtelen, hogy legalább a primitívebb jogrendszerek vonatkozásában el kell fogadni azt a lehetőséget, hogy egy kényszerrel párosuló beavatkozás a jog szempontjából nemcsak deliktumként vagy szankcióként képzelhető el. Nem lehet a jogot a deliktum és a szankció fogalmának kapcsolatára leegyszerűsíteni. Ez a büntetőjog vonalán talán elfogadható, a polgári jogász azonban, és vele együtt számos más jogág művelője bizonyára elveti. Ezt látszik igazolni az a csekély visszhang is, amelyet a tiszta jogtan tételei a civilisták körében kiváltak.

2. A jogi normák által szabályozott emberi magatartás térben és időben játszódik le, személyi és tárgyi elemekből áll. Ennek megfelelően beszél Kelsen a jogszabályok térbeli, időbeli, személyi és tárgyi hatályáról. Ami a személyi hatály kérdését illeti, mindenekelőtt azzal a régi hagyományos nézettel száll szembe, mely szerint a *nemzetközi jog alanyai* csak államok lehetnek, és hogy jellegéből, természetéből kifolyóan egyéneket nem jogosíthat és nem kötelezhet. Ez az elmélet — szögezi le több ízben nála szokatlan határozottsággal — tarthatatlan,⁹ helytelen.¹⁰

A jog emberi magatartást szabályoz — folytatja Kelsen —, csak embereket jogosíthat és kötelezhet, s az általa rendezett kapcsolatok csak emberek közötti viszonyok lehetnek. A nemzetközi jog alanyai tehát szintén egyének. Az az állítás, miszerint a nemzetközi jog alanyai államok, nem azt jelenti, hogy alanyai nem egyének (természetes személyek), hanem azt, hogy az egyének a nemzetközi jognak sajátos, specifikus módon alanyai. Hasonló kérdés az állami jogon belül is felmerült, és lényegében a jogi személyek jogainak és kötelességeinek problémája, mivel az állam nem más, mint jogi személy, egy közösséget alkotó jogrend megszemélyesítője. A jogi személy, mint az ún. természetes vagy fizikai személytől, az embertől különböző egység, a jogi

⁹ Principles 97. old.

¹⁰ Principles 114. old.

gondolkodás segédfogalma, a jogelmélet eszköze és célja a jogi jelenségek leírásának leegyszerűsítése.¹¹ Egyes jogokat vagy köteleességeket a jogi személy jogának vagy köteletségének tekintünk azért, mert az egyén a jog vagy köteletség igazi alanya, a testület tagjakénti vagy szervekénti minőségében jogosult, illetve kötelezett.

A nemzetközi jog a természetes személyek magatartását közvetve az állami jogon keresztül szabályozza. Nem nevezi meg, kicsoda köteles mint állami szerv a nemzetközi jog által létesített köteletséget vagy jogot teljesíteni, illetőleg élvezni. „Hogy a nemzetközi jog államot kötelez, azt jelenti, hogy azt az egyént, aki magatartásával teljesítheti vagy megsértheti a nemzetközi kötelezettséget, a nemzetközi jog normája nem állapítja meg közvetlenül — hanem ennek az egyénnek kijelölését ez utóbbi az állami jogra bízta.”¹² A nemzetközi jog szabályai csonka szabályok, kiegészítésre szorulnak. Minden jogi norma ugyanis tárgyi és személyi elemekből áll, vagyis megmondja, hogy mit kell tenni és azt is, hogy kinek kell cselekedni. A nemzetközi jogi szabályokból ez a személyi elem hiányzik.

Vannak azonban egyetemes nemzetközi jogi szabályok is, amelyek közvetlenül magánszemélyeket köteleznek, mint pl. a kalózkodás tilalma. A kalózkodást közvetlenül a nemzetközi jog tiltja (hogy egyes állami jogok is, az csupán esetleges), a büntetés kiszabását azonban a nemzetközi jog szerveként eljáró államokra bízta. Ugyanez vonatkozik Kelsen szerint a blokád törésre, továbbá a különböző háborús bűncselekményekre, valamint a kábelék megrongálásának tilalmára is.¹³

Az általános szabály azonban az, hogy a jelenlegi nemzetközi jog a különböző állami jogrendeken keresztül jogosítja és kötelezi a magánszemélyeket. A nemzetközi jogszabályok már említett csonkasága miatt a nemzetközi jog az állami jog nélkül az egyetemes jogrendnek alkalmazhatatlan töredéke lenne. Ennek következtében az állami jogra utalás benne rejlik minden nemzetközi jogi szabályban.

Nagyon érdekes és figyelemre méltó a General Theory egyik lábjegyzetében elbújtatott vita a hagyományos álláspontot képviselő Oppenheimmel. Oppenheim szerint: „Jóllehet a nemzetközi jog egyáltalán nem tiltja és mint államok közötti jog nem is illetékes arra, hogy eltiltsa magánszemélyeket attól, hogy fegyvert ragadjanak az ellenséggel szemben, mégis megadja a jogot az ellenségnek arra, hogy a magánszemélyek által elkövetett cselekményeket az illegális hadviselés aktusainak minősítse.” Azáltal, hogy a nemzetközi jog felhatalmazza az államot valamely nemzetközi jog által meghatározott cselekmény elkövetőjének megbüntetésére — válaszol Kelsen —, eltiltja ezt a cselekményt és ezzel egyszersmind behatárolja azt is, hogy kompetens magánszemélyeknek kötelezettséggel való megterhelésére. A

nemzetközi jog azért államok közötti jog, mert különböző államok polgárai közötti jog, és — folytatja tovább — Oppenheim azért jut téves eredményre, mert nem bontja fel az állam személyiségét, hanem azt megkülönbözteti annak polgáraitól.¹⁴

Véleményem szerint azonban ez esetben nem Kelsennek, hanem Oppenheimnek van igaza, az ő álláspontja tükrözi helyesebb, megfelelőbb módon a szóban forgó problémát. Azok az esetek, amelyeket Kelsen a magánszemélyek közvetlen nemzetközi jogainak és kötelességeinek példáiként felhoz, speciális, egyedi szabályozást jelentő kivételek, amelyeknek a szerepe annyi, hogy az általános szabályt erősítik, vagy pedig Kelsen felfogásával ellentétes módon is értelmezhetők. Így pl. a kalózkodás tilalmának épp úgy nem a magánszemélyek a címzettjei, mint ahogyan Oppenheim helyes álláspontja szerint nem a magánszemélyek vannak eltiltva a betörő ellenséggel szembeni fegyverfogástól. A nemzetközi jog az államokat jogosítja fel — helyesebben —, kötelezi a kalózkodás üldözésére a nyílt tengeren. A magánszemélyek kötelezettsége már csak ennek a vetülete, és az államok kötelezettségét — vagy az illegális hadviselők esetében az állam jogát — tovább bontó elméleti konstrukció.

Ahhoz azonban, hogy általában a természetes személyeket tehesse a nemzetközi jog alanyává, Kelsennek fel kell bontania az állam személyiségét és meg kell tagadnia attól minden realitást. Az állam a kelsen rendszerben pusztán „kényszerítő renddé” válik, „egy viszonylag centralizált közösséget létrehozó jogrenddé”, melyben ha van egyáltalán némi reális elem, az legfeljebb a jogrend szabályainak érvényesülése.

Az állam azonban csak Kelsen és követői számára azonos jogrendjével. Egy állam nem jogi fikció — jogi segédfogalom a jogi jelenségek leírásának megkönnyítésére —, nemcsak jogszabályok összessége, hanem hatalmi szervezet is, minisztériumok, börtönök és fegyveres testületek összefoglalója, osztaályharcok eredménye és eszköze. Az államterület nem azonos a jogszabályok területi hatályával, s egy állam lakossága a jogszabályok címzettjeivel. Az állam valóban nem csupán, sőt elsősorban nem természeti törvényeknek engedelmeskedő létező, de ilyen elemei is vannak, realitás és nem fiktív beszámítási pont. Az a kelsen tétele, hogy a nemzetközi jog mindig az állami jogra utal, csak akkor helyes, ha azt mondjuk, hogy az államra utal, ez viszont nem jelenthet mást, mint azt, hogy a nemzetközi jog alanyai az államok.

Kelsen elméletének fonáksága nyilvánvalóvá válik, ha végig követjük gondolatait és levonjuk belőle azokat a következtetéseket, amelyekre saját maga is utal. Az államok jogai tulajdonképpen az állami jog által megjelölt és annak szabályai szerint eljáró személyek jogai — kötelesei pedig a különböző állami szervek, illetőleg az ezeknek minősülő magánszemélyek kötelezett-

¹¹ Principles 97—98. old.

¹² Principles 115. old.

¹³ Principles 114. s köv. old.

¹⁴ General Theory 346. old.

ségei. Az a tény azonban — idézzük továbbra is Kelsent — hogy a nemzetközi jog valamely államot kötelezettségekkel terhel, lényegében azonos azzal, hogy az állam jogilag felelős e köteleességek megsértéséért. Az állam és nem az eljáró szerv felelős a nemzetközi jognak az állami aktus által történt megsértéséért, tehát a szankciók is az állam ellen irányulnak. A szankciók (háború és represszália) az állam egész lakosságát érintik, az állam nemzetközi felelőssége tehát az állam polgárainak kollektív felelőssége. Csak ha az államot valóságos létezőnek tekintjük — mondja Kelsen —, támadhat bennünk az államnak mint nemzetközi jogi személyiségnek egyéni felelőssége, helyesebben az egyéni felelősség koncepciója.¹⁵

Az állam személyiségének felbontása következtében tehát más lesz a nemzetközi jog kötelezettje és ismét más viseli valamely kötelezettség megsértéséért a felelősséget. Kötelezett az állami szerv — felelős az állam egész lakossága. Ha következtetések akarunk lenni, ilyen kettősséget kell megállapítani a jog alanya és a jog élvezője között is. Ez azonban már messzire vezetne a kérdés lényegétől. A lényeges — véleményem szerint — az, hogy az a felfogás, mely az államot tekinti a nemzetközi jog alanyának, nemcsak megfelelő társadalmi hatalomhoz, kétségtelen reális erőhöz kapcsolja a nemzetközi jogszabályokat, hanem a jogok és kötelezettségek teljesítése során felmerülő számtalan gyakorlati probléma megoldásához is sokkal használhatóbb elméletet nyújt, mint a természetes személyek jogalanyiságának koncepciója. Ugyan mennyiben ad megfelelő magyarázatot az egyenlőséghez, az önvédelemhez, a tisztelethez stb. való ún. állami alapjogok megértéséhez a kelsen elmélet, vagy mennyiben segíti az állam felelősségével kapcsolatos számtalan bonyolult probléma tisztázását az a tétel, mely szerint az állam felelőssége tulajdonképpen az állam lakosságának, polgárainak kollektív felelősségét jelenti? Ha van fikció a jog birodalmában, akkor ezt az utóbbit kétségtelenül annak kell minősítenünk.

3. Kelsen egyik legfontosabb megállapítása értelmében a nemzetközi jog érvényessége nem korlátozható egyetlen irányban sem, míg ellenben a nemzetközi jog fő funkciója az állami jogrendek érvényességi szféráinak korlátozása.¹⁶ Ez annyit jelent, hogy a nemzetközi jog állapítja meg az állami jognak mind térbeli, mind időbeli, mind pedig személyi és tárgyi hatályát.

A nemzetközi jogszabályok személyi hatályával a nemzetközi jog alanyaival kapcsolatban már foglalkoztunk. A térbeli és időbeli hatály kérdései — bár ezek vonatkozásában is számos ellentét támasztható Kelsen fejtegetéseivel szemben — jelentőségben elmaradnak a tárgyi hatály problémája mögött. A kelsen alaptétel az, hogy az államokat köti az általános nemzetközi jog akaratuk nélkül, sőt még akaratuk ellenére is. Így pl. az új állam, mihelyt megalakult, rendelkezik

mindazokkal a jogokkal és köteleességekkel, amelyek az általános nemzetközi jog megállapít, anélkül, hogy szükség lenne az általános nemzetközi jog bármiféle elismerésére.¹⁷ Hangsúlyozza azt is, miszerint a partiális nemzetközi jog, tehát egyes szerződések harmadik államokat is köthetnek, így az ún. állami szolgálmakat megállapító szerződések — bár ez szerinte is erősen vitatható —, a területi változásokat eredményező szerződések, az új államokat alapító egyezmények — példa rá Danzig, a Vatikán állam és Trieszt esetei, amelyek vonatkozásában a versaillesi szerződés, a lateráni egyezmény és az olasz békeszerződés állapított meg bizonyos kötelezettségeket, jöllehet sem Danzig, sem a Vatikán állam és Trieszt sem voltak az említett szerződések aláírói. Ide sorolja Kelsen a nemzetközi szervezeteket, különösen az egyetemes jellegű és célú organizációkat létrehozó szerződéseket, mint amilyen az ENSZ Alapokmánya is.¹⁸ Jogok származhatnak bizonyos egyezmények alapján harmadik személyek számára (pl. a Nemzetek Szövetsége Tanácsa tagjainak a kisebbségvédelmi egyezményekből eredő jogai).

Az igazság azonban ezzel szemben az, hogy az általános nemzetközi jog szabályainak kötelező voltára a Kelsen által elvetett elismerési elmélet¹⁹ sokkal megnyugtatóbb választ ad, mint saját fejtegetései. Ami pedig a felhozott danzigi, vatikánvárosi és trieszti példák meggyőző erejét illeti, kivételes körülmények által indokolt egyedi szabályozást jelentettek és ma már sem Danzig, sem Trieszt vonatkozásában nem állnak fenn. Az Alapokmány is csak az ENSZ tagállamait köti jogilag. A szabály tehát kétségtelenül a *pacta tertiis nec nocent nec prosunt* elve s az ellene felhozott példák — ezt Kelsen is kénytelen elismerni — csupán kivételek, de hozzáteszi, hogy „fontos kivételek”. Aki azonban művét végigolvassa és nem egyes megállapításait, hanem fejtegetéseinek összefüggéseit tartja szem előtt, annak számára nyilvánvaló, hogy ezek a kivételek a kelsen elmélet és a kelsen rendszer szabályait jelentik.

Az a tétel, miszerint a nemzetközi jog határozza meg az állami jog érvényesülési szféráit, felveti az állam kizárólagos belső joghatóságának kérdését. Ezen a problémán a kelsen elmélet helyessége és használhatósága igen könnyen lemérhető. A belső joghatóság intézményének léte és jelentkezése a nemzetközi jog problémái között

¹⁷ Principles 154. old.

¹⁸ Principles 344—348. old.

¹⁹ „Az az állítás, miszerint a nemzetközi jog csak akkor alkalmazható egy állam vonatkozásában, ha az illető állam azt elismerte, nem a nemzetközi jog valamely szabályán alapszik, hanem a nemzetközi jog és az állami jog közötti kapcsolatra vonatkozó szemléleten épülő feltételezés, mely szerint a nemzetközi jog csak az állami jog részeként kötelező. Ez a nézet — amint azt később látni fogjuk — nem lehetetlen. Azt állítani azonban, hogy a nemzetközi jogot jelenleg valamennyi állam elismerte — fikció.” (Principles 313. old.) ... „ez a nézet nehezen tartható fenn megkorlátások nélkül.” (Principles 352. old.)

¹⁵ Principles 115—116. old.

¹⁶ Principles 93—94. old.

ugyanis nehezen illeszthető be Kelsen rendszerébe és éppen ezért munkájában nem is kap megfelelő helyet. Nem a nemzetközi jog fő funkciójának körén belül tárgyalja, hanem a nemzetközi jog tárgyi hatályáról szóló igen rövid fejezetben, igaz viszont, hogy ezen belül — akár akarja, akár nem, kénytelen elsősorban ezzel foglalkozni.

„Az a tény — mondja Kelsen —, hogy valamely ügyet a nemzetközi jog szabálya rendez, mely erre az ügyre vonatkozólag kötelezettséget állapít meg, azzal a hatással jár, hogy az többé nem szabályozható önkényesen az állami jog által.”²⁰ Azok az ügyek, amelyeket a nemzetközi jogi szabályozás kivesz a belső államjog köréből, Kelsen szerint a külföldiek védelme, a nemzetközi standard kérdései, az állampolgárság megszerzése és elvesztése, továbbá a nemzetközi magánjogi problémák nagy része. Ezzel kapcsolatban leszögezi, hogy „nincsenek olyan ügyek, amelyek természetüknél fogva az állami jog által való rendezés számára vannak fenntartva és nem alkalmasak a nemzetközi jog által való szabályozásra”.²¹ „Az a helytelen vélelem — folytatja —, miszerint vannak olyan ügyek, amelyek természetüknél fogva egyedül (kizárólagosan) egy állam belső joghatóságába tartoznak és ennek következtében ki vannak zárva az általános vagy részleges nemzetközi jog által történő rendezés alól... az Egyesült Nemzetek Alapokmánya egyik fontos rendelkezésének háttérére.”²² Ugyancsak helyteleníti a Nemzetek szövetsége Egyezségokmányának 15/8. cikkét, melynek hatása „ellentétben áll szövegével”. Egy ügy — hangsúlyozza — nem természete következtében tartozik valamely állam belső joghatóságának körébe, hanem azért, mert azt pillanatnyilag a nemzetközi jogok egyetlen normája sem szabályozza.

Véleményünk szerint valóban nem az ügyek természete határozza meg a belső joghatóság körébe való tartozásukat, mivel az ügyek „természetéről” alkotott felfogásunk azok társadalmi szerepével és politikai jelentőségével párhuzamosan változik és ennek kapcsán kíváncsi, szükségessé vagy feleslegessé teheti a nemzetközi szabályozást. „Az a kérdés, hogy vajon egy bizonyos ügy kizárólagosan egy állam joghatóságának körébe tartozik vagy sem, alapvetően relatív kérdés, a nemzetközi kapcsolatok fejlődésétől függ.”²³ A természetjogi szemlélet tehát — épp úgy, mint más vonatkozásban — itt sem ad megbízható támaszpontot az állami jog és a nemzetközi jog hatáskörének elhatárolására. Valamely ügy a belső joghatóság körébe tartozik azért, mert a szóban forgó állam vagy államok nem volt, illetőleg nem voltak hajlandók az illető kérdés vonatkozásában mást, mint belső államjogi szabályozást elismerni. A nemzetközi jogot az államok — a kelsen szöveghasználat szerint —, az állami

jogrendek alkotják. Az állami jog tehát tárgyi vonatkozásban épp úgy meghatározza a nemzetközi jog érvényesülési szféráját, mint ahogyan a nemzetközi jog „határozza meg” az állami jog időbeli, térbeli stb. hatályát.

A döntő kérdés az, hogy ki vagy mi állapítja meg, vajon egy ügy a belső joghatóság körébe tartozik-e. Az állam, vagy a nemzetközi jog, helyesebben a nemzetközi jog által létrehozott szervezet? A kérdés kétségtelenül erősen vitatott a nemzetközi jogászok körében, nem kétséges azonban, hogy a vitában résztvevő államok erősebb és nyomósabb érvekre hivatkozhatnak, mint a velük szembenálló nemzetközi szervezetek. Vita esetén minden állam maga értelmezi, vajon egy bizonyos ügy vagy ügycsoport vonatkozásában lemondott-e a kizárólagos szabályozásról és a nemzetközi szervezet csak az esetben formálhat jogot az ügyben való érdemi állásfoglalásra, ha az állam lemondása minden kétséget kizáróan megállapítható. Maga a nemzetközi jog is az állam segítségére siet — legalábbis bizonyos tekintetben — mivel a nemzetközi bírászkodás gyakorlatában állandóan alkalmazott vélelem az állam szuverenitásának csorbitatlansága mellett szól, ami lényegében és gyakorlatilag a belső joghatóság csorbitatlanságát jelenti.²⁴

Fejtegetései során Kelsen maga is felteszi az előbb említett kérdést és arra a megállapításra jut, hogy sem az egyik, sem a másik értelmezés — tehát sem az, mely az állam, sem pedig az, mely a nemzetközi szervezet illetékessége mellett szól — nem vezet megnyugtató eredményre. Elismeri, hogy az állam saját joghatóságának védelmében több és gyorsabb érvre hivatkozhat, mint a nemzetközi szervezet, és bár az állam mellett szóló döntést „több, mint ellentmondásos” eredménynek tekinti, kizártnak maga sem tartja.²⁵ Dehát akkor — vessük fel végre nyíltan a kérdést — mire építi azt az állítását, hogy a nemzetközi jog határozza meg az állami jog érvényesülési szféráját tárgyi vonatkozásban?

4. A magyarázatot Kelsennek a nemzetközi jog és az állami jog viszonyára vonatkozó elgondolásaiban kell keresnünk. Kelsen elismeri ugyan, hogy a nemzetközi jog számos vonatkozásban különbözik az állami jogtól, a köztük levő különbséget azonban nem abszolútnak, hanem csak viszonylagosnak tekinti. Ilyen különbség szerinte az, hogy míg a nemzetközi jogban a kollektív felelősség elve az uralkodó, addig az állami jogban az egyéni felelősség elve áll előtérben. A nemzetközi jog érvényesülési szférái elméletileg határta-

²⁰ Principles 242. old.

²¹ Principles 191. old.

²² Principles 196. old.

²³ Ld. az Állandó Nemzetközi Bíróságnak a tuniszi és marokkói állampolgársági törvényekkel kapcsolatban adott véleményét. P. C. I. J. Series B. N°. 4, 23—24. old.

²⁴ A Lotus-ügy kapcsán az Állandó Nemzetközi Bíróság leszögezte, miszerint „A nemzetközi jog a független államok közötti kapcsolatokat rendezi. Az államokat kötelező jogszabályok ennek következtében saját szabad akarataukból erednek, úgy, amint azt egyezményekben vagy jogelveket tartalmazó és az együttélő független közösségek kapcsolatainak rendezésére, vagy a közös célok megvalósításának szempontjából létrehozott általánosan elfogadott szokás révén kifejezésre juttatják. Az államok függetlenségének korlátai tehát nem vélelmezhetők.” P. C. I. J. Series A N° 10. 18. old.

²⁵ Principles 200. old.

lanok, míg az állami jogé térbelileg és időbelileg egyaránt korlátozva van. A két jogrendszer között tehát nem lehet éles elméleti határvonalat húzni.²⁶

A fokozati különbségek között a legfontosabbnak azt az eltérést tartja, mely a centralizáció, illetőleg a decentralizáció tekintetében mutatkozik. Az állami jogrend központosított, a nemzetközi jog kevésbé. A szokás és a szerződés — vagyis a nemzetközi jog fő forrásai — decentralizált jogalkotási módok, a törvényhozás ezzel szemben centralizált formája a jogalkotásnak. Hasonlóképpen központosítva van az államban a jogalkalmazás is a deliktum megállapítására, valamint a szankció elrendelésére és végrehajtására hatáskörrel bíró központi bírói szervek intézménye révén, mely az államot alkotó jogrend legfőbb jellegzetessége, míg ilyen központi szerv az általános nemzetközi jogból hiányzik.

Előzetesen már említettük, hogy Kelsen számára a nemzetközi jognak csupán mint a különböző állami jogokat magában foglaló egyetemes jogrend részének van jelentősége. A két jogrendszer kapcsolatára vonatkozó felfogása tehát határozottan monista, mindkettőt egyetlen egységes egész résznek tekint. Monista felfogását a pozitív nemzetközi jognak az államokra vonatkozó normái elemzése révén igyekszik megalapozni, a nemzetközi jog szemszögéből nézi annak az állami jogokhoz és az egyetemes jogrendhez fűződő kapcsolatát. Éppen ezért meglepetéssel veszi tudomásul, hogy számos nemzetközi jogász mégis dualista álláspontra helyezkedik, mely két különálló, egymástól független jogrendszer létezését hirdeti.

A dualizmus vagy másként pluralizmus — mondja Kelsen — ellentétben áll a nemzetközi jog tartalmával, a tételes nemzetközi joggal, és logikailag is tarthatatlan, mivel nem képzelhető el, hogy az egyidejűleg hatályos normák különböző, egymástól független jogrendszerekhez tartoznak.²⁷

Ezek után cáfolja azt, hogy a két jogrendszer által rendezett kapcsolatok különböző jellegűek lennének. Az állam magatartása természetes személyek magatartására vezethető vissza, az államok közötti viszony is egyének közötti viszony. Nem lehet különbséget tenni külügyek és belügyek között sem, minden ilyen kísérlet tautológiára vezet. Ami az érvényesség kérdését illeti, a különböző normák egy és ugyanazon rendszerhez tartoznak, ha érvényességüket ugyanabból az alapszabályból merítik. Valamely jogszabály érvényességének kutatása egy már nem tételes, hanem csupán feltételezett, hipotetikus alapszabályhoz vezet el. Ha az állami jogot a nemzetközi jogtól függetlenül vesszük vizsgálat alá, az alapszabály az alkotmánnyal lesz azonos, ha azonban vizsgálunkat a nemzetközi jogra is kiterjesztjük, az előbbi alapszabály viszonylagossá, az effektivitás elvének tételes nemzetközi jogi szabályává válik.

A történetileg első alkotmány jogilag azért érvényes, mivel az alapjain létrehozott jogrend hatályossá vált. Ily módon a nemzetközi jog nemcsak az állami jogrend érvényesülési szférájának kerekeit szabja meg, hanem érvényességét, jogcímét is, és biztosítja az államok számára a jogfolytonosságot akkor is, ha az belső joguk szerint győztes forradalom vagy sikeres államcsíny következtében nincs meg. A nemzetközi jognak és következőképp az egyetemes jogrendszernek ez az oly fontos szerepet játszó alapszabálya azonban közelről rendkívül kiabrándítóan fest, és Kelsen szerint így szövegezzük meg: „Az államoknak úgy kell viselkedniük, ahogyan szokás szerint viselkedtek.”²⁸

Akármilyen semmitmondó és mint látni fogjuk félrevezető ez a szinte misztikus szerepet betöltő alapszabály, célja, fő feladata az, hogy a jogi világkép egységének biztosítását szolgálja. Az állami és a nemzetközi jog egysége Kelsen számára logikai és rendszertani posztulátum. Az a jogász, aki mindkettőt érvényes jognak tekint — mondja — harmonikus egység részeként kell, hogy felfogja őket.²⁹ Két normacsoport egysége a szubordináció vagy a koordináció elvei alapján teremthető meg, azaz a szóban forgó két normacsoport közül az egyik érvényessége a másikéból vezetendő le, vagy mindkettő egy harmadikból. A koordináció tehát feltételez a két jogrendszer, vagyis az állami jog és a nemzetközi jog felett álló normarendszert, miután azonban ilyesmiről nem beszélhetünk, az állami jog és a nemzetközi jog csak a szubordináció viszonyában állhatnak egymással. Az a lehetőség, hogy egymástól függetlenül álljanak egymás mellett anélkül, hogy egy felsőbb rend koordinálna őket — teljességgel ki van zárva. A jog és az erkölcs viszonya egészen más, sem a jogász, sem a moralista nem tekintik a másik rendszert érvényesnek, ha a kettő összeütközésbe kerül egymással. Csak akkor fogható fel mindkettő egyaránt érvényesnek, ha az egyiket a másik által delegáltnak tekintjük.³⁰

A jogrendszer egységét Kelsen a nemzetközi jog felsőbbbsége, primátusa alapján teremti meg, azaz a nemzetközi jog érvényességének okát nem az államok akaratában, hanem saját alapszabályában keresi, míg az állami jogok alapszabályát a nemzetközi jog egyik tételére vezeti vissza,³¹ elismeri azonban, hogy az állami jogból kiinduló és az állami jog primátusát hirdető szemlélet is logikailag teljesen megindokolható. A jogi világkép egységét tehát az állami jog primátusa alapján is meg lehet rajzolni. „Sem a nemzetközi jog primátusának hipotézise, sem az állami jog primátusának hipotézise nincs kapcsolatban a tételes jog tartalmával.” Mindkét hipotézisből olyan következtetések vonhatók le, amelyek ellentétesek a tételes jogszabályok tartalmával. (Pl. az állami primátus szerint az állam nem lehet alávetve

²⁸ „The States ought to behave as they have customarily behaved.” Principles 418. old.

²⁹ Principles 424. old.

³⁰ Principles 428. old.

³¹ Principles 437. old.

²⁶ Principles 402. old.

²⁷ Principles 404. old.

egy nemzetközi bíróság kötelező hatáskörének, míg az ellenkező álláspont értelmében a nemzetközi joggal ellentétes belső jogszabály semminek tekintendő.) A kettő közötti választás éppen ezért szabad elhatározás kérdése éppúgy, mint a filozófiai kiindulópont megválasztása. Ahogy a filozófiai kiindulópontot a természettudomány nem határozhatja meg, úgy a primátus kérdésében sem dönthet a jogtudomány. Az állami jog primátusa a filozófiai szubjektivizmusnak felel meg, s az állami szuverenitás hirdetésének végkövetkezménye az állami szollipszizmus. A nacionalista és imperialista az állami jog primátusának lesz a híve, míg az internacionalista és pacifista a nemzetközi jog primátusa mellé fog állani.³²

Kissé bővebben ismertettük Kelsen fejtegetéseit arra törekedve, hogy lehetőleg saját szavaival összegezzük és ennek következtében minél hívebben adjuk vissza álláspontját.

Az általa képviselt monista felfogás ugyanis nem a nemzetközi jog természetére, alanyaira és szerepére vonatkozó megállapításokból leszűrt végkövetkeztetés, hanem logikai és rendszertani posztulátum, nem eredménye eddigi állásfoglalásainak, hanem sokkal inkább előfeltétele és kiindulópontja azoknak. Ez a General Theory lapjain még sokkal szembetűnőbb, mint a Principles tételeinek világánál, mivel ott a centralizáció és a decentralizáció kérdésein keresztül szinte észrevétlenül csúszunk át a nemzetközi jog területére és az egységet nem annyira a mellette felhozott érvek, mint inkább a könyv egész szerkezete próbálja szuggérálni. Ennek az egységes jogrendszernek az érdekében van szükség az állam személyiségének fikciójá vá való minősítésére, a természetes személyek kizárólagos jogalanyiságának tételére, a nemzetközi jognak az állami jog szféráját meghatározó funkciójára és a többi kifogásolt és elvetett megállapításra. Kelsen módszere vitathatatlanul deduktív. Előzetesen felállított elméleti tételekből közelíti meg az egyes kérdéseket, közben azonban azt a látszatot igyekszik kelteni, mintha induktív módon, a részletekből kiindulva jutna el az egyetemes jogrendszer egységének tételéhez. A szándék azonban túlságosan nyilvánvaló ahhoz, hogy ez a látszat sokáig fenntartható lenne.

Az említett módszer éppúgy elvetendő, mint ahogyan nem fogadható el az eredmény sem. Ez alkalommal nem sorolhatjuk fel a monista felfogás ellen és a dualista álláspont mellett felhozható összes érveket. A burzsoá szerzők által felállított különböző dualista álláspontok egyébként sem fogadhatók el fenntartás nélkül a szocialista jogászok részéről. Itt tehát nem arról van szó, hogy egyik vagy másik iskolához csatlakozva támadjuk Kelsen monizmusát. Annyi kétségtelennek tűnik, hogy a nemzetközi jog sajátosságai (alanyai, az általa rendezett kapcsolatok jellege, a szankciók természete stb. stb.), még ha azok nem is jelentenek abszolút eltéréseket, elegendő támpontot nyújtanak a nemzetközi jog önállóságának elfogadására. Az önállóság elismerése mel-

lett szól a történeti szemlélet is, melynek természetesen az állami jog kialakulását kell elsődlegesnek tekintenie és a nemzetközi jogot másodlagosnak, a történeti fejlődés folyamatában később fejlődőnek. A két jogrendszer önállóságát, kölcsönös függetlenségét támogatja az elismerési elmélet, a transzformáció szükségessége is — melyet Kelsen ugyan elvet, illetőleg jelentőségét csökkenteni próbálja,³³ de amelynek számos alkotmány szövege mégis tételes jogi alapot ad. Igaz, a kölcsönös függetlenség csupán viszonylagos, mivel a két jogrendszernek vannak érintkezési pontjai, s erre éppen a transzformáció ereje az egyik legjobb példa, ez azonban önállóságát nem semmisíti meg, mert ha a ténylegesen felmerülő jogi problémákból és nem absztrakt elméleti posztulátumokból indulunk ki, a két jogrendszer egyikének érvényességét sem kell a másikból levezetni.

Kelsen monizmusának elvetése után a primátus kérdésének erőszakolása is feleslegessé válik. Önálló és egymástól kölcsönösen független jogrendszerek nem állanak alá- és fölérendeltségi viszonyban. Hogy ez a kérdés beállítás egyaránt erőltetett, az egyébként Kelsen fejtegetéseiből is nyilvánvalóvá válik. Ha két egymással homlokegyenest ellenkező álláspont — a nemzetközi jog, illetőleg az állami jog primátusa — logikailag egyaránt helyes és megindokolható, és köztük a választást csak külső etikai szempontok szabhatják meg, ott minden valószínűség szerint a kérdés feltevésében van a hiba. A nemzetközi jog és az állami jog viszonyát nem az alá- és fölérendeltség és következtetésképp nem valamelyikük primátusának elve alapján kell megoldani.

A megoldás tekintetében tanúsított bizonytalanság egyébként feltűnő következtetlenség Kelsen részéről. Abban az esetben ugyanis, ha arra az álláspontra helyezkedhetünk, hogy az állami jog az elsődleges és a nemzetközi jog érvényességét az állami jogból vezettük le, leghatározottabban tagadnunk kell azt is, hogy a nemzetközi jog érvényesülési szférái elvileg korlátlanok és hogy az állami jog térbeli, időbeli stb. hatályát a nemzetközi jog határozná meg, vagyis el kell vetnünk Kelsen egész rendszerét annak valamennyi részletmegoldásával együtt, és pedig nem egy külső, a rendszertől idegen nézőpont szemszögéből, hanem a szerző felhatalmazása alapján. Azt jelentené ez, hogy a nemzetközi jog kelsen felfogása etikai színezetű, erkölcsi meggondolás következménye, és ezzel hozzákapcsolná nemzetközi joggal kapcsolatos elméleti tételeit egy internacionalista, pacifista szemlélethez? Kelsen mindaddig büszkén hivatkozott arra, hogy tiszta jogtana etikai közömbössége miatt jobbról és balról egyaránt számtalan támadásban részesült, és ezt rendszere egyik fő érdemének tekintette. Az igaz-

³³ „A pluralista elméletnek ez a következtetése — vagyis hogy a nemzetközi jog transzformációra szorul ahhoz, hogy állami bíróságok alkalmazhassák — nem felel meg a mai pozitív jog tartalmának... A nemzetközi jognak állami joggá való átalakítása csak akkor szükséges, ha az állam alkotmánya ilyen transzformációt megkövetel.” (Principles 431. old.)

³² Principles 447. old.

ság persze az, hogy mindenkor egy meghatározott világnézet szolgálatában állott, de most mégis szükségesnek látja tiszta jogtanának népszerűségét azzal növelni, hogy ezt nyíltan deklarálja.

5. Ezzel Kelsen le is zárja fejtegetéseit, nekünk azonban még vissza kell térnünk egy a könyvön vörös fonálként végighúzódo kérdésre — az állami *szuverenitás problémájára*. A Kelsen-nel folytatott vita elveszteni igazi érdekességét, ha — engedve a kelsen-i gondolatmenet sajátos vonalának — csupán negative közelítenénk meg ezt a problémát és nem helyeznénk középpontba, az azt megillető helyre. Kelsen több ízben érinti a szuverenitás kérdését, de fanyalogva és kényszeredetten. „Megtévesztő”, „félrevezető” fogalomnak nevezi és az egész problémát alárendeli a két jogrendszer egymáshoz való viszonya kérdésének, mivel ennek keretében végül is nem kerülheti el, nem mellőzheti teljesen a szuverenitás megtárgyalását.

Leszögezi, hogy az állami jog primátusából folyó legfontosabb következmény a kiindulópontnak tekintett állami jogrend szuverenitása, és hogy lényegében ennek fenntartását szolgálja az elismerés tanára épülő pluralista elmélet is, és pedig sokkal inkább, mint a két jogrendszer kölcsönös függetlenségének bizonyítását. Az eredetileg legfőbb hatalmat jelentő szuverenitás többértelmű szó, de bármit is értsenek alatta: jogrendet, közösséget, szervet vagy hatalmat, azt a legfőbbnek tekinti minden vele foglalkozó szerző. Maga az eljáró állam, mely nem más, mint a nevében vagy megbízásából cselekvő személy, nem lehet szuverén, miután alá van vetve a jognak.

Ha viszont a nemzetközi jog szabályai kötik az államot, vagyis, ha az állam alá van vetve a nemzetközi jognak, akkor már tulajdonképpen nem nevezhető szuverénnek. Az állam egyik jellegzetessége éppen az, hogy csak a nemzetközi jognak van alávetve és ebben az értelemben a szó jelentése a nemzetközi jognak való közvetlen alávetettséggel azonos. Számos szerző tehát ilyen értelemben használja a szuverenitás kifejezését. Külső és belső szuverenitás elválaszthatatlan egymástól, maga a szuverenitás pedig nem osztható, legfeljebb az állami hatáskörök oszthatók meg.

A lényeg azonban nem ez, és az állam szuverén jellegének eldöntése Kelsen szerint nem ezekről a mozzanatoktól függ, hanem attól az előbb tárgyalt kérdéstől, hogy vajon az állami jog és a nemzetközi jog viszonylatában melyiket illeti meg a primátus. Láttuk, hogy erre a kérdésre Kelsen nem tud határozott választ adni. Miután az elismerési elmélet — mondja — és a vele együttjáró állami jogi primátus csupán hipotézis, épp úgy, mint ahogyan a nemzetközi jog primátusa is, az állam szuverenitása nem tény, amelyet meg lehet vagy nem lehet megállapítani. Az állam ilyen értelemben nem „szuverén”, de nem is „nem szuverén”. Az államot csak szuverénnek vélelmezhetjük, attól függően, hogy miként közelítjük meg a jogi jelenségeket.³⁴

³⁴ Principles 442. old.

A nemzetközi jog azt a kötelezettséget rója az államokra — folytatja a továbbiakban —, hogy tartsák tiszteletben más államok érdekeit. A nemzetközi jog által védelmezett egyes állami érdekek megsértését, mint amilyen pl. a területi épség megsértése, rendszerint a szuverenitás megsértésének nevezik, jóllehet nincs lényeges különbség a területi épség megsértése és az állam más, jogilag védett érdekszférájába való behatolás között. A szóban forgó nemzetközi deliktumokat meg lehet jelölni a szuverenitás tévútra vezető kifejezésének használatával nélkül.³⁵ Egy másik helyen még sokkal határozottabb: „A félreértések elkerülése végett tanácsos egyáltalán nem használni a »szuverenitás« többértelmű kifejezését az állam vonatkozásában.”³⁶ Kelsen konklúziója tehát az, hogy a szuverenitás fogalma csupán hipotézis, mint ilyen azonban többértelmű, tévútra vezető, használata tehát felesleges, sőt káros.

Mindez logikusan következik Kelsennek a nemzetközi jog alanyaira és főleg az állam fiktív voltára vonatkozó fejtegetéseiből. Ha az állam személyisége csupán jogi fikció, akkor természetesen az állam sajátságaira és főleg a nemzetközi közösségben elfoglalt helyzetükre vonatkozó fogalmak mögött sincs realitás, és helyesebb ezeket másokkal helyettesíteni. Így lesz azután a szuverenitásból a nemzetközi jognak való közvetlen alávetettség (Völkerrechtsunmittelbarkeit) és így csúszik az önálló államok egymáshoz való viszonyának problémája helyébe egy teljesen más, ettől lényegileg különböző kérdés: két egymással alá- és fölérendeltségi viszonyban álló jogrendszer kapcsolatának kérdése.

A Kelsen-nel szemben felvetett ellenérvek során azonban már láttuk, hogy a nemzetközi jogásznak nem „viszonylag centralizált jogrendekkel”, hanem államokkal van dolga, épp úgy, mint ahogyan az állami jogok bírói vagy igazgatási pozíciókban ülő alkalmazói sem beszámítási pontok, hanem emberek kapcsolataira gyakorolnak befolyást. A nemzetközi jog államok kapcsolatait rendező jogszabályok összessége és a szuverenitás „többértelmű”, „félrevezető” fogalma nélkül e nemzetközi jogszabályok rendszerét, sajátosságait nem lehet leírni. Az állami szuverenitás kiküszöbölése a mai nemzetközi jog egészének gyökeres változását eredményezné. A szuverenitás a nemzetközi jogban nem más, mint az az ismérv, amely az államot mint a nemzetközi jog alanyát megkülönbözteti az állami jog alanyától.³⁷ A szuverenitás ezek szerint az államnak az a jogilag is elismert és védett helyzete, státusa, melynek értelmében saját területén minden személyre, testületre kiterjedő hatalmat gyakorol más államok és nemzetközi szervezetek beavatkozásától mentesen, amelyekhez való viszonyát az a nemzetközi jog szabályozza, amelynek kiala-

³⁵ Principles 157. old.

³⁶ Principles 113. old.

³⁷ Ezt a gondolatot egyébként Kelsen is érinti anélkül, hogy érdemének megfelelően foglalkozna vele. Ld. Principles 108. old.

kításában aktív vagy passzív módon maga is részt vett.

A szuverenitás fenti definíciója nehezen egyeztethető össze az eredeti Bodin-féle „suprema potestas”-szal, és aligha elégítheti ki az államjog vagy a jogelmélet művelőit. Valamely fogalom elemzésénél azonban sohasem annak eredeti nyelvtani értelmezése az irányadó, hanem a fogalom konkrét tartalma, az a szerep, amelyet a megjelölt jelenség vagy intézmény a társadalmi kapcsolatok világában betölt. A szuverenitás igazi mibenlétének megállapításánál nem lehet a „superanus” grammatikai jelentésében megrekedni és megtagadni a szuverenitást mindattól, ami valamilyen irányban vagy vonatkozásban nem korlátlan, nem abszolút a legfőbb. Ugyancsak helytelen lenne olyan definíció megszövegezésére törekedni, mely a szuverenitás államjogi és nemzetközi jogi fogalmát egyaránt kielégítő pontossággal kifejezi. A nagyon sok jelenséget átfogó meghatározások szükségyszerűen tágak, sőt bizonytalanok, s ez a szuverenitás általános fogalmánál annál inkább így van, mivel a szuverenitás államjogi és nemzetközi jogi problémája nem azonos, hanem legfeljebb csak rokon jelenség.

Ha a nemzetközi jogot az állami jogtól eltérő önálló jogágként vizsgáljuk, a jog általános fogalmi jegyei mellett elsősorban a megkülönböztető, a sajátos ismérveket kell figyelembe venni. Ezek elhanyagolása esetén nem lehet a nemzetközi jog igazi arcát felvázolni. Mi különbözteti meg legjobban a nemzetközi jogot az állami jogtól? Az, hogy alanyai szuverének, azaz csak az önként vállalt jogszabályok kötik őket, míg az állami jog szabályai anélkül kötik alanyait, hogy azok személy szerint részt vettek volna a szabályok megalkotásában. Ezt az alapvető különbséget pedig nem lehet figyelmen kívül hagyni.

III. Kelsen tiszta jogtanának nemzetközi jogi tételeiben tehát — akár a *General Theory*, akár a *Principles of International Law* kötetét lapozzuk végig — éppen a nemzetközi jog legalapvetőbb, legsajátosabb vonásai halványulnak el, illetőleg kűszöbölődnek ki. A nemzetközi jog, amelyet Kelsen a deliktum és a szankció fogalmaira egyszerűsít le, szerinte nem államközi jog, hanem emberek, természetes személyek joga, különböző államok polgárai közötti jog. Ez a nemzetközi jog határozza meg az állami jog érvényességét, kiterjedését minden vonatkozásban, annak fölé van rendelve, maga az állam pedig, mely csupán egy jogrend fiktív megszemélyesítése és amelynek szuverenitása is jogi hipotézis csupán, egyszerűen eltűnik, felszívódik az emberi magatartásokat rendező univerzális jog partikuláris szabályai közé. Ezzel megszűnik minden lényeges különbség az állami és a nemzetközi jog között, mindkét rendszer normái az állami bíróság által közvetlenül alkalmazhatókká válnak. Amennyiben Kelsen mégis elfogadja a szuverenitás hipotézisét, annak olyan értelmet tulajdonít, hogy az az összes többi állam és a nemzetközi jog tagadásával egyértelmű és végső fokon nemzetközi jogi nihilizmushoz vezet.

Minden jogelméleti konstrukció annyit ér, mint amennyi segítséget tud nyújtani a gyakorlati jogász számára az életben felmerülő problémák megoldásához. Minden elmélet számos hipotézissel kénytelen dolgozni, ezek a hipotézisek azonban a jogszabályok alkotása és alkalmazása terén mutatkozó belső összefüggéseket, törvényszerűségeket kell hogy kifejezésre juttassanak, és amennyiben ezeket helyesen, adekvát módon tükrözik, nem tekinthetjük őket többé üres, tetszés szerint elfogadható vagy elvethető feltevéseknek. Kelsen hipotéziseinek nem az a hibája, hogy hipotézisek, hanem az — és ezt igyekeztünk kimutatni a fentiek során —, hogy nem tükrözik megfelelően a nemzetközi jog sajátosságait, nem fejezik ki annak belső összefüggéseit és törvényeit. A nemzetközi érintkezés során felmerülő jogesetek megoldása, illetőleg a megoldás elősegítése azonban nem várható olyan elmélettől, amely nincs tekintettel a nemzetközi jog rendszerének éppen a legfőbb, legalapvetőbb sajátosságaira.

Mi vezette Kelsent a nemzetközi jogász számára elfogadhatatlan tételeinek kialakítására? A magyarázat Kelsennek a jogi világgép teljes egységesítésére irányuló törekvéseben rejlik. „Az állami és a nemzetközi jog egysége — mondja — episztemológikus posztulátum. Az a jogász, aki mindkettőt érvényes jognak tekinti, harmonikus egység részeként kell hogy felfogja őket.”³⁸ „Mind den tudományos ismeret iránti kutatást az a törekvés motiválja, hogy egységet találjon a jelenségek látszólagos sokaságában”³⁹ — szögezi le egy másik alkalommal. Kelsen elsősorban nem nemzetközi jogász, hanem a jogelmélet művelője, és nemzetközi jogi kutatásai főleg azt a célt szolgálják, hogy tiszta jogtanának egyetemességét a nemzetközi jog terén való alkalmazásával is bebizonyítsa. Miután egyetemes jogrendet, egységes egészet akar leírni, szükségyszerűen azokra a jelenségekre támaszkodik, amelyek mind az állami, mind pedig a nemzetközi jogban egyaránt megvannak, egyformán közősek, jöllehet a közös vonások szerepe és jelentősége egészen más az egyik jogrendszerben, mint a másikban. Ami az egyikben általános és törvényszerű, az a másikban éppen ellenkezőleg kivétellé válik. Ezek a kivételek — mint amilyenek pl. a természetes személyek nemzetközi jogosítványai, egyes szerződéseknek harmadik államokat jogosító, illetőleg kötelező rendelkezései — Kelsen rendszerének pillérei. A kivételek azonban csak erősítik a szabályt, de sohasem helyettesíthetik.

A jogi világgép egységének tétele nem jelentheti azt, hogy ennek az egységnek minden körülmények között harmonikusnak, ellentmondás nélkülinek kell lennie. A dialektika az ellentétek egységét hirdeti, ez pedig a fenti problémák nyelvére lefordítva azt jelenti, hogy a nemzetközi jog és az állami jog egyaránt jog lehet anélkül, hogy szabályaik ugyanolyan szerkezetűek és sajátosságúak lennének. Az ellentmondás nélküli har-

³⁸ *Principles* 424. old.

³⁹ *General Theory* 374. old.

monikus egység csak az elméletben van meg, az emberi társadalomban sohasem és ezért a jogot csak akkor rajzolhatjuk meg harmonikus, ellentmondás nélküli rendszerként, ha következetesen elszakítunk minden kapcsolatot az elvont norma és a között a magatartás között, amely létrehozta, illetőleg amelyet a normának szabályoznia kell.

Ezzel visszaérkeztünk Kelsen kiindulópontjához. Annyi már az ismertett fejtegetésekből is kitűnik, hogy nem Kelsen logikájával van baj. Kelsen a vizsgált jelenségeket mindenkor igyekszik normatív elméletének megfelelően felfogni, ha kell átkereszteli ezeket, vagy ha saját okfejtésének szempontjából szükségesnek mutatkozik, megkísérli a primérnek tekintett jelenségeket másokra visszavezetni és másodlagos voltukat kimutatni. Ha tehát Kelsen végkövetkeztetései a szocialista jogász számára, sőt a tételes nemzetközi jognak számos mai művelője számára elfogadhatatlanok, nyilvánvalóan a kiindulópont a hibás.

Ez a kiindulópont — mint tudjuk — a semmiből születő elvont norma, amelyet az azt kialakító gazdasági-társadalmi alaptól elszakítva vizsgál és amelynek az általa rendezett magatartásra gyakorolt visszahatására sincs tekintettel. A jog — és természetesen a nemzetközi jog is — csak társadalmi összefüggéseiben érthető meg. Csak az az elmélet adhat útmutatást, megoldást a gyakorlat számára, mely ezeket az összefüggéseket is figyelembe veszi. A Kelsen által a jogtudomány tisztasága érdekében kiküszöbölni kívánt ún. metajurisztikus elemek nem a jogtól idegen, hanem annak lényegéhez tartozó tényezők és vizsgálattuk a jogi jelenségek tanulmányozásának keretében nemcsak a gyakorlati jogesetek megoldásánál, hanem a gyakorlatot segítő elméleti rendszer kidolgozása esetén is nélkülözhetetlen.

Kelsen művének tanulmányozása a sok negatívum mellett azonban egy pozitív vonására is fel kell hívni a figyelmet, és pedig rendszerességére és általában az átfogó elméleti összegezés szükségességére. A nemzetközi jog kérdéseinek tanulmányozása során eddig kidolgozott megoldásaink általában egyediak voltak. A külpolitikai események és az ezek által keltett nemzetközi jogi viták során felvetett problémákat vizsgáltuk és oldottuk meg részben sikerrel. Az eredményeket azonban nem összegeztük, nem általánosítottuk, azaz nem építettük be szervesen a nemzetközi jog szocialista felfogásának rendszerébe. Ennek oka a túlzott óvatosságban keresendő. Félünk attól, hogy elméleti általánosításaink nem lesznek mindenkor közvetlenül alkalmazhatók a mindennapi életben. Volt azonban ebben a tartózkodásban egy bizonyos fokú kényelmesség is oly értelemben, hogy a nemzetközi jog rendszerének nagy elméleti kérdéseire a szovjet jogászoktól vártunk választ. Azt hiszem, ma már a dogmatizmus által teremtet túlzott óvatosság légkörén túljutottunk. Messzebb, megyünk és mehetünk az általánosítások, a rendszerbeli összefüggések feltárása terén, ha tudjuk, hogy az ezzel kapcsolatos megállapításokat nem kell dogmaként kezelni, hanem azok olyan eredményeknek tekintendők, amelyek újból meg újból felülvizsgálatra szorulnak.

A nemzetközi jog — lassan és nemegyszer ellentmondásosan — fejlődőben, átalakulóban van. A mai tételes joganyag alapján megállapított sajátságok és törvényszerűségek holnap már nagyon könnyen túlhaladottakká és elavultakká válhatnak. Ez a szerencsés és biztató körülmény azonban semmi esetre sem adhat felmentést a mai feladatok megoldásának kötelessége alól.

Herczegh Géza

SZEMLE

Fayer László halálának 50. évfordulójára

I.

Hosszabb szünet után napilapjaink mind nagyobb teret szentelnek múltunk haladó íróinak, költőinek, tudósainak, s ehhez az irányzathoz folyóirataink is csatlakoznak. Ezekre a megemlékezésekre rendszerint évfordulók szolgáltatnak alapot. Ismert nevek mellett néha szélesebb körben kevésbé ismertek nevei is megjelennek a hasábocon, életművük méltatása, kritikai elemzése már megszokott színfoltja az időszaki sajtónak. Arany János születésének 75., halálának 140. évfordulóját érthetően országos arányú ün-

nepségeken méltatják; Rubinyi Mózes Révay Miklós halálának 150., Beke Ödön Budenz József halálának 65., Jávorka Sándor Kitaibel Pál születésének 200. évfordulóját ugyanúgy nyilvántartotta, ahogyan Vadász Elemér megemlékezett Katona Mihály és Rónay Jácint földtani munkáiról.

Nem lehet állítani, hogy az irodalom-, a nyelv- és a természettudomány művelőinek ez a szokása a jogtudományok területén is széleskörű követésre talált volna. Ez csak részben következik a jogtudomány sajátos jellegéből, de majdnem ugyanannyira felelősenységünkéből, a jogi tudománytörténet elmaradottságából, bátortalanságából. Az utolsó decennium legnagyobb részének a jogi irodalmában az állam- és jogelméleten, valamint a polgári jog területén kívül ritkán tündeztek

fel a régi jogászaink nevei, mintha valamelyes „graeca sunt non leguntur” modern változata lett volna az irányadó. Míg régebben a Magyar Tudományos Akadémián és a Magyar Jogászegyletben tartott gyászbeszédok végezték el elsőnek a még friss megemlékezés feladatát, és ezzel a kortárs részéről becses forrásmunkát szolgáltatottak a jövő tudománytörténet írója számára, ezek elmaradása is érezhető hézagot jelent. Bár az emberek éppen úgy meghalnak ma is mint korábban, a jogi nekrológ szinte irodalmi raritássá vált. (A kivételre példa: Balás P. Elemérről a Jogászegyleti Szemlében, 1948. 1–2. sz., Bolgár Elekről, Szladits Károlyról a Jogtudományi Közönyben, 1955. 7. sz., 1956. 6. sz. és a Magyar Tudományban, 1956. 4–6. sz., Eckhart Ferencről a Jogtudományi Közönyben,

1957. 4—6. sz. között megemlékezés.) Pedig *Angyal* Pál, *Bacsó* Jenő, *Balogh* Jenő, *Finkey* Ferenc, *Gajzágó* László, *Irk* Albert, *Sárffy* Andor, *Vámbéry* Ruzssem munkássága csak megérdemelte volna a kritikától sem tartózkodó részletesebb méltatást.

Folyóiratunk számára egyenesen kötelesség, hogy ha késve is, de *Fayer* László halálának 1956-ban bekövetkezett félévszázados évfordulójáról megemlékezzék. Nem volt véletlen, hogy a büntető eljárásban az emberi jogok, a személyes szabadság védője születésének száz éves évfordulóját az egész akkori jogi sajtónk agyonhallgatta (a Jogtudományi Közlöny ekkor már kényszerűen hiányzott), hanem nagyon jellemző az 1942. év folyóirataira. Részben tehát ezt a mulasztást is pótolhatjuk, ha a Jogtudományi Közlöny megemlékezik *halálának ötvenedik* évfordulójáról, az a lap, amelyhez szoros kötelek fűzték őt: több mint negyedszázadon át *főmunkatársaként*, majd *szerkesztőjeként* működött.¹ A Jogtudományi Közlöny nemes humanizmustól fűtött vitáinak színhelye, eszméinek szócsové volt s így érthető, hogy halála alkalmából oly sok meleg, sőt megható búcsúztatónak adott teret.

II.

Ritka eset, hogy a magyar büntetőjogász hatása túlérjen a saját tudományának. *Fayer* Lászlónál ez volt a helyzet. Halála óta már 40 év telt el, amikor a magyar jogászok akkori doyenje, a hetven éven jóval túllevő *Szladits* Károly, a civilista meleg szavakkal, élénk megjelölítő erővel emlékezett vissza a Magyar Jogászegylet 1946. évi közgyűlésének elnöki székfoglalójában „a jó öreg *Fayer* Lászlóra”, aki „mindig a pezsgő vitákra buzdított. »El kell vetni a sulykot« — így tüzelt minket, akkori fiatalokat; persze nem azért, hogy az a sulyok »elvetve« maradjon, hanem, hogy a vélemények összecsapása a probléma helyes megoldására vezessen”.² Jóllehet *Fayer* munkái nem érték el a *Grosschmid*-féle „Fejezetek”, a magánjogi mozaikművészet eme — sok-

szor nem könnyen érthető — remeke színvonalát, s bár suta, törékeny alkata *Grosschmid* monumentális egyéniségéhez nem ért fel, nem volt nemzetközi tudományos kapcsolatokkal rendelkező, nagyhatalmú kodifikátor sem, mint *Plósz* Sándor, és nem írt azzal a csillogó szellemességgel, mint *Szászy Schwarz* Gusztáv, — évtizedekkel halála után a más tudományokban működő tanítványaira gyakorolt hatása mégis élő maradt.

Fayer első nyilvános szerepléseként huszonnyolc éves korában, 1870-ben jogi szaklapot alapított. Ennek címe nem véletlenül volt a „*Magyar Themis*”: jelképezni akarta, hogy felveszi azt a fonalat, amelyet *Szalay* László és társai ejtettek el. A nagy elődök lelkesítő eszméi hevítették őt is. Az esküdtszék behozatala, a vádelvre alapított büntető perben a védelem szabadságának és az egyéni szabadságnak a biztosítékai, a börtönrendszer javítása, a büntetés minimumának mellőzése voltak azok a fő témák, amelyekkel *Fayer* e folyóirat fennállásának nem egész decenniuma alatt kitartóan foglalkozott. A dohos maradiság és a német jogirodalom morzsáin élésködő, mechanikusan másoló front ellen egyforma éllel küzdött. A „*Magyar Themis*” rettegett jogi ujságává vált, kíméletlenül szókimondó, amely „korbáccsal és dinamittal dolgozott”.

A jóságos lelkű *Fayer* László éles harcossá vált, ha elveiért küzdenie kellett. Márpedig legtöbbször küzdenie kellett, és a siker vagy elmaradt, vagy nem hullott olcsón az ölébe. A sikertelenség nem csüggesztette el, inkább megacélozta erejét. Polemikus kedve egyáltalán nem kímélte a tekintélyes nagyságokat sem. Ma már kevesen tudják, milyen *súlyos harcokat vívott* a kodifikációs tevékenysége miatt az uralkodó osztálynak kedves *Csemegivel*. Támadásainak egyik oka az volt, hogy *Csemegi* következetesen lebecsülte, tudatosan mellőzte a reformkori kodifikáció haladó büntetőjogi eredményeit. De nem volt ínyére a törvénynek és a Curia *Csemegi* által vezetett II. büntető tanácsának a szigora sem: állandóan visszatérő motívumként bírálta a büntető törvény és a judikatúra túlságos szigorát, a Btk. túl magas büntetés-minimumait. A büntető törvény-

könyv nagyhatalmú kodifikátorának ellentmondást nem tűrő, a dicsőítések által hiúságra szoktatott temperamentuma személyes sértésnek vette a bírálatot.

Hallgatói szerint *Fayer* lelkes meggyőző erővel, közvetlenül adott elő. Előadásainak egyéni varázsát az a lelkesedés adta meg, hogy arról beszélt, amiben szentül hitt. Mint magántanár kezdte, s nem könnyen vitte fel a professzorságig: külső erők pártfogása nélkül, egyedül a tudása, széleskörű értékes irodalmi munkássága alapján, önmaga érdemből, a tudományos közvélemény egyhangú vótuma alapján lett azzá. Tanítványait nem hagyta magukra. A korában egyedülálló módon maga köré gyűjtötte a kiválóbbakat, buzdította, tanította őket az előadótermen kívül is, egyengette pályafutásukat. Nemcsak „igazán virtuosus jogászember” volt, de rendelkezett a „professzori karitással” is, ahogy őt kollegája *K. Kovács* Gyula jellemezte. Ez az odaadása, türelme, minden hallgatója iránt tanúsított segítőkészsége, őszinte érdeklődése, a hallgatóival való állandó érintkezés ápolása nem volt eredménytelen. Kevés olyan tanárt tudott akkor felmutatni a kar, akihez úgy ragaszkodtak volna tanítványai, mint hozzá. A budapesti büntetőjogi tanácsken látható, arcképét tartalmazó nagyméretű bronz plakett ma is hirdeti, hogy *75 évvel ezelőtt*, 1883-ban ő alapította meg az *első*, a hallgatókkal behatóan, egyénileg foglalkozó, praktikus irányú *szemináriumot*.³ Negyedszázadon át a magyar jogéletnek elméleti és gyakorlati művelőit egyesítő központi szervevé fejlesztette a *Magyar Jogászegyletet*, amelynek hivatalosan ügyvezető titkára, a valóságban „dajkája és nevelője” volt.

III.

Fayer László neve elsősorban a *büntető eljárási joggal van összekapcsolva*. Mint jogtudós is nagyobb mértékben és több eredménnyel foglalkozott a büntető eljárási joggal, mint az (anyagi) büntetőjoggal. E sorok írója az (anyagi) büntetőjogot

¹ A *Jogtudományi Közlöny* 1880. évi okt. 1-i (40.) számában jelenti be, hogy a *Magyar Themis* a Jogt. Közl. főszerkesztésével, *Fayer* pedig a Jogt. Közl. főszerkesztésére lett. 1890-től volt a felelős szerkesztője.

² Jogászegyleti Szemle, 1947. 4. sz. 76. old.

³ Részletesebben *Móra* Mihály: A büntető eljárásjog magyar humanistája a századfordulón. Magyar Tudomány, 1957. 1–4. sz. 50. s. köv. old. (lelőhelyekkel). A modern gyakorlatias jogi oktatás úttörőjéről. Felsőoktatási Szemle, 1957. 3. sz. 168. s. köv. old.

irodalmilag sohasem művelte, nem érzi tehát magát hivatottnak, hogy Fayer ilyen irányú tevékenységét méltassa; Fayer irodalmi munkásságának rövid áttekintésénél a büntető eljárási jogra szorítkozik, és mint a rokontudományág művelője, csak jellemzés gyanánt említ egyéb munkáiból.

Ha Szalay László volt a polgári Magyarország büntető eljárásjogi elméletének az *úttörője*, első rendszereesebb kifejtője, Fayer Lászlóra hárult a polgári Magyarország *önállósult* büntető eljárásjogtudományának elméleti megalapozása, a különvált magyar büntető eljárásjogi tudomány *képzítésének* nehéz feladata. Mind a kettő rokonlélek volt, Fayer szinte a reformkor szemléletének egyik elkésett képviselője; ez az egyik kulcsa haladó jellegének és annak, miért kellett nagy küzdelmet kifejtenie eszméiért, miért vezettek harcai csak nagy nehezen és rész sikerre abban a korban, amelynek uralkodó rétege már elfordulóban volt a reformkor eszméitől. Reá is áll, amit Sötér István más vonatkozásban írt meg: ahhoz a nemzedékhez tartozott, amely „*Arany János* keze alatt nőtt fel, a dualizmus Magyarországon egy nagy humanista-nemzeti eszményt tudott még képviselni egy ideig, s nem utolsósorban ők teremtettk meg a hidat, amely a reformkor szemléletét a későbbi korokéval összekötötte”.⁴

A reformkor haladó jogászai közül alapos tételejogi tudásával, európai méreteken gondolkozásával, széles látókörével Szalay László emelkedik ki, aki sokoldalú reformtevékenysége során a büntető eljárásnak különös figyelmet szentelt. A korabeli haladó külföldi büntető eljárásjogi elméletet kiválóan ismerte. E tudásának nagy hasznát vette a reform törvényjavaslat előkészítése, amelyben az országos választmány büntető eljárással foglalkozó albizottságnak jegyzőjeként vett részt.

Az előkészítés irányának és elveinek megállapítására szaktanulmányainál fogva az elsők között volt hivatva. 1840-ben írt munkájában⁵ elsőnek használja irodalmunkban a codificatio elnevezést, amelynek elvi kérdéseit magas színvonalon bon-

colja. Helyteleníti, hogy a büntető eljárás és az anyagi jog szabályai egy kódexbe foglaltassanak: az összeolvasztás nem felelne meg a bűnvádi eljárás fontosságának, mivel a bírói eljárás a büntető igazság kiszolgáltatásában a „*legesleglényesebb*”.⁶

Nem sokkal később megjelent másik nagyobb tanulmányát⁷ a büntető eljárásjognak szentelte. Ez igen nagy befolyással volt a büntető eljárásjogi javaslat kidolgozására, s már korábban is megállapították róla, hogy mint szaktanulmány, jogi irodalmunk legbecsesebb termékei közé tartozik.⁸ Közel 100 oldalra terjedő tanulmánya nemcsak a korabeli magyar büntető eljárás helyzetével és a haladó külföldi büntető eljárási elmélettel és gyakorlattal, a jogösszehasonlító eljárási módszer alkalmazásával ismertet meg, hanem a tárgyában elmélyülő tudós alapossága ma is csodálatra készteti olvasóját. S ha nem is nyújt teljes rendszert, de a legfontosabb kérdéseket, mint a vádelvet és a nyomozóelvet, a védelmet, a nyomozást, a per további stádiumait, a bizonyítást és különösen az esküdtszéket behatóan tárgyalta, de nem mulasztotta el az utóbbi hiányosságainak felemlítését sem. Erőteljes, szellemes érveléssel küzd a feudális eljárás megrögzött előítéleteivel, tudatlanságával és embertelenségével szemben a polgári büntető eljárás alapvető demokratikus elveit, a vádelvre alapított szóbeli, nyilvános, közvetlen, szabad bizonyítási rendszerű büntetőperért. Helyesen állapítja meg tehát Szabó Imre, hogy Szalay László volt „*az első, aki Magyarországon következetesen és rendszeresen kifejtette a büntető eljárás új, polgári alapelveit*”.⁹

Fayer Lászlóra részben más feladatok vártak. Arra a korra, amely-

ben működött, az eljárási jogtudomány szempontjából az volt a jellemző, hogy *erre az időre esik a polgári és a büntető eljárási jognak a leválása az anyagi jogok törzséről*. Ez a folyamat a rendszertani és módszertani problémák tömegét vetette fel.

A múlt század második felében Európa-szerte kialakul előbb a polgári eljárási jog, később a büntető eljárási jog önállósult tudományága, akkor születnek meg azok a munkák, amelyek mindenekelőtt a polgári eljárási jogot állítják saját lábára.¹⁰ Addig a polgári per jog csak a magánjog ancillája volt, s a magánjog, mint valami tenger, előntötte hullámaival az eljárásjog területét. Ilyen körülmények között az *alapvető, sajátos, önálló per jogi problémák számára alig maradt hely*. Pedig ilyenek nagy számban voltak, s ezek mélyreható elemzése az új tudományág művelőinek kétségtelen érdeme. Az új tudományág érthetően törekedett a maga autonómiájának, a maga külön kutató területének és külön kutatási módszereinek a kidolgozására és elismertetésére. Ezt a természetes és indokolt törekvést azonban egyesek a magánjogtól való elszakadás jegyében túlfeszítették, *túlzott* mértékben hangsúlyozták, hogy *valamennyi* per jogi intézmény önálló per jogi jellege tűzőn-vízen elismeréshez jusson. Ebben az igyekezetében a *túlzott* absztrakció, a végtelenségig vitt dogmatizálás már egyenesen azt ambicionálta, hogy a *per jog világából kiküszöbölje* a szemléletesség utolsó maradványát, az *anyagi joggal való szoros kapcsolatot*. Így jutottak el egyesek az absztrakt keresetjogig és a kizárólag per jogi jelentőségű jogerő gondolataig. Pedig a per jog önállóságával megfér az a szemlélet, amely a *per jog sajátos feladatainak, a maga önálló kutatási módszerének teljes elismerése* mellett sem felejt el, hogy a fél a perben anyagi jogát juttatja érvényre a bírói ítélet segítségével, aminek az a természetes következménye, hogy az anyagi jog és a per jog számos intézménye kölcsönhatások bonyolult szövevénye.¹¹

¹⁰ Legfontosabbak: O. Bülow: Die Prozess-einreden und die Prozessvoraussetzungen, 1868. A. Wach: Handbuch des Zivilprozessrechts, I. 1885. J. Kohler: Der Prozess als Rechtsverhältnis, 1888. Nálunk az alapvetés munkáját Plósz Sándor és Magyary Géza végezték el. ¹¹ Balás P. Elemér: A modern per jogi tudomány fejlődési iránya, Kolosváry Emlékkönyv Budapest, 1939. 20–23. old.

⁴ Arany János-napok, Magyar Nemzet, 1957. szept. 15-i szám 1. old.

⁵ Szalay László: Codificatio, Budapesti Szemle, 1840, Publicistai Dolgozatok, Pest, 1847. I. 21–90. old.

⁶ Magyary Géza: A Magyar Tudományos Akadémia és a magyar jogtudomány (A M. T. Akadémia első évszázada), I. Budapest, 1926. 60. old. Fayer László alább teljes címmel idézett Anyaggyűjteménye, I. 32. old.

⁷ Szalay László: A büntető eljárásról különös tekintettel az esküdtszékekre, Pest, 1841. Publ. Dolg. I. 105–173. old. Életrajzírója szerint Szalay hazája legjelesebb jogtudósai körében állott s „híret az esküdtszékekről írt éles eszű munkájáról s a büntető eljárásról szóló iratával szerezte meg”.

⁸ Ballagi Géza: Az 1839–40-iki országgyűlés visszhangja az irodalomban, Budapest, 1890. 94. old. Magyary (id. m. 60. old.) kiemeli azt is, hogy Szalay alapította 1837-ben az első magyar jogi folyóiratot, a Themis-t, amely azonban három füzet után megszűnt. Az említett tanulmányait később cikkekkel együtt Publicistai Dolgozatok c. kötetében összegyűjtve adta ki.

⁹ Szabó Imre: A burzsoá állam és jogbölcsélet Magyarországon, Budapest, 1955. 181. old. u. o. Szalay jogirodalmi munkásságának tüzetes elemzése, 174–188. old.

A büntető eljárási jog önállósulása részben hasonló körülmények között ment végbe a polgári perjog leválását követő időben. Annak, hogy a büntető eljárási jog megszűnt az anyagi jogának egyszerű függeléke lenni, a polgári eljárásjogra nézve már előbb vázolt módon nagy a jelentősége. Ezáltal vált lehetségessé az addig elhanyagolt, alapvető, önálló eljárásjogi problémák sajátos processzuális módszerrel történő alapos kidolgozása. Az önálló tudományág kiépítése jelentős feladat volt, amely a legjobb erőket vette igénybe. Számos kriminalista támaszkodott a polgári perjog új eredményeire, módszerére,¹² nem is mindig kellő kritika mellett. Ha a civilisztika meg is termékenyítette a büntető eljárási jogot, és ha hatott is abban az irányban, hogy azt *ne* tekintse tovább az anyagi büntetőjog egyszerű *függelékének*, hanem *önálló működési területtel és módszerrel dolgozó külön tudománynak*, — a büntető eljárásjogászok általában nagyobb mértéktartást tanúsítottak. Nagyban — egészen meg tudták óvni magukat az olyan *pánprocesszuális túlzástól*, amelynek egyik szélsőséges példáját a múltban *Tóth Károly*¹³ szolgáltatotta, aki az anyagi jogot valósággal beleolvasztotta a perjogba. Más tényezővel is kellett számolni, amely némileg eltérő, de az önállóságot csak erősítő fejlődést vont maga után. A büntető eljárásnak van egy olyan szakasza, amely a polgáriból hiányzik: a nyomozás, éspedig gyakorlatilag jelentős feladatkörrel ellátva. A nyomozás eljárási jellegét nem kellett megvédeni a *pánmateriális túlzástól*. A nyomozó szerveket általában jobban érdekelte az egyébként hatalmasat fejlődött technika elmélyítése. Ahhoz, hogy a bűnüldöző hatóságok a krimináltechnikára vannak inkább beállítva, hozzájárul még, hogy a büntető eljárásban a tényálláskiderítésnek jelentősége kiemelkedőbb, a tényálláskiderítésnek az akadályai is nagyobbak; mindez pedig nagyobb mértékben utalja a büntető eljárás-

jogot a *segédtudományaira*, amelyek köréből a krimináltechnika, a kriminálpszichológia és a kriminálpszociológia sem hiányzik, *némileg* hasonlatosan ahhoz, amiként a polgári jog nem csekély mértékben támaszkodik *nem jogi* studium: a politikai gazdaságtan eredményeire. De ezért is van viszonylag fokozottabb jelentősége a büntető eljárásban a bizonyítékok tanának, anélkül persze, hogy ez a büntető eljárásjog egyéb anyagát háttérbe szoríthatná, amire a bizonyítékok tanának egyoldalú vizsgálata egyeseket hajlamossá tesz. Mindez persze egyáltalán nem jelenti, hogy a büntető eljárást az anyagi büntetőjog vagy a kriminalisztika háttérbe szoríthatná, amire az utóbbi időben — a józanság itt is érvényesülve — nem történt (egyébként is hajótörésre ítélt) kísérlet.

Fayer László szívvel-lélekkel dolgozott az önállósult magyar büntető eljárási jog kiépítéséért, de saját útján haladt, amely a polgári perjogi reminiscenciák gépies, túlzott mértékű átvételétől megóvta. Hazánkban a múlt században *senki sem tett többet nála az önálló büntető eljárási jogtudomány bevezetéséért*, és azért, hogy ezt az egyetemen *különállóan oktassák és műveljék*.

Nemcsak elméleti, hanem gyakorlatias megfontolások is vezették Fayert a büntető eljárási jog önálló tudományági mivoltának elismertetéséért vívott küzdelmében. Tudatában volt annak, hogy *éppen a gyakorlati jogásképzés teszi kívánatossá a külföldön már önállósult büntető eljárási jognak*, ennek a par excellence gyakorlati irányú tárgynak az *egyenrangú oktatását*, amelynek beható ismeretére a jövő bírójának, ügyészének és ügyvédjének égető szüksége van. Fayer volt az *első* hazánkban, aki *magántanári* képesítését a *büntető eljárási jogból* szerezte meg 1874-ben „A német bűnvádi eljárás javaslatának elvei” c. dolgozatával. 1886-tól nyilvános rendkívüli tanári címmel adott elő büntető eljárási jogot, és 1895-ben külön az ő számára szerveztek új tanári állást a meglevő tanszékek mellé. A budapesti kar olyan értelemben tett előterjesztést, hogy tekintettel azokra a nagy érdemekre, amelyeket Fayer az oktatás, a büntető eljárási jog meghonosítása terén szerzett és tekintettel a büntető eljárási jognak mint tantárgynak a

növekvő fontosságára, állítsanak fel számára tanszéket e tárgyból.¹⁴ Meg kell jegyezni, hogy ez a tanszékszervezés a jogtudomány fejlődése és differenciálódása következtében már a századforduló előtt, tehát több mint 60 évvel ezelőtt is egészen természetes volt. A polgári perjog a budapesti karon több mint *félszázadon át különálló tanszék* volt, sőt évtizedekig nem is egy, hanem *két önálló*, párhuzamos polgári perjogi tanszék működött (*Plósz Sándor és Magyary Géza*). Ugyancsak két büntetőjogi tanszék működött később is akként, hogy az egyik professzor (*Angyal Pál* heti 5 órában) az anyagi jogot, a másik professzor (*Doleischall Alfréd* heti 5 órában) a büntető eljárási jogot adta elő. A büntető eljárási jog önálló tanszékké szervezése Fayer érdeme. Fáradozásának tudható be, hogy az akkor is nagy hallgatói létszámmal rendelkező budapesti jogi karon *már abban az időben is külön tanszéke volt a büntető jognak és külön a büntető eljárási jognak*. 1874-től kezdve a budapesti egyetemen ő biztosította, hogy a büntető eljárási jog — már az akkori fejlődésnek megfelelően — önálló tudományág gyanánt külön alassék elő.

A helyzet ma az oktatás területén lényegében ugyanaz ebben a kérdésben, mint Fayer fellépése előtt. Pedig az ország legnagyobb jogi karon az oktatási feladatok *azóta jelentősen megsokasodtak* és a büntető eljárási jog *jelentősége is megnőtt*. Az eredményes *bűnüldözésnek*, az *állampolgári jogok eljárási garanciáinak*, a *szocialista törvényességnek* a fontossága szintén a külön büntető eljárási jogi tanszéket indokolja.

Nem kell részletesebben bizonyítani, hogy a büntető eljárási jog oktatásának a terhe nem valami csekély, bagatellizálható feladat. Mégis megemlíthető, hogy az Eötvös Loránd Tudományegyetem más karán számos olyan különálló tanszék van, amelyre alig 15-20 hallgató oktatása hárul. Ezzel szemben a büntető eljárási jog fontos tételejogi, szigorlati, sőt a jövőben államvizsga tárgy: évenként kb. 500 hallgató oktatása (kollokviumot, szigorlatot, konzultációt, konferenciát, szakdolgozat elbírálását is ideértve) tartozik Budapestre a tárgy előadójához. Ezeknek

¹² Legjelentősebb összefoglalások Fayer idejében: *Kries*: Lehrbuch des deutschen Strafprozessrechts, 1892, *Birkmeyer*: Deutsches Strafprozessrecht, 1898, *Bennecke-Beling*: Lehrbuch des Reichsstrafprozessrechts, 2. kiadás, 1900.

¹³ *Tóth Károly*: Polgári törvénykezési jog, Alapismertetek, II. Törvénykezés államhatalommal, Debrecen, 1910. A külföldi irodalomban *Carnelutti* kísérlete meg az anyagi büntetőjogot beolvasztani a büntető eljárási jogba.

¹⁴ Tanácsai irattár, 1892–93. 1227. sz. *Eckhart Ferenc*: A jog- és államtudományi kar története 667–1935, Budapest, 1936, 608–609. old.

az ellátása egy professzor és egy adjunktus munkaerjét túlzottan is igénybe veszi. Az önálló tanszékké szervezést megkívánja a *tudományos utánpótlás nevelése* is, amellyel a büntető eljárási jog évek óta ország-szerte nagyon rosszul áll. A tudományos kutatás mai színvonala, követelményei mellett szükséges, hogy a tanszéki segédzsemet egyetemi tudományágban, a büntető eljárási jogban mélyedjen el, tökéletesítse ismereteit és ezt ne mellékesen vagy erejét megosztva művelje. A büntető eljárási jogi tanszék szervezésénél *aligha van még egyszerűbb tanszék-szervezés a világon*: nem kell gondoskodni sem professzorról, sem adjunktusról, sem helyiségről. Ugyanez a helyzet a polgári eljárási jogra nézve is. Mindkét tárgy egyetemi tanára egy ún. „bokrosítás” után is (így hívják vulgárisan az egyes tárgyak korántsem népszerű összehívását „egy bokorba”) változatlanul maga látja el a tudományágával kapcsolatos, a professzorságból folyó vezetői teendőket (jegyzet, tankönyv, programkészítés és szerkesztés, előadások tartása, vizsgáztatások, szakdolgozatok, pályázatok elbírálása, külön működő tudományos munkaközösség vezetése stb.).

Mindez annál sajnálatosabb, mert a moszkvai, leningrádi és más *szovjet egyetemeken és főiskolákon* — hasonlóan a *lengyel egyetemeken* — *mind a két tárgynak: mind a büntető eljárási jognak, mind pedig a polgári eljárási jognak külön tanszéke* volt és van természetesen ma is, amelyet egyáltalán nem méltattak figyelemre. A jelenlegi helyzet tehát, amelynek megváltoztatását a budapesti jogi kar és a felettes egyetemi tanácsa egyhangúan bár, de eddig mindhiába kérte, *1. sem a gyakorlati oktatás* pedagógiai szempontjainak, *2. sem a szovjet álláspontnak*, *3. sem az eddigi hazai fejlődésnek semmiképpen nem felel meg*, és *4. ellentétben áll a polgári és a büntető eljárási jog immár háromnegyed évszázados önálló tudományág* mivoltából folyó követelményekkel is.

IV.

Fayer László *témaválasztása* jellemző egész tudományos egyéniségére. Az volt a felfogása, hogy a kriminalitás ellen folytatott küzdelemben *egyedül* a dogmatikus fogalmi meghatározások csiszolgatásai

erőtlen fegyverek. Azok a nagy, alapvető kérdések érdekelték, amelyek a polgári társadalomban uralkodó hatalom önkényével szemben biztosítókat nyújtottak az egyéni szabadság és a polgárok jogai javára. Felismerte és érdeklődésének középpontjába állította a büntető eljárási jog *alkotmányjogi* kapcsolatait, és az egyéni szabadságjogok biztosításában betöltött szerepét. Ezért állt ki teljes hévvel az *esküdtsek* mellett, amelynek az 1843—44. évi küzdelmek óta hazánkban nála őszintébb, kitartóbb és lelkesebb híve nem volt. Ezért küzdött az eljárásjogi garanciák mellett, az *egyéni szabadság* és az *állampolgári jogok* korlátozása ellen, a *perjogi szabadelvűség* és az *ügyfélegyenlőség* mellett, a *védelem* és a *terhelt jogainak* kiterjesztése, a favor defensionis, vagyis a védelemnek a váddal szemben történő bizonyos kedvezményezése mellett. Szívósan küzdött azért is, hogy a perorvoslatok széles körben érvényesülhessenek.

Vámbéry Rusztem emeli ki, hogy Fayer a magyar büntetőjog reneszánszának a termékét, amelynek nemes formáit a már-már reá rakódó patina elfedte, azért tárta fel, mert a legalkalmasabb eszköznek tartotta, hogy a múltban megmutassa a jövőt. Fayer kimutatta, hogy az 1843—44-es javaslatok megkerülték a német reakciót s visszatértek Beccariának, Filangierinek és a francia forradalomnak a büntetőjogához. Mindennél jobban érdekelték a büntető eljárási jog *reformkérdései* és a *gyakorlati élet* követelményei. Nem hiába nyúlt vissza a múlt század negyvenes éveire: a reformkort, haladó jogászait, haladó büntető eljárási eszméiket a rajongásig becsülte. Szimbolikus az a sajátos véletlen, hogy azon a napon született, amikor Szalay László és társai az 1840: V. tc. által kitűzött országos választmánynak bemutatták az 1843. évi büntető eljárási javaslat első tervezetét. A reformkor haladó jogászaitól Fayer vette át a stafétabotot, szinte úgy, mintha ő is közülük való lett volna. Balogh Jenő gyászbeszédében olyan aranyláncszemhez hasonlította őt, amely a későbbi kor epigonjait azoknak a nagy időknek nagy embereihez fűzték. A *reformkor iránti nagy-rabecsülés* készítette arra, hogy a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából szerkessze és kiadja „Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyag-

gyűjteménye” négy vaskos kötetét (I. köt. 1896., II. köt. 1898., III. köt. 1900., IV. köt. 1902.). Ezekbe becses észrevételeket, tanulmányokat is írt, amelyeknek egyes adatai (mint más munkáinak egyes tételei is) természetesen ma már kiegészítésre és kiigazításra szorulnak. De senki nem tett nála többet azért, hogy a reformkor haladó büntetőjogi javaslatai nagyközönségünk számára könnyen hozzáférhetővé váljanak.

Közvetlen szellemi elődei a reformkor jogászaik voltak és azokon keresztül a *XVIII. század felvilágosodásának* teoretikusai, akik a feudális büntető eljárás önkényét, embertelenségét támadván az emberiesebb büntető eljárásért küzdöttek. Innen eredeztethető a *bírói tévedések* ellen folytatott kitartó küzdelme is. „Ha Voltaire halhatatlanná lett a világ irodalmában a Calas eset révén: — kiált fel egyik kortársa — kisebb érdemül tudható-e Fayernek a Pribil-, a Drakulics-, a Szentpéter-eset és sok más, amelyben az ő higgadt és egyszerű, de lángoló igazságszeretetével egyaránt megkapó és meggyőző bizonyítása mentette meg emberek életét és a magyar igazságszolgáltatás lelkiismeretét?”

Az egyoldalú jogdogmatikus iskolának a jogi fogalmak szabatos kifejtésére összpontosított törekvéséről Fayer idegenkedett. De nem tudta megérteni azt sem, hogy pl. a jogviszonyelméletnek miféle szerepe lehet az eljárási jogok és köteleességek tanának kifejlesztésében, holott a védelem jogáért éppen ő harcolt kitartóan. Igaz viszont, hogy a polgári társadalom büntető eljárásjogának haladó vonásaiért éppenséggel nem az akkori egyetemek tételes jogász-dogmatikusai, hanem a XVIII. század felvilágosult írói és jogászaik (nálunk később Szalay László és társai) küzdöttek, és ha ez hiányzott volna, az átalakulást előidéző *egyik* motor hiányzott volna, amelyet semmiféle fogalmi jogászat nem lett volna képes pótolni. Joggal róható fel az is, hogy a Fayer korának külföldi büntető eljárásjogi elmélete kétségbe nem vonható eredményei mellett elhanyagolta a büntető eljárásjogi garanciákat, az alkotmányjogi és az egyéni szabadság, a védelem kérdéseit.¹⁵

¹⁵ Balogh Jenő: Emlékbeszéd Fayer László levelező tag felett. A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszéd, XIII. köt. 6. sz. Budapest, 1907, 6. s. köv. 16. old., amelyet más helyütt is felhasználtam.

Fayer nem tartozott a nagy rendszeralkotók, az új elméletet megalapozók, sem a legfinomabb részletekig lehatoló nagy analitikusok közé. Míg a büntető eljárás lényegét, fővonásait nagyon is élesen vetítette olvasói elé, nézete több részletkérdésben elnagyolt, kidolgozatlan maradt. A vádelejtés kérdésében például az volt a felfogása, hogyha a felsőfokú bíróság megsemmisítette az alsófokúnak az ítéletét, az új eljárásban az ügyésznek nincs joga elejteni a vádat. Ezzel szemben Vargha Ferenc joggal mutatott rá, hogy a megsemmisítéssel az ügy visszaesik az elsőfokú eljárás szakába. Fayer nem tett kellő különbséget a vádemelés és a vádképviselés átvétele között. Vargha a *Vádelejtés* c. 1904-ben megjelent tanulmányában már kiemeli a két eltérő perjogi mozzanat különbségét. A vádemelés a vádnak a bíróság elé vitele, a vádképviselés pedig csupán a vádképviselőnek más személynél által történő érvényesítése. A perorvoslati szakban a vádló nem vádat emel, hanem a vád érdekét (és esetleg a perorvoslatot) képviseli. Az ügyész a vápat csak az elsőfokú bíróság előtt, az ítélethozás céljából tartott zárt ülés kezdetéig ejthette el, a vádemelés joga tehát az elsőfokú ítélet meghozatalával „kiélte magát”, megszűnt. De ez csak a vádemelés jogára áll. Más dolog a vádképviselés: az ügyész a vád érdekeit a felsőfokú bíróság előtt is képviseli. Mindebből következik, hogy az ügyész a felsőfokú bíróság előtt nem tehetett vádelejtő nyilatkozatot, és ha tett, az ilyen nyilatkozat a régi Bp. 38. § (2) bek. értelmében a bíróságot semmi irányban nem korlátozta, de az ügyészi perorvoslatot a felsőfokon is vissza lehetett vonni, a felsőfok által történő megsemmisítésre következő új eljárásban pedig az ügyész el is ejthette a vádját.

Fayer alapvető módszertani felfogását tankönyvében kertelés nélkül fejti ki. „A mint ma a német tanárok a bünvádi eljárást úgy a tankönyvekben, mint a katedrákon előadják, az a holt szabályok tömege, amely még képzetét sem nyújtja annak, hogy az egyénnek az államhatalommal szemben érvényesíthető legfontosabb jogai és javai főleg a bünvádi eljárás terén forognak kérdésben... Egészben véve úgy viszonylik a német bünvádi eljárási irodalom magához a bünvádi eljáráshoz, mint

a csontváz tana az élettanhoz... A bünvádi eljárást úgy fogom fel, mint az állam büntető hatalmának vezérlőjét és egyszersmind a büntető hatalom túltengése elleni védbástyáját. Az anyagi büntetőjog romboló ösztöneivel szemben a bünvádi eljárás a szabályozó erőt képviseli.” (*A magyar bünvádi perrendtartás vezérfonala*, egy korábbi, inkább kommentár-jellegű összeállítás harmadik kiadásának jelzett új munka, Budapest, 1899, Előszó VI—VII. old.; második kiadása: 1905.)

Alapvető felfogása volt, hogy a büntető eljárásban a vádlott az állam büntető hatalmának túlkapásaitól, akár elfogultságból, akár tévedésből erednek azok, hatásosan meg legyen védve. Aggodalmasan ügyelni kellene — írta —, hogy az állam büntető hatalma ártatlant ne sújtsa. A történetnek és a tételes jognak a különválasztását azért mellőzte, mert a büntető eljárás *alapelvei* nem nyugszanak deductio útján megállapított tételeken; mindannyian évszázadokra visszanyúló kultur-történeti fejlődés eredményei. Ezeket pedig a mozgató történeti erők méltatása nélkül sem kellően előadni, sem megértetni nem lehetséges. Vezérfonalának az élére helyezi azt a pár sort, amely szemléletének tömör összefoglalása: „bünvádi eljárás célja: az igazság uralma a bűnügyi jogszolgáltatásban. Ártatlan ember el ne ítéltessék; a büntetést elérje a büntetés, de ne súlyosabb, mint amennyit cselekményéért a törvények szerint megérdemel.”

Az eljárásjogász feladata nem állhat abban, hogy csupán a tételes törvény körül forogjon, azt úgy szemlélje, mint harmonikus rendszerbe bealacsonyított valamit, amely a szemnek a tökéletes szimmetria és a nyugalom illúzióját adva elaltatja a lelkiismeretet.¹⁶ Fayer bizony az új burzsoá Bp-t nem így szemlélte és abban — éber lévén a lelkiismerete — nagyonis fel tudta fedezni az aszimmetrikus vonásokat. Fayer azok közé a haladó jogászok közé tartozott, akik a feladatot abban a kínzó, de ösztökélő, előre vívó járadásban látták, amely koruk lelkiismeretét ébren tartja, felhívja a figyelmet arra, hogy a jog állandóan veszélyben van, azzal

a szent komolysággal, hogy ettől függ az egész társadalom sorsa és jövőjének építése.

Ilyen veszélynek ismerte fel Fayer, hogy a múlt század utolsó évtizedeinek büntető eljárásjogi kodifikációja során Csemegi Károly 1882. és 1886. évi tervezetei mellőzték az esküdtszéket, sőt az 1888. évi kormányjavaslat élesen támadta az esküdttörvényszéket általában és elcenyezte a magyar esküdttörvényszék hatáskörének kiterjesztését. Az 1886-ban megtartott országos ügyvédyűlés is az esküdtszék ellen foglalt állást. Fayer már 1874-ben a magántanári értekezésében a laikus elem bevonása mellett tört lándzsát. Az 1884-ben megírt „*Bünvádi eljárásunk reformjához*” c. munkájában hevesen támadja az esküdtszék ellenzőit. Ez és több más munkái jelentős befolyást gyakoroltak arra, hogy a törvényhozás az esküdtszék hatáskörét kénytelen volt kiterjeszteni. Az esküdtszék ellenzői ellen később sem szűnt meg hadakozni. Élete végén hozza meg az esküdtszék ügyének az utolsó áldozatot; a VII. nemzetközi börtönügyi kongresszuson súlyos betegként tartott előadói véleményének köszönhető, hogy az állásfoglalás az esküdtszékre vonatkozóan kedvező volt. Más kérdés, hogy ennek ellenére néhány évvel később az esküdtszék különben sem dicsőséges hazai pályafutása az általa nem kívánt irányba fordult.

Egyéb munkáira is jellemző az erősen bíráló hangneme, különösen az esküdttörvényszék eljárásnak és a perorvoslati rendszernek több intézkedésével szemben. Kisebb dolgozatai közül három jelentősebb eljárásjogi „*Tanulmányok a büntetőjog és a bünvádi eljárási jog köréből*” c. könyvében publikált 1894-ben. Ezek a védelem, a vizsgálati fogság és a perorvoslati jog kérdéseivel foglalkoztak. „*Törvénytörési ügyekben miképp szervezendő a jogorvoslat*.” (J. K. 1893. 3. és köv. sz.) c. dolgozatában az egyfokú perorvoslat mellett foglal állást. Abból indul ki, hogy nem lehet a bünvádi eljárást a két fél közti formális egyenlőség elvével felépíteni. Az egyenlőség elvével az ügyész túlsúlya ellenkezik az előkészítő eljárás alatt, amit abban a stádiumban, hol a tények lehető gyors rögzítése a főérdek, bizonyos korlátok között nem tagadhatni meg. De éppen ezért a jogorvoslati eljárásban a védelemnek kell túlsúlytal bírnia — írja —,

¹⁶ P. Calamandrei: *Cortezza del diritto e sulla responsabilità della dottrina*, Rivista di diritto processuale, 1956, 4. sz. 273. old.

hogy a nyomozás netáni egyoldalúságai és esetlegesen elhamarkodottsága könnyebben korrigálhatók legyenek. Az akkori Curia gyakorlatában nem is a reformatio in peius, de a reformatio in pessimum volt a gyakoribb. *Fayer* ezzel szemben amellett van, hogy a felsőbb bíróság ne súlyosbíthasson. Élesen aláhúzza, mennyire jelentős, ha az elsőfokú bíróság *közvetlen szóbeli* tárgyalást tart: ilyenkor a *rosszul informált* felső foknak *széleskörű* jogosultsága tarthatatlan. Amiga régebbi, lényegileg feudális alapokon nyugvó *írásbeli* per jellemezte az elsőfokú eljárást is, amíg az *első* bíróság is *iratokból* ítelt, csak addig „lehetett a felsőfoknak az iratokból vett információ alapján írogatnia az elsőfokú megállapításokat és csakis addig volt alapja annak, hogy a döntés súlypontja a legfelsőbb fokra, mint legmegbízhatóbbra helyezte. De még ott is korlátozta valamennyi bírósági fokot a bizonyítási rendszer kötöttsége. A legális bizonyítási szabályok alapulvétele mellett a bíraskodás egyáltalán könnyebb, s a bírói felelősség csekélyebb. Amidőn azonban a bizonyítékok szabad mérlegelése mellett egy bíróság in peius reformál, ezt ellenőrizetlenül nem volna szabad tennie semmi körülmények között.” Innen származtatja azt a tételt, hogy a legfelsőbb bíróság *ne súlyosíthasson*, „mert *jóllehet nincs más tesztület, mely megvizsgálná, hogy a súlyosításnál megtartattak-e mindazok az óvatosságok*,” amelyek a szabad bizonyítási rendszer mellett szem elől nem téveszthetők. A bizonyítékok szabad mérlegelése mellett — írja — egyetlen felsőbbbíróságnak sem szabad ellenőrizetlenül súlyosítania a büntetést. Nem azért, mert kevesebb bizalommal viseltetünk iránta, hanem mivel felette már nincs bíróság, s elvégre a tagjai is csak emberek. (Szembeállításként említhető, hogy fél évszázaddal később Finkey Ferenc már a reformatio in peius tilalmának az intézményében a francia jog „túlhajtott liberalizmusának a teremtményét” látja és Vargha Ferencel együtt kárhoztatja ezt a „jogi babonát”, a Bp. e „rákfejét”.¹⁷

Másutt a *beismerésről* mutatja ki, hogy az adott esetben alig nyújt

többet a valószínűségnél, és hogy az elméleti állapotra vonatkozó *szakértői vélemény* felületessége milyen kárral jár. (A Pribil-esethez, bőv. kny. a J. K.-ból, Budapest, 1888, 47., 50. old.)

V.

Anyagi büntetőjogi munkáiból csak azokat említem, amelyek tudományos egyénisége jellemzésének kiegészítésül szolgálnak. Vezérlő gondolata itt is a *humanitás, az emberi jogok tisztelete, a gyengék védelme*.

Elsők között emel szót a *fiatalkorúak* büntetőjogának reformja mellett. A fejlődésben levő fiatalkorú más, a felnőttektől eltérő elbánást igényel, amelyben a nevelésnek nagyobb szerepet kell juttatni. Ahelyett, hogy a rendszerint szerencsétlen családi körülményei folytán bíróság elé kerülő fiatalkorút börtönökbe zárnák, ahol a szokásos bűnözők veszik őt kezelésbe, helyesebbnek tartotta a *javítóintézetek* számára növelését. De még ennél is nagyobb fontosságot tulajdonított a *gyermekvédelem* preventív jelentőségének, az országosan megszervezendő patronáznak. Mindezek mellett nagyon határozottan kiállt az 1899. évi budapesti nemzetközi gyermekvédő kongresszuson tartott előadásában (Nemzetközi Gyermekvédő Kongresszus Naplója, Budapest, 1900. 184. és köv. old., és még előbb: *A fiatalkorú egyének büntethetőségének kérdése*. J. K. 1889. 10. sz.).

Különösen jellemző volt az a majdnem két évtizedes küzdelme, amelyet mint kezdeményező a *büntetés feltételes felfüggesztésének* intézménye mellett, annak olyan heves ellenzőivel szemben folytatott, mint *Baumgarten* Izidor, *Doleschall* Alfréd, *Balás Elemér* és egy ideig *Edvi Illés Károly*. *Fayer*t a szívós kitartás jellemezte ebben a harcban is, a kezdeti sikertelenség nem kedvetlenítette el. Meg volt győződve arról, hogy az *első* alkalommal *kisebb súlyú* bűncselekményt elkövető *alkalmi*, legnagyobb részt a szegényebb néposztályból kikerülő *büntettesekre* nézve igazságosabbá, emberiesebbé válik a büntető eljárás és az egyéniesítés elvét jobban kifejezésre tudja juttatni, ha ahelyett, hogy a súlyosabb és hátrányosabb következményekkel járó rövid tartamú szabadságvesztés büntetést végrehajtanak rajtuk, a

bíróság a büntetést ugyan kiszabja, de annak végrehajtását feltételesen felfüggeszti. Mindez összhangban állott azzal a sokat hangoztatott nézetével, hogy nem szabad büntetni ott, ahol büntetésre nincs szükség, ahol a büntetés csak újabb bűncselekményt idézne elő. A feltételes elítélés Magyarországon *Fayer* nevével elválaszthatatlanul összeforrott. De éppen olyan gondja volt arra, hogy az elítélt visszavezetessék és beillesztessék a társadalomba; ezt ő a büntetés fontos céljának hirdette. (*Törvénytervezet a büntetés feltételes elengedéséről*. J. K. 1890. 225. és köv. old., *Régi magyar feltételes ítéletek*. uo. 1892. 358. és köv. old., *Jogászgylelési előadvány a feltételes ítéletek tárgyában*. uo. 1896. 307. és köv., 323. és köv. old., *A feltételes elítélésről*. uo. 1902. 37. és köv. old.) *Vámbéry Ruztem* — akkor magántanár — *Fayer* temetése után tartott előadásában az elhunytat akként jellemezte, hogy a büntetőjogi tudomány európai fejlődését évtizedekkel megelőzve, a *büntetés végrehajtását és a társadalmi megelőzés intézményét* állította a *büntetőjog gyújtópontjaiba*.¹⁸ A nyolcvanas évek végén hirdette nálunk először a *kriminológián alapuló kriminálpolitika* szükségességét is. (*Büntetési rendszerünk reformja* I—III., Budapest, 1888., 1889., 1891.)

Fayer legtöbbször az emberiség, az enyhébb megítélés érdekében emelt szót. Volt azonban eset, amikor *keveselte a büntetőjogi védelmet*. Az ellentmondás azonban csak látszólagos. Olyan esetekről volt ugyan is szó, amikor az akkori törvény több olyan jogi érdeket nem részesített kellő védelemben, amelyet ő éppen az emberiség szempontjából hiányolt. Kifogásolta, hogy a munkaadók vétkes könnyelműségből, kényelemből, gyáraikban a munkavédelem érdekeit elhanyagolják, a meg nem felelő munkaeszközök, ipari berendezések révén a *munkások életét és testi épségét súlyosan veszélyeztetik* és ezt az „ipari culpának” nevezett ipari mulasztást a *törvény nem bünteti eléggé szigorúan*. Ugyanígy felszólalt az ellen is, hogy a büntető törvény *nem oltalmazza* kellően az *erkölcsi javakat*, sem a kegyeleti érdekeket, sem a női becsületet. A legszigorúbb álláspontot

¹⁷ *Finkey* Ferenc: Vargha Ferenc emlékezete, Magyar Jogászegyleti Értekezések és Egyéb Tanulmányok, 1941. (IX) 1. (XXXIII.) sz. 21. old.

¹⁸ *Fayer* Gyula — *Balog Arnold*: *Fayer László*, 1842–1906. 1907, 81. old.

képviselte azokban az esetekben, amelyekben a gyermek által szülője ellen elkövetett bántalmazások büntetőjogi megítéléséről volt szó.

Ilyen volt Fayer László: türel-

mes diákjaival szemben, szívós és határozott az önálló büntető eljárás jog tudománya elméletének meg-alapozásában, emberségesen elnéző az először megbotló kisember irá-

nyában, kérelmelhetlen a maradáság ellenében és a haladó jogintézmények behozatala érdekében vívott küzdelmében.

Móra Mihály

VITAFÓRUM

A szabvány és a szállítási szerződés egymáshoz való viszonya

(Hozzászólás Szelényi Zoltán „A szabvány jogrendünkben” c. tanulmányához.)

Szelényi Zoltán tanulmánya úttörő munka nem csupán azért, mert a jognak új jelenségekre, sajátos társadalmi és gazdasági viszonyainkra alkalmazását vizsgálja, de mert az alkalmazandó jog: „a szabvány jogrendünkben” is merőben új jelenség. Egyet kell értenünk a szerzővel abban, hogy a szocialista szabvány, mint cogens szabályokat tartalmazó jogintézmény, alapvetően tér el az azonos nevű kapitalista jogintézmény természetétől. Az anyag tárgyalásának nehézségeit kiemeli az a körülmény, hogy ezt az alapvető eltérést a már régen elavult, még 1949. évben kiadott alapjogszabály nem tükrözi hűen, hiányoznak belőle a legszükségesebb rendelkezések, s így a gyakorlatra vannak utalva olyan fontos kérdések, mint a szabványok bevezetésének rendje, a szabvány hatálya az export és importtermékekre, a már nem szabványos termékek alkatrészeire stb. Ha meggondoljuk, hogy ez a jogintézmény milyen sok más jogintézménnyel érintkezik, hogy több jogágazatnak kell tőle magát elhatárolnia és alkalmazásának kérdéseit saját jogterületén megoldania, akkor kellően értékeljük annak a ténynek jelentőségét, hogy a tanulmány első ízben vázolta fel a jogintézmény profilját.

Az ilyen úttörő tanulmány önként kívánja meg a hozzászólást. Az első ízben felállított tételek helyessége az ellentétes szempontokkal való szembeállítás során bizonyosodik meg. Figyelemmel kell lennünk arra is, hogy a szabványügyről szóló elavult rendelet helyébe lépő új jogszabály minden bizonnyal fel fogja használni a jogtudománynak azokat az eredményeit, amelyeknek elérése

érdekében a tanulmány az elhatározó lépést megtette.

Ilyen körülmények között a hozzászólás nem lép fel azzal az igényvel, hogy ott, ahol a szerző tételeinek ellene mond, feltétlenül igaz legyen. A terület, amelyen haladunk, annyira új és felderítetlen, de annyira jelentős is, hogy a több irányban való tájékozódást és a kollektív munkát feltétlenül indokoltá teszi.

Hozzászólásomban a tanulmány-nak csak azzal a részével kívánok foglalkozni, amely a polgári joggal a legszorosabban függ össze és amelyet a szerző a szabvány és a szállítási szerződés egymáshoz való viszonya megjelölés alatt tárgyal.

Vizsgálódásom első sorban arra a tételre irányul, amelyet a szerző általánosságban úgy fogalmaz meg, hogy „*szerződési kikötés nem lehet ellentétben országos szabvánnyal és a szállítási szerződéseket a kötelező hatályú országos szabványoknak megfelelően kell teljesíteni*” (88. old.). A tétel első fele kevés aggályra adhat okot, mégis két szempontra figyelemmel kell lennünk. 1. Nincsen ellentétben a szabvánnyal az a szerződési kikötés, amely ugyan nem szabványos terméket határoz meg, de a termék forgalombahozatalára a M. Szabványügyi Hivatal elnöke engedélyt adott, illetőleg a termék a szabvány hatálybalépésének időpontja előtti termelésből vagy importból származik, vagy pedig közvetlenül vagy közvetve export célját szolgálja, avagy használatban levő nem szabványos termék alkatrésze lesz. Ilyen kivételekre a tanulmány is utal és rámutat arra a nem helyesellhető tényre is, hogy az első kivételtől eltekintve — amelyet az alaprendelet kifejezetten felállít — a többi kivételnek az alapja nem írott jogszabály, hanem a M. Szabványügyi Hivatal gyakorlata. Ennek törvényességét — az elnök kivételt engedélyező hatáskörére visszavezetve — többé-kevésbé meg lehetne ugyan alapozni, mégsem hallgatható el, hogy e részben a jogszabály hiányos, a kivételek gyakorlattal való elismerése pedig — különösen a korábbi

termelésből származó termékek forgalombahozatalával kapcsolatban — jogbizonytalanságra vezet. 2. Kérdés, hogy a szerződési kikötésnek a szerződéskötéskor vagy a teljesítési határidő lejártakor hatályban levő szabálynak kell-e megfelelnie. Bármilyen természetesnek látszik is, nem lehet minden további nélkül az utóbbi mellett állást foglalni, hiszen — a szabványt hatályba léptető utasítás tilalma híján — a szerződéskötés és a szabvány hatálybalépésének időpontja között készített termékek később is forgalomba hozhatók. Külön fogom megvitatni azt az ide is tartozó esetet, amikor a teljesítési határidő előtt hatályba lépő szabványt a szerződéskötés időpontja után adják ki.

Az idézett tétel második fele csak arra az esetre mond újat, amelyben a tétel első fele nem valósult meg, tehát a szerződési kikötés a szabvánnyal ellentétben áll; akár azért, mert a szerződéskötéskor a szabványt megsértették, akár pedig azért, mert a szabványt a szerződéskötés után adták ki és léptették hatályba. Hogy a szerző ezekre az esetekre gondolt és tétele megfogalmazásakor ezekre akart szabályt adni, a tanulmányból vett két további idézettel lehet rámutatni: „*Ha... jogforrás... illetőleg szállítási szerződés a termék minősége, az alkalmazandó vizsgálati módszer, vagy más, a szabványosítás körébe tartozó kérdés tekintetében az országos szabvánnyal ellenkező rendelkezést, illetőleg kikötést tartalmaz, a jogalkalmazás területén a szabványt kell érvényesnek tekinteni.*” (86. old.).

„*A teljesítés törvényszerűségének elbírálásánál tehát a szerződési kikötésen felül és ezekkel szemben is irányadók az országos szabványok.*” (89. old.).

A tétellel általánosságban nem kívánok vitába szállni, közelebbi vizsgálatot igényel azonban az a része, amelyik a szállítási szerződésben kikötött szolgáltatás tárgyának minőségére vonatkozik. Ezzel kapcsolatban a tételnek az az értelme, hogy ha a szerződés tárgyát a felek

kötelező országos szabványba ütközően határozták meg, a szerződés teljesítéseképpen nem az így meghatározott tárgyat, hanem a szabványban meghatározott tárgyat kell szolgáltatni. A teljesítés *törvényszerűsége* alatt a szerző nyilván azt érti, hogy ilyen esetben nem csupán a büntető-, hanem a polgári jogi védelemben részesített érdekek sérelme sem állapítható meg, más szóval: a szerződést rendben teljesítettnek kell tekinteni. A teljesítésre mindkét félnek igénye lévén, a szerződés alapján a felek olyan szolgáltatást kényszeríthetnek ki — éspedig nem szerződésszegés miatt, hanem a szerződés teljesítéseképpen — amely a felek eredeti szándéka szerint nem tárgya a szerződésnek. A magyar polgári jogban — de úgy vélem, általában a polgári jogban — ez a szemlélet teljességgel újszerű, előzmény nélkül álló lenne. A szerződés értelmezése sok mindenben megváltoztathatja ugyan az eredeti szöveget, de arra nem találtam forrást, hogy a szolgáltatásnak a felek kifejezett és világos rendelkezésével meghatározott tárgyat értelmezés útján más tárggyal lehetne helyettesíteni. A bíróság ugyan olykor mást ítélt meg, mint a szerződésben kikötött szolgáltatás tárgya, de nem a szerződés teljesítéseképpen, hanem vagy szerződésszegés, illetőleg lehetetlenség miatt, vagy a szerződés érvénytelensége miatt a vele szolgált igény eredeti jogalapjához nyúlva vissza.

A szerző azzal kívánja tételét megerősíteni, hogy a terméknek a szabványban adott meghatározását törvényes kelléknek tekinti: „*A törvényes kellék hagyományos meghatározása ... kiegészítésre szorul azzal, hogy törvényes kellék az is, amit a termékre nézve jogszabály vagy országos szabvány kötelező hatállyal megállapít.*” (89. old.)

Nézetem szerint erre a fogalombővítésre nincsen szükség, s nem is lehetne elérni vele a kívánt célt. Nyilvánvaló ugyanis, hogy jogszabályba vagy országos szabványba ütköző módon nem szabad, de a törvényes kellékek ellenére szabad szerződni. A törvényes kellékek köre az egymás érdekei iránt jóhiszemű felek szándékához igazodik, nem lehet vele ellentétben, a világosan kikötött kellékekkel szemben tehát a törvényes kellékek nem érvényesülhetnek. A törvényes kellékek kiegészítő szerepet játszanak a kikötött

kellékek mellett s csak akkor kell és lehet hozzájuk folyamodnunk, ha a szerződés a szolgáltatás tárgyának érintett jellemzőiről hallgat. Ilyen értelemben valóban törvényes kelléknek kell tekinteni a termék szabványszerűségét, ehhez azonban nem szükséges a törvényes kellék hagyományos meghatározását kiegészíteni, mert ha a felek e vonatkozásról hallgatnak, külön jogszabályi rendelkezés híján is azt kell feltenni, hogy a szerződést szabványos termékre kötötték: az eltérés tehát rendeltetésszerű használhatóságát csökkenti.

A törvényes kellékek kiegészítő szerepére tekintettel nem azzal erősítjük meg a szabvány kötelező hatályát, ha előírásait a termék törvényes kellékeinek tekintjük, hanem ha akkor ragadjuk meg a felek kezét, amikor eldől, hogy a kikötött kellékek mekkora érvényesülési térre szorítják a törvényes kellékeket: a szerződéskötéskor; s valóban, a termék szabványban adott meghatározása csak a felek hallgatása esetében lehet ugyan a *termék törvényes kelléke*, de mindig a *szerződés kötelező kelléke*.¹

Elképzelhető olyan gondolatmenet, amely jogilag indokolható utat enged arra, hogy a kikötött kelléket kiiktatva, helyébe a törvényes kelléket illesszük be. A szállítási szerződésekről szóló 50/1955. (VIII. 19.) M. T. sz. rendelet 4. §-a szerint „*semmis a szerződés, vagy annak az a része, amely ... jogszabályba ütközik.*” Ezek szerint a szabványsértő szerződési kikötés — mint a szerződésnek jogszabály tilalmába ütköző része — semmis lenne, de a szerződés többi része érvényben maradván, teljesíthetése érdekében a „törvényes kellékkel”: a szabvány meghatározásával kellene a szerződésben támadó ürt betölteni.

Ennek a gondolatmenetnek azonban két hibája van. I. A szerződéses szolgáltatás tárgyának, a minőségi feltételeknek meghatározása a Központi Döntőbizottságnak a szállítási szerződésekről szóló M. T. sz. rendelet 10. §-ának (2) bekezdésén alapuló 118. sorsz. elvi határozata szerint a szerződés lényeges kellékei közé tartozik, ennek híján tehát nincsen szerződés, a szerződés egé-

szében érvénytelen. 2. A feleknek joguk van szerződniük, vagy nem szerződniük. A megrendelő szükségleteinek kielégítése végett köti meg a szállítási szerződést. Ha közben jogszabályt, szabványt sért, sokféle büntető és polgári jogi szankciót vonhat magára, de nyilvánvalóan a tervszerű gazdálkodás érdekét sértené, ha „büntetésképpen” olyan tárgyra irányuló szerződés megkötését tulajdonítanánk neki, amely egyik fél fejében sem fordult meg és a szerződés teljesítéseképpen olyan termék átvételére köteleznénk, amelyre nincsen szüksége s nem is tud vele mit kezdeni. Ez az érv — úgy hiszem — egyben a leg súlyosabb érv is a vitatott tétel ellen.

(A fentebb 1. pont alatt írt megállapítás nem vonatkozik a szerződés nem lényeges kellékeire, így pl. a szabványnak a minőségi megvizsgálásra vonatkozó kötelező előírása a közölt gondolatmenet értelmében a szerződéses kikötéssel szemben alkalmazandó. Ezért mondtam fentebb, hogy a szerző tételével nem általánosságban, hanem csupán azzal a részével kívánok vitába szállni, amelyik a szállítási szerződésben kikötött szolgáltatás tárgyának meghatározására vonatkozik.)

Nem lenne alapos az elemzés, ha figyelmen kívül hagynánk, hogy a szocialista szervezeteknek a fentebbi 2. pont alatt említett szerződési szabadságát a népgazdasági terv korlátozza, illetőleg a szerződési akarat nyilvánítását meghatározott irányba tereli. Ha pedig a szerződést a fenti 1. pont szerint teljes egészében érvénytelennek tekintjük, módja lenne a bíróságnak, illetőleg döntőbizottságnak arra, hogy — amint már ugyancsak említettem — visszanyúljon a szerződéssel szolgált igénynek ehhez az alapjához és a szerződés érvénytelenségére tekintettel a népgazdasági terv alapján, most már a szabványnak megfelelő szolgáltatás teljesítésére, átadására, illetőleg átvételére kötelezze a feleket. Ennek az eljárásnak meglenne az a kétségtelen előnye, hogy a terv alapján állva, csak szükségletének kielégítését szolgáló termék átvételére kötelezhetné a megrendelőt. A megoldásnak azonban kifejezett törvényi akadályja van. A szállítási szerződésekről szóló korábbi 206/1951. (XII. 8.) M. T. számú rendelet 4. §-ának (3) bekezdése és ezzel össz-

¹ Általános szerződési feltételekről szóló 155/1955. (VIII. 19.) KDB sz. elnöki utasítás 2. pontja: „A minőséget és a választékot szabványra utalással ... kell meghatározni.”

hangban a KDB. XXXIII. számú Teljesülési Határozata kimondotta, hogy a felek meghatározott tervfeladatának teljesítését polgári jogi szankciók védik abban az esetben is, ha a szállítási szerződés megkötését elmulasztották, az 50/1955. (VIII. 19.) M. T. számú rendelet folytán azonban mindkettő hatályát veszítette. Közvetlenül a terven alapuló polgári kötelmet ma már nem ismer el a jog, s így a döntőbizottság a felvázolt gondolatmenet alapján sem kötelezheti a feleket a nem szerződött, szabványnak megfelelő termék szállítására, noha ez a jóváhagyott tervfeladatnak meg is felelne. (Ez a megállapítás természetesen csak a szerződés teljesítésére vonatkozó vitát eldöntő határozatra alkalmazható, nem vonatkozik a szerződés megkötéséről vagy módosításáról rendelkező döntésre.)

Csupán megemlíteni kívánom azt a gyakorlatilag egyáltalán nem jelentéktelen, de a kérdés elméleti megoldása szempontjából másodrendű kérdést, hogy a szabványba ütköző kikötött feltétel csak abban az esetben lenne a szabványnak megfelelő feltétellel helyettesíthető, ha egyértelműleg megállapítható: a szabvány melyik meghatározását mellőzték a felek az eltérő feltétel kikötésével. Mivel a szabvány rendszert nem csupán egy minőséget vagy választékot határoz meg, a helyettesítő feltétel kiválasztása további nehézségek forrása lenne.

Lezárva az eddigi gondolatmenetet: arra az eredményre jutottunk, hogy a szolgáltatás tárgyának kötelező hatályú szabványba ütköző meghatározása semmis és az egész szerződést érvénytelenné teszi; emiatt a szerződés teljesítése és így a teljesítés törvényszerűségének kérdése nem jöhet szóba.

A gondolatmenet annak a nem vizsgált feltételezésnek alapján áll, hogy a szabvány kötelező hatályát kimondó szabály lex plusquamperfecta. Ha ugyanis minusquamperfecta — s bizonyára van ilyen álláspont is —, a polgári jognak csak a szerződéskötési vitában kell a szabványra figyelemmel lennie, a szerződés teljesítésére vonatkozóan azonban csak annyiban, amennyiben a szerződés — saját magának értelmezése végett — szabványra utal. Erre az utóbbi szemléletre anélkül, hogy ez állásfoglalást jelentene — hozzászólásomban nem leszek tekintettel.

- A szállító, amely szabványsértő kikötés beiktatása miatt semmis szerződést kötött, az esetleges polgári jogi következményekre tekintettel is igen rosszul teszi, ha a szerződés semmisségére hivatkozva, ölvetett kézzel várja a szállítási határidő eredménytelen elteltét. Bizakodási kárért is felelhet a szállító, mert bár a szabványt és a szabványsértés jogkövetkezményeit a megrendelőnek is ismernie kell, de lehet a megrendelő abban a hiszemben, hogy a szállító a szabvány alól felmentést kapott. Ez igen kétséges jogi megítélésű esettől eltekintve is lehet, hogy a szállító csak hiszi a nem szabványos terméket meghatározó szerződési kikötésről, hogy a szabvánnyal ellentétben van, míg a megrendelő tudja — csak a szállítóval közölni mulasztotta el —, hogy nincsen ellentét, mert a M. Szabványügyi Hivatal elnökétől ő kapott megfelelő engedélyt, exporttermék gyártásához van a termékre szüksége, vagy más, fentebb már említett alapon van joga nem szabványos terméket gyártatnia. Ebben az esetben a szerződés érvényén és a szállítónak a szerződésszegésért való felelősségén mit sem változtat a megrendelő közlési kötelezettségének elmulasztása. Abban az esetben pedig, ha a szerződés valóban semmis, számolni kell azzal, hogy a semmisséget a KDB. 263. számú elvi határozatának megfelelő módon visszaható hatállyal orvosolják. A M. Szabványügyi Hivatal gyakorlata szerint bármelyik fél — a másiktól függetlenül — kérhet és kaphat felmentést a szabvány alól s ebben az esetben a semmisség oka elenyészvén, a szerződés ex tunc köti a feleket.

Mivel a szerződés semmisségét vettem fel, mint a szerződő által más úton elért megoldás korrekcióját, az ezzel kapcsolatos kérdések tisztázása végett megemlítek egy még kialakulatlan, inkább csak tapogatódzásszámba menő gondolatot. A szállítási szerződések semmisségének orvoslásáról szóló, említett 263. sorszámu E. H. indokolása szerint „a népgazdaságnak érdeke fűződik ahhoz, hogy a semmis megállapodások hibáit — ha erre lehetőség van — orvosolják, s ezzel a szerződés minden további jogi ténykedés nélkül érvényessé válják.” Ez az érdek a felek felett áll, akaratukat és cselekvésüket meghatározott irányba tereli, s ezzel az orvo-

solható semmisségben szenvedő szállítási szerződést igen közel hozza a keletkezőben levő szerződéshez. Mind az orvosolhatóan semmis, mind a keletkezőben levő szerződés függő, várományszerű helyzetet teremt; a szokásos megkülönböztetési alap az, hogy míg a keletkezőben levő szerződéssel létrejött függő jogi helyzet eldőltenek kikényszerítésére a felek bármelyikének igénye van, az orvosolhatóan semmis szerződés esetében nincsen ilyen igény. A fenti idézet az orvosolhatóan semmis szállítási szerződés esetében megadni látszik a döntés kikényszerítésére az igényt. Az általunk vizsgált esetben azért is elfogadhatónak tűnik, hogy a szabvánnyal ellentétben álló szerződést ne semmis, hanem keletkezőben levő szerződésnek tekintsük, mert érvényéhez hatósági engedély szükséges, mint a keletkezőben levő szerződések egyik jellemző csoportjában. Ha szerződésünket ilyen szerződésnek tekintjük, úgy a feleket együtt és külön-külön terheli a kötelezettség arra, hogy az engedélyt megszerezzék. Ha azután a szerződés befejezetté válik s közben bármelyik fél szerződéses határidőt mulaszt el, teljes egészében terhére kell róni, ha a határidő elmulasztása annak a következménye, hogy az engedélyt kellő időben nem kérték meg.

Bevezetőben említettem, hogy a szerző vizsgált tételének első fele: „szerződési kikötés nem lehet ellentétben országos szabvánnyal...” kevés aggályra adhat okot s jeleztem, hogy külön fogom megvitatni azt az esetet, amikor a teljesítési határidő előtt hatályba lépő szabványt a szerződéskötés időpontja után adják ki, s így a szolgáltatás tárgyára vonatkozó — akár szabvány hiányában, akár a szerződéskötéskor hatályban levő szabványnak megfelelően megállapított — kikötések utólag kerülnek ellentétbe a szabvánnyal. A közölt idézetből — a szerzőtől eltérően kifejtett álláspontunk szerint — arra lehet következtetni, hogy a szerződés ilyenkor jogi akadály miatt lehetetlenül, hacsak 1. a szabvány bevezetésére vonatkozó és a tanulmányban már ismertetett elméleti (bár jogszabályba nem foglalt) követelmények alapján az ilyen összeütközés lehetőségét a szabvány bevezetése során óvatosan megválasztott hatálybalépési időponttal eleve el nem kerülik;

2. a felek szerződésüket az új szabványnak megfelelően nem módosítják; 3. a felek, vagy egyikük felmentést nem kér és kap. Bármilyen kíváncsi is a népgazdaság és a felek érdeke alapján, hogy ezek az esetek — és pedig inkább az első, mint a második, inkább a második, mint a harmadik — következzenek be, vizsgálatukat mellőzöm, mert éppen annak a jogi helyzetnek elemzését tartom a feladatnak, amely mindezek hiányában áll előttünk.

A szabványügyről szóló jogszabályok a szabvány érvényesítésére vonatkozólag nem tartalmaznak szabatos cselekvési szabályokat, az alaprendelet csupán annyit mond, hogy a szabvány alkalmazásba vétele kötelező. Büntetőjogi szankcióval azt fenyegeti, aki a szabvány alkalmazásba vételét megtagadja vagy megakadályozza. Ez az elmosódó profilú rendelkezés megnyugtatóan lenne úgy értelmezhető, hogy a szabvány alkalmazásba vételét a legközelebb esedékes szállítási szerződés megfelelő megkötése jelenti, feltéve, hogy a szabványosított terméket szállítási szerződés útján hozzák forgalomba. Emellett az értelmezés mellett tehát nincsen jogszabályi akadály annak, hogy a szabvány közzétételkor már érvényben levő szerződés alapján a szerződésben kikötött kellékeknek megfelelően teljesítsenek. A M. Szabványügyi Hivatal gyakorlata nem helyezkedett erre az eléggé kézenfekvő álláspontra, hanem a szabvány alkalmazásba vétele alatt azt érti, hogy hatályba lépésétől kezdve csak az új előírásoknak megfelelő terméket szabad előállítani és forgalomba hozni. A nem szabványos termék megszerzésének, birtokban tartásának tilalmára a gyakorlat nem terjeszkedik ki, res extra commerciumná nem kívánja nyilvánítani. A forgalombahozatali tilalom egyébként is számos törést szenved. A szabvány hatálybalépése előtt felgyűlt készletek és az e kategóriába nem sorolható régi típusú gépek, eszközök mellett van egy eléggé számottevő csoportja a nem szabványos termékeknek, amelyeknek forgalma a M. Szabványügyi Hivatal elnökének engedélye nélkül bonyolódik le. Azokra a termékekre gondolok, amelyekkel kapcsolatban a szerződési kikötések nem sértették a szabványt, a szabványt se módosították utóbb, de gyártás közben kellékhiba keletkezett, a termék már

nem felel meg a szabvány feltételeinek, a szerződés teljesítésére (jól lehet hibás teljesítésre) mégis felhasználják. Ebben az esetben éppoly kevéssé lehetne a szabvány alkalmazásba vételének megtagadásáról vagy megakadályozásáról beszélni, mint a szavatosságból eredő polgári jogi következményeken felül a Hivatal elnökének engedélyét is megkívánni az átadáshoz-átvételhez.

Megállapítható-e az ilyen hibás teljesítés esetében szabványsértés? Véleményem szerint a jelenlegi törvényes tényállás mellett aligha, de ha a szabványsértést a jogszabály másképpen határozná meg, úgy büntető szankciók alkalmazhatók lennének, a cselekmények polgári jogi és büntető-, illetőleg államigazgatási jogi megítélésének útja elválna egymástól. A szabványt is sértő, viszonylag gyakori kellékhányos teljesítés ismertetett jogi megítélésétől indokolatlan lenne eltérni abban a csekélyszámú esetben, amelyben az új szabványt a szerződés megkötése után léptetik hatályba. Véleményem szerint a jelenlegi jogszabályok alapján sem támadható az ilyen szerződés teljesítésének törvényszerűsége, de lege ferenda pedig kívánatos lenne az ilyen értelmű határozott rendelkezés. A M. Szabványügyi Hivatal jelenlegi gyakorlata szerint a szerződés teljesítése az új szabvány rendelkezései miatt törvényi akadályba ütközik. Emellett az álláspont mellett sem tekinthetjük azonban mindaddig meghiúsultnak a szerződést, amíg kérelemre a M. Szabványügyi Hivatal elnöke a felmentést meg nem tagadja. Mivel itt a feleknek érvényesen létrejött szerződésük van, amelynek teljesítése csak ideiglenesen, a sikeres felmentési kérelem elintézéséig ütközik törvényes akadályba, nincsen szükségünk az orvosolhatóan semmis szállítási szerződés jogi megítélésére vonatkozó korábbi fejtegetésünkre ahhoz, hogy a felek jogait és kötelezettségeit megítéljük. Ha a szállító a szerződést nem teljesíti, a szerződésszegéssel járó összes felelősségek terhelik, kivéve, ha bizonyítja, hogy a M. Szabványügyi Hivatal elnöke kellő módon előterjesztett felmentési kérelmét elutasította és értesítéscímű kötelezettségének is eleget tett.

Az elmondottakat összefoglalva, a vizsgált tétel következő, módosított fogalmazását javaslom:

Kötelező hatályú országos szabvánnyal ellentétet kikötést nem szabad szerződésbe foglalni. Ha ezt a tilalmat a szerződés lényeges kellékére szegik meg: a szerződés semmis, ha egyéb kellékre: a kikötés semmis, és helyette az országos szabvány rendelkezésének megfelelően kell teljesíteni.

Sárosi Dezső

Szabvány és szállítási szerződés*

Sárosi Dezső „A szabvány jogrendünkben” című közlemény (Jogtudományi Közlöny 1957. évi 1—3. szám, 82—89. old.) két megállapításához fűzi reflexióit. Ezek a megállapítások a következők: „Szerződési kikötés nem lehet ellentétben országos szabvánnyal, és a szállítási szerződéseket a kötelező hatályú országos szabványoknak megfelelően kell teljesíteni”. A másik: „A teljesítés törvényszerűségének elbírálásánál a szerződési kikötéseken felül és ezekkel szemben is irányadók az országos szabványok.”

A hozzászólás végkonklúziója: „Kötelező hatályú országos szabvánnyal ellentétet kikötést nem szabad szerződésbe foglalni. Ha ezt a tilalmat a szerződés lényeges kellékére szegik meg, a szerződés semmis, ha egyéb kellékre, a kikötés semmis, és helyette az országos szabvány rendelkezésének megfelelően kell teljesíteni”, nem tükröz ugyan ellentmondást a fentebb idézett, és a hozzászóló szerint is csak felvázolt, de részletesen ki nem fejtett tételekkel, a hozzászóló jogi fejtegetései azonban valóban eltérnek „a szabvány jogrendünkben” című közleményben kifejtett felfogástól, és lényegesen többet foglalnak magukban, mint a végkonklúzió, ezért a választ a vitatott tételek helyességének vagy helytelenségének tisztázása érdekében szükségessé teszik.

A hozzászóló — fejtegetéseiből kitűnően — egyetért azzal a tétellel, hogy szerződési kikötés nem lehet ellentétben országos szabvánnyal. A teljesítés törvényszerűségére vonatkozó tétel helyességével azonban csak különböző korrekciókkal ért egyet. Állásfoglalása röviden a következőkben foglalható össze:

1. A szállítási szerződésekről szóló 50/1955. (VIII. 19.) M. T.

* Észrevételek Sárosi Dezső: „A szabvány és a szállítási szerződés egymáshoz való viszonya” című hozzászólásához.

számú rendelet 4. §-a értelmében „semmis a szerződés vagy annak az a része, amely... jogszabályba ütközik”. A szabvány alkalmazását jogszabály teszi kötelezővé, ez a tétel tehát a szabványokra is vonatkozik. A Központi Döntőbizottság 118. számú elvi határozata szerint az árunak mennyiség, minőség, választék szerinti meghatározása és a teljesítési határidő megjelölése minimális kelléke annak, hogy a felek között a tervgazdasági érdeknek megfelelő érvényes szerződés jöjjön létre. A jogszabály rendelkezése és az elvi határozat szerint abban az esetben, ha a szerződés a minőség vagy a választék tekintetében ellenkezik a kötelező hatályú országos szabvánnyal (mennyiség és teljesítési határidő tekintetében ilyen ütközés nem következhet be), a szerződésnek ez a része semmis és a szerződés a felek között nem jött létre, tehát a teljesítés törvényszerűségének kérdése fel sem merül; ha azonban a szabvánnyal való ellentét más ügyleti feltétel (pl. vizsgálati módszer, csomagolás) tekintetében következik be, a szerződés érvényesen létrejött, és ilyen esetben a szerződési kikötés helyébe a kötelező hatályú országos szabvány lép, ilyen ügyleti feltétel tekintetében tehát a teljesítés törvényszerűségét a hatályos országos szabványnak megfelelően kell elbírálni. Míg tehát lényeges ügyleti feltétel (minőség, választék) tekintetében a hozzászóló a semmis ügyleti feltételt nem látja pótolhatónak a kötelező hatályú országos szabvánnyal, hanem megáll a semmisség megállapításánál, addig — álláspontja szerint — más semmissé vált ügyleti feltételt a kötelező hatályú országos szabvánnyal kell pótolni.

2. Olyan esetben, amikor a szerződési kikötéssel ellenkező kötelező hatályú országos szabvány a szerződés kötését követő időben lép hatályba és a szerződés kötésekor még közzétéve sem volt, a felek kikötésének megfelelő — a teljesítés időpontjában a kötelező hatályú országos szabvánnyal ellentétes — teljesítést törvényszerűnek kell tekinteni.

A szerző és a hozzászóló által felállított tételekben arról van szó, hogy a szabványok kötelező hatályára vonatkozó államigazgatási szabályok miként hatnak ki a szállítási szerződésekre és az ilyen szer-

ződési viszonyban álló felek kötelezettségeire. Ezért a vitatott tételek helyes vagy nem helyes voltának elbírálásánál a szabványok kötelező hatályának tartalmából és a mögötte álló népgazdasági érdekből kell kiindulni. A jogselekmények törvényszerűségét egységes szempontok szerint kell elbírálni a különböző jogágakban. A hozzászólónak azzal az álláspontjával, hogy a szabványok kötelező hatályának és a teljesítés törvényszerűségének jogi megítélése a különböző jogágakban eltérő lehet — mint erre alább még rámutatunk — nem értünk egyet.

A szabványosítás célja az, hogy műszaki és más természetű feladatok megoldására nézve megállapítsa a népgazdaság számára legelőnyösebb, egységesen alkalmazandó megoldási módokat és ezek alkalmazását állami parancs segítségével rákényszerítse azokra a vállalatokra és intézményekre, amelyeknek a népgazdasági terv által meghatározott kötelessége ezeknek a feladatoknak végrehajtása. A szabványt a különböző népgazdasági feladatok összefüggésénél (az egységes tervezésnél, árkihatásoknál stb.) fogva általában az egész népgazdaságra egységes időponttól kezdődő érvénnyel kell hatályba léptetni, vagyis a szabvány, illetőleg — a szabvány módosítása esetében — az új szabvány alkalmazására a feladat megoldásánál az egész népgazdaságban egységes időponttól kezdve kell áttérni. Ez az általános szabály természetesen nem akadályozza annak, hogy a szabványosító hatóság a szabványhoz átmeneti rendelkezéseket fűzzön, pl. megengedje a szabvány hatálybalépése után a már korábban gyártott, nem szabványszerű, de rendeltetésszerű célra alkalmas termékek forgalombahozatalát, megengedje a korábban gyártott készülékekhez, gépekhez szükséges, már nem szabványszerű alkatrészek gyártását és forgalombahozatalát. Az általános szabály azonban — ezentől a kivételektől eltekintve — az, hogy a szabvány hatálybalépésétől kezdve az egész népgazdaság területén a szabványban meghatározott megoldási módot kell alkalmazni.

Az említett szabály nem egyértelmű azzal, hogy a szabvány alkalmazására vonatkozó kötelességek mindenkiire nézve azonos időpontban kezdődnek. A szabvány bevezetésének beütemezése — mint erre

„A szabvány jogrendünkben” című közleményben is utaltunk — rendkívül nehéz feladat. A szabványt rendszerint egymást követő több fázisban kell alkalmazni. Ahhoz, hogy a szabvány egy későbbi fázisban alkalmazható legyen, megfelelő idővel korábban kell bevezetni a korábbi fázisban. Az ipari termék például hosszú utat tesz meg a gazdasági és műszaki tervezéstől kezdve a gyártáson, készletezésen, forgalombahozatalon át addig, amíg a felhasználóhoz, fogyasztóhoz kerül. Annak, hogy a szabvány a termék és áruforgalomban alkalmazható legyen, feltétele, hogy megfelelő idővel korábban vezessék be a gyártásnál, és már ezt megelőzően a szabvány szerint végezzék a gazdasági és műszaki tervezést. Összhangba kell hozni a szabvány hatálybaléptetésének időpontját számos összefüggő intézkedéssel is, például a beruházások pénzügyi megtervezésével, új technológia kidolgozásával, szervezeti intézkedésekkel, árszabályozással stb.

Annak érdekében, hogy a szabvány az egész népgazdaság területén azonos időponttól kezdve lépjen gyakorlati alkalmazásba, a szabvány hatálybaléptetésének időpontját meghatározott gazdasági fázissal kell összekapcsolni, tehát például ipari termék tekintetében meg kell határozni, hogy a gyártó a szabványt — hatálybaléptetésének időpontjától kezdve — a műszaki tervezésnél tartozik-e alkalmazni, vagy ettől az időponttól kezdve már a szabványnak megfelelően tartozik-e gyártani, vagy végül ebben az időpontban már a szabványnak megfelelő terméket tartozik-e forgalombahozni? A hozzászóló — tisztán a szállítási szerződések szemszögéből nézve ezt a kérdést — felveti azt a gondolatot, hogy a szabvány hatálybalépésének időpontját a szállítási szerződések megkötésével kell összhangba hozni, aminek megvalósítása azonban nyilvánvalóan lehetetlen, mert ilyen megoldás mellett egységes hatálybalépési időpontot nem lehetne biztosítani, és anarchia volna a szabvány hatálybalépésének időponja tekintetében.

A szállítási szerződés csak végrehajtó eszköze lehet több fél egymás közötti viszonyában a népgazdasági tervben meghatározott feladatoknak, és nyilván a szállítási szerződésekben kell alkalmazkodni a

tervfeladatokhoz és az ezek megoldási módját meghatározó szabványokhoz, és nem fordítva, vagyis nem a szabványoknak és hatálybaléptetésük időpontjának kell alkalmazkodniuk a szállítási szerződésekhöz.

Ipari termékek tekintetében egységes hatálybalépési időpontot csak akként lehet biztosítani, ha azt a termék forgalombahozatalával kapcsoljuk össze. Ha a szabvány hatálybalépésének időpontját a műszaki tervezéssel vagy a gyártással kapcsolnánk össze, nem lehetne biztosítani, hogy a különböző termelők egységes időponttól kezdve lássák el a felhasználókat, fogyasztókat a szabványszerű termékkel, és a felhasználók (például fegyártmányok tovább gyártói) nem volnának képesek meghatározott időre a szabvány figyelembevételével tervezni, illetőleg csak a szállítási szerződés megkötése után volnának képesek tervezni, holott nyilvánvalóan a tervnek kell megelőznie a szállítási szerződés megkötését.

Ipari termékek tekintetében ezért az általános szabály az, hogy a szabvány hatálybalépésének időpontjától kezdve a szabványnak megfelelő terméket kell forgalombahozni. Forgalmahozatalon a tényleges forgalmahozatalt kell érteni, tehát a szállítónak ettől az időponttól kezdve a szabványnak megfelelő ipari terméket kell szállítani (a megrendelőnek átadnia). A szabványszerű termék forgalmahozatalára vonatkozó köteletség a szabvány hatálybalépésének időpontjától kezdve egyaránt vonatkozik a gyártóra és a kereskedelmi (készletező) vállalatra. Ennek megfelelően az ipari termékekre vonatkozó szabványokat a kibocsátónak olyan időpontban kell hatálybaléptetnie, amelytől kezdve a szabvány a termék- és áruforgalomban alkalmazhatónak válik. A hatálybalépés időpontjának a forgalmahozatal időpontjával való összekapcsolása a gyártóra azt a kötelezettséget rója, hogy a szabványt a gyártásnál olyan időpontban vezesse be, hogy a hatálybalépés időpontjától kezdve már a szabványnak megfelelő terméket hozhasson forgalomba. A hatálybalépés időpontja ilyen szabály és a szabvány bevezetésének megfelelő beütemezése mellett sem lehet merev. Az a körülmény, hogy elfekvő készletek lehetnek, továbbá, hogy a szabványnak

meg nem felelő termékekre (pl. korábbi időből származó készülékek, gépek használatához) továbbra is szükség lehet, szükségessé tesz átmeneti intézkedéseket, amelyek rendszerint megoldják a szabvány hatálybalépésének időpontjában még teljesítetlen szerződések kérdését is. A felmerülő jogi kérdések megoldásánál azonban nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy a szállító a szabvány által szabályozott népgazdasági feladatainál fogva a szabvány hatálybalépésének időpontjától kezdve a szabványnak megfelelő terméket tartozik szállítani.

Szándékosan csak az ipari termékek vonatkozásában foglalkozunk a szabvány hatálybalépése időpontjának kérdésével, ugyanennek a kérdésnek a mezőgazdasági termények, továbbá létesítmények vonatkozásában való kifejtése rendkívül elnyújtaná ezt a hozzászólást.

Ipari termékek vonatkozásában a fenti általános tétel figyelembevételével három kérdéssel kell foglalkozni:

1. A szerződés kötésénél miképpen kell tekintettel lenni a már hatályos vagy a szerződéskötés időpontjában már közzétett, de csak később — a szerződés tartama alatt — hatálybalépő szabványokra?

2. Milyen következménnyel jár magára a szerződésre és a teljesítés törvényszerűségére, ha a szerződés akár lényeges, akár nem lényeges szerződési kellék tekintetében már a szerződéskötés időpontjában ellenkezik a kötelező hatályú országos szabvánnyal?

3. Mik a következményei annak, ha a szerződés később kerül ellentétbe kötelező hatályú országos szabvánnyal, annak következtében, hogy a szabványt a szerződéskötést követő időpontban bocsátották ki?

ad 1. A termékforgalom lebonyolításával kapcsolatos műszaki jellegű feladatok jelentős részének megoldási módját kogens hatállyal szabványok rendezik. Ezekhez a szerződő felek kölcsönös kötelezettségeik meghatározásánál kötve vannak, szerződési szabadságuk csak annyiban érvényesül, amennyiben a szabványok a feladat megoldási módját nyitva hagyják. A szállítási szerződésekről szóló 50/1955. (VIII. 19.) M. T. számú rendelet 3. §-ában meghatározott szerződési kellékek közül a szabványok kötelező előírásokat tartalmaznak a termék (termékfajta)

megnevezésére, minőségére, választékára, a minőségi vizsgálat módszereire, a minősítés feltételeire, a csomagolás, fuvarozás, tárolás módjára, valamint a termék megjelölésére vonatkozóan. A szerződő felek a felsorolt kellékek tekintetében az ügyleti feltételeket a szerződés kötése idejében hatályos szabványoknak megfelelően kötelesek megállapítani. Következik ez a szabványok kötelező erejére vonatkozó rendelkezéseken felül azokból a tételes rendelkezésekből is, amelyeket az ügyleti feltételek megállapításának módjára nézve az általános szerződési feltételekről szóló 155/1955. K. D. M. számú utasítás tartalmaz.

A szállítási szerződésben a szállító termékek későbbi időpontban történő szállítására vállal kötelezettséget, a terméknek pedig a teljesítés időpontjában kell megfelelnie a hatályos szabványoknak. Ezért a szerződés megkötésénél nemcsak a megkötés időpontjában hatályos szabványokra, hanem azokra a már közzétett szabványokra is figyelemmel kell lenni, amelyek a szerződés tartama alatt lépnek hatályba. Ha pl. a felek valamilyen ipari termék szállítására nézve az 1958. évre éves szerződést kötnek, és a szerződés létesítésekor a termékre nézve még nincs országos szabvány hatályban, de ezt a Magyar Szabványügyi Hivatal elnöke már közzétette és 1958. április 1. napjától kezdődő érvénnyel életbe léptette, az ügyleti feltételeket akként kell megállapítani, hogy ezek 1958. április 1-től kezdődően megfeleljenek az ekkor hatálybalépő szabványnak. Nincs akadálya annak, hogy a felek korábbi kezdő időponttól kössék ki a később hatálybalépő országos szabvány alkalmazását, feltéve, hogy a szállító már korábban is képes vállalni a szabványnak megfelelő teljesítést. Jogszabályba ütközik azonban a szerződés, illetőleg annak az a része, amely ellenkezik a szerződés létesítésekor már közzétett és a szerződés tartama alatt hatálybalépő országos szabvánnyal.

Az ebbe a csoportba tartozó kérdések további részletezését nem tartjuk szükségesnek, mert ezekre nézve a hozzászólónak sincs eltérő véleménye.

ad 2. Törvényszerű a hozzászólónak az az álláspontja, hogy a kötelező hatályú országos szabvánnyal ellenkező szerződési kikötés az 50/1955. M. T. számú rendelet 4. §-

ában foglalt rendelkezés értelmében semmis. A továbbiakban a hozzászóló álláspontja az, hogy lényeges ügyleti kellékre (minőség, választék) vonatkozó ügyleti feltételt nem lehet kötelező hatályú országos szabvánnyal pótolni, az ilyen ügyleti feltételre vonatkozó semmisség tehát az egész szállítási szerződést semmissé teszi; nem lényeges ügyleti feltételt azonban semmissége esetében kötelező hatályú országos szabvánnyal kell pótolni, ilyen ügyleti feltétel tekintetében tehát a szerződést a kötelező hatályú országos szabványoknak megfelelően kell teljesíteni. Ez az álláspont nem ellenkezik az országos szabványok kötelező hatályával, hiszen az ügylet semmisségét éppen a szabványok kötelező hatályából vezeti le. De nem érthetünk egyet azzal az állásponttal, amely szerint a szerződésnek csak nem lényeges kellékére vonatkozó ügyleti feltételt pótolhat állami parancs, ugyanez azonban kizárt dolog a szerződés lényeges kellékére vonatkozó ügyleti feltétel tekintetében.

A hozzászóló fejtegetéseiben a polgári jogi tiltott ügylet fogalmát tartja szem előtt. Véleményünk szerint azonban a szállítási szerződést, ha egyes ügyleti feltételei ellenkeznek a kötelező előírásokkal, nem lehet a polgári jogi tiltott ügylettel azonos elbírálás alá vonni. A polgári jogi tiltott ügylet rendszerint a maga egészében tiltott, és pedig tárgyánál vagy törvénybe ütköző céljánál fogva. Az előbbire példa az az ügylet, aminek tárgya res extra commercium, a másokra példa az árverés eredményének megküldését célzó ügylet. A szállítási szerződés — ha egyes ügyleti feltételei ellenkeznek is a kötelező előírásokkal — sem tárgyánál, sem céljánál fogva nem tiltott ügylet. Tárgyát olyan termékek képezik, amelyeket az egyik szerződő félnek a népgazdasági tervben meghatározott feladatként elő kell állítania, a másik félnek pedig ugyancsak a népgazdasági tervben meghatározott feladatként kell felhasználnia (pl. tovább feldolgoznia) vagy fogyasztási cikk gyanánt forgalomba hoznia. A szállítási szerződés célja sem tiltott, ellenkezőleg a népgazdasági érdekében áll és a népgazdasági terv által megkövetelt. Még egy fontos különbséget látunk a polgári jogi tiltott ügylet és a szabvánnyal ellenkező szállítási szer-

ződés között, azt ti., hogy a polgári jogi tiltott ügylet esetében az állami parancs rendszerint csak tiltja az ügyletet, tehát csak negatívumot tartalmaz, a másik esetben azonban az állami parancs nemcsak tiltja a szabvánnyal ellenkező kikötést, hanem pozitíve meg is határozza, hogy a szerződő felek között valamilyen népgazdasági feladatnak milyen módon való teljesítését követeli meg. Ezért véleményünk szerint a szállítási szerződések vonatkozásában lehetőleg nem szabad megállani az ügyleti feltétel semmisségénél és ezzel esetleg a népgazdasági feladat megvalósítását lehetetlenné tenni, hanem ellenkezőleg, az állami paranccsal ellentétes tartalommal megállapított és ebből az okból semmissé vált ügyleti feltételt lehetőleg az állami paranccsal kell pótolni. Mindezeknél fogva, véleményünk szerint arra nézve, hogy valamely semmissé vált ügyleti feltétel állami paranccsal pótolható-e, nem az a kritérium, hogy a szerződés lényeges vagy lényegtelen kellékére vonatkozik-e, hanem az, hogy az állami parancs segítségével az ügyleti feltétel határozottá tehető-e.

A kérdés további vizsgálatánál külön kell választani a minőséget és a választékot. A hozzászóló fejtegetéseiben ez a két fogalom — legalábbis a következtetések levonásánál — egybeolvad, ennek a következménye az a megállapítás, hogy „a szerződés alapján a felek olyan szolgáltatást kényszeríthetnek ki — és pedig nem szerződésszegés miatt, hanem szerződés teljesítése képpen —, amely a felek eredeti szándéka szerint nem tárgya a szerződésnek”.

A minőség tekintetében a Központi Döntőbizottság gyakorlata elismeri a kötelező hatályú országos szabvány szerződéspótló szerepét olyan esetben, amikor a felek a termék minőségét nem, vagy hiányosan állapították meg, sőt maga is állít fel erre az esetre szerződéspótló szabályokat (l. pl. a K. D. B. 140. számú elvi határozatát). Semmiféle érdek sem szól ellenkező álláspont mellett olyan esetben, amikor az ügyleti feltétel a minőség tekintetében semmissé vált. A két eset (megállapodás hiánya, semmissége) nem azonos ugyan, de figyelembe véve a szabvány kogens hatályát és a mögötte álló népgazdasági érdeket, a két esetben nem lehet eltérő jogi megoldásra jutni.

A szerződés minőségi kikötései rendszerint akként jutnak ellentétbe a kötelező hatályú országos szabvánnyal, hogy alacsonyabb minőségi követelményeket állapítanak meg, mint amilyeneket legalacsonyabb követelményként a szabvány megállapít. A szabvány a legalacsonyabb minőségi követelményeket az egész népgazdaság, elsősorban a felhasználók, fogyasztók érdekében állapítja meg, az állam pedig kogens hatállyal követeli meg a gyártótól és a forgalombahozótól ezek teljesítését. Helytelen jogi megoldás volna megállani az ügyleti feltétel semmisségénél, és nem pótolni ezt a szabvánnyal olyan esetben, amikor a felek köteleességét a semmissé vált ügyleti feltételre nézve az állam kogens hatállyal meghatározza. Ha tehát a felek között egyéb vonatkozásban a szerződés érvényesen létrejött, a termékfajta és ennek választéka szabatosan meg van határozva, csupán a kikötött minőségi követelmények vagy ezek közül egyesek nem érik el a szabványban meghatározott legalacsonyabb mértéket, a törvényellenesen meghatározott minőségi követelmények helyébe a törvényeseket (a szabványban kogens hatállyal meghatározottakat) kell tenni, és a szerződés teljesítését ezeknek megfelelően kell megkövetelni.

Példán bemutatva: Az MSZ 3671—54 „Cukor” tárgyú szabvány szerint a kockacukor szárazanyagára vonatkoztatott nádcukortartalma legalább 99,85%. A szabvány ezt a követelményt az egész népgazdaság, a fogyasztók összessége érdekében állapította meg. A kockacukrot forgalombahozó belkereskedelmi vállalat nem jogosult ennél alacsonyabb nádcukortartalommal megelégedni, a gyártó pedig a szabványnak megfelelő kockacukrot köteles szállítani abban az esetben is, ha a belkereskedelmi vállalat akár tévedésből (mert nem ismerte a szabványt) akár azért, mert rosszul felfogott népgazdasági érdekből rosszabb minőségű kockacukorral akarja a fogyasztókat ellátni, a szabványban meghatározottnál alacsonyabb nádcukortartalmat kötött volna ki. Minőségi kifogás alapja az, ha a szállított kockacukor nádcukortartalma — bár a szerződési kikötésnek megfelelő — a szabványban meghatározott követelményt nem elégíti ki.

A szerződés minőségi kikötései más vonatkozásban is ellenkezhet-

nek országos szabvánnyal. Ha például a szabvány a késztermék előállításához felhasználandó nyersanyagot kötelező hatállyal megállapítja, a felek a szerződésben nem köthetik ki más nyersanyag felhasználását. Nem kötheti ki például a megrendelő — külön engedély nélkül — a készterméknek részről való előállítását, amikor a szabvány kötelező előírása szerint a készterméket kizárólag alumíniumból szabad előállítani. A szabvány a népgazdaság érdekeinek és a felhasználási célnak figyelembevételével állapította meg azt, hogy a terméket nem rézből, hanem alumíniumból kell előállítani. A szállító — ellentétes szerződési kikötés esetében is — a szabványnak megfelelő készterméket köteles szállítani, és a megrendelő nem támaszthat minőségi kifogást a szerződéstől eltérő anyagból készített késztermék szállítása miatt.

A Központi Döntőbizottság gyakorlata szerint a szállítási szerződés semmissége orvosolható. Ezzel a kérdéssel a hozzászóló is foglalkozik, sőt kíváncsúnak is tartja a szállítási szerződés fenntartása érdekében a semmisség orvosolását. Előttünk úgy tűnik fel az előző fejtegetésekben foglalt gondolatmenet alapján — talán nem túl merész gondolat — hogy a minőségi kikötés semmisségét az állami parancs (a kötelező hatályú országos szabvány) már a szerződés megkötésének pillanatában orvosolja azáltal, hogy a szerződő népgazdasági szerveknek az országos szabvánnyal ellenkező ügyleti feltételét nemcsak tiltja, hanem annak a feladatnak a megoldási módját, amire a semmis ügyleti feltétel vonatkozik, kötelező hatállyal meg is állapítja. Ennélfogva abban az esetben, amikor a felek az eredeti minőségi kikötéshez szerzik meg utólag a Magyar Szabványügyi Hivatal elnökének engedélyét — amiről persze ritkán lehet szó, mert minőségrontó kikötések csak kivételes esetben felelhetnek meg a népgazdaság érdekeinek — nem a szerződés semmisségét orvosolják, hanem azt a szerződést, aminek a semmisségét az állami parancs már orvosolta, módosítják.

Az a jogi felfogás, amely szerint a szabvány a minőség tekintetében a semmissé vált ügyleti feltételt pótolja, nem kényszerít rá a megrendelőre olyan tárgyat, amely nem felel meg céljainak, illetőleg eredeti

szándékának. Ilyen kényszerről azért nem lehet szó, mert a megrendelő azt a tárgyat kapja, amit fajta és választék tekintetében szabatosan meghatározott. A minőség tekintetében van csak kényszer, mert az állami parancs olyan minőségű terméket kényszerít a megrendelőre, amely a népgazdaság céljainak az általa kikötőtnél jobban megfelel. De ez a kényszer sem hat feltétlen hatállyal annak következtében, hogy jogunkban a szabvánnyal ellenkező irányú kényszer is működésben van. Jogszabály és a Központi Döntőbizottság gyakorlata gyakran rákényszerít a megrendelőre olyan tárgyat, amely a minőség tekintetében nem felel meg a szerződési kikötésnek vagy a kötelező hatályú országos szabványnak. Az 50/1955. M. T. számú rendelet 23. §-a szerint a megrendelő nem utasíthatja vissza a törvényes vagy a kikötött kellékeknek meg nem felelő terméket, ha ez rendeltetésszerű célra alkalmas. A nem törvényszerű teljesítésnek jogkövetkezménye az, hogy a megrendelő szavatossági igényét (kijavítás, árleszállítás), továbbá kötbér és kártérítés iránti igényét érvényesítheti a szállítóval szemben. Ez a kényszer megfelel a népgazdaság érdekeinek, indokoltságát a Központi Döntőbizottság fejtette ki a 39. számú elvi határozatban. Ezzel a kényszerrel szemben, amely maga is kényszerhelyzet eredménye, sokkal egészségesebb kényszer az, amely a szabványnak megfelelő minőségű terméket kényszerít a megrendelőre olyan esetben, amikor minőségi kikötései nem feleltek meg a népgazdaság érdekeinek. A szabvány kényszere éppen az említett szabályoknál fogva nem feltétlen hatályú kényszer, csak abban az esetben az, ha a termék a szabvány minősítése szerint rendeltetésszerű célra teljesen alkalmas. Abban a vonatkozásban azonban mindenesetre feltétlen hatályú kell legyen a szabvány kényszere, hogy a szerződési kikötések mellett, sőt ezekkel szemben is irányadó legyen a teljesítés törvényszerűségének elbírálásánál. Erre a kényszerre azért is szükség van, mert a büntetőjogi és a fegyelmi felelősség a szabványsértésekért ritkán állapítható meg és a megrendelő szavatossági igénye, továbbá kötbér és kártérítési igénye hatásos eszköze annak, hogy a vele szerződő felet a szabványok megtartására ösztönözze.

Nem kívánunk részletesebben reflektálni arra a felvetett vitapontra, hogy az országos szabványban kötelezően meghatározott minőségi követelmények törvényes kellékei-e a terméknek, vagy nem azok. A szabványban kötelezően meghatározott követelmények valóban nem férnek bele — mint ezt első közleményemben is állítottam — a hagyományos törvényes kellék fogalmába. Ezek a követelmények kötelező kellékei a terméknek, éspedig nemcsak a szerződéskötésnél — amit a hozzászóló is elfogad —, hanem a teljesítésnél is.

A választék tekintetében a kötelező hatályú országos szabvány sem a hiányzó, sem a semmissé vált ügyleti feltételt nem pótolhatja. Nem azért nincs erre lehetőség, mintha az állam a maga parancsával a szerződő felek népgazdasági feladataira vonatkozó, az állami akarattal ellentétes ügyleti feltételt nem pótolhatná, hanem azért nem, mert ez a választék fogalmánál fogva van kizárva. A választék fogalma több megoldási módot feltételez és a szabvány alapján természetesen nem határozható meg, hogy ezek közül melyikre, illetőleg melyekre van a megrendelőnek saját népgazdasági feladatainak teljesítése végett szüksége. A választék tekintetében tehát szerződéspótló szabály általában nem lehetséges, mert ebben az esetben valóban az az eset következne be, amitől a hozzászóló félt a megrendelőt, hogy olyan tárgyat kényszerítünk rá, amire nincs szüksége. Kizárva azonban szerződéspótló szabály a választék tekintetében sincs. A minőségi választékre éppen a Központi Döntőbizottság állapított meg szerződéspótló szabályt a 140. sorszám alatt felvett elvi határozatában. Eszerint ha a terméket az arra vonatkozó minőségi előírások szerint több minőségi fokozatban hozzák forgalomba és a felek a minőségi fokozatban nem állapodtak meg, a szállító az átlagosnál jobb minőségű terméket köteles szolgáltatni. Általában véve azonban a szabvány a választék tekintetében valóban nem lehet szerződéspótló szabály, ennélfogva azt a szerződést, amelynek érvényes választéki kikötése nincs —, akár azért, mert a felek erre nézve nem állapodtak meg, akár azért, mert a választéki kikötés semmissé vált — a Központi Döntőbizottság említett 118. sor-

számú elvi határozata értelmében létre nem jöttek kell tekinteni. Az ilyen kikötés hiányát, illetőleg semmisségét csak a felek orvosolhatják olyan módon, hogy a szabványnak megfelelő választékra nézve utóbb megállapodnak, vagy a szabványtól eltérő választéki kikötéshez a szabványosító hatóság engedélyét megszerzik.

ad 3. Legnehezebbnek annak a jogesetnek a megoldása látszik, amikor a felek között minden vonatkozásban érvényes szerződés jött létre, és valamilyen ügyleti feltétel a szerződés tartama alatt hatálybalépő, a szerződés kötése időpontjában még közzé nem tett szabvány előírásával jut ellentétbe. A hozzászóló előtt ennek a jogesetnek a megoldásánál is a polgári jogi tiltott ügylet fogalma áll, ebből ered az az álláspontja, hogy ilyen esetben törvényszerű a teljesítés, ha ellentétben van ugyan a teljesítés idejében hatályos szabvánnyal, de megfelel a szerződési kikötésnek. Véleménye szerint a jelenlegi jogszabályok alapján sem támadható az ilyen teljesítés törvényszerűsége, de lege ferenda pedig kívánatos volna olyan rendelkezés, amely elismeri az ilyen teljesítés törvényszerűségét. Arra, hogy de lege ferenda miért nem lehet a szabvány hatálybalépésének időpontját a még teljesítetlen szerződésektől függővé tenni, már az előbbiekben is utaltunk. Az előbbi fejtegetésekhez hozzáfűzhetjük, hogy a szabvány kibocsátójának a szabvány hatálybalépése időpontjának meghatározásánál a gyártás szempontjaira kell tekintettel lennie, tehát arra, hogy a szabványt mikor lehet a gyártásnál bevezetni, de nem vizsgálhatja, hogy a különböző népgazdasági szervek között milyen szerződések alapján vannak még teljesítetlen szállítási kötelezettségek. Erre — mint említettük — bizonyos fokig tekintettel lehet lenni az átmeneti rendelkezéseknél.

Vitatjuk annak a tételnek a helyességét is, hogy a fennálló jogszabályok szerint a szóban forgó esetben a szerződésnek megfelelő és a kötelező hatályú szabvánnyal ellenkező teljesítést törvényszerűnek lehet elfogadni. A szabványt — hatálybalépése időpontjától kezdve — az egész népgazdaság területén kötelezően alkalmazni kell, a szabvány alkalmazásának elmulasztásához büntetőjogi és fegyelmi következmények fűződnek, ugyanakkor a

polgári jog nem juthat a többi jogágaktól eltérő arra a következtetésre, hogy a szabványba ütköző teljesítés törvényszerű.

Álláspontunk szerint abban az esetben, ha a szerződés tartama alatt azzal ellenkező országos szabvány lép hatályba, a felek kötelessége az 50/1955. M. T. számú rendelet 13. §-ának (3) bekezdése értelmében, hogy a szerződést módosítsák és a szabvánnyal összhangba hozzák. Törvényszerűnek azonban az eredeti szerződési kikötésnek megfelelő teljesítést abban az esetben sem lehet elfogadni, ha a felek — köteleességellenesen — a szerződés módosítását elmulasztják. Itt is utalnunk kell arra, hogy az állam a népgazdaság érdekeinek megfelelően határozza meg a termékre vonatkozó minőségi követelményeket és a szabvány hatálybalépésének időpontjától kezdve kogens hatállyal követeli meg ezek teljesítését. A gyártó — ha eleget tesz az állam parancsának — a szabvány hatálybalépésétől kezdve rendszerint nem is képes eleget tenni a szerződési kikötésnek, mert a terméket már a szabvány előírásainak megfelelően gyártja. Nem lehet egyik oldalon a gyártót arra kötelezni, hogy a szabványnak megfelelő terméket gyártson és illetékesen hozzon forgalomba, a másik oldalon a hibás teljesítés következményeivel sújtani azért, mert a kötelező állami parancsallal ellentétes szerződési kikötést nem teljesítette. Ilyen ellentmondás a jogon belül nem lehetséges.

Utalnunk kell ebben a vonatkozásban az 50/1955. M. T. számú rendelet 13. §-ának (1) bekezdésében foglalt rendelkezésre is amely szerint „a döntőbizottság a terv teljesítése, a társadalmi tulajdon védelme és az önálló gazdaságos elszámolás biztosítása érdekében bármely szállítási szerződést módosíthat vagy felbonthat, feltéve, hogy ezzel honvédelmi érdeket nem sért”. Az ügyleti feltétellel ellenkező szabvány hatálybalépése mindenesetre alapot ad a szállítási szerződésnek a döntőbizottság által való módosítására.

A minőség tekintetében nyilván nem okozhat nehézséget a szerződés módosítása, a választék tekintetében nehézséget okozhat az, hogy a választéknak a népgazdaság érdekeivel összhangban való megállapítása a megrendelő közreműködését is szükségessé teszi. A szállítónak

azonban abban az esetben, ha a szerződés módosítása sem a felek akaratából, sem a döntőbizottság határozata alapján nem történt meg, nyilván megvan az a jogi lehetősége, hogy jogi lehetetlenülés címén akadályközléssel él és ezzel rá is szorítja a másik felet a szerződés módosítására. Meg kell jegyezni, hogy a gyakorlatban ilyen jogesetek nem merülnek fel, mert a feleknek módjuk van teljesítetlen szerződési kötelezettségeiket a szabványnak megfelelően rendezni, és ha a népgazdasági érdek a szerződés fenntartását követeli meg, erre nézve a szabványosító hatóság engedélyét kieszközölni. A gyakorlatban tehát esetleg felmerülő ilyen jogeset megoldása távolról sem olyan nehéz, mint amilyennek elméletileg látszik.

A hozzászóló álláspontjának támogatására azt is felhozta, hogy a szabvány szerinti teljesítés kötelezettségének álláspontjára a szóban forgó esetben azért sem lehet helyezkedni, mert számos esetben van lehetőség és jog nem szabványszerű termék szállítására. (A hozzászóló a szabványtól való eltérés különleges eseteire utal.) Erre az évrre meg kell jegyezni, hogy a szállítónak nem szabványszerű termék szállítására csak akkor van joga, ha ezt jogszabály (pl. a szabványhoz fűzött átmeneti rendelkezések) vagy törvényes gyakorlat megengedhetővé teszik. Ezeket az eseteket kivételnek kell tekinteni a szabvány hatálya alól. Kívánatos volna ezért ebben a vonatkozásban olyan jogi álláspont érvényesítése, hogy a szabványtól eltérő termék szállítására — még akkor is, ha ez kivételképpen megengedett — a szabvány hatálybalépésének időpontjától kezdve mindig kifejezetten meg kell állapodni. Ilyen megállapodásra, illetőleg a szerződési feltételek ilyen értelmű kifejezett fenntartására azért is szükség van, mert a megrendelő nem tudhatja, hogy a szállító képes-e nem szabványszerű terméket szállítani, a szállító pedig nem tudhatja, hogy a megrendelő nem fogja-e a szállítmányt a szabványra hivatkozással kifogásolni.

Helyesen állapítja meg a hozzászóló, hogy a szabványügyre vonatkozó jelenleg érvényes jogszabály (4337/1949. (XII. 2.) M. T.) nyitva hagyja a szabványkötelező erejével kapcsolatos olyan kérdéseket, amelyek jogszabállyal való rendezésére szük-

ség van. A szabványok kötelező erejével kapcsolatos vitás kérdések kiküszöbölése érdekében szükség volna ennek a jogterületnek mielőbbi új szabályozására.

Szelényi Zoltán

A községek igazgatásának rendezése

Hazánk községeinek területi beosztását az 1950. évi kormányrendeletek, szervezetét pedig az 1950. és 1954. évi tanácsörvények rendezték. Bár ezek az intézkedések számos vonatkozásban jelentős fejlődést eredményeztek, mindkét irányú rendezésnek szembetűnő fogyatkozásai is hamarosan mutatkoztak. Foglalkozott ezekkel az MDP 1954. évi III. Kongresszusa, de egyáltalában nem kimerítően, s a felfedezett hiányosságok megszüntetésére alig történt valami. Még abban az évben az egyetem jogi karának egyik munkaközösségében nov. 11-én tartott, s az Állam és Igazgatás 1955. évi 1-2. számában részletesen ismertetett vitailésen behatóan megtárgyalták az államigazgatási területbeosztás valamennyi problémáját, így a községeket is; ennek sem volt azonban látható eredménye.

1956-ban a párt és a kormány is belátta, hogy az 1950. évi rendezés, bár különösen a megyék és járások terén sok régi anomáliát megszüntetett, s számos kitűnően bevált intézkedést tett, a hiányos előkészítés, az érdekeltek s a hozzáértők meg nem hallgatása, s a túl gyors ütemben történt végrehajtás miatt sok kérdést megoldatlanul hagyott, különösen éppen a községek terén. A kormány azonban akkor a területi kérdés megoldásának logikus sorrendje helyett a rendezést nem alulról, az alapról: a községeknél, hanem felülről, a megyéknél és járásoknál kezdte. Itt is azonban a kétségtelenül megokolt összevonások terén túl radikális tervek készültek, s a kiszivárgott hírek nyugtalanságot s ellenállást keltettek, úgy, hogy a kormány kénytelen volt az egész tervezetet a napirendről levenni s későbbi időre halasztani.

Az államigazgatási területrendezés egyedüli helyes módja: *alulról*, a községeknél kezdeni, s csak ezután hozzáfogni a városok s a na-

gyobb területi egységek rendezéséhez. Erre a helyes útra lépett most a kormány. Az illetékes hivatali szervek most foglalkoznak a községek kérdésével, s az 1950. évi rendezéssel szemben — igen helyesen — a tervezetet — értesülésünk szerint — megvalósítás előtt széleskörű vitára szándékoznak bocsátani, úgy, amint azt Románia az ugyancsak 1950. évben végrehajtott területrendezésnél tette.¹ A kormánynak ez az elhatározása ad alkalmat arra, hogy mint aki e kérdéssel elméleti és gyakorlati téren négy évtizede foglalkozom, a községi kérdés helyes megoldására vonatkozó nézeteimet kifejtsem. Az alábbiakban elsősorban a *területi beosztásról* lesz szó, a szervezet kérdésekről leginkább csak annyiban, amennyiben ezek a területi beosztással összefüggnek.

Előre kell bocsátani, hogy még a községrendezést (a területi beosztást és a szervezetet) is logikailag meg kell, hogy előzze egyrészt a *községhatárrészek átcsoatlása*, másrészt *község-hálózatunk* arányosabb kialakítása. Ezekkel itt előljáróban csak röviden foglalkozom, mert beható ismertetésük külön tanulmányokat igényelne.

II.

A községek eredetileg a nemes földesurak possessioi voltak, határait ezek birtokviszonyai alakították ki, s így ezek gyakran nem feleltek meg az akkori földrajzi, közlekedési s természetesen még kevésbé felelnek meg az azóta gyakran gyökeresen megváltozott közlekedési és birtokviszonyoknak. Voltak természeti akadályok (folyó) által elválasztott, más határokból beékelődött, sőt teljesen különálló határrészek, voltak egyes községek külterületein levő távoleső, de a szomszédos község belterületével teljesen összeépült települések. Ezeket az anomáliákat a felszabadulás óta nagyjából már megszüntették: így pl. ma már nincsenek a Duna által elválasztott község-határok, s megindult, de újabban megakadt a Tisza túlsó partján levő határrészeknek szomszédos túlparti községekhez való átcsoatlása is; még mindig van e téren is elegendő teendő. A munka dandára azonban a belterülettől távoleső s más közsé-

gek lakosainak birtokában levő határrészek rendezése. A belterülettől távoleső *lakott* s más községek belterületéhez közelebb levő határrészek átcsoatlása azért is fontos, mert ezzel az égető tanyakérdés egy részét is legjobban s legolcsóbban lehet megoldani mind az ottlakók, mind az igazgatás érdekében. Az átcsoatlás esetén ugyanis az eddigi anyaközség mentesül a kiszállások, esetleg kirendeltség szervezésének költségeitől, míg az új anyaközségre a közelfekvő részek hozzácsatlása alig jelent többletköltséget; s amellett, ami még fontosabb, az illető község-rész lakossága is jóval közelebb éri az igazgatási, egészségügyi stb. szerveket.

Jóval nehezebb, s ma részben még megoldhatatlan egy község lakosainak, tsz-einek más, szomszédos község területén levő birtokainak átcsoatlása. A földbirtokreform folytán nagyon sokan jutottak valamely szomszédos község határában juttatott földekhez, s kívánatos, hogy ezek átcsoatlóssanak ott, ahol továbbbi birtokváltozások már nem valószínűek; a végleges megoldás e téren csak a tsz-alakulások nyugvópontjárajutása után lehetséges.

Ami a *község-hálózat* arányosabb kialakítását illeti, ez kétféle, egymással ellentétes feladatot jelent: *ritkítást* ott, ahol ma túl sűrű, s *új*ak létesítését ott, ahol a másfél-százados török pusztítás folytán nagy *népes* területek, tanyák nélkülöznek a zárt településű központot s községi szervezetet. Mi történt e téren, s még mi a teendő?

A területileg összefüggő, szervezetileg széttagolt, vagyis összeépült községek szervezeti egyesítése jelentékeny igazgatási költségmegtakarítással jár, és előfeltétele a jó községfejlesztési tervek készítésének és végrehajtásának. Ugyanez áll az ugyan nem összeépült, de csekély népességű s az önkormányzat feltételeivel nem rendelkező, ún. törpe községekre nézve is. E téren 1945 után és különösen 1950-ben, a tanácsrendszer bevezetésekor nagy lépés történt: 1945—50 közt 29, 1950-ben egyszerre 128 községet olvasztottak be más községbe. A nagyságban itt sem végeztek teljes munkát: még mindig vannak szépszámmal teljesen összeépült vagy egymástól néhány száz méternyire fekvő községek, amelyek szervezeti egyesítése teljesen megokolt. 1950

¹ Ennek ellenére a rendezést azóta már két ízben jelentékenyen módosították, többek közt az autonóm székely tartomány létesítésével.

óta azonban főleg csak a városokba való beolváztatással történt néhány egyesítés. Természetesen e téren is tekintetbe kell venni a körülményeket, s az egyesítés által túl hosszúra nyúló, vagy különböző nemzetiségű községek összekényszerítése nem kívánatos. Mind e két szempont tette pl. szükségessé az 1950-ben egyesített Apátfalva (magyar) és Magyarcsanak (magyar—román—szerb) mindkettő önmagában is életképes községnek, s azonkívül még 6 egyesített községnak újbóli szétválasztását.

III.

Míg a községegyesítések aránylag könnyen, szervezeti intézkedésekkel megvalósíthatók, az új, főleg *tanyaközségek* létesítése már nemcsak szervezési aktus, hanem jelentékeny beruházási költségekkel is jár.

A tanyák igazgatási rendezésével már 1945 előtt is foglalkoztak, s a közigazgatás-racionalizálási bizottság részletes tervet is készített a tanyaközpontok kijelölésével; de a tervek tervek maradtak, s az egész Horthy-korszak alatt mindössze 19 új tanyaközség alakult. A felszabadulás utáni kormányok rövid idő alatt kiváló munkát végeztek: megalakult a Tanyai Tanács, bizottságok helyszíni vizsgálatok útján jelölték ki a létesítendő tanyaközpontok helyét, s az 1954: 9. tvr. szabályozta az új községek szervezésének módját és feltételeit. A tervek tettek is követték, 1945 óta 148 új község létesült, ebből az Alföldön 122. A kormányok az új tanyaközségek központjain belterületek kialakításáról is gondoskodtak. A tanyás megyék közül Bács-Kiskun községeinek száma 80-ról 108-ra, Békésé 59-ről 75-re, Csongrádé 38-ról 62-re, Szolnoké 55-ről 72-re emelkedett; a község-hálózat nagy üres foltjai összeszűkültek.

Az évszázados mulasztás pótlásának egyszerű munkája azonban egyszerre megtorpan. 1950-ben 43, 1952-ben 35 új község keletkezett, s készen voltak a tervek a további gyorsított fejlesztésre is. Ámde 1952 után öt év alatt mindössze 14 (az Alföldön 9) új község létesült. Ennek nemcsak pénzügyi okai voltak. A Szovjetunióban az idő tájt tetszetős jelszó keletkezett: szüntessük meg a város és falu közti

nagy kulturális különbségeket a falvak városiasításával, nagy népességsűrűségű községek létesítésével. Ez a jelszó abszurd volt: nagy kiterjedésű területen szétszórt települések igazgatási egyesítése, a nagyobb lélekszám még korántsem teremt várost; ennek topográfiai feltételei, nagyobb tömegek együttlakása mindig hiányozni fognak. A Szovjetunióban Malenkov már 1952-ben tartott beszédében gyökeresen leszámolt az irreális nézettel: szerinte a „mezőgazdasági városok” létesítésénél, a falvak összevonásánál megfeleltek a fő *termelési* feladatokról, amik a *közei* helyekről való gazdálkodást kívánják meg a végül mégis másodrendű feladatokkal, a mindennapi élet berendezésével (kulturális létesítmények) szemben.

A szovjet példák készsége, s kellő kritika, a hazai viszonyok figyelembevétele nélküli követése nálunk is elterjesztette a faluk városiasításának jelszavát akkor is, mikor Malenkov ennek tarthatatlanságára rámutatott. A sajnálatos eredmény az lett, hogy a nagy határu községek tanyavilágának rendezését, új tanyaközségek szervezését szükségtelenné, a mezőgazdasági városok kialakulását megakadályozónak tartották, s ezzel tápot adtak a tanyákkal bíró városok és községek ama ősi törekvésének, hogy nagy kiterjedésű határait sértetlenül fenntartsák. Fontos gazdasági, egyben igazgatási s kulturális érdek is, hogy ezzel a fel fogással nálunk is gyökeresen leszámoljunk, s a község-hálózat teljessé tételét, a még szükséges, elég nagyszámú tanyaközségek szervezését, s belterületüknek az előző évekhez hasonló kialakítását, a szükséges közintézményekkel való ellátását minden áldozattal előmozdítsuk. Nem felel meg az osztó igazságnak, az állampolgárokkal való egyenlő elbánás elvének az a fennálló állapot, hogy a Dunántúl egyes, egymástól szinte puska lövésnyire lévő 2—300 lakosú községeknek önálló tanácsa legyen, ugyanakkor pl. *Hajdúböszörmény belterületétől közel 30 km-nyire* lévő több ezer főnyi tanyai lakosságnak semmiféle központja nincs s csak 1956-ban szerveztek egy kirendeltséget.

A tanyai igazgatás rendezésénél azonban némi óvatosság helyénvaló. Ahol a tanyaközség alakításának az 1954: 9. tvr.-ben foglalt feltételei megvannak is, egyes helyeken, ahol

nincs még meg az önálló élet utáni vágy, s a lakosokban erős az anyaközséghez való tartozás érzése, *átmenetileg* meg lehet elégedni a tanyaközpontok, a leendő belterület fokozatos kialakításával, s a szükséges intézményeknek az anyaközség (-város) részéről való ellátásával, továbbá a minél nagyobb hatáskörű *kirendeltség* szervezésével. Jelenleg a külterületeken 794 kirendeltség működik; ezek közül több, ahol belterület kialakítása és benépesítése megtörtént (így Hódmezővásárhely külterületén), már most községgé alakítható.

Az, hogy a határrészek átesetelésének és a község-hálózat kialakításának logikailag meg kell előznie a községrendezést, természetesen nem jelenti azt, hogy ahhoz csak ezeknek (községegyesítéseket kivéve) végrehajtása *után* foghatunk hozzá. Mind három munka folyhat egy időben, párhuzamosan is.

IV.

A *kisebb népességű* községek rendezésénél 1950-ben két alapvető hibát követtek el. Abból az egyoldalú jelszóból kiindulva, hogy az igazgatást közelebb kell hozni a néphez, megszüntették a körjegyzőségeket s elvként mondták ki: hogy minden 500 lakosnál népesebb község önálló tanácsot kap, függetlenített elnökkel és titkárral. Ámde még ezt a túl alacsony határt sem tartották be, s jelenleg 308 önálló tanácsú községünk van 500-nál, ezek közül 120 400-nál, sőt 11 300-nál is kevesebb lakossal (a legkisebbnek, Kistamási-nak 220 a lélekszáma). A jó igazgatásnak azonban nemcsak az a követelménye, hogy *lehetőleg* közel hozza a néphez, hanem az is, hogy *gazdaságos és eredményes* legyen, aminék az alkalmazottak szaktudása a feltétele.

1950-ben 662 körjegyzőség községeiből 1809 helyi tanácsot szerveztek. Ez a személyi és dologi kiadások (tanács-ház, annak berendezése a szükséges bútorokkal és iratokkal) hatalmas emelkedésével járt; a nagyszámú új álláshoz nem volt elegendő számú s megfelelő képzettségű káder, s így kénytelenek voltak a helyeket az igazgatásban teljesen járatlan elemekkel betölteni, s azután őket rövid tanfolyamokon átképezni. Az eredmény az igazgatás színvonalának süllyedése volt.

Az 1950. évi rendezés másik hibája az volt, hogy egyes kisebb népességű községeket (2—4-et) közös tanácsban egyesítették úgy, hogy ettől fogva az egyes községek tisztán csak névleg léteztek, egyáltalában semmi önkormányzatuk nincs, mert csak egy: a közös tanács intézi valamennyinek minden igazgatási ügyét.

A községi adminisztráció gyengesége okozta, hogy a begyűjtést, az adóügyeket kivonták hatáskörükből, s ezek intézését az illető tárcák a több kisebb községre (nagyjában a régi körjegyzőségek területére) kiterjedő hatáskörrel bíró alkalmazottakra bízta.

Mi volna a kis népességű községek igazgatásának célszerű módja? Mielőtt e kérdésre válaszolnánk, vizsgáljuk meg, hogyan oldották ezt meg más országok?

A községek

1. egyes államokban (így Franciaországban) népességükre való tekintet nélkül teljesen önállóak, jogilag egyformák;

2. önállóak, de bizonyos közfeladatok végzésére a kisebb községek *obligatóriusan* szövetkeznek (ilyen volt nálunk 1950-ig a körjegyzőség);

3. csak részben önállóak, egy község alkotórészei kisebb-nagyobb lokális önkormányzattal, leginkább tiszteletdíjas funkcionáriusokkal, önálló költségvetési joggal vagy anélkül (alközség, Teilgemeinde, borgo, falu stb. elnevezéssel).

Világszerte az a tendencia (a Szovjetunióban, Romániában, Jugoszláviában, Franciaországban, Ausztriában, Itáliában), hogy a *kisnépességű települések* igazgatásának olcsóbbá és szakszerűbbé tétele érdekében azokat vagy egyesítik, vagy pedig szövetkezésre kötelezik. A szövetkezés különböző formáinak ismeretése messzire vezetne, s így azt mellőzzük. A mi körjegyzőségünkhez hasonló szövetkezési forma rögebben tudomásom szerint csak Németország nyugati részén volt meg *Amt* és *Samtgemeinde* néven, azonban a körjegyzőségtől eltérő szervezettel.²

² Zorn-Bonn professzor (Handbuch der Kommunalen Wissenschaften, 1906) nagy lelkesedéssel ír rólok. Szerinte az Amt „aufs segenreichste, ja glänzend bewährt. In diesen Bildungen liegt die Lösung des grossen Problems, das darin besteht, die Schwäche und Leistungsunfähigkeit der kleineren Landgemeinden zu überwinden”. Németországban tervezték is egyrészt az 50 000 község közül 15 000 önállóságának megszüntetését, másrészt az Amt intézményének az egész országra való kiterjesztését. A professzor nem tudott róla, hogy e fényesen bevált forma Magyarországon is rég megvolt körjegyzőség formájában.

Újabban Itáliában valósult meg a községek szövetkezése consorzii néven, s igen jól bevált.

A Szovjetunió szovjetközségeiről nincsenek részletes adataink, de tudjuk, hogy elég népesek. Bár a kolhozok nem esnek mindig össze a község-szovjetekkel (van község, melyhez több kolhoz, s kolhoz, amely több községhez tartozik), jellemző, hogy a 254 000 kolhozból 97 000 nagyobb kolhozt alakítottak. A Moszkva közelében levő Szuharevo községi szovjet 4 faluból s 7 munkástelepből áll. Lengyelországban 39 884 falu 3002 községbe van tömörítve. Itáliában a községek számát 7854-re csökkentették. Jugoszlávia 1946-ban fennállott 11 556 községének számát legújabbban radikálisan 1479-re csökkentette, viszont e megnagyobbodott községeket széles jogokkal s megfelelő szakapparátussal látta el.

Érdekes és jellemző, hogy 1919 után a magyar területekhez jutott szomszédállamok kivétel nélkül megtartották, jórészt területi beosztásban is a körjegyzői intézményt *még akkor is, ha területük többi részén ez nem is volt meg*, sőt Ausztria egész területén tervbe vette a körjegyzőségekhez hasonló *Gebietsgemeinde* típus bevezetését.

Az itt előadottakból kiviláglik, hogy a kisnépességű községek igazgatási problémája mindenütt felmerül, s a megoldást a nagyobb népességű, reális önkormányzatra képes, s megfelelő szakapparátust foglalkoztatni s eltartani tudó községek kialakításában látják. Az 1950 óta elmúlt évek tapasztalatai alapján most nálunk is ez a célkitűzés. A kérdés az, hogy a mi települési viszonyaink figyelembe vételével nálunk mi legyen a község alsó népességi határa, s az egy községkörbe egyesítendő kisebb községek szervezetét hogyan alakítsuk ki?

Ami a minimális lélekszámot illeti, Romániában 1950-ben életbe léptetett közigazgatási reformja ezt 3000 főben állapította meg. Ezt az elvet azonban nem tartották be mereven: a 6000-ról 4056-ra csökkent községek 7,8 %-ának 1500-nál is kevesebb lakosa van. A volt magyar területeken kialakított községeknek a volt magyar körjegyzőségekkel való egybevetése alapján kitűnik, hogy a magyar körjegyzőségek területi beosztása elég jó lehetett, mert az új községek falvai túl

nyomórészt azonosak a volt körjegyzőségek kisközségeivel; ezért ott nem is kellett új hivatali helyiségekről, azok berendezéséről, hivatali lakásokról gondoskodni (a volt magyar területen 1914-ben 1675 jegyzőség, nagy község v. körjegyzőség volt, 1950-ben 1556 község).

V.

Nálunk a III. pártkongresszus óta a községi igazgatás reformjának állandó vezérmotívuma, hogy a *községi tanácsok hatáskörét jelentékenyen növelni s e célból apparátusát szakmailag erősíteni kell*.

Hogy e célt elérjük, mindennek előtt pontosan meg kellene állapítani, hogy a létesítendő reform során a község, önkormányzatán kívül milyen közfeladatok végzésével bízik meg. Ezt követőleg meg kellene állapítani, hogy a feladatok végzéséhez minimálisan mekkora szakmailag is képzett apparátusra van szükség: végül, hogy ez apparátus kapacitásának optimális felhasználása milyen minimális lélekszámot tételez fel. Bár mindezek az adatok nem állanak rendelkezésünkre, nagyon valószínűnek kell tartanunk, hogy, úgy mint szomszédainknál, a románoknál, lengyeleknél, jugoszlávoknál, nálunk is *ez a minimális lélekszám* alig lehet 3000-en alul. 1945 előtt is egy jól működő jegyzői iroda minimális létszáma a vezető és adóügyi jegyzőből és egy irodatisztből állott, s ekkora létszámot a minimálisan 2500—3000 lakosú jegyzőségeknek engedélyeztek.

A mi települési viszonyaink között lehetetlen a meglevő önálló tanácsokat úgy összevonni, hogy minimálisan 3000 lakosú új községkörök jöjjenek létre, hisz 3204 községünk közül kb. ötszáznak van csak 3000-nél több lakosa. Az új községkörök kialakításánál, ha megfelelő *közel* központi hely nem található, meg lehet elégedni a minimális lélekszámnak 1500-ban való megállapításával, amit az 1954. 9. tvr. új községek alakításánál megkíván. Szerencsére van mód arra, hogy a szakszerű igazgatás követelményei ebben is esetben is érvényesüljenek. Amikor a kormány az adóügyeket a járásoktól a községek hatáskörébe utalta, egyben lehetővé tette, hogy több önálló tanácsú község adóügyeit *egy* adóügyi apparátus

tus végezze. Ezt szükség esetén más ügyeknél is meg lehetne tenni.

Nem elvi, de igen fontos gyakorlati kérdés, hogy az új községkörök megállapítását *ki végezze: a megye-e, vagy a kormány?* Véleményem szerint ezt a nagy körütekintést, szervezési gyakorlatosságot, szerteágazó ismereteket kívánó munkát jól csakis a kormány szervei végezhetik. Bármi részletes irányítást adna is a kormány a megyéknek, az egységes elvek szerint való kidolgozás nem valósulna meg; az is valószínű, hogy nem minden megye rendelkezik e feladat megoldására kellően felkészült káderrel.

A jegyzőségi beosztásnak megvolt az a hibája, hogy nem volt mindig arányos, s ennek oka az egyes vidékek, ill. megyék eltérő felfogása volt. Voltak olyan megyék, amelyekben majdnem minden község, köztük sok kis népességű, nagyközség volt; más megyék viszont túl nagy, népes és sok községből álló körjegyzőségeket tartottak fenn. Az 1924. évi ún. szanalási törvény alapján kiadott 177 300/1924. sz. rendelet felhatalmazta ugyan a belügyminisztert, hogy a jegyzőségeket arányosan alakítsa ki; de e téren csak a terv készítéséig jutottak el. Feltételezhető, hogy a *genius loci* a változott körülmények közt is érvényesülni próbálkozik, s a régi kis népességű nagyközségek nem akarnak községkörbe kerülni, különösen, ha nem az illető község a kiszemelt székhely. Az ilyen jogosulatlan igényeknek a megye kevésbé tudna ellenállni, mint a központi kormány.

Ha majd a községek hatásköre, s ezt követően a községkörök kialakítása is megtörtént, eldöntendő lesz a *községkör községeinek egymáshoz való viszonya*. Ennek során ügyelni kell, hogy a régi körjegyzőségek egy másik szervezeti jellegű hibáját elkerüljük. Tudvalevő, hogy a körjegyzőségnek minden községe önálló volt, önálló költségvetéssel is rendelkezett, s ebbe kellett bevenni a kört közösen terhelő kiadásokat, vagyis lényegében a közös hivatali apparátus (jegyzői iroda, körorvos, bármilyen csekély pótköltség merült fel, ezt valamennyi község képviselőtestületének le kellett tárgyalnia és elfogadnia.

A megoldás a következő lehetne.

A fentebb említett községegyesítések végrehajtása után is lesz

még számos község, amelynek lélekszáma a 300-at se éri el;³ ezek 11 kivételével közös tanácsú községek *s lényegükben már ma is egyesített községek*. Ezt a helyzetet fenn kellene tartani annak kimondásával, hogy a 300 (v. 250) lakoson aluli községek most már névleg is megszüntetendők, egy szomszédos községhez csatolandók. Egyidejűleg azonban gondoskodni kellene arról, hogy e megszünt község *külön községi választókerületet alkosson, s így legalább egy tanácstaggal képviselve legyen a közös tanácsban, amely ezt a tanácstagot kisebb jelentőségű helyi feladatokkal is megbízhatja*.

A 300-nál népesebb, de 800-nál kevesebb lakossal bíró községeknek meglenne a saját tanácsa, tanácselnöke; végrehajtó bizottság *nélkül*. E községek vagy közvetlen választás útján, vagy a tanácsból delegáltakal lennének képviselve a körközség közös tanácsában, úgy, hogy annak a tanács elnöke hivatalból is tagja. Az elnök nem függetlenített, csak a község népességéhez arányított tiszteletdíjat kapja. Az ilyen község csak saját vagyonának s saját bevételeinek jövedelme fölött rendelkezni önmagán. A tanács és az elnök hatáskörében lennének az olyan lokális ügyek, amelyek nem kívánnak szakismereteket s irodai munkát.

A 800-nál népesebb községekben, ha nincsenek nagyon közel a községkör székhelyéhez, annak tanácsa *kirendeltséget* szervezhetne, amelynek szakképzett vezetőjét a községkör végrehajtó bizottsága alkalmazná s csak annak lenne alárendelve. Természetes kíváncsi, hogy a kirendeltségi vezető a helyi tanáccsal egyetértésben, egymást kölcsönösen támogatva végezze feladatát.

Az itt vázoltak alapján a földrajzi, közlekedési viszonyok figyelembevételével megvizsgáltam valamennyi községünket, s arra az eredményre jutottam, hogy az egész országban mintegy 1830 községkör alakítása volna megokolt, kb. 300 kirendeltséggel. Összehasonlításképpen megjegyzem, hogy 1944-ben 1780, 1950-ben a tanácstörvény életbe léptetése előtt 1853 volt a nagyközségek és körjegyzőségek egyesített száma.

³ Jelenleg 54 községnek 200-nál kevesebb, 54-nek 200–250 közötti, 67-nek 250–300 közötti, összesen tehát 175, háromszáznál kisebb lélekszámú, ún. törpe községünk van.

A községkörök alakítása igen sok előnnyel jár. Nagymértékben csökkentené a dologi és személyi kiadásokat,⁴ jobbá, mert szakszerűbbé tenné az igazgatást, s visszaadná a termelőmunkának a kisebb községek függetlenített funkcionáriusait, akiknek foglalkoztatottsága gyakran nem tudja kitölteni hivatali idejüket.

Hogy a probléma mennyire megérett a mielőbbi megoldásra, mutatja az a tény, hogy Zala megye, amelyben igen sok kisnépességű község van, a maga iniciatívájából egyesítette több helyi tanács apparátusát; a kísérlet jól bevált, s jelentékeny megtakarítással járt.

VI.

A községrendezéssel kapcsolatban röviden meg kell emlékezni két sajátos községtípusról: a városkörnyéki községekről és a nagynépességű agrár- valamint a kisebb népességű, de városias jellegű községek számára szervezendő mezővárosokról.

Városkörnyéki községek szervezése ott szükséges, ahol valamely község a járási székhelytől távol, egy városhoz jóval közelebb esik. Ilyen típus nálunk is megvolt rövid ideig (1948–50 közt), amikor a Szeged, Kecskemét és Hódmezővásárhely városokból kiszakadt községeket e városok igazgatása alá helyezték. Tipikusan ilyen eset áll fenn a szentesi járásba beosztott Székkutas községnél, amely a székhelyet csak Hódmezővásárhelyen keresztül *további* 36 km útnak vasúton való megtételével érheti el. A Békéscsabából kivált Telekgerendást a gyulai, Kétsopronyt a békési járáshoz csatolták. E községek mindkét járási székhelyet csak Békéscsabán át érhetik el. Az ilyen esetek száma nem nagy. Ami e községek igazgatását illeti, teljesen önállóak maradnának, s azokat a teendőket, amelyeket a járási tanács végez, az illető város tanácsa venné át. A községeknek városukhoz való viszonyának szervezeti kérdéseit itt nem óhajtom érinteni; természetes, hogy e községeknek a városi tanácsban való képviselőtétét biztosítani kellene. Ily alakulások más államokban is vannak.

⁴ Egy e célból folytatott vizsgálat során kint, hogy egy 300 lakosú, önálló tanáccsal bíró községben az adminisztrációs kiadások a községi költségvetési kiadások 66%-át, egy 700 lakosú községnél már csak 30%-át tették ki.

Ami a *mezővárosokat* illeti: ezeknek szervezését a 4330/1945. M. E. rendelet már lehetővé tette, de megvalósítása érdekében semmi sem történt. Pedig éppen a mi viszonyaink között égetően szükséges volna e típus megvalósítása. Ebbe a kategóriába lehetne majd sorolni néhány járási jogú városunkat is (Túrkeve, Komárom). A jelenlegi városi szervezet nagyszámú ügyosztályaival, csoportjaival túlméretezett a kisebb népességű vagy túlnyomóan agrár jellegű városok számára. A szervezet jelentékeny leegyszerűsítésével, de a községeknél mégis nagyobb jog- és hatáskör biztosítása esetén sok községünk kerülhetne ebbe a városkategóriába (Szarvas, Békés, Mezőkövesd, Kisvárd, Sárvár, Celldömölk, Csorna, Kőrmend stb.).

A szervezeti kérdések megvitatása addig, míg a községek (községekörök) hatásköre pontosan megállapítva nincs, idő előtt lenne. Mégis

meg kell említeni, döntő fontosságánál fogva, a *titkári* kérdést, bár, szerencsére, itt már nyitott kaput döngetünk. Feltétlenül szükséges, hogy a v. b. apparátusának vezetője, a titkár, megfelelő szakképzettséggel s gyakorlattal rendelkezze, s ezért kimondandó, hogy ezentúl csakis érettségivel, legalább egy évi a községi irodában eltöltött gyakorlattal bíró s titkárképző tanfolyamot végzett lehessen titkár. Nem tartható fenn az a jelenlegi helyzet sem, hogy a titkár csak a tanács tagjai közül kerülhet ki; hisz nagyon gyakori eset, hogy az illető községben, ill. tanácsban nincs a titkári állás betöltésére alkalmas egyén. A titkári állást pályázat útján kell betölteni; állása legyen állandó, s nem lehet a tanács és a végrehajtó bizottság tagja, hanem alkalmazottja s a községi apparátusban foglalkoztatottak hivatali főnöke. Persze felmerülhet az az aggály, hogy a titkár, úgy mint azelőtt a jegyző,

föléje kerül a vb-nek és az elnöknek. De azelőtt is úgy volt, hogy a fejlettebb községekben a bíró tartotta kezében a vezetést olyan mértékben, amint azt a törvények megengedték; viszont az apró községek kistudású bíráival szemben a jegyző kerekedett felül. Ezt a hatalmi viszonyt nem lehet jogszabályokkal rendezni; különben a tanácsörvény a tanács és a v. b. közébe tesze minden hatalmat, rendelkezési jogot.

Igen kívánatos, hogy amikor az illetékes szervek a munkálatokkal, mind a szervezet kérdéseivel, mind a területi beosztással — ez utóbbival az egyes megyékkel való előzetes megbeszélések s észrevételeik megfontolása alapján — elkészültek, az egész — az eddigi elképzelés szerint — valóban a nyilvánosság elé bocsáttassék. Ugyancsak kívánatos, hogy e nagy fontosságú kérdést ne rendelet, hanem egy új községi törvény szabályozza.

Némethy Arthur

JOGIRODALOM

Dr. Palágyi Róbert: *A magyar szerzői jog zsebkönyve. (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1957. 207 old.)*

A „zsebkönyv” megjelöléssel, ha nem is túlságos élességgel, a szerző az írás célját és műfaját kívánta meghatározni.

Amint a „Bevezető” mondja, „azok számára készült az írás, akiknek szellemi alkotásait oltalmazza a szerzői jog: íróknak, zeneszerzőknek, képzőművészeknek”. A könyv becsületesen oldja meg maga elé tűzött feladatát. Megbízható ismeretterjesztés keretén felül a jogászszerző érthetően és helyeslhetően nem tudott ellentálni annak a csábításnak, hogy egyes jelentősebb kérdésekben egyéni véleményének is kifejezést adjon.

A könyvnek a szerző által megszabott célja a recenzióknak is kerekteket szab, mert az ilyenfajta munkával szemben két követelmény támasztása a helyénvaló. Az egyik követelményről fentebb már megemlékeztem és ez a könyv által nyújtott tájékoztatás megbízhatósága. Palágyi a szerzői jog elméletének és gyakorlatának évtizedek óta elismert kitűnő munkása, aki a

szerzői jog egész anyagában tökéletesen otthon van. A másik követelmény — különösen annak a közönségnek szem előtt tartásával, amelynek a könyv szánva van — a világos, egyszerű, folyamatos stílus. Palágyi a szerzők tanítója, a stílus vonalán az írók tanítványa. Gördülékeny, szabatos a könyv megírása.

Mégis marad a jogáskritikus számára továbbmenő tér. A könyv első mondata utal arra, hogy „ezt a kis vázlatot a jogban képzettek is haszonnal forgathatják, ha áttekintést szereznek a ma hatályban levő magyar szerzői jog fölött”. Amit ehhez a szerző hozzáfűz, hogy a szakembernek vitás esetekben alaposabban kell elmélyednie problémáinak részleteiben, semmint ezt a zsebkönyv teszi, rávall a szerzőnek egyénileg fájdalmas vallomására, amely gátolta őt az erősebben jogi színezetű kérdések kifejtésében. Szerzői jogi irodalmunk publikációban oly szegény, hogy a jogáskritikusnak kapnia kell azon a sovány alkalmon is, amit a szerző önkorlátozása ellenére a könyv a jogi kifejtés vonalán nyújt.

E vonalon is alig néhány kérdés az, ami ellenvetést provokál és az sem mindig a szerző álláspontjának tagadása.

Így mindjárt az, amit a szerző

személyiségi joga fejtegetése során a művön eszközölhető változtatás tekintetében a könyv 11–12. oldala megemlít, nem egészen egyöntetű; kategorikus a kijelentés, hogy „önként értődik, hogy a műből elvenni, vagy ahhoz hozzáadni sem szabad a szerző engedélye nélkül. Azon az örökös sem eszközölhet vagy engedélyezhet alapvető változtatást” (11. old.). A következő 12. oldalon pedig a berni egyezmény 6/a cikkére támaszkodva és a Legfelsőbb Bíróság gyakorlatát is idézve előző tételét letompítja: a szerzőnek az a joga, hogy művét meg ne változtassák oly módon, mely becsületére vagy hírnevére sérelmes lehetne. A laikus olvasót zavarni fogja a kétféle fogalmazás. Viszont öröndetes, hogy a szerző sikraszáll amellett, hogy kulturális érdek az, hogy a megváltoztatás tilalma a szerzői jogi oltalom megszűnése után is fennálljon.

Tételes jogi szempontból helyes az a tájékoztatás, hogy a magyar szerzői jog a szerzőknek csak azon értékesítési lehetőségek tekintetében nyújt védelmet, amelyeket kifejezetten felsorol. Gondolom, hogy a szerző itt elhallgatta azt a saját álláspontját is, amely a szerzői jog — Groschmid kifejezésével élve — „keveszerűségét” hirdeti, vagyis azt, hogy

a szerzői jog tartalmát ne a taxatív megadott egyenkénti jogok summája alkossa, hanem a szerzői jog mindenirányú oltalmat biztosítson.

Tételes jogilag ugyancsak helyes, hogy a törvények, rendeletek, bírói ítéletek és egyéb hivatalos iratok közérdekből nem állnak oltalom alatt (19. old.). Éppen ezért önellentmondásként hat, hogy ugyanitt a könyv azt is mondja, hogy a törvények, rendeletek stb. a szerzői jog szempontjából írni művek. Az előbb idézett tételből az ellenkező megállapítás volna levonandó, hogy a törvények, rendeletek stb. a szerzői jog szempontjából nem írni művek. Vagy ha visszásnak érezzük a tény tagadását — azt, hogy a törvény, rendelet stb. bizonyírói mű, még ha a törvény szerzői jogi oltalmat nem is ad számukra, — helyesebb lett volna pusztán az oltalom meg nem adását feltüntetni.

A magam részéről nem tartom helyesnek a 23. oldalon olvasható tételt, hogy az átdolgozó ugyanazt a védelmet élvezzi a kiadóval szemben, mint az eredeti alkotás szerzője „az átdolgozott mű szerzőjének engedélye birtokában”. Ez a szövegezés úgy hat, mintha ez az engedély feltétele volna az átdolgozó védelmének és a kiadó az engedély hiányában az átdolgozó irányában semmi kötelezettséggel nem tartoznék. Az engedély hiánya adott esetben az átdolgozót (sőt a kiadóját is) felelőssé teheti az átdolgozott mű szerzőjével vagy annak jogutódjával szemben, de az engedély hiánya az átdolgozó védelmének megtagadására nem vezethet.

Pontatlan szövegezés, hogy „a közzé nem tett mű oltalma el sem kezdődik” és hogy a közzé nem tett mű „semmiféle módon nem értékesíthető”. Maga a könyv is ugyanazon az oldalon cáfolja ezt a tételt a többszörösítés tekintetében, amikor azt írja, hogy közömbös, hogy a többszörösített művet közzétette-e már a szerző vagy sem, és hogy közzététel hiányában is a szerző engedélye nélküli többszörösítés tilalmat sért. Ez a második fogalmazás a helyes.

A jogászai szabatoságot és egyben a szerzőnek a szerzői jog körét meghaladó joganyagbeli tájékozottságát igazolja, hogy a szerzői jogi törvény 3. § utolsó bekezdésében a társszerzőnek biztosított jogot nem tekinti öröklési jognak. Az ellenkező

felfogás, amely a társszerzőt az elhalt szerzőtárs örökösének tekinteni, egyebek között azzal a nyilván nem szándékolt következzéssel járna, hogy a társszerző az elhalt szerzőtárs tartozásaiért az örökjog szabályai szerint felelné (67. old.).

A szerző megemlíti, hogy szerzői jogi törvényünk a szabaddalmi törvénnyel ellentétben a szolgálati jogviszony keretében alkotott művek kérdését nem szabályozza. A hiány ma fokozottabb nehézségeket támaszt, és szerzői jogi reformunk keretében nyilván új ösvényeket kell majd vágni.

Igen hasznos munkát végzett a szerző, amikor a felszabadulás után kibocsátott jogszabályokkal és a mai jogi helyzettel foglalkozik. Itt különösen hat a minisztertanácsi határozattal elrendelt, kiadói szerződést szabályozó rendelettervezet ismertetése, amely tervezetet a kiadók a Kiadói Főigazgatóság utasítására már ma is alkalmaznak. Szerző megemlíti, hogy ez a rendelettervezet a folytatólagos kiadások esetére megállapítja a jogdíj többletét. Szerző kiemeli, hogy csupán a kiadót kötelezi a tervezetnek az a szabálya, amely a fizethető jogdíjtöbbletet megszabja, de a szerzőt nem. Valójában a kiadó egyoldalú kötöttsége értéktelenné teszi a szerző kötetlenségét; a szerző nem tud a maga kötetlenségével mit csinálni, ha egyszer a kiadó kezét a szabály köti. Csak egyetlen vonatkozásban jut jelentőség a szerző kötetlenségét valló felfogás számára, hogy ti. szerzőnek joga van meg nem kötni a szerződést. A szerzőnek ez a joga azonban tökéletesen hasonlít ahhoz a jogi helyzethez, amely bizonyos esetekre a bírónak nyújt „oltalmat”, de úgy, hogy felmondási jogot engedélyez a számára.

A könyv gyakorlati használhatóságát igen jelentősen mozditja elő a vonatkozó joganyag egybegyűjtése és a tárgymutató.

Beck Salamon

A városi tanácsok időszerű kérdései*

Több mint másfél éve, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Jogi Főbizottságának államjogi, államigazgatási jogi és pénzügyi jogi szek-

* A városi tanácsok időszerű kérdései. 1956. február 23—25. között Debrecenben tartott ankét anyaga. Szerk.: Toldi Ferenc. Debrecen, 1957.

ciója, a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete, valamint Hajdú-Bihar megye és Debrecen megyei jogú város tanácsai végrehajtó bizottsága ankétot hívott össze a városi tanácsok időszerű problémáinak megvitatására. Az ankétot 62 város, a minisztertanács és az országos főhatóságok, továbbá az államjogi és államigazgatási jogi jogtudomány képviselői vettek részt. Az itt elhangzott előadások és hozzászólások teljes anyaga könyvalakban is megjelent.¹ Örömmel üdvözljük az ankét anyagának közzétételét, mert ez önmagában is bizonyítja, hogy a könyv kiadásáig eltelt viszonylag nagy időköz alatt sem vesztette el jelentőségét, az anyag nagy része ma is aktuális.

A könyv az ankét teljes anyagát közli. Így a három bevezető előadást (Mártonffy Károly, Ménes János és Pongrácz Kálmán), a három referátumot (Toldi Ferenc: A városok szervezeti és hatásköri kérdései, Kovács Tibor: A városi tanácsok tömegkapcsolatai, Mónus Lajos: A városgazdálkodás feladatköre, szervezete, mai problémái és fejlődésének távlatai). Tartalmazza továbbá az egyes előadásokhoz kapcsolódó hozzászólásokat, az azokra adott válaszokat és Beér János zárószavait.

I.

1. Az ankét, nagyon helyesen, a városi tanácsok problémáját a városok fogalmának meghatározása, a városoknak a politikai, gazdasági és kulturális életben betöltött szerepe oldaláról közelítette meg. Elméletileg igyekezett tisztázni a város fogalmát, körvonalalaiban meghatározta azokat a feltételeket, amelyek egy lakott helységet az adott körülmények között várossá tesznek. Ugyanakkor ebből a szempontból elemezte a helyzetet hazánkban. Az előadás és a hozzászólások alapján megállapítást nyert, hogy az 1954. évi 9. tvr. — amely az igazgatási területszervezésről és ezen belül a várossá szervezés feltételeiről is intézkedik — nem kielégítő. Ma számos olyan helység van még, amelyik rendelkezik ugyan a várossá válás összes

¹ Az ankét anyagáról több ismertetés jelent meg. Ld. Takács Imre: Ankét a városi tanácsok időszerű kérdéseiről. Állam és Igazgatás, 1956. 167—169. old.; Pécsvárad János: Városok ankétja Debrecenben. J. K., 1956. 357—374. old.; Berényi Sándor: A városi tanácsok időszerű kérdései. Társadalmi Szemle, 1956. 3. szám. 117—125. old.

feltételeivel és mégsem az. Ennek a problémának a megoldása sürgősen rendezésre szorul, éppen a városoknak a szocializmusban betöltött jelentősége miatt. A kérdés megnyugtató elintézése azonban csak komoly tudományos elemzésen alapulhat.²

2. A városok helyzetével, jogállásával kapcsolatosan két érdekes probléma merült fel. Az egyik a városokhoz tartozó külterületek kérdése, elsősorban a nagyhatarú alföldi városok (Debrecen, Kecskemét, Hódmezővásárhely stb.) vonatkozásában. A jelenlegi helyzet tarthatatlannak. Egyrészt akadályozzák magának a városnak a továbbfejlődését, másrészt ezek a külterületek maguk sem fejlődnek. A lakosságnak az államigazgatási munkába való bevonása, egy-egy feladat megoldására való mozgósítása szinte leküzdhetetlen nehézségek elé állítja az illető város tanácsai szerveit. A külterületek kérdését, mint a városokét általában, nem lehet valami országos séma szerint rendezni. Az adott város sajátosságait, a fejlődés irányát, perspektíváját mind a város, mind a külterület szempontjából városonként kell külön-külön megvizsgálni.³ Igazgatási szempontból felmerült a kérdés: mi legyen ezen rendezett külterületek sorsa? Két megoldás látszik célszerűnek: vagy önálló községgé szervezik — önálló közigazgatással, vagy pedig ezeken a kialakított területeken v. b. kirendeltségeket szerveznek. Hogy melyik megoldás lenne a jobb, azt a helyi körülmények döntenek el.

A másik probléma a városokhoz közeli községekkel kapcsolatban merült fel, olyan formában, hogy helyes lenne ezeket a községeket igazgatási szempontból a városi vagy a városi kerületi tanácsok végrehajtó bizottságainak mint másodfokú igazgatási fórumnak a felügyelete alá helyezni.⁴ (Például Szeged vonatkozásában Kiskundorozsma, Tápé.) Ez a helyzet az olyan községekkel kapcsolatban is, amelyek messze esnek a járási székhelytől.⁵ Ebben az esetben termé-

zetesen a jelenlegi fórumrendszert is módosítani kellene.

3. Mind Toldi Ferenc előadása, mind a hozzászólások éles bonckés alá veszik a városi tanácsok szervezeti és hatásköri kérdéseit. Azzal a megállapításukkal, hogy a tanácsok és szerveik csak úgy tölthetik be feladatukat, ha megfelelő, az önállóság biztosítékait is magukba foglaló, jogilag szabályozott hatáskörrel rendelkeznek, csak egyetérténi lehet. Ezt a problémát különben 1955 tavaszán Kovács István, a Szegeden rendezett tanácsai ankéton vetette fel először általában a tanácsok és szerveik vonatkozásában. A jelenlevők azután most a városi tanácsokra konkretizálva példákön keresztül fejtették ki e probléma megoldásának szükségességét. A hatáskörök rendezése természetesen nemcsak a hatáskörök leadását jelenti, hanem az egyes szervek hatáskörének pontos elhatárolását is. A kezdeti lépéseket ezen a téren is megtettük már, tanácsaink — köztük a városi (fővárosi) tanácsok — számos olyan kérdésben dönthetnek, amihez eddig nem volt joguk.⁶

E kérdés csoporton belül szeretnék néhány problémát külön megemlíteni, és pedig a kerületi tanácsok, a kettős alárendeltség és a gyámügyi igazgatás szervezeti problémáját.

a) Olyan vélemények is elhangzottak, amelyek szerint a megyei jogú városok kerületi tanácsai rendszere nem megfelelő. Úgy látszik, míg egyfelől — és helyesen — törekedtünk a racionalizálásra, másfelől nem vettük észre, hogy bizonyos vonatkozásokban túlszervezés történik. A város ugyanis gazdasági, politikai és kulturális szempontból egységes, nincs külön kerületi várospolitika. Ebből adódik, hogy a várospolitika alapvető feladatait csak egységesen lehet meghatározni, az ebből adódó feladatokat csak egységes irányítással lehet megoldani. Tény, hogy megyei jogú városi tanácsainknak

sem csak a várospolitikából adódó feladatokat kell megoldaniuk, hanem az ún. központi feladatok rájuk vonatkozó részét is. Ezt azonban ugyanezen szervezettel, ugyanczen erőkkel végre lehetne hajtani. A központi feladatok megoldása sem indokolja tehát új szervek létrehozását. A városi tanács mint hatalmi és mint tömegszervezet kerületi tanácsai rendszer nélkül sokkal jobban tudja végrehajtani a ráháruló feladatokat. A kerületi tanácsok megszüntetésével a megyei jogú városi tanácsnak szerepe és jelentősége is növekedne, valójában a város gazdáivá válhatnának. Ugyanakkor ezzel az intézkedéssel számos probléma is megoldódna. (Pl. a városi és kerületi tanácsok közötti hatáskör kérdése, kettős tanácsnagság, tömegkapcsolatok stb.) Arról viszont lehetne gondolkodni, hogy a megyei jogú városaink viszonylatában akár a most meglévő kerületeken mint igazgatási egységeken belül, akár azok számának csökkentésével igazgatási egységeket hozunk létre és így a feladatok megoldását valójában ott intézzük el, ahol azok jelentkeznek.⁷

b) A tanács törvény 53. §-ának (1) bekezdése szerint az igazgatási szervek (általános és szakigazgatási) a kettős alárendeltség elve alapján működnek. A tanácsok helyes működésének ez az egyik előfeltétele és egyben szervezeti-jogi biztosítéka is. Ennek az elvnek következetes érvényesülése nélkül a tanácsok igazgatási szervei feladataikat nem is tudnák megoldani. Ez azonban nem jelentheti azt, hogy bizonyos esetekben, éppen a tanácsai munka megjavítása, a bürokrácia megszüntetése érdekében, ne lehessen módosítani, érvényesülési területét szűkíteni, azaz az egyes igazgatási szerveket kivonni a kettős alárendeltség alól.⁸ Helyes lenne, ha általában a városi tanácsok kizárólag a helyi feladatokat megoldó egységeit kivennék a kettős alárendeltség alól és csak a végrehajtó bizottságnak rendelnék alá. Arról persze nincs szó, hogy ezeket a szerveket elkülönítsük a felettes szakigazgatási szervektől. Tervezés, anyagellátás szempontjából a központi irányítás érvényesül-

² Külön ki kell emelni ezzel kapcsolatosan Kovács István hozzászólását, mely jelentősen hozzájárult e probléma megoldásának tisztázásához. (A könyv 56–60. old.)

³ Az ankétnek már van is pozitív hatása: ugyanis Debrecen megyei jogú város tanácsa végrehajtó bizottsága elkészítette a város külterületének rendezési tervét.

⁴ V. ö. Á. V. *Luzsán*: Dolgozók küldötteinek városi szovjetjei. Moszkva, 1954. 15–32. old. oroszul.

⁵ Ilyen probléma merül fel azokban az esetekben is, amikor valamely város külterületéből önálló községet szerveznek.

⁶ 1060/1956. (VII. 13.) Mth. a színházak tanácsai irányítás alá helyezéséről és a színházi helyi megállapításának hatásköréről; 1064/1956. (VII. 28.) Mth. egyes múzeumok tanácsai irányítás alá helyezése; 1066/1956. (VII. 29.) Mth. a tanácsok pénzgazdálkodási és költségvetési hatáskörének kiszélesítése, valamint a pénzgazdálkodás egyszerűsítése; 1957. évi 28. tvr. az állami tulajdonba vett házingatlanokkal kapcsolatos egyes kérdések rendezése; 48/1957. (VII. 13.) a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány rendelete a kisajátítást elrendelő hatóságok hatáskörének megállapításáról; 1074/1957. (VII. 29.) a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány az állami erőből épülő új lakások elosztásának rendjéről stb.

⁷ V. ö. a könyv 31–33. és 51. old.

⁸ A Szovjetunióban is találkozunk ilyen jellegű törekvésekkel, amelyek a városi kerületekre tagolt nagyvárosok vonatkozásában nyilvánulnak meg. (Pl. Moszkva, Leningrád.) *Izvesztija*, 1957. szept. 25.

hetne. Ezáltal is növekedne a városi (kerületi) tanácsok hatásköre és megszűnne az ezen a téren fennálló huzavona.

c) A hozzászólásokban sok szó esett a gyámügyi igazgatás problémáiról. Úgy gondolom, az ankét óta ezen a téren már történt változás, és bizonyos vonatkozásban éppen az ankéton elhangzottak értelmében. A megyei jogú és járási jogú városok vonatkozásában is az igazgatási osztályhoz kapcsolták a gyámügyet. Kivételt csak Budapest képez, ahol továbbra is az oktatási, helyesebben művelődési osztályhoz tartozik. Ez ismét nem megnyugtató megoldás. Egyrészt mivel szervezeti kérdéssről van szó, helyesebb lenne, ha a gyámügyi igazgatást egységesítenék és Budapest vonatkozásában is az igazgatási osztályhoz kapcsolnák. Másrészt — s ez egyenes következménye a szervezeti változtatásnak — a felsőfokú irányítást megnehezíti, hogy a felügyeleti jogot továbbra is a Művelődésügyi Minisztérium gyakorolja. Mind az elméleti, mind a gyakorlati szakembereknek alaposan meg kellene vizsgálniuk a gyámügyi igazgatás kérdéseit és azt végleges formában megnyugtató módon rendezni.

II.

A könyv terjedelmes részét teszi ki a városi tanácsok tömegkapcsolataival foglalkozó előadás és az ehhez kapcsolódó hozzászólások. Már maga ez a tény is, de az előadás és a hozzászólások anyaga méginkább bizonyítja, hogy általában a tanácsok tömegkapcsolatának problémája, a dolgozó tömegeknek az állami munkába való bevonása a szocialista államépítés alapvető kérdése. Bizonyítja, hogy a szocialista állam, annak szervei csak a dolgozó nép leg szélesebb tömegeinek bevonásával tudják megoldani az előttük álló feladatokat.

Az előadás és a hozzászólások részletesen foglalkoztak a városi tanácsok tömegszervezeti jellegével, szervezeti és működési problémáival. A tanácstörvény és más fennálló jogszabályok, továbbá a kialakult gyakorlat alapján elemezték azokat a szervezeti formákat, amelyeken keresztül a tanács tömegszervezeti jellege érvényesül. Ilyen alaposan és részletesen ezzel a problémával még nem foglalkoztak. Külön pozi-

tívumként kell kiemelni, hogy különbséget tettek a tanács, a végrehajtó bizottság és a szakigazgatási szervek tömegkapcsolati formái között.⁹ Természetesen középpontban a tanácsnak mint tömegszervezetnek a problémái, így a tanácsülések, a tanács bizottságai, a tanácstagok területi munkája állott. Külön foglalkoztak a lakóbizottsággal, mint a végrehajtó bizottság tömegszervezeti formájával. Előtérbe kerültek olyan kérdések is, mint a tanácstagok interpellációs jogának és a tanácsok rendeletalkotási jogának fokozottabb érvényesítése.

1. Mind az előadásnak, mind pedig a hozzászólások többségének alapvető hiányossága, hogy a tanácsok tömegkapcsolati problémáit elsősorban a kapcsolat szervezeti oldalairól közelítették meg. Tény, hogy a szervezeti formák, amelyeken keresztül végeredményben a tanács tömegszervezeti jellege megvalósul, nagyon fontosak, megfelelő szervezeti formák nélkül a tanács tömegszervezeti jellege nem is érvényesülhet. Viszont a szervezeti forma megteremtése még nem minden. Ahhoz, hogy ezek betöltsék feladatukat, megfelelő tartalommal kell megtölteni. Ez az igény az előadásból és a hozzászólásokból is kiérezhető volt. Differenciálhatjuk a tanács tömegszervezeti formáit, új és új szervezeti megoldásokat vezethetünk be, de ha a tanácsnak, mint hatalmi szervnek nem biztosítunk megfelelő hatáskört, ha a hatáskör megvalósításához nem adjuk meg az anyagi feltételeket, a tanács tömegszervezeti jellege formális marad. A gyakorlati tapasztalat is azt bizonyítja, hogy ott eredményes a tanácsok és az állandó bizottságok, a tanácstagok területi munkája, ahol érdemi ügyekkel is foglalkoznak, ahol a tanács valójában gazdája területének.

2. Nem lehet egyetérteni az ankéton megnyilvánuló olyan törekvésekkel, amelyek a tanácstagok visszahívásának „rugalmasabb” megoldását javasolják, szemben az 1954. évi IX. tv. 53. és 54. §-aival.¹⁰ Az 1954. évi IX. törvény 53–54. §§ éppen a tanácstagság komolyságát, stabilitását, a tanácstagok fluktuációjának elkerülését volt

hivatva biztosítani, megszüntetni azt a gyakorlatban kialakult helytelen módszert, hogy a végrehajtó bizottság vagy elnöke tetszése szerint válthatja le a tanácstagokat, függetlenül attól, hogyan dolgoznak. Ugyanakkor megfelelő biztosítékok körülírásával lehetőséget ad arra, hogy maguk a választók hívják vissza azt a tanácstagot, aki nem megfelelően végzi munkáját. Persze a tanácstagoknak a jogszabályban meghatározott feltételek közötti viselkedése a végrehajtó bizottságok munkáját megnehezíti. Ez azonban nem lehet indok semmiféle lazításra. Több munkával, megfelelő előkészítéssel a választókat nemcsak a jelölőgyűlésekre, hanem a visszahívást tárgyaló gyűlésekre is mozgósítani lehet.

3. Részletesen foglalkoztak a városi tanácsok bizottságaival (állandó, ideiglenes és albizottságok). Elemezték a bizottságok szervezeti, működési problémáit, viszonyukat a végrehajtó bizottsághoz és a szakigazgatási szervekhez, rámutattak azokra a hibákra, fogyatékoságokra, amelyek gátolják a városi tanács bizottsági munkájának élővé válását, ugyanakkor konkrét javaslatokat is tettek a hibák megszüntetésére. Mint általában az ankéton felvetett problémák zöme, így a tanács bizottságaival kapcsolatosak sem oldódtak meg még az elmúlt időszak alatt és napjainkban is élénken foglalkoztatják az elméleti és gyakorlati szakembereket. Egyik ilyen sok vitát előidéző kérdés éppen az állandó bizottságok munkájával kapcsolatos. Tény ugyanis, hogy általában az állandó bizottságok most sem működnek rendszeresen, és ugyanez a helyzet a városok viszonylatában is, ahol pedig a jó működéshez szükséges feltételek is inkább adva vannak. Egyesek a hibák forrását abban látják, hogy az állandó bizottságok nem rendelkeznek hatósági jogosítványokkal. Ugyanis a tanácstörvény szerint csak a tanács javaslattevő, végrehajtó és ellenőrző szervei. Ebben az esetben nem is lehet elvárni, hogy „egy szerv, amely csupán tanácskozássra hivatott, anélkül, hogy a legkisebb kérdésben érdemi döntést hozhatna, nem ösztönzi tagjait a fokozott tevékenységre”.¹¹ Éppen ezért helyes, sőt szükséges lenne, ha az állandó bizottságok bizonyos ese-

⁹ V. ö. Kovács István: A hatáskörök elhatárolásának és a tömegkapcsolatok differenciálásának jelentősége a tanács szervezetben. Állam és Igazgatás, 1955. 6. szám.

¹⁰ A könyv 225. old.

¹¹ Tanácsok Lapja, 1957. március 21.

tekben hatósági jogosítványokkal rendelkezzenek. Ezzel az állítással sem elméletileg, sem gyakorlatilag nem lehet egyetérteni. Az állandó bizottság a tanács szerve. Az állam helyi hatalmát megvalósító tanácsnak szerve része és annak államhatalmi funkcióit a többi szervek felé megnyilvánuló irányító, vezető és ellenőrző tevékenységét támasztja alá. Elsősorban a tanács tagok munkájára támaszkodik, ezeken keresztül fejti ki működését. Ugyanakkor természetesen mozósítja, bevonja a nem tanács tag dolgozókat a tanács előtt álló feladatok megoldásába. Az állandó bizottság tehát a tanács államhatalmi funkcióit megvalósító tevékenységet segíti elő. Az állandó bizottságoknak hatósági jogkörrel való felruházása (a helyi igazgatás feladatkörébe tartozó egy-egy ügyben kötelező erejű egyedi aktusok hozása) az állandó bizottságot kollektív ügydöntő szakigazgatási szervvé, a végrehajtó bizottságtól független szakigazgatási szervvé változtatná. Ez a tanács szervezet jelenleg kialakított szervezeti formájának gyökeres felülvizsgálatát és megváltoztatását jelentené, amelynek eredményeként maga a végrehajtó bizottság mint általános hatáskörű igazgatási szerv feleslegessé válhat.

4. Komoly hiányossága az anketának, hogy a tömegkapcsolatokkal foglalkozva kevés szó esett a párt irányításáról, segítségéről, a tanács és a többi tömegszervezetek közötti kapcsolatról, így elsősorban a Hazafias Népfront és a tanács kapcsolatáról. Különösen napjainkban szükséges, hogy ennek a problémának az elméleti és gyakorlati szakemberek kellő figyelmet szenteljenek, és ezen keresztül megtalálják a dolgozó tömegeknek az állami munkába való bevonásának helyes módszerét.

III.

Az anketát jelentős eredményeket hozott a városgazdálkodás problémáinak megtárgyalásában is. Városi tanácsaink tevékenységében olyan területre irányította a figyelmet, amit eddig eléggé elhanyagoltunk, pedig igen nagy szerepet tölt be a dolgozó tömegek mindennapos anyagi és szociális igényei kielégítésében. Olyan terület — mit Beér elvtárs találoz meg zárószavában — amely tanácsai szerveink

munkájában a lakosság számára a legközvetlenebbül érezhető ügyek célszerű és helyes megoldását jelenti.¹² Tanácsaink jó városgazdálkodási tevékenysége azonban nemcsak az emberek életmódjára van hatással, befolyással, hanem egyúttal elősegíti az apparátus munkájának javulását, különösképpen megkönnyíti a tanács tömegkapcsolatának élővé válását, sőt bizonyos vonatkozásban annak alapját képezi.¹³ A városgazdálkodást (lakás-, víz-, energiagazdálkodás, köztisztaság, kertészet, parkosítás, helyi közlekedés, helyi építőipar, városrendezés stb.) mint önálló népgazdasági ágazatot ezen a tanácskozáson legfelső fokú irányító és összefogó szerve, a Város- és Községgazdálkodási Minisztérium oldaláról vizsgálták, ami az adott időpontban helyes volt. Időközben azonban a Város- és Községgazdálkodási Minisztériumot az Elnöki Tanács törvényerejű rendelettel¹⁴ megszüntette és feladatát más, e tevékenységgel érintett főhatóságnak adta át.¹⁵ Ez a szervezeti változás nem jelenti sem azt, hogy a városgazdálkodás jelentősége csökkent volna akár népgazdasági szinten, akár pedig városi tanácsaink vonatkozásában. Sem azt, mintha az anketák munkája ebben a vonatkozásban eredménytelen lett volna. Az anketán elhangzott javaslatok és megjegyzések¹⁶ egészében véve ma is hasznos segítséget jelentenek a városgazdálkodási problémák megoldásában.

Török Lajos

✓ *Medve Zsigmond: A mezőgazdasági termelési szerződések a gyakorlatban. (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1957.)*

A termelési szerződéseknek a mezőgazdasági termelés tervszerűségének fokozása, a város és falu, az ipar és mezőgazdaság közötti újtípusú kapcsolatok kiépítése, az áru-

termelés növelése szempontjából betöltött szerepe már évek óta igényelte egy olyan monográfia megalkotását, amely a termelési szerződések jogi vonatkozásait részletekben mérlegelve tárgyalja. Éppen ezért kell örömmel üdvözölnünk Medve Zsigmondnak e témakört felölelő most megjelent könyvét. Szerző — amint azt munkája előszavában hangsúlyozta — szemmel láthatóan kettős célt tűzött ki maga elé: egyrészt — figyelemmel a készülő Polgári Törvénykönyvre is — a jogalkotás munkájának segítségét, másrészt a helyes ítélkezési gyakorlat kialakításának vagy megszilárdításának előmozdítását.

Medve Zsigmond könyve három részből áll. Először a termelési szerződés történeti kifejlődését, s ezzel szoros kapcsolatban — a dialektikus módszer alkalmazásával — annak politikai és gazdasági jelentőségét és szerepét tárgyalja; a második rész a szorosan vett jogi problémák elemzését tartalmazza, végül a legfontosabb joganyag közlésére került sor, nyilván a könyv gyakorlati használhatóságának fokozása céljából. Az első fejezetben mondottakkal általában egyetértünk; talán csak azt hiányoljuk, hogy a földművelésszövetkezeteknek e szerződések szervezésében az újabb fejlődés szerint újból egyre erősödő szerepére a szerző csak egészen röviden utal (28. old.), holott ez — már a munka megírásának idején is — a termelési szerződésekkel kapcsolatos gazdaságszervezési feladatok egyik központi kérdésévé vált. (Ennek a tendenciának eredménye egyébként az, hogy egy legújabb kormányhatározat [1078/1957. (IX. 18.) Korm. sz. h.] a termelési szerződések kötése és lebonyolítása terén a földművelésszövetkezeteket igen jelentős szerephez juttatta, ezzel kapcsolatos feladatkörüket nagymértékben kiszélesítette.) Emeli e fejezet értékét, hogy abban a szerző jelentős dokumentációs anyagot használ fel. Mint mondtunk, a munka II. fejezete foglalkozik a szerződéses termelés jogi kérdéseivel. Ezért ismertetésünkben főleg az e körbe tartozó egyes problémákkal foglalkozunk, előrebocsátva, hogy — a kritikai jellegű könyvismertetések természetes sajátosságából folyóan — nem annyira az általunk is helyeselt, hanem elsősorban a szerintünk vitatható kérdések felvetésére helyeztük a hangsúlyt.

¹² A könyv 334. old.
¹³ Pl. a dolgozók önkéntes munkavállalásai városok érdekében; a helyes értelemben vett lokálpatriotizmus kialakítása.

¹⁴ 1956. évi 33. sz. tvr.
¹⁵ Pl. a lakásügyi hatóságok felett a főfelügyeletet a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszti Kormány Titkársága gyakorolja (15/1957. (III. 7.) korm. rend. 76. §); 82/1957. (Ép. Ért. 41–42. EM sz. utasítás az építésügyi minisztériumban lakás- és kommunális politikai főosztály létesítéséről).

¹⁶ Lakásgazdálkodás terén a házkezelési rendszer megváltoztatása; a hálózati vízvesztesség csökkentése; a városgazdálkodás szakosítottabb, differenciáltabb szervezetének kialakítása; városfejlesztési tervek; helyi ipar fejlesztése stb.

A szerző a szerződéses termelés jogi kérdései köréből első témaként a termelési szerződés jogi természetét vizsgálja, s ezen belül két kérdést vet fel: egyrészt önálló szerződéstípusnak tekinthető-e a termelési szerződés, másrészt a polgári jogba, vagy esetleg más jogágba tartozó intézményről van-e szó.

Az első kérdésre — nézetünk szerint helyesen — határozottan igenlőleg válaszol, s a termelési szerződésnek az adásvétellel, valamint más oldalról a vállalkozással való közös ismérveinek ismertetése után bemutatja azokat a sajátosságokat, amelyek annak sui generis szerződésként való elismerését eredményezik. Szerzőnek most vázolt álláspontja összhangban van polgári jogászaink túlnyomó többségének véleményével; a hazai jogi irodalomban alig találunk olyan véleményt, amely a szóban forgó szerződésfajtát a maga kifejlődött formájában akár az adásvétel, akár a vállalkozás sajátos változatának, vagy éppen a kettő kombinációjából létrejött „vegyes” szerződésnek tekinti. Ennek indokai ismertek s a szerző által is részletezettek; megjegyeznünk e körben talán csak azt kell, hogy a szerző véleményünk szerint a kelletténél kisebb jelentőséget tulajdonít a mindkét felet terhelő, az egész szerződési folyamatot átfogó, s e szerződésre annyira jellemző együttműködési kötelezettségnek. Szerző szerint a termelési szerződés alanyai „bizonyos fokig” együttműködnek (31. old.). „Bizonyos fokú” együttműködés azonban a vállalkozási szerződés alanyait is terheli, sőt általában mindenfajta szerződés jogosultját és kötelezettjét; ez az elv újabb bírói gyakorlatunkban mind következetesebben érvényesül, a Ptk-tervezet pedig azt tételesen is kimondja (253. § (2) bek.). A termelési szerződés esetén azonban ez az együttműködés sokkal szorosabb és állandóbb jellegű, mint egyéb típusoknál, nem is pusztán fokozati különbségről, hanem olyan mennyiségi felhalmozásról van szó, amely minőségi változáshoz vezet; jelentős részben ez a magyarázata a termelési szerződések önálló típusként való kezelésének. Hogy a különbségtétel nem csupán szavakkal való játék, azt bizonyítja az is, hogy az előlegért való kockázatviselésnek a szerző által is a II. fej.

5. pontban javasolt megoldási módját megalapozottnak csak akkor mondhatjuk, ha az *együttműködést* e szerződés *lényeges tartalmi elemeként* szemléljük. Itt kell megjegyeznünk továbbá, hogy nem lett volna haszontalan, ha szerző a termelési szerződést a remélt dolog vételétől (emptio rei speratae) is elválasztja, annál is inkább, mert az adásvétel ez utóbbi neve *szerkezetileg* sok hasonlóságot mutat a termelési szerződéssel. E változatnál pl. általában nem áll az, hogy az eladó nem felelős azért, hogy a dolog létrejöttét a maga részéről lehetővé teszi-e; márpedig ezt a körülményt a termelési szerződésnek az adásvételtől való elhatárolása szempontjából a szerző igen lényegesnek tartja (30. old.). Sokkal inkább hiányoljuk azonban, hogy a más szerződésfajtákkal való összehasonlítás során egyáltalán nem esik szó a tervszerződésekről, illetve azok alaptípusáról, a szállítási szerződésről; közismert ugyanis, hogy jogfejlődésünk e két típus szabályozására jó néhány vonatkozásban azonos jogi megoldásokat alkalmazott (kötelező kötbérrendszer, szerződési formakényszer az érvénytelenség következménye nélkül, a szabályozásnak jelentős részben kogens volta stb.). Összefüggésben van ez azzal, hogy mindkét szerződés főfunkciója a tervszerű termelés előmozdítása. Míg azonban a szállítási szerződések szoros értelemben vett tervmegvalósító szerződések, addig a termelési szerződés egyik oldalon (a termeltető vonatkozásában) a tervszerű termelés előfeltételeit biztosító intézmény, a termelők felé pedig a tervszerű befolyásolás eszköze; a szállítási szerződéseknel mindkét fél tervkötelezett, a termelésinél viszont tervkötelezett vállalat ártermelőkkel lép gazdasági (és jogi) kapcsolatra — ez pedig még akkor is szükségyszerű különbséget jelent, ha a termelő egyébként saját terve szerint fejti ki gazdálkodó tevékenységét, mint pl. a termelőszövetkezetek. Mindezek a különbségek a jogi szabályozásban mutatkozó eltérésekre is magyarázatot adnak. Így pl. az, hogy — a tervszerződésektől eltérően — a termelési szerződések szabályai a kötelező jogérvényesítést nem ismerik, nézetünk szerint éppen azzal indokolható, hogy csupán a termeltető tervkötelezett. Semmi értelme nem volna ugyanis pl. az egyé-

nileg dolgozó parasztokat joguk érvényesítésére kötelezni, amikor ennek elmulasztását semmi mással nem lehetne szankcionálni, mint az érvényesíteni amúgysem kívánt jogosultság elvesztésével. Szerzőnek az a magyarázata, hogy a kötelező jogérvényesítés mellőzését a termelési szerződésnek a népgazdasági tervvel való lazább kapcsolata indokolja (60. old.), eléggé általános jellegű, s emellett félreérthető.

Inkább kiegészítésként említjük meg, hogy a termelési szerződések a vétel, vállalkozás, tervszerződések elemei mellett *formailag* egyéb szerződések elemeit is tartalmaznak, mint pl. az előlegek vonatkozásában a kölcsönét; csak formailag azonban azért, mert az ilyen elemeknek valamely önálló típus szerződésszerű részévé válása azokra önálló szabályokat eredményezhet, azaz pl. az előlegekre nem feltétlenül alkalmazhatók a kölcsön általános szabályai. Igen kérdésesnek tartjuk azonban szerzőnek azt az állítását, hogy a termelési szerződésekben a haszonbérlet elemei is fellelhetők, mivel „a termelési szerződés bizonyos földterületek lekötését is jelenti a termeltető javára szóló termelés céljára” (49. old.). A haszonbérlet esetén a termelés döntően nem a másik fél célját szolgálja; a haszonbérlet a *földhasználat átengedése*ért kapja a haszonbérösszeget, viszont a termeltető a *termelő saját földjén termelt termelvényeiért* fizet ellenszolgáltatást stb. A szerző a haszonbérleti vonásokat a termelési szerződésből folyó kötelezettségeknek harmadik személynél való átszállásából eredő problémák megoldása érdekében kívánja kimutatni. (II. fej. 4. pont.) Az e körben javasolt — egyébként helytálló — megoldásait azonban szükségtelen a termelési szerződés haszonbérletszerű elemeivel indokolni; elegendő indokot ad a termelés folyamatosságához, a tervvel összefüggő feladatok megvalósulásához fűződő érdekek védelme.

A jogi minősítés körébe vágó azon második kérdésre, hogy a termelési szerződés a polgári jog körébe tartozó intézmény-e, a szerző már nem ad teljesen egyértelmű választ. Problémát természetesen csak a mezőgazdasági termelőszövetkezetekkel kötött termelési szerződések jogági elhelyezése jelent. Kétségtelen ugyanis, hogy az utóbbi esetben a „szerződéshez fűződő jog-

következmények nem egységesek” és konkrét jogvita eldöntésénél a bírónak a polgári jog szabályai mellett a termelőszövetkezeti joganyagra is figyelemmel kell lennie. (Nem fogadható el azonban szerzőnek ezzel kapcsolatosan tett az az állítása, hogy a bírónak a jogvita eldöntése során, „elsősorban a szerződés tételeit kell néznie, attól egy esteben sem térhet el” (32. old.). Nagyon is elképzelhető, hogy a szerződés ütközik a kogens előírásokkal; már pedig ilyenkor vagy az egész szerződés semmisségét kell megállapítani, vagy a szerződés megfelelő módosítására kerül sor.) Az említett tényezők figyelembevételével mellett is nézetünk szerint a termelési szerződést a polgári jog intézményének kell tekinteni, mert a szerződés lebonyolítása a polgári jog módszereivel megy végbe, mert — mint Venediktov kifejti — ezekre a szerződési viszonyokra is a (viszonylagos) egyenértékűség és a mellérendeltségi helyzet a jellemző. E felfogás mellett szól az a megfontolás is, hogy nálunk a termelői pozícióban — szemben a szovjet viszonyokkal — egyénileg gazdálkodó is állhat. Aligha volna célravezető a termelési szerződések intézményét a szerint szétbontani s más-más jogágba utalni, hogy azt a termeltető termelőszövetkezettel, termelői társulással vagy egyénileg gazdálkodóval kötötte; ez annál kevésbé indokolt, mert a szerző szerint is (42. old.) a jogi szabályozás — legalábbis a leglényegesebb vonatkozásokat illetően — ilyen megkülönböztetést nem tesz. A szerző szerint ugyan a probléma élet bizonyos fokig mérsekli az, hogy a „jogágak közötti határvonalak nincsenek egymással kínai fallal elválasztva” (33. old.); néhány oldallal később mégis fontosnak tekinti az állásfoglalást, egyrészt kodifikációs, másrészt jogalkalmazási szempontból. Helyesen emeli ki, hogy a kérdés eldöntése különösen fontos volt azért, hogy a Ptk. tartalmazzon-e a termelési szerződésekkel foglalkozó fejezetet. Inkább csak kiegészítésként említjük azonban meg, hogy a fejezet felvételétől való kezdeti húzódozás nem annyira a jogági minősítés problémátikus voltából, hanem sokkal inkább abból az aggályból adódott, hogy e típus tekinthető-e annyira megszilárdultnak, szabályozása annyira kialakultnak, hogy a viszony-

lag hosszabb időre készült törvénykönyv része lehet.

A szerződés megkötésével foglalkozó részben szerző előbb a konkrét szerződéskötéseket megelőző, jó részt gazdasági-igazgatási jellegű folyamatot, majd a konkrét szerződéskötési folyamatot mutatja be. E körben aggályos szerzőnek az a tétele, hogy a termelési szerződés elsődleges jogalanya az állam, másodlagosak az illetékes minisztériumok, a termeltető vállalatok pedig csupán közvetett végrehajtók (38. old.). Az állam és vállalatai közötti viszony taglalása túl esik ezen ismeretetés keretein; az utóbbiaknak pusztán közvetett végrehajtókként való kezelése azonban elhomályosítja az önálló elszámolás, az önálló felelősség, a vállalati kezdeményezés, öntevékenység, a szerződések eredményes teljesítésében való közvetlen érdekesség stb. jelentőségét; ilyen joggal lehetne azt is állítani, hogy a szállítási szerződésekénél is az állam az elsődleges jogalany, mindkét szerződési pozícióban. Ez az álláspont a jogi megoldást jórészt figyelmen kívül hagyja.

A szerződés megkötése c. részben foglalkozik a szerző a termelési szerződések érvénytelenségének kérdésével is, s helyesli azt a tételes szabályt, amely szerint az írásbafoglalás elmulasztása a szerződés érvényességét nem érinti. Indokolja ezt részben azzal, hogy az érvénytelenség esetén a „tervérdetek szenvednek sérelmet, különösen ha a termelési folyamatot a termelő a szerződés érvényességében bízva megindította” (40. old.). Ennek az érvelésnek a súlyát azonban nagyban lerontják az akaratnyilvánítástól elzárt termelő megtámadási jogával kapcsolatban kifejtettek; ezek szerint ugyanis „a szerződésnek a termelés egy későbbi szakaszán való megdöntése a népgazdaság szempontjából zavart nem okozna, mert a termelő a szerződésen kívül termeltnek minősülő terményeit is értékesítené, legfeljebb a szerződéstől eltérő áron”. Nem tartjuk helytállónak azt a megállapítást sem, mely szerint „az egész intézményre káros hatással lehetne, ha a termeltető esetleg a már beszédett termék átvételét tagadhatná meg, arra hivatkozással, hogy a megállapodás csak szóval jött létre”. Az említett helyzet bekövetkeztét ugyanis a joggal való visszaélés szabályai, illetve adott esetben nagyon

valószínűen a venire contra factum proprium tilalom meggátolja. Véleményünk — elismerjük, vitatható véleményünk — szerint az írásbafoglalás elmulasztásához az általános szabályokkal összhangban az érvénytelenség következménye volna kapcsolandó a termelési szerződések körében is, főleg azért, mert az írásbeliség fokozott garanciát jelent a tekintetben, hogy a termelő a szerződési feltételeket megismerje. E vonatkozásban ugyanis a múltban, adott ügyek során nem kevés panasz volt. Így pl. nem egyszer hivatkozott a termelő arra, hogy nem tudott a szerződés kötbérterhes voltáról; márpedig ilyen esetekben a tévedés fennforgásának bizonyíthatósága alig lehetséges. (A Legfelsőbb Bíróság egyébként épp egy legutóbbi kollégiumi állásfoglalásában hívja fel nyomtatékosan a figyelmet arra, hogy a termelővel a termelési szerződés minden feltételét közölni kell. Bír. Hat. 1957. 6. sz. 502. polg. koll. sz. állásfoglalás.) Hogy a szerződés alakszerűségeinek elmaradásából a termeltető — amelynek a szerződés írásbafoglalására nyilvánvalóan kezdeményező szerepe kell hogy legyen — jogtalan előnyöket (mint pl. az átvétel megtagadása) ne húzzon, arra a már említett jogtételek nyújtanak biztosítékot. Az viszont alig képzelhető el, hogy a termelő azzal a belső fenntartással tagadja meg az írásbafoglalást, hogy kedvező alkalommal a szerződés semmisségére hivatkozik; ennek a lehetőségnek is megvan egyébként az az előnyös hatása, hogy a lehetőség kiküszöbölése érdekében a termeltetőt fokozottan rászorítja a formakényszer megtartására, illetve megtartatására. Csak helyeselhetjük, hogy szerző az önkéntesség híján, tehát kényszer hatása alatt kötött szerződéseket minden esetben érvénytelennek minősíti. Zavaró csak az, hogy azokat egyszer semmisnek mondja („ha közvetlenül a szerződés megkötése után hivatkozik a fél személyi sérelmére”), majd megtámadhatónak („ha a termelő kényszer hatása alatt áll a termelés során is”) (41. old.). Kétségtelen, hogy a semmisség — megtámadhatóság elhárítása szempontjából nem a szerző által felhozott szempontok, hanem az általános polgári jogi szabályoknak megfelelően a kényszer jellege lesz a döntő. Végül e körben említendő meg, hogy a szerző szerint helyes volna a ter-

melési szerződés esetében az általános érvénytelenségi esetek körét szűkebbre szorítani. Ezt a javaslatát részletesebben nem indokolja, s nem részletezi az ennek folytán kieső érvénytelenségi eseteket sem; az e megoldás mellett felhozott az a szempont viszont, hogy ezáltal a szerződéskötésben közvetlenül részt nem vevő vállalatok az érvénytelenség hátrányaitól mentesülnek, azért nem helytálló, mert a közvetlen szerződéskötő földművesszövetkezeteket szerző megbízottaknak mondja (37. old.), márpedig a megbízó megbízottja magatartásáért felelős. Különösen nem helyeseltük azt a javasolt megoldást, hogy a megtámadástól az említett szűkítés folytán eleső termelő „a várt áron felül bizonyos prémiumszerű többletet” kapjon (41. old.). E sajátos fájdalomdíj bevezetése (mely nem anyagi hátrány pótlására szolgál) olyan helyzethez vezetne, hogy a termelő számára egyenesen előnyös volna az, ha a termeltető voltaképp érvénytelen szerződést köt vele.

A II. fej. 3. pontja a felek jogairól és kötelezettségeiről szól. Valószínűleg a terjedelem korlátozott volta akadályozta meg a szerzőt abban, hogy az e körben felmerülő nem kisszámú vitás kérdést behatóbban tárgyalja. Csak példaképpen említve, igen érdekes lett volna annak elemzése, hogy a termelő megítélése szerint hibás szakmai utasítások esetén mi az eljárás, azokhoz a termelő mennyiben van kötve, hogy alakul az ezekért való felelősség kérdése stb. Hiányoljuk annak legalább vázlatos kifejtését is, hogy szerző szerint a természetbeni juttatások nyújtása miért nem feltétlenül célravezető (46. old.). Végül egy mellékes, rendszeri jellegű észrevétel: nem helyeseltük, hogy szerző a termelő részére nyújtandó *szakmai utasítások és felvilágosítások* körében, annak alpontjaiként tárgyal olyan, jellegükben fogva nem odavágó kedvezményeket, mint pl. a jégkárbiztosítás (b.) pont) vagy az előlegnyújtás (e.) pont).

A termelési szerződésből folyó kötelezettségeknek harmadik személyre való átszállásával kapcsolatos kérdések taglalása után külön pontban foglalkozik a szerző azzal a — Ptk. előkészítő munkálatai során meg lehetőségen nagy vitát kiváltó — kérdéssel, hogy a szolgáltatásnak a termelő hibáján kívül álló okból bekövetkező,

tehát vétlen lehetetlenülése esetén ő az előleg visszafizetésére köteles-e. Szerző — csatlakozva az elsőként Nizsalovszky Endre által javasolt megoldáshoz — azokkal van egyező véleményen, akik ilyen esetekben az előleg visszafizetése alól a termelőt mentesítene. A szerző által képviselt felfogással messzemenően egyetértünk, annak ellenére, hogy a Ptk.-tervezet tárgyalásai során e javaslat támogatói kisebbségben maradtak. A javasolt megoldás mellett a szerző számos érvet hoz fel; az együttműködésből, mint e szerződés egyik eleméből folyó konzekvenciák levonása, az érdekegyeztetés következtetés érvényesítése, a szembenálló felek teherbíróképességének egybevetése, a bírói gyakorlatban is érvényesülő tendencia stb. egyaránt az előleg ilyen esetben elengedése mellett szólnak. Úgy érezzük, hogy nem haszonlatlan, ha — részben a Ptk. előkészítő tárgyalásai során is hangoztatott — további, a megoldás mellett érvelő szempontokat is ismertetjük. Mindenekelőtt nem fogadható el az előleg visszafizetése alól mentesítést javasoló megoldás ellenzőinek az az ellenvetése, amely szerint mindezekig a termszárményért való kockázatot a mezőgazdasági termelők hárult, ezen tehát szükségtelen változtatni. Kétségtelen ugyanis, hogy a város és falu között létrejött új típusú társadalmi viszonyok jogi szabályozásában is tükröződnie kell e viszonyok újfajta jellegének. Másik érvként szokták felhozni a megoldással szemben azt, hogy bizonyos kockázatot a termeltető a jelenlegi szabályozás mellett is visel. Ez igaz ugyan; mégis figyelembe kell venni, hogy az egyes szerződőktől, illetve azok kis csoportjától várt termés esetenkénti kiesése a termeltető tevékenységét még komolyan nem befolyásolja (ha ugyanis a kár nagyobb hatásfokú, a termelők nagyobb tömegét érinti, úgy amúgyis a rendszerint külön kiadott szabályok fognak érvényesülni). Így a viszonylag ritkán bekövetkező termés kiesés pótlása a termeltetőnek nem fog általában komolyabb nehézséget jelenteni, más oldalról nézve viszont a termeltetőnek legalább ilyen értékű előnyt jelent, hogy a termelők e feltételek mellett szívesebben kötnek vele szerződést, tehát ő tervszámait könnyebben tudja lefedezni. Nem

mondhatók reálisnak azok az aggályok sem, amelyek szerint a javasolt megoldás törvénykönyvi feltétele visszaélésekre vezetett volna. Nyilvánvaló ugyanis — amint erre egyébként könyvében a szerző is helyesen utal (57. old.) —, hogy a termelő számára mindenkor előnyösebb lesz az, ha a szolgáltatott termésért a megfelelő ellenszolgáltatást megkapja, mintha az előleg visszafizetésének elengedésére nyílik meg a joga. Az ugyan elképzelhető, hogy — mint a szerző is mondja — egyes termelők a rendes gazdálkodásnak meg nem felelő tevékenységük eredményeként beálló termés kiesést bizonyos rendkívüli körülményekre igyekeznek majd visszavezetni s ezáltal az előleg fizetése alól szabadulni. Ez azonban az esetek túlnyomó többségében aligha vezet sikerre. A bizonyítási terhelés ugyanis a termelőre hárul. Állításainak valósága rendszerint objektív körülményekkel megfelelően ellenőrizhető: a rendkívüli események ugyanis rendszerint nemcsak egy termelőt érintenek, a hátrányos következményeknek másoknál is jelentkezni kellett. Biztosítékot jelent továbbá a termelő megbízottjának ellenőrzési joga, továbbá a termelőt terhelő akadályértékesítési kötelezettség is. Összefoglalva a mondotakat, nézetünk szerint is feltétlenül meg kell szüntetni azt a méltánytalan helyzetet, hogy a termelőnek a várt termés elmaradása miatt bekövetkező hátrányos helyzetét az előleg visszafizetésének kötelezettsége tovább súlyosbítsa. Nyilvánvalóan igaza van szerzőnek abban, hogy nem szabad lemondani egy olyan, a termeltető szempontjából jelentős hátrányt nem eredményező, a termelő vonatkozásában viszont igen előnyös kedvezmény biztosításáról, amely az egész intézmény népszerűségét a termelők felé nagyban növelné. Megjegyzendő, hogy a már említett, a szerződéses termelés kérdéseivel foglalkozó legújabb kormányhatározat az eddig érvényben levő szabályozásnál méltányosabb megoldásra törekszik, amikor a több évre szerződő számára az előleg visszafizetése tekintetében a következő évi termésig haladékot ad (1078/1957. (XI. 18.) sz. Korm. sz. hat. 3. pont).

A kötbér és a kártérítés kérdései c. részben szerző a kötelező kötbérrendszer jelentőségével, a kötbér és kártérítés egymáshoz való viszonyá-

val, a kötbérigény érvényesítésével kapcsolatos eljárási kérdésekkel, végül az egyes konkrét kötbérterhes kötelezettségekkel foglalkozik. Ha a szerző főkövetkeztetéseivel általában egyet is tudunk érteni, nem egy részletkérdésben kell az általa kifejtetteket kifogásolnunk. Így pl. a 61. oldalon a kötbér és kártérítés elhatárolása során hivatkozik a bizonyításbeli különbségekre; az a szembeállítás, amelyet ezzel kapcsolatban eszközöl, nézetünk szerint téves, mert különböző körülményekkel kapcsolatos bizonyítási kérdéseket vet össze. A felelőség alóli kimentés bizonyításának a terhe a polgári jog szabályainak megfelelően kötbér és kártérítés követelésénél egyaránt az alperesre (a szerződésszegőre) hárul; a szerződésszegés és az okozati összefüggés objektív tényét pedig mindkét esetben a felperes bizonyítja; ehhez csak további bizonyítandó körülményként járul kártérítés esetén a kár ténye és a nagysága.

A kötbér, illetve a kártérítés felelősségi alapja vonatkozásában szerző egyaránt a vétkességi rendszert tartja célravezetőbbnek, bár véleménye szerint a kártérítés esetén a reparatív szempont körül előtérbe, a reparáció elvének érvényesülésére viszont a fokozottabb felelősség nyújt nagyobb biztosítékot; mégis a vétkességi elv mellett foglal állást, mert mint mondja „az igazságtalanul (vétlenség esetén) elszenvedett büntetés csökkenti a szerződéskötési kedvet”. Anélkül, hogy a vétkes illetve objektív felelősségi rendszer megfelelőbb volna körüli vitát itt felelevenítenénk, szerző ezen kitételét vitatnunk kell. Lehet ugyan, hogy a vétlen károkozó igazságtalannak tartja, ha őt a jog felróhatóság hiányában is kártérítésre kötelezi; de ugyanúgy igazságtalannak fogja érezni a károsult, ha ő — az akár vétlennül okozótól — semmiféle kártérítést nem kap, a bekövetkezett kár tehát teljesen az ő terhére esik. Helytelenítenünk kell továbbá azt is, hogy szerző a kártérítés vonatkozásában büntetésről beszél (62. old.).

A termelési szerződések megfelelő jogi szabályozásának egyik leglényegesebb kérdése azoknak a szerződésszegési eseteknek helyes kiválasztása, melyekhez kötbérszankció fűzése indokolt. A régebbi ta-

pasztalatok ugyanis meggyőzően bizonyítják, hogy a felek kötelezettsége valamennyiének kötbérrel való meg erősítése a termelőket visszaszította a szerződéskötésektől s így több hátránnyal, mint haszonnal járt. Ez a körülmény vezetett azután a kötbéres kötelezettségek korlátozására s a korlátozást kogens jelleggel kimondó jogszabály meghozatalára (13/1954. (II. 20.) M. T. sz. rend.). Mindezek figyelembevétele mellett is helyeseljük szerző azon javaslatát, hogy a termelő késedelmes teljesítése kötbérkövetelés alapja legyen; a Ptk.-tervezet 378. § (2) bek. d) pontja már ilyen értelemben rendelkezik. Hiányolnunk kell viszont azt, hogy a szerző a kötbérrel szankcionált szerződésszegések felsorolásánál egyáltalán nem tesz említést a termeltetőnek a termés átvételét megtagadó magatartásáról, pedig úgy a 13/1954. M. T. sz. rend. 2. § b) pontja, mint a 7/1954. (XII. 10.) Bgy. M. sz. rend.-hez kapcsolódó szerződési feltételek (A/minta 25. pont b), (3) bek.; B/minta 24. pont b), (3) bek.), az átvétel megtagadása esetén fizetendő kötbérről kifejezetten rendelkeznek. Ennek az esetben a szerző általi mellőzését már csak azért is hiányoljuk, mert annak kapcsán több érdekes probléma tisztázására kerülhetett volna sor, így pl. arra, hogy a kötbér követelése mellett követelheti-e a termelő, hogy a termeltető a termést pótlólag vegye át. A termelő szerződésszegése következményeinek a tárgyalása során viszont szívesen vettük volna szerzőnek azzal kapcsolatos állásfoglalását, hogy olyankor, amikor a termelő termelése eredménye átadását megtagadja, a kötbérszankció mellett kötelezhető-e a természetbeni teljesítésre; más szóval, ha a termelő a megtermelt mennyiséget a termeltetőnek való átadás helyett a termelési szerződésnél kedvezőbb feltételek mellett értékesíti, köteles-e a pótlólagos teljesítés érdekében a szóban forgó terméket máshonnan beszerezni. Ennek ugyan ellentmond a szolgáltatás zártfajú jellege; nemlegesen dönti el a kérdést a Ptk.-tervezet 263. §-a is. Mégis felvethető, hogy ez a megoldás nem nyújt-e széles lehetőséget a visszaélésekre; féltő, hogy a termelő inkább eleget tesz kötbér-

és kártérítés megfizetési kötelezettségének, semmint hogy a megtermelt mennyiséget átadja, hiszen a magasabb áron való értékesítés folytán bőven fedezni tudja a kötbér, illetve kártérítés összegét. Igaz, hogy a most említett magatartás a 167/1951. (IX. 9.) M. T. sz. rend. 21. § (1) bek. 2/b) pontja folytán, mint szabálysértés is szankcionálható; ennek gyakorlati alkalmazására azonban alig került sor.

A fejezet befejező részében szerző a termelési szerződésből származó jogviták elintézését, a bíróságoknak s más szerveknek ezzel kapcsolatos tevékenységét elemzi.

Végezetül egy, a munka egészére vonatkozó, technikai jellegű észrevétel: a könyvben meglehetősen sok a súlyosan értelemzavaró sajtóhiba, illetve pontatlanság. [Így pl. „a termeltető... köteles a termékeket birtokba adni” (30. old.); a „termelő nem vállalkozói díjat kap, hanem... terményádrut (31. old.); „a reparáció elvének érvényesülésére, az általános szerződési elmélet szerint stb. (61. old.)”; a termelőszövetkezet használatra a kilépett személynek olyan földet ad stb. (51. old.)] (Kiemelések tőlem — K. B.)

Medve Zsigmond könyve — az ismertetés bevezetőjében már említett célkitűzésekből következőleg — egyaránt íródott az elméleti és gyakorlati jogász számára. Ezzel összhangban nem kis számban vet fel elvi problémákat, ha teljességről nem is beszélhetünk (így pl. szívesen olvastunk volna a többéves termelési szerződéses rendszer előnyeiről; a háztáji gazdaságok által kötött szerződések problémáiról; a nyújtott vetőmagért szavatossági felelősséget rendelő 115. E. H.-tal kapcsolatos kérdésekről stb.). Inkább a gyakorlati igényekre van viszont figyelemmel akkor, midőn jelentős számban közöl bírósági ítéletanyagot s az egyes konkrét ítéleteket behatóan értékeli, bár ezek a fejtegetések természetesen az elvi problémák megoldásához is hasznos segítséget nyújtanak. Mindent egybevetve Medve Zsigmond könyve a vázolt hiányosságai, illetve vitatható megállapításai ellenére is nyeresége újabb jogirodalmunknak.

Kemenes Béla

E lapszámok (XII. új évfolyam 7—9.) szerzői: *Dr. Hajdú Gyula* egyetemi tanár. — *Piontkovszkij A.* egyetemi tanár. — *Cshikvadze V.*, a jogi tudományok doktora, Moszkva. — *Dr. Bak József* ügyész (Legfőbb Ügyészség). — *Dr. Halász József*, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa. — *Dr. Barna Péter*, a jogi tudományok kandidátusa. — *Dr. Magyarosy Ferenc* vállalati jogász. — *Nyesztyerov, A.*, a jogi tudományok kandidátusa, Moszkva. — *Dr. Asztalos László* egyetemi adjunktus. — *Dr. Kertész István*, az Igazságügyi Minisztérium főelőadója. — *Dr. Herczegh Géza*, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos segédmunkatársa. — *Dr. Móra Mihály* egyetemi tanár. — *Dr. Sárosi Dezső* döntőbíró. — *Dr. Szelényi Zoltán*, a Szabványügyi Hivatal főelőadója. — *Dr. Némethy Arthur* nyug. tanár, tudományos kutató. — *Dr. Beck Salamon* egyetemi tanár. — *Dr. Török Lajos* aspiráns. — *Dr. Kemenes Béla*, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos segédmunkatársa.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata

Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: *Dr. Kádár Miklós*

Szerkesztőségi titkár: *Dr. Pap Tibor*

Szerkesztőség: Budapest V. Szemere u. 10. Telefon: 328—727

Felelős kiadó: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó igazgatója

Megjelenik havonta

Előfizetés: Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V. József nádor tér 1). Távfeszélő: 180—850

Előfizetési díj: egy évre 72 Ft, félévre 36 Ft, negyedévre 18 Ft. — Csekkszámlaszám: 61 292

Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest VI. Népköztársaság útja 21. Telefon: 429—760), vagy a KULTÚRA külföldi képviselői

2-574145 Athenaeum (F. v. Soproni Béla)

